ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-I-

Cumhuriyet ve Siyaset

FOLKART

Zafer Toprak

1946 yılında Zonguldak'ta doğdu. Babası resim öğretmeni, annesi tarih öğretmeni olan Toprak, ortaöğrenimini Saint-Joseph Fransız Lisesi'nde, yükseköğrenimini 1969 yılında Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, yüksek lisansını ise Londra Üniversitesi'nde 'Alan Araştırmaları' konusunda (1971) tamamlamıştır. Minnesota ve Paris üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak bulunan Toprak, aynı zamanda Minnesota St. Olaf Üniversitesi'nin Orta Doğu Programı İstanbul direktörlüğünü yürütmüştür. Daha sonra Türkiye'ye dönerek 1977 yılında Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Bölümü'ne katılmıştır. 1981'de İstanbul Üniversitesi'nde ekonomi alanında doktorasını tamamlamış, 1992-2013 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nün başında bulunmuştur.

19. ve 20. yüzyıl Türkiyesi üzerine akademik çalışmaları bulunan Zafer Toprak, yirmiden fazla kitap, 250'nin üzerinde akademik makale yayımlamış, eserleri İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi çeşitli dillere çevrilmiştir. 1981 yılında yayımladığı Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918) ve Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi (2020) adlı eserleri temel başvuru kitapları arasındadır.

Çeşitli kurum ve kuruluşlar için kurumsal tarih kitapları hazırlamış, Toplum ve Bilim dergisi ve Yurt Yayınları'nın kurucuları arasında yer almıştır. 11 ciltlik Yurt Ansiklopedisi ve 8 ciltlik Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi genel koordinatörlüklerini yürütmüştür ve Tarih Vakfı'nın kurucuları arasında yer almıştır.

Boğaziçi Üniversitesi Prof. Dr. Aptullah Kuran Üstün Hizmet Ödülü, İttihat-Terakki ve Cihan Harbi adlı kitabıyla Osmanlı Bankası-Garanti Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Ödülü, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji adlı eseriyle Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin verdiği Sedat Simavi Ödülü aldığı ödüller arasında bulunmaktadır.
Zafer Toprak, 3 Haziran 2023'te 77 yaşında aramızdan ayrılmıştır.

Eserleri

Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
Eğemenliğe Giden Yol "Nutuk 1927", Folkart Gallery Yayınları, İzmir, 2021
Cumhuriyet ve Antropoloji, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
Atatürk – Kurucu Felsefenin Evrimi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
Türkiye'de Milli İktisat 1908 – 1918, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
Türkiye'de Yeni Hayat, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
Asım Kocabıyık and the Turkish Republic: Partners in Success 1924-2012, Feyza Howell & Esra Üstündağ Selamoğlu, İstanbul: Borusan Holding A.Ş., 2014.
Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
Cumhuriyet'in Başarı Öyküsü Asım Kocabıyık 1924-2012, Zafer Toprak, İstanbul: Borusan Holding AŞ, 2014.
Türkiye'de Popülizm 1908-1923, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
Lozan'dan Cumhuriyet'e İsmet İnönü, Ankara: İnönü Vakfı Yayını, 2012.
Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, İstanbul; Doğan Kitap, 2012.
Geçmişten Geleceğe Anadolu Sigorta Türkiye'nin Sigortası, İstanbul; Anadolu Sigorta Yayını, 2010.
Ulusaldan Küresele Millî Reasürans T.A.Ş. ve Türkiye'de Reasüransın Evrimi, İstanbul; Milli Reasürans Yayını, 2009.
Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet - Bir Ulusun İnşası 1923-1938, İstanbul:Türkiye İş Bankası Müzesi Yayını, 2008.
Bir Muhalif Kimlik Tevfik Fikret, Zafer Toprak & Bengisu Rona (hazırlayanlar), İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
Cumhuriyet'in İlk Bankası'nın Müzesi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayını, 2007 (Müze katalogu)
Cumhuriyet'e Doğru – 1919-1923 Özgürlük ve Bağımsızlık Yolu, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayını, 2006. (Sergi katalogu)
Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu, (ed.), İstanbul; İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
Lonca'dan Kobi'ye – Esnaf ve Sanatkârın Dünü, İstanbul; Osmanlı Bankası Müzesi , 2004. (Sergi katalogu)
İttihat-Terakki ve Cihan Harbi – Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918, Homer Kitabevi, 2003.
Bir Geleceğin Geçmişi – 1948'den 1998'e Akbank Tarihi, İstanbul; Akbank, 1998.
Bir Yurttaş Yaratmak – Muâsır bir medeniyet için seferberlik bilgileri, İstanbul; Yapı Kredi Kültür Sanat, 1998.
"İnkılap Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı, Zafer Toprak - Bülent Tanör - Halil Berktay, İstanbul; Sarmal Yayınevi, 1997.
From Imperial Debt to Global Offerings: The Rise of the Istanbul Stock Exchange, IMKB, IBS Research and Consultancy, İstanbul, 1995.
De la Dette imperiale à l'offre globale / La Montée en puissance de la Bourse d'Istanbul, IMKB; IBS Research and Consultancy, İstanbul, 1995.
Osuman teikokusai kara kokusaishihonhijo e - Isatanburu shoken tarihikijo no hatten, IMKB; IBS Research and Consultancy, 1995. (in Japanese)
Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli Burjuvazi, Milli İktisat - Milli Burjuvazi, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
Sümerbank Holding A.Ş., İstanbul; Creative Yayıncılık, 1991 (in English)
Sümerbank Holding A.Ş., İstanbul; Creative Yayıncılık, 1990.
Sanayileşmede Tarihsel Perspektif: Ulusal Cam Sanayi ve Teknoloji Transferi, 1985.
1908 Seçimleri ve `Meb'usan Hatıraları', İstanbul; Tarih ve Toplum Kitaplığı, 1988.
Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Zafer Toprak ve Şevket Pamuk (eds.), Ankara; Yurt Yayınları, 1988.
Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Ankara; Yurt Yayınları, 1982.

Danışma ve Yayın Kurulu

Fahri Özdemir

Emin Nedret İşli

Gültekin Öztemir

İzzeddin Çalışlar

Şerafettin Demir

Uğur Yeğin

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-I-

Cumhuriyet ve Siyaset

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-I-

Cumhuriyet ve Siyaset

Modern Türkiye Tarihi
-I-
Cumhuriyet ve Siyaset

Zafer Toprak

978-625-7317-45-0
ISBN 978-625-7317-44-3 (TK)

Folkart Gallery Yayınları
19

Proje Direktörü / Project Director
Fahri Özdemir

Editör
Gültekin Özdemir

Son Okuma
İnanç Avadit

Görsel Tasarım
Ayhan Duman

Proje Yapım
Folkart Gallery

© Folkart Gallery
Aralık 2023
İzmir

Baskı ve Cilt / Print and Binding
Metro Basım Hiz. A.Ş.
Yahya Kemal Beyatlı Cad. No: 94
Begos 3. Bölge, Buca / İzmir

Folkart Gallery
Folkart Towers, B Kule
Manas Bulvarı, Adalet Mahallesi
No: 39 Kat: 18
Bayraklı / İzmir
444 22 78

FOLKART

SAYA GRUP

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-I-

Cumhuriyet ve Siyaset

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-I-

Cumhuriyet ve Siyaset

Cumhuriyet ve Siyaset

"Terakki"den "Hâkimiyet-i Milliye"ye

19. yüzyılı şekillendiren "ilerleme" ya da dönemin Osmanlıcasıyla "terakki" anlayışı Jön Türklerden İttihatçılara Osmanlı aydınları arasında da hâkim konumunu korumuştu. "Terakki" fikri 19. yüzyıl pozitivist felsefesinin bir ürünüydü. Cihan Harbi ile birlikte son bulan "terakki" ya da evrimci dünya görüşü, yerini devrimci nitelikte köklü dönüşümlere, "inkılâb"a bırakacaktı. Ancak tüm bu değişikliklerin arka planında bir toplum felsefesi yatıyordu.

Millî Mücadele ertesi 20'li ve 30'lu yıllar Türkiye'de ulus-devlet inşa süreciydi. İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşılmışsa da "muasır medeniyet" için örnek yine de Kemalist kadrolar için Batı'ydı. Daha doğrusu "muasır medeniyet" evrensel bir olguydu. Kökeni Avrupa olsa bile artık tüm dünyaya mal olmuştu. Cumhuriyet inşa edilirken Üçüncü Cumhuriyet Fransası ve laikliği büyük ölçüde model olarak alınacaktı. Batı'da da Cumhuriyet Halk Fırkası Fransız Radikal Partisi'ne benzetilecekti. Nitekim 20'li yılların ikinci yarısında Avrupa'da şekillenmekte olan Radikal Partiler Antantı'na Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çağrılmasının yadırganacak bir yönü yoktu.

Ancak demokrasi anlayışı konusunda kurucu felsefe mesafeliydi. Daha doğrusu halkçılık diye tanımladığı farklı bir anlayışı vardı. Demokrasi için asgarî müştereklerden söz ediliyordu. Belirli bir düzeyde okuryazarlık bekleniyordu. Kırsal kesimin görece dışa açılmış olması diğer bir koşuldu. Geleneksel yerel güç ilişkilerinin hâkim olduğu, inanç dünyası üzerine kurulu kırsal yapı, Osmanlı'dan devralınan beşerî sermayede hâkim konumdaydı. Bu nedenle ulus-devleti inşa edenlerce siyasal demokrasi için ülke henüz hazır değildi. Öncelik, ülkeyi bir arada tutacak olan ulusal egemenliğe, "hâkimiyet-i milliye"ye ve "vahdet-i kuva"ya, güçler birliğine verilecekti. Ulusal egemenlik tek bir organda, Büyük Millet Meclisi'nde tecelli edecek ve İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar Tek Parti yönetimi hâkim kılınacaktı. Bu aynı zamanda klasik demokrasinin olmazsa olmaz konuşu "tefrik-i kuva"nın, yani güçler ya da erkler ayrışmasının göz ardı edilmesini ve "vahdet-i kuva"yı, erkler birliğini gerektiriyordu. Siyasat demokrasinin gereği "güçler ayrışması" ancak 1953'te, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 10. Kurultayı'nda kabul görecekti. Bu tarihte partinin yeni programının sekizinci maddesi şöyle diyordu: "Devlet sisteminde kuvvetler arasında muvazene sağlayacak ve siyasî hürriyetleri koruyacak, çift meclis kurulması ve Anayasa teminatının sağlanması öngörülmüştür." Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931, 1935, 1939, 1943 ve 1947,

Türkiye'de ulus devlet inşa sürecinin ilk evresini oluşturan 20'li yıllarda siyaset ve hukukun ayrı bir yeri oldu. Atatürk'ün önünde, gördüğü eğitimden kaynaklanan aydınlanmacı bir açılım vardı. Milli Mücadele'de Fransa'ya karşı savaşılmışsa da "muasır medeniyet" için örnek yine de Avrupa'ydı; ve özellikle Fransa'ydı. Üçüncü Cumhuriyet Fransası ve bu ülkede uygulanan laiklik ilkesi büyük ölçüde model olarak alınabilirdi. Tüm dünyada Cumhuriyet Halk Fırkası, Fransız Radikal Partisi'ne benzetiliyordu. Fransız Radikal Partisi de bunu görmüş ve Avrupa'da şekillenmekte olan Radikal Partiler Antantı'na Cumhuriyet Halk Fırkası'nı üye olmaya çağırmıştı.

1953'e kadar beş programında da "güçler birliği" ilkesi başköşeyi işgal etmişti. Çok partili döneme geçildikten sonra 1947'de toplanan Kurultay'da bile kabul gören yeni programda "Türk milletinin idare şekli, kuvvetlerin birliği esasına dayanır" deniyordu.

Cumhuriyet'in inşa sürecinde Mustafa Kemal'in temel kaygısı, Ortaçağ kalıntısı beşerî sermayeyi bir arada tutacak bir siyasal sistemi en azından bir süre ülkede hakim kılmaktı. Bu nedenle Millî Mücadele'ye giriştiği ilk günden itibaren var gücüyle "hâkimiyet-i milliye" ve "vahdet-i kuva" için çalışmış ve 1927'de, Büyük Kongre'yle hedefine varmıştı.

Mustafa Kemal'in Avrupa tarihinden ve özellikle Fransız Devrimi'nden öğrendiği temel unsur ulusal egemenlikti. Ona göre Türkiye'nin de çıkış yolu ulusal egemenlikten geçiyordu. Aydınlanma çağı düşünürlerinin görüşleri, Fransız Devrimi ve Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın fikir akımları tüm Jön Türk neslinin olduğu gibi Mustafa Kemal'in de zihinsel yapısında derin izler bırakmıştı. Nitekim Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş evresinde geliştirdiği "hâkimiyet-i milliye" ya da ulusal egemenlik fikri son kertede Fransız Devrimi'nin esintilerini taşıyordu.

"Millî hâkimiyet"e göre millet, kendisini meydana getiren bireylerden ayrı ve onların üstünde bir şahsiyete, bir iradeye sahip olacaktı. Hâkimiyet bu kolektif şahsa, milletin iradesine aitti. Böyle olunca millî hâkimiyet ilkesinde halk ya da millet iradesinin bireysel iradelerden bağımsız bir hukuksal ve siyasal hüviyeti, anlamı vardı. Millî hâkimiyet Fransız Devrimi'nde gündemi oluşturmuş ve bunun geri planında Jean-Jacques Rousseau'nun fikirleri yer almıştı. Mustafa Kemal'in fikir babası da Jean-Jacques Rousseau olacaktı.

Zürih Üniversitesi profesörlerinden Dr. Fritz Fleiner 1936 yılında Ankara'da Hukuk İlmini Yayma Kurumu'nda verdiği "Âmme Hukukunda Büyük Harpten Sonraki İstihaleler" başlıklı konferansında, Jean-Jacques Rousseau'nun fikirlerinin "halk hâkimiyeti" anlayışının temelinde yattığını, demokratik fikir ve inançların da bu büyük düşünürün 1762 yılında yayımladığı *Sosyal Mukavele veya Siyasî Hukukun Prensibi* başlıklı kitabıyla gündeme geldiğini belirtiyordu. 18. yüzyıl sonunda Avrupa ve Amerika'da bu fikirler kitlelerce benimsenmişti. Fritz Fleiner'e göre, Cihan Harbi ertesi ortaya çıkan anayasalarda, bu meyanda 1924 tarihli Türkiye Esas Teşkilâtı Kanunu'nda bütün güç ve yetkilerin milletten geldiği esası benimsenmişti.[1]

Mustafa Kemal'in de ulusal egemenlik anlayışının geri planında Jean-Jacques Rousseau'nun *Mukavele-i İçtimaîye yahud Hukuk-ı Siyasiye Kavaid-i Esasiyesi*, bugünkü dille "Toplumsal Sözleşme ya da Siyasal Hukukun Temel İlkeleri" başlıklı kitabı vardı. Bu kitabı 1913 baskısı Osmanlıca çevirisinden okumuştu.[2] "Hakikatte Efendiler, tabiatta Efendiler, âlemde Efendiler taksim-i kuva yoktur. Yeni irade-i milliye ile ifade ettiğimiz kuvvette taksim-i kuva yoktur" sözleri onun *Toplumsal Sözleşme*'ye ne denli sadık kaldığının kanıtıydı.

Mustafa Kemal, Rousseau'nun *Mukavele-i İçtimaîye*'sini dikkatli okuyarak şerhlemişti. "Egemenlik gücü basit ve tektir. Bu gücü bölmek yok etmektir [Kuvve-i hâkimiyet basit ve vahiddir. Bu kuvveti taksim etmek imha etmektir]" satırının yanına "mühimdir" notunu düşmüştü. "Egemenlik belli bir nedenle bırakılamayacağı gibi yine aynı nedene dayanarak vekâleten yürütülemez. Egemenlik kamunun iradesinde içkindir. İrade ise temsil edilemez. İrade ya kendisinin aynıdır ya da başkadır. İkisinin ortası olamaz [Hâkimiyet ne esbaba mebni terk ve ferağ olunamaz; yine o esbaba mebni vekâleten icra edilemez. Hâkimiyet umumun iradesinde mündemiçtir.

---

1 Fritz Fleiner, Âmme Hukukunda Büyük Harpten Sonraki İstihaleler, Ankara, Hukuk İlmini Yayma Kurumu Konferanslar Serisi no: 9, 1936, s. 4. "Âmme hukukundaki bu istihaleyi izah ederken müsaadenizle hareket noktası olarak halk hâkimiyeti prensibini alacağım. Bizim demokratik fikir ve inançlarımız Cenevre'nin büyük hemşerisi Jean-Jacques Rouseau'nun doktrinine dayanır. Onun 1762'de neşrettiği Sosyal Mukavele veya Siyasî Hukukun Prensibi ismindeki kitabının koyduğu prensipler 18 inci asır sonunda Avrupa ve Amerika memleketlerine yayıldı ve Büyük Harp'ten sonra meydana gelen teşkilât-ı esasiye kanunları ve bu meyanda Türkiye Esas Teşkilâtı Kanunu bütün kuvvet ve salâhiyetlerin milletten geldiğini esas olarak aldılar. Rousseau'nun fikirlerinden herhangi bir şekilde mülhem olmayan cumhuriyetçi bir esas teşkilât kanunu yoktur."

2 Jean-Jacques Rousseau, *Mukavele-i İctimaiye yahut Hukuk-ı Siyasiye Kavaid-ı Esasiyesi*, mütercimi: (Ayın), İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1329.

1919 öncesi asker Atatürk'ün zihinsel oluşum sürecinde Jön Türklerden İttihatçılara 19. yüzyılın "ilerleme", ya da dönemin Osmanlıcasıyla "terakki" anlayışı hakim oldu. 19. yüzyıl pozitivist felsefesinin bir ürünü "terakki" başta Ahmet Rıza olmak üzere geç dönem Osmanlı Türkiye'sinde, aydınların temel şiarıydı. 1789 Fransız Devrimi çağdaş dünyanın oluşumunda başı çekmişti. Amerikan devrimi ardından bütün dünyayı sarsmış, mutlak monarşilere karşı tavır koymuş, devrimin gündeme getirdiği ulusal egemenlik ve insan hakları belleklerde derin izler yaratmıştı. Ancak "terakki" fikri 19. yüzyıla özgüydü. 1914 ertesi yeni bir yüzyılla birlikte "inkılâb", bugünkü terimle "devrim" çağı başlıyordu. "Evrim"in yerini "devrim" alıyordu. Atatürk'ün gündemini de "devrim" oluşturdu.

İrade ise temsil edilemez. İrade ya kendisinin aynıdır veya gayrıdır. İkisinin ortası olamaz]" satırlarının yanına ise "kıymetli" diye yazmıştı. "Egemenlik gücü bırakılıp vazgeçilemediği gibi değiştirilemez de. Egemenlik gücünü sınırlamak bunu yok etmek demektir [Kuvve-i hâkimiyet terk ve ferağ olunamadığı gibi tadil de edilemez. Kuvve-i hâkimiyeti tahdid etmek bunu mahvetmek demektir]" altını çizdiği bir başka satırdı. Ve bu satırlara 1 Aralık 1921 günü Meclis'te yaptığı ünlü konuşmasında yer vermişti. Tüm bu veriler Millî Mücadele'nin ilk evresinden itibaren kurulmakta olan cumhuriyette gücün merkezde ve tepede temerküz edeceğini, "Tek Parti" rejiminin ihdas edileceğini gösteriyordu. Bu anlayışın temel referans noktası da 18. yüzyılın ünlü Fransız düşünürü Jean-Jacques Rousseau'ydu.

Rousseau ve "Halkın Egemenliği"

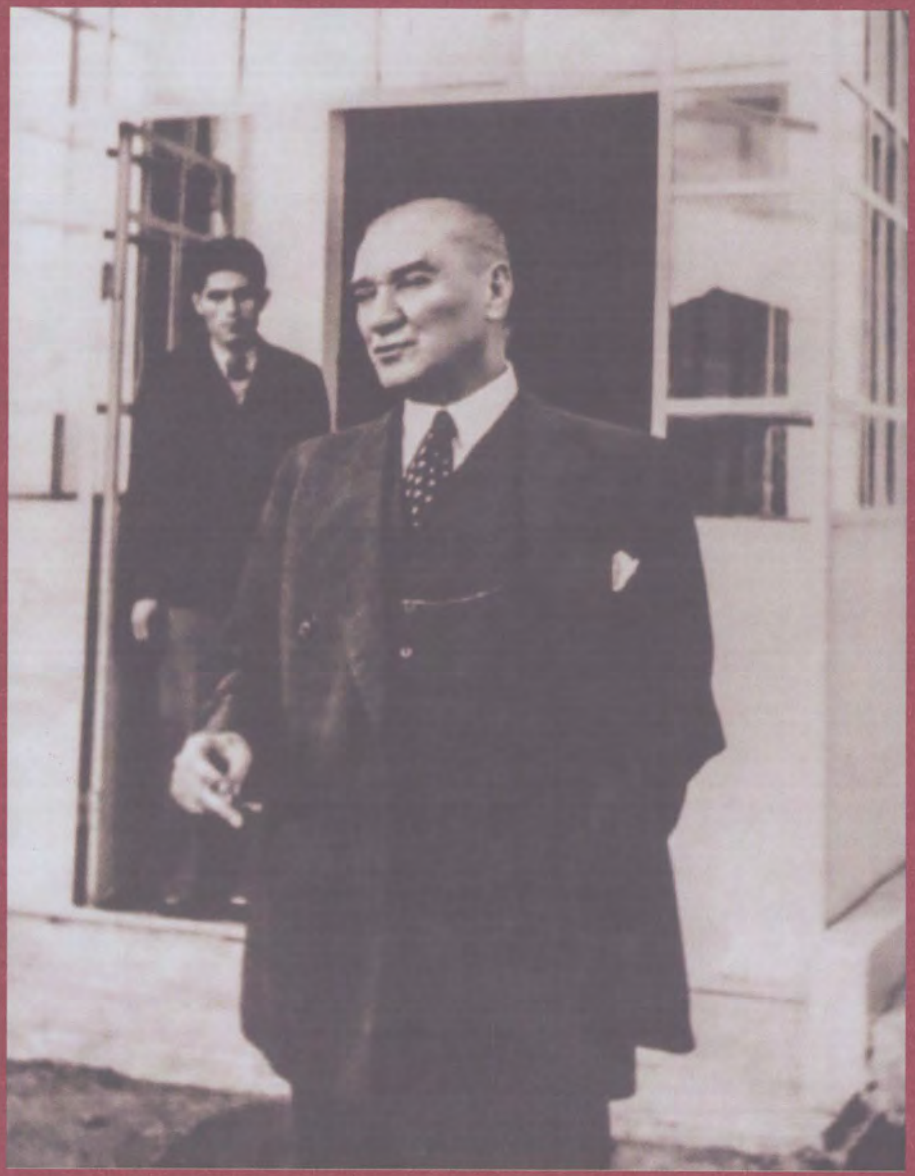
Rousseau'da halkın egemenliği, son kertede her şeyi bilen ve kusursuz konumuyla asla hak yolundan ayrılmayan "siyasî Tanrı" kavramına odaklanan dinî bir fanteziden kaynaklanıyordu. Böyle bir Tanrı'nın hükümranlığı altında her türlü "uyumsuz" kişisel tavır, siyasî kutsala küfür demekti. İnsanlar ortak iradenin yorumunda yanlış yapabilirlerdi. Halk çoğu kez yanıltılabilirdi. Ama ortak iradenin kendisi herhangi bir yanlış yorumdan etkilenmeksizin yoluna devam ederdi. Zaman zaman rotada yanılsa bile tıpkı yoldan çıkmış Yahudilerin sonunda Yahova'yı bulmaları gibi, ortak irade de doğru yolu bulurdu. Bu spekülatif anlayıştan yola çıkan Rousseau, devletin alanı içindeki her türlü bağımsız örgütlenmeyi reddediyordu. Böyle bir örgütlenme açıkça ortak iradenin oluşumunu gölgelerdi.

Rousseau ve Güçler Birliği[3]

Fransız Devrimi monarşinin elinde olan mutlak hâkimiyetin sahibini değiştirmiş ve kral yerine milleti ikame etmişti. Bir diğer deyişle, taç kralın başından alınarak bir mânevî şahıs telakki edilen milletin başına konmuştu. Millî hâkimiyet ilkesinin Fransız mevzuatına girmesine neden olan Rousseau'nun fikirleri, Fransız devrim mevzuatının etkisiyle Kıta Avrupası'nın birçok ülkesine ulaşmış, bu arada Türkiye'de 1 Aralık 1921 tarihinde Mustafa Kemal'in ünlü konuşmasında, ardından 1924 Anayasası'nın yazımında etkili olmuştu.

Devletin doğuşunu ve yaşayışını hukuksal, meşru esaslara bağlamak isteyen Rousseau doğal olarak bu esaslara aykırı mutlakıyetçi toplumsal sözleşme yandaşlarına karşı tavır almıştı. Millî hâkimiyet görüşü, millet denen topluluğun bağımsız bir toplumsal gerçek olduğu kadar bağımsız bir hukuksal ve siyasal gerçek olduğu fikrine, her iki gerçek arasında tam bir uyum bulunduğu hipotezine dayanıyor, millî camianın formel hukuksal ve siyasal realitesine gerçek sosyolojik yapısından daha önemli bir yer veriyordu. Rousseau için "millet" her şeyden önce hukuksal bir olguydu. Milletin doğal, sosyolojik varlığını inkâr etmemekte, hatta kan bağlılığını bile

3 Jean Touchard, *Histoire des idées politiques - Tome 2, Du XVIIIe siècle à nos jours*, 2e édition, Paris: Presses Universitaires de France, 2005, s. 421-433; Philippe Nemo, *Histoire des idées politiques aux Temps modernes et contemporains*, Paris: Presses Universitaires de France, 2002, s. 801-840; Géraldine Muhlmann, Evelyne Pisier, François Châtelet, Olivier Duhamel, *Histoire des idées politiques*, 2e édition, Paris: Presses Universitaires de France, 2012, s. 127-142. Rousseau'nun güçler birliği anlayışına varan kurgusu Türkçede en kapsamlı şekilde Mehmet Ali Ağaoğulları'nın *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği* başlıklı kitabında yer aldı. [Ankara: İmge Kitabevi, 2006] Son derece akıcı bir üslupla egemenlik sorununa eğilen kitabın ikinci bölümünde Fransız Devrimi ele alınıyor. Konunun daha kısa bir versiyonu için bkz. Mehmed Ali Ağaoğulları, (editör), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayımları, 2011, s. 569-596.

Fransa'da devrimle birlikte, soylular ve ruhban sınıfı konumlarından çok şey yitirmişti. 14 Temmuz 1789 Fransız Devrimi ertesi Fransız Kurucu Meclisi, kısa bir süre sonra İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ni [Declaration des droits de l'homme et du citoyen] yayımlamış, bu beyanname, 1791 Fransız Anayasası'na önsöz olmuştu. 19. yüzyıldan itibaren Türkçeye defaatle çevrilen bu beyanname II. Meşrutiyet yıllarında ders kitaplarına kadar girmişti. Tüm bu süreçte Aydınlanma çağı düşünürleri Tanzimat sonrası Osmanlı topraklarında da etkisini göstermişti. Fransız Devrimi Jön Türk hareketinin esin kaynağına dönüşecekti. Her zabitin gönlünde bir Napolyon yatacaktı. Atatürk'ün kitaplığından ve not defterlerinden de görülebileceği gibi Napoleon onun da yakından izlediği bir askerdi.

milleti kuran unsurlar arasında görmekteyse de ona göre millet daha ziyade üstün kavrayıcı, temel bir gerçek olarak rasyonel, iradî bir hukuk olgusuydu. Aklın, serbest bireysel iradenin eseriydi. Mustafa Kemal işte bu anlayışla kendi ulus-devletini inşa edecekti.

Millet, bir hukuksal olgu olarak, haklarda menfaatlerin uzlaşmasına olanak sağlamaya, millî topluluğa dahil her bireyin şahsını ve malını ortak güçle savunmaya ve korumaya muktedir meşru ve güvenli bir hukuk düzenine tabi olan ve eşit bireylerden oluşan bir topluluktu. "Müsavat" ya da eşitlik anlayışı Millî Mücadele'nin daha ilk gününden itibaren Ankara'da, Meclis aracılığıyla uygulamaya sokulmaktaydı.

Böyle bir topluluk ise bir şahsın ya da bir zümrenin güç ve tahakkümü ile değil, bireylerin serbest rıza ve katılımlarıyla kurulabilir ve sürdürülebilirdi. Güç ve tahakküm baskısı altında sevk ve idare olunan insanlar, sayıları ne olursa olsun bir millet değil, ancak bir esir sürüsü addedilebilirdi. Bu güruh bir insan yığını oluşturursa da bir toplum sayılamazdı. Zira bu tür insan kümelerinde ne siyasal bir birlik ne de kamu çıkarı söz konusu olabilirdi. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki saltanat ve hilâfete karşı bürüneceği temel zırh buydu.

Rousseau'ya göre toplumsal sözleşmeyle kurulan gerçek toplumun, yani milletin bireylerden bağımsız bir hukuksal ve siyasal gerçeklik kazanmasının başlıca üç nedeni vardı. İlk neden, toplumsal sözleşmeyle kurulan ulusal camianın bireylerin serbest iradeleri sonucu oluşmasıydı. İkinci neden, bireylerin toplumsal sözleşmeyle sağlanan meşru ve güvenli bir hukuksal düzende birleşmeleriydi. Üçüncüsü ise bu birleşmeden bireylerden bağımsız kolektif bir varlığın ortaya çıkışıydı. Rousseau için özel bir anlam taşıyan "kamu şahsı", "genel irade" ve "hâkimiyet" kavramları yukarıda belirtilen unsurların bireşimi sonucuydu. Mustafa Kemal de bu anlayışı benimsedi. Onun zihinsel dünyasında "genel irade" ve "hâkimiyet-i milliye" kutsal sözcüklere dönüşecekti.

Toplumsal sözleşmenin en temel hükmü siyasal topluma giren her bireyin kendisini bütün haklarıyla, bütün benliğiyle "toplum"a terk etmesiydi. İşte bu hüküm Rousseau'ya göre, bireyler arasında mutlak hukuksal eşitliği, tam güveni ve sıkı bağlılığı olanaklı kılıyor, kolektif nitelikte bir varlığın doğmasını sağlıyordu. Siyasal cemiyet ya da millet bir şahıs olunca kendisine özgü bir iradeye sahip olması gerekiyordu. Rousseau'nun "genel irade" adını verdiği ve Mustafa Kemal'de "millî irade"ye dönüşen bu güç odağı, bütün vatandaşların iradelerinin toplamı olmayıp, onların bir senteziydi. Genel irade, "genel çıkar"ı hedefliyordu. Genel iradeye "genel" sıfatını kazandıran onun oluşumunda yer alan bireysel iradelerin adedi değil, bireysel iradeleri bir noktada birleştiren "genel çıkar"dı. Devletin güçlerini devletin kuruluşundan beklenen amaca, yani genel çıkara uygun bir biçimde yönetmek ve yönlendirmek genel iradenin işiydi.

Hâkimiyete gelince bu, Rousseau'ya göre, genel irade tarafından yönetilen ve yönlendirilen güç ya da iktidardı. Hâkimiyet bir şahsa ya da heyete devir veya ferağ edilemezdi. Çünkü umum irade devredilemezdi. Bu nedenle millet ancak kendi kendisini temsil ederdi. Aksi takdirde millet hukuksal şahsiyetini feda etmiş olurdu. Hâkimiyet devir ve ferağ edilemeyeceği gibi bölünemezdi de. Çünkü genel iradenin bölünmesi genelliğini yitirmesi sonucunu doğururdu ki bu da olanaksızdı. Çünkü bireyler toplumsal sözleşmeyle kendilerini topluma terk etmiş olmakla genel iradeyi kendileri meydana getirdikleri için, tâbi oldukları hâkimiyet kendi iradelerinin mahsulüydü. Ona itaat etmekle birey kendi kendine itaat ediyordu. Bu anlayış Mustafa Kemal'in "tefrik-i kuva"-ya yani güçlerin ayrışmasına karşı tavır koymasına neden olacaktı. "Tevhid-i kuva", güçler birliği "genel irade" gereğiydi. Tek Parti rejimi bunun üzerine inşa edilecekti.

Böylece genel iradenin devir ve ferağ edilmemesinin ve bölünmezliğinin sonuçlarından biri "güçler birliği" oluyordu. Çünkü devir ve ferağ edilemeyen ve bölünemeyen genel irade egemenliğinin tek sahibi milletti. Bu ise millî irade ve hâkimiyetin bütünlüğüne aykırı olan üç ayrı güç ya da iktidarın (yasama, yürütme, yargı) iktidarlarının kabulüne olanak bırakmazdı. Yasama gücü bizzat milletteydi. Yürütme ve yargı güçleri ise milleti temsil eden, yani yasama gücünün birer aracı olan şahıs ya da heyetlerden ibaretti. Bunlar ayrı güç odakları

sayılamazdı. İşte "Meclis Hükümeti" anlayışı bu nedenle "kabine" sistemine aykırı bir tavrı ortaya koyuyordu. Yasama ve yürütme bir elde toplanıyordu. Parlamentarizm söz konusu olamazdı.

Osmanlı döneminde, ne 1876 tarihli Kanun-ı Esasi, ne de onun bazı maddelerini tadil eden 1909 tarihli İkinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasisi, millî hâkimiyet prensibine açıkça yer vermişti. 1876 Kanun-ı Esasisi'nin yürürlüğe girmesi hakkında yayımlanmış olan 1908 tarihli Hatt-ı Hümayun'da "umumî işlerin meşrutiyet usulüne bağlanması"ndan söz ediliyordu. 31 Mart olayı ertesi hal'edilen II. Abdülhamid'in yerine geçen Mehmed Reşad yayımladığı Hatt-ı Hümayun'da "bütün milletin birleşmesi ve arzusu üzerine" tahta çıktığını söylüyordu. Aynı fermanda gerekli olan kanun ve nizamlardan henüz yapılmamış olanların Kanun-ı Esasi'ye ve milletin meşru, hakiki ihtiyaçlarına uygun olarak yapılacağını vaat ediyordu. II. Abdülhamid'in hal'i hakkındaki 24 Mayıs 1909 günlü kararnamede Âyan ve Mebusan'dan oluşan meclis için, Kanun-ı Esasi metninde "Meclis-i Umumî" tabiri kullanılmasına rağmen, "Meclis-i Millî" denilmekteydi.

1876 Kanun-ı Esasisi'nin tadili gerektiği hakkındaki 19 Ağustos 1909 günlü kararnamede "meşrutiyet idare" tabirinden ayrıca ve ilk kez olmak üzere "hâkimiyet-i milliye" tabiri kullanılmıştı. Tadil edilen Kanun-ı Esasi'nin 3. maddesi de "Padişah şer'i şerif ve Kanun-ı Esasi ahkâmına riayet, vatan ve milletine sadakat edeceğine yemin eder" demekle 1876 Kanun-ı Esasisi'nde bulunmayan ve zımnen millî hâkimiyeti ifade eden bir hüküm koymakta ve diğer hükümleri de padişahın hak ve salahiyetlerini eskisine göre sınırlamaktaydı.

Tüm bu satırlarla millî hâkimiyet ilkesinin dolaylı bir biçimde kabul edilmiş olduğuna hükmedilebilirdi. Ancak Kanun-ı Esasi padişaha "meşrutiyet" ya da gerçek anlamda "anayasal" sistem ile bağdaştırılamayacak birtakım hak ve yetkiler tanıyan sarih hükümler içeriyordu. Kanun-ı Esasi'nin ruhu millî hâkimiyet prensibiyle telif edilebilecek bir mahiyette değildi. Bu gerekçeyle Millî Mücadele dönemine kadar gerçek anlamda "millî hâkimiyet"ten söz etmek olanaksızdı.

Mustafa Kemal, millî hâkimiyet ilkesini daha Millî Mücadele'nin başında saltanata ve dış güçlere karşı güçlü bir silah olarak geliştirdi. 25 Haziran 1919 günlü Amasya Tamimi'nin üçüncü maddesiyle, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi tarafından yayımlanan beyannamenin, altıncı maddesi millî hâkimiyet prensibini açıkça ifade eden esasları ve beyanları içeriyordu. Bu ilke 20 Ocak 1921 günlü Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde sarih ve hukuksal bir nitelik kazanmıştı. Maddede "Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir" deniyordu. Üçüncü madde ise hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu vurguluyordu. Ardından dördüncü madde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu, millet adına hâkimiyet hakkını kullandığını kaydediyordu. Böylece millî hâkimiyet prensibi klasik şekli ile ve en sarih biçimde kabul edilmiş oluyordu. Rousseau'nun sözünü ettiği yasama gücü ise 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun dördüncü maddesinde vurgulanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ta kendisiydi. Güçler birliği anlayışı doğal olarak İkinci Meşrutiyet'in hazin öyküsü ve Millî Mücadele'nin gerektirdiği birlik anlayışının sonucuydu. Erkler ayrılığı hiçbir zaman Atatürk'ün gündeminde olmadı.

Teşkilât-ı Esasiye ve Tek Parti

Mustafa Kemal daha 1921 yılı sonunda yaptığı konuşmayla kurulacak devletin izleyeceği siyasî yolu belirliyordu. Bir diğer deyişle Teşkilât-ı Esasiye'nin kurgusunu açıklıyor ve ileriki yıllarda uygulamaya sokacağı Tek Parti düzenini gerekçelendiriyordu. Önemine binaen *Nutuk* dışında, 1920'li yıllarda Mustafa Kemal'in risale olarak ender basılmış Meclis'teki hitaplarından biri 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasıydı. *Nutuk*'ta da "Halkçılık Programı" vesilesiyle belirttiği, Meclis'te hizipleşmenin gündeme geldiği ve İkinci Grup ile Hüseyin Avni'nin

ikide bir müdahale etme gereği duyduğu bu konuşma, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun gerekçesi, "esbâb-ı mucibe"si olarak da yorumlanacaktı. Konuşma 1922 Ekim ayında *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve 1) Misak-ı Millî Beyannamesi, 2) Meclis'in Kendi İntihâbını Gösteren Talimatname, 3) Nisâb-ı Müzakere'ye, 4) İcra Vekillerinin İntihâbı'na, 5) İstanbul'un İşgalinden sonra İstanbul'ca vaki' olan ukudâta dair Kanunlarla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İrad Buyurdukları Nutuklardan Esas Noktalar* başlığıyla ve *Halkçılık* alt başlığıyla yayımlanacaktı.

1 Aralık söylevinin anlamı risalede şu satırlarla ifade ediliyordu: "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri heyet-i vekilenin vazife ve mesuliyeti hakkında teklifin müzakere ve münakaşası münasebetiyle bir nutuk irad buyurmuşlardır ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun esbâb-ı mucibesi mahiyetindedir." Risale yukarıda belirtilen belgeleri içerdiği gibi, dört saat süren 1 Aralık söylevinin önemli paragraflarına yer veriyordu. Konuşmanın özü, kurulmakta olan siyasî rejimin temel prensiplerinden biri olan, eskiden "vahdet-i kuvvet" ya da "vahdet-i kuva" denilen güçler ya da erkler birliğini ifade ediyordu.

Mustafa Kemal 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'ye sert eleştiriler yöneltiyordu. Bu ilk anayasa güya güçler ayrılığı anlayışını getiriyordu. Ve bu tür bir siyasal düzen imparatorluğu çökertmişti. Böylece TBMM Türk hukuk tarihinde ilk kez "millî hâkimiyet prensibi"ni, siyasî ve hukukî temel edinerek, Osmanlı Kanun-ı Esasisi'ne aykırı olarak "Meclis Hükümeti" şeklini kabul etmiş oluyordu.[4]

1 Aralık 1921 günü konuşmasında sarih bir biçimde ifade ettiği görüşlerinin ilk ipuçlarını Mustafa Kemal daha Meclis'in açılışının ertesi günü, 24 Nisan 1920'de yaptığı konuşmada vermişti. TBMM bir kontrol organı olmayacak, fiilen millî mukadderatla uğraşacaktı. Hükümet üyelerinin adları da vekildi. Meclis haiz olduğu olağanüstü yetkiyle, sadece bir yasama kuvveti görevi ile değil, idareyi fiilen deruhte eden yetkilerle donatılmış olacaktı. Ve artık Meclis'in üstünde bir kuvvet yoktu.[5]

Mustafa Kemal böylece Büyük Millet Meclisi Hükümeti çatısı altında güçler birliğini önermiş oluyordu. Güçler birliği ilkesi İcra Vekilleri Kanunu ile uygulamaya sokulmuş, 1921 mevzuatında ve 1923 Cumhuriyet'in kuruluş kanununda yer aldıktan sonra, 1924 Anayasası'nın 5, 6 ve 7'nci maddelerinde en sarih ifadesini bulmuştu.[6] Tüm tek parti döneminde ülke büyük ölçüde bu anlayışla yönetilecekti. Bu nedenle de Mustafa Kemal'in *Nutuk*'taki anılarında bu konuşmasının ayrı bir yeri oldu.

Mustafa Kemal son yarım yüzyılın Batı esintilerini özümlemiş, aynı zamanda Osmanlı pratiğini görmüş ve kendine göre anlamlandırmış aydın bir zabitti. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkçeye aktarılmış Fransız yazını içerisinde özellikle İctimaî Mukavele, Cumhuriyet'in inşa sürecinde Mustafa Kemal'in "hâkimiyet" anlayışını şekillendirecekti. Mustafa Kemal'in "Hakikatte Efendiler, tabiatta Efendiler, âlemde Efendiler taksim-i kuva yoktur. Yani irade-i milliye ile ifade ettiğimiz kuvvette taksim-i kuva yoktur" sözleri onun *Toplumsal Sözleşme*'den ne denli etkilendiğinin kanıtıydı. Aynı zamanda bu tür bir anlayış güçler ayrımını savunan Montesquieu'ye bir reddiyeydi.

---

4 Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukukî statüsü ve ihtilâlci karakteri," *Belleten*, cilt xxıv, sayı 95 (Temmuz 1960)'dan ayrı basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960, s. 15.

5 "... ve artık Meclis-i Âliniz fevkında bir kuvvet mevcut değildir." Hükümet Teşkilâtı Hakkında, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, 4. Baskı, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1989, s. 63.

6 Bu üç madde şu satırları içeriyor: Madde 5: Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder; Madde 6: Meclis, teşrîî salâhiyeti bizzat istimal eder; Madde 7: Meclis icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder. Meclis, hükümeti her vakit murakabe ve ıskat edebilir.

Mustafa Kemal ve Toplumsal Sözleşme

İnsanlar bizzaruri beraber yaşamak ihtiyacında vücut-pezir olmuş mahlûkattır. Binaenaleyh beraber yaşamakta olan insanlar bir cemiyet teşkil eder ki bu cemiyet kendisini teşkil eden efradın kuvvetlerinin ictima'ından hâsıl olur. Ve işte irade, hâkimiyet denilen kuvvet bu kuvvetten ibarettir; işte bu kuvvet cemiyetin kuvvetidir; ve bu kuvvet cemiyeti teşkil eden her ferdin ayrı ayrı kuvvetine faiktir. Belki bu ifademden bu kuvvetlerin maddî bir şey olacağı zannedilir! Kuvvetleri cem ederek bir muhassala [sonuç, bileşke] bulmuş oldum. Evet isterseniz maddî telâkki edin; fakat bu maddîyetin içinde mânevî bir kuvvet vardır. Bir cemiyetin içinde beraber yaşamak mahkûmiyet-i beşeriyesinden, fitriyesinden dolayı müşterek bir hiss-i ictimaî vardır. Mânevî olan bu hiss-i ictimaî, bir kuvvet ve nüfuz-ı ictimaî teşkil eder. İşte bu kudret-i müştereke-i mânevîye demin izah ettiğim gibi o kuvvetle beraberdir, ayrı bir şey değildir.

Efendiler, bu kuvvet kabil-i tefrik midir ve kabil-i tevdi midir? Bu heyet-i ictimaiyeyi teşkil eden efrâdın muhassala-i kuvası olan bir kuvveti taksim etmek istediğimiz zaman o heyet-i ictimaiyeyi teşkil eden insanları parçalamak lâzım gelir ki bir muhassala-i kuva [güçler bileşkesi] olan bir heyet-i ictimaiyeyi parçalamadan, inhilâl ettirmeden [dağılmasına neden olmadan] onların kuvve-i muhassalasını inhilâl ettirmenin imkân-ı tabiisi yoktur.

Bu kuvvet kabil-i tevdi midir? Bunun için o kuvvetin sahibi olan vücud-ı ictimaiyenin meflûç [felç] olması ve meflûç bırakılması şarttır. Ve ataleti, batâeti [yavaşlığı] kabul etmesi şarttır. Kuvvetini herhangi bir yere veren, kuvvet istimâl etmeyen bir ferdin bir uzvu meflûçtur.

Bir vücud-ı siyasîyi teşkil eden kuva-yi ictimaiyenin irade-i ictimaiyesi olan bu kuvvet, irade ve hâkimiyet-i milliye, ifade olunan bu kuvvet caiz-i tevdi midir? Hey'et-i ictimaiye bir vücud-ı siyasîye münkalib olduktan sonra ise bu gayr-i mümkündür. Mümkün olması vücud-ı siyasînin infisâhına [bozulmasına] vabestedir.

Efendiler, irade-i milliye, hâkimiyet-i milliye denilen kuvvet gayr-ı kâbil-i taksim ve tefrik olduğu bedihiyyat-ı riyaziye ile de anlaşılıyor.

Atatürk - 1 Aralık 1921

Hey'et-i Vekile'nin vazife ve salâhiyetinin tâyinine ait kanun lâyihası vesilesiyle

Cumhuriyet ve Özgürlükler

Mustafa Kemal'in bizzat benimsediği ve 1921, ardından 1924 Anayasası ile uygulamaya koyduğu "millî egemenlik" anlayışı, Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme* adlı eserinden esinleniyordu. Rousseau'nun sözünü ettiği yasama gücü ise 1924 Anayasası'nın dördüncü maddesinde vurgulanan Türkiye Büyük Millet Meclisi idi. Ancak, "millî egemenlik" anlayışının diğer bir yüzünden de söz etmek mümkündü. Zira Rousseau'nun görüşlerinin zayıf halkası "hürriyetler"di. Bu açıdan Montesquieu'den ayrılıyordu. Rousseau'ya göre, hürriyetleri de "devlet" bahşediyordu. Görüşleri bir yanıyla mutlak iktidara karşı bir direnişi simgelerken öte yandan oluşturduğu güçlü iktidarla bireyi baskı altında tutabiliyordu. Nitekim 20. yüzyılın otoriter ve totaliter rejimlerinde de Rousseau esintileri seziliyordu.

Cumhuriyet kuruluş evresinde kişi özgürlükleri konusunda aynı heyecanı göstermedi ya da gösteremedi. Diğer bir deyişle "hürriyet" tıpkı Rousseau'da olduğu gibi Cumhuriyet'in de "zayıf halkası" oldu. Atatürk 1930 yılında özgürlük anlayışını şu satırlarla ifade ediyordu:

"Asrî demokraside ferdî hürriyetler, hususî bir kıymet ve ehemmiyet almıştır; artık ferdî hürriyetlere devletin ve hiç kimsenin müdahalesi söz konusu değildir. Ancak, bu kadar yüksek ve kıymetli olan ferdî hürriyetin, medenî ve demokrat bir millette, neyi ifade ettiği, hürriyet kelimesinin mutlak surette, düşünülebilen mânasıyle anlaşılmaz. Söz konusu olan hürriyet ictimaî ve medenî insan hürriyetidir. Bu sebeple ferdî hürriyeti düşünürken, her ferdin ve nihayet bütün milletin müşterek menfaatini ve devlet mevcudiyetini göz önünde bulundurmak lâzımdır. Diğerinin hak ve hürriyeti ve milletin müşterek menfaati ferdî hürriyeti sınırlar. Ferdî hürriyeti sınırlama, devletin âdeta esası ve vazifesidir. Çünkü, devlet ferdî hürriyeti temin eden bir teşkilât olmakla beraber, aynı zamanda, bütün hususî faaliyetleri, umumî ve millî maksatlar için birleştirmekle vazifelidir. 'Hürriyet başkasına zararı dokunmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır' denildiği zaman vatandaş hürriyetinin, yalnız bunun gaye olduğu, devletin bu gayeyi temin için bir vasıta sayıldığı ifade edilmiş olur. Fakat bu vasıtadır ki milletin umumî menfaat ve gayesini muhafaza edecektir."[7]

Atatürk'ün "hürriyet" anlayışının da geri planında Rousseau'nun hâkimiyet ve hürriyet anlayışı yatıyordu. Rousseau her türlü yönetimi kişi özgürlüğü için tehdit gören liberal özgürlük anlayışına mesafeliydi. Toplumsal sözleşme ve halkın egemenliği anlayışı son kertede Fransız Devrimi'nde Jakobenlere yaramış, Robespierre'in Fransız Devrimi'nde yol arkadaşlarını giyotine göndermesine neden olmuştu. Rousseau için kişi özgürlüğü ortak iradenin muhafızı devletin yurttaş için öngördüğü özgürlük alanıyla çevrilmişti. Hürriyet bireye devlet tarafından bahşedilmişti ve devlet tarafından ona "borç" verilmişti. Her an devlet ona farklı bir tanım verebilir, değiştirebilir, hatta gerektiğinde geri alabilir, ilga edebilirdi. Oysa klasik liberalizmin özünde özgürlükler devletten kaynaklanmıyordu. Bilakis liberal düşünce devleti karşısına alıyordu.

Nitekim Rousseau'nun egemenlik anlayışının bir yorumu otoriter ve totaliter yapılanmaların da yolunu açacaktı. Kimi siyaset felsefecisi Lenin'in Rousseau'dan esinlendiğini söylüyordu.[8] Fransız Devrimi'yle ilgili gözlemlerde bulunan Tocqueville, toplumları eşitliğe götüren hareketin özgürlüklerin yitirilmesine neden olabileceğine dikkat çekiyordu. Tocqueville'e göre Fransız Devrimi'nde çelişik, ters yönde iki hareket vardı: Bunlardan ilki özgürlüğe çıkarken, diğeri despotizme yöneliyordu.[9]

Rousseau'da halkın egemenliği, son kertede her şeyi bilen ve kusursuz konumuyla asla hak yolundan ayrılmayan "siyasî Tanrı" kavramına odaklanan dinî bir fanteziden kaynaklanıyordu. Böyle bir Tanrı'nın hükümranlığı altında her türlü "uyumsuz" kişisel tavır, siyasî kutsala küfür demekti. İnsan ortak iradenin yorumunda yanlış yapabilirdi. Halk çoğu kez yanıltılabilirdi. Ama ortak iradenin kendisi herhangi bir yanlış yorumdan etkilenmeksizin yoluna devam ederdi. Zaman zaman rotada yanılsa bile tıpkı yoldan çıkmış Yahudilerin sonunda Yahova'yı bulmaları gibi, ortak irade de doğru yolu bulurdu. Bu spekülatif anlayıştan yola çıkan Rousseau, devletin alanı içindeki her türlü bağımsız örgütlenmeyi reddediyordu. Böyle bir örgütlenme açıkça ortak iradenin oluşumunu gölgelerdi.

Tıpkı Rousseau gibi Fransız Devrimi'nde Jakobenizm, bu nedenle Fransız işçilerin kendi loncalarında birleşme yönündeki girişimlerini engellemiş, onları ölümle tehdit etmişti. Millî Konvansiyon "devlet içinde devlet"e hoşgörüyle bakamazdı. Bu tür birlikler ortak iradenin oluşumunu zedeleyecekti. Rousseau'dan kaynak-

---

7 Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını, 1959, s. 278.

8 Lucio Colletti, *From Rousseau to Lenin – Studies in Ideology and Society*, London: NLB, 1972.

9 Pierre-Jean Simon, *Histoire de la sociologie*, Paris: Presse Universitaire de France, 1991, s. 512.

lanan bu tür bir anlayış 20. yüzyılda, iki dünya savaşı arasında Sovyet Rusya'da Bolşevizmin, Almanya ve İtalya'da ise Nazizmin ve Faşizmin sakıncalı sayılan bağımsız örgütleri yasaklamalarıyla ve onları devlet organlarına dönüştürmeleriyle sonuçlanmıştı.

Kısaca Rousseau genel iradeyi savunurken bireyi devre dışı bırakmış, onun özgürlüklerine ket vurmuştu. Bu anlayış ise son kertede diktatörlüğe uzanabiliyordu.[10] Güçler birliğinde yargının bağımsız konumunu yitirmesi özgürlükler açısından olumsuz bir gelişmeydi. Türkiye'de de Takrir-i Sükûn'la yaşananlara eleştirel bakmak bu bağlamda yanıltıcı olmayacaktı. Keza 1931'de Türk Ocaklarının, 1935 sonrası Mason localarının, Kadınlar Birliği'nin, Muallimler Birliği'nin kapatılması, spor örgütleri, esnaf örgütleri ve benzerlerinin organik olarak Tek Parti çatısı altına alınması Cumhuriyet'in Rousseau'dan esinlenen genel irade anlayışının kontrolden çıktığı algısını yaratıyordu. Bir dizi yazar "Tek Parti" rejimini bu nedenle "diktatoryal" olarak değerlendirecekti. Son kertede Millî İrade ve Millî Hâkimiyet paradoksal bir yapıya sahipti. "Halkın egemenliği" 20. yüzyılda sağ popülizmin kaynağını da oluşturacaktı.

Mustafa Kemal ve Siyaset

Tarihsel bağlamda Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluş evresinin ve Atatürk'ün ebediyete intikaline, diğer bir deyişle İkinci Dünya Savaşı arifesine kadarki gelişiminin izini sürmek ve rejimin niteliğini belirlemek için en özgün temel kaynak Gazi Mustafa Kemal'in söylev ve demeçleriydi. Bunların her biri kademe kademe Gazi'nin hedeflediği "millî hâkimiyet" ve güçler birliği ["vahdet-i kuva"] sürecinin ayrı bir evresini oluşturuyordu.

Atatürk'ün "Büyük Nutuk"una, başta 1 Aralık 1921 söylevi olmak üzere diğer söylevlerine ve demeçlerine başvurmaksızın çağdaş tarihimizin rejim sorunlarını anlamak olanaksızdı. Özellikle 1919-1927 arası evrede gündeme gelen söylev ve demeç dizini rejimin yapılanmasında ana yönlendirici olmuştu. Amasya Tamimi'nden Büyük Nutuk'a, demeçler ve söylevler siyaset bilimi açısından Atatürk'ün tasarladığı Cumhuriyet rejiminin temel unsurlarını, "hâkimiyet-i milliye"yi, millî tesanüdü ve "vahdet-i kuva"yı içermekteydi. Bu söylevlerin önemli bir kısmını anayasal metin olarak görmek ve Türk siyasal tarihinin kurucu belgeleri olarak değerlendirmek gerekiyordu.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş süreci Atatürk'ün Samsun'a çıkış ertesi Amasya Tamimi ile başladı. "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" cümlesi bağımsızlığa giden ve "hâkimiyet-i milliye" anlayışını ilke edinen ilk işaret fişeğiydi. Anadolu İhtilâli'nin gerçek başlangıcıydı. Bir "ihtilâl beyannamesi"ydi. Bu belgede ilk kez ulusal egemenlikten bahsedilmiş oluyordu. Amasya Tamimi'yle Anadolu insanı İstanbul'a ve işgalci güçlere karşı mücadeleye çağrılmıştı.

Beyannameye göre vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikedeydi. İstanbul hükümeti, İtilâf Devletleri'nin işgali ve etkisi altında bulunduğundan sorumluluklarından kaçıyordu. Anadolu insanının haklı sesini dünyaya duyurmak, ülkenin dört bir yanından gelecek öneri ve istekleri değerlendirmek, her türlü baskı ve denetimden uzak millî bir heyeti oluşturmayı gerektirmişti. Bunun için Anadolu'nun güven verici yeri Sivas'ta bir kongrenin acele olarak toplanması gerekiyordu.

Bu amaçla bütün Osmanlı illerinin her livasından milletin güvenini kazanmış üç kadar kişinin bir an önce yola çıkarılması gerekiyordu. Her ihtimale karşı bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve olası temsilci gereğinde yoluculuğunu kendisini tanıtmadan yapmalıydı. Ancak Sivas Kongresi öncesi doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanılıyordu. Kongre için Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak derneklerinden seçilen üyeler zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardı. Amasya Tamimi'ne göre askerî ve sivil örgütler hiçbir

10 Rudolf Rocker, *Nationalism and Culture*, Black Rose Books, 198, s. 161-173.

Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş süreci Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ertesi Amasya Tamimi ile başladı. "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" cümlesi bağımsızlığa giden ve "hâkimiyet-i milliye" anlayışını ilke edinen ilk işaret fişeğiydi. Anadolu İhtilâli'nin gerçek başlangıcıydı; bir tür "ihtilâl beyannamesi"ydi. Bu belgeyle böylece ilk kez ulusal egemenlikten bahsedilmiş oluyordu. Amasya Tamimi ile Anadolu insanı İstanbul'a ve işgalci güçlere karşı mücadeleye çağrılmıştı. Amasya Tamimi'ne göre vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikedeydi. İstanbul hükümeti, İtilaf Devletleri'nin işgali ve etkisi altında bulunduğundan sorumluluklarından kaçıyordu. Millet bundan böyle bağımsızlık sürecine el koymuş oluyordu.

biçimde lağvedilmeyecekti. Komuta terk edilmeyecek ve başkalarına verilmeyecekti. Silah, cephane ve diğer araçlar elden çıkarılmayacaktı.

Tamimi imza edenler Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele) idi. Bu kişilerden başka Kâzım Karabekir ve Cemal (Mersinli) paşaların da telgrafla onayları alınmıştı. Aynı günlerde başkent İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da henüz başladığı Ordu Müfettişliği görevinden alınması için İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı tarafından hükümet makamına başvuruda bulunulmuştu.

23 Temmuz 7 Ağustos 1919 arası Erzurum'da toplanan kongre Amasya Tamimi'ndeki egemenlik anlayışını bir adım öteye taşıyacaktı. On dört gün süren kongrede köklü ve geniş çaplı ilkeler ve kararlar alınmıştı. Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündü. Birbirinden ayrılamazdı. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı hükümetinin iş yapamaz hale gelmesi durumunda, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecekti. Vatanı korumakta ve istiklâli elde etmekte İstanbul hükümeti başarılı olamadığı takdirde bu gayeyi gerçekleştirmek için üyeleri millî kongrece seçilecek geçici bir hükümet kurulacaktı. Kongre toplanmamışsa, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktı. Kuva-yi Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastı. Hıristiyan azınlıklara siyasal hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmeyecekti. Manda ve himaye kabul edilmeyecekti. Millî Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümetin yaptığı işlerin Meclis tarafından denetlenmesini sağlamak için çalışılacaktı.

Erzurum Kongresi doğu illerini bir araya getirmişti. 9-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta toplanacak kongre ise genel nitelikteydi. Gündemini Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildiri metinleri ile daha önce Sivas'a gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin hazırladığı bir muhtıra oluşturacaktı. Bu kongrede de millî iradeyi temsil etmek üzere Millet Meclisi'nin derhal toplanması öngörülmüştü. Aynı amaç ile millî vicdandan doğan değişik bölge cemiyetleri bu kez Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleşiyorlardı. Mukaddes maksadı ve genel örgütü idare için kongre tarafından bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve başına Mustafa Kemal geçirilmişti.

Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongresi kararları, 27 Aralık'ta Ankara'ya gelişi ve ardından 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı Millî Mücadele'nin ilk evrelerini oluşturdu. 24 Nisan 1920'den itibaren Heyet-i Temsiliye evresi sona erecek TBMM çatısı altında Heyet-i Vekile ile birlikte ulusal egemenlik sürecinin ikinci evresi gündeme gelecekti.

Devlet Görev ve Sorumluluğunun Heyet-i Temsiliye'den Meclis'e Alınması

Efendiler,

Bütün maddî, manevî mesuliyeti Heyet-i Temsiliye namı altında bulunan heyet üzerine almış ve 16 Mart 1336 tarihinden bu dakikaya kadar bütün acı safhâlâra, manzaralara karşı ifa-yi vazifeyi fevkalâde bir vazife bilmiştir, bu mesuliyet çok ağırdır. O heyeti artık bu ağır yükün altında bırakmayınız, bu dakikadan itibaren teklif ediyorum, derhal mukadderat-ı memleketi deruhde buyurunuz.

Bundan içtinab etmeğe lüzum yoktur. Bu vazife o kadar mühim, içinde bulunduğumuz zaman o kadar tarihîdir ki bu koca mesuliyeti içinizde üç, beş kişiye tahmil etmekle iktifa edemeyiz. Bütün bu Meclis bütün manasiyle mesul olmak lâzım gelir. Millet bizi ancak bunun için gönderdi, bizi buraya beş kişinin eline milleti terk edelim diye göndermemiştir (hayhay sedaları).

Mustafa Kemal 24 Nisan 1920

Mustafa Kemal Ankara'da (1919)

Mustafa Kemal Sivas'tan Ankara'ya geldiğinin ertesi günü Ankara halkına bir durum muhakemesinde bulunuyor, İstanbul'da toplanacak olan son Mebusan Meclisi konusunda kaygılarını dile getirmeyi de ihmal etmiyordu.

Mustafa Kemal öncelikle Wilson Prensipleri'ne güvenerek Türkiye'nin Mondros Müterakesi'ni imzaladığına dikkat çekiyordu. Amerikan Başkanı Wilson'un on dört maddeden oluşan programı milletlerin kendi kaderlerini belirleyeceklerini söylüyordu. Ve böylece egemenliklerini hedefliyordu. Programın on ikinci maddesi ise özellikle Türkiye'ye aitti. Wilson bu madde ile Türkiye'nin, "hâkimiyet-i tamme"ye sahip olması gereğini vurguladıktan sonra buna iki kayıt koymuştu. İlki Türkiye topraklarında yaşayan gayrimüslim unsurun emniyetlerinin ve "serbesti-i inkişafları"nın temin edilmesi, diğeri ise Boğazlar'ın seyrüsefaine açık bulundurulmasıydı. İtilâf Devletleri Wilson'un prensiplerini kendi menfaatleri için uygun gördükleri gibi Babıali de bu on ikinci maddeyi kabulde hiçbir beis görmedi. Gayrimüslim unsurun emniyeti, can ve mal güvenliği ve her türlü hukuk ve gelişim koşulları için gereğine Türkiye riayet etmişti. Filhakika gayrimüslimenin Osmanlı Devleti bünyesinde mazhar oldukları imtiyazat üç asrı aşkın bir zamandan beri ziyadesiyle mevcuttu. Binaenaleyh bu kayıt Babıali için yeni bir şey değildi. Boğazlar'ın güvenliği sağlandıktan sonra uluslararası seyrüsefaine açılması ise uluslararası hukuka uygun bir gelişme olacaktı.

İşte bu on ikinci madde savaşta yenik düşmüş Osmanlı'yı Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya ikna etmişti. Başlangıçta Mondros Mütarekesi'nin ardından Türkiye'nin küçülmüş de olsa tekrar ayağa kalkabileceği umudu vardı. Ancak İtilâf Devletleri "hile ve desise" ile mütarekeyi ihlal edecek, Türkiye'yi neredeyse haritadan silmeye yönelik planlarını uygulamaya sokacaklardı. İşte bu nedenle 28 Aralık 1919 günü Ankara ileri gelenlerine yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal, İtilâf çevresinin Türkiye konusunda beslediği olumsuz görüşlerini dile getiriyor, aynı zamanda kısa bir süre sonra gündeme gelecek olan "Misak-ı Millî" sınırlarını da çizme gereği duyuyordu.

Ankara İleri Gelenleriyle Bir Konuşma 1919

28 Aralık 1919

Ankara'ya gelişinin ertesi günü büyük bir heyet halinde Ziraat Okulu'nda kendisini ziyaret edenlere hitaben Mustafa Kemal şu konuşmayı yapmıştı:

> Muhterem Efendiler,
>
> Heyet-i âcizanemizi Ankara'ya muvasalatımız günü umum ahalinin erkek, kadın, çocuk tekmil halkın samimî ve vatanperverane tezahürat-ı fevkalâdesiyle taltif buyurdunuz. Bugün müctemian şeref-i ziyaretinizle de bahtiyar kıldınız. Bu münasebetle de heyet-i âcizanemizin derin hürmet ve teşekkürlerini takdim etmekle kesb-i mübahat eylerim.
>
> Muhterem vatandaşlarımızı böyle müctemi' bir halde selâmlamak bizim için kıymetli bir fırsattır. Müsaade buyurursanız, bu fırsattan istifade ederek kısa bir hasbihalde bulunmak isterim:
>
> Efendiler,
>
> Cümlenizin malûmudur ki harbin son devresinde Amerika Reisicumhuru Wilson, on dört maddeden ibaret bir programla ortaya çıktı. Bu program milletlerin kendi mukadderatına hâkimiyetini temin ediyordu. Programın on ikinci maddesi

ise münhasıran Türkiye'ye, devletimize ve milletimize aittir. Wilson bu madde ile Türkiye'nin, milletimizin hâkimiyet-i tammeye malîk olması lüzumunu dermeyan ettikten sonra buna bir iki kayıt da ilâve etmiştir. O kuyut şunlardır: Aramızda yaşayan anasır-ı gayrimüslimenin emniyetlerini ve serbesti-i inkişaflarını temin etmek... Bir de Boğazlar'ın küşade bulundurulmasıdır. Umum İtilâf Devletleri Wilson'un prensiplerini kendi menfaatleri için muvafık gördükleri gibi bizim devletimiz de bu on ikinci maddeyi kabulde hiçbir beis görmedi. Ve kabul etti. Hakikaten kabul edilebilecek bir prensiptir. Çünkü Mister Wilson'un istediği anasır-ı gayrimüslimenin emniyeti, can ve malları ve her türlü hukuk ve esbab-ı inkişafları için icap eden her şeye zaten öteden beri devletimiz ve milletimiz tarafından riayet edilmiş idi. Filhakika anasır-ı gayrimüslimenin Osmanlı Devleti ve milleti aguşunda mazhar oldukları imtiyazat üç asrı mütecaviz bir zamandan beri ziyadesiyle mevcuttur. Binaenaleyh bu kayıt bizim için yeni bir şey değildir.

Boğazlar'ın serbestisi meselesine gelince: Bu güzergâhta payitahtımız, kalpgâhı devletimiz vardır. Bunun emniyetini badelistihsal umum ticarete amade olarak kuşat edilmesi de lâzımeden görülür. İşte devletimiz ancak bu esasat dairesinde muharebeden çıkmak ve mütareke yapmak kararını verdi. Bunun neticesi olarak İtilâf Devletleri'yle 30 Teşrin-i evvel 1918'de mütareke akdetti. (Mütarekenameyi göstererek) Malûmunuz olan mütarekename budur. Tabiî cümleniz bunun muhteviyatını bilirsiniz. Muhteviyatı ile tatbikatı arasında ne kadar azîm farklar olduğunu bir daha umumun nazar-ı dikkatine vaz' etmek isterim. Mütarekenamenin bazı maddelerini hatırlatacağım:

Meselâ beşinci maddeye nazaran hudutların muhafazası ve asayiş-i dahiliyenin idamesi için lüzum görülecek kuva-yi askerîyeden maadası terhis olunacak... İşbu kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri tarafeynin müzakeresiyle takarrür ettirilecek idi.

Pek mühim olan yedinci madde "İtilâf Devletleri'nin herhangi sevkulceyş noktasını işgal hakkını haiz olmalarını, Müttefikler'in emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda" şart-ı sarihiyle tayin etmiştir.

Onuncu madde yalnız —Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgaline ilâ... münhasırdır.

On ikinci madde "hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların murakabesini ilâ..." tecviz ediyor.

On beşinci madde, "Memalîk-i Osmaniye dahilindeki hutut-ı hadidiyenin" yalnız ve ancak murakabesi mevzubahistir. On altıncı maddede "Kilikya'daki ordularımızdan mahallinin inzibatı için iktiza eden kuvvetin orada terki ve mütebakisinin beşinci maddeye tevfikan terhisi" pek sarih olarak mezkûrdur. Ve bundan başka hiçbir kayıt ve şart yoktur.

Yirmi dördüncü maddede "vilâyat-ı sittenin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri'ne muhafaza ettiren sebep, bu vilâyetlerde iğtişaş zuhuru hali olacağı" sarihtir.

İşte Efendiler, mütarekenamenin en çok nazar-ı dikkati calip noktaları bunlardır.

Bu maddelerin mazmunlar ile tatbikatı arasında tetabuk var mıdır? Meselâ

mütarekenamenin ilk akdolunduğu zamanlarda İngilizler Musul'u işgal etti. Mütarekenamenin aktinde bizim ordumuz Musul'da, İngilizler cenupta idi. Mütarekeden sonra oradaki kumandanla iğfalkârane temas ederek askerlerini Musul'a soktular, İstanbul'u berrî ve bahrî kuvvetler ile işgal ettiler. Bu hususta mütarekenamede müsaade var mıdır?

Adana havalisini, Urfa'yı, Ayıntap ve Maraş'ı evvelâ İngilizler ve badehu Fransızlar işgal ettiler. Buna dair de mütarekede bir madde yoktur. Kilikya'da bizim kuva-yı askerîyemizden beşinci madde mucibince mahallî inzibatını temin edecek kadarı bırakıldıktan sonra fazlası terhis edilecekti. O halde bu tatbik edilmiş olan şekil nedir?

İtalyanlar Antalya'yı işgal ettiler, muharip bulunmadığımız Yunanlılar da İzmir ve havalisini işgal ettiler. Hulâsa mütarekenameyi baştan başa hurdahaş ettiler. Bu tecavüzata, bu hakşikenane muamelâta karşı İstanbul'daki hükümet-i merkeziyeler maatteessüf âciz bir vaziyet aldı. Hatta yapılan haksızlıkları protesto bile etmemişlerdir.

Evet İstanbul'un, Antalya'nın, Kilikya'nın haksız işgallerini protesto dahi etmemişlerdir. Bunu yapmadıktan başka İstanbul'da meselâ henüz sulh akdetmediğimiz bir milletten jandarmamıza kumandan tâyin ettiler. Kömür tedarikindeki müşkülâtı iktiham edememek aczi yüzünden İstanbul'un tramvaylarını, su kumpanyasını, bütün şimendifer hatlarımızı henüz hal-i mütarekede bulunduğumuz İtilâf Devletleri'nin taht-ı idaresine verdiler. Halbuki biliyorsunuz, mütarekenamede yalnız şimendiferler için kontrol mevzubahistir. Yoksa idaresini sulh yapamadığımız Düvel-i Mütelifeye tevdi etmek akıl ve vicdanın kabul edemeyeceği hususattandır.

Hattâ Efendiler, büyük bir teessürle söylemeğe mecburum ki Babıâli'nin muhafazasını bile Ferit Paşa son zamanlarda ecnebilere terk etmiştir. Memleketin dahilî asayişini, hudutlarını temin ve muhafaza için lüzumu kadar asker silâh altında terk edilecekti. İlk zamanlarda seksen bini mütecaviz bir kuvvet kâfi görüldü. Bilâhare İtilâf Devletleri kırk üç bine tenzil ettiler, bir müddet sonra da birçok vasıtalarla bu miktarın da dununa indirildi. Bütün eslihamızın sürgü kollarını çıkararak sandıklarla gönderdiler. Milletimizi, memleketimizi tamamen müdafaasız bırakmak maksadını takip ettiler.

Görülüyor ki Efendiler, İtilâf Devletleri iki noktalarda hanis bulunuyorlar. Birincisi: Wilson Prensipleri'ni Versailles Konferansı'nda kabul ve ilân ettiler. Buna nazaran on ikinci maddeyi ve bunun hükmünce bizim hukukumuzu kabul ettiler. Halbuki fiilî hareketlerile Wilson Prensipleri'ni, Türkiye'nin hayat ve mukadderatını zâmin ve kâfil olan on ikinci maddeyi nazar-ı dikkatten dûr tuttular. İkincisi: şeref ve namusları üzerine imza etmiş oldukları mütarekenamenin hiçbir noktasına riayet etmedikten başka on ikinci maddenin ahkâmına muhalif olmak üzere devletimizi manda altına almak ve hattâ büsbütün inkısama uğratmak kararlarına kadar ileri gittiler.

Bittabi Efendiler, bu hal şayan-ı dikkattir. İtilâf Devletleri'nde büyük bir zihniyet tebeddülü görülüyor. Mütarekenamenin aktinde hür ve müstakil yaşamağa lâyık bir Osmanlı milleti kabul ettikleri halde aradan bir iki ay geçtikten sonra bu kanaatlerden tecerrüt ediyorlar. Başka renk ve mânada kararlar veriyorlar. Bunun

sebebi şu suretle izah olunabilir: Ecnebiler kendi menafi-i iktisadîye ve siyasiyelerini tatmin edebilmek için, aleyhimizde icat ettikleri iki mütaleayı yürütmeğe başladılar. Bu mütalealardan birincisi, güya milletimizin anasır-ı gayrimüslimeyi müsavat ve adalet düsturuna tevfikan idareye gayr-i muktedir olduğu.

İkincisi de güya milletimiz heyet-i umumîyesile kabiliyetten mahrum bulunduğundan, bahçe halinde bulunan yerlere girmiş ve oralarını harabezara çevirmiş. Birincisi ile millete zalimlik atıf ve isnat ediyorlar. İkincisi ile kabiliyetsizlik. Eğer bu iki mütalea cidden varit olsa idi, milletimizin müstakil yaşamağa hakk-ı iddia olunamazdı. Hakikaten zulüm medeniyetle kabil-i telif değildir. İstidatsızlık da şayan-ı af bir şey olamaz. Çünkü milletler işgal ettikleri arazinin sahib-i hakikisi olmakla beraber beşeriyetin vekilleri olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin menabi-i servetinden hem kendileri istifade eder ve dolayısiyle bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler. Bu düstura göre bundan âciz olan milletler hakk-ı beka ve istiklâle lâyık olmamak lâzım gelir.

Halbuki bu mütaleat bizim hakkımızda kat'iyyen gayr-i varittir. Her ikisi de mahz-ı iftiradır. Milletimizin kabiliyetsiz olmadığı tarihen ve mantıkan sabittir. Bunun delilini yine ecanibin kendi muamelelerinde bulabiliriz. Avrupa devletleri mütarekeden evvel ve mütareke anında, mütarekename ile "kendi hudud-ı millisi dahilinde yaşamağa lâyık Türkiye kabul etmişlerdir." Aradan bir sene geçmeden nasıl oluyor da bir millet zalim ve kabiliyetsiz oluyor. Ve bundan dolayı hakk-ı hayattan mahrum edilmek isteniliyor. Avrupa devletleri milletimizi evvelce bilmiyorlar mıydı? Wilson Prensipleri'ni kabul ve mütarekenameyi imza ettikleri zaman altı asırlık bir milletin mahiyeti, kabiliyeti hakkındaki malûmatları noksandı da bir iki ay zarfında mı ikmal ettiler? Hakkımızda tatbik edecekleri kararları bilmiyorlardı da sonra mı hatırlarına geldi?

Halbuki düşününüz Efendiler, milletimiz ufak bir aşiretten; anavatanda müstakil bir devlet tesis ettikten başka garp âlemine, düşman içine girdi ve orada azîm müşkülât içinde bir imparatorluk vücuda getirdi. Ve bunu, bu imparatorluğu altı yüz seneden beri kemal-i şevket ve azametle idame eyledi. Buna muvaffak olan bir millet elbette âli hasais-i siyasiye ve idarîyeye malîktir. Böyle bir vaziyet yalnız kılıç kuvvetile vücuda gelemezdi. Cihanın malûmudur ki Devlet-i Osmaniye pek vâsi olan ülkesinde bir hududundan diğer hududuna ordusunu sürat-i fevkalâde ile ve tamamen mücehhez olarak naklederdi. Ve bu orduyu aylarca ve belki de senelerce hüsn-i iaşe ve idare ederdi. Böyle bir hareket yalnız ordu teşkilâtının değil, bütün şuabat-ı idarîyenin fevkalâde mükemmeliyetine ve kendilerinin kabiliyeti olduğuna delâlet eder.

Milletimizin zalim olması meselesine gelince, bu da sırf iftiradan, mahz-ı kizipten ibarettir.

Efendiler, hiçbir millet, milletimizden ziyade ecnebî unsurların itikadat ve âdâtına riayet etmemiştir. Hattâ denilebilir ki edyan-ı saire erbabının dinine ve milliyetine riâyetkar olan yegâne millet bizim milletimizdir.

Fatih İstanbul'da bulduğu dinî ve millî teşkilâtı olduğu gibi bıraktı. Rum patriki Bulgar eksarhı ve Ermeni kategigosu gibi Hıristiyan rüesa-yı diniye haiz-i imtiyaz oldu. Kendilerine her türlü serbesti bahşedildi.

İstanbul'un fethinden beri, gayrimüslimlerin mazhar bulundukları bu imtiyazat-ı vâsia, milletimizin dinen ve siyaseten dünyanın en müsaadekâr ve civanmert bir milleti olduğunu ispat eder en bariz delildir.

Milletimize bu isnadatta bulunan muarızlar insaf etsinler de dünyanın en büyük ve medenî milleti olduğunu iddia edenlerden, din-i İslâmı suret-i resmiyede tanımayan, İslâmları pazar gününü yevm-i tatil ve mübarek suretinde tanımağa icbar eden ve İslâmların yevm-i mahsusu olan cuma gününü resmen tanımayan milletler olduğunu unutmasınlar.

Memleketimizde yaşayan anasır-ı gayrimüslimenin başına ne gelmiş ise kendilerinin ecnebî entrikalarına kapılarak ve imtiyazlarını suiistimal ederek suret-i vahşiyanede takip ettikleri iftirak siyaseti neticesidir.

Herhalde Türkiye'de zuhura gelmiş şayan-ı arzu olmayan bazı ahval birçok esbap ve mazerete istinat etmektedir. Bunu da kati olarak arz edebilirim ki bu ahval, Avrupa devletlerinde mazeretsiz irtikâp edilmiş bunca itisafattan pek dun bir mertebededir.

Rusya'nın Polonya'ya karsı bir buçuk asır müddet takip ettiği hunrizane siyaset, Kafkasya'da Çerkezlere ve pogrom namiyle Musevilere tatbik ettiği mezalim, bu meyanda sayılacak misallerdendir.

Tekrar ediyorum, aleyhimizde sarf edilen mütaleat yanlıştır, bu hakikat tarihen ve mantıken sabittir. Bu hususu yalnız garba değil, hattâ vatandaşlarımıza da ehemmiyetli bir surette ihtar etmek lüzumunu hissediyorum. Çünkü nadirattan olmakla beraber teessüfle işitiyoruz ki milletin tarihini okumamış veya hiss-i milliden mahrum kalmış olması lâzim gelen bazı şahıslar, ecnebîlerin aleyhimizde serdettikleri ithamatı reddetmedikten başka vatanlarını, kabahatli göstermekten çekinmiyorlar. Hâlâ bugün, Sultanî Mektebi'nin salonlarını aleyhimizde konferans verdirmek için ecnebilere küşade bulunduranlar var, bu gibilere lanet...

Efendiler, düşmanlarımız hakkımızda icat ettikleri iftiralarını bir aralık Paris Konferansı'na da kabul ettirir gibi oldular. İhtimal bunun neticesi olarak daha muharebe esnasında birbiriyle yaptıkları hafi ahitnamelerin ve teati ettikleri sözlerin tatbikatına başlanmış idi. İzmir, Antalya, Adana, Ayıntap, Urfa ve Maraş'ın işgalleri hep bir mütekabil taahhüdat neticesi olsa gerek... Halbuki haktan, adaletten bahseden İtilâf Devletleri'nin bu gibi muamelelerde bulunmamaları lâzım gelirdi, medeniyet ve insaniyetten bahsedenlerden buna intizar edilmezdi.

Fakat Efendiler, herhalde âlemde bir hak vardır. Ve hak kuvvetin fevkindedir. Şu kadar ki milletin hukukunu müdrik olup müdafaa ve muhafazası emrinde her türlü fedakârlığa müheyya olduğuna dair âleme bir kanaat vermek lâzım gelir. İşte düşmanlarımızın bu hareketi, milletimizi bu idrakten ve bu hiss-i fedakâriden mahrum zannettiklerinden neş'et eylemiştir.

Fakat doğrusunu söylemek lâzım gelirse mütarekeden beri birbirini velyeden hükümetlerimizin memleketin maruz kaldığı haksızlıklara karşı kusurlu ve akılsızca hareketleri aleyhimizdeki yanlış fikirleri teyide medar olmuştur. Meselâ Tevfik Paşa, vatanımızın bir kısmını Ermenistan'a ilâvede bir beis görmemekte idi. Ferit

Paşa beyanat-ı resmiyesinde vilâyat-ı şarkıyede vâsi bir Ermenistan muhtariyetinden bahsettiği gibi, Paris'te de cenup hududumuzun Toros olabileceğini söylemişti. Toros'un cenubunda Arapça tekellüm edildiğini zannediyor. Ve Toros'tan da Antakya'ya kadar olan mıntıkanın Türklerle meskûn ve bin seneden beri Türk kanile yoğurulmuş olduğunu bilmiyordu. İşte bu gibi hükümetlerin tavr u hareketleridir ki milletimizi mazisini unutmuş, milletin ve hususî medeniyetlerin bahşettiği hukuktan bihaber, kansız, miskin bir millet olarak tanınmasına yol açmıştır.

Milletimizin kendini bu suretle telâkkiye meydan vermesinde pek büyük bir kabahati vardı. Milletimizin o kabahati Efendiler, hükümet-i merkeziyenin icraatiyle Avrupa'nın namusuna fart-ı itimat göstermiş olmasıdır. İşte bu kabahattan naşi kendi kıymetini, mahiyetini, fezailini unutturmak derecesine düşmüştür.

İzmir hâilesinden sonra idi ki milletimiz hakikaten mütehassis ve mütenebbih oldu. Ve derin uçuruma sürüklendiğini idrak etti. Ve onu müteakip hukukunu bizzat müdafaaya karar verdi. Tabiî bunu yapabilmek için bir şekil almak, taarruz etmek lâzım gelirdi. Zaten her taraftan teşkilât ve taazzuvat daha evvel başlamış idi. Fakat evvelâ Erzurum ve badehu Sivas kongrelerinde vahdet-i umumîyemiz vücuda geldi. Erzurum ve Sivas kongrelerinin bütün cihana karşı olan beyannamesi ve nizamnamesi muhteviyatı haiz-i ehemmiyettir. Esasen muhteviyatı cümlemizce malûmdur. Fakat müsaade ederseniz her ikisinden bazı noktaları burada tekrar hatırlatmak isterim; nizamnamenin teşkilâta ait sahifesinde görülüyor ki maksat "Osmanlı vatanının tamamiyetini ve makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın ve istiklâl-i millîinin masuniyetini temin zımnında Kuva-yi Milliye'yi hâkim kılmaktır.

Efendiler bir millet mevcudiyeti ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün kuva-yi fikriye ve maddîyesiyle alâkadar olmazsa, bir millet kendi kuvvetine istinaden mevcudiyet ve istiklâlini temin etmezse şunun, bunun baziçesi olmaktan kurtulamaz. Hayat-ı milliyemiz, tarihimiz ve son devirde tarz-ı idaremiz buna pek güzel delildir. Bu sebeple teşkilâtımızda Kuva-yi Milliye'nin âmil ve irade-i milliyenin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir hâkimiyet tanırlar: Hâkimiyet-i milliye... Teşkilâtın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani fertten başlıyoruz. Fertler mütefekkir olmadıkça, kütleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler. Kendini tahlis edebilmek için her ferdin mukadderatiyle bizzat alâkadar olması lâzımdır. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette rasin olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağı olması zarureti vardır.

Birincisinin tecellisinde bütün beşeriyet için gayeye vusul müyesser olmuş olurdu. Böyle olmanın imkânı amelî ve maddîsi henüz bulunamadığından bazı müteşebbisler, milletlere verilmesi lâzım gelen istikametin itasında delâlette bulunuyorlar. Bu suretle yukarıdan aşağıya taazzuv ettirilebilir. Biz memleketimiz dahilindeki seyahatlerimizde bittabi birinci tarzda başlamış olan teşkilât-ı milliyemizin mebde-i hakikiye, ferde kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru hakikî taazzuvatın başladığını kemal-i şükranla gördük. Bununla beraber derece-i tekemmüle vâsıl ol-

duğunu iddia edemeyiz. Bunun için suret-i mahsusada aşağıdan yukarıya tekrar bir taazzuvun husulü gayesine suret-i mahsusada sarf-ı mesaî etmemiz bir vazife-i milliye ve vataniye telâkki edilmelidir.

Beyannamemizin de bazı noktalarından tekrar bahsetmek isterim. Osmanlı İmparatorluğu'nun muharebeden evvelki hududu malûmunuzdur. Harb-i Umumî'nin neticesi birtakım fedakârlık ihtiyarına devletimizi mecbur kılıyor; buna nazaran devlet için millî yeni bir hudut kabul ettik. Bu hudut beyannamemizin birinci maddesinde musarrahtır. Teferruat itibariyle bilmeyenler olabilir. Ve bittabi mazurdurlar.

Bu hudut tahassül ederken işin içinde bulunduğumdan bunu da arz edeceğim.

Mütareke akdolunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun Körfezi cenubundan Antakya'dan, Halep ile Katma İstasyonu arasında Carablus Köprüsü cenubunda Fırat Nehri'ne mülâki olur. Oradan Deyrizor'a iner; badehu şarka temdit edilerek Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudut ordumuz tarafından silâhla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasıriyle meskûn aksamı vatanımızı tahdit eder. Bunun cenup aksamında Arapça mütekellim dindaşlarımız vardır. Bu hudut dahilinde kalan aksamı memalîkimiz camia-i Osmaniyeden lâyenfek bir kül olarak kabul edilmiştir. Beyannamenin dördüncü maddesine bakalım! Bu madde ile biz, bizimle beraber yaşayan anasır-ı gayrimüslimeyi aynı hukuk ve aynı salâhiyette kabul ediyoruz. Hepimiz bu devletin Müslüman ve anasır-ı gayrimüslime dahil olarak aynı suretle tebaasıyız. Ve bu itibarla cümlemizin hukuku birdir. İçimizde yaşayan gayrimüslim vatandaşlarımıza bizim hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaîyemizi ihlâl edecek fazla birtakım imtiyazat veremeyiz. Bu madde, dahilî siyasetimizdeki kanaat-i umumîyemizi izah etmektedir. Yedinci madde; siyaseti hariciye hakkındaki nokta-i nazarımızı bildirir. Herhalde devlet ve milletimiz dahilen ve haricen bütün mânasiyle müstakil kalacaktır. Bize başka bir tarzı idare tatbik edilemez. Bu bapta birçok muhtelif esbabın başında en büyük ve mühim sebep şudur: Dinen dahi müstakil olmak mecburiyetindeyiz. Yalnız vâsi olan memleketimizi seri bir surette imar edebilmek için ve milletimizin az zamanda ilim ve maarifini icabat-ı asriyeye göre yükseltmek için müftekîr olduğumuz hususatı takdir ederiz. Ancak bu hususta bize muavenet edebilecek devletin nasıl olabileceği yedinci maddede musarrahtır. Böyle bir devletin muavenetini hüsnü telâkki ederiz.

İşte Efendiler, Erzurum ve Sivas kongrelerinde tespit edilen esasat ve nikat-ı nazar başlıca bunlardan ibarettir. Bu esasat sayesinde bütün milletimiz müttehid bir hale gelmiştir. Bu maksad-ı mukaddesin temini ile iştigal edildiği bir sırada pekâlâ hatırlanmadadır ki Ferit Paşa buna mâni olmağa kalkıştı. Bu teşebbüsatı memleket dahilinde suitefsire uğraştı, İttihatçılıktır dedi. Bu isnat efkâr-ı dahiliye ve hariciyede muvaffak olamadı. Bunu gördükten sonra yeni bir silâh aradı. Bolşeviklik dedi. Resmî telgraflarında Bolşeviklerin Karadeniz'den takım takım Samsun, Trabzon ve dahile doğru yürüdüğünü, memleketi altüst ettiğini resmen işaa eyledi. Bunlar da müessir olamadı. Ferit Paşa ve kabinesi daha ileriye gittiler. Bazı yerlerde ahali-i

İslâmiyeyi iğfal ederek üzerimize sevk etmek, millet için, vatan için çalışanları imha etmek kastinde bulundular. Tabiî bunlarda da muvaffak olamadılar. Fakat nihayet millet Ferit Paşa'ya adem-i itimat göstermeğe mecbur oldu. Kabine ıskat edildi. Vahdet-i milliye kesp-i resanet etti.

Teşkilât-ı milliyenin husule getirmiş olduğu dahilî ve haricî vaziyet ile eski vaziyet arasında fevkalâde farklar mevcuttur. Dahilen emniyet ve asayiş nokta-i nazarından gayr-i kabil-i mukayese tebeddülat vardır. Haricen ecnebilerin hakkımızda verdikleri ve verebilecekleri imha ve idam kararının pek yanlış olduğu artık bütün İtilâf Devletleri'nce takdir olunmuş ve teşkilât-ı milliyenin kıymet ve ehemmiyeti gayr- i kabil-i inkâr görülmüştür. İtilâf Devletleri'nden ihtimal bazısı henüz menafi-i hususîyesini temin etmek için milletten başka bir yerde nokta-i istinat arıyor. Millet vahdet ve azminde sebat ettikçe bu gibilerin de hakikati kabul edeceklerinde şüphe yoktur. Şimdi lâzım olan milletimizin sebatkârane bir surette azminde devam etmesi ve İstanbul'da kariben toplanacak meb'uslarımızın vazife-i teşriiyelerini bihakkın ifa edebilmesidir. Herhalde millet hükümetin nigehbanı olmak lâzım gelir. Çünkü hükümetlerin icraatı menfi olup da millet itiraz etmez ve ıskat etmezse bütün kusur ve kabahatlere iştirak etmiş demektir. Ferit Paşa Paris'e gittiği zaman aldığı cevabî nota tamamen arz ettiğim mealdedir. Filhakika şunun bunun baziçesi olabilen milletler, hukukunu gayr-i müdriktirler demektir. Ve böyle bir millet murakabe altında bulundurulmağa müstahak olur.

Millet Ferit Paşa'yı ıskat ettikten sonra yerine gelen Ali Rıza Paşa, amal-i milliye dairesinde milletle müştereken çalışmayı kabul etti. Ferit Paşa'nın sukutile Ali Rıza Paşa'nın geçmesi meselesinde milletin alâkası bittabi birinciyi ıskattadır. Bundan başka bir şey yapamazdı. Reis-i vükelâyı bittabi Zat-ı Şahane intihap eder. Ve Müşarünileyh de arkadaşlarını... Bu yeni kabineye eski kabineden bazı zevat dahil olmuştu. Bu sebeple Heyet-i Temsiliyemiz müttereddit kaldı. Birtakım şartlar dermeyan etmek mecburiyeti görüldü. Nihayet itilâf edildi. Hükümetle yapılan itilâfnamede üç noktaya istinat ediliyordu. Kuva-yi Milliye'nin meşruiyetinin tasdiki Meclis-i Millî'nin içtimaına kadar mukadderat-ı millet hakkında kat'i ve son taahhüdatta bulunulmaması, sulh konferansında milletin mukadderatını müdafaa edecek murahhasların eskisi gibi menafi-i millet ve memleketi gayr-i müdrik olanlardan intihap edilmemesi... Hükümet bu üç noktayı kabul etti. Ve teferruat üzerinde daha ziyade anlaşabilmek için Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı gönderdi, Bahriye Nazırı Amasya'da Heye-i Temsiliye ile mülakat etti. Müşarünileyh ile vuku bulan müzakerede ben de bulundum. (Göstererek) Bu beyanname ve nizamnamemizin her satırı beraber okundu. Tamamen mutabakat-ı efkâr hasıl oldu. Bu müzakerat esnasında diğer bir mesele-i mühimmenin mevzuubahs edilmesine lüzum görüldü. Meclisi Millî'nin mahall-i içtimaı!.. İstanbul'un bugün içinde bulunduğu elim şerait içinde Meclis-i Mebusan'ın, milletvekillerinin vazifelerini kemal-i serbestî ile ifa edip edemeyeceği cay-i teemmül görüldü. Bunun için meclisin hariçte toplanması düşünüldü. Salih Paşa'nın İstanbul'a avdetinden sonra hükümet-i merkeziye bu fikre iştirak etmedi. Bittabi bütün mehazirine rağmen İstanbul'da içtimaî lâzim geldi. Maamafih Heyet-i Temsiliye'ce mehazire karşı icap eden tedabir ittihaz edilmiştir.

Efendiler, teşkilât-ı milliyemizin bugün takip ettiği gaye vatanın inkısamdan ve milletin esaretten tabiisine matuftur. İnşallah zaman-ı karipte teşkilât-ı milliye bu gayenin istihsalile deruhte ettiği vazife-i vataniyesini ifa edecektir.

Fakat vazifesini ikmal etmiş sayılacak mıdır? Bence bundan sonra da pek mühim vazife-i vataniye ve milliyemiz vardır. Ezcümle ahval-i dahiliyemizi ıslâh ile milel-i mütemeddine meyanında faal bir uzuv olabileceğimizi fiilen ispat etmek lâzımdır. Bu gayede muvaffak olmak için siyasî mesaiden ziyade içtimaî mesaiye ihtiyaç vardır. Teşkilât-ı milliyemizin böyle bir gaye için nasıl bir şekil almak lâzım geleceğini şüphesiz milletimizin amal-i umumîyesi tâyin ve tespit edecektir. Şimdilik Heyet-i Temsiliye, mebusların kemal-i emniyetle ifa-yi vazife eyledikleri tahakkuk edeceği güne kadar kemafissabık vazifesine devam edecektir.

Efendiler, ümid ederim ki müsaid bir sulh akdinden sonra vaziyetiniz hüsn-i idare edilirse evvelki hudud dahilindeki vaziyetimizden daha iyi olur. Bu noktada bir fikir izah etmek istiyorum. Cemiyetimiz nokta-i nazarından çizdiğimiz hudud haricinde kalan dindaşlarımızla, bu muhterem kardeşlerimizle aynı hudud dahilinde asırlardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz her tarafta, Suriye'de, Irak'ta, Yemen'de, şarkta kendi dahillerinde muhafaza-i mevcudiyet ve temin-i istiklâl için sarf-ı mesaî ediyorlar. Bütün bu İslâm parçalarının mazhar-ı istiklâl olmaları âlem-i İslâm için ne büyük bahtiyarlık olur. Bunun husulünde âlem-i İslâmın vaziyetinin ne kadar rasin olacağını şimdiden tasavvur etmekle pek büyük saadet hissediyorum. Mazhar-ı intibah olduğuna şüphe kalmayan âlem-i İslâmın muvaffakiyetini o kadar kavi görüyorum ki bu imanla izah-ı hissiyat eylediğimden dolayı duyduğum vicdanî zevk pek büyüktür. Fazla rahatsız etmek istemem, beni dinlemek lûtfunda bulunduğunuzdan dolayı hassaten teşekküratımı arz ederim.

Mustafa Kemal

Misak-ı Millî ya da Ulusal Ant 1920

Misak-ı Millî, Millî Mücadele'nin daha başlangıç evresinde yapılandırılmaya başlamış ve altı ay gibi kısa bir sürede bir tür manifesto olarak ortaya çıkmış bir metindi. Ulusal Ant veya Ulusal Yemin olarak da günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz Misak-ı Millî Türkiye'nin bağımsızlık savaşında hedeflediği ilkelerin bütünüydü. Osmanlı Devleti'nin 12 Ocak 1920'de toplanan son parlamentosu olan Meclis-i Mebusan'da 28 Ocak 1920'de oy çokluğu ile kabul edilmişti. 17 Şubat 1920'de halka açıklanan Misak-ı Millî kararları o günlerde Ahd-i Millî ve Peymân-ı Millî olarak da ifade edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti' nin sınırları çetin savaşlar sonucunda ana hatlarıyla Misak-ı Millî ilkeleri doğrultusunda çizilecekti.

Misak-ı Millî özü itibariyle bir egemenlik bildirisiydi. "Millî hâkimiyet" diye tanımlanan ve saltanatın yanı sıra dış güçlere karşı güçlü bir silah olarak geliştirilen bir ilkeler bütünüydü. Bu süreç Amasya Tamimi ile başlamış ve 28 Ocak'ta noktalanmış bir evreyi kapsıyordu. Cumhuriyet Türkiyesi'ne giden yolun temel felsefesi altı ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirilmiş oluyordu.

Cihan Harbi'ni kaybeden Osmanlı hanedanı Mondros Ateşkes Antlaşması ile barış beklentileri içerisine girmişti. Ancak ateşkese rağmen işgaller devam etmiş, İtilâf Devletleri artık gücünü yitirmiş olan Osmanlı Devleti üzerindeki gizli planları yavaş yavaş uygulamaya sokmaya karar vermişlerdi. Rusya'nın sıcak denizlere inme

hedefi, Boğazlar ve İstanbul egemenliği isteği; İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'yu kuşatma hayalleri; İtalya ve Yunanistan'a vaat edilen Ege toprakları işgal devletlerinin yayılımcı emellerinin somut kanıtlarıydı. Jean-Paul Garnier'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu* başlıklı kitabında vurguladığı gibi *"ölüm döşeği"*ndeki Osmanlı Devleti'nin mirası büyük devletlerin iştahını kabartmıştı. İstanbul'da yönetimde oluşan otorite boşluğu, dışarıdan müdahaleler, halkın içinde bulunduğu yoksulluk ve bitkinlik sonun başlangıcı olarak görülüyordu.

İzmir'in işgali karamsarlığı son haddine vardırmıştı. Anadolu halkı giderek direnişe geçiyordu. Birçok bölgede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmaya başlamıştı. Halkın hemen hemen her şehirde oluşturduğu bağımsızlık hareketleri Kuva-yi Milliye adı altında bölgesel düzeyde direnişe geçiyordu.

Nitekim 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a varmış, Misak-ı Millî'ye giden yolun taşları Amasya'dan itibaren dönenmeye başlamıştı. Kısa bir süre sonra Erzurum ve Sivas kongrelerinde örgütsel yapı gerçekleştirilmişti. 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaşan Mustafa Kemal yaptığı konuşmada Misak-ı Millî'nin sınırlarını kaba hatlarıyla kamuya duyurmuştu. Bu sınır İskenderun Körfezi'nin güneyinden, Antakya'dan, Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü'nün güneyinden geçerek Fırat Nehri'ne ulaşıyordu. Oradan Deyrizor'a iniyor, doğuya uzanarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alıyordu.

Bu sırada Osmanlı Mebusan Meclisi son kez olarak 12 Ocak 1920'de toplanacaktı. Ankara'nın muvafakatıyla seçilen son meclis vekilleri arasında Erzurum'u temsilen Mustafa Kemal de vardı. Ancak kendisi hakkında Saltanat'ın almış olduğu tutuklama kararı nedeniyle İstanbul'a gitmesi söz konusu olamazdı. Mustafa Kemal son Mebusan Meclisi'nde alınması gereken kararlar üzerine İstanbul'a gidecek vekillerle bir araya gelmiş, Mebusan Meclisi'nin dağılma olasılığını da göz önünde bulundurarak meclisi tekrar toplayabilme olasılığını düşünmüştü. Ve İstanbul'a gideceklerden kendisinin orada bulunmasa da başkan seçilmesini istemişti. Mebusan Meclisi'nde direniş hareketini de temsilen Müdafaa-i Hukuk adında bir gurup kurulması ve Erzurum ve Sivas kongreleri kararları ışığında Misak-ı Millî'nin kabulü Ankara'nın beklentileri arasındaydı.

12 Ocak 1920 günü Mebusan Meclisi toplanınca saltanatla itilâfa düşmemek için kurulacak grubun adı Felah-ı Vatan olarak belirlendi. Bu arada aynı kaygılarla Mustafa Kemal'in başkanlık isteği de yerine getirilememişti. Ama 28 Ocak günü, Misak-i Millî yani Türk Milletinin Bağımsızlık Beyannamesi Edirne Milletvekili Mustafa Şeref Bey'in *"Efendiler. Beyler. Arkadaşlar. Millî Misâkımız'ın ittifakla kabulünü memlekete, millete, bütün dünyaya ilanını teklif ediyorum"* çağrısı üzerine gizli oturumda kabul edilmişti. Bir süre sonra basılıp dağıtılarak kamuoyunun da bilgisine sunulan bu metin, İtilâf Devletleri'nin tepkisini çekmekte gecikmedi ve İstanbul bilfiil işgal edildi. Mebusan Meclisi kapatıldı.

23 Nisan 1920'de de bu kez Ankara'da Millet Meclisi toplanacaktı. Mebusan Meclisi'nin dağılmasıyla bazı mebuslar sürgün edilmiş, tutuklanmış, bazıları ise Anadolu'ya kaçarak Millet Meclisi'ne girmişlerdi. Mebusan Meclisi Ankara'ya taşınmış oluyordu. Bu arada direnişin Saltanat'a karşı da tavır koyması sonucu Damat Ferit Paşa hükümeti Kuva-yi Milliyecilerin hain olduğunu bildiren bir fetva yayımlatmıştı. İstanbul'daki meclisten bazı mebusların tutuklanmasına karşılık olarak da Ankara, Anadolu'daki İtilâf subaylarını tutuklamıştı. Ve nihayet millî iradeye oluşacak olası müdahaleleri engellemek için İstanbul hükümeti ile tüm ilişkiler kesilmişti.

Misak-ı Millî'nin devletlerin eşitliği temelli Wilson İlkeleri'ne uyumlu olunmasına özen gösterilmiş, belgedeki maddeler dönemin hukukî ve siyasî şartları göz önüne alınarak hazırlanmıştı. Ama son kertede her alanda tam bağımsızlık amaçlanmış, ulusal sınırlar çizilmişti. Ülke bütünlüğü ve kayıtsız şartsız millet egemenliğinin tartışmaya açık olmadığı belirtilmişti. Misak-ı Millî Boğazlar'ın önemini bir kez daha vurgulamıştı. *İstanbul ve Çanakkale Boğazları*'nın güvenliğinin sağlanması şartı ile Boğazlar'ın dünya ulaşım ve ticaretine açılması için Türk hükümetiyle birlikte, ilgili devletlerin verecekleri kararlar geçerli olmalıydı. Millî ve ekonomik gelişmemizi engelleyen siyasî, adlî ve malî sınırlamalar, yani kapitülasyonlar kaldırılmalıydı. *Ülkedeki Hıristiyan azınlıklara,*

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin işgali ve kapatılması üzerine Ankara'da bir kurucu meclis, o günkü adıyla "Müessisan Meclisi" toplamaya karar vermiş, ancak Saray'da hala bir iktidar odağının varlığını sürdürdüğü bir evrede, "müessisan" sözcüğünün, padişahına sadakatı kusur etmeyen halk tarafından gereği gibi anlaşılamayabileceğini düşünerek, "müessisan" yerine "salâhiyet-i fevkâladeyi haiz" bugünkü dille "Olağanüstü Yetkili" bir Meclis"te karar kılmıştı Meclis-i Mebusan'ın işgalinden sonra, güç odağı Anadolu'ya taşınacak ve Ankara'da yeni bir meclis için bir an önce seçimlere gidilecekti. 23 Nisan 1920'de kurulan Meclis işte böyle bir meclisti ve aslında "kurucu" bir nitelik arz ediyordu. Nitekim 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu bu Meclis kabul edecekti.

komşu ülkelerdeki Müslümanlara tanınan haklardan fazlası verilemezdi. Ve nihayet *Mondros Ateşkes Anlaşması*'nın imzalandığı sırada (30 Ekim 1918) Türk askerlerinin koruduğu sınırlar içindeki Türk vatanı bütündü. Hiçbir biçimde parçalanamazdı.

Uluslararası kullanımı güvenliği tehdit etmediği sürece açık olacak Boğazlar'ın egemenliğine sahip olmak, tasarlanan Türkiye sınırları içerisinde olduğu için önem arz ediyordu. Başka bir devletin kontrolü altına verildiğinde yine iç işlerine karışılmış olacak ve hatta uluslararası ticaret bu ulaşım ağı üzerinden sürdürüldüğünden ekonomi de dar boğaza sokulabilecekti. Kapitülasyonlar ise uzun bir süredir Osmanlı'nın elini koluna bağlamıştı. Egemenlik büyük ölçüde risk altındaydı. Bu tür ayak bağı kesin kaldırılmalıydı. Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasî, malî, ekonomik, adlî, askerî, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik amaçlanıyordu. Bu sayılanlardan herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve ülkenin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demekti. Öte yandan Wilson Prensipleri doğrultusunda, gerek ülke sınırlarının kuzeydoğu ve kuzeybatı tarafının çizilebilmesi, gerekse Arap topraklarında halkın kaderinin belirlenebilmesi için bu coğrafyalarda oylama yapılmalıydı. Millî egemenlik demek halkın kaderine kendisinin karar vermesi demekti. Son olarak Osmanlı tarihi boyunca yapılan ıslâhatlar sırasında bir dizi dini mezheplere ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu ayrıcalıklar zamanla suiistimal edilmiş, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarıyla sonuçlanmıştı. Yeni Türk Devleti bu konuda da yeni bir sayfa açılmasına karar vermişti. Dini, dili, ırkı, milleti, sınıfı, konumuna bakılmaksızın herkes eşit haklara sahip olacaktı. Azınlıklar ise mütekabiliyet esasına göre hak talep edebileceklerdi.

Misak-ı Millî kendi döneminde de eleştirilere uğradı. Koskoca Osmanlı İmparatorluğu yitirilmiş, toprak kayıpları tepkilere neden olmuştu. Ama Mustafa Kemal bu konuda gerçekçiydi. Nitekim savunma stratejisi üzerine kurulu bu gerçekçi duruşunu Ankara'ya vardığı gün ifade etmişti: "Cihan Harbi'nin sonuçları, devletimizin birtakım fedâkarlığa katlanmasını zorunlu kılıyor. Buna göre devlet için millî, yeni bir sınır kabul ettik. Mütareke imzalandığı gün ordularımız fiilen bu hatta hakim bulunuyordu. Bu sınır, İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü güneyinde Fırat Nehri'ne kavuşur. Oradan Deyrizor'a iner; daha sonra doğuya kıvrılarak Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içine alır." bu konuşmasında yeni sınırların ancak bu şartlarda çizilebileceğini açıklamıştı.

Sonuç olarak Mustafa Kemal, tüm yaptıklarıyla, Anadolu'da bağımsızlık mücadelesiyle Türk halkının kendi egemenliğini ve geleceğini, kendisinin yazacağını ve istiklâl için din, dil, ırk, millet ayrımı yapmadan birlikte hareket edileceğini ilan ediyordu. "Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti... O halde ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi? "Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!" sözleriyle geleceğin Cumhuriyet Türkiyesi'nin yolunu açıyordu.

Uzun bir sürecin, çeşitli görüşmelerin, alınan kritik kararların sonucunda oluşturulan Misak-ı Millî ise kurulmakta olan yeni Türk Devleti'nin temeli, Millî Mücadele'nin diplomatik dayanağı oldu. Amasya, Erzurum ve Sivas'ta alınan kararların bir devamı olarak ulusal egemenliğin ana belgelerinden biri olmuştu. Londra Konferansı'nda dünyaya duyurulmuş, üç yıl sonra Lozan Konferansı'nda bu ilkeler resmen kabul edilerek bağımsız yeni Türkiye'nin yolu çizilmişti.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal

Ankara'ya geldikten sonra Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Mustafa Kemal yoğun bir çalışma evresine girdi. Bir yandan ulusal direnişi ve ihtilâli yönetecek olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yurdun dört bir yanında kökleşmesini sağlamak, silahlı direnişi örgütlemek, güneyde de Fransızlara karşı koyan halka en azından moral destek vermek gerekiyordu. Ancak işlerin en önemlisi, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasıydı. Son derece zor koşullarda seçimler yapılacaktı. Mustafa Kemal Meclis'in İstanbul'da toplanmasına kesinlikle karşıydı. Anadolu'da, güvenli bir yerde toplanması doğrultusunda ki çabaları sonuç vermedi. Ankara'da Meclis'le ilgili son hazırlıklar yapıldı. Meclis-i Mebusan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulacak ve Meclis Bakanlığı'na Mustafa Kemal getirilecekti. Ancak alının bu kararlar İstanbul'da uygulanamadı. 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı toplandı. Daha önce hazırlanan Misak-ı Millî beyannamesi kabul edildi. Buna verilen cevap 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali oldu.

Ahd-ı Millî diye de bilinen beyanname kapalı oturumda oybirliği ile kabul edilmiş ve bütün dünya parlamentolarına ve basına açıklanmıştı. Ankara'da hazırlanan sekiz maddelik metin, İstanbul'da altı madde olarak ilan edilmişti.

İlk maddeye göre, Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Mondros Mütarekesi'nin yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin [o sırada Hatay ve Musul bölgesi Türk egemenliği altında idi] geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekiyordu. Söz konusu mütareke çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslâm çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle, birbirinden ayrılamayacak bir bütündü.

İkinci maddeye göre, halkı, özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla anavatana katılmış olan üç liva [Elviye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum Livaları] için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna başvurulması kabul ediliyordu. Türkiye ile yapılacak barışa değin ertelenen Batı Trakya'nın hukuksal durumunun belirlenmesi üçüncü maddede yer alıyordu. Halkının özgürce açıklayacağı oy belirleyici olmalıydı.

Dördüncü madde İstanbul üzerineydi. Hilâfetin ve saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümeti'nin başkenti olan İstanbul kenti ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıydı. Bu ilke saklı kalmak koşulu ile Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda, Türkiye ile birlikte, öteki tüm devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerli olacaktı.

Beşinci madde Müttefik Devletler ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da özdeş haklardan yararlanması umudu ile Türkiye tarafından da benimsenip güvence altına alınacaktı.

Altıncı maddeye göre ise ülkenin millî ve iktisadî gelişmesine olanak bulunması ve daha çağdaş biçimde, düzenli bir yönetimle işlerin yürütülmesini başarmak için, her devlet gibi, Türkiye'nin de gelişme koşullarının sağlanmasında, bütünüyle bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşması ilkesi varlık ve geleceğin temeli olarak görülüyordu. Bu nedenle siyasal, yargısal, parasal vb. alanlarda gelişmeyi önleyici sınırlamalar [Kapitülasyonlar] kabul edilemezdi. Saptanacak borçların ödenmesi koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktı.

Misak-ı Millî, kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında tarihsel öneme sahip bir bildiriydi. Bildiri ile hedeflenen topraklardan Batum Livası, Musul Bölgesi, Hatay bölgesi ve Batı Trakya bölgesi sınırların dışında kalmış; Hatay, 1939 yılında Türkiye'ye dahil olabilmiş, Batı Trakya'da yapılması öngörülen halk oylamasının yapılması mümkün olmamıştı.

Misak-ı Millî Beyannamesi

Birinci Madde

Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrin-i evvel 1334 [1918] tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, irfânen, emelen müttehid ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve ictimaiyeleriyle şerâit-i muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr, Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir külldür.

İkinci Madde

Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yi âmmeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selase için lede'l-icap tekrar serbestçe ârâ-yı âmmee müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde

Türkiye sulhuna talik eden Garbî Trakya vaziyet-i hukukîyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya teb'an vaki olmalıdır.

Dördüncü Madde

Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bi'l-umum alakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Beşinci Madde

Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasât-ı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku memalîk-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle tarafımızda teyid ve temin edilecektir.

Altıncı Madde

Millî ve iktisadî inkişafâtımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedbir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafâtımızda istiklâl ve serbestî-i siyasî, adlî, malî ve sair inkişafâtımıza mani kuyûda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyûnatımızın şerâit-i tesviyesi de bu esasâta mugayir olmayacaktır.

28 Kânun-ı sânî 1336 (28 Ocak 1920)

Erzurum Mebusu

Celâleddin Arif

Ankara'da Kurucu Meclis

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin işgali ve kapatılması üzerine Ankara'da bir kurucu meclis, o günkü adıyla "Müessisan Meclisi" toplamaya karar vermiş, ancak Saray'da hâlâ bir iktidar odağının varlığını sürdürdüğü bir evrede, "müessisan" sözcüğünün, padişahına sadakatı kusur etmeyen halk tarafından gereği gibi anlaşılamayabileceğini düşünerek, "müessisan" yerine "salâhiyet-i fevkâladeyi haiz", bugünkü dille "Olağanüstü Yetkili" bir mecliste karar kılmıştı Meclis-i Mebusan'ın işgalinden sonra, güç odağı Anadolu'ya taşınacak ve bu kez Ankara'da yeni bir meclis için bir an önce seçimlere gidilecekti.. Heyet-i Temsiliye aşağıdaki yönergeyi 19 Mart 1920 tarihinde ilgili makamlara gönderdi:

Misak-ı Milli Milli Mücadele'nin daha başlangıç evresinde egemenlik anlayışını yapılandırılmaya başlamış ve altı ay gibi kısa bir sürede bir tür manifesto olarak ortaya çıkmış bir metindi. Ulusal Ant veya Ulusal Yemin olarak da günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz Misak-ı Millî Türkiye'nin bağımsızlık savaşında hedeflediği ilkelerin bütünüydü. 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı parlamentosu olan Meclis-i Mebusan'da 28 Ocak 1920'de kabul edilmişti. 17 Şubat 1920'de halka açıklanan Misak-ı Millî kararları o günlerde Ahd-i Millî ve Peymân-ı Millî olarak da ifade edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları çetin savaşlar sonucunda ana hatlarıyla Misak-ı Millî ilkeleri doğrultusunda çizilecekti.

Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına

Merkez-i devletin dahi, Düvel-i İtilâfiye tarafından resmen işgali, kuvve-i teşriiye ve adliye ve icraiyeden ibaret olan kuva-yi milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifa-yı vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek, Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde, makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyet-i fevkâladeyi haiz bir meclisin, Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zarurî görülmüştür. Binaenaleyh, zirde derc edilen talimat mucibince, intihabatın icrası, hamiyet ve reviyet-i vatanperveranelerinden muntazardır:

1- Ankara'da, salâhiyet-i fevkalâdeye malîk bir meclis, umur-ı milleti tedvir ve murakebe etmek üzere içtima edecektir.

2- Bu meclise aza olarak intihap olunacak zevat, mebusan hakkındaki şerait-i kanuniyeye tâbidir.

3- İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4- Her livada, beş aza intihap olunacaktır.

5- Her liva kazalarından celbedeceği müntehib-i sanilerinden ve merkez-i liva müntehib-i sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk Heyet-i İdarelerinin ve vilâyetlerde merkez-i vilâyet heyet-i merkeziyelerinden ve vilâyet idare meclisiyle merkez--i vilâyet belediye meclisinden ve merkez-i vilâyet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehib-i sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6- Bu meclis azalığına namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7- İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmet-i intihaptan mes'ul olacaktır.

8- İntihap, rey-i hafi ve her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücahede-yi mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakillen ekseriyet-i mutlaka ile icra ve tasnif-i âra, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzur-ı mecliste ifa edilecektir.

9- İntihap neticesinde, bilûmum azanın imza veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshanın biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10- Azaların alacakları tahsisat, bilâhare meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarif-i zaruriye hesabiyle takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.

11- İntihabat, nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankara'da içtimaı temin edebilmek üzere itmam olunarak azalar tahrik ve netice azanın isimleriyle birlikte derhal iş'ar edilecektir.

12- Telgrafın saat-i vusulü bildirilecektir.

Haşiye: Kolordu kumandanlarına, vilâyata, müstakil livalara tebliğ olunmuştur.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

İntihab-ı Mebusan Kanunu

Yürürlükte olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi (Anayasa), buna göre düzenlenmiş olan "İntihab-ı Mebusan Kanun Lâyihası" (Milletvekili Seçim Kanunu) ve uygulanmasına dair talimatnamenin 20 Eylül 1324 (1908) tarihli *Takvim-i Vekayi* ile yayımlanan düzeltilmiş metinlerine göre:

a) Her sancak (liva) bir seçim çevresi olup 50 000 erkek nüfus için bir milletvekili seçilmesi.

b) 25 yaşını dolduran ve devlete az çok vergi veren Osmanlı uyruğundaki kişilerin kanunda belirtilen yasaklar dışında seçme hakkı olduğu, hangi din ve mezhepten olursa olsun Osmanlı Devleti uyruğundaki kişilerin Osmanlı sayıldığı.

c) Seçimler iki dereceli olarak her (500) birinci seçmenin bir ikinci seçmen seçip, milletvekillerinin, kanunda oluşumu gösterilen Teftiş Kurulları gözetiminde bu ikinci seçmenler tarafından seçilmesi.

d) Milletvekili seçilmek için 30 yaşında olunması belirtildiği halde, Heyet-i Temsiliye'nin 19 Mart 1920 tarihli seçim talimatında, mevzuatın seçmen oranı, seçmenler, seçim kurulları ve seçilme yaşı hakkındaki hükümleri bir yana bırakılarak:

aa) Seçimlerde aynı şekilde livalar esas tutulmakla beraber nüfus bahis konusu olmaksızın her livadan beş üye seçilmesi,

bb) Seçimlere Müslüman olmayanların katılmaması, oy vermek için vergi yükümlüsü olup olmadığının aranmaması,

cc) Milletvekilleri seçiminin yalnız ikinci seçmenler tarafından değil, bunlara katılacak Genel Meclis ve Belediye Meclisi üyeleri ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Merkez veya İdare Heyeti üyelerinden oluşan bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılması,

dd) Meclis üyeliği için her parti, dernek ya da topluluğun aday gösterebilmesi ve herkesin bağımsız olarak adaylığını koyabilmesi (Seçimde yaş kaydı aranmamış, 30 yaşından küçük on bir kişi milletvekili seçilmiştir),

ee) Seçimlerin en geç 15 gün içinde, çoğunluğun Ankara'da bulunmasını sağlayacak şekilde tamamlanması kabul edilmiş ve işlemler ilgili makamlarca bu şekilde yürütülmüştür.

Buna göre 66 seçim çevresinden 349 milletvekili seçilmişti. İstanbul Mebusan Meclisi'nden (Malta'dan gelenler dahil) gelen 88 milletvekili ile sayı 437'ye ulaşmıştı. Ancak 34 milletvekili Meclis'e katılmadan istifa ettiğinden Birinci Dönemin toplam milletvekili sayısı 403 oldu.

Meclis'in Açılması Hazırlıkları (1920)

Heyet-i Temsiliye'nin 19 Mart 1920 tarihli seçim talimatına göre seçilmiş olan milletvekilleri Nisan ayı başından itibaren Ankara'ya gelmeye başlamışlardı. O günün Ankarası'nda Taşhan'dan başka yatacak yer pek yoktu. Kiralık ev de güçlükle bulunmaktaydı. Bu nedenle sonradan Maarif Vekâleti iken yanan Erkek Öğretmen Okulu, milletvekillerine barınacak yer olarak ayrıldı. Yemek için bir de tabldot oluşturuldu.

Bu arada Meclis'in toplanacağı yer de ayrı bir sorun oldu. Nihayet şimdi müze olan bina, 20. Kolordu ve Ankara Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin katkıları ile hazırlandı. Bu binanın yapımına, Cihan Harbi'nin son yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Numune Mektebi ve Kulüp olarak kullanılmak amacıyla başlanmıştı. Cemiyet'in Ankara Temsilcileri olan Memduh Şevket Bey (Esendal) ve o Ankara'dan ayrılınca yerine atanan Necati Bey (Kurtuluş) tarafından binanın inşasına devam olunmuşsa da savaş koşulları nedeniyle inşaat tamamlanamamıştı.

Meclis'in toplanma yeri olarak hazırlanmasına karar verildiği sırada binanın bir odasında Fransız işgal müfrezesinin komutanı oturmakta ve giriş kapısının önünde de Fransız bayrağı çekili bulunmaktaydı. Önce

Fransız subayı binadan çıkarıldı; çatıya kiremitler döşendi; çevre okullarından sıralar getirilerek toplantı salonunda oturulacak yerler düzenlendi ve marangoza kürsü yaptırıldı. Artık Meclis açılışa hazırdı.

Heyet-i Temsiliye açılış için bir program düzenledi. Program yurdun dört bir yanındaki askerî ve mülkî makamlara gönderildi. Sivas'ta ki *İrade-i Milliye* gazetesinin 22 Nisan 1920 tarihli sayısında yayımlanan bildiri şu satırlara yer veriyordu:

TBMM'nin Açılış Duyurusu (1920)

1. Bimennihilkerim Nisan'ın 23'üncü günü, cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Vatanın istiklâli, Makam-ı Mualla-yı Hilâfet ve Saltanat'ın kurtarılması gibi en büyük ve hayatî görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü cumaya rastlatılmaktadır; o günün kutluluğundan faydalanılacak ve açılışından önce bütün mebuslar ile Hacı Bayram Veli Camii şerifinde cuma namazı kılınarak, okunacak salat ve Kurân'ın nurundan feyiz alınacaktır. Namaz kılındıktan sonra Peygamberimizin sakalı ve sancağı el üstünde olduğu halde özel daireye gidilecektir. Özel daireye kadar Kolordu Komutanı askerî birliklerle özel tertipler aldıracaktır.

3. O günün kutsallığını teyit için, bugünden başlayarak, valilikte, Vali Beyefendi Hazretleri'nin -Yahya Galip'in- tertibi ile hatim indirilecek ve Buhari-i şerif okunmaya başlanacak, hatm-i şerifin son kısımları, teberrüken cuma namazından sonra özel daire önünde bütünlenecektir.

4. Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesine aynı suretle bugünden başlanarak Buhari ve hatm-i şerif okutularak cuma günü ezandan önce minarelerden selavat-ı şerife verilecek ve hutbede Hilâfetpenah Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin namı nami-i hümayunu söylenirken, Zat-ı Şevketsimat-ı Padişahîlerinin ve memalîk-i şahaneleri ile bütün tebaa-yı mülükânelerinin bir an önce kurtuluşu ve saadete nail olmaları için dua edilecektir. Cuma namazı kılındıktan sonra, hatim duası yapılarak, Makam-ı Mualla-yı Hilâfet ve Saltanat'ın ve bütün yurt parçalarının kurtarılması uğrundaki millî mesainin önem ve kutsallığı ve milletin her ferdinin, kendi vekillerinden mürekkep olan Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatan görevlerinin yerine getirilmesi hakkında konuşmalar yapılacak ve sonunda, halife ve padişahımızın din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, saadeti ve istiklâli için dua edilecektir.

Bu dinî ve vatanî töreni müteakip, camilerden çıkıldıktan sonra bütün memlekette hükümet konaklarına gelinerek, Meclis'in açılmasından dolayı resmî kutlama yapılacaktır. Her tarafta cuma namazından önce münasip surette mevlid-i şerif okunacaktır.

5. Ulu Tanrı'dan tam başarı dileriz.

Heyet-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal

TBMM'nin Açılışı ve Meclis'te İlk Günler

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 Cuma günü, saat 13.45'te toplanmıştı. Hazır bulunan en yaşlı üye 1845 doğumlu Sinop Milletvekili Şerif Bey'di. Başkanlık kürsüsüne çıktı ve açış konuşmasını yaptı.

Konuşmasında şu hususlara değindi: İstanbul'un geçici kaydıyle yabancı devletler kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve bütün esasları ile Hilâfet makamı ve hükümet merkezinin bağımsızlığı ortadan kaldırılmıştı. Bu duruma baş eğmek, milletin önerilen yabancı tutsaklığını kabul etmesi demek idi. Ancak tam bağımsız yaşama kesin azminde olan ve her şeyden önce özgür ve başı dik millet tutsaklığı şiddetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclis'i vücuda getirmişti.

Şerif Bey Meclis'in yaşlı başkanı olarak, Allah'ın yardımı ile milletin içte ve dışta tam bağımsızlığını ele alıp yönetmeğe başladığını bütün dünyaya ilan ediyor ve Büyük Millet Meclisi'ni açıyordu. Ve devletin kutsal başı, bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI'ncı Sultan Mehmet'in yabancıların elinden kurtarılması, sonsuza kadar Başkent İstanbul ile işgal altında türlü acılar çeken ve acımasız olarak yok edilmeye çalışılan diğer illerin düşmandan arındırılması için kendilerine güç vermesini, Yüce Tanrı'dan diliyordu.

Ardından Mustafa Kemal Paşa söz alıyor, Yüce Meclis'in, olağanüstü yetkileri haiz olarak yeniden seçilen mebuslar ile saldırıya uğrayan Payitaht'tan canını kurtararak Ankara'ya gelen mebuslardan oluştuğunu kaydediyordu. Bu mebuslarla bir Yüce Meclis oluşturulması ancak yeni bir seçim usulü ile seçilen mebuslarla kabil olabilmişti. Yeni seçilenlerle evvelce seçilenler eşit yetkide görev yapacaklardı.

Geçici Başkanlık Divanı için yapılan oylamada Muhittin Baha Bey (Bursa), Cevdet Bey (Kütahya) geçici kâtip seçildikten sonra seçim tutanaklarının incelenmesi için 15'er kişiden oluşan iki komisyon seçilerek 24 Nisan 1920 Cumartesi günü saat 10.00'da toplanılmak üzere birleşime son verildi.

24 Nisan günü saat 10.00'da Yaşlı Başkan tarafından açılan birleşimde, ilk iş olarak Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyonu raporları okundu. Seçilen mebusların adları Genel Kurul'un onayına sunuldu. Bu arada komisyon tutanaklarında, bir kısım mebusların, tutanak düzenlenmesi sırasında mebusluktan istifa etmiş oldukları belirtilerek kendisinden sonra en çok oy alanın seçildiği kayda geçti. Özellikle, Kırşehir seçimi tartışmalı olup istifa ettiği söylenen bir milletvekili yerine başkası seçilmişti. Ancak seçilen ile aynı sayıda oy alan bir kişi daha vardı. Söz alan Mehmet Şükrü Bey (Karahisarısahip) konuyu ele alarak "Komisyona verilen evrak arasında istifaya dair bir belge olmadığı gibi aynı sayıda oy alan iki kişi arasında kura çekilip çekilmediği hakkında bir kayıt bulunmadığını, esasen talimata göre çoğunluğu alan kişinin gelmesi uygun olmayıp yeniden seçim yapılması gerektiğini" söylüyordu.

Haydar Bey (Kütahya), bu konuda İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun olduğu gibi uygulanması gerektiğini savunuyor, Müfit Efendi (Kırşehir) ise seçimin olağanüstü koşullar içinde yapıldığını, milletin burada tam olarak temsili için İntihab-ı Mebusan Kanunu dışında hükümler getirildiğini kaydediyordu. Kanunda mebusların ikinci seçmenler tarafından seçilecekleri yazılı olduğu halde bu seçimin, seçim çevrelerindeki Müdafaa-yı Hukuk Heyetleri, İdare ve Belediye Meclislerinin katılmasıyla yapıldığını, Meclis'in bir an önce toplanabilmesi için buna zorunluk görüldüğünü söylüyordu. Bu usul dairesinde yapılan seçimlerin uygun görülerek kabulünü önerecekti. Önerinin kabul edilmesi ile Heyet-i Temsiliye'nin seçimler hakkındaki talimat ve genelgesi de Büyük Millet Meclisi'nce onaylanmış oluyordu.

Meclis, başlangıçta usule ilişkin işlemler ve bunların tartışması ile meşgul olmuştu. Artık içinde bulunulan durumun ve Meclis'in hangi sorunlarla karşı karşıya bulunduğunun açıklanması zamanı geldiğini gören Mustafa Kemal Paşa, söz alarak, mütarekeden Meclis'in açılmasına kadar geçen zaman içindeki siyasî durumu anlatan uzun konuşmalarından ilkini yaptı. Genel Kurul'un aynı gün verdiği 2 sayılı kararla konuşmanın bastırılıp yayımlanması kararlaştırıldı.

Aynı gün yapılan oylamayla Meclis Reisli'ğine Mustafa Kemal Paşa seçilecekti.

24 Nisan 1920

Muhterem Efendiler,

Milletin mukadderat-ı umumîyesine fiilen ve tamamen vazıyed edecek makam-ı hilâfet ve saltanatın duçar olduğu esaretten tahlis ve memleketin tamamiyet ve selâmeti uğrunda her fedakârlığı büyük bir azim ile iktihama karar vermiş olan Meclis-i Âlinizin riyasetine intihab edilmek suretiyle hakkımda ibzal buyurulan itimat ve teveccühün müteşekkiri ve minnettarıyım (estağfurullah sesleri).

Hayatımın bütün safahatında olduğu gibi, son zamanların buhranları ve felâketleri arasında da bir dakika geçmemiştir ki her türlü huzur ve istirahatimi, her nevi şahsî duygularımı milletin selâmetine ve saadeti namına feda etmekten zevkıyap olmayayım (yaşa sedaları ve alkışlar). Gerek hayat-ı askerîye ve gerek hayat-ı siyasiyemin bütün edvar ve safahatını işgal eden mücadelâtımda daima düstur-ı hareketim irade-i milliyeye istinad ederek milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur. Bugün heyet-i muhteremenizin âra-yi umumîyesinde tecelli etmiş olan itimad-ı millîyi liyakatimin çok fevkinde görmekle beraber şahsım için bir gaye olarak değil, müştereken girişti̇ğimiz mücahede-i mukaddesenin mâtuf olduğu gayeleri istihsâl için milletin bahşettiği bir istinatgâh olarak telâkki ediyorum. Bu ittihad-ı millînin bana tahmil ettiği mesuliyet, biliyorum ve hepiniz de bilirsiniz ki pek ağırdır.

İçinde yaşadığımız nadirü'l-emsal dakikaların vahametine rağmen bu ağır mesuliyet-i milliyenin altında ancak heyet-i muhteremenizin muavenet ve müzaheretinin daima ve daima hak yolundaki mücahedata rağmen, avn ü inayet-i subhaniyeden [Tanrı'nın yardım ve ikramı] ümitvar olarak çalışacağım. İnşallah padişah-ı âlempenah efendimiz hazretlerinin sıhhat ve afiyetle ve her türlü kuyudat-ı ecnebiyeden âzade olarak taht-ı hümâyunlarında daim kalmasını eltaf-ı ilâhiyeden tazarru eylerim [Tanrı'dan lütfetmesini dilerim] (Şiddetli alkışlar).

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 Konuşması

Mütarekeden Meclis'in Açılışına...

24 Nisan 1920'den itibaren Mustafa Kemal'in ulus-devlet kurucu söylevleri bir diğerini izleyecek ve 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi'nde okuduğu Nutuk'la birlikte kurucu söylev süreci son bulacaktı.

Büyük Nutuk diye bilinen, uzunluk açısından da alışılagelmiş uzunlukların çok üzerinde olan, dünyada benzeri olmayan ve altı gün, iki üç hatta dört oturumda okunan Nutuk Cumhuriyet'in kurucu evresine son noktayı koyuyordu. Nutuk sonrası Atatürk'ün söylevleri görece kısaldı. Onuncu Yıl Nutku dışında yaptığı söylevler meclis ya da kurultay açış konuşmalarıydı ve genellikle Fırka/Parti Programı'na ve güncel sorunlara odaklanıyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de kurulmuştu. 24 Nisan ise Mustafa Kemal'in hatip olarak en etkili konuşmalarından birini yaptığı gündü. Saatlerce kürsüde kaldı. Meclis'te konuşmanın basılarak kamuoyuna dağıtılması önerildi Uzunluk açısından, Nutuk hariç tutulursa, 1 Aralık 1921'deki konuşmasının ardından ikinci sırada yer alıyordu.

Konuşma iki kanattan oluşuyordu. İlk kanat basının da izlediği bir oturumda gerçekleşti. İkinci kanat ise gizli oturum, yani celse-i hafi idi. İlk kanat 30 Ekim 1918 yılında, mütareke ile 23 Nisan 1920'arasında özellikle İstanbul Hükümeti'yle olan ilişkileri ele alıyordu. Mebusan Meclisi'nin kuruluş yeri üzerine uzun yazışmalara yer veriyordu. Nitekim bu kesim 1927 Nutuk'unda yer almamıştı ve Mustafa Kemal, TBMM zabıtlarına bakılmasını önermişti. Birinci kanadın ikinci kısmı ise Ankara'da oluşacak yönetim biçimini, Türkiye'nin çok partili döneme geçilinceye kadarki güçler birliği anlayışını, yasama-yürütme ilişkilerini ele alacaktı. Ayrıca İstanbul'un ithamları arasında yer alan İttihatçılığa cevap verecek, Cihan Harbi'ne giriş sorununu ele alacaktı.

İlk kanadı oluşturan mütarekeden Meclis'in açılışına kadar geçen zaman zarfındaki cereyan eden siyasî olayları ele alan konuşması üç safhadan oluşuyordu. İlki mütarekeden Erzurum Kongresi'ne kadar uzanıyordu. İkincisi Erzurum Kongresi'nden 16 Mart 1920, İstanbul'un İtilâf Devletleri'nce işgaline, üçüncü safha ise 16 Mart'tan 23 Nisan 1920'ye kadar gelişmeleri kapsıyordu.

Bu konuşmanın özellikle iki boyutu önemliydi. İlki son kez toplanan Mebusan Meclisi'nin toplanacağı yer konusunda Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'yle olan uzun yazışmaları üzerineydi. Bu telgraf haberleşmelerine, 24 Nisan konuşmasında yer aldığı ve TBMM zabıtlarında da görülebileceği için 1927'de okunan Nutuk'ta yer vermemişti.

Mustafa Kemal İstanbul'un işgali ve Osmanlı Devleti'nin son bulmasının müsebbibi olarak İstanbul hükümetinin Mebusan'ı İstanbul'da toplaması konusundaki ısrarını gösterecekti. Konuşmasının ilginç yönlerinden biri Cihan Harbi ve İttihatçılarla ilgili yorumlarıydı. Bugün bile çok tartışılan Osmanlı'nın Cihan Harbi'nde tarafsız kalıp kalamayacağı hususu Mustafa Kemal tarafından bu konuşmasında açıklığa kavuşturulmuştu.

İstanbul Hükümeti'yle Ankara mebusanın toplantı yeri üzerine yapılan tartışmalar çok ilginçti. En sonunda Ankara yer konusunda İstanbul'u kabul etmek zorunda kaldı. Bu arada İstanbul'da Heyet-i Vükela Ankara'dan bir dizi istekte bulundu. Mustafa Kemal bu istekleri teker teker cevapladı. Harbiye Nazarı Cemal Paşa'nın kabine adına Ankara'ya çektiği telgrafta yer alan istekleri şunlardı:

1 – Ankara'dakilerin İttihatçılıkla münasebetlerinin bulunmadığı, 2 – Devleti Osmaniye'nin Harb-i Umumî'ye karışması doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde tâyin-i esami suretiyle bazı neşriyat icrası ve haklarında takibat ve mücazat-ı kanuniyenin tatbiki 3 – Her nevi cinayat faillerinin tecziyeden kurtulmayacağı, 4 – İntihabatın serbest cereyan edebilmesine dair teminat.

Bu konuşmasında Mustafa Kemal bu taleplerinden her ikisini ayrıntılı bir biçimde cevaplandıracaktı. İlk istek İttihatçılık üzerineydi:

Rum ve Ermenilerle, İngilizler başta olmak üzere İtilâf Devletleri ve bunların günahlarına alet olan düşük Ferit Paşa kabinesi millî birliğe ve vatanın saadetine yönelik her türlü meşru millî teşebbüsleri ve harekâtı gelişigüzel İttihatçılıkla ithamı bir meslek edinmişlerdi. Ankara'nın millî teşebbüslerinin ve Teşkilâtının İttihatçılıkla hiçbir alaka ve münasebeti olmadığı, kötü niyetlilerin dışında, gerek millet ve gerek temasta bulunan yabancılarca belirlenmiş olduğu halde, sırf yanlış anlamaları ve söylentileri bertaraf etmek maksadıyla Sivas Kongresi'nin ilk celse toplantısında görüşmelere başlamadan önce bütün delegeler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin canlandırılmasına çalışmayacağına dair alenen birer birer yemin etmişlerdi. Bu yemin sureti her tarafa yayımlanmış ve ilan olunmuştu. Bundan başka münasebet düştükçe ve bilhassa yabancılarla temaslarda bulundukça bu noktaya özel önem atfolunarak gerekli beyanat ve izahatta bulunulmuştu. Ankara, gayrimüslimlerle İtilâf Hükümetleri'nin siyasî maksatlar altında körükledikleri gelişigüzel İttihatçılık düşmanlığını esas itibariyle doğru görmüyordu. İttihatçılardan idarî suçları ve suiistimalleri ile ülkeye zarar verenlerden ibaret azınlık bir hizip vardı ki işte asıl millet ve altında kalmasını doğru Ankara'nın nazarında itham edilecek olanlar bunlardı. Yoksa İttihat ve Terakki mensuplarından olup tarafsızlığını korumuş, fenalığa alet olmamış namus sahiplerinin

Erzurum Kongresi Doğu illerini bir araya getirmişti. 9-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta toplanacak kongre ise genel nitelikteydi. Gündemini Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildiri metinleri ile daha önce Sivas'a gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin hazırladığı bir muhtıra oluşturacaktı. Bu kongrede de milli iradeyi temsil etmek üzere Millet Meclisi'nin derhal toplanması öngörülmüştü. Ayna amaç ile milli vicdandan doğan değişik bölge cemiyetleri bu kez Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleşiyorlardı. Bu arada yürütme organı olarak Heyet-i Temsiliye oluşturulmuş, bu yapı 23 Nisan 1920'de Ankara'da Meclis kurulana değin sürdürülmüştü.

bu şekilde kötü zan altıda kalmasını ve bilhassa her millette olduğu gibi iyiyle kötüyü gereği derecede ayırt edemeyen bütün avam kısmını töhmet altında tutmak doğru değildi.

İkinci husus Cihan Harbi'ne girişti. Şüphesiz Cihan Harbi'ne katılmamak elbette son derece arzu edilen bir hususdu. Fakat buna maddî imkân yoktu. Çünkü katılmamak, silahlı bir tarafsızlığı, yani Boğazlar'ın kapalı bulundurulmasını gerektiriyordu. Oysa ülkenin coğrafî mevkii, İstanbul'un stratejik durumu, Rusların İtilâf Hükümetleri yanında yer almış olması, Osmanlı'nın seyirci kalmasına asla müsait değildi. Bundan başka, silahlı bir tarafsızlığın devam ettirilmesi için malî olanaklar, askerî donanım, sanayi, kısaca gerekli olan hususlar mevcut değildi. İtilâf Devletleri'nin, bilhassa İngilizlerden borç almak bir yana, Osmanlı'nın sipariş ettiği gemilere el koyarak, milletin dişinden tırnağından artırarak biriktirdiği yedi milyon lirayı da gasp ettikleri ve İtilâf Devletleri'nin harp ilanı ile beraber Osmanlı'nın savaşa girmesinden dört ay önce tamamen Osmanlı Hükümeti zararına bir Ermenistan cumhuriyeti oluşturmaya karar verdiklerini ilan eylemiş olmaları ve hatta Bolşeviklerin yayımladığı gizli anlaşmalardan anlaşıldığına göre, İstanbul'un Çarlık Rusyası'na vaat edilmiş olması, savaşa İtilâf Devletleri aleyhine girmenin kaçınılması imkansız olduğunu gösterir açık delillerdi.

İtilâf Devletleri kanadında yer almaya gelince; İngiltere ve Fransa'nın kendisine İstanbul'u vaat eyledikleri Rusya dururken, uğursuz Balkan Harbi'nden sonra hiçbir askerî kıymet ve millî mevcudiyet atfeylemedikleri Osmanlı'yı, kendilerine iltihak eylemi farz edilse bile tercih edeceğini tasavvur eylemek elbette doğru olmazdı. Osmanlı'nın savaşa girmesini hıyanet kabul etmek ve koca bir milleti dört beş kişinin oyuncağı olacak derecede saymak ne derece anlamlı olabilirdi. Dolayısıyla merdane bir surette hakikati söylemek ve kahramanca savaşan bu koca milletin mağlubiyetinin zorunlu sonuçlarına katlanmakla birlikte, hareketin cinayet görülmesini ve bu yüzden ithamını ve cezalandırılmasını kabul etmemek en sağlam ve en hayırlı bir tavır olurdu.

Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılık ve Cihan Harbi'ne Giriş Üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya Gönderdiği Telgraf

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

C. 9-10-1335, maruzat-ı cevabiyede bulunmadan evvel Heyet-i Temsiliye'nin kabine erkân-ı muhteremesi hakkında hiss-i hürmet ve hüsn-i zanperverde eylediğini ve müdavele-i efkâr ve teati-i mütalâatta tarafeynin safiyet ve samimiyeti rehber ittihaz edildiğine kanaat olunduğunu arz eylerim. Vesait-i muhtelife ile tamimi lüzumlu görüldüğü emir ve iş'ar buyurulan dört madde hakkında Heyet-i Temsiliye'nin nokta-i nazar ve mütalâatı berveçh-i ati mâruzdur:

Rum ve Ermenilerle İngilizler başta olmak üzere Düvel-i İtilâfiye'nin ve bunların seyyiatına alet olan sakıt Ferit Paşa kabinesinin vahdet-i milliye ve saadet-i vatana matuf her nevi teşebbüsat ve harekât-ı meşrua-i milliyeyi alelıtlak İttihatçılıkla ittihamı bir meslek edinmiş oldukları cümlece malûmdur. Teşebbüsat ve teşkilât-ı milliyemizin İttihatçılıkla hiçbir alâka ve münasebeti olmadığı bedhahandan gayri gerek millet ve gerek temasta bulunan ecanibçe taayyün eylemiş olduğu halde mahzâ buyurduğunuz sui telkinat ve işaatı bertaraf etmek maksadiyle Sivas Umumî Kongresi'nin birinci celse-i içtimaında müzakerata başlanmadan evvel umum murahhaslar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışılmayacağına dair alenen birer birer tahlif edilmiş ve bu yemin sureti her tarafa neşir ve ilân olunmuştur. Bundan

başka münasebet düştükçe ve bilhassa ecanible temaslarda bulunuldukça bu noktaya ehemmiyet-i mahsusa atfolunarak beyanat ve izahat-ı lâzimede bulunulmaktadır. Maahaza tavsiye buyurulduğu veçhile bu bapta yine fırsat çıktıkça beyanat ve neşriyattan geri kalınmayacaktır. Yalnız bu mesele şekl-i zahirisinden sarfınazar edilirse mahiyet-i esasiyesi itibariyle ehemmiyet-i mahsusayı haizdir. Bu cihetle sırf kabine aza-yı kiramı ile teati-i efkâr ve heyet-i celilerinin bu noktadaki kanaat-i hâkimesini istimzaç maksadiyle bu Heyet-i Temsiliye'nin mütalâasını arz etmeği lüzumlu görmekteyiz. Biz anasır-ı gayrimüslime ile İtilâf Hükümatı'nın maksad-ı siyasiye tahtında gördükleri alelıtlak İttihatçılık düşmanlığını esas itibariyle doğru görmüyoruz. İttihatçılardan seyyiat-ı idaresi ve suiistimalleri ile memleketi harabeye sürükleyenlerden ibaret bir hizb-i kalil vardır ki işte asıl millet ve bizim nazarımızla müttehem olanlar bunlardır. Yoksa İttihat ve Terakki mensubininden olup muhafaza-i bitarafi etmiş, fenalığa âlet olmamış eshab-ı namusun bu suretle suizan altında kalması ve bilhassa her millette olduğu gibi nîk ü bedi [iyi, kötü] lüzumlu derecede temyiz edemiyen alelûmum avam kısmının duçar-ı töhmet olmasını doğru görmedikten başka memleketin asayiş ve intizam-ı dâhilisi ve âtisi itibariyle de tehlike addeyliyoruz.

Binaenaleyh, kabinenin bu maddeden ruh-ı maksadı ne olduğunu izah buyurmanızı hassaten istirham ederiz.

2 – İkinci madde muhteviyatına gelince : Bu husus şayan-ı teemmül ve muhtelif suretlerle münakaşaya kabiliyetlidir. Meselâ, mütalâa-i âtiye dahi varittir. Gayr-i kabil-i tamir felâket ve netayic-i elîmeye müncer olduğundan bugün milletin adem-i memnuniyetini celbeden Harb-i Umumî'ye iştirak etmemek elbette son derecede şayan-ı arzu idi. Fakat buna imkân-ı maddî mevcut değildi. Çünkü adem-i iştirak müsellâh bir bitaraflığı, yani Boğazlar'ın mesdut bulundurulmasını icab ettiriyordu. Halbuki vatanımızın mevki-i coğrafisi, İstanbul'un vaziyet-i sevkulceyşiyesi Rusların, İtilâf Hükümetleri yanında ahz-ı mevki etmiş olması bizim seyirci kalmamıza asla müsait değildi. Bundan başka müsellâh bir bitaraflığın idamesi için paramız, silâhımız, sanayiimiz, hulâsa lâzım olan vesaitimiz mevcut değildi, İtilâf Devletleri'nin ve bilhassa İngilizlerin para vermemesinden sarf-ı nazar gemilerimizi zapt ve milletin dişinden tırnağından artırarak biriktirdiği inşaat-ı bahriyeye ait yedi milyon liramızı gasbeylemeleri (Abdülkadir Kemalî Bey: Kahrolsunlar!) ve Düvel-i İtilâfiye'nin ilân-ı harble beraber bizim harbe duhulümüzden daha dört ay evvel tamamen Hükümet-i Osmaniye zararına bir Ermenistan cumhuriyeti teşkiline karar verdiklerini ilân eylemiş olmaları ve hattâ Bolşeviklerin neşrettiği gizli muahedattan anlaşıldığına göre İstanbul'un Çarlık Rusyası'na vâdedilmiş olması harbe İtilâf Devletleri aleyhine girmekliğin gayri kabil-i içtinap olduğunu gösterir delâil-i vazıhadandır.

Bir de İngiltere ve Fransa'nın kendisine İstanbul'u vadeyledikleri Rusya dururken Balkan Harb-i meşumundan sonra hiçbir kıymet-i askerîye, mevcudiyet-i milliye atfeylemedikleri milletimizi, kendilerine iltihak eylemiş farz etsek bile tercih edeceklerini tasavvur eylemek elbette doğru olamaz. Harbe girmekliğimizi bir hıyanet telâkki eylemek ve koca bir milleti dört beş kişinin baziçesi olacak derecede addeylemek fikrimizce lehimizde bir faideyi mucip olmak şöyle dursun, bilâkis sakıt

Ferit Paşa'nın Paris'te Avrupa'dan merhamet dilenmek efkâr-ı sakimanesi ile serdeylediği beyanat-ı zelilânesine Klemanso'nun vermiş olduğu hakaretâlût cevabın maazallah bir kere daha işitilmesine sebep olabilir. Binaenaleyh, merdane bir surette hakikati söylemek ve kahramanca harbeden bu koca milletin mağlûbiyetinin netayic-i zaruriyesine katlanmakla beraber hareketin cinayet telâkki ve bu yüzden itham ve tecziye edilmesini kabul etmemek en salim ve en hayırlı bir prensip telâkki olunabilir (bravo sesleri ve alkışlar).

Harbin müsebbipleri hakkındaki noktaya gelince İlân-ı harb gayr-i mesul olan zat-ı şahanenin hakkı olduğuna ve o zamanki kabinenin ilân-ı harbden dört ay sonra içtima eden Meclis-i Millî'de verdiği izahat üzerine alkışlarla mazhar-ı itimat olmuş bulunmasına nazaran mesele Divan-ı Âli'nin tetkikından geçmeden alelıtlak şu veya bunun aleyhine ithamata kalkışmak da isabet olmayabilir.

3 – Harb esnasındaki sui-idarelerin meydana çıkarılıp tecziyesi, vatanımızda mesuliyetin büyük ve küçüklere seyyan olduğu, kanun devrinin bitarafane ve kemal-i adl ü hakkaniyetle başlandığını idrak etmek ahass-ı âmalîmizdir. Fakat biz bunun birçok münakaşata sebep olan kâğıt üzerinde, reklâm tarzında neşrinden ziyade bilfiil tatbikatiyle yar-u ağyara izharını daha muvafık ve faideli görüyoruz.

4 – İntihap hakkındaki nikat-ı nazarımızı, suret-i berveçh-i âti beyanname ile neşir ve ilân eylemiştik, bu bapta varit olacak başkaca mütalâat varsa emir ve iş'arını istirham eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet

İlk kanadın sonunda Ankara'da "hükümet kurulması" ile ilgili olarak Mustafa Kemal'in önergesi tartışılacak ve kabul edilecekti. Bu önergenin içeriği 1927'de okuduğu Nutuk'ta şöyle ifade edilmişti:

"Bu umdeleri, müsaade buyurursanız, burada tebarüz ettirerek sayacağım:

Hükümet teşkili zaruridir.

Muvakkat kaydiyle bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir.

Meclis'te mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana vazıulyet tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrîî ve icraî salâhiyetleri camidir. Meclis'ten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umur-ı hükümeti rü'yet eder. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.

Hatıra: Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclis'in tanzim edeceği esasat-ı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder."

Mustafa Kemal 1927'de Büyük Nutuk'u okurken 24 Nisan 1920 günü vermiş olduğu önergeyi şöyle yorumlayacaktı:

"Efendiler, bu esaslara müstenit olan bir hükümetin mahiyeti, sühuletle [kolaylıkla] anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, *hâkimiyet-i milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir.*

Böyle bir hükümetin teşekkülünde esas, vahdet-i kuva nazariyesidir. Zaman geçtikçe, bu esasların şamil olduğu manalar anlaşılmağa başladı. İşte o zaman münakaşalar ve vakıalar teakup etti."

Böylece, Büyük Nutuk'a göre, TBMM'nin açılışının ikinci günü, adı konmasa da Mustafa Kemal Cumhuriyet'i hedeflediğini söyleyecek ve bunun siyasî aracının "vahdet-i kuva", yani güçler birliği olduğunu kaydedecekti.

Meclis'in açılışının ertesi günü gündeme gelen önerge, son derece hassas bir konuyu içeriyordu. Mustafa Kemal Büyük Nutuk'ta şu tür bir muhakeme yürütüyordu: Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğuna göre, yerine yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmak kaçınılmazdı. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün kaybedilmesine yol açılabilirdi. Zira, halkın düşünce ve eğilimleri, sadakat duyguları, padişah ve halifenin mazur durumda bulunduğu yönündeydi. Hatta, ilk anda, hilâfet ve saltanat makamıyla temas kurmak ve İstanbul Hükümeti'yle uzlaşma aramaktan yana olanlar TBMM'de azımsanmayacak sayıdaydı. Ankara'da Hükümet kurması ile ilgili bir öneride bulunmadan önce, duygu ve düşünceleri göz ardı etmemek gereği vardı. Bu gereğe uymakla birlikte, Mustafa Kemal asıl maksadı saklı tutan görüşünü bir önerge olarak sunmuştu. Sonunda bazı itirazlara rağmen önerge kabul gördü. Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis hükümeti esası benimsenmiş oldu. Meclis, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde topladı. Bu güçler birliği ya da "vahdet-i kuva" için önemli bir aşamaydı. Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet hükümet işlerine bakacaktı. Meclis başkanı, aynı zamanda bu heyetin de başkanı olacaktı.

Böylece TBMM'nin faaliyete geçtiği ikinci günde, 24 Nisan 1920 günü Meclis'te yaptığı konuşma siyasî yapının yol haritasını çiziyordu: Verdiği takrir ile esasları belirliyor ve derhal bir hükümet heyetinin kurulmasını talep ediyordu. Tarih tecrübelerine, anayasa hukuku ilkelerine ve o sırada içinde bulunulan koşullara göre ülkenin ulusal gücünü merkezî bir Teşkilâtla birleştirmek zorunluluktu. Bu Teşkilât fiilî, yani gayr-i mes'ul ve Osmanlı anayasa metinleri gereğince kurulmamış olmamalıydı. Aksi takdirde sürekli ve uzun ömürlü olamazdı. Bizzat Meclis hukukîlik ve meşruiyet gereğinin eseri olmalıydı. Millî vicdanın ifadesi olan Meclis'in yapacağı kanunlarla bağlı bir hükümetin kurulması şarttı. Meclis, hükümeti, yürütmeyi denetlemekle yetinecek, "murakıp ve müdekkik" bir yasama organı olamazdı, milletin mukadderatına bu sıfatla ve kuşbakışı bakamazdı. Bu mukadderatla "bilfiil iştigal etmek" zorundaydı.

Mustafa Kemal ve Parlamentarizm

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'e giden yolda, gündeminde Batı'da çoğu ülkede yürürlükte olan bir yasama-yürütme mekanizması, kabine ya da parlamenter bir sistem olamazdı. Parlamenter sistem II. Meşrutiyet'te denenmiş, başarısız olmuş ve ülkeyi yıkıma sürüklemişti. Parlamenter sistem hilâfet ve saltanatın hükümranlığı üzerine kurulu bir siyasal rejimdi ve milleti gözetmesi göz boyamanın ötesinde bir şey değildi.

Parlamenter sistem sükunetin, durağanlığın rejimiydi. Oysa tarihte olağanüstü zamanlar ve durumlar karşısında uygulanmış hal suretleri farklıydı. İşte o günler olağanüstü zamanın ta kendisiydi. Mustafa Kemal bunu sınayacaktı. Çok hassas bir denge sorunu ile karşı karşıyaydı. Meclis'i tatil ederek yürütmeye fazla yetkiler vermek ya da aksini yaparak, yasama organını, yani Meclis'i güçlendirerek, yönetimi birkaç şahsın eline vermemek ve yürütme kuvvetini tabiatıyla zayıflatmak gündemdeki seçeneklerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahıs rejimine karşı reaksiyonunu gösteren ikinci tez, aynı zamanda İslâm kamu hukuku kaidelerini de gündemde bulundurarak, "meşveret" anlayışının benimsenmesini gerektiriyordu. Mustafa Kemal'in tercihi ikinci şıktan yanaydı. Meclis yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamış olacaktı. Meclis, günlük politika ve yönetim işlerinin ayrıntılarına kadar inemeyeceğinden ve bunlarla ilgilenemeyeceğinden, kendi içinden bir heyet seçecekti. Belli hükümet işlerine göre ayrılmış dairelerin yönetimi bu heyet üyelerine verilecekti. Üyeler münferiden

ve müştereken (heyet halinde) Meclis'e karşı sorumlu olacaktı. Heyetin adı "Heyet-i İcraiye" ya da "Heyet-i Vekile" olmalı, üyelerine de "vekil" denmeliydi.

Meclis'in seçeceği başkan, Meclis'i temsil etmeli, fakat İcra Heyeti'nin de reisi olmalıydı. Başkan, Meclis adına yaptığı tasarruflardan dolayı, diğer vekiller gibi Meclis karşısında sorumlu tutulacaktı. Bu ağır bir ödevdi; zira sorumluluk hem Meclis Reisliği'nden hem de İcra Heyeti Reisliği'nden doğmaktaydı.

Mustafa Kemal "reissiz bir hükümet vücude getirmek zarureti içindeyiz" diyordu. Bu görüş "telifçi" bir nitelik taşıyordu. Zira İstanbul'da bir padişah-halife vardı. Bu zatın devlet reisi olarak kabul edilmesinden ötürü muhafazakâr zümreleri ürkütmemek gerekiyordu. Böylece "telifçi" yol bu tesimleri tatmin saiki ile benimsenmiş oluyordu. Padişah-halife işgal İstanbulu'nda tehdit altındaydı. Yine de hem Osmanlıların hem de bütün Müslümanların başıydı. Bu nedenle, geçici olsa dahi, Anadolu'da bir hükümet reisliği ya da padişah kaymakamlığı (vekilliği) kurmak doğru olmayacaktı. Seçimle işbaşına gelmiş Meclis'e mahdut yürütme yetkileri vermekten ziyade, onu millî iradenin yegâne temerküz noktası yapmak ve böylece tanımak tek çözüm yoluydu. Meclis'ten daha üstün bir hukukî ve siyasî kuvvet, millî hâkimiyeti kullanacak ondan daha üstün bir organ bulunmayacaktı.

Böylece daha ilk günden itibaren Meclis'in üstünlüğü üzerine kurulu bir düzen ihdas ediliyordu. Zabıt ceridelerinde Mustafa Kemal'in şu satırları yer alıyordu:

"Bu dakikadan itibaren teklif ediyorum, derhal mukadderat-ı memleketi deruhte buyurunuz. Bundan içtinab etmeye lüzum yoktur. Bu vazife o kadar mühim, içinde bulunduğumuz zaman o kadar tarihîdir ki bu koca mes'uliyeti içinde üç beş kişiye tahmil etmekle [görevlendirmekle] iktifa etmeyiniz. Bütün bu Meclis, bütün manasıyla mes'ul olmak lâzım gelir. Millet bizi bunun için gönderdi, bizi buraya beş kişinin eline milleti terk edelim diye göndermemiştir."

Bu doğrultuda Lâyiha Encümeni beş maddelik İcra Vekilleri Kanun tasarısını 1 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'e sunmuş ve tasarı 2 Mayıs'ta kanunlaşmıştı. Uzun tartışmaların ardından kabul edilip uygulamaya sokulan mevzuat sonucu 11 kişilik ilk İcra Vekilleri Heyeti seçilmişti. TBMM kuruluş evresinde "hâkimiyet-i milliye" prensibini kendisine siyasî ve hukukî ilke edinmiş, "vahdet-i kuva", kuvvetler birliği esasına dayanan Meclis Hükümeti sistemini benimsemişti.

Kendine özgü özellikleri olan Birinci Dönem TBMM devraldığı yetki ve egemenlik hakkını koruma konusunda son derece titiz davranmıştı. Bu durumu, TBMM'nin hemen hemen yaptığı bütün uygulamalarda ve aldığı kararlarda görülüyordu. Meclis'in riyasetinin de benzer biçimde özel bir konumu vardı. TBMM reisinin yasama açsından sorumluluğu herhangi bir meclis başkanından farklı değildi. Onu farklı kılan yürütmeyle "icra" ile ilgili görev ve yetkileriydi.

Millî Mücadele başladığında İstanbul'da bir hükümet vardı. Hilâfet ve saltanat sürdükçe Ankara hukuken alternatif bir devlet başkanlığını düşünemezdi. Nitekim Mustafa Kemal Meclis'in açıldığının ertesi günü, 24 Nisan 1920'de Meclis'e sunduğu "Hükümet Teşkili" hakkında teklifinde TBMM'nin reissiz bir hükümet vücuda getirmek "zarureti" içinde olduğunu kaydedecekti. Maksat saltanatın ve hilâfet makamının kurtarılmasıydı. Başka bir makama devlet reisliği yetkisi vererek o makamı gayri mesul tanımak son derece yanlış bir sonuç doğururdu. Çözüm Meclis'in kendisine seçeceği reisin aynı zamanda icra heyetinin de başında bulunmasıydı. Meclis Reisi Meclis adına yaptığı tasarruflardan dolayı diğer vekiller gibi Meclis karşısında sorumlu olmalıydı. Bu ağır bir görevdi. Meclis'te bu tür bir görev örtüşmesinden hoşnut olmayanlar da olacaktı. Zira bu sorumluluklar yanı sıra yetkileri de artırıyordu. Bu arada Mustafa Kemal'in Millî Mücadele yıllarında artan gücü kimi çevreleri her geçen gün kaygılandırıyordu. Nitekim bir süre sonra ikinci grubun doğması benzer gerekçelerden kaynaklanacaktı.

24 Nisan 1920 günlü, Mustafa Kemal'in teklifi Meclis tarafından kabul edilmişti. Bir hükümet başkanlığı ya da padişah vekilliği ihdas edilmedi. Meclis'in kendisine seçeceği başkanın, teker teker seçeceği vekillerden

oluşacak olan İcra Vekilleri Heyeti'nin de başında yer alması uygun görüldü. Bu arada İcra Vekilleri Heyeti kararlarını TBMM Reisi olarak Mustafa Kemal Meclis adına tasdik edecekti.

Bu durum İcra Vekilleri seçim kanunu hazırlanırken Meclis tarafından da göz önünde bulunduruldu. 2 Mayıs 1920'de kabul edilen 3 sayılı İcra Vekilleri Suret-i İntihabına Dair Kanun TBMM Reisi'ne İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşturulmasında herhangi bir görev ve yetki vermediği gibi, bir tür hükümet başkanı konumunda olmasına rağmen icra vekillerini denetlemek ve aralarında çıkabilecek ihtilafları çözmek gibi bir sorumluluk da getirmemişti. İhdas edilen Meclis Hükümeti anlayışı sonucu TBMM bütün görev ve yetkiyi kendi üzerinde toplamış, heyet-i vekile üyelerinin seçiminde, onların denetlenmesinde ve aralarındaki ihtilafların çözümünde her türlü yetkiyi kendi elinde tutmaya özen göstermişti.

3-4 Mayıs 1920'da Meclis'te icra vekilleri teker teker seçilmiş ve bu heyet ilk toplantısını 5 Mayıs'ta TBMM Reisi olması sıfatıyla İcra Vekilleri Heyeti'nin de reisi addedilen Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapmıştı.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (1921)

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yeni bir rejim için önerilen bir anayasa tasarısından doğmamıştı. Kanuna dönüşecek taslak aslında farklı bir amaca yönelik bir belgeden üretilmişti. Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle Heyet-i Vekile tarafından hazırlanıp Meclis'e sunulan metinin amacı giderek farklı görüşlerin hakim olduğu Meclis'te dağınıklığı gidermek, amaca yönelik toparlanmayı gerçekleştirecek bir program ortaya koymak, bir gurup oluşturmaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde özel bir encümende incelendikten sonra sunulan belge ikiye ayrılmış, ilk kısmı sonraları "Halkçılık Beyannamesi" diye adlandırılacak bir belge olmuştu. Geri kalanı ise görüşülerek bir anayasal belgeye dönüştürülecekti. Ancak bu ikinci belge, her ne kadar anayasa tarihimizde bir "anayasa" diye nitelense de aslında bir anayasadan beklenen hususları içermiyordu. Olsa olsa bir anayasal belge olarak tanımlanabilirdi.

21 Ocak1921 tarihli ve 85 sayılı "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" adını taşıyan bu anayasal metin, millî egemenlik ilkesine dayalı yeni bir devletin kuruluşunu belgeliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kanunlar gibi genel usule göre görüşülmüş olması, nitelikli çoğunluk aranmaması ve değişiklikle ilgili katılaştırma tekniği içermemesi sebepleriyle "esnek (yumuşak) anayasa" olarak da nitelenebilirdi. Sadece 24 maddeden oluşan kısa metni sebebiyle anayasacılarca "çerçeve anayasa" olarak da sınıflandırılmıştı.

Kuvvetler birliğine dayalı "Meclis Hükümeti" sistemini benimsemiş olan 1921 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sürekli toplantı halinde olmasını öngören Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesine atıf yapmıştı. Böylece 1921 Anayasası döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin amacını gerçekleştirinceye kadar sürekli toplantı halinde olması gerekiyordu. Bu durum seçimlerin yenilenmesi konusunda tereddütlere neden olmuştu. Ancak Birinci Meclis tarafından 1 Nisan 1923 tarihinde kabul edilen 369 numaralı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Madde-i Müzeyyelesinin İlgasına ve Tecdid-i İntihabata Dair Heyeti-i Umumîye Kararı ile Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ek maddesi kaldırılmış ve seçimlerin yenilenmesine gidilmişti.

Seçimlerden sonra oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 29 Ekim 1923 tarihinde kabul edilen 364 sayılı Kanun'la ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu değiştirilmiş ve devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edilmişti. Yeni rejimin kurulmasına yönelik olarak Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memalîki Haricine Çıkartılmasına Dair Kanun kabul edilerek tepe noktadaki ikilik ortadan kaldırılmıştı. İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, devletin yeniden yapılandırılması ve ihtiyaçlara cevap verebilecek bir anayasayı yapmak için de hazırlıklara girişmişti. Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından, daha önce verilmiş olan değişiklik teklifleri birleştirilerek bütün hükümleri kapsayacak yeni ve tam bir kanun hazırlanması uygun görülmüştü. Encümen layihasında, dönemin cumhurî devletlerinin anayasalarından da istifade edildiği belirtilmekteydi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmelerden sonra, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edildi. Tamamı 24 maddeden oluşan ve kısa bir metin olan 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki eksiklikler, yeni kabul edilen bu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile giderilmişti. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünde ilk kez üçte iki nitelikli çoğunluk ilkesi uygulanmış ve milletin tek temsilcisi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme güçlerinin sahibi olarak kabul edilmişti. Ancak, yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı ve onun belirleyeceği Başbakanın başkanlığında ayrı bir organ tarafından kullanılabilmesi bakımından parlamenter sistem özelliği de göstermekteydi. Devlet erkleri Anayasa'da ayrı ayrı düzenlenmişti.

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yürürlükte kaldığı süre içerisinde 11 kez değişiklik görmüştü. İlk kez kabul edildiği 1924'ten 1945 yılına kadar 5 kez değişiklik yapılmıştı. 10 Ocak 1945 tarihinde kabul edilen 4695 sayılı Kanun'la 1924 Anayasası'nın dili tamamen Türkçeleştirilmiş, Teşkilâtı Esasiye Kanunu, Anayasa adını almıştı. Daha sonra ise 24 Aralık 1952 tarihinde kabul edilen 5997 sayılı Kanun'la tekrar eski Teşkilâtı Esasiye Kanunu 1945 yılındaki değişiklikten önceki haliyle ve tadilleriyle birlikte tekrar yürürlüğe konulmuş, ayrıca bu kanun yerine konulmuş olan 10 Ocak 1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa yürürlükten kaldırılmıştı.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile birlikte, siyasî faaliyetler yasaklanarak Meclis ve Hükümet fesholunmuştu. Daha sonra, bu ara rejim döneminde geçici bir anayasa düzeni oluşturmak amacıyla, 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı, 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun kabul edilmiş, Anayasa'nın yürürlükten kaldırılmayan hükümleriyle birlikte bu kanun yürürlükte olmuştu.

Ali Fuat Başgil ve 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

Ali Fuat Başgil 30'lu yıllarda yayımladığı Esas Teşkilât Hukuk Dersleri kitabında 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun önemini vurgularken kanun metninin bir "tenakuz", bir çelişki içerdiğini ifade edecekti. Ünlü hukukçuya göre, kanunda saltanat ve hilâfet meselesi halledilmemiş, kül altında uyuyan bir ateş gibi gizlenmişti. Bir taraftan, yeni bir teşkilât kanunuyla hâkimiyet şartsız ve kayıtsız milletindir deniyor; diğer taraftan da Nisab-ı Müzakere Kanunu ile hilâfet ve saltanatın kurtarılması bu hâkimiyeti icra eden Büyük Millet Meclisi'nin gayelerinden biri olarak gösteriliyordu.

Ali Fuat Başgil ve 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

Ünlü hukuk bilginimiz Ali Fuat Başgil 30'lu yıllarda yayımladığı *Esas Teşkilât Hukuk Dersleri* kitabında 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun önemini vurgularken, Amasya Tamimi'yle birlikte gündeme gelen ruh ve kanaatin ilk kez bu kanun ile resmileştiğini kaydediyordu. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da ruh itibariyle bu ilk kanundan ayrılmamıştı. Türk milleti nihaî zaferine yine bu kanunun ifade ettiği ruh ve Teşkilâtla varmıştı.[11]

11 "...tâ **Amasya Tamimi'nden gelen bir ruhun ve kanaatin ilk defa resmîleşmesi ve kanunlaşması** demek olan bu kanun, bundan sonrakilerin temeli olmuştur. 1924 Teşkilât Kanunumuz, ruh itibarile, bu ilk kanundan ayrılmamıştır. Saniyen, Türk milleti nihaî zaferine bu kanunun ifade etiği ruh ve teşkilât ile varmıştır. s. 109.
Bu kanun Amasya tamimi, Erzurum ve Sivas kongrelerinden beri olgun bir hale gelmiş olan **milli irade ve milli hâkimiyet umdesini** ve **tek kuvvet prensibini** resmen yeni **Türk devletinin ruhu yapmış** ve bugünkü Teşkilâtı Esasiyemizin ilk ve en esaslı merhalesini teşkil etmiştir." Ali Fuat Başgil,

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu bu denli önemsemesine karşın Ali Fuat Başgil kanun metninin bir "tenakuz", bir çelişki içerdiğini ifade edecekti. Ünlü hukukçuya göre, kanunda saltanat ve hilâfet meselesi halledilmemiş, kül altında uyuyan bir ateş gibi gizlenmişti. Bir taraftan, yeni bir teşkilât kanunuyla hâkimiyet şartsız ve kayıtsız milletindir deniyor; diğer taraftan da Nisab-ı Müzakere Kanunu ile hilâfet ve saltanatın kurtarılması bu hâkimiyeti icra eden Büyük Millet Meclisi'nin gayelerinden biri olarak gösteriliyordu. Bu çelişkinin bir an evvel kalkması ve durumun açıklığa kavuşturulması gerekiyordu. Zaman içerisinde çelişki kendiliğinden çözüm bulacaktı. Bir yandan İstanbul Hükümeti'nin millî kuvvetlere karşı açıktan cephe almasıyla her geçen gün halk nezdinde meşruiyetini yitirmesine neden olacaktı; diğer yandan nihaî zafer çelişkiyi halledecekti.

Kanunda gizlenmiş fıkıh sorunu Meclis'te sağ cenaha verilmiş bir taviz olarak görülüyordu. 7. Madde'ye göre, Meclis kanun vazetmekte alabildiğine serbest değildi. Fıkıhın ve hukukun ihtiyaca en uygun ahkâmına riayet edilecekti. Oysa Ali Fuat Başgil'in bu uyarıları ileri tarihte anayasa hukukçularımızca göz ardı edilecekti. O günden bugüne Anayasa kitaplarımız 1921 kanununa toz kondurmuyordu. Ergun Özbudun'a göre, "Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde millî iradeyi layıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış olan tek anayasa" 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ydu. Keza Bülent Tanör de bu metin için "Türkiye Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda aşağıdan yukarı sivil unsurlar çok belirgin ve güçlüdür" yorumunu yapacaktı. Oysa 1876 ile 1924 anayasalarıyla karşılaştırıldığında 1921'in anayasa özelliklerini taşımadığı açıkça görülecekti. Her şeyden önce anayasaların iki kanadı olması gerekirken 1921 metni tek kanatlıydı. Anayasaların bir yandan kurumsal yapıyı inşa ederken öte yandan özgürlükleri güvence altına alması gerekirdi. Çağdaş anayasalarda kurumsal yapı ancak özgürlüklerle dengeleniyordu.

"Hürriyet" ve "müsavât" her ne kadar ayrılmaz bir bütünün parçalarıymış gibi gözükse de ülkelerin anayasal pratiklerinde farklı öncelikleri vardı. Bu analitik anlayışı ve ayrışmayı kamu hukukçumuz Yavuz Abadan 1952 yılında yayımladığı *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri* kitabında şu satırlarla ifade ediyordu:

"Bu [Anayasa] hukuk dalı, devletin esas Teşkilâtı ile vatandaşların esas haklarını ihtiva eden belli başlı iki kısımdan terekküb [birleşmesinden oluşma] eder. Devletin yüksek organlarının teşekkül tarzını, birbiriyle münasebetlerini, vazife ve yetkilerini belirten esas Teşkilâtın nâzım prensipleri ya kuvvetlerin birlik ve bütünlüğü (Rousseau), yahut ayrılığı (Montesquieu) prensipleridir. Bunlardan birincisi eşitliği esas tutan demokrasinin temeli, ikincisi ise hürriyeti bilhassa devlet müdahalesinden kurtulma manasında menfi hürriyet haklarını teminat altına almağı esas gaye bilen liberalizmin şartıdır."[12]

Fransız Devrimi sırasında 1789 ve 1793 anayasaları karşılaştırılacak olursa, ilkinde özgürlük, temel haklar, kuvvetler ayrılığı varken, ikincisinde eşitlik, kuvvetler birliği ve kanun koyucunun geniş hakları yer alıyordu. Yönetim aynı zamanda giderek merkezileşmeye doğru yönelmişti. Yavuz Abadan "hürriyet" ve "müsavât" sözcüklerini sanki düşman kardeşlermiş gibi yorumluyor, "Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı ile Rousseau'nun kuvvetler bütünlüğüne dayanan millet hâkimiyeti prensipleri, birbirine aykırı temayülleri beslemiştir" diyordu.

Oysa 1921 metninde özgürlük yer almıyordu. Nedeni "hâkimiyet-i milliye" anlayışını bir an önce kâğıt üzerine geçirmekti. Yukarıda da belirtildiği gibi 1921 metni anayasa oluşturma amacıyla hazırlanmamış bir Heyet-i Vekile tasarısından çıkarsanmıştı. Heyet-i Vekile'nin giderek farklı görüşlerin geliştiği Meclis'te görüş birliği oluşturmak, Meclis'te gurup oluşturmaya yönelik hazırladığı bir "program"ın Encümen'de ikiye bölünüp bir kısmının anayasal metne dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Bu durumu açıklayan Encümen-i Muhsusa muharriri, yani raportörü İsmail Suphi Bey Meclis'te şu açıklamayı yapma gereği duyuyordu:

Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, 2. Baskı, 1940, s. 107-109.

12 Yavuz Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1952, s. 80.

Raportör İsmail Suphi Bey

"Efendiler, hükümetin bize gönderdiği Halkçılık Programı, birisi maksat ve meslek, birisi mevadd-ı esasiye, diğeri de idare namı altında üç kısma münkasem [ayrılmış] idi. ... [İlk] dört madde, ancak gayeleri gösteren ve kanuna sığar şeyler değildir. Belki programa sığar. Encümen bidayette bir program yapmak istedi. Fakat neticede böyle bir programın, Meclis-i Âlinizin yegân, yegân, bütün âzası tarafından tasdik edilmesinin müteassir [üzüntü yaratacak] bir şey olduğunu gördü. Çünkü efendim bir program, bir fırka efradını cem edebilir, kimin âmalîne muvafık ise o imzalar. Halbuki malum-ı aliniz, bir mecliste efkâr cereyanları vardır. Meclis bir fırka değildir, herkesin azamî, asgarî fikirleri vardır. Binaenaleyh bir Meclis namına bir program yapmak doğru olmayacağı neticesi istihsal edildi. Onun için hükümetin program namı altında gönderdiğini biz size kanun şeklinde yolladık ve programın başında bulunan mevadd-ı Esasiye; maksat ve meslek mevaddını ancak BMM'nin vasıl olacağı gayeleri gösterdiği için, bunu bir beyanat şeklinde neşre karar verdik."

Mustafa Kemal'in yazdıkları da bunu doğruluyordu. 13 Eylül 1920'de TBMM riyasetine gönderdiği "takrir"den söz ederken şunları kaydedecekti:

"Heyet-i Vekile'nin siyasî, ictimaî, idarî, askerî nokta-i nazarlarını telhis [özetleyen, hülasa eden] ve teşkilât-ı idarîye hakkındaki mukarreratını ihtiva eden programı BMM'ne takdim ediyorum. İşbu esasata müsteniden tanzimi iktiza eden kanun layihâlârının dahi derdest-i takdim olduğu [takdim edilmekte olduğu] maruzdur [arz olunmuştur.]"

Ayrıca şunu ekleyecekti: "Program uygun görülürse biz size ayrıntılı kanunları daha sonra sunacağız." Açıkça, Mustafa Kemal, programın üzerinde ayrıntılarıyla çalışılmış bir metin olmadığını ima ediyordu. Nitekim, Nutuk'ta da Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yapılmasında acelecilik sayılan tutumuna neden olarak, "bütün dünyada ve memleketimizde belirmiş olan halkçılık akımını, sağlam bir şekilde tespit ederek bu konuda başka türlü ihtilâta (çatışmalara) yer vermemek" olduğunu kaydedecekti.

Bu arada Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na giden yolda yönetim yapısıyla ilgili bir dizi mevzuat gündeme geldi. 2 Mayıs 1920'de dört maddelik İcra Vekilleri Kanunu çıkmıştı. 4 Kasım 1920'de İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'da değişikliğe gidilmiş, 2. madde tadil edilerek Vekiller Meclisi reisi tarafından tanzim edilecek bir namzet listesi içinden intihap edilmesi uygun görülmüştü. 18 Ağustos 1920'de BMM'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye'de "hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayenin husulüne kadar varlığını koruyacağı şeklindeki öneri 22Ağustos'ta reddedilecekti. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesi, BMM, hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâsı ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şerait-i atiyye dairesinde müstemirren in'ikat eder" diyordu. Demek ki Meclis'in selahiyeti, gayesinin husulü ile mukayyet ve meşrut idi. Bu gaye ise memlekete istiklâlini temin etmekle beraber, İstanbul'da işgal kuvvetlerinin hükmü altına girmiş olan hilâfet ve saltanatı kurtarmak idi. Fakat, gayenin bu ikinci şıkkı Meclis'in ruhuna ve kabul ettiği esaslara uygun değildi.

Bir taraftan, "BMM'nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir" demek; diğer taraftan da bu kuvvete gaye olarak inkâr ettiği makamı kurtarmayı göstermek çelişik nitelikte fikirlerdi. Zaten Meclis kendi fevkinde "bir kuvvet mevcut değildir" demekle, hilâfet ve saltanat makamına "hukuk-ı hükümranî" tanımış olan Kanun-ı Esasi'yi reddetmiş oluyordu. Şimdi nasıl oluyordu da reddettiği kanuna dayanan bir makamı kurtarmayı kendine gaye ediniyordu?

Bu çelişik fikirler sürekli gündem oluşturdu; hilâfet kaldırılıncaya kadar tartışıldı. Bu süreçte yeni bir Türk devletinin temelleri atılmakta ve bir inkılâbın ana hatları çizilmekteydi. Fikirler arasındaki çelişki de Meclis'te kuruluş evresinden beri adım adım gelişen yol ayrımının belirtilerini taşıyordu. Meclis'in bir kısım üyesi BMM hükümetinin geçici bir mahiyette ve amacın da ülkeyle birlikte hilâfet ve saltanatın kurtarılmasından ibaret olmasını istiyordu. Mustafa Kemal ve çevresindeki azınlık bir cenah ise saltanat ve hilâfetin kaldırılmasını ve

hükümet selâhiyetinin mutlak surette Millet Meclisi'nde temerküz etmesini istiyordu. 25 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclis-i Âli'nin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanlıkla bu kadar çok meşgul olmasının mahzurlu olduğunu söyleyecekti. Bu hengâme içinde hilâfet ve saltanattan bariz bir şekilde söz etmeyen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiş oluyordu.

Ancak, hilâfet ve saltanat gündemden hiç düşmedi. Mayıs 1921'de, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluş evresinde Hoca Raif Efendi (Erzurum) ARMH Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti'nin adını Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ne dönüştürecek, hilâfet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin olduğu gibi bırakılması savunacaktı. "Memleketin ve İslâm dünyasının bugünkü ve gelecekteki hayatı için büyük uyuşmazlık ve sakıncalar doğuracak olan Cumhuriyet idaresinden kesinlikle sakınmak" gerektiğini söyleyecek, Karabekir Paşa'ya "BMM'de kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun hilâfet ve saltanat idaresini cumhuriyete dönüştürme maksadı güttüğü hissedilmektedir" diyecekti.

Hükümetin Siyasî Programı

13 Eylül 1920'de gündeme gelen, kimi kez "Halkçılık Programı" ya da "hükümetin siyasî programı" adlandırılan metin yukarıda belirtildiği gibi sonunda encümende "İcra Vekilleri Heyeti Teşkilât-ı Esasiye Kanun Lâyihası"na dönüşecekti. Oysa İcra Vekilleri Heyeti adına konuşan Maliye Vekili Ferid Bey ve Dahiliye Vekili Refet Bey de sunulan metnin kanun değil, hükümetin siyasî programı mahiyetinde olduğunu kaydedeceklerdi.

Metin, encümende üzerinde çalışılacak ve 21 Ekim 1920'de bu kez "Encümen-i Mahsus Teşkilât-ı Esasiye Kanun Layihası"na dönüşecekti. Bu arada 31 maddeden 24 maddeye inecekti. Son olarak 20 Ocak 1921'de kabul edildiğinde 23 madde olarak Meclis'ten geçecekti. Bu üç aşamalı kanun lâyihasının karşılaştırılması, üç küsur ay süren tartışmalar, Meclis'teki farklı görüşler hakkında da bir fikir veriyordu.

31 maddeden oluşan ilk lâyihayı üç ayrı bölüme ayırmak mümkündü. Maslak ve Meslek ilk dört maddeyi oluşturuyordu. Onu on üç maddelik "Mevadd-ı Esasiye" izliyordu. Son bölüm Teşkilât-ı İdare (vilayet, kaza, umumî müfettişlik) ise on dört madde idi.

Encümenin giriş metninde "Emperyalist devletlerin, devlet ve milletimizin hayatına açıkça kast etmeleri neticesinde müdafaa-i meşrua için toplanan TBMM" deniyordu. "Gaye" konusunda programla encümen metni arasında ufak farklar vardı. Program "TBMM, hudud-ı millîsi dahilinde temin-i hayat ve istiklâl ve tahlis-i makam-ı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekkül eylemiştir" diyordu. Encümen metninde ise "TBMM millî hudutlar dahilinde, İslâm ekseriyetinin hayat ve istiklâlini temin ve hilâfet ve saltanat makamını tahlis [kurtarma] ahdiyle teşekkül etmiştir" satırları yer alıyordu. Program "... halkı, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmak" derken Encümen metni "Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmak"tan söz ediyordu. Encümende ayrıca şu iki paragraf eklenmişti: "TBMM, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzâtına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir" ve "TBMM memleketin idarî, iktisadî, ictimaî umum ihtiyacâtına müteallik ahkâmı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vaz eylemeğe başlamıştır."

Mevadd-ı Esasiye'deki farklara gelince, bir kere programda yer alan 5. madde encümende kaldırılmıştı. Maddede şu satırlar yer alıyordu: "Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i Müslimin kavanin-ı Esasiye dairesinde mevki-i muhterem ve mübeccelini [yüce] ahzeder [alır]." Bu arada devletin adı değişiyor, programda "Türkiye Halk Hükümeti"nden söz edilirken Encümen'de

"halk" sözcüğü bir kenara bırakılıyordu. Kabul edilen kanunda ise "Türkiye Devleti BMM tarafından idare olunur ve hükümeti BMM Hükümeti unvanını taşır" satırı yer alıyordu.

Önemli bir değişiklik TBMM'nin görevinde ortaya çıkacaktı. Programda "Bilumum kavanin vaz ve tadili, feshi ve muahedat ve sulh akti ve ilan-ı harp BMM'nin cümle-i hukukundandır" keza encümen metninde "Umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuk-ı Esasiye"den söz edilirken, kanunlaşan metinde "Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi [uygulanması], umum kavaninin vaz'ı" ve "Kavanin ve nizamat tanziminde muamelat-ı nasa erfak [layık] ve ihtiyacat-ı zamana evfak [uygun] ahkâm-ı fikhiye ve hukukîye ile adap ve muamelat esas ittihaz olunur" satırları yer alıyordu. İşte Ali Fuat Başgil'e göre, "hâkimiyet-i milliye" ilkesini ihlal eden husus buydu. Meclis'te muhafazakârlara taviz verilmişti.

Programla encümen metni arasındaki en büyük fark "temsil sorunu"nda ortaya çıkıyordu. Aşağıda ayrıntılarıyla ele alacağımız "meslekî temsil" anlayışı encümende çoğunluğun tercihiydi. Programda (madde 9) "BMM, vilayetler halkınca rey-i âm ile müntehap azadan mürekkeptir" denirken encümen metninde (Madde 4) "BMM vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir" satırları yer alıyordu. Meclis'teki görüşmeler sırasında ise Mustafa Kemal'in uyarılarıyla kanun halkın seçtiklerini kabul etmiş ve "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir" denmişti.

Mustafa Kemal ve Meslekî Temsil

Efendiler, zannediyorum ki bu yedinci maddenin hükmünü daha evvel mevcut olan ve fakat kabul edilmemiş olan bu esasın mevcudiyeti tespit etmekte idi. Yani meslekî temsil usuliyle alâkadar bir maddedir. Halbuki heyet-i âliyeniz o esası reddetmiştir. Filhakika meslekler erbabı temsil edilmek üzere bir intihap yapılmış olsa 800, 1000 kişilik muazzam bir Meclis husule gelecekti. O kadar büyük bir Meclis'in salâhiyet-i icraiye ile ifa-yı vazife etmesi fevkalâde müşkül olduğundan yedinci madde konulmuş. Bendenize kalırsa, mademki bu meslekî temsil maddesi reddolunmuştur, o halde artık bu yedinci maddeye de lüzum kalmamıştır (çok muvafık sesleri, alkışlar).

Mustafa Kemal 20 Ocak 1921

Rejimin niteliğini belirleyecek olan "vahdet-i kuva" ilkesi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu oluşturulurken de gün yüzüne çıkacak. Heyet-i Vekile "güçler birliği"nden yana bir maddeyle yetinirken encümenin eğilimi "kabine" usulüne, yani "güçler ayrılığı" anlayışına yönelikti. Programa göre (17. madde) "BMM reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin de reisi"ydi. Böylece hilâfet ve saltanatın yeri mahfuz tutulmuştu. Ya da bu husus gündeme getirilmek istenmemişti. Encümenin metnine göreyse iki ayrı reis vardı. Biri TBMM heyet-i asliyesi tarafından seçilen TBMM reisiydi. Diğeri İcra Vekilleri Heyeti'nin içlerinden birini kendilerine seçtikleri reisti. Kanunda yer alan 9. madde ise ayrı bir İcra Vekilleri Heyeti reisinden söz etmesine rağmen TBMM reisini "Vekiller Heyeti'nin de reis-i tabiisi" olarak görüyordu. Kısa bir süre sonra, Kasım 1921'de bu geniş bir tartışmanın açılmasına neden olacak ve Mustafa Kemal, rejimin niteliğini ayrıntılarıyla ele alacağı 1 Aralık 1921 konuşmasını yapacaktı.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun zayıf halkası üçüncü bölüm, yani Teşkilât-ı İdare'ye hasrolunmuş kısımdı. Bu bölüm siyaset bilimi alanında ileriki yıllarda çok tartışılmasına karşın ölü doğmuş bir bölüm sayılabilirdi.

Zira burada zikredilen yerel yönetimlere yönelik "şûra"lar hiçbir zaman uygulanmadı. Kanuna göre "mahallî umur"da vilayete manevî şahsiyet ve muhtariyet veriliyordu. Müstesnalar "haricî ve dahilî siyaset, şer'î, adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumî tekalifi ile menafii birden ziyade vilayata şamil hususat"tı. Vilayette ayrıca bir "şûra"sı olacak, şuranın icra amiri olacak bir reisi ve idare heyeti kurulacaktı. Keza nahiye de muhtariyeti haiz mânevî şahsiyetti. Ayrıca bir "nahiye şûrası" vardı. Bu bölümde tek uygulamaya sokulacak alan "umumî müfettişlik"ti.

Mustafa Kemal Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tartışmalarına pek katılmadı. Encümen-i Mahsus'un Meclis'e getirdiği layihanın ilk üç maddesinin kabulü Mustafa Kemal için o aşamada yeterli görülebiliyordu. Ama gözlemci olarak Meclis'te oluşan kanatlar hakkında bir fikir edindi. Meslekî temsil konusunda mesafeli durdu ve iki dereceli genel seçimi savundu. Bu arada Hüseyin Avni'ye karşı, Kanun-ı Esasi – Teşkilât-ı Esasiye Kanunu üstünlük konusunda fikrini beyan etmekten de çekinmedi. Meclis'in "meclis-i müessisan" yetkilerine sahip olduğunu vurguladı.

Mustafa Kemal ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

20 Ocak 1921

"Efendiler,

Zannediyorum ki bu yedinci maddenin hükmünü daha evvel mevcut olan ve fakat kabul edilmemiş olan bu esasın mevcudiyeti tespit etmekte idi. Yani meslekî temsil usuliyle alâkadar bir maddedir. Halbuki heyet-i âliyeniz o esası reddetmiştir. Filhakika meslekler erbabı temsil edilmek üzere bir intihap yapılmış olsa 800, 1000 kişilik muazzam bir Meclis husule gelecekti. O kadar büyük bir Meclis'in salâhiyet-i icraiye ile ifa-yı vazife etmesi fevkalâde müşkül olduğundan yedinci madde konulmuş. Bendenize kalırsa, mademki bu meslekî temsil maddesi reddolunmuştur, o halde artık bu yedinci maddeye de lüzum kalmamıştır1 (çok muvafık sesleri, alkışlar).

Efendim, Hüseyin Avni Bey'in beyanatına nazaran 8'inci madde Meclis-i Âlinizin hukuk ve salâhiyetini tahdid ediyor. Efendi hazretlerinin beyanatına nazaran da buna esasen lüzum yoktur. Çünkü birinci maddede Meclis-i Âlinin salâhiyeti vasî bir surette işaret edilmiştir. Bendenize kalırsa her iki nokta-i nazarda isabet yoktur. Bir defa birinci maddede vuku bulan ifadenin manası hâkimiyetin bilâ-kayd ü şart millete ait olduğuna dairdir. Fakat ondan sonra da halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesine müstenit bir usul-i idarenin de takip edileceği söyleniyor. Binaenaleyh halkın mukadderatını bizzat bilfiil deruhte etmesinde gayet şümullü bir mana vardır. Bunların her birini ayrı ayrı tayin ve tahdit etmek lâzım gelir ve bu tayin ve tahdide başladığımız zaman bunun mebdei Meclis-i Âlinizdir. Onun için Meclis-i Âlinizin dahi salâhiyeti gayet bariz bir surette bütün milletçe bilinmek lâzımdır. Yoksa alelıtlak ve bilâ-kayd ü şart kelimesi ile başlayan cümle Meclis-i Âlinizin salâhiyetini ifadeye kâfi değildir. Bir de Meclis-i Âlinizce kabul edilmiş bir esas vardır ki o da kavanin-i mevcude yerine yenisi konulmadıkça diğerleri caridir. Binaenaleyh öteden beri mevcut ve mer'i olan Kanun-ı Esasi mevadd-ı mündericesinden herhangi birinin yerine diğer bir madde konulmadıkça, veyahut heyet-i umumîyesinin yerine yeni bir Kanun-ı Esasi kitabı vaz' edilmedikçe ahkâmı bakidir.

O halde birinci maddenin mevcudiyetiyle iktifa edersek sekizinci maddede Meclis-i Âlinizin salâhiyetini tahdit eden hususatın hiçbirisi vaki olamaz. Bunun vaki olmayacağını anlamak için sekizinci maddede Meclis-i Âliniz bu madde muhteviyatına göre umum kavanin vaz'ına salâhiyettardır.

Halbuki mevcut olan Kanun-ı Esasi'ye göre Meclis'in Kanun-ı Esasi'yi tamamen tebdil ve tağyire bilmem ki salâhiyeti var mıdır? Vakıa Meclis-i Mebusan'ın Kanun-ı Esasi mevaddı sülüsan-ı ekseriyet mevcudiyle karar vermesi şartiyle tadile salâhiyeti olduğuna dair bir işaret vardır. Fakat tamamen Kanun-ı Esasi'yi kökünden yıkarak yerine diğer Kanun-ı Esasi koymağa salâhiyeti var mıdır? Halbuki Meclisi âliniz aynı zamanda bir Meclis-i Müessisan salâhiyetini haizdir. Mevcut Kanun-ı Esasi'yi kaldırır, yerine yenisini koyabilir. Binaenaleyh bunu ifade etmezsek henüz mevaddının birçoğu cari olan Kanun-ı Esasi'ye göre kanunu tebdile cesaret bulamayız. Bundan dolayı bunu ifade etmek lâzımdır ve bu zannolunduğu gibi Meclis-i Âlinizin salâhiyetini tahdit değil, tevsi ediyor. Meclis-i Âlinizin aynı zamanda bir de Meclis-i Müessesan mahiyetinde olduğunu dahi tamamen ispat ediyor. Ondan sonra muahede ve sulh akdi, vatan müdafaası ilânı, yani ilân-ı harb gibi salâhiyetlerin, mevcut olan Kanun-ı Esasi'de kime ait olduğu malûm-ı âlinizdir. O kanuna göre kime ait ise bu madde o aidiyeti izah eder.

Halbuki zannediyorum ki milletin hakikî vekillerinden mürekkep olan Meclis-i Âli artık bu salâhiyetleri bir şahsa bırakmak istemiyor. Kendi yapmak ve tamamen üzerine almak istiyor. Binaenaleyh bunu ifade etmek lâzımdır (alkışlar). Avni Bey diyor ki bunun lüzumu yoktur. Ancak vekillerin hukuk ve salâhiyetlerini tâyin ve tahdit etmeli. Efendiler, vekillerin vezaifinin tâyin ve tahdidi meselesi gayet basit teferruattan ibarettir. Onu istediğiniz gibi yapabilirsiniz. Hatta talimatla bile yaparsınız. Bunun için böyle esas kanunlarda mevat koymağa bence lüzum yoktur. O her zaman elinizdedir. Fakat heyet-i âliyenizin mahiyet-i hakikîyesini ve salâhiyet-i vâsiasını tayin edecek esasatı korsanız diğerlerini her zaman yapmak elimizde olur. Bendenizce bu madde bittabi lâzımdır ve Heyet-i Vekile'nin vezaifini tavzih edecek şeyleri alelâde talimat menzilesinde yapabilirsiniz.

Hüseyin Avni Bey, bu maddeye ilâve ettirmek istediği yahut tadil ettirmek istediği hususta gayet mühim ve esaslı bir noktaya temas etmişlerdi. Hukuk-ı hilâfet ve hukuk-ı padişahî; -zannediyorum ki kendileri burada ya hazırdı, yahut değildi- hafî bir celsemizde bu meseleye ait nikatımızı ve nokta-i nazarımızı mahfuz bulundurmağa Meclis-i Âliniz suret-i hususîyede karar vermişti. Şimdi Beyefendi nişandan bahsediyor. Rütbeden bahsediyor. Bilmem neden bahsediyor. Bunları kim verecek, bendeniz diyorum ki bugün bunları sarih bir ifade ile söylemek caiz değildir. Bir prensip olarak makam-ı hilâfet ve saltanatı kabul ediyoruz. Bunu kabul ettikten sonra Efendiler, mukteza-yi şer'i şerif ve mukteza-yi tabiat ona birtakım hukuk ve salâhiyet vereceğiz. Fakat istiyor musunuz? Bunları bugün konuşmaya karar verelim (hayır sadaları). Bugün konuştuğumuz ona vermeyeceğimiz şeylerdir. Burada vermemek istediğimiz şeyleri mevzu-i bahis ediyoruz. Fakat vereceğimiz ve vermek istediğimiz şeyleri bahsetmenin zamanı değildir.

Reis Bey, ben de hükümet namına bir şey anlamak istiyorum, müsaade buyurulursa. İfası irade-i seniyeye taallûk eden her şey Meclis-i Âli'ye gelecektir, buyuruluyor. Bir defa bugünkü vaziyetimize göre hangi hususatın irade-i seniyeye iktiranı lâzım gelecektir ve hangisi gelmeyecektir. Bu malûm değildir. İkincisi bugün ameliyat ve icraatı mesul zevat ifa etmektedir. Meselâ kaymakam tâyini gibi, mutasarrıf tâyini gibi, sefir tâyini gibi ve saire eğer bunları Heyet-i Vekile'den hemen nez ediyorsanız evvelâ Heyet-i Vekile'nin nokta-i nazarını dinlemek faydalı olacağı itikadındayım. Çünkü bu kayd ü şartla ihtimal ki bu dakikadan itibaren ben de dâhil olduğum halde Heyet-i Vekile vazifesine devam edemez. Bu kayd ü şart tahtında mesuliyet deruhte edemez. Belki heyet-i âliyeniz içerisinde meselâ Hüseyin Avni Bey arkadaşımız vardır ki bu kuyut ve şurut ile hükümeti deruhte etmeğe cesaretyap olabilir."

Teşkilât-ı Esasiye layihasının Meclis'te görüşülmesi sırasında en yoğun tartışma "saltanat ve hilâfetin kurtarılması" konusunda yaşandı. Muhafazakâr kesim, Halkçılık Programı'nın beşinci maddesinde bulunan hilâfet ile ilgili hükmün bu tasarıda yer almadığını beyan ederek konunun gizli oturumda görüşülmesini istedi. 13 Eylül 1920 tarihinde sunulan hükümet programının beşinci maddesi şu şekildeydi:

"Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra padişah ve halife-i Müslimin kavanin-i esasiye dairesinde mevki-i muhterem ve mübeccelini ahzeder."

Encümen-i Mahsusu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu layihasında ise hilâfet ve saltanat ile ilgili bir hüküm yer almamıştı. İtirazlar üzerine, Encümen-i Mahsus, Türkiye Büyük Millet Meclisi Beyannamesi'nin ilk paragrafında "Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî hudutlar dahilinde hayat ve istiklâlini temin ve hilâfet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir" cümlesinin yer aldığını, bu nedenle maddenin kanun layihasına konulmadığını ifade etmişti. Konu ile ilgili olarak 7 Aralık 1920 tarihinde gizli bir oturum yapıldı. Muhafazakâr gruptan Hasan Basri Bey, Halkçılık Programı'nın 5. maddesinde yer alan 'hilâfet makamının esaretten kurtarıldıktan sonra kanunlar içinde yer alacağına' ilişkin hükmün tasarıya eklenmesini isteyecekti. Hasan Bey konuşmasında aslında kendisinin de mevcut halifeyi meşru görmediğini, ancak bu hükmün tasarıya eklenmesinin Meclis'in hilâfete karşı olduğu yolundaki dedikoduları sona erdireceğini söylüyordu. Hasan Basri Bey mevcut sultan ve halifeye bağlılıktan değil, hilâfet ve saltanat makamına olan bağlılıktan söz ediyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Meclis'te yaptığı konuşmada şunları söyledi:

"Efendiler, mevzubahs olan mevadd-ı kanuniye vakıa mevadd-ı kanuniyemizin bir kısmıdır. Kanun bugün için tespit edilmek lazım gelen bazı nikat-ı nazarı ve bilhassa Teşkilât-ı dahiliyeye ait olan bazı hususatı ihtiva ediyor. Fakat bununla bütün kanunlarımızı elde mevcut olan Kanun-ı Esasimizi külliyen ilga etmiyoruz hilâfet ve saltanat mahfuziyeti zaten birinci esasımızdır. Hakikaten düşündüğümüz halâs-ı hakikiye vusul için, arz ettiğim veçhile makam-ı hilâfet ve saltanat olan merbutiyetimiz ve o makamın bütün şerait-i lâzimesiyle mahfuziyeti birinci esasımızdır...Gayeye vusul için arz-ı ihtiyaç ve iftikar eylediğimiz kuvvetler birinci

derece İslâm dünyasıdır. Bu İslâm dünyasının ikide birde Meclis-i Âliniz'in hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meselesiyle iştigal etmesinde mehâzir vardır. Bu mahzurları şimdiye kadar fiiliyatıyla gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her türlü müdahaleyi yaparız. İkide birde Meclis-i Âliniz'in bu mesele üzerinde müzakere ve münakaşa açması caiz değildir kanaatindeyim. Bugün bu makamı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır. Müsaade buyurunuz beyim. Hain bir adamdır. Meclis-i Aliniz'de şimdiye kadar pek büyük ve cidden tarihi cüretler gördük. Maatteessüf şimdi makamı hilâfet ve saltanatı işgal eden zat bu millet için hain bir adamdır. İspat ettiniz ve bu milletin bütün mukadderatına bütün manasıyla vaziülyed olduğunuzu ispat ettiniz."

Mustafa Kemal konuşmasında maddeye bu tür bir ek yapılırsa "Halifeniz kimdir, esir midir?" sorusuna cevap verilemeyeceğini, zira esir birinin halife ve padişah olmasının İslâm dinine göre mümkün olamayacağını söylemişti. Bu değerlendirmenin ardından Hasan Basri Bey tekrar söz alarak beşinci maddeye hilâfet ve saltanat ile hüküm eklenmesi isteğinden vazgeçecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden Kanun-ı Esasi'nin tamamen kaldırılmadığı ayrıca hilâfet ve saltanatın korunması düşüncesinin de değişmediği anlaşılıyordu. Dikkati çeken bir husus saltanatın kaldırıldığı günden beri Mustafa Kemal'in padişahı "hain" olarak nitelendirmesiydi. Padişahın "hain" olarak görülmesine rağmen hilâfet ve saltanatın korunması o günlerin koşullarında doğaldı. Mustafa Kemal için henüz cumhuriyet seçeneği gündemde değildi. Ne de olsa o da bir Osmanlı zabiti olarak yıllarca görev yapmıştı. Her ne kadar kimi kaynaklarda cumhuriyet konusunda daha Millî Mücadele'nin ilk günlerinde, hatta Erzurum Kongresi arifesinde zaferin ardından cumhuriyeti ilan edeceğini söylediği Mazhar Müfit Kansu'nun *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* adlı kitapta yazılıysa da 1966'da yayımlanan bu anılarda bu yazarın Atatürk'e olan sevgisinin ürünü olarak yorumlanabilirdi.

Meclis'in ilk açıldığı günden oturumun yapıldığı tarihe kadar olan yaklaşık altı aylık sürede padişaha ve hilâfete olan bağlılığın önemli ölçüde kırıldığını göstermesi açısından önemliydi. Öyle ki padişah "hain" damgasını yerken muhafazakâr kesimin buna itiraz etmemesi ilginçti.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na Büyük Millet Meclisi'nin amacının hilâfet ve saltanatın kurtarılması olduğuna dair bir hüküm konmamıştı. Ama kanunun ek maddesine (madde-i münferide) eklenen bir hükümle Büyük Millet Meclisi'nin, 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesinde gösterildiği üzere gayesine ulaşıncaya kadar devamlı toplantı halinde bulunacağı ifadesi eklenmişti. Böylece Nisab-ı Müzakere Kanunu'na yapılan atıf ile Meclis'in amacı arasında bir bağlantı kurulmuştu. Konan bu ek, Meclis'teki uzlaşıyı devam ettirme isteğini göstermesi açısından önemliydi.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu layihası, Heyet-i Vekile tarafından hazırlanmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde özel bir encümende incelendikten sonra görüşülerek kabul edilmişti. 21.1.1921 tarihli ve 85 sayılı "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" adını taşıyan bu metin, millî egemenlik ilkesine dayalı yeni bir devlet kurmuştu.

Anadolu insanının haklı sesini dünyaya duyurmak, ülkenin dört bir yanından gelecek öneri ve istekleri değerlendirmek, her türlü baskı ve denetimden uzak milli bir heyeti oluşturmayı gerektirmişti. Bunun için Anadolu'nun güven verici yeri Sivas'ta bir kongrenin ivedi toplanması gerekiyordu. 23 Temmuz 7 Ağustos 1919 arası Erzurum'da toplanan kongre Amasya Tamimi'ndeki egemenlik anlayışını bir adım öteye taşıyacaktı. On dört gün süren kongrede köklü ve geniş çaplı ilkeler ve kararlar alınmıştı. Milli sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündü. Birbirinde ayrılamazdı. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı hükümetinin iş yapamaz duruma gelmesi durumunda millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecekti. Böylece Amasya Tamimi'nden sonra ikinci önemli bir adım Erzurum'da atılmış oldu.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu
Kanun Numarası: 85

Kabul Tarihi: 20/1/1337 (1921)

Madde 1.- (Özgün hali) Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 1.- (Değişik : 29.10.1339 [1923] - 364 S. Kanun) Hâkimiyet, bilâ-kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekl-i Hükümeti, Cumhuriyet'tir.

Madde 2.- (Özgün hali) İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

Madde 2.- (Değişik : 29.10.1339 [1923] - 364 S. Kanun) Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslâmdır. Resmi lisanı Türkçedir.

Madde 3.- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.

Madde 4.- (Özgün hali) Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntahap âzadan mürekkeptir.

Madde 4.- (Değişik : 29.10.1339 [1923] - 364 S. Kanun) Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkısam ettiği şuabat-ı idareyi İcra Vekilleri vasıtasiyle idare eder.

Madde 5.- Büyük Millet Meclisi'nin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan âzanın âzalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lâhik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi âzasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

Madde 6.- Büyük Millet Meclisi'nin heyet-i umumîyesi teşrin-i sani iptidasında davetsiz içtima eder.

Madde 7.- Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuk-ı esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde muamelât-ı nâsa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkâm-ı Fıkhiye ve hukukîye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyeti kanun-ı mahsus ile tâyin edilir.

Madde 8.- Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin inkisam eylediği devairi kanun-ı mahsus mucibince intihapkerdesi olan vekiller vasıtasiyle idare eder. Meclis icraî hususat için vekillere veche tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

Madde 9.- Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumîyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisi'dir. Bu sıfatla Meclis namına imza vaz'ına ve Heyet-i Vekile mukarreratını tasdike salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyeti'nin de reis-i tabiisidir.

İdare

Madde 10.- (Özgün hali) Türkiye coğrafî vaziyet ve iktisadî münasebet nokta-i nazaran vilâyetlere; vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekküp eder.

Madde 10.- (Değişik : 29.10.1339 [1923] - 364 S. Kanun) Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumîyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyaset yeni Reisicumhur'un intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

Vilâyet

Madde 11.- (Özgün hali) Vilâyet, mahallî umurda mânevî şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'i, adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumî tekâlifi ve menafii birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce vazedilecek kavanin mucibınce Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafıa ve Muavenet-i İçtimaîye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dâhilindedir.

Madde 11.- (Değişik : 29.10.1339 [1923] - 364 S. Kanun) Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Heyet-i Vekil'eye riyaset eder.

Madde 12.- (Özgün hali) Vilâyet şûraları vilâyetler halkınca müntahap âzadan mürekkeptir. Vilâyet şûralarının içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır.

Madde 12.- (Değişik : 29.10.1339 [1923] - 364 S. Kanun) Başvekil Reisicumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından gene Meclis âzası arasından intihap olunduktan sonra heyet-i umumîyesi Reisicumhur tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis hal-i içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclis'in içtimaına talik olunur.

Madde 13.- Vilâyet şûrası, azâsı meyanında icrâ âmiri olacak bir reis ile muhtelif şuabat-ı idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihap eder. İcra selâhiyeti daimî olan bu heyete aittir.

Madde 14.- Vilâyete Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından tâyin olunup vazifesi devletin umumî ve müşterek vazaifini rüyet etmektir. Vali yalnız devletin umumî vazaifiyle mahallî vazaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

Kaza

Madde 15.- Kaza, yalnız idarî ve inzıbatî cüz'ü olup mânevî şahsiyeti haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından mansup ve valinin emri altında bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

Madde 16.- Nahiye, hususî hayatında muhtariyeti haiz bir mânevî şahsiyettir.

Madde 17.- Nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

Madde 18.- Nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntahap âzadan terekküp eder.

Madde 19.- İdare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından intihap olunur.

Madde 20.- Nahiye şûrası ve idare heyeti kazaî, iktisadî ve malî salâhiyeti haiz olup bunların derecatı kavanin-i mahsusa ile tâyin olunur.

Madde 21.- Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

Umumî Müfettişlik

Madde 22.- Vilâyetler, iktisadî ve içtimaî münasebetleri itibariyle birleştirilerek, umumî Müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

Madde 23.- Umumî Müfettişlik mıntıkalarının umumî surette asayişinin temini ve umum devair muamelâtının teftişi, Umumî Müfettişlik mıntıkasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi umumî müfettişlere mevdudur. Umumî müfettişler devletin umumî vazaifiyle mahallî idarelere ait vazaif ve mukarreratı daimî surette murakabe ederler.

Madde-i Münferide

İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'i olur. Ancak elveym münakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül

1336 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki 4'üncü, 5'inci, 6'ncı maddeler gayenin husulüne elyevm mevcut Büyük Millet Meclisi aded-i mürettebinin sülüsan-ı ekseriyetiyle karar verildiği takdirde ancak yeni intihaptan itibaren mer'iyü'l-icra olacaktır.

(Mülga: 01.04.1339 [1923]-369 sayılı TBMM Kararı)

İcra Vekilleri Heyeti Reisi

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile İcra vekillerinin içlerinden birini kendilerine başkan seçmeleri usulü getirilmişti. Bu kanun gereğince vekiller kendi aralarından birisini başkan seçeceklerdi. Fakat bu seçilen başkanın, diğer vekillere bir üstünlüğü olmayacaktı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi, vekillerin yaptığı işlerden dolayı Meclis'e karşı sorumlu olmayacak ve yine her vekil ayrı ayrı Meclis karşısında sorumluluk taşıyacaktı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi yalnızca İcra Vekilleri Heyeti'nin kendi aralarında yaptığı toplantılarda, müsaviler arasında biri olacak, bu toplantılara başkanlık edecekti.

Bir süre sonra vekil seçim usulünde sorunlar çıkmaya başladı. 4 Kasım 1920'de Çorum Mebusu Fuad Bey ve arkadaşlarının verdiği önerge ile İcra Vekilleri Seçim Kanunu'nun ikinci maddesi değiştirilerek, TBMM Reisine vekaletler için "aday gösterme yetkisi verildi. Bu değişikliğe göre, TBMM Reisi, Meclis'teki mebuslar arasından vekaletler için adaylar gösterecek ve bu adaylar arasından birisi Meclis tarafından vekil seçilecekti. Böylece TBMM Reisi, icra vekilleri heyeti reisi olma sıfatıyla, icra işlerinde birlikte çalışacağı kişileri "aday gösterme" yoluyla belirleme yetkisi elde etmiş oluyordu.

1922 yılında TBMM'de gruplaşmaların sonucu Meclis içinde muhalefet ses getirmeye başlamış, bazı mebuslar bu durumun Meclis'in yetkilerine bir sınırlama getirdiğini ileri sürmüşlerdi. Nitekim bunun sonucunda İcra Vekilleri Secim Kanunu yeniden Meclis gündemine gelmiş ve 8 Temmuz 1922'de yapılan değişiklikle vekaletler için aday gösterme yetkisi TBMM Reisi'nden alınarak, vekiller yeniden Meclis üyeleri arasından şahsen ve gizli oyla TBMM üyelerince seçilmişlerdi. Bu bir alamda TBMM Reisi'nin yürütme bağlamında yetkilerinin sınırlanması anlamına geliyordu.

Bu arada İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti de yeni bir veçhe kazanıyordu. İcra Vekilleri kendi aralarından birini reis seçmeyecekler, vekil seçiminde olduğu gibi İcara Vekilleri Heyeti Reisini de Meclis, şahsen gizli oyla kendi üyeleri arasından seçecekti. Ve ayrıca kanunun ikinci maddesi ile eğer İcra Vekilleri Riyasetine seçilen kişi vekil ise haiz olduğu vekaleti de Meclis kararıyla koruyacaktı.

Bu kanun ile Heyet-i Vekile Riyasetine müstakil bir yapı kazandırılmış oluyordu. Ancak buna rağmen Heyet-i Vekile reisinin vazife ve sorumlulukları hâlâ muallaktaydı. Bu boşluk 2 Nisan 1923 tarihinde çıkarılan bir Heyet-i Umumîye kararı ile doldurulduu. Heyet-i Vekile Reisinin Vazife ve Mes'uliyeti Hakkında Heyet-i Umumîye Kararı adı altında çıkarılan kanun şu satırlara yer veriyordu:

"Heyet-i Vekile Reisi'nin İcra Vekilleri Heyeti ile Büyük Millet Meclisi arasında vasıta ve vekillerin merci-i istişarisi olduğu, vezaif-i müşterekeden reisin Vekilleriyle beraber mesul bulunduğu kabul edilmiştir."

Bu gelişmeler sonucu Heyet-i Vekile Riyaseti'nin müstakil bir konum elde etmesi ve bu makama kısmen de olsa vekiller verilmesi "Kabine Sistemi"ne gidişi gösteriyordu. Nitekim 29 Ekim 1923 Cumhuriyet'in ilânı ile kabile sistemine geçilecekti ve böylece TBMM'de yaşanan pek çok sorun çözüme kavuşturulmuş olacaktı.

Tekrar 24 Nisan 1920 gününe dönülürse Mustafa Kemal'in konuşmasının ikinci kanadı için Meclis "gizli celse" olarak toplandı. Burada yaptığı konuşma dış politika ağırlıklıydı. Suriye, Irak, İran, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Sovyet Rusya, Fransa, İtalya, İngiltere, Yunanistan kısaca Misak-ı Millî'yi doğrudan ilgilendiren

ülkeler sırayla ele alındı. Ekler bölümünde yer alan bu gizli celse Mustafa Kemal'in daha o tarihlerde ne denli gerçekçi bir dış politika çizdiğini gösteriyordu

Meslekî Temsil ya da "Rey-i Âm"

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hazırlık evresinde, Encümen-i Mahsusa'da tartışılan en kritik sorunlar biri temsiliyet sorunuydu. Mebuslar "rey-i âm" yani halkın oyuyla mı, yoksa II. Meşrutiyet'in savaş yıllarında giderek rağbet gören, ve kısmen Sovyet Rusya'dan esinlenilen emekçileri Meclis'e taşımaya yönelik "meslekî temsil" yöntemiyle mi seçileceklerdi. Tabii tartışmaların geri planında bu kez İttihat ve Terakki'nin tekrar canlandırılması ve iktidara yönelmesi söz konusuydu. Zira "meslekî temsil"den yana olanlar eski İttihatçılardı ve Mustafa Kemal de bunun farkındaydı.

Cumhuriyet kurulurken millî egemenliğin halkın katılımıyla gerçekleştirilmesi temel sorundu. İlk bölümde de vurgulandığı gibi saltanat ve hilâfete karşı ulus-devlet savunulurken egemenlik yoğun bir biçimde tartışılmış, özellikle hilâfet üzerine epey yoğun bir yayın etkinliğinde bulunulmuştu. Meclis'in açılışı ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanışı evresinde Atatürk'ün karşılaştığı diğer büyük bir sorun Meclis'in yapısıydı. Meclis'te temsilciler, halkın temsilcileri kimlerden oluşacaktı? İşte bu konuda iktidar sorunu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hazırlanırken bir kez daha gündeme geldi. İlk Meclis alelacele toplanmış, yerel Müdafaa-i Hukuk örgütleri temsilcilerini Ankara'ya göndermişlerdi. Bu olağanüstü koşulların gereğiydi. Oysa şimdi bu seçim sürecini düzene koymak gerekiyordu.

O güne kadar Osmanlı parlamentosu için seçimler iki dereceliydi. Seçmenler "müntehib-i evvel" ve "müntehib-i sanî" diye iki ayrı kesimden oluşuyordu. Kanun-ı Esasi böyle buyuruyordu. Bu tür bir yapı mı korunacaktı? Yoksa bir süredir gündemde olan ve bir ölçüde kuzeyde Sovyet Rusya'da ya da Faşist İtalya'da olduğu gibi üretimde bilfiil bulunan kesimleri mi Meclis'e taşımak gerekecekti.

Cihan Harbi ertesi iktidarı bırakmış görünen İttihat ve Terakki mensupları parlamenter rejimin çöküşü ardından farklı bir Meclis yapısı arayışına girmişlerdi ve bunu Ankara'ya taşımayı umuyorlardı. Atatürk bunun farkındaydı ve bunu bir iktidar mücadelesi olarak görüyordu. Yüzde 90'ı köylü olan, okuma yazması olmayan, ülke gerçeklerinden kopuk bir kitleyle tek dereceli genel seçimlere gidilemezdi. İlk evrede İttihatçılara karşı iki dereceli de olsa Meclis için genel seçimle "millet"e başvurmaktan yanaydı.

Devlet Iktisadîyatı ve Meslekî Temsil

Millî Mücadele'nin başından itibaren yeni rejimde devletin işlevi tartışılmaya açılmıştı. Cihan Harbi yıllarında devlet farklı görevler üstlenmişti. Tıpkı daha 1908'de İttihatçıların yayın organı İttihat ve Terakki'de yazılıp çizildiği gibi devlet ile iktisat arasındaki ilişki masaya yatırılacaktı. Ankara'da hükümet kurulduğu günden itibaren adına devletçilik denmese de değişik çevrelerde solidarîst anlayış çerçevesinde devletin ekonomiye şu ya da bu şekilde dahli, müdahalesi gündeme gelmişti. Dönemin iktisat yazarları daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletçilikten yana görüşler serd etmeye başlamışlardı. Ahmed Senih, *Türkiye İktisat Mecmuası*'nda "devlet iktisadîyatı"ndan söz ediyor ve tarihten örnekler veriyordu: "Midhat Paşa yarım asır evvel memleketimizde esaslarını vaz ettiği devletçilik siyaset-i iktisadîyesini takip etmekle nüfuz-ı nazar sahibi bir devlet adamı olduğunu ispat etmişti."[13] *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Celâl Bey'le [Bayar] bir söyleşi yapmıştı: Millî Mücadele yıllarının iktisat

13 Ahmed Senih "Devlet iktisadiyyatı," *Türkiye İktisat Mecmuası*, cilt 2, nümero 27, 10 Eylül 1339 /1923, s. 225-226.

vekili "devlet sosyalizmi"nden söz ediyor, "Devlet sosyalizminin fevâidini [faydalarını] müteaddid misallerle teyid etmek mümkündür. Şu kadar söyliyeyim ki Almanya'da devlet sosyalizminin tatbiki pek güzel neticeler vermiştir" diyordu. Kuşkusuz burada söz konusu olan sosyalizmin kolektivizme bir ilişkisi yoktu.[14] Yine Millî Mücadele yıllarında Atatürk söylevlerinin birinde "Siyaset-i iktisadîyemizin mühim gayelerinden biri de menâfi-i umumîyeyi doğrudan doğruya alakadar edecek müessesât ve teşebbüsât-ı iktisadîyeyi kudret-i malîye ve fenniyemizin müsaadesi nisbetinde devletleştirmektir" diyecekti.[15]

Diğer bir sorun Sovyet Rusya'da kurulan rejim nedeniyle gündeme gelen "sınıf" anlayışıydı. Bolşevikler proletaryayı iktidara taşımışlardı. Türkiye'de güçlü bir emekçi kesim yoktu. Ama yine de kuzeyden gelen rüzgârdan etkilenen ve Rusya'daki rejime sempatiyle bakan bir kesim vardı. İstanbul'da yayımlanan *Aydınlık* dergisinde Marksizmin propogandası yapılıyordu. Sınıf sorunu tüm Tek Parti döneminde sürekli tartışıldı. Sınıf esası üzerine siyasal ve sendikal yapılanmalara izin verilmedi. Sınıf alerjisi İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar devam etti.

Bu tartışmaların ilk fitilini ateşleyen Ziya Gökalp'ti. "Sınıf yok, esnaf var" onun özdeyişleri arasındaydı. Gökalp'in üç özdeyişi Tek Parti dönemi Türkiyesi'nin yönelimlerini ifade edecekti. Bunlar "sınıf yok, esnaf var", "fert yok, cemiyet var" ve "hak yok, vazife var"dı.

Sınıf kavramını Osmanlı literatürüne Yusuf Akçura sokmuştu. *Halka Doğru* adını verdiği dergisinde milliyetçilikle halkçılığın bağını kuruyor, Osmanlı toplumunun sınıfsal yapısına değiniyordu. Keza, Muhiddin [Birgen] de dergi sayfalarında "orta sınıf" özlemini gündeme getiriyor, servet birikimiyle çağdaşlık arasında ilişki kuruyordu. Ülkede tüm gelişmelerin, eğitimde, sanatta, ticaretteki atılımların kaynağı servet sahibi kimseler, "hep kazananlar"dı. Bu kesim her ülkede başlı başına bir sınıf oluşturuyordu ve buna "orta sınıf" ya da "esnaf" deniyordu.

Esnaf aslında Arapçada sınıfın çoğuluydu. Uzun süre zanaat sahibi kişileri tanımlamak için kullanılmıştı. Ama şimdi anlam değiştiriyor, sosyolojik bir içerik kazanıyordu. Kimi kez burjuvazi anlamına geliyordu.

Osmanlı'da Cihan Harbi nedeniyle yaşanan enflasyon geleneksel bölüşüm ilişkilerine darbe vurmuş, toplumda "harp zenginleri" ile "harp fakirleri"nin doğuşuna neden olmuştu. Spekülatif gelişmeler Osmanlı'nın geleneksel "bir lokma, bir hırka" anlayışını çökertmişti. Ülke "ahlâk" sorunuyla karşı karşıyaydı. "Millî iktisat"tan yana olan, ülke iktisadına çekidüzen verilebilmesi için genel ahlak sorununa en kısa sürede çözüm getirilmesini bekliyordu. Bu soruna çözüm bulmaksızın "millî iktisat" güçlenemezdi. Buhranın panzehiri ise Durkheim'in gündeme getirdiği "meslekî ahlâk" anlayışının kabul görmesiydi. Ahlak seviyesinin yükseltilmesi için önce korporasyonların, "meslek sınıfları"nın geliştirilmesi gerekiyordu.[16]

Gökalp'e göre, iktisadî yaşamın en son aşaması olan "millî iktisat"ı ulusal düzeyde örgütlenmiş esnaf korporasyonları kuracaktı. "Millî iktisat" cemaat ve şehir iktisatlarını bütünleyecek, esnaf korporasyonlarını şehir düzeyinden ulus düzeyine çıkaracaktı.[17] Savaşın neden olduğu iktisadî çöküntü sonucu "millî iktisat" Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nda revaç bulan solidarîzmle harmanlanmış, "millî iktisat"ın tek başına baş edemediği enflasyonist gelişme ve toplumsal kargaşa ahlakî nedenlere bağlanarak, bunalımın iktisadî olmaktan çok "icti-

---

14 "İktisat Vekili Celâl Bey Efendi ile mülakat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1921, s. 1.

15 "Dün üçüncü milli seneye girerken: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri siyaset-i umumiyemiz hakkında pek mühim bir nutuk irad buyurdular, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1922, s. 1. Konuşmasına şöyle devam ediyordu: "*Ezcümle topraklarımızın altında metruk duran maden hazinelerini az zamanda işleterek milletimizin menfaatine küşade bulundurabilmek de ancak bu usul sayesinde kabildir. Mahza sırf intifa-i iktisadî maksadiyle gerek madenlerimizde, gerek sair hususât-ı iktisadiyemizde umur-ı nafiamızda kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine hükümetimizce her türlü suhuletin ibraz edileceği şüphesizdir. Bu sermayelerin kanunlarımıza tâbi olması da tabiîdir.*"

16 Meşrutiyet yıllarında korporatif düşüncenin gelişimi için bak: Zafer Toprak, "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu," *Toplum ve Bilim*, sayı 12, Kış 1980, s. 41-49.

17 Ziya Gökalp, "Türklerde milli iktisat devreleri," *İktisadiyyat Mecmuası*, yıl 1, sayı 44-48, 8 Mart 1333, s. 4.

maî" nedenlerden kaynaklandığı ileri sürülmüştü.

Osmanlı'da solidarîzm ile iktisadı ilk bir araya getiren Nüzhet Sabit'ti. 1908'in heyecanı ile İttihat ve Terakki'ye girmiş, hayal kırıklığına uğramış, cemiyetten istifa ederek 1909'da solidarîzm anlamına gelen "Teâvün-i İctimaî" cemiyetini kurmuştu. Ardından *Vazife* dergisini çıkararak orada "ictimaî inkılâb" üzerine yazmıştı.[18] *Bugünün Vazifesi, Vazife-i İsyan, Siyaset Yolları* ve İaşede Kırk Beş Gün yayımladığı risaleler arasındaydı. *Vazife-i İsyan*'da "serbest iktisat ekolü"ne karşı, "iktisatta hükümetçilik"ten yana olduğunu kaydederek "üretici hükümet"i savunmuştu. Tabii "hükümet"le kastettiği devletti. O dönemde birçok yazar hükümetle devleti eşanlamlı kullanıyordu. Devlet sosyalizmi de önceleri hükümet sosyalizmi olarak literatüre geçmişti. Nitekim çıkardığı *Takip ve Tenkit* dergisinde "Ziraat Alayları", "Teşkilât-ı Iktisadîye" başlıklı yazılarında ekonomiye devlet müdahalesinin yollarını işlemişti.[19] Nüzhet Sabit'e göre, fakir halk korunmalı, açlar doyurulmalıydı. Bunun için devletin üretim ve tüketim işleriyle doğrudan ilgilenmesi gerekirdi. Solidarîzm ya da yazarın kullandığı terimle "teâvün-i ictimaî" bu amaçların gerçekleştirilmesi için izlenecek yoldu.

Ahlak buhranının giderilmesi için yeni bir toplumsal yapının oluşturulması gerekiyordu. Bir başka deyişle siyasal yapılanma sil baştan ele alınacak, meslek örgütlerinin ağırlığını koyacağı "halkçılık" anlayışı benimsenecekti. Sınıflı toplumların açmazı ancak meslek dayanışmasıyla giderilebilirdi. Bu nedenle çatışan sınıflardan oluşan "sınıf devri"ni "meslek devri" izleyecekti. "Sınıf devri", siyasal halkçılığın, diğer bir deyişle siyasal demokrasinin etkin olduğu bir dönemdi. "Meslek devri" siyasal halkçılığın yok edemediği "iktisadî tabakaları" ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu bir anlamda Bolşeviklerin proletaryayı iktidara taşıyarak kurdukları düzeni barışçı yollarla gerçekleştirme anlamına geliyordu. Sınıf adı verilen tabakalar "meslek devri" ile son bulacaktı. Meslek devrinde "ictimaî halkçılık" egemen olacak, toplumda "semiyye, kast, tarik, ocak, sınıf diye birtakım inhisarcı yahut imtiyazlı zümre ve tabakalar" bulunmayacaktı.[20] Diğer bir deyişle, savaşın son yıllarında gündeme gelen halkçılık anlayışı, toplumun bireylerini bir diğerine bağlayan meslek zümrelerinin sınıf ayrımının yerine geçmesini öngörüyor, toplumu bir organizmaya benzeterek, meslek zümrelerini bu organizmanın hayatî işlevler üstlenmiş organları olarak algılıyordu. Atatürk'ün halkçılıktan anladığı da buydu.

Cihan Harbi'nin gerçekleri Gökalp'i derinden etkilemişti. Savaş ertesi Diyarbakır'da köşesine çekilip *Küçük Mecmua*'da yazdıkları bu somut etkilerin göstergeleriydi. Ama yine de paradoksal bir açmazla karşı karşıya kalmıştı. Korporatif model Millet Meclisi'nin kuruluş evresinde tartışılmış ve Atatürk tarafından reddedilmişse de o yine de korporatif ulus-devlet modelini Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl yayımlanan *Türkçülüğün Esasları* başlıklı yapıtında ayrıntılı bir şekilde savunmuştu.

Türkçülüğün Esasları Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir tür manifesto niteliği taşımıştı. Geri planında korporatist bir anlayış vardı. 1923'te Gökalp hâlâ İttihat ve Terakki'nin iktisadî tabanını oluşturan esnaf loncalarından medet umuyordu. Yerel nitelikteki esnaf loncalarını ülke ölçeğinde örgütlemeyi, millî loncalar oluşturmayı hedefliyordu. Kurduğu modelde kentlerde örgütlenen loncalar temsilcilerini merkeze göndereceklerdi. Merkezde bu temsilcilerden bir merkez heyeti oluşturulacaktı. Gökalp buna "iş borsası" adını veriyordu. Bu ilkel düzeyde de olsa bir tür "planlama"ydı. Merkezdeki "iş borsası" ülke ekonomisini yönlendirmekle yükümlüydü. Böylece hem yatay, hem de dikey toplumsal örgütlenme gerçekleşmiş olacaktı.

Gökalp *Türkçülüğün Esasları*'nda debbağları örnek alıyordu. Kentlerde oluşturulacak olan debbağ lonca-

18 "İctimaî inkılâb nasıl hazırlanır? *Vazife*, sayı 19, 25 Nisan 1912.

19 Nüzhet Sabit, "Ziraat Alayları", *Takip ve Tenkit*, sayı 1, 6 Mart 1330, sayı 2, 20 Mart 1330; Nüzhet Sabit, "Teşkilât-ı İktisadiye", *Takip ve Tenkit*, sayı 4, 17 Nisan 1330.

20 Ziya Gökalp, "Halkçılık," *Yeni Mecmua*, cilt 2, sayı 32, 14 Şubat 1918, s. 102-104.

ları federasyona giderek merkezde bir Debbağ Federasyonu Merkez-i Umumîyesi oluşturacaklardı. Diğer loncaların temsilcileri de benzer bir örgütlenmeye gideceklerdi. Böylece birlikte bir konfederasyon ortaya çıkacaktı. Ülkeyi yönetecek olan Millet Meclisi bu konfederasyonun seçeceği üyelerden oluşacaktı.

Gökalp Selanik'te edindiği Durkheim'in işbölümü ve dayanışma anlayışını Meşrutiyet yıllarında sürekli savunmuş, ölümünden bir yıl önce yayımladığı *Türkçülüğün Esasları*'nı bu ilkeler doğrultusunda kaleme almıştı. Nitekim Durkheim'in *Toplumsal İşbölümü* kitabında yapmış olduğu "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" ayrımını bu kez devletin tepe noktasına taşımıştı. Millet Meclisi için karma bir yapı önermişti. Meslek zümrelerinden gelecekleri organik dayanışmanın temsilcileri, genel seçimler sonucu "millet"ten seçilen "liva mebusları"nı ise mekanik dayanışmanın temsilcileri olarak görüyordu. Nitekim 1923'te yapılan seçimler için de Meclis'te elli meslek mebusunun bulunmasını önerecekti.

Gökalp ve Esnaf Cemiyetleri

Gökalp'in düşünce silsilesinin en zayıf halkası iktisattı. Batı'yı salt Durkheim'in yazdıklarıyla anlamaya çalışıyordu. İktisada sosyolojiye duyduğu ilgili göstermemişti. Sanayi devriminin artılarından çok eksilerini görüyordu. *Küçük Mecmua*'da en sonunda sanayileşmenin gereğini gündeme getirmişse de Durkheim'in çizgisinden ödün vermemekten yanaydı. Bu nedenle Gökalp'in ulus-devleti, meslekî örgütlerin egemenliği esası üzerine kurulu bir halkçılığa dayanıyordu. Meslekçilikle halkçılık arasında onun düşünce sisteminde bir fark yoktu. Yaptığı lineer evrim çizgisinde de meslek devri sınıflı toplumların ardından geliyordu. Meslek örgütlerinin egemenliğine dayalı bir halkçılık Gökalp'in özlemini duyduğu toplumsal düzendi. Sınıf devri siyasal halkçılığın, diğer bir deyişle siyasal demokrasinin egemen olduğu bir dönemdi. Osmanlı toplumunda, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri bu amaca yönelik girişimlerdi. Meslek devri ise siyasal halkçılığın yok edemediği iktisadî tabakaları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Osmanlı düşüncesinde çağdaş korporatist / solidarîst görüşler 1908 Jön Türk Devrimi ertesi, ardı kesilmeyen savaşların yarattığı toplumsal çöküntünün, bunalımın ve uluslaşma sürecinin gerekli kıldığı ulusal ekonomi arayışlarının bir ürünüydü.

Nitekim bu amaçla Meşrutiyet'le birlikte bir dizi girişimde de bulunulmuştu. Eski lonca örgütleri kaldırılmış, küçük üreticilik üzerinden "çağdaşlaşma" düşünülmüştü. 25 Şubat 1910 günlü Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi kethüdaların görevlerine son vermişti. Şehremaneti kendi denetimi altında esnaf cemiyetlerini kurmuştu. Cihan Harbi başladığında İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin çatısı altında kurulmuş elli esnaf cemiyeti vardı.

Selanik'in yitirilişi ertesi Merkez-i Umumî'nin İstanbul'a nakli, İttihat ve Terakki'nin karar organlarında Müslüman-Türk esnafı etkin bir konuma sokmuştu. İstanbul'un burjuvazisini temsil eden tüccar kesimi "kozmopolit"ti. İttihat ve Terakki'nin omuz verdiği millî iktisatla bağdaşmıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul örgütü uzun yıllar esnaf cemiyetlerine yaslanmış, özellikle Cihan Harbi yıllarında kentin iaşe sorununa bu örgütler aracılığıyla el atmıştı. Esnaf cemiyetlerinin başına fırka yandaşı "kâhya"lar getirilmiş, "fırka fedaileri" esnaf örgütlerinden sağlanmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet yılları boyunca esnaf örgütlerini uluslaşma süreciyle uyumlu kılmaya çalıştı. Mebusan Meclisi'ne verilen önergelerin birinde fütüvvet ilkelerinin esnaf yaşamına, günün koşullarına uygun değişikliklerle uygulanması savunuluyordu. Genel Merkez'de Ziya Gökalp esnaf örgütleriyle yakından ilgileniyordu. Baha Said Ankara'ya gönderiliyor, esnaf örgütlerinin evrimi ve Ahilerin son Ahubabalarının kurumları inceletiliyordu.[21]

21 *Baha Said Bey – Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000.

Ancak zamanla esnaf örgütlerinin ekonomideki yeri konusunda İttihat ve Terakki içinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Esnaf örgütlerini fiilen denetleyen cemiyetin İstanbul murahhası Kara Kemal, bu kuruluşların giderek anonim şirketlere dönüştürülmesini savunuyor, küçük ölçekli sermayenin artık çağımızda yeri olmadığı görüşünü ileri sürüyordu. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Hamal Esnafı kâhyalığı yapan Kara Kemal, Cihan Harbi yıllarında önce esnaf cemiyetleri aracılığıyla Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'yi yönetecek, daha sonra İstanbul Mıntıkası İaşe Müdürlüğü'ne ve nihayet İaşe Nazırlığı'na getirilecekti. Kara Kemal savaş yıllarında "millî" anonim şirketlerin kurulmasına önayak olmuş, Millî İktisat Bankası'nı kurdurmuştu. Ülke geleceğini sermaye birikiminde ve "Teşkilâtlanma"da gören Kara Kemal savaş ortamında devlet eliyle özel girişimciliğin başını çekmişti. Kara Kemal'in esnaf üzerindeki etkinliği Mütareke ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürmüştü. Gündemde esnaf kökenli bir kapitalizm, daha doğrusu kendine özgü devlet kapitalizmi modeli vardı.

Meşrutiyet korporatizminin çizgisi Kara Kemal'inkinden farklıydı. Kara Kemal küçük üreticiyi örgütleyerek sermaye birikimine gitmeyi, ülke ekonomisinde etkin kılmayı amaçlıyordu. Oysa Ziya Gökalp'in başını çektiği meslekçi korporatist çözüm, toplumun tüm kesitlerini kapsayan ve kuramsal yönü ağır basan bir açılımdı. Küçük üreticiliğin sürdürülmesinden yana olan bu kesim ahlak sosyolojisinden esinleniyor, dönemin "ictimaî iktisad" görüşleriyle Osmanlı meslek geleneğini uyumlu kılmaya çalışıyordu. Gökalp'in yakın çevresine göre Osmanlı'yı çöküntüye sevk eden unsur ahlak bunalımıydı. Savaşın doğurduğu ekonomik kargaşa ortamı ve spekülatif girişimler sonucu oluşan aşırı kâr hırsı, toplumda sefaleti tetiklemiş, bu arada "harp zenginleri"nin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Tüm bu gelişim bu meslekçi kesimce ahlak yetersizliğine bağlanıyordu. Bu tür bir birikim sürecinin de ardında Kara Kemal'in olduğu ima ediliyordu.

Meslekçilik ve Korporatizm

Meslekçilik, İkinci Meşrutiyet yıllarında, toplumsal çöküntüye bir çözüm arayışıydı. Klasik iktisattan esinlenen Osmanlı liberalizmine bir tepkiydi. Osmanlı meslekçiliği, yüzyılların fütüvvet ve lonca geleneğiyle Fransız korporatizminin sosyo-psikolojik temelini oluşturan dayanışmacı, solidarist yaklaşımın bir bireşimiydi.

Böylece korporatist bir dünya görüşü olan meslekçilik, Türkiye'de İkinci Meşrutiyet'in siyasal, ekonomik ve toplumsal kargaşa ortamında yeşermişti. Millî Mücadele yıllarında, TBMM'nin ilk aylarında seçim sistemi tartışılırken bir kez daha gündeme geldi. 20'li yıllarda *Meslek* dergisi sayfalarında yankılandı.

1908 Jön Türk Devrimi ertesi, Balkan Harbi ve Cihan Harbi Osmanlı Devleti'ni siyasal çöküntünün eşiğine getirmişti. Yüzyılların Osmanlı toplumsal düzeni çözülüyordu. Ayrılıkçı hareketler imparatorluğun dört bir yanında baş göstermişti. Bundan böyle Osmanlı Türk unsuru da milliyetçilikten medet umar olmuştu. Millî iktisat ekonomiyi "kozmopolit" yapısından arındıracak, tesanütçülük ya da solidarizme, toplumsal dayanışmaya zemin hazırlayacaktı. Meslekçilik ise kurtuluşu küçük üreticiliğin, orta tabakaların ülke yönetiminde hakim olmasında görecekti.

Ziya Gökalp ve çevresi, meslek zümreleriyle birlikte meslek ahlakının yükseltilmesine umut bağlamıştı. Aile iktisadının yerini millî iktisadın alışıyla, bireysel sermayeler millî sermayelere dönüşüyor, yeni bir meslek çevresi doğuyordu. Meslek ahlakı giderek ağırlığını koyuyordu. Bundan böyle, meslek zümrelerinin "hayat ve beka" için bir dizi görev üstlenmeleri gerekiyordu. Bu görevler bireyi mesleğine sıkı sıkıya bağlı tutacak, kişisel çıkarların ötesinde sürdürülebilir bir meslek özlemine yöneltecekti.

Cihan Harbi yıllarında savaşan ülkelerde hükümetler olağanüstü önlemlere başvurmuş, yasalar ekonomiye yoğun bir biçimde müdahale etmişlerdi. Zorunlu ihtiyaç maddelerinin dağıtımını çoğu kez, pazar mekanizması yerine, devletin siyasî ve idarî birimleri üstlenmişti. Ancak, elde edilen sonuçlar ülkeden ülkeye fark edi-

yordu. Türkiye savaş ekonomisinde Almanya'yı örnek almışsa da benzer kurumsal düzenlemelere gidememişti.

Necmeddin Sâdık [Sadak]'a göre, Almanya'daki başarının nedeni, bu ülkede yıllardır var olan "Teşkilât" ve "inzibat"tı. Her ikisi de bir ulusu oluşturan "ictimai vicdan"a bağlıydı. Tüccarın fahiş fiyatla mal satmasını ya da memurun yasadışı yollarla ticarete atılmasını mevzuatla önlemek güçtü. Etkin olacak denetim bireyin kişisel vicdanı ve onu yönlendirecek, nüfuzu altında bulunduracak, en ufak bir sapmaya şiddetle karşı koyacak olan ulusun vicdanıydı.

İkinci Meşrutiyet meslekçileri arasında, yaşanan ahlak buhranını sanayi toplumunun sorunu olarak görenler de vardı. Bu konuda, Durkheim ile aynı doğrultuda görüşler serd ediliyordu. A. Midhat (Metya)'ya göre, Avrupa'da Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'yle başlayan toplumsal dönüşüm üzerinden bir buçuk yüzyıla yakın bir süre geçmiş olmasına karşın, uygarlık ahlakî ve hukukî kargaşadan henüz kurtulamamıştı. Sanayileşmeyle orantılı olarak kişisel çıkar kaygısı gelişmekteydi. Sonuç olarak ekonomi büyüdükçe genel ahlak çöküntüye uğramaktaydı. A. Midhat için çözüm ahlakın esası olan özveri ve toplumsal dayanışma duygularının güçlendirilmesiydi. Bu nedenle bir an önce meslek zümrelerini örgütlemek gerekiyordu. Aile nasıl aile hukuku ve faziletlerinin beşiği olmuşsa meslek ahlakı ve teamül de meslek zümrelerinden doğacaktı.

A. Midhat hukukçuydu ve meslek ahlakının temellerini Roma Hukuku'nda arıyordu. Roma İmparatorluğu'nda "collegia"lar, Ortaçağ'da korporasyonlar bunun somut kanıtlarıydı. Osmanlı toplumunda da geçmişte benzer bir örgütlenme yaşanmıştı. Bunca bunalımlara karşın devletin yüzyıllardır bu denli zinde direniş gösterebilmesinin temel nedeni Osmanlı esnaf geleneğiydi. Ancak, III. Selim'le başlayan, Tanzimat'la doruk noktasına varan "Avrupalılaşma" akımı, esnaf örgütlerini çökerterek ulusal ekonominin kaynaklarını kurutmuştu. II. Mahmud dönemine kadar dışarıdan sınırlı birkaç kalem mal satın alınıyorken, "boyunbağı taktığımız günden itibaren" Osmanlı ülkesi Avrupalıların ve "kozmopolit" birtakım ellerin iktisadî esareti altına girmişti. Artık fesinin püskülünden kundurasının çivisine varıncaya her türlü ihtiyacı için Osmanlı Avrupa'ya haraç vermekteydi.

İşbölümü sonucu toplumsal yaşamın karmaşıklaştığını, mesleklerde uzmanlaşıldığını kaydeden A. Midhat, hükümetlerin ülke insanının ihtiyaçlarını gereği gibi anlayamadıklarını, gelişmeleri yakından denetleyemediklerini ileri sürüyordu. Bu nedenle çıkarılan birçok yasa ve yönetmelik toplumdaki mevcut dengeyi bozuyor, yakınmalara neden oluyordu. Oysa meslek örgütlerinin oluşturulmasıyla meslekî teamüller ve hukukî esaslar doğrudan doğruya kolektif bilincin, "maşerî vicdan"ın ürünü olacaktı.

Türk Karl Marx'ı: Kör Ali İhsan

Mütareke yıllarında iktisadî düşünce hâlâ Cihan Harbi'nde yaşanan kaotik ortamın etkisi altındaydı. Tartışılan konuların başında Meclis'te temsil sorunu geliyordu. Cihan Harbi'nin son yıllarında meslek ahlakı sorunu siyasî düzeye taşınmıştı. Meslek zümrelerinden oluşacak bir meclisin halkın seçtiği bir meclise oranla daha verimli olacağı ileri sürülüyordu. Nitekim Encümen-i Mahsus'un Meclis'e getirdiği kanun layihasının 4. maddesi "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir" diyordu.

Mahmut Esat Bey (İzmir) "Muhterem efendiler, meslekî temsil taraftarı olmakla, tarihin önünde vazife-i vataniyemi ifa ettiğime kaniyim" diyecekti. "Artık bugün mesleği lâyikiyle temsil zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar intihap denildiği zaman ancak bir güzidegân (seçkinler) yahut millet sırtından geçinen münevverler veya memurlar dediğimiz zevattan mürekkep kimseler hatırınıza gelir. Fakat bu usulün terki zamanı gelmiştir. Hakikaten halk idaresi yapmak için, halkı memlekete sahip kılmak için halkı Meclis'e getirmek lazımdır" Soysallı İsmail Suphi Bey'in (Burdur) sözleriydi.

Encümen Meslek-i Temsili Kabul Etmiştir

Encümenimiz, en muvafık şekl-i intihabı "temsil-i meslekî" usulünde bulmuştur. Temsil-i meslekî usulü dairesinde bu memlekette şimdiye kadar söz sölemeye malîk olmayan, hukuken malîk fakat fiilen malîk olmayan halk Meclis'e gelecek ve hukukunu, sözü ile fikri ile reyi ile müdafaa ve muhafaza edecektir. Binaenaleyh temsil-i meslekî en muvafık usuldür.

Yalnız sanattan aşka bir şey bilmeyen, okuma, yazma bilmeyen halktan mürekkep bir Meclis'le memleketin sevk ü idaresi güç olabilir dersiniz. Buna mukail cevap vereyim. Çünkü muallim, müderris, ressam, heykeltraş, musikişinas, müellif, gazeteci, avukat gibi mesalik-i hürre erbabından meslekler sahibi gelecektir. Bu mesalik-i hürre erbabı dahi kâfi derecede vukufu haizdir. Binaenaleyh diğerlerinin bilmedikleri şeyler onlar tenvir edebilirler ve böyle mesalik erbabını temsil eden, memleketin bihakkın mümessili olan meslek-i temsil usulünü encümenimiz kabul etmiştir. Meslek-i temsil sayesinde, bu memlekette ekalliyetin ekseriyete tahakkümü gibi bir netice husule gelmeyecektir.

Encümen-i Mahsus Mazbata Muharriri
Soysallı İsmail Suphi Bey (Burdur) 1921

Bu tartışmalar son kertede Atatürk'le İttihatçılar arasında iktidar mücadelesine dönüştü. İttihatçı gelenekten gelen kesim Ankara'da Meclis'e hâkim olma çabası içerisindeydi. Meslek zümrelerinden oluşacak korporatif bir siyasal düzen isteniyordu. Meşrutiyet yıllarında geleneksel loncaların kaldırılıp esnaf cemiyetlerinin kurulduğu evreden beri İttihatçı kesim bu derneklerde hâkim konumdaydı. İttihat ve Terakki iktidarını pekiştirirken esnaf örgütlerinden destek görmüştü. Mecliste korporatif bir düzen kurulursa İttihatçılar bir kez daha iktidara geçme şansı bulacaklardı. Böylece solidarîst anlayışın ürünü meslekî temsil genel seçimlerle oluşacak Meclis için bir alternatif oluşturuyordu. Tartışmanın geri planında ise bir tür "ahlâk sosyolojisi" vardı. Savaşın neden olduğu ahlaki çöküntünün üstesinden gelecek yapının yeni bir dayanışma şekliyle aşılabileceği kanısı hâkimdi. 1919'da Meclis için meslekî temsil programını hazırlayanlar Türk Karl Marx'ı diye ünlenen Kör Ali İhsan ile İttihatçı Memduh Şevket (Esendal) dı.

Solidarîst görüş son kertede üniter bir yapıyı öngörüyordu. Bu boyutuyla siyasî anlamda, çoğulculuktan uzaklaşma anlamına geliyordu. Ya da çoğulculuğu ortak bir paydada uzlaştırıyordu. O yıllarda çoğulcu demokrasiye güven yitip gitmişti. Ülkede okuryazarlık son derece düşüktü. Bu da çoğulcu demokrasi anlayışına ket vuruyordu. Köy yaşamı nüfusun büyük bir kesiminin ülke sorunlarından uzak kalmalarına neden olmuştu. Ayrıca şeyh, şıh, ağa, seyit, mürşit etkisiyle oy kullanacak yerel güçler Ankara'yı yolundan saptırabilirdi. Atatürk her ne kadar 13 Eylül 1920'de Meclis'e verdiği takrirde "rey-i âm"dan, genel seçimden söz etmişse de, bu tek dereceli seçim anlamına gelmiyordu. Bu koşullarda tek dereceli seçim ve çoğulcu demokratik yapı akılcı bir çözüm olarak görülmüyordu. Öte yandan demokrasi anlayışı dünyada da Cihan Harbi ertesi ricat halindeydi. Savaşta yıkıntıya uğrayan Cihan Harbi sonucu çöküntüden halk ülkelerindeki meclisleri sorumlu tutuyordu. Bu nedenle rejim değişiklikleri olmuş, her yıl birbiri peşi sıra meclisler kapanmış, faşizmin önlenemeyen yüksekilişi sonucu ülkelerde korporatif meclisler kurulmuştu.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sırasında gündeme gelen meslekî temsil Türkiye'de bir süredir tartışılan

solidarîst-korporatist yapı yanı sıra Sovyet Rusya'daki siyasal rejimden de etkilendi. Bolşeviklerle emekçilerden oluşan meslek zümrelerinin ortak paydaları çoktu. Millî Mücadele'nin ilk yıllarında İttihatçı Kör Ali İhsan Durkheim'in meslek zümreleri ilkesine korporatif boyut kazandırarak meslekî temsil adı altında meclise getirmişti. Bu, adı Türk Karl Marx'a çıkmış Kör Ali İhsan için bir tür sosyalizmdi.

Meslekî temsil programı İstanbul'da hazırlanmıştı. Tasarının ilk şekli karma bir korporatif yapı öneriyordu: Yasama iki meclisten oluşacaktı. Toplumsal ve iktisadî meslek temsilcilerinin yanı sıra genel seçimle gelenler Meclis'i oluşturacaktı. Ancak, Ankara'da hazırlıkların ileri aşamasında ikinci meclis kaldırıldı ve meslek temsilcilerinden oluşan tek mecliste karar kılındı. Bu meclis toplumda var olan işbölümünü, dayanışmayı yansıtacaktı. Meclis komisyonunda, çiftçiler ve çobanlar, tüccarlar, denizciler, madenciler, ırgatlar, serbest meslek sahipleri, sanatkârlar, memurlar ve askerler olmak üzere toplam dokuz meslek zümresi oluşturuldu.

İşin ilginç yönü Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hazırlıkları sırasında bizzat Atatürk tarafından hazırlanıp Meclis'e gönderilen anayasa ön projesi üzerinde çalışan Teşkilât-ı Esasiye Encümeni'nde esasa yönelik olmak üzere "meslekî temsil" usulü kabul görmüştü. Bu yapı vilayet meclisleri için de öngörüldü.[22] Muhiddin [Birgen]'e göre ülkede ne teşekkül etmiş bir sınıf savaşı ne de olgunlaşmış bir "meslek tesanüdü" vardı. Doğa yasalarına aykırı olan sınıf savaşı yerine meslek dayanışmasını oluşturmak tek çözümdü. Kör Ali İhsan'ın görüşleri de bu doğrultudaydı. Türkiye'de Batı benzeri toplumsal sınıflar yoktu. Batı'da emperyalizm, kapitalizm ve istibdat, soylu sınıfa [asilzadelere], ruhban sınıfına [ruhanilere], büyük endüstriye ve bankerlere dayanıyordu. Ülkeler bu sınıfların çıkarlarına göre yönetiliyordu. Türkiye'de ise kristalleşmiş sınıfların olmayışı sınıf sorununun çözümünü kolaylaştırıyordu.

Muhalif kesim ise meslekî temsili sosyalizme benzetiyor, kuzey yamaçtaki Sovyet modeliyle paralellik kuruyordu. Bunu meslekî temsilciler de reddetmiyordu. Muhiddin [Birgen]'e göre meslekî temsil ne yepyeni ne de mevcut olan dışında başka bir şeydi: Hemen hemen Rusya'da uygulanan usulün aynısıydı. Tek fark, meslekî temsilde sınıf mücadelesi yoktu. Meslek dayanışması, solidarîst anlayış vardı. Sınıf kavgası yerine "say" ya da emek ilkesi konduğu için bir anlamda sosyalizm de kabul edilmiş oluyordu. Meslekî temsil esasen sosyalizmin bir türüydü. Amacı ülkenin bütün yönetimini çalışanlara, emekçilere, "say erbâbı"na vermekti. Ülkenin çıkarı meslekî dayanışmadaydı. Meslekî temsilciler için Türkiye'de en büyük sorun meslek dayanışmasının olmamasıydı. Kör Ali İhsan'a göre dünyada Türkiye kadar tesanütten, dayanışmadan, solidarîteden yoksun bir ülke yoktu. Bu nedenle meslek dayanışması, solidarîzm, gündemdeki ana maddeydi.

Böylece meslekî temsil alışılagelmiş genel seçim sistemine alternatif olarak geliştirilmiş oluyordu. Bilindik demokratik seçim sistemi oligarşik egemenliği gideremezmişti. Meslekî örgütlenme gerçekleşmedikçe egemenlik belirli çevrelerin elinde kalacaktı. Halk mesleklere göre sınıflandırılmadıkça ve demokratik seçim sistemi yerine meslekî temsil sistemi konulmadıkça, halkın egemenliğinden söz etmek olanaksızdı. Bu arada meslekî temsil ve seçim sistemi halkı kategorilere ayıracak bir Cemiyetler Kanunu gerektiriyordu. Ülkeyi yönetecek ulusal zümreler mevcut çalışma mesleklerini oranlarına uygun olarak temsil edecek tarzda oluşturulacaktı. Seçim sistemi de buna göre ıslâh edilecekti.

Gökalp'in o tarihlerde önerdiği Millet Meclisi *Türkçülüğün Esasları*'nda da görülebileceği gibi karma bir korporatif modeldi. Durkheim'in *Toplumsal İşbölümü*'ndeki ayrışmayı Meclis'e taşıma girişiminde bulunan Gökalp kitaptaki mekanik dayanışma - organik dayanışma ayırımından esinlenerek yeni bir model sunmuş oluyordu. Liva mebusları genel seçimlerle gelirlerken, meslekî mebuslar heyetleri tarafından, diğer bir deyişle işbölümü esası üzerine kurulu meslek zümreleri tarafından seçileceklerdi.

---

22 "Hayat-ı milliyemizde hakiki bir inkılâb: Büyük Millet Meclisi'nin programını tetkik ettiği Encümen-i Mahsus intihâbatta temsil-i meslekî esasını kabul etmiştir," *Anadolu'da Yeni Gün*, 17 Teşrin-i evvel 1920.

Bu sıralarda *Anadolu'da Yeni Gün*'de Yunus Nadi, meslekî temsili "hayat-ı milliyemizde hakiki bir inkılâb" olarak tanımlıyor, meslekî temsile arka çıkıyordu. Yunus Nadi için halk hükümeti böyle bir meclisin ürünü olacaktı. Meslekî temsil teoride değil, pratikte halkı egemen kılacaktı. Yönetimi şu ya da bu sınıfa değil, tüm halka devretmek gerekliydi. Türk halkının yaşamında partilere yer olmadığını savunan Yunus Nadi, değişik mesleklerde çalışan insanların çıkarlarının birbirleriyle çatışmadığını, aksine bir diğerini tamamladığını ileri sürüyordu: Rençper ekiyor, marangoz ambarı, çilingir arabayı yapıyor, hamal taşıyor, fırıncı pişiriyor, terzi dikiyordu. Kısaca yaratılıştan kurulmuş bir düzen, bir ahenk vardı. Bu nedenle amaç tüm insanları belli ve sayılı mesleklerde toplamak ve seçimler sonucu bu meslek zümrelerinin Meclis'te temsilini sağlayarak "hayatı Meclis'e taşımak"tı.

İleride iktisat ve adliye vekilliklerinde bulunacak olan Mahmut Esat [Bozkurt] da benzer görüşteydi. *Hâkimiyet-i Milliye*'de yer alan yazısına göre egemenlik üreticilere devredilmeliydi. Kurulmakta olan ulus-devlette temel dönüşümlerden biri lonca örgütlerinin yeniden oluşturulmasıydı. Tüm bu tanımlar literatürde "guild socialism" diye bilinen Orta Çağ'a özgü "lonca sosyalizmi"ni anımsatıyordu. Meslekî temsil programında önerilen, Gökalp halkçılığında olduğu gibi meslek zümreleri aracılığıyla tesanütçü, solidarist görüşü politik iktidara taşımaktı. Böylece 19. yüzyılın sonlarından beri Osmanlı'da revaç bulmuş olan uzviyetçi, "organisist" anlayış bir kez daha gündeme gelmiş oluyordu.

Atatürk ve Korporatif Devlet

Meslekî temsilin bu denli taraftarları olmasına karşın bir siyasal sistem olarak kabul görmesi zordu. Zira tartışmalara son noktayı Atatürk koyacaktı. Atatürk'ün Rousseau'dan esinlenen millî egemenlik anlayışı meslekî temsille bağdaşmıyordu. Millî irade bir bütündü; parçalanamazdı. Meslek zümrelerinin tahakkümüne bırakılamazdı. Atatürk milleti bu tür alt gruplara ayırmaktan yana değildi. Öte yandan meslekçiliğin Sovyet modeliyle yakın akrabalığını da hoş karşılamıyordu. Meslekî temsil ayrıca Faşist İtalya'da oluşmakta olan korporatif yapıyı da anımsatmıyor değildi. Son olarak esnaf örgütlerinin bu denli siyasete karışmaları demokrasi anlayışına ters düşüyordu. Bu nedenle Yunus Nadi gibi kimi meslekçilerin baskırmasına karşı Atatürk direnmiş ve iki dereceli seçimle de gelmiş olsa halkın temsilcisini Meclis'te görmeyi tercih etmişti. Bu ona göre "millî hâkimiyet" anlayışı gereğiydi. Millet bireylerin toplamından farklı bir sosyolojik gerçekti. Rousseau'daki "halkın egemenliği" bunu gerektiriyordu.

Bu arada o yıllarda her türlü komplo teorisi yaygındı. Meslekî temsili İttihatçıların yeniden iktidar özlemlerinin bir ürünü olarak görenler yok değildi. Son kertede Meclis'te çoğunluk meslekî temsile yüz çevirdi.[23] Atatürk'ün telkinleriyle Meclis "meslekî temsil"i bir kenara bıraktı.[24] "Temsil-i meslekî" yerine "temsil-i mahallî"yi kabul etti. O tarihlerde meslekî temsille bağlantılı iki önemli yasa tasarısı da gündemden düştü. Bunlar İctimai Teşkilâtlanma Kanunu ve Nevâhi Kanunu teklifleriydi. Her ikisi de Gökalp solidarizminin esintisini taşıyan sınıf karşıtı korporatif anlayışla düzenlenmiş tekliflerdi.[25]

Böylece meslekî temsil başka bir bahara kalıyordu. Ama yine de Millet Meclisi için kabul görmese de 20'li ve 30'lu yıllarda meslekçilik gündemden düşmedi. Ziya Gökalp meslekçi görüşlerine Cumhuriyet'in ilanı arifesi yayımladığı *Türkçülüğün Esasları* başlıklı kitabında yer verdi. Kitabında "vatanî ve medenî ahlâk" yanı sıra "millî tesanüdü" güçlendirici bir "meslekî ahlâk"ın zorunluluğunu şu satırlarla vurguladı:

23 "Meslekî temsil: Nihayet ekseriyetle redde uğradı," *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Kânun-ı evvel 1920, s. 1; "Meslekî temsil niçin ekseriyetle redde uğradı," *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Kânun-ı evvel 1920, s. 2.

24 Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*, İstanbul: Tan Matbaası, 1950, s. 147-148.

25 Rıdvan Akın, "1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi," *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, editör: Fethi Gedikli, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 603-604.

"Her millet, ictimaî taksim-i âmâl neticesi olarak birtakım meslek ve ihtisas zümrelerine ayrılır. Bu zümreler birbirinin lâzım ve melzumudurlar, yekdiğerinin yaptıkları hizmetler bu mütekâbil muhtaçlıklarda bir nevi tesanüd değil midir? Bu nevi tesanüdün kuvvetlenmesi için, evvela taksim-i âmâlin, ancak müşterek vicdana malîk bir cemiyet dahilinde vukua gelmesi şarttır. ... Bu nevi tesanüdün kuvvetlenmesi için, ikinci şart da meslek zümrelerinin bütün memlekete şâmil millî teşkilâtlar halinde taazzisinden [şekillenmesinden] sonra, her meslek zümresinde meslekî bir ahlâkın teessüs etmesidir."

Siyasal devlet aygıtına yansıtılmasa da toplumsal sınıf kavramını gündem dışı bırakacak meslek zümreleri görüşü tüm Tek Parti dönemi toplum felsefesinde ağırlığını korudu. Korporatif görüşler Cumhuriyet'in ilanı ertesi zaman zaman gündeme geldi. Yayın organları arasında ses getireni *Meslek* dergisi oldu. 1925'te çıkmaya başlayan *Meslek* dergisi devletle birey arasında meslek kuruluşlarının geliştirilmesini savunuyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar 38 sayı yayımlanan *Meslek* dergisinin yazarları arasında, Kör Ali İhsan'la birlikte meslekî temsil programını hazırlayan Memduh Şevket (Esendal) da yer aldı.

Ancak *Meslek* dergisinin bir farkı vardı. Önceki meslekçilerden farklı olarak bu kez toplumsal sınıflar reddedilmiyordu. Var olan sınıflar devlet bünyesinde oluşturulacak meslekî kuruluşların bağrında eritilmeliydi. Diğer bir deyişle, *Meslek* Marx'tan kaynaklanan tarihsel maddecilikle Durkheim'in spiritüalizmini uzlaştırıyor ve bu yeni bireşime "iktisatçılık" adını veriyordu.

Tıpkı öncekiler gibi siyasal partilere ve demokratik seçim yöntemlerine dayalı bir seçim sisteminin yetersizliğini vurgulayan *Meslek*, devletle birey arasında meslek kuruluşlarının geliştirilmesini öneriyordu. Parlamentarizm, *Meslek*'e göre artık iflas etmişti. Parlamentarizmin yerini almakta olan meslekî temsilde kooperatifler, işçi ve işveren sendikaları, ticaret ve sanayi odaları ve benzeri ekonomik örgütler önem kazanmıştı. Birçok Avrupa ülkesinde benzer türde meclisler oluşturulmuştu. Almanya'da kurulan İktisat Meclisi bunun somut örneğiydi. İtalya'da zaten korporatif bir yapı vardı. Bundan böyle demokrasi rafa kaldırılıyor, "siyasî parlamento" yerini "iktisat parlamentosu"na bırakıyordu.

Meslek esnaf ve işçi sorunlarına geniş yer verdi. Millî iktisat, devlet sermayedarlığı, kooperatifçilik, inhisarlar, İttihat ve Terakki'nin icraatı sık sık tartışılan konulardı. Dergi, Bolşevik devlet modelini kabul etmemesine karşın, tarihsel maddeciliği benimsediğini ileri sürüyordu. Bu amaçla, *Meslek* dergisi Osmanlı toplumunun sınıfsal analizine girişecek, tarihsel bir kategori olarak sonraları çok tartışılacak olan "kapıkulu" sınıfını literatüre sokacaktı. Dergi dönemin birçok yayın organı gibi Takrir-i Sükûn'la birlikte sakıncalı bulundu ve kapatıldı. Bu arada hükümet meslekî temsili anımsatan istişari nitelikte de olsa Âli İktisat Meclisi'ni kurdu.

Meslek dergisi, korporatizmin öncü yayın organlarından biri olarak tarihe geçti. Bu yıllarda meslekçi görüşler dönemin sosyologlarınca da benimsenmişti. Ziya Gökalp'in yetiştirdiği bir dizi sosyolog meslekçilikten yana tavır koydu. Necmeddin Sâdık'ın Max Bonnafous ile birlikte hazırlayıp 1927'de yayımladığı Cumhuriyet'in ilk sosyoloji ders kitabı sayılan İctimaiyyat şu satırlarla son buluyordu:[26]

"Asırlarca müddet insanları kendisine rapt etmiş olan dinî zümre, dinî cemaat, artık bu eski rolünü oynayarak, fertlerin ruhunda kuvvetli bir istinatgâh, bir mefkûre vazifesi göremez. (...) Hiç şüphe yok ki memleketimizde milliyet mefkûresi çok kudretli bir ruhanî mesnet vazaifesi görmüştür. Fakat bu milliyet alevî kalpleri tarihin ve zamanın her anında ısıtmaya kâfi gelmiyor. Dinden, aileden, milletten artık ümit etmediğimiz bu ruhî istinatgâhı yeni bir zümrede, meslek zümresinde bulabiliriz. Bu asırda bir adam için hayat ve faaliyet merkezi gitgide meslek teşkil etmektedir. Bütün mevcudiyetimizi tanzim eden, bizim üzerimizde her gün, her an hâkim olan tazyik, mensup olduğumuz mesleğin meşguliyetleridir. Her fert, kendisine lâzım olan ahlâkî kuvveti, mefkûre ateşini bu yeni teşekkül eden ve istikbâlde en hâkim bir teşekkül olacağı muhakkak olan bu zümreden alabilir."

26 Max Bonnafous [Darülfünun ve Galatasaray Lisesi muallimlerinden] ve Necmettin Sâdık [Darülfünun'da ictimaiyyat müderrisi], İctimaiyyat, İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.

Durkheim bu denli güzel özetlenebilirdi. Cumhuriyet'in kuruluş evresinde Durkheim'in etkisi 20'li yılların sonuna değin sürdü. 1930'larda ahlak görüşleri farklı bir yörüngeye oturacak, devlet otoritesinin giderek güçlendiği bir ortamda "vazife hissi" ve "millî vicdan" ön plana çıkacaktı. Durkheim'in önerdiği meslek ahlakı yerini Avrupa'daki otoriter gelişmelerden esinlenen "millî ahlâk"a bırakacaktı. Necmettin Sadak bu yönelimi 30'lu yıllarda yayımladığı *Sosyoloji* adlı ders kitabında şöyle ifade ediyordu: "Bu asırda bir insan için hayat merkezi, gitgide devlettir. Bütün varlığımıza düzen veren, her gün üzerimizde hâkim olan tazyik, mensup olduğumuz millet ve devletin işleridir. Her fert, kendine lâzım olan ahlâk kuvvetini, ülküyü, millî vicdandan alacaktır."

Devletçilik bundan böyle yaşamın her alanını kapsayacaktı.

Egemenlik Sorunu ve Güçler Birliği

Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 söylevinin ardından kurulmakta olan rejimin omurgasını oluşturacak konuşmasını ise bir buçuk yıl sonra, Sakarya savaşı ertesi kesin zafere gidilmeden önce yaptı. 1 Aralık 1921'de egemenlik sorunu ve güçler birliği kuramını ele alan ve dört saat süren konuşma 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun gerekçesi olarak da literatüre geçti. Bu konuşmanın ardından gelen saltanat ve hilâfetin kaldırılışı vesilesiyle yapılan konuşmalar son kertede 1 Aralık konuşmasını güçlendiriyor, halkın egemenliğini, güçler birliğini ve Meclis'in üstünlüğünü vurguluyordu.

İzleyen yıllarda siyasî nitelikli söylevler yanı sıra sosyal içerikli olanlar da bu sürece katkıda bulundu. 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşma iktisadî ve malî egemenlik üzerineydi. Aynı yıl Konya'da Kadınlara yaptığı konuşmada ülkenin kanayan yarası kadın sorununu ele aldı. 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında Cumhuriyet'in gündemindeki laikliğin önünü açacak hukuk reformunu dile getirdi. Millî hâkimiyeti ve "vahdet-i kuva"yı taçlandıracak ve 36 saat 31 dakika sürecek olan konuşma ise Büyük Nutuk'tu. Halk Fırkası'nın Büyük Kongresi'nde okunacak ve kısa sürede basılarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılacaktı.

Kuruluş evresinde rejimin niteliği üzerine en ilginç tartışma ve Meclis'in niteliğini ortaya koyan beyanlar Heyet-i Vekile'nin yetki ve görevleri üzerine hazırlanan kanun tasarısı sırasında 1921 Kasım ayının son haftasında gündeme geldi. Sakarya Harbi sonuçlanmıştı. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Heyet-i Vekile'nin yetkileri hâlâ sarahata kavuşturulmamıştı. Bu soruna çözüm getirmek için bir Encümen-i Mahsus kurulmuştu ve başına muhafazahar görüşleriyle tanınan anayasa hukukçusu Celaleddin Arif Bey geçirilmişti. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tartışılırken ortaya çıkan farklı görüşler 1921 Kasım ayında artık çok daha bariz bir nitelik kazanmış, daha Encümen-i Mahsus'ta iki ayrı cephe oluşmuştu. Bir yanda Kanun-ı Esasi'yi esas alan ve bu kanunda saltanat ve hilâfetin konumunu korumaya yönelik görüşleri savunan, diğer bir deyişle geçmişin Meşrutî Monarşisi rejimini ihsas etmeyi hedefleyen, ve bu amaca ulamak için "tefrik-i kuva"yı, güçlerin ayrışmasını şart koşan muhalif kesim, öte yanda Teşkilât-ı Esasi'yi Kanun-ı Esasi yerini almış, ve güçleri Meclis'in kendisinde toplayan, saltanat ve hilâfet sorununu gündemde tutmanın o günün koşullarında çözümsüzlüğe sevk edeceğini kaydederek, gücün tek bir organda toplayacak olan "vahdet-i kuva"yı, güçler birliğini hedefleyen Mustafa Kemal kanadını oluşturacaktı. İşte yol ayrımı bu kanun tartışmaları sırasında belirgin bir nitelik kazanmış ve bu nedenle Mustafa Kemal tartışmaları sonlandıran 1 Aralık 2021 tarihli konuşmasıyla muhalefete tavır almıştı.

İlk Meclis'in bünyesinde Mustafa Kemal'e karşı gelişen muhalefette, ikinci gurubun oluşmasında, bu kanun tasarısının önemli bir rolü oldu. İlk Meclis'te Mustafa Kemal anayasal düzenini kurarken üç farklı kesimden gelen salvolara karşı koymak durumundaydı. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında "meslekî temsil" önerisi soldan gelmişti. Sağdan gelecek eleştiriler ise Heyet-i Temsiliyenin yetki ve sorumlulukları kanun tasarısının tartışılması sırasında Kanun-ı Esasi'ye tekrar etkin kılmaya yönelik "hükümet-i meşruta" yani meşrutiyet

rejimi özleminden doğmuştu. Bir üçüncü görüş ise hilâfet ve saltanatı her hâlükârda egemen kılmaya, hatta şeriatla yönetilmeye yönelik beklentilerdi. Mustafa Kemal bu üç engeli aşmak için yeni bir seçime gitme gereği duyacak ve Cumhuriyet'i ancak kendisine görece sadık yeni bir meclis oluşturarak varabilecekti.

Kasım 1921'in son haftası Meclis'te fırtınalı günlerdi. Tartışılan "istibdat" mı, "meşrutiyet" mi ülkenin yarını belirleyecek yoldu. Diğer bir deyişle güçler birliği mi, güçler ayrılığı mı ülkeyi düzlüğe çıkaracaktı. Encümen-i Mahsusa aslında bu tür bir tartışma ortamına yol açacak bir mevzuat hazırlaması görevi verilmemişti. Ama Mustafa Kemal'e muhalefeti iş edinen kimi komisyon üyeleri var olan Meclis Hükümeti sistemi yerine güçler ayrılığı üzerine kurulu bir tür Kabine seçeneğini getirmeyi hedeflemişti. Celaleddin Arif daha Ankara'ya gelirken Meclis'in başına geçme özlemi içerisindeydi.

Ancak daha encümen bünyesinde görüşmeler sırasında farklı görüşler oluşmaya başlamıştı ve encümende kim azınlık, kim çoğunluk bu bile açıklığa kavuşmamıştı. Her halukarda kanun tasarısı Meclis'te tartışmaya açıldı ve bir hafta tartışmalar boyunca TBMM tarihinde belki de beklenmedik derinlikte kısmen kuramsal tartışmaların gerçekleştiği görüldü.

Tartışmalar 24 Kasım 1921'de kanunun gerekçesi ve içeriğinin okunmasıyla başladı ve 1 Aralık 1921'de Mustafa Kemal'in 1920'den beri kafasında oluşturduğu ve Türkiye siyasal tarihinde 1946'ya kadar hakim olacak yapının sentezini sunduğu TBMM'deki en uzun konuşmalarından birini yapmasıyla son buldu.

Heyet-i Vekilenin Vazife ve Mesuliyetine dair Kanun 1921

24 Kasım 1337

Esbab-ı Mucibe mazbatası

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesinin fıkra-i ahiresinde muharrer Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyetinin bir kanun-ı mahsusla tâyini lüzumuna ve bu bapta bazı mebusan-ı kiram tarafından mütekaddim tekâlif-i kanuniyenin tetkiki ile tevhiden ve tadilen bir kanun kaleme alınması hakkında Meclis-i Âli'nin kararıyle encümenimizin müteşekkil bulunmasına mebni evrak-ı mezkûre kıraat ve dûr ü diras tetkiki keyfiyet olunmuştur.

Encümen azasından bir nısfı evvelemirde Heyet-i Vekilenin merbut ve mensubu olduğu hükümetin şekil ve vaziyetinin tasrihiyle kuva-yi âliye-i devletin buna göre tevzi ve tevzinini ve bir kısmı bu cihetin vazife harici olduğunu dermeyan etmesi üzerine dûr u diraz münakaşadan sonra neticeten hukuk-ı âliye-i hükümetin aledderecat emr-i tevziine olan lüzum derkâr olmakla beraber Muaddel Kanun-ı Esasi-i Osmanî'nin bir kanunla gayr-i mefsuh ve gayr-i menkuz ahkâmı ber karar ve bu meyanda birinciden yedinci maddeye kadar mezkûr olan hukuk-ı âliye-i Hilâfet ve Saltanatın mahfuziyeti aşikâr olduğundan muhtac-ı müzakere ve münakaşa olmayan bu esasat aynen baki kalmak üzere bu maddeden itibaren Büyük Millet Meclisi karşısında Heyet-i Vekilenin vaz-ı ve mesuliyet-i kanuniyesinin tespitine karar verilmiş ve mevadd-ı muvakkata-i mezkûre tetkikatına geçilmiştir.

Madde 1 – Ahval-i hazırada millet hukuk ve hâkimiyet-i asliyesini bizatihi istimale mecburiyet ve ıstırar görmüş ve hukuk-ı âliye-i Hilâfet ve Saltanatı intihab ettiği Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mânevîyesinde istimale karar vermiş olduğundan muaddel yedinci maddede makam-ı muvfavvaz olan hukuk ve vazaif halen Meclis-i Millî'ye aid olarak tayin ve irae olunmuştur.

Bu meyanda devair-i hükümetin muamelâtına ve kavaninin suver-i icraiyesine müteallik nizamnamelerin tanzimi ve kavaninin-i mahsusasına tevfikan rütbe ve nişan ve menasıp tevcihi ve itası hususunda Meclis-i Âli'nin tetkikatla iştigaline vaz'-ı hazırla maddeten imkân görülemediğinden bu hususta Heyet-i Vekile'ye salâhiyet itası ve Meclis namına Makam-ı Riyasetin tasdiki ile iktifa olunması tevcih-i mesuliyet

ve tesri-i maslahat nokta-i nazarından münasip tülalaa ve ancak Meclis-i Âli'nin fevkalade olarak tevcihat hakkı ayrıca katı ve ityan edilmiştir.

İcab-ı hale muvakkaten mütareke akdi hususunda hükümete mezuniyet itası ve maahaza Eclis-i Âli'ce tasdik ettirilmesi lüzumunu kabul ve seferberlik ilânı ve her nevi tekâkilfin tarh ve tevzi ve ilgası idare-i örfiye ilânı ve bir nevi kan vergisinden ibaret olan esman-ı askerîyenin celp ve terhisi hususatının dahi Meclis-i Millî kararına iktiranı lâzime-i maslahattan ad ve derc olunmuştur.

Madde 2 – Esbab-ı muibesi birinci maddede mezkûrdur.

Madde 3 – İdam hükümlerinin Meclis-i Millî'ce tetkik ve bir karara raptı Meclis vazaifini tavik edeceğinden derecat-ı mahakimden usulen geçecek kesb-i katiyet eden ahkâmın Heyet-i Vekile'nin mesuliyeti dâhilinde ve Reis-i Meclisin tasdikini tavik edeceğinden derecat-ı mahakimden usulen geçerek kesb-i katiyet eden ahkâmın Heyet-i Vekilenin mesuliyeti dahilinde ve Reis-i Meclisin tasdiki ile icrası kâfi görülmüştür.

Madde 4 – İdare-i Örfiye ilânı her ne kadar Meclis'in cümle-i hukuk ve vazaifi dâhilinde ise de ahval-i fevkalâde Hükümetin de kanun-ı mahsusuna tevfikan bu haktan istifade edebilmesi zaruri görülmüştür. Ancak idare-i örfiyenin memleketimizde pek ziyade suiistimal ve iptizale uğratıldığı ve bundan hakk-ı kaza ve siyasetimizin mütecessir olduğu nazar-ı dikkate alınarak kırk ekiz saat zarfında Meclis'in tetkik ve tasvibine arz edilmesi lüzumu da aşikâr bulunmuştur. İdare-i Örfiye ilân edilen yerlere istiklâl mahkemeleri gönderilmesi ve mamafih bu mahkemelerin vusulüne kadar Divan-ı harblerin teşkil edilebilmelerine cevaz ve imkân verilmesi de zaruri addedilmiştir.

Madde 5 – Büyük Millet Meclisi teşrîî ve icraî salâhiyeti haiz olmakla şahsiyet-i mânevîyesi mesuliyet-i umumîye-i devleti zâmindir. Mahaza Meclis-i Millînin Heyet-i Umumîyesi muamelât-ı devleti bütün teferrüatiyle tetkika imkân bulamayacağından vazaif-i mezkûreyi ifa emrinde salâhiyet-i kâfiye ve mesuliyeti-i siyasiyesi tamamen haiz bir Heyet-i Vekileye – namına izafeten ve muvakkaten – hakk-ı vekâleti icra verdiği derkârdır.-i icraiyenin mesuliyet-i siyasiyeyi bütün mânasiyle haiz olduğu ve mukarrerat-ı mühimmesinin bir kısmı Meclisi ve bir kısmı Meclise bil'izafe Riyaset tarafından tetkik veya tasdik olunduğu cihetle Riyasetçe tasdiki mukarrer ve muayyen mevaddan hasbelhal vukubulan teehhüratın mesuliyet-i idarîyesini hal ve tefsire lüzum görülmüş ve binaenaleyh iki güz zarfında ikmal-i muamele olunmayan hususatta mesuliyeti deruhte şartiyle icraya, Makam-ı İcra mezun kılınmıştır.

Madde 6 – Heyet-i Vekile mukarreratından doğrudan doğruya Meclis-i Millî'ye karşı mesuldür.

Mahaza Meclis-i Millînin şahsiyet-i mânevîyesinde mündemiç temayülât ve kanaat iibariyle Makam-ı Riyasetin efkâr ve mütalâatından istifadeye lüzum tehaddüsüde atıf ve tevcih-i mesuliyet hususunda birgûna yanlışlığa mahal verilmemesi zımnında netayic-i müzakerat ve mukarreratın hal-i hazırda ohduğu veçhile tamamen Heyet-i Vekilenin mesuliyet-i icraiyesine mütefavvaz bulunduğu lâzımü'l-izah görülmüştür.

Madde 7 – Büyük Millet Meclisi Riyaseti, Meclis-i Millî'nin Reis-i tabiisi ve Heyet-i İcraiyenin murakıb-ı zımnîsidir.

Heyet-i Vekilece gerek Meclis'e, gerek Riyasetin tasdikine iktiran etmesi balâdaki maddelerde tespit ve teamülât-ı kadime-i Hükumetle müteayyin muamelât ve mukarrerat-ı mühimme makam-ı mezkûrdan geçeceği cihetle Riyasetin, muamelât-ı cariye-i Devleti hutut-ı umumîyesiyle tamamen takibedeceği ve Meclis-i Millî'de izhar olunan kanaat ve temayülâtla kabil-i telif ve tetabuk olmayan mevadda Meclis-i Millî'yi derhal alâkadar etmek üzere vazife ve mecburiyeti vâreste-i izahtır.

Madde 8 – Büyük Millet Meclisi Reisinin herhangi bir suretle gaybubetinde muamelât-ı Devletin te-

ehhüründen vikâyesi lâzımesile hukuk ve vezaifi-i mezkûrenin ikinci reis marifetiyle icrası tabiî görülmüştür.

Madde 9 – Mesuliyet-i siyasiyenin her güna teşevvüşten muhafazası için bu kayd-ı tabiî tekrar edilmiştir.

Madde 10 – Meclisimiz icraî vezaifini doğrudan doğruya yapmakta müşkilât ve imkânsızlık görmektedir. Onun için bu vazaifin ifasına kendi arasından ayırdığı İcra Vekillerini memur etmiştir. Heyet-i Vekile ancak Meclisin bir vasıta ve icra âletidir. Bunun sağlam, kullanışlı, iş görecek, mukayyet bir halde olması lüzumu meydandadır. Binaenaleyh Heyet-i Vekilenin intihap ve teşkilinde tecanüs ve tesanüdü temin etmeye ihtiyaç vardır. İcra Vekillerinin intihabı hakkında 1 Mayıs 1336 tarihli Kanun bu maksat ve ihtiyacı temin etmemiş olduğundan Meclis Reisinin vekâletlere namzet göstermesi usulü kabul edilmişti. Ancak kanunun maksada kifayet etmediği ve lüzumu kadar tecanüs ve tesannüdü temin eyleyememiş olduğu şimdiye kadar teşkil ve tavzif ettiğimiz İcra Vekillerinin hal ve vaziyet ve âsariyle gözümüzün önündedir.

Madde 11 – Encümenimiz yalnız İcra Vekilleri Reisini intihab etmek ve arkadaşlarını Meclis arasından kendisine tefrik ve intihab ettirmekte aradığı maksadını görmektedir.

Madde 12 – Devletçe taahhüd-i malîyi tazammun eden mukavelât ile inhisar-ı mutazammın kâffe-i imtiyazatın ehemmiyet-i mahsusası cihetiyle Meclisçe tetkiki münasip görülmüştür.

Mevadd-ı müteakıbe vekillerin mesuliyetinden ibaret olmuş ve mesuliyet-i siyasiyenin kâffe-i dekayikiyle tespit ve teşrini birçok menabiden tetkikata ve tecrübeye muhtaç bir mesele-i muğdile olup halen bilumum mecaliste mevcut ve müteamel usuller dairesinde muamele ifa ile iktifa zarureti görülmüş ve mesuliyet-i cezaiye de kanun-ı esasî ahkâm-ı muayyenesi halihazıra göre tadile nakledilmiş bulunmakla Heyet-i Âliye'ye arz ve takdim kılındı.

Madde 1 – Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesindeki hukuk ve vazaiften başka olarak ahkâm-ı kanuniyenin muhafaza ve icrası, bilumum kavaninin tefsiri, istikraz ve imtiyaz mukavelelerinin tasdiki fevkalade rütbe, nişan ve manasıp tevcihi, Heyet-i Vekilenin teşkili, münferiden veya müçtemian ıskatı ve tâyini mesuliyeti, kuvva-yi berriye ve bahriyenin kumandası, umumî veya hususî seferberlik ilânı, Hükümetçe akdolunacak, mütarekenin tasdiki mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya af veya tecili, aff-ı umumî ilânı, esnan-ı askerîyenin calp ve terhisi, her nevi tekâlifin tarh ve tevzi veya ilgası, idare-i örfiye ilânı, Meclis'in mebde ve zaman-ı itikadının tâyin ve tebdili ve indellüzum feshi dahi Büyük Millet Meclisi'nin doğrudan doğruya cümle-i vazaifindendir.

Madde 2 – Kanun-ı mahsusuna tevfikan rütbe, nişan ve manasıp tevcih ve itası vekil-i mesulünün veya Heyet-i Vekilenin kararı ve Büyük Millet Meclisi namına Reisin tasdikiyle icra edilir.

Madde 3 – İdam hükümleri derecat-ı mahakimden geçerek kesb-i katiyet ettikten sonra Heyet-i Vekilece tetkik ve Meclis Reisi tarafından tasdik olunarak icra ve infaz olunur.

Madde 4 – Ahval-i fevkalâdede kırk sekiz saat zarfında bera-yi tasdik Meclis'e arz etmek üzere Hükümet kanun-ı mahsusuna tevfikan idare-i örfiye ilân edebilir. İdare-i örfiye ilân edilen yerlere derhal istiklâl mahkemeleri gönderilir. Mamafih istiklâl mahkemelerinin azimet ve vusulüne kadar devam etmek üzere mahallerinden Divan-ı Harb-i Örfi teşkili ve bu heyetlerin ifa-yi vazife etmesi de caizdir.

Madde 5 – Büyük Millet Meclisi Reisi Heyet-i Vekile mukarreratını Meclis namına kırk sekiz saat zarfında imza ve iade edecektir. Bu müddet zarfında imza ve iade edilmeyen mukarreratı Heyet-i Vekile doğrudan doğruya icra edebilir.

Madde 6 – Büyük Millet Meclisi Reisi'nin huzuru ile ittihaz edilen Heyet-i Vekile mukarreratında dahi doğrudan doğruya Heyet-i Vekile mesuldür. Reisin reyi ancak istişari mahiyettedir.

Madde 7 – Büyük Millet Meclisi Reisi gerek Meclisin ve gerek Heyet-i Vekilenin kararlarını makamat-ı aidesine tebliğ ile mükelleftir.

Madde 8 – Büyük Millet Meclisi Reisinin gaybubetinde bütün hukuk ve vezaif ikinci reis tarafından ifa edilir.

Madde 9 – Büyük Millet Meclisi'nin reisleri ve reis vekilleri icra vekâletleriyle memuriyet-i saire deruhte edemezler.

Madde 10 – Heyet-i Vekile reisi ile Umur-ı Şeriye Vekili Meclis tarafından intihab edilir. Heyet-i Vekile reisi diğer vekilleri mebuslar meyanından intihab ederek Meclis'ten itimat reyi taleb eyler.

Madde 11 – Heyet-i Vekile; Reisinin riyaseti altında akd-i içtima edip dahilî ve haricî umur-ı mühimmenin merciidir. Mukarreratından muhtaç-ı tasdik olanları Büyük Millet Meclisi reisine arz ve takdim eyler.

Madde 12 – Vekillerden her biri dairesine ait umurdan mezuniyeti tahtında olanları şumulüne tevfikan icra ve icrası mezuniyeti dâhilinde olmayanları Heyet-i Vekileye arz eder. Ve bu gibi mevad Heyet-i Vekilede bilmüzakere icab-ı icra kılınır. Ancak, Devletçe bir taahhüd-i malîyi mucip mukavelat ile inhisarı mutazammın imtiyazatın Meclis tarafından kabul ve tasdiki şarttır.

Madde 13 – Vekiller; Hükümetin siyaset-i umumîyesinden müştereken ve dairelerine ait umurdan münferiden Büyük Millet Meclisine karşı mesuldürler. Bilcümle mukarreratın mamulünbih olması için Heyet-i Vekile Reisi ile daire-i mütaallikası vekili tarafından kararnamelere vaz'-ı imza edilmek suretiyle mesuliyetini deruhte eylemek şarttır. Heyet-i Vekilece ittihaz olunan kararlar umum vekillerin imzalarını havi olacak ve bu imzaların altında da Büyük Millet Meclisi Reisinin imzası bulunacaktır.

Madde 14 – Heyet-i Vekile azasından bir veya birkaçı veya heyeti-i umumîyesi hakkında Büyük Millet Meclisi azasından bir veya birkaçı tarafından dahili daire-i vazifeleri olan ahvalden dolayı beyan-ı şikayet edilirse mesele Nizamname-i Dahilî mucibince tahkik edilmek üzere bakur'a bir şubeye tevzi olunur. Netice tahkikatta şubece ittiham olunursa tertip edilecek Kararname Heyet-i Umumîyede kıraat ve ledel-iktiza şikâyet olunan vekil veya vekiller davet edilerek bizzat veya bilvasıta vereceği izahat istima olunduktan sonra azay-yı mevcudenin sülüsan ekseriyetle kabul ve tasdik edildiği takdirde evrak Divan-ı Âliye verilir.

Madde 15 – Meclisçe müttehem olduğuna karar verilen vekil veya vekiller İcra Vekâletide sâkıt olurlar.

Madde 16 – Divan-ı Âli on altı azadan mürekkeptir. Vekil veya vekiller hakkında mevrut ittihamname Heyet-i Umumîyede kıraat ve kabul olunmazdan evvel mezkûr kararı veren şube dahil olmamak üzere diğer dört şube azası meyanından dörder zatı rey-i hâfi ile intihab eder ve bunlar Divan-ı Âliyi teşkil ederler.

Madde 17 – Divan-ı Âli azaları kendilerine tevdi edilecek evrak-ı ittihamiyenin, Heyet-i Umumîyede esna-yı kıraat ve müzakeresinde hazır bulunmazlar.

Madde 18 – Divan-ı Âli, şubece ittiham ve Heyet-i Umumîyece kabul olunarak evrak-ı ittihamiyesi tevdi edilen vekillerin muhakemesini icra ve aza-yı mürettebenin sülüsan ekseriyetiyle katiyen ve Kavanin-i mevzuaya tabikan ita-yı hükm eyler.

Reis: Erzurum Mebusu Celâlettin Arif Beyefendi hin-i imzada bulunamadığı

Mazbata Maharriri: Mersin İsmail Safa; Aza Kütahya (Gerek esbab-ı mucibede ve gerek metn-i layihada bazı nukata muhalifim) Ragıp; Aza Mersin Salahaddin; Aza Erzurum Hüseyin Avni; Aza Sivas Mehmed Rasim; Aza Çorum Fuad Bey vefat etmiştir; Aza Konya Mehmed Vehbi; Aza Bursa Bazı nukata muhalifim Operatör Emin; Aza Karasi Hasan Basri; Aza Canik Ahmed Nafiz.

Doktrin Farklılığı ve Yol Ayrımı

Kanunun gerekçesi ve içeriği ile Mustafa Kemal'in konuşması birlikte ele alındığında Cumhuriyet'e giden yolda Kasım sonu, Aralık başı 1921'de ne denli önemli yol ayrımına gelindiğini gösteriyordu. İkinci gruptan Terakkiperver'e, tüm dargınlıklar ve doktrin farklılığı bu günlerde ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal her gün biraz daha Cumhuriyet'i çözüm olarak görüyor, muhalefet ise hilâfetten bir türlü vazgeçmeye yanaşmıyordu. Ama su yüzende tartışma "tevhid-i kuva" – "tefrik-i kuva" ekseninde gelişiyordu.

Bir haftalık bu tartışma ortamında temelde iki konu gündeme geldi. İlki hâkimiyet-i milliyenin kapsamı neydi ve bu tür bir anlayışta sadaret ve saltanatın yerinin olup olmadığıydı. Zira kanun tasarısının gerekçesi Kanun-ı Esasi'nin saltanat ve hilâfetin yüce konumunu ele alan yedi maddeyi içeriyordu. İkinci konu geniş yetkileri olan ve yasamayla yürütmeyi bünyesinde birleştirmiş olan Meclis hükümeti'nin, yani "vahdet-i kuva"nın dışında bir yürütme organı oluşturulup oluşturulamayacağıydı. Encümen-i Mahsus'un hazırladığı kanun tasarısına göre Batı'da olduğu gibi güçler ayrımına gidilmeliydi. "Tevhid-i kuva" istibdata giden yoldu. Kısaca "kabine" sistemini ihdas etmenin sırası gelip gelmediği tartışılıyordu.

Tüm hafta boyunca tartışmaları dinleyen Mustafa Kemal son kertede kararını verecek ve bu Meclis'le "Meşrutiyet"in ötesinde bir yapının kurulamayacağını görecekti. Öte yandan güçler birliği olmaksızın tasavvurundaki yeni bir rejimin kurulmasının imkânsız olacağını da görüyordu. "Tevhid-i kuva" sayeside her türlü engel aşılabilecek, Gazi ve yakın çevresindeki bir avuç insanın düşlediği reformları gerçekleştirilecekti. "Tevhid-i kuva" İkinci Dünya Savaşı ertesi gerçekleşecek siyasî depreme kadar Türkiye'nin gönülden bağlandığı siyasî rejim olacaktı. Nitekim 1920'li yıllarda defaatle ifade edildikten sonra 1931 yılında yayımlandığında partinin ilk programında kesin ifadelerle yer alacaktı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programın "devlet şeklimiz" başlıklı bölümünde "Vahdet-i kuva esası" şu satırları içeriyordu:

"Devlet şeklimiz: Vahdeti kuva esası

3 – Devletin esas teşkilâtı: Türk milletinin idare şekli, vahdeti kuva esasına müstenit olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına hâkimiyet hakkını kullanır; Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hakimiyet birdir, kayıtsız, şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna Fırka kanidir."

1927 yılı Büyük Kongresi'ne kadar Mustafa Kemal Meclis'te tam anlamıyla hâkimiyet kuramamıştı. Birinci ve İkinci Meclis'te gönüllerde "hilâfet"in ayrı bir yeri yaşatılmıştı. Abdülmecid Efendi sembolik de olsa devletin tepe noktasında olmalıydı. Cumhuriyet'in bir emrivaki ile Meclis'e kabul ettirildiği gün bile Meclis hazirûnu tepe noktasında hilâfetin yer alacağı meşruti monarşiye sıcak bakıyordu. Bu sorun ancak üçüncü Meclis'te çözüm bulmuş olacaktı.

Meclis'te kimi çevrelerde Mustafa Kemal'in savaş koşullarında olağandışı yetkilerle donatılışı sık sık eleştirilecekti. Liderlik konumu sorgulanacak, gizliden gizliye, hatta açıkça, "diktatörlük" ithamları ortaya atılacaktı. Bunda bilfiil yola çıkarken birlikte tavır koyan silah arkadaşlarının da dahli vardı. Mustafa Kemal'in gücünü kırmak, en azından sınırlamak için bir an önce Kabine sistemine geçilmesi öneriliyordu. TBMM Reisinin karşısına Heyet-i Vekile riyasetini çıkarmak gerekiyordu. Bunu yaparken de Batı uygarlıkları örnek gösterilecek ve "tefrik-i kuva"nın artık tüm medeni dünyada hakim olduğu ileri sürülecekti.

Selahaddin Bey ve "Tevhid-i Kuva"

Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyetine dair kanun tasarısı işte bu tür bir işlev görecekti. Kanun tasarısının Meclis'e takdimi ardından ilk oturumunda mazbatayı tanıtan Selahaddin Bey ilk ağızda sözünü esirgeme-

yecekti. Selahaddin Bey'e göre bilumum devletlerin yönetim şeklinde, "eşkâl-i idare"lerinde, iki seçenek vardı. Bunlardan biri yasama ve yürütmeyi, yani tüm güç odaklarını bir araya getiriyordu. Bu güçler birliğiydi. Diğeri güçleri ayırıyordu. Güçler birliğinin en büyük "ruhu" mutlakıyetti, istibdattı. Selahaddin Bey şöyle diyordu: "tevhid-i kuvanın bugünkü misali mutlakıyet ve istibdattır. Ne isterse baştaki âmir onu yaptırır". Güçler birliği ile özlemi duyulan "meşrutiyet"rejimine varılamazdı. Meşrutiyet "güçler ayrılığı"nı gerektiriyordu.

Selahaddin Bey bu konuyu sarahate şöyle kavuşturuyordu: Çünkü bir devleti teşkil eden kuva-yı muayyene-i esasiye, yani kuvve-i icraiye, teşriiye, adliye ayrı ayrı yürür, tekâmül eder. Ayrı, ayrı çalışır ve bir noktadan kuvvetini alırlar. Bütün dünyanın devletlerinde ve bütün yaşlı gördüğümüz devletlerde hukuken dahi sabit olduğu veçhile kuvve-i teşriiye, kuvve-i icraiye ayrı ayrı ve serbest vazifelerini ifa etmelidir. Ve zaten yapılan şey aşağı yukarı buna yakındır."

Selahaddin Bey'e göre TBMM ilk topladığı zaman yapılan şey, güçleri biraraya toplamak olmuştu. İlk evrede "aşırı" bir "merkeziyet"e gidilmişti. O zaman için bu gerekliydi. Yürütmede görev alacak vekiller ayrı ayrı Meclis tarafından seçiliyordu ve bu kişilerin belirli bir program dahilinde çalışacak konumları yoktu. Bu heyetin başında da TBMM reisi bulunuyordu. Sorun 1920 sonbaharında kısmen çözülmüş ve Teşkilât-ı Esasiye kanununda bir düzenlemeye gidilerek Heyet-i Vekile reisliğini vekillerden birisine verilmesi uygun görülmüştü. Ancak bu palyatif önlem sonucu İcra Vekilleri Reisi'nin Meclis karşısında yetkileri ve görevlerinde hâlâ bir sarahat yoktu. İşte bu kanun bu açığı kapama amacıyla hazırlanmıştı.

"Kuvve-i Teşriiye ve Kuvve-i İcraiye"

Encümen üstlendiği görevin çok ötelerine gitmiş ve ortaya bir anayasal metin çıkmıştı. Esin kaynağı ise büyük ölçüde Kanun-ı Esasi idi. Bu tür bir metnin Meclis'te infial doğurması kaçınılmazdı. Daha dün Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hazırlanmış, hâkimiyet kayıtsız şartsız Meclis'in uhdesine verilmişti. Özellikle kanun gerekçesinde tepe noktada hilâfet ve saltanatın yer alması payitahta karşı tepkilerin yükseldiği bir ortamda bardağı taşıran son damlaydı.

İki nazariyenin bir kere daha tetkikine müsaade buyurmanızı rica edeceğim. Bilûmum devletlerde mevcud olan eşkâl-i idarîye iki şekilde oluyor.

Biri kuvve-i teşriîye ve kuvve-i icraiye, yani alelûmum kuva tevhid edilerek kullanılır. Diğeri tefrik edilerek kullanılır. Tevhid-i kuvanın en büyük ruhu mutlakiyetle istibdattır. Ve tevhid-i kuvanın bugünkü misali mutlakiyet ve istibdattır. Ne isterse baştaki âmir onu yaptırır.

Tevhidi kuva meşrutiyet değildir. Meşrutiyet tefrik-i kuvadır. Çünkü bir devleti teşkil eden kuva-yı muayyene-i esasiye, yani kuvve-i icraiye, teşriiye, adliye ayrı ayrı yürür, tekâmül eder. Ayrı, ayrı çalışır ve bir noktadan kuvvetini alırlar.

Bütün dünyanın devletlerinde ve bütün yaşlı gördüğümüz devletlerde hukukan dahi sabit olduğu veçhile kuvve-i teşriiye, kuvve-i icraiye ayrı ayrı ve serbest vazifelerini ifa etmelidir. Ve zaten yapılan şey aşağı yukarı buna yakındır.

Meclis-i Âlinin ilk toplandığı zaman yaptığı şey, kuva-yi âliye-yi devleti esaslı teşkilâtla toplamak oldu, ilk kademe-i icraat ve teşkilât olmak üzere fazla merkeziyete gitti. O zaman ihtimal ki zamanına mahsus bir lüzum idi.

O zaman heyet-i icraiyenin münferiden tâyini mevzubahs oldu ve binaenaleyh müçtemian bunların külliyatından Meclise karşı mesul olacak ve diğer arkadaşlara muayyen bir programı göstererek o program için çalışacak bir zat orta yerde yoktu. Bunu Meclis-i Âlinin Reisi deruhte etmişti. Bunun ayrılması meselesi Meclisi Âlinizde geçen senenin teşrinlerinde veya Eylülün de

kabul olundu.

Teşkilâtı Esasiye Kanununda bir kademe-i terakki yapılmış, İcra Vekilleri Riyasetinin vekillerden birisine verilmesi meselesi mevzuubahs olmuş ve Teşkilâtı Esasiye Kanununun dokuzuncu maddesiyle bu sarahat meydana getirilmiştir. Bir şey eksik kalmıştı, İcra Vekilleri Reisinin Meclisi Âlinize karşı aldığı nasıl bir mesuliyet idi?

Salahaddin Bey

Tevhid-i Kuva Taraftarları

Salahaddin Bey'in ardından sırayla muhalif milletvekilleri söz aldılar. Kütahya mebusu Ragıp Bey "tarihi günler yaşıyoruz" diyecekti. Ve ekleyecekti: "Ve çok mühim olan bu kanunun her kelimesini bütün inceliğiyle tetkik etmezsek vazifemizi bihakkın ifa etmiş olmayız. Halbuki efendiler encümende buna dair değil, diğer bir meseleye dair, yani şekl-i Hilâfet ve Saltanata dair hakikaten uzun uzadıya müzakere cereyan etti. Bu müzakere neticesinde ekseriyet bu cihetin mevzu-i bahis olmamasını, bu cihetin bilahare ya bu Meclis tarafından veyahut diğer bir Meclis tarafından memleketin Kanun-ı Esasisi tespit ve yeniden tanzim olunurken mevzu-i bahis olması iddia edildi. Ve bu cihet ekseriyetle kabul edildi."

Ragıp Bey Kanun-ı Esasî'nin birinci maddesinden yedinci maddesine kadar olan kısmın baki kaldığını ilan edecek böyle bir Meclis'i tasavvur etmediğini söylüyordu. Çünkü "kellesine torbaya koyarak bütün cihana karşı isyan eden bir ihtilâlci meclis" bu yedi maddenin hükümlerini hiçbir vakit baki addedemezdi. Kanun tasarısı Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla eski Kanun-ı Esasi'nin bazı maddelerinin tadilinden ibaret olduğunu kaydeden Ragıp Bey İstanbul'da oturan padişahın ihanetini gördükten sonra millet kendi başının derdine düştüğünü ve Ankara'da bir Meclis'in oluştuğunu, artık burada düzenlenecek mevzuatta "hukuk-ı saltanat"ın söz konusu olmayacağını söylüyordu. Kısaca TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendi nefsinde toplamıştı.

Meclis'te Selahaddin Bey'e yöneltilen sorulardan biri kanunda önerilen hükümet şeklinin uygar ülkelerdeki hangi hükümet şekline benzediğiydi. Selahaddin Bey'in yanıtı "hükümet-i meşruta" idi. Yani hedeflenen "meşrutî" bir yönetimdi. Ve ekleyecekti: "Esasen hükümet-i mutlakanın biz tamamiyle bütün kuvvetimizle aleyhindeyiz. Hükümeti meşruta demek, hükümeti meşrua demektir."

Kısaca Selahaddin Bey güçler ayrımının "meşrutî" bir yönetim anlamına geldiğini, güçler birliğinin ise "hükümet-i mutlaka" olduğunu kaydediyor, "hükümet-i mutlaka"nın biz tamamiyle bütün kuvvetimizle aleyhindeyiz" diyordu. Bütün çağdaş devletlerin ve medeni milletlerin meclisleri bu nitelikteydi. Ülkeyi bu noktaya getirebilmek için on beş yıl önce millet gasp olunan hukukunu elde etmek için başkaldırmış ve millet kendi kanun-ı esasisini kendi tanzim edeceğine yemin etmişti.

Kanunun bir başka boyutu Meclis'i hilâfet hem de hükümdarlık hukukunu haiz bulunan teşriî ve icrai sıfatlarla mücehhez görülmesiydi. Şeriat ve fıkıhtan bir türlü taviz verilmek istenmiyordu. Müfid Efendi TBMM hükümetinin şerî ve aklın meczinden vücuda gelmiş bir "hükümet-i Şer'iye-i İslâmiye olması gerektiğini iddia ediyordu. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da doğruda doğruya "esasat-ı şer'iye ve fıkhiye"ye ve "asrın, medeniyetin, aklın icabettirdiği usuller" üzerine kurulu olması gerekiyordu. TBMM'de de hilâfet ağırlığını koruyordu. Böylece şer'i normlardan yola çıkan Müfid Bey de ayrı bir icra reisliği yeni bir sadrazamlık ihdası anlamına geleceğini söylüyordu. Hilâfet ve saltanattan ödün vermemekten yana olan birçok mebus Müfid Bey gibi düşünüyordu.

Kanun önerisine en güçlü muhaliflerden biri Operatör Emin Bey'di. "Daha bugünden böyle Kanun-ı Esasi'nin hukuk-ı padişahiye taalluk eden mevaddının uhdesine girişmek bana kalırsa zamanı değildir" diyecekti. Bu ihtiyatsız bir haraket olurdu. Kanun-ı Esasi'nin maddelerini zikretmemek gerekirdi. Zamanı geldiği zaman millet ona ne şekil vereceğini düşünürdü.

Operatör Emin Bey tasarı ile Teşkilât-ı Esasiye Kanunu arasındaki ideolojik çelişkiye dikkat çekiyor, Kanun-ı Esasi'nin ilk yedi maddesi ülkenin bir devrim sürecinden geçerken anlamını yetirdiğini, devrimin millete "hakk-ı hâkimiyet"ini verdiğini kaydediyordu. Bu arada Encümen'den Heyet-i Vekile için bir vazife ve mesuliyet kanunu hazırlamasını beklendiğini, Encümense Meclis-i Âli'nin kendisine çizmiş olduğu hudut ve salâhiyeti tecavüz ederek Kanun-ı Esasi'nin tadiline girişti̇ğini söyleyecekti. İzmit mebusu Sırrı Bey de aynı görüşteydi. Encümen kendisine verilen görevin "hudut ve selâhiyeti"ni tecavüz etmişti.

Edirne Mebusu Şeref Bey de muhalif arasındaydı. Millet irade-i milliyeyi hâkim kılmak için Meclisi toplamıştı. "Bugün bu Meclis bütün hukuk-ı hükümraniyi ve idare-i milliyeyi temsil ettirir bir Meclis"ti. Padişah konusunda da onun kendisine verilmiş olan gücü suiistimal ettiği için o gücü geri almış, kendi nefsinde toplamıştı. İhdas edilmiş olan halk hükümeti, akıl, idrak, iz'an hükümetiydi. Halk hükümeti, milletin kendi samimiyetinden doğan bir hükümetti. "Onun için halk hükümeti birbirinden kopmayacak halkalar gibidir ve o halkalar birbirine hiç kopmamak üzere perçinlenir. Ona perçin vuracak işte Türkiye Büyük Millet Meclisidir! Büyük Millet Meclisi onu vurduktan sonra o halkalar' mütesanit bir surette yaşar ve ondan hükümet kuvveti ve hükümet kuvvetinden de devlet denilen kuvvet meydana gelir." diyecekti.

Adana Mebusu Zekai Bey güçler ayrılığı sorununu bir kez daha gündem getirecekti. "Efendim, bu kanun bendenizin anladığıma göre, Heyet-i Vekileye vazife ve mesuliyet ve salâhiyet tâyini için tanzim edilmiştir. Bilhassa tefrik-i kuva nazariyesine riayet edilmek gayretiyle tanzim olunduğu anlaşılıyor. Evet; kuvve-i icraiye, kuvve-i adliye ve kuvve-i teşrîiye; bunlar müstakil birer kuvvettir. Bunları yekdiğerinden tefrik etmek lâzımdır, deniyor. Kanunun müdafaasını deruhde buyuran Salâhaddin Beyefendi de filhakika gayet açık olarak söylediler. Kendileri kuvve-i icraiyenin kuvve-i teşriîyeden tamamen tefriki taraftarıdırlar."

Zekai Bey'e göre güçler ayrılığı Avrupa'nın birçok anayasal hükümetinde genelleştirilmiş bir kuram, bir "nazariye" idi. Avrupa'nın birçok meşrutî hükümeti tarafından uygulanan bu ilkenin çürük bir nazariye olduğunu kaydediyordu. Son çeyrek yüzyılda "tefrik-i kuva" nazariyesine karşı ileri sürülen en mühim itiraz "kuvanın tefrik" yani güçlerin ayrılması millî iradenin bütünlüğünü, "vahdeti"nin gerçekleşmesine engel oluşuydu. Millî iradenin "vahdet"inin gerçekleşmediği ortamda "hâkimiyet-i milliye" tehlikeye girecekti. Bu yadsınamaz bir hakikatti.

Güçler ayrılığı anlayışı 19. Yüzyıldan beri Avrupa'da anayasa hukuk kuramlarında birçok uyuşmazlığa neden olmuştu. Zekai Bey yasama gücünün yürütme gücünden ayrılması mümkün müdür sorusunu soruyor ve Montesquieu'ye gönderme yaparak bu güçlerden biri diğerine tahakküm ettiği takdirde "zulüm" doğar diyordu. Ve artık güçlerin "tefriki sorunu değil, "tevzin"i, yani paylaşılması sorununun olduğuna dikkat çekiyordu. Ve şu sonuca varıyordu:

Demek'ki; kuvve-i teşrîiyenin ve içraiyenin mutlaka tefriki ve saha-i icraiyelerinin mutlaka 'biribirlerinden ayrılmaları mevzuulbahis değildir. Şimdi tevzin-i kuva ve salâhiyet meselesi vardır. Tefrik-i kuva meselesine gelelim. Tefrik-i kuvadan maksad tevzindir.

"Kabine" şekline karşı olan mebuslardan bir diğeri Dr. Mazhar Bey (Aydın) idi. "Büyük Millet Meclisi her iki vazifeyi uhdesinde cemetmekle, Garp hukukıyyununun ve sairenin bahsettikleri şekillere muhalif bir harekette bulundu, fikir ve kanaatinde bulunanlara taraftar olacak değilim" diyecekti. TBMM için ise şu görüşü serd edecekti: Bir Hükümet vardır ki; belki Meşrutiyetten, Cumhuriyetten çok geri ve belki Meşrutiyete bile tamamen girmemiş gibidir. Fakat tamamen hâkimiyet-i millîye esasına istinad etmiş hükümetler kadar kendi milletinin arzu ve amalîni tatmin edecek şekildedir. Onun teşkilâtı, kavanin ve nizamatı bunu temine kâfidir. Binaenaleyh bir şekilden ziyade, milletin ve memleketin icabını düşünerek bu şekl-i hükümeti yaptığımıza kaniyim. Heyet-i Vekile de bu icabatın taht-ı tesirinde meydana gelmiştir.

Meclis'te en güçlü konuşmalardan birini ise İzmir mebusu Mahmud Esad Bey yapacaktı. Selahaddin Bey'e göre Encümen'nin maksadının "istibdad"a mani olmak olduğunu söylüyordu. İstibdadın panzehiri ise "tefrik-i kuva" yani güçler ayrımıydı. Oysa Mahmud Esad Bey'e göre güçler ayrımı dünyanın herhangi bir noktasında uygulamaya sokulamamıştı. Bu konuda ünlü Fransız anayasacısı Léon Duguit'den destek alıyordu. Güçler ayrımı Hıristiyanlığın teslisi gibi hayal ürünüydü. Yalnız kitap sayfalarında yer alabilmişti. Güçler ayrımının en sadık yandaşı Amerika Birleşik Devletleri bile bu sistemi yürütmeye muvaffak olamamıştı. Güçler ayrımı kabul gördüğü andan itibaren bütün güç yürütmeye geçecek ve Meclis devre dışı kalacaktı.

Mahmut Esat'a göre, hükümet istibdadı ülkelerde ihtilallerin doğmasına yol açmıştı. Parlamento istibdadı ise ülkeleri düzlüğe çıkarmıştı. Güçler ayrılığı ilkesi kabul edildiği gün Meclis'in icra heyeti üzerinde denetimi kalmayacaktı. Bu da ülke için tehlike doğururdu. Tasarıda parlamenter sistem öneriliyordu. Bu sistemin esası ise parti hükümeti idi. Partilerin geliştiği ülkeler için geçerliliği vardı. Bu nedenle Türkiye'de işlemeyecekti. Sistemin belirleyicisi reisicumhurun ya da icrayı temsil eden bir padişahın olmadığı ortamda bir anlam taşımayacaktı. Ülkenin somut koşulları da parlamenter sisteme uygun değildi. Ülkede bilinçli bir toplumsal yapı yoktu. Bu nedenle parlamentarizm sınıf hâkimiyeti getirebilirdi. Kuvvetler ayrımı ilkesini "halk hâkimiyeti adına bir günah" olarak nitelendiriyordu.

Mahmut Esat İsviçre'de hukuk eğitimi görmüş bir mebustu. "Tevhid"den yanaydı. Bütün kuvveti Türk milletini temsil eden Meclis'e verilmesini savunuyordu. Mahmut Esat Bey güçler ayrımının, "tefrik-i kuva"nın sakıncaları Machiavel'e gönderme yaparak kanıtlama çabası içerisindeydi. Machiavel "Milletlerin hakkını gasp etmek için milletleri çiğnemek için onları taksim ediniz. Tefrikaya düşürünüz" diyordu.

Mahmud Esat Bey ve Tevhid-i Kuva

Muhterem Salâhaddin Beyefendi irat buyurdukları kıymetli nutkunda bize encümenin maksadının her şeyden evvel devlet idaresinde istibdada mâni olmak ve. dolayısiyle mesuliyete tâbi olmak olduğunu beyan buyurdular. İstibdada mâni olmak mesuliyet esasını vaz'etmek için de tefrik-i kuvanın elzem olduğunu söylediler.

Tefrik-i kuva, bugün dünyanın hemen hiçbir yerinde tatbik edilememiştir. Tefrik-i kuvadan maksat, Hükümeti, üç büyük kuvvetten mürekkep farz etmek; üç büyük kuvvet tarafından tatbiki kabul edilen bir sistemdir.

Bu sisteme göre kuvve-i adliye bir heyet tarafından, kuvve-i icraiye ikinci bir heyet tarafından, kuvve-i teşrîiye de doğrudan doğruya milletin mümessili sıfatiyle gelen heyet-i mebusan tarafından tatbik edilecek ve bunların, diğerine tecavüz hakkı olmayacak, müdahale hakkı bulunmayacaktır. Esası İngiltere hukuk-ı esasiyesinden alınan bu sistem bilâhare Montesquieu tarafından uzun uzadıya şerh edilmiş ve buna en ziyade sadık kalan bugün Şimalî Amerika ile Müttehide-i Amerika Hükümatı olmuştur.

Hukuk ulemasından Duguit diyor ki: «Tefrik-i kuva tatbikatta Hıristiyanlığın teslisi gibi hayal kabîlindendir. ' Teslis nasıl bir hayal-i muhal ise kanun sahasında ve tatbikat sahasında da tefrik-i kuva öyle hayal-i muhal oldu» diyor. Hakikaten efendiler bu sistemin en ziyade tatbik edildiği yer, Amerika olduğu halde orada bile Parlâmento ve Ayan'ın ayırdığı daimî komiteler tarafından heyet-i icraiyeler, daima teftiş altında bulunmakta ve mesail-i mühimmede komitelerin tasdikine iktiran etmeksizin hiçbir karar verememektedirler.

Binaenaleyh görülüyor ki efendiler esas itibariyle bir hayalden ibaret olan bu tefrik-i kuva yalnız kitap sayfalarında yer bulabilmiş, fakat tatbikat sahasında hiçbir müsmir netice, feyizli bir netice verememiştir. Bunun şöyle, böyle en ıziyade sadıkane tatbik edildiği memleketlerde bile büyük ve mühlik neticeleri olmuş ve memleketi müşkül vaziyete sokmuştur.

Bakınız efendiler, (Vilson) ahiren yazdığı bir eserde Amerika'nın tefrik-i kuvadan ne kadar zarar gördüğünü söylüyor. bu tefrik-i kuvadan hâsıl olan netice, mesuliyetin saklanmasıdır. İşte bu buhranlı anlarda Devle-

tin hareketini pek felâketli, pek mahûf bir hale getiriyor. Vilson; (Bu şekil, yani kuvvetleri tefrik ve mesuliyetleri tahdid etmek, bizim Devlet esasimizin açık bir noksanıdır. Amerika'lılar bunu ikmal etmelidir.) diyor.

Görülüyor ki muhterem efendiler tefrik-i kuvaya en sadık kalan Amerika'da bile bunun tatbiki mümkün olamamış ve tatbik edilen cihetleri de bir semere vermemiş. Amerika'nın Reisicumhuru bundan bizzat şikâyet etmiş ve kuvvetlerde vahdet esasının tesisini milletine teklif etmiş. En ziyade tefrik-i kuvaya taraftar olan Esmein adında bir müellif olduğu halde, o dahi tefriki kuvanın mümkün olmadığını ve binaenaleyh parlamentonun daima hâkim mevkiinde kalacağını söylüyor. Bununla bu ciheti arz ediyorum ki tefrik-i kuva arkasından koşmak, bunu kabil-i tatbik görmek, olmayacak bir şey ile uğraşmak, bir serap ardından koşup gitmekten ibarettir. Hattâ; Necker adında bir Alman muallimi tefrik-i kuvanın hâkimiyet-i milliye esasına muhalif olduğunu ve devlette elzem olan vahdet-i siyasiyi tefrik-i kuvanın ihlâl ettiğini ve bundan dolayı daima heyet-i icraiyenin heyet-i teşriiyeye tefevvuk ettiğini ve istibdadın bu suretle daha çok yol aldığını söylüyor. Ve reddediyor.

Cenubi Amerika, Şimalî Amerika'dan tefrik-i kuva esasını kabul etmiş. Fakat Tan Gazetesinin yazdığı uzun bir makalede; (Amerika'nın ihtilâllerden kurtulmamasına, Meksika'nın kan içinde kalmasına sebep, tefrik-i kuva esasının tatbik edilmesi ve bunda esas olarak, heyet-i icraiyenin teşriiyeden fazla kuvvetli bir mevkide kalarak; daima memlekette darbe-i hükümetle millet hâkimiyetini rahnedar etmesinden neşet ediyor), diyor.

Efendiler, bunu kabul ettiğimiz gün, farzımahâl olarak, şunu her şeyden evvel takdir buyurmak lâzımdır ki; bu, heyet-i icraiyeye kuvvet vermektir. Atalar sözüdür: «Söz kılıncı taşıyanındır.» Esasen icrai kuvvet, kudret, heyet-i icraiyenin elindedir. Bir de tefrik-i kuva esasını kabul ettiğimiz gün, heyet-i teşriîyenin heyet-i icraiyeye katiyen müdahaleye hakkı kalmadığı gün - Amerika'daki usul veçhile Montesquieu'-nün tarifi veçhile – heyet-i teşriîyenin ieraiyeye nüfuz etmediği gün, bu memlekette neler olacağını tasavvur buyurunuz, efendiler.

Biz Parlâmentonun şiddetli murakabesine göre memleketimizi sabık Kanun-ı Esasi ile darbe-i hükümetten kurtaramadık. Ondan daha ileri giderek, Parlâmentonun yani Türk milletinin hâkimiyetini hasrederek, heyet-i icraiyeyi büyük bir salâhiyetle teçhiz ettiğimiz vakit bilgi seviyesi çok yüksek olmayan bu memlekette heyet-i icraiye istibdadı, heyet-i teşriiye istibdadından daha çok tehlikeler tevlid edebilir. (Şüphesiz, sadaları)

Efendiler, Heyet-i Vekile en nihayet "millet istibdadı" demektir. Milletin istibdadı onun menafi-i umumîyesine muhalif olanlara karşıdır.

Bu memleket için bir feyz, bir sadettir. Bu memleketin kurtulduğu gün heyeti teşriîyenin istibdadı cari olduğu gündür. Heyet-i teşriîyenin Türk milletine istibdadı cari olmayacaktır. Heyet-i teşriîyenin istibdadı heyeti ieraiyeye karşı olacaktır. Ve diğer Türk milletine muhalif hareket edenlere karşı olacaktır

En nihayet bir Türk milletinin katî hâkimiyeti esasına istinad edecektir. Bütün ihtilâller hep heyet-i icraiyenin istibdadından neşet etmiştir.

Şimdi bizim memleketimizde acaba dünyanın hiçbir tarafında cay-i tatbik bulmayan ve bir hayalden ibaret bulunan tefrik-i kuva nazariyesini tatbik edebilir miyiz? Bendeniz bilhassa bunu tehlike buluyorum. Tefrik-i kuva kabul edildiği gün nazariye veçhile bizim artık heyet-i icraiye üzerinde teftişimiz kalmayacaktır. Bu itibarla tehlikelidir.

Avrupa inkılâbından alan Kanunu Esasi ile idare olunmak Türk milleti için bir felâketti. Bugün Türk milleti tamamen hareketinin mânasını tarihinden, iktisadîyatından alarak, tarihinin önünde titreyerek kendisine lâyik olan hukuk-ı esasiyeye müstenit bir teşkilât kanuniyle dünyanın önüne atılıyor. Türk milleti daha (Burjuva). Avrupa'nın bile nail olamadığı bir esasa müstenit bir devlet kuruyor (Alkışlar).

Efendiler, Türk milletini bu idareye lâyık görmemek doğru değildir. Türk milleti her hareketinde dünyaya yeni bir devir açmış, yeni mâna vermiş ve her hareketinde yeni bir vaziyeti hukukîye ihdas etmiş olan bu millet, hâkimiyetine müstenit tamamen vahdet-i kuva esasını kabul etmiştir.

Son olarak Encümen-i Mahsus üyeleri arasında bulunan ancak kanun taslağına karşı tavır koyan Bursa mebusu Operatör Emin Bey Kanun-ı Esasi'nin yedi maddesinin ortalıkta olması ülkenin geçirdiği inkılâp anlayışına ters düştüğünü vurgulayacaktı. Pekâlâ takdir ve tasdik buyurursunuz ki Büyük Millet Meclisi açıldığı günden beri birçok kanlı inkılâbat, Konya isyanları, Bolu isyanları, sonra Yozgat isyanları oldu. Birçok kanlar aktı. Bu ne idi? Esbabı ne idi? Hükümdar, elindeki kuvvetini millete vermemek için yaptığı birtakım mukabil tertibattı. Binaenaleyh bu inkılâba birçok müşkülât ile biz, çok kan dökerek nail olduk. Bu nail olduğumuz hürriyeti, ceffelkalem, Kanun-ı Esasinin yedi maddesini tasdik etmek suretiyle tekrar hükümdarın kucağına atamayız.

Benim söyleyeceğim son söz biz bir inkılâp yaptık ve bu inkılâp neticesinde millete hakk-ı hâkimiyetini verdik. İnkılâp vardır ve vaziyete de hâkimdir. Bunu, bir encümen-i mahsusun, bir ekseriyet veyahut ekalliyetin yapacağı üç, beş satırla nezetmek [yok etmek] mümkün değildir. İnkılâbı ancak inkılâp halledebilir.

—

Mustafa Kemal ve 1 Aralık 1921 Konuşması

İki kanadın bu çetin tartışmalarından sonra son sözü Mustafa Kemal söyleyecekti. Mustafa Kemal Meclis görüşmelerini yakından izlemiş ve kanun tasarısının kurulmakta olan rejim için ne denli sakıncalar içerdiğini görmüştü. Mustafa Kemal'in dört buçuk saat sürecek olan konuşması anayasal gelişmelere ne denli hakım olduğunu ortaya koyacaktı. Gazi'nin külliyatında bir belagat sanatı olan Büyük Nutuk bir yana bırakılacak olursa rejimin niteliğini belirleyen söylevlerin başında Mustafa Kemal'in 1 Aralık 1921 tarihli konuşması geliyordu. 1 Aralık 1921 Söylevi önemine binaen Mustafa Kemal'in basılıp halka dağıtılan ilk nutkuydu. Meclis konuşmasını bütünüyle veren ve 1922 yılında yayımlanan bu risalede "halkçılık" terimi bilfiil kapakta yer alıyordu: "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Bir Hitabesi – Halkçılık, Halk Hükümeti, Hâkimiyet Bila kayd u şart milletindir - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Kanun-ı evvel 1337 celsesinde Heyet-i Vükela'nın Vazife ve Mesuliyeti Hakkındaki Teklifin Müzakere ve Münakaşası Münasebetiyle İrad Olunmuştur. Ve Dört Saat Devam Etmiştir, Ankara 1340-1338 Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.*"

1 Aralık 1921 söylevi Mustafa Kemal'in kurmakta olduğu rejimin niteliğini ortaya koyuyordu. Henüz oluşmakta olan muhalefete de gönderilen ilk salvoyu oluşturuyordu. Zira Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tartışmaları sırasında da yer alan yeni rejimde hilâfet ve saltanatın yeri, bu arada şer'i yapılanma, Meclis hükümeti anlayışının karşısına "kabine" ya da "parlamenter rejim" anlayışıyla çıkarılıyordu. Süreç 24 Kasım 1921 günü başladı, bir hafta sürdü, ve 1 Aralık 1921 günü Mustafa Kemal'in söyleviyle son buldu.

Heyet-i Vekilenin Vazife ve Mesuliyetine dair Encümence hazırlanan kanun teklifi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesinin fıkra-i ahiresinde muharrer Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyetinin bir kanun-ı mahsusla tâyinini içeriyordu. Derin tartışmaları özetlemek gerekirse bir yanda Heyet-i Vekile'ye bir kabine kimliği kazandırmak ve böylece yasamayla yürütmeyi ayırarak Meclis hükümeti kalesinde bir delik açmak, bu arada saltanat ve hilâfeti sürekli gündemde tutarak savaş sonrası eski düzene dönmek, hatta Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe sokmak yatıyordu. Karşı safta ise millî hâkimiyetin temel güvencesi olarak güçlerin odaklandığı Meclis'i hakim-i mutlak kılmak ve millî hâkimiyet anlayışından ödün vermemek geliyordu. Kimilerine göre temel sorun saltanat ve hilâfetin mahfuziyetiydi. Kanun-ı Esasi'ye geri mi dönülecekti! Heyet-i Vekile ile bir tür sadaret rejimi mi ihdas edilecekti. Meclis, tıpkı Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi göstermelik bir topluluktan mı ibaret olacaktı! Kanun-ı Esasî'den yana olanlar toplantılar sırasında sürekli Batı parlamenter rejimlere gönderme yapıyor, Montesquieu'yü kalkan olarak kullanıyorlardı. Meclis'te sanki Rousseau ile Montesquieu'nün ruhları çarpışıyordu.

Mustafa Kemal görüşmeleri bir hafta boyunca sükunet içerisinde dinlemişti. Artık herkes kartlarını açık

etmişti. Bir hafta boyuncu Montesquieu ile Rousseau çatıştırılmıştı. Mustafa Kemal dersine iyi çalışmış, Rousseau'nun Toplumsal Sözleşmesi'ni satır satır okumuş ve güçler birliğinin ulus devlet inşasında kaçınılmazlığına kani olmuştu.

1 Aralık 1921 günü söz aldı ve siyaset felsefesi bağlamında doğaçlama dört buçuk saat sürecek konuşmasını yaptı. Heyet-i Vekile Meclis'in karşısına bağımsız bir varlık olarak çıkarılamazdı. Heyet-i Vekile'nin görevi Meclis'in çıkardığı kanunları uygulamakla sınırlıydı. Hakimiliyet-milliyeyi Meclis temsil ederdi. Onun üzerinde bir kuvvet tasavvur edilemezdi. Aksi takdirde milletin Meclis'e tevdi ettiği hâkimiyet ve irade suiistimal edilmiş olurdu. Encümen kendi kendine gelin güvey olmuş, üzerine vazife olmayan bir tasarı hazırlamıştı. Bunu yaparken de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu ihlal etmişti. Mustafa Kemal öz olarak şunu ifade ediyordu:

> "Heyet-i Vekile müstakil bir vaziyet ile Meclis-i Âlinizin karşısında ahz-ı mevki etmek salâhiyetine malîk değildir. Heyet-i Celileniz onların mevcudiyetini nazar-ı itibara almayarak kanun vaz'eder. Ve onların vazifesi bu kanuna tebaiyet ve itaat etmekten ibarettir."
>
> "Efendiler, bir heyet ki milletin idare ve hâkimiyetini tecelli ve temsil ettirmiştir ve bunun fevkında bir kuvve-i âliye yoktur, bu maddeyi vaz'etmek, bunun vazifesini tahdid etmek, bunun kudret ve kuvvetini tenzil etmektir ve milletin bize emanet etmiş olduğu hâkimiyet ve iradeyi suiistimal etmek demektir."
>
> "...Bu encümene Heyet-i Celileniz böyle bir vazife vermemiştir. Encümen vazifesinin hakikaten haricine çıkmıştır ve fevkine çıkmıştır. Hakikaten bu hakka kimse malîk olamaz. Binaenaleyh kanunun şeklini olduğu gibi alırsanız onun bu söylediğim fıkaratı, Teşkilât-ı Esasiye'nin birinci maddesini tahdid etmiştir. Yedinci maddesini tahdid etmiştir."

Halkçılık "Nizam-ı İçtimaîsi" ve "Halk Hükümeti"

1 Aralık 1921 konuşmasını anayasal bir metin yapan husus onun aslında Türkiye için Meclis hükümetinin neden gerekli olduğunu ayrıntılarıyla ifade ediliyor oluşuydu. Böylece Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan maddelere açıklık kazandırılıyordu. Mustafa Kemal konuşmasında zaman zaman "halk"tan söz ediyor, kurulmuş olan hükümetin "halk hükümeti" olduğunu vurguluyor, "halkçılık, nizam-ı ictimaîsini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-i ictimaîdir" diyordu. Mustafa Kemal'e göre, TBMM rejimi Batı demokrasilerinden farklıydı ve bu böyle olmalıydı. Zira, yeni kurulmakta olan rejim Millî Mücadele'nin bir ürünüydü. İlgili bölüm "Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz efendiler!" sözleriyle sonlanıyordu.

"Tevhid-i Kuva" "Tefrik-i Kuva" Seçenekleri

Mustafa Kemal'in çıkış noktası Meşrutiyet'ten devralınan "halkçılık"tı. Bu "hâkimiyet-i milliye"yi, halk egemenliğini özümsemiş bir anlayıştı. Kuracağı fırkanın adı da Halk Fırkası olacaktı. Türk milleti egemenlik

hakkını, kimsenin onayına ihtiyaç duymadan, onaylamayanlara karşı isyan ederek almıştı. Bu hak hiçbir şekilde iade edilmeyecekti.

Mustafa Kemal, hazırlanan tasarıyla Kanun-ı Esasi'ye doğru geriye yönelik bir adım atıldığı kanısındaydı. Osmanlı Devleti'nin çöküşünden Kanun-ı Esasi'yi sorumlu tutuyordu. 1876 Anayasası'nın hazırlanışını ve amaçlarını bir bir saydıktan sonra "Bu kitabın ahkâmı cari oldukça memleket ve milletin üzerinde istibdat ve mutlakıyetin berdevam olmasına mani olacak hiçbir kuvvet yoktur. Bu kitabın kuvvetini ya bir adam kullanabilir veya o adamı parmağıyla oynatabilecekler kullanabilir" diyordu. Son kertede Kanun-ı Esasi'yi "paçavra" olarak nitelendiriyordu.

Mustafa Kemal, tasarının doğurduğu tartışmanın felsefi temellerine iniyor, gerçek dünyada, doğada, evrende "tefrik-i kuva" yani güçler ayrımının olmadığını söylüyordu. Dünyada mevcut hükümet biçimlerinden bir adım ileriye gitmek isteyenlerin bulacakları hükümet şekli TBMM hükümet şekliydi.

Mustafa Kemal eleştirisini bitirirken "tefrik-i kuva"nın siyasî sonucu"kabine" biçiminin doğru olmadığını, tasarının memleket için "muzır" *düşüncelerin ürünü olduğunu, milletin yürüdüğü yolda devam edeceğini vurgulamış ve şu sözlerle konuşmasına son vermişti:*

"Teşkilât-ı Esasiyemize göre hükümet heyet-i celilenizden ibarettir. Yalnız bir kuvvetten ibaret olan hâkimiyet ve irade-i milliye heyet-i celilenizden mütecelli ve mütemessildir. Ve bu kayd ü şartla millet bizi buraya göndermiştir. Milletin bize tevdi etmiş olduğu bu vazife ve salahiyet ve bu mesuliyeti biz içimizden herhangi bir zata verip de o zatın kendi rüfekasıyla bize karşı bütün umur-ı muamelat-ı devlet ve milletten mesul olmasını bizim şerait-i mevcudiyemiz kabul edemez. Buna biz mezun değiliz. İşte bunun içindir ki heyet-i celileniz bütün vezaif-i devlet, millet ve memleketi deruhte buyurarak icra-yi faaliyet ederken, teferruat-ı icraiyede arkadaşlarımızdan bazılarını hidemat-ı devlete göre tavzif etmişlerdir. Fakat bu heyet hiçbir vakit de irade ve hâkimiyet-i milliyenin istinatgâhı olamaz. Her şeyin merci-i yegânesi TBMM'dir"

Tartışmalar uzayıp gitmişti. Nihayet bir önerge verilmiş ve "gerek esbab-ı mucibesi ve gerek bu esbab-ı mucibeye müsteniden tanzim edilen mevaddı ile maksad-ı teşekkülümüze ve buna müeyyid olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na münafi görülen işbu kanunun reddi ile Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyetine dair bilâ-kayd ü şart milletin hâkimiyetine müsteniden yeniden bir kanun tanzimi hususunun müstacelen Kanun-ı Esasi Encümeni'ne havalesinin tayin-i esami ile reye vaz'*ını*" teklif eden önerge üzerine Komisyon tasarıyı geri çektiğini belirtmişti. Ancak yapılan oylamada yeterli oy kullanılmadığı için tasarı ertesi güne kalmıştı. Bu gelişmeler karşısında mazbata muharriri Selahattin Bey de tasarının komisyona geri gönderilmesi için bir önerge verdi. İsteğin kabul görmesi üzerine Mustafa Kemal ve otuz beş arkadaşı yeni bir önerge vererek bu kanun için oluşturulmuş olan encümenin Kanun-ı Esasi Encümeni ile birleştirilmesini ve tasarının orada görüşülmesini istediler. Önerge çoğunlukça kabul gördü.

Tasarı görüşmeleri muhalefetle iktidarın bir tür hesaplaşmasıydı. Bir yanda Kanun-ı Esasi'ye geri dönülmesini önerenler, öte yanda Teşkilât-ı Esasi'nin ilkelerine dokunulmamasını savunanlar vardı. Ancak yenilikten yana olanların Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile çeliştiğini açıkça ortaya koymalarına rağmen tasarının reddedilmesini sağlayamamışlardı. Ortalığı yatıştırmaktan yana olan Rauf Bey, arabulucu oldu. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önergesinin kabulünü sağladı. Kanun-ı Esasi encümeni devreye girmişti ve yeni bir komisyon kurulmuştu. Komisyon beş kişiden oluşan bir gurup kurmuş ve kanun taslağının hazırlanmasıyla görevlendirmişti.

Bu arada kanun tasarısı basında da geniş bir biçimde tartışılmıştı. Komisyon ülkenin koşullarına uygun bir tasarı hazırlama çabası içerisinde çağdaş "halkçı" *hükümetlerin yasalarını masaya yatırmış, özellikle İsviçre Devlet Anayasası*'ndan esinlenmişti. Böylece sekiz maddelik yeni bir yasa taslağı hazırlandı. Ancak Büyük Taarruz öncesi Mustafa Kemal'in cepheye gitmesi üzerine bir süre gündemden düşmüştü. 1 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine tekrar gündeme alındı.

Yeni tasarıda İcra Vekillerinin seçimi kilit işlev görüyordu. Yasayı hazırlayan komisyon üyeleri bu konuda görüş birliğine varamamışlardı. Muhalefet kesimi, yeni tasarıda gönderilen adaya oy verme zorunluluğuna karşı çıkmış, bunu Meclis'in yetkilerini sınırlandırma olarak nitelendirmişti. Muhalefet gurubu bu yeni tasarıyla kendilerinden vekil adayının gösterilemeyeceği kaygısına düşmüşlerdi. Son aşamada muhalefetin dediği olmuş ve ilk üç madde Meclis'ce "tay" edilerek tasarı benimsenmişti. (8 Temmuz 1922). Meclis Başkanının Heyet-i Vekile seçiminde aday göstermesi sona ermiş, vekiller ile Heyet-i Vekile reisinin doğrudan doğruya Meclis'*çe gizli oyla seçilmesi ilkesi benimsenmişti.* Bu aynı zamanda Mustafa Kemal'in İcra Vekilleri riyasetinden uzaklaştırılması anlamına geliyordu. İcra Vekilleri reisliğine Meclis İkinci başkanı Rauf Bey getirildi.

Tasarı son şekliyle 15 Temmuz 1922'de Meclis'e sunulabildi. Kanunun gerekçesinde Encümen'in bu yasayla "hâkimiyeti bilâ-kayd ü şart millete bırakan ve icraî, teşriî bütün kuvvet ve kudretleri TBMM'de toplayan ve tecelli ettiren" Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir yerde ihlal edilmediği vurgulanmıştı. Ama bu tasarı da son noktayı koymamıştı. Genel görüşmeleri yapılmış ve maddelere geçilmesi kabul edilmişti. Ancak gündemde Büyük Taarruz vardı. Ülkenin içinde bulunduğu somut koşullar göz önüne alınarak tasarının maddelerine geçilememiş ve tasarı kadük kalmıştı.

Büyük Millet Meclisi'nin benimsediği Meclis Hükümeti modelinden "kabine" modeline geçişi amaçlayan tasarıya son darbeyi Mustafa Kemal vurmuştu. İşte bu aşamada Cumhuriyet'i II. Dünya Savaşı ertesine taşıyacak olan rejimin omurgasını oluşturan "vahdet-i kuva" yani güçler birliği tartışması sonuçlanmış oluyordu. Uygulamada ise 1927 Kongresi ve Nutuk belirleyici olacaktı. Nutuk, son kertede "hâkimiyet-i milliye" ve "vahdet-i kuva" anlayışının evrelerinin anlatımından oluşuyordu. 24 Kasım 1921'den itibaren bir tür satranç oynanmış, kimi kez kıran kırana mücadeleye girişilmişti. Ve 1926'da muhaliflerin aşırı kanadı "*İzmir suikastı*" ile oyunu "Rus ruleti"ne dönüştürerek yenik düşmüşlerdi.

Mustafa Kemal ve Kanun-ı Esasi Eleştirisi

1 Aralık 1921

bu kitabın [Kanun-ı Esasi'nin] mahiyetininin millet ile hâkimiyet ile irade-i milliye ile hiç alakası yoktur. Bu zat (II. Abdülhamit) bu kitaba istinaden gelecek millet vekillerinin hiçbir kıymeti bulunmayacağını, gayet beligane bir surette, yazıldığı gün ifade etmiştir.

Efendiler, Sultan Hamit bu kitaba istinaden ve bu kitapta bahşolunan hukuka istinaden, ve bu kitaba bakarak aldanan millet vekillerini dağıttı. Ve 33 sene bu milleti köle gibi istihdam etti! Nihayet zavallı millet tekrar istihsal-i hürriyet için, hâkimiyetinin istihsali için yeniden çalışmağa başladı. Bu mesailin içinde ben şahsen bulunduğum gibi arkadaşlarımın ekserisi de şahsen bulundukları için ne kadar elim ve tehlikeli mesaî olduğunu çok güzel tefehhüm buyururlar [zamanla anladılar]!

Nihayet 324'te tekrar ilân-i hürriyet istedik, meşrutiyet isteyib, hâkimiyet-i milliyemizin tecellisini istedik. Sultan Hamit derhal bu kitabı bize gösterdi:" "Pekâlaâ bu kitabı mı istiyorsunuz! Alınız verdim!" dedi. Millet ve onun vekilleri bu kitaba istinaden İstanbul'da toplandı. Çok geçmeden Efendiler, 31 Mart vakası çıktı. Ben de 31 Mart vakasında İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nun yanında ve belki başında bulunanlardan biriyim. O zavallı millet vekillerinin Ayastafonos'ta, şurada burada mâruz-ı felâket bir halde çırpındıklarını kendi gözümle görmüş bir adamım.

Nihayet içeriye girdik. Birçok kanlar akıttık, birçok insanlar astık: "İlle dedik, bu kitabı tatbik edeceksiniz". Derhal: "Pekâlâ tatbik edelim!" cevabını aldık. Ne oldu, Efendiler, Onu müteakip, Sultan Hamid'in hal'ini müteakip Sultan Reşat tahta çıktı.

Efendiler, bu kitabın ahkâmı cari oldukça memleket ve milletin üzerinde istibdat ve mutlakıyetin berdevam olmasına mâni olacak hiçbir kuvvet yoktur. Bu kitabın kuvvetini, ya bir adam kullanabilir veya o adamı elinde kullanabilecekler kullanabilirler. Filhakika Efendiler, Sultan Reşat merhum bu kitabın bahşettiği kuvvet-i istibdadiyeyi kullanamayacak tabiat ve hilkatte olduğundan dolayı bu defa da idare-i hükümete aynı birkaç kişi tarafından biliyorsunuz Efendiler, mutlakıyet-i idare senelerce bu memleket ve millete tatbik edilmiştir.

Nihayet Efendiler, Sultan Mehmet yerine sultan-ı hâzır geldi. Sultan-ı hâzır bu kitabın salâhiyeti dâhilinde verdiği hukuku derhal istimalde kusur etmedi. Derhal buraya kendine verilmiş olan hukuk-ı şahaneyi bil-istimal vükelâ-yı milleti kapı dışarı etti ve gönderdi.

Ne oldu sonra Efendiler, Erzurum Kongresi oldu, Sivas Kongresi oldu ve bu kongrelerde toplanmış olan insanlar millet namına dedi ki: "Hayır, biz hâkimiyet-i milliyemizi isteriz, irade-i milliyemizi kullanacağız! Nasıl? Yine bu kitabın ahkâmını tatbik ile kullanacağız" Telâkki-i şahane şu yolda idi: "Sahi mi söylüyorsunuz? Kabul ettik!" Millet yine bu kitaba böyle bakarak, çocukların şekere bakıp aldantıkları gibi aldanarak vekillerini İstanbul'a gönderdi.

Ne oldu Efendiler? İşte Efendiler bu hâdisata mastar olan bu kitap bu memlekete, bu millete ve bu milletle hâkimiyet-i idaresine ne dereceye kadar riayeti temin eder? Efendiler bu kitap, yapıldığı sırada Hariciye nazırı olan zatın Avrupa devletleri süferasına yazdığı bir tahriratta dediği gibi, padişah ile milletin taahhüdat-ı mütekabilesine müstenit bir kitaptır. Mukavelenamedir!

İnsaf edelim, bu kitabı yazan heyetin kimlerden ibaret olduğunu söyledim ve bu heyetin içinde bir azanın esna-yi tahririndeki kanaat-ı vicdaniyesini söyledim. Binaenaleyh bu kitapla millet arasında ne alâka ve münasebet vardır?

Efendiler, Bu kitap, üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldattıkça girive-i izmihlâle sevk eden bu kitaptan başka bir şey değildir (Paçavra sesleri). Bir paçavradır Efendiler (Alkışlar).

Binaenaleyh böyle bir kitabın, böyle bir harabenin ihyası için imal-i fikir edecek, imal-i nüfuz edecek, içinizde değil, hakikî efrad-ı milletimiz içinde dahi bir fert olmadığına bendeniz vicdanen kaniyim! Heyet-i celilenizin ruh-ı aslîsi, ruh-ı hakikîsi kat'iyyen bundan müberradır. Binaenaleyh, bidayette arz ettiğim gibi, sui tefsir, sui tefehhümle makasıd-ı ulviyemiz aleyhinde netice çıkarmak isteyen düşmanlarımıza bu söylediklerim bir cevap olsun (Alkışlar!).

Bu kitabın mahiyetini bu suretle izah ettikten sonra bir de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun ne olduğunu, müsaade buyurursanız, arz edeyim.

Efendiler, Tarih-i millîmizde ilk defa görülen, ilk defa vuku bulan bu hareketi Erzurum Kongresi'ni akdetmek suretiyle göstermiş olduk. Hakikaten memleketimizin bir kısım insanları emniyet ve itimat ettikleri murahhaslarını orada top-

ladı. Orada toplanan bu murahhasların ilk düşündüğü ve talep ettiği şey, halâs için düşünebildikleri şey (her halde, dediler, bizim milletimizin bir kuvveti vardır. Bu işlemiyor âtıl bir haldedir. Bunu âmil kılmak lâzımdır. Ve belki ancak bu suretle biz hâkimiyetimizi istihsâl edebiliriz).

Binaenaleyh Erzurum Kongresi beyannamesini mütalâa buyuracak olursanız orada millet prensip olarak bu dediğim ifadeyi kayıt ve ilân etmiştir. Sivas Kongresi aynı esas, aynı umde ve aynı akide üzerinde bütün memleketin halkı namına aynı tarzı kabul etmiş, o dahi kuva-yi milliyenin âmil olmasını ve irade-i milliyenin hâkimiyetini talep etmiştir.

Fakat demin izah ettiğim gibi bunun kabiliyet-i temsiliyesi (Kanun-ı Esasî'yi göstererek) bu kitapla olamaz. Hakikaten bu kitabın son rolü millet vekillerini, makam-ı hilâfet ve saltanatı ihraz eden zatın en büyük düşmanlarla müttefiken, dağıtmasiyle nihayet bulmuştur. Ve onun üzerine milletimiz çocukçasına aldatılmaktan ibaret olan bu hareketi artık tekrar etmemeğe tövbe ve istiğfar etmiştir ve bu defa hakikaten kuva-yi milliyeyi âmil, ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak üzere heyet-i celilenizi buraya göndermiş ve bugünkü şekl-i hükümetimizi tayin, tespit ve bugünkü şekl-i faaliyete vaz' eylemiştir.

Efendiler, Meclis-i Âlimizin ilk küşadı günlerinde nikat-ı esasiye ve umde-i esasiye olarak kabul etmiş olduğu hususatı ve hususata istinaden Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun mevaddını düşünecek olursak bu kanun doğrudan doğruya yalnız bizim kafalarımızdan, ilmimizden çıkmış bir kanun değildir! Bu kanun doğrudan doğruya her ferd-i milletin kalb-i vicdanında kendiliğinden tecellî etmiş, ve binaenaleyh heyet-i içtimaîyemizin vicdan-ı ulvîsi levhasında merkûz olmuş ve ondan sonra mevki-i mer'iyete geçmiştir."

İşte Efendiler, Teşkilât-ı Esasiyemiz böyle bir kanun-ı hakikîdir. Çünkü milletimizin vicdanından, kanaatinden çıkmıştır. Binaenaleyh Efendiler, heyet-i içtimaîyemizi teşkil eden bu umde-i hakikiyede müttehid olan hiçbir ferdiniz (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu göstererek) bu müessese-i ilmiyenin inhidamını (Kanun-ı Esasî'yi işaret ederek) ve bu kara kitabın, bu harabenin, baykuş mesnedi olabilecek olan bu nesnenin iade-i meriyeti taraftarlığını vicdanında bulamaz (Bravo sesleri, alkışlar)!

Mustafa Kemal'in Güçler Birliği Anlayışı

1 Aralık 1921

Mazbata Muharriri Beyefendi buyurdular ki: "Bu kanunu yaparken pürüzsüz bir heyet-i icraiye vücuda getirmek ve buna muvaffak olabilmek için de nazariyat-ı meşrutiyete istinat etmeyi düşündük. Nazariyat-i meşrutiyet demek tefrik-i kuva demektir. Kuva-yi adliye, kuva-yi teşriiye, kuva-yi icraiyenin tefrikidir. Meşrutiyetin mevcudiyeti bu üç kuvvetin ayrı ayrı müstakilen idare edilmesine mütevakkıftır.

Bu kanunu müdafaa etmek için ilk söylediklerinizi tekrar edeceğim. "Binaenaleyh bu üç kuvvet ayrı ayrı müstakilen tatbik olunmalıdır. Çünkü bir hükümet teşkil edebilmek için tefrik-i kuva şartı evlâdır" buyurdular. "Zira tefrik-i kuvada istibdat yoktur. Tevhid-i kuvada istibdat vardır."

Hakikatte Efendiler, tabiatta Efendiler, âlemde Efendiler taksim-i kuva yoktur. Yani irade-i milliye ile ifade ettiğimiz kuvvette taksim-i kuva yoktur.

Malûm-ı âlileridir ki veyahut malûm olmak lâzımdır ki - çünkü bu noktada itikadat ve içtihadat ve telâkkiyat-ı ilmiye tebeddül eder – insanlar bizzaruri kabiliyet-i içtimaîyeyi haiz mahlûkattır. İnsanlar bizzaruri beraber yaşamak ihtiyacında vücut-pezir olmuş mahlûkattır. Binaenaleyh beraber yaşamakta olan insanlar bir cemiyet teşkil eder ki bu cemiyet kendisini teşkil eden efradın kuvvetlerinin içtimaından hâsıl olur. Ve işte irade, hâkimiyet denilen kuvvet bu kuvvetten ibarettir; işte bu kuvvet cemiyetin kuvvetidir; ve bu kuvvet cemiyeti teşkil eden her ferdin ayrı ayrı kuvvetine faiktır. Belki bu ifademden bu kuvvetlerin maddî bir şey olacağı zannedilir! Kuvvetleri cem ederek bir muhassala bulmuş oldum. Evet isterseniz maddî telâkki edin; fakat bu maddîyetin içinde manevî bir kuvvet vardır.

Efendiler, bu da izah edebilmek için müsaadenizle şu tarzda beyanatta bulunacağım: Bir cemiyetin içinde beraber yaşamak mahkûmiyet-i beşerisinden, fıtriyesinden dolayı müşterek bir hiss-i içtimaî vardır. Manevî olan bu hiss-i içtimaî bir kuvvet ve nüfuz-ı içtimaî teşkil eder. İşte bu kudret-i müştereke-i mânevîye demin izah ettiğim gibi o kuvvetle beraberdir, ayrı bir şey değildir.

Efendiler, Bu kuvvet zaman ile ve insanların terakkiyat-ı medeniyesiyle teali eder, kesb-i resanet eder ve yükselir ve irade-i milliye, hâkimiyet-i milliye bu kuvvetten ibarettir.

Efendiler, işte hükümet mefhumu bu kuvvetin derece-i tebellüründen çıkar! Şimdi sorarım Efendiler? Bu kuvvet kabil-i tefrik midir ve kabil-i tevdi midir? Buna verilecek cevaplar evettir. Bu kuvvet kabil-i taksimdir. Filhakika bir heyet-i içtimaîyeyi teşkil eden efradın muhassala-i kuvası olan bir kuvveti taksim etmek istediğiniz zaman o heyet-i içtimaîyeyi teşkil eden insanları parçalamak lâzım gelir ki bir muhassala-i kuva olan bir heyet-i içtimaîyeyi parçalamadan, inhilâl ettirmeden onların kuvve-i muhassalasını inhilâl ettirmenin imkân-ı tabiisi yoktur. Bu kuvvet kabil-i tevdi midir? Efendiler, evet kabil-i tevdidir. Fakat bunun için o kuvvetin sahibi olan vücud-ı içtimaîyenin meflûç olması ve meflûç bırakılması şarttır. Ve ataleti, betaati kabul etmesi şarttır. Kuvvetini herhangi bir yere veren, kuvvet istimâl etmeyen bir fert, bir uzvu meflûçtur. O halde böyle dememek lâzımdır.

Bir vücud-ı siyasiyi teşkil eden kuva-yi içtimaîyenin irade-i içtimaîyesi olan bu kuvvet, irade ve hâkimiyet ve hâkimiyet-i milliye ifade olunan bu kuvvet caiz-i tevdi midir? Caiz-i tevdidir. Halbuki heyet-i içtimaîye bir vücud-ı siyasiye munkalip olduktan sonra ise bu gayr-ı mümkündür. Mümkün olması vücud-ı siyasinin infisahına vabestendir.

Efendiler,

İrade-i milliye, hâkimiyet-i milliye denilen kuvvet gayr-ı kabil-i taksim ve tefrik olduğu bedihiyat-ı riyaziye ile de anlaşılıyor. Şunu da ilave edeyim ki; bütün vazıü'l-kanunlar, bütün müderrisin, bütün ulema bu nazariyeyi daima hakayık-ı riyaziyeye istinaden tespit etmişlerdir. Bir heyet-i içtimaîyenin kuvvetinin menbaı kendisidir, bir heyet-i içtimaîyenin bu kuvvetinin mahall-ı sarfı da o heyet-i içtimaîyenin kendisidir.

Efendiler, nazariye-i meşrutiyetin vazı'ı olan filozoflar hakikaten kuvveti müstakil üç parçaya ayırırlar.

Her birinin müstakilen icra-yı faaliyet eylemesini arzu ederler, bunun teminine çalışırlar. Bu kuvvetlerin ismine de kuvve-i icraiye, teşriiye ve adliye derler. Bunların beynindeki muvazenet ve münasebeti düşündükleri zaman şöyle ifade ederler.

Derler ki; kuvve-i teşriiye kanun yapan bir kuvvettir. Bütün kanunları o yapar. Heyet-i icraiyenin mevcudiyeti ancak bu heyet-i teşriiyenin yaptığı kanunların içinde o kanunlarla kaim olduğundan dolayı kuvve-i teşriiye kuvve-i icraiyenin fevkındadır. Yalnız burada bir kelime daha ilâve edeyim: Usul-ı meşrutiyette hâkimiyet-i milliye heyet-i teşriiyede tecelli ettiriliyor, heyet-i mebusanda tecelli ettiriliyor. Halbuki Efendiler, hâkimiyet-i milliye kuvve-i teşriiyede değil bu kuvvetin fevkında tecelli eder. O ise kuvve-i icraiyeye aittir.

Kuvve-i icraiyeyi ele alalım: Heyet-i teşriiyenin yapığı kanunları bilhassa hukuk-ı şahsiyede müstakilen, hiçbir tarafın müdahalesi olmaksızın tatbik edecek kuvvet, kuvve-i adliyedir. Şimdi ufak ve amelî bir noktayı hep beraber hatırlıyalım: Herhangi kuvve-i adliye, kuvve-i teşriiyenin yaptığı kanunu tatbik edebilmek için, filan insanı çağırmak ve onu tecziye etmek için elindeki vasıta nedir? Polis ve jandarma değil mi Efendiler? Polis ve jandarma ise kuvve-i icraiyedir. O halde kuvve-i adliyenin nokta-i istinadı kuvve-i icraiyedir. Kuvve-i icraiye, kuvve-i adliyeye zahir olmaktan teberri etsin. Kuvve-i adliye âtıldır, mahkûm-ı atalettir, yoktur. Böyle bir kuvvetin istiklâli neresidir? Rica ederim böyle bir kuvvet nasıl müstakil olabilir.

Gelelim kuvve-i teşriiyeye; hakikat halde kuvve-i teşriiye kanunu yapar, fakat yine kuvve-i teşriiye, yaptığı kanunun tatbikatını bizatihi temin ve tekeffül etmez ve taahhüd etmez. Halbuki Efendiler, her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilâkis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir. Fazla tafsilat vermeyelim; dünyada hakikat-i tarihiye, hakikat-ı kevniye olarak söylüyorum, hakikat-ı ilmiye olmak üzere söylüyorum; tatbik eden, icra eden, karar verenden daima daha kuvvetlidir.

O halde Efendiler, bu taksim-i kuvayı ve bu kaziye-i meşrutiyetin menşe, menba ve esasını başka noktalarda ve başka sebeplerde mütalaa etmek lâzımdır. Ve ben zannediyorum ki bütün arkadaşlarımız ve hatta tetebbuatı gayet mahdut olan herhangi bir vatandaşımız benim işaret edeceğim noktaya bakarsa bunu gayet tabii ve kendiliğinden anlar.

Efendiler, insanlar tabiaten ve fıtraten beraber yaşarlar ve fakat; beraber yaşayan insanlar mutlaka idare olunmak ihtiyacındadır.

O halde heyet-i ictimaiyenin bidayet-i teşekkülünde sevk ve idaresi için başında bir hâkim olmak ister, fakat diğeri vâsıl-ı kemal olur olmaz bilâ-kayd ü şart bu hâkimiyetin altından çıkmak ister! Şu hâlde birisi heyet-i içtimaîyenin kuvve-i hakikiyesi, kuvve-i tabiiyesi, iradesi, hâkimiyeti... Diğeri esbab-ı muhtelifeden dolayı, fakat her halde diğerinin arzusunun, emelinin hilâfında olmak üzere emreden, tahakküm eden, istibdat yapan bir kuvvettir. İnsanların cemiyyat-ı muhtelife ve sairesinde tarihin bize göstermiş olduğu numuneler bundan ibarettir.

İşte Efendiler, bu kuvve-i müstebide ile bir kuvve-i asliye ve hâkimiyenin

mücadelesi bidayetten bugüne kadar temadi etmişti. Ve bugünden sonra da daha pek çok temadi edip gidecektir. Fakat ne kadar temadi edeceğini bilemem. Ve bütün bu mücadele, kuva-i asliyenin sahib-i aslisi olan heyet-i içtimaîyenin saadet-i hakikiyesine müteveccih olan sây'in, bir kuvve-i müstebide ile mücadelesidir. Kuvve-i asliye, irade-i milliye, kuvvetini ihsasa muvaffak olabilecek derecede kuvve-i müstebideye karşı şekil ve vaziyet almak ister.

Fakat hiçbir zaman o kuvve-i müstebide bu kuvvetin tebellür etmesini istemez. Binaenaleyh insanlar terakki ettikçe yavaş yavaş o kuvvet-i müstebide de heyet-i içtimaîyenin tecelliyat-ı idarîyesini kısmen tanımak, maslahaten tanımak mecburiyetinde kaldığını görüyor. İşte bütün cihanda mevcut milletler ve o milletlerin şekl-i idaresi böyle birtakım manzaralar arz etmiştir. Daima saadet-i beşeriyesini düşünen birtakım insanlar, daima düşünmüşlerdir ki: "Ne yapılım? Bu kuva-yi asliyeyi, bu irade-i asliyeyi, bu irade-i müstebidenin taht-ı tazyikından tecrit edelim. Çünkü saadet-i hakikiye-i beşeriye bundadır."

Âlimler, müdekkikler gördükleri manzaralar ve levhâlâr ve o levhâlârın ihtiva ettiği esbab ve anasırı mütalaa ettikleri zaman görmüşlerdir ki; iki kuvvet vardır. Biri, irade-i asliye-i milliye, diğeri kuvve-i kahire ve müstebide. "O halde hiç olmazsa bu iki kuvvetin sahiplerinin birbirene en az bir zarar verecek bir şekil bulalım" demişler. Bir çare ve tedbir bulalım ki kuvve-i müstebidenin tesirini tahfif etsin! Bu düşünülmüş olan şey nazariyat kitaplarında meşrutiyetle ifade olunur.

Kuvve-i müstebide sahibini de aldatmaya kıyam etmişler ve demişler ki: "Korkma her şeyde hâkim sensin, her şey senin... Yalnız senin. Yalnız şu istimal ve tatbik ettiğin kuvveti senin de istirahatin için ve fakat senin de mevkiini katiyen sarsmamak şartiyle müsaade buyurun da taksim edelim" demişler, etmişler. Daima yine kendisiyle beraber olmak şartiyle bir kuvve-i icraiye ihdas etmişler. Fakat milleti aldatmak için bir kuvve-i teşriiye ve yine o kuvve-i icraiye ve kuvve-i müstebidenin tesirini tahfif için bir kuvvet daha; kuvve-i adliye! Ve hedefi, heyet-i içtimaîyenin menafi-i hakikiyesini izrar eden kuvvetin tesiratını tahfif için ehvenişer olmak üzere bu taksim-i kuva, fakat hiçbir vakit Efendiler, bu şekiller insanların saadet-i beşeriyesini ve saadet-i hakikiyesini temine kifayet edememiştir.

Nasıl kifayet etsin ki gayr-i hakikî ve gayr-i meşrudur. Bizzarure yapılmıştır. Ehvenişer olmak üzere yapılmıştır ve Efendiler, insanlar bu şekil dahilinde dahi kalmamışlardır ve kalmayacaklardır. Daima bu şeklin ve tazyikın içinden çıkmak için çalışırlar, çalışmışlar ve çalışacaklardır.

Vücuda gelmiş olan inkılâbatın hep bu yüzden olduğunu arz etmiştim. Bu inkılâbatın en mühimmi, malûm-ı âliniz, Fransız inkılâb-ı kebiridir. İnkılâbat içinde en feyizli ve en velûdu ve taleb-i hak nokta-i nazarından ve bütün beşeriyet, hâkimiyete tesahüp fikrini vermek itibariyle fevkalâde mühim olan budur. Fakat o dahi Fransızların arzu ettiği derecede saadetlerine kâfi değildir. Ve daha tebeddül edecektir.

Ve ben eminim ki arkadaşlar, cihanda mevcut olan tarz-ı hükümetlerden bir hatve daha ileriye çıkmak bu beşeriyet için nasip olursa, emin olunuz ki Efendiler,

bulacakları şekil Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin şekli olacaktır (Alkışlar). Efendiler, bu tarz da tarih-i beşerde yeni görülmüş bir şekil değildir. Veyahut başka suretle ifade edilirse, hakikat-i halde hâkimiyet yalnız bir şekilde tecelli eder. O da hâkimiyetin sahibi olan insanların doğrudan doğruya bir araya gelerek teşrîî, icraî ve adlî vezaifi bizzat ifa etmeleriyle mümkündür. Ve söylediğim şey, Efendiler, tarihte fiilen mevcut olmuş şeylerdendir.

Tabii, tetebbuat sahibi olan rüfekamız pekala bilirler iki Roma'da, Isparta'da, Atina'da, Kartaca'da mevcut olmuş olan mecâlis-i umumîye hakikat-i halde bizim yaptığımız şeyleri yapıyorlardı. Kanun yaparlardı, memur intihap ederlerdi, muhakeme yaparlardı tecziye ederlerdi. Ve her şey yaparlardı. Ve Roma'da dört milyon halk vardı. Efendiler, Bu dört milyon halk şayan-ı hayret bir surette toplanırlar ve beş on kişilik bir kabineden daha seri ve bilhassa daha mâkum ve muhik bir surette; icraî ve adlî ve teşrîî vazifelerini ifa eylerlerdi.

Fakat, Efendiler, İki bin sene evvel mevcut olan bu arzu-yi hakikîyi insaniyete ve medeniyete ve şer'e mutabık ve muvafık olan bu usulü birtakım müstebitler çıkmışlar ve yıkmaya teşebbüs etmişler ve bin türlü entrikalar kullanarak cemiyet-i beşeriyedeki bazı insanları iğfal etmişler. Ve nihayet tarih-i Kurun-ı Kadime'de mevcut olan bu güzel şeyler, tarih-i Kurun-ı Vusta'da birtakım müstebit krallıklara ve imparatorluklara inkılâb etmiştir.

Binaenaleyh, hükümet-i avam denilen, bu izah ettiğim nokta, bugün için ancak ve yalnız bizim şeklimizde kabil-i tecelli ve tatbiktir. Bundan başkası doğru değildir.

Efendiler,

Bu nazariyat-ı meşrutiyeti bulan en büyük filozofların bu nazariyatı kurmak için çalıştıkları esasları tetebbu ettim. Bunlara nüfuz ettim. Benim gördüğüm şudur: Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu kuvvet-i müstebide o irade-i içtimaîye ve milliyenin dûnunda kalabilsin. Yahut sıfıra müncer olabilsin, diyorlar. Ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar. Jean-Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit hakikat olduğuna kail olduğum, bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğer bir cinnettir. Merak ettim. Ahval-i hususîyesini tetkik ettim anladım ki: Hakikaten bu adam mecnun idi. Ve hal-i cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh; çok ve çok istinad ettiğimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür.

—

Mustafa Kemal ve Halkçılık Tanımı

"Halkçılık, nizam-ı ictimaîsini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-i ictimaîdir."

"Bu hükümet demokrat bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir, yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi zikredilen hükümetlerden hangisidir?' buyurdular!

Efendim bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, mahiyet-i ilmiyesi itibariyle, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat hâkimiyet-i milliyeyi, irade-i milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir. Bu mahiyette bir hükümettir! İlmî, ictimaî noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse 'halk hükümeti' deriz. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun birinciden dördüncüye kadar olan maddeleri hükümetin ne olduğunu, kimin tarafından idare olunduğunu, idare eden heyetin kuvvet ve salâhiyetini tasrih etmiştir. Şekil ve sureti tespit olunmuştur. Fakat meslek-i ictimaî itibariyle dahi düşündüğümüz zaman, biz hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan erbâb-ı say'ız, zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır; salâhiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı iktisab ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını say'dan muarra geçirmek isteyen insanların bizim heyet-i ictimaiyemiz içerisinde yeri yoktur; hakkı yoktur! (*Alkışlar*) O halde ifade ediniz Efendiler, Halkçılık, nizam-ı ictimaîsini say'ına, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-i ictimaîdir.

Efendiler, Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyet-i umumîyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyece mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikâtla ve izahâtla hükümetimizin istinad ettiği esasın, ilm-i ictimaîye müstenid bir esas olduğunu bariz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz efendiler! (*Alkışlar*)"

Mustafa Kemal 1 Aralık 1921

Atatürk'ün "Halkçılık Programı" [27]

Türkiye'de de halkçılık siyaset sosyoloji kitaplarında yer alan "siyasal demokrasi" anlayışından farklı bir çizgide evrildi. Bunda Cihan Harbi'ne neden olan sorunların payı büyüktü. Özellikle Düvel-i Muazzama diye bilinen büyük devletlerin dünya ölçeğinde paylaşım sorunlarını çözemeyişleri ve dünyayı topyekûn bir savaşla büyük bir felakete sürüklemeleri kapitalizm ve demokrasiye olan güveni büyük ölçüde sarsmıştı. 19. yüzyılın inşasında başı çeken liberalizm yıpranmış; yeni arayışlara neden olmuştu. Bu arayışlardan biri de Türkiye'de

27 Zafer Toprak, "Halk Fırkası'nın Kuruluş Evresi: 'Halkçılık Programı' ve 1923 Nizamnamesi," *Toplumsal Tarih*, sayı 213, Eylül 2011, s. 20-29

görülecekti. Gazi Mustafa Kemal, 1927 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Büyük Kongresi'nde okuduğu Nutuk'ta Meclis'te oluşan hiziplere değinirken şu satırlara yer veriyordu:

"Bilmünasebe arz etmiştim ki ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı, Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin mahiyet-i Esasiyesini ve usulü idare hakkındaki nokta-i nazarı tespit eden ve Meclis'in küşadını müteakip kıraat ve kabul olunan takririmi de bu kısımla beraber, Halkçılık programı unvanı altında tab'ı ve neşretmiştim"

Bu satırlar birçok araştırmacıyı 1920 güzünde yayımlanmış bir Halkçılık Programı'nın peşine düşmeyi sevk etmişti. Bugüne kadar Millî Kütüphane ve TBMM kütüphanesi dahil, Türkiye'nin herhangi bir kitaplığında, ya da bireysel kütüphanede ayrı basılmış böyle bu program bulunamadı. Gazi, herhalde Meclis'te dağıtılan metni basılmış bir program olarak hatırlıyordu.

İttihat ve Terakki II. Meşrutiyet yıllarında birçok kez program yayımlamıştı. [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nın programı ise ancak 1931 kurultayında kabul edilecekti. Fırka uzun süre olası programın kimi hususlarını da içeren nizamnamelerle yönetildi. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi tarihini yazan ya da Millî Mücadele'nin geçirdiği evrelerden söz eden hemen hemen her kitap Halkçılık Programı'na gönderme yaptı. Bu vesileyle farklı belgeler Halkçılık Programı olarak sunuldu. *Atatürk*'ün Halkçılık Programı başlıklı eserinde İsmail Arar, tüm çabalarına karşın bu basılı programa ulaşamadığını belirtiyordu.[28] Ama yine de, kitabının önsözünde Atatürk'ün, 1920 yılı Eylül ayında, Halkçılık Programı adı altıda bir de broşür yayımladığını kaydediyordu. Kanıtı 1927 yılında söylenen *Nutuk*'tu.

Gazi'nin Nutuk'ta sözünü ettiği 13 Eylül günü Meclis'e verilen takrir Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla "İcra Vekilleri Heyeti adına Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne sunduğu "program"dı. "Heyet-i Vekile'nin siyasî, ictimaî, idarî, askerî nokta-i nazarlarını telhis ve Teşkilât-ı idarîye hakkındaki mukarrerâtını ihtiva eden program"dı. Ama sunulduğu aşamada "halkçılık programı" adı konulmamıştı. Takririn içeriğinde halkçılıkla ilgili tek bir satır ya da sözcük yoktu. Gazi, yıllar sonra bu belgeye *Nutuk*'ta "Halkçılık Programı" olarak atıfta bulunmuş olabilirdi. Diğer bir deyişle 1920 sonbaharında Meclis'e "halkçılık" adı altında bir belge sunulmamıştı. Ancak komisyonda bu şekilde yorumlar olmuştu.

Bu belgenin sonraları "Halkçılık Programı" olarak nitelenmesi, Meclis'te "Bolşevik" tehdidinin ortaya çıkmasıyla yakından bağlantılıydı. Tokat Mebusu Nâzım Bey'in 89 oya karşı 98 oy ile Meclis tarafından Dahiliye Nazırı seçilmesi, Mustafa Suphi'nin girişimleri, Halk Zümresi, Halk İştirakiyun Fırkası ve Yeşil Ordu, Gazi'nin iktidarı için tehdit oluşturabilirdi. Layiha'nın hazırlanması ve içeriğinin belirlenmesinde 8 Eylül 1920 tarihinde *Yenigün Gazetesi*'nin yayımladığı Halk Zümresi'nin siyasî programı etkili olmuştu. Nitekim taslak, bu programın yayımlanmasından sadece beş gün sonra 13 Eylül 1920 tarihinde Meclis'e sunulmuş ve 18 Eylül 1920 tarihinde okunmuştu. Bunu tehdit olarak algılayıp Ali Fuat Cebesoy'a yazdığı bir mektupta ilk kez Meclis'e sunulan "halkçılık programı"ndan söz edecekti.

CHF Büyük Kongresi'nde okunan Nutuk bir kenara bırakılırsa, Mustafa Kemal'in Meclis'te yaptığı en uzun konuşmaların ilki yukarıda belirtildiği gibi "Meclis'in küşadını müteakip" 24 Nisan 1920 tarihinde yapılmıştı. Daha çok Millî Mücadele'nin ilk evresindeki belgeleri kapsıyor, "Mütareke'den Meclis'in açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasî olaylar"dan söz ediyordu. Diğeri ise bundan bir buçuk yılı aşkın bir süre sonra, 1 Aralık 1921 tarihinde Meclis'te yaptığı ve iktidarın niteliğini belirleyen konuşmaydı.

Bu ikinci konuşma dönemi açısından son derece önemliydi; rejimin niteliğini ortaya koyuyordu. "Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyeti hakkındaki teklif müzakere ve münakaşası münasebetiyle" yapılan konuşma

28 İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul: Baha Matbaası, 1963.

güçler birliği-güçler ayrılığı konusuna değiniyor, Teşkilât-ı Esasiye'nin kurgusunu açıklıyor ve Tek Parti düzenini gerekçelendiriyordu. Önemine binaen *Nutuk* dışında, 1920'li yıllarda Gazi'nin risale olarak basılmış ender konuşmalarından biriydi.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'taki "Halkçılık Programı"nı gündeme getirirken aslında "Meclis'in küşadını müteakip" sözleriyle bizleri 24 Nisan konuşmasına yönlendiriyordu. Bu konuşmasında herhangi bir şekilde halkçılıktan söz edilmiyordu. *Nutuk*'ta "Halkçılık Programı" vesilesiyle belirttiği, Meclis'te hizipleşmenin gündeme geldiği ve İkinci Grup ile Hüseyin Avni'nin ikide bir müdahale etme gereği duyduğu konuşma, 1 Aralık 1921 tarihli "Heyet-i Vekile'nin vazife ve mesuliyeti hakkındaki teklif müzakere ve münakaşası münasebetiyle" adlı konuşmasıydı. İşte bu konuşma "halkçılık" alt başlığı altında 1922 yılında yayımlanacaktı.

1 Aralık 1921 konuşması Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun gerekçesi, "esbâb-ı mucibe"si olarak da yorumlanacaktı. 1922 Ekim ayında yayımlanan *Türkiye Büyük Milet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve 1) Misak-ı Millî Beyannamesi, 2) Meclis'in Kendi İntihâbını Gösteren Talimatname, 3) Nisâb-ı Müzakere'ye, 4) İcra Vekillerinin İntihabı'na, 5) İstanbul'un İşgalinden sonra İstanbul'ca vaki' olan ukudâta dair Kanunlarla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İrad Buyurdukları Nutuklardan Esas Noktalar* başlığını taşıyan risalede 1 Aralık söylevinin anlamı şu satırlarla ifade ediliyordu: "Mustafa Kemal Paşa hazretleri heyet-i vekilenin vazife ve mesuliyeti hakkında teklifin müzakere ve münakaşası münasebetiyle bir nutuk irad buyurmuşlardır ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun esbâb-ı mucibesi mahiyetindedir." Risale yukarıda belirtilen belgeleri içerdiği gibi, dört saat süren 1 Aralık söylevinden önem arz eden paragraflara yer veriyordu.

1 Aralık söylevinin anlamı risalede şu satırlarla ifade ediliyordu: "Mustafa Kemal Paşa hazretleri heyet-i vekilenin vazife ve mesuliyeti hakkında teklifin müzakere ve münakaşası münasebetiyle bir nutuk irad buyurmuşlardır ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun esbâb-ı mucibesi mahiyetindedir." Risale yukarıda belirtilen belgeleri içerdiği gibi, dört saat süren 1 Aralık söylevinin önemli paragraflarına yer veriyordu. Konuşmanın özü kurulmakta olan siyasî rejimin temel prensiplerinden biri olan, eskiden "vahdet-i kuvvet" ya da "vahdet-i kuva" denilen güçler birliğini ifade ediyordu.

Mustafa Kemal bu konuşmasında 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'ye sert eleştiriler yöneltiyordu. Bu ilk anayasanın güçler ayrılığı anlayışını getirdiğini, bu tür bir siyasal düzenin imparatorluğu çökerttiğini kaydediyordu. Böylece TBMM Türk hukuk tarihinde ilk kez "millî hâkimiyet prensibi"ni, siyasî ve hukukî temel edinerek, Osmanlı Kanun-ı Esasisi'ne aykırı olarak "Meclis hükümeti" şeklini kabul etmiş oluyordu. [29]

Mustafa Kemal Meclis'in açılışının ertesi günü, 24 Nisan 1920'de, bu noktayı belirgin bir biçimde vurgulayacaktı: TBMM bir kontrol organı olmayacak, fiilen millî mukadderatla uğraşacaktı. Hükümet üyelerinin adları da vekildi. Meclis haiz olduğu olağanüstü yetkiyle, bir icra kuvveti görevi ile değil, idareyi fiilen deruhte eden yetkilerle donatılmış olacaktı. Ve artık Meclisin üstünde bir kuvvet yoktu.[30]

Mustafa Kemal böylece Büyük Millet Meclisi hükümeti çatısı altında güçler birliğini öneriyordu. Güçler birliği ilkesi İcra Vekilleri Kanunu ile uygulamaya sokulmuş, 1921 mevzuatında ve 1923 Cumhuriyet'in kuruluş kanununda yer aldıktan sonra, 1924 Anayasası'nın 5, 6 ve 7'nci maddelerinde en sarih ifadesini bulmuştu.[31] Tüm tek parti döneminde ülke büyük ölçüde bu anlayışla yönetilecekti. Bu nedenle de Atatürk'ün *Nutuk*'taki

29 Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukukî statüsü ve ihtilâlci karakteri," *Belleten*, cilt xxıv, sayı 95 (Temmuz 1960)'dan ayrı basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960, s. 15.

30 "... ve artık Meclis-i Âliniz fevkında bir kuvvet mevcut değildir." Hükümet Teşkilâtı Hakkında, *Atatürk'ün Söylev ve Demçleri I*, 4. Baskı, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1989, s. 63.

31 Bu üç madde şu satırları içeriyor: Madde 5: Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder; Madde 6: Meclis, teşrii salâhiyeti bizzat istimal eder; Madde 7: Meclis icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder. Meclis, hükümeti her vakit murakabe ve ıskat edebilir.

Cihan Harbi ertesi hegemon Batı demokrasileri Cihan Harbi'yle kendi insanlarını felakete sürüklemişti. Ardından rövanşist barış andlaşmaları irredantist yapıları daha bir körüklemişti. Sorgulanan parlamenter demokrasilerin yerini ideolojik tabana oturan otoriter ve totaliter rejimler alıyordu. İşte böyle bir ortamda Türkiye rejim arayışına girecekti. Atatürk, Montesquieu'den kaynaklanan güçler ayrımına dayanan Batı "demokrasi"lerini eleştirecek ve Rousseau'dan esinlenerek milli egemenliğe dayalı güçler birliği üzerine kurulu yeni bir dünya inşa edecekti. Bu koşullar altında Atatürk'ün çoğulcu bağlamda "demokrat" olmayışı son derece doğaldı. Zira "demokrasi"ler Osmanlı'yı çökertmiş, dünyayı sözde emperyal "demokrasi"ler paylaşmıştı.

anılarında bu konuşmasının ayrı bir yeri oldu. Giriş alıntısı olarak kullandığımız satırlar işte bu konuşmadandı ve Rousseau'nun İctimaî Mukavele ya da *Toplumsal Sözleşme* adlı eserinden yapılmış bir alıntıydı.

Mustafa Kemal son yarım yüzyılın Batı esintilerini özümlemiş, aynı zamanda Osmanlı pratiğini görmüş ve kendine göre anlamlandırmış aydın bir zabitti. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkçeye aktarılmış Fransız yazını içerisinde özellikle İctimaî Mukavele Cumhuriyet'in inşa sürecinde Atatürk'ün "hâkimiyet" anlayışını şekillendirecekti. Mustafa Kemal'in "Hakikatte efendiler, tabiatta efendiler, âlemde efendiler taksim-i kuva yoktur. Yani irade-i milliye ile ifade ettiğimiz kuvvette taksim-i kuva yoktur" sözleri onun *Toplumsal Sözleşme*'den ne denli etkilendiğinin kanıtıydı. Aynı zamanda bu tür bir anlayış güçler ayrımını savunan Montesquieu'ye bir reddiyeydi.

Rousseau, kitabında bugün bile siyaset biliminin temel konularından biri olan "Güçler Birliği-Güçler Ayrılığı" konusuna değiniyordu. Mustafa Kemal daha 1921 yılı sonunda kurulacak devletin izleyeceği siyasî yolu belirliyordu. Bir diğer deyişle Teşkilât-ı Esasiye'nin kurgusunu açıklıyor ve ileriki yıllarda uygulamaya sokacağı Tek Parti düzenini gerekçelendiriyordu.

Bir kez daha vurgulayalım; daha 1921 yılında Jean-Jacques Rousseau'nun *Mukavele-i İctimaiye yahud Hukuk-ı Siyasiye Kavâid-ı Esasiyesi*, bugünkü dille *Toplumsal Sözleşme ya da Siyasal Hukukun Temel İlkeleri* başlıklı kitabı Cumhuriyet Türkiyesi'nin egemenlik anlayışını şekillendirmişti

Konuşmanın özü kurulmakta olan siyasî rejimin temel prensiplerinden biri olan, eskiden "vahdet-i kuvvet" ya da "vahdet-i kuva" denilen güçler birliğiydi. Kanun-ı Esasi'nin güçler ayrılığı anlayışını getirdiğini, bu tür bir anayasal kurgunun imparatorluğu çökerttiğini vurgulayan Gazi, çözüm olarak Büyük Millet Meclisi hükümeti çatısı altında güçler birliğinin ülkeyi selamete çıkaracağını söylüyordu. Güçler birliği ilkesi İcra Vekilleri Kanunu ile uygulamaya sokulmuş, 1921 mevzuatında ve 1923 Cumhuriyet'in kuruluş kanununda yer aldıktan sonra, 1924 anayasasının 5, 6 ve 7'inci maddelerinde en sarih ifadesini bulmuştu.[32] Tüm tek parti döneminde ülke büyük ölçüde bu anlayışla yönetilecekti. Bu nedenle de Gazi Mustafa Kemal'in anılarında bu konuşmasının ayrı bir yeri oldu. *Nutuk*'ta da 13 Eylül konuşmasından söz ederken "halkçılık programı"nın yayını hususunda gönderme yaptığı aslında 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasıydı.

Halkçılığın Doğuş Evresi

Halkçılığın semantik temelleri II. Meşrutiyet yıllarında atılmıştı. Halk, cemiyet, içtimaîyyat, tesanüt, millet ve benzeri birçok sözcük gerçek anlamlarını II. Meşrutiyet yıllarında kazandı. Reaya, teb'a, ahali ve halk sözcükleri değişik dönemlerde aynı beşeri unsura verilen adlardı. "Halk" sözcüğüne, 19. yüzyıl sözlüklerinde rastlanırsa da günlük konuşmalarda, ya da yazında "ahali" yeğlenen bir terimdi. Ahali sözcüğü, reaya ya da teb'adan halka geçişi simgeledi. Diğer bir deyişle "kul"dan "vatandaş"a uzanan engebeli yolun bir ara aşamasıydı. II. Meşrutiyet yılları halk sözcüğünün giderek günlük dilde yer ettiği dönemdi. Halk bir anlamda "vatandaş"lardan oluşuyordu. Ancak, vatandaşlar topluluğu olmanın ötesinde kollektif bir boyutu vardı. Tıpkı "millet" gibi bütüncü bir sözcüktü.

Osmanlı'da anayasal anlamda "millet" sözcüğü yaygın değildi. Zira, "millet" bu günkünden çok daha farklı anlam içeriyordu. Millet bir tür "cemaat"tı. Çoğu kez gayrimüslim unsur için kullanılıyordu. Ancak, II Meşrutiyet yıllarında Müslümanları da içerecek biçimde "Osmanlı milleti"nden söz edilmeye başlanmıştı. "Türk milleti" deyişi, türdeş Cumhuriyet Türkiyesi'ni beklemek durumundaydı. II. Meşrutiyet yıllarında halk sözcüğü

32 Bu üç madde şu satırları içeriyor: Madde 5: Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder; Madde 6: Meclis, teşrii salâhiyeti bizzat istimal eder; Madde 7: Meclis icra salâhiyetini, kendi tarafından müntahap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder. Meclis, hükümeti her vakit murakabe ve iskat edebilir.

bir anlamda bugünkü ulus ya da millet sözcüğüyle eşanlamlı kullanılıyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndaki halk sözcüğü de bu kavram örtüşmesinin bir uzantısıydı. Tek parti döneminde bu iki kavram giderek farklılaştı. "Millet" sözcüğünün toplumsal içeriği "halk" sözcüğünde kristalleşti. Milliyetçilik ve halkçılık bundan böyle rejimin ve partinin altı ilkesi arasında ayrı ayrı yer aldı.

Aslında her iki ilkenin temelleri Meşrutiyet yıllarında atılmıştı. Milliyetçilik ve halkçılık İttihatçıların "ictimaî inkılâb" dedikleri "yeni hayat"ın temel dayanaklarıydı. Gerek Mustafa Kemal'in Halk Fırkası'nın kuruluş evresindeki konuşmalarında ve yazışmalarında yer alan, gerekse 1931 CHF Programı'nda ve 1937'de Anayasa'da altı oktan biri olarak beliren "halkçılık" sözcüğünü ilk kez Falih Rıfkı Atay bir yazısında kullanmışsa da bunu kapsamlı bir düşünceye dönüştüren Ziya Gökalp oldu. *Yeni Mecmua* 14 Şubat 1918 günlü 32. sayısı İttihatçı ideoloğun "Halkçılık" başlığını taşıyan bir yazısına yer verdi. Halk ve halkçılık, Gökalp'in düşün sisteminin önemli bir boyutuydu. İttihatçı düşünür, birçok meşrutiyet aydını gibi evrimden yanaydı; "tekamül"ü ilke edinmişti: Toplumsal yaşamın aşamaları ancak evrim yasalarının ışığında izlenebilirdi. II. Meşrutiyet "ictimaiyyat"ı, evrimci pozitivizminin bir uzantısıydı. Halk ise bu sürecin çimentosunu oluşturuyordu.

Mustafa Kemal "halkçılık" ve "halk hükümeti" sözcüklerini ilk kez 12 Temmuz 1920 günü Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının verdiği önerge üzerine kullanmıştı. Bu konuşmasında "Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyet-i asliyesi, milletin temayülât-ı asliyesini ispat etmiştir; o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir (*Alkışlar*). Efendiler, biz memur sınıfı yaratmak için çalışmayalım ve mutlaka bir memur kadrosu dahilinde bulunanları bir yere koymakla dimağımızı bitap etmeyelim [yormayalım]. İdareyi halka teslim etmek için çalışalım (*Alkışlar*)" sözleriyle halkçılığı ilk kez gündeme getirmişti.

Halkçılık, daha önceki bölümlerde ele alındığı gibi İttihatçı çevrenin, ve özellikle Ziya Gökalp'in kullandığı bir terimdi. "Halka doğru" gidenler halkçıydı. Dayanışmacı bir anlayış da halkçılığı gerektiriyordu. Ancak, halkçılık sözcüğü 20'li yılların başında Bolşevizm tehdidi karşısında daha da önem kazanacaktı. Mustafa Kemal, Meclis'te bazı kişilerin "iğfal" edildiğini ve Bolşevizme yöneldiğini ima ederek Bolşevizm konusunda şunları söylüyordu: "Bizim nokta-i nazarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre, milletimizin temin-i hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyyesiyle mütenasib olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim nokta-i nazarımız –ki halkçılıktır– kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir."

Her iki konuşmada sözü geçen "halkçılık" ve "halk hükümeti" sözcükleri giderek siyasî söylemde güç kazandı. Fakat bir program olarak nitelenmesi Mustafa Kemal'in komünizm [komünist faaliyeti] ve Doğu cephesi üzerine Moskova'daki murahhas heyetinden gelen bir rapor üzerine 16 Eylül 1920'de Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya yazdığı "zata mahsus" mektupta yer aldı. Bu mektubunda ülkede kurulmuş olan "komünizm Teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir" diyordu. Bu insanlar "ictimaî inkılâb"dan yanaydılar. Ancak, Millî Mücadele ortamında bunun ne denli tehlike arz ettiğini göremiyorlardı. Bu kişiler ikna edilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştı. Bu nedenle Bolşevizm'i alt edecek "halkçılık programı" adı altında bir programa başvurulmuştu.

Bu satırlardan anlaşıldığına göre kuzeyden gelen Bolşevizm ve Komünizm rüzgarına karşı Mustafa Kemal 13 Eylül tarihli anayasa tasarısının oluşumuna vesile olacak olan Hey'et-i Vekile takririni Ali Fuat Paşa'ya "halkçılık programı" adı altında sunuyordu. Ancak, bu özel bir mektuptu. Gazi'nin takririni aleni olarak "Halkçılık Programı" olarak nitelendiren Teşkilât-ı Esasiye görüşmeleri sırasında Encümen Mazbata Muharriri [raportör] İsmail Suphi Bey olmuştu. Tasarı Meclis'te epey tartışılmıştı. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Meclis'te

Birçok tarihçi için 1919-1939'u kapsayan iki dünya savaşı arası yirmi yıllık evre gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan 20. yüzyıla damgasını vuracak sorunlar yumağının yükü altındaydı. Cihan Harbi'yle birlikte imparatorluklar sona eriyor, ulus devletler doğuyor, "sınır" kavramı belirleyici oluyor, dünya ekonomisi giderek daralıyordu. Bu evrede aşırı milliyetçilikler güç kazanmış, liberal demokrasi anlayışı giderek kan kaybına uğramıştı. Çağ otoriter ve totaliter rejimlere gebeydi. Gündemi büyük ölçüde Kıta Avrupası'nda güçlenen Bolşevizm, Nazizm ve Faşizm oluşturuyordu. Cumhuriyet Türkiyesi bu denli güçlü ideolojiler ortamında kendi yolunu çizmek durumundaydı. Nitekim 30'lu yıllarda Kemalizm bir tür savunma güdüsünün sonucuydu.

gündemde olan metnin iktidarın "mesleğini" yani siyasî çizgisini belirleyen bir "program" olduğunu, programı taklitçilikle, halkın ruhunu göz önünde almamakla ve dini konulara gereği gibi önem vermemekle eleştirecek; daha da ileriye giderek Bolşeviklik akımından esinlendiğini ima edecekti. İcra Vekilleri Heyeti adına konuşan Maliye Vekili Ferid Bey ve Dahiliye Vekili Refet Bey, metnin hükümetin siyasî programı mahiyetinde olduğunu belirtmişlerdi. Bu arada Menteşe Mebusu Dr. Tevfik Rüştü, Ankara Meclisi'nin siyasî kurgusuna gönderme yaparak, Meclis'in dışında bir yürütmenin olamayacağını, kararı Meclis'in vereceğini, "Meclis'in malı" olacak bir programın ancak Meclis bünyesinde hazırlanabileceğini vurguluyordu. Nitekim görüşmeler sonucu, İzmir Mebusu Yunus Nâdi'nin başkanlığında, Burdur Milletvekili İsmail Suphi'nin mazbata muharrirliğinde Meclis'in her şubesinden üçer kişilik bir Encümen-i Mahsus kurulmuş ve bir rapor hazırlanmıştı. Bu raporun 18 Kasım 1920'de görüşülmesine başlandı ve 20 Ocak 1921 günü Teşkilât-ı Esasiye Kanunu adıyla kabul edildi.

"Maksat ve Meslek"

Takrirde yer alan "maksat ve meslek" başlıklı ilk dört maddenin niteliği Encümen-i Mahsus Mazbata Muharriri İsmail Suphi tarafından yorumlanırken hükümet tarafından kendilerine "Halkçılık Programı" gönderildiğini kaydediyor, bunun iki kısma ayrılabileceğini, "maksat ve meslek" bölümünün bunun ilk kısmını oluşturduğunu, geri kalan kısmının "mevadd-ı Esasiye ve idarîye"ye ait olduğunu vurguluyordu. Tasarıda yer alan ilk dört madde aslında TBMM hükümetinin temel amaçlarını kapsıyordu. Encümenin kanunla ilgili düzenlemelerinde bu maddeler yer almayacaktı. Bu bölüm sonraları TBMM Beyannamesi diye yayımlanacaktı. Belgenin kendisi ileriki yıllarda "Halkçılık Beyannamesi" diye nitelendi. Oysa, başlangıçta "halkçılık" gibi bir sıfatı yoktu.

"Halkçılık Programı" konusundaki kaygıları gene İsmail Suphi gündeme getiriyordu. Encümen bu dört maddeden yola çıkarak bir program yapmayı düşünmüştü. Ama, Meclis bir "fırka" değildi. Program fırkalara mahsustu. Meclis adına bir program yapmak doğru olmayacaktı. O nedenle, hükümetin "program" adı altında gönderdiği metin encümende kanun tasarısına dönüştürülmüş ve programın başında bulunan "mevadd-ı Esasiye", yani "maksat ve meslek" bölümünün Büyük Millet Meclisi'nin amaçlarını göstereceği için bir beyanname olarak yayımlanmasına karar verilmişti. Bu beyannamede yer alan ilkeler Meclis için "mukaddes bir gaye" idi. Meclis'in bu "gaye"leri tüm dünyaya bağıra bağıra ilan etmesini kimse engelleyemezdi. Bunlar İsmail Suphi'nin sözleriydi. Benzer bir görüş Encümen-i Mahsus'un gerekçesinde de yer alıyordu. Ancak, bu metinde "hükümetin verdiği program" deniyor, "halkçılık"tan söz edilmiyordu. İlk "maksat ve meslek" başlığı altındaki ilk dört maddenin birleştirilerek bir beyannameye dönüştürüldüğü belirtiliyordu.

Halkçılık Beyannamesi

Kimi günümüz kaynaklarında "Halkçılık Beyannamesi" diye geçen Büyük Millet Meclisi'nin Beyannamesi şu satırları içeriyordu:

Emperyalist devletlerin, devlet ve milletimizin hayatına açıkça kasd etmeleri neticesinde müdafaa-i meşrua için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnen ilan ettiği maksat ve mesleğini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi neşreylemeğe lüzum görmüştür.

Türkiye Büyük Milet Meclisi, millî hudutlar dahilinde, İslâm ekseriyetinin, hayat ve istiklâlini temin ve hilâfet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklâlini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı kanaatindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzâtına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda salâhiyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mânevîyesindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri mâruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve Teşkilât ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmeği başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh toprak, maarif, adliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesailde, içtimaî uhuvvet ve teavünü hâkim kılarak, halkın ihtiyacâtına göre teceddüdât ve tesirâtı vücuda getirmeğe çalışacaktır. Bunun için de siyasî ve ictimaî umdelerini milletin ruhundan almak ve tatbikatta milletin temayülât ve ananâtınını gözetmek fikrindedir.

Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi memleketin idarî, iktisadî, ictimaî umum ihtiyacâtına müteallik ahkâmı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vaz'eylemeğe başlamıştır.

Veminallahü't-tevfik

21 Teşrin-i evvel 1336

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

İstanbul'da, padişah, saray erkanı ve hükümet işgal güçlerinin etkisi altında bulunması Millî Mücadele'yi tetikleyen temel etmenlerden biriydi. İstanbul işgal altındaydı. Umut Anadolu'daydı. Bu koşullarda "milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" düsturuna sarılmaktan başka çare kalmamıştı. Ankara'da yeni bir hükümetin kurulması kaçınılmaz olmuştu. Büyük Millet Meclisi bu konuda cesur kararlar aldı. İstanbul'da bir hükümet varken Mustafa Kemal'in Ankara'da alternatif bir hükümet kurulmasını zorunlu gösteren bir takririni kabul etti. Bu takrirde millî iradenin tek mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir denilmekteydi. Kanun yapmak, kanunu yürütmek yetkisinin bu Meclis'te olduğu kaydediliyordu. Aslında bu bir tür geçiş evresini oluşturuyordu. Halife Padişah, düşman baskısından kurtarıldıktan sonra Meclis'in düzenleyeceği yasal esaslar dairesinde, konumunu koruyacağı belirtilmekteydi. Takririn kabulü ile koşullu olarak halk hâkimiyetine dayanan yeni Türkiye devleti için adım atılmış olunuyordu.

Aslında son kertede bu devrim niteliğindeki bu hamleydi. Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi kutsal bir birliktelik göstermişti. Ancak zamanla gün geçtikçe vatanın kurtuluş ve milletin istiklâl davasında bir olan mebuslar arasında millî hâkimiyet prensibinin yorumu ve savaşın sevk ve idaresi konusunda farklı düşünenler çıkmıştı.

Mebuslardan bazıları saltanat hükümetini bir türlü kenarda kalmış görmek istemiyorlardı. Onlara göre, Büyük Millet Meclisi hükümeti ancak "muvakkat bir hükümet" olabilirdi. Millî Mücadele nihayetlendikten sonra milletin mukadderatı yine padişah hükümetinin eline bırakılması gerekiyordu. Oysa Mustafa Kemal ve arkadaşları, hâkimiyetin kayışız ve şartsız milletin eline geçmesine taraftardılar. Onlar, milletin bütün enerjisini düşmana karşı toplayıp anavatan topraklarının kurtarılmasını düşündüklerinden saltanat ve hilâfet meseleleri

üzerinde akademik ya da politik tartışmalara girişmeyi zaman için gereksiz hatta zararlı görerek bu meselelerin hallini sonraya bıraktıracak şekilde hareket ediyorlardı. Böylece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı mebuslardan kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde muhafazakâr ve devrimci kanatlar oluşmaya başlamıştı. Devrimciler arasında da tam bir fikir birliği yoktu. Köklü bir ıslâhat isteyenler yanında ılımlı bir yol önerenler de vardı. Bu ve buna benzer fikir ayrılıklarının sevkiyle Meclis'in içinde farklı adlar altında gruplar oluşmuştu. Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, Müdafaa-i Hukuk Gurubu, Halk Zümresi, ıslâhat Grubu bunlar arasındaydı. Ancak ismen ortalıkta iseler de Meclis dışında herhangi bir örgütleri yoktu; keza doğru dürüst programlarından da söz edilemezdi. Ama yine de Millî Mücadele'nin gerektirdiği birliği yıpratıyorlardı.

Mustafa Kemal için "vahdet" olmaksızın sonuca varmak olanaksızdı. Meclis'in sarsılan vahdetini mümkün olduğu kadar tekrar kurmak amacıyla "müdafaa-i hukuk" esaslarına dayanan Halkçılık Programı adı altında bir programı meclise sundu (Eylül 1920). Ardından bir süre sonra Meclis müzakerelerini düzene sokmak ve zaman kaybını önlemek için Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturdu. Bu grubun programında esas olarak şu maddeler yer alıyordu:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umde-i esasiyesi, mücadele-i hâzıranın bidayetinden beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunup âmal-i milletin zübdesi bulunan Misak-ı Millî esasatı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulh ve müsalemeti istihsal eylemektir.

b) Grup bu gaye-i mukaddesenin istihsali için milletin bilumum kuva-yi maddîye ve mânevîyesini icab eden hedeflere tevcih ve tesisatını bu maksad-ı esasiye hâdim kılmağa çalışacaktır. Grup bu gaye-i milliyenin istihsaline çalışmakla, beraber devlet ve milletin teşkilâtını, teşkilât-ı esasiye dairesinde şimdiden peyderpey tespit ve ihzara çalışacaktır.

Grubun dahilî nizamnamesi grup umumî heyetinin 10 Mayıs 1921 tarihli toplantısında kabul edildi. Mustafa Kemal bir ölçüde amacına ulaşmıştı. Mecliste bulunan gruplardan ve gruplara dahil olmayan mebuslardan çoğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu çatısı altında yer aldı. Birlik amaca yönelik olarak sağlanmış oluyordu. Grubunun heyet-i umumîye reisliğini Mustafa Kemal'in üzerine aldı. Bu doğal olarak birliğin gücüne güç katmış oldu. Ancak, gün geçtikte, gelişmeler ışığında, yeni bir siyasî yapının gereği doğdukça Müdafaa-i Hukuk grubunun içinde yeni Türkiye Devleti'nin siyasî yapılanması konusunda farklı düşünenler oluşmaya başladı. Tartışmaların odaklandığı iki ana konu vardı. Bunlar "güçler birliği" – "güçler ayrılığı", ile saltanat ve hilâfetin ileride siyasî konumlarıydı. Bu ayrışma sonucu Meclis'te "İkinci Grup" adı altında farklı bir seçenek doğmaya başladı. İkinci Gruba girenler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne intisap etmiş olduklarını ve onun kongrelerinde tespit edilmiş gayelerin taraftarı bulunduklarını belirtmekle bu gayeleri aşan programları kabul etmeyeceklerini ifade ediyorlardı. İkinci grubun muhalefeti vatanın düşman istilasından kurtulmasını takip eden günlerde ve Lozan konferansı sıralarında çok daha belirgin bir nitelik kazandı.

Muhalefetin güçlenmesinde zaman geçtikçe rejim sorununun öne çıkmasının önemli bir rolü oldu. Savaş sonuçlanmış, Türkiye Büyük Meclisi Hükümetinin yönetimi, memleketi düşman istilasından kurtarmıştı. Lozan'da barış görüşmelerine gidiliyordu. Savaşı Anadolu'da millî hâkimiyeti ilke edinmiş bir avuç insan yürütmüş ve başarıya ulaştırmıştı. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, millet varlığının tek nazımı ve sembolü haline gelmişti. Ancak İstanbul'da hâlâ bir saltanat vardı. Saltanat yönetimi millî davaya önce lakayt kalmış, sonra da düşmanla bazı hususlarda, bu davaya karşı koymuştu. Bu hareketiyle Ankara'dan farklı bir çizgiye düşmüştü. Fiilen kendisini Türk milleti için, hükümsüz, gereksiz ve hatta sakıncalı bir konuma sokmuştu. Güç bundan böyle Ankara'nın elindeydi. Millî hâkimiyet prensibine dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstün gelmesi

doğaldı. Bu somut gerçeğe rağmen Meclis içinde ve dışında, yetişme tarzı, zihniyet ya da menfaat saikasıyla saltanat ve hilâfete bağlı olanlar vardı. Bu düşüncede olanlara göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimi, olağanüstü hallerin bir yönetimiydi. Savaş zaferle sonuçlanmış, düşman def edildiğine göre olağanüstü durum da artık sona ermişti. Güç İstanbul'a devredilmeli, Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimi ya büsbütün sona ermeli ya da bu yönetim Osmanlı saltanat yönetiminin içine alınmalıydı. Muhalefetin güçlenmesine bir diğer neden de Türkiye'de yapılması icab eden ıslâhat hakkındaki görüş farkından doğmakta idi.

Ancak muhalefetin doğuşunda bundan da öte bir dizi kaygı vardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Millî Mücadele sıralarında, türlü vesilelerle savaş sona erdikten sonra ülke için gerekli köklü ıslâhatlardan söz ediyorlardı. Olası düzen değişikliği geleneğe bağlı bir kısım mebusları ve aydınları endişeye düşürmüştü. Onlara göre, köklü bir ıslâhat Türk milletinin kültür kodlarını sorgulama anlamına gelecek, ülkenin bünyesini sarsacaktı. Osmanlı yüzyıllardır kendine özgü bir düzen kurmuştu. Toplumunun gelişimi doğal seyrine bırakılmalıydı.

Muhalefeti güçlü kılan bir üçüncü neden de, yabancı ülkelerde uzun boylu yaşamış veyahut herhangi yabancı bir ülkenin yönetimini okumuş olan kimselerin olur olmaz gerekçelerle yönetime müdahale etmeleriydi. Kimileri aşırı Batı hayranlığıyla hareket ediyorlardı. Herbiri dışarıda görmüş ya da tanımış olduğu bir yönetim tarzını ülkesinde uygulamaya sokma arzusunu beyan ediyordu. Tüm bu nedenlere doğal olarak kimi bireysel rekabet ve kıskançlıkları da eklemek gerekiyordu.

Nitekim, zaman ilerledikçe yol ayrımları oluşmaya başladı. Mustafa Kemal'in gittikçe artan şöhreti ve nüfuzu kendisiyle önceleri çok yakın yol arkadaşlığı etmiş olan bazı kimseleri rejim konusunda tereddütlere düşmeye sevk etmişti. Bunlar, bu veya daha başka nedenlerle açık ya da kapalı bir muhalefet yoluna sürüklenmekten kendilerini alıkoyamadılar.

Bu muhalif tavırların baş gösterdiği sıralarda, savaş kazanılmış, ülke düşman istilasından kurtarılmış, fakat henüz barış imzalanmamıştı. Zaten barışın imzalanması da Türkiye'nin tam ve gerçek kurtuluşunun bir işareti sayılamazdı. Barış ortamında imara muhtaç bir ülke, refah ve saadete ulaştırılacak bir millet vardı. Kaldı ki savaş meydanlarında yenilgiye uğramış düşmanlar da pes etmeye niyetli olmayabilirlerdi. Savaşlar her zaman intikam duygularını körüklerdi. Kâğıt üzerindeki barış her zaman sonuç vermeyebilirdi. da intikam almak duyguları büsbütün silinmiş değildi. Ülkede doğacak her türlü muhalefet onlar için bir fırsat sayılırdı. Fırka kavgalarının ya da içeride başkaldırıların başlaması, düşman toplarının ve tüfeklerinin yapamadığı tahribatı yapabilirdi.

Saltanatın Kaldırılması 1922

Büyük taarruzla birlikte Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmıştı. Artık barış safhasına geçilebilirdi. Bu amaçla 3-11 Ekim günlerinde Mudanya'da her iki taraf biraraya gelmiş ve Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Artık barışa giden yol açılmış sayılıyordu. İşte bu evrede barışla birlikte rejim sorunu da gündem oluşturmuştu. Millî Mücadele yıllarında son derece olumsuz bir tavır ortaya koyan saltanatın geleceği tartışılıyordu. Oysa İstanbul hükümeti Ankara'nın Millî Mücadele'yi zaferle sonuçlandırarak görevini yaptığı, artık inisiyatifi saltanata bırakması gerektiği kanısındaydı. Nitekim Sadrazam Tevfik Paşa bu amaçla Ankara nezdinde girişimde bulunmuştu. Ankara'da da saltanat ve hilâfet yanlısı önemli bir kesim bulunuluyordu. Bunlar arasında Millî Mücadele'yi bilfiil yürütmüş şahsiyetler de vardı. Hey'et-i Vekile Reisi Rauf Bey saltanat konusunda kaygılananların başında geliyordu. Saltanatın kaldırılmayacağına dair Mustafa Kemal Paşa'dan kişisel güvence istiyordu. Refet (Bele) Paşa'nın evinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın da katılımı ile yapılan dörtlü toplantıda Mustafa Kemal Paşa'dan saltanatın kaldırılmasının *"bugünün meselesi"* olmadığı şeklinde söz almışlardı. Ancak Tevfik Paşa'nın 17 Ekim 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, Büyük Zafer'i saltanat makamı ile Babıâli'nin hayatiyet

kazandığı, Lozan'da toplanacak Barış Konferansı'nda İstanbul Hükümeti'nin yanında yer alarak Ankara'nın *"son görevi"*ni ifa etmesinin beklendiği yazılıydı. Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın telgrafına cevap niteliğinde olmak üzere TBMM'nin İstanbul'daki siyasî temsilcisi Hamit Bey'e Bursa'dan çektiği 18 Ekim 1922 tarihli telgrafta Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti belirlenen Türkiye Devleti'nin ülkenin mukadderatından TBMM sorumlu olduğunu ve aynı kanun gereğince Türkiye'yi konferansta TBMM Hükümeti'nin temsil edeceğini bildirdi. Hamit Bey Gazi Paşa'nın talimatı doğrultusunda *"üç günde beş defa"* Tevfik Paşa'ya tebligatta bulunmasına rağmen sonuç elde edilemedi. 27 Ekim 1922'de İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcileri ayrı ayrı verdikleri şifahi notalarla İstanbul ve Ankara hükümetlerini aynı anda, 13 Kasım 1922' de Lozan'da açılacak konferansa davet ettiler. 23 Ekim'de Ankara bu daveti kabul ettiğini bildirirken, aynı gün Tevfik Paşa tarafından TBMM Başkanlığına çekilen telgrafta, birlikte katılma önerisinde bulunuluyordu. Bu yazışmalar bardağı taşıran son damla oldu. Ankara'da saltanatla ilgili düşünceler önemli ölçüde değişikliğe uğradı. Mustafa Kemal Paşa, Barış Konferansı'nda ikiliği bertaraf edebilmek için saltanatın hemen kaldırılması doğrultusunda kararını vermişti.

30 Ekim 1922 tarihindeki birleşimde bu konu müzakere olundu. Meclis'te Vahdettin ve onun hükümetlerinin Millî Mücadeledeki olumsuz icraatından dolayı saltanat makamını suçlandıran konuşmalar yapıldı. Ancak, bazı mebuslar İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılma haklarının bulunmadığını söyleyeceklerdi. İlk aşamada Aynı birleşimde saltanatın kaldırılmasına dair Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarınca Meclis Başkanlığına sundukları altı maddelik önerge, 131 kabul, 2 ret, 3 çekimser oya karşılık çoğunluk sağlanamadığından işlem tamamlanamadı. 1 Kasım Çarşamba günü tekrar oylanmak üzere oturuma son verildi. TBMM'nin çalışmalarına ara verdiği 31 Ekim Salı günü Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısında Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılmasının zorunlu hale geldiğine dair açıklamada bulundu. 1 Kasım Çarşamba günkü 130. birleşimin birinci oturumunda konu tekrar gündeme getirildi. Dr. Rıza Nur ve arkadaşları önergelerinin altıncı maddesine yönelik değişiklik teklifinde bulundular. Burada hilâfetin Türklere, hususîyle Osmanlı hanedanına ait olduğu kabul edilmiş ve halifenin ne şekilde, kim tarafından belirleneceğine açıklık getirilmişti. Hüseyin Avni (Ulaş) ve arkadaşlarınca verilen 26 imzalı iki maddelik diğer bir önergede de İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den itibaren tarihe karıştığı vurgulanmış, fakat saltanatın kaldırılması ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunulmamıştı. Önergede sadece İstanbul Hükümeti vardı. Mustafa Kemal Paşa her iki teklif üzerinde yapmış olduğu uzunca konuşmasında hilâfetle saltanatın birbirinden ayrılabileceğini, tarihten alıntılar yaparak açıklama gereği duydu. Neticede söz konusu tekliflerin Şer'iye, Adliye ve Kanun-ı Esasi encümenlerinden oluşan ortak komisyona havalesi kabul olunarak birinci oturuma son verilmişti.

Tartışmalar bir türlü sonuca bağlanamıyordu. Teklifler, ortak komisyonda görüşülürken, durumu yakından izlemekte olan Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele döneminde uyarı niteliğinde en sert konuşmasını Encümen önünde yaptı. Egemenlik ve saltanat kimse tarafından hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ile tartışma ile verilmemişti. Egemenlik ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınırdı. Osmanoğulları zorla Türk ulusunun egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı. Bu durumu altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara hadlerini bildirerek, egemenlik ile saltanatını ayaklanarak kendi eline almış bulunuyordu. Bu bir olup-bittiydi. Söz konusu olan ulusa saltanatını, egemenliği bırakılacak mı, bırakılmayacak mı meselesi değildi. Mesele zaten olup bitmiş bir gerçeğin ifadesinden ibaretti. Bu mutlaka olacaktı. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, Mustafa Kemal'e göre uygun olurdu. Aksi takdirde, yine gerçek usulüne uygun biçimde ifade olunacaktı. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecekti.

Bu konuşma üzerine Ankara mebusu Hoca Mustafa Efendi, "Afedersiniz Efendim, biz meseleyi başka bir görüş açısından inceliyorduk. Açıklamalarınızdan aydınlandık. Mesele, ortak Encümence çözümlenmiştir" diyecekti. Musafa Kemal bir ihtilâlciydi. Gerektiği yerde en sert tavrını koyma gereği duyuyordu. Karşısında

bulunanlar da onun otoritesine baş eğmek zorunda kalıyorlardı. Bu durum eski silah arkadaşları için de geçerlidi. Bu konuda Rauf Bey ile Kâzım Karabekir Paşa'dan kararının uygun olduğuna dair meclis kürsüsünde beyanatta bulunmalarını istemiş, bu istek itirazsız kabul görmüştü. Hatta Rauf Bey daha ileri giderek bu günün bayram ilân edilmesini önermişti. Sadrazamın barış konferansına birlikte katılma önerisi TBMM'de de büyük tepki doğurmuştu.

Mustafa Kemal Paşa'nın uyarısı doğrultusunda bir karar tasarısı metni hazırlanıp meclis başkanlığına sunuldu. Genel Kurulun 130. birleşiminin ikinci oturumunda ittifakla kabul olunan iki maddelik *"TBMM'nin Hukuk-ı Hakimiyet ve Hükümranının Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Hey'et-i Umumîye Kararı"*na göre saltanatla hilâfet birbirinden ayrılmış, saltanat kaldırılmış, hilâfetin varlığı korunmuş, hilâfet makamının Osmanlı hanedanına ait olduğu, ilim ve ahlâk bakımlarından hanedanın en iyi ve en olgun mensubunun bu makama TBMM tarafından seçileceği belirtilmişti. Aynı kararda İstanbul Hükümeti'nin varlığına son verilmiş oluyordu.

Böylece saltanatın 16 Mart 1920 tarihinden itibaren yok sayılmış oluyordu. TBMM daha yeni halifeyi seçmeden 17 Kasım gecesi Vahdettin, İngiliz donanmasına sığınarak yurt dışına gitti. Bunun üzerine TBMM 18 Kısımda verdiği bir kararla Vahdettin'in halife olmadığını belirtti. 20 Kasım tarihli kararı ile de Osmanlı ailesinden veliaht Abdülmecit Efendi'yi halife seçti.

Halk Fırkası Kurulması Kararı

6 Aralık 1922

1921 yılına gelindiğinde halkçılık artık iç siyasetin temel ilkesini oluşturuyordu. 1 Mart 1921 günü ikinci toplanma yılını açarken Mustafa Kemal, iç siyasette şiarın "halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak" olduğunu söylüyor, bunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda tespit edildiğini kaydediyordu. Aynı yıl bu kez Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 20 Temmuz tarihli mektupta Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bütün idarî mevzuatı ve hükümetin hukukî tavrını içeren ayrıntılı ve tam bir kanun olmadığını, ülkenin mülki ve idarî Teşkilâtında zamanın icaplarının gerektirdiği halkçılık esasını ifade eden bir düstur olduğunu belirtiyordu.

30 Ağustos 1922'de savaş artık kazanılmıştı. Ancak iç ve dış muhalefet devam ediyordu. Yeni bir devlet yapısı oluşturulmadığı, reformlara gidilmediği takdirde tüm kazanımlar yitirilebilirdi. Bunun için de Millî Mücadele'de olduğu gibi birliğe gerek vardı. Birlik ise ancak güçlü bir siyasal örgüt çatısı altında sağlanabilirdi. Bu düşüncenin sevkiyle Mustafa Kemal ve yakın çevresi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olacak bir partiyle yollarına devam etmeyi uygun gördüler.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin programı vatan topraklarının kurtuluşu ve milletin istiklâli üzerine bina edilmişti. Bu hedeflere büyük ölçüde varılmıştı. Lozan'daki barış görüşmeleriyle bir süre sonra tüm dünya Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyacaktı. Barış sonrası ülkeyi yeni hedeflere yönlendirecek yeni bir siyasal örgüt kurulmalıydı. Mustafa Kemal'e göre "Anadolu ve Rumeli" tabirine artık gerek yoktu. Çünkü Misak-ı Millî gerçekleşmişti. Türkiye bağımsızlığını tüm dünyaya ilan etmişti. Müdafaa-i Hukuk terimi de Millî Mücadele'ye özgüydü. "Müdafaa-i Hukuk" teriminin hedeflediği haklar elde edilmişti. O halde yeni bir isimle yeni bir parti kurmak ve yeni bir program tespit etmek gerekiyordu. İşte bu ihtiyaca binaen Halk Fırkası adıyla yeni bir parti kurulacaktı.

Mustafa Kemal'in 6 Aralık 1922 günü Ankara'da çıkan gazetelere verdiği beyanatı Anadolu Ajansı'nca tüm ülkeye duyuruluyordu. Ajansın haberi şu satırları içeriyordu: "Ankara'da münteşir *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yeni*

Gün ve Öğüt gazeteleri mümessilleri müştereken Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni ziyaret ederek bade's-sulh [barış sonrası] hangi esaslar dairesinde çalışacağını sormuşlardır. Müşarünileyh bu münasebetle âtideki beyanatta bulunmuştur."

Beyanat Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili ilk resmi vesikaydı ve dört bölümden oluşuyordu. İlk bölüm, milletin yakın geçmişiyle geleceği hakkında genel fikirleri içeriyordu. Millet istiklâline sahip olmuştu; barış günleri yakındı. Gelecekte, milleti tehdit edecek tehlikelere karşı hazırlanmak ve çalışmak bütün millet için borçtu. Ülkeye göz dikenlere yalnız cephede galip gelmek kâfi değildi. Siyaset, yönetim ve iktisat bakımından da güçlü olmak gerekirdi.

İkinci bölümde, ülkenin başlıca dertleri sayılıyordu. Tarım ve ticaret geriydi. Ülke harap, ahalisi ise fakirdi. Ulaşım olanakları çok sınırlıydı. Millî eğitim her yere ve herkese gereği gibi nüfuz edememişti. Toplumsal yaşamın en büyük düşmanı cehaletti. Bilgisizlik ve daha başka nedenler milleti fakir ve zayıf düşürmüştü ve düşürecekti. Üçüncü bölümde, bağımsızlık için verilen mücadelenin tamamlanması için uzun vadeli bir çaba gerektiği belirtiliyordu. Ülke ihtiyaçlarına uygun ve bütün millet bireylerinin destekleyeceği bir programla yola çıkılması kaçınılmazdı.

Dördüncü bölüm ise bu programın gerçekleştirilmesi için bir siyasî partinin kurulmasını şart koşuyordu. Diğer ülkelerde kurulmuş bu tür fırkaların programlarını gözden geçirmişti. Ama bunları ülkenin gerçek ihtiyaçlarını tatmine yeterli bulmamıştı. Bu nedenle böyle bir programın esaslarını belirlemek için bütün yurtseverlerin, "ilim ve fen erbabı"nın yardımını ve işbirliğini bekliyordu. Köylüyü ve halkı ezen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin gözden geçirilmesi, ticaret, sanayi ve sanayii geliştirecek önlemlerle ordu ve madenler gibi doğal servetlerin genel çıkara uygun bir biçimde işlenmesi, gerekli bayındırlık işlerinin belirlenmesi ve askerlik süresinin değiştirilmesi bu tür bir programda öncelikli konulardı. "İhtisas erbabı"nın gönderecekleri fikirler büyük önem kazanıyordu. Böylece Gazi, Halk Fırkası unvanını alacak olan bu partinin programını hazırlamak için bütün millet bireylerini kendisine fikir vermeye davet ediyordu. Gazeteler Mustafa Kemal'in beyanatını "Mustafa Kemal ve İstikbalimiz", "Büyük kumandan milletin istikbal-i ictimaî ve iktisadîsini nasıl düşünüyor?", "Sulhtan sonra Türkiye" başlıklarıyla yayımlayacaklardı.

Keza, Anadolu'ya teftiş ve tetkik seyahatine çıkmadan bir gün önce, 13 Ocak 1923 günü İleri gazetesine gönderdiği telgrafta, Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili olarak "Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki bu fırka milletin bütün sunufunun [sınıflarının] refah ve saadetini temine mâtuf bir programa mâlik olsun" diyordu.

Mustafa Kemal ve arkadaşları muhalefetin bu şekilde gelişmesini kaygıyla izliyordu. Esas sorun barışla birlikte, savaş sonrası girişilecek topyekûn toplumsal, ekonomik ve kültürel kalkınma sürecinin karşılaşacağı engellerdi. Zira Millî Mücadele sırasındaki birliktelik barış döneminde de sürdürülebilecek miydi! Bu nedenle Meclis'in açıldığı evrede savunulan "güçler birliği" ülkenin geleceği için öncelikli güvencesini oluşturuyordu.

Kısaca Millî Mücadele sırasındaki birliğin sürdürülebilmesine gerek duyuluyordu. Bu nedenle ortak paydaları oluşturacak bir siyasal yapılanma kaçınılmaz görülüyordu. Diğer bir deyişle Millî Mücadeleyi gerçekleştiren yapı kısa sürede siyasal partiye dönüştürülmeliydi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vatan topraklarının kurtuluşu ve milletin istiklâli programını esas ve hedef olarak kabul etmişti. Büyük Taarruz'la bu hedef büyük ölçüde gerçekleşmişti. Barış görüşmeleriyle de bu başarı perçinlenecekti. Yeni bir program çerçevesinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne barış ortamında anlamlı olacak bir siyasal yapı ve program kazandırılmalıydı. Bu programın hazırlanması ve Cemiyet'in Fırka'ya dönüştürülmesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal'e göre Anadolu ve Rumeli tabirine artık gerek kalmamıştı. Misak-ı Millî gerçekleşmiş, Türkiye bağımsızlığını elde etmişti ve dünyaya kabul ettirmişti. Yeni bir isimle yeni bir yapılanmaya gidilecekti. İşte bu kaygılarla Halk Fırkası adıyla bir parti kurulmasına girişildi. Partinin kuruluşunda o güne kadar ülkede,

ya da başka ülkelerde benzeri görülmemiş bir yönteme başvuruldu. Fırkanın programı bir heyet ya da encümen marifetiyle hazırlanıp halka bildirileceği yerde, halkın ileri gelenleri böyle bir partini programı hakkında düşüncelerini söylemeye davet edileceklerdi. 6 Aralık 1922'de davet Ankara'da çıkan gazetelere yapılan bir beyanat şeklide ve Anadolu Ajansı'nın şu başlığı ile ülke insanlarına duyuruldu:

"Ankara'da münteşir *Hâkimiyet-i Milliye*, *Yeni Gün* ve *Öğüt* gazeteleri mümessilleri müştereken Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini ziyaret ederek bade's-sulh hangi esaslar dairesinde çalışacağını sormuşlardır. Müşarünileyh bu münasebetle âtideki beyanatta bulunmuştur".

Halk Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili ilk resmî vesika olan ve partinin millet ve devlet hayatındaki alacağı değeri belirten bu beyanatın tam metni şöyleydi:

> Cenab-ı Hakkka şükürler olsun ki millet üç buçuk senelik kahramanane cidalden sonra kendisini ebediyen esaret zinciriyle bağlamak isteyenleri mağlûp etmiş ve istiklâline sahip olmuştur. Bilumum mütemeddin milletler arasında hür ve müstakil olarak milletimizin ahz-ı mevki edeceği sulh günleri de inşallah gecikmeyecektir.
>
> Bu mesut günlere ne büyük fedakârlıklar ve zahmetler mukabilinde erişeceğimizi asla hatırdan çıkarmamak ve istikbâlde hayat-ı milleti tehdit edecek tehlikelere düşmemek için, ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak, vatanını seven bilcümle efrad-ı milletin borcudur.
>
> Filvaki vatanımıza ve istiklâlimize göz dikenlere yalnız askerlikçe galebe etmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istilâ emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak veçhile siyaseten, idareten ve iktisaden kuvvetli olmak lâzımdır. Hiç şüphe yoktur ki ziraat ve ticaretimizin geri olması, memleketimizin ekseri aksamının harap ve ahalimizin fakir bulunması, vesait-i münakalemizin mahdut olması, maarifin herkese ve her yere lâyıkiyle nüfuz edemeyerek hayat-ı içtimaîyemizin en büyük düşmanı olan cehil vesaire gibi sebepler milletimizi fakir ve zayıf düşürmekten hâli kalmamış ve kalmayacaktır.
>
> Binaenaleyh halâs ve istiklâl için yaptığımız cidali itmam etmek ve Cenab-ı Hakkkın milletimizi meftur kıldığı istidat ve kabiliyeti âzamî derecede inkişaf ettirmek ve memleketimize bahşeylediği bilcümle menabi-i kuvvet ve servetten âzamî surette istifade ederek esbab-ı zaafımızı izale eylemek için bundan böyle hiçbir fırsat ve vakti fevt etmeyerek çalışmağa mecburuz.
>
> Ancak bu mesaî senelerle takip ve tatbik edilecek bir programa müstenit olmazsa akamete mahkûmdur. Durbinane olduğu kadar milletimizin ihtiyacat-ı âcilesinc çaresâz olacak bir programa müstenit bulunan ıslâhat teşebbüsleri, şahsî ve keyfi olmaktan kurtulamaz. Bu gibi teşebbüsler sahipleri olan şahısların tebeddülü ile hatta şahsî nüfuzunun tenakusu ile söner gider. Diğer cihetten herhangi bir programın uzun bir devr-i mesaiye rehber olması için memlekette bilcümle vatanperveranın ona müzahir olması icap eder. Hakikaten azîm bir kitle-i vatanperveranın ıslâhat emellerini ihtiva etmeyen bir programın muvaffakiyetli ve müstemir olması ümit olunamaz.
>
> Bu millî maksat ve mülâhazaları nazar-ı dikkatte bulundurarak milletimin, her sınıf halkında ve hattâ âlem-i İslâmın en uzak köşelerinde beni ebediyen müftehir bırakacak suretle gördüğüm teveccüh ve itimada kesb-i liyakat etmek için en

mütevazı bir ferd-i millet sıfatiyle hayatımı, sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle **sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasî bir fırka teşkil etmek niyetindeyim.**

Başka memleketlerde müteşekkil bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de, bunları tamamiyle memleket ve milletimizin hakikî ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım. Bu sebeple şimdiden böyle bir programın esaslarını tespit eylemek üzere bilcümle vatanperverânın, erbâb-ı ilim ve fennin müzaheret ve müşareketine müracaatı vazife addeyledim. Köylülerimizi ve halkımızı ezen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin ne suretle ıslâhı lâzım geleceğine ve ticaret ve ziraat ve sanayiimizi inkişaf ettirecek maddî, iktisadî tedabire ve orman ve maadin gibi tabiî servetlerimizden menafi-i umumîye namına daha kolaylıkla istifadeyi temin için ne gibi ıslâhat-ı kanuniye yapılması lâzım geleceğine, arazi ve emlâke temellük hususunda herkes için daha emniyetbahş tadilât-ı kanuniye yapılması lâzım gelip gelmeyeceğine, evkaf umurunun ne suretle şayan-ı ıslâh bulunduğuna ve memlekette hangi nikat-ı nazardan ne gibi ameliyat ve inşaat-ı nafia yapılabileceğine ve askerlik müddetinin tadiline velhasıl milletimizi elyevm hal-i tedennide bırakan eshab ve âvamilin suret-i izalesine müteallik erbâb-ı ihtisasın gönderecekleri mütaleat kemal-i ehemmiyetle nazar-ı itibara alınacaktır. Bu hususta beyan-ı mütalea edecek zevata şimdiden teşekkür ederim. İstiklâl mücadelâtı esnasında olduğu gibi saadet-i milliyetinizi temine matuf olacak mesaî devresinde dahi umum milletin müzaheretine ve bilcümle münevverân ve vatanperverânın müşareketine mazhar olacağımı ümit ederim.

Mustafa Kemal

Hâkimiyet-i Milliye. 7 Aralık 1922

Mustafa Kemal beyanatında fikirlerini üç bölümde ifade ediyordu:

Birinci bölüm onun Türk milletinin yakın mazisi ile geleceği hakkındaki genel fikirlerini içeriyordu: Türk milleti istiklâline sahip çıkmıştı. Barış günleri yakındı. Gelecekte milleti tehdit edecek tehlikelere karşı hazırlanmak ve çalışmak bütün millet için borçtu. Ülke topraklarına göz dikenlere yalnız askerlikle gelip gelmek kâfi değildi. Siyaset, idare ve iktisat bakımından da güçlü olmak gerekiyordu.

İkinci bölümde ülkenin başlıca dertlerinin nelerden ibaret olduğu belirtilmekteydi. Ziraat ve ticaret geriydi. Ülkenin birçok kısımları harap ve halkı fakirdi. Taşıt araçları azdı. Millî eğitim her yere ve herkese gerektiği gibi nüfuz etmemişti. Toplumsal hayatın en büyük düşmanı olan cehalet ve daha başka nedenler milleti fakir ve zayıf düşürmüştü ve gerekli önlemler alınmaması durumunda düşüş devam edecekti.

Üçüncü bölümde kurtuluş ve istiklâl için yapılan savaşın tamamlanması gereği belirtiliyor ve bu hususta zaman yitirmeden çalışmak gerektiğine işaret ediliyordu. Bu çalışma uzun vadeli gayri şahsî, ülkenin ihtiyaçlarına uygun ve bütün millet fertlerinin destekleyeceği bir programla mümkün olabileceği kaydediliyordu.

Mustafa Kemal'in tasavvurundaki program ana hatlarıyla bu üç hususu içeriyordu. Ve bu programı gerçekleştirmek için Halk Fırkası adıyla siyasî bir "fırka" kurmak niyetinde olduğunu kamuoyuna açıklıyordu. Böyle bir fırka programının hazırlanması için ise bütün millet fertlerinin kendisine fikir vererek kendisine yardımcı olmasını bekliyordu.

O günlerde gazeteler Mustafa Kemal'in beyanatını "Mustafa Kemal ve istikbalimiz", "Büyük Kumandan milletin istikbal-i içtimaî ve iktisadîsini nasıl düşünüyor?", "Sulhtan sonra Türkiye" başlıklarıyla yayımlayacaklardı.

O sıralarda barış görüşmeleri Lozan'da başlamıştı. Ülke bir an önce barışın gerçekleşmesini bekliyordu. Mustafa Kemal, Fırka programı hakkında ülke aydınları tarafından gönderilen yazılarla yetinmeyerek doğrudan halkla temasa geçmeyi uygun gördü. Bu bir tür kamuoyu yoklaması olarak görülebilirdi. Halk Fırkası'nı kuracağını beyan ettikten bir ay ve bir hafta sonra 14 Ocak 1923 günü Ankara'dan Batı Anadolu yönüne hareket ediyor, ve "Fırka" fikrini yaymak için ilk "memleket seyahati"ni gerçekleştiriyordu. Eskişehir, İzmit, Bursa, İzmir ile bu büyük şehirlerin arasındaki kasabalara uğrayacak, her kasaba ve şehirde halk ile uzun görüşmeler yapacaktı. Bu görüşmelerde "millî hâkimiyet"in öneminden, Lozan konferansından, ülkenin toplumsal ve iktisadî sorunlarından ve nihayet barıştan sonra kuracağı "Halk Fırkası'ndan söz edecekti.

Ancak bu görüşmeler tek taraflı bir monolog şeklinde olmadı. Halkın da düşüncelerini bilmek istediği için onları kendilerini ifade etmeye ve soru sormaya yönlendirdi. Şu sözleri bu anlayışın somut bir ifadesiydi: "Efendiler, ben şimdi burada muntazar bir nutuk irade edecek değilim. Maksadım halkça, kardeşçe hasbihalde bulunmaktır. Bu dakikadaki muhatabımız Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Başkumandan değildir. Sade bir mebus ve size çok seven bir hemşehriniz Mustafa Kemal'dir. Binaenaleyh benden neler öğrenmek istiyorsanız serbest olarak sormanızı rica ederim."

Bu "halkçı" bir davranıştı. Dinleyicilere merak ettikleri sorunlar üzerinde sual sormalarına özendiren bir tavırdı. Soruların bir kısmı kurulacağını söylediği Halk Fırkası üzerineydi. Mustafa Kemal cevaplarında Fırka'nın gereği ve önemi, temel özelliklerine değiniyor ve bu konuda şu sözlere yer veriyordu:

"Böyle bir fırkanın ruh-ı aslîsi, istiklâl-i tam ve bilâ-kayd ü şart hâkimiyet-i milliyedir. Bu milletin mukadderatını ellerine tevdi edeceğimiz insanlardan mürekkep meclis ve onun hükümetinin dikkatle takip edeceği dava hiçbir taraftan milletin istiklâline, hür hâkimiyetine göz dikilmemesinden ve bu istiklâl ve hâkimiyetine dikilecek gözleri çıkarmaktan ibaret bulunacaktır."

"Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menafi takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde buluna gelen muhtelif sunufa malîk değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir. Binaenaleyh, Halk Fırkası bilcümle sunufun hukukunu ve esbab-ı terakki ve saadetini temine hasr-ı iştigal edebilir."

Mustafa Kemal, Halk Fırkası hakkında en uzun söylevini Balıkesir'de yapmış ve bunda önce bir siyasî fırka ile bu fırkanın kurulduğu ülkenin bünyesi arasında var olması gereken genel ilişki üzerinde durmuştu.:

"Şunu arz edeyim ki memalîk-i sairede fırkalar behemehâl iktisadî maksatlar üzerinde teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza etmek için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla başka bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir."

Mustafa Kemal, bundan sonra, sözü ülkenin bünyesi üzerine getirmiş ve bu bünyede iktisadî menfaatler üzerine kurulmuş ayrı sınıflar olmadığını, dolayısıyla kurulacak fırkanın bir sınıf fırkası değil, fakat bütün ülkenin menfaatini gözetecek bir fırka olacağını anlatmıştı. Şu satırlar bu anlayışın bir ifadesiydi:

"Efendiler, ne ben ne de siz şahıslarınız üzerinde vaziyet ihdasına kalkışmayalım. Biz hepimiz o suretle çalışalım ki kuracağımız şey millî bir müessese olsun. Bu da millete terbiye-i siyasiye vermekle olur."

Mustafa Kemal'in, Batı Anadolu'da yaptığı gezi sırasında barıştan sonra kuracağı Halk Fırkası hakkında, halk ile yaptığı görüşmeler basın aracılığıyla ülkenin dört bir yanında yayımlandı. Ankara'ya döndükten sonra işe koyulacak ve fırka için hazırlıklara başlayacaktı. Bu sırada Büyük Millet Meclisi kendini 1Nisan 1923 günü dağıtarak yeni seçime gidilmesi kararını alacaktı.

Meclis'in dağılmasından bir hafta sonra, 8 Nisan 1923 günü, Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına "Dokuz Umde" adıyla tarihe geçecek seçim programını yayımlayacaktı.

Dokuz Umde'nin başında, ülkeyi inhilâl ve izmihlâl felâketinden kurtarmak için milletten aldığı mutlak yetkiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "hâkimiyet-i milliye" esaslarına dayanan bir halk devleti

kurduğunu ve bu devletin üzerine aldığı millî görevlerin önemli bir kısmını üç yıl içinde başararak 1 Nisan 1923 tarihinde yeni seçime oy birliğiyle karar verdiği yazılmakta ve bundan sonra da gelecekteki çalışmalara ve kurulacak olan Halk Fırkası'na şu satırlarla temas edilmekteydi:

"Önümüzdeki devre, inşallah takrir-i müsalemet müyesser olacağından iktisadî tekemmülâtını temin ve her nev'i teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk-i milleti refaha nail etmek gaye olacaktır.

Yeni devre-i mesaide Meclis'in ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dairesinde siyasî teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir.

Meclis'te elyevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Halk Fırkası'na intikal edecektir. Mezkûr fırkanın halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişafat-ı maddîye ve mânevîye esasatına mübtenî mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir. Buna intizaren grubumuz aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar vermiştir.

Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacını ve birçok erbab-ı ihtisasın mütalâatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak in'ikat eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazar-ı dikkate alınarak tespit edilmiştir."

Celâl Nuri'ye Verilmiş Bir Demeç

14 Ocak 1923

Cepheyi teftişe çıkacakları sırada Celâl Nuri'ye verdiği demeç *İleri* gazetesine telgrafla iletilmişti:

Lozan konferansı hararetli ve pek ciddî bir safhaya dahil olmuştur. İtilâf Devletleri murahhasları henüz hukuk-ı tabiiye ve meşruamızı lâyıkiyle takdir eder açık bir vaziyet irae etmiyor. Cihanın ahval-i umumîyesini, asrın ve hâdisatın doğurduğu yeni fikir cereyanlarını ve bunların müteveccih bulunduğu hedeflere nasıl mahirane hatvelerle yürümekte olduğunu tetkik edenler Türkiye'nin bir an evvel hal-i sükûn ve huzura kavuşmasına mümanaatın kat'iyen kendi aleyhlerinde olduğunu bariz bir surette görmektedirler.

Cepheyi teftişten maksadım orduları yakından görmektir. Son muzafferiyetten bugüne kadar talim ve terbiye ile geçmiş günlerin semeratını tetkik edeceğim. Aynı zamanda halk ile de yakından temasa gelmek ve onlarla hal ve âtiye ait hasbihallerde bulunmak isterim.

Halk Fırkası hakkında esna-yı seyahatımda bulacağım fırsatlardan istifade ederek bazı izahlarda bulunmak niyetindeyim. Benim fırka teşkil etmem hakkında endişeli mütalaada bulunanları tenvir edeceğim. Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki bu fırka milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şeraiti buna müsaittir.

Halk Fırkası İçin "Halka Gitme" İlkesi

Mustafa Kemal, her fırsatta ülkenin kritik bir evreden geçtiğini vurguluyordu. Bu zor günlerde kamuoyunu kendi yanına çekmeliydi. Programın hazırlık evresinde halk ile temas ederek onun düşüncelerinden faydalanmayı uygun görecekti. Bu amaçla, 14 Ocak 1923'te Batı Anadolu'ya hareket etti. Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir ve İzmir ile bu kentlerin çevresindeki kasabalara uğradı. Programda Konya ve Adana'da vardı. Ama İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi'ni açtıktan sonra Konya üzerinden Ankara'ya döndü.

Bu seyahat sırasında halkla uzun uzun söyleşti. Yaptığı konuşmalarda kuracağı fırkanın halkçılık anlayışını, toplumsal içeriğini ayrıntılı bir biçimde ele aldı. Görüşmeleri sırasında "millî hâkimiyet"in önemi, Lozan Konferansı'ndaki gelişmeler, ülkenin toplumsal ve iktisadî sorunları ve barış ertesi kuracağı Halk Fırkası gündeme geldi. Halk Fırkası'nı şu sözlerle tanımlıyordu: "Böyle bir fırkanın ruh-ı aslîsi, istiklâl-i tam ve bilâ-kayd ü şart hâkimiyet-i milliyedir. Bu milletin mukadderâtını ellerine tevdi edeceğimiz insanlardan mürekkep meclis ve onun hükümetinin dikkatle takip edeceği dava hiçbir taraftan milletin istiklâline, hür hâkimiyetine göz dikilmemesinden ve bu istiklâl ve hâkimiyetine dikilecek gözleri çıkarmaktan ibaret bulunacaktır."

Mustafa Kemal'in 15 Ocak 1923 Günü Yaptığı Eskişehir Konuşması

Mustafa Kemal 14 Ocak 1923 günü orduyu denetlemek ve halkı kuracağı parti konusunda bilgilendirmek üzere Ankara'dan ayrıldı, Eskişehir, İzmit, Bursa üzerinden İzmir'e gitti. 17 Şubat günü İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi'ni açtı. Geziye çıktığı gün annesi Zübeyde Hanım'ın ölüm haberi kendisine bildirildi.

Mustafa Kemal'in ilk durağı Eskişehir'di. Eskişehir o sırada il ile ilçe arası bir kademeyi ifade eden mutasarrıflıktı. Mutasarrıflar liva olarak da tanımlanıyordu. Gazi Mutasarrıf Nihat Bey'le, Orman Müdürü, Baytar Müdürü ve Maarif Müdürüyle söyleşisinde Eskişehir hakkında bilgi almış, Mecelle'den mülhem yasaların artık ülke gerçekleriyle bağdaşmadığını, çağdaş bir toplum için eğitim sisteminin önemini gündeme getirmişti. Bu arada kısa bir süre sonra toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi için de bir tür girizgahta bulunmuştu:

çalışmaya mecbur olduğumuz hususattan en mühimmi iktisadîyattır. Çünkü millet fakr u zarurette kaldıkça hiçbir şey yapamaz. Evvela zengin olmalıdır. Çünkü her şeyi yapan paradır. Evvel emirde iktisadîyata ehemmiyet vermek lâzımdır. Millete müsmir ve müfid anasır yetiştirmek iktisadîyatın zaruriyatındandır."

Eskişehir'deki konuşmasında ikinci bir husus "hükümetin şekil ve mahiyeti idi. Tek bir kişinin iradesinden, yani Saltanat ve Hilâfet'ten, millî iradeye geçişin gereğini ortaya koyuyor, "şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felaketler kendi talih ve mukadderatını başka birisinin eline terk etmesinden neş'et etmiştir" diyordu. Artık "saltanat-ı şahsiye" son bulmuştu. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilkeleri bir kez daha bu hususu vurgulamıştı.

Eskişehir'de yaptığı konuşmada değindiği bir diğer konu hükümetin şekliydi. Dünya yüzündeki yönetim şekillerini mutlakıyet, meşrutiyet ve cumhuriyet olarak tanımladıktan sonra, meşrutî ve cumhurî hükümetle Teşkilâtlarının kuvvetler ayrılığı esasına üzerine kurulu olduğunu kaydediyordu. Türkiye için ise kuvvetler birliği esasının kabul edildiğini belirtiyordu. Bu iki farklı yapının açıklaması 1 Aralık 1921'de, uzun söylevinde açıklığa kavuşturmuştu. O nedenle bir kez daha gündeme getirmeyecekti. Ama yine d vurgulama gereği duymuştu: "Bence hakikatte taksim-i kuva yoktur. Vahdet-i kuva vardır" diyecekti.

Bu anlayış "şeriata göre" de uygundu. Şer'i nizam "meşveret, adl, uli'l-emre itaat" ilkeleri üzerine kurulmuştu. Ve şu satırları ekleyecekti: "Meşveretsiz hükümet gayr-ı meşrudur. Adaletin lüzumunda ittifak tabiidir. Uli'l-emre itaat ise cem'idir. Bir ferde itaat demek değildir. Herhangi bir işte erbâb-ı hall-ü akd olan evsaf-ı mümtâzedeki insanlar maksuttur. Bu sebeple milletin intihabına mazhar ve mutemet olan mümessillerden, ve-

Karizmatik bir kimlik olan "şef" toplumda ve partide yüksek vasıflarda bir şahsiyetti. Ufukta savaş bulutlarının belirdiği bir ortamda disiplin arayışı tepe noktada bir "şef" gereğini ortaya çıkarmıştı. Parti içinde seçime gidilerek, partinin yönetimi emanet edilen makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılmasının "otoriteyi" zayıflatacağı ileri sürülüyordu. "Hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir Parti'nin şefliğine intihap edilecek olan yüce şahsiyetin "Milli Şef" vasfını da iktisap etmiş olması doğal olduğuna göre parti başkanının her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşülüp tartışılması abesle iştigal olarak niteleniyor ve parti başkanının "değişmez" bir nitelik kazanması kabul ediliyordu.

killerinden mürekkep şahsiyet-i mânevîye en büyük makamdır. Kudret-i âliye onda mütecellidir. Ona ve onun tedvir-i umurda tavzif ve tevkil edeceği zevata itaat lâzımdır."

Böylece Rousseau'dan esinlendiği hâkimiyet-i milliye ve tevhid-i kuva anlayışı bu kez İslâm'la da pekiştirilmiş, her ikisinin uyum içerisinde olduğunu vurgulama gereği duymuştu. Ne de olsa karşısında dini bütün bir münevver kesim vardı.

Bu arada hedeflediği çağdaş reformları o günkü Meclis'in temsilcileriyle gerçekleştirilmesinin kolay olmayacağı kanısına varmıştı. Meclis Millî Mücadele'de kendisine destek vermişti. Ama toplum yapısının da köklü dönüşümler gündeme geldiğinde pek destek alamayacağını da görmüştü. O nedenle vekillerin belirli aralıklarla yenilenmesi ve birinci dönemin kısa bir süre sonra son bulması gerekiyordu. Mustafa Kemal "Milletler hâkimiyetini muvakkaten dahi olsa tevdi edeceği meclislere dahi lüzumundan fazla emniyet ve itimat etmemelidir. Çünkü meclisler dahi istibdâd yapabilir. Ve bu istibdâd şahsî istibdattan daha mühlik [tehlikeli] olabilir. Bunun için Meclisler muayyen ve mahdut zamanlarda tecdid olunur. Bu sayede hâkimiyet-i milliye daha emin esas ve şeraite rabtedilmiş olur. Meclisler hadd-i makulünden fazla uzun müddet devam ederse, bu takdirde vekillerle müvekkiller arasındaki nokta-i nazarlar birbirinden ayrılmaya ve revabıt çözülmeye başlar. Nihayet vekiller başka şey, müvekkiller başka şey düşünmeye başlarlar" diyordu.

Eskişehir'de nabız yokladığı diğer bir husus hilâfet makamıydı. Saltanatın kaldırılmasından ardından TBMM Abdülmecid Efendi'yi halife seçmişti. Bu makam dünyada Müslümanların genelini kapsıyordu. Halifenin konumunu ilk kez Eskişehir'de sorgulayacaktı. Hilâfet makamının varlığı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerinin bir çelişki oluşturup oluşturmadığını sorguluyordu. Hilâfet siyasî ve idarî açılardan bir sorun teşkil etmiyordu. Zira bağımsız bir Türkiye devleti vardı. Millî hâkimiyet kayıtsız şartsız milletin uhdesindeydi.

İlmî ve dinî bakış açısına gelince işler çatallaşıyordu. Hilâfet makamı bütün İslâm alemini kapsayan bir makamdı. Türkiye halkının görev ve salahiyet vermesi, takat ve salahiyeti dışındaydı. Halifeye şu veya bu şartlar dahilinde bir görev verilirse, onu yapabilecek miydi! Zira İslâm ülkelerinde yaşayan dindaşlar vicdanî hürriyetlerine ve bağımsızlıklarına sahip değillerdi. Öncelikle onların kendilerini esaretten kurtarmaları gerekirdi. Kurtulsalar bile her biri ayrı bir milletti. Acaba bu milletler Hilâfet'e tabiiyeti kabul ederler miydi?

Halife Abdülmecit konusunda kaygılarını daha bir hafta önce İstanbul'da Adnan Bey'e bildirmişti. Gönderdiği şifreli mesajda Halifenin bizzat ya da yaverinin halife namına yerli ve yabancı gazete muhabirleriyle siyasî mülakat yaptığını haber almıştı. Bu hareket tarzını doğru bulmuyordu. Kaygılarını münasip surette halifeye bildirilmesini istiyordu. Ayrıca Halifenin arzusu üzerine Türkçe okunan bir hutbede "halifeye herkesin itaat etmesi lâzımdır" tarzında bir beyan vardı. Bu da kabul edilemezdi.

Bu arada yönetimin bir program ışığında hareket etmesi gerektiğini vurgulayarak Halk Fırkası'nın kuruluşu için ilk kez yeşil ışık yakacaktı. İlk kez Halk Fırkası'nın yapısını açıklığa kavuşturacaktı. Herşeyden önce neden fırkaya gerek duyduğunu açıklayacaktı. Mustafa Kemal'e göre halkın saadeti ve refahı için "irşad" edilmesi gerekiyordu. "Bir millet ne kadar mütekâmil ve müterakki olursa olsun, delâlet ve irşada muhtaçtı". Bundan kaçınılamazdı. Bu "delâlet ve irşâd" millet içinde daha ziyade faal ve teşebbüslerinde muvaffak olmuş insanlar tarafından gerçekleştirilmeliydi. Gelecekte milleti refah ve saadete ulaştıracak yolları göstermek "millî ve vicdanî" görevdi. Böyle bir görevi yapabilmek için "hakimiyetine kıskanç olan bir millet" içinde aynı suretle "mütefekkir ve müctehîd" olan kişilerin "ittihad"ı gerekiyordu.

"İttihad" ise bir "teşekkül" dahilinde yapılmalıydı. İşte fırka bu "ittihad"dan doğacaktı. Kuşkusuz zihninin bir yerinde mensubu olmuş olduğu İttihat ve Terakki'nin anlayışı vardı. Eskişehir'de savaş sonrası bir fırka kurmayı ve bu fırkaya da "Halk Fırkası" adına vermeyi düşündüğünü söylüyordu. Tasavvurundaki fırka milletin şu veya bu sınıfının değil bütün milletin menfaatini gözetecekti. Bu evrede İttihat ve Terakki'nin fikir babası

Ziya Gökalp'in söylemini benimsemiş gözüküyordu. İşte bu anlayışına açıklık kazandıracak cümleler ileride Halk Fırkası'nın programında yer alacak olan halkçılığın özünü oluşturacaktı:

"Bizim milletimizin ilk nazarda tefrik olunacağı sınıflar çiftçi ve çobanlardır. Buna muarız olabilecek sınıflar hangileridir? Büyük arazi veya büyük ticaret sahibi olan insanlardan mürekkep sınıflar olmak lâzım gelir! Bunlardan sonra küçük ticaret sahipleri ve demirci, doğramacı vs. gibi diğer esnaf vardır, amele vardır. Ve bunların haricinde münevver dediğimiz insanlar ve müntesibin-i ilim vardır. Milletimizi teşkil eden bu sınıfları birer birer tetkik edelim! Büyük arazi sahiplerinin en çok arazisi ne kadardır? (30.000 dönüm sesleri). Bunlar kaç kişidir? Birkaç kişiden ibarettir. Şu hâlde köylüyü ifnâ edebilecek sınıf halinde bir kitle yoktur. Bunlar ayrıca bir fırka yapacak halde değildirler.

Büyük tüccarların orta tüccarların da miktarı nedir? Rica ederim kaç tane milyonerimiz vardır? Biz şimdi zengin telâkki olunan insanları fakir yapmağa çalışmaktan ziyade, fakirleri ve orta halde bulunanları zengin bir hale getirmeğe çalışmalıyız. Köylülerimizin arazisini tevsi edelim. Onları büyük arazi işletecek hale getirelim. Memleketimiz çok vâsidir. Arazi kâmilen metruk bir haldedir. Sonra bizde kaç bin amele vardır ve bu amele ile tarlasında çalışan köylünün ne farkı vardır? Sınıf-ı münevverlerle müntesibin-i ilmiyeye teveccüh eden vazife de halka mürşitlik ve pişvâlık etmektir. Çünkü onların menfaati de o noktadadır.

Hülâsa, memleketimizde her zümreyi câmi' bir halk vardır. Bu halk istiklâlini, hâkimiyetini, mahfuziyetini istiyor. İşte milletin bu menafi-i esasiyesini te'min için bir fırka lâzımdır ve böyle bir fırkanın bütün millete şâmil ve bütün millete istinad edebileceğini ümid ediyorum."

Bu satırlar Ziya Gökalp'in solidarîzmden esinlenen görüşleriyle tıpa tıp örtüşüyordu. Solidarîzm çoğulcu bir yapıyı dışlıyor, tüm toplumsal katmanları aynı potada eritiyordu. Ziya Gökalp, ulus inşa sürecinde bunu gerekli görmüş ve "sınıf yok, esnaf var" demişti. Yani birbirini destekleyen meslek zümrelerine gönderme yapmıştı. Bu da Durkheim'in meslekçilik anlayışının bir uzantısıydı. Mustafa Kemal de, halkın tek bir çatı altında, tek bir parti yönetiminde hedeflere yürümesi gerektiğini vurguluyordu. Gökalp'ten esinlendiği halkçılık anlayışını sonraları birkaç kez, değişik konuşmalarında da tekrar edecek, ve nihayet CHF programında yer almasını sağlayacaktı.

Konuşmasının bir sonraki aşamasında program sorununa değinecekti. Fırka programı uyum içerisinde çalışacak aydın kişilerin ürünü olacaktı: "Bir fırkanın programı münhasıran yalnız bir zâtın kafasından çıkamaz. Onun için memleketimizin birçok aksamını tetkik ve ihtiyacını görmüş, Avrupa'daki terakki ve temeddün derecesini tetkik etmiş zevâttan istifade edilmek lâzımdır. Ben bu hususta millete hitap ettim. Ümid ederim ki bir iki ay zarfında beni tenvir edecektir."

Hazırlanacak program gerçekçi olmalıydı. Program yaparken "hayâlat"a kapılmamak gerekiyordu. Nitekim 15 Ocak'ta yapılan bu konuşma semeresini kısa sürede verecek ve kurulacak fırkanın ön programını oluşturacak Dokuz Umde 8 Nisan 1923 günü ilan edilecekti. Bu arada 1 Nisan'da seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış olacaktı.

Bu arada Mustafa Kemal Eskişehir'e vardığı sırada annesinin vefatını öğrenecekti. Ancak bu seyahate ordunun talim ve terbiyesini teftiş için çıkmıştı. Vatan savunmasının kendisine göre önceliği vardı. Seryaver Salih Bey'e çektiği telgrafta "merhumenin münasip bir tarzda defin merasimi"nin yapılmasını buyurdu. Annesinin kabrini İzmir'de ulaştığında ziyaret edecekti.

Halk Fırkası Fikri ve "Sınıfsız" Toplum

"Bir millet ne kadar mütekamil ve müterakki olursa olsun, delalet ve irşada muhtaçtır. Bundan müstağni olamaz. Bu delalet ve irşat millet içinde daha ziyade faal ve teşebbüslerinde muvaffak olmuş insanlar tarafından vaki olmak lazımdır. Mazi ve hâle olduğu gibi istikbalde de milletimizi refah ve saadete nail edecek yollar için irşadâtta bulunmak millî ve vicdanî vazifemizdir. Böyle bir vazifeyi yapabilmek için hâkimiyetine kıskanç olan bir millet içinde aynı suretle mütefekkir ve müçtehit olan zevatın ittihadı icap eder.

Münferit delaletlerin muhassalası kâfi değildir! Bütün bu delaletleri bir teşekkül dahilinde yapmalıdır. Bunun için de benim düşündüğüm bâde's-sulh siyasî bir fırka yapmak ve ismine de Halk Fırkası demek... siyasî fırka alelıtlak bir mücadele fikri tazammun eder. Benim tasavvurumda milletin şu veya bu sınıfının menafi'ini temin değildir.

Bunları izah edeyim. Bizim milletimizin ilk nazarda tefrik olunacağı sınıflar çiftçi ve çobanlardır. Buna muarız olabilecek sınıflar hangileridir? Büyük arazi veya büyük ticaret sahibi olan insanlardan mürekkep sınıflar olmak lazım gelir! Bunlardan sonra küçük küçük ticaret sahipleri ve demirci, doğramacı vs. gibi diğer esnaf vardır, amele vardır. Ve bunların haricinde münevver dediğimiz insanlar ve müntesibin-i ilim vardır. Milletimizi teşkil eden bu sınıfları birer birer tetkik edelim! Büyük arazi sahiplerinin en çok arazisi ne kadardır? (30.000 dönüm sesleri). Bunlar kaç kişidir? Birkaç kişiden ibarettir. Şu hâlde köylüyü ifna edebilecek sınıf halinde bir kitle yoktur. Bunlar ayrıca bir fırka yapacak halde değildirler.

Büyük tüccarların, orta tüccarların da miktarı nedir? Rica ederim kaç tane milyonerimiz vardır? Biz şimdi zengin telakki olunan insanları fakir yapmağa çalışmaktan ziyade, fakirleri ve orta halde bulunanları zengin bir hale getirmeğe çalışmalıyız. Köylülerimizin arazisini tevsi edelim. Onları büyük arazi işletecek hale getirelim. Memleketimiz çok vâsidir. Arazi kâmilen metruk bir haldedir. Sonra bizde kaç bin amele vardır ve bu amele ile tarlasında çalışan köylünün ne farkı vardır? Sınıf-ı münevverle müntesibin-i ilmiyeye teveccüh eden vazife de halka mürşitlik ve pişvâlık etmektir. Çünkü onların menfaati de o noktadadır.

Hülâsa, memleketimizde her zümreyi câmi' bir halk vardır. Bu halk istiklâlini, hâkimiyetini, mahfuziyetini istiyor. İşte milletin bu menafi-i esasiyesini temin için bir fırka lazımdır ve böyle bir fırkanın bütün millete şamil ve bütün millete istinat edebileceğini ümit ediyorum. Bu fırkanın programı münhasıran yalnız bir zatın kafasından çıkamaz. Onun için memleketimizin birçok aksamını tetkik ve ihtiyacını görmüş, Avrupa'daki terakki ve temeddün derecesini tetkik etmiş zevattan istifade edilmek lazımdır. Ben bu hususta millete hitap ettim. Ümit ederim ki bir iki ay zarfında beni tenvir edecektir.

Mustafa Kemal

15 Ocak 1923 Eskişehir

Mustafa Kemal'in 16 Ocak 1923 Günü İzmit'te İstanbul Gazetecilerine Yaptığı Konuşma

Mustafa Kemal İzmit'te, İstanbul basın temsilcilerine Türkiye'nin o günkü durumu ve hükümetin memleketin kalkınma için yapmakta olduğu ve yapacağı işler hakkında bir konuşma yapmıştı:

"İstanbul'un kıymetli erkân-ı matbuatı ile böyle bir temasa mazhar olduğumdan dolayı suret-i mahsusada memnun bulunuyorum. Memnuniyetimin en mühim sebebi, bence de tabiî olarak şayan-ı arzudur ki benim ve bilcümle rüfekayı mesaimin vaziyet-i dahiliye ve hariciyeyi nasıl olması lâzım geleceği tasavvurunda bulunduğumuzu bütün millet ve cihan bir ân evvel bilsin. Bunu teminde bilcümle matbuatın olduğu gibi, çok mühim olan İstanbul matbuatının ifa edeceği hizmetin derecesi suhuletle takdir olunabilir. Vuku bulan mülakatlarda mezkûr üç esaslı zemin üzerinde çok teferruatlı ve hatta münakaşalı müdavele-i efkâr edildi. Ve benim arzu ettiğiniz her nokta ve bütün teferruat üzerindeki beyanatımı dinlediniz. Bu suretle muttali olduğunuz hususatın birkaç kelime ile hulâsasını yapmak lâzım gelirse denebilir ki:

1. Millet üç buçuk seneden beridir iktiham ettiği müşkülât ve fedakârlığın mütebâriz ve müspet netayicini görmekle, takip olunan hatt-ı hareketin mutlaka hedef-i saadete vusulünden emindir. Bugünkü muvaffakiyatı behemehal tespit ve teyit ettirmek için, lüzum gösterilirse, şimdiye kadar olduğundan daha vâsi bir azim ve itminanla fedakârlığını ve gayretini idameye müheyyadır. Milletin mutlaka sulh veya mutlaka harp arzusu gibi, başlı başına bir ifade-i katîyesi yoktur. Millet ananesinin bariz bir şiarının ifadesini kullanmaktadır: 'Hayırlı olanı isteriz!'

Hayırlı olan, bizi şimdiye kadar hayır ve selâmete isal edenlerin hükmedecekleri tarzdır. Milletin bu ifade ile kastettiği Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetidir. Bunların düşündüğü behemehal sulhu istihsal etmektir.

Buna milletin ve memleketin ihtiyacı olduğu kadar bütün cihan-ı medeniyetin katî ihtiyacı vardır. Bir kere hali harbi idame etmekle evvelâ arzu-yi millîyi yerine getirememek, saniyen cihan-ı medeniyetin huzur ve sükûnuna mâni olmak gibi mesuliyetlerin faili olmak doğru olmadığı kanaat-i samimiyesindedir. Şimdiye kadar olduğu gibi, bilhassa bugün bütün gayreti samimî olarak istihsali sulh için her türlü tedabire tevessül etmektir. Ve bütün kalbini bila-istisna cihana açık olarak göstermeyi temine çalışmaktır, İtilâf Devletleri'nin bu hakikati anlamamalarına ihtimal verilmemektedir. Eğer devletlerin ve milletlerin konferanstaki mümessilleri bu ihtimalîn hilâfına harekete devamda ısrar gösterirler ve cihan-ı insaniyet ve medeniyetin tehalükle intizar eylediği sulhun akdini akim bırakırlar ise Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti bundan çok müteessir olacaktır. Bu insanî teessürü kendisini elbette zaaf ve tereddüd-i kalbe duçar edemez. Üç buçuk seneden beri istihsali uğrunda ihtiyar olunmadık fedakârlık kalmayan hukuk-ı asliye-i milliyesini behemehal istihsal ve teminden ibaret olan vazifesini, yine bütün milletin kabiliyetine, kudretine, azmine ve kendisine olan emniyet ve itimadına istinaden şimdiye kadar olduğundan daha büyük bir faaliyetle ifaya devam edecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muzaffer orduları yeni zaferler istihsali aşkından müstağni değildirler. Fakat bu zafer aşkı milletin selâmet ve saadetini temin aşkından münbaistir. İkincisinin husulü, birinciyi hasıl telâkki ettirebilir.

2. Hükümet hal-i harp ve hal-i intizamı devamına rağmen milleti, şimdiden yeni usulümüzde idarenin mütekeffil olduğu menafi-i hakikiyeden müstefit edebilmek için lüzumu veçhile çalışmakta, her gün yeni bir teşebbüs almakta veya yeni bir teşebbüsün esaslarını düşünmektedir. Memleketin en hücra köşelerinde bile huzur ve asayişi halk o derece temin edilmiştir ki bunu zamanı sabıkın en sakin bir devresindeki hâl ile mukayese etmek nabemehal olur. Herkes emniyetle ve bilhassa çok büyük ümitlerle tarlalarında veya sanatları başında faaliyete geçmiş bulunuyor Ve sây ve amellerinin kendilerinden gasb edilmeyecek semerelerinin iktitafından emindirler. İktisat, maarif işleri, muaveneti içtimaîye himmetleri şimdiden kabili temas yeni neticeler vermiştir. Ziraat mektepleri mevcut olanlardan maada Bursa'da, Balıkesir'de, İzmir'de, Adana'da, Erzincan'da beş mektebe malîk olmakla tezyid edilmiştir. Harbin ve inkılâbatın atalete koyduğu ziraat bankaları yeniden hali faaliyete vazedilmiş ve birçok ubeler ihdas ederek halkın muavenetine şitap etmeye başlamıştır. Birçok mülteci ve muhacirler refah ile münasip yerlere sevk ve iskân edilmiştir. Bunun daha iyi temini için husus muavenet bankaları tesis edilmek üzeredir. Köylülere mühim miktarda iki buçuk milyon liralık alât ve edevatı ziraiye tevzi edilmiş ve bu hususdaki tevziata devam edilmektedir. Ayrıca köylülere alât ve edevat-ı ziraiye vermek ve bunları icabında tamir etmek için sermayesinin yüzde yetmişine iştirak ettiğimiz bir şirket ile anlaşılmak üzeredir. Bu çiftçilerin çok memnuniyetini ve menfaatini mucip olacaktır. Nafıa teşebbüsatı kariben fiile münkalip olabilecek ümitbahş bir zemindedir. Bunun neticesinde memleketin bilcümle merakizi mühimmesi yekdiğerine az zamanda şimendöferle kesbi irtibat edecektir. Mühim hazain-i madeniye açılacaktır. Memleketimizin baştan nihayete kadar harap manzarasını mamureye tahvil etmekten ibaret olan gayenin temel taşları her yerde gözlere tesrir edecektir. Çalışmak ve mesut olmak ihtiyacında bulunan bütün halkımız için, ameleler için, geniş ve emin çalışma sahâları davetlerini yapmakta gecikmeyecektir. Tüccarlarımız yüzlerinin güleceği günden uzak değildirler. Memleketi mâmur ve milleti mesut etmek için tasavvur ve teşebbüs edilen bütün bu işlerde takip olunacak programın esas noktalarına fiilen tevessül edilmiş addolunabilir. Bu mebdein mütekâmil hututu, amîk tetkikat ile tersim edilecektir. Bilhassa faaliyet-i iktisadîyeyi istinat ettireceğimiz esaslar her türlü vukufla beraber bilhassa doğrudan doğruya memleketimiz topraklarını koklayarak ve bu topraklarda bizzat çalışan insanların sözlerini işiterek tespit olunacaktır. Sanayi ve ticaretimiz için dahi aynı mütalaa yapılacaktır. Bunun içindir ki Şubat'ın on beşinde İzmir'de belki beş bin kişinin toplanabileceği bir kongre yapılacaktır. Bu kongre bizzat millete ve bir taraftan da diğer milletlere anlatacaktır ki yeni Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadîyatla kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır.

Fakat yeni Türkiye Devleti bir devlet-i iktisadîye olacaktır. Bu devleti en kuvvetli temeller üzerinde çok az zamanda kurmak hususunda Japonlardan az müstait olmadığını bilfiil ispat edecektir.

Hindistan ile Avrupa arasındaki hutut-ı iktisadîyeyi, Süveyş'ten Boğazlar ve Kafkasya'dan geçen yolları elinde bulundurmakla ancak kabiliyet-i hayatiyesi mahfuz duracağına zahip olan eski Osmanlı İmparatorluğu ile bu yolları terk etmiş olan ve kabiliyet-i hayatiyesini izhar ve ispat için bu yollara ihtiyacı olmadığını beyan eden yeni Türkiye arasındaki farkı, hayat kabiliyeti tekemmül farkını görmek için cihan çok zaman intizarda bırakılmayacaktır.

Bu saydığım teşebbüsat-ı iktisadîye ve sınaiye içinde bahsettiğim şirketlerin, istiklâl ve hâkimiyet-i milliyemize hürmetkâr milletlerin emniyetle hükümetimizle temas eylemeleri ve kanunlarımız dairesinde anlaşmaları ile faaliyete geçebileceklerini söylemeye hacet yoktur. Filhakika memleketimizi az bir zamanda mâmur etmek için milletimizin gayrı kâfi sermayesi karşısında haricin sermayesinden, vesaitinden, ihtisasından istifade etmek hakikî menfaatimiz iktizasındandır. Hükümetimiz, izahına lüzum olmayan esasatın riayetkarı kalacak olan her devlet ve millete karşı bu hususta emniyet ve samimiyetle ahz-ı mevki edecektir.

3. İçinde bulunduğumuz vaziyette çok kuvvetli olduğumuzu temin ve teşebbüsat-ı müstakbelemizde behemehal muvaffak olacağımızı bize vadeden keyfiyet, milletin inkılâp ile ve mücadele ile tesis etmiş olduğu bugünkü hükümetimizin şekli ve mahiyetidir. Hükümetimiz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, millîdir; tamamiyle maddîdir; hakikatperesttir. Mevhum mefkureler arkasında, o mefkurelere vâsıl olmak için değil, fakat isal etmek hulyâsiyle milleti kayalara çarparak, bataklıklara batırarak en nihayet kurban ederek mahvetmek gibi cinayetten hazereden bir hükümettir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarının umdesi şu iki esastır :

İstiklâl-i tam, bilâ-kayd ü şart hâkimiyet-i milliye.

Birinci umdesinin ifadesi "Misak-ı Millî"dir. İkinci ve hayatî olan umdesinin beyanı "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"dur. Millet, Misak-ı Millî"nin medlûlünü güzide evlâtlarından teşkil ettiği kahraman ordulariyle fiilen istihsal eylemiştir. Bunun usulen ve siyaseten ifade dahi olunacağına şüphe yoktur. "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"nun ruh-ı aslîsi işte bu kanunun kitaplara geçmesinden evvel milletin dimağında ve vicdanında temerküz eylemiş olmasiyle ve ancak bunun ifadesi olmak üzere tesis ettiği Meclis'e verdiği vazife-i asliye ile ve senelerden beri ahkâmını fiilen tatbik edegelmekte olmasiyle ve en nihayet kanun şeklinde enzar-ı cihana vaz' eylemesiyle tahakkuk eylemiştir. Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. Ve arzu ve irade-i hakikî-i millîyi tatbik eder ve ancak bu sayede millet mukadderatına sahip olur. Hâdisat ve tecârub-i tarihiyemiz bize milleti koyun sürüsü halinde keyfin, arzu ve ihtirasların ve hiçbir suretle tatmin edilemeyen menfaatlerin istihsaline sürüklemekle mahvını müntiç mahiyete inkılâp eden idare tarzlarının artık memleketimizde mahall-i tatbiki kalmadığını göstermiştir. Millet hâkimiyetini değil, hâkimiyetin bir zerresini dahi ahara terk ve ferağın mucip olabileceği felâketin, izmihlalin, hüsranın elemini her ân kalp ve vicdanında hissetmektedir. Zaten iradenin ve hâkimiyetin gayr-ı kabil-i tecezzi ve taksim olduğunu ilmen ve hakikaten düşündükten sonra böyle bir nazariyenin fiile tatbikine kalkışmak ancak nazari ve sun'i bir işe bizzarure tevessül etmekten başka bir suretle kabili tefsir değildir. Millet ve memleketimiz için ise bu

zaruret mündefi olmuştur. Milleti hâkimiyetinden mahrum eden hail, milletin galeyan ve bihakkın tuğyaniyle biraz zahmetli ve fakat binnetice muvaffakiyetli surette ortadan kaldırılmıştır. Madumun ihyasına kalkışmak ise bittabi gayr-ı mümkünün mümkün olduğu zehap ve butlanında temerrüt olur. Bu, mütemerritlerin, ki milletin hüsranını bilerek veya bilmeyerek mucip oluyorlar, nedamet-i hakikiyesini ve hüsran-ı elimini mucip olmaktan başka bir netice vermez.

Artık millete karşı namuskârane, açık, katî ilân-ı hakikat edenler çoktur. Milletimiz ise hakayıkı hüsnü-i telâkkiye ve icabatını tatbike çok müsait ve müstaittir. Bu istidadı ispat için yakın tarihin bile verebileceği misaller mebzuldür. Felâketini müdrik milletimiz ne şeyhülislâmların muktaza-yi dindir, diye irticaa davet eden fetvalarını ve ne de halife ve padişahın camilerden çalınan âyât ve ahadis-i nebeviye ile müzeyyen ve mürekkep sancakları başlarında taşıyan hilâfet ordularına ve ne de mücadele-i milliyeye devamın hiçbir şey istihsal edilemedikten başka büsbütün mucib-i mahv ve izmihlal olacağını beyan ile milleti istiklâl ve hâkimiyetinde müsamahakâr kılmaya sarf-ı makderet eden Babıâli ricalinin mesai-i gafilâne ve cahilanesine ve en nihayet ne de tayyareleriyle halifenin, padişahın beyannamelerini muharip ordumuz saflarına atan ve halife namına hareket ettiğini söyleyen Yunan ordusunun iğfalâtına zerre kadar iltifat göstermedi ve göstermeyecektir. Bilhassa bundan sonra katiyen göstermeyecektir. Çünkü bu millet asırlardan beri bu gibi mürtecilerin, cahillerin, riyakârların menfaatperestlerin, serserilerin sözlerine inanmak saffetini gösterdiğinden dolayıdır ki bugün çamurdan ve sazdan izbelerde oturmaya mahkûm, çıplak ayaklariyle ve çıplak vücutleriyle çamurların, karların, yağmurların bîamân amarları altında yeniden aklını başına toplamak mecburiyetinde kalmıştır.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti, memeleketin bütün vicdanlı ve namuskâr münevveranı millete ve memlekete karşı, evvelâ bu millet ve memleketin birer evlâdı olmak itibariyle, saniyen mensup oldukları heyet-i içtimaîyenin cihanı medeniyette kadr ve menziletini yükselttikçe bunun kendileri için ne derece mucibi şeref ve bahtiyarî olacağını düşünmekle kendilerine müteveccih vazifenin memleketi ve milleti, medeniyeti haziranın ve icabat-ı insaniyenin zarurî kıldığı mertebe-i tekemmüle getirmek için bütün mevcudiyetleri ile her türlü şuabatı mesaide en doğru yolları aramak, bulmak ve bunun en doğru olduğunu millete anlatmakla beraber, üzerinde seri ve geni hatvelerle yürümeyi ve bütün milleti yürütmeyi temin etmektir. Bunda muvaffakiyetin istilzam eylediği evsafı düşünürsek, bu evsaftan mevcut olanlarını mevki-i istifadeye koymak ve mevcut olmayanların istihsale çalışmak hususundaki gayretin ne kadar vâsi ve ne kadar ciddî olması lâzım geleceğini takdir ederiz. Hedef-i millî malûm olmuştur. Ona isal edecek yolları bulmak müşkül değildir, mühim olan, çetin olan o yollar üzerinde çalışmaktır. Denebilir ki hiçbir şeye muhtaç değiliz, yalnız tek bir şeye çok ihtiyacımız vardır; çalışkan olmak. Emraz-ı içtimaîyemizi tetkik edersek asıl olarak bundan başka, bundan mühim bir maraz keşfedemeyiz, maraz budur. O halde ilk işimiz bu marazı esaslı surette tedavi etmektir. Milleti çalışkan yapmaktır. Servet ve onun netice-i tabiiyesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır.

5. Bilaistisna bizim efradı milletimiz çalışmaya hahişgerdir. Fakat sarf olunan mesaiden âzamî istifade, sâyde tatbik olunan usul ile mütenasiptir. Evvelâ usullerimizi en çok semere bahş tarz-ı medenide tespit etmeliyiz. Bir de mesaî müteferrik oldukça netayici, o mesainin mubassala halinde vereceği neticeden çok dûndur. Bunun için milletin ihtiyacat-ı içtimaîyesini ve mazideki zararlarını tatmin ve telâfi edebilecek en makul programı tespit etmeye mecburuz. Program bütün milletçe, tatbik olunmalıdır. Bu ancak bir teşekkülü siyasî ile mümkün olur.

İşte bu hakikatin istilzam ve icbarı üzerinedir ki bütün sunufu yekdiğerine lâzımı gayrı müfarik olan, çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalüf eylemeyen, halkımızın müşterek ve umumî olan menafi ve saadetini temin için "Halk Fırkası" namı altında bir fırka teşkili tasavvur edilmektedir. Fakat millî maksatlardan ziyade şahsî menfaatler esasına müstenit siyasî teşekküllerden ve bu teşekkülâtın iğfallerinden, müsademelerinden tevellüt etmiş olan tarzların elan cezasını çekmekte olan milleti aynı mahiyette birtakım bisût iştigallere sevketmek kadar kebairden günah yoktur.

Bu ifade ile beyan edilmek istenilen odur ki ismi fırka olan halk teşekkülünden maksat evlâd-ı milletten bir kısmının, sunuf-ı ahaliden bazılarının, diğer evlâd ve sunufun zararına menafiini temin etmek değildir. Belki birbirinden ayrı ve hariç olmayıp halk namı altında bulunan umum milleti müşterek ve müttehit bir surette müşterek ve umumî olan refah-ı hakikiye isal için faaliyete getirmektir. Vuku bulması lâzım gelen mesainin tarz ve derecesi hali tabiisini bulmuş, herhangi bir milleti emniyet ve huzur içinde takip ettiği tarzdan ve dereceden başkadır. Çok fazladır. Çünkü millet ve memleketimiz en büyük ve bütün cihanda hayretbahş zaferlerinden sonra dahi emniyet ve huzur içinde kendini görememek bedbahtlığına mahkûmdur. Mazi, karanlık ve meş'um mazi millete ancak böyle bir miras bırakmıştır.

6. Mondros mütareke ahkâmının haksız ve adaletsiz bir surette fiilen bozulmuş olmasından bütün memleket için çok felâketler tevellüt etmiştir. Bu felâketlerin en feciine sahne olan yerlerden biri de İstanbul'dur. İstanbul yalnız ecanibin tecavüzüne, tazyikine, tezliline göğüs germemiştir. İstanbul aynı zamanda asırlardan beri milletin başında taşıdığı bir tacidarın ve onun vesaitinin dahi verdiği elemlerle giryan olmuştur. İstanbul tazyiki tecavüzü her yerden daha çabuk ve daha derin bir hassasiyetle duyulabilecek hali hususîye malîktir. Filhakika bu beldede milyona yakın unsuru İslâm vardır. Bu beldede büyük imparatorlukları idare için kurulmuş vâsi makinelerin binlerce hadimleri vardır. Bu beldede bütün memleket için, memleketin her tarafında çalışmış ve vazifesini ikmal ettikten sonra istirahate geçmiş olduğunu zanneden binlerce mütekait ve yine binlerce dul ve yetimler vardır.

Bütün bu saydığımız insanlar temini hayat ile hazin bir manzaranın şahidi bulunuyorlar. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti teessüs ettiği günden İstanbul idaresine vaziyed ettiği güne kadar bu hali teessürle daima düşünmüştür. İstanbul'un imdadına yetişmek için kalbinin daima darabanını duymuştur. Bugün ki bu belde ile ve orada yaşıyanlarla temas etmiştir. Elbette senelerden beri kalbini yakan bu elim ve hazin hale çaresâz olmayı en mühim vezaifinden addeder ve bu vazifesini ifa etmekle şüphesiz bahtiyar olacaktır. Ancak en iyi tedbiri bulmak ve onu

içinde bulunulan vaziyetin müsaadesini nazarı dikkate alarak nâfi bir surette derhal memnuniyetbahş asarını gösterebilecek tarzda tatbik etmenin bir günde ve bir ayda mümkün olabileceğini iddia etmek bittabi mantıkî olamaz. Böyle bir iddia satıhbîn olanların idare-i maslahat meslekçilerinin göz boyamak maksadiyle alabilecekleri muvakkat tedbirlerin geçici ve geçtikten sonra kıymetsizliği taayyün edecek tatbikatıdır. Sabır ile emniyet etmek lâzımdır ki Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti İstanbul'u ve İstanbul'da yaşayanların kâffesini lâyık olduğu veçhile düşünmektedir ve bu insanların hâl ve âtisini temin etmek için en müspet tedbirleri alacaktır.

İstanbul bizzat Türk ve İslâm olan anasırın medine-i dilrübası olarak kalmak tabii olduğu kadar, o insanların hayatını, refahını temin edecek esbabı düşünmek ve tatbik etmek de tabiidir. Bütün memleketimizin her şûbe-i mesaideki memur ihtiyacı düşünülürse İstanbul'da mevcut memurlarımızın âtiye ait hiçbir endişeye düşmelerine mahal yoktur. Yeniden mütehassıs memur yetiştirmek kolay bir şey olmadığı muhtacı izah değildir. Elbette mevcut olan memurlarımın lüzumu gibi tavzif olunacak ve mazide olduğundan daha müsait ve daha refahbahş şerait dahilinde sarf edecekleri mesaî ile yeni Türkiye'yi tarsin edeceklerdir. Milletimiz ve efradı milletten olmakla beraber hadimi millet olan memurlarımız, zabitlerimiz daima ve daima muhabbeti milliye ve vataniye ile ve büyük bir saffet ve necabet-i ruhiye ile mütehalli bulunmuşlardır. Bu kadar nezih olan milletin efradından bazılarının lüzumundan fazla sâf olmaktan başka bir kusur göstermemiş olanlarına karşı vazifemiz onları şunun ve bunun mesavi-i idaresi devrinde tesadüfen bulunmuş olmakla maznun mevkiinde bulundurmak değil, belki onlara sui sevk ve idare kabiliyetinde olanların bir daha aynı devri ihya etmelerine mümanaat lâzım geldiğini samimî bir surette anlatmak olmalıdır."

Mustafa Kemal'in İzmit'te 18 Ocak 1923 Günü Halka Yaptığı Konuşma

"Ölmüş zannedilen milletimiz yeniden bunca kabiliyet-i hayatiyesini izhar ederek kadınlariyle, çocuklariyle el ele vererek cihanda mevcut olduğunu ispat eden harikalar göstermiş ve bunun netice-i katiyesi olarak Lozan konferansına davet olunmuştur. Lozan'da henüz müspet bir netice yoktur. Fakat bu netayici istihsal için sarf-ı mesaî ediliyor. Millet Misak-ı Millî'nin medlul-ı hakikîsini, kuvveti ve süngüsiyle maddeten istihsal etmiştir. Şimdi Lozan'da yapılacak şey maddeten istihsal edilen bu neticeyi usulen ve resmen tespit ve tasdik ettirmekten ibarettir. Bu netice er geç istihsal edilecektir. Çünkü hukukumuz gayet meşru ve sarihtir. Bunu istihsal için kuvvetimiz de vardır; kudretimiz de kâfidir. Ordularımız ve ordularımızı vücude getiren milletimiz kuvvetlidir. Ve bu milleti yaşatan vatan, namütenahi menabi-i servete malîktir. Bu kuvvetlerin fevkinde bir kuvvetimiz vardır ki o da idrâk edip bilfiil elimizde bulundurduğumuz ve bulunduracağımızı fiilen ispat eylediğimiz hâkimiyet-i milliyemizdir. 'Hâkimiyet-i milliyemiz için tehlike var mıdır?' dediler. Buna cevaben en kat'î bir surette derim ki hayır, hayır, hayır! Hâkimiyet-i milliyemiz

için tehlike yoktur ve olamaz. Çünkü milletimiz asırların çok acı darbelerinden ve felâketlerinden mütenebbih olmuştur. Bunu eski umkı irticaa götürmenin imkânı maddîsi kalmamıştır."

Badehu makamı hilâfetin vaz'-ı hazırı ile müstakil yeni Türkiye Devleti'nin ve onu idare eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti esasat-ı kasarasının tearuz edip etmediği hakkındaki suale cevap verdikten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şer'i şerif ahkâmından ibaret olan Şûra, adalet ve ülilemre itaat esasına tevfikan teşekkül ettiğini ve Türkiye devleti için hilâfetin mevzubahis olmayıp ancak bu zan, âlem-i İslâm nazarı dikkate alındığı zaman varid olabileceğini, çünkü makamı hilâfetin yalnız Türke değil, yüce âlem-i İslâma aid bulunduğunu beyan ile demişlerdir ki:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi, halifenin değildir ve olamaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnız ve yalnız milletindir. Milletin intihap ettiği vekillerden mürekkeptir. Bu meclis yalnız ve yalnız milletin emrine mutavaat etmek mecburiyetindedir, ismi ve makamı ne olursa olsun millet bu hakkını bir şahsa tevdi ve teslim edemez."

Bu âlem-i İslâmın elyevm hal-i esarette bulunmasına binaen hilâfet meselesini hal ve tespit edecek seviyeye vasıl oluncaya kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin makamı hilâfeti bir nokta-i ümid olarak muhafaza edeceğini izah ettikten sonra demişlerdir ki:

Makamı hilâfeti bu suretle tanıdıktan sonra bu makamı Türkiye milletinin hâkimiyetini ihlâl edecek bir makam diye telâkki etmek doğru değildir. Elyevm hâlife olan zâtıâlinin bizim ile beraber aynı hakayiki takdir buyurduğunu zannederim. Ancak bir mahzur tevellüt ederse bunu yalnız bu makama atfetmek lâzım gelmez. Bunu yapmak için evvel beevvel, efkârını şeriat kisvesine sokan bazı cühela, menfaatperestan ve dalkavuklar zuhur edebilir. Bunların yapacağı telkinatı ve mahiyetini evvelden tanıyıp ona göre tecehhüz eylemek her ferdin ve milletin vazifesidir. Şurasını açıkça söylemek lâzımdır ki bu milletin üç buçuk seneye sığdırdığı dâva çok azametlidir. Bunu hazm için kuvvetli dimağlar lâzımdır. Fransızlar ihtilâli kebiri geri katetmek için tam bir asır çalışmışlardır. Felsefei hayatın garip bir tecellisidir ki her nafi ve yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar. Buna bizim lisanımızda irtica derler. İşte bu irticaın imhası için tedabir-i muktaziyeyi evvelden almış olmak lâzımdır. Bütün millet emin ve müsterih olsun ki inkılâbı yapanlar bu gibi menfi kuvvetleri çıktığı noktalarda imha edecek kudret ve kabiliyet ve tedbire maliktirler. Katiyetle tekrar ederim ki milletin hâkimiyeti müebbettir. Dinen, hâdiseten, ibnen, fennen, kanunen, müebbet bulunan bu hâkimiyeti ihlâl ve izrar edecek, ne bu memleketin dahilinde, ne de haricinde kuvvet yoktur ve olamaz. Bütün âlem-i İslâmın halâs-ı hakikîsini: kadar hüsn-i muhafazasını deruhte etmiş olduğumuz makam-ı hilâfetin mevcudiyeti, Türkiye Devleti'nin ne istiklâli, ne idaresi ve ne de hâkimiyeti ile tearuz teşkil etmez. Bu makam ve bu makamda oturan zatıâlinin, mevcudiyeti, sebebiyet verilmedikçe müvellidi mehazîr telâkki edilemez. Fakat şurası katiyen malûm olmalıdır ki herhangi bir makam ve şahıs tarafından bir mahzur tevlid edildiği gün orada nazariyat biter, ameliyat ve tatbikat başlar."

Paşa Hazretleri bundan sonra iktisat, ziraat hususatında müstakbelen takip edilecek hattı hareketi durüdıraz şerh ve izah eylemişler ve şimdiye kadar milletimizi fakir düşüren esbab

ve âvamili yegân yegân ta'dat ederek, gerek meclisçe, gerek bütün efradı milletçe bunların izalesi çarelerinin taharrisi lâzım geldiğini serd ve Almanya'nın iki misli büyük olan Anadolu'da mütemadi harpler ve sui idareler yüzünden şayanı dikkat bir surette azalan nüfusun tezyidi için milleti refaha, memleketi ümrana isal eylemiye çalışmak icab ettiğini ve sulhun aküden sonra bütün kudret ve kabiliyetimizi bir noktada cem ve teksif etmek mecburiyetinde bulunduğumuzu dermiyan eylemişlerdir. Maarif, adliye ve sıhhati umumîye mesailinde müstakilen takibi icab eden hat ve hareketi bertafsil izah eylemişlerdir.

Badehu Halk Fırkası hakkında vaki olan suale verdikleri cevapta, şimdiye kadar bazı müteşebbislerin yapamadıkları ve yapamayacakları bazı kapalı vaatler ile programlar vücude getirdiklerini, halbuki bunların memlekete hiçbir faydası dokunmadığını izah ile Halk Fırkası Programı'nın bütün efradı milletin muhassala-i efkâr ve âmâli olacak ve tatbik edilebilecek bir surette tanzimi icab ettiğini ve işte bu makamda Halk Fırkası hakkında bütün milletin efkâr ve mütaleatına müracaat ettiklerini beyanla demişlerdir:

"Öyle bir fırkanın ruh-ı aslîsi istiklâl-i tam ve bilâ-kayd ü şart hâkimiyet-i milliyedir. Bu milletin mukadderatını ellerine tevdi edeceğimiz insanlardan mürekkep meclis ve onun hükümetinin dikkatle takip edeceği, fakat hiçbir taraftan milletin istiklâline ve hâkimiyetine göz dikilmemesinden ve bu istiklâl ve hâkimiyete dikilecek gözleri çıkarmaktan ibaret bulunacaktır."

Paşa Hazretleri müteakiben hıyanet-i vataniyede bulunanların, affı umumî esas itibariyle kabul edilse dahi, katiyen af edilemeyeceklerini söylemişlerdir. Avrupa'da tahsil gören gençlerin mütehassıs oldukları şuabatta müsmir bir surette hizmetlerinden istifade edileceğini beyan ettikten sonra ihtiyat zabitanının badessulh terfihlerini nazar-ı dikkate alıp almadıkları hakkındaki suale de şu cevapta bulunmuşlardır:

"İhtiyat zabiti demek, milletin münevver sınıfına ithal ettiği evlâdı vatan demektir. Fakat evlâdı vatan nur-ı irfaniyle yaptığı vazifeden gayrı, orduya dahil olarak düşman kurşununa göğüs gererek vazife-i vataniyesini fiilen de ifa etmiştir. Esasen sahibi irfan olduklarından dolayı kendilerine millet muhtaçtır. Orduda, muharebe meydanlarında ölüm ile mücadele yapmış, tecrübe görmüş, cüret ve cesaretine revnak vermiş olan bu gençleri millet terfih etmeyi bir vazife bilir. Gerek ihtiyat zabitanı ve gerekse tarihin ordumuzda şeref ve şan ile bahsedeceği zabitanımız emin, müsterih olmalıdırlar ki millet kendilerine gayet parlak bir istikbal hazırlıyor."

Mustafa Kemal'in 19 Ocak 1923 Günü İzmit'te Sinema Binasında Yaptığı Konuşma

Mustafa Kemal 16-17 Ocak günleri bu kez İzmit Kasrı'nda İstanbul'dan gelen gazetecileri kabul edecekti ve Eskişehir'de gündeme gelen konuları daha da ayrıntılı bir şekilde açıklığa kavuşturacaktı. 19 Ocak'ta ise yine İzmit'te, sinema binasında bu kez halkın karşısına çıkacak ve Halk Fırkası projesini bir kez daha gündeme getirecekti. Sözleri ufak değişikliklerle Eskişehir'dekinin aynıydı:

"Efendiler, siyasî bir fırka mevzu-i bahs olunca bundan haklı olarak tereddüt ve telaşa düşenler olabilir. Hakikaten milletimiz çok zamandan beri siyasî fırkalar

yüzünden ve siyasî fırkaların ihtirasları ve onların müsademâtı yüzünden çok büyük zararlara duçar olmuştur. Kendi menfaatleri unutturulmuştur. Şunun bunun menfaatlerinin hâdimi edilmiştir. Hakikaten milletin sunuf-ı muhtelifesinden bir veya bir iki veya üçünü alıp da diğerlerinin zararına olarak, yalnız o sınıfun temin-i menafi'i ile iştigal eden bir fırka-i siyasiye bizim milletimiz ve memleketimiz için muzirdir. Bizim muhtaç olduğumuz bütün evlâd-ı memleketimizin el ele vererek çalışmasından ve çalışmasiyle istihsal olunacak neticeden ibarettir. Butün bu mütalaatla beraber diyorum ki siyasî bir teşekkül lâzımdır.

Efendiler, bilirsiniz ki teşkilât-ı siyasiye yani fırkalar makasıd-ı iktisadîyeye istinaden teşekkül eder. Fırka teşkilinden başka bir garaz yoktur. Başka garazla teşekkül eden fırkalar hakiki fırkalar değildir. Onlar hırs ve menfaat ve çapulcu fırkalarıdır. O halde biz öyle bir fırka yapacağız ki bundan bütün milletin bilâtefrik menfaatini ve esbâb-ı siyanetini, saadetini temin etmeyi vazife edinebilsin!

Buna imkân var mıdır? Evet buna imkân vardır ve bundan başkasını memlekette yapmanın imkanı yoktur. Efendiler ifade olundu ki bizim milletimizin unsur-ı aslîsi köylüdür, çiftçidir, çobandır. O halde bunlar bir sınıf ve şayan-ı istinad bir sınıftır. Bir fırka başlı başına bu sınıfa istinad edebilir ve onun menfaatini ilâ etmek için çalışabilir. O halde, buna muhalif olacak sınıfı aramak lâzımdır. Bu fırka hangi sınıfın menfaatini ızrar ediyor. Bunun muhalifi ve mukabili hangi sınıflar olabilir? Bunları tetkik edelim. Köylünün karşısında kim tasavvur olanabilir? Büyük arazi ve çiftlik sahipleri. O halde çiftlik ve büyük arazi sahipleri bundan endişenâk olur mu?

Efendiler, memlekette çok çiftlikler sahibi kimler vardır? Ne kadar çiftliği ve ne kadar arazisi vardır? Buraları insafla düşünelim.

Kendi livanızı düşünün. Kaç çiftlik sahibi vardır ve arazisinin vüs'ati nedir? Bir de Türkiye topraklarını düşünün.

Efendiler, bizim memleketimizde menfaati ızrar edilecek büyük arazi ve çiftlik sahibi adam yoktur. Olsa olsa onların arazisi diğer çiftçi ve köyyülere nazaran daha cesimce ve kendileri de daha hallicedirler. Binaenaleyh onların çiftliklerini imha etmek, arazisini taksim eylemekten ise kölülerin arazisini tevsi' eylemeliyiz! Köylülerin evlerini ve köylerini mamur etmeliyiz.

Budan başka ne vardır? Kasabalarda, şehirlerde ebâb-ı sanayi vardır. O halde köylü sınıf aslîdir. Yalnız bunun menfaati temin olunursa bu erbâb-ı sanayi menfaati ihlâl edilir mi? Hayır buna imkân yoktur. Çünkü bir defa bu erbâb-ı sanayi halk için de elzemdir. Bunlar birbirinden ayrılamazlar. Birbirine lâzımdırlar! Bilakis erbâb-ı sanayi takviye ve teâliye doğru sevk etmek lâzım! Bu başlı başına nazar-ı itibare alınacak bir hedeftir. Binaenaleyh halkçılık nokta-i nazarından düşünüldüğü vakit, bunların dahi hakkı verilmek lâzımdır.

Sonra efendim, kasabalarda orta tüccarlar vardır. Fakat bu orta tüccarlar dahi yine o köylü ve halk için lâzım olan bir sınıftır. Bunları da imhâ ve ızrar edemeyiz. Bilakis onları da himaye eylemek ve daha çok zengin yapmak mecburiyetindeyiz. Bunu memleketimizin menfaat-i umumîyesi de âmirdir. Bu orta tüccarların fevkinde ne vardır? Büyük tüccarlar... Büyük sermaye sahipleri...

Sorarım Efendiler, Memleketimizde büyük sermaye sahibi, çok servet sahibi kaç kişi vardır ve bunların kaç parası vardır? Bana Türkiye'de kaç tane milyoner gösterebilirsiniz? Ve en zengin adamımızın kaç parası vardır. 50 bin lira, 100 bin lira sermaye nedir? Kapitalist olarak ortaya koyacağımız ve üzerlerine hücum edeceğimiz bunlar mıdır?

Hayır Efendiler. Bu memleket ve bu memleketin insanları daha çok zengin olmağa muhtaçtır ve bu hakkıdır. Binaenaleyh onların servetine göz dikmeyeceğiz ve belki orta tüccarları da onların seviyesine çıkaracağız ve hep beraber daha çok zengin olacağız (Alkışlar).

İsteriz ki Efendiler, Memleketimizde çok ve çok milyonerler ve milyarderler olsun. O zengin insanlar başlı başına bu memlekete bankalar, şömendöferler, fabrikalar, şirketler vs. müessesât-ı sınaiye yapsınlar. Bizi ecnebilerin sermayesine muhtaç bırakmasınlar.

Binaenaleyh onlara düşman olmak değil, onları daha çok zengin etmek bu memleketin menafi-i hakikiesi iktizasındandır (Alkışlar). O halde efendiler onlar da halktır, onlar da bu zümrenin içindedir!

Geriye ne kalıyor Efendiler? Amele... Toplasanız toplasanız İstanbul'dakilerin bütün mevcudiyetini alsanız belki 20 bin kişiye istinâd ve onu temsil edebilecek başlı başına bir fırka-i siyasiye bu 20 bin kişinin ne dereceye kadar menafi'ini muhafaza edebilir?

Ameleye düşman olamayız. Bu memleket ameleye muhtaçtır. Efendim, bu memleketin bugünkü müessesat-ı sınaiyede çalışacak adama ihtiyacı vardır. Amele bize lâzımdır. Onu himaye edeceğiz. Siyanet edeceğiz ve daha mes'ud bir hale getireceğiz! Diğer taraftan amele ile tarlasında çalışan köylünün farkı mı vardır? Bu zavallılar hemhâldır. Binaenaleyh bunlar da halktır.

Başka bir sınıf bulamazsınız. Yalnız münevverân denilen ve ulemâ denilen insanlar vardır. Münevverâ olsun, ulemâ olsun bunlar başlı başına kendi menfaatlerini düşünür bir sınıf olamaz! Eğer bunlar biz memleket dahilinde birer kitleyiz; bizi Meclis'te başlı başına temsil edenler bulunsun ve Meclis'te yalnız bizim menfaatimizi temin edebilecek kanunlar yapsın derlerse, bilakis bütün me'mûl ettikleri menafiden mahrum kalırlar. O halde ayrıca ve başlı başına ulemâ ve münevverân sınıfları yoktur. Fakat münevverân ve ulemaya teveccüh eden çok yüksek bir vazife vardır. O halde halkın içine girmek ve onlara pişvâlık etmek, onları mazhar-ı saadet ve refah olmak için delalet etmek, onları tenvir, irşad ve muvaffak etmektir.. Zannederim ki her memlekette ulemanın en insanî, millî ve vatanî vazifesi yalnız ve ancak bu olabilir.

İşte Efendiler, bütün halkımızın bilumum efrâdı yekdiğerinin muavin ve müzahiridir. Yekdiğerinin muhassala-i mesaisine muhtaçtır.

Bunların hepsini ayrı ayrı düşünerek ve aynı hizada hudut-ı saadete isâl etmek ve o hududu daha uzak ufuklara isâl etmek için bu teşekkül-i siyasiyenin adına Halk Fırkası demeği münasip gördüm (Sürekli alkışlar)."

Vahdet-i Kuva ya da Güçler Birliği
İstanbul Gazetecileriyle İzmit Kasrı Mülakatı

16-17 Ocak 1923

"Bu mesele hakkında vaktiyle uzun bir diskur yapmıştım. Orada çok söz söylemiştim. Şimdi söyleyeceğim sözler hülasa olabilir. Bence taksim-i kuva esaslı bir şey değildir. Taksim-i kuva esasını vaz' etmiş olan insanlar dahi esasen vahdet-i kuvaya kanidirler. Fakat vahdet-i kuvayı teminden aciz oldukları için eşkâl-i mevcudeyi esas ittihaz ederek, müstebitlerle mazlum milletlerin yaptıkları pazarlık neticesinde ortaya atılmış bir nazariyedir. Hakikat-i halde vahdet-i kuva vardır ve bu kuvvetin menba-i aslîsi millettir. Binaenaleyh bunun sahib-i aslîsi de millettir.

Millet bu kuvvetini en iyi, en zararsız nasıl istimal edebilir. Hakikatte sahib-i kuvvet olan bütün efradın bir araya gelip, o kuvveti istimal etmesi lâzım gelir. Bu maddeten mümkün değildir. O halde çok kalil ve çok da kesir olmayan Meclis vasıtasıyla bunu tatbik etmekten daha amelî bir şey oktur.

Müştak Bey – Bu tevhid ve tefrik-i kuva meselesinde mesela son defa Heyet-i Vekilenin vazife ve mesuliyet kanunu bu tevhidden tefrike doğru giden bir kanun değil midir?

Gazi Paşa – Efendim o kanunda asıl olan şerait-i icraiye Meclis'tir. Ancak Meclis umur-ı icraiyenin bütün teferruatiyle iştigal edemediği için muayyen sahaya ait vezaifte bazı insanları tevkil ediyor. Ve onları mesul tutuyor.

Müştak Bey – Vahdet-i kuvaya halel gelmiyor mu?

Gazi Paşa – Gelmiyor. Efendim, bu mesail üzerinde çok görüşebiliriz, fakat zaman kafi gelmez. Yarın öbür gün kalırsanız ayrıca bu meseleler için görüşürüz."

Mustafa Kemal'in 30 Ocak 1923 Günü İzmir'de Gazetecilere Yaptığı Konuşma

Mustafa Kemal İzmir'de yayımlanan *Anadolu*, *Ahenk*, *Sada-yı Hak*, *Şark* ve *Yeni Turan* gazetelerinin başyazarlarını ayrı ayrı kabul ederek iç ve dış siyasetle ilgili olarak yazarlarca sorulan sorulara yanıtlar vermişti. Bu demeçleri sırasında Lozan Konferansı görüşmelerinin kesintiye uğradığını belirtme gereği duymuştu. Bu konuda görüşlerini şöyle özetlemişti:

> İtilâf Devletleri'nin henüz Türkiye'nin ve Türkiye halkının mevcudiyetinin ve inkişafının katiyen zaruri kaldığı şeraiti kabul ve tasdik edici bir zihniyete gelmedikleri anlaşılıyor. Bütün medenî milletler ve memleketler için hiçbir vakit mevzu-i bahis edilemeyecek olan birtakım muhill-i istiklâl talepleri Türkiye için caiz görmekte olan İtilâf Devletleri'nin gösterdiği inat ve ısrar bütün cihanın hayret ve istiğrab ile karşılayabileceği bir mahiyettedir. Türkiye menafiinin aleyhinde hareket eden Fransız ve İtalyan heyet-i murahhasaları, İngiliz heyet-i murahhasları âdeta müsabaka ediyor gibidir. Türkiye istiklâl-i tammını temin edecek bir sulh ister: Cihan-ı medeniyetin hiss-i insanisine ve memleket ve milletimizin kuvvet ve kudre-

tine istinaden insanca yaşayabilmek için muhtaç olduğumuz esbab-ı hayatiyeyi ve istiklâli temin edinceye kadar, başladığımız işte devam olunacaktır. Milletin ciddî kararı budur. Milletimizin bu kararını behemehal tatbik için her türlü tedbirler zaten emniyetle alınmış bulunuyor."

Badehu halk ile temaslarından mütehassil intibaata ve Halk Fırkası'na nakl-i kelâm ile buyurmuşlardır ki:

"Seyahat ettiğim yerlerde halkın çok samimî ve kalbî tezahüratına şahit oldum. Bundan fevkalâde mütehassisim. Birkaç gün kalmak fırsatına malîk olduğum yerlerde doğrudan doğruya halk ile hasbihallerde bulundum. Ve tamamen anladım ki halkımız çok mütenebbih ve müteyakkız bir haldedir. Bir devlet istiklâl-i tammına ve bir millet bilâ-kayd ü şart hâkimiyetine malîk ve sahip bulunmadıkça o devlet ve millet için hayat, refah ve şeref olamayacağını takdir eden milletimiz, bu levazımı temin etmedikçe yaşamak mümkün olamayacağına kani olmuştur. Milletimizin bütün hakayiki anlamakta gösterdiği rüşt ve kabiliyet şayan-ı iftihardır. Artık bu milleti esir ve bu memleketi müstamere veya malîkâne yapmak hevesinde bulunanların ne büyük gaflette oldukları anlaşılır. Memleketin âmâl ve ihtiyacat-ı hakikiyesine tamamen mutabık bir sulh yapmak imkânı hasıl olduktan sonra, zayiat-ı maziyeyi az zamanda sürat ve emniyetle telâfi etmek mecburiyetindeyiz. Bilhassa iktisat ve irfan mesaisinde çok büyük azim ve gayret lâzımdır. Bu mesaiyi esaslı umdelere istinat ettirmek ve doğru istikametlerde mütevali kılabilmek için bütün milletin sây ve gayretini ahenkdar ve müsmir kılmak maksadiyle badelsulh Halk Fırkası namı altında bir teşekkül-i siyasîye lüzum olduğu kanaatindeyim. Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menafi takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde bulunagelen muhtelif sunufa malîk değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir. Binaenaleyh Halk Fırkası bilcümle sunufun hukukunu ve esbab-ı terakki ve saadetini temine hasr-ı iştigal edebilir. İzmir'de halk ile umumî bir musahabe yapmaya fırsat bulursam bu babta daha ziyade tafsilât veririm."

Bir muharririn hâkimiyet-i milliyenin kabil-i takyit olup olmadığı hakkındaki sualine cevaben de Paşa Hazretleri hâkimiyetimizin kabil-i takyit olmadığını beyandan sonra demişlerdir ki:

"Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz esasen buna kâfildir. O kanun ki alelade şunun ve bunun vazettiği bir kanun, bir nüsha olmayıp yazılmadan evvel bir milletin ef'al ve harekâtiyle ve bunların netayiciyle ifade ve tespit olunduktan sonra üç buçuk seneyi mütecaviz bir zamandan beri muvaffakiyetle tatbik edilmekte olan bir kanundur. Bu kanunun mevadd-ı esasiyesini ihlâl eden herhangi bir makama hak ve salâhiyet vermek mümkün değildir. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi mucibince hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. Milletimiz için hiçbir noktasının her ne şekil ve mânada olursa olsun tebeddülüne müsaade edilmek imkânı yoktur. Bu düstur milletçe nusus-ı kuraniye mertebesinde mühimdir. Çünkü nusus-ı kuraniye dahi bunu müeyyittir."

Bunu müteakip muharrir, Paşa Hazretleri'nden yeni intihabatın ne vakit yapılacağını sormuş ve müşarünileyh şu cevabı vermişlerdir:

"Sulh yapmağa İtilâf Devletleri mâni olmazlarsa şerait-i sulhiye Meclis'çe tasdik olunduktan sonra deruhte ettiği ve büyük şeref ve muvaffakiyetle ifa edegelmekte bulunduğu vazife-i tarihiyesini ikmal etmiş olacaktır. Bu takdirde gaye-i milliyenin istihsaline kadar Meclis'in münakit bulunmasını istilzam eden muvakkat madde-i kanuniyenin icabı yapılacaktır."

Mustafa Kemal'in 31 Ocak 1923 günü İzmir'de Eski Gümrük Binasında Halka Yaptığı Konuşma

Muhterem İzmir Halkı; Aziz Hemşerilerim;

Sizi böyle yakından vicahen selâmlamak benim için çok büyük bir bahtiyarlıktır. Gerek bundan beş altı ay evvel muzaffer ordumuzun içinde geldiğim vakit ve gerekse bu defaki gelişimde halkın bana karşı gösterdiği samimî tezahürattan dolayı çok müteşekkirim. Mümkün olsaydı teşekküratımı bütün İzmir halkına ayrı ayrı arz ederdim. Fakat maddeten imkân yoktur. Hissiyatımın umum hemşerilerime tebliğini burada hazır bulunanlardan rica ederim.

Hanımlar, Efendiler,

İzmir kırk asırlık bir ecdat yurdudur. İzmir bu kadar derin bir tarihe malîk olmakla beraber mevkii coğrafîsi hasebiyle iktisadî ve siyasî çok büyük bir ehemmiyete malîktir. İşte buna binaendir ki Türkiye'yi mahvetmek isteyen düşmanların evvel beevvel nazarları bu tarihî, bu mühim beldeye initaf eder. Nitekim düşmanlarımız en evvel burasını işgal etmişler, ondan sonra daha şarka ilerlemişlerdir. İzmir'in işgali bütün milletin kalbinde derin bir yara husule getirmiştir. Herkes İzmir için feryad ediyordu İzmir, halkın elemlerini, feryatlarını, azim ve imanını ifade etmek için bir parola olmuştu. Muhtelif noktai nazarlardan çok kıymetli olan İzmir elbette düşmanların elinde bırakılamazdı ve nitekim bırakılmadı.

Efendiler, ben şimdi burada müstahzar bir nutuk irat edecek değilim. Maksadım halkça, kardeşçe hasbıhalde bulunmaktır. Bu dakikadaki muhatabınız, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan değildir. Sade bir mebus ve sizi çok seven bir hemşeriniz Mustafa Kemal'dir. Binaenaleyh benden neler öğrenmek istiyorsanız serbest olarak sormanızı rica ederim."

Bunu müteakip üçü hanım olmak üzere on dokuz kişi tarafından otuzu mütecaviz sual irat edilmiştir. İşbu sualler yeni Türkiye Devleti'nin esasat-ı hazırası, kadınların hayat-ı içtimaîyemizdeki mevkiinin ne olmak lâzım geleceği ve sulh konferansında cereyan eden müzakerat, ziraat ve ticaret ve sanayiin terakkisi, Halk Fırkası'nın takip edeceği esaslar ile mesail-i saireyi ihtiva ediyordu.

Paşa Hazretleri bu sualleri tespit ettikten sonra, her birine ayrı ayrı müdellel bir surette cevap vermişlerdir. Paşa hazretleri tarihe intikal eden Osmanlı Devleti'nin mebde-i teşekkülünden an-ı inkirazına kadar geçirdiği muhtelif safhâları teşrih ve bu devletin Fatih devrinde Bizans ve Roma imparatorluklarını devirerek cihangirane bir garp siyaseti ve Yavuz devrinde İran, Suriye ve Mısır'a doğru teveccüh etmekle bir ittihadı İslâm siyaseti ve Kanunî devrinde ise hem Şark hem garp siyasetlerini beraber takip eylediğini fakat hiçbirinde muvaffak olamayarak

unsuru asit olan Türk milletinin badi-i felâketi olduğunu izah ve yeni Türkiye Devleti'nin bu siyasetlerden hiçbirine iltifat etmeyerek kendi millî hudutları dahilinde milletin refah ve saadetine müstenid bir siyaset takip edeceğini ve etmekte olduğunu beyan buyurduktan sonra kadınların hayat-ı içtimaîyetimizdeki mevkilerine nakl-i kelâm ederek demişlerdir ki:

Kudret-i fatıra insanları iki cins olarak yaratmıştır. Bunlar yekdiğerlerinin lâzım ve melzumudur. Hazreti Âdem'le Hazreti Havva'nın nasıl yaratıldığına dair olan nazariyat mütehaliftir, bunlardan bahsetmeyeceğim. Ondan sonraki devirlerden iptidar edeceğim. Şuna kani olmak lâzımdır ki dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir. Nitekim hepimiz padişahlar hakkında mevhum telâkkiler besliyorduk, bunlar validelerimizin verdiği sakim telkinatın neticesi idi. Bir heyeti içtimaîye, cinsinden yalnız birinin icabat-ı asriyeyi iktisap etmesiyle iktifa ederse o heyet-i içtimaîye yarıdan fazla zaaf içinde kalır. Bir millet terakki ve temeddün etmek isterse bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir. Bizim heyet-i içtimaîyemizin ademi muvaffakiyetinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz tekâsül ve kusurdan neşet etmektedir. İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Binaenaleyh bir heyet-i içtimaîyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalette olursa o heyet-i içtimaîye mefluçtur. Bir heyet-i içtimaîyenin hayatta çalışması ve muvaffak olması için çalışmanın ve muvaffak olabilmenin mütevakkıf olduğu bütün esbab ve şeraiti tekabbül etmesi icab eder. Binaenaleyh bizim heyet-i içtimaîyemiz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lâzımdır. Malûmdur ki her safhada olduğu gibi hayat-ı içtimaîyede dahi taksim-i vezaif vardır. Bu umumî taksimi vezaif arasında kadınlar kendilerine ait olan vezaifi yapacakları gibi aynı zamanda heyet-i içtimaîyenin refahı, saadeti için elzem olan mesai-i umumîyeye dahi dahil olacaklardır. Kadının vezaif-i beytiyesi en ufak ve ehemmiyetsiz vazifesidir.

Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkiyle anlaşılır. Milletiniz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecat-ı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayat-ı içtimaîyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır.

Efendiler, affedersiniz, bir noktayı izah için bir ân tevakkuf edeceğim. Efendiler, dediğim zaman hanımefendiler ve beyefendiler demektir. Mucibi suhulet ve hanımlarla efendilerin vahdet-i tammını ifade etmek için bu tarz-ı hitabı münasip gördüm.

Düşmanlarımız bizi dinin taht-ı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitatımızı buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey, Müslim ve Müslimenin beraber olarak iktisab-ı ilm ü irfan eylemesidir. Kadın ve erkek bu ilm ü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mec-

buriyetindedir. İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayat-ı içtimaîyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katiyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir. Bugün bu memleketi nazar-ı tetkikten geçirelim. Göreceğimiz iki safha vardır. Birisi tarlalarda erkeklerle beraber çalışan merkeplerine binerek öteberi satmak için kasabalardaki pazar yerine giden oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan ve ondan sonra levazımatını bizzat mubayaa eden, köyüne dönen ve mesai-i umumîyesinde kocalarına, kardeşlerine yardım eden kadınlar... Ben bu kadınlar arasında kocalarından daha iyi iş anlayanlara ve hesap yapanlara tesadüf ettim.

Bir gün Akşehir civarında bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu ve soğuk vardı. Kendimi belli etmeyerek bir evin önünde duran bir kadına:

'Hemşire yağmur var, soğuk var, beni kabul eder misiniz?' dedim. Hiç tereddüt etmiyerek 'Buyurun' dedi ve beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı-ve yeni bir ateşin yakılması uzun bir zamana mütevakkıf olduğa için 'İsterseniz bizim odaya gidelim. Orada hazır ateş var' dedi. Gittik, müteakiben komşulardan birkaç kadın ve birkaç erkek geldi. Beraber konuşmaya başladık. Konuşurken bana en mühim sualleri soran kadınlar oldu. Askerin vaziyetini, düşmanın halini, en mühim düşmanın hangisi olduğunu sordular ve bunları sorarken hiçbir telâş ve tekayyüde lüzum görmediler. İnsanca konuştular. Fakat bilâhare benim kim olduğumu anlayınca, telâş gösterdiler ve söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini zannederek korktular. Çünkü şimdiye kadar resmî bir adamla açıkça konuşmayı büyük bir kabahat telâkki etmişlerdi.

Efendiler, memleketimizde cehil varsa umumîdir, yalnız kadınlarımıza değil, erkeklerimize de şamildir. Diğer bir manzaraya kasabalarda, şehirlerde tesadüf ediyoruz. Bu da ekseriya ecnebî romanlarında okunan kafes efsaneleridir. Şüphe yok ki bu sakim âdatı tamim eden saraylar olmuştur.

Kasaba ve şehirlerde ecanibin nazarı dikkati en çok şekli tesettür üzerinde tesebbüt ediyor. Buna bakanlar kadınlarımızın hiçbir şey görmediklerini zannediyor. Mamafih icab-ı din olan tesettür, kısaca ifade etmek lâzım gelirse, denebilir ki kadınların külfetini mucip ve muhalif-i adap olmayacak şekl-i basitte olmalıdır. Seld-i tesettür kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır. Bu sadette son söz olarak diyorum ki bizi analarımızın adam etmesi lâzım idi. Onlar edebildikleri kadar etmişlerdir. Fakat bugünkü seviyemiz, bugünkü icabat ve ihtiyacat-ı esasiyeye gayr-i kâfidir. Başka zihniyette, başka kemalde adamlara muhtacız. Bunları yetiştirecek olan bundan sonraki validelerdir. Bu maruzatımın istiklâlini, şerefini, hayat ve mevcudiyetini temin ve idame etmeyi umde ittihaz eden yeni Türkiye Devleti'nin esaslarından birini teşkil etmesi lâzımdır ve inşaallah edecektir.

Badehu yeni Türkiye Devleti'nin esasatı hakkındaki teşrihatına devamla mevcut olan hükümet şekillerini izah ve birçok mütefekkirlerin, yüksek zekâların en münasip şekil olarak arayıp bulamadıkları şekli hükümeti milletimizin bulduğunu ve tatbik ettiğini beyan buyurmuşlar ve demişlerdir ki:

"Bütün cihan görmüş ve anlaşılmıştır ki Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Devletimiz yeniden bir devlet vücude getirmiştir ki adına "Türk Devleti" derler ve bu devlet, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti tarafından idare olunur.

Osmanlı Devleti maatteessüf ölmüştür. Babıâli hükümeti maatteessüf ölmüştür; affedersiniz, hata ettim! Maatteessüf demeyecektim, maaliftihar ölmüştür. Çünkü onlar ölmeseydi milleti öldüreceklerdi. Sonra mükerreren hakaret ve tecavüze maruz bırakılan meclis-i mebusanlar da ölmüştür. Onun yerine meclis-i mebusan değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur."

Badehu herhangi harekete karşı zuhuru melhuz olan aksülamellere nakl-i kelâm ederek demişlerdir ki:

"Unutmamalıdır ki milletin hâkimiyetini bir şahısta, yahut mahdut eşhasın elinde bulundurmakta menfaat bekleyen cahil ve gafil insanlar vardır. Hükümdarlar, kendilerini mevhum bir kuvvetin mümessili tanırlar ve bundan zevk alırlar. Fakat onların etrafındaki menfaatperestler bunu din kisvesine büründürerek bütün milleti iğfale, izlâle çalışırlar. Nitekim şimdiye kadar çalışmışlardır. Nihayet milletin kulağı bu terennümatla dolar ve o telkinatı icab-ı din ve mahz-ı hakikat telâkki eder. Bu gibilere mürteci ve hareketlerine irtica derler. Yakın safahat-ı tarihiyemizi tetkik edersek birçok misallere tesadüf ederiz. Fakat buna bütün cihan kani olmalıdır ki milletimizi bu gibi telkinatla ihlâl ve iğfal etmenin imkânı kalmamıştır. Fetva ile veyahut şu, bu gibi telkinatla milleti irticaa sevk etmek isteyenlerin yeri zindan olacaktır. Katiyetle ve bilâperva söylerim ki hâkimiyet-i milliyemizin her zerresini şu veya bu suretle takyid etmek isteyenler en koyu mürtecidir, öylelere karşı milletin yapacağı şey onları parçalamaktır."

Müteakiben Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini tahlil ve izah buyurduktan sonra sulh meselesine geçerek demişlerdir ki:

"Konferansta cereyan eden müzakeratın son günlerdeki tecelliyati bütün millet ve memlekette menfiye daha yakın mülâhazat tevlit ettiği için, bir iki söz söylemek istiyorum. Biz konferansa büyük bir hüsn-i niyetle ve sulh ve sükûnun bir an evvel avdetini temin hususundaki arzu-yı ciddimizle gittik.

Bu arzumuzun ciddiyetine memleketimizi imar etmek, milletimizi saadete, refaha isal eylemek hususundaki azm-i katimizden daha büyük, daha bariz bir delil olamaz. Harp etmekliğimiz esbab-ı hayatiyemizi muhafaza mecburiyetinden ileri gelmiş ve gelmektedir. Halbuki muhataplarımızda aynı samimiyeti bulmadık. Bizim zihniyetimizle onların zihniyeti arasında büyük farklar vardı. Bu defa o farkların zail olmadığını gördük. Biliyorsunuz ki garp âlemi, Osmanlı Devleti'ni yıkmak için ortaya Şark Meselesi namiyle bir mesele çıkarmıştı. Garp öyle zannediyordu ki Osmanlı Devleti'ni yıkmakla onu vücude getiren unsuru asliyi de yıkacaktı. Gerçi muvaffak oldu. Fakat ikincisinde olamadı ve olamayacaktır. Garp âlemi hâlâ bir hakikati görmek ve itiraf etmek istemiyor ki o da eski Osmanlı Devleti'nin mahv ve münkariz olduğu ve yeni Türkiye Devleti'nin saha arayı zuhur olduğudur. Türk milleti kendi ismine izafetle bir devlet vücude getirmiş, azim ve kudretiyle yeniden meydana çıkmıştır.

Bu evsafını şimdiye kadar zulüm ve gadredenlerden intikam almak ile ispat etmiştir. İntikamdan bahsettiğim zaman bunun Osmanlı Devleti'nin evail-i zuhurunda olduğu gibi birtakım milletlerin üzerine hücum etmek olduğu anlaşılmasın. Bizim intikamımız zalimlerin zulmüne karşıdır. Onlarda hiss-i zulüm bakî kaldıkça bizde de hiss-i intikam devam edecektir."

Badehu devletlerin Musul, adlî ve malî kapitülâsyonlar ve Boğazlar meselelerinde çıkardıkları müşkülâtı izah ve son günlerde heyet-i murahhasamıza bir muahede projesi tevdi edildiğini ve murahhaslarımızın mukabil bir proje ile buna cevap vereceklerini beyan buyurmuşlar ve demişlerdir ki:

"İtilâf Devletleri'nin bize teklif ettikleri muahede projesi istiklâl-i tam isteyen milletimiz için hiçbir vakit şayanı kabul görülemez.

'Biz sulh istiyoruz!' dediğimiz zaman, 'istiklâl-i tam istiyoruz' dediğimizi herkesin bilmesi lâzımdır. Bunu istemeye hakkımız ve kudretimiz vardır. On sene, yirmi sene sonra zelilâne ölmekten ise şimdiden şeref ve haysiyetle ölmeyi müreccah görmeliyiz."

Badehu Rusya ile münasebatımızın dostluk ve samimiyet esasına müstenit olduğundan ve Avrupa devletleriyle Balkan hükümetlerinin vaziyetlerinden bahsetmişler ve müteakiben köylülerimizin her hususta tenvir ve esbab-ı refah ve terakkilerinin temini ve maarif programının ihtiyacat-ı iktisadîyemize tevfikan tanzimi lâzım geldiğini izah eylemişlerdir.

Paşa Hazretleri medreseler hakkındaki suale şu cevabı vermişlerdir:

"Bizde en ziyade göze çarpan bir nokta vardır ki o da herkesin bu gibi mesaile temastan içtinabıdır. Medreseler ne olacak, evkaf ne olacak, dediğiniz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Bu mukavemeti yapanların ne hak ve salâhiyetle yaptıklarını sormak lâzımdır. Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabiî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır. İslâm hayatı içtimaîyesinde hiç kimsenin bir sınıf-ı mahsus halinde muhafaza-i mevcudiyete hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâm-ı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir."

Badehu medreselerin bugünkü hal-i akametlerinden, bu hususta bizzat tetkik ve teftişlerinden mülhem hususattan, biraz da Arapça öğrenmek ve Arapça tedrisatta bulunmak mecburiyetinin tevlit ettiği müşkülattan ve ziya-ı zamandan uzun uzadıya bahsettikten sonra demişlerdir ki:

"Milletimizin, memleketimizin darü'l-irfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lâzım ise dinimizin hakikat-i felsefiyesini tetkik, tetebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesahup edecek güzide ve hakikî ulema-yı kiram dahi yetiştirecek müessesat-ı âliyeye malîk olmalıyız."

Müteakiben Halk Fırkası Programının erbab-ı vukuf tarafından gönderilecek mütalâalar tetkik edildikten sonra tespit edileceğinden ve bu fırka-i siyasiyenin Türk milletinin refah ve saadetini istihdaf edeceğinden bahsetmiştir.

Zabitan, memurin ve milis zabitanın terfihleri hakkındaki suale şu cevabı vermişlerdir:

"Ordumuz babalarına ve ecdadına lâyık evlâtlardan mürekkep olduğunu göstermiştir. Bundan sonra ordumuzu daha mükemmel bir hale getireceğiz. Bu da bittabi ordunun refah ve saadetini temin ile mümkün olacaktır. Zabitlerimizi hayat kaygusu içinde bırakmak asla caiz olamaz. Hayat dediğim zaman muharebe meydanlarında terk edeceğimiz hayatı kastetmiyorum. Bizim zabitlerimiz bunu kemal-i iftihar ile terke hazırdırlar. Hayattan maksadım gerek kendilerinin ve gerek ailelerinin derd-i maişetten azade bulunmalarını temin edecek esas —ki refahtır— bunu temin etmektir. Etmeyen bir millet en esaslı bir noktada tekâsül etmiş demektir. Fakat milletimiz zabitlerinin, askerlerinin ve devlet makinesini işleten memurlarının refahını elbette nazar-ı dikkate alacaktır. Milis zabitana gelince ordumuzda böyle bir zabitlik sınıfı yoktur. Yalnız muharebe esnasında zabitlik sıfat ve salâhiyeti ile hizmet eden, kahramanlık eden birtakım fedakâran vardır. Bunlar ya evvelce zabit idiler, yahut heyecan-ı vatanperveraneleri sevkiyle zabitlik etmişlerdir. Böyle tehlikeli bir anda vatanperverliklerini ispat ve izhar edenlerin mükâfatsız kalmamaları lâzımdır. Bunlar ya ordunun içinde vazifelerine devam etmektedirler yahut ordu teşekkül ettikten sonra ihtisas ve kabiliyetleriyle mütenasip olarak memleket dahilinde kendilerine iş bulmuşlardır. Çoklarını bilirim ki böyledir. Fakat her ne suretle olursa olsun, hizmet edenler milletten büyük mükâfatlara intizar ediyorlarsa katiyen doğru bir harekette bulunmuş olmazlar. Milletten çok şey talep etmemeliyiz. Hizmet edenler namus vazifelerini ifa etmiş olmaktan başka bir şey yapmamışlardır."

Gazi'nin 2 Şubat 1923 Günü İzmir Halkına Yaptığı Konuşma

1923 Ocak ayında çıktığı Anadolu bilgilendirme ve kamuoyunu yoklama seyahatinde Gazi en uzun konuşmalarından birini İzmir'de halkla olan sohbeti sırasında yaptı. Cumhuriyet'e giden yolda ülkenin sorunlarını eni konu tartışan Gazi, ülkenin gündemindeki siyasal sisteme de açıklık kazandırmayı ihmal etmedi. TBMM'nin kuruluşunun ertesi günü siyasal yapılanma konusunda ipuçları vermiş, 1 Aralık 1921 günkü konuşmasında da geleceğin siyasal sistemini Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu karşılaştırmasından yola çıkarak açıklama gereği duymuştu.

Savaşın en karanlık günlerinde entelektüel çabadan geri kalmayan Gazi, 1927 yılında CHF'nin Büyük Kongresi'nde okuyacağı Nutuk'la sonlandıracağı siyasal yapı söylevleri siyasal sistemler üzerine bir birikime sahip olduğunu kanıtlıyordu. 1 Aralık 1921'de, Meclis'te saltanat ve hilâfetin iktidarını sorgulamaya yönelik söylevinin ardından 1 Kasım 1922'de saltanat ilga edilmiş, ama hanedanın hilâfet gölgesi altında varlığını sürdürmesi gelecek için bir tehdit unsuru olarak algılanmıştı. Gazi iktidar sorununu tartışan ikinci bir konuşmasını Cumhuriyet'e giden yolda 2 Şubat 1923'te İzmir'de yapma gereği duydu. Bu konuşmasında yine Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu gündemdeydi. Gazi TBMM Hükümeti sistemini ve "tevhid-i kuva" ya da güçler birliğini şu sözlerle savunuyordu:

Şimdiye kadar mevcut kitapları okuyanlar bilirler ki insanlar birtakım hükümetler teşkil etmişlerdir ve teşkil ederler.

Atatürk'ün Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş evresinde geliştirdiği "hâkimiyet-i milliye" ya da ulusal egemenlik fikri son kertede Fransız Devrimi'nin esintilerini taşıyordu. "Milli Hâkimiyet"e göre millet, kendisini meydana getiren bireylerden ayrı ve onların üstünde bir şahsiyete, bir iradeye sahipti. Hâkimiyet bu kolektif şahsa, millet iradesine ait bir haktı. Böyle olunca milli hâkimiyet ilkesinde halk ya da millet iradesinin bireysel iradelerden bağımsız bir hukuksal ve siyasal hüviyeti, anlamı vardı. Milli hâkimiyet Fransız Devrimi'nde gündemi oluşturmuş ve bunun geri planında Jean-Jacques Rousseau'nun fikirleri yer almıştı.

Efendiler, hükümet teşkil etmeden maksat bir içtimaî heyetin mevcudiyetini muhafaza etmek ve o içtimaî heyeti manen ve maddeten müreffeh ve mesut etmektir. İçtimaî heyette insanlar bu iki şey için hükümet teşkil etmek zarureti karşısındadırlar. Hükümet, içtimaî bir ihtiyacın zaruretinden doğar ve onun istilzam ettiği bir şey vardır. Muhtelif şekil ve mahiyette birtakım hükümetler vardır.

Bildiklerimizi hatırlayalım beraberce: Mutlakıyet hükümeti vardır; meşrutiyet hükümeti vardır; Cumhuriyet hükümeti vardır. Bugün arz sahası üzerinde gördüklerimiz bunlardır... Fakat bütün bu isimleri iki sınıf ile ifade edebiliriz: Şahsî saltanat vardır, meşrutiyet saltanatı vardır. Ben bu tarz ifademle cumhuriyetle meşrutî saltanat arasında çok ufak bir fark gördüm. Bence cumhuriyet şeklinde saltanatta muayyen zaman için değişmesi kabil olmayan salahiyetlere sahip muvakkat bir saltanat vardır. Diğerinde ise ömrü oldukça sultanlık eden ve öldükten sonra da evladına veyahut akraba ve onun yakınlarına miras olarak kalan sultanlık vardır. Bu saltanat, bir adamın bütün bir millete hakimlik etmesi, müstebit olması, bütün bir memleketi kendi mülkü sayması ve milleti de kendi emrine kayıtsız ve şartsız tabi bir köle sürüsü saymasıdır.

Efendiler,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu saydığımız hükümet şekillerinden hiçbirisine benzemez. Çünkü arz ettiğim gibi onların dayandığı esas kuvvetlerin ayrılması, kuvvetlerin denkleştirilmesi nazariyesidir. Halbuki bizim hükümetimiz kuvvetlerin birleştirilmesi esasına göre kurulmuş bir hükümettir. Bu şekil ve mahiyette hükümet, denilebilir ki bugünü mevcut değildir. Ancak mevcut olmayan bir şey, hiç vücuda gelmemiş bir şeyi de yapmış değiliz. İnsanlık tarihi tetkik edilecek olursa görülür ki aynı mahiyette kurulmuş ve faaliyet icra etmiş hükümet var idi. Ancak farksızdır denemez.

Kuvvetlerin birleştirilmesi esasına göre kurulmuş hükümetimizin faydalarını ve yararlarını izah için, arzu ederseniz hep beraber, kuvvetlerin denkleştirilmesi esasına göre yapılmış ve mevcut olan hükümetlerle ufak bir mukayese yapalım. Biliyorsunuz ki bu kuvvetlerin denkleştirilmesi nazariyesi esasen Montesquieu tarafından konulmuş bir nazariyedir.

Montesquieu bu nazariyesini yaparken dünyada mevcut modellerden birisini aramıştır ve onu İngiltere'de bulmuştur. İngiltere'de ve her yerde krallar vardır. Krallar cümlece bilindiği üzere aynı zamanda Allah tarafından dahi kuvvetlendirilmiş sanılırdı. Kralların, taç sahiplerinin, imparatorların şahıslarında var sayılan icra kuvvetinin geri alınmasına zihinler bile meyil gösteremeyecek kadar kökleşmiş halde bulunuyordu. O zamanın bütün filozofları, bütün kanun koyucu insanları, bütün zekâları, insanlığın selamet ve saadeti için nazariyeler düşündükleri zaman, usul düşündükleri zaman değiştirilemeyecek, değiştirilebilecek gibi gördükleri noktalara karşı korkuyorlardı. Bunu Montesquieu de değişmeyen, sabit bir karar kabul ediyordu. Bu esas noktadan hareket ederek şimdi bu kralın idare ettiği, kendi istibdatı ve hükmü altında idare ettiği milleti hakiki saadete götürebilmek için ne yapmak gerektiğini düşündü. Montesquieu de biliyordu ki bu ancak ve ancak milletin hâki-

miyetini millete vermekle mümkün olacaktı. Fakat buna imkân tasavvur edemediği için bu millet hâkimiyetinin -ki kralın elindedir- bunun hiç olmazsa bir parçasını millete verelim, parçalara bölelim, kral istediği gibi, keyfine göre hareket edemesin. Az çok milletin arz, emek ve hâkimiyeti de kralın hareketleri üzerinde etkili olsun ve bu surette zarar yarıya insin. İşte kuvvetlerin denkleştirilmesi nazariyesinin esasını koyan Montesquieu'nün zihniyeti bu idi."

Gazi, kısaca, halkın egemenliğine giden süreçte "meşrutiyet'i ya da kuvvetler ayrımını ehveni şer bir çözüm olarak sunuyordu. Montesquieu, halka, millete tam egemenliği vermekten çekinmiş, kısmî bir çözüm bulmuştu. Kralın mutlak egemenliğinden bir parçasını millete devrederek onun mutlak gücünü bir nebze sınırlamış oluyordu.

Gazi konuşmasını sürdürüyordu:

"Arkadaşlar,

Bu nazariye ile bir icra heyeti -ki reisi hükümdardır- ve bir mebuslar meclisi -vazifesi kanun yapmaktır- oluşturan Fransız milleti, insanlığını, benliğini temin edebilmek için yaptığı umum mücadelesinde muvaffak olduğunu zannetti. Ve bu muvaffakiyetini muhafaza ve devam ettirebilmek için Montesquieu nazariyesine kendi millet ve memleketinde tatbik yeri aradı. Yalnız orada kuvvetin ikiye ayrılması yeterli görülmedi. Bir bağımsız kuvvet daha icat edildi. Adlî kuvvet.

Efendiler,

İnsanlık daima ve daima birtakım zor kullananların karşısında kalmıştır. İnsanlık bütün varlığını daima bu zor kullananların elinden kurtarmak için sarf etmiştir. Bu zor kullananlar bir milletin hâkimiyetini elinden zorla almış olanlardır. İnsanlık bazen bu zorbalıkları yıkmış, parçalamış, asmış ve kesmiştir.

Fakat maatteessüf, kurtulunmuş farz edildiği noktada tekrar aldatılmıştır. Ve böylece bu zavallı insanlık daima birtakım zorbaların esiri olmaktan kurulamamıştır. Fakat insanlık da hiçbir zaman bu istikametteki çalışmadan geri kalmış değildir. Demin ifade ettiğim nazariyenin konulduğu gün insanlığın en sevinçli günüdür. Çünkü zorbaların elinden hâkimiyetini hiç olmazsa bir parça kurtarmış bulunuyorlardı. Ümit veren bu nazariye birçok zaman, zamanımıza kadar rağbet bulmuştur.

Jean-Jacques Rousseau'nun yazdığı kitaplar da bilhassa bu nazariye üzerine kurulmuştur. Fakat bu nazariyenin vadettiği saadet, insanlığın arzu ettiği saadet değildir. Mücadele devam ediyordu.

Biliyorsunuz ki Amerika bu nazariyeye dayanarak kurulmuş en büyük devletlerden birisidir. Fakat bu nazariyenin, bu kadar parlak olan bu nazariyenin, Amerika'nın hayat ve esas ihtiyaçlarına yeter karşılıkta olmadığını anlamak isterseniz daha dün cumhurreisi olan Wilson'un en son kitaplarını okuyunuz. Bu zat diyor ki: "Bu yeterli değildir. Denkleştirilmiş kuvvetler olamaz ve yoktur. Kuvvetlerin ayrımı esasen yanlıştır."

Bunun üzerine kuvvetlerin birleştirilmesi lazımdır. Fransa'da da bu istikamette dimağlarını yoranlar vardır. Her yerde vardır. Millî hâkimiyeti kayıtsız, şartsız milletin uhdesine vermek için bütün zekâ sahipleri, emin olabilirsiniz ki çalışmakta-

dır. İnsanlığın kurtuluşunu candan isteyen herkes bu eski nazariyenin çürüdüğüne kani olmuştur. Ancak yeni bir şekil bulmak için çalışıyor, uğraşıyor.

Efendiler,

Sizi ve bütün milleti tebrik ederim ki hakiki insanların, hakiki vicdanların, yüksek zekâların arayıp bulamadığı şekil ve mahiyeti bu millet bulmuştur."

Gazi'ye göre güçler ayrılığı üzerine kurulu eski nazariye Osmanlı'yı da çökertmişti. Bu nedenle İkinci Meşrutiyet'e sert eleştiriler yöneltiyordu. Yeni nazariye ise güçler birliği üzerine inşa ediliyordu. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu işte bu anlayışı yansıtıyordu.

Mustafa Kemal'in Akhisar Türk Ocağı'ndaki Konuşması

5 Şubat 1923 Günü Ocak Reisi Dr. Şemseddin'in Söylevine Verilen Cevap:

"Muhterem Efendiler,

Beyefendinin memleket namına ve Türklük namına söylediği sözlerden fevkalâde mütehassis oldum. Şahsıma ait olan teveccühkâr kelimelere karşı suret-i mahsusada beyanı teşekkür ederim. Efendiler, dünyada hiçbir millet yoktur ki büyük veya küçük, zulümlere mâruz kalmamış olsun. Çünkü her millet yaşamak mecburiyetindedir. Yaşamak için mücahede şarttır. Şimdiye kadar pek çok milletler birçok darabata mâruz kalmışlardır. Bu darabatın neticesi iki manzara Birincisi bu darbeler bir milletin benliğini, mevcudiyetini mahveder. İkincisi, bu darabat şekl-i hazırı yıksa bile unsur-ı asliyi imha edemez. Bu gibi darbelere maruz kalan bir memlekette ikinci neticenin husule gelebilmesi için o memleketin istinad ettiği milletin çok kuvvetli olması lâzımdır. İşte Türk milleti böyledir. Türk milleti maruz kaldığı darbeler karşısında muhafaza-i mevcudiyet etmiştir. Gerçi hariçten gelen bu darabatın sonuncusu Osmanlı Devleti'ni yıktı, fakat unsur-ı aslı olan Türk milletini mahvedemedi. Türk milleti idame-i mevcudiyet edebilmenin ne gibi esbab ve şeraite mütevakkıf olduğunu takdir ederek onları ihzar ve yeni bir devlet vücude getirdi.

Efendiler, filhakika Akhisar düşman darbelerinin ilk hedeflerinden birini teşkil etti, fakat bu darbe karşısında dağılmadı. Derakap bir namus cephesi vücude getirerek mücahedeye fedakârane bir surette devam etti. Bundan dolayı bütün Akhisarlılar milletin tahsinine sezadır. Bugün Akhisarlılarla yakından temas etmekliğim vesilesile ben de kendilerini tebrik ederim."

Badehu Lozan Konferansı müzakeratına nakli kelâm ederek demişlerdir ki :

Sulhun tesisi lüzumu gayr-ı kabil-i inkâr bir hakikattir. Biz bunu samimî olarak takdir etmiş bulunuyoruz.

Muhataplarımızdan aynı samimiyeti memul ederek muzaffer ordularımızı tevkif ve heyet-i murahhasamızı Lozan Konferansı'na izam eyledik. Fakat hakikatin tasavvur ettiğimiz gibi tezahürünü görmek henüz mümkün olmadı. Heyet-i murahhasamızdan her gün aldığımız malûmattan tasavvuratımızı teyit etmesini

beklerken, aksi neticeye şahit oluyoruz. Konferansta gördüğümüz bütün hâr niyetlere ve samimiyetlere rağmen, muhataplarımız hâlâ bizi imha etmek istemekte ve bize müstakil bir devlet muamelesi yapmamak zihniyetinden uzaklaşmadıklarını göstermektedirler. Hâlâ bize muhill-i istiklâl olan imtiyazatı kabul ettirmek ısrarında bulunuyorlar. Bu ısrarda ileri gidenlerin İtalyanlar ve bilhassa Fransızlar olduğunu hayretlerle görüyoruz. Nihayet Lozan müzakeratı mesail-i iktisadîyeden dolayı inkıtaa uğramıştır. Bunu bittabi gazeteler yazacak ve hepiniz okuyacaksınız. Bundan zerre kadar hayrete düşmemekliğiniz icab eder. Mesuliyeti bize ait olmayan ve olmayacak olan muhasematın safahatı, ne olursa olsun, bizim, hukuk-ı meşruamızı her suretle temine muvaffak olacağımıza mutmainiz. Milletin azmi, kuvvet ve kabiliyeti bunu kâfildir ve zâmindir."

Bundan sonra belediye tarafından verilen bu ziyafetin Türk Ocağı binasında tertip edilmesindeki isabetten bahs ve elli altmış asırlık muazzam bir tarihe malîk olan Türk milletinin milliyetine ve şerefine fevkalâde ehemmiyet vermesi lâzım geldiğini bildirmiştir.

Balıkesir Paşa Camii Minberi Konuşması (7 Şubat 1923)

Mustafa Kemal, 7 Şubat 1923 günü Balıkesir'de Paşa Camii minberinden okuduğu söylevde de fırka konusunu gündeme getirecek ve Tek partinin zorunluluğuna dikkati çekecekti. Öncelikle Batı'daki çok partili sisteme değiniyor, bu ülkelerde siyasal partilerin çıkar çatışması olan "iktisadî maksatlar" üzerine kurulmuş olduğunu söylüyordu. Bunun nedeni bu ülkelerde değişik sınıfların varlığıydı. Her sınıf çıkarlarını korumak için ayrı ayrı örgütlenmişti. Bu son derece doğaldı. Oysa Türkiye'de durum çok farklıydı. II. Meşrutiyet yıllarında bu ülkenin siyasal partilerden canı çok yanmıştı. "Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur" diyordu.

Oysa Halk Fırkası dendiği zaman, buna "bir kısım değil, bütün millet dahil"di. Bu sözlerine açıklık kazandırmak için ülkede "halk"ın durumunu bir kez daha kuşbakışı gözden geçiriyordu:

"Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin azim ekseriyeti de çiftçidir. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi malîktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüs'atine nazaran hiç kimse büyük araziye malîk değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır.

Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hâl ve âtilerini temin ve muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbâbının karşısında da büyük sermaye sahipleri insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç... Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.

Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve saire gibi müessesât çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacız; bunun için de amele lâzımdır.

Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farklı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icab eder.

Bundan sonra da münevverler ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevverler ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden [düşen] vazife halkın içine girerek onları irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddünde yol göstermektir. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbâbının menfaatleri yekdiğeriyle imtizaç [uyum] halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumî heyetiyle hepsi halktan ibarettir."

Kısaca Türkiye'de iktisadî menfaatler üzerine kurulmuş, ayrı sınıflar yoktu; Gazi bu nedenle kurulacak partinin bir "sınıf fırkası" olmayacağını, bütün ülke çıkarlarını gözetecek bir parti olacağını bildiriyordu.

Mustafa Kemal'in Balıkesir'de Halka Yaptığı Konuşma

7 Şubat 1923 günü Paşa Camii minberinden söylenmiştir.

"Ey millet, Allah birdir. Şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti, âtifeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hakk tarafından insanlara hakayik-i diniyeyi tebliğe memur ve resul olmuştur. Kanun-ı esasisi, cümlemizce malûmdur ki Kur'an-ı azimü'ş-şandaki hususlur. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir. Ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikata tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakikata tevafuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavanin-i tabiiye-i ilâhiye beyninde tezat olması icab ederdi. Çünkü bilcümle kavanin-i kevniyeyi yapan Cenab-ı Hakk'tır.

Arkadaşlar,

Cenab-ı Peygamber mesaisinde iki dara, iki haneye malîk bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini, Allah'ın evinde yapardı. Hazret-i Peygamber'in isr-i mübarekelerine iktifaen bu dakikada milletimize; milletimizin hal ve istikbaline ait hususatı görüşmek maksadiyle bu dar-ı kutside Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum. Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek, yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada din ve dünya için, istikbal ve istiklâlimiz için, bilhassa hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerinizi anlamak istiyorum. Âmâl-i milliye, irade-i milliye yalnız bir şahsın düşünmesinden değil, bilumum efrad-ı milletin arzularının, emellerinin muhassalasından ibarettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim."

Müşarünileyh badehu minberden aşağıya inmişler ve muhtelif zevat tarafından irat edilen yirmiyi mütecaviz suali tespit ettikten sonra cevaplarını vermişlerdir. Hutbeler hakkındaki ilk suale cevaben demişlerdir ki:

"Hutbeler hakkında irad edilen sualden anlıyorum ki bugünkü hutbelerin tarzı, milletimizin hissiyat-ı fikriyesi ve lisanile ve ihtiyacatı medeniye ile mütenasip görülmemektedir. Efendiler, hutbe demek nâsa hitab etmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin mânası budur. Hutbe denildiği zaman bundan birtakım mefhum ve mânalar istihraç edilmemelidir. Hutbeyi irat eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki Hazreti Peygamber zamanı saadetlerinde hutbeyi kendisi irat ederlerdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hulefa-yı Raşidin hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki gerek peygamberin, gerek Hulefa-yı Raşidinin söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idarî, malî ve siyasî, içtimaî hususatıdır. Ümmet-i İslâmiye tekessür ve memalîk-i İslâmiye tevessüa başlayınca, Cenab-ı Peygamber'in ve Hulefayı Raşidi'nin hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irat etmelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblâğa birtakım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar herhalde en büyük rüesâ idi. Onlar camii şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lazımsa söylerlerdi. Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lâzımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı ahval-i umumîyeden haberdar etmek son derecede haizi ehemmiyettir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hali faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir. Ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir lisanda olması ve onların da bugünkü icabat ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, halife ve padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, iki yüz, hattâ bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutebanın herhalde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir. Geçen sene Millet Meclisinde irat ettiğim bir nutukta demiştim ki: Minberler halkın dimağları, vicdanları için bir menba-ı feyiz, bir menba-i nur olmuştur. Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakayiki fenniye ve ilmiyeye mutabık olması lâzımdır. Hutebayı kiramın ahvali siyasiye, ahvali içtimaîye ve medeniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabatı zamana muvafık olmalıdır. Ve olacaktır."

Badehu hilâfet hakkındaki suale nakli kelâm ederek yalnız Türkiye değil, bütün âlem-i İslâma ait olan bu makama vazife ve salâhiyet vermek, Türkiye Devleti'nin salâhiyeti haricinde ve fevkinde olduğunu beyandan sonra demişlerdir ki:

"Dünya yüzünde Osmanlı Devleti'nin inkırazından sonra bir Türkiye Devleti teşekkül etmiştir. Bu devlet İran ve Afganistan gibi müstakil ve müslümandır. Yeni Türkiye Devleti'ni milletin vekillerinden mürekkep olan Türkiye Büyük Millet Meclisi idare etler. Bu şerait dahilinde halifeye, yalnız Türkiye Devleti nam ve he-

sabına kanun-ı mahsusile verilmiş olduğundan başka, bir hak ve salâhiyet verilmek icab ederse milletin hâkimiyeti takyit edilmiş ve binnetice bu hâkimiyet inkısama uğratılmış olur ki bu eski halin avdetinden başka bir şey olamaz."

Müteakiben Lozan Konferansı hakkında irat edilen suale geçerek şu sözleri söylemişlerdir:

"Maatteessüf adlî, malî, kapitülasyonlar mesailinde muhataplarımız eski zihniyetlerini tebdil etmemişlerdir. Bu mesailde İtalyanlar ve bilhassa Fransızlar müşkülât ihdas etmişlerdir. Bu iki sebepten dolayı Lozan konferansının mesai-i ciddiyesi tevakkuf etmiştir. İtilâf Devletleri heyet-i murahhasaları hükümetleriyle temasta bulunmak üzere Lozan'dan mufarekat etmişlerdir. Bizim heyet-i murahhasamızın da hükümet ve Büyük Millet Meclisi ile müşavere etmek üzere gelmesi memuldur. Biliyorsunuz ki Lozan'da İtilâf heyet-i murahhasası aylardan beri devam eden mesaiden sonra bize bir sulh projesi vermişlerdir. Bu proje kapitülasyonlar hakkında ihtiva ettiği mevaddan dolayı milletimizce katiyen kabil-i kabul değildir. Kapitülasyonlar bir devleti behemehal münkariz eder. Devlet-i Osmaniye ile Hindistan Türk ve İslâm imparatorlukları bunun en büyük delilidir. Efendiler, biz hukuk-ı meşrua ve hayatiyemizi dünya-yı medeniyet ve insaniyete tasdik ve teslim ettirmek için çalışıyoruz. Bunu tasdik ve teslim ettirmek için icab eden her türlü tedbirlere tevessülde tereddüt göstermeyeceğiz. Milletin irade-i hakikiyesinin bu merkezde olduğuna kaniim."

Badehu düyun-ı umumîyenin Türkiye'den ayrılacak mahallere taksim olunduktan sonra tanınacağından ve rejimin şu veya bu şekilde olmasının her zaman kabil-i tezekkür olduğundan, ticarete, ziraate ve sanayie fevkalâde ehemmiyet verilmek icab ettiğinden, kadınların hayat-ı içtimaîyemizde erkekler derecesinde sahib-i hak olması lâzım geldiğinden bahsetmişler ve Halk Fırkası hakkındaki suale berveçhiat-i cevap vermişlerdir :

"Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arz edeyim ki memalîk-i sairede fırkalar behemehal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sunuf varmış gibi teessüs eden siyasî fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyet-i âzimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varid-i hatır olur. Bizde büyük araziye kaç kişi malîktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malîk değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve âtilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok mil-

yonerlerin hattâ milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi müessesat çok mahduttur.

Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi taali eylemek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icab eder. Bundan sonra münevveran ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat ve ilâ etmek ve onlara terakki ve temeddünde pişva olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesalik-i muhtelife erbabının menafii yekdiğerine memzuç olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumîyesi halktan ibarettir.

Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır. Beni çok seven ve hayatımı düşünen bazı arkadaşlarım bana böyle bir fırkai siyasiye teşkil etmemekliğimi tavsiye etmişlerdir. Filhakika vazife-i milliyenin hitamında köşeye çekilerek istirahat etmekliğim benim için bir menfaattir. Bunu yapabilmek için şimdiye kadar istihsal olunan neticelerin tespit olunduğu gibi devam edeceğine itimat etmek icab eder. Fakat bu hususta henüz bîendişe olamam. Hiçbirinizin bîendişe olmamanızı tavsiye ederim. Şimdiye kadar istihsal ettiğimiz muvaffakiyetler üç dört seneye çıkmayacak kadar çoktur. Her tarafta olduğu gibi bizde de yeni hareketler ve cereyanlar karşısında onu hazmedemeyen kuvvetler zuhur edebilir.

Maatteessüf bu daima vardır. Nitekim bu hususta ahkâm-ı şeriyeye gayrı muvafık ve maalesef Meclis'te âza bulunan bir zat tarafından risale de yazılmıştır. Bu teşebbüs eski Osmanlı Devleti'ni iadeden başka bir şey değildir. Bunu yapan o zat hükümet ve millet nazarında mürtecidir.

Efendiler, şunu katiyetle bilmek icab eder ki kazanılan şey hayat ve namustur. Buna tecavüz, hayat ve namusumuza tecavüzdür. Her ferdin bu gibi hareketlere dikkat etmesi ve onlara karşı son derece müteyakkız bulunması lâzımdır, işte bu nokta-i nazardan milletin içinde bir fert olarak ve tekrar milletin intihabatına nâil olur isem, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde âza sıfatiyle çalışmayı vazife telâkki ediyorum.

Efendiler, ne ben ve ne siz şahıslarımız üzerinde vaziyetler ihdasına kalkışmayalım. Biz hepimiz o suretle çalışalım ki kuracağımız şey millî bir müessese olsun. Bu da millete terbiye-i siyasiye vermekle olur.

Asrın bize verdiği dersten milletimizin lüzumu kadar mütenebbih olduğunu görüyorum. Milletimizin evsaf-ı mahsusası her işimizde muvaffakiyetimizin zamanıdır. Muvaffakiyetimiz bittabi vahdetle olacaktır. Eğer millet müşterek gayeye müştereken sarf-ı faaliyet ederek yürürse, behemehal muvaffak olacaktır. İşte bunları düşünerek mesai-yi müstakbelede de muvaffak olacağına kani bulunuyorum."

Paşa Hazretleri hasbıhallerine şu suretle hitam vermişlerdir:

"Arkadaşlar, buraya gelinceye kadar birçok yerlere uğradım. O yerlerin halkiyle yani kardeşleriniz, dindaşlarınız ve hemdertlerinizle aynı suretle musahabelerde bulundum ve onların da sizin gibi memleketin hal ve âtisiyle fevkalâde alâkadar olduklarını gördüm. Sonra yine bu seyahatim esnasında ordumuzu gördüm. Askerler, zabitlerimiz ve kumandanlarımızla temasa geldim.

Netice-i tetkikat ve teftişatım bizi mağrur edecek bir haldedir. Çünkü vaziyetimiz pek kuvvetlidir, memleketimiz halkında ve ordusunda gördüğüm kudret ve kabiliyet, bilhassa azim ve celâdet hakkımızı behemehal istihsale kâfi ve kâfildir."

Halk Fırkası'nın 1923'te kabul edilen nizamnamesinin ilk taslağında kimlik, önce "Türkiyeli", ardından "Türk harsını kabul etmiş olan Türkiyeli" diye tanımlanıyordu. Görüşmeler sonucu bu madde son şeklini aldı. Nizamnamenin yine üçüncü maddesi bundan böyle şöyleydi: "Halk Fırkası'na her Türk ve hariçten gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her fert dâhil olabilir." Böylece ilk aşamada "Türkiyeli" olarak sunulan madde, özellikle Lozan'dan kaynaklanan kaygılarla, son kertede "Türk"e dönüşmüş oldu.

İkinci Dönem ve Seçimlerin Yenilenmesi

23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Meclisi, iki buçuk yılı aşkın Millî Mücadele'yi yürütmüş ve ülkeyi işgalden kurtarmıştı. Böylece yeni bir devletin temelleri atılmış oluyordu. 1 Nisan 1923 günlü oturumda Aydın Mebusu Esad Efendi (İleri) ve 120 arkadaşı tarafından verilen bir önergeyle seçimlerin yenilenmesi gündeme geldi. Önergede ülke savunması için toplanan TBMM'nin, bu görevini onurla yerine getirdiği, ülkenin önünde barışa kavuşturulması ve iktisadî ilerlemenin sağlanması gibi iki önemli ve ulvî görevin bulunduğu kaydediliyordu. Üç yıldan beri değişen ve gelişen düşüncelerin ışığında oluşan kamuoyunu yansıtacak seçimlerle Meclis'in yenilenmesi kaçınılmaz olmuştu.

Önerge üzerine söz alan Hariciye Vekili İsmet Paşa, çetin bir aşamaya giren barış görüşmelerinde, sorunlara cesaretle göğüs gerecek ve gereğinde direnecek güç kaynağı olan Meclis'in güven yenilemesi gerektiğini belirtmişti. Söz alan diğer üyeler de aynı doğrultuda görüş belirtmişlerdi. Sonuç olarak "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Madde-i Müzeyyelesinin İlgasına ve Tecdid-i İntihabata dair" 369 sayılı karar oybirliğiyle alındı.

Bu tür bir kararın alınmasında, özellikle savaş ertesi Meclis'te beliren düşünce ayrılıkları ve ayrılığın ortaya çıkardığı bölünmeler etkili olmuştu. Lozan'ın sonuca bağlanmadığı bir evrede bu tür farklı düşünce ortamı ülkenin zararına çalışabilir ve barış görüşmelerinde karşı tarafa cesaret verebilirdi. Kararın alınmasından sonra Mustafa Kemal kürsüye gelerek aşağıdaki konuşmayı yapacaktı:

"Muhterem ve Aziz Arkadaşlarım;

Yeni Türkiye Devleti'nin ruh-ı bünyanı hâkimiyet-i milliyedir. Milletin bilâkayd ü şart hâkimiyetidir. Bir milletin hâkimiyetini müdrik olabilmesi ve onu emniyetle mahfuz tutabilmesi, birtakım evsaf-ı mahsusaya ve terbiye-i mümtazeye malîkiyetiyle kaimdir. Bir milletin ki terbiye-i siyasiyesinde, terbiye-i içtimaîyesinde, hubb-ı vatanperverisinde noksan vardır, öyle bir millet hâkimiyetini lüzumu derecede kuvvetle elinde tutamaz. Milletimiz üç buçuk, dört seneden beridir büyük kahramanlıklarla, nâmütenahi fedakârlıklarla eline aldığı hâkimiyetini, bugüne kadar, kendine lâyık bir surette, heyet-i içtimaîye için, vatanı için nâfi' netayiç verebilecek

tarzda hüsn-i istimal eylemiştir. Bunu pek çok âsariyle muvaffakiyetle ispat etmiştir. Milletimizin muhterem vekillerinden mürekkep olan Heyet-i Âliyeniz dahi milletimizin evsafını senelerce devam eden mesainizle mükemmel bir surette izhar eylemiş bulunuyorsunuz. Meclis-i Âli'nin bugün ittihaz etmiş olduğu karar-ı mübeccel ile bütün bu evsaf, bütün bu meziyetler bilhassa milletimizin rüşt ve kemalî bir kat daha iylâ edilmiş ve bütün cihana, bu hakikati görmek istemeyen cihana, ilân ve izhar olunmuştur. Bu kararla yeni Türkiye Devleti'nin üssü'l-esası ve feyyaz desatir-i milliyesi, yüce mefkureleri gayr-i kabil-i tezelzül bir surette bir kere daha tespit ve tarsin olunmuştur.

Arkadaşlar,

Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devleti'ni kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, diktatör yoktur. (Kahrolsun tacdar sesleri) Tacdar yoktur ve olmayacaktır! Çünkü olamaz (Şiddetli alkışlar) (Bravo sesleri).

Milletin hakiki mümessilleri olan aza-yi kiram! Sizler bugünkü kararınızı yalnız vicdanınızdan ve dimağınızdan sâdır olan, sânih olan hakiki ve samimi hislerle vermiş bulunuyorsunuz. Memleketin, milletin saadeti için, refahı için, âtisini temin için gördüğünüz lüzum üzerine vermişsinizdir ve bundan dolayı Heyet-i Âliyeniz cidden şayan-ı takdirdir ve şayan-ı tebriktir. Ben, Heyet-i âliyeniz içinde bir aza ve bir arkadaş bulunmakla fevkalade memnun ve mesudum. Bütün cihan bilmelidir ki artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da Hâkimiyet-i Milliyedir. Yalnız bu makam vardır. O da milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir (Alkışlar).

İnşallah milletin yeni vekillerinin vüruduna kadar Heyet-i Âliyeniz uhdelerine tevdi edilen vezaifi şimdiye kadar olduğu gibi o zamana kadar da hüsn-i ifa buyurursunuz."

Mevzuat Değişikliği ve Seçimlerin Yapılması

Meclis'in seçimleri yenileme kararını almasından bir gün sonra, 3 Nisan 1923 tarihli birleşimde 320 sayılı İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatının Bazı Mevaddını Muaddil Kanun kabul olundu. Bu kanuna göre 20.000 erkek nüfusa bir milletvekili seçilecekti. 20.000'den az nüfus olsa bile seçim dairesi için bir mebus öngörülmüştü. 20.000'i aşan erkek nüfus için: 30.001'den 50.000'e kadar iki; 50.000'den 70.000'e kadar üç; 70.000'den 90.000'e kadar dört , daha fazlası için aynı oranda mebus seçilecekti. 18 yaşını tamamlayan her erkek seçme hakkına sahipti. Öğretmenler dışında, merkezden atanan memurlar ve müftüler, hakim ve savcılar, belediye başkanları ikinci seçmenlerin seçiminden iki ay önce istifa etmedikçe görev yerinin seçim bölgesinden mebus seçilemeyeceklerdi. Keza ordu, kolordu fırka kumandanları, askerler, şube başkanları, jandarma, alay, tabur ve bölük komutanları memuriyet yerinin dahil olduğu seçim bölgesinden mebus olamayacaklardı.

Birinci ve ikinci seçmen olmak, vergi mükellefi olmayı gerektirmiyordu. Bir bölgeden her 200 erkek nüfus için bir ikinci seçmen seçiliyordu. 300'e kadar bir, 301-500 için iki 501-700 için üç olarak belirlenmişti.

Birinci Büyük Millet Meclisi son toplantısını 16 Nisan 1923 günü yaptı. Bu toplantının ikinci oturumunda çoğunluk olmadığı için toplantı 21 Mayıs'a ertelenmiş, yine çoğunluk oluşmadığından Meclis son olarak ikinci dönemin başında, 11 Ağustos'ta toplanabilmişti.

Saltanatın kaldırılmasından sonra girişilen olumuz propagandaları ve henüz başlamış olan inkılâpların yolunu kapama girişimlerini etkisiz bırakmak için, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adına Mustafa Kemal seçimlerde izlenecek hususları kapsayan, ileride parti programına dönüşecek olan prensipleri içerecek bir belgeyi 8 Nisan günü Dokuz Umde başlığıyla kamuoyuna açıkladı. Metin Amasya Tamimi'ni anımsatıyordu. Yeni doğmakta olan ulusu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltecek ilkeler böylece ilk kez kâğıt üzerine geçirilmiş oluyordu.

9 Nisan 1923 günlü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin İntihap Hakkındaki Beyannameleri" başlığıyla yayımlanan metin şu satırları içeriyordu: "Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Yeni İntihap İçin Kabul Eylediği Dokuz Umde ve Bir Nokta-i Nazar."

Program ve Dokuz Umde

Mustafa Kemal'in Batı Anadolu'da yaptığı seyahat sırasında barıştan sonra kuracağı Halk Fırkası hakkında halk ile yaptığı görüşmeler, basın aracılığıyla ülkenin dört bir yanına ulaştırılmıştı. Parti nizamnamesinin hazırlanması için çalışmalar ise bilfiil Ankara'ya dönüşüyle birlikte başlamıştı. Bu arada, 1 Nisan 1923 günü Büyük Millet Meclisi seçimlere gitme kararı almıştı. Meclis'in dağılmasından bir hafta sonra, 8 Nisan günü, Mustafa Kemal, yeni seçim için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına "Dokuz Umde" adıyla tarihe geçen seçim programını yayımlıyordu. Bu belge epey temkinliydi. Hilâfetin kaldırılması, Şer'iye Vekâleti'nin lağvı, medreseler ve tekkelerin yasaklanması, siperli şapka giyilmesi gibi ileride gündeme gelecek birçok dönüşümü "Dokuz Umde" kapsamıyordu.

Aslında bu belge Halk Fırkası'nın ilk programı sayılabilirdi. Nitekim Dokuz Umde'nin bir parti programı olduğunu Mustafa Kemal de onaylıyordu. Yayımlanan programın kısa bulunduğunu, bir siyasal parti için yetersiz olduğunu söyleyenlere verdiği cevapta "Dokuz Umde" adı altında bilinen programın itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir belge olmadığını vurguluyor, ancak fırkanın temel prensiplerini kapsayan pratik bir metin olduğunu kaydediyordu. Mustafa Kemal, o günlerin koşullarında uygunlaması olanaksız fikirleri, kuramsal bir dizi ayrıntıyı yaldızlayarak bir kitap yazabileceklerini, ama öyle yapmadıklarını, milletin maddî mânevî yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve kuramlara değil, iş ve icraata öncelik verdiklerini söylüyordu.

Dokuz Umde'nin baş kısmında, ülkeyi "inhilal ve izmihlal felaketi"nden, bugünkü dille "bölünme ve yok olma felaketi"nden kurtarmak için milletten aldığı mutlak yetkiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ulusal egemenliğe dayanan bir "halk devleti" kurduğu ve bu devletin üzerine aldığı "millî vazife"lerin önemli kısmını üç yıl içinde başararak 1 Nisan 1923 günü dönemini tamamlayarak seçimlere gitmeye oybirliğiyle karar verdiği yer alıyordu. Ardından gelecekteki çalışmaları ve kurulacak olan Halk Fırkası'nı resmen ilan ediyordu. Dokuz Umde'nin girizgâhı şu satırlarla sonlanıyordu: "Önümüzdeki devre, inşallah takrir-i müsâlemet [barış] müyesser olacağından iktisadî tekemmülâtını temin ve her nevi Teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk-i milleti refaha nail etmek gaye olacaktır. Yeni devre-i mesaîde Meclis'in ekseriyetini bu gaye etrafından toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dairesinde siyasî Teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Meclis'te elyevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkası'na intikal edecektir. Mezkûr fırkanın halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişafât-ı maddîye ve mânevîye esasâtına mübteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir. Buna intizaren grubumuz aşağıda umdelerle intihabâta iştirake karar vermiştir. Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacını ve birçok erbâb-ı ihtisasın mütalaatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak in'ikad eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazar-ı dikkate alınarak tespit edilmiştir."

Dokuz Umde, aslında Halk Fırkası'nın kuruluşu öncesinde ilan edilmiş bir programdı. Halk Fırkası'nın kuruluş evresinde üzerinde çalışılan nizamnamenin başında yer alan ilkeler bölümü de aslında programda yer alması gereken hususlara değiniyordu. Bu arada Halk Fırkası'nda nizamnamede yer alan kimi maddeler ve 1927 kongresinde yayımlanan "Umumî Riyasetin Beyannamesi" 1931 yılına kadar program işlevi gördü.

Dokuz Umde'nin bir parti program olduğunu Mustafa Kemal de onaylıyordu. Yayımlanan programın kısa bulunduğunu, bir siyasal parti için yetersiz olduğunu söyleyenlere verdiği cevapta "Dokuz Umde" adı altında bilinen programın itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap olmadığını vurguluyor, ancak fırkanın temel prensiplerini kapsayan pratik bir metin olduğunu kaydediyordu. Mustafa Kemal, uygulaması olanaksız fikirleri, kuramsal bir dizi ayrıntıyı yaldızlayarak bir kitap yazabilecekleri, ama öyle yapmadıklarını, milletin maddî, manevî yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve kuramlara değil, iş ve icraata öncelik verdiklerini söylüyordu.

Dokuz Umde'nin başında, ülkeyi "inhilâl ve izmihlâl felâketi"nden, bugünkü dille "bölünme ve yok olma felaketi"nden kurtarmak için milletten aldığı mutlak yetki ile toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ulusal egemenliğe dayanan bir "halk devleti" kurduğu ve bu devletin üzerine aldığı "millî vazife"lerin önemli kısmını üç yıl içinde başararak 1 Nisan 1923 günü yeni seçime oybirliği ile karar verdiği yer alıyordu. Ardından gelecekteki çalışmaları ve kurulacak olan Halk Fırkası'nı resmen ilan ediyordu.

Dokuz Umde'nin Girizgahı

Dokuz Umde'nin girizgahı şu satırlarla sonlanıyordu:

"Önümüzdeki devre, inşallah takrir-i müsâlemet müyesser olacağından iktisadî tekemmülâtını temîn ve her nevi teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk-i milleti refaha nail etmek gaye olacaktır.

Yeni devre-i mesaîde Meclis'in ekseriyetini bu gaye etrafından toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dairesinde siyasî teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir.

Meclis'te elyevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkası'na intikal edecektir. Mezkûr fırkanın halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişafât-ı maddîye ve mânevîye esasâtına mübteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle âzasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir. Buna intizaren grubumuz aşağıda umdelerle intihabâta iştirâke karar vermiştir.

Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacını ve birçok erbâb-ı ihtisasın mütalâatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak in'ikad eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazar-ı dikkate alınarak tespit edilmiştir."

Dokuz Umde, aslında Halk Fırkası kurulmadan önce ilan edilmiş bir programdı. Halk Fırkası kurulurken üzerinde çalışılan nizamnamenin başında yer alan ilkeler bölümü de aslında programda yer alması gereken hususlara değiniyordu. Halk Fırkası ve 1924'ten itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmen 1931 yılına kadar ayrı bir programı olmadı. Ama gerek nizamname, gerek 1927 kongresinde yayımlanan "Umumî Riyasetin Beyannamesi" belgesi program işlevi de görüyordu.

Halk Fırkası ve Halkçılık

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla bitirilmesinden sonra sıra yeni Türkiye Devleti'nin çağdaşlaştırılmasına gelmişti. Ülkeyi ve ulusu çağdaş uygarlığın ilerisine taşıyabilmek için çağdaş siyasal örgütlere ihtiyaç vardı.

Savaş sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Grubu Mudanya Mütarekesi'nden sonra artık işlevini tamamlamıştı. Bunun bir siyasal partiye dönüştürülmesi zamanı gelmişti. Zira Meclis'te yaşanan kimi olaylar da bunu açıkça gösteriyordu.

Mustafa Kemal yeni bir parti kurmaktaki amacını şu dört nokta üzerine oturtmuştu:

1- Kurtuluş Savaşı'ndaki başarıyı siyaset, yönetim ve ekonomi alanında da sürdürmek ve gerekli atılımlarla, devrimlerle tamamlamak,

2- Yeni düzenlemeleri uzun süreli bir programa dayandırmak,

3- Böyle bir programı kişisellikten kurtarmak ve vatandaş çoğunluğunun desteğini sağlamak,

4- Kurulacak partiyi halkçılık esasına oturtmak.

Bu açıklama çeşitli tepkiler doğurdu. Ancak Atatürk, ülkenin düşünen kişilerini kurulacak partinin alt yapısını hazırlamaya çağırırken kendisi de yurt gezisine çıktı. Eskişehir'de, İzmit'te Bursa'da, Balıkesir'de ve İzmir'de halkla görüşerek bu konuda görüşlerini açıkladı. Balıkesir'de Paşa Camii'nde kurulacak fırka hakkında şunları söyledi:

> "Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır Şunu arz edeyim ki memalîk-i sairede fırkalar behemehal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sunuf varmış gibi teessüs eden siyasî fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyet-i âzimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varid-i hatır olur. Bizde büyük araziye kaç kişi malîktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malîk değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve âtilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin hattâ milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi teali eylemek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icabeder. Bundan sonra münevveran ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat ve ilâ etmek ve onlara terakki ve temeddünde pişva olmaktır, işte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesalik-i muhtelife erbabının menafii yekdiğerine memzuç olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyet-i umumîyesi halktan ibarettir.
>
> Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır."

23 Nisan 1920'de toplanan ve büyük bir özveriyle çalışarak yurdu düşman işgalinden kurtaran Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki iç gelişmeler de artık bu Meclis'in süresinin dolduğunu gösteriyor ve seçimlerin

yenilenmesini gerektiriyordu. Nitekim Mustafa Kemal yurt gezisinden döndükten sonra Bakanlar Kurulu'nu toplayarak seçimlerin yenilenmesinin doğru olacağını belirtti. 1 Nisan 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerin yenilenmesini kararlaştırdı. Mustafa Kemal 8 Nisan 1923'te yayımladığı bildiriyle yapacaklarını açıkça ortaya koydu.

Mustafa Kemal ve 8 Nisan 1923 Bildirisi

Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlâl felâketinden kurtarmak için milletten aldığı salâhiyeti mutlaka ile içtima eden "Türkiye Büyük Millet Meclisi" hâkimiyeti milliye esasatına müsteniden bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti. Deruhte ettiği vezaifi milliyenin kısmı mühimmi üç senelik mütemadi mesaile ifa eylemiş olan Meclis 1 Nisan 1339 tarihinde tecdidi intihabata müttefiken karar verdi.

Önümüzdeki devrede inşaallah takriri müsalemet müyesser olacağından iktisadî tekemmüldün temin, her nevi teşkilâtımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülkü milleti refaha nail etmek gaye olacaktır. Yeni devrei mesaide Meclis'in ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyeti milliye dairesinde siyasî teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Meclis'te elyevm müteşekkil "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu", Halk Fırkası'na intikal edecektir.

Mezkûr fırkanın, halk hâkimiyet, teceddüt ve inkişafatı maddîye ve mânevîye esasatına mübteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazarı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir.

Buna intizaren grubumuz aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar vermiştir. Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacatını ve birçok erbabı ihtisasın mutalaatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak inikat eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazarı dikkate alınarak tespit dilmiştir.

Umde 1 - Hakimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletin hakiki ve yegâne mümessili "Türkiye Büyük Millet Meclisi"dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderatı milliyeye hâkim olamaz. Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelumum teferruatında, terbiyei umumîye ve iktisat hususatında hâkimiyet-i milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır. İcra vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu, vilâyatın mahalli umurda manevî şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kâfil olan Şuralar Kanunu, vilâyetlerin iktisadî ve içtimaî münasebetleri itibarile birleştirilerek Müfettişi Umumîlik Teşkili Kanunu, ve Nahiye Kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2 - Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümraninin gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti mânevîyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar lâyetegayyer düsturdur. İstinatgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makamı Hilâfet, beynel İslâm bir makamı mualladır.

Umde 3 - Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhafazası en mühim bir vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

Umde 4 - Mahkemelerimizin bilhassa, seri bir surette tevzii adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyatı kanuniyemiz ihtiyacatı milliyeye ve ilmî hukukun telekkiyatına göre yeni baştan ıslâh ve ikmal olunacaktır.

Umde 5-1- Aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nukat esaslı bir surette ıslâh edilecektir.

2- Tütün ziraat ve ticaretini milletin azami nefine göre temin edici tedbir alınacaktır.

3- Müessesatı malîye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbabı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslâh ve teksir olunacaktır.

4- Ziraat Bankası'nın sermayesi tezyit olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasî yardım edebilmesi temin edilecektir.

5- Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vasî mikyasta idhal olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevatı zıraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6- Mevaddı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulât ve masnuatı memleket dahilide vücuda getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükâfat itası suretlerde azami tedabir alınacaktır.

7- Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için heman teşebbü-sat ve filîyata başlanılacaktır.

8- Tahsili iptidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asrı esasata tevfiki ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdarı temin edilecektir. Vesaiti münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

9- Sıhhati umumîye ve muaveneti içtimaîyeye ait müessesat ıslâh ve teksir edilecek ve şayi amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10- Ormanlarımızdan terekkiyatı fenniyeye muvafık surette istifadeyi meadinimizin en nafi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslâh ve teksirini temin edecek esaslar vaz olunacaktır.

Umde 6 - Hizmeti filiyeî askerîye müddeti tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup vazmak öğretenlerin müddeti hizmeti bir derece daha azaltılacaktır.

Ordu mensubininin temini refahı bilhassa mültezemdir.

Umde 7 - İhtiyat zabitanın hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nafi bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir.

Müdafaai memleket ve istiklâli millet uğrunda malûl kalan mensubini askerîye ve efradı millet ile alelumum mütekaidin ve itam ve eramilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmıyacak tedabir ittihaz olunacaktır.

Umde 8 - Halk umurunun azami süratie intacı fail, muktedir, müstakim bir silsilei memurinin kemalî intizamla ve usul ve kanun dairesinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıfı memurin bu noktai nazardan ikmal edilecek ve bütün şuabatı devlet daimî teftiş ve murakabeye tabi tutulacaktır. Diğer taraftan memurinin nasp, azil, terfih, masuniyet, mesuliyet tekaüt ve taltifleri tespit edilecektir.

Münevveranı memleketten ve mesaliki muhtelife erbabı ihtisasından şuabatı umuru devlette en nafi bir surette istifade edilmek mukarrerdir.

Umde 9 - Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası zımnında devletçe ittihaz olunacak tedabirlerden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri, himayeye medar olacak ahkâm vazolunacaktır. Sulh hakkındaki noktai nazarımız: malî. iktisadî, idarî istiklâlimizi behemehal temin etmek şartile sulhun iadesine çalışmaktır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz.

8 Nisan 339

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi

Gazi Mustafa Kemal

Görülüyor ki Dokuz Umde adıyla tarihe geçen bu seçim bildirisinde Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu Halk Fırkasına dönüştüreceğini açıkça belirtiyordu. Seçimler yapıldıktan ve milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başladıktan sonra parti konusu görüşülmeye başlandı. Atatürk 7 Ağustos 1923'te Müdafaa-i Hukuk Grubu'na bağlı milletvekilleriyle yaptığı toplantıda uzun bir konuşma yaparak Birinci Meclis'teki partileşme çabalarını ve Halk Fırkası'nın kurulma nedenlerini açıkladı. 106 madde ile bir ekten oluşan nizamname tasarısını tartışmak üzere milletvekillerine dağıttı. Bu tasarının ilk yedi maddesinde şöyle deniyordu:

"Madde 1 - Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu mucibince teşekkül etmiş siyasî bir cemiyettir. Gayesi, millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asrî bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye 'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmaya çalışmaktır.

Madde 2 - Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumîyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.

Madde 3 - Halk Fırkası 'na her Türk ve hariçten gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir.

Madde 4 - Halk Fırkası'na dahil olan her fert, fırkanın nizamnamesi ile programına ittiba edeceğine imza verecektir. Mamafih nizamname ile programda içtihatına muhalif maddeler varsa fırkanın kongrelerinde mutlak bir serbesti ve hürriyetle içtihatlarını beyan ederek o gibi maddeleri tâdil veya ilgaya çalışabilecektir.

Madde 5 - Halk Fırkası Umumî Reisi'ni hâli içtimâda bulunan TBMM'nin âzası meyanından Büyük Kongre intihap eder. Vazif-i riyaset tecdiden intihap olunacak TBMM'nin içtimaa ibtidaını müteakip ilk inikat edecek Büyük Kongre'ye kadar devam eder. Umumî Reis'in tekrar intihabı caizdir.

Madde 6 - Bu umumî esaslara muhalefet eden azalar mensup oldukları heyeti idarenin esbabı mucibeye müstenit tekâlifi üzerine Fırka Divanı'nın kararıyla fırkadan ihraç olunurlar.

Madde 7 - Umumî esasları gösteren işbu maddeler, ancak Büyük Kongre'nin sülüsanı arasıyla tebdil ve ilga olunabilir."

Milletvekilleri bu tasarı üzerinde çalışmalarını 9 Eylül'e kadar sürdürdüler ve bu tarihte tüzüğü kabul ettiler. 2 Eylül'de Mustafa Kemal'i fırka başkanlığına, Recep Peker'i de genel sekreterliğe seçtiler.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilince Atatürk Cumhurbaşkanı olarak fiilen fırka başkanlığını sürdürmeyi uygun görmedi ve 19 Kasım 1923'te İsmet Paşa'yı fırka başkanvekilliğine atadı. İsmet Paşa da 20 Kasım da yayımladığı şu bildiri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin şubelerini Halk Fırkası'na bağladı:

Bütün illerdeki Müdafaa-i Hukuk merkezlerine, yeni seçim münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından yayımlanan umdeleri havi beyannamede bahsedildiği veçhile Halk Fırkası kurulmuştur. Meclis'deki Halk Fırkası Gurubu, tüzüğü tespit etmiştir.

Bu tüzük hükümlerine göre genel başkanlığa partinin kurucusu bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri seçilmiştir. Kendileri daha sonra Cumhurbaşkanlığına seçilmiş olmalarından dolayı parti genel başkanlığı vazifesini fiilen görmeğe beni vekil tayin ettiler.

Bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlığı getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti barış devrinin feyizli gelişmelerini sağlamağa çalışmak üzere bugünden itibaren Halk Fırkası'na inkılâp edecek ve cemiyetin bütün idare kurulları Halk Fırkası idare kurulları olarak vazifeye devam edeceklerdir.

Basılmış tüzük ve hazırlanan mühürler gönderilmek üzeredir. Parti tüzüğü gereğince, parti genel sekreterliğine Kütahya Millevekili Recep Beyefendi seçilmiştir.

Genel Sekreterlik, Başkanlık adına yazışmalarda bulunur. Bu genelgenin alındığının ve çevrenizdeki bütün teşkilât kademelerine tamim edildiğinin bildirilmesini rica ederim.

Vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağı sanılan o üzüntülü günlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Türk tarihinin timsali gibi ayaklandı ve olmazı mesut ve kati bir zafere çevirdi.

Bütün dünyanın siyasî, sosyal ve iktisadî güçlükler içinde çırpındığı bir devirde Türkiye'nin barış hayatını nasıl yaşayacağına, altından kalkılması son derece güç işleri nasıl çözeceğine ve yeneceğine bütün dünya sınav gözüyle bakıyor. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası adı altında, gelecekteki büyük zaferini aynı azim ve kahramanlıkla kazanmağa muktedirdir. Bunu yapacağı işler ve eserleriyle isbat edecektir. Bu samimi ve kati savaş kahramanlığıyla dünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bugünkü Halk Fırkası idare kurullariyle vazifeye bağlıyorum.

20 Kasım 1923

Halk Fırkası Genel Başkanvekili

İsmet

Böylece Halk Fırkası kısa süre içinde yurdun dört bir yanında örgütlenmiş oldu. Halk Fırkası 10 Kasım 1924'te alınan grup kararı doğrultusunda adının başına Cumhuriyeti ekleyerek Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldı. Cumhuriyet'in ilânından sonraki gelişmeler Halk Fırkası üyeleri arasında parçalanmaya yol açtı.

Mustafa Kemal'in listesinden seçime girerek milletvekili seçilen ve daha sonra da Halk Fırkası'nın birer üyesi olan kimi milletvekilleri, Halk Fırkası'nın izlediği politikaya ters düşerek fırkadan istifa etti ve ve 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir fırka kurdular.

Kürt Sorunu ve Nizamname

Halkçılık ilkesi daha sonra altı okla ifadesini bulan CHF program ilkelerinin ilki ve en önemlisi oldu. Bu Halk Fırkası'nın kuruluş aşamasında, Gazi'nin söylevlerinde ve bizzat ilk nizamname çalışmalarında gözlemleniyordu. 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında Mustafa Kemal halkçılıktan resmen söz ediyordu. Meclis'teki hizip nedeniyle, kısa bir süre sonra parti çatısı altında çalışma kararı alınmasıyla, "halk", "halkçı" sözcükleri sık kullanılır oldu. Nitekim son kertede partinin adının da Halk Fırkası olması doğaldı.

Halk Fırkası'nın doğuşu, birinci, bizzat TBMM içinde ve İstanbul'da güçlü bir muhalefetin oluştuğu bir dönemde, üstüne üstlük Lozan barış görüşmelerinin sürdürüldüğü aylara rastladı. Bu nedenle bu üç faktör göz ardı edilerek gelişmeleri anlamlandırmak olanaksızdır. Nitekim Kürt sorununun kaderi de bu dönemde belirlendi. Vatandaşlık kimliği ya da Türkiyelilik ve Türklük 1923 yaz aylarında epey tartışıldı. Osmanlı'nın çoğulculuğu bir kenara bırakılıyor, türdeş bir toplum anlayışı İkinci Meclis'le birlikte gündeme geliyordu. Bu türdeşlik bir ölçüde Lozan'da gündeme gelen taleplerle de yakından ilgiliydi. Başta "azınlık" sorunu olmak üzere Anadolu'nun beşerî sermayesi görüşmelerin zaman zaman tıkanmasına neden olacaktı. Anadolu topraklarında yaşayan, etnik yönüyle Kürtleri de kapsayacak bir bütünlük, Düvel-i Muazzama'nın nifak tohumları karşısında Ankara tarafından tek seçenek olarak görüldü. Ankara, gayrimüslimler dışında yeni azınlıkların yaratılmasını ülke geleceği için sakıncalı görüyordu. 1923 yaz aylarında Halk Fırkası'nın kuruluş çalışmaları sırasında kurucu kadroların yoğun bir biçimde tartıştıkları konulardan biri Misak-ı Millî sonrası kurulmakta olan yeni devletin vatandaşlık kimliğiydi. Bir yandan Lozan sonuçlandırılıyor, öte yandan Halk Fırkası Programı hazırlanıyordu. Nizamname bir anlamda Lozan'a endekslenmişti. Bu açıdan nizamnamesinin kısa bir sürede geçirdiği dönüşüm ilginç bir nitelik taşıyordu.

Kurucu heyete sunulan 1923 nizamnamesinin ilk şeklinde, altıncı maddede "Bir ferdin Halk Fırkası'na dahil olabilmesi için Türkiyeli olması ve aslen millî yurt haricinde bulunan Müslüman milletlerden birine mensup ise Türk milliyetini kabul etmesi şarttır" deniyordu. Böylece ilk metinde "Türkiyeli" sözcüğü yer almıştı. Tartışmalar ilerledikçe yeni bir metin hazırlandı; "Halk Fırkası Nizamnamesi Umumî Esaslar" önerisinde bu altıncı madde bu kez üçüncü madde olarak şu şekilde ifade edildi: "Halk Fırkası'na Türk harsını kabul etmiş olan her Türkiyeli ferd dahil olabilir." İlk taslaklarda kimlik, önce "Türkiyeli", ardından "Türk harsını kabul etmiş olan Türkiyeli" diye tanımlanıyordu. Görüşmeler sonucu bu madde son şeklini aldı. Nizamnamenin yine üçüncü maddesi bundan böyle şöyleydi: "Halk Fırkası'na her Türk ve hariçten gelip Türk tabiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir." Böylece ilk aşamada "Türkiyeli" olarak sunulan madde, özellikle Lozan'dan kaynaklanan kaygılarla, son kertede "Türk"e dönüşmüş oldu.

Ve nihayet Halk Fırkası Nizamnamesi'nin taslak metninde en ilginç maddelerden biri umumî esasların 3. maddesiydi. Bu maddede "halkçılık" bir kez daha vurgulanıyordu. Halk Fırkası'na mensup olanlar gerçekten "halkçı" olmalıydı. Halkçılara göre halk mefhumu bir sınıfa özgü değildi. Herhangi bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve kanun önünde mutlak eşitliği kabul eden bütün fertler halktandı. Çağdaş devlette hiçbir ailenin, sınıfın, cemaatin ya da bireyin imtiyazları kabul edilemezdi. Yasama ve yürütmede bireyin mutlak özgürlüğünü ve bağımsızlığını sınırlayan ya da kayıt altına alan herhangi bir anane, teamül ya da güç meşru sayılamazdı.

Halk Fırkası nizamname taslağı 3. Maddesi halkçılığı şu şekilde ifade ediyordu: "Halk Fırkası'na mensup olanların gerçekten 'halkçı' olması şarttır. Halkçılara göre halk mefhumu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumîyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün ferdler halktandır. Bu suretle halkçılar asri devlet esaslarına muhalif hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin ve hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları teşri' ve icra etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâlini tahdid ve takyid edici hiçbir ananenin, hiçbir teamülün ve hiçbir kuvvetin meşruiyetini tanımayan ferdlerdir."

Lozan Sulhü

***24 Temmuz 1933** Hâkimiyet-i Milliye*

Lozan Muahedesi, Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenâmesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını [çöküşünü] ifade eden bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasî zafer eseridir.

Mustafa Kemal, 1933

Sevr'den Lozan'a Egemenlik Sorunu

Cihan Harbi emperyal güçlerin yengisiyle sonuçlanmışsa da yayılımcı sömürgeciliğin bir anlamda son aşaması sayılabilirdi. Dünya coğrafyasında artık Osmanlı dışında paylaşılabilecek bir toprak parçası kalmamıştı. İtilâf Devletleri on yıllardır bir dizi gizli antlaşma yapmalarına rağmen bir türlü Osmanlı topraklarını paylaşamıyorlardı. Cihan Harbi'ni kaybeden Osmanlı hanedanı Mondros Ateşkes Antlaşması ile adil bir barış beklentisi içerisine girmişti. Ancak ateşkese rağmen işgaller devam etmiş, İtilâf Devletleri artık gücünü yitirmiş olan Osmanlı Devleti üzerindeki gizli planlarını yavaş yavaş uygulamaya sokmaya başlamışlardı. Uzun süredir Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefi, Boğazlar ve İstanbul üzerinde egemenlik isteği, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'yu kuşatma hayalleri, İtalya ve Yunanistan'a vaat edilen Ege toprakları işgal devletlerinin yayılımcı emellerinin somut kanıtlarıydı. Jean-Paul Garnier'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu* başlıklı kitabında vurguladığı gibi "*ölüm döşeği*"ndeki Osmanlı Devleti'nin mirası büyük devletlerin iştahını kabartmıştı. İstanbul'da yönetimde oluşan otorite boşluğu, dışarıdan müdahaleler, halkın içinde bulunduğu yoksulluk ve bitkinlik sonun başlangıcı olarak görülüyordu.

Londra Konferansı (12 Şubat-10 Nisan 1920)

Osmanlı Devleti ile barışın bir türlü yapılamaması, galip devletlerin kamuoyları tarafından gündeme getirilecek ve çözüm sağlanması doğrultusunda ısrarlı ve kararlı bir baskı oluşturacaktı. Bu bağlamda, savaş sonrası Avrupası'nda en etkin söz sahibi iki devlet olan İngiltere ve Fransa, 1920 başlarından itibaren, soruna dair görüşlerini oluşturabilmek amacıyla kabinelerinde görüşme ihtiyacı duydular. İşte böyle bir ortamda 12 Şubat 1920'de Londra Konferansı, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının şartlarını görüşmek üzere toplandı. Konferansa İngiltere, Fransa ve İtalya katıldı. Japon temsilci zaman zaman görüşmelerde hazır bulundu. Dönemin İngiliz Başbakanı Lloyd George, Rumları geleceğin büyük ulusu ve Batı uygarlığının temsilcisi olarak sayıyor, kayıtsız şartsız Yunanistan'ı destekliyordu. Yunanistan'a verilecek topraklarla bu ülkenin nüfusu 20 milyona çıkacak, böylece Doğu Akdeniz'de İngiltere güçlü bir müttefik kazanmış olacaktı.

Ama bu konuda İtilâf Devletleri arasında görüş birliği yoktu. Fransa ve İtalya İzmir'in boşaltılmasını ve Yunanistan'ın başka bir suretle tatmin edilmesini istiyorlardı. Bu konuda konferans boyunca bir uzlaşma sağlanamadı. Tüm konferans boyunca Osmanlı barışının temel parametreleri olan İzmir ve Batı Anadolu'nun geleceği, Ermeni sorunu için çözüm yolları, İstanbul'un ve Boğazların denetim şekli tartışıldı ve uzlaşı yolları arandı. Bu sırada, Ankara Hükümeti'nin güneyde Fransızlara karşı elde ettiği başarı Lloyd George'a aradığı fırsatı verdi. 5 Mart günlü toplantıda, konferansın bir an önce karara varılmasında ısrarcı oldu. Müttefikler'in

160.000 kişilik ordularıyla Türkler barış antlaşmasını imzalamaya zorlanmalıydı. Aynı gün, İstanbul'daki yüksek komiserlere durum bir telgrafla bildirilerek Türkiye'den imza edilmesi istenecek barış antlaşmasının kaba bir taslağı iletildi. Konferans, İstanbul'un işgalini kararlaştırmış ve bu karar doğrultusunda 16 Mart 1920'de İtilâf Devletleri karaya asker çıkarmışlardı.

Londra Konferansı'nın 11 Mart 1920'de sona eren bu ilk bölümünde, Osmanlı topraklarının durumu tespit edilmiş ve 10 Nisan'a kadar devam edecek ikinci konferansta ise meselenin ayrıntıları ele alınmıştı. Burada kurulan alt komisyonlar, Osmanlı barışı taslağını hazırladılar. Son düzeltmelerin yapılacağı bir sonraki toplantının San Remo'da yapılmasına karar verdiler.

San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920)

Bir sonraki adım İtalya'nın San Remo şehrinde atıldı. 18 - 26 Nisan tarihlerinde, Osmanlı topraklarının paylaşılması ve Osmanlı ile yapılacak olan Sevr Antlaşması'nın şartlarını hazırlamak üzere İtilâf Devletleri liderleri bir kez daha bir araya geldiler. Birleşik Krallık Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Alexandre Millerand, İtalya Başbakanı Francesco Nitti ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katıldığı konferansta Cihan Harbi'nden mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti topraklarının ve Ortadoğu petrollerinin paylaşılması görüşüldü ve Sevr'de yapılacak barış görüşmeleri için son rötuşlar yapıldı.

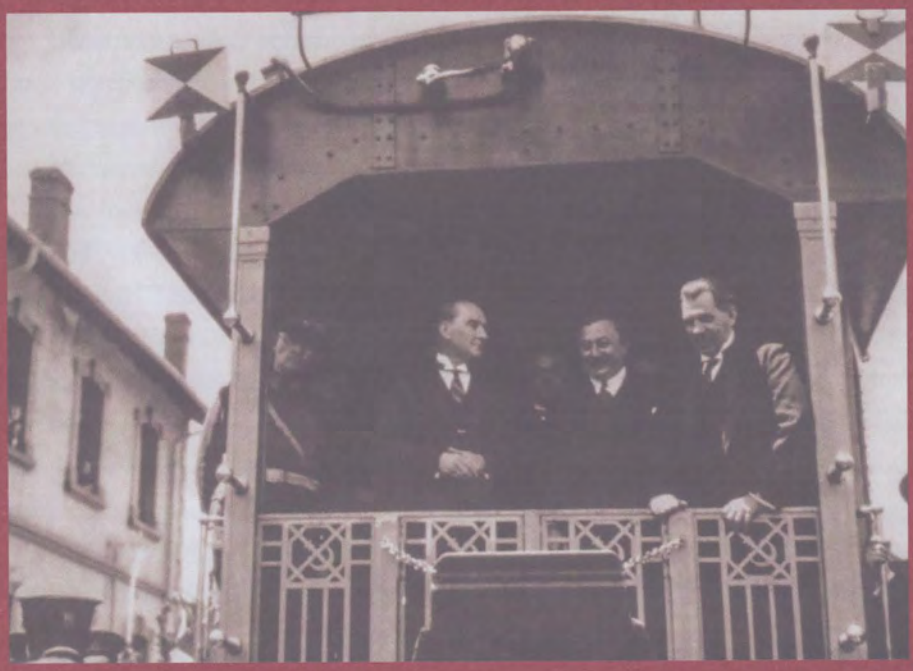
19 Nisan günü toplanan askerî komiteye Mareşal Ferdinand Foch başkanlık ediyordu. Askerî komitenin görüşlerini alan konsey barış şartlarını belirlemek için çalışmaya koyuldu. Konferansta bu kez ana konular Kürt meselesi, Boğazlar ve Osmanlı'nın borçlarıydı. Osmanlı borçları için bir komisyon kuruldu. Konferans sırasında Türk yetkililerine söz hakkı bile tanınmadı. Osmanlı Heyeti'nden Galip Kemalî Bey bir muhtıra vererek İzmir, Adana, Erzurum, Trabzon bölgelerinde Müslüman Türk'ün çoğunlukta olduğunu, kararlar alınırken bu hususun göz önünde bulundurulması gerektiğini bildirdi. ABD Başkanı Wilson konferansta alınacak kararların adil olması gerektiği üzerinde durdu. Ama diğer müttefikler Osmanlı'yı haritadan silmeye kararlıydılar.

Türklere düşman gözüyle bakan Lloyd George'a göre kesinleştirilen kararlar gerekirse zorla kabul ettirilmeliydi. Yunanistan Başbakanı Venizelos ise yangına körükle gidiyordu. Anadolu'nun işgali için daha sert olunması gerektiğini söylüyordu. Konferansta ayrıca Birleşik Krallık ile Fransa arasında bir petrol anlaşması imzalandı. Musul'un Birleşik Krallık'ın Irak manda bölgesine dâhil edilmesi karşılığında Fransa'ya Irak petrollerinden %25 hisse verilecekti.

San-Remo Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin Asya ve Kuzey Afrika'da bulunan Arap toprakları üzerindeki bütün haklarından vazgeçmesi, bağımsız bir Ermenistan ile özerk bir Kürdistan'ın kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin eski Suriye topraklarında iki *A tipi manda* teşkil edilerek Suriye ve Lübnan'ın Fransa'nın, Filistin'in ise Birleşik Krallık'ın yönetimine bırakılması Irak topraklarının da Birleşik Krallık'ın mandasına girmesi kararlaştırıldı. Teşkil edilen A tipi manda yönetimi, söz konusu ülkelerin bağımsız sayılmasını, kendini yönetebilecek siyasal olgunluğa erişinceye kadar manda otoritesi altında kalmasını öngörüyordu. Ayrıca İzmir ve Trakya Yunanistan'a bırakılacaktı. Adana ile Antalya ve gerisindeki topraklar ise İtalya ve Fransa'nın etkin olacağı bölge olarak tespit edildi. Boğazlar için yönetim işlerini takip edecek ve güvenliği sağlayacak iki komisyon kuruldu. Boğazlar her zaman ticarî ve savaş gemilerine açık tutulacaktı.

Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)

Sevr Antlaşması ya da "muahedesi"nin esası San Remo Konferansı'ydı. Muahede müsveddesi Damat Ferid Paşa'ya 11 Mayıs 1920 günü verildi. Osmanlı topraklarının paylaşılmasını öngören bu maddelere Osmanlı

Cumhuriyet'in kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede dünya giderek karanlık ve huzursuz bir görünüm almıştı. Birçok ülkenin savaş hazırlıkları, gittikçe artan saldırı, tecavüz tehlikesi ve nihayet tehditler, ulusal birliğin daha da güçlü korunmasını gerektiriyordu. Ülkeyi dış tecavüzlere karşı savunacak güç, ulusun askeri kudreti yanı sıra ulusal birlikti. Bu nedenle Türk Devrimi'nin öncüleri "iç ve dış siyasi ve sosyal şartlar içinde yürüttükleri mücadelelerde nihayet sosyal ve milli hayatın, fertler ve müesseseleriyle beraber, birbirini tamamlayan tezatsız bir varlık olması lazım geldiği fikriyle tesanütçü [solidarist] bir dünya ve cemiyet görüşüne" varmışlardı. Bu görüş zamanla inkılâpçılık, Cumhuriyet'in bütün uygulama ilkelerinin ruhunu oluşturan "ana umde" olmuştu.

Heyeti itiraz ettiyse de Damat Ferid Paşa çaresizlik içerisindeydi. Halk ise bu maddelere hükümetten daha fazla tepki gösterdi. İstanbul, Sultanahmet'te mitingler düzenlendi. 22 Temmuz 1920 günü devlet erkanı meseleyi görüşmek üzere toplandı. Toplantıya Padişah Mehmed Vahdeddin, Damat Ferid Paşa, Abdülmecid Efendi, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Beyefendi ve diğer devlet görevlileri katıldı. Görüşmelerde çıkan kararların kabul edilmesi sonucunda Osmanlı'nın hiç değilse Anadolu'da varlığını sürdürülebileceği aksi takdirde ise Osmanlı'nın tamamen yok olacağı görüşü ağır bastı. Küçük itiraz sesleri üzerine Damat Ferid Paşa "Kimdir bugün cesaret edip de bu devlet mahvolsun diyecek" sözleri üzerine o cılız ses de kesildi. Bundan sonra Padişah Vahdettin, kararları imza etme taraftarlarının ayağa kalkmasını ret düşüncesinde olanların ise yerinde oturmasını isteyince heyetin bir istisna tamamı ayağa kalktı. Sadece Ferik Rıza Paşa çekimserliğini ifade etmişti.

Sevr Antlaşması'nın ilk 25 maddesi Milletler Cemiyeti örgütüne ait hususları içeriyordu. 26. maddeden sonra gelen on madde ile Trakya'nın hududu çiziliyordu. Bu maddelerle Çatalca Osmanlı Devleti'nde, Silivri ise Yunanistan'da kalmak üzere bir hat belirlendi. Asya'da ise güney hududu İskenderun Körfezi'nin kuzeyinde Karataş Burnu yakınında bir noktadan Adana vilayetine geçiyor, Adana Türklerde kalıyor, Antep, Birecik, Urfa, Mardin Suriye'ye bırakılıyordu. İran hududu eskisi gibi kalıyordu. Türkiye ile Rusya arasındaki hududa dokunulmamıştı. Ancak buralarda kurulacak Ermenistan'a toprak verilecekti.

Osmanlı Devleti, Sevr ile neredeyse haritadan silinmişti. Rumeli, İstanbul dışında, Yunanistan'a verilmişti. Güney sınırı Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçmişti. Doğuda Ermenistan devleti kurularak, sınırlarının tespiti ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştı. Anadolu'da İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri ihdas edilmişti. Antlaşmanın uygulamaya konulmasından bir yıl sonra, doğuda Kürtler ayrı bir devlet kurmak isterlerse, Osmanlı buna razı gelmesi konusunda ikna edilmişti. Boğazlar'ın ayrı bayrağı, bütçesi ve örgütü olan bir komisyonca yönetilmesi kararlaştırılmıştı. Bu bölgedeki Osmanlı jandarması, Müttefik işgal kuvvetlerine bağlanmıştı. İzmir ve çevresinin (Kırkağaç, Akhisar, Ödemiş, Tire, Söke dolayları) resmen Osmanlı hâkimiyetinde olmasına karşın, hâkimiyetin yürütülmesi Yunanistan'a bırakılmıştı. Beş yıl geçtikten sonra, Mahalli Parlamento, bölgenin Yunanistan'a katılmasını kesin olarak isteyebilecekti. Bu arada, herhangi bir Osmanlı vatandaşının, hiçbir kayda bağlı olmadan, İtilâf Devletleri'nin uyruğuna girebilmesi öngörülmüştü. Kapitülasyonlar tekrar ihdas edilmiş, gayrimüslim cemaatlere her derecede okul ya da sosyal, dinî ve buna benzer kuruluş açabilme hakkı tanınmıştı. Getirilen malî hükümlerle Türkiye'nin her türlü malî kararının Müttefikler tarafından kurulan bir Komisyon aracılığıyla denetleneceği, Osmanlı komisyonun uygun görmediği hiçbir malî önlemi alamayacağı, Gümrükler Genel Müdürü'nün komisyon tarafından atanacağı ve görevinden alınabileceği, antlaşma hükümleri arasında yer almıştı. Osmanlı ticaret filosu da sınırlanmıştı. 1600 ton ve bundan daha büyük hacimdeki gemilerin Müttefikler'e teslim edilmesi öngörülmüştü.

Sevr, Osmanlı'nın egemenliğini yok eden askerî hükümlere de yer vermişti. Türkiye'nin bulundurabileceği askerî kuvvet 700 padişah muhafızı, 35.000 jandarma, 15.000 jandarmayı takviye gücünden oluşmuştu. Jandarma, top gibi ağır silahtan mahrum bırakılmış, kendisine ancak makineli tüfek kullanabilme yetkisi verilmişti. Savaş gemisi olarak da Osmanlı donanmasına 600 tonilatodan küçük 13 gambot ve torpido bırakılmıştı. Her türlü uçak kullanımı yasaklanmıştı ve nihayet Osmanlı'nın askerî amaçlı tahkimat yapması yasaklanmıştı.

Lozan'da Yeni Bir Ülke

Millî Mücadele'nin önemini anlamak için bu Sevr ve Lozan antlaşmalarını ayrıntılarıyla gözden geçirmek gerekir. Her iki antlaşmasının uluslararası hukuk bağlamında irdelenmesi, Türkiye'nin üç yıllık bir sürede hangi konumdan yola çıkarak nereye vardığını net bir biçimde gözler önüne serer. Bir başka deyişle, uluslararası plan-

da Sevr Millî Mücadele'nin dününü, Lozan ise yarınını simgeler. Sevr bir imparatorluğun sonu, Lozan ise bir ulusun başlangıcını oluşturur.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin 20'li ve 30'lu yıllarda barıştan yana ağırlığını koyması ve her türlü zorlamalara karşı II. Dünya Savaşı'nın dışında kalması Lozan sayesinde gerçekleşti. Oysa savaştan yenik çıkan diğer tüm ülkelere diretilen barış antlaşmaları, bir ölçüde, II. Dünya Savaşı'nın ön faturalarını oluşturdu. Bu nedenle iki dünya savaşı arası irredantist, şöven politikaların müsebbibi Cihan Harbi ertesi galip ülkelerin miyop düzenlemeleri oldu. Cihan Harbi ertesi Paris Konferansı'nı takiben Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'la imzalanan sırasıyla, Versailles, Saint Germain, Neilly, Trianon Barış Antlaşmaları, savaştan yenik çıkan ülkeleri ağır yükümlülükler altına sokmuş ve bu ülkelerde galip ülkelere karşı güçlü husumet duygularının oluşmasına neden olmuştu. Hitler'i iktidara getiren işte bu tür bir ortamdı.

Bir kez daha hatırlatalım: Cihan Harbi imparatorlukların sonu olmuş; ancak hiçbir mağlup ülkenin önüne Osmanlı'ya reva görülen koşullar konmamıştı. Sanki yüzyılların husumeti Sevr ile noktalanmıştı. 17 Haziran 1919'da Damat Ferid, Batı'dan merhamet dilenmek için Clemenceau, Lloyd George ve Wilson'un huzurlarına kabul edildiğinde Clemenceau kinini şu satırlarla ifade etmişti:

"Kurul Türklerin yüksek erdemleri arasında yabancı milletleri yönetme yeteneklerinin bulunduğu kanısında değildir. Tarih bize Türklerin birçok başarıları yanında birçok kusurlarını da göstermektedir. İstilaya uğramış milletler ve kurtulmuş milletler arasında bütün bu değişimler içinde bir tek örnek yoktur ki Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da Türklerin tahakkümü altına geçmiş bir memleketin maddî bayındırlığı ve kültür düzeyi düşmüş olmasın. Ve yine hiçbir örnek gösterilemez ki Türk egemenliğinin kalkması ile maddî bayındırlık artmamış, kültür düzeyi de yükselmemiş olsun. İster Avrupa Hıristiyanları ister Suriye, Arabistan ve Afrika Müslümanları arasında olsun, Türk fethettiği her yere yıkım getirmiş, savaşta kazandığını barış dönemlerinde geliştirme yeteneğini göstermemiştir."

Millî Mücadele, Sevr'de imzalanan bir tür idam fermanına başkaldırıydı. Ulusal varlık adına, herhangi bir büyük devletin safında yer almaksızın Düvel-i Muazzama'ya bir meydan okuyuştu. Ardından imzalanan Lozan, savaş meydanında elde edilen zaferin uluslararası alanda tescil edilmesiydi. 30 Ağustos zaferi ertesi mütareke konferansı, Ekim 1922'de Mudanya'da açılmış ve Mustafa Kemal bu konferansa Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı göndermişti. Mustafa Kemal'in yaptığı bu tercih İsmet Paşa için Türk siyasî tarihinde bir 'siyasî şahsiyet' olarak belirişinin başlangıcı olmuştu. İsmet Paşa'nın Mudanya'da kazandığı başarının sonucunda Mustafa Kemal, kendisini Lozan'da toplanacak barış görüşmelerine gidecek delegasyonun başına getirmişti. İsmet Paşa'nın "murahhaslar heyeti reisi" olması için daha önce hariciye vekilliğine getirilmesi uygun görülmüş ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) yerine İsmet Paşa 26 Ekim 1922'de Hariciye Vekili olmuştu. Böylece İsmet Paşa, ordudaki görevinden ayrılmış ve genç yaşta kurulmakta olan Türk Devleti'nin önemli bir şahsiyeti olarak temayüz etmişti.

Lozan'a aslında İstanbul ve Ankara hükümetleri ayrı ayrı çağrılmıştı. Bu, "böl ve hükmet" anlayışının sonucuydu. Ankara oyuna gelmedi ve 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırdı. Bundan böyle İsmet Paşa, Lozan'a Anadolu'da kurulmakta olan yeni devletin tek temsilcisi olarak katılacaktı. Mudanya'da ve Lozan'da "düvel-i muazzama" karşısına çıkan İsmet Paşa ilk bakıştaki gösterişsiz, ufak tefek boyu, az konuşması ve üstelik ağır işitmesi ile rakiplerinin gözlerini pek doldurmamıştı. Ne var ki Lozan görüşmeleri uzadıkça İsmet Paşa becerisini ortaya koyacaktı.

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 20 Kasım 1922'de başladı. 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 arası kesintiye uğrayan görüşmeler, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Lozan'da bir tarafta Türkiye diğer tarafta ise Müttefikler diye bilinen İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleri (ya da sonraki Yugoslavya) yer aldı. Bu ülkelerin yanı sıra, Türkiye'nin

isteği üzerine, Boğazlarla ilgili meselelerin görüşülmesi sırasında hazır bulunmak üzere Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan davet edildiler. ABD gözlemci sıfatıyla toplantıya katıldı. Bulgaristan'ın Ege Denizi'nin bir mahreci bulunması işi görüşüldüğü zaman temsilci bulundurması uygun görüldü.

Lozan görüşmeleri sekiz ay sürdü. Türkiye'nin açık ve kesin tutumu, başka bir deyişle kayıtsız şartsız bağımsızlık talebi, görüşmelerin çetin geçmesine neden oldu. Türk heyetinin temel kaygısı barış düzenlemelerini uluslararası hukuk ilkelerine dayandırmaktı. Karşısında yer alan devletler ise Sevr'i esas almayı denediler. Müttefiklere göre Türkiye Cihan Harbi'nde yenik düşmüş, ancak Yunanistan'a karşı zafer kazanmıştı. Onlar için Lozan, gecikmiş bir Cihan Harbi barış antlaşmasıydı. Ankara için ise Millî Mücadele bir bağımsızlık savaşıydı. 1918 yenilgisinin ardından çok şey değişmişti. Sırf Yunanistan'a karşı değil, tüm Batı'ya karşı zafer kazanmıştı.

Yunanistan, Anadolu serüvenine tek başına girişmemişti; ardında Müttefikler vardı. Yunan işgalini özellikle Lloyd George'suz düşünmek olanaksızdı. 20 Kasım açılış oturumunda İsmet Paşa, Türkiye'nin tutumunu açıkça ortaya koydu. Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesini, uluslararası toplulukta eşit hak ve yetkilere sahip bir ülke olarak tanınması gerektiğini savundu. Düvel-i Muazzama ise buna pek yanaşmaktan yana değildi. Osmanlı topraklarındaki o tarihlere kadar elde etmiş olduğu birçok ayrıcalıktan olmak Düvel-i Muazzama için yayılmacı siyasetin sonu olabilirdi

Sekiz ay çakışan çıkarlara çözüm aramakla geçti. İngiltere, Musul ve Boğazlar'ın statüsünde ısrarlı oldu. Fransa, borçları ve kapitülasyonları düşündü. İtalya kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj konularında lehine sonuç elde etmeyi denedi. Türkiye'nin davetlisi Sovyet Rusya, Boğazların tamamen Türk kontrolüne verilmesini Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin gemilerine kapalı tutulmasını savundu Bağımsız bir ülkenin uluslararası camiaya kabul edilmesi dışında, Lozan'ın iki çok önemli yönü vardı: Biri yüzyılı aşkın süredir süregelen Osmanlı-Yunan çatışmasına nokta koyması; diğeri, yüzyıllara uzanan kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Lozan görüşmeleriyle Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir evre başladı. Yunanistan'ın Anadolu'ya ve İstanbul'a dönük yayılımcı politikası hüsranla sonuçlanmıştı. Bilfiil Yunanistan, tüm beşeri sakıncalarına karşın, mübadeleyle etnik türdeş ulusal kimlik önerisini gündeme getirmişti. Ancak, bu tür bir mübadelenin Yunanistan'a ne denli ağır bir yük getirdiğini görmekte gecikmedi. İçine düştüğü zor durum nedeniyle, Batı ülkelerinin de baskısıyla İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler mübadele dışı bırakıldı. Doğu Trakya sınırı, Mudanya Mütarekesi'nde saptandığı gibi Meriç Nehri oldu. Gökçeada ve Bozcaada Türkiye'ye verildi. Yunanlıların elindeki Anadolu kıyısına yakın adalar askerden arındırıldı. Bir başka deyişle, iki ülke arasında kalıcı bir barış ortamı yaratıldı. Lozan görüşmelerinin ilk kısmı ana hatlarıyla Yunanistan-Türkiye ilişkilerini düzenledi.

Lozan görüşmelerinin ikinci kısmı çok daha çetin geçecekti. Çünkü, Düvel-i Muazzama'nın doğrudan kendi çıkarları sorgulanıyordu. Ankara'ya kapitülasyonlar konusunda verilecek ödün örnek teşkil edebilir, başka coğrafyalarda, sömürgelerde başkaldırılara neden olabilirdi. Uzun pazarlıklar sonucu, Kemalist söylemde "tam bağımsızlık" özdeyişiyle ifadesini bulan maddeler sonuca bağlandı. Böylece 28. maddeyle "ecnebi tahakkümü" son buluyordu. Kapitülasyonlar kaldırılıyor, kabotaj hakkı ya da Türk limanları arasında deniz taşımacılığı, Türk vatandaşlarına tanınıyor, bir anlamda, Osmanlı'nın son dönemindeki "bağımlılık" senaryoları sona eriyordu. Bundan böyle idarî, adlî, iktisadî, malî, siyasî, kültürel ve dinî alanlarda ülke yönetimine dönük tüm kararlar, tek taraflı olarak, Türk makamları tarafından alınacaktı. Türkler hiç olmazsa kendi topraklarında yabancılarla "müsavî" yani eşit olmak hakkını elde etmiş oluyorlardı. Bundan böyle "mütekabiliyet esası" yani karşı tarafın Türk uyruğuna tanıdığı oranda bir ayrıcalık söz konusuydu. Kimi uğraşları, sanatları, diğer ülkelerde olduğu gibi, sırf kendi uyruğuna hasredebiliyordu.

"Mütekabiliyet esası" yüzyıllardır süregelen eşitsizliğe son veriyordu. Dış ticaret, bundan böyle, Türkiye'nin kendi hükümranlık alanına giriyordu. Lozan Antlaşması'nın bir parçası olan Ticaret Mukavelesi'nin 1.

maddesine göre, beş yıl için, 1916 tarifeleri yürürlükte tutuluyor; 1929'dan itibaren hükümet istediği gibi tarife düzenleyebiliyordu. Böylece koruyucu gümrük politikaları, Cumhuriyet'le birlikte gündeme geliyordu.

Üçüncü önemli husus dış borçlardı. Bu alanda iki sorun vardı: İlki Osmanlı borçlarının paylaştırılması; diğeri ödeme "akçesi" cinsi idi. Osmanlı Devleti tarihe karışmıştı. Türkiye, bu imparatorluğun başta gelen varisiydi. İmparatorluğun aktifinden hisse almıştı. Doğal olarak pasifine, yani borçlarına da katılacaktı. Ama ortada aynı imparatorluğun toprağını paylaşan on beş kadar varis daha vardı. Bunların da aktiften olduğu gibi pasiften de paylarını almaları gerekiyordu. Genç Türkiye ancak kendisine düşen borçla kalmalıydı. Daha önceleri, 1878'de Berlin'de ve Balkan Harbi ertesi gündeme gelen muahedelerde, borcun taksimi esas olarak kabul edilmişse de bunun ne suretle yapılacağı ve ne gibi teyit mekanizmalarına tabi olacağı konusunda sarih hükümler konmamış olduğu için borç yine Osmanlı Devleti'nin sırtına yüklenmişti. Lozan'da aynı hataya düşmemek için azami gayret gösteriliyordu. İlkelerin ve sorumlulukların sarih bir biçimde saptanması gerekiyordu. Borcun paylaşımında Ankara, Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarının hesaba katılmasını, dış borçlar yanı sıra kâğıt para, iç borçlanma ve dalgalı borçların da paylaştırılmasını talep etmişti. Ancak, dış borçların dışındakilerin Cihan Harbi için sarf edildiği öne sürülerek Türkiye'nin isteği kabul edilmedi. Paylaşımda izlenecek yönteme gelince, imparatorluktan ayrılan topraklar, 1910 ve 1911 bütçeleri ortalamalarına göre, Osmanlı Devleti'nin genel gelirlerinde ne oranda katkıda bulunuyorlarsa, Osmanlı borçlarından da aynı oranı yükleneceklerdi. Bu oranları, Düyun-ı Umumîye İdaresi belirleyecekti. Bu sayede Türkiye, Osmanlı Devleti'nden devralınan toplam 160 milyon lira borcun 107 küsur milyon lirasını yüklendi.

"Tediye akçesi" diye bilinen ödeme aracı, görüşmelerde en çetin evreyi oluşturmuştu. Türkiye'nin üzerinde kalan borcun yıllık mürettebatı, yedi milyon altına yaklaşıyordu. O günkü kâğıt para rayiciyle düşünüldüğünde bu elli, atmış milyon lira ediyordu. Bu meblağ, Türkiye bütçesinin yarısını aşıyordu. İnönü, Lozan'da tediye akçesi olarak altının kabul edilemeyeceğini açık bir dille ifade etti. Bu konuda eli hukuken de güçlüydü. Nitekim, Osmanlı'dan imtiyaz almış yabancı şirketlerin birçoğu mukavelelerini savaş ertesi gereklerine uydurmak için Ankara'ya başvurmuştu. Ankara, mukavelenamelerdeki hükümlerin aynen uygulanmasında ısrar etmiş olsaydı, bu şirketlerin çoğu iflasa mahkûm olurdu. Lozan görüşmelerinin daha başlangıcında yabancı şirketlerin bu sözleşmelerinin "readaptation"u, yani yeni koşullara uydurulması, Türkiye'den istenmişti. Ankara, bu şirketlerin birçoğunun isteğini yerine getirmişti.

İsmet İnönü, Müttefikler'in kozunu bu kez onlar aleyhine kullanmış ve borçların da savaş sonrası koşullarına uydurulmasını istemişti. Görüşmeler uzun sürdü. Müttefikler bir an önce sonuca varmak istiyorlardı. Alacaklı olan uyrukların üzerinde tasarrufta bulunmak hakkını kendilerinde görmedikleri gerekçesiyle, paranın cins ve miktarını gösteren rakam tablosunun antlaşmadan çıkarılmasına razı oldular. Sorun, daha sonra hâmillerle doğrudan doğruya çözüm bulacaktı. Bu Türkiye'nin de işine geliyordu. Lozan'ın onuncu yılında, Osmanlı borçlarının Cumhuriyet Türkiyesi bütçesindeki payı % 4-5'e kadar düştü.

Lozan'la Misak-ı Millî'de saptanan hedefler ana hatlarıyla gerçekleşmiş oldu. Güney hariç Misak-ı Millî'de kabul edilen sınırlar kalıcı bir şekilde belirlendi. Doğuda Emeni devleti ve batıda, İzmir yöresinde bir Yunan devleti senaryoları çökertildi. Kısaca, Cihan Harbi yenilgisi kısa sürede yengiye dönüştürüldü. Müttefikler'e herhangi bir savaş tazminatı ödenmedi.

Lozan'ın sonuçları bugün sorgulanırken tartışılan belki de tek konu insani boyutları olan "mübadele"dir. Lozan'la dünya tarihinde ilk kez bir "zorunlu göç" olgusu yaşandı. İnsanlar etnik gerekçelerle topraklarından edildiler. Ancak siyasetin çözümsüz kıldığı bir ortamda başka seçenek kalmamıştı. Yayılımcı ulusal çıkar kaygısı, iç içe yaşayan insanları çatışan topluluklara dönüştürmüştü. Mübadele olmadığı takdirde, Anadolu ve Rumeli insanı, yerel düzeyde denetimden yoksun bir kıyım tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi. Mübadele, kuşkusuz

"Şef"in rolü özellikli parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok önemliydi: "Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket SİYASET RESİMine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şef"ti. Böylece bu yüksek makamın istikrarı sağlanmış oluyor ve "otorite" güçlendirilmiş oluyordu. Totaliter ve otoriter rejimlerin ortak paydası "şef"ti. Tüm Avrupa'da demokrasinin rafa kaldırıldığı rejimlerde "şef" karizması giderek vurgulanıyordu. 30'lu yıllarda Türkiye'de de "şef" sözcüğü giderek revaç bulmaya başlamıştı. Nitekim II. Dünya Savaşı ortamında İnönü "milli şef" ilan edildi.

her iki ülke için ekonomik darboğazlara da neden olmuştu. Göçürülen, yerlerinden, yurtlarından olan insanlar, uzun süre uyum sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Ama, hiç olmazsa çoğu insan, iradi ya da gayrı iradi edindiği ve benimsemek durumunda kaldığı ulusal kimlikle uyum sağladı. Yarına umutla bakabildi.

Lozan, Musul, borçlar ve benzeri birkaç sorunu ileri tarihlere erteledi. Bu durum, Ankara'nın da işine gelmişti. Ordu on yılı aşkın savaşmış, bitap düşmüştü. Gerçekçi bir barış, gelecek için güvence olmuştu. Ancak kalıcı bir barışla Ankara yeni bir ulus devlet kuruculuğuna girişebilecekti. Lozan, Cumhuriyet'in kuruluşuna ortam hazırlamanın yanı sıra gerçekçi bir dış politikanın ilk örneğini oluşturdu. Uluslararası hukuk normları dahilinde eşit koşullar altında masaya oturan ülkelerin uzlaştıkları bir antlaşma olarak tarihe geçti. Lozan'la Cumhuriyet Türkiyesi uluslararası topluluğun bir üyesi oldu.

İsmet Paşa, Lozan Antlaşması'nın onayı için 24 ağustos 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamadan önceki son konuşmasında, Lozan Konferansı'nı tüm cihanı yöneten heyetlerin deneyimli temsilcilerine karşı "bir ulusun bütün varlığını ortaya koyarak verdiği büyük bir sınav" olarak tanımlıyordu. Bu sınavdan İsmet Paşa, Mustafa Kemal'den aldığı destek ve yüksek diplomatik yeteneği, metaneti, feragati ve vatanseverliğiyle büyük bir zaferle çıkmıştı.

Son kertede Cumhuriyet Türkiyesi'ne giden yol üç askerî, bir de siyasî zafer üzerine kurulmuştu. İnönü zaferi, dağınık kuvvetlerin yerine kurulan ilk düzenli ordunun, askerî emir ve kumandanın zaferiydi. Bu savaşta İsmet Paşa cephe komutanıydı. Sakarya'daki düşman istilâsı, vatan bağrında durdurularak geri püskürtülmüştü. Bu savaşta Mustafa Kemal Paşa başkomutan ve İsmet Paşa cephe komutanıydı. Dumlupınar ise istilâ ordularını yok ederek Millî Mücadele'yi sonlandıran savaştı. Bu zaferde de Mustafa Kemal Paşa başkomutan ve İsmet Paşa cephe komutanıydı.

Lozan Antlaşması, yeni Türkiye Devleti'nin uluslararası alanda toprak bütünlüğünü perçinleyen ve tam bağımsız bir ülke konumunu ilan eden, bunu Cihan Harbi'ni kazanan ülkeler başta olmak üzere tüm dünyaya ilan eden ve tasdik ettiren siyasî zaferin bir belgesiydi. Lozan görüşmeleri sırasında Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi Reisi, İsmet Paşa ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hariciye Vekili ve barış görüşmelerinin başmurahhasıydı. Lozan, Millî Mücadele'nin askerî zaferlerini perçinlemişti. Savaş meydanında kazanılmış bir zaferin diplomasi alanında taçlandırılmasıydı. Lozan sayesinde, Türkiye Devleti'nin temel taşlarına Mustafa Kemal ve İnönü'nün adları, tarihin yanılmaz ve yanıltmaz eliyle kazınmış oluyordu

Cihan Harbi Almanya'nın liderliğindeki İttifak ülkelerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. 1919-1920 arası Paris Antlaşmaları yenik ülkelere altından kalkamayacakları ağır koşullar getirmişti. Bu antlaşmalar arasında en acımasız olanı Sevr idi. 600 yılı aşkın Avrupa'ya meydan okumuş olan bir devlet tarihten siliniyor ve bir eyalet düzeyine indirgeniyordu. 19 Mayıs 1919 işte bu tür bir ezikliğe başkaldırıyı simgeledi. İmparatorlukların çöktüğü bir evrede Anadolu topraklarında yeni bir ulus doğuyor ve bu ulus 24 Temmuz 1923'te imzalayacağı Lozan Antlaşmasıyla uluslararası camiada yerini alıyordu.

Diğer bir deyişle Sevr ve Lozan Cumhuriyet öncesi Türkiye'nin kaderini belirleyen iki önemli antlaşmaydı. Bu iki antlaşmayı bağımsız düşünmek olanaksızdı. Uluslararası alanda Türkiye'nin varoluş sürecini, bu arada Millî Mücadeleyi bu iki antlaşmanın ışığında anlamak gerekiyordu. Bu nedenle Osmanlı'yı çökerten Sevr'di; Cumhuriyet Türkiyesi'ni kuran ise Lozan oldu. Her ikisi arasındaki bağ ise Millî Mücadele'nin ta kendisiydi; Mustafa Kemal'in önderliğinde silâhlı mücadeleydi.

Antlaşmalar sonuçları açısından değerlendirilirse, Sevr savaş çığırtkanlığı yapan, Lozan ise barışın güvencesini oluşturan bir düzenleme olarak tarihe geçti. Cumhuriyet Türkiyesi'nin 20'li ve 30lu yıllarda barıştan yana ağırlığını koyması ve II. Dünya Savaşı'nın dışında kalışı Lozan sayesinde gerçekleşti.

Dünyaya yeni bir düzen vermek üzere Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelen birçok ünlü şahsiyet

Cihan Harbi ertesi insanlık farklı bir dünya ile karşı karşıyaydı. 19. yüzyıl kapanmış yeni bir yüzyıl başlamıştı. Demokrasi bir süre dirense de en azından Kıta Avrupası'nda şansını yitirmişti. Savaşı sonlandıran Paris antlaşmaları mağlup ülkelere imzalatılan Versailles, Neuilly, Trianon, St. Germain ve Sevr düzenlemeleriyle köklü dönüşümlere neden oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın temelleri aslında bu antlaşmalarla atılmış oluyordu. Tek istisna Sevr idi. Zira kısa sürede Milli Mücadele sonucu Sevr hükümsüz kılındı. Bir ulus devlet olarak Cumhuriyet Türkiyesi bu kaotik ortamın küllerinden doğdu. Düvel-i Muazzama'nın Cihan Harbi nedeniyle kan kaybettiği bir dönemde Anadolu başkaldırmış ve Lozan'la yeni bir ulus devletin sınırları belirlenmişti.

Lozan'da da boy göstermişti. Fransa'dan Poincaré, Yunanistan'dan Venizelos, Bulgaristan'dan Stamboliski bunlar arasında yer almıştı. Yeni sima olarak Mussolini ve Georgi Çiçerin (Sovyet Dış İşleri Komiseri) temayüz ediyordu. Amerika, Avrupa'dan elini eteğini çekmeyi yeğlemiş, salt gözlemci olarak Richard Child ve Joseph Grew'u göndermişti. Lord Curzon toplantının ilk yarısında İsmet İnönü'nün önüne barış şartlarını koymuş, daha doğrusu dikte etmiş ve masadan ayrılmıştı. Bu sanki bir ültimatomdu. İstasyonda Londra treninin kalkışına kadar İnönü'nün pes etmesini beklemişti. Ama umduğunu bulamamış ve Londra'ya eli boş dönmüştü. Görüşmelerdeki kesintiden sonra ikinci kez masaya oturulduğunda Curzon artık blöflerle sonuç alamayacağını görmüş, gerçekçi olmayı yeğlemişti. Bu açıdan Lozan Barış Antlaşması Cihan Harbi'ne son veren ve Paris Barış Konferansı'nın ürünü olan Versailles, Trianon, St Germain, Neuilly ve Sevr'den çok farklı bir antlaşmaydı. Lord Curzon, görüşmeler ertesi yenilgiyi kabul etmiş, *"Şimdiye kadar barış antlaşmalarını biz dikte ettik; bu sefer, ayakta duran bir ordusu olan bir düşmanla, maalesef bizde böyle bir ordu yok, masaya oturduk; bu duyulmuş bir şey değildir"* diyordu.

Sevr Antlaşması'nın Maddeleri

Sevr'in 27-36. maddeleri sınırları belirliyordu. Edirne ve Kırklareli dahil olmak üzere Trakya'nın büyük bölümü Yunanistan'a; Ceyhan, Antep, Urfa, Mardin ve Cizre kent merkezleri Fransız Mandası altına girecek olan Suriye'ye; Musul vilayeti en kuzeydeki kazası İmdadiye dahil tamamen Birleşik Krallık Mezopotamya Mandası'na girecek ve Irak adını alacak olan El Cezire'ye veriliyordu. İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacaktı.

Uluslararası planda ön planda olan sorun Boğazlar'dı. 37-61. maddelerle İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi silâhtan arındırılıyordu. Boğazlar savaş ve barış zamanında bütün devletlerin gemilerine açık olacaktı. Deniz trafiği Osmanlı Devleti'nin dahil olmadığı on ülkeden oluşan uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecekti. Komisyon gerekli gördüğü zaman İtilâf Devletleri'nin donanmalarını yardıma çağırabilecekti.

62-64. maddeler bir Kürt Bölgesi oluşturuyordu. İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden kurulu bir komisyon Fırat'ın doğusundaki Kürt vilayetlerinde bir yerel yönetim düzeni kuracak ve bir yıl sonra Kürtler dilerse Milletler Cemiyeti'ne bağımsızlık için başvurabileceklerdi.

Bir türlü pay edilemeyen İzmir'e 65-83. maddelerde çözüm bulunuyordu. Yaklaşık olarak bugünkü İzmir ili ile sınırlı alanda Osmanlı İmparatorluğu egemenlik haklarının kullanımını beş yıl süre ile Yunanistan'a bırakıyordu. Bu sürenin sonunda bölgenin Osmanlı veya Yunanistan'a katılması için plebisit yapılacaktı.

88-93. maddelerle Osmanlı, Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanıyacak, Türk-Ermeni sınırını hakem sıfatıyla ABD Başkanı belirleyecekti. Nitekim ABD Başkanı Wilson 22 Kasım 1920'de verdiği kararla Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis illerini Ermenistan'a veriyordu.

Arap ülkeleri ve Adalar 94-122. maddelerin konularıydı. Osmanlı savaşta veya daha önce kaybettiği Arap ülkeleri, Kıbrıs ve Ege Adaları üzerinde hiçbir hak iddia etmeyecekti.

140-151. maddeler azınlık haklarına hasredilmişti. Osmanlı din ve dil ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarına eşit haklar verecekti. Tehcir edilen gayrimüslimlerin malları iade edilecek, azınlıklar her seviyede okul ve dini kurumlar kurmakta serbest olacaktı. Osmanlı'nın bu konulardaki uygulamaları gerekirse İtilâf Devletleri tarafından denetlenecekti.

152-207. maddelere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî kuvveti, 35.000'i jandarma, 15.000'i özel birlik, 700'ü padişahın yanındaki güvenlik birliği olmak üzere 50.700 kişiyle sınırlı olacak ve ağır silahları bulunmayacaktı. Türk donanması tasfiye edilecek, Marmara Bölgesi'nde askerî tesis bulunduramayacaktı. Askerlik gönüllü ve paralı olacak, azınlıklar orduya katılabilecekti. Ordu ve jandarma Müttefik Kontrol Komisyonu tarafından denetlenecekti.

226-230. maddelere göre savaş döneminde katliam ve tehcir suçları işlemekle suçlananlar yargılanacaktı.

231-260 maddeler borçlar ve savaş tazminatını düzenliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun malî durumundan ötürü savaş tazminatı istenmeyecekti. Türkiye'nin Almanya ve müttefiklerine olan borçları silinecekti. Bu arada Türk malîyesi müttefiklerarası malî komisyonun denetimine alınacaktı.

260-268. maddelere göre Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi'ne girer girmez 1914'te tek taraflı olarak feshettiği kapitülasyonlar Müttefik Devletler vatandaşları lehine yeniden kurulacaktı.

Sonda yer alan 269-414. maddeler ticaret ve özel hukuka hasredilmişti. Türk hukuku ve idarî düzeni hemen her alanda İtilâf Devletleri tarafından belirlenen kurallara uygun hale getirilecekti. Sivil deniz ve demiryolu trafiği Müttefik Devletler arasında yapılan işbölümü çerçevesinde yönetilecekti.

Lozan Konferansı Kararları

Lozan Barış Konferansı sonucu alınan kararlar da iki aşamalıydı.

4 Şubat 123'te iki tarafın anlaşmaya vardığı konular şunlardı:

A) Yunanistan'la ilgili kararlar:

1 – Sivil tutuklular ve askerî tutsaklar, iki devlet arasında yapılan özel bir anlaşmayla, karşılıklı olarak geri verilecekti.

2 – Doğu Trakya sınırı, Mudanya Mütarekesi'nde belirlendiği gibi Meriç Irmağı olacak, İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye verilecek, Yunanistan'a bırakılan Anadolu kıyısına yakın adalar askerden arındırılacaktı.

3 – İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türker dışında, Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler müdahaleye tabi tutulacaktı.

Yunan ordularının Batı Anadolu'da ve Doğu Trakya'da yaptıkları yıkımın onarılması konusunda anlaşmaya varılamadı.

B) İtilâf Devletleri ile ilgili kararlar:

1 – Fransa ile herhangi bir toprak sorunu yoktu. Suriye sınırı için 1921 Ankara Antlaşması temel alındı.

2 – On iki ada İtalya'ya bırakıldı.

3 – İngiltere'nin "manda"sına bırakılan Irak'la Türkiye arasındaki sınırın saptanması, Musul sorunu nedeniyle sonuçsuz kaldı. Sorunun çözümü ileri bir tarihe bırakıldı.

4 – Anlaşmaya varılan en önemli konu, Boğazlar'ın statüsü oldu. Yabancı gemilerin Boğazlar'dan serbestçe geçişi ülke olarak kabul edildi.

Ancak, savaş zamanında Türkiye savaşan taraflardan biriyse, ticaret gemilerinin geçişlerine bazı sınırlamalar getiriliyordu. Ayrıca, savaş gemilerinin geçişine tonaj bakımından koşullar ve denizaltıların geçişine bir dizi sınırlamalar kondu. Öte yandan, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın kıyıdan başlayarak 15-20 kilometrelik bir bölümü askerden arındırılacaktı. Son olarak bir Türk temsilcisinin başkanlığında, antlaşmaya taraf devletlerin temsilcilerinden oluşan bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktı.

5 – Çanakkale'de İtilâf ordularınca mezarlık olarak kullanılan bölgeler, bazı koşullar altıda, ilgili devletlere verilecekti.

İtilâf Devletleri'yle anlaşmaya varılamayan noktalar:

1 – Osmanlı borçlarının, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelerce de karşılanması, özellikle Fransa ve Türk temsilcileri arasında tartışmalara neden oldu. Bu sorun, konferans sürecince çözülemedi. Çözümü daha ileri bir tarihe bırakıldı.

2 – İtilâf Devletleri, geçmişte elde ettikleri adlî, iktisadî ve diğer alanlardaki kapitülasyonların birdenbire kaldırılmasını kabul etmediler.

3 – İstanbul ve Boğazlar'ın İtilâf kuvvetlerince boşaltılması konusunda olumlu bir sonuca varılamadı.

23 Nisan 1923'te yeniden başlayan görüşmeler 24 Temmuz 1923'te sonuçlandı.

1 – Türk heyeti kapitülasyonlar konuşanda ödüne yanaşmadı. Türkiye'nin bağımsızlığını ve egemenliğini önemli ölçüde sınırlayan kapitülasyonlar kaldırıldı.

2 – Osmanlı döneminde yabancılara tanınan kabotaj hakkı (Türk limanları arasında deniz taşımacılığı yapma hakkı) kaldırıldı. Bu hak yalnız Türk vatandaşlarına tanındı.

3 – Anadolu'da yaptığı zarar ve ziyan nedeniyle Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği onarımdan, Yunanistan'ın herhangi bir ödemede bulunacak durumda olmadığı gerekçesiyle Türkiye'ye terk edilecek Karaağaç karşılığı vazgeçildi.

Böylece Musul ve eski Osmanlı borçları dışında sorunlar çözüm bulmuş oldu ve antlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalandı. On yedi ek belgeyle birlikte, antlaşma, beş bölüme, beş anlaşmaya, beş protokol ve beş bildiriye bölünmüş 143 maddeden oluşuyordu.

1923 Nizamnamesinde Değişiklikler

1923 Halk Fırkası Nizamnamesi, 1927 Kongresi'ne kadar, iki ufak değişiklikle yürürlükte kaldı. İlk değişiklikte, 1 Şubat 1924 günü fırka kararlarına karşı tavır alındığı takdirde 100. maddedeki kademeli ceza silsilesi uygulanmaksızın fırka gurubu umumî heyetinin mutlak çoğunluğuyla partiden ihraç edileceği belirtiliyordu.[33] İkinci değişiklik ise yine fırka gurubu umumî heyetinin 10 Kasım 1924 günlü toplantısında "hâkimiyet-i milliyeyi istihsal ve cumhuriyet idareyi tesis ve ilan eden Fırka"nın adının "Cumhuriyet Halk Fırkası" olması ve nizamnameye ayrıca yeni maddeler eklenmesi kararlaştırılmıştı. İlginçtir bu ikinci değişiklikte "fırka gurubu heyet-i umumîyesi kongre makamına kaim olan" diye kayda geçiyordu. Bir diğer değişle fırka gurubu kurultay işlevi görerek nizamnamede değişikliğe gitmiş oluyordu. Değişiklikler ana hatlarıyla parti içi etkinliklerin gizliliğiyle ilgiliydi. "İstîzâh", yani açıklama yapılması fırka bünyesinde fırka kararıyla olacaktı. Fırka ilkeleri ve kararları aleyhine fırka mensubu açıklamada ya da yayımda bulunamayacaktı. "Mahrem" tutulması gereken fırka görüşmelerini ancak fırka açıklayabilecekti. Ayrıca bir divan-ı haysiyet kuruluyor ve fırka bünyesindeki her türlü ihtilaf, uzlaşmazlık, anlaşmazlık bu divan aracılığıyla çözülüyordu.[34] Nizamname yapılan değişikliklerle birlikte 1926'da tekrar

---

33 Nizamnamenin birinci maddesine zeyl olarak ilavesi 1 Şubat 1340 tarihinde vuku' bulan fırka gurubu içtima'ında kabul edilen madde-i müzeyyele: "Herhangi bir azanın fırka mukarreratına karşı irtikab eylediği hata, yüzüncü maddedeki derecât-ı cezayi sırasıyle tatbik etmeksizin heman ihracını icab ettirecek derecede ağır görülürse fırka gurubu heyet-i umumîyesinin ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz edeceği karar ile ihraç olunur."

34 Kongre makamına kaim olan Meclis'teki fırka gurubu heyet-i umumîyesinin 10 Teşrin-i sani 1340 tarihli içtimaında müttehaz kararlarla hâkimiyet-i milliyeyi istihsal ve cumhuriyet idareyi tesis ve ilân eden fırkamız isminin 'Cumhuriyet Halk Fırkası' namına inkılâb ve nizamnameye bervech-i zir mevadd tezyil kılınmıştır.
Madde 1 – İstîzâh fırka kararıyla fırkada cereyan eder.
Madde 2 – İstizâhın Meclis'e intikali ancak fırka kararıyla vuku' bulur.
Madde 3 – Fırka kararı olmadan sual, istîzâha kalb edilemez.
Madde 4 – Fırkanın esasât ve mukarreratı aleyhinde fırka azası beyanât ve neşriyâtta bulunamaz. Mahrem tutulması lâzım gelen fırka müzâkerâtı fırkaca taht-ı karara alınır.
Divan-ı haysiyyet
Madde 1 – Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nu teşkil eden zevat arasında tahaddüs edecek hususî ihtilafâtı rüyet etmek üzere bir divan-ı haysiyyet teşkil olunacaktır.
Madde 2 – Divan-ı haysiyyet grup heyet-i umumîyesince gurup azası meyanında intihâb edilecek yedi zattan terekküb eder.
Madde 3 – Divan-i haysiyet asgarî beş aza ile içtima' eder ve adedinin ekseriyet-ı mutlakasıyla karar verir.
Madde 4 – Divan-ı haysiyetin birinci maddede muharrer vazifeyi ya azanın müracaatı üzerine veyahud göreceği lüzuma binaen bizzat vaz'iyyed etmek suretiyle rüyet eder. Grup reisi dahi bu mahiyette bir meseleyi divan-ı haysiyyete tevdi edebilir.
Madde 6 – Divan-ı haysiyetin kararları aid olduğu divan reisi tarafından tahriren tebliğ ve kararın bir sureti bera-i malumat fırka grubu riyasetine takdim olunur.
Madde 7 – Tebliğ tarihinden itibaren üç gün zarfında itiraz vuku' bulmazsa karar kesb-i kat'iyyet eder. Tarafeynce kabul edilmeleri arz olunur. Fırka riyasetine tahriren ve esbâb-ı mucibeli olarak takdim edilir. İtirazname reis tarafından fırka gurubu heyet-i umumîyesine on gün zarfında arz edilir. Heyet-i umumîyece tarafeyn istimâ' olunduktan ve azadan biri lehinde biri aleyhinde olmak üzere iki zata söz verildikten sonra reye vaz' olunur. Grup heyet-i umumîyesinin ekseriyetle vereceği karar herkes için suret-i kat'iyyede mutâ' olur.

yayımlanmıştı.[35] Nizamnameye eklenen bu maddeler CHF Grubu toplantı tutanakları için önem arz etmekteydi.[36] CHF'de hiç olmazsa 1927 yılına kadar parti "mahremiyeti" anlayışının hâkim olduğu kanıtlanmaktaydı.

Dokuz Umde'yi İçeren Beyanname

TBMM'de 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla, rejim olarak Meclis Hükümeti sistemi benimsenmişti. Güçler birliği anlayışı kabul görmüş, yürütmeyi oluşturacak vekillerin yasama tarafından teker teker belirlenmesi ilkesi kabul edilmişti. TBMM'nin reisi aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin de başında bulunuyordu.

Bu yapı tabii ki güçlü bir yürütmenin oluşumunu engelliyordu. Mustafa Kemal sürekli Meclis'e laf anlatma gereği duyuyordu. Vekiller Heyeti'nde de uyum sorun oluyordu. Bu dağınık yapı Cumhuriyet'in ilanına kadar sürdü.

9 Nisan 1923 günlü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İntihap Hakkındaki Beyannameleri" başlığıyla yayımlanan Dokuz Umde metni şu satırları içeriyordu:

Müdafaa-i Hukuk Grubunun Yeni İntihap İçin Kabul Eylediği "Dokuz Umde" ve Bir "Nokta-i Nazar"ı:

Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlâl felâketinden kurtarmak için milletten aldığı salâhiyet-i mutlaka ile içtimâ eden Türkiye Büyük Millet Meclisi hâkimiyet-i milliye esâsatına müsteniden bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti.

Deruhte ettiği vezaif-i milliyenin kısm-ı mühimmini üç senelik mütemadi mesaisiyle ifa eylemiş olan Meclis 1 Nisan 1339 tarihinde tecdiden intihabata müttefikan karar verdi.

Önümüzdeki devrede, inşallah, takrir-i müsalemet müyesser olacağından, iktisadî tekemmülâtını te'min, her nevi Teşkilâtımızı itmâm ve ikmal ve bu suretle mülk ü milleti refaha nail etmek gaye olacaktır.

Yeni devre-i mesaide Meclis'in ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hâkimiyet-i milliye dairesinde siyasî Teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir.

Meclis'te elyevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkası'na intikal edecektir.

Mezkûr fırkanın, halk hâkimiyeti, teceddüt ve inkişâfat-i milliye esasatına mübteni mufassal ve muntazam bir programı, bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir.

Buna intizâren, Grubumuz, aşağıdaki umdelerle yeni intihâbâta iştirake karar vermiştir.

Bu umdeler, memleketin en müstacel ihtiyacatı ve birçok erbab-ı ihtisasın mütalaatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak in'ikad eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazar-ı dikkate alınarak tespit edilmiştir.

Umde 1:

Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletin hakikî ve yegâne mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukarrerat-ı milliyeye hâkim olamaz.

Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelumum teferruatında, terbiye-i umumîye ve iktisat hususunda hâkimiyet-i milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır. İcra Vekilleri'nin

---

87. maddenin tadili
Madde 87 – Fırka grubu heyet-i idaresinin intihabı senede bir tecdid olunur. Sene başı teşrin-i sâni ayıdır. Aynı zatın tekrar intihabı caizdir.

35 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Halk Fırkası azaları tarafından bilmüzakere heyet-i umumîyesi 9 Eylül 339 tarihinde kabul olunmuştur. İstanbul; Şehremaneti Matbaası, 1926.

36 *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, Yayına hazırlayanlar: Yücel Demirel, Osman Zeki Konur, İstanbul; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

vazife ve mesuliyeti kanun, vilâyatın mahallî umurda mânevî şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kâfil olan Şûralar Kanunu, vilâyetlerin iktisadî ve içtimaî münasebetleri itibariyle birleştirilerek Müfettiş-i Umumîlik Teşkili Kanunu, Nevahî Kanun süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2:

Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hâkimiyet ve hükümranînin gayr-i kabil-i tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikîsi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mânevîyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrin-i sânî 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar lâyetegayyer düsturdur. İstinatgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı hilâfet, beynel-İslâm bir makam-ı muallâdır.

Umde 3:

Memlekette emniyet ve asayişin kat'iyetle muhafazası en mühim vazifedir. Bu gaye milletin arzusu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

Umde 4:

Mahkemelerimizin bilhassa serî bir surette tevzi-i adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyat-ı kanuniyemiz ihtiyacat-ı milliyeye ve ilm-i hukukun telâkkiyatına göre yeni baştan ıslâh ve ikmal olunacaktır.

1 – Aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nukat esaslı bir surette ıslâh edilecektir.

2 – Tütün ziraat ve ticaretini milletin azamî nef'ine göre temin edici tedbir alınacaktır.

3 – Müessesat-ı malîye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbab-ı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslâh ve teksir olunacaktır.

4 – Ziraat Bankası'nın sermayesi tezyid olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.

5 – Memleketimizin çiftçiliğine ziraat makineleri vasi mikyasta ithal olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevat-ı ziraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6 – Mevadd-ı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulât ve masnuatı memleket dahilinde vücude getirmek için ve teşvikat icrası ve mükâfat itası suretleriyle azamî tedabir alınacaktır.

7 – Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüsat ve fiiliyata başlanılacaktır.

8 – Tahsil-i iptidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asrî esasata tevfiki ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdarı temin edilecektir. Vesait-i münasibe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

9 – Sıhhat-i umumîyeye ve muavenet-i içtimaîyeye ait müessesat ıslâh ve teksir edilecek ve sây u amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10 – Ormanlarımızdan terakkiyat-ı fenniyeye muvafık surette istifadeyi, maadinimizin en nafi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslâh ve teksirini temin edecek esaslar vaz' olunacaktır.

Umde 5:

Hizmet-i fiiliye-i askerîye müddeti tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazma bilenlerin ve orduda okuyup yazma öğrenenlerin müddet-i hizmeti bir derece daha azaltılacaktır. Ordu mensubininin temin-i refahı bilhassa mültezemdir.

Umde 6:

İhtiyat zabitanının hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nafi bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir. Müdafaa-i memleket ve istiklâl-i millet uğrunda malûl kalan mensubin-i askerîye ve efradı millet ile alelumum mütekaidin-i eytam ve erabilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmayacak tedbir ittihaz olunacaktır.

Umde 7:

Halk umurunun azamî süratle intacı faal, muktedir, müstakim bir silsile-i merurinin kemal-i intizamla ve usul ve kanun dairesinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memurîn bu nokta-i nazardan ikmal edilecek ve bütün şuabat-ı devlet daimî teftiş ve murakabeye tâbi tutulacaktır. Diğer taraftan memurinin nasb, azil, terfi, masuniyet, mes'uliyeti tekaüt ve taltifleri tespit edilecektir.

Umde 8:

Münevvaran-ı memleketten ve mesalik-i muhtelifeden erbab-ı ihtisasattan şuabat-ı umur-ı devlette en nafi bir surette istifade edilmek mukarrerdir.

Umde 9:

Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası hakkında devletçe ittihaz olunacak tedabirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdî teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkâm vaz' olunacaktır.

Sulh Hakkındaki Nokta-i Nazarımız

Sulh hakkındaki nokta-i nazarımız malî, iktisadî, idarî istiklâlimizi behemehâl temin etmek şartiyle sulhün iadesine çalışmaktır. Bu şeraiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz.

8 Nisan 1339

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Reisi **Gazi Mustafa Kemal**

Mustafa Kemal, ileride, Nutuk'ta Dokuz Umde'den söz ederken programın o güne kadar ele alıp gerçekleştirilen bütün önemli hususları içerdiğini, bununla birlikte programa girmemiş önemli ve esaslı bazı konuların da olduğunu belirtecekti. Örnek olarak Cumhuriyet'in ilânını, Şer'iye Vekâleti'nin, medrese ve tekkelerin kaldırılmasını, şapka giyilmesini gösteriyordu. Bu konuları zamanı gelmeden programa alarak, cahil ve gericilerin milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını önlediğini, bunları ileride çözüme bağladığını kaydedecekti.

Dokuz Umde'nin ilanı ertesi bu ilkeleri kabul eden mebus adayları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na başvurdular. Aralarından mebus adayları grupça seçildi.

İkinci Dönem Meclisi'nin Türkiye tarihinde ayrı bir konumu oldu. Lozan'ı onaylayan, Cumhuriyet'i ilan eden, 1927'ye kadar devrimlerin başlıcalarını onaylayan ve Millî Mücadele'nin yaralarını saran bu İkinci Meclis'ti.

İkinci Meclis 11 Ağustos 1923 günü saat 13.36'da en yaşlı üye, o günkü terimiyle "Reis-i sin" olan Abdurrahman Şeref Bey tarafından aşağıdaki konuşmasıyla açıldı.

"Meclis küşad olundu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Devre-i İntihabiyesi küşad olundu. Meclis-i Âlinizi küşad etmek şerefi âcizlerine teveccüh ettiğinden dolayı Cenab-ı Hakkka hamd ü sena ederim.

Meclis-i Âlinizi Cenab-ı Hakk hayra hadim ve memleket hakkında müteyemmen buyursun (Âmin sesleri).

Selefimiz olan Birinci Meclis vatanın halâskârı oldu. Meclis-i Âlinizin uhdesine terettüb eden vazife de devletin nâzımı olmaktır. Hâkimiyet-i Milliye esası üzerine, kavanin-i mevcudemizi teşkilât-ı cedideye tevfikan ihtiyacat-ı hazıramıza göre tadil etmek ve memleketin hüsn-i idaresini ve milletin terakki ve refahını temin edecek yeni kanunlar tanzim ve tespit etmek ve harbin temadisi dolayısıyle bakımsız kalan memleketimizin imaratına himmet etmek uhde-i himmetinize terettüb eyliyor. Tevfikat-ı ilâhiye yaverimiz, teenni ve irfan rehberimiz ve ışığımız ve hamiyet ve vicdan istinadgâhımız oldukça mesail-i vakıamızın semeredar olacağına şüphe yoktur. Cenab-ı Hakk cümlemize yüz aklığı ihsan buyursun. Cümlemizi muvaffak bilhayır etsin (Âmin sedaları, alkışlar).

"Reis-i sin" görevi geçici başkanın seçimiyle sona erdi. Aynı birleşimde geçici başkanlığa seçilen Ankara

Mebusu Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, Dahilî Nizamname gereği, seçim sonrası ilk birleşimde mebusların yemin ederek göreve başlamaları gerektiğini, ancak elde yemin metninin olmadığını bildirdi.

İlk Meclis'te yemin merasimi, 19 Temmuz 1920'de, Layiha Encümeni'nce "Hilâfet ve saltanat ve vatan ve milletin kurtuluşu ve bağımsızlığından başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi..." biçiminde yemin metninin okunmasıyla yapılmıştı. Hilâfet ve saltanatı, vatan ve milletten önde tutan bu yemin artık anlamını yitirmişti. Nitekim Meclis başkanının "Yemin metni yokur" sözlerine itiraz gelmedi. O sırada, önceden hazırlandığı anlaşılan bir önerge Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret tarafından okundu:

T.B.M. Meclisi Riyaset-i Celilesine

Türkiye Büyük Millet Meclisi'in İkinci İntihap Devresinin küşadı münasebetiyle Heyet-i Celilece icrası muktazi tahlifin metni mevcut kavaninin birinde muharrer bulunmadığından âtideki metnin Teşkilât-ı Esasiyemize ilave edilmek üzere bu celsede kabulünü ve bilumum âza-yı kiram tarafından olveçhile yegan yegan kürsüde irad olunarak icra-yı tahlif olunmasını teklif ederim.

11 Ağustos 1339
Ertuğrul Mebusu
Dr. Fikret

Yemin Sureti:

Vatan ve milletin selâmet ve saadetinden başka bir gaye takib etmeyeceğime ve milletin bilâ-kayd ü şart hâkimiliyeti esasına sadık kalacağıma.. Vallahi.

72 seçim bölgesinden seçilen 287 mebustan ilk birleşime, 55 seçim bölgesinden gelen 92 üye katılmıştı. Kısa bir tartışmanın ardından işaret oyu ile ve oy çokluğuyla önerge kabul edildi. Üyelerce kürsüden okunarak aynı birleşimde yemin merasimi gerçekleştirildi.

Milleti "İntihap Mesaisine Davet"

Dokuz umdelik program ilan edilirken milleti "intihap mesaisine davet" başlıklı bir de beyanname yayımlandı. Bu beyannamenin birinci kısmında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin anlamı, İstiklâl Savaşı'ndaki yeri ve rolü belirtilmekteydi. İkinci kısmı ise milletçe üstesinden gelinmesi gereken güçlüklerden, yani seçimden ve Halk Fırkası'na dönüşmesi kararlaştırılmış bulunan Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtına düşen yeni görevlerden söz edilmekteydi: Bu görevler şu şekilde sıralanmaktaydı:

"Gaye-i vicdanımız olan hâkimiyet-i milliye ile vatanın istilâ-i ecanib'den halâsı esas itibariyle bugün bir emr-i vâkidir. Şimdi karşısında bulunduğumuz ve filhakika ehemmiyet ve müşkülâtı muazzam bulunan safha-i mesaî memleket ve milletimizin teali ve tekemmülâtına bütün vesait ve menabiimizi hasr ve tevcih etmek ve müstakbel vazifelerimiz, milletin idare ve terakkisini her memlekette olduğu gibi, muayyen bir manzara-i siyasiye ile deruhte ve takip eylemektir. Bu vazifeler dahi müdafaa-i vatan vazifesi kadar hakiki bir tesanüd ve salâhiyete ve sarsılmayan bir cesaret ve sebata mütevakkıftır. Milletimiz, idare-i müstakbelesini deruhte edecek olanları intihabat ile tefrik etmek kararını vermiştir. Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtımız milletin bu kararı karşısında mazide ispat ettiği liyakat ve evsafı ile âti için de şayan-ı itimat ve istinat olduğunu ve milletin ârasına istihkakı bulunduğunu iddia edecektir.

Eğer ümidimiz veçhile Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtımızın müntehip ve mutemetleri milletin ârasına nail olurlarsa, âtiyen Büyük Millet Meclisi'nde Halk Fırkası namı altında memleketin idaresi mesuliyetini deruhte edeceklerdir."

Dokuz Umde ile bu beyannamenin neşrinden sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

ile Halk Fırkası aynı kurumlar gibi telakki edildi. Bu cihet, seçim başladıktan sonra bazı yerlerde seçime fesat karıştırıldığının işitilmesi üzerine, millete yayımlanan önemli bir tamimde şu satırlardan anlaşılmaktaydı:

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Halk Fırkası'nın intihabat faaliyetine nakîse iras etmek maksadiyle hasis ve menfi emeller takip eden bazı eşhas tarafından bedhahane şayialar çıkarılmaktadır ilh."

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Halk Fırkası müteradif terimler gibi kullanılmakla beraber Halk Fırkası henüz resmen teşekkül etmemişti. Resmî mahiyetini alması için hazırlanmakta olan nizamnamenin toplanacak olan İkinci Büyük Millet Meclisi'ndeki fırkaya girecek mebuslar tarafından tasdik edilmesi ve Cemiyetler Kanunu'na göre tescil ettirilmesi lâzımdı.

İkinci Büyük Millet Meclisi için seçime başlandığı sıralarda (Haziran 1923) Lozan'da aylardan beri süren barış görüşmeleri de sona ermek üzereydi. Bu görüşmeler, Mondros Mütarekesi ile başlamış olan İstiklâl Savaşı'nın son safhasını oluşturuyordu.

Yapılan seçimde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin namzetleri İkinci Büyük Millet Meclisi'ne seçildiler. İntihap dairelerinden Ankara'ya gelebilen mebuslar Halk Fırkası kuruluş sorununu görüşmek için 7 Ağustos 1923'te toplandılar. Ankara'da bulunan 123 mebustan 113'ü toplantıda hazır bulundu. On mebus mazeret bildirmişti. Uzun çalışmalar sonucu hazırlanmış olan fırka nizamname projesi mebuslara dağıtıldı. Mustafa Kemal Millî Mücadele'nin başlangıcından o güne kadar Müdafaa-i Hukuk'un ve fırka çalışmalarının safhâlârını anlatan bir konuşma yaptı.

7 Ağustos toplantısı Halk Fırkası adı altında yapılan ilk toplantı oldu. Halk Fırkası'nın ikinci toplantısı 19 Ağustos'ta gerçekleşti. Önceki toplantıda mebuslara dağıtılmış bulunan Halk Fırkası nizamnamesinin incelenmesine başlandı. İnceleme işi 11 Eylül'e kadar sürdü. Bu tarihte yapılan genel bir toplantıda fırka nizamnamesi kati olarak kabul edildi. Ayrıca fırka reisi, idare heyeti ve üyeler için seçimler yapıldı. Seçim sonucunda Halk Fırkası reisliğine Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa seçildi. Üyeliklere, Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir, Kastamonu Mebusu Ali Rıza, Van Mebusu Hakkı, Konya Mebusu Refik, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Niğde Mebusu İhsan, İzmir Mebusu Necati seçildiler.

Fırkanın Umumî İdare Heyeti için kâtib-i umumîliğe Kütahya Mebusu Recep, üyeliklere Erzurum Mebusu Sabit, İzmir Mebusu Celâl, Tekirdağ Mebusu Cemil, İstanbul Mebusu Refik, İzmit Mebusu Saffet, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Konya Mebusu Kâzım Hüsnü, Diyarbakır Mebusu Zülfi beyler seçildiler.

Seçimler sonucu Halk Fırkası artık resmen kurulmuş oluyordu. 11 Eylül'den itibaren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarihe karışmıştı. Bu nedenle 11 Eylül 1923, Halk Fırkası'nın gerçek kuruluş günü sayıldı.

Halk Fırkası, İkinci Büyük Millet Meclisi'nin bütün mebuslarını bünyesinde toplamıştı. Fakat Meclis'in ilk çalışma günlerinden itibaren Meclis'te muhalefet baş göstermişti. Muhalif hizbin Heyet-i Vekile'yi devirmek için çabaları bir Heyet-i Vekile buhranı ile sonuçlandı. Muhalif mebuslar yine de azınlık durumundaydılar ve hükümet kuramıyorlardı. Bu buhran çoğu kişinin beklemediği bir sonuç doğurdu.

Dokuz Umde ve Program Gerçeği

8 Nisan 1923'te yayımlanan Dokuz Umde kimi kaynaklarda kurulmakta olan fırkanın "muvakkat programı" olarak değerlendirildi. Nitekim Fırka'nın 1931'de toplanan üçüncü büyük kongresine kadar program adını taşıyan bir belge olmadı. Bu nedenle Dokuz Umde 1931 yılına kadar fırkaya mal edilmiş bir ilkeler bütünüydü. Dokuz Umde'nin prensipler bölümü, inkılâpların sonuçlarının korunacağı, idarî ve iktisadî kısımlarda normal olarak yapılacak işlerin bir planını ifade etmekteydi. İnkılâpçı bir zihniyet ve yöntemle başarılması düşünülen büyük çaptaki ileri hamleler buraya konmamıştı. Böyle bir hareket, muhafazakâr zihniyetli güçleri direnişe geçirebilirdi. Bu da gösteriyordu ki Halk Fırkası işe başladığı zaman kâğıt üzerine geçmiş tam bir programdan

yana değildi. Fakat Fırka'yı kuranların zihinlerinde inkılâpçı bir program oluşmuş bulunuyordu. Bu anlayış 9 Eylül 1923'te Fırka Grubu'nun kabul ettiği ilk nizamnamenin karakterinden de anlaşılmaktaydı. Nizamnamenin göze çarpan önemli noktaları şunlardı:

"Halk Fırkası bir ihtilâl fırkası değil, fakat bir 'inkılâp fırkası'ydı." Fırkanın amacı millî hâkimiyetin "halk tarafından ve halk için" icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi tam anlamıyla "asrî devlet" haline yükseltmekti. Halk Fırkası'na katılacak olanların gerçekten "halkçı" olmaları gerekiyordu. Halkçılara göre halk mefhumu ise şöyleydi:

"Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumîyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Bu suretle halkçılar asrî devlet esaslarına muhalif hiçbir ailenin hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları teşri ve irca etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tahdit ve takyit edici hiçbir ananenin, hiçbir makamın ve hiçbir kuvvetin meşrutiyetini tanımayan fertlerdir."

Görüldüğü gibi nizamnamenin bu hükümleri arasında bilhassa Türkiye'yi tam anlamıyla "asrî devlet" haline getirmek hükmü genel anlamda plan mahiyetindeydi. Fırka, zaman ve şartların müsaadesine göre bu programı uygulamaya sokuyordu. Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'e son verilmesi, din ve devlet işlerinin ayrılması, kıyafet inkılâbı, Latin harflerine geçiş ve daha başka inkılâp hareketleri bu anlayışla gündeme geldi. Program önce kâğıt üzerinde tespit edilen prensiplerin uygulanması suretiyle değil, fakat tatbik edilen ıslâhattan parti prensiplerinin çıkarılması şeklinde gelişiyordu.

1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Büyük Kongre'si toplandığı vakit partinin ortada hâlâ yazılı bir programı yoktu. Bu kongrenin temel özelliği Mustafa Kemal'in tarihî nutkunu bu kongrede söylemiş oluşuydu. Diğer iki husus ise yeni bir nizamnamenin kabul görmesi ve Umumî Riyasetin Beyannamesi diye adlandırılan ve 1931 tarihli programın esaslarını da içerecek belgenin hazırlanmasıydı.

Halk Fırkası 1923 Nizamnamesi

Dokuz Umde ülkedeki parti programı geleneğiyle bağdaşır bir belge değildi. Nihayet 1923 yılında fırkanın nizamnamesi hazırlandı. TBMM'deki Halk Fırkası üyeleri tarafından 9 Eylül 1923 yılında kabul gören bu nizamname aslında geçici bir nitelik taşıyordu. 104 maddeden oluşan nizamnamenin ilk yedi maddesi genel ilkeleri içeriyordu. Ardından fırka örgütü geliyor, merkez, il, ilçe, bucak, köy ve mahalle örgütleri kapsanıyor, nizamname denetleme bölgeleri, meclis grubu örgütü ve genel seçim örgütlenmesi ile son buluyordu.

Ancak, 1923 Nizamnamesi'nin ilk yedi maddesi önemliydi. Nizamnameye demokratik, özgürlüklerden yana bir görüş hakimdi. Birinci maddeye Halk Fırkası'nın üç amacı konmuştu: Bunlar demokrasi, çağdaşlaşma ve hukuk devletiydi. İkinci maddeyle sınıflar üstü bir halk tanımı yapılıyordu ve her türlü ayrıcalıklara karşı çıkılıyordu. Üçüncü maddede her Türkün ve dışarıdan gelip Türk uyrukluk ve kültürünü benimseyen kişinin Halk Fırkası'na girebileceği kaydediliyordu. Dördüncü madde, Halk Fırkası üyelerinin nizamname ve programa uyma yükümlülüklerini belirtmekte, ancak kendilerine parti kongrelerinde özgürce mücadele hakkı tanınmaktaydı. Beşinci maddeye göre, Fırka Genel Başkanı, mebuslar arasından Büyük Kongre tarafından seçilecekti. Altıncı maddede genel ilkelere karşı olan üyelerin divan kararıyla üyelikten çıkarılacağı yazılıydı. Son olarak, yedinci maddede, bu genel ilkelerin ancak Büyük Kongre'de, üçte iki oy çoğunluğuyla değiştirilebileceği belirtilmişti.

Anayasa Değişikliği ve Cumhuriyet'in İlânı

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının, Ankara'nın Türkiye'nin hükümet merkezi olmasının ardından mevcut rejimin adının konması, yeni devletin başkanının seçilmesi gerekiyordu. O güne kadar devlet

başkanlığı görevi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmüştü. Bu arada Lozan sonuçlanmıştı. Yabancı ülkeler Lozan Antlaşması'nın onayı için Türkiye'deki yeni devlet rejiminin açık şekilde belirlenmesi beklentisi içerisindeydiler. Bu sıralarda İcra Vekilleri Heyeti'nin istifası ve Meclisin güvenini kazanacak bir kabine listesinin oluşturulamaması soruna acil çözüm gerektirdi.

Ekim ayı sonlarına doğru bir hükümet bunalımı ortaya çıkmıştı. Bu durum Mustafa Kemal'e Cumhuriyet'i ilan etmek için beklediği fırsatı verdi. Cumhuriyet'in ilânının yolunu açan buhran 27 Ekim 1923 günü Fethi Bey'in Heyet-i Vekile reisliğinden istifasıyla başlamıştı. Yeni bir Heyet-i Vekile'nin seçilmesi kolay olmayacaktı. Fethi Bey'in başkanlığında Halk Fırkası yönetim kurulu bir aday listesi hazırlamış, Mustafa Kemal'e sunmuştu. Ancak, ortadaki buhran böyle bir listeyle de dağılacak gibi değildi. Köklü bir çözüm bulunması artık kaçınılmaz olmuştu. Mustafa Kemal 28 Ekim gecesi o sırada Ankara'ya gelmiş olan Kemaleddin Sami ve Halid Paşaları yemeğe çağırmış, İsmet Bey, Fethi Bey ve Kâzım Bey'in de kendilerine katılmalarını istemişti. O sırada Çankaya'da bulunan mebuslardan Fuat (Bulca) ve Ruşen Eşref (Ünaydın)'ı da yemeğe alıkoymuş, ve yemek sırasında kararını açıklamıştı: "Yarın Cumhuriyet'i ilân edeceğiz!"

Hazır bulunanlardan herhangi bir itiraz gelmemişti. Konuklar erkenden ayrılmışlar, yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da kalmıştı. Birlikte, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na eklenecek maddeleri hazırlamışlardı. 1921 Kanunu'nun ilk maddesinin sonuna "Türkiye Devleti'nin şekl-i hükümeti Cumhuriyet'tir" tümcesi eklenmişti. Üçüncü madde şu şekilde değiştirilmişti: "Türkiye Devleti Büayük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkısam ettiği şuabat-ı idareyi İcra Vekilleri Heyeti vasıtasıyle idare eder." Gerekli diğer maddeler de hazırlanmıştı.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü, Meclis'te Halk Fırkası Grubu toplandı. Hükümet teşkili yolunda tartışmalar tekrar başladı. Bir aralık Kemaleddin Sami Paşa'nın verdiği bir önerge ile Gazi'nin çağrılarak sorunun çözümlenmesi işinin ona bırakılması kararlaştırıldı. Mustafa Kemal geldi; bir saat izin istedi. Öğleden sonra saat 13.30'da yapılan toplantıda eksikliğin tutulan yolda olduğunu belirtti. Vekiller Heyeti'nin Meclis Genel Kurulu'nca seçilmesindeki sakatlığı anlattı. Sonra Anayasa'yı değiştiren maddeleri ortaya koydu. Uzun tartışmalardan sonra Fırka Grubu'nda kabul edilen karar, saat 18.00'de Meclis genel kurulana getirildi. Anayasa Komisyonu tarafından sunulan ve anayasa değişikliğini içeren teklif acilen görüşüldü. Tasarıda şu hükümler yer aldı:

"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Ulusal işlerin fiili idarenin yönetim şekli halka dayanmaktadır. Türkiye Devleti bir cumhuriyettir.

Türkiye Devleti'nin dini İslâm, resmi dili Türkçedir.

Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, Genel Kurulun toplantısında bir yasama dönemi süresi için kendi üyeleri arasından Millet Meclisi tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı görevini halefi seçilene kadar sürdürür. Geçmiş başkan yeniden seçilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Türk Devleti'nin başıdır. Bu sıfatıyla gerekli gördüğü zaman, Büyük Millet Meclisi ve Bakanlar Kurulunun başkanlığını yapar.

Kurul Başkanı, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar yine milletvekilleri arasında, Kurul Başkanı tarafından seçilir. Kurulun listesi Büyük Millet Meclisinin onayına, Cumhurbaşkanı tarafından sunulur."

Görüşmelerden, tartışmalardan sonra, "Yaşan Cumhuriyet!" sesleri arasında yeni rejim kabul oldu. 20.30'da Cumhurreisi seçimine geçildi. Ankara milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 158 oyla başkanlığa seçildiği anlaşıldı. (Saat 20.44). Kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'e hitabı kayıtlara şöyle geçti: "Efendiler, asırlardan beri Doğu'da haksızlığa ve zulme uğramış olan milletimiz, Türk milleti, gerçekte soydan

sahip bulunduğu yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu. Son yıllarda milletimizin fiili olarak gösterdiği kabiliyet, istidat ve kavrayış kendi hakkında kötü düşünenlerin ne kadar gafil ve ne kadar gerçeği görmekten uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti."

Cumhuriyet'in ilânı o akşam bütün yurda duyuruldu. Gece yarısından sonra her yerde 101 parça top atıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı İsmet Paşa, ilk Meclis Başkanı ise Fethi Bey oldu. Cumhuriyetin ilânını sağlayan kanunun tam adı "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Tavzihen Tadiline Dair Kanun" idi.

Ertesi gün ise İsmet Paşa başvekil sanı ile kabinesini kurmuştu. İlk Cumhuriyet kabinesi şu kişilerden oluşuyordu: "İsmet Paşa Başvekil ve Hariciye Vekili; Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Vekili Fevzi (Çakmak); Dahiliye Vekili Ferit (Tek); İktisat Vekili Hasan (Saka); Maliye Vekili Hasan Fehmi; Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam); Şer'iye ve Evkaf Vekili Mustafa Fevzi (Gerçeker); Nafia Vekili Muhtar Bey; Adliye Vekili Seyit Bey; Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp).

19 Kasım günü Mustafa Kemal Halk Fırkası genel başkanlığını İsmet Paşa devredecekti. Bir gün sonra Halk Fırkası, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti örgütlerini devraldı.

Anayasa değişikliğini 28 Ekim'i 29 Ekim'e bağlayan gece Mustafa Kemal ve İnönü Paşa'ya baş başa verip birlikte hazırlamışlardı. Gazi'nin Amasya'da birlikte olduğu arkadaşlarının hiçbiri 29 Ekim günü Cumhuriyet ilan edilirken Ankara'da bulunmuyordu.

1923'te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle önce cumhurreisi seçiliyordu. Devletin başında olan kişi yürütmenin de tepe noktasını oluşturuyor, ayrıca kendi kabinesini kurabiliyordu. Bu bir anlamda Meclis Hükümeti sisteminden, bir tür parlamenter sisteme geçiş anlamına geliyordu. Güçler ayırımına adım atılmış mı oluyordu! Tabii rejim parlamenter değildi. Henüz 1924 Kanun-ı Esasisi yoktu. Yargı organlarının anayasal bir güvencesi bulunmuyordu. İstiklâl Mahkemeleri bilfiil Meclis üyelerinden oluşuyordu. Ayrıca Meclis'te parti olarak örgütlenmiş resmen bir muhalefet de yoktu. Cumhurreisi seçildikten sonra Mustafa Kemal Meclis karşısında güç elde etmişse de 1927'ye kadar muhalefet değişik vesilelerle iktidara karşı tavır oluşturmuştu. 23 Ağustos 1923'te kurulan İkinci Meclis her ne kadar Mustafa Kemal'in onayladığı mebuslardan oluşmuşsa da tıpkı Birinci Meclis'te olduğu gibi, birçok muhalifi bu Meclis'te de yer almıştı.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sonu

29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilân edildi. Mustafa Kemal cumhurreisi seçildi. 19 Kasım 1923 günü Halk Fırkası umumî reis vekilliğine Vekiller Heyeti Reisi İsmet Paşa atandı. Halk Fırkası'nın yönetimini üstlenişinin ertesi günü İsmet Paşa bütün Müdafaa-i Hukuk merkez heyetlerine bir tamim gönderdi. Tamimde Halk Fırkası'nın kuruluşuna kısaca temas ettikten sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk idare heyetlerinin bundan böyle Halk Fırkası heyetleri ismi altında göreve devam edecekleri kaydediliyordu. Halk Fırkası'nı teşkilât olarak bütün ülkeye teşmil eden İsmet Paşa'nın bu beyannamesinin metni şöyleydi:

> Bilumum Vilayet Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine, intihabat münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından neşrolunan umdeleri havi beyannamede bahsedildiği veçhile Halk Fırkası Grubu, fırka nizamnamesini tespit etmiştir. Ve mezkûr nizamname ahkâmına tevfikan riyaset-i umumîyeye fırkanın müessisi bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri intihap olunmuştur. Müşarünileyh Hazretlerinin ahiren riyaset-i cumhura intihap edilmiş olmalarından fırka reis-i umumîliği vazifesini fiilen ifaya âcizlerini tevkil buyurmuşlardır.

Bütün vatan için halâs-ı istiklâl getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sulh devrinin feyizli inkişafatını temine sarf-ı mesaî eylemek üzere bugünden itibaren Halk Fırkası'na inkılâp edecek ve cemiyetin bütün idare heyetleri Halk Fırkası İdare Heyetleri unvanı ile ifa-yı vazifeye devam edeceklerdir. Matbu nizamnameler ve ihzar edilen mühürler desdest-i irsaldir. Fırka nizamnamesi mucibince fırka kâtib-i umumîliğine Kütahya Mebusu Recep Beyefendi intihap olunmuştur. Kâtib-i Umumîlik riyaset namına muhabere eder.

İşbu maruzatımın vusulünün ve bilumum fırka Teşkilâtına tamimen iblağ olunduğunun iş'arını rica ederim. Vatanın necatı gayr-i mümkün zannolunduğu yeis anlarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Türk tarihinin timsali gibi ayaklandı ve muhali, mes'ut ve kat'i bir zafere kalbetti. Bütün cihanın siyasî, içtimaî, iktisadî müşkülat içinde çırpındığı bir devirde Türkiye'nin sulh hayatını nasıl yaşayacağına ve gayr-i kabil-i iktiham zannolunan müşkülatı nasıl yeneceğine bütün dünya imtihan nazariyle bakıyor. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası unvanı altında müstakbel büyük zaferini aynı kat'iyet ve hamasetle istihsal etmeğe muktedirdir. Bunu fiilen ve aşariyle ispat edecektir. Bu hamaset-i kat'iye ve samimiye ile dünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bugünkü Halk Fırkası heyetleriyle ifa-yı vazifeye başlıyorum.

20 Teşrin-i sânî 1339
Halk Fırkası Reis-i Umumî Vekili
İsmet

İsmet Paşa'nın bu tamimi ve Cumhurreisi Mustafa Kemal'in Anadolu'da yaptığı "irşat seyahatları"nda söyledikleriyle Halk Fırkası'nın ülkede gittikçe kökleşmekte olduğu görülüyordu. Ama buna rağmen ilk Meclis'te olduğu gibi İkinci Büyük Millet Meclisi'nde de bir muhalefetin doğması gecikmedi. Muhalefetin başlıca nedeni, devlet teşkilâtında ve toplum katında başlayan yenilik hareketleriydi. Mebuslardan bazıları bu hareketlerin millet bünyesine uygun olmadığı düşüncesindeydiler. Bu nedenle Halk Fırkası'nın zihniyetini ve çalışmalarını tenkit etmeye başladılar. Nitekim bir süre sonra Meclis'teki tartışmalar sırasında farklı görüşler açığa çıktı. Bir kısım mebus bundan böyle tenkit ettikleri bir fırkanın sinesinde barınamayacaklarını söyleyerek ayrı bir fırka kurmaya karar verdiler. Halk Fırkası'ndan ayrılan yirmi beş, otuz dolayında mebusun kuracakları fırka Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adını alacaktı.

Yeni parti, beyannamesinde, Türk milletinin kendi mukadderatını idare etmek hususunda rüşd ve kabiliyetine olan inancını belirtmekle beraber ona "sarsılmadan yürüyebileceği bir yol açmak" emeliyle kurulduğunu, "içtimaî gayelerimizde tekâmülü, medenî hedeflerimizde sürati iltizam ettiğini", "efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkâr" olduğunu ifade ediyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın adıyla beyannamesindeki bu fikirler arasında açık bir tezat göze çarpıyordu. Yeni fırka muhafazakâr olmasına rağmen kendisini Halk Fırkası'ndan daha ileri göstermek istiyordu. Halk Fırkası Cumhuriyet'i ilan eden devrimci fırka olduğu için "cumhuriyet" sözcüğünü taşımak aslında onun tabii hakkıydı. Bu nedenle fırka 10 Kasım 1924 günlü toplantısında Kütahya Mebusu Recep Bey'in teklifi üzerine "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını aldı.

Hilâfetin Kaldırılması 1924

Saltanatın kaldırılması Lozan görüşmeleri arifesi kaçınılmaz olmuştu. İtilâf Grubu masada pazarlıklar sırasında karşılarında yekvücut bir Türkiye görmektense, birbirine rakip iki farklı kanadın varlığını tercih ediyordu. Böylece böl ve yönet taktiğiyle konferansı kendi lehlerine yönlendirebileceklerdi. Bunu gören ve fırsatı kaçırmayan Atatürk, Lozan'a gidilmeden önce çöken bir imparatorluğun kalıntısı saltanatın kaldırılmasına karar verdi.

1922'nin 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gecesi saltanatın ilgası çok büyük muhalefetlerle karşılaşmıştı. Sonunda saltanat bir kanunla değil, bir Meclis kararı ile kaldırılabilmiştir.

Hilâfet aşamasında da seçimler sonucu Gazi'nin oluşturduğu İkinci Meclis'te önemli bir muhalefet oluştu. Birçok Osmanlı aydını hilâfetin İslâm dünyasındaki önemine inanıyor ve kaldırılması durumunda Türkiye'nin uluslararası camiada yalnız kalacağını söylüyordu. Öte yandan saltanat kaldırılmışsa da hilâfet yine de Osmanlı hanedanını temsil ediyordu. Birçok kişi hanedanda uhrevî bir güç görüyor, ona sadakatten vazgeçmiyordu. Devletin tepe noktasında halifeyi görmekten yanaydı.

Oysa Gazi, egemenliği, gücünü Tanrı katından aldığını savunan Osmanlı Hanedanı'ndan millete indirmekte kararlıydı. Ülke ancak bu sayede çağdaş bir görünüm kazanabilecekti. Bu nedenle Cumhuriyet ilân edilmişti. Evet, meşrutiyet yönetimiyle, meşrutî monarşiyle anayasal bir yapı kazanılmıştı; hatta Mehmed Reşad'la sultan simgesel bir niteliğe indirgenmişti. Birçok kişi için tıpkı İngiltere'de olduğu gibi başta bir kral ya da sultanın olması egemenliğe halel getirmeyebilirdi. Nitekim II. Meşrutiyet yıllarında bu alanda önemli bir yol alınmıştı. Ama 600 yıllık bir hükümranlıktan sonra Osmanlı hanedanını "hâkimiyet-i milliye" konusunda ikna etmek pek kolay olmayacaktı. Zira halifeye sadakat özlemi içerisinde olan geniş bir kitle vardı. Basında da hilâfet yanlısı çoktu.

Bu arada hilâfet sorununa yurt dışından da müdahaleler başlamıştı. Hindistan'da İsmaililerin lideri Ağa Han ile Emir Ali'nin hilâfet sorunu üzerine İsmet Paşa'ya yazdıkları mektupta halifenin siyasî durumunun korunmasını talep etmişlerdi. Mektubun, İsmet Paşa'nın eline geçmeden İstanbul gazetelerinde de yayımlanışı, gazeteler aleyhinde dava konusu olmuştu. 5 Aralık'ta İstanbul gazetelerinde yer alan mektup üzerine İstiklâl Mahkemesi, 10 Aralık'ta İstanbul'da çalışmaya başlamıştı. Halife seçilen Abdülmecid de lehinde oluşan havaya kendisini kaptırmıştı. Ankara'da TBMM'nin seçtiği kimse olduğunu unutarak başına buyruk bir tavır ile ya da görünüm içerisinde İstanbul'da, sanki Ankara'ya alternatif bir güç odağı gibi davranmaya başlamıştı.

Ankara'nın egemenlik anlayışı buna müsaade edemezdi. Nitekim Gazi, komutanlara ve Heyet-i Vekile'ye de danışarak hilâfeti kaldırmıştı. Cumhuriyet'in ilânının ertesi hilâfetin kaldırılışı muhalefet tarafından artık bardağı taşıran son damla olarak görüldü. Öte yandan Gazi'nin bu denli güç odağı oluşturması rejimin geleceği açısından kimilerince sakıncalı bulunuyordu. Gazi, hakim-i mutlak bir konum mu kazanacaktı? Türkiye Batı'da bazı ülkelerde görüldüğü gibi diktatörlüğe mi gidiyordu? Latin Amerika diktatörlükleri örnek mi alınacaktı?

Savaş artık sona ermişti. Muhalefet her geçen gün daha bir güç gösterisine yöneliyordu. Nitekim muhalefet Cumhuriyet'in ilanının ertesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla baş göstermişti. Yeni fırkayı kuranlar aslında Gazi'nin Millî Mücadele'nin doğuş yıllarındaki yol arkadaşlarıydı. Amasya Tamimi için Mustafa Kemal, Rauf Bey, Ali Fuat Bey, Refet Bey, Kazım Karabekir bir araya gelmişlerdi. İtilâf Devletleri'ne karşı verilecek mücadelenin yol haritasını birlikte çizmişlerdi. Ama daha Erzurum ve Sivas kongrelerinde görüşler farklılaşmaya başlamıştı. Yine de savaş birlikte sonlandırılmış, barış görüşmeleri aşamasına geçilmişti. İşte bu evrede Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması aşamalarında uzlaşılmaz ortamlar oluşmuştu. İnönü Mustafa Kemal'in yanındaydı ve sık sık eleştiriliyordu. Lozan görüşmeleri kesilip İnönü Ankara'ya döndüğünde sert eleştirilere maruz kalmıştı. Ama her zaman Mustafa Kemal'in desteğini almış, onu yanında bulmuştu. Bu durum Cumhuriyet'in ilânı sırasında da gözlendi.

Mustafa Kemal Nutuk'ta hilâfet üzerine şu satırlara yer vermişti:

Osmanlı 18. yüzyıldan beri Batı'yı yakından gözlemliyordu. Batı'yı anlamaya, Batı'nın üstünlüğünü gerekçelendirmeye çalışıyordu. Özellikle II. Meşrutiyet yıllarında her an ölümle burun buruna gelen asker nihilizmle umut arasında gidip gelmişti. Cihan Harbi'ndeki insan telefatını dünya tarihi o güne kadar kaydetmemişti. Savaşın başlangıcında, Fransa'nın tek bir günde, 27.000 asker yitirdiği olmuştu. Somme cephesinde, 1 Temmuz 1916 günü 19.000 zayiat verilmişti. Oysa İkinci Dünya Savaşı'nın, ünlü D-Day'inde çıkarma yapıldığı 6 Haziran 1944 günü Müttefikler'in kaybı 4400'dü. Statik siper savaşı tüm 1914-1918 arası insanoğluna çaresizliği öğretmiş, değer yargılarının derinden sorgulanmasına neden olmuştu.

"Hilâfet meselesi hakkında, halkın tereddüt ve endişesini izale için, her yerde lüzumu kadar beyanat ve izahatta bulundum. Kat'î olarak ifade ettim ki "Milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelâtına, istiklâline, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklâlini muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir!"

Meclis'te ise hilâfetin kaldırılması üzerine şu konuşmayı yapmıştı:

"Halife ve hilâfet, onların dediği gibi, sultası umum dünya Müslümanlarına şamil olmak lâzim gelince, bütün mevcudiyetini ve menabi-i kuvvetini halifenin emr ü nehyine hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına tahmil edilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzim gelmez miydi?

Onların serdeyledikleri icabat ve ahkâma göre, halife namında hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, hulâsa dünyanın her tarafındaki İslâmların ve İslâm memleketlerinin umurunda tasarruf sahibi olacaktı.

Bu hayalin, hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malûmdur. İslâm cemaatlerinin, biribirinden tamamen ayrı maksatlarla iftirak eyledikleri; Emevilerin Endülüs'te, Alevilerin Magrip'ta, Fatimilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta, birer hilâfet yani saltanat kurdukları ve hatta, Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin "bir emirülmüminini ile bir minberi" olduğu Hoca Şükrü imzalı risalede dahi mezkûrdur.

Bu tarihî hakikatten tecahül ederek, hemen kamilen ecnebî devletlerin taht-ı tabiiyetinde bulunan veya müstakil olan İslâm milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar nasp ve tayin etmek akl ü hakikat ile kabil-i telif olabilir miydi? Bilhassa, böyle bir hükümdarın temin-i mevkii için, bir avuç Türkiye halkını hasr ü tahsis etmek, onu, mahveylemek için tatbik olunagelen tedbirlerin en müessiri olmaz mıydı? 'Halifenin vazifesi ruhanî değildir', 'Hilâfetin üssülesası kudret-i maddîye ve kuvvet-i hükümettir' diyenlerin, hilâfetin devlet, halifenin reis-i devlet olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife unvanında bir zatı, Türkiye Devleti'nin riyasetine geçirmek olduğu suhuletle kabil-i tefehhüm idi.

Muhterem Efendiler, Şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının, maksad-ı siyasilerini açıktan açığa izhar etmeyip, bunu, bütün âlem-i İslâma teşmil etmek istedikleri, dinî bir mesele halinde mevzu-i bahs eylemeleri; hilâfet oyuncağının, ortadan kaldırılmasını tesriden başka bir netice vermemiştir.

Hilâfet meselesi hakkında, halkın tereddüt ve endişesini izale için, her yerde lüzumu kadar beyanat ve izahatta bulundum. Kat'î olarak ifade ettim ki "Milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelâtına, istiklâline, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklâlini muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir!"

Millete anlattım ki İslâmşümul bir devlet tesis etmek vazifesiyle mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini ifa edebilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tâbi tutulamaz. Millet, buna razı olamaz! Türkiye halkı bu kadar azîm bir mes'uliyeti, bu kadar gayr-i mantikî bir vazifeyi deruhde edemez.

'Milletimiz, asırlarca, bu vahi nokta-i nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz?' dedim. **'Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu görüyor musunuz?'** dedim.

'Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu umum İslâm umuruna tasarruf sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu vazifeyi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on misli nüfustan mürekkep olan büyük İslâm kütlelerinden talep etmelidir! **Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının,** artık, kendi **hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur, başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır!'** dedim."

Şeyh Saffet Efendi ile Elli Üç Refikinin Hilâfetin İlgasına Dair Kanun Teklifi

2 Mart 1924

Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elli üç refikinin hilâfetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye haricine çıkarılmasına dair teklif-i kanunîsi:

Riyaset-i Celileye

Türkiye Cumhuriyeti dahilinde makam-ı hilâfetin vücudu Türkiye'yi dahilî, haricî siyasetinde iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklâlinde ve hayat-ı milliyesinde müşareket kabul etmeyen Türkiye'nin zahiren ve zımmen bile olsa ikiliğe tahammülü yoktur. Asırlardan beri Türk milletinin sebeb-i felâketi ve ilâ nihaye fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğu'nun vasıta-i inkırazı olan hanedanın hilâfet kisvesi altında Türkiye'nin mevcudiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecarüb-i mütehammilâne ile katiyen sabit olmuştur. Bu hanedanın Türk milletiyle münasebettar olan her vaziet ve kuvveti mevcudiyet-i milliyemiz için mahz-ı tehlikedir. Esasen hilâfet, imarat evail-i İslâmda hükümet mana ve vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan dünyevî ve uhrevî bilcümle vezaif-i müteveccihey ifa ile mükellef olan zaman-ı hazır hükûmat-ı İslâmiyesinin yanında ayrıca bir hilâfetin sebeb-i mevcudiyeti yoktur. Hakikat bundan ibarettir. Türk milleti selâmeti muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hatt-ı hareket ihtiyar edemez. Teraküm edegelen teşevvüşatın vazıh ve kat'i bir surette halli için mevadd-ı âtiyenin bugün derakap ve müstacelen müzakeresi ile kanuniyet kesbetmesini teklif ederiz.

2 Mart 1340

Halifeliğin İlgası (3 Mart 1924)

Hilâfetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti memalîki haricine çıkarılmasına dair kanun No.481

Madde 1 - Halife hal' edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır.

Madde 2 - Mahlû halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının erkek, kadın bilcümle âzası ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti memalîki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu madde hükmüne tabidirler.

Madde 3 - İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilânı tarihinden itibaren âzamî on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde 4 - İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

Madde 5 - Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dahilinde emval-i gayr-i menkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mehakim-i Devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakk-ı müracaatları yoktur.

Madde 6 - İkinci maddede mezkûr kimselere masarif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefavit olmak üzere hükümetçe tensip edilecek mebaliğ ita olunacaktır.

Madde 7 - İkinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki bilcümle emval-i gayr-i menkulelerini bir sene zarfında hükümetin malûmat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emval-i gayr-i menkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8 - Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya merbut emval-i gayr-i menkuleleri millete intikal etmiştir.

Madde 9 - Mülga padişahlık sarayları, kasırları ve emakini sairesi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, âsar-ı nefise ve sair bilûmum emval-i menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10 - Emlâki hakaniye namı altında olup evvelce millete devredilen emlâk ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlâk ve sabık Hazine-i Hümayun, muhteviyatlariyle birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11 - Millete intikal eden emvali menkule ve gayr-i menkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12 - İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 13 - İşbu kanunun icra-yi ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

26 Recep 1342 ve 3 Mart 1340

Hilâfetin Kaldırılması

Urfa Mebusu Şeyh Saffet ve elli üç arkadaşının önerdikleri bir kanun tasarısı ile hilâfet kaldırılmıştı. Kanunun gerekçesinde hilâfetin yaşamasının Türkiye'nin iç ve dış siyasetinin iki başlı olmaktan kurtaramadığını, saltanatın da hilâfet örtüsü altında yaşayıp gittiğini belirtmişlerdi. 431 sayılı Hilâfetin İgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memalîki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun TBMM'de 3 Mart 1924 günü kabul edildi. Abdülmecit'in, TBMM tarafından konulmuş olan bir dizi kayıtlara uymayarak gösterişli törenlere, sanlara meraklı, hilâfetin kaldırılmasını kolaylaştırmıştı.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Saruhan Mebusu Vasıf (Çınar) ve arkadaşlarının önerileri üzerine 3 Mart 1924'te TBMM 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu çıkararak bütün okulları Maarif Vekâleti'ne bağlamaştı. Böylece din öğretimi yapan medreseler de Şer'iye ve Evkâf Vekâleti'nden alınmış, bu vekâlet de kaldırılmıştı. Bu kanun, İstanbul Darülfünunu'nda bir İlâhiyat Fakültesi açılacağını da bildiriyordu.

Şer'iye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Vekâletlerinin Kaldırılması

Siirt Mebusu Halil Hulki (Hoca) ile elli arkadaşının teklifi üzerine 3 Mart 1924'te kabul edilen 429 sayılı Şer'iye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun'la din ve ordunun siyasetle ilgisi kesilmiş oluyordu

Mehâkim-i Şer'iyenin İlgası

TBMM'de 8 Nisan 1924 günü kabul edilen ve Mayıs başında yürürlüğe giren 469 sayılı Mehâkim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehakimin Teşkilâtına ait Ahkâm-ı Muaddil Kanun'la mahkemeler birleştirilmiş, dinî mahkemeler kaldırılmıştı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924

Millî Mücadele büyük ölçüde TBMM'de ortak bir ruh doğurmuş, zaman zaman uzlaşmazlıklar çıksa da Mustafa Kemal başkomutan olarak ülkeyi düzlüğe çıkarmıştı. Ancak bu süreç içerisinde Meclis içerisinde birliğin sağlanması için özel bir çaba gerektirmişti. Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurarak çoğunluğu oluşturmayı hedeflemişti. Bu arada İkinci Grup oluşmuş, Mustafa Kemal'e karşı sert eleştiriler gündeme gelmişti. Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında farklı beklentiler yol ayrımını daha bir körüklemişti. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in "vakitsiz" ilânı ve nihayet hilâfetin sona erdirilmesi Millî Mücadele'yi yürütmüş kadrolar arasında görüş farklılıklarının oluşmasına neden olmuştu.

Amasya Tamimi'ni imzalayan silah arkadaşları savaş sonrası ihdas edilecek rejim konusunda farklı düşünüyorlardı. Muhalefet kanadı artık Rauf Bey'in çevresinde toplanmıştı. Çoğu TBMM mensubu hilâfetin sembolik de olsa korunmasından yanaydı. Kimileri açıkça dile getirmeseler bile Mustafa Kemal'i diktatörlükle suçluyordu. Kâzım Karabekir "şahsî saltanat" karşıtı olduğun ifade ediyordu. Basın da bu doğrultuda iki kanada ayrılmıştı. Muhaliflerin Meclis'te ve ordu bünyesinde etkin olma çabalarını yakından izleyen Mustafa Kemal zaman yitirmeksizin önlemlerini alıyordu. Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın ordu müfettişliklerinden zamansız ayrılma girişimlerini kendisine karşı bir davranış olarak gören Mustafa Kemal orduyu kendi safına çekerek muhalif kanada uyarıda bulunma gereği duymuştu.

3 Mart 1924'te hilâfetin kaldırılması ve hanedan mensuplarının yurtdışına gönderilmesi tepkilerin daha da yoğunlaşmasına neden oldu. Kâzım Karabekir gelişmelerden haberdar edilmemesini kabullenmek istemiyordu. Yeni Türkiye'nin temel yapısını belirleyen ve Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler veren 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu muhalifleri açıkça tavır almaya sevk etti. Meclis'te İmar ve İskân Vekâleti hakkında verilen bir soru önergesi, gensoruya çevrilmiş ve büyük tartışmalara neden olmuştu. Nitekim çok geçmeden Rauf Bey, Refet Bey ve Dr. Adnan Adıvar Bey 9 Kasım 1924'te Halk Fırkası'ndan istifa ettiler. Halk Fırkası'ndan ayrılan diğer mebuslarla birlikte yeni bir parti hazırlığına girişildi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal Atatürk'ün eski silah ve dava arkadaşları olan Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey'in öncülüğünde, 17 Kasım 1924'te kurulmuştu. 17 Kasım 1924 günü partinin programı, nizamnamesi ve beyannamesi bir dilekçeyle birlikte Ali Fuat Paşa tarafından Dahiliye Vekili Recep Bey'e verilerek yeni parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla resmiyet kazandı. 27 Kasım'da yaptığı toplantıda fırka başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, başkan yardımcılıklarına Dr. Adnan Adıvar ve Hüseyin Rauf Bey, genel sekreterliğe de Ali Fuat Paşa getirildi.

Bu kişilerin muhalif görüşlerinin bir evveliyatı vardı. Daha İkinci Dönem seçimleri arifesinde, muhalif

görüşler Nisan 1923'te gün yüzüne çıkmıştı. Kâzım Karabekir'in anılarında şu satırlar yer alacaktı:

" 'Ben muhalif istemiyorum' diyerek, kendisine kavlen ve tahriren [sözlü ve yazılı] en çok sadakat gösterenleri ve Birinci Meclis'te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargâhının mensuplarını namzet gösteriyordu. Ben de böyle emre uyan bir meclisle, dünyaya hâkim İtilâf Devletleri'nin emniyetini kazanamayacağımızı ve dahilde de hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek seçim komitesinden ayrıldım."

Keza Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanından bir gün sonra İstanbul basınına verdiği demeçte Cumhuriyetin ilanında izlenmiş olan yöntemi eleştirecekti. İttihat ve Terakki yönetimine gönderme yaparak, 1908'in özgürlük umutlarının 1913'te bir parti despotizmine dönüşmesinin ülkeye getirdiği felaketli sonuçları vurgulamıştı.

Ali Fuat Paşa'ya göre, kuruluş arifesi, 1924 Eylülü'nde yeni partinin kurulması kararının alındığı toplantıda inkılâpların hepsine taraftar olunmakla beraber, bunların herhangi bir şahsa veya zümreye imtiyaz vermek için değil, bütün ülkeye ve halka mal edilmek üzere yapılması hususunda görüş birliğine varılmıştı. Devlet şekli olan Cumhuriyet'in bir şahıs veya zümrenin idaresine alet olmasını engellemek için her türlü çaba gösterilecekti.

17 Kasım 1924'te İçişleri Bakanlığına verilen kuruluş dilekçesinde partinin amaçları şöyle tanımlanmıştı:

Hakimiyetin bila kayd u şart millette olduğu ve milletin mukadderatına bizzat vazıülyed bulunduğu esasına istinaden cumhuriyeti idareyi takviye etmek ve memlekette kanunların seyyanen tatbikini temin ile istikrar ve emniyeti teyid ve tezyid eylemek ve teceddüt ve tekâmül esasları ile milleti medeniyet-i muassırada bir refaha isal edecek esbabı hazırlamak...

Parti programı "vahdet-i kuva" anlayışını, Meclis'in yasama ve yürütmeyi aynı çatı altında üstlenmesini eleştiriyordu. Yeni parti hürriyetleri, özellikle bireysel hürriyeti savunacak, tahakkümlere şiddetle karşı çıkarak kişisel ya da birkaç kişinin tahakkümüne, bir tür oligarşiye izin vermeyeceğini ilan edecekti. Hürriyetperverlik adı altında liberalizm ve demokrasi anlamına gelen halkın hâkimiyeti partinin temel anlayışını oluşturuyordu. Parti beyannamesinin başında, milletin "mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşd ve kabiliyetini izhar" ettiği vurgulanıyordu. Böylece ülkenin demokrasiye hazır olmadığı görüşü reddedilmiş oluyordu. En büyük tehlike, milleti "hakimiyet ve hükümranlık hakkından kâmilen mahrum edecek bir istibdat şeklinin teessüs etmesi"ydi.

Halk Fırkası son kertede eşitlikten yanaydı. Ancak özgürlükler zayıf halkaydı. Rousseau'dan kaynaklanan "kolektif özgürlük anlayışı"nı savunuyordu. Terakkiperver Fırka ise bireysel özgürlük ilkesini, toplumu zaaftan ve yozlaşmaktan, bireyi de keyfi yönetimden koruyacak bir toplumsal zorunluk olarak tanımlıyordu. "Umumî hürriyetlerin şiddetle taraftarıyız", "hürriyet-i şahsiyeyi her sahada mukaddes addedeceğiz" ve "fırkamız, tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı[dır]" satırları fırkanın Montesquieu'den esinlenen liberal düşünceyi esas aldığını gösteriyordu.

Parti programının genel esaslar bölümünde, devlet şekli "halkın hâkimiyetine müstenit bir cumhuriyet" olarak tanımlanmıştı. Fırkanın ana yönlendirici ilkeleri, o günkü terimle "meslek-i esasi"si, hürriyetperverlik (liberalizm) ve halkın hâkimiyeti (demokrasi) idi. Mebusan seçiminde "bir [tek] dereceli halk oyu" usulü kabul edilecekti ve "devletin vazifeleri asgari hadde" indirilecekti. Yasaların çıkarılmasında "halkın temayülatının" gözetilmesi ve "milletin açık vekâleti alınmadıkça" anayasanın değiştirilmemesi şeklindeki ifadeler bir tür CHF eleştirisiydi. "Hakimlerin her türlü nüfuz ve tesirden azade kalmaları için, değişmezliklerini sağlayan hükümler vazedilmesi", cumhurbaşkanının meclis üyeliğinden ayrılması ve bütçeden maaş alan devlet görevlilerinin hiçbir siyasî partiye üye olamamaları, kuvvetler ayrılığı ilkesini korumaya yönelik önlemlerdi.

İç politikada "idarî adem-i merkeziyet esası" benimseniyordu. "Bilumum devlet muamelatı" sadeleştirilecekti. İlkokulların yönetimi merkezde değil "mahallerine" ait olacaktı.

Iktisadî konularda Halk Fırkası'na oranla, daha bir liberal, serbest ticaret ilkelerine vurgu gözlemleniyor-

du. Özellikle ihracatın önemi vurgulanıyordu. Salt iç malî kaynaklara dayanarak kalkınma anlayışı eleştiriliyordu.

"Fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır" ifadesi "kişi özgürlüklerini her alanda kutsal saymak" ilkesinin bir uzantısı olarak gösteriliyordu. Eğitimde "tevhid-i tedrisat" ilkesi savunuluyordu. Fırkanın kurulduğu gün basına verilen demeçte, "kamu hâkimiyeti, hürriyetperverlik, cumhuriyetçilik" esasları üzerinde anlaşmak koşuluyla, gerekirse CHF ile işbirliği yaparak "her nevi irticaî hareketlere mukavemet" edileceği belirtiliyordu.

Partinin en çok eleştirildiği noktalardan biri parti programı açıklanırken "Parti, dinî düşünce ve inançlara saygılıdır" ilkesinin vurgulanmasıydı. Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta Terakkiperver Fırka kurucularını cumhuriyet düşmanlığı, saltanatçılık, halifecilik, İngiliz yandaşlığı, isyan kışkırtıcılığı ve vatan hainliği ile suçlayacaktı. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu satırlarla ifade etmişti:

'Parti, dinî düşünce ve inançlara saygılıdır' ilkesini bayrak olarak eline alan kimselerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahilleri, bağnazları ve hurafelere inananları kandırarak özel çıkarlar sağlamaya kalkmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, yüzyıllardan beri, sonu gelmeyen felâketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıkların gerekli olduğu pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi: Cumhuriyetçi ve yenilikçi olduklarını zannettirmek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları, dinî bağnazlığı coşturarak, milleti, Cumhuriyet'e, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi?"

22 Kasım 1924'e kadar Halk Fırkası'ndan 32 kişi istifa etmişti. Bunun 4'ü bağımsız kaldı, 29'u Terekkiperver Fırka'ya kurucu olarak katıldı. Birinci dönemde etkin olan İkinci Grup'a mensup olan şahsiyetler de fırkada yer aldılar. Fırkanın kuruluşunun hemen ardından 6-7 mebus daha Halk Fırkası'ndan istifa etmiş, ancak bu kişiler Terakkiperver Fırka'ya girmeden bağımsız kalmışlardı.

Terakkiperver Fırka kurucularının eski İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından olması, aralarında Kara Vasıf, İsmail Canbulat, Halis Turgut, Rahmi Beyler gibi eski parti militanlarının bulunması, fırkanın ilk günlerden itibaren "İttihatçılıkla" suçlanmasına neden olmuştu. Fırka'nın önde gelen şahsiyetleri ise bu iddiayı ısrarla reddetmişlerdi. Kimi tarihçilere göre Terakkiperver Fırka, Mustafa Kemal Paşa'ya 1919'dan beri kuşku ile bakan eski İttihatçıların yeni bir kadrolaşma ile iktidarı ele geçirme denemesiydi. TCF liderlerinin İzmir Suikastı dolayısıyla 1926'da yargılanmaları esnasında da özellikle İttihat ve Terakki bağlantıları üzerinde durulmuştu.

İstanbul basınının büyük bir kesimi Terakkiperver Fırka'yı destekledi. Özellikle *İstiklâl*, *Son Telgraf*, *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan* gibi gazeteler fırkaya destek çıktılar. Fırkanın kuruluşundan beş gün sonra "sertlik yanlısı" diye bilinen İsmet Paşa hükümeti istifa etti. Ilımlı bir politikadan yana olan Fethi Okyar hükümeti kurdu. Terakkiperver Fırka Aralık 1924'teki ara seçimlere katılamadı. Sadece Bursa ve Kırkkilise'de (Kırklareli) Terakkiperver destekli bağımsızlar seçilebildi. Ancak, hükümet Bursa'da kazanan Ferik (Korgeneral) Nurettin Paşa'nın mazbatasını iptal etti. Ama ikinci defa yapılan seçimi yine Nurettin Paşa kazandı. Mustafa Kemal Nutuk'ta Nurettin Paşa'ya sert eleştiriler yöneltti.

Fırkanın ilk şubesi Urfa'da açıldı. Onu Sivas, İstanbul, Ordu, Trabzon izledi. Ancak Aralık 1924 sonlarında sadece Sivas'ta teşkilât tamamlanmıştı. Fırkanın İstanbul temsilciliğine Vasıf Bey getirildi. Özellikle doğu vilayetlerinde fırkaya karşı büyük bir ilgi oluştu. Fırkanın "dini düşünce ve inançlara saygılıdır" sözü kimi çevrelere cesaret veriyordu.

13 Şubat'ta Şeyh Sait İsyanı Piran'da başladı. On beş isyan bölgesinde, Elaziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri, Kiğı ve Hınıs'ta hükümet bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etti. Ayrıca, Hıyanet-i Vataniye Kanununda da değişiklik yaparak, "dini, dince kutsal sayılan değerleri" siyasî amaçlara alet etmek için örgütlerin kurulmasını yasakladı. Böyle örgüt kuranlar, bu örgütlere girenler, "dini, dince kutsal sayılan değerleri" kullanarak devletin şeklini değiştirmeye, iç güvenliği bozmaya, halk arasında fesat çıkarmaya sözlü yazılı ve eylemli olarak katkıda bulunanlar vatan haini sayılacaklardı. İsyancılar,

hilâfetsiz Müslümanlık olmaz diyerek halkı hükümete karşı kışkırtıyorlardı. Hükümetin ve muhalefetin ayaklanmayı Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik bir isyan olarak algılayamaması, sıradan bir başkaldırı olarak niteleyip olağan önlemlerle bastırmaya kalkması başta Mustafa Kemal olmak üzere laikliğe duyarlı olanları zecrî önlemler almaya sevk etti.

İsyan çıkınca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hükümetçe alınan önlemleri destekledi. Ancak rejimi korumak üzere getirilmesi istenen olağanüstü önlemlere karşı çıktı. Fethi Bey isyanı büyük bir tehlike addetmiyor, yöresel bir hareket olarak niteliyor ve sıkıyönetimle bastırılabileceğini düşünüyordu. İsmet Paşa ve arkadaşları ise isyanın Cumhuriyet'in temel değerlerine yönelik bir karşıdevrim hareketi olduğunu, bu nedenle de sert önlemlerin alınmasını öneriyorlardı. Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nda yapılan tartışmalarda milletvekillerinin İsmet Paşa'nın görüşlerinden yana tavır takınmaları üzerine Fethi Bey istifa etmek zorunda kaldı. 3 Mart 1925 günü yeni hükümeti kurma görevi İsmet Paşa'ya verildi. İsmet Paşa 4 Mart 1925'te hükümet programını Meclis'te okuyup güvenoyu aldıktan sonra, aynı gün ülkenin içinde bulunduğu durum ve yaşanan olaylar nedeniyle iç güvenliği, halkın huzurunu, toplumsal düzeni bozacak irticaî ve ihtilalci eylemleri önleyebilmek, devrimin temel dayanaklarını koruyabilmek, "masum halka zarar veren küstahları tepeleyebilmek" için yasal düzenleme yapmanın zorunlu olduğunu belirttikten sonra 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. Kanun tasarısı Meclis'te ciddî tartışmalara yol açtı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebusları tasarının Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğunu dile getiriyor ve iktidarın isyanı gerekçe gösterip tüm hak ve özgürlükleri kısıtlayacağını, basını susturacağını ileri sürüyorlardı. Tasarıyı savunanlar ise isyanın bastırılması ve iç güvenliğin sağlanabilmesi için yasalaşmasını zorunlu görüyorlardı.

İki yıl süreyle yürürlükte kalacak bu kanunla irticaya, isyana, ülkenin toplumsal düzenini, huzur ve sükûnunu, iç güvenliğini bozmaya yol açacak kuruluşları, kışkırtmaları, özendirmeleri, girişimleri ve yayımları hükümet, Reisicumhur'un onayı ile doğrudan ve idareten önlemeye yetkili kılınıyordu. Eylemlere karışanları hükümet, İstiklal Mahkemesi'ne verebiliyordu.

Bu kanunla ülkede henüz başlamış olan düşünce ve basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü kısıtlanmış oluyordu. 6 Mart'ta *Tevhidi Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sebilürreşad*, *Aydınlık*, *Orakçekiç*, *Seda-yı Hak*, *Sayha*, *İstikbâl*, *Kahkaha* gibi gazete ve dergiler kapatıldı. Ankara'da ve isyan bölgesinde olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Hükümeti eleştiren Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) gibi muhalif gazeteciler İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nde yargılandılar. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Hüseyin Cahit, Çorum'a sürgüne gönderildi. İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi görev alanı içindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın şubelerini kapattı. Ankara ve İstanbul şubeleri arandı. Ankara İstiklal Mahkemesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın irticai çalışmalarda bulunduğunu hükümete iletti.

Bu arada yapılan planlı askerî harekât ile isyancılar dağıtılıp elebaşları yakalandı ve İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılandı. Suçlu görülenler idam dahil çeşitli cezalara çarptırıldı. Yapılan soruşturmada isyancıların bir kısmının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla bağlantılı oldukları iddia edildi. Din ve dinen kutsal sayılan değerlerin politikaya alet edildiği gerekçesiyle hükümet, 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapatma kararı aldı.

Mustafa Kemal ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Halk Fırkası'na oranla çok daha tabana, yani halk kitlelerine yakın durmaktan yanaydı. Reformlarda aşırılıklara kaçılmadan temkinli adımlarla ilerleme programlarında yer aldı. Demokrasiden yana olduklarını ilan ediyor, tek dereceli seçim vaadinde bulunuyorlardı. Mustafa Kemal'in de-

mokrasi anlayışı ise farklıydı. Ülkede okuryazarlığın çok düşük olduğu, nüfusun büyük bir kesiminin kırsal kesimde ülke genelinden kopuk yaşadığı bir ülkede tek dereceli seçimle demokrasiyi ihdas etmek hayal mahsulü bir özlemin ötesine geçemezdi. Bir anda Batı'da gözlenen yüzyılların mahsulü siyasal demokrasiye geçmenin anlamı yoktu. Demokrasinin yolu uzun, engebeli ve meşakkatliydi. Öncelikle bir dizi reformu gerçekleştirmek gerekiyordu. Böylece bir anlamda bireysel özgürlüklerden önce "kolektif özgürlük" ihdas edilmiş olacaktı. Okuryazarlığa kısmi bir çözüm getirmeksizin, günlük yaşamda çağdaş bir görünüm kazanmaksızın genel oya başvurmak ülkede "vahdet"i, halkın birliğini bozacak, ülke her türlü iç ve dış saldırılara maruz kalacaktı. Nitekim birbiri peşi sıra patlak veren iç isyanlar durumun ne denli vahim ve hassas olduğunun kanıtlarıydı.

Saltanat ve hilâfet kaldırılmıştı. Ama ülkede henüz yoksulluk, fakr u zaruret kol geziyordu. İnsanları bir arada tutan Millî Mücadele ruhu, o sihirli özveri evresi çok uzun sürmeyebilirdi. Kişisel yakınmaların yoğunlaşması sonucu siyasî rejimde geriye dönüş olabilirdi. Tekrar düne özlem doğabilir, geçmişin saltanat günleri hatıra gelebilir, asude bir yaşam özlemi doğabilirdi.

Mustafa Kemal bunun farkındaydı ve o nedenle köklü reformlarla geriye dönüşünün önünü kesmek, diğer bir deyişle "gemileri yakmak"tan yanaydı. Bu da İttihatçıların "terakki" ya da "tekâmül" anlayışıyla değil "inkılâp"la, hatta "ihtilâl"le gerçekleşebilirdi. Bu nedenle bundan böyle Mustafa Kemal'in gündeminde uzun süre "inkılâp" yer alacaktı. Anadolu "ihtilâli"nin ardından "inkılâp" gelecekti. Çözüm "evrim"den değil "devrim"den geçiyordu. Mustafa Kemal "inkılâp" adamıydı. İhtilalci bir ruha sahipti. O ruh olmaksızın da Millî Mücadele sonlandırılamazdı. Ünlü hukukçu Tarık Zafer Tunaya "Atatürkçülük – Dün, Bugün, Yarın" başlıklı makalesinde yol ayırımını şu satırlarla ifade ediyordu:

"Devrim yapılırken insanlar beraber olabilirler, fakat zaman zaman belirli aşamalara geldikçe ve aşamalar değiştikçe, bakarsınız başka insanlar gelmiş, fakat beraber yola çıktığınız bazı insanlar gitmiştir. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman birçok insan var, devrimci oldukları halde birçok insan da yoktur. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapıldığı zaman da büyük tenkitler olmuş ve yine birçok kişi ayrılmıştır. 1922'nin 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gecesi saltanatın ilgasına gelince, büyük ama çok büyük muhalefetlerle karşılaşmıştır. Sonunda saltanat bir kanunla değil, bir Meclis kararı ile kaldırılabilmiştir. Bu ise fevkalâde ilginç bir noktadır. Cumhuriyet ilan edildiğinde de başta Rauf Bey olmak üzere Atatürk'ün en samimi arkadaşları bunun çok erken olduğunu söylemişlerdir. Ondan sonra, bulunduğu gibi, hilâfet kaldırılmış ve laiklik vs. gibi birçok devrim hareketleri birbirini izlemiştir. Fakat her defasında mutlaka ya kolektif ya kitlesel yahut da kendi devrim ekibi içinden çıkan muhalefetlerle karşılaşılmıştır."[37]

İsmet İnönü ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

İsmet İnönü Cumhuriyet Halk Partisi'nin 40. Kuruluş Yıldönümü nedeniyle "Siyasî Hayatımızın 43 Yılı ve CHP" başlıklı makalesinde Terakkiperver Fırkası'na da yer vermişti. 40 yılı geride bıraktıktan sonra İsmet İnönü Terakkiperver Fırka konusunda şöyle düşünüyordu:

> 1923 yılında yapılan Meclis seçiminde millet huzuruna yine siyasî teşekkül olarak Müdafaa-i Hukuk çıktı. Netice Müdafaa-i Hukuk milletvekillerinden kurulu, bir tek parti Meclisi olmuştu. Şu farkla ki: Geçen İkinci Grup'un uzlaşmaz ve Atatürk idaresinin karşısında sanılan üyelerinden hemen hiçbirisi Meclis'e gelmemişti.

37 Tarık Zafer Tunaya, "Atatürkçülük – Dün, Bugün, Yarın," içinde *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 224.

Bununla beraber, Büyük Millet Meclisi'ndeki tek parti -bu partideki geçimsizliğin, beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak- tabiî ve suni gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiştir.

Bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi karşısında kurulmuş oldu. Ve bunu idare edenler arasında millî mücadelenin ön safında hizmet etmiş ve tanınmış belli simalar bulundu.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programında bulunan "Millî ve dinî geleneklere sadakat" sözü, büyük reformlar ve inkılâplar yoluna girmiş olan, Atatürk idaresi ve Cumhuriyet Hak Partisi iktidarına karşı, muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi sayılmıştır.

Aslında bu iddia, her büyük reformun karşısında, tabiî ve meşru olan muhafazakâr cereyanı temsil eden masum bir iddia olarak görülebilirdi. Kaldı ki Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini hiçbir vakit söylememiştir. Ancak devletin yeni kurulduğu günlerde; partiler arasındaki münakaşaların, süratle had bir safhaya sürüklenmesi sebebi ile ve bu çekişme esnasında, doğuda patlayan Şeyh Sait İsyanı zamanında bu parti sahneden çekilmiştir.

Kaydedilmeye lâyıktır ki Terakkiperver Fırka'nın başında bulunanlardan büyük kısmı, mazileri ve zihniyetleri itibariyle, ileri fikirli ve ıslâhatçı insanlardı. Bu insanlar, parti sahneden çekildikten sonra da temiz ve vatanperver duygularla her sahada memlekete hizmet etmekte devam etmişlerdir. Böyle bir hadiseyi, 1930'da, Serbest Fırka teşekkülünde ve ihtilâfında görüyoruz..."

İstiklâl Mahkemeleri

Yargı bağlamında 20'li yılların bir özelliği de İstiklâl Mahkemeleri'ydi. Millî Mücadele yıllarında ülkenin ve ulusun olağanüstü bir tehdit altında bulunduğu bir dönemde TBMM kendi içinden seçtiği milletvekillerinden kurulu mahkemelere olağanüstü yetkiler vermişti. Bunlar devrim mahkemeleriydi. İstiklâl Mahkemeleri iki hatta üç dönemde faal oldu. İlki Millî Mücadele içinde kurulan 11 Eylül 1920'den 1922 sonuna kadar çalışan 14 İstiklâl Mahkemesi, diğeri Aralık 1923-Şubat 1924'te İstanbul'da çalışan ve nihayet Şeyh Sait İsyanı üzerine 7 Mart 1925–7 Mart 1927 arasında faal olan Cumhuriyet dönemi mahkemeleriydi. Özellikleri bakımından birinci dönem, asker kaçakları, casus, bozguncu, düşmanla işbirliği yapan, vatan ihanetine giren suçlar; ikinci dönem ise Cumhuriyet'e karşı girişilen isyan, Cumhuriyet'in bölünmezliği, ülke ve ulusun bütünlüğüne karşı girişilen her çeşit engelleyici tepki suikast, yayın yoluyla Türk Devrimi'ne karşı halkı tahrik, dini siyasete alet etmek vb. suçları kapsadı.

İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşunda, Fransız İhtilâli sırasında (Mart 1793) olağanüstü yetkilere sahip olarak kurulan "İhtilâl Mahkemeleri" örnek alındı. 29 Ekim 1793'te resmen bu adı alan "Fransız İhtilâl Mahkemeleri", Danton'un Mart 1792'de yaptığı teklifin Convention'ca kabul edilmesiyle kurulmuştu. Bu mahkemeler devrim düşmanı her teşebbüsü, hürriyet, eşitlik, birlik, Cumhuriyet'in bölünmezliği ilkesine, devletin iç ve dış güvenliği aleyhine her suikastı ve krallığı tekrar kurmak hedefini güden, millet hâkimiyetine karşı koyan bütün komploları yargılamak ve cezalandırmak yetkisi ile kurulmuştu. Kuruluş amacı, şekli, yetkileri ve çalışma yöntemi bakımından İstiklâl Mahkemeleri sanki Fransız İhtilal Mahkemeleri'ni örnek almıştı.

Mustafa Kemal, "Takrir-i Sükûn Kanunu'nu baskı unsuru olarak kullanacağımızı düşünenler ve bu düşünceyi halka aşılamaya çalışanlar oldu. Biz alınan olağanüstü fakat yasal önlemleri hiçbir vakit ve hiçbir şekilde

yasaların üstüne çıkmak için araç olarak kullanmadık. Tam tersine ülkede huzuru ve iç güvenliği sağlamak için uyguladık. Devletin hayatını ve bağımsızlığını korumak için kullandık. Biz o önlemleri, milletin medeni ve sosyal gelişmesinde yararlı kıldık" diyerek yasayı savunacaktı. Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1927'den itibaren iki yıl daha uzatıldı. 4 Mart 1929'da tümüyle yürürlükten kaldırıldı.

14 Haziran 1926'da İzmir Suikastı sonrasında bazı paşalar tutuklanmış ve idam hükmüyle yargılanmışlardı. İçlerinde Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi İstiklal Savaşı'na katılanların da bulunduğu bu komutanlar, Türk ordusu subaylarının protesto gösterileri sonucu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "özel affı" ile idamdan kurtulmuşlardı.

İzmir Suikastı ve "Demokratik Nizam"

İzmir'de, Atatürk'ün muhalifleri tarafından tertiplenen suikastın neticesinde Atatürk öldürülemedi. Fakat, bu suikast teşebbüsü ile demokratik nizam öldürülmüş oldu.

Suikast muhaliflerin tasfiyesi için siyasî iktidara bir fırsat verdi. Bir kısmı idam edildiler. Diğer bir kısmı, mesela, Sabit Sağıroğlu, Halet Sağıroğlu, Kâzım Karabekir, Rauf Oray, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Cahit Yalçın gibi kimseler ise Atatürk'ün vefatı tarihine kadar siyasî hayattan menedilmiş olarak, kendi kabuklarına çekilip yalnız başlarına yaşamaya mahkûm edildiler.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti rejimini kurması hali, bu olaydan sonra başlamıştır. Her türlü mâniler ortadan kalkmış olduğu için Garpçılığa doğru ileri hamleler bu olaydan sonra yapılmıştır.

Sayın Falih Rıfkı Atay'ın ifadesiyle, Cumhuriyet devrinin inkılâpları, İzmir'de kurulan sehpalar üstüne istinat ettirilmiştir."

Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin mevkii*, cilt 1, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 66.

20. yüzyılın ilk yarısında dönüşüm arayışı içersinde olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de halkçılık "siyasal demokrasi"den farklı bir çizgide evrildi. Bunda Cihan Harbi'ne neden olan sorunların payı büyüktü. Özellikle Düvel-i Muazzama diye bilinen büyük devletlerin dünya ölçeğinde paylaşım sorunlarını çözemeyişleri ve dünyayı topyekûn bir savaşla büyük bir felakete sürüklemeleri kapitalizm ve demokrasiye olan güveni büyük ölçüde sarsmıştı. 19. yüzyılın inşasında başı çeken liberalizm yıpranmış, yeni arayışlara neden olmuştu. Bu arayışlar iki dünya savaşı arası daha da belirginleşecekti. 1919-1939 bir anlamda demokrasinin karanlık çağıydı. Bunalımların buluştuğu, örtüştüğü ve çöküntülerin birbiri ardı sıra geldiği bir evreydi. Demokrasiler giderek gerilemiş, yerini otoriter ve totaliter rejimlere bırakmıştı.

İşte bu denli sorunlu bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti kuruluyor ve yeni bir ulus-devlet doğuyordu. Millî egemenlik, güçler birliği ve halkçılık bu evrede Halk Fırkası çatısı altında ulus-devletin inşası yönelik temel ilkeler oldu. Her üç ilke de son kertede dönemin dayanışmacı [solidarîst] toplum anlayışının bir ürünüydü. Dayanışmacılık Tek Parti döneminin toplum felsefesini oluşturdu. Radikal birçok reform bu evrede, kimi kez halka rağmen, gündeme geldi. Geçmişin sürgit durağan yapısıyla bağ ancak "halka rağmen, halk için" anlayışıyla koparılabiliyordu. Bu evre son kertede "siyasal demokrasi"yle bağdaşmıyordu; ancak, birçok reform çoğulcu bir toplumsal yapıya geçiş için zorunluluk arz ediyordu.

Atatürk, İzmit Kasrı'nda 16-17 Ocak 1923 günü gazetecilerle yaptığı söyleşide Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun çıkışına vesile olan "Halkçılık Programı"nın aceleye geldiğini söylüyordu: "Biraz sonra bazı usuller, kanunlar ve kaideler mevzuubahs edenler oldu. Ve hatta bir program da hazırlamakta olduklarını işittim. [Burada söz konusu kişiler daha sonra İkinci Grup'u kuracak olanlar] Bunun üzerine arz ettiğim proje esasâtına göre bir program yaptım. Hatta pek aceleye gelmişti. Halk programı namı altındaki bu projeyi bir gece tab'ettirdim. Ertesi günü ictimâ eden zevâta dağıttırdım."

Muhalefet ve Takrir-i Sükûn

Cumhuriyet Halk Fırkası resmen 1923 yılında kurulmuş, ilk kongresini 1927'yılında gerçekleştirmişti. Partinin tarihinde bu kongrenin farklı bir yeri oldu. Atatürk ünlü *Nutuk*'unu bu kongrede okumuştu. Kongrede fırka tarihini yakından ilgilendirecek önemli kararlar alındı. Ancak, zamanla *Nutuk* kongreyi gölgede bıraktı. Yüzbinlerce baskısıyla her eve giren *Nutuk*'un bu kongrede okunduğu unutulup gitti. Yayın aşamasında da kongre zabıtları ve *Nutuk* ayrı ayrı basıldı. Oysa *Nutuk*'un ardından kongrede kabul edilen nizamname *Nutuk*'un söylemiyle yakından ilgiliydi. CHF'ye ve iktidara yepyeni bir yapı kazandırıyordu. Yine kongrede yayımlanan Umumî Riyasetin Beyannamesi CHF için dönüm noktası oldu. Adı program olmasa da bu beyanname fırkanın 1931'de ilân edilecek programının ana çizgilerini içeriyordu. Hatta parti programı olmanın ötesinde bir icraat programıydı. Bu üç belge; Nutuk, Nizamname ve Umumî Riyasetin Beyannamesi Gazi Mustafa Kemal'in karizmatik kimliğini pekiştirecek ve onu "Tek Adam" yapacaktı.

1927 yılı önemli bir kırılma noktasıydı. Cumhuriyet'in kuruluş ertesi bunalımlı 1923-1926 evresi sona ermişti. Millî Mücadele'nin başından beri Mustafa Kemal'in karşılaştığı muhalefet İzmir Suikastı girişimiyle son kozunu oynamıştı. 4 Mart 1927 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'ya birlikte her türlü muhalif ses susturulmuştu. İstiklâl Mahkemeleri basım dahil geniş bir kesime gözdağı vermişti. 2 Eylül'de "Tekâya ve Zevayanın Seddine ve İlmiye Sınıfı ile Kisvesine ve Bilumum Devlet Memurlarının Kıyefetlerine Dair İçra Vekilleri Heyeti Kararnamesi yayımlanacaktı. 5 Kasım'da "devrim hukuku" ağırlıklı derslerin verileceği Ankara Hukuk Mektebi açılacaktı. 30 Kasım'da tekkelerin, türbelerin kapatılması ve tarikatların kaldırılması konulu kanun kabul edilecekti. Kanunda " Bilumum tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde hakk-ı temellük ve tasarrufları bâki kalmak üzere, kâmilen seddedilmiştir" deniyordu. Yine kanuna göre "bilumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimalîyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmeti ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde selâtine ait veya bir tarikata veya cerr-i menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülgadır" deniyordu. Kanun, bütün bu kapatılan yerleri açanlarla yasak edilen unvanları kullananların cezalandırılacağını bildiriyordu. Mustafa Kemal, 30 Ağustos günü Kastamonu'da verdiği bir söylevde "Efendiler ve ey millet, biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakikî tarik, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak, insan olmak için kâfidir. Rüesa-yı tarikat bu dediğim hakikati, bütün vuzuhiyle idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık vâsıl-ı rüşt olduklarını elbette kabul edecektir" demişti. Bir yıl sonra, 17 Şubat 1926'da İsviçre Medenî Kanunu'na dayanın Türk Medenî Kanunu kabul edilecekti.

Köklü reformların sürdürülebilmesi için engeller ortadan kalkmış sayılıyordu. Bu arada üçüncü dönemle birlikte Atatürk Meclis üyeliği için tek seçici konumunu kazanmış, Meclis'in kendisine sadık kalacağı bir yasama organı oluşturmuştu. İşin başında yola çıkılırken sarayın gücünü kırmaya yönelik Meclis Hükümeti sistemi gücü

yasamada toplamıştı. Heyet-i Vekile'nin bağımsız bir kimliği yoktu. Oysa şimdi işler tersine dönmüştü. Güç yürütmedeydi. Hükümetin başında İsmet İnönü vardı. Ordu ise Fevzi Çakmak'a teslim edilmişti. Her ikisi de Atatürk'e sadık komutanlardı.

Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte siyasal yapılanmaya öncelik verilmiş, ardından laik bir düzen için gerekli hukuk reformları gerçekleştirilmişti. Tanzimat'tan beri süregelen hukuk reformlarının son evresi, özel hukukta "şer'i" alandan "nizamî" alana geçiş Medeni Hukuk'la tamamlanmış sayılırdı. Diğer bir deyişle Osmanlı reformcularının bir türlü gerçekleştiremedikleri özel hukuk alanında Batı'dan esinlenen aile hukuku başta olmak üzere özel hukuk yeni rejimin laiklik anlayışını taçlandırmıştı.

1926 Medeni Kanun büyük bir hukuk devrimiydi. Ancak tüm bu reform girişimleri muhalefetin direnişiyle karşılaşmıştı. Bu denli kökten reformlara halkın hazır olmadığı kanısı hakimdi. Millî Mücadele safında yer almış birçok kişi kademeli bir geçişten yanaydı. Son kertede Gazi'nin iradesi üstün geldi.

Ülke insanı yüzyıllardan beri geleneksel yaşam normlarıyla sürgit varlığını sürdürmüştü. Kimi yazarlar bunu Ortaçağ zihniyeti olarak yorumluyordu. Zihinsel normlar, kültür kodları günü birlik değişime uğratılamıyordu. Bu nedenle daha ilk Meclis'ten beri Gazi'nin radikal tavırları yol arkadaşları nezdinde muhalefetle karşılaşmıştı.

Millî Mücadele başlangıç evresinde hilâfet ve saltanatın konumu nedeniyle ilk belirtileri ortaya konmuşsa da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ve İkinci Grup diye bilinen muhalefetin ortaya çıkışı ertesi yol ayrımı daha bir belirginleşmişti. Egemenlik Meclis'in açılışından itibaren sorun oldu. Çoğu mebus egemenliğin kaynağını saltanatta ve hilâfette görüyordu. Saltanat lağvedildikten sonra bile hilâfet makamının sembolik de olsa devletin tepe noktasında yer alması gerektiğini savunanlar az değildi. Bu nedenle Cumhuriyet'in kuruluşunu gereksiz, zamansız ya da erken bulanlar çok oldu. Sadarete, saltanata, hilâfete bağlı olan, aydın zümre ve basın dahil, geniş bir kesim Cumhuriyet'e karşı tavır koydu. Kimi komutan ve ünlü şahsiyet Cumhuriyet'in ilanının "oldubitti"ye getirildiği kanısındaydı.

Evet, Millî Mücadele'de düşmana karşı ortak tavır konmuştu, ama yeni bir yapılanmaya gidildiği evrede, Türkiye'nin siyasî yapısı, bu arada toplumsal, ekonomik ve kültürel kimliği konusunda görüş birliği yoktu. Birçok aydın ve İstanbul basını Ankara'nın başkent oluşunu bile kabullenemiyordu. Payitaht yeni Türkiye'nin başkenti olmalıydı.

Üçüncü Dönem Seçimleri 1927

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre 1923'te mebuslar iki yıl için seçilmişlerdi. 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı yasa uyarınca, seçim dönemi dört yıla çıkarılmıştı. Böylece ikinci dönem 1927 yılında sona eriyordu. 1927 yaz aylarında yeni seçimlerin yapılması gerekiyordu.

Bu arada toplumda yüzyılları kapsayan ve alışılagelen inanç haline dönüşmüş padişah iradesinin yerini alan ulusal iradeye yeterince saygınlık, üstünlük ve kutsallık kazandırmak için, ilkeli ve disiplinli kuşakları kapsayan uzun uğraş harcanması gerekiyordu. Millî iradenin niteliklerine uygun biçimde halkın gözünde ve gönlündeki yerinin korunması için düzenli seçimlerin yapılması gerekiyordu.

Katılımcı demokrasi kültürü yeterince gelişmemiş olan toplumda temel sorun ulusu temsil edecek, ulus adına egemenlik hakkını kullanacak heyetin oluşumuydu. Bu nedenle Cumhuriyet tarihi boyunca seçim mevzuatının tartışması hep gündemde kaldı. 1927'de genel seçimlerin yenilenmesine karar verilince önce geçmiş deneyimlerin, yaşanan olayların ışığında geleceğin gereksinimleri dikkate alınarak gerekli düzenlemeler yapıldı. Köklü dönüşümlerin gündemde olduğu, dönüşümlerin toplumca benimsenip inkılâpların yerleşmesini sağlayacak geniş dünya görüşlü aydın kişilerin çoğunlukta olduğu bir meclisin meydana getirilmesi hedefleniyordu.

Bu amaçla önce 23 Haziran 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası, Fırka Nizamnamesi'ni değiştirerek milletvekili adaylarını saptama yetkisini Fırka Divanı'ndan alarak doğrudan fırka başkanına verdi. Gazi, yapılacak seçimlerin önemini, kapsamını ve amacını belirleyen bir beyanname yayımladı. 30 Ağustos 1927'de kamuya açıklanan beyannamede şu satırlar yer alıyordu:

"Aziz Vatandaşlarım,

İstiklâl Mücadelesi'nin zade-i tabiisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası son dört senelik mesuliyet devresini bitirdi, önümüzdeki dört senelik devrede dahi siyasî mesuliyet deruhte etmek üzere bugün vatandaşların teveccüh ve itimadına arz-ı vücut ediyor.

Benim ve mefkure ve kanaat arkadaşlarımın Cumhuriyet Halk Fırkası namı altında geçen dört sene zarfında vatanın mukadderatı üzerinde sarf ettiğimiz mücadelelerin semeratını bugün huzur-ı vicdan ile tahattur edecek mevkide bulunuyoruz. Dört sene evvel büyük ve emsalsiz bir mücadeleden şan ve zaferle çıktıktan sonra yeni Türk Devleti milletlerin tabii ve ebedî hayatını tanzim eden ve asla inkıta ve tevakkuf bilmeyen mesaî ve ihtiyacat karşısında bulunuyordu. Türk tarihi zaferlerle malîdir ve zaferlerden sonra milletin umumî hayatında ve istikbalinde müessir olacak esaslı tedabir ve ıslâhat yolunda mühim neticeler alındığı mesbûk değildir. Bunun içindir ki mazideki zaferlerin tesirleri muvakkat olmuş ve millet ondan sonra daha müşkil şerait ve açık söylemek mecburiyetindeyim ki inhitata maruz kalmıştır. Ben ve siyasî fırkam zaferden sonra geçen dört sene zarfında bilhassa bu esasî nokta-i nazardan hareket ettik. Milletimiz silâhın ve siyasetin emsalsiz zaferlerini kazandıktan sonra milletin istikbaline dikilen nazarlarımızla bir lahza sükûn ve rahat hissetmeksizin milletin istikbalini ebedileştirecek esaslı hedeflere vakf-ı mesaî eyledik.

Aziz Vatandaşlarım,

İstiklâl Mücadelesi'nden "Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir" düsturunu kazanarak çıkan milletimiz, henüz bu düsturu devletin şekl-i resmîsinde kâfi ve tereddütsüz anlaşılacak ve Türk milletinin ebedî hayatında ve beynelmilel münasebatında herhangi bir iltibas ve makûs ümide mahal vermeyecek bir tarzda tatbik edememişti. Cumhuriyetin ilânı ile Hâkimiyet-i Milliye düstûrumuz, halde ve istikbalde Hâkimiyet-i Milliye hududu dahilinde gösterilmek istenilecek aykırı ihtimalâta set çekmiş oldu. Türk milletinin başında belâ olduğu asırlardan beri sabit olan hilâfetin ilgası ile Türk Cumhuriyeti tarihin cereyanında lâyık olduğu temiz ve kavî mevki-i itibarı bihakkın ihraz eyledi. Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk İstiklâli gibi Türk Cumhuriyeti'nin de hilâfetten ve her gûna iştirak ve müdahalâttan azade olan salim şeklinde ilelebet muhafazaya vakf-ı vücut eylemeyi vatanın birinci derecede sebeb- i mevcudiyeti addetmektedir.

Aziz Vatandaşlarım,

Geçen dört sene zarfındaki icraâtımızı burada müfredatı ile saymak istemem. Kezâlik milletimizin muktazi ihtiyacâtına tevafuk eden teşebbüsâtımızı tahakkuk ettirmek için açık ve merdane mesâimize muarızlarımızın ne kadar meşkûk mahiyette mevani-ikaına çalıştıklarını da tahattur ettirmeyeceğim. Yalnız bu memleketin siyasî hayatında gayr-ı mesbûk olan bir noktayı zikredeceğim; biz dört sene evvel

siyasî mevki-i iktidar için milletten itimad ve emniyet istediğimiz zaman neleri icra etmeyi vaad ve ilân eyledikse, onları evvelce derpiş edebildiğimizden daha mükemmel ve daha radikal bir surette tahakkuk ettirdik. Dört sene evvel sair esasî mesâil meyanında Hâkimiyet-i Milliye hayatında dikkatli olacağımızı, milletimizin umumî hayatını asrî ve medenî kanunlarla ıslâha çalışacağımızı, aşar vergisi ve tütün meselesi üzerinde ıslâhat yapabileceğimizi ve memleketin şimendiferlerini ve vesâit-i nakliyesi üzerinde tedabire tevessül edebileceğimizi derpiş ediyorduk. Hâkimiyet-i Milliye düstûru, hilâfetsiz Türk Cumhuriyeti ile en mükemmel şekile irtika ettirildi. Aşar sistemi külliyyen ilga olundu, tütün inhisarı millileştirildi. Memleketin umumî hayatına esas olan kanunlar ise yarım ve tedrici tahavvülat ile avutucu ve uzatıcı bir istihaleye düşmeksizin ilmin ve medeniyetin en yüksek eserleri suretinde tecelli ettirildi.

Memleketin haricî siyasetinde takip ettiğimiz açık, dürüst ve müsalemetperverâne olduğu kadar itimad-ı nefse müstenid ve Türk milletinin yüksek haysiyet ve kudreti ile mütenasib hatt-ı hareketi, milletimizin halen ve istikbalen mes'ud-ı inkişafatını her ne olsa tevakkuftan siyanet edecek bir emniyet yolundadır.

Her türlü inkişafın temeli olan muvasalât meselesinde ve tahsisen şimendiferler siyasetinde bugüne kadar tahakkuk ettirdiğimiz esaslar, Türk milletinin iktisad ve imar kabiliyetine ve yüksek hayatiyetine şayan-ı iftihar delâil meyanına girmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın malî ve iktisadî zeminde tahakkuk ettirdikleri, vaktiyle program halinde ifade olunduğu zaman muarızlarımızca o derece gayr-ı mesbuk ve gayr-ı mümkün görülmüştü ki onlar, bütçe muvazenesi, aşarın ilgası ve şimendiferler inşası gibi tasavvuratı bizi tahtie için emsalsiz fırsat zannetmişlerdi.

Fırkamızla muarızlarımızın arasındaki başlıca zihniyet farkı bizim büyük Türk milletinin temayülât ve ihtiyacâtını hakkıyla bulmakta isabet ettiğimiz kadar, Türk milletinin hayatiyet ve kudretindeki hazineyi de lâyıkı ile takdir edebilmekteki kifayetimizdir.

Bir milletin siyasî mukadderatında mevki sahibi olabilmek için onun ihtiyacını müşahede ve onun kudretini takdirde ehliyet sahibi olmak birinci şarttır.

Aziz vatandaşlarım,

Önümüzdeki dört sene için Cumhuriyet Halk Fırkası'na yeniden itimad etmenizi istediğim bugünde, benim ve mefkure ve mesaî arkadaşlarımın istikbale ait düşüncelerimiz dört sene evvelkinden daha vazıh ve daha kafidir. Türk vatanının itilâsı için önümüzde hallolunacak meselelerin çok ehemmiyetli olduğu kanaatinde ve bunların halli için bütün mevcudiyetimizi vakfeylemek azmindeyiz.

Türk vatanının dahilî ve haricî siyasetinde vahdet ve emniyeti ile Türk vatanının inkişafı ve ümranını yeni devre-i mes'uliyetimizden yüksek tecelliyâta mazhar kılacağımızı ümit ediyoruz. Bilhassa millî iktisadî meselelerimizin halli için mesâimizi suret-i mahsusada tevcih ve teksif edeceğiz.

Dahilde nifak ve şikaka müsaade etmeyen ve nimet ve külfeti bütün memlekette her vatandaş için müsavî tutan millî vahdet hududu içinde iktisadî inkişafa mesaimizi vakfetmek; işte dahilî siyasetimizin esası bu olacaktır.

Aziz vatandaşlarım,

Cumhuriyet Halk Fırkası namına mebus namzetlerini ben kendi imzamla reyinize arz ediyorum, mebus namzetlerini takdim ederken mazinin tecrübelerini ve âtinin talep ettiği yüksek vazifeleri bilhassa göz önüne aldım, bana lâyık gördüğünüz itimad ve mes'uliyetin dört sene sonra tekrar temiz hesabını arz edebilmek için mesaî arkadaşlarımı intihabta bilhassa itina göstermeye çalıştım. Mebus olarak vazife ve mes'uliyet mevkiinde beraber çalışacağımız arkadaşlarımızın geçen tecrübelerden istifade ederek vazifelerini hüsn-i ifâ edeceklerini ve bilhassa mebusluğun her mülahazadan akdem bir millet vekâleti olduğu ve bunun resmî ve hususî hayatta dahi birçok manevî vecibe ve külfetleri bulunduğunu nazardan uzak düşürmeyeceklerini kuvvetle ümit ederim.

Aziz vatandaşlarım,

Hayatımda en büyük mesnet ve kuvvetim vatandaşlarımdan gördüğüm itimat ve müzaherettir. Bütün vazifelerimde manevî ve vicdanî olan en büyük endişem emanetinizin hürmet ve kudsiyetine mütemadiyen dikkat etmektir. Büyük Millet Meclisi'ne mebus olmak üzere takdim ettiğim namzetlere rey vermekle bana ve fırkama yeni hizmetler için imkân ve fırsat vereceksiniz. Türk Cumhuriyeti'ne ve aziz vatanımıza istikbalde daha büyük hizmetler edebileceğimize kâfi emniyetim vardır. Türk milletinin istikbali, bugünkü evlatlarının isabet-i nazarı ve yorulmak itiyadında olmayan çalışmak azmi ile büyük ve parlak olacaktır."

30 Temmuz - 5 Ağustos 1927 tarihleri arasında ikinci seçmen (müntehib-i sani) seçimleri yapıldı. Tek partinin katıldığı Üçüncü Dönem seçimlerine 2 Eylül 1927'de saat 08.00'de başlandı. Ankara'da müntehib-i saniler Şehremaneti'nde, salona alınarak, seçimin yapılma yöntemi inceleme heyeti başkanı ve şehremini (belediye reisi) Asaf Bey tarafından, erkek nüfusa göre Ankara'dan sekiz milletvekili seçileceği, oy pusulasına sekiz isim yazılacağı, fazla isimlerin dikkate alınmayacağı, bağımsız aday olmadığı açıklandıktan sonra, fırka adaylarını tanıtıp, huzurdaki sandığın boş olduğu, mühürlendikten sonra reylerin serbestçe atılacağını belirtti. Oylamaya saat 14.00'te başlandı. Bağımsız aday olmayan Ankara'da, fırka adayları oybirliği ile seçildi.

İstanbul'da seçim sandığı, üniversite salonuna kondu. 1461 ikinci seçmenden 1458'i oylamaya katıldı. Bağımsız aday, tütün işçisi Hasan Hüsnü 1 oy aldı. Gösterilen parti adayları seçimleri kazandılar.

63 seçim bölgesinde yapılan milletvekili seçimleri, 6 Eylül 1927'de tamamlandı. Bütün illerde Cumhuriyet Halk Fırkası adayları milletvekili seçildiler. Toplam sayı 316 idi.

Gazi Hazretleri, gösterdiği adayların oybirliği ile seçilmesi üzerine 7 Eylül 1927 tarihinde millete aşağıdaki beyannameyi yayımladı.

"Aziz Vatandaşlarım,

İntihabat neticelendi. Cumhuriyet Halk Fırkası namına takdim ettiğim namzetler memleketin her tarafında aziz vatandaşlarımın müttefikan umumî tasvip ve intihabına mazhar oldu. Aziz vatandaşlarımın tezahüratındaki asil manayı yüksek mes'uliyet hissi ile ve lâyıkı ile ihata ediyorum. Vatandaşlarım intihab reyleri ile benim ve siyasî fırkamın geçen icraatımızı müttefikan tasvip ve teyid ettiklerini ve gelecek devredeki mesaimizi itimad ve emniyet ile teşcî eylediklerini izhar ettiler. İntihabatın bu yüksek manası dikkati celb etmekten hali kalmayacaktır.

Evlatlarının serbest reyleri ile memleketin mukadderatını kalben emniyet beslediği ellere tevdi eden Türkiye millî mefkuresinde sebat ve millî mesaide sarsılmaz vahdetle muhterem ve kâvî bir mevcudiyet olduğunu bir daha göstermiş oluyor. İtimad-ı nefsimizi tarsîn ve îlâ eden aziz vatandaşlarıma âtiye ve yeni muvaffakiyetlere itimadımızın kavî bir halde bulunduğunu tezkâr ederim. Bu beyanâtım aziz vatandaşlarıma hakikî ve samimî minnettarlıklarımın ifadesi, Büyük Millet Meclisinin yeni devresinin arifesinde benim ve siyasî fırkamın mahlûl olduğumuz derin vazife hissiyatımın izharıdır."

—

Büyük Kongre'ye Gidiş

Halk Fırkası'nın 1923 Nizamnamesi'nin 8. maddesine göre, CHF kongrelerinin her yıl 23 Nisan'da toplanması gerekiyordu. Zorunluluk durumunda bir yıl ertelenebilecekti. Ancak önemli siyasî gelişmeler gerekçe gösterilerek CHF Büyük Kongresi bir türlü toplanamamıştı. Fırtınalı dönem nihayet 1927'de son bulmuştu. Olağanüstü durum sona ermiş sayılabilirdi. İsyanlar, ayaklanmalar bastırılmış, İzmir Suikastı ertesi muhalefet susturulmuştu. Bu arada yasamanın yargı alanındaki ayağı İstiklâl Mahkemeleri de kaldırılmıştı. Takrir-i Sükûn Kanunu henüz yürürlükteydi. Ama yayımlandığı döneme oranla fazla etkinlik gösterecek bir ortam yoktu.

Reisicumhur ve CHF'nin Umumî Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bir süredir partisinin kongresinde okumak için uzun bir söylev hazırladığı biliniyordu. Basında bununla ilgili haberler 1927 Mart ayından itibaren çıkmaya başlamıştı. Kongrenin tarihi de henüz belli değildi. Ama üçüncü dönem seçimleri ertesi toplanması doğaldı. Özellikle yurtdışı yazışmalarında Gazi'nin *Nutuk*'unun 1000 sayfa dolayında olacağı duyurulmuştu. Sefaretler aracılığıyla dış dünyadan yabancı dildeki baskıları için sipariş alınabilecekti.

Gazi Ankara'da yoğun bir biçimde söylevini bir an önce bitirme çabası içerisindeydi. Uykusuz geceler art arda geldi ve Gazi 22'yi 23 Mayıs'a bağlayan gece bir kalp spazmı geçirdi. Doktorların dinlenme tavsiyesine uyarak, 16 Mayıs 1919'dan beri görmediği İstanbul'a gitmeye karar verdi. 1 Temmuz günü İzmit'te trenden indi. Ertuğrul yatına geçti ve İstanbul'a geldi. Kendi deyişiyle Dolmabahçe Sarayı'nda "müsafir edildi." Üçüncü Dönem için yapılan iki dereceli seçimleri Gazi İstanbul'dan izledi. Bu arada, *Nutuk*'un geri kalan bölümlerini özet bir biçimde yazdı ve yazdırdı.

Gazi, seçimlerden sonra 30 Eylül günü İstanbul'dan ayrıldı. Mudanya'ya geçti. Bir süre Bursa'da kaldıktan sonra Ankara'ya döndü. Bu arada *Nutuk*'un kaleme alınma işi büyük ölçüde tamamlanmıştı. Mustafa Kemal Ankara'ya gelir gelmez bir dizi sekreter *Nutuk*'un yazımını tamamlamak için zamanla yarışıyorlardı. 15 Ekim günü *Nutuk* okunmaya başlandığında henüz ayrıntılı metnin yazımı sürüyordu.

Bu arada seçimlerden önce CHF Nizamnamesi'nde önemli bir değişikliğe gidildi. Değişiklik üçüncü dönem Meclisi'nde Mustafa Kemal'i sorunlarla karşı karşıya bırakmayacak bir yapının ortaya çıkmasına yönelik bir önlemdi. İlk Meclis'te epey yoğun bir muhalefet oluşmuştu. Zaman zaman Mustafa Kemal yanlıları sayıca muhalefetin gerisinde kalıyorlardı. Gazi, savaş ortamında başkomutan olarak bu engelleri aştı. Keza İkinci Dönem'de de Mustafa Kemal birçok kez arzu ettiği desteği bulamamıştı. Oysa inkılâplar için Meclis çoğunluğu gerekiyordu. Toplanacak kongrede nizamname değişikliğine gidip seçimlerde mebus namzetlerinin tespit ve ilânına ait maddelerde "tadil ve tashih" yapılacaktı. Düzenleme mebus adaylarının bilfiil Cumhurreisi tarafından belirlenmesine yönelikti. Böylece Meclis Mustafa Kemal'e tam destek vermiş olacaktı.

Ancak, kongre başlangıçta Haziran ayında yapılacaktı. Böylece kongrede nizamnamede gerekli değişiklik

yapılarak seçimlere gidilecekti. Kongrenin Ekim ayına alınması, seçimlerin kongreden önce yapılması anlamına geliyordu. Bu koşullarda "tadil ve tashih" kongrede yapılması gerekirken Haziran ayında CHF Grup Heyet-i Umumîyesi, nizamname hilafına 26. maddede "müttehiden" değişikliğe gitti. Böylece Mustafa Kemal'in önü açıldı. Gazi mebus adaylarını kendisi seçti ve Üçüncü Dönem Meclis'i Mustafa Kemal'e sadık mebuslardan oluştu. Mustafa Kemal oybirliği ile ikinci kez Cumhurreisi seçildi.

Mete Tunçay bu gelişmeyi şöyle yorumlayacaktı: "Aslında olan şey, milletvekillerini Atatürk'ün seçmiş olmasıdır. Yani Atatürk'ü milletvekilleri seçmiyor, milletvekillerini o seçiyor." *Nutuk*, yeni nizamname ve Umumî Riyasetin Beyannamesi birlikte düşünüldüğünde homojen bir Meclis çatısı altında yeni bir dönemin başladığı görülüyordu. Artık Tek parti dönemine girilmişti.

Büyük Kongre'ye Giden Yol

Cumhuriyet'in kuruluş evresinde 1923-1926 yılları bunalımlı bir dönem oldu. İstiklâl Mahkemeleri ışığında yol alındı. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu; 1925'te doğuda Şeyh Sait İsyanı patlak verdi; Terakkiperver Fırka kapatıldı; 1926'da İzmir'de Gazi'ye bir suikast girişimi ortaya çıkarıldı. Bu arada Takrir-i Sükûn Kanunu ile ülke basın dahil her türlü muhalefetin susturulduğu bir evreye girdi. İşte uzun süredir yapılamayan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kongresi, Büyük Kongre adı altında 1927 yılında böyle sorunlu bir dönemin ertesi toplandı.

Kongrede her şeyden önce Mustafa Kemal geçmişin muhasebesini yapacaktı. Bu, günlerini verip hazırladığı *Nutuk*'tu. Bu arada tek parti dönemini başlatacak olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yeni nizamnamesi Kongrede onaylanacaktı. Ve nihayet bir tür program olan Umumî Riyasetin Beyannamesi yine bu kongrede okunacaktı. Bu açıdan *Nutuk*'ta söylenenlerle yeni nizamname ve beyanname arasında yakın bir bağ vardı. Kongre tutanaklarından ayrı basılmışsa da *Nutuk*'u 1927 Kongresi'nden bağımsız düşünmemek gerekiyordu.

Büyük Kongre'nin Ruznamesi

1 – Fırka Umumî Reisi Hazretleri'nin kongreyi küşad nutku

2 – Nizamnamenin on birinci maddesi mucibince kongreye ikinci reis ve üç kâtip intihabı

3 – Nizamnameye tevfiken: Program, İrşad ve Neşriyat, Nizamname, Murakabe Raporları Tetkik ve Bütçe – Tetkik-i Hesabât Encümenlerinin intihabı

4 – Fırka Umumî Reisi Gazi Hazretleri'nin nutukları

5 – Nizamname tadilâtı

6 – Vilayet kongrelerinin temenniyâtı hakkında encümenin mazbatası

7 – Tetkik-i Hesabat Encümeni'nin heyet-i umumîyeye maruzatı

8 – Radikal ve Mümasili Demokrat Fırkaları İtilâfi'nın iltihak teklifinin tetkiki

9 – Umumî Heyet-i İdare intihabı

10 – Nizamnamenin on yedinci maddesine tevfiken makam-ı riyasetin beyanatı

Büyük Kongre ruznamesinin ilk şekline göre Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u gündemin son maddesini oluşturuyordu. Diğer bir deyişle yukarıda ele alınmış olan gündem maddelerin ardından *Nutuk*'u okuması gerekiyordu. Ama kongre toplandığında bir değişikliğe gidilmiş ve kongrenin ilk gününden itibaren *Nutuk* okunmuştu.

İhtilâl ve Otoriter Yapı

Fransa'da Rousseau'nun görüşleri ihtilâlin ileri aşamalarında Jakobenler'in, başta Robespierre'in görüşlerinin oluşumuna da zemin hazırlamıştı. Siyaset biliminde, Rousseau'nun düşüncelerinin otoriter, hatta totaliter anlayışa yol açabileceği ileri sürülmüştü. Türkiye'de de benzer bir gelişme gözlemlendi. Bu ihtilâlin mantığı gereğiydi. İktidar pekiştirilirken özgürlükler konusu geri planda kaldı. Daha doğrusu "kolektif özgürlük" anlayışı "bireysel özgürlük"lerin önüne geçti. Nitekim *Nutuk*, 1927 Nizamnamesi ve Umumî Riyasetin Beyannamesi üçlüsü birlikte ele alındığında *Nutuk*, her türlü muhalefetin alt edildiği, iktidarın sorgulanamayacak bir güç odağına dönüştürüldüğü bir döneme geçişin de habercisi oluyordu.

Kongre sırasında Hamdullah Suphi'nin İkinci Meşrutiyet'ten beri birer kültür ocağı olan başında bulunduğu Türk Ocakları'nın parti müfettişlerinin denetimine verilmesine muhalefet etmesi gücün merkezde toplanmasına olan tepkisinden kaynaklanıyordu. Göreli özerklik anlayışı birkaç yıl daha sürecek ve 31 yılında Türk Ocakları kapatılarak doğrudan fırka ile organik bağı olan "Halkevleri" kurulacaktı. Benzer bir süreci Türkiye Muallimler Birliği de yaşayacaktı.[38] Her türlü kültürel etkinlik parti gözetiminde Halkevleri çatısı altında gerçekleştirilecekti. Takrir-i Sükûn'la başlayan hükümran merkez anlayışı 1929 ertesi tüm dünyada gözlenen içine kapanma sürecinin de etkisiyle 30'lu yıllarda rejimi daha bir otoriter çizgiye yöneltecekti. Bu sürecin 1935 Kongresi ertesi vurgusu artacak, CHP Avrupa'nın otoriter ve totaliter rejimlerine paralel kararlar alacaktı. Ünlü Fransız siyaset bilimci Pierre Milza'nın Türkiye'deki rejimi "sol faşizm" olarak nitelendirmesine neden olacaktı.[39]

Nutuk, son kertede Millî Mücadele ile çıkılan yolda giderek güçlendirilen "hâkimiyet-i milliye" anlayışının doruk noktaya ulaştığı bir anlatıydı. Bu anlayış Gazi Mustafa Kemal'in iradesine, demokrasi özlemine rağmen rejimi kaçınılmaz olarak Tek parti'ye yöneltecekti. Serbest Fırka ile bir kez daha rejime esneklik kazandırmak istendiyse de ülkede henüz ortak "irade-i milliye"nin oluşmadığı, geleneğin, bağnazlığın hâlâ geçmişe, hurafeye prim tanıdığı görülerek, tekrar güçlü merkez anlayışının sürdürülmesiyle yola devam kararı alınacaktı. 30'lu yıllarda bu tür bir rejim her ne kadar "siyasal demokrasi" diye tanımlanan bir anlayışla bağdaşmasa da yine de o tarihlerde İtalya'da, Almanya'da, Orta Avrupa ve Balkanlar'da güçlenen otoriter ve totaliter rejimlerden farklı özellikler taşıyacaktı. Batıda seçkin tarihçi ve siyaset sosyoloğundan oluşan bir zümre Türkiye'yi yükselen faşist rejimlerle aynı gurup içerisinde görmeme eğilimindeydi.

Türkiye farklı bir konumdaydı. Uluslaşma sürecinin başındaydı. Bir geçiş döneminin yaşanması kaçınılmazdı. Yüzyılların Ortaçağ'a özgü, gerici rejiminden bir anda Batı demokrasisine geçilemezdi. Her şeyden önce kendi vatandaşını, yurttaşını inşa etmek durumundaydı. Bu nedenle ülkenin bir tür "kültür devrimi" geçirmesi zorunluydu. Mustafa Kemal'in 30'lu yıllarda gerçekleştirdiği de buydu.

Son söz olarak şu söylenebilir: Atatürk'e sevgiyi bugünlere ulaştıran onun Millî Mücadele'deki cesareti, gerçekçiliği, kararlılığı ve azmi, Cumhuriyet'e olan inancıydı. Siyaset bilimi bağlamında yapılabilecek her türlü yoruma karşın, *Nutuk* her şeyden önce Cumhuriyet'i gelecek nesillere emanet eden, hitabet sanatını uç noktaya ulaştıran bir belgeydi. Türkiye insanını karizmatik bir kimlik çevresine toplayan *Nutuk*'tu. Cumhuriyet güvencesini *Nutuk*'ta bulmuştu. Mustafa Kemal'in tuttuğu "gizli sır" *Nutuk*'un satırlarında gün yüzüne çıkmış oluyordu...

38 Yunus Pustu, *Türkiye Muallimler Birliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını, 2022, s. 131-133.

39c Zafer Toprak, "Türkiye'de 'Sol Faşizm' ya da Otoriter Modernizm 1923-1946," *Toplum ve Bilim*, sayı 100, s. 84-99

Nutuk'un Okunması

1923'te iki yıl için seçilen TBMM'nin 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile dört yıla çıkarılan İkinci Dönemi 1927 güz aylarında sona eriyor ve yeni seçimlerin yapılması gerekiyordu. Halk Fırkası'nın 1923 Nizamnamesi'nin 8'inci maddesine göre her yıl 23 Nisan'da toplanması gereken ve ancak zorunlu nedenlerle bir yıl ertelenebilecek olan CHF Büyük Kongresi dört yıl toplanamadı. Öte yandan, artık olağanüstü durum sona ermiş, ayaklanma ve tepkiler bastırılmış, muhalefet sindirilmiş, İstiklâl Mahkemeleri kaldırılmıştı. Takrir-i Sükûn Kanunu ise henüz yürürlükte tutulmakla birlikte, artık fazla bir işlev görmüyordu.

Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, partinin ilk kongresinde okumak ve geçmişin muhasebesini yapmak için uzun bir konuşma hazırlıyordu. Fakat Mayıs ayında bir kalp spazmı geçirdi ve doktorların dinlenme tavsiyesine uyarak, sekiz yıldır görmediği İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bu arada 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı yasa uyarınca, İkinci Dönem'in sona ermesi dolayısıyla 30 Haziran 1927'de askerlikten emekliye ayrıldı. Ertesi günü İstanbul'a vardı. Gazi'nin şehirlerine geleceğini bildiren 1 Temmuz 1927 tarihli İstanbul gazeteleri, eskiden cülus yıldönümü günlerinde olduğu gibi o gün gayet süslüydü. Üçüncü Dönem için kendisinin tek-seçiciliğiyle yapılan iki dereceli seçimleri Gazi İstanbul'dan izledi. Kongre'de yapacağı konuşmayı Dolmabahçe sarayında ve Florya'daki Deniz Köşkü'nde hemen hemen tamamladı.

Gazi, seçimlerden sonra Ankara'ya dönünce, TBMM'nin Üçüncü Dönem'inin açılmasından önce CHF'nın ilk büyük kongresi toplandı. 15-20 Ekim tarihlerinde her gün ortalama altı saat konuşarak altı gün boyunca hazırladığı *Nutuk*'unu okudu. *Nutuk*, TBMM binasında, ama bir CHF kurultayında okunmuştu. Gazi istese, bu metni cumhurbaşkanı sıfatıyla Meclis oturumlarında okuyabilirdi; böyle yapmaması, söylevin "siyasî" niteliğine işaret ediyordu. Kendisi, kongreyi açarken yaptığı ilk konuşmada, "senelerden beri devam eden ef'âl ve icraâtımızın milletimize hesabını vermek vazifem olduğu kanaatindeyim" diyerek bu *Nutuk*'un zorunluluğunu vurgulamıştı. Ancak *Nutuk*, bir hesap verme olmaktan çok, muhaliflerle bir hesaplaşmaydı.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927'de toplanan Büyük Kongre'sinde Gazi Mustafa Kemal'in okuduğu söylevlerinin en uzunu olan *Nutuk* aynı zamanda edebî yönüyle güçlü bir başyapıt olarak bilinegeldi. Kimi düşünür *Nutuk*'u destansı buldu. İçinde hitabet sanatının özelliklerini taşıyan birçok bölüm yer aldı. Son satırlarında gençliğe seslenişi ve Türk bağımsızlığını, Cumhuriyet'i güvendiği Türk gençliğine "kutsal bir armağan" olarak bırakışı hitabet sanatının en güzel örneklerinden biri olarak tarihe geçti. *Nutuk*'un ana felsefesi ise egemenlik sorunuydu; egemenliğin Tanrı katından halka indirilmesiydi.

1927 Kongresi Cumhuriyet'in egemen ulus anlayışını ilke edinen kuruluş evresini sonlandırırken, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın ertesine kadar sürecek olan Tek Parti rejiminin temellerinin atıldığı kongreydi. Atatürk'ün ünlü söylevi *Nutuk* 1927 Kongresi'inde okunmuştu. Kongre her yönüyle CHF/CHP tarihinin dönüm noktasını oluşturuyordu. *Nutuk*'la kongrede hazırlanan CHF Nizamnamesi ve yine kongrede okunan Umumî Riyaset Beyannamesi egemen ulus ve "vahdet-i kuva", diğer bir deyişle güçler birliği anlayışına son nokta koyan üç belgeyi oluşturuyordu. Diğer bir deyişle Mustafa Kemal Amasya Tamimi'nden itibaren kademe kademe güçler birliğine yönelik laik bir iktidar anlayışını gerçekleştirmişti. İlk evrede yasamada odaklanılmıştı. Bu nedenle Meclis Hükümeti anlayışı ilke edinilmişti. Ancak zamanla güç odağı yürütmeye kaydı. Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'de kazanmış olduğu karizmatik kimlik sonucu yürütme ağır bastı ve bundan böyle CHF adım adım Tek Parti'ye yöneldi.

Ruznameye Göre Kongrenin Evreleri

Kongrenin ilk altı "içtima"ı, yani oturumu *Nutuk*'a hasredildi. 15 Ekim günü okunmaya başlandı. 21 Ekim Cuma günü oturumlara ara verildi. Yedinci oturum için 22 Ekim 1927 Cumartesi günü tekrar toplanıldı. İlk olarak Cumhuriyet Halk Fırkası nizamname layihasının esbâb-ı mucibe mazbatası okundu. Ardından nizamname maddelerinin teker teker görüşülmesine geçildi.[40]

II. Meşrutiyet'in ilk beş yılı Türkiye'de çoğulcu bir siyasal yapının doğuş evresi diye bilinegeldi. Bu yıllarda birçok siyasal parti doğdu. O tarihlerde siyasal parti demek program demekti. O nedende partiler daha kuruluş evrelerinde programlarını ilân ediyorlardı. Kısaca parti kurmak program hazırlamak demekti. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti, ki Meclis'te "fırka" adını alıyordu, hemen hemen sık aralıklarla kongresini topluyor ve programında değişikliğe gidiyordu. Türkiye tarihinde en fazla programı olan parti İttihat ve Terakki idi. Oysa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1923'te, hatta 1919'da kurulmuş olmasına karşın 1931 yılına kadar bir programı olmadı. 1931'e kadar nizamnamelerinde programla ilgili maddeler yer aldı. Bunun temel nedeni fırkanın ileri dönük olması ve sürekli aşama kaydetmesiydi. Cumhuriyet'i ilân etmek, hilâfeti kaldırmak, harf devrimini gerçekleştirmek o tarihlerde programa yazılabilecek hususlar değildi.

Ama bu süreç içerisinde Halk Fırkası'nın kimliğini oluşturacak, program boşluğunu dolduracak belgeler yok değildi. Çoğu kez nizamnamelere programda yer alması beklenen hususlar sokuşturulmuştu. Daha işin başından itibaren buna dikkat ediliyordu. Her şeyden önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun nizamnamesi vardı. Grubun esas umdesi, yapılmakta olan mücadelenin başından beri Erzurum ve Sivas kongrelerinde tespit edilmişti. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunmuş, millî emellerin esası Misak-ı Millî idi. Ama bu düzenlemeler savaş evresine özgüydü ve ülkeyi bağımsız kılmaya yönelik hedefleri içeriyordu. Amaç ülkenin toprak bütünlüğünü, milletin kapitülasyonlardan arınmış bağımsızlığını temin etmek, ülkeyi "sulh ve selâmet"e ulaştırmaktı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, bu mukaddes amaca ulaşmak için milletin bütün maddî ve manevî güçlerini gerekli hedeflere yöneltecek ve kullanacak, ülkenin resmî ve özel bütün kurum ve örgütlerini, bu esas amaca yardımcı kılmaya çalışacaktı.

Öte yandan 1921yılında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun doğuşuna vesile olan Halkçılık Programı hazırlanmıştı. Bu programda bir dizi temel ilke gündeme getirilmişti. Program Millî Mücadele'nin hedeflerini ortaya koyuyor, aynı zamanda "hâkimiyet-i milliye"nin ilke olarak kâğıt üstünde Meclis'çe onaylanmasını sağlıyordu. Bir süre sonra Halk Fırkası'nın kuruluş evresinde "Dokuz Umde" başlığı altında bir taslak ortaya çıkmıştı.

Büyük Kongre'nin Dört Temel Unsuru

1927 Kongresi böylece Türk siyasal yaşamını ilgilendiren dört unsuru içeriyordu. İlki Gazi'nin geçmişe dönük hesaplaşması olan *Nutuk*'tu. Siyasal tarihimizin temel başvuru kitabı olacak olan bu eser Millî Mücadele'nin evrelerinden oluşuyordu. İkinci unsur 1923 geçici nizamnamesinin yerini alan 1927 Nizamnamesi'ydi. Kamu hukukunu ve anayasal düzenlemeleri içeren bu metin CHF'nin kurumsal kimliğini ortaya koyuyordu. "Radikal ve Mümasili Demokratik Fırkalar İtilâfi"na katılım sorunu CHF'nin Avrupa'daki siyasal partiler yelpazesindeki konumunu, belki de ileride kazanacağı sosyal demokrat kimliği belirliyordu. Umumî Riyasetin Beyannamesi ise 1931 Programıyla olgunlaşarak CHF'ye siyasal kimlik kazandırıyor, Cumhuriyet'in yörüngesini çiziyordu.

---

40 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi* (15 Teşrin-i evvel 1927'de in'ikad eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi'nin 22 Teşrin-i evvel 1927 tarihli içtimaında bilmüzakere kabul edilmiştir), Ankara; Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927. 123 madde.

1927 Büyük Kongresi Zabıtları

1927 Kurultay Zabıtları basılı şekliyle diğerlerine oranla kısadır.[41] Nedeni ise Gazi'nin 15 Ekim 1927 Cumartesi günü saat 19.30'da okumaya başladığı ve 20 Ekim 1927 Perşembe günü saat 18.15'te bitirdiği, toplam altı gün süren tarihî büyük *Nutuk*'unun kurultay zabıtlarında yer almamasıdır. Zira *Nutuk* vesikalarıyla birlikte ayrı iki cilt olarak basılacaktır.

Altı günlük bu sunum bittiğinde, kongre üyelerinin sürekli ve coşkun alkışları ertesi, Erzurum Mebusu Necip Asım imzasıyla verilen bir önergeyle, nutkun, millet adına kongre genel kurulu tarafından onaylanması oya konmuş ve kabul edilmişti. Böylece *Nutuk* Gazi'nin söylevi olmanın ötesinde CHF'nin de onaylayıp kabul etmiş olduğu bir belgeye dönüşmüştü.

Ardından kongre bir gün ara vermiş ve 22 Ekim ve 23 Ekim günleri çalışarak 23 Ekim Pazar günü saat 16.00'da sona ermişti. Aşağıda zabıtlardan da görülebileceği gibi *Nutuk*'un okunuşu ertesi kongrenin gündeminde önemli maddeler vardı. Yedinci içtima ya da oturum 22 Ekim 1927 Cumartesi günü toplandı. İlk olarak Cumhuriyet Halk Fırkası nizamname layihasının esbâb-ı mucibe mazbatası okundu; ardından nizamname maddelerinin teker teker görüşülmesine geçildi. Nizamnamenin onayı iki celsenin toplandığı 22 Ekim günü tamamlandı. 23 Ekim günü ilk celse Tetkik-i Muhasebat Encümeni mazbatasının onayıyla başladı; ardından Radikal ve Mümâsili Fırkaların Beynelmilel İtilâfi'nca Cumhuriyet Halk Fırkası'na yapılan davet gündeme geldi.

Tekrar ana kaynağa dönülürse, zabıtlar 15 Teşrin-i evvel 1927 Cumartesi günü, "Sürekli alkışlar arasında Gazi Hazretleri makam-i riyaseti işgal buyurdular" satırıyla başlamıştı. Gazi'nin açış nutkunun ardından "Kürsü-i riyaseti İsmet Paşa Hazretleri alkışlar arasında işgal buyurmuşlardı" ve böylece kongre çalışmalarına geçilmişti.[42] Nizamnameye göre üç kâtip seçimi ile ilgili takrir okunmuş, kâtiplerin seçimini, her biri yedi kişiden oluşan yedi encümenin seçimi izlemişti.

Kongre başkanlığını, fırka genel başkan vekili İsmet İnönü üstlenmiş oldu. Başkanlık divanı İsmet İnönü yanı sıra, Afyon Mebusu Ruşen Eşref, Van Mebusu Hakkı, Zonguldak Mebusu Ragıp beylerden oluşuyordu. Ardından tüzük gereği program, nizamname, murakabe, raporları tetkik; bütçe, neşriyat, hesapları tetkik encümenleri seçildi.

Mustafa Kemal'in Açış Konuşması

TBMM'nin Üçüncü Dönemi'nin açılmasından önce 15 Ekim günü CHF'nin ilk büyük kongresi toplanmış oluyordu. O sabah erkenden TBMM'de ve çevresinde bazı güvenlik önlemleri alındı. Saat 9.30 dolaylarında bir kıta asker binanın önünde konuşlanmış, bando takımı hazırlıklarını yapmıştı. 63 vilayeti temsilen kongreye katılacak 126 delege ve 315 yeni seçilmiş mebus kongrede hazır bulunacaklardı. İlk gün Meclis salonu hıncahınç dolmuştu. Bir kısım katılımcı ayakta kalmıştı. Başvekil İsmet Bey ve Vekiller Heyeti üyeleri mebusların arasında oturmak zorunda kalmışlardı. Gazi'nin locasında Fethi Bey ile Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, bitişik locada ise Ali Said ve Şükrü Naili Paşalarla, Vasıf, Memduh Şevket Beyler oturmuşlardı. Kongreyi izleyen Sovyet Şuralar Cumhuriyeti Birliği Elçisi Yakov Zaharoviç Souritz, Afgan Elçisi Gulam Ceylanî Han, Arnavutluk Elçiliği

41 *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi*, Ankara; Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927. Kongre zabıtları, büyük nutkun bir özetiyle birlikte *Ayın Tarihi*'nin kongre özel sayısında da yayımlanmıştır. *Ayın Tarihi*, sayı 43, Teşrin-i evvel 1927, Ankara; Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1927.

42 . Gazi'nin kurultayı açış nutku zabıtların 1-2 sayfalarında yer almaktadır. Ayrıca *Ayın Tarihi*'nde yayımlanmıştır. "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk kongresi ve reis-i cumhur hazretlerinin nutukları," *Ayın Tarihi*, sayı 43, Teşrin-i evvel 1927, Ankara: Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1927, s. 2498-2500. Latin harfleriyle dili kısmen sadeleştirilmiş ve kısaltılmış olarak: Fahir Giritlioğlu, *Türk siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 422-423.

mensupları ve o tarihte Ankara'da bulunan İran eski Harbiye Nazırı Mirza Farugî için özel yer ayrılmıştı. Saat 10:00'da Reisicumhur elinde bir not defteriyle Meclis'e geldi ve ayakta alkışlarla karşılandı. *Nutuk*'un resmen TBMM mebusları önünde değil de CHF Kongresi'nde okunmasının ayrı bir önemi vardı. Zira *Nutuk* aynı zamanda CHF'nin tarihiydi.

Okunduğu günlerde *Nutuk* gazete sütunlarında sürekli gündemde tutulmuş ve bu nedenle halkın geniş ilgisini çekmişti. Bu arada *Nutuk*'u halka canlı olarak dinletebilmek için çeşitli hazırlıklar yapıldı. Basın Gazi'nin *Nutuk*'unun telsiz telefon tesisatı ile halka aktarılabilmesi için çalışıldığını yazmıştı. İstanbul'da *Nutuk*'un dinlenmesi için Vilayet tarafından büyük telsiz cihazları alınmasına karar verilmişti. Uygun yerlere kurulacak cihazlarla başta memurlar olmak üzere halka *Nutuk* dinletilecekti. Fatih, Bayezid, Topkapı, Edirnekapı gibi yerlere cihaz konulması planlanmıştı. Bu arada Darülfünun Konferans Salonu da bu işe tahsis edilmişti.

Dönemin basınında yer alan haberlere göre 1927'de toplanan Kongre CHF'nin ilk kongresiydi. Nitekim Matbuat Müdüriyet-i Umumîyesi'nin yayımladığı *Ayın Tarihi*, 1927 Kongresi'ne ayırdığı Ekim 1927 tarihli 43. sayısında başlık olarak "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk kongresi"ni koymuştu. Oysa Gazi Mustafa Kemal kongreyi açış konuşmasında CHF'yi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak gösterecek ve 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ni CHF'nin ilk kongresi olarak ilan edecekti. Böylece 1927'deki ikinci kongre olmuştu. *Ayın Tarihi* Gazi'nin açış konuşmasını satır satır verdiği halde yine "ilk kongre" diye başlık atmakta bir beis görmemişti. 1927 Kongresi zabıtlarını içeren kitabın kapağında ikinci kongreden söz edilmemesine karşın kongreyi kapatırken İsmet Paşa da "Efendiler Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci büyük kongresi hitam bulmuştur" ifadesini kullanmıştı. Bundan böyle kurultaylar Gazi'nin belirttiği husus doğrultusunda sayı aldı. 1927 Kongresi CHP tarihine ikinci kurultay olarak geçti. Nitekim bir sonraki 1931 Kongresi zabıtları *CHF. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları* başlığı ile yayımlandı.

İkinci kurultay, o günkü adıyla Büyük Kongre 15 Ekim 1927 Cumartesi günü Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı salonunda, parti genel başkanı Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığı altında toplanmış oldu.[43] Gazi kısa açış konuşmasında şunları söyledi:

> "Efendiler, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresini açıyorum. Fırkamız geçen ıstırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak bundan dokuz sene evvel meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeli'ye şamil olmak üzere ilk umumî kongremiz Sivas'ta akdedilmişti.
>
> Sivas Umumî Kongresi'ne takaddüm eden şarkta ve garpta mıntıkavî kongreler de akdedilmişti. Bunlardan benim iştirak ve riyaset ettiğim, Erzurum Kongresi'dir. Erzurum Kongresi tespit ettiği esaslar itibariyle şayan-ı kayd ve tezkârdır. Sivas Umumî Kongresi'nde müzakere mevzu'u olan aynı esaslar olmuştur. Bu esaslar tavzihan ve bütün memlekete teşmilen kabul olunmuştur.
>
> Gerçi o zaman kullandığımız unvan ile bugünkü unvan arasında fark vardır. Fakat teşkilât esas itibariyle mahfuz kalmıştır ve bugün siyasî fırka halinde tecelli eden mevcudiyete mebde teşkil etmiştir. Bilhassa memleket ve millete ait umumî

43 CHP üzerine çok şey yazılmasına karşın bu kongre üzerine tek derli toplu bilgi Fahir Giritlioğlu'nun kitabındadır: Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, cilt 1, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 68-73. (C.H.P. İkinci Büyük Kurultayı). Mahmut Goloğlu, çok ciltli Cumhuriyet tarihinde, 1927 Kongresi'ne bir paragraf ayırmıştır. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara: Başnur Matbaası, 1972, s. 230. Metinde kongre "ilk büyük kongre" olarak ele alınmaktadır. Şerafettin Turan ise yine çok ciltli Türk Devrim Tarihi'nde 1927 Kurultayı başlığı altında Nutuk'la yetinmektedir. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s. 279-287. Keza Mete Tunçay da kongreyi büyük ölçüde Nutuk bağlamında ele almaktadır: Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayımları, 1999, s. 180-186.

gaye – ki selâmet ve refah-ı umumîyi teminden ibarettir – mahiyet-i asliyesi değişmeksizin takip olunmuştur. Binaenaleyh diyebiliriz ki bugün küşadıyla müftehir olduğum büyük kongremiz Sivas Kongresi'nden sonra Teşkilâtımızın ikinci büyük kongresi oluyor.

Efendiler, Sivas Kongresi'nde nasıl ki bütün milletin âmal ve hissiyatını temsil etmek mevkiinde bulundu isek, bugün de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kongresiyle bütün milletin hakikî hissiyat ve temayülâtına tercüman olmak vazife ve mevkiinde bulunuyoruz (Şiddetli alkışlar). Filhakika halkın bütün tabakaları mefkûrelerini temin edecek avâmil ve anâsırı fırkamızın icraat ve faaliyetinde arıyorlar ve buluyorlar. Bu hakikatin en son ve bâriz delili son intihab-ı umumîyede aziz ve necip milletimizin fırkamıza gösterdiği müzaheret ve itimattır. Bunu şükran ve iftiharla yâd ederim.

Efendiler, fırkamızın müstakbel harekâtı ve icraatına müteallik tedâbiri burada hep beraber müzakere edeceğiz. Âti için en musip ve memleketin ihtiyacâtına en muvafık kararlara vâsıl olmağa çalışacağız. Gelecek senelerdeki icraatımızın cumhuriyet ve halkçılık idaresi altında memlekete yeni saadetler, yeni şerefler kazandıracağına itimadım vardır. Efendiler, istikbale ait tedâbir hakkında müdavele-i efkâr etmeden evvel maziye ait vakayi ve hâdisat hakkında maruzatta bulunmak ve senelerden beri devam eden ef'al ve icraatımızın milletimize hesabını vermek vazifem olduğu kanaatindeyim. Hâdisat ile dolu olan dokuz senelik bir devrenin tarihine temas edecek mâruzat ve beyanâtım uzun sürecektir. Fakat mesele ifası zarurî bir vazife olduğuna göre beni mazur göreceğinizi ümit ederim (Estağfurullah sesleri, alkışlar).

Mâruzatta bulunmadan evvel ruzname-i müzakerâtımızın müstacel bir noktası vardır: Runzame-i müzakerâtın birinci maddesinde bir ikinci reis intihabı meselesi mevzu'-i bahstir. Efendiler, elimizde bir nizamname projesi vardır. Bu henüz fırkamızın umumî kongresinin tasdik ve tasvibinden geçmiş değildir. Binaenaleyh bu nizamname yapıldıktan sonra vakayi'i ve muamelâtı muhtevi vaziyetler vardır ki bunun bazı mevaddı ile kabil-i telif değildir. Meselâ reis-i umumî hasbel'vazife vazifesini fiilen ifa edememekte ve reis vekili olarak malûm-ı âliniz, İsmet Paşa Hazretleri vazife-i fiilîyi ifa buyurmaktadırlar Binaenaleyh zaten reis vekili mevcut iken tekrar bir reis intihabı bendenizce mevzu-i bahs değildir (Doğru sesleri). Maahazâ bu ciheti de rey-i âlinize vaz' etmek istiyorum.

Reis vekili mevcut iken buradaki – nizamname dediğimiz projedeki – vazifeyi kendileri ifa edebilirler. Eğer bu ciheti kabul buyurursanız Paşa Hazretleri ikinci reis vazifesini ifa ederler (Muvafık sesleri).

Bu ciheti rey-i âlilerine arz ediyorum. Kabul buyuranlar el kaldırsın. Müttefiken kabul olunmuştur.

Şimdi efendim, diğer bazı noktalar vardır. Evvelâ bunların ifası için mevki-i riyaseti İsmet Paşa Hazretleri'ne terk edeceğim, ondan sonra müsaadenizle beyanatta bulunacağım (Şiddetli alkışlar)."

Nutuk ve Necib Asım'ın Notları

Nihayet "Gazi hazretleri alkışlar arasında büyük nutuklarını irad buyurmak üzere kürsi-i hitabeti teşrif buyurdular." Gazi, *Nutuk*'unu okumaya başladı. Toplam 36 saat 31 dakika süren altı günün celseleri, ilk beş gün üçer oturum, son gün ise dört oturum olmak üzere, başlangıç ve bitiş saat ve dakikaları da verilerek oturumların dökümü zabıtlarda yer aldı.

Nutuk kongrede büyük heyecan doğurdu. Zabıtlarda bunu izlemek mümkündür: Altıncı günün sonunda dakikalarca süren alkışlar, 'Yaşa, Var Ol !' nidaları arasında Mustafa Kemal hitabet kürsüsünden indi. O sırada Mebus Necib Âsım Bey yerinden kalktı. Söz aldı. Yaşını almış bir kişiydi. Titrek adımlarla kürsüye çıktı, cebinden okuyacağı notları çıkardı. O denli heyecanlı ve hassas idi ki notlarını okuyamadı. Bunun üzerine divan riyasetinin kâtibi Ruşen Eşref Bey mutantan sesiyle Necib Âsım Bey'in notunu okudu. Notta şu satırlar yer alıyordu:

"Muhterem Efendiler, bir tarih amatörü olmak sıfatıyla Mustafa Kemal'in cihan tarihinde, beşeriyet tarihindeki mevkiini tayine uğraşacağım. Mustafa Kemal adının bize ilham edeceği dâhiler onu geçemez. Tabiat dahi yetiştirmekte pek mümsiktir [cimridir]. Milletlerin mukadderatı üzerinde büyük tesir gösterenlerden Yulyus Sezar *(Julius Caesar)* , elde hazır bulduğu müesses bir devletin ordusuyla Galya'yı zabt ve teşkil ettiği imparatorluğa ilhak etti. Bunun neticesi olarak İtalya'nın şimalîne medeniyet nuru yayıldı.

Makedonyalı Aleksandr, yani efsanesi şarka da yayılan İskender Asya'da büyük fütuhata nail oldu. Sevkü'l-ceyş ve tabyada fevkalâde kudret gösterdi. Vefatiyle elde ettiği imparatorluk tuzla buz oldu.

Napoleon, Diderot'lar, d'Alembert'ler, Rousseau'lar, Voltaire'ler yetiştirmiş, hukuk-ı beşeri kabul ve ilân etmiş Fransa Cumhuriyeti'nin başına geçti; askerlikte harikalar gösterdi. Fakat bunu göstermek için Nil Vadisi'nde, Almanya, Avusturya ovalarında, Moskova sahralarında milyonlarca Fransızın kemiklerini gömdü. En nihayet Fransa'yı düşkün, halsiz bıraktı, Sainte-Hélène'de can verdi.

Bu saydığım ve bir ikisini belki de unuttuğum dâhiler Mustafa Kemal'e asla benzemez.

Akvam-ı samiye içinde tek yetişen bir sevkü'l-ceyş dâhisi vardır: Anibal! Vatanı Romalıların elinden kurtarmak için Kartaca'dan yani Tunus'tan yola çıkarak Cebelü't-tarık'ı aşmış, İspanya ve Fransa'dan geçerek Roma'nın şimalîne gelmiş, düşmanı arkadan vurmak suretiyle vatanını kurtarmayı özlemişti. Fakat vatandaşlarının icab eden samimiyeti göstermeyerek düşmana uymaları hasebiyle bu büyük tasavvur suya düştü. Kartacalılar da lâyık oldukları akıbeti buldular. İşte müşâbehet dolayısıyla daha mütareke devresinde İkdam ile neşr eylediğim bir makaleye: "Mustafa Kemal – Muvaffak Anibal" serlevhasını koymuş idim. Hayır, o, o değildir, o Mustafa Kemal'dir.

Efendiler, Mustafa Kemal o yukarıda saydığım harp dâhilerinden, o Anibal'den de çok yücedir. Bizim Türk dâhisi Balkan Harbi'yle, Harb-i Umumî ile milyonlarca kahraman gayb etmiş, bütün tedâfüî ve taarruzî vasıtalarını elden çıkarmış, mu'telifin [İtilaf Devletleri] tarafından idam ve imhası kararlaştırılmış, masum, nezih bir milletin hayat hakkını almak, medeniyet âleminde lâyık olduğu en yüksek bir mevki vermek üzere hamiyet ve hamaset meydanına fırladı.

Mustafa Kemal iki bin yıllık bir edebiyata ve binaenaleyh medeniye malîk olan, fakat on asırdan beri Anadolu'yu kendisine yurt edinen Türkün vatanını ve hakkını himaye gibi pek insanî, hayır Efendiler, pek ilâhî bir azim ile meydana atıldığı zaman bütün etrafımız sarılmış, efkârımızı en koyu karanlıklar basmıştı.

Erzurum, Sivas kongreleri kurulurken şark tarafında görülen kızıllık Türk bayrağının açılmak üzere olduğunu tebşir ediyordu. Dumlupınar ve İnönü zaferleri ise hilâlimizi uç şerefe çıkardı.

Asırlarca şaşaasıyla etrafa nurlar saçan Türk bayrağı düşmanlarca bir paçavra halinde görülürken onu yerden alan Mustafa Kemal'in eli ve semtü'r-re'simizde yükselten de onun kuvvetli kolu idi.

İşte bizi hakiki mezelletten [itibarsızlıktan] uca yükselten ve tarihte bir misli daha gösterilemeyen Mustafa Kemal'i daima ve daima başımız üstünde tutmakla, başımızda görmekle iftihar duymamızı bahtiyar olmamızı dilerim (Alkışlar)."

Necib Âsım Bey bu övgü dolu notunun yanı sıra ayrıca bir takrir hazırlamıştı: Riyasetin okuttuğu takrir şu satırları içeriyordu:

"Riyaset-i Celileye

Fırkamızın umumî reisi, Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin mücadele-i milliye ve inkılâb tarihimiz hakkındaki beyanat ve izahatlarını kemal-i tevkir ve takdir ile istima' ettik [kulak verdik].

Bütün icraat ve hidemât-ı vatanperverânesi, vatan ve milletin halâs ve i'tilâsını [yükselişini] temin eden Gazi Hazretleri'nin nutuklarını tamamen ve harfiyyen tasvib ve millet namına kongre heyet-i umumîyesinin imzalarıyla tahriren arz-ı teşekkür ve takdirat edilmesini büyük kongreye arz ve teklif ederim efendim.

Erzurum Mebusu

Necib Âsım"

Riyaset Necib Âsım'ın takririni oya koydu; oybirliğiyle kabul edildi. Böylece *Nutuk*, mücadele ile geçen bir dönemi sona erdiriyordu. Gazi bundan böyle ülke için gerekli gördüğü kültür reformlarına gerçekleştirecekti. Harf Devrimi işte bu sürecin başlangıcı oldu. Ardından 30'lu yıllarda Türkiye, onun direktifleriyle köklü dönüşümler gerçekleştirdi.

Radikal Partiler Antantı ve CHF [44]

İki dünya savaşı arası dönem bir yandan ülkelerin dışa kapandığı yıllardı. Ama öte yandan yalnızlığı bertaraf etmek için enternasyonallerin çatısı altında bir araya gelme hedefleniyordu. Bunların en ünlüsü kuşkusuz Sovyet Rusya'nın öncülüğünde 1919'da kurulan Üçüncü Enternasyonal'di. Bu arada İkinci Enternasyonal hâlâ varlığını koruyordu. Uzun zamandır adından söz ettiren bir kuruluştu. Ayrıca İki-Buçuk Enternasyonal, Sendikalist Enternasyonal ve benzeri enternasyonaller de vardı. Ülkeler bu tür çatılar altında uluslararası arenada güç kazanıyorlardı.

"Demokrat" "sosyal demokrat", "liberal" nitelikteki siyasî partiler de kendi enternasyonallerini kurma girişiminde bulundular, "Enternasyonal" yerine "antant" sözcüğünü kullanmayı yeğlediler. Cihan Harbi demokrasilere büyük bir darbe vurmuştu. Demokrasilerin bir anlamda çöküşü anlamına gelen Cihan Harbi ertesi, Avrupa'da siyasal rejimler sağa sola savrulurken, faşizm, komünizm, Nazizm gibi uç siyasal düşünceler giderek yığınları peşlerinden sürüklüyordu. Avrupa'da çoğulcu, katılımcı "demokrat" çevre ise radikal, sosyalist, radikal sosyalist, demokrat, halkçı, liberal etiketleri altında bir araya gelmeyi hedeflediler ve iki dünya savaşı arası bunalımı aşmayı denediler.

Bu partiler arasında Fransız Radikal Partisi'nin Türkiye tarihi açısından ayrı bir önemi vardı. Zira İttihatçı ve ardından Cumhuriyetçi kadro Fransız Radikal Partisi'nden ve onun ideolojisi solidarîzmden büyük ölçüde etkilenmişti. Léon Bourgeois'nın tezleri ve onun yakın çevresinde oluşturulan solidarîst düşünce, değişik yazarlar aracılığıyla Osmanlı topraklarına taşınmış ve en azından 1946'ya kadar solidarîzm, Osmanlı'daki karşılığıy-

44 Eric J. Zürcher, "The Influence of the French Radical Party on Young Turk Political Thinking," in *De la révolution française à la Turquie d'Atatürk*, ed: Jean-Louis Bacqué-Grammont & Edhem Eldem, Istanbul-Paris; Editions ISIS, 1990, pp. 196-203.

la "tesanütçülük", bugünkü deyişle "dayanışmacılık" Türkiye'de ulus inşa sürecinin omurgasını oluşturmuştu. Charles Gide, Charles Seignobos, Léon Duguit, Célestin Bouglé, Emile Durkheim bu düşüncenin Osmanlı'ya aktarılmasında baş rol oynayan kişilerdi. Nasıl Fransız Devrimi Tanzimat ve sonrasında Osmanlı düşünce yapısını yönlendirmişse, Üçüncü Cumhuriyet Fransası İttihatçıların ve Kemalist kadroların Batı'daki referans noktasını oluşturmuştu.

1926 yazında Fransa Radikal Partisi milletvekillerinden Paul Bastid Ankara'ya gelmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası ile yakın temasa geçerek bu parti hakkında ayrıntılı bilgi toplamıştı. Bir süre sonra CHF bir davet almıştı. Bu davette CHF Programı'nın Batı'daki radikal partilerin programıyla benzer bir nitelik taşıdığı kaydedilerek Avrupa'daki radikal partilerin kurmuş olduğu uluslararası birliğe, kendi terimleriyle "antant"a, CHF'nin katılması, "iltihak" etmesi önerilmişti. CHF'nin verdiği cevapta, bu davetin "memnuniyetle ve hüsn-i nazarla" telakki edildiği, ancak, bu konunun Büyük Kongre'de karara bağlanabileceği belirtilmişti. Bu arada Radikal-Sosyalist Antant'ın programı Ankara'ya ulaşmış; Türkçeye çevrilmiş, *Ayın Tarihi*'nde yayımlanmıştı. Antant'ın ikinci kongresine ise Kâtib-i Umumî Saffet (Arıkan) gözlemci sıfatıyla çağrılmıştı.

Radikal-Sosyalist Antant kuruluş toplantısını Cenevre'de 29 Ağustos 1924'te yapmıştı. Aynı yıl 13 Ekim'de Paris'te, ardından 18 Ekim'de Boulogne-sur-Mer'de toplanmıştı. İlk kongresini 1-2 Haziran 1925'te Kopenhag'da, ikinci kongresini ise 15-17 Ocak 1927'de Karlsruhe'de gerçekleştirmişti. CHF Genel Sekreteri Saffet Arıkan işte bu ikinci kongreye katılmıştı. Fransa'nın Radikal ve Radikal Sosyalist, Cumhuriyetçi Demokratik Partileri , Almanya'nın Demokrat Partisi, Belçika'nın Radikal ve Radikal Sosyalist Partisi, Danimarka'nın Radikal Sosyalist Partisi, Macaristan'ın Radikal Partisi, Bulgaristan'ın Radikal ve Demokrat Partileri, Hollanda'nın Demokratik Radikal Partisi, Polonya'nın Radikal Halk Partisi, Litvanya'nın Halk Partisi, Çekoslovakya'nın Ulusal Sosyalist Partisi, Yunanistan'ın Demokratik Birliği, İsveç, Norveç Radikal Sosyalist Partileri İngiltere'de liberallerden bir zümre "antant"a üye olmuşlardı. Karlsruhe kurultayında Türkiye ve İsviçre gözlemci olarak bulunuyordu.

Antantın ütopik bir yapısı da yok değildi. Karlsruhe Kurultayı'nın gündeminin ilk maddesi "manevî silahsızlanma"ydı. Bu amaca ulaşmak için eğitim programlarının ve yayın organlarının işbirliği gerekiyordu. Gündem için "mazbata muharriri" yani raportör olarak Alman Demokrat Fırkası Reisi Koh ve ünlü Fransız Profesör Célestin Bouglé seçilmişti. Célestin Bouglé solidarîst düşüncesinin seçkin bir simasıydı. *Qu'est-ce que la sociologie?* adlı el kitabı daha II. Meşrutiyet yıllarında *İlm-i İçtimaî nedir?* başlığı altında Mustafa Suphi tarafından Türkçeye çevrilmişti. Bu kitap "solidarîst sosyoloji"nin temel eserlerinden biriydi. Célestin Bouglé Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'a da gelmiş, konferanslar vermişti.

Gündemin ikinci maddesi, ilköğretimin "demokrat" ilkelere ve kurumlara dayandırılmasıydı. Bu konunun da birinci raportörü Fransa'nın eski bakanlarından Bertou, ikicisi ise Alman profesörlerden Professör Hofhanis'ti. Üçüncü bir gündem maddesi işçi ücretlerinin düşüklüğüydü. Bu konuda Fransız milletvekillerinden Shairon ile Alman milletvekili ve eski bakanlarından Goltz raportörlüğü üstlenmişlerdi. Kongrede Saffet Arıkan da söz almış ve Türkiye'de Cumhuriyet yönetiminin icraatı hakkında bilgi vermişti. Bu arada silahsızlanma, o günkü deyimiyle "terk-i teslihat" konusunda görüşlerini dile getirmişti.

Kongre silahsızlanma konusunda şu kararı almıştı: "Kongre muhtelif ülkelerde sosyalist ve demokratik fikirlerin etkisiyle barış ve sükûn görüşlerinin geliştiğini ve olgunlaştığını görmekle bahtiyardır. Kongre, muhtelif ülke öğretmenlerinin bilhassa Fransız ve Alman öğretmenlerin tarih kitaplarını barışçı bir anlayışla düzenleme girişimlerinin önemini kaydeder. Kongre, ulusların ilerlemesi ve gelişme için demokrasiden yana olanların Uluslararası Fikirsel ve Ortak Çalışma Enstitüsü'nün çabasını ve gayretini himaye ve takviye etmelerini temenni eder."

İlköğretim korusunda ise demokrasilerde ülke gençliğini okutmanın farz olduğu, bu görevin devlet ta-

rafından yerine getirilmesi ve hükümetin denetimi altında yürütülmesi gerektiği kaydediliyordu. Okul çağına gelmiş tüm çocukların velilerinin iktisadî, toplumsal ve meslekî durumlarına bakılmaksızın ilk yıllarda genel ve ortak bir eğitime tabi tutulmaları, bu eğitimin parasız ve zorunlu olması gerekiyordu. Zorunlu eğitim sekiz yıla çıkarılmalı ve çocuklar 18 yaşını tamamlayıncaya kadar öğrenimlerine devam ettirilmeliydi. Zorunlu eğitim sonrası eğitimini sürdüren çocuklar çalışıyorlarsa, eğitim saatleri günlük mesaî saatleri içinde olmalıydı. Zorunlu eğitim sonrası 18 yaşına kadar sürecek eğitim çocukları mesleğe hazırlayacak ve onlara genel kültür verecekti. Amaç, meslek edinmelerinin yanı sıra yurt sevgisine ve görevlerine müdrik yurttaşlar yetiştirmekti. Kongrede sosyal devlet anlayışı doğrultusunda, ailelerin ekonomik ve toplumsal durumlarına bakılmaksızın her çocuğun tek tip eğitimle eşit koşullar altıda eğitim görmesi vurgulanıyordu. Saffet Arıkan eğitim konusu tartışılırken söz alarak ilköğretimin Türkiye'de parasız, zorunlu ve lâik olduğunu bildirmişti.

Antant nihayet 1927 Kongresi'nde gündeme geldi. Saffet Arıkan'ın verdiği bilgiler ışığında CHF 1927 Kongresi'nde "antant" görüşmelerine geçildi. Yusuf Akçura ve Yusuf Kemal (Tengirşek) söz alarak görüşlerini dile getirdiler. Bu arada Yusuf Kemal, diğer enternasyonallerden davet alınıp alınmadığını sordu. Yusuf Akçura ise CHF'nin Avrupa'nın diğer "demokratik" partilerden farklı bir konumda olduğunu vurgulamıştı. CHF iktidarda bulunan bir partiydi. Fransa'da Radikal ve Radikal Sosyalist ve Sosyalist Cumhuriyetçiler ittifaka gittikleri halde iktidarlarını koruyamamışlardı. Antantta yer alan partiler kendi ülkelerinde çoğunlukta, (ekseriyet-i tamme) bulunmuyorlardı. Bu nedenle kongrede aldıkları kararlar "temenni"nin ötesine geçemiyordu. Oysa Türkiye'de tek parti vardı. "Tam bir ekseriyet"i, hatta oybirliğini "ittifak-ı ârâ"yı temsil ediyordu. Avrupa'daki radikal ve sosyalist partiler azınlıkta partilerdi. CHF "antant"a dahil olduğu takdirde bu "temenni"leri uygulama durumundaydı.

Öte yandan barıştan yana bir eğitim politikası takdirle karşılanacak bir hususta. Bu temenniler alkışlanmalıydı. Ancak, Türk milleti Millî Mücadele'den yeni çıkmıştı. Sürekli saldırıya uğramış bir halktı. Türk milleti zalimi değil, mazlumu temsil ediyordu. Bağımsızlık savaşından daha yeni çıkmış bir milletin birkaç yıl önce savaştığı ülkeleri dost gösterecek barışçı bir eğitim politikasını ilke edinmesi düşünülemezdi. Bu tür bir politika millî çıkarlarla, "menafi-i hakikiye-i milliye" ile bağdaşmazdı. Batılılar için "temenni" düzeyinde kalacak silahsızlanmadan yana barışçı bir eğitim politikasının Türkiye'de uygulanması millî kimliğin oluştuğu Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke gerçeklerine ters düşerdi.

Saffet Arıkan, Yusuf Akçura'ya verdiği cevapta, Fransa'dan antantta yer alan partilerin hükümetle yakın ilişkisi olduğunu, diğer ülkelerde de söz konusu olan partilerin hükümetlerde yer aldıklarını belirtiyor ve "Bendenizce biz esasen müstevli olmadığımız ve sulhperver olduğumuz için yapacak hiçbir şey yoktur" diyordu. Kısaca Türk eğitimindeki "milli" kimlik oluşturma süreci daha yeni başlamıştı. Türkiye istilacı bir ülke değil, bilakis istilaya uğrayan bir ülkeydi. Avrupa'nın gündemindeki irredantist politikalara cevap niteliğindeki silahsızlanma ve barış anlayışı Türkiye için anlam ifade etmiyordu.

Görüşmeler sonucu kongrede Radikal-Sosyalist Antant'a üyelik o gün için erken bulundu. Yusuf Kemal'in bir takririyle üyelik zamana bırakıldı. Bu takrirde şu satırlar yer alıyordu: "Radikal ve mümasili demokratik fırkalar itilâfının kendilerine iltihak etmekliğimiz için vuku bulan davetine memnuniyetle muttali olduk. Ancak fırkamız devlet idaresine tamamen vaz-ı yed bulunduğundan bu teşekküle mümasil ve müşabih itilâflar olup olmadığı etraflıca tetkik olunarak bunlara iltihak edip etmemek hususunda verilecek kararın fırka divanına terk ve tevdi'ini arz ve teklif eylerim."

Temel Belge: Umumî Riyasetin Beyannamesi

Kongrenin son günü başlangıçta dokuz kişilik genel idare kurulu seçimleri sonuçları ilan ediliyordu. 378 kişinin katıldığı bu seçimlerde oybirliği ile "umumî heyet-i idare"ye Erzincan Mebusu Saffet (Arıkan), Kütahya

Mebusu Recep (Peker), Tekirdağ Mebusu Cemil (Übaydın), İstanbul Mebusu Doktor Refik (Saydam), İzmir Mebusu Necati, İzmir Mebusu Celâl (Bayar), Rize Mebusu Fuad (Bulca), Konya Mebusu Kâzım Hüsnü ve Erzurum Mebusu Nafiz beyler seçilmişlerdi.

Ardından Umumî Riyaset Divanı'nca hazırlanan Umumî Riyasetin Beyannamesi görüşüldü. Umumî Riyasetin Beyannamesi bir parti programını hatırlatıyordu. 1931'de kabul edilecek Parti Programı'na da kaynaklık edecekti. Umumî Riyasetin Beyannamesi Türkiye siyasal tarihinin en önemli belgelerinden biriydi. Bu beyannameyle "altı ok" inkılâpçılık dışında hemen hemen tamamlanmış oluyordu. İnkılâpçılık ise zaten o günlerde bilfiil yaşanıyordu.

Beyannamenin ilk maddesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi olduğunu ve milletin iktisadî menfaatini temin etmeye birinci derecede önem atfettiğini yazıyordu. "Laik" sözcüğü de ilk kez bir resmî belgede yer alıyordu. Beyannamede demokratikleşme açısından diğer önemli husus genel seçimlerde tek dereceli seçimlerin amaç olduğunun kaydedilmesiydi. Fırka bu geçişi "azamî derecede" hızlandıracaktı.

Umumî Riyasetin Beyannamesi çoğu kez araştırmacılarca göz ardı edildi. Program için 1931'de yayımlanan Latin harfli 1927 Nizamnamesi'ndeki metne gönderme yapıldı. Oysa beyanname metninin aslı 1927 zabıtlarında ve *Ayın Tarihi*'nde yer almıştı. Beyanname okunduktan sonra kongrede, İzmir Mebusu Kâmil, Diyarbakır Mebusu Ahmed Midhat, Maraş Mümessili Sadık, İstanbul Mümessili Müderris Doktor Neş'et Ömer Bey, Zonguldak Mümessili Hayri, Kastamonu Mümessili, Hasan Fehmi, Zonguldak Mümessili İbrahim, İzmir Mümessili Salih, Kayseri Mümessili Faik, Van Mebusu Münib, Bolu Mebusu Mehmed Tahir, Ve Gaziantep Halk Fırkası Reisi Hüseyin beyler, kongre riyasetine verdikleri bir takrirle "bu devre-i intihabiyede fırkamız hükümetlerinin hatt-ı hareketlerine işaret eden bu mevaddın büyük kongremizce tamamen tasvip ve kabulünü arz ve teklif" etmişlerdi. Yapılan oylama sonucu Umumî Riyasetin Beyannamesi oybirliği ile kabul edilmişti.

İlginçtir bu beyanname parti Umumî Riyaset Divanı tarafından hazırlanmış olmasına karşın 1931'de, 1927 Nizamnamesi'nin yeni baskısında, Umumî Reis Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Program Beyannamesi" olarak yer almıştı. Oysa Umumî Riyaset genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşuyordu. Yani belge Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Saffet [Arıkan] Bey'in ortak ürünüydü. Nitekim ikinci celsenin açılışında Reis İsmet Paşa, beyannameyi şu sözlerle gündeme alıyordu: "Umumî heyet-i idare büyük kongre tarafından ittifakla intihab olunmuştur. Nizamnamemizin 18. maddesi dolayısıyla umumî riyasetimizin, fırkanın istikameti hakkındaki beyannamesini yeni kongreye arz edeceğim." Böylece 1927'de üç kişinin hazırladığı beyanname 1931'de tek kişinin beyannamesine dönüşmüştü. İktidar giderek tepe noktada yoğunlaşmaştı. 1927 Kongresi'yle birlikte CHF "vahdet-i kuva"yı otoriter bir çizgiye oturtmaya başlamıştı.

Bu otoriterleşme sürecinin somut belirtilerinden biri CHF ile Türk Ocakları'nın kongrede yol ayrımına gelmeleriydi.[45] CHF iktidarını giderek pekiştirecek, siyasetle yetinmeyip kültür politikalarına da el atacak ve bu alanda kendisine rakip olarak gördüğü Türk Ocakları'nı devre dışı bırakma girişiminde bulunacaktı. Nitekim Türk Ocakları 1931 yılında kapanacak, yerine fırka ile organik bağı olan Halkevleri'ni açılacaktı.

Böylece 1927 Kongresi'nde CHF Nizamnamesi'nin 40. maddesi ile Türk Ocakları partinin denetimi altına girmiş oluyordu. Türk Ocakları'nın başında bulunan Hamdullah Suphi buna itiraz etmiş, parti müfettişlerinin denetiminin Ocak faaliyetlerini akamete uğratacağını söylemişti. Genel Sekreter Saffet Bey ise Hamdullah Suphi'ye verdiği cevapta ocakların parti denetimine gireceğini kesin bir dille ifade etmişti. Saffet Bey'in sözleri şöyleydi: "Fırka ile Ocak arasında ayrı gayrı yoktur. Hakikaten böyledir ve bizim de istediğimiz budur. Böyle olunca müfettişlerin teftiş ve murakabesi elzemdir."

45 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayımları, 1999, s. 306.

Fahir Giritlioğlu, iki ciltlik *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii* başlıklı eserinde bu gelişmeler üzerine şu yorumu yapacaktı: "Gerek bu sözler [nizamnamenin gerekçeli raporundaki sözler], gerek memleketin tek siyasî teşekkülünün kabul ettiği tüzük hükümleri ve gerek Büyük Millet Meclisi'nin teşekkül tarzının tatbikatı, 1927 yılındaki rejimimizin faşist rejimlere son derece benzediğini, fakat otoriteyi ellerinde tutan liderlerin böyle bir rejimi hiçbir suretle gaye etmediklerini ortaya koymaktadır."[46] Fahir Giritlioğlu'nun bu erken "teşhis"i, 1935 Kongresi ertesi daha belirgin bir hale gelecekti.

Nizamnamede ayrıca ülke teftiş mıntıkalarına göre taksim ediliyor ve bölge müfettişleri (mıntıka müfettişleri) genel idare kurulu (umumî heyet-i idare) tarafından seçilip Umumî Riyaset Divanı'nca tayin ediliyordu. Böylece Umumî Riyaset Divanı ülkenin dört bir yanında kasaba, bucaklara kadar parti yapısını denetimi altında bulundurmuş oluyordu.

Umumî Riyasetin Beyannamesi'nin İçeriği

Umumî Riyasetin Beyannamesi yukarıda belirtildiği gibi, parti programının yokluğunda, benzer bir işlev görecekti. İleriki yıllarda metin İkinci Kongre Beyannamesi diye anıldı. Ayrıca beyanname ufak değişikliklerde 1931 Kongresi'nde de tekrar gündeme gelecekti. Beyannamenin alt başlıkları şu bölümlerden oluşuyordu: Dahilî, Adlî ve Haricî Siyaset; Maarif Siyaseti; İctimaî ve Sıhhî Siyaset; Malî Siyaset ve Iktisadîyat. Beyannamenin içeriğinde şu hususlar yer alıyordu:

Cumhuriyet Halk Fırkası, cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi bir siyasî kuruluştu. Ve milletin iktisadî menfaatlerinin sağlanmasını birinci derecede önemli addediyordu. Bu esaslar, fırka için bütün siyasetinde ve bütün kanunların yapılması ve tatbik edilmesinde hâkim unsurlardı. İç siyasette ülkenin her tarafında "sarsılmaz bir emniyet ve asayişin hâkim olması", en önce dikkat edilen noktaydı. İdare âmirlerinin gereken yetkiye sahip olmasına özen gösterilecekti. Bu konuda mevzuat gereği gibi düzenlenecekti.

Mevcut olan malî buhran, devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizlik ve devletin parasının esas ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemesi gibi, iki noktada özetleniyordu. Fırka her iki noktada da çözüm sağlanmasını malî siyasetin esası kabul ediyordu. Meclis'ten açık bütçeler çıkarmamak, bütçenin birliğini ve genelliğini sağlamak, muhasebe ve kontrol kayıtlarını itina ile takip etmek ana hedefler arasında yer alıyordu..

Adalet işlerindeki siyasette 20. yüzyılın demokratik medeniyetlerinin zihniyetini Türkiye Cumhuriyeti'nin de adalet kanunlarına ve teşkilâtına dayanak yapmak ve hakkın ışığında en çabuk ve kolay vasıtalarla halkı faydalandırmak, vatandaşların kapılarına kadar adaleti götürmek fırkanın temel prensiplerindendi.

Toplumsal yaşamda, ailenin bütünlüğü, esas dayanaktı. Hürriyet ve halkçılık prensiplerinin men ettiği her türlü müdahaleden uzak olan sağlam aile hayatı toplumsal sahada başlıca dikkat edilecek bir konuydu.

Ekonomide gelişmek için çıkarılacak kanunların ve devletçe alınacak tedbirlerin münhasıran halkın umumî menfaati düşüncesine dayanmış olması başlıca gayeydi. Ne kadar mühim olursa olsun, özel bir menfaatin yaratılması veya korunması için devletçe tedbir alınmasına ve bilhassa fertlerin özel menfaatleri için devlet hazinesinden, doğrudan doğruya ve dolambaçlı yolla, herhangi bir fayda beklemenin, mümkün ve caiz olmadığının kanaat haline gelmesine bilhassa ehemmiyet veriliyordu.

Eğitimin millî, lâik ve tek mektep esasına dayanması fırkanın prensibiydi. Terbiyede hedef millî toplumun uygar ve toplumsal değerlerini yükseltecek ve iktisadî kudretini arttıracak vatandaşlar yetiştirmekti. İlk tahsilin parasız ve mecburî olması esasının en kısa sürede bilfiil tahakkuk ettirilmesi birinci derecede ehemmi-

46 Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, cilt 1, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 73.

yetle takip ediliyordu. İlk tahsili bitiren vatan çocuklarının yetenekleri geliştirilmeli ve onların maddî ve manevî sahada, üretici kılınmaları gerekiyordu. Onun için genel eğitim kurumlarının yanı sıra meslek okullarını açmak ve geliştirmek, millî eğitim siyasetinin anahtarlarındandı.

Dış siyasetimiz devlet haysiyet ve mevcudiyetinin ve milletin uzun mücadeleler sonucu kazandığı hukukun, her halde korunması ve savunulması, başlıca görevdi ve bu sulh ve selâmetin sağlanmasına dayanıyordu. Fırka, bu hudut dahilinde ve fiilî eşitliği hedefleyen karşılıklı davranışlar dairesinde, uluslararası dostane münasebetin genişletilmesi taraftarıydı.

Ülke ekonomisi, Cumhuriyet'in ilanından beri sürekli ilerlemişti. İthalât ve ihracat arasındaki oran sürekli iyiye doğru gitmişti. Ülke ekonomisi nokta-i nazarından, ileride dahi, bir an evvel iktisadî açığın kapanması ve iktisadî kudretin arttırılması takip edilecek başlıca hedefler olacaktı.

Kara ve deniz nakliyatının temini ve bu maksatla, demiryolları ve limanlar inşası ve deniz nakliyatının arttırılması ülke için ekonomik tedbirlerin başında görülüyordu. Fırka bu maksatla aldığı tedbirleri takip edip arttıracaktı.

Alelumum kredi müesseseleri dahi, başlıca önlemlerden addediliyordu. Fırka, küçük üretici olan ziraat ve sanayi erbabına, kredi temin edecek itibarî, ziraî birlikleri ve mütekabil kredi bankaları, kooperatifler tesisini, teşci ve temin etmeye çalışacaktı.

Fırka devlet bankasını bir an evvel meydana getirmeyi gerekli görüyordu. Türk lirası takriben on seneden beri fevkalâde müşkülât içerisinde bulunmasına rağmen, komşulara oranla daha yüksek bir değerde ve istikrar içinde kalmıştı. Türk lirasının sağlam olarak her vakit aynı satın alma güncünü haiz bulunmasını temin edecek tedbirler, ehemmiyetle tetkik ve tatbik olunacaktı.

Ekserisi iptidaî madde cinsinden olan millî mahsullerimizin ıslâhını ve madenler ve ormanlar gibi, millî servetlerimizin gelişimini tahakkuk ettirecek önlemler alınacaktı. Sanayide küçük sanayiin ve o sanayiin inkişafı için, icap eden fennî vasıtaların ve sınaî kooperatiflerin ve muhtaç oldukları kredilerin teminine çalışılacaktı.

Fırka aynı zamanda büyük sanayiden memleketin her suretle ihtiyacı hissedilen kısımlarını, yavaş yavaş tahakkuk ettirmeyi gaye addediyordu. Memleket ekonomisindeki açığı en evvel kapayacak olan sanayi şubesinin, mensucat sanayii olduğu müşahede edilmekteydi.

Umumî Riyasetin Beyannamesi 1927

1927 Büyük Kongre'de 1923 Nizamnamesi yenilenmiş, yeni bir nizamname kabul görmüştü. Ve 1931 yılında kabul edilecek olan programın kimi maddeleri bu nizamnamenin ilk yedi maddesinde yer almıştı. Fırka için bir program gündeme gelmemişti; ama ileriki yıllarda tıpkı bir program gibi gündem oluşturacak bir belge ortaya konmuştu. Umumî Riyasetin Beyannamesi tıpkı bir program gibi fırka'nın izleyeceği yolu ayrıntılarıyla ele alan bir belge oldu. Reis, reis vekili ve genel sekreterden oluşan Umumî Riyaset makamı parti yönetimine bu belgeyle ağırlığını koyuyordu. Ve tepede toplanan bu yetki ağı Tek Parti yönetiminin sonuna kadar etkin konumda olacaktı.

1927 Büyük Kongresi'nde kabul gören Umumî Riyasetin Beyannamesi şu hususları içeriyordu:

Cumhuriyet Halk Fırkası cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçidir ve milletin iktisadî menafiini temin etmeği birinci derecede haiz-i ehemmiyet addeder. İşbu esasat fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların vaz' ve tatbikinde hâkimdir.

Dahilî, Adlî ve Haricî Siyaset

Dahilî siyasette memleketin her tarafında sarsılmaz bir emniyet ve asayişin hükümran olması en evvel nasb-ı nazar ettiğimiz noktadır. Memleketin içinde bulunduğu inkişaf devrinden az zamanda azamî semerat istihsali ancak bütün vatandaşların huzur ve emniyeti ve memleketin asayişi en ufak ârızalardan bile mahfuz bulundurmak ile kabil olacağına kani'iz.

Fırkamız nüfus işlerini başlıca mesailden addeder. Pek uzun seneler mütemadi ve muntazam mesâiye ihtiyaç gösteren nüfus meselesi iktisadî, fennî, içtimaî ve siyasî nukat nazardan mürekkep ve münkasim olduğu bütün cepheleriyle mütalâa olunmak ve yekdiğerini ikmal edecek müselsel tedâbiri mütemadiyen mevki-i tatbike koymak kararındayız. Mükemmel ve doğru tahrir-i nüfuslara istinad etmek lâzım gelir. Nüfus politikası fırkamızın en mühim bir faaliyet sahası olacaktır.

Fırkamızın intihâbât-ı umumîyede bir dereceli intihâb usulünü tahakkuk ettirmeği gaye addeder. Memleketin bilhassa nahiye teşkilâtına taalluk eden umumî idaresinde ve en mübrem vesait ve muvasalatın temininde bir dereceli intihâb usulünü temin etmeği istihdaf edecektir. Ne kadar zamanda bu neticenin elde edileceğini tayin etmeğe imkân yoktur. Ancak fırkamız bunu mümkün olan hadd-ı azamîde te'cil etmeğe çalışacaktır.

Rüesa-i memurin-i mülkiyenin selahiyet-i lâzimeye malîk olmasına itina ve bu babda mevzuat-ı kanuniyemizde icab eden ahkâmın derpiş edilmesi ihtiyacatımızdandır. Kezalik iktisadî ve coğrafî münasebât nazara alınarak nahiye teşkilâtı yapması, mahallî idarelere kâfi selâhiyet verilmesi ve taksimat-ı mülkiyenin vesait-i münakalenin tekemmülü nispetinde mütemadiyen ıslâh edilmesi ehemmiyet verdiğimiz meselelerdendir.

Adlî siyasette: muasır demokrasinin medeniyetin zihniyet ve desâtirini Türkiye Cumhuriyeti'nin adlî kanunlarına ve Teşkilâtına mesnet ittihaz eylemek ve hakkın feyzlerinden en ser'i ve en basit vasıtalarla halkı müstefid kılarak adaleti vatandaşların kapılarına kadar götürmek esaslı umdemizdir.

Haricî siyasetimiz: Devlet haysiyet ve mevcudiyetinin ve milletin uzun mücadelât neticesinde kazandığı hukukun her halde muhafaza ve müdafaası başlıca vazifemiz olarak sulh ve müsalematın muhafazasına müstenittir. Bu hudud dahilinde ve fiilî müsavat temin eden mütekabiliyet dairesinde beynelmilel dostane münasebatın tersin ve tevsi'i taraftarıyız.

Maarif Siyaseti

Maarifin millî, laik ve tek mektep esasına müstenit olması umdemizdir. Terbiyede hedefimiz millî cemiyetin medenî ve içtimaî kıymetini yükseltecek ve iktisadî kudretini artıracak vatandaşlar yetiştirmektir. İlk tahsilin meccanî ve mecburî olması esasının en kısa müddet zarfında bilfiil tahakkuk ettirilmesini birinci derecede ehemmiyetle takip ediyoruz. İlk tahsili bitiren vatan çocuklarının muhtelif istidatları inkişaf edebilmeli ve onların maddî veya manevî sahada müstahsil olabilmeleri temin edilebilmelidir. Onun için terbiye-i umumîye müesseseleri yanında meslek mektepleri inkişaf ettirmek maarif siyasetimizin ana hatlarındandır. İlk tahsil alamamış gençlere her vatandaş için lâzım olan malûmatı boş zamanlarda halk dershanelerinde vermeğe çalışmak, muhtelif iktisadî işler gören vatandaşların istihsal kudretini artıracak meslekî kurslar açmak maarif programımıza dahildir.

Darülfünunumuzu ve âli müesseselerimizi memleketin ilim ve yüksek teknik adamlarına olan şedit ihtiyacı temin edilecek veçhile tensik etmek ilim adamlarımıza lâyık oldukları istikbali ve mevkii hazırlamak esaslı umdelerimizdendir.

Sanayi-i nefise müesseselerinin inkişafına çalışacak ve yüksek san'atkâr yetişebilmesi için lâzım gelen muhit hazırlanacaktır. Türk dilinin kavaid ve lûgatı mazbut bir lisan halinde tekemmül edebilmesini ve her nev'i

fikir ve hisleri ifade edebilecek bir hale gelmesini teshil eyleyecek tedbirler ittihazı mültezimdir. Çok mühim ve nazik olan harf meselesini düşünüyoruz.

İçtimaî ve Sıhhî Siyaset

İçtimaî hayatımızda ailenin mahfuziyet ve resaneti istinat ettiğimiz esastır. Hürriyet ve halkçılık prensiplerinin men' ettiği her türlü müdahelâttan azade olan sağlam aile hayatı içtimaî sahada başlıca dikkat edeceğimiz mevzu'dur. Çocuk hayatı ile suret-i mahsusada alâkadarız. Çocukların muhafazası ile müstahsil ve aileye faideli olabilmesini mütemadiyen taharri ve takip etmek kararındayız. Bu suretle tevellüdatı memleketin başlıca servet ve mesnedi addediyoruz.

Mesai sahasında ilk gayemiz memlekette say'i, ailede ve ferdde çalışkanlığı teşvik ve teşci' etmektir.

Memleketin refah ve saadetinin teminine hâdim vasıta ve servetin herşeyden evvel ailede ve cemiyette tasarrufkâr olmakla tedarik edilebileceği kanaatini fırkanın bütün hat-ı harekâtlarında takib edeceğiz. Hayat pahalılığına karşı usul dahilinde ve mütemadiyen mücadele etmek kararındayız.

Memleketimizin sıhhî şeraiti hıfzıssıhha ilmî hututu dahilinde ıslâha çalışmak ve içtimaî marazlarla mütemadiyen mücadele etmek hıfzıssıhha kavaidine riayet için halkı musarrahan (açıkça) ve bilfasıla tenvir etmek ve bu hedeflere vasıl olmayı kolaylaştıracak sıhhî ve içtima kanunlar yapmak ve fennî müesseseler açmak ve muvakkat veya daimî surette çalışmak kabiliyetinden mahrum kalacakları himaye esasını ihzar etmek Fırkamızın hedefleridir.

Malî Siyaset

Biz Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan ve bu imparatorluğun inkısamına zemin hazırlayan musibetlerin başında malî buhran amilinin bulunduğu kanaatindeyiz.

Malî buhranı varidat ve mesarif-i devlet arasında muvazenesizlik ve malî kudretin devletin esas ihtiyaçlarını temine adem-i kifayeti gibi başlıca iki noktada hülâsa ediyoruz. Fırkamız her iki noktanın Cumhuriyet'te teminini malî siyasetin esası kabul eder.

Meclis'ten açık bütçeler çıkarmamak, bütçenin vahdet ve umumîyetini ikmal etmek, muhasebe ve murakabe kuyudını itina ile takib etmek hedefimizdir.

Aynı zamanda hazinenin kudretini devletin muvcudiyet ve ihtiyacatını temin eyleyecek derecede tezyid ve tevsi'e çalışmağı vatan için ve bütün vatandaşlar için lâzıme-i hayat telâkki ediyoruz. Her nev'i kaçakçılığa milletin hayatına ve hazinesine el uzatan en vahim bir kasıt nazariyle bakıyoruz. Kaçakçılıkla mütemadiyen uğraşmak ve her nev'i kaçakçılığı son kuruşa kadar kal' ve izâle etmek için her kanun ve her tedbiri vücuda getirmeği caiz ve lâzım görüyoruz.

Islahat-ı malîyeye bilâ-inkıta' devam edeceğiz. Vergilerimizin cinsi, tenevvü'ü, cibayeti üzerinde mütemadiyen tekemmül vücuda getirmeğe çalışacağız.

Gümrük tarifelerini milletin iktisadî menafiine dahi tevfik etmeğe çalışmak ve tekaüd umurunu asrî usul ve teminata istinad ettirmek emelimizdir.

Iktisadîyat

Memleketimizin iktisadîyyatı Cumhuriyet'in ilânından beri mütemadiyyen inkişaf etmiştir. İthâlât ve ihracat arasındaki nispet mütemadiyen salâha doğru ilerlemiştir. Memleketin iktisadî nokta-i nazarından âtide bir

an evvel iktisadî açığın itfası ve iktisadî kudretin artırılması takib edeceğimiz başlıca hedefler olacaktır.

Biz berrî ve bahrî muvasalatın teminini bu maksatla şimendiferler ve limanlar inşasını ve ticaret-i bahriyenin teşci'ini memleketimiz için iktisadî tedabirin başında telâkki ettik. Fırkamız bu maksatla ittihaz ettiği tedabiri takib ve tevsi' edecektir.

Alelumum kredi müessesatını dahi başlıca tedâbirden addediyoruz. Küçük müstahsil olan ziraat ve sanayi erbabına kredi temin edecek itibar-ı ziraî birlikleri ve mütekabil kredi bankaları, kooperatifler tesisi teşci' ve temin etmeğe çalışacağız.

Devlet bankasını bir an evvel vücuda getirmeği iltizam ediyoruz. Paramız takriben on seneden beri fevkalade müşkülat içinde bulunmasına rağmen komşularımıza nispetle daha yüksek kıymette ve alelumum müstakar bir halde kalmıştır. Paramızın sağlam olarak her vakit aynı kudret-i iştiraiyeyi haiz bulunmasını temin edecek tedâbir ehemmiyetle tetkik ve tatbik olunacaktır.

Ekserisi mevadd-ı ibtidaiye cinsinden olan millî mahsulâtımızın ıslâhatı ve madenler ve ormanlar gibi millî servetlerimizin inkişafını tahakkuk ettirecek tedâbir alacağız. Sanayide küçük sanayi'in ve o sanayi'in inkişafı için icap eden fennî vesaitin ve sanayi kooperatiflerinin ve muhtaç oldukları kredilerin teminine çalışacağız.

Fakat büyük sanayiden memleketin her suretle muhtaç olduklarını tedrican tahakkuk ettirmeği gaye addediyoruz. Memleketin iktisadî açığını en evvel kapayacak sanayi'in mensucat sanayii olduğu müşahede edilmektedir.

İktisadî inkişafat için vaz' olunacak kanunların ve devletçe alınacak tedabirleri münhasıran halkın umumî menafi'i mülâhazasına müstenit olması başlıca gayemizdir. Ne kadar mühim olursa olsun hususî bir menfaatin temini ve vikayesi için devletçe tedbir alınmasına ve bahusus efradın hususî menafi'i için hazine-i devletten bilvasıta veya bilâ-vasıta herhangi bir faide beklemek gayr-ı mümkün ve gayr-ı haiz olduğunun kanaat haline gelmesine bilhassa ehemmiyet veriyoruz (Şiddetli ve sürekli alkışlar).

Reis - Bir takrir var okunacaktır.

Büyük Kongre Riyaset-i Celilesine,

Umumî riyasetin beyannamesine muttali olduk. Bu devre-i intihâbiyede fırkamız hükümetlerinin hatt-ı hareketlerine işaret eden bu mevaddın büyük kongremizce tamamen tasvib ve kabulünü arz ve teklif eyleriz.

23 Teşrin-i evvel 1927

İzmir Mebusu Kâmil, Diyarbekir Mebusu Ahmed Midhat, Maraş Mümessili Sadık, İstanbul Mümessili Müderris Doktor Neş'et Ömer, Zonguldak Hayri, Kastamonu Hasan Fehmi, Zonguldak Mümessili İbrahim, İzmir Mümessili Salih, Kayseri Mümessili Faik, Van Mebusu Münib, Bolu Mebusu Mehmet Tahir, Gaziantep Halk Fırkası Reisi Hüseyin.

Reis – Takriri Büyük Kongrenin reyine arz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın! Kabul etmeyenler el kaldırsın! Umumî riyasetin beyannamesi Büyük Kongre'nin müttefiken tasvip ve kabulüne mazhar olmuştur.

Efendiler Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci büyük kongresi hitam bulmuştur (Şiddetli alkışlar).

1927 Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi

1927 Nizamnamesi "kuruluş evresi"ni sona erdiren bir düzenlemeydi. Yürütmenin gücüne güç katacak ve iktidar boşluklarına son verecek bir belgeydi. Nizamname aynı zamanda fırkanın program sayılabilecek ilkelerine Umumî Esaslar başlığı altında ilk yedi maddede yer vermişti. 1927 Büyük Kongresi'nde kabul gören 123 maddelik yeni nizamnamenin ilk yedi maddesi "Umumî Esaslar" başlığını taşıyor ve partinin vasıflarını ve

prensiplerini içeriyordu. Diğer maddeler ise parti teşkilâtını düzenlemekteydi. Partinin vasıf ve prensipleri özel olarak şöyle ifade edilmişti:

Cumhuriyet Halk Fırkası, cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasî bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır. (Madde 1) Devlet şekli hakkında kanaat ve siyasî gayesi cumhuriyettir (Madde 2) Fırka devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan sayar (Madde 3). Ve kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eder (Madde 4). Vatandaşlar arasında dil birliği, his birliği, fikir birliği, fırkanın esas umdesidir (Madde 5). Cumhuriyet Halk Fırkası'nın reisi, fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir (Madde 6).

Nizamnamede henüz laiklik sözcüğü yoktu. Ama üçüncü maddede anlam itibariyle laiklik kastediliyordu. Sözcük olarak ise laiklik Kongre Beyannamesi'nde yer alacaktı. Aslında bu maddelerle CHF'nin altı oku neredeyse tamamlanmış oluyordu. İcraatta bir tür devletçilik vardı, ama ilke olarak henüz resmiyet kesbetmemişti. Cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasî yapıya bir yıl sonra laiklik de eklenecekti. İnkılâpçılık işin doğası gereği CHF'nin ana misyonu olarak kabul ediliyordu.

Nizamnamenin ikinci maddesi rejimi "hâkimiyet-i milliye"nin vardığı son aşama olan cumhuriyet olarak tanımlıyordu. Üçüncü madde, devlet ve millet işleriyle, din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan biri olarak görüyordu. Bu tabii laiklik anlamına geliyordu. Dördüncü madde kanun önünde mutlak bir eşitliği kabul ediyor, hiçbir aileye, sınıfa, cemaate, hiçbir ferde imtiyaz tanınamayacağını ilan ediyordu. Bu anlayıştaki fertleri, halktan ve halkçı kabul ediyordu. Bu satırlar sonraki program düzenlemesinde halkçılık olarak tanımlanacaktı.

Beşinci madde, vatandaşlar arasında en güçlü bağın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve kültürünü bihakkın yaymayı ve geliştirmeyi ilke ediniyordu. Altıncı maddeye göre Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisi, fırkanın bânisi, yani kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ydı. Bu madde bir anlamda "tek adam" olarak Mustafa Kemal'i gösteriyordu. Umumî Esaslar'ın son maddesi ise yukarıda belirlenen altı maddenin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğini kaydediyordu.

Yedinci madde, kendinden önceki altı maddede belirtilen esasların değiştirilemeyeceğine dair kesin hüküm koyarak, kamu hukuku açısından yeni bir "müessese" getirmiş oluyordu. Nizamname böylece umumî reisi, Mustafa Kemal'i değişmez kabul etmişti. Bu arada nizamname parti başkanına son derece geniş yetkiler tanımıştı. 21. madde, umumî reis, onun bizzat atadığı umumî reis vekili ve Umumî Heyet-i İdare üyesi arasından yine reisin seçeceği "kâtib-i umumî" yani parti genel sekreterinden oluşan bir Umumî Riyaset Divanı ihdas ediyordu.

Bu divanın yetkileri son derece genişti: Seçimlerde parti adaylarını Divan belirliyordu. Adayları Umumî Reis bizzat ilan ediyordu. Divanın vereceği kararlara tekmil fırka üyesi kayıtsız şartsız riayete mecburdu. Sonuç olarak "millî hâkimiyet" divanda tecelli ediyordu. Yönetim Umumî Reis'in mutlak irade ve otoritesine bırakılmış oluyordu. Bu arada Fırka'nın genel siyasetini belirleyen prensiplerin dokunulmazlığı, yani değiştirilemezliği esası da kabul edilmiş oluyordu. Kongrede nizamnamenin kabulü vesilesiyle seçilen komisyonun gerekçeli raporunda, siyasî bünyenin karakteri şu sözlerle açıklığa kavuşturulmuştu:

> Esas nizamname [1923 Nizamnamesi], umumî esasların, umumî kongrenin üçte iki ekseriyeti ile değiştirilmesine ve kaldırılmasına cevaz vermekte iken, bu defa tanzim edilen lâyihada, fırkanın benliğini ve hükümetin mevcudiyetini ifade eden esasların, ilişilemez, değiştirilemez, kaldırılması bahis konusu edilemez; mefhumlar halinde muhafazasına bilhassa ittibâ' edilmiştir [uyulmuştur]."

Nizamnameye göre, fırka Teşkilâtı merkez ve vilayetler olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Merkez Teşkilâtı, umumî riyaseti, ve riyaset divanını, fırka divanı ile umumî idare heyetini ve fırka müfettişlerini kapsıyordu.

Umumî Riyaset Divanı, yukarıda belirtildiği gibi üç kişiydi. Merkez Teşkilâtının ayrıca kongrede seçilen ve dokuz kişiden oluşan bir Umumî İdare Heyeti vardı. Ve nihayet Riyaset Divanı'ndan, fırkanın kabine üyelerinden, umumî idare heyeti ile Fırka Grubu idare heyetinden bir Fırka Divanı oluşturulmuştu. Fırka Divanı'nın umumî kâtiplik emrinde bir bürosu vardı. Ayrıca, bir dizi vilayet bir araya getirilerek teftiş mıntıkaları kurulmuştu. Her mıntıkada bir müfettiş bulunacaktı. Büyük Kongre'nin dört yılda bir toplanması karar altına alınmıştı. Ülke teftiş mıntıkalarına göre taksim edilecek ve bölge müfettişleri Umumî İdare Heyeti tarafından seçilerek Umumî Riyaset Divanı'nca tayin edilecekti.

Vilayet Teşkilâtı ise fırka mıntıka müfettişleri tarafından bazı vilayet, kaza, bucaklara oradaki fırka Teşkilâtının başına tayin edilen mutemetlerden, vilayet, kaza, bucak ve ocak idare kurullarından, köy ve mahalle ocaklarında yapılan halk kongrelerinden ve son olarak nahiye, kaza ve vilayet kongrelerinden oluşuyordu.

Yeni nizamname, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, kuruluş gayesini açık ve kesin bir şekilde tespit etmesi ve cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi vasıflarını kabul etmesi, bir de din ile dünya işlerini kat'i bir şekilde ayırması yönünden eski nizamnameden ayrılıyordu.

Yeni nizamname 1927'den Üçüncü Büyük Kongre'nin toplanma tarihine, yani 1931'e kadar yürürlükte kaldı. 1927 ile 1931 yılları arasında ise Türkiye'de önemli reform hareketleri oldu. 1929 Dünya Buhranı en azından malî ve ekonomik alanda köklü değişikliklere yol açtı. Yeni bir gümrük politikası uygulanmaya sokuldu. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruldu. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile sabit kur esasına geçildi. 1930'da Sanayi Kongresi, 1931'de Ziraat Kongresi toplandı. 1931'de Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, 1932'de Türk Dil Tetkik Cemiyeti faaliyete geçti. Ve nihayet siyasal gelişme olarak yeni bir muhalefet partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası gün yüzüne çıktı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına neden Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nde mebuslardan bazılarının iktisat alanında devletçilik prensibini, bu arada demiryolu politikasının yürütülüş biçimini eleştirmeleri ve liberal bir tutum takınmalarıydı. 1929 Buhranı Türkiye'yi büyük ölçüde sarsmıştı. İç ve dış ticaret hadleri köylüyü mağdur etmiş, geçim düzeyini sarsmıştı. Atatürk de bu durumdan mustaripti. İsmet İnönü iktidarını eleştiren bir kesim Ağustos 1930'da Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Aslında izlenecek iktisat politikası dışında her iki parti de Cumhuriyet'in temel ilkeleri konusunda benzer görüşlere sahiptiler. Ancak, Meclis dışında Teşkilât kurmaya başlayınca Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalif ne kadar insan varsa Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yöneldi. Halk Fırkası'nın radikal tutumundan yakınanların yanı sıra din konusunda iktidarı eleştirenler de bu partiyi desteklediler. Bu suretle Serbest Cumhuriyet Fırkası iktisadî esaslar üzerine kurulmuş bir parti olmaktan çıkarak kısa sürede siyasî ihtirasların aleti haline geldi. Partinin halk nezdindeki bu durumu kurucularını da kaygılandırdı ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan kısa bir süre sonra, Kasım 1930'da kendi kendini dağıtmak zorunda kaldı. Bu arada Menemen'de hazin bir ayaklanma baş gösterdi. Cumhuriyet'in hâlâ bağnaz kesimlerin tehdidi altında olduğu görülüyordu.

1931 seçim yılıydı. Aynı yıl, 10 Mayıs günü Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongre'sini yaptı. Üçüncü Büyük Kongre Halk Fırkası'nın tarihinde olduğu kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de önemli bir dönüm noktası oldu. Her şeyden önce uzun süredir nizamnamelerdeki maddelerle yetinen fırka, ilk kez nizamname dışında bir programı tartışmış ve kabul etmişti. Artık Cumhuriyet Halk Fırkası'nın nizamnamesi dışında programı da olacaktı.

Nizamnamenin onayı iki celsenin toplandığı 22 Ekim günü tamamlanmış, ayrıca "Raporlar Tetkik Encümeni Mazbatası", "İrşad Encümeni Mazbatası" ve "Murakabe Encümeni Mazbatası" yine aynı gün ele alınmıştı. 23 Ekim kongrenin son günüydü.

Güne Tetkik-i Muhasebât Encümeni Mazbatası'nın onayıyla başlanmış ardından Radikal ve Mümasili

Fırkaların Beynelmilel İtilâfi'na Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üyeliği gündeme gelmişti. Bu, göz ardı edilemeyecek bir hususdu. Ankara Batı'ya karşı, Düvel-i İtilâfiye'ye karşı savaş vermişti. Beş yıl sonra Avrupa'nın belli başlı ülkeleri Türkiye'de yaşanan köklü dönüşümlerin etkisi altında CHF'yi kendi aralarına çağırıyorlardı. Cumhuriyet'in daha ilk yıllarda Batı, Türkiye'ye kuşkuyla bakıyor; ama attığı adımlar nedeniyle takdir de etmekten geri kalmıyordu.

1927 Nizamnamesinin ilk yedi maddesinde şu ilkelere yer verildi:

Madde 1 - Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu'na tevfikan teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasî bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 2 - Fırka, Türk milletini mevki-i itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tagallüp idaresi imkânını kapayan yegâne şekli devletin, hâkimiyet-i milliyenin aksa-yı tekâmülü Cumhuriyet olduğunu ve Cumhuriyet'in hâlen ve âtiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazife-i milliye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilân eder.

Madde 3 - Fırka, itikadat ve vicdaniyat-ı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavanin, teşkilât ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevî ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler.

Madde 4 - Fırka, millî hâkimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şuabat-ı faaliyette halk tarafından ve halk için kaidesini hâkim kılmayı gaye edinmiştir.

Kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.

Madde 5 - Fırka, vatandaşlar arasında en kavi rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuabat-ı faaliyette bu esası mevki-i itibar ve meriyette bulundurmayı ve vazedilecek kanunların velayet-i ammesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder.

Madde 6 - Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisi; fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir.

Madde 7 - İşbu umumî esaslar, hiçbir veçhile tebdil edilemez.

Nizamname ve Altı Ok

Nizamnamede henüz laiklik sözcüğü yoktu. Ama üçüncü maddede anlam itibariyle laiklik kastediliyordu. Sözcük olarak ise laiklik Kongre beyannamesinde yer alacaktı. Aslında bu maddelerle CHF'nin altı oku neredeyse tamamlanmış oluyordu. İcraatta bir tür devletçilik vardı, ama ilke olarak henüz resmiyet kesbetmemişti. Cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasî yapıya bir yıl sonra laiklik de eklenecekti. İnkılâpçılık işin doğası gereği CHF'nin ana misyonu olarak kabul ediliyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshinden sonra seçimler yapıldı, ardından da 10 Mayıs 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kongresi toplandı. Bu kongrede Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk kez bir programı hazırlandı ve tartışılarak kabul edildi. Ayrıca 1927 Nizamnamesi'nde de kimi değişiklikler yapıldı.

Partinin programına 1927 Nizamnamesi'nde yer alan Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik

ilkelerine bu kez Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri de eklendi. Böylece fırkanın ilkeleri uzun yıllar geçerliliğini koruyacak olan altıya çıkarılmış oldu. Programda ayrıca fırkaya kapatılmış olan Türk Ocakları yerine Halkevleri'ni açma görevi verildi. Bu arada fırkada halkın dileklerinin toplanması ve bunların üst makamlara aktarılması için bir çalışma başlatıldı. Hükümetin çalışmalarında ve yasal düzenlemelerde bu dilekler yol gösterici olacaktı.

9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde yapılan Dördüncü Kurultay'da ise dildeki yalınlaşmaya uygun olarak "Fırka" adı "Parti"ye dönüştürüldü ve benimsenen ilkeler "Kemalîzm" olarak adlandırıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi 1950'ye kadar iktidar partisi ve halka terbiyei siyasiye vermek için bir mektep olarak ülkenin çağdaşlaşmasında belirleyici rol aldı. Kuruluşundan başlayarak 10 Kasım 1938'e kadar Partinin genel başkanlığını Mustafa Kemal Atatürk yaptı. Onun vefatı üzerine ise genel başkanlığı İsmet İnönü sürdürdü. 1923 Tüzüğü'nde genel başkanın Büyük Kongre'ce seçileceği belirtilirken, 1927 Kongresi'nde bu hüküm değiştirildi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisi'nin fırkanın banisi Gazi Mustafa Kemal olduğu belirtildi.

Bu hüküm 1938'e kadar sürdü. Atatürk'ün vefatı üzerine toplanan üsnomal (olağanüstü) kurultayda Atatürk ebedi başkan olarak kabul edilirken; İsmet İnönü de değişmez genelbaşkan oldu. Genel başkanın değişmesi ölüm, görev yapamayacak kadar hastalık ve istifa gibi üç unsura bağlandı.

Partinin gelişmesinde ve yönlendirilmesinde Umumî Riyaset Divanı, Fırka Divanı, Umumî Heyeti İdare, Kongreler, ocak, bucak, ilçe, il örgütleri ve TBMM Grubu önemli rol oynadı.

V. Dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sadece Cumhuriyet Halk Partisi vardı. Bu parti dönem boyunca iki kurultay yaptı. Bunlardan biri normal Kurultay ikincisi ise olağanüstü kurultaydı.

Yusuf Akçura ve Nutuk

Nutuk'un değerini en güçlü bir üslupla ifade edenlerin başında dönemin en saygın tarihçisi Yusuf Akçura geliyordu. 1929 yılında *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda yayımladığı yayımladığı uzun makalesinde "yirminci asır tarihinin en büyük vak'alarından birisini yapan büyük adam, o vak'anın tarihini de bizzat yazdı. İşte Nutuk bu tarihtir" diyecekti. Nutuk'u da şu şekilde tanımlayacaktı:

"Nutuk, Gazi'nin Türk milleti 'vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiği büyük tekâmül istidadını millî bir sır gibi vicdanında taşıyarak peyderpey bütün hayat-ı içtimaîyemize tatbik'[47] etmekle meydana getirdiği büyük işlere dair arkasında yürüyen siyasî fırkasına ve bütün milletine verdiği bir nevi hesaptır."

Yusuf Akçura, yazısında Nutuk'u edebi destansı üslubuyla tarihçiliğin tepe noktasına koyuyordu. Onun güçlü kalemiyle Nutuk'un kat ettiği evreler şöyle özetleniyordu:

"Gazi, 1335 (1919) senesi ilkbaharında Osmanlı İmparatorluğu'nun 'vaziyet ve manzara-i umumîyesini' mütalaa ederek daha İstanbul'dan çıkmadan önce Türkleri kurtarmak için kat'i kararını vermiştir: İşte o pek mühim karar: "Hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâ-kayd ü şart müstakil, yeni bir Türk Devleti tesis etmek!"[48]

Gazi, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz bu muazzam kararının tatbikine başlamıştır; yani yeni Türk Devleti'ni kurmağa teşebbüs etmiştir. Nutuk işte bu yeni devlet kurma ameliyesinin tarihini hatve be-hatve anlatıyor.[49]

Nutuk'tan bu büyük vak'anın tarihini takip ederken her şeyden evvel Türk milletinin kudretini, milletçe vatanseverliğini, sadakatini, celadetini, şecaatini, disiplinini, feragat ve fedakârlığını vuzuh ve serahatle

47 Nutuk, sahife 11.

48 Nutuk, sahife 9.

49 Nutuk, sahife 274.

anlıyoruz: Gazi faaliyete geçtiği esnada 'Büyük Harb'in uzun seneleri zarfında yorgun, fakir bir hale' düşmüş, hükümdarının hıyanetine maruz kalmış, hükümeti tarafından terk olunmuş, memleketi 'dünyada görülmemiş bir galibiyetin mümessilleri' tarafından işgal edilmiş olan Türk milleti müstakil ve yeni bir devlet kuracak kudreti kendinde bulmuştur.[50]

Saniyen, bu sadakatli, kahraman ve fedakâr milletin başına geçen harikulâde adamın, milletin kuvvet ve istidadına iman ve itimadını[51]; beşeriyet tarihini çok derin anlamış olduğundan, dahilî ve haricî siyasete dahiyane vukufunu[52], samimî halksevenliğini (demokratlığını)[53], realiteleri bulup görmekte emsalsiz kudretini[54], yorulmak bilmeyen fikri takibini[55], nefsine son derecede hakim olarak daima, azim, sabır, teenni ve nezaket ile hareket ederek efkâr ve hissiyatından hiçbirisini vakit gelmeden ortaya çıkarmadığını[56], fikre, mefkûreye muhalefetle işe zarar iras edenleri münâkaşa ve münâkale sahasında çok kuvvetli mantık ve belagatiyle, siyaset vadisinde en muvafik çare ve tedbirlerle mağlup ve bertaraf edebildiğini[57], müşkül mesailin mevzu-i bahs olduğu zamanlarda bile sükûn ve itidalini, fikrî vüzuh ve ciyâdetini asla kaybetmeksizin en müsip suret-i halleri bulabildiğini[58]; mücerret tabirlerle, imanını, basiret ve kiyasetini, iradetini, siyasetini feragat ve şecaatini, hasılı bir kelime ile "deha"sını görüyoruz.

Salisen, Türk milletine mensupluk iddiasında bulunan bazı kimselerin, ezcümle başlarında kendisine Osmanlı padişahı ve İslâm halifesi unvanı veren şahıs olmak üzere Osmanlı hükümeti denilen heyûla azasından ekserisinin, bu büyük işin başarılmasına engel olmak maksadiyle teşebbüs ettikleri bin türlü hile , tezvir ve hıyanet manevralarına şahit oluyoruz.[59]

Rabian, millet rehberinin arkadaşları gibi görünen bazı içten içe, fırsat buldukça açıktan açığa müşkilât ihdasından geri kalmamış olduklarına teessürle vakıf oluyoruz[60]; ve aynı zamanda anlıyoruz ki sonraları açıktan açığa muhalefete geçenler, hatta daha fazla dalâlet yoluna sapanlar, ta ibtidadan beri millî gayeye sağlam bağlanmış olmayanlardır.[61]

Vakayiin teselsülünü takip ederken görüyoruz ki Türklerin rehberi, gayesine doğru yürürken, birçok cephelerde mütemadiyen harp halinde bulunuyor. İtilâf kuvvetleri, Yunan orduları, Ermeni hükümeti, Pontus ihtilâlcileri, sultan ve hükümeti ve bunun muhtelif namlarla millet aleyhine sevk ettiği hıyanet müfrezeleri yetmiyormuş gibi, millî müdafaa fikrine iştirak etmiş görünen rakipleri, hasımları, hatta hakikî vaziyeti ve hakikî vaziyetin icabâtını anlayamayan taraftarları ile de uğraşmak mecburiyetinde kalıyor.

Lâkin, nihayet, başta Gazi gibi emsalsiz bir mürşidi, rehberi bulunan Türk milletinin bütün engelleri

---

50 Nutuk, sahife 3 ve 523.

51 Nutuk, sahife 28, 47, 103.

52 Nutuk, sahife 275-376.

53 Nutuk, sahife 33.

54 Nutuk, birçok sahifeler.

55 Nutuk, sahife 10-11-222.

56 Nutuk, sahife 225-231, 318-325.

57 Nutuk, sahife 134, 533.

58 Nutuk'tan anlaşılıyor ki harp ve sulh devirlerinde ittihaz edilen mühim mukarreratın hemen hepsi Gazi'nin bulduğu tarz-ı hallerdir.

59 Nutuk, sahife 22-26, 70, 85, 98, 119, 176, 236, 280.

60 Nutuk, sahife 11, 51, 52, 221, 234-235, 269-270.

61 Nutuk, sahife 112, 113, 221, 240, 244, 249, 253, 269-2970, 280-393.

koparak, maniaları kırıp yıkarak hedefine vasıl olduğunu da sürur ve heyecan ile görüyoruz. Gazi, 1919'da, verdiği kararı, dahilî ve haricî, maddî ve manevî, muasır ve tarihî husumet ve mümanaatlara rağmen dört, beş yıl gibi kısa bir müddet içinde tamamen tatbike muvaffak olmuştur. 1923 senesinde 'hâkimiyet-i milliyeye müstenit bilâ-kayd ü şart müstakil, yeni bir Türk milleti tesis' olunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilân tarihi 29 Teşrin-i evvel 1923'tür."

Büyük Kongre'nin Ardından...

Cumhuriyet Halk Fırkası, 1929 Büyük Bunalımı'ndan sonra ekonomide 'liberal' politikayı bırakıp devletçiliğe yöneldi. Bu arada toplumdaki muhalefeti denetim altında tutmak için 12 Ağustos 1930'da, Ali Fethi (Okyar) başkanlığında, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla yeniden iki partili sisteme dönüldüyse de, bu uzun sürmedi. Muhalefetin istenmeyen bir çizgiye kayması ve hızla gelişme göstermesi üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası baskılar sonunda kendini 17 Kasım 1930 tarihinde feshetti. 10 Mayıs 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın III. Kurultayı toplandı. Bu Kurultayda ilk parti programı kabul olunmuş, böylece parti programı ve parti tüzüğü arasında bir ayırım yapılmıştır. 1927 Kurultayı'nda CHP'nin ilkeleri olarak belirtilen cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik ilkelerine, 1931 Kurultayı'nda laiklik, devletçilik ve inkılâpçılık ilkeleri ilâve edilmiş, partinin temel ilkelerini ifade eden ve Altı Ok adıyla anılan temel esasları belirlenmiş oldu.

Atatürk'ün CHP'nin III. Kurultayını açış konuşması ve 'Genel Başkanlık Beyannamesi", CHP'nin ilke ve görüşlerini daha sistemli bir temele oturtmak bakımından üzerinde durulması gereken belgelerdir. 'Genel Başkanlık Beyannamesi'nde, CHP'nin faaliyetlerini, kabul etmiş olduğu altı ilke doğrultusunda düzenlediğine işaret edilmiştir.

III. Kurultay'da ayrıntılı bir şekilde ülke meseleleri ve CHP'nin bu meselelere getireceği çözüm yolları üzerinde durulmuş, CHP Programı'nı geliştirmek için çalışmalar yapılmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra devletçilik anlayışının da etkisiyle daha katı ve müdahaleci bir politika izlemeye başlayan Cumhuriyet Halk Fırkası da bu değişimin bir sonucu olarak genel sekreterliğe Saffet (Arıkan)'ın yerine Recep (Peker)'i getirmiştir.

Bu kurultaydan sonra, kurultayın aldığı kararlar ve yeni parti programı üzerinde halkı aydınlatmak için parti üyeleri çeşitli konferanslar vermişlerdir. Bunlar arasında, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 16 Ekim 1931 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferans, özellikle CHP'nin o yıllarda altı oka bakışını yansıtması bakımından önemlidir. Aynı yıl Türk Ocakları kapatıldı ve 19 Şubat 1932'de partiye bağlı bir kitle teşkilâtı olarak Halkevleri kuruldu. CHP ekonomik konulara daha da ağırlık vermiş ve tek parti dönemi devletçiliğinin başlıca uygulayıcılarından olan Celâl Bayar iktisat vekilliğine getirilmiştir.

9 Mayıs 1935'te toplanan IV. Kurultay, parti ile devleti daha da bütünleştirmiştir. Bu Atatürk'ün katıldığı son kurultaydır. Bu kurultayı açış konuşmasında Atatürk, Türk inkılâplarının genel bir tanımlamasını yapmış, özellikle ekonomi ve milletlerarası gerginlikler üzerinde durmuştur. "Kemalîzm" terimi ve olgusunun ilk defa CHP Programı'na girişi ise IV. Kurultay'ın aldığı karar sonucu olmuştur. Daha önceki kurultaylarda kabul edilmiş ilkelerden uzaklaşılmamış, söz konusu ilkeler daha geniş ve muhtevalı bir anlatıma tâbi tutulmuştur. "Kemalîzm" terimi, 1935 Programı'nın "Giriş" bölümüne, "Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalîzm prensipleridir" cümlesinin konmasıyla girmiştir.[62]

IV. Kurultay'da Genel Sekreter Recep Peker'in yaptığı konuşma, Atatürk'ün ölümünden önce CHP

62 *CHP Programı: Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı onaylanmıştır. Mayıs 1933, 3.s.*

Programı'nın son şekli ve partinin temel ilkeleri konusunda bilgi vermesi, açıklamalarda bulunması, Türk siyasî tarihi bakımından önemli bir belgedir. Bugün CHP'nin altı ilke konusundaki görüşleri, özellikle halkçılık ve devletçilik ilkelerine yeni boyutlar getirmiş olmasına karşılık, Peker'in altı ilkeyi aydınlatıcı açıklamaları, millî devlet olarak gelişme ve Türk toplumunun modernleşmesi bakımından geçerliliğini günümüzde de muhafaza etmektedir. Peker'in konuşması, Türkiye'nin meselelerinin millî ve radikal tedbirlerle çözüm getirilmesi gerektiğini benimsemesi bakımından da üzerinde durulması gereken önemli bir belgedir. Bu bakımdan, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 13 Mayıs 1935 tarihinde IV. Kurultay'da yaptığı konuşma Atatürk döneminde CHP'nin, Türkiye'nin meselelerine yaklaşım tarzını göstermesi bakımından önemlidir.

IV. Kurultayda liberalizme karşı devletçilik anlayışı bir kere daha vurgulanırken, devlete özel teşebbüsü denetleme ve yönlendirme yetkisi verilmiş; bu arada "fırka" yerine "parti" sözcüğü benimsenmiştir.

1927, 1931 ve özellikle 1935'te toplanan CHP Kurultaylarında partinin fikrî yapısını geliştirmek konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucu, CHP'nin IV. Kurultay'ında kabul edilen programda partinin kabul ettiği esasların tamamı "Kemalîzm" olarak tanımlanmış ve Kemalîzmin dört esas ve altı ilkeden oluştuğu belirtilmiştir. Dört esas: "Vatan", "Millet", "Devletin İdaresi" ve "Yurttaşın Siyasal ve Kamu Hakları"dır. Altı ilke ise CHP'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı bir parti olduğunu gösteriyordu.

18 Haziran 1936'da İnönü'nün imzasıyla yayımlanan genelgeyle parti-devlet birlikteliği kuruldu; içişleri bakanı parti genel sekreteri ve valiler de il başkanı kabul edildi. 1937'de Altı Ok bir anayasa maddesi oldu ve kurultay sonrasında parti yönetimi ile devlet organlarının birleştirilmesi sağlanarak ülkede tek parti egemenliği tam anlamda yerleştirildi.

Atatürk döneminin sonlarında Atatürk-İnönü anlaşmazlığı CHP'de önemli bir görev değişimine yol açtı. Kuruluşundan başlayarak partinin genel başkan vekili olan İnönü görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve yerine Celâl Bayar getirildi.

Aynı zamanda başbakanlığa atanan Bayar'ın döneminde, sınırlı bir devletleştirme dışında ekonomi politikalarında önemli bir değişiklik yapılmadı. Atatürk'ün ölümünden sonra, 26 Aralık 1938'de toplanan I. Olağanüstü Kurultay İnönü'yü değişmez genel başkan ve Millî Şef seçti. Bayar, genel başkan vekilliğine, Refik Saydam da genel sekreterliğe getirildi. Aynı zamanda başbakanlığa atanan Bayar'ın Ocak 1939'da istifa etmesinden sonra kabineyi kurmakla Refik Saydam görevlendirildi. Boşalan genel sekreterliğe de Fikri Tüzer atandı.

Laikliğe Atılan Önemli Adım

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan dine ait maddelerin çıkarılması:

1222 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun, 14 Nisan'da yürürlüğe girmek üzere 9 Nisan 1928 günü kabul edilmişti. Bu kanunun 2. Maddesi'ndeki "Türkiye Devleti'nin dini din-i İslâmdır" kaydı kaldırılmıştı. 16. Madde'de mebusların Meclis'e girişlerinde ettikleri yeminden "Vallahi" çıkarılmış, "Namusum üzerine söz veririm" konmuştu. 26. Madde'den " ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi" kaydı çıkarılmıştı. 38. Madde'de cumhurreisinin yemininden mebusların yemininde olduğu gibi "Vallahi" çıkarılarak "... namusum üzerine söz veririm" konulmuştu. Bu kanun teklifini Meclis'e Malatya Mebusu İsmet (İnönü) ile 120 arkadaşı getirmişti.

Malatya Mebusu İsmet Paşa ve yüz yirmi refikinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci, on altıncı, yirmi altıncı ve otuz sekizinci maddelerinin tadiline dair 2/51 numaralı teklif-i kanunisi

6 Nisan 1928

Esbab-ı Mucibe

Muasır medeniyet hukuk-ı ammesinde, millet hâkimiyetinin tecellisine medar, en mütekâmil devlet şeklinin laik ve demokratik cumhuriyet olduğu müsellemattandır. Millet Meclisi'nin ittifakiyle tasvip edilmiş olan Kanun-ı Medenî, Ceza Kanunu gibi müdevvenat-ı hazıramız da bu esası tatbikat ve fiiliyat sahâlârında tecelli ettirmektedir. Esasen devlet bir şahsiyet-i mânevîye olduğuna göre bizatihi bir mefhum-ı mücerrettir. Dinin maddî şahıslara tahmil ettiği mükellefiyetleri, farzları amelen ifasına imkân da mutasavver değildir. Böyle mümkün olmayanı istihsal peşinde ısrarın bir zaaf – bütün zaaflar gibi zararlı bir zaaf – teşkil edeceğinde şüphe yoktur. Esbab-ı mesrudeye binaen laik devletin esas telâkkisine münafi fıkraların Teşkilât-ı Esasiye'den tayyı teklif olunmuştur.

Din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükümetçe dinsizliğin tervici manasını tazammun etmemelidir. Dn ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması; dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet olmaktan kurtuluş teminatıdır. Muasır hukukîyat ilminden ve tarihten iktibas eylediği tecrübe ve bilgilerini nazarda tutan Türk inkılâbı, din ile dünya işlerini karıştıran ve türlü müşkülâta sebep olmağa müsait bulunan mevaddı kaldırarak Teşkilât-ı Esasiye'ye sarih ve samimi bir metin vermekle Türkiye Cumhuriyeti'ne pürüssüz bir surette vaz'-ı hakikisini bahşetmiş olacaktır. Bu suretledir ki beşeriyetin mânevî saadetlerini deruhte eden din, ağyar eli değmeyen vicdanlarda bülent mevkiini ihraz ederek Allah ile fert arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulunacaktır. Bu kutsî teması camilerde, kiliselerde, havralarda veya sadece vicdanlarında arayıp bulanlar vardır. Devlet ve kanunları cümlesinin hamisidirler.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerine muaddil kanun:

14 Nisan 1928

Birinci Madde – Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 2'nci, 16'ıncı, 26'ıncı ve 38'inci maddeleri yerine aşağıdaki yazılı maddeler ikame edilmiştir.

İkinci Madde – Türkiye Devleti'nin resmî dili Türkçedir, makarrı Ankara şehridir.

Üçüncü Madde – Mebuslar meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar:

"Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bilâ-kayd ü şart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakattan ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.

Dördüncü Madde – Büyük Millet Meclisi kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri fesih ve ilgası, devletlerle mukavele, muahede ve sulh akti, harp ilânı, muvazene-i umumîye-i malîye ve devletin umum hesab-ı kat'î kanunlarının tetkik ve tasdiki meskûkât darbı, inhisar ve malî taahhüdü mutazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdik ve feshi, umumî ve hususî af ilânı, cezaların tahfif ve tahvili, tahkikat ve mücazat-ı kanuniyenin tecili, mahkemelerden sadır olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder.

Beşinci Madde – Reisicumhur intihabı akabinde ve Meclis huzurunda şu suretle yemin eder:

"Reisicumhur sıfatile Cumhuriyet'in kanunlarına ve hâkimiyet-i milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarf-ı mesai, Türk Devleti'ne teveccüh edecek her tehlikeyi kemal-i şiddetle men, Türkiye'nin şan ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrünefs etmekten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.

Altıncı Madde – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

İkinci Muhalefet Partisi Kurma Girişimi

1927 CHF Büyük Kongresi'nde Nutuk'un okunmasından ardından Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamna-

mesi kabul görmüş, ardından Umumî Riyasetin Beyanmamesi okunmuştu. Nutuk, nizamname ve beyanname Cumhuriyet'in artık Tek Parti ilkeleri doğrultusunda yol alacağını ilân eden belgelerdi. Henüz partinin programı ortalıklarda yoktu. Ama doğal olarak programda yer alması gereken ilkeler nizamnamenin "Umumî Esaslar" başlığını taşıyan ilk bölümünde belirtilmişti. En azından 1931'de kesinleşecek altı ilkeden dördü nizamnamede yer alıyordu. Nizamname 123 maddeden oluşuyordu. Umumî Esaslar kısmından bşka, teşkilât ve faaliyetle ilgili kısımlar altı bölüm altında toplanmıştı. Umumî Esaslar'ın ilk yedi maddesi özetle şu hususları nizamnameye sokmuştu:

Birinci Madde – Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu'na göre teşekkül etmiş Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi siyasî bir cemiyettir. Ve merkezi Ankara'dadır.

Birinci Maddede Laiklik yoktu. Ama laiklik sözcüğü üçüncü maddede anlam itibariyle anlatılmış, fakat, sözcük olarak kullanılmamıştı. Ancak Kongre beyannamesinde yer almıştı.

İkinci Madde devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu vurguluyordu. Üçüncü Madde ise yukarıda belirtildiği gibi dolaylı bir biçimde laikliği gündeme getiriyordu: "Fırka, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan addeder" deniyordu.

Dördüncü Madde Meşrutiyet yıllarından beri işlenen halkçılık anlayışını vurguluyordu: Kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın ve hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri, halktan ve halkçı kabul ediyordu.

Beşinci Madde ulusal birliği sağlayacak kültür sorununa eğiliyordu: Vatandaşlar arasında en kuvvetli rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve kültürünü bihakkın yaymak ve inkişaf ettirmeyi esas kabul ediyordu.

Altıncı Madde Mustafa Kemal'in karizmatik kimliğini bir kez daha vurguluyordu: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisi, yani genel başkanı, "partinin bânisi", yani kurucusu, olan "Gazi Mustafa Kemal hazretleri"ydi.

Ve Yedinci Madde "umumî esaslar"ın hiçbir veçhile tebdil edilemeyeceğini kaydediyordu.

1927 Nizamnamesi'nde genel başkana son derece geniş yetkiler tanınmıştı. Nitekim Genel Başkanlık Divanı, yani Umumî Riyaset Divanı, kendisinin seçeceği genel başkan vekilinden ve genel sekreterden oluşacaktı.

Nizamnamede Gazi'den ve onun seçeceği genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan Genel Başkanlık Divanı geniş yetkilerle donatılmıştı. Seçimlerde parti namzetlerini belirliyor ve divanın vereceği kararlara tekmil parti üyesi kayıtsız şartsız riayete mecbur tutuluyordu.

Böylece, millî hâkimiyet kurumlarının oluşumu ve yönetimi parti genel başkanının mutlak irade ve otoritesine bırakılmış oluyordu. Ve aynı zamanda Yedinci Madde'yle fırkanın genel siyasetini belirleyen prensiplerin dokunulmazlığı, yani değiştirilemezliği asası da kabul edilmişti.

Kongre'de nizamnamenin kabulü vesilesiyle seçilen komisyonun gerekçeli raporunda da fırkanın siyasal bünyesinin karakteri şu sözlerle ifade ediliyordu:

"... Eski nizamname, umumî esasların, umumî kongrenin üçte iki ekseriyeti ile değiştirilmesine ve kaldırılmasına cevaz vermekte iken, bu defa tanzim edilen layihada, fırkanın benliğini ve hükümetin mevcudiyetini ifade eden esasların, ilişilemez, değiştirilemez, kaldırılması bahis konusu edilemez mefhumlar halinde muhafazasına bilhassa ittiba edilmiştir."

Nizamnameye göre, fırkanın merkez Teşkilâtı dört unsurdan oluşuyordu. Bunlar a) Genel başkan, b) Genel Başkanlık Divanı (genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreter, c) Genel İdare Kurulu (Kongre'nin seçtiği dokuz kişi) ve d) Parti Divanı (Genel İdare Kurulu, hükümet üyeleri ve grup idare kurulu topluluğu).

Keza, nizamname il Teşkilâtları ile ilgili olarak da dört başlık getiriyordu: Bunlar a) Mutemetler (Parti mıntıka müfettişleri tarafından bazı il, ilçe ve bucaklara oradaki parti teşkilâtının başına tayin edilen kimseler), b) İl, ilçe, bucak ve ocak idare kurulları, c) Halk kongreleri (köy ve mahalle ocaklarında yapılan kongreler) ve d)

Nahiye, kaza ve vilâyet kongreleri.

Nizamnamede önem arz eden diğer hususlar Büyük Kongre'nin, yani kurultayların dört yılda bir yapılacağı, ülkenin teftiş mıntıkalarına göre taksim edileceği, bölge müfettişlerinin Genel İdare Kurulu tarafından seçilip Genel Başkanlık Divanı'nca tayin edileceğiydi.

Cumhuriyet'in siyasî yapılanması 1927 Kongresi'nde büyük ölçüde tamamlanmıştı. Hukuk alanında da önemli yok kat edilmiş, Medenî Kanun dahil olmak üzere temel yasalar çıkarılmıştı. Ancak, toplum katında henüz beklenen refah gerçekleşmemişti. Ekonominin toparlanması zaman alıyordu. Özellikle iklim koşulları da olumlu gitmiyordu. Bunların üstüne iki yıl sonra 1929 Buhranı patlak verdi. Dünya dış ticaret hadleri hızlı bir biçimde tarım ülkelerinin aleyhine gelişti. Devletin bilfiil ülke ekonomisinin yönetiminde geçmişe oranla daha bir etkin olma gereği doğdu. Bunun ilk belirtileri Başvekil İsmet Paşa'nın yaptığı konuşmalarda ortaya çıkıldı. Gümrük tarifelerinde Lozan'ın getirdiği sınırlamalar 1929 yılında son buluyordu. Yeni gümrük tarifesi korumacı ilkeler içeriyordu. Kısa sürede sabit kur esasına geçildi. Merkez Bankası kurularak ülke parasına sahip çıktı. Tek Parti rejimiyle Avrupa'da yükselen otoriter rejimlere öykünmeden söz edilmesine karşın, Gazi ne de olsa Batı demokrasilerinin faziletlerini de görmezlikten gelemiyordu. Diktatoryal bir rejime niyetli değildi. Ülkede ses getiren yakınmalara kulak vermesi kaçınılmazdı. Buna çözüm olarak Büyük Millet Meclisi içerisinde, bir muhalefet ve denetim unsuru oluşturmayı uygun gördü. Bu beklenti Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın doğmasına vesile oldu. Gazi, "murakabeli bir rejim"i gündeme getiriyordu. Bu ihtiyacı duyanların başında İsmet Paşa vardı. Zira sürekli eleştiriliyor ve düzensiz bir muhalefet olgusu kamuoyunda da yankı buluyordu. Ancak, o evrede devrin imkânları ve yasaları, böyle bir muhalefet partisinin kendiliğinden ortaya çıkmasına elverişli değildi. Bu kararı ancak Gazi alabilirdi.

Nitekim, Gazi bu konuda son derece ihtiyatlı davranmış ve bu yeni partiyi de eli altında bulundurmaya dikkat etmişti. Zira sakıncaları görüldüğü anda geri dönülebilmeliydi. Terakkiperver Fırka deneyimi ona çok şey öğretmişti.

Fethi Bey ve Serbest Cumhuriyet Fırkası

Parti 14 Temmuz 1930 tarihinde Gazi'nin okul arkadaşı ve yakını Fethi Okyar tarafından kuruldu. Fethi Okyar güvenilir bir kişiydi. Daha önce başbakanlık ve adalet bakanlığı yapmıştı. Fethi Bey'e çağrıda bulunmak üzere yazdığı mektupta "çok partili rejim"e gençliğinden beri aşık ve taraftar olduğunu, bunu Cumhuriyet'in esaslarından saydığını yazmıştı.

Fethi Bey, partisini kurarken Halk Fırkası milletvekillerinden kendi partisine katılmasını uygun gördüğü kimselerin isimlerini bizzat Gazi'ye vermiş ve Gazi de listede ismi bulunan kimselerden büyük bir kısmının bu tür bir görevi almasa muvafakat etmişti. Gazi'nin en yakın arkadaşlarından Nuri Conker, hemşiresi Makbule Hanım yeni kurulan partiye girmişlerdi. Halk Fırkası'ndan ayrılarak Serbest Fırka safına katılanların sayısı on üçtü.

Aslında CHF ile Serbest Fırka programlarının arasında bariz bir fark yoktu. Beklenen hükümetin icraatına karşı bir muhalefet oluşturmaktı. Uzlaşmazlık büyük ölçüde "demiryolu" politikasında çıkmıştı. Daha doğrusu demiryollarının finansmanı sorunu ve devlet bütçesine getirdiği yüktü. Bu yükün tek bir nesle mi yüklenmesi, yoksa uzun vadeli borçlanmayla yükün ileriye kaydırılması mı daha anlamlıydı. İsmet Paşa, Sivas'ta yaptığı konuşmasında bu tür bir istikraz politikasının uygulanmasına uygun bir ortamın bulunmadığını savunacaktı. Ayrıca Serbest Fırka Tekel İdaresi'ni de eleştiriyor, daha liberal bir politika izlenmesi gerektiğini söylüyordu.

Ancak Gazi'nin tavrı her şeyi belirliyordu. Gazi'nin şahsına karşı beslenilen minnettarlık hissi nedeniyle, ilk zamanlar yeni fırkaya karşı rağbet gösterilmeyeceği bekleniyordu. Bu tür bir beklentiyi bertaraf etmek için

1927'de CHF'nin ilk kurultayı toplandığında Atatürk artık egemen konumdaydı. Sekiz yıl önce ayrıldığı İstanbul'a, eski Osmanlı payitahtına kaygı olmaksızın gelebilecekti. Muhalefetin alt edilişinin öyküsünü Nutuk'ta ayrıntılarıyla ele alacaktı. Böylece Atatürk büyük ölçüde hedeflediği amaca ulaşmıştı; artık günlük siyasetten ayrılabilirdi. Kısa bir süre sonra, 1929 Buhranı başta olmak üzere bir dizi nedenle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halk nezdinde güvenini yitirdiği bir evrede tekrar siyasete dönecek, yakın dostu Fethi Okyar'a muhalefet görevi verecekti. Ancak kısa sürede kurucusu olduğu CHF'nin güç konuma düşeceğini görerek çok partili bir rejim için erken olduğu kanısına varacaktı. Bu arada 1931'de üçüncü parti kurultayında partinin programının ana hatlarını çizecekti.

Gazi, her iki partinin de dışında kalacağını bildirmek zorunda kalmıştı. Ancak, Gazi CHF'nin kurucusuydu. Böyle ifade etse de gönlü her zaman CHF'den yanaydı. Bir süre bekle gör politikası izledi. Oysa halk, buhran nedeniyle de çok bunalmıştı. Değişiklikten medet umuyordu. Bu nedenle yeni partinin vaatleri cazipti. Öte yandan köklü reformların hazmedilmesi zaman alıyordu. Asırlardan beri kökleşmiş alışkanlıkların ve inançların bir hamlede değişikliğe uğraması halk arasında hoşnutsuzluklara neden olmuştu. Devrim her zaman muhaliflerini yaratıyordu.

Bu durum Serbest Fırka'nın kimi kadrolarını popülist bir söyleme sevk etti. Parti kurucuları ve tepe noktadakiler Cumhuriyet'e inanmış kimselerdi ve Gazi'yi destekliyorlardı. Fakat teşkilâtta alt katmandakiler, kitlelerin duygularına daha eğilimli kimselerdi. Bunlar arasında "inkılâb"a karşı tavır alanlar bulunuyordu. Bu kişiler henüz devrimlere ısınmamış olan geniş halk tabakalarının duygularını tahrik etmeyi siyaset saydılar. İktidar aleyhinde propaganda giderek yoğunlaştı. Bu arada yer yer dinî hisleri istismar konusunda yarışılır oldu.

Serbest Fırka – Fethi Bey'in İzmir Nutku

"Fethi Beyin İzmir'deki Nutku," ***Ayın Tarihi***, cilt 22-23, sayı 75-78, Haziran-Eylül 1930, s. 6585-6591. *

** Fethi Beyi'n İzmir'e muvasalatı üzerine bazı müfsirlerle komünist temayülâtında bulunan birkaç kişi tarafından maatteessüf bir iki zabıta vak'asına sebebiyet verilmişse de hükümet tarafından hemen önüne geçilmiş ve müsebbiplerine karşı adlî takibata girişilmiştir.*

Serbest Fırka liderinin 7/ 9 / 1930'da İzmir'deki nutkunu aynen koyuyoruz. Fethi Bey nutkuna şöyle başladı:

"Güzel İzmir'e ayak bastığım dakikadan beri sizlerden gördüğüm hüsnü kabul ve teveccühe bütün kalbimle teşekkür ederim. Riyasetini aldığım Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülünü müteakip İzmir halkı siyasî maksadımız ve programımız hakkında ilk alâka ve teveccühü göstermiştir. İzmir'in her sınıf halkından ve bilhassa münevver kısmından müteaddit mektuplar, telgraflar aldım. Cümlesi hedef ittihaz ettiğimiz siyasî gayelerimiz için bizi tebrik etmişler ve fırkamızın programını kanaatlerine muvafık gördüklerini bildirmişlerdir. Bize kuvvet veren bu gibi teşvikler yalnız İzmir'e münhasır kalmamıştır. Memleketin her tarafında bu gibi teşviklere mazhar olduk.

Fakat uyanıklık ve iktisadî inkişaf nokta-i nazarından memleketimizin en mühim bir cüz'ü olan İzmir'in gösterdiği bu kıymetli alâka bir kat daha programımızın pek isabetli olduğu hakkındaki kanaatimizi kuvvetlendirmiştir. Bunun içindir ki; muhterem İzmir halkını ziyaret etmeyi ve şahsen şükranlarımızı arz etmeyi kendimize borç bildik. Bu ziyaretten istifade ederek fırkamızın siyasî çehresi ve programı hakkında izahat vermek için birkaç söz söylemek isterim. Büyük Reisicumhurumuz Gazi Hazretleri'ne takdim ettiğimiz mektupta kat'î bir sarahatle gösterildiği veçhile; millî hâkimiyetin en yüksek tecellisi olan Cumhuriyet'in beklenen bütün feyizlerinin tamamen inkişaf edebilmesi için muayyen fikirler üzerinde yürüyen iki fırkanın karşı karşıya gelerek icraî kuvvetlerin murakabesini temin etmeleri şarttır. Her şeyden evvel gayemiz büyük Dâhi'mizin bu büyük eserini hâl ve istikbalde geçici tesirlerinden kurtararak sarsılmaz bir surette memleketimizin sinesinde ebedileştirmektir.

Cumhuriyet'in ruhu ve esası serbest münakaşadır. Bu esasa fırkamız, samimeyetle ve kat'iyetle merbuttur. Türk milletinin hayatî menfaatlerine taalluk eden münakaşalarda şahsiyet sahasından uzak kalmak, nezahetten ayrılmamak, muarızların fikir ve kanaatlerine hürmet etmek lâzımdır. Fırkamız bu esasları daima hatırda tutmayı vatanî bir borç saymaktadır. Fırkaya kanaatleriyle iştirak eden arkadaşların da buna riayet etmelerini bilhassa rica ederim.

Türk milletinin umumî menfaatlerine samimî surette merbut olan bütün vatandaşlar, fırkamızın teşekkülünü faydalı vatanî bir işi olma üzere telakki etmişlerdir. Fırkanın teşekkülünden memnun olmayanlar da yok değildir. Tek fırkalı idarenin intaç ettiği mesuliyetsizliği hoş görenler, bu yeni teşekkülün lüzumunu bilmiyorlar ve fırkamıza dil uzatmaktan hâli kalmıyorlar. Bize gayrı meşru bir fırka olduğumuzu, bütün vergileri kaldıracağımızı, fes giydireceğimizi, eski Arap harflerini iade edeceğimizi atıf ve isnat etmekten çekinmiyorlar. hiçbir zaman ağzımdan çıkmayan sözleri bana isnat ederek fırkamızı zayıf düşürmeye çalışıyorlar.

Efendiler, fırkamız ne müraidir, ne de fırka fikrini şahsî menfaat aleti ittihaz eden bir teşekküldür. Bilakis inhisarlardan halkın zararına olarak ceplerini doldurmak isteyenlerin gayrı meşru hareketlerine karşı mücadele edecektir.

İrticaî fikirlere karşı cidalde ön safta bulunmak hak ve vazifesini kullanmakta ve yapmakta kendisine takaddüm edilmesine dahi razı olmayacaktır. Biz Türk milletinin takati dahilinde olan bilcümle malî fedakârlıkları seve seve ifa edeceğine kaniiz. Halkın tahammülünü aşan bazı vergileri tahfif prensiplerimizdendir. Bütün vergilerin kaldırılmasını istiyorlar suretinde işâa etmek [haber yaymak] fırkamıza karşı sui niyetle hareket etmektir. Cumhuriyet'e imanları gevşek olan bu gibileri ikna için emek sarf ve efkâr-ı umumîyeyi işgal etmeyi lüzumsuz görmekteyim.

Efendiler, bu teşebbüsü doğuran fikir ilerlemektedir ve ilerleyecektir. Çünkü bu teşebbüs hayatî zaruretin tevlit ettiği bir eserdir. Memleketin her tarafından vaki olan mütevali [art arda gelen] teşvikler, tergibler [isteklendirme] tuttuğumuz yolun doğru yol olduğunu ispat eden en kuvvetli delillerdir. Fırkamızın teşekkülü şimdi hayırlı, faydalı görülmeye başlamıştır. Bu seneler gün geçtikçe artacak, Cumhuriyet'in ne kadar feyizli bir idare sistemi olduğu fiilen sabit olacaktır. Başlayan serbest münakaşa hükümet üzerine tesirden hâli kalmamış ve muhterem başvekil fırkamızın intişar eden tenkitlerine Sivas'tan uzun nutku ile cevap vermek lüzumunu hissetmiştir. Fırkamızın programının izahı sırasında intişar eden fikirlere bir cevap olan bu nutku huzurunuzda tahlil etmeyi faydalı görmekteyim.

Bu tahlili yaparken fırkamızın programının temel noktaları kendi kendine taayyün etmiş olacaktır. Efendiler, zikredilen taarruz noktalarından İsmet Paşa Hazretlerinin nutuklarında mevzubahs ettikleri hususattan başlıcası demiryolları meselesidir. Bu nutukta Serbest Cumhuriyet Fırkası alelıtlak demiryollarının yapılmasına muarız gösterilmiştir. Hayır Efendiler, demiryollarının gerek vatan vazifesi, gerek iktisadî nokta-i nazardan faydasını inkâr etmek aslâ hatırımızdan geçmemiştir. Bizim iddialarımız demiryollarının gayet ağır şartlarla yapılmakta olmasıdır.

Muhterem Başvekil demiryollarının bir varlık meselesi olduğunu idrak eden halkımızın her türlü sıkıntıya katlanmak suretiyle fedakârlık ihtiyar ettiğinden bahis buyuruyorlar. Halkın dişinden tırnağından güçlükle elde edilen bu paraların büyük bir dikkat ve itina ile ve tasarruf gözetilerek sarfı iktiza etmez mi ? Halbuki Başvekil Sivas hatlarının ağır faiz ve komisyonla evvelâ bir Belçika şirketine verildiğini kendileri ifade ediyorlar. Demek ki bu şirket taahhüdünü ifaden âciz ve malî kabiliyetten mahrum kimselerden mürekkep olmaları idi. Bu ağır şeraiti Türk milletine yüklemek olacaktır. Bu yükten, karşı karşıya gelip mukavele imza eden eşhasın aventüriers takımından ibaret olmalarına medyundur.

Böyle aldatıcı adamlarla mukavele yapmak aynı mahiyetteki mukaveleyi gene taahhüdünü ifa edemeyeceği bilhassa anlaşılan İsveç grubuyla tekrar etmek halkın her türlü sıkıntıya katlanmak suretiyle ihtiyar ettiği fedekârlıkların mahalline masruf olduğuna dair kâfi teminat teşkil etmez. Ağır faiz ve komisyon şartlarını havi olarak İsveç grubuyla yapılan mukavelenin tadiline mecburiyet hasıl olduğu ve muaddel mukavelenamenin peşin para olduğu tahvil edildiği malûmdur.

Peşin para esasına müstenit olan bu muaddel şekli de gözden geçirelim.

Evvelâ bütün işlerden masrafa mukabil gruba yüzde yirmi menfaat temin edilmelidir. Sonra lokomotif, vagon gibi pahalı malzemenin İsveç'ten mubayaası yani bayilerin tayin edecekleri fiyatla mal edilmesi taahhüt edilmiştir. Peşin para esasına müstenit bir taahhütte bu kadar ağır şartlara katlanmak mecburiyetinin nereden geldiğini anlayamıyorum. Kütahya-Tavşanlı ve Ulukışla-Kayseri hatlarının inşasını deruhte eden şirketle yapılan mukaveleye ne diyelim.

Bu mukavele mahiyeti itibariyle Belçika grubuyla yapılan mukaveleden daha ağırdır. Hazineden çıkan paranın yüzde otuz beşine yakın kısmı faiz ve komisyon suretiyle bu grubun elinde kalmaktadır. İkinci derecede müteahhitlerin temin ettikleri kazanç bunun haricindedir.

İşte bu gibi ağır mukavelenamelerin kısa vadeli mukavelelerin bugünkü nesli tazyik etmesi ve halkın cebinden demiryolu inşası için çıkan paraların israfa ve zarara uğratılması bugünkü demiryolu siyasetine karşı yükselttiğimiz itirazların esasını teşkil eder. Yapılan demiryollarının bir taraftan sağlamlığı ve verimi nazar-ı itibara alınır. Diğer taraftan bütçenin bu noktada ayırdığı ve ayıracağı paralar toplanırsa o zaman demiryollarının pahalı mı ucuz mu yapıldığı sabit olur. Muhterem Başvekil demiryollarına tahsis ettiğimiz vasatî 30 milyon lirayı haklı göstermek için bizden küçük birçok memleketlerin millî ihtiyaçları için senede 300 milyon İngiliz lirası sarf ettiklerini, söylüyorlar. Böyle bir parayı sarf edecek kabiliyette olan o, bahtiyar küçük devletlerin işlerini bilmek isterdim. Bizim aldatıcı hayallere kapılmayacağımızı zannederek:

Rikkate gelen muhterem Paşa Hazretleri hiç olmazsa kendilerini bu gibi mübalağalı rakamlara kapılmaktan muhafaza buyurmalı idiler. Diğer cihetten Türk milletinin iktisadî kabiliyetini ve inkişafını göz önünde bulundurmak millî servetin yükselmesine veya hiç olmazsa muhafazasına itina etmek bir hükümetin mühim vazifelerindendir.

Demiryolu yapmak ne kadar ehemmiyetli ise iktisadî vaziyetimizi sarsıntıdan muhafaza etmek o derece mühimdir. Hatta diyebilirim ki bu ikinci vazife her şeyden üstündür. Zira demiryoluna lâzım olan masrafları çiftçiden, esnaftan, tüccardan alınmaktadır. Demiryollarının emin bir surette hudutlarımıza kadar ulaştırmak için çiftçinin, esnafın ve tüccarın malî kabiliyetini daima göz önünde bulundurmak ve bu vergi membalarını korumak lâzımdır.

Masraflar memleketin iktisadî tahammül kudretini aşınca halkın iktisadî kabiliyet ve inkişafı durmaya mahkûmdur. O zaman demiryolları siyasetine de istemeyerek darbe vurulmuş olacaktır. İktisadî kanunlar öyle zaruretler tevlit eder ki bunlara karşı bigâne durmaktan ve bunların tesirlerini herhangi bir emr ü iradeye tâbi olan zannında bulunmaktan daha büyük hata olamaz. Iktisadîyatın bu gayrı mer'i kuvvetlerini mühimsemek acı neticelerle karşılaşmayı davet eder. İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberal, siyasetiyle Sivas nutkunda tebarüz eden siyaset arasında en mühim fark bizim bu iktisat amillerini ve istihsal kuvvetlerini rencide etmemek hususunda göstereceğimiz itinadan ibarettir.

Bu noktada biraz tevakkuf etmeye müsaadenizi rica eylerim. Muhterem hükümet reisi nutuklarında aynen böyle buyuruyorlar:

'Liberalizm nazariyatı memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadîyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikrî temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan hükümeti muhatap tutar. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk eden bu memleketin anlayacağı bir şey midir?'

Liberalizm sistemi Paşa Hazretlerinin tasvir buyurdukları mahiyette değildir. Liberalizm mesleği devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına ait olan vazifeleri de şahsî teşebbüslere terk eden ve bu teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahaleleri asla tecviz etmeyen bir meslektir. Halkın her şeyi hükümetten beklemesi arzu olunmayan bir haldir. Bu halin membaı da öteden beri hükümetin her şeye müdahale etmiş ve fertlerin serbest inkişafına meydan vermemiş olmasından mütevellittir. Esasen her şeyi hükümetin yapmasına imkân tasavvur olunabilir mi ? Avrupa'nın bugünkü inkişafı sermaye ile mesainin serbest ve müşterek faaliyetinden mütevellit bir hâdise değil [mi] dir. Halkımızın kabiliyet ve şuuruna daha ziyade emniyet ve itimat etmek lâzımdır. Halkın muhakkak bir temayülü varsa girişti̇ği işlerde müdahaleden azade ve serbest hareket edebilmesidir. Devlete ait olan vazife halk tarafından münferiden yapılması kabil olmayan işleri başarmak ve halkın şahsî teşebbüslerini kolaylaştırmak ve teşvik etmek için umumî tedbirler almaktan ibaret olmalıdır. İşte Sivas nutkunda tebellür eden siyasetten aramızdaki diğer bir fark da bundan ibarettir.

Ecnebî sermayesi meselesine gelince Muhterem Paşa Hazretleri soruyorlar:

'Para geldi de kabul etmedik mi?' Ben de biliyorum ki bugünkü şerait altında istikraz yapmak imkânsızdır. Binaenaleyh muhterem Başvekil'in bu yoldaki sualinin hangi muarızlara tevcih eylediğini tayin edemedim. Haricî istikraz akdî birtakım

şartlara tâbidir. Esasen bu şartlar tahakkuk ederse haricî istikraz yapmaya lüzum kalmadan başka yollardan da memlekete hariçten para gelebilir. Memleketimizde bugün faiz en aşağı yüzde on beştir. Hiçbir yerde para bu kadar pahalı değildir. Köylü ve esnafın yüzde kırk ve hatta yüzde elli ile para tedarik etmeye çalıştığını görüyoruz. Bu kadar ağır faiz altında kalan halkın iktisaden kurtulması tasavvur olunabilir mi ? Başka yerlerde pek ucuz faizle iktifa eden sermaye memleketimize niçin gelmiyor? Bunun sebebini ben de öğrenmek isterdim.

Bütçenin kabil-i tehir masraflardan tasfiyesi ve hakikî bir tevazün tesisi paramızın istikrarının temini gibi şartların tahakkuk ettirilmesi ve bu suretle iktisadî binamızın temellerinin sarsılmaz bir zemin üzerinde kurulması, haricî istikraz sevdasına kapılmadan evvel yapılacak işlerdir.

İnhisarlar bahsine geçiyorum:

Efendiler,

Programımız göz önündedir. Biz posta, telgraf ve telefon inhisarlarından bahsetmedik, tuz inhisarından bahsetmedik; hatta tetkike muhtaç olan tütün inhisarının ilgasından dahi bahsetmedik. Biz liman inhisarlarının kaldırılacağından, hayat pahalılığı üzerine mühim tesirler icra eden şeker ve petrol inhisarlarından bahsettik.

Liman inhisarını menfaat nokta-i nazarından devlet hazinesiyle alâkası olmadığını ben de biliyorum. Fakat şurası da vardır ki devlet hazinesi bu inhisarın tesiri için fedakârlık ihtiyar etmiş olduğu halde inhisardan hasıl olan fayda tamamen hususî şahıslara terk edilmiştir.

Memleketin ticaret ve umumî inkişafına zararı aşikâr olan bu inhisardan halkın, esnafın ve tüccarın mütemadiyen şikâyet etmesi fırkamızı bununla iştigale sevk etmiştir. Programımızda halka ağır gelen vergilerin tahfifi maddesi mevzubahs olduğu zaman istihsalâtın malîyet fiyatını artırarak rekabet imkânını selp ve ihracatımıza sekte veren ve hayatı pahalılaştıran vergilerin tahfif murat olunmuştur. Programımızda mevcut olmayan şeylerin tarafımızdan iddia olunduğunu zannederek bu iddiaları birer birer ret ve cerhe kalkışan Başvekil Paşa Hazretleri bugünkü iktisadî sıkıntıya sebep olan yani vergiler bahsinde siyasî mevzu kalmadığını, bunların mütehassıslara taalluk eden fennî bir istikamette bir tekâmül halinde bulunduğunu söylüyorlar.

Efendiler,

Bir hükümetin en mühim vazifesi memleketin ihtiyacına ve halkın malî siasına [takatına] göre vergi almaktır. Bugünün en mühim meselesi olan bu bahsi mütehassısların üzerine atarak teknik bir mesele halinde göstermek ve hükümetin siyasî iştigalâtı haricinde bırakmak nasıl müdafaa olunabilir bir nazariyedir.

Bu vergiler mütehassıslar tadil veya tahfif edemezler, bu doğrudan doğruya hükümetin malî siyasetinin mevzu'unu teşkil eden ve malî hâkimiyeti alâkadar eyleyen en mühim esastır.

Sivas nutkunda bu mühim meselenin bu şekilde bir ifade ile pek az yer tuttuğunu bilhassa kaydetmek isterim. Yedi seneden beri takip edilen malî siyasetin bir muvaffakiyet harikası olduğunu ilân eden muhterem Başvekil'e son sene zarfında

ne kadar iflâslar vuku bulduğunu ve yalnız kazanç vergisinden dolayı ne kadar ticarethanenin kapandığını sormak isterim. Bir malî siyasetin muvaffakiyet olup olmadığını o siyaseti idare edenlerin iddiası değil siyaset yüzünden ticaret ve sanayide hasıl olan refah ve bu refahı gösteren istatistikleri ispat eder. Mühim bir istihsal ve ticaret muhiti olan İzmir'in muhterem halkının bu siyaset yüzünden uğradığı tesirler kendilerince malûm olduğu bu acıklı mevzu üzerinde fazla durmak istemiyorum. İşte Efendiler, Sivas nutkunda mühim gördüğüm noktalar hakkında fırkamızın fikrini izaha çalıştım. Bu nutukta bahsi geçmeyen mübadele meselesi üzerinde de biraz durmak isterim.

Yarım milyona yakın vatandaşlarımızın mülkiyet ve tasarruflarının tamamen ve kat'iyetle tespit edilmemesi ve bu mühim işin küçük ellerde keşmekeş içinde bırakılması iktisadî hayatımıza fena tesirler icrasından hâli kalmamıştır.

İktisadî hayatımızda mühim bir unsur olan bu vatandaş kütlesinin meskeninde, tarlasında endişesiz ve istikbalinden emin olarak çalışabilmelerini temin etmek fırkamızı ciddî surette işgal edecek olan meselelerden biridir.

Muhterem İzmirliler, sermaye ve mesainin serbest inkişafı hedefini kendisi için gaye ittihaz etmiş olan fırkamızın teşekkülü Cumhuriyet tarihinde hiç şüphe yoktur ki bir tekâmül hatvesidir. Ahalisinin zekâsı ve toprağının zenginliği ile şöhret kazanmış olan İzmir için bu hadise ümitlerle dolu yeni bir ufuk açmaktadır. Devlet bütçesinin pek mühim kısmını temin eden bu memleketin hususî bir itina ve dikkate mazhar olması tabiîdir. Fırkamızın programı zekânızın tatbiki ve mesainizin inkişafı için geniş sahâlâr açmak istidadını haizdir. Bu güzel, zengin ve feyizli ülkenin halâskârı, bütün milletin mürşidi olan Büyük Gazi'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası teşkili hakkındaki fikrimi hassasiyet ve memnuniyetle karşılamış olduğunu burada yad etmeyi minnet ve şükran borcu bilirim.

Yaşasın Türk milleti, yaşasın onun Büyük Dâhi Mürşidi, yaşasın Serbest Türk Cumhuriyet Fırkası, yaşasın sevgili çalışkan İzmirliler."

Serbest Fırka'nın sorunu taşra teşkilâtıydı. Partinin üst kademesinde olanlar da halktan gördükleri geniş rağbet ve teveccühün çabucak etkisi altına girdikleri görüldü. İktidar cazipti ve bir an önce iktidar olmayı düşlemeye başladılar. Bu sırada yapılan belediye seçimleri, Serbest Fırka mensuplarına aradıkları fırkası verdi. İktidara karşı cepheden saldırıya geçtiler. Kısa bir sürede Serbest Cumhuriyet Fırkası gayri memnunlar topluluğuna dönüştü. Belediye seçimleri sarısında partinin iştirak ettiği yerlerde, haktan geniş rağbet gördü. Edirne ve kazaları, Samsun ve kazaları ve de topyekûn Ege Bölgesi belediye seçimlerinde Serbest Fırka'dan yana tavır koydu.

Halk Fırkası'nın ne denli zorluklarla Millî Mücadele'yi gerçekleştirdiği, ardından rejimi sağlam temellere oturtmak için gösterilen çabalar kısa sürede unutulmuş gözüküyordu. Halk Fırkası çevresinde, çok kısa bir süre önce vatanın kurtarılabilmesi için gösterilen fedakârlıklara karşı,ve ardından bağımsız bir devlete dönüşebilmek ve yaşayabilmek için katlanılan sıkıntılara ve elde edilen başarılara karşı, halkın bu tavrı nankörlük olarak değerlendiriliyordu. Kısa sürede yeni kurulan partiye karşı husumet beslenmeye başladı. Halk Fırkası her türlü tahrik karşında kalmıştı. Durum her geçen gün daha bir vahim vaziyet arz ediyordu. Yeni parti sınırı aşmış, bir noktada Cumhuriyet sorgulanır olmuştu. Gazi, bir kez daha 1920'li yılların ortalarında gözlemlediği sorunlarla karşılaşmıştı. Yukarıdan aşağıya doğru, telkin edilmek suretiyle ortaya çıkan "inkılâp"ların ve yeni toplum düzeninin

ülke insanı tarafından kabul görmesi için zamana ihtiyaç vardı. Bu zaman zarfında, her türlü menfi davranışın ve yıkıcı hareketin, yeni düzeni kökünden sarsmak gibi bir tehlikesi olacaktı. Bu konuda Gazi'nin uzak görüşlü bir kişi olduğu tüm Millî Mücadele yıllarında sınanmıştı. Artık vahamet son noktasına varmıştı. İzmir'de düzenlenen miting bardağı taşıran son damla oldu. Fethi Bey'e karşı halkın son derece yakın bir sevgi gösterisinde bulunması, bu arada CHF ileri gelenleri için çirkin ve tecavüzkâr sözler sarf edilmesi, CHF İl Başkanlığı binasının taşa tutulması, Başbakan İsmet Paşa'nın resmine kurşun sıkılması, hadiseye müdahale etmek isteyen bir polisle bir çocuğun ölmesi, kısaca aşırı derecede taşkınlıklar Gazi'nin peşinen çok samimi şekilde taraftarı olduğu çok partili rejim girişiminden geriye dönmesine neden oldu.

İzmir olaylarından büyük üzüntü duyan Gazi görüşlerini kamuoyuna açıklama gereği duyarak, yayımlanması amacıyla, Cumhuriyet gazetesine 28 Eylül 1930 günlü bir mektup gönderdi. Gazetede yayımlanan bu mektupta şu satırlar yer alıyordu:

Hakikat hali, bir defa daha ifade ve tasrih edeyim. Ben, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip, benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevlididir.

Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebep ve icap oktur. Ve olamaz.

Resmî vazifemin hitabında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim, her sene nihayetinde hitam bulacak olan, bugünkü muvakkat resmî vazifemin, bana tahmil ettiği bitaraflığı ihlâl edemez.

İşaret olunan hâdiseler meyanında, İzmir'de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine, her ne sebep ve suretle olursa olsun, vuku bulmuş tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı, bazı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden, çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu teessürümü, akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlendirmiştir. Bu gibi mütecaviz ve tahripçiler, Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabiidir ki kurtulamazlar. Bu sözlerim, Cumhuriyet gazetesine cevaben ve efkârı umumîyeyi tenviren neşredilmiştir. Gazi Mustafa Kemal."

Serbest Fırka'nın kapatılış nedeni kimi çevrelerde toplumun henüz 'siyasî rüşte vasıl olamayışı'nda bulunmuştu. Serbest Fırka deneyiminde, rejimin tehlikeye dütüğü iddiası, abartılı olsa bile anarşi ve irtica hareketleri maalesef görülmüştü. Bu gerekçelerle partinin kapatılmasını bizzat Gazi arzulamış ve bu arzuyu sezen ya da gören parti lideri Fethi Bey 17 Kasım 1930 günlü kararnamesiyle, partiyi fesih ettiğini açıklamıştı.

O sırada Meclis'te belediye seçimlerinde yapılan yolsuzluklar nedeniyle Dahiliye Vekili Şükrü Kaya aleyhine bir gensoru açılması talebi tartışılıyordu. 16 Kasım günü başlayan görüşmeler, bütün gün sürmüş ve vakit gece yarısını geçmişti. Bu görüşmeler sırasında Halk Fırkalı milletvekilleri Fethi Bey ve arkadaşlarını, Gazi'ye karşı mücadele açmakla itham etmişlerdi. Ardından 'Hürriyet namına devlet otoritesini feda edemeyiz' diyen Şükrü Kaya'ya güven oyu verilerek gensoru takriri reddedilmişti.

Görüşmelerin ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri ve on arkadaşı, müzakerelerin cereyan ettiği salonun karşısındaki küçük odaya geçerek önce aldıkları karar gereğince şu metni kaleme almışlardı:

"Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin teşvik ve tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı tesis etmiştim. Kanaatimce, bu tevik ve tasvip tabiatıyla fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasî mücadeleye girmesi ihtimalîni bertaraf ediyordu.

Esasan bu kanaat haricinde siyasî ber teşekküle vücut vermek mes'uliyetini hatırıma getirmemiştim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre, fırkamızın âtiyen Gazi Hazretleri ile siyasî sahnede karşı karşıya vaziyette kalabileceği anlaşılmıştır.

Bu vaziyette siyasî bir teşekkülün mevcudiyetini, fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

Bu suretle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden Cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin itimatlarımı arz ederim efendim.

Gümüşhane Meb'usu

Ali Fethi"

Oysa partinin kapatılmasından 17 gün önce 1 Kasım 1930 günü Büyük Millet Meclisi'nde açış konuşmasını yapan Gazi, içine girilen çok partili hayata da temas ederek şunları söylemişti:

"Aziz Arkadaşlarım,

Siyasî hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru, memlekette belediye intihaplarına takaddüm eden yakın günlerde vuku buldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhâların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, Cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade etmelidir. Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişafları ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husulüne mahal verilmemesiyle temin olunabilir (Bravo sesleri, alkışlar). Bunun çareleri, fırkaların içine girebilecek gayri samimî ve gizli maksatlı unsurların, kanun fevkinde netice isteyen emel sahiplerinin bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de Cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden daima uzak kalınmasıdır (Bravo sesleri, alkışlar).

Memlekette kalem hürriyetinin de demokrat bir idareye lâyık vakarla kullanılmakta daha dikkatli bulunulacağını ümid ederim.

Hürriyet suiistimalînin tevlid ettiği birçok felâketleri çekmiş olan bu memlekette, bu dikkate bilhassa lüzum olduğu kanaatindeyim (Bravo sesleri, alkışlar).

Muhterem Efendiler,

Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nin feyizli ve vatanperverane faaliyeti bu devrede hitam bulduktan sonra, yeni intihabata gireceğiz.

Geçen tecrübeler, gelecek intihabatta, vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetle tezahür etmesini temin için kanunî ve idarî tedbirlerin inkişafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaktır (Bravo sesleri, alkışlar).

Arkadaşlarım,

Memleketin mukadderatında yegâne salâhiyet ve kudret sahibi olan Büyük Millet Meclisi, bu memleketin nizamı için dahilî ve haricî emniyet ve masuniyeti için en büyük zımândır.

Büyük millî dertler şimdiye kadar ancak Büyük Millet Meclisi'nde şifa buldu. Atiyen de yalnız orada katî tedbirlerini bulabilecektir (Bravo sesleri, alkışlar).

Türk milletinin muhabbet ve merbutiyeti daima Büyük Millet Meclisi'ne müteveccih oldu, daima oraya müteveccih olacaktır (Şiddetli ve sürekli alkışlar)."

Serbest Fırka'nın kapatılmasına Başvekil İsmet Paşa daima itiraz etmiş ve güçlüklerin, yenilemeyecek nitelikte bulunmadığı tezini savunmuştu. İsmet Paşa, kendi partisi içinde oluşan hizipleşmeler yerine, birbirinden kesin çizgilerle arınmış iki parti sistemini tercih ediyordu. Gazi ise yeni partinin, artık kendi eli altında bulunan bir siyasî teşekkül olmaktan çıktığını ve bu partinin devrimlere kaşı duyulan hoşnutsuzlukları temsil eder mahiyette bir güce dönüştüğünü düşünüyordu. Üzülerek de olsa partinin kapanmasına onay vermişti.

Yıllar sonra, otuz üç yıl sonra, İsmet Paşa Milliyet gazetesinde yayımlanan bir söyleşide Serbest Fırka'nın kapatılış süreciyle ilgili anılarını paylaşmıştı. Tarihsel belge niteliği taşıyan bu anılarda İsmet Paşa şunları söylemişti:

"Serbest Fırka tecrübesi ciddî bir ihtiyaçtan doğmuştur Muhalefetsiz bir idarede, idare mekanizmasının ve nüfuz sahiplerinin yanlış hareketleriyle mücadele etmemiz zor bir hale gelmişti. Ben Başvekil olarak bu halden Atatürk'e daima şikâyet ederdim. Kendisi de fazlasiyle görüyordu. Onun üzerine Atatürk bildiğimiz şekilde Serbest Fırka kurulmasını kendi teşebbüsü olarak kararlaştırdı ve itimat ettiği yakın arkadaşlariyle böyle bir fırka kurmamızı emniyetli bir teşebbüs saydı. Teşebbüs bir akşam Atatürk tarafından ansızın ortaya kondu ve hemen tatbike geçildi.

Birinci safha: Kuruluş devridir. Az sürdü. Fikir her tarafta rağbet gördü. Atatürk Serbest Fırka kuruculariyle yakın temasını muhafaza etti.

İkinci devre: Mitingler halinde açık toplantılar yapıldı. Halk alaka gösterdi. Mitinglerdeki tezahürat türlü şekillerde inkılâplar aleyhinde cereyan halini aldı. Serbest Fırka teşekkülünden memnun olmayan Halk Partililer ve Serbst Fırka teşekkülünden hususî ümitlere kapılanlar, birbirleriyle çekişmeye başladılar. İstanbul'da ve diğer vilâyetlerde Serbest Fırka'yı tutar görünen basın türedi. Bunlar sistemli bir surette muhalefet için muhalefet yapmaya başladılar ve diller Atatürk'ün hususî hayatına kadar karışmaya, uzamaya başladı. Mitinglerde gösteriler aşikâr bir surette irticaî misaller verdi.

Bir akşam Çankaya'dan ayrılırken iyice hatırlarım, Atatürk kapı dışına kadar benimle beraber geldi, otomobilin penceresinden başını uzattı. 'Yanu hiç aldırmıyorsun, ne olacak bu hal?' dedi. Sükûnetle: 'Ne var bu halde?' diye sordum. 'Daha ne olacak?' dedi. Teskin etmeye çalıştım, ayrıldık.

Fethi Bey'in çektiği müşkülatı anlatmak için de İzmir'den bir misal söyleyeyim. Fethi Bey toplantıda kendilerinin inkılâp aleyhinde bulunduklarının iftira olarak yayıldığını anlatmaya çalışırken eline şapkasına götürdü. 'Bizim şapkayı kaldıracağımızdan bahsediyorlar' diye söze başladı. Cümleyi bitirmeden dinleyenlerden bir büyük kütle toptan başlarındaki şapkaları çıkarıp ayaklarının altına attılar.

Fethi Bey böyle bir cereyanı önlemek için çalışıyordu. Bu devrenin Meclis'te de karşılıklı münakaşa safhâları olmuştur. Bu münakaşalar nihayet iktidarla muhalefet arasındaki tartışmaların hududu içinde kalmıştır. Ondan sonra bildiğiniz sert çekişmeler mahiyetini hiçbir zaman almamıştır.

Üçüncü devre: Bir akşam sofrada Fethi Bey arkadaşları ile beraber partiyi kapatma kararını verdiklerini söyledi. Atatürk sükûnetle dinledi, mesele bu suretle bitti.

Fethi Bey'in şikâyet sebebi, Atatürk'ün tarafsızlığı üzeride olmuştur. Hatırladığıma göre Atatürk'ün hemşiresi Serbest Fırka'ya geçmişti. Kendisinin hangi tarafta olduğu gazetelerden başlayarak her gittiği erde soruluyordu. Zannediyorum Trabzon'daki bir konuşmasında Atatürk bitaraf değil, bir taraflı olduğunu açıktan söylemiştir. Fethi Bey açıktan bir taraflı olduğunu Atatürk'ün söylemesinden şikâyet etti ve mücadeleyi bıraktı."

Sual: Atatürk neden tarafsız kalmadı?

"O zamanki Anayasa tatbikatına göre ve Millî Mücadele'nin başından beri gelen alışkanlıkla devlet reisliği ile Halk Fırkası başkanlığı beraber olarak yürütülüyordu. İlk defa Serbest Fırka mücadelesinde devlet başkanının partiler arasında tarafsız olması fikri meydana çıkarıldı. Atatürk bidayette Serbest Fırka'ya ve Halk Partisi'ne karşı bu tatbikatı gösterebilmişti.

Sual: Muvaffak olmama sebepleri nelerdir?

"İrtica tehlikesi... O zamanlar mübalâğa edildiği kanaati bende de vardı, fakat 30 sene sonra hâlâ bu mesele ile uğraşıldığına göre ciddî olduğu meydana çıkıyor.

Fethi Bey'in baştan sona kadar dürüst hareket ettiğinden hiçbir zaman şüphe etmedim. Fakat Fethi Bey'in Teşkilâtına hâkim olmak için kâfi kuvveti yoktu.

Atatürk, hareketi, emniyetli arkadaşları eliyle tecrübe etmiştir. Teşebbüsün muvaffak olmasını ciddî olarak arzulamıştı."

Serbest Fırka'nın kapatılışı ertesi bu fırkaya mensup milletvekilleri tekrar CHF'ye dönmüşler, taşrada bu Teşkilâtın başında görev almış kimseler de keza, CHF saflarına katılmışlardı.

Dördüncü Dönem Seçimleri 1931

1927 Büyük Kongresi'nin ardından Türkiye bunalımlı bir evre geçirmişti. 1926-1930 yılları arasında Ağrı Dağı ve civarı ile İran topraklarının da dahil olduğu bir coğrafyada meydana gelen Kürt ayaklanmaları ancak 25 Eylül 1930'da bastırılabilmişti. Aynı tarihlerde 1929 Dünya Buhranı'nın etkileriyle baş etmekte olan ülke isyanı bastırmak için yaptığı harcamalarla son derece güç bir evreden geçmişti. Alınan iktisadî önlemler yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülüyordu. Bu arada Serbest Fırka deneyimi yaşanmış, Menemen faciası atlatılmıştı. Üçüncü Dönem'in de sonuna gelinmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, CHP Genel Başkanı olarak Meclis Grup Başkanlığı'na gönderdiği aşağıdaki yazı ile yurdun her tarafında yaptığı incelemeler sonucu elde ettiği izlenimle, milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesini uygun gördüğünü bildirmişti.

Seçimlerin Yenilenmesi Çağrısı 1931

3 Mart 1931

CHF Grup Reisliğine,

Son aylarda CH Fırkasının memleketteki Büyük Millet Meclisi'ndeki ve hükümetteki idarî ve siyasî faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığı malûmdur.

Asırlarca mühmel bırakılmış olan bir memlekette ve bir millet hayatında birçok eksikler ve ihtiyaçlar olması tabiidir; bundan başka milleti kurtarıcı esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunacağı da şüphesizdir. Yüksek esasları görmeyerek veya görmek istemeyerek milletin bütün düşünceleri ve duyguları teşviş ve teğlike çalışılmıştır. Bunun için yer yer kullanılmış olan vasıtalar ve vesileler dikkate ve intibaha şayandır.

Buna rağmen millet kütlesinin doğru görüşü ve iyi hissi bozulmamıştır. Üç ayı geçen bir zamandan beri hemen bütün memlekette yaptığım tetkiklerde bu hakikati yerinde ve yakından gördüm; bununla beraber hakikate göz yumanlar ve ha-

kikati olduğundan başka göstermeye çalışanlar da olmuştur.

Fırkamın millet ve memleket için en hayırlı ve isabetli programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisiyle beraber bulunduğuna tam kanaati vardır. Fırkamız, milletin kendisine olan emniyet ve itimadını en şüpheli ve tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ispat edecek vaziyettedir. Bir defa bunun için, bundan başka önümüzdeki yıllarda tatbikini muvafık gördüğü tedbirlerde, milletin iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak için, umumî reisi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup mebusların intihaplarını yenilemelerini muvafik mütalaa ediyorum.

Her türlü teşebbüslerimizde ilham ve kuvvet kaynağı olan milletimizin hakkımızdaki itimadı tekrar tecelli edince millî mefkuremize yürümekte dayandığımız temelin ne kadar sarsılmaz olduğu bir daha görülmüş olacağı kanaatindeyim.

CHF Umumî Reisi
Gazi Mustafa Kemal

4 Mart 1931 günü TBMM, CHF Grubu Genel Kurulu'nda okunan bu yazıda belirtilen düşünceler ve öneri uygun görülerek seçimlerin yenilenmesi gereği oybirliği ile kabul edilmiş, konuya dair Saffet Bey (Erzincan) ve arkadaşlarının, 5 Mart 1931'de Meclis Başkanlığına sunduğu aşağıdaki önerge, aynı gün Genel Kurul'da görüşülerek kabul ve seçimlerin yenilenmesine karar verilmişti.

"Cumhuriyet Halk Fırkasının son aylarda memleketteki Büyük Meclisteki ve Hükümetteki idarî ve siyasî faaliyeti aleyhine bir hava yaratılmağa çalışıldığı malûmdur.

Asırlarca mühmel bırakılmış bir memlekette ve bir millet hayatında filhakika birçok eksiklikler ve ihtiyaçlar olması ve milleti kurtarıcı bu esaslı siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimseler bulunması tabiîdir; Ancak CHF millet ve memleket için en hayırlı programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisi ile beraber bulunduğuna kanidir ve milletin kendisine olan itimadını en şüpheli ve tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ispat edecek vaziyettedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası grubu yegâne ilham ve kuvvet kaynağı olan milletimizin Büyük Meclis'e seçeceği mebuslarını yeniden intihap etmesini, önümüzdeki yıllarda tatbikini muvafık gördüğü tedbirlere iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak için daha faydalı telakki etmiştir.

Binaenaleyh, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 25'inci maddesine tevfikan Büyük millet Meclisi'nin intihaba karar vermesini ve bu kararın derhal ilân edilmesini uygun görmüştür."

TBMM Üçüncü Dönem çalışmalarının son toplantısını 26 Mart 1931'de yapmış ve 24 Nisan 1931de yapılacak seçimler için yurdun her tarafında seçim faaliyeti başlamıştı.

6 Nisan 1931'den itibaren Hakimiyeti Millîye gazetesinde yayımlanan listelere göre CHF adına seçime katılacak adayların sayısı 1196 idi. Bu kişilerin sosyal durumları ve meslekleri yönünden ayrımı şöyleydi:

Adliyeci 56; Avukat 77; Ayan reisi (mülga Meclisi Ayan) 1; Bankacı 18; Baytar 11; Belediyeci 33; Borsacı 7; CHF idare heyeti reisi ve azaları 50; Çiftçi 33; Dil Encümeni 1; Divanı muhasebat 8; Doktor 43; Eczacı 10; Fabrikatör ve atölye sahibi 10; Fen memuru 3; Fotoğrafçı 1; Gazeteci ve muharrir 23; Hilâl-i Ahmer 2; Hukuk müşaviri 6; İktisatçı 9; İstasyon müdürü 1; İşçi 5; Kaymakam 26; Kimyager 1; Kitapçı 1; Komisyoncu 1; Konsolos 3; Lokantacı 1; Maarifçi 20; Madenci 2; Matbaacı 2; Memur 89; Mektep müdürü 17; Mimar 2;Muallim

59; Muhasip 13; Muhtelif 116; Musahhih 2; Müderris 14; Müfettiş (muhtelif) 27; Mühendis 16; Mürettip 2; Müsteşar 2; Müteahhit 3; Mütekait memur 4; Mütekait zabit 70; Mütercim 7; Nazır (esbak) 1;Noter 8; Paşa 6; Polis 4; Postacı 4; Sabık kaymakam 6; Sabık konsolos 2; Sabık mutasarrıf 1; Sabık müsteşar 1;Sabık ve esbak mebus 61; Sabık ve esbak vali 10; Şehir meclisi azası 3; Şirket komiseri 2; Şirket müdürü ve meclisi idare azası 7; Şûra-yi Devlet azası 7; Tayyare Cemiyeti 2; Tayyareci 2; Ticaret odaları 10; Tüccar 38; Türk ocakları 8; Vali 14; Vilâyet meclisi azaları 32; Zabit 7.

Tespit edilen erkek nüfusu sayısına göre bu dönemde geçen dönemden bir fazlası ile 317 milletvekili seçilecekti. Buna göre 63 seçim çevresinden 50'sinin çıkardığı milletvekili sayısında değişiklik olmayarak bunlardan 253 milletvekili çıkacak, kalan 13 seçim çevresinin 8'inden (Aksaray, Ankara, Bolu, Çorum, Kastamonu, Mersin, Sinop, Tekirdağ) birer fazlasıyla 35 yerine 43; ve 5'inden de (Gaziantep 2, Gümüşhane 1, Mardin 2, Trabzon 1, Urfa 1) ceman 7 noksanıyla 28 yerine 21 mebus seçilecekti.

CHF Başkanlık Divanı, 15 Nisan 1931 tarihli kararı ile bazı seçim çevrelerinde noksan aday göstererek bağımsız adaylardan da milletvekili seçilmesini öngörmesi itibariyle Genel Başkan Gazi Mustafa Kemal Paşa, ikinci seçmenlere hitaben yayımladığı aşağıdaki bildiri ile CHF'nın 63 seçim çevresinde 287 aday gösterdiğini belirtmiş, 22 seçim çevresinde 30 milletvekilinin bağımsızlardan seçilmesini istemişti.

Mustafa Kemal ve 1931 Seçimlerinde "Noksan Namzetler"

Cumhuriyet Halk Fırkası'na Mensup Muhterem Müntehib-İ Sani Arkadaşlarıma,

Cumhuriyet Halk Fırkası namına bazı intihap dairelerinde noksan namzet göstereceğime dair 15.4.1931 tarihli Riyaset Divanı kararı malûmunuz olmuştur. Fırkamız namına namzetlerimizi reylerinize arz ettiğim bugün aynı noktaya temas etmeği münasip gördüm:

Fırkamızın millete arz ettiği esas noktalar dahilindeki mesaî ve faaliyetin bizim fikrimize ve görüşümüze iştirak etmeyen milletvekilleri tarafından tahlil ve tenkit edilmesini iltizam ediyoruz. Bunda bilhassa beklediğimiz fayda fırkamızın candan, vatanperverane gayretlerinin teşrihine, tevsiine fırsat bulmak ve ekseriya tahrif edilen hakikatlerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

Yaptığını bilen ve hizmet yolunda tedbirlerine inanan mefkûreciler olarak kendimizi tenkide muhatap kılmağı lüzumlu görüyoruz. Bu sebepledir ki sizden, fırkama mensup arkadaşlarımdan bizim programımıza taraftar olmayan namzetlere rey vermeniz gibi ağır bir fedakârlık istedim. Bu fedakârlığın memleket idaresi için fırkamızdan mebus seçmek vazifeniz kadar mühim bir maksada matuf olduğuna emin olunuz. Başka programdan seçeceğimiz mebuslar için fırkanın müntehib-i sanîlerine dikkat noktası olarak gösterdiğim evsaf yalnız laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimî olmaktır. Açık bıraktığım yerler için hiçbir şahsiyet lehinde veya aleyhinde herhangi bir telkinim yoktur ve olmayacaktır. Açık yerlere namzetlerini koyacaklar hakkında vicdanî kanaatinize göre rey vermek hassaten rica ettiğim hususdur.

CHF Umumî Reisi

Gazi Mustafa Kemal

Böylece Gazi Mustafa Kemal Paşa, bir yıl önceki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi başarılı olmamasına rağmen tek partili politik yaşamın kapısını aralayarak halkın kendi tercihini kısmen de olsa kullanmasına

imkân tanımakta ve bu davranış, IV. Dönem seçimlerinin özelliğini oluşturmaktaydı. Bu seçimlerde "demokrasi" adına başka bir davranış da CHF'nin ilân ettiği aday listesinde, çeşitli seçim çevrelerinden 13 Köylü-Çiftçi, 7 Sanatkâr İşçi ve 2 Maden İşçisinin aday gösterilmesiydi. 22 seçim bölgesinde 30 adaylık yer, bağımsız milletvekili olmak isteyenler için, açık bırakılmıştı.

CHF Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 20 Nisan 1931'de Türk milletine hitaben yayımladığı bir bildiri ile de memleketin içinde bulunduğu durum ve CHP'nin ilkelerini açıklamış ve partiden aday gösterilen 287 milletvekili adaylarını ilân etmişti. Bildiri şöyleydi:

"Aziz Vatandaşlarım,

Senelerden beri şahsıma ve reisi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkasına itimat ederek tevdi eylediğiniz Devlet ve millet işlerini, hakikî icaplara uyarak ifaya çalışmaktayız. Yapılmış işler yüksek nazarlarınızın önündedir. Onları takdir ve tenkit etmek sizin hakkınızdır. Ancak biz memleket ve millet işlerini içinde yaşanılan umumî şartlar ve hâdiselere göre en isabetli yaptığımıza vicdanen kani bulunuyoruz. Bu kanaatledir ki bu defaki intihapta dahi başlamış bulunduğumuz inkılâp ve itilâ mesaimize devam edebilmek için itimadınızı talep etmek üzere yüksek huzurunuza çıkıyoruz.

Şimdiye kadar olduğu gibi bugün dahi huzurunuzda vuku bulacak beyanatımız açık ve katî olacaktır. Çünkü onlar yarın size hesabı verilmek muhakkak olan, yapılacak müspet işlerin ifadesidir.

Aziz Vatandaşlarım,

Esasen hep beraber üzerinde yürüdüğümüz yol malûmdur. mesaî ve faaliyet tarzımızın esasları fırkamızın programında ve bilhassa dört sene evvel büyük kongremizin tasvibine iktiran eden umumî riyasetin program beyannamesinde vazıhtır. Son senelerdeki icraatımızla bu umumî riyaset beyannamesi muhteviyatı karşılaştırılırsa dört sene evvel millete yapabileceklerimizi arz ettiğimiz meseleler üzerinde ne kadar ciddî çalışıldığı ve azamî derecede muvaffak olunduğu kolaylıkla görülür.

Bizim bugün yeniden millete hatırlatmayı faydalı gördüğümüz esas noktalar şunlardır:

1. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, ve inkılâpçı vasıfları onun değişmeyen bariz mahiyetidir (1) Bu mahiyeti şu noktalar izah eder:

a) Millî mefkureye sadık kalmak,

b) Milletin irade ve hâkimiyetini, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanmak,

c) Ferdî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerle bilhassa iktisadî sahada devleti filen alâkadar ve faal kılmak.

2. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesaî erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

a) Çiftçiler,

b) Küçük sanat erbabı ve esnaf,

c) Amele ve işçi,

d) Serbest meslek erbabı,

e) Sanayi erbabı,

f) Tüccar,

g) Memurlar.

Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet, marifet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

3. Çiftçilerimizi kredi, istihsal kooperatifleri, iktisadî teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekemmül ettirmek gayedir.

4. Küçük sanatlar erbabını, esnafı müşkülât ve zaaftan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak için icap eden kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardan biridir.

5. Milliyetçi Türk amelesi ve işçileri mevcudiyetleri ve emekleriyle Türk camiasının kıymetli uzuvlarıdır. Bu itibarla amele ve işçilerin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutarız.

6. Serbest meslek erbabının millî Türk mevcudiyeti için çok lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri fırkanın daima takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak ehemmiyet verdiğimiz vazifelerdendir.

7. Memleketin inkişafında büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve teknike istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye laiktir.

8. Milletin yüksek menfaatini göz önünde tutarak bütün dikkat ve himmetleriyle vazifelerine hasr-ı hayat eden memurlar her türlü huzur ve refaha lâyıktırlar.

9. Devletin yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli olan ve millî mefkûreyi, millî varlığı ve inkılâbı kollayan ve koruyan Cumhuriyet ordusunun ve onun fedakâr ve kıymetli mensuplarının daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına suret-i mahsusada itina ederiz.

Muhterem Vatandaşlarım,

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın müstakar umumî siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannederim:

Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz. Bundan sonra arz etmek isterim ki millî vaziyetimizi refaha ve inkişafa doğru hareketli bir gidiş haline koymak hususundaki düşüncelerimize kuvvetle bağlıyız. Bu yolda yürürken ehemmiyet vermeğe lüzum gördüğümüz bazı esas noktaları da arz edeyim:

1. Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve millî nizam ve inzibatı, dahilî ve adlî Teşkilât ve kanunlariyle koruyan ve hiçbir hâdise veya tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

2. Vergi kanunlarımızı ilmî ve tatbikî bir itina ile ve milletin tediye kabiliyetini istihfaf etmeyen bir zihniyetle tekemmül ettirmek hususundaki mesaiye devam olunacaktır.

3. Maarifi, bugünküne nisbetle fazla çocuk okutacak basit bir program altında ileriye yürütmeği mühim görüyoruz. Fikrî olduğu gibi bedenî inkişafa da çok ehemmiyet veririz. Bilhassa millî seciyeyi derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak heyecanla takip ettiğimiz büyük emellerimizdendir.

4. Sıhhat ve içtimaî muavenet mesaimizi umumî ihtiyaçla mütenasip bir surette tevsi çarelerine tevessül olunacaktır. Türk camiası cidden himaye ve yardıma muhtaç olanlar dikkat gözümüzün önündedir.

5. Nafıa işlerimiz her şubesinde amelî ve verimli bir tatbik programına tevfikan takip olunacaktır. Bu işlerden büyük feyiz ve kuvvet vasıtası olan demiryolu inşaatına ısrarla devam edeceğiz. İlk inşa programlarının cidden müstacel olan tatbiki yolunda çekilen sıkıntıların tamamen yerinde olduğu kanaatindeyiz. Şimdiki inşaat devam etmekle beraber Sivas-Erzurum, Zonguldak-Havza hatlarının ve daha sonra Ergani-Diyarbekir hattının yapılmasına başlanacaktır. Ereğli, Mersin ve Samsun limanlarının da inşaları gireceğimiz mesaî devresinin münasip zamanlarında başlanacak işlerimizdendir.

Vilâyet şoseleri üzerinde çalışmakla beraber memleketi bağlayan iyi ve fennî şose şebekesine kavuşmak için mümkün olan tedbirler alınacaktır. İktisadî maksatlara vefa edecek bir büyük su işi idealimiz olmakla beraber bugün müsbet olarak söyleyebileceğimiz şudur: Küçük su işlerimizi mütevazı bir tarzda başarmak ilk hedeflerimizdendir.

6. İktisadî mülâhazalarımızda, herhangi vekâlet ve makamlara taallûk eden bütün devlet işlerinin millî iktisat nokta-i nazarından mutlaka kârlı olması kaidesini umumîyetle esas tutarız. Eskiden kalmış kanunların ve usullerin zamanla bu noktadan ıslâhına ehemmiyet veririz.

Üzerinde yaşadığımız vatanın servet membalarını işletmek ve bu suretle istikbalimizi açmak ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire tevessül olunacaktır. Memleket içindeki dokuyucu tezgâh ve küçük büyük fabrika sanatlarına inkişaf vermek emelimizdir.

Haricî ticaretimizin tanzimi başlıca işimizdir. Bu hususta ticaret erbabının faaliyetini semereli kılacağız. Millî mahsulât ve mamulâtımızın revaçlarını teshil, şöhretlerini muhafaza ve ihraçlarını temin tedbirleriyle yakından alâkadar olacağız.

Sanayi kredisine ehemmiyet vermekteyiz.

Vatandaşlarım,

Noktai nazarlarımızı açık ve samimî olarak arz ettim. Bunları milletimizin kuvvet ve hayatiyetine güvenerek şimdiye kadar olduğu gibi tatbik ve icraya muvaffak olabileceğimize emniyetim vardır. Yapmak iktidarında olmadığımız işleri uyuşturucu, oyalayıcı sözlerle yaparız diyerek millete karşı gündelik siyaset takip etmek şiarımız değildir.

Şimdi Sevgili Vatandaşlarım, sizden bana ve şerefli yakın tarihimizin unutulmaz hatıralarını taşıyan fırkama. Cumhuriyet Halk Fırkası'na itimadınızı isterim. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, millet ve devlet işlerini beraber başarabileceğimi çok vicdanî mülâhazalara tâbi olarak takdir ettiğim mebus namzetleri arkadaşlarımın isimlerini reylerinize arz ettim.

En isabetli, yüksek ve katî karar sizindir.

CHF Umumî Reisi
Gazi M. Kemal"

Bu bildiride bahis konusu edilen Parti Programı ve ana ilkeler Genel Sekreter Recep Bey (Kütahya)' in 16 Ekim 1931'de İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) konferans salonumla verdiği bir konferansta ayrıntıları ile kamuoyuna açıklanmıştı. 5 Şubat 1937 gün ve 3115 sayılı Anayasa değişikliği ile Cumhuriyet'in nitelikleri olarak Anayasaya giren ve 1961 Anayasasının kabulüne kadar yürürlükte kalan bu ilkelerin açıklanmasına ilişkin bu konferans, tarihsel önemi nedeni ile bildiri-aday listesinin sonuna eklenmişti.

Dördüncü Donem seçimlerinde, Üçüncü Dönem seçimlerinde olduğu gibi bazı hükümleri 3 Nisan 1923 gün ve 320, 16 Aralık 1923 gün ve 385 ve 16 Haziran 1927 gün ve 1079 sayılı kanunlarla değişikliğe uğramış olan 20 Eylül 1324 (1908) günlü *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanmış "İntihab-ı Mebusan Kanunu" uygulanmıştı.

24 Nisan 1931 günlü yapılan seçimlerde CHF'nin gösterdiği 287 aday, listede olduğu gibi seçilmiş, bağımsız olarak adaylığını koyacakların seçilmesi için boş bırakılan seçim çevrelerinden seçilen aşağıda seçim bölgeleri ve adları yazılı 20 milletvekili ile mevcut 307 olmuştu. Bolu, Burdur ve Manisa'da bağımsız adaylar için boş bırakılmış olan yerlerden seçilen üç milletvekilinin, ayrıca seçildikleri İstanbul, Kütahya ve Malatya milletvekilliklerini tercih etmiş bulunmaları itibariyle üç, İstanbul, Samsun ve Tekirdağ'da bağımsızlar için ayrılan boş yerlerden kimse seçilmediği için yedi olmak üzere on milletvekilliği boş kalmıştır. Kütahya'dan seçilmiş olan Mustafa ve Tevfik Beylerin seçim tutanakları 20 Haziran 1931'de Genel Kurulca reddedilmekle bağımsız milletvekili sayısı ilk aşamada onbire düşmüş, sonradan CHF'ye katılan üçü dışında kalan sekizi dönem sonuna kadar bağımsızlıklarını sürdürmüşlerdi.

Seçimin sonu alınmasından sonra CHF Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 27 Nisan 1931 tarihinde millete hitaben aşağıdaki bildiriyi yayımlamıştı:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yenilenen intihabatı münasebetiyle CH Fırkası'nın tatbik edeceği esasları *ana* çizgileriyle büyük milletime arz etmiştim. Mebus intihabının taayyün eden neticesi; şahsımın ve fırkanın millî itimada mazhariyeti yolundaki itikadımı kuvvetle teyit etti. Bu netice üzerine bütün vatandaşlara teşekkür borcumu ödemeye müsâraat ederim ve yeni seçilen mebus arkadaşlarımla birlikte gösterilen itimada liyakat kesbetmek için bütün kuvvetimizi sarf edeceğimizi efkârıumumîyeye arz eylerim."

CHF Umumî Reisi
Gazi Mustafa Kemal"

Halkçılık ve Siyasal Demokrasi

Nutuk aynı zamanda egemenliğin tabana indiriliş sürecinin, diğer bir deyişle halkçılığın da öyküsüydü. Türkiye'de de halkçılık "siyasal demokrasi"den farklı bir çizgide evrildi. Bunda ülkenin geri kalmışlığının ve Cihan Harbi'ne neden olan sorunların payı büyüktü. Özellikle Düvel-i Muazzama diye bilinen devletlerin dünya ölçeğinde paylaşım sorunlarını çözemeyişleri ve dünyayı topyekûn bir savaşla büyük bir felakete sürüklemeleri kapitalizm ve demokrasiye olan güveni büyük ölçüde sarsmıştı. 19. yüzyılın inşasında başı çeken liberalizm yıpranmış, yeni arayışlara yol açmıştı.

Cihan Harbi çağdaş dünyayı küreselleşme çağı olarak nitelenen 19. yüzyıldan koparmıştı. 1914-1918 tüm dünyayı kaosa sürükleyen ve yeni bir dünyanın kuruluşuna neden olan yıllardı. İmparatorlukların teker teker çöktüğü, ulus-devletlerin doğuş sancıları çektiği bir evreyi simgeliyordu. Savaş yıllarında bile hilâfetsiz, saltanatsız bir Türkiye'yi düşünmek büyük bir gaflet sayılırdı. Oysa Millî Mücadele mazlum ülke diye nitelenecek sömürge ya da yarı sömürge bir dünya için örnek alınacak bir başkaldırıydı. Cumhuriyet fikri ise büyük bir yenilik sayılırdı. Hüsranla sonuçlanan ve emperyal monarşileri yıkan Cihan Harbi'nin kaçınılmaz bir sonucuydu. Tıpkı sanatta dünün empresyonizmini, ekspresyonizmini sorgulayan endüstrializm ya da konstrüktivizm gibi, Cihan Harbi siyasette, ekonomide, toplum anlayışında, kültürel değerlerde dönüşü olmayan bir dönemi başlatıyordu. Savaş ertesi zihniyet değişimi sonucu ideolojilerin hâkim olduğu bir dünya inşa ediliyordu. Bir ulus-devlet olarak tasarlanan Cumhuriyet Türkiyesi bu kaotik ortamın ürünüydü. Dünyanın hızlı bir biçimde küresizleştiği, Düvel-i Muazzama'nın kan kaybettiği bir dönemde Ankara başkaldırmış ve yeni bir ulus-devletin sınırlarını çizmişti.

Paradoksal bir biçimde Cihan Harbi'nin yıkıntılarıyla baş etmek zorunda kalmış da olsalar ortam yeni bir ulus inşa edenlerin işini kolaylaştırmıştı. Cihan Harbi'nin tek galibi ABD idi. Avrupa'nın galip ülkeleri, eski yayılımcı siyasetlerinden büyük ölçüde ödün vermek zorunda kalmış, savaşın yıkıntılarının üstesinden gelmek için umutlarını Almanya'dan alacakları savaş tazminatına bağlamışlardı. Oysa Almanya Versailles'ın yükü altında ezilmiş, çökmüş, orta katmanları yok eden hiperenflasyon Hitler'e iktidarın yolunu açmıştı. Bu arada savaşın neden olduğu dengesizlikler işçi kesimini radikalleştirmiş, kadın hareketi savaşta gösterdiği yararlılığın karşılığını bekler olmuştu. Demokrasiler her geçen gün kan kaybına uğruyordu. Böylece Hobsbawm'ın "katastrof çağı" diye nitelediği, Mazover'in Avrupa'yı "karanlık kıta" olarak gördüğü 20. yüzyıla girilmiş oluyordu. Cumhuriyet Türkiyesi bu tür bir yıkıntı ortamında doğmuştu.

Üçüncü Büyük Kongre (1931)

İkinci ile Üçüncü Kongreler arasında derin izler bırakan önemli olaylar yaşanmıştı. Her şeyden önce tarihin en büyük ekonomik buhranı olarak değerlendirilen 1929 Dünya Buhranı başlamış ve yıllarca, hatta İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştü. Buhran Türkiye'yi de derinden etkilemiş, ülkede iktisadî anlamda köklü kararlar alınmıştı. Ancak halkın iktisadî buhrandan doğan ıstırabı dindirilememişti. Buğdayın kilosunun altmış paraya kadar düştüğü bu devirde, bilhassa çiftçilikle geçinen geniş yurttaş kitlesinin yoksulluğu ve bu yoksulluktan kaynaklanan rejim konusundaki umutsuzluğu derin olmuştu.

Öte yandan asayişle birinci derecede ilgisi bulunan Ağrı İsyanı ve rejime karşı başkaldırı niteliği taşıyan Teğmen Kubilay'ın, bağnaz insanlar tarafından Menemen'de şehit edilmesi, her iki olayın da patladığı yerde söndürülmesi ve genişlemesinin önlenmesi, hükümet otoritesinin bu evrede temin edildiğinin göstergesiydi.

1927 Büyük Kongresi'nden alınan ilhamla, devletçilik politikasına gereken ehemmiyet verilerek bunun sonucu, yolsuz bulunan birçok belgenin demiryolu nimetlerine kavuşturulması, devlet eliyle büyük dokuma sanayii ve şeker sanayiinin kurulması 1931 Kongresi öncesi gerçekleştirilmişti.

Cihan Harbi 19. yüzyılın hassas dengelerini bozmuş, savaş yoksul kesimleri daha da derinden etkilemişti. Bunda savaşın neden olduğu yıkım yanı sıra Almanya'ya yüklenen ağır tazminatlarının ve giderek güçlenen ekonomik milliyetçiliklerin büyük rolü vardı. Savaş spekülasyonu ve enflasyonist ortamın neden olduğu gelir bölüşümünde çarpıklık başta sabit gelirli kesim olmak üzere geniş bir çevreyi mağdur etmişti. Tarım ürünleri fiyatları tüm dünyada düşüş göstermiş çiftçi, köylü sefalete sürüklenmişti. Böylece Hobsbawm'ın "katastrof çağı" diye nitelediği, Mazover'in "karanlık kıta" olarak gördüğü bir evreye girilmiş oluyordu. Türkiye de bağımsızlığını elde etmesine karşın 20'li yılların iktisadi buhranını yaşayacak, ancak 30'lu yıllarda belini doğrultabilecekti.

Halkın mağduriyeti iç siyaseti de etkilemekte gecikmemiş, iktidara olan eleştiriler ve genel hoşnutsuzluk havası Gazi'yi denetimli bir muhalefet ortamı yaratmaya sevk etmişti. Ancak Fethi Bey'in başında bulunduğu Serbest Fırka deneyimi ülkede ana sorunlardan biri olan "irtica" olgusunu bir kez daha gündeme getirmiş, Gazi bir anlamda düş kırıklığına uğramıştı. Partinin kurucusu tarafından kapatılması Halk Fırkası'nı kendi yapısal sorunlarına eğilme gereği doğurmuş, 1927'den beri uygulamaya sokulan ve "mutemet" adı verilen, hükümet icraatının mıntıkalarda bir tür murakıplık görevinin bekleneni vermediği görülmüştü. Serbest Fırka deneyiminde de görüldüğü gibi siyasî partilerin tabanı ile tavanı arasında uyum sorunu öncelikli bir nitelik kazanmıştı. Parti Teşkilâtındaki şikâyetlerin önemli bir kısma "parti mutemetleri" üzerinde toplanmıştı. Halkın Serbest Fırka'ya karşı gösterdiği yakın ilginin nedenleri üzerinde durulurken merkezle parti Teşkilâtı arasındaki uyumsuzluk gündeme gelmişti. Bu arada partinin merkez Teşkilâtı giderek hükümete dayanan bir siyasî teşekkül haline gelmeye başlamıştı. Bu bağlamda illerdeki mutemetler, hükümet tasarruflarını denetleyecek gücü yitirmişlerdi. Öte yandan parti mutemetlerinin bir kısmı yerel "mütegallibe"ler olarak görülmeye başlanmış, özel yaşayışları eleştirilmeye başlanmış, kimi yörelerde halkı istismar ettikleri işitilmişti. Bu kişilere karşı halk arasındaki hoşnutsuzluk partiye mal edilmeye başlanmıştı. Mutemetlik böylece parti yönetiminin sorun kaynağı olarak görülerek, terimin kullanılmamasına karar verilmiş ve yapıda değişikliğe gidilmeksizin bu mutemetlik yerine "parti reisliği" terimi tercih görmüştü. Tepe noktada da bir değişikliğe gidilmiş, şikâyetler genel merkezin sevk ve idaresindeki noksanlıklarda görülerek genel sekreterliğe Saffet Arıkan yerine Nafia Vekili Recep Bey getirilmişti. Böylece CHF bünyesinde de bir derlenip toparlanma devresi başlamıştı. 1931'de toplanan Üçüncü Kongre'de partiye yeni bir yön verilmesi düşünülmüştü.

Kongrenin taşıdığı en büyük özellik fırkanın ana fikri olan altı prensibin, kongre tarafından kabul ve ilân edilmiş olmasıydı. Daha önceki kongrede, sadece dört prensip kabul edilmişti. Bu kurultayda devletçilik ve inkılâpçılık prensipleri de diğerlerine eklenmişti.

1931 Kongresi 10 Mayıs 1931 Pazar günü saat 14.35'te CHF Genel Başkanı Gazi'nin başkanlığında açıldı. Çalışmalar 18 Mayıs'a kadar sürdü. Başkanlık divanının seçimine geçilmeden önce Mustafa Kemal kongre üyelerine hitaben açış nutkunu söyledi.

Açış nutkunun bitiminden sonra, Sinop delegesi Recep Zühtü'nün bir öneregesile başkanlık divanında görev alacak dört kâtiplik için Avni Doğan (Yozgat), Hilmi Mercimek (Bilecik), Ruşen Eşref Ünaydın (Afyon), Cevdet Kerim İncedayı (İstanbul) teklif edildi. Genel Başkan ve Genel Başkan Vekili, nizamname gereğince, divanın tabii bakanları durumunda bulundukları için bu suretle, başkanlık divanı seçilmiş oldu.

Gündem gereğince Genel Başkan adına Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün geçen yılların icraatı hakkında beyannamesini okuması gerekiyordu. Kürsüye İsmet İnönü davet edildi. Sekiz senelik Cumhuriyet döneminin siyasî olaylarını özetleyen ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana politikasını açıklayan beyannameyi okudu. Bu beyanname aslında 1927'de okunan Umumî Riyasetin Beyannamesi'ne benzer bir nitelik taşıyordu.

Okunan beyanname hakkında söz söylemek isteyen bulunmadı. Gündemin diğer maddelerine geçilmek üzere, on dakika toplantıya ara verildi. İkinci toplantıda, başkanlığa İsmet İnönü geçerek kongrenin sonuna kadar başkanlığı yönetti. Nizamname gereği Kongre çalışmalarının kolaylaştırılması için, üç komisyon seçilmesi uygun görüldü. Bu komisyonlar Nizamname, Layiha ve Hesap Komisyonları'ydı.

Kongrede rejimle ilgili olarak atılan müspet adımlar belirtilmiş, belediye seçimlerinde, kadınların katılımının mahiyet ve sonucu üzerinde önemle durulmuş ve ilerideki seçimlerde kadın erkek bütün vatandaşların katılımıyla genel seçimlerin yapılacağı vaadinde bulunulmuştu.

Halkevleri konusu bu kurultayda ele alınmamışsa da halkevlerinin temelinin bu kurultayda atılmış olduğu sayılabilir. Zira Gazi'nin özel temas ve anlaşması sonucu, Türk Ocakları, olağanüstü kurultayını toplayıp,

30'lu yılların başında çok partili düzene bir kez daha geçişi amaçlayan Serbest Cumhuriyet Partisi deneyi geniş bir kesimden ilgi gördü. Güdümlü muhalefet niteliğini yitirdi. Ege yöresinde geniş bir kesimden tevecüh görmesi ve CHF iktidarını zorlaması bu partinin yönetici kadrolarını ve Mustafa Kemal'i kaygılandırdı. Hükümet çevreleri ve CHF'ye yakın basın Serbest Fırka'yı gericilikten, anarşistlik ve kömünistliğe kadar suçlayan bir yıpratma kampanyasına girişti. Mustafa Kemal'in onayından yoksun kalışı üzerine fırka kendisini feshetmek zorunda kaldı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyinden sonra Serbest Fırka girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmış oluyordu. Bu arada Vekiller Heyeti kararıyla Ahali Fırkası kapatılıyor, Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'nin kurulmasına izin verilmiyordu.

kendisini fesih ve bütün mallarının Cumhuriyet Halk Partisi'ne devri kararını bu kongre sırasında almıştı. Karar kongreye sunulmuş, kongrede sadece, Türk Ocakları'nın kendi kendilerini fesih etmiş ulunduğuna dair kararın okunmasıyla yetinilmişti. Kongrenin hemen ardından da halkevleri kurulmuştu.

Parti nizamnamesinin müzakeresi yapılırken Kütahya delegesi Besim Atalay, Büyük Kongre teriminin, Kurultay olarak düzeltilmesi teklifinde bulunmuş, ancak bu önerge kabul görmemişti. Oysa, partinin bundan sonraki kongreleri Kurultay adıyla toplanmıştı.

Kongrenin ardından, alınan kararlar ve yeni parti programı üzerinde halkı aydınlatmak için parti üyeleri çeşitli konferanslar vermişlerdi. Bunlar arasında, CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in 16 Ekim 1931 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferans, özellikle CHP'nin o yıllarda altı ilkesine bakışını yansıtması bakımından önemliydi. Nitekim konferans ayrıca bir kitapçık olarak da yayımlandı.

Mustafa Kemal'in CHF Üçüncü Büyük Kongresi'ni Açış Konuşması

10 Mayıs 1931

Efendiler,

Cumhuriyet Halk Fıkrası'nın Üçüncü Büyük Kongresi'ni açıyorum Bu münasebetle, fırkamızın muhterem murahhaslarını hürmetle selâmlarken duyduğum sevinç ve saadetin büyük olduğunu heyecanla arz ederim.

Arkadaşlar,

Birinci Umumî Kongremiz bundan on iki sene evvel Sivas'ta, bir mektep dershanesinde yapılmıştı. Oraya gelen murahhaslar türlü takipler altında, birçok müşküllerle karşılaşmışlardı. Müzakerelerimiz dahilî ve haricî düşmanların süngü ve idam tehditleri içinde vuku buluyordu. Fakat Türk milletinin hakikî his ve emellerini temsil ettiğine kani bulunan kongre heyeti, millî vazifesini ikmal lüzumunu her mülâhazanın üstünde tuttu. Takip etmekte bulunduğumuz prensiplerin ilk esaslarını tespit etti. Ondan sonra da feragâtle ve azimle o esaslar üzerinde yürüdü, muvaffak oldu. Millî mefkûreye tam bir iman ve onun icaplarına tereddütsüz tevessülün neticesi elbette muvaffakiyettir. Bugünkü kongremizin işlerine başlarken, Sivas Umumî Kongresi'ni yâd etmekten maksadım, onun fırkamızca inkılâbımızın tarihî bir hâtırası olarak, mahfuz tutulmasında fayda gördüğümdendir. Millet için ve milletçe yapılan işlerin hâtırası her türlü hâtıraların üstünde tutulmazsa millî tarih mefhumunun kıymetini takdir etmek mümkün olamaz.

Sivas Umumî Kongresi'nden bugüne kadar bunca engellere karşı mefkûre yolunda attığımız adımlar göz önüne getirilirse o önümüzdeki senelerin fırkamız için vâdettiği muvaffakiyet ufuklarının ne kadar geniş olabileceğini tahminde güçlük çekilmez.

Bu mülâhazanın isabeti bir şarta bağlıdır. O şart, aziz milletimizin, muhabbet ve itimadının fırkamızın üzerinden eksik olmamasına dikkatle ve feragâtle çalışmaktır.

Fırkamız bunda kusur etmedikçe, selim hisli, şuurlu, vefalı milletimizin muhabbet ve itimadından daima emin olabiliriz.

Arkadaşlar,

On iki sene evvelki Sivas Umumî Kongresi'nde de dört sene evvelki kongremizde olduğu gibi, fırkamızın bugünkü kongre heyeti dahi milletin hakikî hislerini, arzularını temsil mevkiinde bulunmaktadır. Bunun reddolunmaz bir hakikat olduğunu son umumî intihap neticesi, açık bir surette gösterilmiştir.

Büyük milletimizin fırkamıza göstermekte olduğu alâka ve itimada karşı -ayağa kalkarak- en derin tazim ve hürmetle eğilir ve ona minnet ve şükranlarımızı sunarım.

Büyük Kongre'nin Muhterem Âzası, geçen devrede yaptığımız işleri bir beyanname halinde hulâsa ettik.

Burada ıttılaınıza arz olunacaktır.

Önümüzdeki seneler içinde yapacağımız işleri ve alacağımız tedbirleri burada hep beraber düşünüp konuşacağız.

Arkadaşlar,

Her biriniz vatanın bir bucağından, halkın içinden geliyorsunuz, memleketin ihtiyaçlarına, halkın yeni dertlerine yakından vâkıf bulunuyorsunuz. Fırkamızın prensiplerini tatbik eden İcra Vekilleri arkadaşlarımız da içinizdedir. Müzakere ve münakaşalarımız birlikte olacaktır. Bu müzakere ve münakaşaların feyizli neticeler verebilmesi için arkadaşların kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, tenkidi icab eden noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları lüzumu tabiîdir.

Arkadaşlar,

Biz yüksek mefkureli büyük bir fırka ailesinin, birbirine samimî arkadaşlıkla bağlı âzasıyız. Müşterek mefkure ve karşılıklı samimiyetin icabı, birbirimizi tenvir ve irşa dederek umumî heyeti en isabetli yolda yürütmekdir.

Fırkamız mensuplarının bu şiarı yükseldikçe, fırkamızda tesanüt, yüksek birlik ve millî mefkûreye hizmet kudreti inkişaf eder, yükselir. Birbirimizi irşad ve halkı tenvir etmekte yalnız fayda vardır. Bundan asla zarar gelmez, fakat aksinden çok zarar görüleceği tecrübelerle sabittir.

Muhterem Arkadaşlar, büyük kongre mesaisinin memleket ve milletimiz için yeni saadetler hazırlamasını temenni ederim (alkışlar).

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesaî erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir. Küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir.

Fırkamız bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

CHF Programı (1931)

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İlk Programı (1931)

1931 Cumhuriyet Halk Fırkası Programı bir giriş ve sekiz bölümden oluşuyordu. Programın niteliğini ana hatlarıyla dört noktada toplamak mümkündü:

1 – Parti programına temel olan ana fikirler:

Bu fikirler, programın giriş kısmında "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına temel olan ana fikirler inkılâbımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta âşikârdır" cümlesinden sonra bunları şu şekilde sıralanıyordu:

a) Fırkanın 1927 senesinde Büyük Kongre'ce kabul olunan nizamnamesinin gelen esasları,

b) Aynı kongrece tasvip edilen Umumî Riyasetin Beyannamesi,

c) 1931'de Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimler nedeniyle yayımlanan beyanname.

2 – Türk inkılâbının seyrinden doğmuş olan parti programının esasları:

Bu esaslar vatan, millet, devletin esas teşkilâtı ve kamu hukuku mefhumları olarak vatan, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini koruyan eserleri ile yaşadığı o günkü siyasal sınırlar içindeki yurttu. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmeyecekti.

Millet dil, kültür ve mefkûre [ideal] birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasal ve toplumsal heyetti.

Devletin esas teşkilâtı [anayasası]; Türk milletinin yönetim şekli, güçler birliği esasına dayanan o günkü devlet şekliydi. Bu yapıda Büyük Millet Meclisi, millet adına egemenlik hakkını kullanıyordu. Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkmıştı. Hâkimiyet birdi. Kayıtsız ve şartsız milletindi.

Kamu hukuku: Türk vatandaşlarının Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun verdiği bireysel ve toplumsal özgürlük, eşitlik, dokunulmazlık ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak fırkaca önemli esaslar olarak kabul görüyordu.

3 – Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana vasıfları:

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1933'te altı okta ifadesini bulacak olan ilkeleri bu kongrede belirlenmişti. Fırka; cumhuriyetçi, milliyetçi, devletçi, halkçı, laik ve inkılâpçıydı. Bu ilkelerden her biri için parti programı şu açıklamayı getirmişti:

a) Cumhuriyetçilik: Fırka, Cumhuriyet'in millî hâkimiyet mefkûresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eden devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.

b) Milliyetçilik: Fırka terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlerle muvazi ve onlarla bir âhenkte yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.

c) Devletçilik: İdare ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Burada hâkimiyetin devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerini hakkiyle ifasına tanzim yolunda kullanılması fırkaca büyük esastır.

d) Halkçılık: Ferdî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslardandır.

e) Laiklik: Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilm ü fennin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telakkisi vicdanî olduğundan fırka bu fikirleri devlet ve dünya işlerinden bilhassa siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet âmili görür.

f) İnkılâpçılık: Fırka milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.

4 – Türk milletini kuvvetlendirmek ve Türk milletini refaha ulaştırmak için fırkanın çalışma planı:

Bu plan aşağıdaki kısımlara ayrılmıştı.

A1) İktisatta:

İktisatta önemli ilkeler şöyle belirtilmişti:

Milletin normal sermayesi çalışmasıdır. Çalışmanın artırılması ve tasarruf fikrinin kökleştirilmesi; kredide ucuzluk ve kolaylık temini; ihracatın ithâlâttan fazla olmasının sağlanması; fırkanın başlıca gerçekleştireceği işlerdendir.

Ziraatimizin gelişmesini mümkün kılmak için, çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşek-

küllere mazhar etmek, Ziraat Bankası'nın sermayesini artırmak; orman ve madenlerimizi işletmek esaslı çalışma konularımızdandır. Sanayimizin ilerlemesi yolunda, küçük sanatlar erbabının korunması, küçük ve büyük sanayi için hammadde yetiştiricilerin himayesi, amelenin menfaatlerinin göz önünde tutulması, iş ve sermaye arasında bir ahenk tesisi göz önünde bulundurulacaktır.

Nafıa alanında demiryolu inşaatına devam edileceği, limanlarımızın yapılmasına başlanacağı, köprülerin ve şeşe şebekelerinin artırılmasına devam edileceği, dış ticaret alanında ihracatı ithâlâta üstün kılmak cihetine gidileceği kayıt ve tespit edilmiştir.

A2) Millî talim ve terbiyede:

Maarifçiliğimizde her gün nispeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program tatbik olunacaktır.

A3) İçtimaî hayat ve umumî sıhhat:

Türk içtimaî hayatında ailenin mahfuziyeti esastır. Nüfusumuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edecek, doğum müesseseleri, çocuk bakımı müesseseleri yaptırılacak, düşkünler himaye görecek, bulaşıcı hastalıklara karşı tedbirler alınmakta devam edilecek.

A4) İç ve dış siyasette:

İç siyasette millî nizam ve intizam prensibine, dış siyasette yurtta sulh, cihanda sulh umdesine bağlı kalınacaktır. Memurların huzur ve refahlarının temini, serbest meslek erbabının faydalı olan hizmetleri fırkanın takip edeceği işlerdir.

A5) Vatan müdafaası:

Vatan müdafaası millî vazifelerin en mukaddesidir. Fırka askerliğin bütün vatandaşlara istisnasız tatbiki esasını kabul etmiştir. Cumhuriyet ordusu ve onun kıymetli mensupları daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulacaktır.

1931 Cumhuriyet Halk Fırkası nizamnamesinde halkevleri kurulması için de bir dizi hüküm yer almıştı. Bu hükümlere göre halkevleri siyasî terbiye ve millî kültür yuvaları haline getirilmişti. Halkevleri partili olsun olmasın, bütün yurttaşlara açıktı. Her nesilden vatandaş halkevlerinde kabul görecekti. Ayrıca ileri tarihlerde köylerin sosyal ve kültür ihtiyaçlarını karşılamak üzere halkodaları açılmıştı.

1935'te toplanan Dördüncü "Kurultay"da sınırlı ölçüde değişiklik yapıldı. Parti programına temel olan kısmına "Partiye esas olan bütün bu prensipler Kemalîzm yoludur" cümlesi eklendi. Bu cümle, Türkiye'deki çizginin Türk milletinin içinde yaşadığı şartlara uygun millî bir program olduğunu, dünyada çarpışan ideolojilerden farklı bir nitelik taşıdığını ortaya koymayı hedefliyordu. Ayrıca altı ok ile ifade edilmiş olan parti vasıfları devletin esas Teşkilâtı içine alındı. Parti programının üçüncü maddesine verilen şekil şu oldu: Türkiye; milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı bir cumhuriyettir."

1934 yılında kadınlara seçme seçilme hakkı tanınmıştı. Bu parti programına da yansıdı. Programın kamu hukuku kısmına "Parti yurttaşlara hak ve vazife vermede kadın erkek ayrımaz" fıkrası eklenmesiyle kadınların kazanmış oldukları siyasî ve sosyal haklar vurgulanmış oldu.

Parti programının çalışma planında yapılan değişiklikler içinde en önemlisi köyün Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik hayatındaki öneminin 71. madde ile belirtilmesiydi: "Yeni Türkiye'nin hayatında köyü her bakımdan önemli sayarız. Köylünün sıhhatli, güler yüzlü, kültür ve devrim anlayışı değerli ve ekonomik alanda varlıklı olması bütün çalışma kollarımız için önemli bir iş olarak göz önünde tutulacaktır."

Bu kurultaydan üç yıl sonra olağanüstü toplanan kurultayda parti programındaki altı umdenin anayasaya alınmasına karar verildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi de partinin bu kararını onaylayıp o yıl anayasa değişikliğine gitti.

Beşinci Büyük Kurultay 29 Mayıs 1939'da toplandı. 10 Kasım 1938'de Atatürk ebediyete intikal etmiş,

cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçilmişti. İkinci Dünya Savaşı başlamak üzereydi. İsmet İnönü kurultay açış söylevinde şu hususlara değiniyordu:

"Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürümeğe çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara milletimizin siyasî hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek başlıca emelimizdir.

İyi bir halk idaresinin siyasî idarede ana prensiplerini her nevi seçimlere halkın samimi olarak iştirak etmesiyle hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetinde hakikî bir millî murakabenin şüphe götürmez bir tarzda bulunmasıyla hülasa edebiliriz."

Partinin Beşinci Kurultay'ı mevcut parti nizamnamesiyle parti programını yeniden gözden geçirdi. Parti nizamnamesinde şu önemli iki değişiklik yapıldı:

1 – "Partinin bânisi ve ebedî başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür." (Madde 2)

2 – "Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür." (Madde 3).

Ayrıca 1936 tarihinden beri bir şahsın uhdesinde toplanan Dahiliye Vekâletiyle Genel Sekreterlik ayrıldı. (Madde 28). Cumhuriyet Halk Partisi'nin Meclis'teki ana grubundan başka "Parti Müstakil Grubu" adıyla yepyeni bir "murakabe kurulu"na karar verildi.

Parti programına gelince, kurultay bu hususta esaslara dokunmaya gerek olmadığı hususunda, ilgili encümenin öne sürmüş olduğu şu düşünceyi kabul etti:

"Türk vatanına bugünkü şerefli ve mes'ut durumu temin etmiş olan bu eserde esasa ait değişiklikler olamayacağı tabii idi. Bununla beraber prensiplerimizin dinamik mahiyeti ve hükümet programlarının takip etmekte oluğu tekâmül seyri icaplarından olarak bazı ilâveler tesadüf edilmiştir."

Bu satırlarla yapıldığı işaret edilen eklerin önemlileri şunlardı:

İktisat bölümünde, çiftçinin işletme sermayesini çoğaltacak krediyi sağlamak, tarım mahsullerini daha nitelikli ve verimli, çiftçiyi toprağa ve tarım işletme araçlarına sahip kılmak.

El işleri de dahil olduğu halde küçük sanatları geliştirmek ve halkın mutat işler dışında zamanlarını heder etmelerinin önünü almak.

Şoseler, devlet demiryollarına ve şehircilik işlerine daha büyük önem vermek.

Millî Eğitim bölümünde: İlköğretimin, öğretmen gönderilmesine imkân olmayan köylere kadar yayılmasını temin etmek için köy eğitmenleri kullanmak, üniversite ve yüksekokulların sayısını çoğaltılmak ve ülke içinde ilmî hareketlere destek ve kaynak olacak şekilde mükemmelleştirmek, yurtiçindeki büyük kütlenin seviyesini yükseltmek için halkevleri kurulması mümkün olmayan yerlerde halkodaları açmak.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931)

Büyük Kongre'nin 13-14 Mayıs 1931 içtimaında kabul edilmiştir.

Methal

İstikbale de şamil tasavvurlarımızın ana hatları

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına temel olan ana fikirler, inkılâbımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikârdır.

Bundan başka bu fikirlerin başlıcaları fırkanın 1927 senesinde Büyük Kongre'ce de kabul olunan nizamnamesinin umumî esaslarında ve aynı kongrece tasvip edilen Umumî Reisliğin Beyannamesi'nde ve 1931 Büyük Millet Meclisi intihabı münasebetiyle neşredilen beyannamede tespit olunmuştur.

Yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır.

Birinci Kısım

Esaslar: 1) Vatan, 2) Millet, 3) Devletin Esas Teşkilâtı, 4) Amme Hukuku.

Vatan: Siyasî sınırlarımız içindeki yurt

1 – Vatan, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içindeki yurttur.

Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir küldür.

Millet: Dil, kültür ve mefkûre birliği

2 – Millet dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir.

Devlet şeklimiz: Vahdet-i kuva esası

3 – Devletin esas teşkilâtı: Türk milletinin idare şekli, vahdet-i kuva esasına müstenit olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına hâkimiyet hakkını kullanır; Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hakimiyet birdir, kayıtsız, şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna fırka kanidir.

Hürriyet, müsavat, masuniyet, mülkiyet hakkı

4 – Âmme hukuku: Türk vatandaşlarına Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun verdiği ferdî ve içtimaî hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak fırkamızca ehemmiyetli esaslardandır.

Bir dereceli intihap

Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaşı, intihap edeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla mücehhez kılmak lâzımdır. Bunun temini hususundaki mesainin matlup neticeyi vereceği güne kadar vatandaşı, yakından tanıdığı ve emniyet ettiği insanları intihap etmekte serbest bırakmağı demokrasinin hakikî icaplarına daha uygun buluruz.

Kadınların mebus intihabı

Fırkamız vatandaşların siyasî hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmez. Bilâkis Türk milletinin yüksek ve derin tarihinde içtimaî hayatını her noktadan birliğe istinat ettirmiş olduğunu bilen fırkamız kadınlarımızın,belediye intihabında olduğu gibi, mebus intihabında da siyasî haklarını kullanmaları için lâzım gelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife addeder. Fırka ancak bu takdirde tarihî ve şerefli hayatımızı yeni şeraite uygun simasiyle ihya etmiş olacağına kanidir.

İkinci Kısım

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Ana Vasıfları

1 – Cumhuriyet Halk Fırkası, A – Cumhuriyetçi, B – Milliyetçi, C – Halkçı, Ç – Devletçi, D – Laik, E – İnkılâpçıdır.

Cumhuriyetçilik

A) Fırka, Cumhuriyet'in, millî hâkimiyet mefkûresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eden devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.

Milliyetçilik

B) Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazî ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.

Halkçılık

C) İrade ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hâkimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanılması fırkaca büyük esastır.

Kanunlar önünde mutlak bir musavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Devletçilik

Ç) Ferdî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için millettin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde – bilhassa iktisadî sahada – devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.

Laiklik

D) Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

Din telâkkisi vicdanî olduğundan, fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.

İnkılâpçılık

E) Fırka, milletimizin birçok fedakârlıklara yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.

2 – Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş-bölümü itibariyle muhtelif mesaî erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

A)Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, Ç) Serbest meslek erbabı, D) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

Üçüncü Kısım

İktisat

Ziraat ve Sanayi, Madenler ve Ormanlar, Ticaret, Nafia İşleri

Normal sermayenin membaı

1 – İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegâne membaı millî sây ve tasarruftur. Bunun için çalışmayı arttırmak fert ve aile hayatında ve umumîyetle devlet idaresinde mahallî ve millî idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek, fırkamızın başlıca prensibidir.

Sigorta, kredide ucuzluk ve kolaylık

2 – Kredi ve sigorta meseleleriyle ihtiyacın talep ettiği ehemmiyette iştigal olunacaktır. Kredide ucuzluk ve kolaylık temini başlıca emelimizdir.

Tediye muvazenesi

3 – İthalâtın ihracattan fazla olmaması ve en nihayet aynı kıymette olması tediye muvazenesinin temini için elzem addettiğimiz şarttır.

Çiftçi kooperatifleri

4 – Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadî teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekâmül ettirmek gayedir.

Ziraat Bankası

Büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin ziraî kredileri rehin mukabili temin olunacaktır. Ziraî kredinin ana müessesesi olan Ziraat Bankamızı kanunî murakabe altında bulunduracak surette sahiplendirmek ve faaliyetini daha ziyade ziraî sahada teksif etmek tedbiri alınacaktır. Bankanın sermayesini ziraî hareket ve faaliyetlerin inkişafını temin edecek kıymete çıkarmak, esaslı çalışma mevzuumuz olacaktır.

Küçük sanat erbabı ve esnaf

5 – Küçük sanatlar erbabını ve esnafı müşküller ve zaaflardan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak ve onlara kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardandır. Küçük ve büyük sanayi, iptidaî madde müstahsillerinin menfaatlerine de uygun himayeye nail olacaklardır.

Amele ve işçilerimiz, iş kanunu

Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayatı ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağız. Sây ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz'ı, fırkanın mühim işleri arasında görülür.

Sanayi ve Maadin Bankası

Sanayi ve Maadin Bankası'nı hareketli bir sermaye ile teçhiz etmek aslî düşüncelerimizdendir.

Ticarette normal çalışan ve tekniğe dayanan sermayeyi himaye

6 – Memleketin inkişafında bütün ticaret faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye lâyıktır.

Haricî ticaret

7 – Haricî ticaretimizin tanzimi başlıca işimizdir. Bu hususta ticaret erbabının faaliyetini semereli kılacağız. Millî mahsulât ve mamulâtımızın revaçlarını teshil, şöhretlerini muhafaza ve ihraçlarını temin tedbirleriyle yakından alakadar olacağız.

Ormanlarımız

8 – Vatanı servet membaları olan ormanları ve madenleri işletmek ve bu suretle istikbalimizi açmak ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire tevessül olunacaktır.

Nafıa işleri: Demiyolları

9 – Nafıa işlerimiz, her şubesinde, amelî ve verimli bir tatbik programına tevfikan takip olunacaktır. Bu işlerden büyük feyiz ve kuvvet vasıtası olan demiryolu inşaatına devam edeceğiz.

Limanlarımız

Limanlar inşaatına münasip zamanlarda başlamak lüzumu göz önünde tutulacaktır.

Şoselerimiz

Vilâyet şoseleri üzerinde çalışmakla beraber memleketi bağlaan iyi ve fennî köprülere ve şeşe şebekesine kavuşmak için amelî bir program tatbik olunacaktır.

Su işleri

İktisadî maksatlara vefa edecek bir büyük su işi idealimizdir Küçük su işlerimizi başarmak ilk hedeflerimizdendir.

Nakliyecilik

Kara, deniz, hava nakliyeciliğinin tanzim ve inkişafına çalışacağız.

Hayvancılık

Hayvancılığın teşvikına ve hayvanlarımızın ıslâhına ve çoğaltılmasına çalışılacaktır.

Balıkçılık ve süngercilik

Balıkçılığa ve süngerciliğe ehemmiyet vereceğiz.

Devlet işlerinde millî iktisat

İktisadî mülâhazalarımızda herhangi vekâlet ve makamlara taallûk eden bütün devlet işlerini, millî iktisat nokta-i nazarından, mutlak kârlı ve faydalı olması kaidesini umumîyetle esas tutarız. Eskiden kalmış kanunların ve usullerin zamanla bu noktadan ıslâhına ehemmiyet veriyoruz.

Dördüncü Kısım

Maliye

Devamlı ve hakikî tevazüne müstenit bütçe

1 – Fırkamızca devamlı ve hakikî tevazüne müstenit bütçe fikri maliyede esastır.

Vergi kanunlarında tekâmül

2 – Vergi matrahlarını mümkün olduğu kadar safi irat esaslarına irca hedefimiz olmakla beraber mevcut vergi kanunlarımızı amelî ve tatbikî bir itina ile ve milletin tediye kabiliyetini istihfaf etmeyen bir zihniyetle tekâmül ettirmek hususundaki mesaiye devam olunacaktır.

Gümrük tarifeleri

3 – Gümrük tarifelerini ve muamelelerini milletin iktisadî menfaatlerine daha uygun şekillere koymağa çalışmak ehemmiyet verdiğimiz hususlardandır.

Beşinci Kısım

Millî Talim ve Terbiye

Talim ve terbiye esaslarımız:

1 – Millî talim ve terbiyede esas düsturlarımız şunlardır:

Vatandaşları okutmak ve yetiştirmek

A - Maarif siyasetimizde temel taşı, cehlin izalesidir. Maarifimizde her gün nisbeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program takip olunacaktır.

Cumhuriyetçi, milliyetçi, laik vatandaş

B) Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburî ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Türkiye Devleti'ne hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife olarak telkin olunur.

Fikrî, bedenî, inkişaf, millî seciye

C) Fikrî olduğu gibi bedenî inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa secileyi millî derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak büyük emeldir.

Usulün hedefi

Ç) Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir.

Terbiyenin vasıfları

D) Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî ve vatanperver olmalıdır.

Teşebbüs kabiliyeti, inzibat, ahlâk

E) Her tahsil ve terbiye müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamaya şefkat ve nüvazişle itina etmekle beraber onları hayatta kusurlu olmaktan vikaye için ciddî bir intizam ve inzıbata ve samimî ahlâk telakkisine alıştırmak mühim olduğu kanaatindeyiz.

Türk tarihi

F) Fırkamız vatandaşların, Türkün derin tarihini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.

2 – Mektepler hakkında başlıca fikirlerimiz:

İlk mektepler

A – Şehirlerde köylerde veya köyler mıntıkasında vaziyet ve ihtiyaca göre gündüzlük ve yatı ilk mektepleri, muntazam bir tatbik programı altında, arttırılacaktır. Köy mekteplerinde sıhhat, yaşayış ve mıntıkası ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.

Meslek ve sanat mektepleri

B – Meslek ve sınat mektepleri memleketin ihtiyacına yetişecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

Orta mektepler

C – Her vilâyet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icap eden kazalar mıntıkalarında orta mektep bulundurmak lüzumuna kaniyiz. Orta mekteplerden uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak Teşkilât yapmaya çalışılacaktır. Bu mekteplerde mıntıkalariyle münasebeti olan meslekî malumat verilmesine itina olunacaktır.

Liseler

Ç – Liselerimizi yüksek tahsile tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her noktai nazardan takviye ve ikmal edeceğiz.

Darülfünun ve yüksek mektepler

D – Darülfünun ıslâh ve tensik edilerek lazım olan dereceye yükseltilecektir. Yüksek mekteplerimiz kendilerinden beklenen neticeleri verebilecek mükemmeliyete getirilecektir.

Güzel sanatlar

3 – Güzel sanatlara bilhassa musikîye, inkılâbımızın yüksek tecellisi ile mütenasip bir surette, ehemmiyet vereceğiz.

Müzeler, eski eserler

4 – Müzelerin ve umumîyetle eski eserlerin itina ile tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunacaktır.

Dilimiz

5 – Türk dilinin millî, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddî teşebbüse devam olunacaktır.

Kitap, neşriyat, kütüphane

6 – Kitap, neşriyat ve kütüphane işleri fırka için mühimdir.

Spor teşekküllerinin himayesi

7 – Fırkamız, Türk vatandaşlarının vücude getirmiş oldukları ve getirecekleri bütün spor teşekküllerini milletin kuvvetli ve iradeli tutulması noktasından fevkalade mühim addeder; bu teşekkülleri idame ve himaye eylemeyi vazife bilir.

Altıncı Kısım

İçtimaî Hayat ve Umumî Sıhhat

Aile

1 – Türk içtimaî hayatında ailenin mahfuziyeti esastır.

Nüfusumuzu artırmak

2 – Nüfusumuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz.

Çocuk hayatı

3 – Fırka çocuk hayatiyle sureti mahsusada alakadardır. Doğumevlerinin arttırılmasına çalışılacaktır. Amele mıntıkalarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların arttırılmasına devam olunacaktır.

Kimsesizler, ihtiyarlar, malûller

4 – Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve malûller milletin vesayet ve himayesi altındadır.

Sıhhat işleri

5 – Sıhhat işleri Fırkamızca hususî bir ehemmiyeti haizdir. Bu hususdaki mesaî umumî ihtiyaçla mütenasip ve devamlı bir surette tevsi olunacaktır.

Sarî hastalıklar

6 – Sıtma, verem, frengi, trahom ve sair sarî hastalıklarla mücadele tedbirlerini genişletmeğe devam edeceğiz.

Yedinci Kısım

Dahilî, Adlî, Haricî Siyaset, Memurlar, Serbest Meslek Erbabı

Emniyet, millî nizam ve inzibat

1 – Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve imlî nizam ve inzıbatı dahilî ve adlî Teşkilât ve kanunlariyle koruyan ve hiçbir hadise ve tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

Adliye: Mahkemelerin teşkili kanunu

2 – Adliyede mahkemelerin teşkili kanununu; halkın ihtiyacına ve memleketin menfaatine en uygun gelecek surette tedvin ve ikmal edeceğiz.

Mahkeme usulleri

Teminatı ihtiva eden basit, amelî ve seri muhakeme usullerini genişleteceğiz.

İcra ve tebliğ

İcra ve tebliğ işlerinde matlup neticeleri seri ve kolay olarak temin edecek tedbirler alacağız.

Tevkifhane ve hapishane

Mevkufları, mahpusları ayırmaya ve hapishaneleri birer ıslâh yeri haline getirmeye çalışacağız.

Yurtta sulh, cihanda sulh

3 – Yurtta sulh ve cihanda sulh, başlıca prensiplerimizdir.

Memurlar

4 – Milletin yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkat ve himmetleriyle vazifelerine hayatlarını hasreden memurlar, her türlü huzur ve refaha lâyıktırlar.

Serbest meslek erbabı

5 – Memur olmayan serbest meslek erbabının millî Türk mevcudiyeti için lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri, fırkanın takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak vazifelerimizdendir.

Sekizinci Kısım

Vatan Müdafaası

Ordu

1 – Vatan müdafaası millî vazifelerin en mukaddesidir. Fırka, askerliğin umum vatandaşlara istisnasız tatbiki esasını kabul etmiştir. Türk ordusu her türlü siyasî mülahaza ve tesirlerin üstündedir. Ordunun, kendisine verilen yüksek vazifeyi her an muvaffakiyetle ifa edebilecek kudreti haiz ve asrın tekemmüllerine uygun vasıtalarla mücehhez olmasına ehemmiyet veririz.

Ordu mensupları

2 – Devlet yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli olan ve millî mefkûreyi, millî varlığı ve inkılâbı kollayan ve koruyan Cumhuriyet ordusunun ve onun fedakâr ve kıymetli mensuplarının daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına sureti mahsusada itina ederiz.

CHF Üçüncü Büyük Kongresi'nin Açılışında Umumî Riyasetin Beyannamesi (1931)

Başvekil İsmet Paşa (Malatya)

Muhterem Efendiler,

Umumî Riyaset, 1927 Büyük Kongremizden itibaren fırkamızın gerek memleketteki vaziyet ve faaliyeti ve gerek memleket idaresinde müsadif olduğu ahval ve takip ettiği hattı hareket hakkında Büyük Kongre'ye hulâsaten maruzatta bulunacaktır.

Dahilî Siyaset

Dahilî siyasette Fırkamız geçen dört sene zarfında Cumhuriyetçi ve halkçı zihniyetini ciddiyetle ve sebatla takip etmiştir. Dört sene evvelki ahvali beraber derhatır eylersek dahilî siyasette elde ettiğimiz neticelerin ne kadar mühim ve muvaffakiyetli olduğu anlaşılacaktır (Alkışlar).

İrticaî ve umumî büyük hadiseler karşısında konmuş olan Takriri Sükûn Kanunu 1927 senesinde el'an mer'iyette idi. Dört senelik cumhuriyetin, büyük inkılâbatı ile seferberliği intaç eden büyük kıyam karşısında memleketin nizamını ve inkılâbatın masuniyetini intaç eden büyük kıyam karşısında muhtaç olmaksızın temin edebileceğinde tereddüt edilebilirdi. Fırkamız için bundan daha mühim olan imtihan fevkalâde esbap karşısında alınan istiklâl mahkemeleri takriri sükûn gibi ve idare-i örfiye gibi fevkalâde tedbirlerden bilihtiyar vazgeçip geçmeyeceğinin anlaşılması idi. Her memleket için çok esaslı sayılacak birçok büyük inkılâbat bizim memlekette tahakkuk ettirildikten sonra onların normal ve umumî zabıtalarla müdafaa olunabileceğinden bihakkın endişe olunabilirdi. Geçmiş zamanların tecrübeleri samimiyet erbabının bütün bu endişelerine hak veriyordu. Bütün bu esbap dahilî idarede fevkalâde tedbirlerin idamesine bizi sevketse idi, inkılâbın ve Cumhuriyet'in müdafaasına matuf olduğu için gelecek nesiller karşısında ve tarih nazarında Fırkamızı yine tamamen mazur gösterecek mahiyette idi.

Biz bütün bu varit endişelerin üstünde bulunarak hareket ettik.

Fırkamız cumhuriyetçi ve halkçı vasıflarında milletimizin esas temayülüne ve kabiliyetine istinat ettiği ve bu memleketin muasır bir devlet kudret ve umranına mazhariyeti için cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, lâik ve inkılâpçı bir idarenin yerleşmesinin esas şart bulunduğu kanaatindedir.

Tesadüf ettiğimiz maniaları hep bu zihniyetle takip ettik.

Fevkalâde hadisat karşısında aldığımız tedbirleri, geçmiş politikacılar gibi, bize fırsat veren vesileler değil, ihtiyacın bir an evvel izalesiyle kaldırılacak muvakkat tedbirler cümlesinden saydık.

İşte bu zihniyetledir ki 1927'de mevcut olan Takrir-i Sükûn Kanunu, müddetinin hitam bulduğu 1929 senesinde kaldırılmıştır.

Bizim memlekette normal bir Cumhuriyet hayatı tesis etmek için mesaimiz dahilden ve kısmen hariçten türlü mücadeleleri tahrik etmiştir.

1925 kıyamından sonra, şarkta bazı vilayetlerimizde vukuat ve hadisat, bazen yeni ümitlerle tekerrür etmiştir. Milliyetçi ve halkçı bir idarenin istikrar ve kudretinden şüphe eden anasır, hariçten de sühulet bularak, Cumhuriyet aleyhine talilerini mükerreren tecrübe ettiler. Bu tecrübeler daima hüsranla neticelendi (Bravo sesleri, alışlar). Türk vatanının tamamiyetine itikat eden vatandaşlar için Cumhuriyet'in umumî, müsavi takayyüdünden başka mesnet ve mahrek olamayacağı mükerreren ispat edildi (Sürekli alkışlar).

Bu uğurda ehemmiyeti daha çok yeni hadisata tesadüf etsek de, Türk milletinin ve Türk zihniyetinin bu vatanda kat'î sahip ve hâkim olduğu sarsılmaz bir temel olarak ebediyen kalacaktır (Bravo sesleri, alkışlar).

Halk idaresinin tekâmülatı dahilî idarede bizi mütalaaya şayan müşahedeler karşısında bulundurmuştur.

Takrir-i Sükûn'dan sonra muhalif matbuat tedricen artarak, vatandaşlar arasında münakaşat, birçok durendişlere endişe verecek manzaralar göstermiştir (Doğru sesleri).

Bu memlekette birkaç defa tekerrür eden bu devrelerin halet-i ruhiyesindeki esbap malûmdur. Evvelâ şüphe şoktur ki fevkalâde terbirlerle kapalı tutulan devirlerden sonra hissiyattaki tezahürat bittabi normalden fazla bir coşkunluk gösterir. Saniyen, bu devrilerde türlü maksatlı tahrikatçılar kendi maksatları için efkârı azamî derecede tağlit etmek isterler.

Bir an gelir ki bütün bu hadisat, saf vatandaşları bedbinliğe ve idarenin ve kanunların kiyafetinden şüpheye sevk eder. Devlet idaresinin zayıf ve âciz olduğu zannı ise memlekette cesaret ve fırsat bulamayan fena fikirleri ileri atılmağa ve meydana çıkmağa teşci eyler.

Bu gibi hadisat karşısında sükûneti muhafaza edebilmek ve inkılâbın ve devletin kudretine itimadı muhafaza ederek vaziyeti mütalaa edebilmek lâzımdır. Yoksa böyle hadisat, yeniden fevkalâde tedbirler için sebep tekil edebilir ve fevkalade tedbirlerin hitamıyla aynı anarşi ve mukabele devirleri tekerrür eyler. Millî hayatın istikrar ve inkişafı bir daire-i faside içinde mütemadi sarsıntıdan kurtulamaz.

Fırkamız esas prensiplerine olan sadakati ve milletin aklı-selimine ve kendi idealinin kuvvetine olan itimadı ile bu safhayı millî hayat için bir tekâmül temin ederek atlatmağa muvaffak olmuştur (Bravo sisleri, alkışlar).

Sakinane ve vakurane bir tahammül ve sebat, vatandaşların selim muhakemelerini uyandırmış, kanunların faaliyet ve tesirleri tedricen kendini hissettirmiş, idarede istikrarın alevli ve sun'î tahrikâttan müteessir olmayacak derecede kuvvetli olduğu anlaşılmıştır (Alkışlar, bravo sisleri). Bütün bu ahvalin muhalif matbuata, ve zıt fikirlerin karşılaşmasına karşı memleketin büyümesini takviye etmesi tabiidir.

Dahilî siyasette, bir muhalif fırkanın zuhuru ile vukua gelen hadisat da mütalaaya şayandır.

Vatanda cumhuriyetçilerin içtihatlarını serbest ortaya koyabilmelerini temin

etmeği bir ana vasıflarımızın icabından sayıyoruz, bu sebepledir ki devlet idaresinde bizimle hemfikir olmayan dostlarımızın muhalif bir siyasî fırka teşkil etmelerini tasvip ve teşvik eyledik. Bütün fırka Teşkilâtımıza yeni doğan muhalif fırkanın hayırhahane ve dostane karşılanmasını tavsiye eyledik. Bizim hattı hareketimizin sebebi halis cumhuriyetçi ve halkçılığın bir vazifesini halisane ifa arzusu idi. Yoksa karşımıza çıkanların fikirlerinin, içtihatlarının bizim kanaatimizce, isabetsizliğinde ta bidayetten itibaren asla tereddüdümüz yoktu (Bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Muhalif bir siyasî fırkanın zuhurunda vukua gelen hadisat hatırlarda o kadar tazedir ki bu hadisatı burada yeniden tafsil etmeğe lüzum görmüyoruz.

Umumî reisinden itibaren bütün teşkilâtında, dostane karşılamak kararıyla hareket eden fırkamız, bir ay içinde zorla aleyhine ihtilâl yapılmış düşman muamelesi ile karşılaştı (Öyle oldu, yazık sesleri).

Bizim Cumhuriyet ve halkçılık namına aldığımız vaziyet, fikir iştiraki ve fırkamızın yüksek idare ve mes'uliyet mevkiinde bulunan erkânı arasında gizli bir anlaşamamazlığın bir tertip şeklinde tezahürü olarak işaa edildi. Bu işaalar kendi fırkamızın efradı arasında bile tereddüde, menfi ve mürteci fikirli anasırın ise alenen inkılâp aleyhinde vaziyet almalarına mahal verdi. Son belediye intihabı mücadelesi, Büyük Millet Meclisi'nin idaresine tesir edecek bir vasıta addolunmasına kadar menfi ümitlerin revacına vesile oldu.

Bu hülasa, hadisata mahiyetini sadece müşahede için yapılmıştır. Bu hususta mes'uliyet aramak veya tevcih etmek, maksadımızın haricindedir.

Vahim akıbetleri aşikâr olan bu müşahedeler karşısında fırkamızın, bütün haklarını ve vasıtalarını ortaya koyarak mücadeleye ve milletimizin tenvir ve ikazı için faaliyete geçmesi zarurî oldu.

Her şeyden evvel umumî reisin memleketin idaresindeki fikir ve içtihatlarının istikametinde hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak bir vuzuh husulüne çalışmak ve diğer taraftan mürteci fikirlerin fırsattan istifadesine mahal bırakılmayacak bir surette Büyük Millet Meclisi'nin kudret ve nüfuzunu tebarüz ettirmek icap etti.

Ahval böyle vazıh ve ciddî bir safhaya girince karşı fırka rüesası fırkalarını feshetmişlerdir.

Bu hususta intişar eden fikirleri ve sebepleri yeniden tazelemeğe lüzum görmüyoruz. Aşikârdır ki karşı fırkanın prensipleri, fikirleri ve görüşleri ilk günden itibaren fırkamızdan ayrı olduğu kadar onun umumî reisinin fikirlerinden, prensiplerinden ve görüşlerinde ayrı idi (Doğru sesleri).

Memleket idaresinde fırkamızın prensiplerini ve icraatını doğru görmemek, onun umumî reisinin prensiplerini ve icraatını doğru görmemekten ayrılmazdı.

Muhalif fırkanın infisahı kararında fırkamızın ve umumî reisinin veya vekilinin hiçbir arzusu lâhik olmamıştır. Bilakis, böyle bir kararı biz kendi anlayışımıza göre aslı terviç etmedik.

Bundan sonra zuhura gelen Menemen hadisesi, irticaın Kurun-ı Vusta'daki kadar vahşi ve müntakim olduğunu gösterdiği gibi ahvalden ne kadar cüret almış olduğunu da göstermek itibarıyla intibaha şayandır.

Laik cumhuriyetçi ve inkılâpçı fırkamızın idaresi mukabil tedbirleri derhal ittihaz etmek mecburiyetinde idi. İnkılâpların müdafaası için fırkamızın bütün aza ve Teşkilâtı daima mukabeleye hazır bulunacaklardır (Bravo sisleri alkışlar).

Bu defa da fırkamız fevkalade hadisenin davet ettiği tedbirleri asgarî zamanda kaldırarak normal hayatın iadesini azamî derecede tesri eylemiştir.

Nikbinliği sarsacak mahiyette olan bütün bu tecrübelerden sonra da memleket hayatında cumhuriyetçi ve samimi karşılıklı fikirlerin faaliyetine imkân vermek hususundaki esas karar ve temayülümüzden sarfınazar etmedik.

Son mebus intihabında bizim programımızdan başka bir programın isabetine kani olan cumhuriyetçi, milliyetçi, lâik ve samimi vatandaşlar için Fırkamızın müntehib-i sanîlerinin serbest takdirlerine müracaat eyledik.

Ümit ediyoruz ki memleket bu tedbirlerden müstefit olacaktır. Her halde biz laik cumhuriyetçi ve halkçı bir idarenin bütün tecelliyatını vatanda temin etmek yolunda musır ve sabit kalacağız (Bravo sesleri, alkışlar).

Bir dereceli intihabat gayemizi tahakkuk ettirmek için geçen devrede mühim bir hatve attık. Belediye intihabatına kadın ve erkek, bütün vatandaşların iştirakini tatbik edebilmek fırkamızın için mühim bir muvaffakiyettir. Gerçi ilk intihapta hâdis olan ahval, diğer birçok tesiratın da inzimamıyla endişe verecek şekiller gösterdi. Fakat bu ilk tecrübe gelecek intihapların daha sakin ve salim bir mecrada vukuu için istifadeli olacaktır. Bu suretle hasıl olan intibah ve melekeler, diğer taraftan geçecek zamanda memleketin mücehhez olacağı maddî ve manevî vesait, mebus intihabında da bir dereceli kadın ve erkek vatandaşların iştiraki ile umumî intihapların demokrasi ahkâmı dahilinde tesisine imkân bırakacaktır.

Bütün bu hadisat fırkamızın cumhuriyetçi, halkçı, laik, milliyetçi ve inkılâpçı idaresinin şuur ve sebatta takip olunduğunu gösterir. Bu kadar muğlak hadisattan sonra memlekette huzur ve sükûn tam bir halde, bizi beğenmeyenlerin istediklerini mahkeme karşısında mes'uliyetini göze alarak her mübalağa ile neşredebilmeleri ve Büyük Millet Meclisi kürsüsünde icraatımızın serbestçe tenkidi vesaitinin mevcut olması fırkamızın büyük bir muvaffakiyetidir (Alkışlar).

Muhterem Efendiler,

Dahilî siyasetimizin ana hatları üzerinde geçirdiğimiz safahattan bahsettikten sonra geçen devrede tahakkuk ettirdiğimiz birçok işlerden teferruatı ile bahsetmek lüzumsuz yorgunluk yapabilir.

Geçen devredeki programımızda mevzubahs olan işleri mütemadiyen takip etmekteyiz. Nüfus politikasını takibe esas olacak cihatları vücuda getirdik. Tam teşekküllü nahiyelere başladık, mütemadiyen artırıyoruz.

Vilayetlerin idaresinde gerek Teşkilât gerek salahiyet itibariyle ihtiyaca göre mütemadi bir tekâmül takip ediyoruz.

Muhterem Efendiler,

Geçen devrede adliyede tahakkuk ettirdiğimiz esaslar zikre lâyıktır.

Medenî ve muasır bir devlet için lazım olan bütün kanunlar kabul olunmuştur. Bu kanunların tatbikatı memleketin vesaitine ve hususîyetine göre yeni birtakım

ihtiyaçlar gösterdiği doğrudur. Tezahür eden ihtiyaçlar üç zümrede toplanabilir.

Birisi, kanunların tatbikatında memleketimizin hususîyetine göre tadili icap eden usul ve teferruata aittir. Bu münhasıran tecrübe meselesidir.

İkincisi muasır bir devlet adliyesinin muhtaç olduğu vesaitin temin olunmasıdır. Kanunlara göre binalar, tebliğ ve icar vasıtaları gibi paraya ve zamana mütevakkıf olan ihtiyaçlardır.

Üçüncüsü, icap ede evsafta hâkimlerin lâzım olduğu kadar mevcut olmasıdır. Bu da yetiştirme ve zaman meselesidir.

Gördüğümüz eksiklerin mütemadiyen ikmal ve ıslâhı ve vesaitin mütemadiyen tamamlanması bizim hattı hareketimizdir. Şurası muhakkaktır ki adlî siyasetimizin ana istikameti ve kanunlarımızın esas ve mahiyeti musip ve mükemmeldir.

Bu istikamette devam edeceğiz. Eksikleri tamamladıkça cumhuriyet adliyesinin umumî hayattaki tesiri en kuytu köşeye kadar vazıhan anlaşılacaktır.

Bizim kanaatimizce, memlekette inkılâbın müdafaası, cumhuriyetçi ve halkçı bir idarenin bütün nimetlerinin inkişafı, ve cumhuriyet prensiplerinin ve nimetlerinin fena maksatlı adamlar elinde bizzat cumhuriyet ve cumhuriyetçiler aleyhine kullanılmasının men'i mükemmel ve muasır bir adliye ile ve onu muktedir hâkimleri ile mümkündür (Bravo sesleri, alkışlar).

Haricî Siyaset

Muhterem Arkadaşlar,

Haricî siyasetimizi bu geçen dört sene zarfında elde ettiği neticelerden bahsetmek hakikaten memnuniyetinizi tahrike lâyıktır.

Dürüst, sulhperverane siyasetimiz Türkiye'nin beynelmilel vaziyet ve itibarını mühim surette takviye etmiştir.

Dostlukları takviyede ve ihtilâfatı halledip dostluklar tesisinde, Türkie'nin beynelmilel emniyet ve itibarını muhafaza ve teyit eylemekte ciddî ve sabatkârane mesaî sarf ettik.

Sovyet Rusya ile dostluğumuz, samimî ve ciddî bir surette kuvvet ve resanet göstermiştir. Hariciye Vekâleti'nin karşılıklı ziyaretleri 1929'da aktettiğimiz mukavele ile 1931'de aktettiğimiz deniz protokolü, aradaki emniyet ve yakın dostluğun yeni ifadeleridir.

İtalya ile münasebatımız bu geçen devrede dostluk istikametinde zikre şayan inkişaf göstermiştir. 1928'de hakem ve bitaraflık muahedesi aktettik. Hariciye Vekâletlerimiz arasında karşılıklı ziyaretler ve temaslar aradaki münasebatın samimiyet ve ciddiyetini gösterecek mahiyettedir.

İngiltere ile aramızda, bütün ihtilafat hallolunmuş bir hüsnümünasebet, devam eden devrenin vasfıdır. İngiliz donanmasının dostane ziyareti, son zamanda velevki hususî olarak İngiliz hanedanı yüksek azasının müsafereti memnuniyetle zikre şayandır.

Fransa ile aramızda hudut mesaili hallolundu. Gerçi henüz mer'iyete girmedi ise de aramızda bitaraflık ve hakem muahedesinin imza edilmiş olması hüsnümünasebat arzularımızın maniasız ve ciddî olduğuna kuvvetli bir delildir.

Yine bu son devrede Paris kumandanını Ankara'da misafir etmekle memnun olduk.

Amerika ile iyi münasebatımız devam ve inkişaf etmiştir. Ticaret muahedesi aktettik.

Almanya ile aramızda hakem ve bitaraflık muahedesi mer'iyete girdi. Münasebatımız cidden dostanedir.

Japonya hanedanı muhterem azasını Ankara'da müsafir etmekle mübahî olduk. Aradaki münasebatta samimiyet tezahüratı görülmüştür.

Yakın komşularımızla münasebatımızdan bahsedeceğim. Irak münasebatı halisanedir. Tarafeynin yekdiğerine karşı zihniyeti emniyet ve teşrik-i mesaî arzusuna müstenittir.

İran'la münasebatımız esasta dostane vaziyeti, şayan-ı arzu olmayan geçen hudut hadiselerinin aksi tesiratına galip ve hâkim olmuştur. Karşılıklı itimat ve hüsnüniyetle hudut hadiselerinde teşrik-i mesaî için tarafeynin temayülatı iyi yoldadır. Arada henüz halli bitmemiş bir tek hudut tayini meselesi vardır ki bu meseleyi bir an evvel makul bir surette halletmek bizim cidden samimî arzumuzdur.

Bulgaristan ile münasebatımız iyidir ve itimatkâranedir. Aramızda hakem ve bitaraflık muahedesi mevcuttur, arada hiçbir ihtilâf mevcut değildir.

Yunanistan ile geçen kongrede henüz mevcut olan ihtilâfat kâmilen hallolundu. Asıl şayanı ehemmiyet nokta zihniyet ve siyasetlerde hakiki bir inkılâp vukua gelmesidir. Tarafeyn, ihtilâflardan ve mazi hatıralarından samimiyetle vazgeçti ve ilân etti. Yunan başvekilinin ve hariciye vekilinin resmî ziyaretleri iki memleket münasebatında yeni ve mesut bir devrenin başlangıcı olmuştur. O zamandan beri iki memleket ve millet arasında umumî ve hususî münasebetlerde bariz bir samimiyet mevcuttur.

Dost Macaristan'ın başvekilinin ve hariciye nazırının ziyaretlerinden iki memleket münasebatı yeni bir kuvvet ve samimiyet almıştır. Arada hakem ve bitaraflık muahedesi mevcuttur ve münasebatımız cidden dostanedir.

İsviçre ile Çekoslovakya ile hakem ve bitaraflık muahedesi aktettik.

İspanya ile aramızda hakem muahedesi mevcuttur. Burada ilân olunan Cumhuriyet'i tanımak için müsaraat ettik.

Afgan Devleti ile dostane münasebatımız, bu memlekette geçen takallübata rağmen daima mahfuz kalmıştır.

Diğer devletlerle normal münasebat mevcut ve dostane hissiyat ve temenniyat aramızdaki temasları tanzim etmektedir.

Beynelmilel sulhu tarsin için Şarkî Avrupa'da aktolunan Litvinof Paktı'na, bütün dünyada mühim bir sulh vesikası olan Kellog misakına iştirak ettik.

Görüyorsunuz ki Türkiye'nin harici vaziyetini takviye ve sulh ve hüsnümünasebat mesaisinde bu son dört senede aldığımız neticeler zikre ve memnuniyete şayandır (Bravo sesleri, alkışlar).

Maarif

Muhterem Efendiler,

Maarifte geçen devrenin en mühim hadisesi Türk harflerinin kabul ve tatbikidir. Türk harflerinin resmî ve umumî hayatta tatbiki iki sene sürdü. Mekteplerde bu ıslâhın icap ettirdiği tadilat süratle tahakkuk ettirildi. Bunun devlet devairinde, matbuatta ve vatandaşlara açılan umumî kurslarda ve mekteplerde Türk yazısı tamim ve talim olundu. Şimdi basit bir iş zannolunan bu hadise tarihimizin büyük hadiselerinden ve başlıca dönüm noktalarından biri olarak ebediyen zikrolunacaktır (Alkışlar).

Türk dilinin müstakil hüviyeti ile mükemmel ve denei bir gayeye erişmesi için esaslı mesaî de geçen devrede başlamıştır.

1927 programının tatbikine ciddiyetle devam ettik. Ancak ihtiyaç o kadar çok ve milletimizin irfana rağbeti o kadar artmıştır ki daha uzun zamanlar elimizdeki vesait ve bizim bütün gayretimiz taleplere kâfi gelmeyecektir. Bizim bütün masaimiz atide de maarifte yeni vesait bulmağa ve bilhassa tasarrufkârane usullerle eldeki vesaitten azamî netayiç tahsiline matuf olacaktır.

İçtimaî ve Sıhhî Siyaset

Kadının içtimaî hayatta lâyık olduğu haklı ve yüksek mevkii alması geçen derede esaslı olarak yerleşmiştir.

İçtimaî muavenet Teşkilâtında kadın ve erkek vatandaşlar ciddî bir alaka göstermişlerdir. Yer yer hayır ve muavenet Teşkilâtları fırkamızın daima muzaheret ve muavenetine mazhar olmuştur.

Sıhhat mücadelesini bilhassa sıtma için takviye ve tevzi ettik. Senelere çok geniş ve ince teşkilâta ihtiyaç gösteren bu mücadeleden aldığımız neticeler ve bu yüzden büyük vatan parçaların gördüğü istifadeler iftihar ile zikre şayandır.

Dahilden çıkan ve hudut haricinden gelen salgınlara karşı sıhhat teşkilâtımız muvaffakiyetle mukabele etmiştir.

Ancak mesele o kadar mühim ve ihtiyaç her sahada o kadar çoktur ki daima vesaitini arttırarak sıhhat mücadelesini ve teşkilâtını tevsi etmeğe çalışacağız.

İktisat ve İmar

Muhterem Efendile,

İktisadîyatta ithâlât ve ihracat arasındaki nispet ve yekûn üzerinde bilhassa iştigal ettik. Memleketin refahında gidilen istikametin ve alınan tedbirler heyeti mecmuasının ve millî hayatın müspet gidişinin semeresi hulasa olarak ancak böyle anlaşılabilir.

İlk defadır ki Türkiye kendi mevadd-ı gıdaiyesini ekmek gibi esas ihtiyaçlarda kendisi temin etmeğe başlamıştır. Bütün gıda maddelerinde bu neticeye varmak için çalışıyoruz.

Yerli sanayiin inkişafı için kuvvetli ve mütemadi tesirat icra etmeğe çalıştık. Birçok işlerde memleketin aldığı neticeler zikre şayandır. İpekçilik ve ipek kumaşları tahdisen bu cümledendir.

Yerli mahsul ve mamullerin revacını teşvik için gerek devlet usullerinde, gerek Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti gibi hususî ve içtimaî teşekküllerde müessir tedbir alınmıştır.

Hayvanat ıslâhı için, ziraat mevaddı ve yerli sanayi için müteakip sergiler açılmıştır. Bunların ciddî semereleri görülmektedir.

Kredi müesseseleri ile ciddî olarak iştgal ediyoruz. Millî bankalar ciddî bir inkişafa mazhar olmağa namzettirler. Memleket iktisadîyatında iyi tesirleri kendini hissettirmektedir.

Kredi kooperatifleri teşekkül etmeğe başladı. İlk neticeleri ümitbahştır. Bunları arttırmağa çalışıyoruz.

Faiz yüksekliği ile mücadele bir tarafta faal sermayelerin artması diğer taraftan kooperatif teşekküllerinin çoğalması ile mümkün olacaktır.

Millî tasarrufu her ailede ve her fertte yalnız kendilerine ait bir menfaat değil, aynı zamanda vatanın refahını temin edecek en esaslı vasıta olarak mütemadiyen anlatmağa çalışıyoruz.

Şimendifer programımızda en mühim hedeflere geçen devrede eriştik. Sivas Malatya, Balıkesir, Çankırı istasyonlarını açtık. Bu basit ve kısa sözler, mühim hadiselerin ifadesidir (Alkışlar).

Deniz seyrüseferlerindeki neticeler memnuniyet veren, kendisinden daha vasi neticeler beklediğimiz bir mikyas ve mahiyettedir.

Cumhuriyet Merkez Bankası için lazım olan sermayeyi kaydettik ve ilk kısmının tediyesini ve kâmilen taahhüt olunmasını tahakkuk ettirdik.

Muhterem Efendiler,

Geçen devrede geçirdiğimiz büyük bir mücadele işi de millî paranın kıymetini müdafaa etmek olmuştur. Her memlekette büyük hadiselerden madut olan böyle bir tehlike ile müspet olarak mücadele etmek memleket için zikre şayan bir muvaffakiyettir (Alkışlar).

Gümrük tarifelerini milletin iktisadî menafiine tevfik etmeğe çalışan bir umumî ve müstakil tarife Türkiye hayatında ilk defa olarak geçen devrede vücuda getirilmiştir.

Muhterem Efendiler,

Millî müdafaa için temin etmeğe muvaffak olduğumuz vesaiti burada zikretmiyorum, fakat herkesin gözü önünde bulunan tayyareler ve donanmadan millî müdafaa vesaitinde çok şey tedarik ettiğimizi tahmin etmeğe imkân vardır (Alkışlar).

Muhterem Efendiler,

Buraya kadar ana hatlarını ve başlıca eserlerini hulasaten saydığımız işlerin malî vesaitini münhasıran Cumhuriyet'in hazinesi ve millî Türkiye'nin menabii temin eylemiştir (Alkışlar).

Bahsettiğimiz memleket müdafaaları kurulan ve kurulmakta olan bankalar, yapılan şimendiferler, işleyen gemiler ve görülen donanma ve tayyarelerin bedellerini ay başında muntazam ödenen maaşları, Millî Cumhuriyet Türkiyesi vermiştir, vermektedir (Sürekli alkışlar).

Geçen hangi devirde devlet ve millet parası ile böyle eserler görülmüştür (Alkışlar).

İnsaf ve izanı zayıf olan vatandaşların da gafletlerinin yadımı ile bu son devrede devletin hazinesi manen büyük hücuma maruz kalmıştır.

Şüphe yoktur ki Cumhuriyet hazinesinin kudretini sarsacak manevî bir darbe millî devletin mevcudiyetine açılacak en vahim bir yaradır.

Malî ıslâhatın seyri, ve umumîyetle vergiler aleyhine husule getirilen mamüsait havanın tasfiyesi de geçen zamanın mühim hadiselerindendir.

Mütemadi ve esasî malîye ıslâhatı önümüzde de devam edecektir.

Büyük Kongre'nin Muhterem azası,

Geçen kongreden beri başlıca icraatımız bunlardır. Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı fırkamız geçen devrede müspet eserli ve muvaffakiyetli olarak çalışmıştır. Bunu açık alınla ve itimadı nefisle ifade ederiz (Sürekli alkışlar).

Recep Bey'in CHF Programı'ndaki Ana İlkeleri Açıklayan Konferansı

23 Kasım 1931

Muhterem Arkadaşlar;

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yeni nizamnamesi fırka teşkilât ve mensuplarına mühim bir vazife yükletmiştir. Bu vazifeyi yapmak için fırkanın prensiplerini her vesileden istifade ederek bütün vatandaşlara izah etmekle mükellefiz. Ben bu vazifeyi yerine getirmek için Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yeni programını izah etmek teşebbüsünde bulunuyorum: Yeni nizamnamemiz, Umumî İdare Heyeti'nin tespit edeceği mevzular dahilinde fırka teşkilâtımızın yer yer konferanslar tertip etmelerini de emreder. Umumî İdare Heyeti diğer mühim işler arasında bu işin de tanzimi için çalışıyor. Benim bugünkü konferansım aynı zamanda fırka arkadaşlarımın yapacakları bu vazifeler için de başlangıç olacaktır.

Yeni programımız bir taraftan millî mevcudiyetimize temel olan yüksek inkılâp mefhumlarını tespit ediyor; diğer taraftan da devletin kudretini ve milletin saadetini temin için bugün ve yarın takip olunacak esas yolları prensipler halinde ihtiva eyliyor. Bütün bunları kısa bir konferans mevzuu içinde arzu edilen genişlikle izah etmek mümkün değildir. Bu sebeple programımızın her noksanının kısım kısım ve madde madde tahlilini ve izahını ve ayrıca mukarrer olan broşürlere bırakıyorum. Ben bugün daha ziyade programımızın ihtiva ettiği yüksek prensipleri mütalaa ederek program hükümlerinin hakikî hayattaki ihtiyaçlara ve muasır fikir ve cereyanlara uyan ahengini tebarüz ettireceğim. Yeni programımızın anlaşılmamış veyahut yanlış anlaşılmış gibi görünen noktalarında sözlerimi biraz uzatmağı iltizam edeceğim.

Programın methal kısmı:

Fakat bundan evvel Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'nın bugünkü şekli bulması için takıp edilen yollar ve tekâmül safhâları üzerinde kısa bir duruş yapmak yerinde olur. Esasen yeni programın beş on satır yazıdan ibaret olan methal kısmı yeni prensiplerimizi fırkanın doğuşuna ve o günden beri inkılâp yolunda atılan adımlara bağlıyor. Programımızın methal kısmı şu cümle ile başlıyor: Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına temel olan ana fikirler, inkılâbımızın başlangıcından bu

güne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikârdır.) Filhakika memleketin son on iki senelik tarihi, siyasî cepheden Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tarihidir. Bu tarihte memleketin askerî istilâlardan ve ahdî kayıtlarından kurtuluşu, son devirlerinde en zararlı bir düşman haline gelen saltanat idaresinden kurtuluşu, cehalet ve taassubun hâkimiyetinden kurtuluşu ve nihayet bütün bu enkaz üzerinde yeni ve kudretli bir devletin kuruluşu yazılıdır. Cumhuriyet Halk Fırkası bu kısa tarihine rağmen Osmanlı İmparatorluğu devirleri de dahil olduğu halde Türkiye'de vücut bulmuş olan bütün siyasî fırkaların en uzun ömürlüsü ve en müşkül şerait içinde bütün idealleri tahakkuk ettirmek noktasından da en mazhariyetlisidir.

Bununla beraber fırkamız haricî, dahilî, ahdî ve ananevî bütün müşküllerle mücadele etmek ve onları yenmek yolunda bütün dediklerini ve düşündüklerini yapmış olmakla mümtazdır.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bünyesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin asalet ve kahramanlık mayası ile yoğurulmuştur. O zamanki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin esasları ile bugünkü Halk Fırkası'nın prensipleri yan yana mütalaa edilir ve geçen on iki sene içinde tatbikat ile memzuç [mezcolunmuş] olarak program ve prensiplerde yapılan tekâmül kademe kademe gözden geçirilirse bugünkü programımızın zamanın ve şeraitin icaplarına uygun mantıkî bir teselsülden doğduğu anlaşılır. Burada zaman zaman fırkamıza tevcih edilmiş olan programsızlık isnatlarına cevap vermek istemiyorum. Böyle bir teşebbüs konferansın hacmini esas maksadı bozacak bir mikyasta büyütür. Yalnız bu mevzuda şunu söylemek isterim.

Bugün bana izah mevzuu olan Cumhuriyet Halk Fırkası programı herhangi bir gün oturulup yazılmış bir eser değildir O, fırkanın bütün ömrü boyunca yapılmış ana işlerin ve söylenmiş ana prensiplerin teşkil ettiği kaideler üzerine bina edilmiştir. Dünyanın yeni hayat telâkkileriyle memleketimizin hususîyetleri göz önünde tutularak halin ve istikbalin ihtiyaçları da derpiş olunmuş ve vatan işleri hakkında vatandaştan bütün esas düşüncelerine cevap olacak prensipler programımıza konmuştur.

Programın esasları:

Bir umumî izahattan sonra programın esaslarına geçiyorum.

Fırkanın ana vasıfları:

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana vasıfları şunlardır: Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık. Bu vasıflar programda kısa formüller halinde ifade edilmiştir. Mamafih programın diğer fasıllarında yazılı prensiplerin heyet-i umumîyesinde bu ana vasıfların hâkim manası hissolunur. Ben her vasıf hakkında fırkanın nokta-ı nazarlarını izah ederken programın diğer taraflarında yazılı bulunan ve esas fikrin tenvirine yarayan diğer fikirleri de alacağım. Bundan başka sırası geldikçe fikirleri fikirlerimize uymayanların düşüncelerini samimiyetle mütalaa ederek ve prensiplerimizin bütün tebarüz noktalarını birbirine bağlayarak programımızı ana vasıflarla çerçevelenmiş ve bir bakışta mütalaa edilebilir bir levha haline koymağa çalışacağım.

Serbest Fırka deneyi ertesi gelişmelerin mecliste bazı kesimlerce benimsenmeyişi üzerine erken seçimlere gidilme kararı verildi. Gazi'nin seçim arifesi ulusa yayınladığı bildiri, CHF programının halkçılık anlayışını da belirledi: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve ictimai hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük san'at erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine ictimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir."

Cumhuriyetçilik:

Cumhuriyet, geçirdiğimiz büyük mücadele neticesinde istihsal olunan millî kazançların ve inkılâp neticelerinin en üstünü, en kıymetlisidir. Bu itibarla fırka Müdafaa-i Hukuk teşkilâtından Halk Fırkası haline inkılâp ettiği sırada bu vasfı kendi isminin başına koymuştur. Türkiye'de kanunlar en mühim mefhumlar üzerinde münakaşa yollarını az çok açık bıraktığı halde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Cumhuriyet şeklinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından dahi değiştirilmesi hakkını tanımamış ve hatta bunun teklif ve müzakeresi imkânını ortadan kaldırmıştır. Fırkamız, Cumhuriyet'in, millî hâkimiyet mefhumunun en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Bu münasebetle millî hâkimiyet mefhumunun başlarında bir hükümdarın bulunduğu bazı devletlerde de mevcut olduğu hakkındaki fikirlere temas etmek faideli olur. Kanunların intihap ile vücuda getirilen meclisler tarafından yapılması hükümetin yalnız bu meclislere karşı mesul bulunması ve mühim devlet işlerinde son sözün mecliste bulunması başta bir hükümdarın mevcut olmasına rağmen nazarî olarak millî hâkimiyeti ifade edebilir. Fakat mücerret hakikat arayan bir gözle dünyaya bakıldığı zaman bu tarife uyan kaç devlet görmek kabildir? Şekilen ve tatbikatı bu yolda görülen sayılı devletlerde milletvekillerinin yaptıkları kanunların ve verdikleri kararların sadece bir merasim icabı olarak hükümdar tarafından imzalanması ve meclislerin itimadına bağlı olmakla beraber hükümetlerin millet tarafından intihap edilmemiş bir devlet reisi tarafından telkih millî hâkimiyet fikrini esasından yaralayan bir arıza teşkil eder. Bundan başka bir millet ne kadar olgunlaşmış ve yetişmiş olursa olsun hükümdarlık saraylarının zararlı nüfuzunu devlet işlerinden büsbütün söküp çıkarmak kolay bir şey değildir. Bu itibarla Cumhuriyet'in millî hâkimiyeti en iyi ve en emin surette tecelli ettirecek yegâne devlet şekli olduğu hakkındaki fırka prensibimizin isabeti meydandadır.

İzahatımıza göre kemale ermiş en yetişkin bir milletin başında en iyi bir hükümdarın mevcut olması halinde bile millî hâkimiyetin tam tecellisine imkân olmamak lâzım gelir. Bu vazıyeti kendi hayatımıza tatbik ile bir netice çıkarmak için 1908'den 1918 senesine kadar devam eden meşrutî saltanatın tarihine bakmak kafidir.

Meşrutiyet devrinin birinci hükümdarı meşhur 31 Mart faciasının faili idi. O devrin ikinci hükümdarını zatî idareden mahrum, makamın nüfuzunu bazı zevata kaptırmış zavallı şuursuz bir hasta olarak tanıyoruz. Üçüncü hükümdar millet ve memleket aleyhinde düşmanlarla birleşen ve nihayet hıyanetinin cezasından ancak o zamanki düşmanlarımızın himayesi altında ecnebî memleketlere kaçmak suretiyle kurtulan bir bedbaht idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk milletine ağır zararlar ve yükler bırakarak yıkılmasını hazırlayan derin ve mütenevvi sebeplerin başında saltanat idaresi şeklini görmek doğru olduğu gibi en ağır şerait içinde yeni ve müstakil Türk Devletinin doğmasına sebep olan âmiller arasında da millî hâkimiyet mefhumunun ve onun en mütekâmil şekli olan Cumhuriyet idaresinin tesirini kabul etmek en isabetli bir görüş olur. Beşeriyet artık hükümdarlık idaresi şeklini yalnız zararlı değil, aynı zamanda millî şeref için ağır görecek bir seviyeye yükselmiştir. Her yerde eski hükümdarlıkların yerlerini birbiri ardından Cumhuriyet'e bıraktık-

larına şahit oluyoruz. Tabiî şerait içinde doğan yeni devletlerin hepsi cumhuriyet şeklini alıyorlar. Bu itibarla da Osmanlı İmparatorluğu'nun mabadı değil, yepyeni millî bir devlet olan Türkiye'nin kuvvetini artıracak ve şerefini yükseltecek tek idare şekli Cumhuriyet'tir. Bütün dünya cumhuriyete gidiyor. Cumhuriyet bayraklarının bütün dünyada zafer kazanacağı günleri uzak saymamak lâzımdır. Cumhuriyet şekli yalnız milletlerin kendi işlerini tanzim noktasından değil, bütün dünya milletlerinin anlaşmalarını kolaylaştırmak maksadı için de en iyi ve en istidatlı bir idare şeklidir. Bütün bu sebeplerin tesiri altında fırkamız Türkiye'nin yalnız inkişafı ve saadet sebebi olarak değil, vatanın istiklâli ve mevcudiyet şartı olarak dahi Cumhuriyet'i kök ve temel saymaktadır. Ve bunun için fırka kendi imanının mahsulü ve kendi emeğinin meyvesi olan Cumhuriyet'i "her tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa edeceğini" programında tasrih etmiştir.

Devletin esas teşkilâtı:

İzah edilen Cumhuriyet esaslarında memleket efkâr-ı umumîyesinin aynı fikirde bulunduğuna kaniyiz. Fakat bizim istediğimiz Cumhuriyet'in, esas simasını çizmek için programımızın devletin esas teşkilâtı hakkındaki kısmını da ilâve etmek icap eder. Fırka programına göre "Türk milletinin idare şekli vahdet-i kuva esasına müstenit olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde Büyük Millet Meclisi, millet namına hâkimiyet hakkını kullanır. Reisicumhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hâkimiyet birdir, kayıtsız şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı budur."

Bu bapta bir konferans zemini için fazla sayılacak olan akademik tafsilâttan sarf-ı nazar ediyorum. Yalnız programın bu metnini biraz genişletmek mümkündür. Bu metin, bizim için çok esaslı bir nokta olan millî hâkimiyete bağlılık fikrinin sadık ve samimî bir ifadesidir. Bu şekilde her kuvvetli millî kaynağı bağlamak asaleti ve bunun yanında devletin işlemesini kolaylaştıran bir amelilik vardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün mevcudiyet milletin kendisidir. Bütün otoriteler ondan doğar, ondan kuvvet alır. Bizim bu yoldaki prensibimiz kendisinde meclisten ayrı bir mevcudiyet mahiyeti ve ekseriya müşkül zamanlarda Millet Meclisi ile çalışmak salâhiyetini gören bir icra kuvvetini kabul etmemektir. Fırkamız cumhuriyetsiz bir Türkiye'nin yaşamasını mümkün görmediği kadar memleketimiz için vahdet-i kuvadan ayrılan Cumhuriyet idaresini de payidar ve muvaffak telâkki etmiyor. Diğer taraftan ileri ve nazarî bir vahdet-i kuva fikrinin icra kuvvetini muvaffakiyetten alıkoyacak, hatta bazen felce uğratacak mahzurlarını karşılayan hükümlere ve icra kuvveti ile teşri salâhiyeti arasındaki işbölümü esaslarına da ehemmiyetle sadık bulunuyoruz. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda bu hükümler vardır.

Milliyetçilik :

Cumhuriyet Halk Fırkası Türkiye'nin yaşaması, ilerlemesi ve bekası için milliyet vasfında en büyük kuvveti görmektedir. Fırka programımız millet ve milliyet tabirlerini bazen çekip uzatan, bazen sıkıp darlaştıran, fakat her iki halde de mem-

leket için büyük zararlar getiren ölçüsüz mahiyetten kurtarmıştır. Program metnine göre "Türk içtimaî heyetinin seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmak esastır." Fakat bu fikirde bazen kaba bir gurur halini alan ve dünyanın ileri gidişi muvacehesinde küskün bir infirada yol açan sıkı hotbinliğe fırkamız telâkkilerinde yer yoktur. Programımız "terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümeyi" hassaten kaydediyor. Fırkaca Türk milleti büyük beşeriyet ailesinin bir uzvudur. Ancak milletimizin hususî seciyelerinin ve müstakil hüviyetinin mahfuz kalması için her nerden gelirse gelsin ve her ne mahiyette olursa olsun beynelmilelcilik cereyanlarına kapılmanın millî felâketler doğuracağına kaniyiz. Her ferdimizin bundan dikkatle kaçınmasını lüzumlu görürüz

Program iktisat kısmında amele ve işçilerimiz ıçin milliyetçilik şartını zikre sebep olan esas fikir de budur. Programın maarife ait kısmında millî tarih için yazılan maddedeki şu fikir de bu noktanın tenvirine yarar: "Millî tarih bilgisi Türkün millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir."

Fırka esaslarına göre"Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyettir." "Millet mefhumu milliyet fikrinin anası olduğuna göre Fırkamızın kabul ettiği milliyetçiliği izah için bu tariften geniş surette istifade edeceğiz.

Fırka esaslarında millet, ancak vatandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimaî heyet olmasına ve programımızda vatan "Bugünkü siyasî sınırlarımız içindeki yurt" olarak tarif edilmesine göre Fırkamızın anladığı milliyetçiliğin siyasî mukadderatları bizden ayrı olan kütlelerle münasebeti yoktur. Ayrı ayrı dinlere sahip olan ve vatanımızın hudutları haricinde yer yer ve müstakil devletler kurmuş veyahut başka devletlerin tebaası vazıyetinde bulunmuş olan Türkler hakkında sıcak bir sevgi ile meşbu alâkamızı muhafaza ederiz. Ancak gittikçe inkişaf eden tarihî hakikatlere göre miktarları büyük yekûnlar dolduran bu kütlelerle aramızdaki kan karabetini ve tarih karabetini bugünkü siyasî iştigalimizin dışında bir ilim mevzuu telâkki ederiz.

Tekrar tarifimize dönelim. Program maddesinde millet, "Dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı" diye yazılıdır. Dil birliğinin milliyet fikrindeki ehemmiyeti meydandadır. Kültür birliğini, maziye beraber bağlı olmak, zengin ve müşterek bir hatırat mirasına sahip olmak, geçmiş zamanların acı ve tatlı hayatını beraber yaşamış, ümitleri beraber beslemiş, büyük eserleri beraber yapmış, büyük müşkülleri beraber yenmiş olmak diye tavzih edebiliriz. Bundan başka, doğru manada millet fikrini tamamlamak için, beraber yaşamak yolunda müşterek arzu ve muvafakatta samimî olmayı ve sahip olunan mirasın muhafazasına müşterek fedakârlıkla birlikte devam hususunda arzu ve irade iştirakini ilâve etmek icap eder.

Bu izahatın faidesini artırmak için sözlerimizi nazarilikten çıkarmak ve tariflerimizi bugünkü Türk milletini teşkil eden vatandaşlar kütlesine tatbik etmek lâzımdır.

Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkezlik ve hattâ Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımı-

zı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihî tegallübatın mahsulü bulunan bu yanlış telâkkileri hulûsla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir. Bugünkü ilmî hakikatler beş on bin, birkaç yüz bin ve hatta mesela bir milyonluk kütlelerde müstakil bir milliyet tasavvur etmeğe imkân bırakamaz. Bizim bu milletdaşlarımızın hakkında duydugumvız bağlılığın münkariz Osmanlı hükümetinin güttüğü "ümmet siyaseti" ile hiçbir alâkası yoktur. Biz bu mevzuu saf bir milliyet fikriyle alıyoruz.

Hıristiyan ve Musevî vatandaşlar için de aynı açıklıkla fikirlerimizi söylemek lâzımdır. Fırkamız bu vatandaşları da biraz evvel izah ettiğimiz dil ve emel birliğinde iştirak kaydı altında tamamen Türk olarak kabul eder. Bu telâkkilerimizde de istibdat devirlerindeki reaya zihniyetinden eser olmadığını söylemek bile zaittir. Bundan başka bu samimi sözlerimizde imparatorluğun son senelerde meşrutiyet görüntüleri arasındaki sunî ve calî vatandaşlık tezahüratına benzemeyen ve prensiplerimize uyan hakikî bir mana görmek lâzımdır.

Milliyet ruhu fırka programının her faslında yer almıştır. Sermayede, talim ve terbiyede, amelelik ve işçilikte millî düşünceden esas olarak bahsolunuyor. Bilhassa maarif esaslarında birbirlerini takip eden maddelerde bu fikir tekrar olunuyor. Programa göre "Cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburî ihtimam noktasıdır." Son mebus intihabatında müstakil mebusların evsafı hakkında Fırka Riyaset Divanı'nın neşrettiği beyannamede de bu şartın mühim bir yeri vardı. Bazı yeni mefkûrecilerin unutur göründükleri milliyetçilik vasfı mevcudiyetimize temel olan mefhumların başındadır. Yeni rejimin doğuşunda, ilerleyişinde ve muvaffak oluşunda en büyük tesirleri yapan milliyet ruhu Halk Fırkası'nda maddî ve mefkûrevî hayatında sonuna kadar hükümran olacaktır.

Halkçılık :

Bu vasfın fırkamızın isminde yeri olduğuna göre halkçılığa verdiğimiz ehemmiyetin büyük olduğu meydandadır. Filhakika biz memleketin saadetini, vatandaşların birinin menfaati ötekini selbeden sınıf zihniyetinin hâkimiyeti altında yaşamamasında görüyoruz. Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur. Bugünün bir içtimaî heyetinin yalnız kendisini bir millet olarak hissetmesi yeni zamanın ifrak hisleri uyandıran zararlı cereyanlarına mukavemet için kâfi gelmiyor. Bir vatan içinde menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından giderek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. Cumhuriyet Halk Fırkası tek vatandaşın olduğu kadar çalışma zümrelerinin hususî menfaatlerinin de devletin ve memleketin umumî menfaati çerçevesi içinde temin olunabileceğine kanidir. Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğuruyor. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan millî birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrip ediyor. Bu delkutemas millî kuvvetlerin beyhude yere israfına sebep oluyor.

Bu sebeple biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz.

Programımızda "kanunların önünde mutlak bir müsavat kabul eden hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz" hükmü vardır. Bu tarifte sayılan fert, aile ve cemaat imtiyazları bugün fiilen kalmamıştır. Memleketin bugünkü umumî bünyesi de kimsenin böyle bir iddia dermeyan etmesine müsait değildir. Fakat memlekette bir sınıf şuuru uyandıracak tahrikat hissediliyor. Bu tahrikat şimdilik siyasî, içtimaî ve iktisadî şartları büsbütün başka memleketlerden gelen serpintiler halinde olmakla beraber biz bu zeminde uyanık olmak lüzumuna kaniyiz.

Fırkanın sınıf telâkkisini reddeden prensibini programımızdan aynen okuyorum: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesaî erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir. Küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir.

Fırkamız bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.)

Fırkamızın kendi hüviyetini tarif eden halkçılık vasfında demokratlık manasını da görmektedir. Fırka programının amme haklarını kaydeden kısmında şu satırlar vardır:

"Vatandaşlara Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun verdiği ferdî ve içtimaî hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak fırkamızca ehemmiyetli esaslardandır."

Vicdan, düşünmek, söylemek, yazmak, seyahat, akit, çalışmak, ticaret yapmak, mülkiyet, tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri ve şahıs masuniyetleri can, mal, ırz, mesken masuniyetleri fırkamızın hürmet ettiği esaslardır. Fakat vatandaşlar bütün bu hürriyetleri kullanırken devlet otoritesinin mahfuz kalması ve başkalarının hürriyetleri hududunun aşılmaması fırkamız için mühim bir dikkat noktası teşkil eder. Programımızın halkçılıktan bahseden maddesinin başında bu fikir şu yolda ifade olunmuştur:

"İrade ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hâkimiyetin devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük esastır."

Vatandaşlara devlet müesseselerine hürmet etmeleri lüzumu ve devlet otoritesinin ehemmiyeti hakkında fırka programının diğer taraflarında yazılı olan iki noktayı da bu münasebetle aynen okumayı faydalı addederim:

"Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Türkiye Devleti'ne hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife olarak telkin olunur."

"Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve millî nizam ve

inzibatı dahilî ve adlî teşkilât ve kanunları ile koruyan ve hiçbir hâdise veya tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir."

Devletçilik:

Vazifesi, dahilde emniyet ve asayişi temin ve ecnebî devletlerle münasebetleri tanzim etmekten ve nihayet vatan müdafaasını hazırlamaktan ibaret olan basit devlet telâkkisi çoktan tarihe karışmıştır. Gittikçe nevileri artan beşerî ihtiyaçlar, gittikçe çoğalan ve büyüyen sınaî müesseseler, toprak istihsalâtının çoğalması, nevilenmesi, umumîleşmesi, nakil vasıtalarının büyümesi, süratlenmesi ve ticaret teşebbüslerinin kıtaları, bahrimuhitleri aşan dünyaşümul bir azamet alması ve bilhassa bütün dünyanın yeni ve muğlak iktisat vaziyeti iktisadî faaliyetlere girift ve birbirine bağlı bir mahiyet vermiştir.

Bu yeni vaziyette bir milletin başka milletlerle iktisadî münasebetlerini tanzim etmek büyük ve mühim bir mesele olduğu gibi vatan hudutları içindeki yaşayışın şartlarını, kazanmanın yollarını kurmak da büyük, bilgili ve dikkatli bir çalışmayı istilzam ediyor. Fertleri veyahut şirketleri bu muğlâk ve teferruatlı çalışmanın yegâne unsuru olarak görmek, bu işlerde devlete faaliyet hissesi ayırmamak ve hatta icabında devletin tanzim ve müdahale hakkını tanımamak liberal mesleğin artık dünyanın her tarafında hatırası kitaplarda kalan prensiplerinden ibarettir.

Devletçilik vasfını yeni programında tebarüz ettirmiş olan Cumhuriyet Halk Fırkası dünyanın yeni telâkkilerine tetabuk ettiği kadar bilhassa memleketimizin hususî icaplarına da uyan bir zihniyeti kabul etmiş oluyor. Programımızın bu mefhumu tarif eden maddesinde, memleketin bütün istihsal membalarını ve vasıtalarını devletleştiren serbest ticaret ve mülkiyet haklarını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisat faaliyetlerini benimseyen aşırı devletçilik fikirlerine yol açmayacak bir vuzuh vardır. Maddenin metnini okuyorum:

"Ferdî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır."

Maddede bahsedilen fiilî alâka tabirini yanlış anlamamak için programın başka bir tarafındaki şu maddeyi de okuyalım:

"Memleketin inkişafında bütün ticaret faaliyetleri mühimdir."

Bu tariflerden pek iyi anlaşılır ki biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahayı açık bulundurmakla beraber yapılması lâzım olan işlerden şahsî teşebbüslerin başaramayacaklarını veyahut şahsî teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerimizi devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz. Bununla beraber fertlerin ve şirketlerin yapabilecekleri işlerde onların semereli ve muvaffak olarak çalışabilecekleri şeraiti tanzim etmeği de devletin vazifesi sayıyoruz. Programımızın iktisat kısmında hâkim olan devletçilik ruhu bütün bu nokta-i nazarları tespit ediyor.

Meselâ, serbest bir ticaret sahası olarak bırakılmış olan sigorta işleri ve kredi meseleleriyle ihtiyacın talep ettiği ehemmiyetle iştigal edeceğimizi söylüyoruz. Ve

yine meselâ haricî ticaretin tanziminden bahsederken millî mahsulât ve mamulatımızın revaçlarını teshil ve şöhretlerini muhafaza tedbirleri ile yakından alâkadar olacağımızı ifade ediyoruz. Bununla haricî ticaretimizi tahrip eden bir hastalık halindeki tağşiş işleriyle mücadele edeceğimizi ve çalışmalarında serbest olan ihracat tacirlerini millî mallarımızı kıymetlendirecek temizlemeğe ve tasnife mecbur tutacağımızı söylemiş oluyoruz. Küçük ve büyük sanayii himayeden bahseden program maddesi bu himayeyi ve teşviki iptidaî madde müstahsillerinin menfaatlerine uygun olmak şartına bağlıyor. Meselâ zeytinyağlarımıza hariçte müşteri ararken sanayiin teşviki namına nebatî yağ çıkarılan iptidaî maddeleri gümrüksüz sokmakta elbette isabet olmaz. İpekli mensucat sanayiini himaye için memlekete ucuz tarifeli gümrükle ham ipek sokmak da tabiî ipek müstahsillerini müteessir eder. Bu vazıyetlerde devletçiliğin rolü barizdir. Kara, deniz ve hava nakliyeciliğini ve nakliye tarifelerini tanzim etmek de devletçilik mefhumuna giren vazifelerdir. Alelumum devletçilik aleyhinde söylenen fikirlerden biri de devlet müdahalesinin iyi kazanmanın lüzumlu bir amili olan serbest çalışmağı tazyik ettiğidir. Fakat bu mütalaanın karşısında da lüzumlu yerinde devlet müdahalesi olmadığı zaman diğer haricî şartların hem kazanmak isteyenleri, hem de memleketin bütün hayatını tazyik edeceği mütalaası vardır. Fırkamız iktisat siyasetinde devleti yapıcı ve idare edici olduğu kadar tanzim edici bir birlik unsuru olarak kabul ediyor. Bir siyasî fırkanın yapılması elzem inşa ve imar işlerini ihmal etmesi ve iktisadî faaliyetlerin tanziminde mesuliyet almaması kolay ve mesuliyetsiz bir günlük siyaset olur. Fakat biz, geçmiş zaman hesaplarını tasfiye yolunda çekilen sıkıntılara rağmen günün işlerini tanzim ederken aynı zamanda vatana şevketli bir istikbal hazırlayabilmek için devletçilik yükünün mesuliyetli ağırlığı altına girmekte asalet ve isabet görüyoruz. Yeni programda fırkanın, yapılan demiryollarımızı büyük feyiz ve kuvvet vasıtası olarak tarif etmesi ve demiryolu yapmak politikasında ısrar eylemesi bu yüksek hissin tezahürüdür. Hiçbir iktisadî işte her zaman herkesi aynı derecede memnun edecek bir yol bulunmaz. Fakat biz bu fikirde yüksek derecesine iman ettiğimiz millî aklı selime ve nefse itimat hislerimize güveniyoruz.

***

Devletçilik bahsinin Cumhuriyet Halk Fırkası programındaki iktisadî prensiplerle irtibatı olduğunu kaydetmiştik. Bu münasebetle iktisat fikirlerimizden evvelce söylemediklerimizi de hulâsa olarak bu bahse eklemek doğru olacaktır.

Ticaret ve sermaye:

Fırkamız serbest ticaretin ve normal çalışan sermayenin dostudur. Ezici ve gayri meşru istismarcı sermayenin düşmanıyız. Memleketin inkişafı için bütün ticaret faaliyetlerinin ehemmiyetini kaydeden programımız şu şartı ilâve ediyor: "Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye layıktırlar."

Normal çalışmak ve tekniğe istinat etmek tedbirlerini izaha değerli buluyorum! Muharebeler devrini takip eden senelerde birçok müteşebbisler az zamanda milyoner olmak ihtirası ile hareket etmişlerdir. Bu gayri tabiî teşebbüslerin birçoğu

yıkılmış ve müteşebbisler sahneden çekilmiş olmakla beraber normal ticaretin meşru ve muayyen kârı ile iktifa etmek düsturu ve tabiiliği henüz tamamen avdet etmiş değildir. Hakikî teminat karşılığı olmaksızın kredi bulmak imkânlarını büsbütün ortadan kaldırmak bu yaranın tedavisi için esaslı tedbirlerden biri olacaktır.

Aynı devrin ticaret teşebbüslerinin birçoğunda ticaret tekniğinin basit kaidelerine bile riayet edilmediğini görüyoruz. Kâr hesabı için yalnız alım ve satım fiyatları arasındaki farka bakan amorti, faiz, vergi, ücretler, kira, nakliye, sigorta gibi malîyet fiyatına tesirli birçok amilleri hiç düşünmeyen tacirler az değildir.

Ziraat, sanayi ve hatta inşaat sahiplerinde de bu yanlış gidişin tahribine kurban olanlar her yerde görülüyor. Dertlerini gizleyen bedbaht hastalar gibi hesap ve kitaplarını saklayarak gayri meşru bir itibar temini için herkesi ve kendilerini aldatan ve nihayet çöken bir nevi gizli ticaret musapları da vardır.

Bütün bunlar yakılırken kendileriyle beraber diğerlerini de sürüklüyorlar. Ve nihayet piyasalarımıza elemli bir emniyetsizlik hâkim oluyor. Fırkamız bu zihniyetlerle mücadeleyi lüzumlu görmektedir.

Amele ve işçiler:

Ticaret ve sermayenin bu serbest faaliyetinden bahsettikten sonra iş zümreleri arasında ahenk esasını güden fırkamızın amele ve işçiler için düşündüklerini de söylemek lâzımdır. Milliyet fikrine sadık Türk amele ve işçilerin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağız. Bunların çalıştıkları sermaye müesseseleri tarafından sıhhatlerinin korunması, bakım ve tedavileri hıfzıssıhha Kanunu'na geçirilmiştir. Amele sigortaları tanzim olunacaktır. Amele mıntıkalarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların artırılmasına çalışılacaktır. Sây ve sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz'ı fırkamızın mühim işlen arasındadır.

Kooperatifçilik ve çiftçiler:

Fırka programının dikkate değerli bir tarafı da kooperatifçiliğin yeni prensiplerimiz arasında mühim bir yer almış olmasıdır. Programda kredi ve istihsal kooperatiflerinden bahis vardır. İstihlâk kooperatifleri şimdilik prensipler arasına alınmamış ve bunun revacı hususî teşebbüslere terkedilmiştir. Kooperatifçilikte takip edilen bu sıra dünyanın normal kooperatif telâkkilerine de uygundur. Ziraî kredi kooperatiflerinden müstahsil küçük çiftçiler lehine büyük neticeler umuyoruz. Bunların çoğalması çiftçiyi kendi kredi ihtiyacını kendi tasarrufları semeresinden ucuz faizle ve kolaylıkla temin etmek faidesine kavuşturacaktır. Bundan başka ziraî kredi kooperatifleri sayesinde millî bir sermaye toplanmış, toprak mahsullerinin malîyet fiyatını yüksek bir dereceye çıkaran gayrimeşru faizcilik ile mücadele edilmiş olacaktır. İstihsal kooperatifleri bir taraftan müstahsillerin yalnız istihsal için ihtiyacı olan vasıtaları tüccar vasıtasiyle olmaksızın tedarik edecek ve diğer taraftan ziraî mahsulleri ekseriya uzun bir zincir halinde kademelenen mutavassıtların delâleti olmadan satacaktır. Bu suretle müstahsil mahsulünün istihlâk piyasasında veya ihraç iskelesindeki fiyatından azamî istifade edecektir.

Bu iki cins kooperatifin tekâmülü ve nihayet birlikler halinde teşrik-i mesaisi Türkiye nüfusunun üçte ikisini teşkil eden toprak müstahsillerine mahsullerini ucuza mal etmek ve fazla kârla satmak gibi mühim faideler temin eyleyecektir.

Kooperatifçilik fikrinin revacını serbest ticaret fikriyle tearuz halinde görenler vardır. İstihsal ve satış kooperatiflerinin çoğalması ve umumîleşmesi gerçi tüccarların müstahsillerin menfaati aleyhine fazla kazanç yapmaları yolunu kapar. Fakat unutmamak icap eder ki bütün dünyada kooperatiflerin bir asra yaklaşan uzun bir ömrü olmasına rağmen asıl büyük ticaret inkişafı da bu son asır içinde vuku bulmuştur. Şu hâlde kooperatifçilik ticareti büsbütün ortadan kaldırmak değil belki onu meşru bir kâr ile iktifaya sevk etmek ve memlekette yetiştirilen mühim maddelerin getireceği faideyi yetiştiren ile memleket haricinde satan arasında makul bir nispette taksim etmek gayesinde hizmet eder. İstihsal ve satış kooperatiflerinin büyük ihracat işlerini bizzat idare edecek kemale gelmeleri için uzun zamanlara ihtiyaç vardır. Bu takdirde de bu günkü ihracat ticaretine konan sermayeler yine kooperatif dışında kalacak müstahsillerin malları üzerinde çalışır. Bu sermayelerin diğer ticaret sahasında işlemesi veyahut satış kooperatiflerinin muhtaç olduğu krediyi temin yolunda meşru bir faiz ve kâr ile çalışması kabildir.

Bunlardan başka memleketin pek çok işlerinde kendine çalışma sahası bulacak olan sermayenin en nihayet kendisine ziraî ve sınaî istihsal sahâlârında kârlı işler bulacağı da tabiidir.

Fırkanın takip ettiği devletçilik mefhumunun yanında kooperatiflerden de bahsedilmesi bazı sui-tefehhümlere yol açmıştır. Bu fikirleri tashih için fırkamızın tasavvur ettiği kooperatifçiliği tarif ettiğimiz çerçeve içinde mütalaa etmek kâfidir. Her iktisadî faaliyeti yalnız devletin iştigali sahasına alan ve kooperatif zihniyetinde kollektivizme giden yollarla fırkamızın hiçbir alâkası yoktur. Zaten milliyetçi, mülkiyetçi ve aileci bir teşekkül olan fırkamızın umumî evsafı bu telâkkiye müsait olmamak lâzım gelir.

Kredi:

Kredi meselesi fırka programımızda geniş bir zemin işgal ediyor. Millî krediyi temin edecek sermayenin millî çalışma ile kazanılmış ve biriktirilmiş olması programda mühim bir esastır. Millî tasarruf cemiyetinin burada takdir ile kayda lâyık gördüğüm telkinleri ve millî bankalarımızın teşvik ve teşebbüsleri neticesinde son bir iki sene zarfında halkın biriktirdiği paralar mühim bir yekûna baliğ olmuştur.

Küçük sanayi erbabına da teşmili kabil olan ziraî kredi kooperatifi tipinin millî tasarrufa hizmet noktasından da ehemmiyeti çoktur. Alelumum kredi işlerinin ucuzluk ve kolaylıkla temini programda yer tutuyor.

Ziraat Bankası ziraî kredi kooperatiflerinin ana bankası olmakla beraber bir taraftan da büyük çiftçilere ipotek mukabili kredi açmakta devam edecektir. Bankanın idare şeklini kuvvetlendirmek ve sermayesini arttırmak fırkanın esaslı çalışma mevzuudur. Küçük sanat erbabı ve esnaf kredisi için çalışılıyor ve çalışılacaktır.

Balıkçılık ve süngercilik için kredi ihtiyacı vardır. Fırka Sanayi ve Maadin Bankası'nın birçok icapları tesiri altında bazı müesseselerin iştirak hisselerine veya işletilmelerine bağlı bulunan sermayesini sermayeler hakkındaki umumî prensibimize uyacak tarzda hareketli bir hale getirmeği derpiş etmiştir. Banka şimdiden bu yolda çalışıyor. Memlekette ticaret için kısa vadeli bol kredi vardır. Emlâk kredisi hakkındaki nokta-i nazarımız alelumum krediyi ucuzlatmak yolundaki prensibin zikri ile ifade edilmiş olur.

Vatanın istismarı:

Vatanı vatan için istismar etmek Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük gayesidir. Bunun için ormanları, madenleri işletmek çok ve iyi hayvan yetiştirmek memlekete milyonlar kazandıracak olan deniz mahsullerinden, balıkçılık ve süngercilikten istifade etmek başlıca fırka prensipleridir. Fırka programı bu faaliyetleri hem en mühim prensiplerimizden birisi olan tediye muvazenesini düzeltecek ve hatta lehimize çevirecek bir kıymette görüyor, hem de daha geniş olmak ihtiyacında bulunan senelik varidat bütçemize bu yoldan kuvvetli yardımlar umuyor.

Lâiklik:

Din telâkkilerinin memleket işlerinin tanziminde tesiri haiz olması yüzünden birçok devletler gibi Türkiye de uzun asırlar pek çok zararlar görmüştür. Bu sebeple vatanımızın maziden kalma büyük dertleri tedavi olunurken ilk alınan inkılâp tedbirleri arasında din ile dünya işlerini birbirinden ayırmağa fırkamız büyük ehemmiyet vermiştir. Bugün Türkiye'de din telâkkisi her tek vatandaşın kendine ait vicdanî ve şahsî bir mesele halindedir.

Lâiklik asla dinsiz olmak veyahut dinsiz olmağı istemek demek değildir. Türkiye'de herkesin istediği gibi ibadetini yapması Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun teyit kuvveti altındadır. Kendi zatî inanışına göre dindar olan bir vatandaş bu vicdanî kanaatine sadakatle bağlı kalmakla beraber samimî surette lâik olabilir.

Fırkamızın lâiklik vasfı programda şöyle tarif edilmiştir:

"Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul eder. Din telâkkisi vicdanî olduğundan fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmağı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür."

Dinî menkulâtı hayata hâkim kılan medreselerin ve şeriat kaideleriyle dünya meseleleri hakkında hükümler veren şer'î mahkemelerin kaldırılması, hurafeden uzak muasır mektep tahsilinin yeni nesile tatbiki memleketin hakikî kurtuluşunu temin etmiştir. Bu sayede Türkiye'nin medenî siması birçok Avrupa devletlerinin üstünde mümtaz bir asaletle parlamaktadır. Fırka bu vasfını en haklı bir kıskançlıkla muhafaza eder.

İnkılâpçılık:

Vatanın bugünkü tam kurtuluşunu ve milletin şerefli bir içtimaî heyet olarak istikbale gidişini inkılâp semerelerine medyunuz. İstilâ ordularının memleketten kovulmasına, hatta muahedelerle kazanılan istiklâlin mahfuz kalmasına rağmen inkılâbı tahakkuk ettirilmemiş bir Türkiye'nin yaşaması ve kurtulması mümkün olamazdı. İnkılâbın en büyük ve en kıymetli eseri Cumhuriyet'tir. Fakat bu büyük eserin yanında yeni medenî kanunun ve adlî kanunların yapılması, şer'î mahkemelerin, medreselerin kaldırılması, tek mahkeme ve tek mektep usullerinin konması, dervişliğin men edilmesı, tekke ve türbelerin kapatılması, şapka giyilmesi ve nihayet Türk harflerinin kabul olunması, hiçbiri ötekinden ehemmiyetsiz olmayan ve her biri diğerini tamamlayan bir sıra inkılâp semereleridir. Fırkamız milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı bütün bu inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmağı ve onları müdafaa etmeği esas tutar.

Son söz:

Bugünkü konferansımda programımızın esaslarını ve fırkanın ana vasıflarını ve bunlarla beraber iktisat prensiplerimizin hulâsasını anlatmağa çalıştım. Bu esasları söylerken programın diğer kısımları hakkında da münasebet düştükçe kısa izahat verdim. Bu kısımlar okumakla da anlaşılacak mahiyettedir. Bu maksadı temin için bugün konferansımı dinlemek zahmetini ihtiyar eden muhterem zevata fırka programları dağıtılmıştır.

Son söz olarak programımızın esas kısımları hakkındaki konferansın faidesini şumullendirmek için fikirleri bizim fikirlerimize uymayanlar da dahil olduğu halde bu salonda hazır bulunanları hasbıhale davet ediyorum ve sözlerimi bitiriyorum. Kısa bir fasıladan sonra bu yolda dermeyan olunacak fikirleri dinlemeğe ve cevaplarını arz etmeğe âmâde bulunacağım.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi (1931)

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilk kongresi aslında 1927 yılında toplanmıştı. Ancak kongre sırasında Gazi partinin Millî Mücadele olan bağını kurmak amacıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni partinin ilk şekli olarak kabul etmiş ve bu nedenle 1919 Sivas Kongresi'ni Halk Fırkası'nın ilk kongresi olarak ilan etmişti. O nedenle sonraki kongrelerin sayıları 1919'a göre sıralanmıştı. 1919 ile 1927 arasında sekiz yıl geçmişti. 1927 Nizamnamesi kongrelerin dört yılda bir toplanmasını öngörmüştü. Otuzlu yıllarda buna riayet edildi. 1931, 1935 ve 1939 kongre yılları oldu.

1931 yılında Türk Ocakları kapatılmış ve 19 Şubat 1932'de partiye bağlı bir kitle teşkilâtı olarak Halkevleri kurulmuştu. CHP Büyük Buhran'ın üstesinden gelmek amacıyla ekonomik konulara daha da ağırlık vermiş ve tek parti dönemi devletçiliğinin başlıca uygulayıcılarından olan Celâl Bayar iktisat vekilliğine getirilmişti.

Bu arada ülke çapında yankı uyandıran iki siyasî gelişme CHF'nin başını ağrıtmıştı. Her ikisi de asayiş sorunuyla ilgiliydi. İlki doğuda Ağrı İsyanı, diğeri ise batıda Teğmen Kubilay'ın gericiler tarafından şehit edildiği Menemen olayıydı.

İki kurultay arasında 1929 Buhranı patlak vermiş, iktidar iktisadî sorunlara öncelik verme gereği duymuştu. Devletçilik politikası yürürlüğe sokularak planlı ekonomiye geçilmiş, ulaşım sorununa çözüm getirme

amacıyla demiryolu politikası ayrı bir önem kazanmıştı. Temel ihtiyaçları oluşturacak olan un, şeker ve pamuk öncelik kazanmış, bu alanda çözüm getirici önlemler alınmaya başlanmıştı. Artık genel kanı kimilerince "liberal" dille nitelenen 1920'li yılların anlayışıyla ülke sorunlarının giderilemeyeceğiydi. Her ne katar 20'li yılların başından beri "iktisadî devletçilik" zaman zaman gündeme gelmişse de bu kez resmen "mutedil devletçilik"ten söz ediliyordu. Böylece millî iktisat anlayışına yeni bir veçhe verilmişti. 1929 Buhranı tek parti dönemini farklı bir evreye taşımıştı.

1931 Üçüncü Büyük Kongresi 10 Mayıs Pazar günü saat 14.35'te Genel Başkan Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandı. Çalışmalar 18 Mayıs'a kadar sürdü. Kongrenin en büyük özelliği partinin programının omurgasını oluşturacak ve iki yıl sonra şekil olarak altı okla ifadesini bulacak olan altı prensibin kabul edilmesiydi. Nitekim Gazi'nin bu kongredeki söylevi ülke siyasî tarihi için ayrı bir önem arz etmişti.

Mustafa Kemal'in Üçüncü Büyük Kongre'yi Açış Konuşması

10 Mayıs 1931

Efendiler,

Cumhuriyet Halk Fırkasının Üçüncü Büyük Kongresi'ni açıyorum Bu münasebetle, fırkamızın muhterem murahhaslarını hürmetle selâmlarken duyduğum sevinç ve saadetin büyük olduğunu heyecanla arz ederim.

Arkadaşlar,

Birinci Umumî Kongremiz bundan on iki sene evvel Sivas'ta, bir mektep dersanesinde yapılmıştı. Oraya gelen murahhaslar türlü takipler altında, birçok müşküllerle karşılaşmışlardı. Müzakerelerimiz dahilî ve haricî düşmanların süngü ve idam tehditleri içinde vuku buluyordu. Fakat Türk milletinin hakikî his ve emellerini temsil ettiğine kani bulunan kongre heyeti, millî vazifesini ikmal lüzumunu her mülâhazanın üstünde tuttu. Takip etmekte bulunduğumuz prensiplerin ilk esaslarını tespit etti. Ondan sonra da feragatle ve azimle o esaslar üzerinde yürüdü, muvaffak oldu. Millî mefkureye tam bir iman ve onun icaplarına tereddütsüz tevessülün neticesi elbette muvaffakiyettir. Bugünkü kongremizin işlerine başlarken, Sivas Umumî Kongresi'ni yâd etmekten maksadım, onun fırkamızca inkılâbımızın tarihî bir hâtırası olarak, mahfuz tutulmasında fayda gördüğümdendir. Millet için ve milletçe yapılan işlerin hâtırası her türlü hâtıraların üstünde tutulmazsa millî tarih mefhumunun kıymetini takdir etmek mümkün olamaz.

Sivas Umumî Kongresi'nden bugüne kadar bunca engellere karşı mefkure yolunda attığımız adımlar göz önüne getirilirse o önümüzdeki senelerin fırkamız için vâdettiği muvaffakiyet ufuklarının ne kadar geniş olabileceğini tahminde güçlük çekilmez.

Bu mülâhazanın isabeti bir şarta bağlıdır. O şart, aziz milletimizin, muhabbet ve itimadının fırkamızın üzerinden eksik olmamasına dikkatle ve feragatle çalışmaktır.

Fırkamız bunda kusur etmedikçe, selim hisli, şuurlu, vefalı milletimizin muhabbet ve itimadından daima emin olabiliriz.

Arkadaşlar,

On iki sene evvelki Sivas Umumî Kongresi'nde de dört sene evvelki kongremizde olduğu gibi, fırkamızın bugünkü kongre heyeti dahi milletin hakikî hislerini,

arzularını temsil mevkiinde bulunmaktadır. Bunun reddolunmaz bir hakikat olduğunu son umumî intihap neticesi, açık bir surette gösterilmiştir.

Büyük milletimizin fırkamıza göstermekte olduğu alâka ve itimada karşı -ayağa kalkarak- en derin tazim ve hürmetle eğilir ve ona minnet ve şükranlarımızı sunarım.

Büyük Kongre'nin Muhterem Âzası, geçen devrede yaptığımız işleri bir beyanname halinde hulâsa ettik. Burada ıttılaınıza arz olunacaktır.

Önümüzdeki seneler içinde yapacağımız işleri ve alacağımız tedbirleri burada hep beraber düşünüp konuşacağız.

Arkadaşlar,

Her biriniz vatanın bir bucağından, halkın içinden geliyorsunuz, memleketin ihtiyaçlarına, halkın yeni dertlerine yakından vâkıf bulunuyorsunuz. Fırkamızın prensiplerini tatbik eden İcra Vekilleri arkadaşlarımız da içinizdedir. Müzakere ve münakaşalarımız birlikte olacaktır. Bu müzakere ve münakaşaların feyizli neticeler verebilmesi için arkadaşların kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, tenkidi icab eden noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları lüzumu tabiîdir.

Arkadaşlar,

Biz yüksek mefkûreli büyük bir fırka ailesinin, birbirine samimî arkadaşlıkla bağlı âzasıyız. Müşterek mefkûre ve karşılıklı samimiyetin icabı, birbirimizi tenvir ve irşad ederek umumî heyeti en isabetli yolda yürütmektir.

Fırkamız mensuplarının bu şiarı yükseldikçe, fırkamızda tesanüt, yüksek birlik ve millî mefkûreye hizmet kudreti inkişaf eder, yükselir. Birbirimizi irşad ve halkı tenvir etmekte yalnız fayda vardır. Bundan asla zarar gelmez, fakat aksinden çok zarar görüleceği tecrübelerle sabittir.

Muhterem Arkadaşlar, büyük kongre mesaisinin memleket ve milletimiz için yeni saadetler hazırlamasını temenni ederim (Alkışlar).

Gazi'nin açış nutkunun ardından Sinop delegesi Recep Zühtü'nün verdiği bir önerge ile başkanlık divanında görev alacak dört kâtip seçildi: Avni Doğan (Yozgat), Hilmi Mercimek (Bilecik), Ruşen Eşref [Ünaydın] (Afyon) ve Cedet Kerim [İncedayı] (İstanbul) bu görevlere getirilen kişilerdi. Nizamname gereği genel başkan ve genel başkan vekili divanın doğal başkanlarıydı.

Gündem gereğince Genel Bakan adına Genel Başkan Vekili İsmet Paşa Umumî Riyasetin Beyannamesi'ni okudu. Bu beyanname 1927 Büyük Kongre'de yayımlananla benzer unsurları içeriyordu. Sekiz yıllık Cumhuriyet'in siyasî olaylarını özetleyen ve fırkanın ana siyasetini açıklayan bu beyanname tıpkı Gazi'nin konuşması gibi döneme ışık tutan temel siyasî belgelerden biri olarak tarihe geçti.

Kongrenin çalışmalarını hızlandırmak amacıyla Nizamname, Lâyiha ve Hesap Komisyonları seçildi. Üçüncü Kongre bir öncekine oranla delegelerin daha faal oldukları bir ortamda gerçekleşti. Yayımlanan tutanaklar bunu kanıtlıyordu. Partinin tepe ile tabanı arasında bir diyalog gereği sanki bu kongrede sağlanmış oluyordu. Bu arada belediye seçimlerinde kadınların katılımının mahiyet ve sonucu üzerinde duruldu. İleride genel seçimlerde de kadın erkek bütün vatandaşların katılımı vaadinde bulunuldu.

Üçüncü Kongre'de henüz halkevleri gündeme gelmemişti. Ama bu doğrultuda adımlar da atılmıştı. Cumhuriyet'in kültür kurumları, tıpkı Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi henüz Türk Ocakları'ydı. Ancak, Türk Ocakları'nın özerk bir konumu vardı. Hamdullah Suphi başında bulunuyordu. Oysa "vahdet-i kuva" anlayışı

kültür etkinliklerini kapsayacaktı. 1927 Kongresi'nde tartışılan konulardan birisi de buydu. Ocakların özerk konumunu sürdürmelerine cevaz verilecek miydi?

Genel Sekreter Saffet Arıkan böyle bir özerkliğin Halk Fırkası çatısı altında söz konusu olamayacağını daha o tarihlerde vurgulamıştı. Böylece ocakların geleceği sorgulanmaya başlamıştı. Öte yandan Ocaklar Meşrutiyet yıllarından beri faal oldukları için Halk Fırkası'na oranla ülke çapında daha bir örgütlü kurum görünümü veriyordu. Üyeleri daha faaldi. Keza yayın etkinlikleri göz dolduruyordu. Öte yandan Türklük konusunda daha geniş bir perspektifle çalışıyor, Sovyet Rusya topraklarında yaşayan ve Türk "ırk"ına mensup Müslüman unsurları da gündemlerinde tutuyorlardı. Bu kuşkusuz dostane ilişkiler içerisinde olunan bir ülkenin içişlerine müdahale sayılabilirdi. Gazi için siyasetin önceliği vardı ve bu nedenle kültürel "millet" anlayışını sınırların ötesine taşırmıyordu. Türkiye'nin "kültürel" de olsa yayılımcı bir anlayışı olamazdı. Türk Ocakları bir ölçüde dizginlenmeliydi. İşte tüm bu hususlar Üçüncü Kongre sırasında gündeme gelmiş ve Gazi'nin özel temas ve anlaşması sonucunda Türk Ocakları, olağanüstü kurultayını toplayıp, kendini feshetmesi ve bütün mal varlığının Cumhuriyet Halk Fırkası'na devri kararlaştırılmıştı. Karar Kongreye sunuldu. Kongrede sadece, Türk Ocaklar'ının kendi kendini fesih etmiş bulunduğuna dair karar okunmuştu. Kongrenin hemen ertesi ise fırka ile organik bağı olan Halkevleri açılmıştı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Halk Fırkası uzun süre "program"sız yönetildi. Nizamnamelerdeki maddelerle bu boşluk giderilmeye çalışılmıştı. Bunun bir nedeni partinin kılıcı bir kimliği yoktu; sürekli dönüşüm içerisindeydi. Program durağanlığı simgeliyordu; kalıcılık anlamına geliyordu ve devrimler sürdüğü sürece partinin örgütsel ve düşünce yapısını bağlayıcı bir metin oluşturmanın sakıncalı olduğu görüşü hâkimdi. Ama artık Sivas Kongresi'nden beri on iki yıl geçmişti. Program ana hatlarıyla belirlenebilirdi. Nitekim Genel Merkez böyle bir programı hazırladı. Gerek nizamname ve gerek program projeleri Nizamname Komisyonu'na sunuldu. Bu arada il kongreleri temennileri ile parti yetkililerinin dilekleri Lâyiha Komisyonu'nda ele alındı. Keza dört yıllık parti merkez teşkilâtı hesap bilançoları da Hesap Komisyonu'nda tartışıldı.

Üçüncü Kongre toplandığında fırka henüz doğu illerinde etkin bir konuma geçememişti. Anadolu'nun doğusu henüz batısıyla bütünleşememişti. Devlet henüz doğuda varlığını kanıtlamamıştı. Aşiret düzeni varlığını sürdürüyor, kapalı bir havza oluşturuyordu. Bunun bir nedeni engebeli doğuya ulaşım sorunuydu, Ülke bütünlüğünü sağlayan demiryoluydu. Bu coğrafyalar henüz demiryolundan yoksundu. Nitekim Ankara Cumhuriyet'le birlikte varını yoğunu demiryolu inşaatına hasredecekti. Büyük çabalar sonucu demiryolu Erzurum'a ancak 1939 yılında varabildi. Demiryolunun Sivas'a varışı büyük coşkuyla karşılanmıştı.

Öte yandan Ankara'nın başı doğu isyanları ile dertteydi. Şeyh Sait İsyanı'nın ardından bir süre sonra Ağrı İsyanı baş gösterdi. Bunlar basında geniş yer tutmuş olanlardı. Oysa iktidar doğuda sürekli isyanlarla baş etmek zorundaydı. Dahiliye Vekaleti sırf 1928 yılı için on bir çete ve ayaklanma tenkil edildiği bilgisini veriyordu.[63]

Doğudan Zorunlu Göçün Sona Erdirilmesi

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra yörede devlet otoritesini yerleştirip, gerekli disiplini sağlamak için 19 Haziran 1927 tarihinde çıkarılan 1097 numaralı kanuna göre, kimi kişiler ve aileler batı illerine zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı. Aradan geçen kısa sürede bu önleme gerek kalmadığı görülerek sözü edilen kanunun uygulamadan kaldırılması için Bakanlar Kurulu'na yetki tanındı.

5 Aralık 1927 tarihli ve 1178 sayılı Kanun'un hükümetçe düzenlenen gerekçesi şöyleydi:

63 *İdare – Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası*, yıl 11, sayı 127, 29 Birinci Teşrin 1938, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1938, s. 12-13 ve 57-63.

Esbab-ı Mucibe

İdarî, askerî ve içtimaî esbaba binaen şark idare-i örfiye mıntıkasiyle Beyazit vilayetinden 1097 numaralı Kanun'un verdiği salahiyetle bazı eşhas ve aileler garp vilayetlerine nakledilmişti. Bunlar arasında Şeyh Sait İsyanı ile ve bu isyanı takibeden şekavet hadiseleriyle bilfiil alâkaları olmadıkları halde orada ittihaz olunacak tenkil ve teskin tedbirleri arasında bazı ailelerin de garbe nakilleri muvafık görülmüştü. Bilâhare şark vilayetlerinde yapılan müessir inzibati hareketler hasebiyle artık bu gibilerin mahallerine iadelerinde idarî ve siyasî ve içtimaî mani kalmadığından memleketlerine iadesi tensip edilmiştir.

Ancak müstemir şekavet ve tegallübü ve her fırsat zuhurunda isyanı itiyat edinmiş ve ileride de mahallerinin nizam-ı içtimaîsini ihlal edecekleri ve medenî şeraite intibakına hâil olacakları muhakkak olan ailelerin garp vilayetlerinde iskân ve terfihleri Türk Cumhuriyeti'nin takib ettiği, temdin gayesi itibariyle zaruri görülmüştür. Kanun mucibince Garbe nakledildikleri halde kanuna riayet etmeyerek ve firar ederek şekavete süluk edenlerin aileleri hakkında nakil hükmünün ref'i ve bu firarilerin kanunun neşri tarihinden itibaren üç ay zarfında bila-kayd ü şart dehaletlerine talik edilmiştir.

İade muamelelerinde muhtaç olanların masrafları hakkında ayrıca talimat yapılacak ve bu talimat dairesinde İskân Müdiriyet-i Umumîyesi bütçesinden tesviye edilecektir.

Bu nokta-i nazara göre hazırlanan kanun layihası tercihen ve müstacelen müzakeresi istirhamiyle merbuten takdim kılındı.

Bu gerekçeye dayalı olarak, Dahiliye, Adalet ve Bütçe komisyonlarından geçerek tasarı 6.12.1927 tarihli 14'üncü birleşimde Genel Kurul'da görüşüldü. İlk sözü Dahiliye Vekili Muğla Milletvekili Şükrü Kaya alarak şunları söyledi:

"Muhterem Efendiler, rey-i âlinize arz olunan bu kanun bir müddetten beri şark vilâyetlerinin bazılarında tatbik edilmekte ve edilecek olan silsile-i tedabirin seyr ü tekâmülünde muayyen ve mukarrer bir safhanın ifadesidir. Malumu ilâm zaafına düşmeden tekrar edilebilir ki her ağaç kendi meyvesini verdiği gibi her rejimin de, her tarz idarenin de kendine mahsus semereleri ve eserleri vardır.

İstibdat ve onun zaruri neticesi olan sui-idare kanunsuzluğu, haksızlığı, tagallübü, tahakkümü, emniyetsizliği, asayişsizliği, milletin fertleri arasında müsavatsızlığı ve binnetice vatanın inhilâlini tevlit eder. Son asırların Türk tarihi bu feci neticelerin hazin bir destanıdır. Uzağa gitmeye hacet yok. O müstebit ve cahil sultanların tarz-ı idaresinin tevlit ettiği elemler hepimizin kalbinde elan yaşamaktadır ve elan onun vatanın sinesinde açtığı yaraları tedavi ile meşgulüz. Bakımsız bir vatan, tutumsuz bir idare vatandaşların hakkını, haysiyetini, şeref ve insaniyetini her gün, her vesile ile ayaklar altında çiğneyen ve payümal eden bir tarz-ı idare. Faziletiyle, sevdayı istiklâliyle, kudretiyle, kuvvetiyle bütün milletlerin tarihlerinde sahifeler dolduran bu Türk milletinin az kalsın tarihten silinebilmesine bais olacak bir idare. Dikkat etmek lâzımdır ki bu Türk milleti istiklâlini kurtarabilmek için evvelâ istibdadın boyunduruğundan kendini kurtarmakla işe başladı ve kanıyla çizdiği bu gayr-ı kabil-i ihtisar hududu içinde her şeyden evvel Cumhuriyet idareyi tesis etmeyi düşündü. Çünkü biliyordu ki aynı sebepler, aynı neticeler tevlit eder. Eğer istibdat idareye yer verilse idi, yine bu memlekette kanunsuzluk hükümferma olacak ve kalan son parça da parçalanacaktı.

Malûm da olsa tekrar etmek iktiza eder ki her rejim kendi mantığı ile ve kendi kanunlarıyla idare olunur. Cumhuriyet'in mantığı da kanunu hâkim kılmaktır. Cehli, taassubu, tahakkümü, tagallübü, haksızlığı, sui-idare ve istimalî, millet içinde fertlerin ve cemaatlerin imtiyazlarını izale etmektir. Cumhuriyet rejiminde herkes ve her fert kanun karşısında müsavidir. Her vatandaş safi millete ancak kabiliyet ve istidadına göre ahz-ı mevki eder.

Devletin ve hükümetin vazifesi de bu istidat ve kabiliyetin tamamı ve serbesti-i inkişafını temin etmektir. Türk Cumhuriyeti de ilk günden beri bilâ-tereddüt bu yolu tuttu ve pek tabii idi ki ihmal ve sui-idare yüzünden

kanuna karşı hürmetsizliğe alışanların mukavemetine uğradı. En büyük mukavemeti en çok ihmal edilen şark vilâyetlerinin bazılarında gördü, her biri kendi muhitinde metin bir sultan hükmü süren şeyhler, seyyitler, kabile reisleri bu mukavemeti ihzar etti.

Yani Kurun-ı Vusta [Ortaçağ] zihniyet ve idaresiyle medeniyet, zihniyet ve idaresi karşılaştı ve her zaman ve her yerde olduğu gibi tabiatıyla medeniyet galip geldi, milletin istiklâlini ve mülkün vahdetini ve her yerde kanunun hâkimiyetini temin zaruretinde bulunan Cumhuriyet derhal aklın ve ilmin ve tecrübenin gösterdiği tedbirleri tatbik etti. Bu tedbirler beklenildiği tarzda müsmir oldu. Yani Şeyh Sait vakasıyla tebarüz eden o taarruzkâr kuvvetin mukavemeti kırıldı. Mahiyeti, derece-i kuvveti malûm olan esbap ve avamilin tesiri ile isyana saha olan o yerlerde diğer vilâyetlerimiz gibi normal bir idarenin tesisi anı geldi. Geçen sene ağır harekât-ı askerîyeye saha olan o yerlerdeki usatın kısm-ı azamı imha edildi ve bir kısmı da firara icbar olundu. Bugün o yerlerdeki isyan keçi ve koyun hırsızlığına inkılâp etti.

Muhterem Efendiler, bunda şüphesiz ki mevsimin de tesiri vardır. En zayıfı da dahil olduğu halde her ihtimalî göz önünde bulundurmaya ve her tedbiri vaktinde almaya ve vaktinde tatbik etmeye mecbur olan hükümetiniz mevsimin de tesirini hesaba katmıştır. Her ihtimale karşı kuvvetli ve hazır olmak içindir ki orada mevcut seyyar ve sabit jandarmalarına bir o kadar daha kuvvet ilâve edecek tedbirler almıştır ve hudutların içinden ziyade dışından muhafaza edileceğini bildiği içindir ki hudut kıtalarını şimdiye kadar görülmemiş bir surette takviye etmiştir ve hükümet, devlet ve kuvvetlerinin herhangi bir ihtimale karşı her neye mal olursa olsun galip geleceğine emin olduktan sonradır ki orada normal ve sivil idareyi tesise başlamıştır. Bir safha-i mutavassıta ve muvakkate olarak geçen sene Meclis-i Âlinizin kabul ettiği Umumî Müfettişlik Kanunu'nun tatbikine geçmiştir. 23 Teşrin-i evvelde müddeti hitam bulan idare-i örfiyenin temdidine de lüzum görmemiştir. Bugün oralarda da aksam-ı memleketin diğer yerlerinde olduğu gibi kanuna karşı gelen her fert adliye mahkemeleri huzurunda muhakeme olunmaktadır. Bugün rey-i âlilerine arz ettiği kanunlarda, geçen sene Büyük Millet Meclisi'nin verdiği salâhiyete binaen hükümetin gördüğü lüzum üzerine garbe naklettiği vatandaşlardan bazılarının memleketine iadesi imkânını hazırlamaktadır.

Çünkü o zaman ittihazı zaruri ve lüzumlu olan bu tedbirden bugün beklenilen fayda hâsıl olmuştur. Bütün bu tedbirler orada tesis edeceğimiz normal ve sivil idarenin başlangıcıdır. Zaten malûm-ı âlileridir ki devlet tesis ve teşkilinden de beklenilen ilk gaye memlekette tabii idareyi tesis etmektir ve vatandaşlarının hakkını, menfaatini muhafaza ve emnihuzur ve asayişi pürüzsüz surette temin etmektir. Bu gaye ancak muntazam bir kuvvet sayesinde elde edilebilir. Kanunu hâkim kılmak için icabında cebir ve şiddet istimal etmek ve kanunu hâkim kıldıktan sonra tekrar hal-i tabiiyi iade etmek ancak medeni ve kuvvetli devletlerin şiarıdır. Lüzumsuz cebir ve şiddet istimalî veyahut lüzumsuz cebir ve şiddetin idamesi kahır ve tazyik politikası alâmet-i zaaftır ve idarî kabiliyetsizliktir (Bravo sesleri). Ve bunun neticesi de anarşidir, inhilâldir. Türkiye toprakları yakın tarihinde buna çok hazin misaller vermiştir (Çok güzel, bravo sesleri). Dün şarkta ve bazı vilâyetlerde asileri ve şakileri kahr ve tedmir eden kuvvetlerimiz bugün orada birer amil-i emr ü asayiş ve sükûndur. Efendiler, rey-i âlinize arz olunan bu kanun bütün diğer tedbirlerimiz gibi kuvvetin aleni bir ifadesidir.

Türk Devleti'nin kuvveti her neye mal olursa olsun şarktaki vilâyetlerimizde de kanunu hâkim kılacaktır! Ve kuvvetimiz kanunu hâkim kılmaya kâfidir. Hükümetiniz şarkta herkesi ve her ferdi kanuna itaat ettirmek için mücehhez olduğu bütün salâhiyetleri azami randuman verecek tarzda istimal etmektedir.

Muhterem Efendiler, Cumhuriyet'in nimetlerinden istifade etmek her vatandaşın hakkıdır. Sui-idarenin, tegallübün, tufeylilerin zulmünden kurtularak kanunun himayesi altında medeni, mesut, müreffeh bir hayat geçirmek şüphesiz ki oradaki vatandaşlarımızın da tahakkukuna intizar ettikleri bir haktır (Bravo sesleri). Ve bu hakların tahakkuku ve tatbiki hepimize terettüp eden asli bir vazifedir. Hükümetiniz bu kanunu reyinize arz

ederken bu ve bu gibi hususatta en büyük muavenet ve teşviki yine Meclis-i Âlilerinde gördüğüne ve göreceğine emindir. Lütfen kanunun kabulünü rica ederim (Alkışlar).

Bu açıklamadan sonra Şeyh Sait olayına ve bu olayı izleyen eşkıyalıklara şahsen karışmayan ve gittikleri yerlerde kötü hali görülmeyenler hakkında 1097 sayılı Kanunun uygulanmamasına Bakanlar Kurulunun yetkili olduğu, ayrıca olaylara karışanların üç ay içinde başvuruda bulunmaları halinde bu kanundan yararlandırılacağı hükümlerini kapsayan 1178 sayılı Kanun çıkarıldı.

Doğudan altı ilde, Bayezıt, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Mardin ve Urfa'da kongre tarihine kadar parti teşkilâtı kurulamamıştı. Bu nedenle bu illeri temsilen kimse 1931 Kongresi'nde bulunamamıştı. Kongre çalışmalarına elli beş ilin temsilcileri katılmıştı. Kongre boyunca sorulara ve eleştirilere Genel Sekreter Recep [Peker] Bey muhatap olmuştu.

1927 Kongresi zabıtları yayımlanmıştı. Ama aşağıda, ekler bölümünde tamamı verildiği gibi kısaydı. Kongrenin altı küsur günü Gazi Nutuk'unu okumuş ve bu ayrı basılmıştı. 1931 Kongresi görüşmeleri için düzenli bir biçimde zabıt tutulmuştu ve İstanbul'da, Devlet Matbaası tarafından 1931 yılında kongre tutanakları basılmıştı. Bundan böyle 1935 ve 1947 kongrelerinin de zabıtları yayımlanacaktı. Savaş ortamında toplanan 1943 yılı kongresi zabıtları yayımlanamadı. Gelişmeler ancak gazete sütunlarından izlenebildi.

1931 Kongresi'nin özelliklerinden biri ilk kongreleri tarafından belirlenen şikâyet ve dileklerin Layiha Komisyonu'na intikal ettirilmiş olurdu. On bir üyeden oluşan komisyon 63 ilin 53'ünden gelen şikâyet ve dilekleri 32 esas maddeye irca etmiş ve her maddede hangi illerin, hangi konulardan şikâyet ettikleri ve ne gibi dileklerde bulundukları ayrı cetvellere dökmüştü. Ayrıca, yapılan özetlere göre, her ilin dilekleri hakkında, ilgili Vekaletler tarafından verilen cevaplar da başka bir cetvel halinde düzenlenmişti. Bu dilekler sırasında üzerinde en çok durulan konu çiftçinin kredi sorunuydu ve bu nedenle Ziraat Bankası gündemin başında yer almıştı.

Genel Merkez tarafından hazırlanan parti programı Nizamname Komisyonu tarafından ufak değişikliklerle kongreye sunuldu. Bir methal ve sekiz kısımdan oluşan program tartışmaları büyük ölçüde "iktisat" konusuna odaklandı. İlginçtir, parti programının prensipler bölümü o tarihlerde yeterince ilgi görmedi. Oysa onlarca yıl Kemalizmin temel ilkeleri olarak görülen altı ilke programın en kalıcı yönü olarak tarihe geçti.

Bir sonraki kongre, 1935 yılında Dil Devrimi'nin en yoğun tartışıldığı ortasında toplanmıştı. Bundan böyle "kongre" sözcüğünün yerini "kurultay" almıştı. Fırka sözcüğü bırakılmış artık Cumhuriyet Halk Partisi'nden söz edilir olmuştu. Kurultayda kabul gören programın metni ise o günlerde üretilmiş yeni sözcükler nedeniyle ancak sözlükle anlaşılabiliyordu. Nitekim iki yıl sonra bu sakınca giderilmiş, belgelerin dili tekrar düzenlenmiş ve aşırı öz Türkçe sözcüklerden arındırılmıştı.

1931-1935 arası Cumhuriyet Halk Fırkası için son derece hareketli bir evre oldu. 1929, 1930 ve 1931 yılları özellikle iktisadî bağlamda arayış yıllarıydı. Yeni bir Gümrük Tarifesi, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, Merkez Bankası'nın kuruluşu hep 30'lu yıllara hazırlık evresi olarak değerlendirildi. 1932'de Sanayi ve Maadin Bankası'ndan Sümerbank'a geçiş süreci başlatıldı. 1933'te Birinci Sanayi Planı uygulamaya sokuldu. Ziraat ve Sanayi Kongreleri toplandı. Londra İktisat Kongresi'nin ardından kliring anlaşmalarıyla dış ticarette yeni bir evre başladı.

Kültürel bağlamda da önemli adımlar atıldı 1932 yılında Halkevleri açılmaya başladı. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (Kurumu), Türk Dil Tetkik Cemiyeti (Kurumu) kuruldu. Tarih Kurumu'nun ilk, Dil Kurumu'nun ise birinci ve ikinci kurultayları bu evrede toplandı. Yüksek Ziraat Enstitüsü ve Darülfünun'un kapanışı ertesi İstanbul Üniversitesi 1933 yılında açıldı. Türk tarih tezi 1932 Kongresi'nde kabul gördü. Dil Devrimi gündeme geldi. Eğitim programlarında köklü değişikliklere gidildi. Kısaca, 1920'lerin kaotik evresinin ardından topluma birçok yönüyle çekidüzen verilmişti.

1935 Seçimleri ve Mustafa Kemal Paşa

1935 yılına gelindiğinde artık seçimlerin belirli aralıklarla yapılması, dört yılda bir seçime gidilmesi genel kabul görmüştü. Bu doğrultuda seçim mevzuatı da gelişime uğrayacaktı. Türkiye'de seçimlerin kendine özgü bir geçmişi vardı. 19. yüzyılın ilk yarısından beri bu alanda bir çaba sarf ediliyordu. Tanzimat döneminde devletin malî politikalarını düzenli hale getirebilmek için Muhassıllık Meclisleri adı verilen bir meclis kurulmuştu. Üyelerin çoğunluğunu devlet görevlilerinin oluşturduğu bu meclise yörenin ileri gelenlerinden (vücuh-ı memleket) dört üye katılıyordu. Gayrimüslim cemaatleri temsilen de bu meclislere iki kişi gönderiliyordu. Böylece yörenin ileri gelenlerinden dört kişiyi seçmek Türkiye'de seçim sorununu dolayısıyla da halkın yönetime katılması konusunu gündeme getirmişti.

Muhassıllık Meclisleri'yle başlayan halkın yönetime katılması uygulamaları memleket meclisleri ve idare meclisleriyle sürdürülmüştü. Kanun-ı Esasi'nin ilânından sonra Meclis-i Mebusan'ın açılması gerekince taşrada yerel yönetime katılan halka, merkezi yönetime de katılma yolu açıldı. Ancak bu da sınırlı oldu. Zira sadece İstanbul'da seçim yapıldı. Komisyonda 1878 için seçimlerin tüm yurt yüzeyine yayılması öngörülmüş ise de bu gerçekleşemedi. Kısa süren I. Meşrutiyet döneminde bu konuda önemli bir gelişme olmadı. Hazırlanan bir seçim yasası tasarısı Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş, Meclis-i Ayan'ca kabul edilmiş, fakat padişah tarafından onaylanmadığı için yasalaşamamıştı.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra Meclis-i Mebusan'ın açılması gündeme gelince bu tasarı canlandırıldı. 20 Eylül 1908'de adeta seçim kararnamesi olarak yayımlandı. Bu belge 1942'ye dek ülkede yapılan tüm seçimlerin yasal dayanağını oluşturdu. Ancak zaman içinde Türkiye'de demokrasi anlayışı ve bilinci geliştikçe söz konusu belgede de bazı değişiklikler yapıldı.1923'te her 20.000 nüfusa 1 milletvekili seçilmesi, 18 yaşını bitirenlerin seçmen olabilmesi ve birinci ve ikinci seçmen olabilmek için verilmesi gereken verginin kaldırılması bu konuda oldukça radikal değişikliklerdi.

5 Aralık 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilince, seçimlerin dayanağını oluşturan belgelerde de buna göre düzenleme yapmak gerekiyordu. Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve 191 arkadaşı 4 Aralık 1934'te "İntihabı Mebusan" Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklikler yapılmasını içeren bir teklif hazırlamışlardı. Buna göre "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri Türkiye Devleti halkından her kırk bin nüfusta bir kişi olmak üzere" seçilecekti. Bir seçim çevresi kırk bin nüfustan az olsa bile yine de Meclis'e bir milletvekili gönderecekti. Kırk binden yukarı olur ise 55.000'e kadar 1, 95.000'e kadar 2, 135.000'e kadar 3, 175.00'e kadar da 4 mebus seçecekti. Seçim yasasının 5, 11, 16, 23 ve 58. maddelerinde geçen 18 yaşını bitiren kaydı 21 yaşını bitiren şeklinde değiştirilecek, adı geçen maddelerdeki "zükûr" kaydı kaldırılıp yerine kadın erkek sözcükleri eklenecekti. Ayrıca oy verirken oy veren kişinin kimliğinin belirlenmesi de zorunlu olacaktı.

Anayasa Komisyonu bu teklifi kabul etmiş ve TBMM Genel Kurulu'na sunulmasına karar vermişti. 5 Aralık 1934'te ivedilikle görüşülmesi kabul edilen bu teklifte sadece yirmi iki yaşını bitirenler şeklinde bir küçük değişiklik yapılarak madde kabul edilmişti. Bu değişikliğin ardından İcra Vekilleri Heyeti 18 Aralık 1934'te İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda yine bazı değişiklikler yapmayı kararlaştırmış, bunun için dört maddeden oluşan bir yasa tasarısı hazırlanmıştı. Tasarının gerekçesinde "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tadili ile kadınların da mebus seçmek ve seçilmek hakları kabul edilmiş olduğundan İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun mebus miktarını tayin eden ikinci maddesi tadil edilmiş ve 20.000 yerine 40.000 nüfus esası üzerinden mebusların adedi tespit edilmiştir. Aynı nispetin müntehib-i sani miktarının tayininde gözetilmesi ve kadın erkek üzerinden olacak olan müntehib-i sani adedinin tayininde mevcut nispetlerin bir misli arttırılması aynı miktarın elde edilmesi için lüzumlu görülmüş ve bu nispetlerden bahseden kanunun 21. ve 23. maddeleri de bu esas dairesinde değiştirilmiştir" denmekteydi.

Hükümetin bu gerekçesiyle birlikte tasarı Dahiliye Encümeni'nde de incelenerek söz konusu değişikliğin İntihab-ı Mebusan Kanunu muvakkatinin bazı mevaddına muadil 3 Nisan 1339 tarih ve 320 sayılı Kanun'un 5. maddesinde değişikliğin yapılması uygun bulunmuştu. Buna göre bir nahiyede kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için bir müntehib-i sani seçilecekti. Bu miktarı aşan nüfus için ise 600'e kadar 1, 601'den 1000'e kadar 2, 1001'den 1400'e kadar 3, daha fazlası için de buna göre bir düzenleme yapılması kabul edilmişti. Böylece yeni seçime gidilirken gerekli yasal düzenlemeler yapılmış, katılımın genişletilmesi sağlanmıştı. Ancak uygulanan iki dereceli seçim yönteminden vazgeçilememişti.

Böylece 5 Aralık 1934'te Anayasa'da değişiklik yapıldıktan sonra kadınlar da seçme ve seçilme hakkına kavuşmuş oluyorlardı. Bu hakkın kullanılabilmesi için kadınların siyasal yaşamın içine alınması gerekiyordu. Bu bilinçle CHF Umumî Katibi Recep Peker, 2 Aralık 1935'te bir tamim yayımlayarak kadınların partide aktif görev almalarına olanak sağlamıştı. Bu tamimde şöyle deniyordu:

"Kadınlarımızın saylav seçimlerine girmeleri yasası çıkınca fırkamıza yeni görevler düşüyor. Seçim iki dereceli olduğu için, ikinci seçmenler arasında kadınların da bulunması gerekir. Bunun için de kadınların fırkamıza kayıtları lâzımdır. İyi vasıflı kadın üyelerin artmasıyla fırkamız hem şereflenecek ve hem de güçlenecek. Kadın arkadaşlarımızın sayılarının arttırılması gerekir. Birkaç değil çok kadın fırkanın ikinci seçmeni olmalıdır. Belediye seçiminde nispeten az kadın üye seçilmesi fırka merkezini üzmüştür. Biz kadınlara sözde bir seçim hakkı vermek olarak devlet idaresine katılmak için bu yola girdik. Halkevlerinin zaten seçim hakkıyla ilgili olmayan çalışmalarında da kadınlara verdiğimiz yer dardır. Kadınları yalnız devam edici değil, çalışıcı olarak halkevleri hayatına yığınla ortak ettirmemiz lâzımdır. Bu günlerde bütün teşkilâtın birden çalışarak kadınları fırka içine alma yolunda yoğun çaba göstermesini kabul ve kayıt işlerinin kolaylaştırılmasını isterim."

Bu tamimden sonra gerek ikinci seçmen gerekse parti üyesi olan kadınların sayısı artmıştı. Zonguldak'tan Kâniye Selahattin Hanım ilk kez Fırka İdare Heyeti'ne seçilmişti. Anayasa ve seçim yasasında yapılan değişikliklere paralel olarak 1935 yılında ilk kez kadınların da mebus adayı olarak gösterilmelerine başlanmıştı. Toplumun bu konudaki tavrını öğrenebilmek için Cumhuriyet gazetesi, "Kadın saylav olursa" diye bir anket yapmış ve kadınlara mebus olmaları halinde neler yapacaklarını sormuştu. Böylece hem halkı hem de kadınları seçime hazırlamaya çalışmıştı. Radyoda seçim hakkında her akşam konferanslar verilmiş, seçim bölgelerinde halkı aydınlatıcı konuşmalar yapılmıştı.

Bu arada Cumhuriyet Halk Fırkası çeşitli meslek gruplarından, bürokratlardan ve mebuslardan belirlediği ikinci seçmen adaylarını saptamış ve açıklamıştı. Ankara ve Ankara'ya bağlı nahiyelerden 51 'i kadın, 281'i erkek olmak üzere 332 kişilik bir liste yayımlanmıştı.

20-21 Ocak 1935'te ikinci seçmenlerin seçimi yapılmıştı. Ankara'da 40.860 seçmenden 37.542'si oyunu kullanmış ve CHF'nin adaylarını seçmişti. Sandık başlarında bile seçim hakkında seçmeni aydınlatıcı konuşmalar olmuştu.

1935'te milletvekili olmak için başvuranların sayısı 2000'i geçmişti. Basına sızan haberlere göre, Meclis'te 15 kadar kadın, 10 da bağımsız milletvekili olacak, meslek erbabı sayısı arttırılacaktı. Karı-koca ve kardeşlerin milletvekili olmasına izin verilmeyecekti.

21 Ocak 1935'te Mustafa Kemal Atatürk İsmet İnönü'yü de yanına alarak İstanbul'a gitmiş ve Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmişti. Ardından İsmet İnönü, "CHF, Umumî Reislik Divanı saylav namzetleri hakkında istişare için fırka idare heyetlerini" *2* Şubat 1935'te saat 11.00'de toplantıya çağırmıştı. CHF Başkanlık Divanı ile Genel İdare Heyeti, Fırka Meclis Grubu İdare Heyeti, İcra Vekilleri Heyeti 2 Şubat 1935'te Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında toplanmış ve yeni seçimde izlenecek politika, ulusa yayımlanacak bildiri, bağımsız milletvekillerinin seçileceği yerler ve bunların sayılan üzerinde durmuştu. Bunun yanında azınlık un-

surlardan bağımsız mebus seçilmesi için fırkanın yardımcı olması da bu toplantıda kararlaştırılmıştı.

3 Şubat 1935'te Atatürk Cumhuriyet Halk Fırkası örgütlerine ve ikinci seçmenlere yönelik şu bildiriyi yayımlamıştı:

> "Şubatın sekizinci cuma günü yapılacak saylav seçimi işleri üzerinde çalışan Fırka Umumî Reislik Divanı yeni mecliste de müstakil üyelerin bulunmasına imkân vermek için fırka namzet listesinde 16 boş yer bırakmaya karar vermiştir. Aşağıda yazılı vilayetlerin her birinde birer saylavlık yer için fırkadan namzet gösterilmeyecektir.
>
> Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber fırkamız programından başka bir programla ve fırkalı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkitler ve söyleyecekleri mütalaalarla millî çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz. Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık tecrübe fırka esaslarımızın ve fırka hükümeti çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkitlerle karşılaştırılmasına fırsat vermiş ve yurttaşların siyasal olgunluğunu arttırmıştır. Her gün her vesile ile düşündüklerini ve yaptıklarını fırka içinde ve fırkalılar arasında olduğu kadar iyi ve temiz, bütün yurttaşların da murakabesine arz etmeği vazife sayan fırkamızın bu kararını bildirirken fırka teşkilâtımızdan ve fırkalı ikinci müntehiblerden yukarıda yazılı vasıftaki müstakil namzetlere rey vermelerini isterim.
>
> Birer saylavlık yeri boş bırakılacak olan yerler şunlardır: Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu."

Toplantıya 3 Şubat'ta devam edilmiş, adaylar saptanmış ve 4 Şubat'ta da Anadolu Ajansı'na verilmişti. 5 Şubat 1935'te Atatürk'ün şu bildirisiyle CHF'nin milletvekilleri adayları açıklanmıştı:

> "Sevgili yurttaşlarım,
>
> Büyük Millet Meclisi'nin yeni saylav seçimine girerken, geçen dört yılın işlerini gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bu suretle çetin yıllarda bana ve önderi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'na destek olan ve doğru yolu gösteren güveninizin yerinde olduğu kolaylıkla anlaşılmış olacaktır.
>
> **Genel Sıkıntı**
>
> 1930 ve 1931 yıllarından beri acun, hiç ayırd tanımıyan genel bir sıkıntı içindedir. Her yerde ürünlerin fiatleri düşmüş olduğu halde alıcılar azalmış, ticaret muvazeneleri bozulmuş, iş hacimleri daralmış, en sağlam paralar sarsılarak düşmüş ve düşürülmeğe mecbur kılınmıştır. Bizim yurdumuz bu sarsıntılara bilhassa maruz bulunuyordu. Çünkü, ticaret ve tediye muvazenesi öteden beri açık bulunduğu halde ziraat maddelerinin fiyat düşkünlüğü ve yurdun geniş ölçüde sınaî mamulata olan ihtiyacı, alışveriş açığını daha ziyade artıracaktı. Bu zorluklar ve ihtimaller yüzünden, ülkede genel sıkıntı, malî olarak da ağır tesirler yapacağından, devletin hazinesi gittikçe daha fazla darlığa maruz bulunuyordu.

Uluslararasında Kuşku

Bu çetin şartlar, her alanda, yeni kurumlar yapmaya mecbur olan yurdumuzda açılmayı ve ilerlemeyi durduracak mahiyette idi. Bütün bu çetin şartlara şu gayet mühim noktayı da katmak gerektir: Geçen dört yıl içinde, uluslararası durumu yeni ve derin bir buhrana girmiş ve uluslararasında kuşku ve güvensizlik şiddetle kendisini hissettirmiştir.

Geçen dört yıl içinde, ben ve fırkam, ulusun başlıca bu meselelerini hallet-mek vazifesinde idik. Bugün yüksek katınıza açık alınla çıkıyoruz. En nazik ulus davalarını, en isabetli tedbirlerle en doğru yollarda takib ettiğimiz ve her alanda müsbet neticeler aldığımız kanısındayız.

Ekonomi Alanında Yapılanlar

Ekonomide, ticaret muvazenesini temin edecek ve ulusun satın alma kabiliyetini koruyacak tedbirler bulundu. Bu güzeyde iş ve değişme hacimlerinin daralması, nisbetle birçok ülkeleden önce durdurulmuştur. Yurd için yeni kazanç yolları bulmaya verilen ehemmiyet, hızla iyi ve hayırlı tesirini hissettirmeye başladı. Geniş ölçüde sanayileşme hareketi, devletçe ve ulusça alınan yeni durumun en belli vasfıdır.

Bugün ziraî ve sınai ürünlerimizin fiyatlarında düşkünlük durmuş, hatta genel olarak yükselme başlamıştır. Ziraî ve sınaî ürünlerimizin miktarları dahi, çok ülkelerde azalmaya ve azaltılmaya mahkum olduğu halde, bizde, bir artma göstermektedir. Yetiştiriciyi meyus etmeyecek kanaatli bir fiyat ile ürün artımı yeni ekonomi düzenimizin sağlam temellerinden ve mutlu ayırdımlarından biri olmak yolundadır.

Bütçemiz Açıksızdır.

Ekonomik tedbirlerin doğruluğu ve sağlamlığı ulusun genel yaşayışında ve her şeyden önce devletin malîyesinde müsbet tesirini derhal gösterdi. Şiddetli ve sert tasarruf tedbirlerile muvazenesi temin olunan devlet bütçesi 1931'den sonra her yıl muvazene içinde artmaya başlamıştır.

Birçok vergiler ıslâh edilmiş, hatta indirilmiş olduğu halde, tahsilatta ve bütçe yekûnunda artma kabiliyeti görülmesi sağlam bir malî bünyenin ve ekonomik ahvalin her yıl daha ziyade eyileşmesinin en müsbet belgesidir.

Barış Yolunda Yaptıklarımız

Uluslararası güvensizlik ve kuşku devrinde biz, büyük Türk ulusunun yüce menfaatlerine en uygun tedbirleri büyük hassasiyet ile takib ettik. Barışı seven ve onu her türlü taarruz niyetlerinden uzak bir surette kurumlandırmak isteyen temiz bir zihniyetle dinsel tertiblerin meydana gelmesine çalıştık. Bugün barışı ve uluslar arasında iyi geçinmeyi amal tutan ülkelerde, birleşik siyasamız ve karşılıklı türlü andlaşmalarımız vardır. Bir yönden de ulusal korunma vasıtalarına özel bir değer verdik. Bugün, Türk ulusu iki köklü vasıf ile uluslararası münasebetlerle kendini göstermektedir. Bunlardan biri ulusumuzun kendini müdafaa için sarsılmaz bir azim sahibi olarak hürmet edilmeğe layık bir kudrette olması; diğeri ulusumuzun

dostluklarına ve ittifaklarına, ahval ne olursa olsun, değişmez bir sadakatle riayetkar olacağına inanılmasıdır. Türk vatanı, ulusun bu yüksek vasıfları güvenine dayanarak ilerlemektedir.

Ana Siyasî Davamız

Sevgili Yurddaşlarım,

Türk vatanını mütemadiyen yükselten ve ilerleten ana siyasada devam etmek kararındayız. Eğer yüce itimadınızı üzerimden ve önderi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan esirgemezseniz, gelecek dört yıl içinde ortaya koyacağımız eserlerin de geçenlerden daha çok ve daha verimli olacağına kati ve samimi inanımız vardır. Ekonomide, malî yede, nafiada, kültürde ve millî müdafaa ile iç ve dış siyasada doğruluğu denenmiş gidiş yollarında azim ile yürüyeceğiz. Ekonomide sanayileşme programımızı tahakkuk ettirmek, ürünlerimizin nefasetlerini ve standartlarını tanzim ve muhafaza etmek, her türlü deniz ekonomisini genişletmek, her türlü maden ekonomisini büyültmek, küçük kredi müesseselerini vücuda getirmek kararındayız.

İhtikara Meydan Verilmeyecek

Sanayileşme devrinde ihtikar suretinde bir fiyat pahalılığına mahal vermemek için ciddî kontrol tedbirleri genişlettirilecek ve pekleştirilecektir. Maliyede vergi ıslâhatına devam olunacaktır. Bu ıslâhat, yurddaşın malî yükümlerini, yersiz sıkıntılara ön vermeyecek surette, düzeninde ödemesini temine matuftur. Tedricî ve iktisadî gelişmeye uygun bir terakki ile devletin hazinesini çok kudretli bir hale getirme esaslı bir umdemizdir.

Demiryolları Siyasası

Nafıa programımızı durmadan takib edeceğiz. Asırlardan beri ihmal edilmiş olan vatan bayındırlığını şimdiye kadar büyük zorlukları yenerek nasıl takib edebildikse, bundan sonra, daha ziyade dikkat ve sebat ile takib edeceğiz. 1935 senesi nihayetine kadar demiryolları Diyarbekir'e varmış, kömür havzasına ve Antalya'ya doğru uzanmıştır. Erzurum hatları faaliyetle ilerliyor ve ilerleyecektir. Sağlık ve sosyal yardım faaliyetimiz önümüzdeki yıllarda daha ziyade genişleyecektir.

Ulusal Birlik

Büyük Türk Ulusunun Kadın ve Erkek Seçmenleri,

Bir yurdun en değerli varlığı, yurddaşlar arasında ulusal birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur. Ulus varlığını ve yurd erginliğini korumak için bütün yurddaşların canını ve her şeyini derhal ortaya koymaya karar vermiş olmak, bir ulusun en yenilmez silahı ve koruma vasıtasıdır. Bu sebeble, Türk ulusunun idaresinde ve korumasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür, en yüksekte göz diktiğimiz idealdir.

Kudretli Bir Nesil

Yüksek ve inkılâpçı bir kültür seviyesine varmak için, önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Müsbet bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasamızın açık dileğidir. Yüce Türk ulusundan itimad isterim. Yeniden deruhte edeceğimiz ağır vazifeleri yüz akı ile başarmak ve ulusumuza müsbet hesablarını verebilmek samimî kaygımızdır. Bu onurlu ve ağır vazifeli yolda, birlikte çalışabileceğim arkadaşlarımı yüce seçmenimize sunuyorum.

Seçim kararınızdan sonra da muvaffakiyetimizin güvenci ve vasıtası, ancak yurddaşlarımın aramsız yardımları ve ilhamları olacaktır.

Kemal Atatürk"

Fırkanın Amblemi Altı Ok'un Doğuşu

Bilindiği gibi Cumhuriyet Halk Fırkası Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin temeli üstüne 9 Eylül 1923'te kurulmuştu. Fırka programı için başlangıçta nizamnamenin başlangıcında yer alan ilkelerle, 8 Mayıs 1923'te kuruluş evresinin temel belgesi olan Dokuz Umde'de ve nihayet 1927 Kongresi'nde belirlenen Umumî Riyasetin Beyannamesi adını taşıyan belgede aşama aşama yer almıştı. Başlangıçta milliyetçilik ve halkçılık ilkelerine 1923'te cumhuriyetçilik eklenmiş, halifeliğin kaldırılmasıyla laikliğin yolu açılmış, 1929 Buhranı ertesi devletçilik ve nihayet inkılâpçılık eklenmişti. Bu ilkelerin altı oka dönüşmesi ise Cumhuriyet'in onuncu yılı etkinlikleri sırasında gerçekleşmişti.

Onuncu yıl kutlamaların için 11 Haziran 1933 günlü bir kanun çıkarılmış ve Recep Peker ile Nafi Atuf Kansu bizzat törenlerin hazırlığının yapılması ve hatta törenlerin neticesinde bir değerlendirme raporunun yazılması ile görevlendirilmişti. Törenle ilgili detayların tamamı 12 maddeden oluşan bu kanunun ikinci maddesine göre ve 6 Temmuz 1933 tarihli kararnameye bağlı olarak "Başvekâlete bağlı olmak üzere Cumhuriyet Halk Fırkası Umumî Kâtibi Kütahya mebusu Recep Beyefendi'nin reisliği altında Erzurum Mebusu Nafi Atuf Bey'le Millî Müdafaa, Dahiliye ve Maarif vekillikleri müsteşarlarından oluşan bir yüksek komisyon kurulmasına ve bu komisyonun daimî veya geçici anılan vekâletlerden memur almasına karar verilmişti.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı oklu ambleminin 1933 yılında kullanılmaya başlaması bilinmekle birlikte ile geçen süreçte bu amblemin nasıl ve kimin tarafından tasarlandığı konusunda günümüze iki farklı görüş intikal etmiştir.

Bunlardan birincisi Ankara'daki kutlama organizasyonunun, o dönemdeki adıyla Gazi Terbiye Enstitüsü'ne verildiği ve altı ok ambleminin o dönem Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Resim-İş öğretmeni olan İsmail Hakkı Tonguç tarafından tasarlandığı üzerinedir. Amblemde yer alan okların esin kaynağı olarak Topkapı Sarayı'nda sergilenen ve Türklerin tarih boyunca kullandıkları oklar temel alınmış, Topkapı Sarayı'ndan Gazi Terbiye Enstitüsü'ne getirilen oklar özenle seçilerek Resim-İş Öğretmeni İsmail Hakkı Tonguç tarafından grafik tasarımı yapılmıştı. Bu konuda İsmail Hakkı Tonguç'a görev verilmesinin en önemli nedenlerinden birisi ise onun Almanya'da yükseköğrenimi sırasında grafik eğitimi de almış olmasıydı. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk 10. yıl kutlamalarının üzerinden bir ay geçtikten sonra Gazi Terbiye Enstitüsü'nü ziyaret etmiş ve kutlamalarda gösterdikleri yararlılıktan dolayı başta İsmail Hakkı Tonguç olmak üzere bu konuda emeği geçen tüm enstitü hocalarını kutlamıştı.

Bir diğer tespit ise dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker tarafından restitüsyon üstadı Mahmut Akok'a bir parti amblemi için tasarı çalışması yapmasını talep etmesiyle başlayan süreçti. Bu konuda eldeki kaynaklardan biri Münir Hayri Egeli'nin "Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar" adlı anı kitabı, diğeri ise Mahmut Akok'un hayatı ve kariyerini detaylı bir şekilde kitabında inceleyen Nevin Algül'ün "Mahmut Akok-Sanat Tarihinde Restitüsyon Piri" isimli çalışmasıdır. Nevin Algül Halk Partisinin o dönem bir amblem yarışması açtığı ve altı oklu amblem ile Mahmut Akok'un bu yarışmayı kazandığını yazmaktadır.

Münir Hayri Egeli de Mahmut Akok'u işaret işaret etmektedir. "Eski Bir Atatürkçü" adıyla 1954 yılında yazdığı ve ilk defa 1959'da "Ahmed Halid Kitabevi"nce daha sonraları ise 2000 li yıllarda Berikan Yayımlarından çıkan "Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar" isimli kitabında "Altı Ok'un Hikâyesi" başlığı altında şu anısına yer vermektedir.

Bir gün Recep Peker beni çağırdı:

– Halk Partisi'nin amblemi olmak üzere bir şey istiyorum, dedi. Bir şeyler düşün...
Hemen ise koyuldum. Fakat işin eninde sonunda Ata'ya intikal edeceğini biliyordum. Usulca onun Halkevi'ne gelmesinden istifade ederek yaptığım örnekleri reis masasının üzerine bıraktım.
Atatürk bunları görmüş. Reis, Nafi Atuf (Kansu)'tan sormuş. O da benim krokilerim olduğunu söylemiş. Nihayet beni çağırttı.– Bunlar ne?.. diye sordu.
– Efendim, Parti'ye amblem denemeleri.
Atatürk, sadece:– Senin başka işin yok mu?.. dedi. Sonra Nafi Atuf'a döndü:
– Receb'in (Peker) işi yok böyle şeylerle uğraşır. Bizi Faşist partilerine çevirecek diye mırıldandı. Ben ondan sonra işi bıraktım. Altı Ok'u Recep Bey, Mahmud Akok'a çizdirmiş. Bana da
– Bu işlerin inhisarı sende olacak değil ya... Bak ne güzel oldu, dedi.

Oluşum hikâyesi böyle gelişen altı ok amblemi Türkiye'de ilk kez 10. yıl kutlamaları sırasında kullanıldı. Mustafa Kemal Atatürk, 10. yıl kutlamaları resmi geçit töreni sırasında smokininde 29 Ekim 1933 günü ilk kez altı oklu rozetiyle kitlelerin karşısına çıktı. Aynı gün Ankara'daki Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi altı oklu amblemle ışıklandırıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultayı

CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı 9-16 Mayıs 1935'te Ankara'da Büyük Millet Meclisi binasında toplandı. Dördüncü Kurultay Atatürk'ün iştirak ettiği son kurultaydı. 1927, 1931 ve özellikle 1935'te toplanan CHP kurultaylarında partinin fikrî yapısını geliştirmek konusunda önemli çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmaların sonucu, CHP'nin IV. Kurultayı'nda kabul edilen programda partinin esaslarının tamamı "Kemalîzm" olarak tanımlanmıştı. Kurultayı açış konuşmasında Atatürk, Türk inkılâplarının genel bir tanımlamasını yapmış, özellikle ekonomi ve milletlerarası gerginlikler üzerinde durmuştu. "Kemalîzm" teriminin ilk defa CHP Programı'na girişi Dördüncü Kurultay'ın aldığı karar sonucu olmuştu. Daha önceki kurultaylarda kabul edilmiş ilkelerden uzaklaşılmamış, söz konusu ilkeler daha geniş ve muhtevalı bir anlatıma tâbi tutulmuştu. "Kemalîzm" terimi, 1935 Programı'nın "Giriş" bölümüne, "Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalîzm prensipleridir" cümlesinin konmasıyla girmişti.

Dördüncü Kurultay'da liberalizme karşı devletçilik anlayışı bir kere daha vurgulanırken, devlete özel te-

30'lu yıllarda, artık savaş bulutlarının ufukta gözüktüğü bir evrede, ülkenin temel kaygısı "milli birlik" oluyordu. Genel Sekreter Recep Peker için "milli birlik"i sağlayan partinin halkçılık ilkesiydi. Bu ilkeyi şu sözlerle açıklıyordu: "Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğurur. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrip ediyor. Bu sebeple biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz."

şebbüsü denetleme ve yönlendirme yetkisi verilmiş, bu arada Dil Devrimi doğrultusunda "fırka" yerine "parti" sözcüğü benimsenmişti.

544 delegenin katılımıyla İsmet Paşa başkanlığında 9 Mayıs 1935 günü açıldı. Yedi gün sürdü ve 16 Mayıs 1935 tarihinde son buldu. Delegelerden 384'ü milletvekili, 160'ı ise vilayet temsilcisiydi. Bu kurultay da bir önceki gibi düzenli bir şekilde geçti. Kurultay zabıtları aynı yıl basıldı. Bu kurultayda da öncekiler gibi Atatürk bir açış konuşması yaptı ve bu konuşmayla açılışta yetinildi. Oysa 1931 Kongresi'nde İnönü Umumî Riyasetin Beyannamesi'ni okumuştu. Kurultayda dilekler geniş yer tutmuştu. Vatanın dört bir köşesinden halkın dilekleri toplanmış ve bunlar kurultayda tasnife tutularak ilgili bakanlık ve dairelere havale edilmişlerdi. Sonuçlar hem illere bildirilmiş, hem de kurultaya sunulmuştu. Ayrıca kurultayın kararından geçmesi gereken dilekler, Dilek Komisyonu'na havale edilmişti. Bu arada bakanlar gerektiğinde izahatta bulunmuşlardı.

Dil Devrimi'nin en yoğun çalışmalarının yapıldığı bir yıl oluşu nedeniyle Atatürk'in dileğiyle program ve tüzüğün bir nüshası öz Türkçe olarak düzenlenmişti. Öz Türkçe metinler de kurultayda okunarak onaylanmıştı.

1935 Parti Programı bir dizi özellik taşıyordu. Avrupa'da otoriter ve totaliter rejimlerin yükseldiği bir evrede, CHP sağa, sola sapmaksızın kendini ileride "Kemalîzm" adı verilecek bir çatı altında koruma altına alma çabası içerisindeydi. Ancak, CHP giderek devlet varlığıyla bütünleşme sürecine girmiş gözüküyordu. Genel Sekreter Recep Peker bu hususu şu sözlerle ifade ediyordu: "Türkiye Cumhuriyeti bir Parti Devleti'dir. Parti, Devletle beraber çalışır." Üçüncü Kongre'de altı ilke kabul edilmiş, 1933'te oklarla ifadesini bulmuş, ama bu ilkelere açıklık getirilmemişti. Dördüncü Kurultay'da bu noksan giderilmeye çalışılmıştı. Kurultay'ın gündemine aldığı önemli konulardan biri de iktisadî kalkınmada uygulamaya sokulan plan fikriydi. Artık sık sık "rasyonalite"den söz edilir olmuştu. Yaşamın her alanı planlanma evresindeydi.

Plan özellikle parti programında vurgulanmış, 15. Madde "Endüstride plan" ülkenin sanayileşmesi için, devletin ve özel girişimlerin ortaya koyacakları kurumların bir ana programa uygun olarak yapılandırılacağı kaydediliyordu. Devlet planları yurdu kısa bir sürede gerek duyduğu sanayilerle donatmak amacına göre düzenlenecekti. Sanayinin, ülkenin bazı köşelerinde toplanması yerine, kurulmaları aynı zamanda iktisadî olmak şartıyla, ülke genişliği göz önünde bulundurularak yayılması ilke edinilecekti. Üretici ile tüketici arasında çıkar çatışmasına mahal vermemek için, devlet fiyat denetimini düzenleyecekti. Devlet fabrikaları için ayrıca malî ve teknik denetim yapılacaktı. Sermayenin çoğunluğu ya da tamamı devlete ait olan sınai kurumların malî denetimi, ticarî olan mahiyetleri gereğine uygun düşecek yolda tasarlanacaktı. Tüketici halk aleyhine, fiyat birliği yapacak tröst ve kartellere izin verilmeyecekti. Bunlar arasında "rasyonalizasyon" amacı güdenler hariç tutulacaktı. Ancak son kertede "rasyonel çalışma" ilkesi ihlal edilmeyecekti.

Kurultayda rejimin niteliğiyle ilgili önemli kararlar da alındı. 1931 Kongresi'nde tek dereceli seçim "temenni" olarak yer almıştı. Bu kurultayda, ülke şartlarının henüz tek dereceli seçime gidilmeye elverişli olmadığı kaydedilmiş ve iki dereceli seçim sisteminin devamına karar verilmişti. Avrupa'da artık demokrasi rafa kaldırılmıştı. Bu Türkiye'yi de etkilemişti. Genel Sekreter Recep Peker demokrasi konusunda parti görüşünü şu sözlerle ifade ediyordu: Demokrasi 'halk tarafından halk için'di. Ama behemehâl kendisine ittiba edilmesi [ardından gidilmesi] lâzım gelen bir nâs değildi. Her ülkenin ihtiyacına göre tatbik edilmesi gereken bir mefhumdu. Türkiye'de yalnız Meclis değil, her şey seçimleydi. Köylerde, vilayetlerde, hususî idarelerde, belediyelerde, seçimle iş başına geliniyordu. Bulundukları idareyi kedi kendilerine tayin ediyorlardı.

Hazırlanan yeni program bir "devlet programı" mahiyeti taşıyordu. 41. Maddede millî eğitim ele alınıyor, "kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı vatandaş yetiştirmek" eğitimin her aşamasında ilke ediniliyordu. "Türk ulusunu, Kamutay'ı ve Türk Devleti'ni saygın tutmak ve tutturmak bütün yurttaşlara bir ödev olarak aşılanacak"tı. 61. Madde hükümet otoritesini ele alıyordu: "Bütün devrim sonuçlarını, yurttaş-

İki dünya savaşı arası Avrupası'nda güçlenen otoriter ve totaliter rejimler liberal devlete karşı kesin tavır alıyorlardı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin "halkçılık umdesi" kısmen bu yükselen dalgadan, kısmen 3. Cumhuriyet Fransası'nın solidarizminden esinleniyordu. Tek parti yönetimi liberal devletin ulus birliğini bozucu olduğunu, toplumda sınıflaşmaya yol açtığını savunuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin çekiştirici, çarpıştırıcı, ulusal birliği bozucu liberal devlet tipini benimsemeyeceğini açık bir şekilde ifade ediliyordu. 30'lu yıllarda rejimdeki kapanışa karşın, demokrasinin nesnel koşulları yine de Tek parti ortamında oluşmuştu. Özel alanı düzenleyen Medeni Kanun ve kadının seçme-seçilme hakkını elde edişi demokrasinin ön koşulları arasında yer alıyordu.

ların tam güvenliğini ve ulusal düzen ve yasavı (inzibatı); adlî ve idarî teşkilât ve kanunları ile koruyan ve hiçbir hadise ve etki karşısında sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir" deniyordu.

Dördüncü kurultay Cumhuriyet'in kısa sürede kazanımları artık genç unsurlara ve "münevver" kafalara teslim ediliyordu. Bu amaçla partinin var olan programı sil baştan ele alınıyor, Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında toplanan program komisyonu, "çağın zaruri kıldığı bütün ihtiyaçlar"a yer vermeyi amaçlıyordu. Böylece Türk devriminin özel benliğine uygun vasıflar çerçevesinde siyasî, iktisadî ve içtimaî esaslar programda yer almıştı.

Yeni program bir giriş ve sekiz kısımdan oluşuyordu. Toplam 73 maddeydi. Sekiz kısım sırasıyla şu başlıkları taşıyordu: 1) Esaslar; 2) Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana vasıfları; 3) Ekonomi (Tarım, Endüstri, Madenler, Ormanlar, Ticaret ve Bayındırlık İşleri); 4) Maliye; 5) Ulusal Eğitim; 6) Sosyal Hayat ve Sağlık İşleri; 7) İçişleri, Adalet İşleri ve Dış Siyaset; 8) Vatan Müdafaası.

Program görüşmeleri büyük ölçüde esaslar ve partinin ana vasıflarına odaklandı. Ancak altı ilke hakkında sözü çoğu kez Recep Peker aldı ve büyük ölçüde şahsî görüşlerini ifade etti. Altı ilkeden "devrimcilik" üzerine konuşurken, Meşrutiyet yıllarının "tekâmül" sözcüğüne yükleniyor, bu anlayışın devrim fikrinin anası olan "kutsal heyecan"ı söndüreceğini vurguluyordu. Halkçılık konusunda bir kez daha "sınıf kavgası"na değiniyor, halkçı zihniyetin "tahakküm ve imtiyaz"ı kökünden sildiğini söylüyordu. Artık "mıntıka menfaati, derebeylik, ağalık, aile cemaat imtiyazı"na zemin yoktu.

Milliyetçilik konusunda "yayılımcı" bir anlayışa karşı duruş hakim oluyordu. "Türk vatanının sınırı içinde" dil birliği, kültür birliği ile mazi hatıralarına ve gelecek emellerine bağlılıkta birleşilecekti. Devletçilik anlayışı ise 1931'deki "mutedil devletçilik"i epey aşmış gözüküyordu. Nitekim Emin Sazak'ın, 1931 Kongresi'ndeki ifade biçimini övdükten sonra "devlet, yapıcılıkta ancak özel teşebbüsün yapmadığı işleri yapsın" sözlerine karşı devletin özel teşebbüsün geride bıraktığı işlerle yetinmesinin söz konusu olamayacağını, ulusun kısa sürede refaha kavuşması ve yurdun kısa sürede ümrana varması için devlet gerek gördüğü her işe el atacaktı. Devlet, hiçbir şekilde kayıt altına giremez, ferdî teşebbüse bağımlı kılınamazdı. Millî ekonomi, Türkiye'de devletin yapıcı gücü sayesinde o günkü düzeye varmıştı.

Recep Peker'in Radyo Konuşması

Kurultay başlamadan bir gün önce Parti Genel Sekreteri Recep Peker radyodan bir konuşma yaparak şunları söyledi:

> Yurddaşlarım, Arkadaşlarım,
>
> İyilikler ve yenilikler yolunda durmadan ileri giden ulusal varlık, Cumhuriyet Halk Partisi, yarın Ankara'da dördüncü büyük kurultayını açıyor. Kurultay, geçen dört yıllık çalışmaların biriktirdiği görgülerin ve tecrübelerin sonuçlarını göz önünde tutarak, gelecek dört yılın hükümet için ve parti için temel olacak yeni çalışma yollarını tespit edecektir.
>
> Kurultaya sunulan yeni parti programı taslağı, sosyal, siyasal ve ekonomik yaşayışımızın derinliklerinde diriltici sarsıntılar yapan Türk inkılâbının büyük şiarlarına bağlılığımızı yeniden perçinliyor.
>
> İleri giderken, yurda bakışla ve evrene bakışla en doğru amaçlara, en kestirme ve en uygun yollardan yürümek ananesi partinin yeni programında da değişmez bir şiar olarak kalacaktır. Programımızın yeni şekli, parti prensiplerini daha iyi an-

laşılır bir hale koyacak ve Türk ulusunun taze hayat içindeki yolunu ve yerini daha ziyade açacak ve aydınlatacaktır. Amme haklarında anarşiyi besleyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratan ve ulus yığınını istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz. Haklarda hürriyetin sınırını, devlet varlığının otorite sınırı içine alıyoruz. Teklerin ve hususî toplulukların faaliyetini genel menfaatlere aykırı olmamak kaydiyle bağlıyoruz. Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, sınıf kavgası yollarını sımsıkı kapıyoruz. Türkiye'de işverenle işçi arasındaki davalar aralarında uyuşma ile ve bu olmazsa devletin aralayıp barıştırıcı eli ile halledilecektir.

Grev ve lokavt yasak olacaktır.

Bu çığırı yanlış anlayarak bizim korporatif akışa kapıldığımız hükmünü çıkarmamak lâzımdır. Bizim ulusçuluk ve halkçılık anlayışımızda sınıfçılığa karşı olduğu kadar bir müstahsiller kartelizasyonundan başka bir şey olmayan korporasyonculuk zihniyetine de karşı gelen bir genişlik vardır. Biz, proletarya-burjuva tasnifi içinde yaratılan sınıf kavgası, sınıf intikamı, sınıf tahakkümü fikirlerine yer vermediğimiz kadar kontrolsüz geniş istihsalciliğin müstehlikleri istismar etmesi fikrini de beğenmiyoruz. Türkiye'de her ekonomik teşebbüs ulusal bütünlüğün ahengine uygun olacaktır. Yeni programımızın müstehlik halk yığınlarına karşı fiyat empozisyonu yapacak tröstleri ve kartelleri tanımayan ve devlete fiyat kontrolü vazifesini veren ruhu partinin bu yoldaki ana düşüncesini pek iyi belirtiyor.

Öte taraftan devletin ekonomide yapıcılık vazifesini ve kurulması, işlenmesi korunan serbest sanayii tanzim ve murakabe edicilik vazifesini genişletiyoruz: Ulusal sanayileşme gibi yüce bir amaçla ön verilen işler arasında serbest sanayie ve serbest ticarete bırakılan yer, normal kazanç dışında istismara varamaz. Dış ticaret en önemli ulusal işler arasında yer alacaktır. Ürünümüzü alanın ürününü alacağız.

Yeni programda her çeşit çalışmalar için kredi işlerine önemli yer verişimiz yurddaşın ekonomik alandaki teşebbüslerini kolaylaştırıcı bir tesir yapacaktır.

Emlâk kredisinin şimdiki dar vasıtalarını oturacak ev yaptıracaklara hasrettirici yeni noktai nazar, gelir getiren yapılara sahip -rantiye- bir sınıfın türemesi yerine yerleşmiş ve yuvalanmış yurddaşların çoğalmasını üstün bulmamızı anlatır.

Öte taraftan köylüyü toprak sahibi yapmayı bir parti prensibi olarak almakla bütün yurddaşları kendilerinin olan ülke üstünde, kendi malı olan topraklarda yurt için ve kendileri için çalışır, yaşar, onurlu, varlıklı bir kütle haline getirmek istiyoruz.

Bunlar yurddaşların genliği amacının yanında partinin vatancı, ulusçu, aileci, mülkiyetci vasıflarını daha açıklıkla belirten yeni ve ileri düşünüş ve iş yollarımızdır. Kültür işlerimizi de ekonomik işlerimiz gibi kavrayıcı bir plâna bağlamak parti prensipi olacaktır. Bu arada normal ilk okullardan başka ilk tahsil çağındaki geniş köylü çocuklar kütlesini daha çabuk ve daha pratik yöntemlerle okutacak bir köy okulası tipi kurmak partiye yol olacaktır. En yüksek tahsile kadar bütün okullarda kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı bir inan telkin edilecektir.

Parti kurtulmuş ve modern bir ülke olarak düzenlenmiş olan Yeni Türkiye'nin baka şartları olarak tanıdığı bu altı vasfı yeni programla devlete mal ediyor ve

gelecek nesillerin bu terbiye ile yetiştirilmesini ileri ödev sayıyor. Bu terbiye yolundan giderek, devletle ulusu beraber anlayışın, beraber inanışın yaptığı birlikle bağlıyacağımıza inanıyoruz. Uluslar birliğini en büyük kuvvet sayıyoruz. Bunun için uluslar arası birliklerin zararlı akışlarını önleyici bir uyanıklığa değer veriyoruz. Parti çalışma yıllarında hükümet ile ilbaylıklar hususî idareleri ve şarbaylıklarla işbirliğini daha ileri götürecek ve devlet çalışmalarını daha sıkı arkalayacaktır. Yeni parti programı hakta ve vazifede kadın ve erkeği bir tutuyor. Bu prensip yolu ile Türk ulusu sınıf telâkkisi gibi cins farkını da tanımayan müsavi haklı, müsavi onurlu yurddaşlardan kurulmuş bir yüce halk yığını halini alıyor. Bunda partinin demokratik yüzünü parlatan ayrı bir anlamı da görmek gerektir. Biz liberal devlet tipinin tanıttığı, her gün bir karşılıkla devletin durumunu, ileri gidişin hızını bozan, yurddaşları biri birine düşüren, bütün geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klâsik demokrasi yerine yurddaş zekâsının beslenip açılmasına da yol veren sevgiye ve inana dayanan disiplinli bir beraberliği üstün sayıyoruz. Parti çalışmalarımızda hakikî anlamında en ileri demokratik yollardan yürüyoruz, seçimlerde namzetler halkı temsil eden kurumlarının üyeleri arasındaki yoklamalarla belirtiliyor. Her yıl yurdun her tarafında binlerle parti kongreleri kuruluyor. Kongrelerde her yerin kendi ihtiyaçlariyle birlikte yurdun genel işleri için öne sürülen birçok dilekler üstüne münakaşalar yapılıyor. Bütün bu konuşmaların süzülmüş ve kısaltılmış, sonuçları otoritelere sunularak parti hükümetinin çalışmalarında tesir yapılıyor. Yarın açılacak parti kurultayına eski dileklerin sonuçlarile beraber bütün yurdun yeni dileklerini geçtiren geniş dosyalar sunulacaktır. Bütün bunlar kurultayda bakanların birleşip çalışmalarıyla incelenip konuşulacaktır. Yeni istekler yerine getirilme imkânlariyle karşılaştırılarak kurultay kararına bağlanacaktır. Geçen dört yılın parti çalışmalarında olduğu gibi bu seferki kurultay kararlarının da tatbik alanına geçmesi sıkı sıkı kovalanacaktır. Bu sistem ile Türkiye'de halkın idareye tesiri yalnız seçimlerde rey vermekle kalmıyor, egemenliğin kaynağı olan ulus yığını parti mekanizmasının işlemesi yolundan devlet idaresine arasız bir surette iştirak etmiş oluyor. Geçen yılların görgüsü, yurddaşlara müşterek bir halk terbiyesi vermenin faydasını ve gereğini göstermiştir. Okulda ve meslekte tek tek yetişmenin ulus talinin doğuracağı çeşitli güçlükleri güvenle karşılamak ve yenmek için yeter bir güç yapacağına kani değiliz. Bir ulusun her zorluğa göğüs verecek bir olgunluğa erişmesi için klâsik terbiyeden başka yığına, devamlı ve yeni Türkiye'nin ileri gidişine uyar bir halk terbiyesi vermeyi çok gerekli buluyoruz. Bunun için halkevleri, halk kürsüleri, halk hatibleri kurumlarını kuvvetlendireceğiz. Bu yollar üzerinde açılacak çalışmalar arasında ulusun kültür ve siyasa terbiyesi için değerli vasıta saydığımız radyoyu, teknikçe kuvvetli, kullanmaca kolay ve ucuz duruma geçireceğiz.Yeni programın gösterdiği bu gidiş içinde yığın terbiyesinin özü olarak Türk gençliğinin yetiştirilmesi bir önemli yer alıyor. Gençlik, sıralı ve saygılı bir disiplin içinde zekâsını kullanacak teşebbüs alma, karar verme vasıflarını besleyecek, inkılâbı ve bütün istiklâl şartlarıyla yurdu korumayı ödev sayacak duygularla teşkilâtlandırılacaktır.

Bu kurumun genişlemesi yanında ve onunla beraber beden terbiyesinin bü-

tün gençliğe mâl edilmesi işi kovalanacaktır. Bu sözlerimle parti kurultayının açılış gününü karşılarken dinleyicilerde prensipler üzerinde geçmişi ve geleceği biri birine bağlıyan bir fikir akışı yapmayı düşündüm. Bunun için daha ziyade yeni program projesinin tebarüz ettirmekte değer bulduğum noktaları üstünde durdum.

Partimizin programı, her biri ayrı değerde bulunan kurultay üyelerinin bilgili ve ilgili çalışmalarıyla son şeklini bulacaktır. Bu şeklin önümüzü daha aydınlık yurdumuzu her bakımdan daha ileri ve daha üstün yapacağına ve güneşli amaçlara giden yollarımızı kısaltacağına içten inanıyorum. Parti yeni doktrinlerle sağa sola sallanmadan bizim öz ve orijinal yolumuzda daha güçlü ve daha ahenkli yürüyecek, yurdun partiye inanmış bütün çocukları biri birlerine daha sıkı bağlanacaktır.

Yeni program bu hayatlı heyecanlı izde yürüyenleri "Kemalizm" yolunun yolcuları olmak adı ve onörü içinde topnluyor.

Sayın Arkadaşlar,

Geçen dört yılın başlıca işlevi ekonomi alanında olmuştur. Birçok ülkeler, acunsal buhran karşısında sarsılmış ve umutsuzluğa düşmüşken biz, bu kapsal felâket önünde cüda irkilmedik (Alkışlar).

Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yönetlemiş bulunuyoruz. Arsıulusal tecimi denkleştirerek iç pazarı harekete getirerek kendimizi korumağı başardık. Asıl önde tuttuğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeye başlamak olmuştur. Bu program, tamamile gerçekleştiği gün, şüphesiz yurttaşın geçimi hissolunacak derecede genişleyecektir.

Tarım ve endüstri hareketlerimiz birbirini kollayan tedbirlerle yapılmaktadır.

Maden ürünlerimiz, son zamanlarda özel bir gelişim gösterdi. Umudumuz odur ki gelecek kurultay maden işlerile beraber deniz ekonomisinde bugün almakta olduğumuz tedbirlerin verimli sonuçlarını dermiş olarak, toplanacaktır (Alkışlar).

Görüyorsunuz ki arkadaşlar, yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni kurmakla uğraşıyoruz. Partimizin ekonomik anlayışı, bu yöndeki programımızın, yurdun ihtiyaçlarını karşılayacak ve onu az zamanda gelişmeye ve genişliğe erdirecek en iyi program olduğunu gösterecektir. Yeni öğütleriniz ve direktiflerinizle, yeniden, ilerleme ve yükselme tedbirlerimizi kolaylaştıracağımıza şüphe yoktur.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda Genel Başkan Kamâl Atatürk'ün Söylevi, Ankara, 9. 5. 1935

Geçen kurultaydan bugüne kadar, kültürel ve soysal alanda başardığımız işler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çehresini, kesin çizgilerile ortaya çıkarmıştır. Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, ilimsel müzik ve teknik kurumları ile kadını, erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesi bu son yılların eseridir (Sürekli alkışlar).

Türk ulusu ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çevreledikten sonradır ki onun

yüksek kapasitesi ve erdemi, uluslar arasında tanılır. Türk ulusuna doğunsal rengini veren bu devrimlerden her biri çok geniş tarihsel devirlerin öğünebileceği büyük işlerden sayılsa yeridir. Bütün bu işler, partimizin programını, özenle göz önünde tutarak başarılabilmiştir.

Tüzel, sağlık, sosyal, finans, ekonomi ve bayındırlık işlerimizde, hiç durmadan aldığımız yeni tedbirlerin iyi ve yerinde olduğuna kani bulunuyoruz.

Akdeniz'i Karadeniz'e demirle bağladık. Anadolu'da özel şirketler elindeki bütün yolları satın aldık; İstanbul ve İzmir'de liman ve rıhtım işleri devlet eline geçti, Diyarbekir kapısındayız. Antalya'ya, Erzurum'a, kömür yurduna durmadan gidiyoruz (Sürekli alkışlar).

Devlet Demiryolları kurumu, bugün, kendi malımız olan beş yüz milyon liralık bir işi çevirmektedir.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda Genel Başkan Kamâl Atatürk'ün Söylevi, Ankara, 9 Mayıs 1935

Mustafa Kemal'in Dördüncü Kurultay Konuşması

Kurultay 9 Mayıs 1935'te Parti Genel Başkan Vekili İsmet İnönü tarafından açıldı. Kurultay başkanı ve kâtiplerinin seçilmesinin ardından, Genel Başkan Kemal Atatürk kürsüye gelerek şunları söyledi:

Kurultayın Sayın Üyeleri,

Karşılarında bulunmakla haz duyduğum delege arkadaşlarımı selâmlarken; yüce ulusumuzu saygı ile anarım.

Bu anda, bundan önceki kurultayları ve partimizi doğuran ilk Sivas Kurultayı'nı - ki dış ve iç düşmanların süngüleri altında kurulmuştur- hatırlatmak, geçen on altı yılın bütün hadiselerini göz önüne getirmeyi kolaylaştırır.

Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içerde ve dışarda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte, Türk genel devriminin, bir kısa diyemi...

Bayanlar, Baylar,

Partimizin her kurultayı denebilir ki bir dönüm başında toplanmıştır. 1927 Kurultayı, doğuda kopan azıyı yenerek Cumhuriyetin sarsılmaz temelde olduğunun anlaşılmasına, 1931 Kurultayı güvenlik ve sükûnun kesin olarak kurulmasına rastgelir. Bu kurultayımız ise geniş ölçüde gelişim devri içinde bulunduğumuz günlerde toplanmış oluyor.

Kurultayın yeniden alacağı ilerleme ve yükselme tedbirlerile vatanın yüksek yönetimini erdemli ellerinde tutan partimizin, şerefli tarihini zenginleştireceğine şüphe yoktur.

Geçen kurultaydan bugüne kadar, kültürel ve soysal alanda başardığımız işler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çehresini, kesin çizgiler ile ortaya çıkarmıştır. Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, ilimsel müzik ve teknik kurumları ile kadını, erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesi bu son yılların eseridir (Sürekli alkışlar).

Türk ulusu ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çevreledikten

sonradır ki onun yüksek kapasitesi ve erdemi, uluslar arasında tanılır. Türk ulusuna doğunsal rengini veren bu devrimlerden her biri çok geniş tarihsel devirlerin öğünebileceği büyük işlerden sayılsa yeridir. Bütün bu işler, partimizin programını, özenle göz önünde tutarak başarılabilmiştir.

Tüzel, sağlık, sosyal, finans, ekonomi ve bayındırlık işlerimizde, hiç durmadan aldığımız yeni tedbirlerin iyi ve yerinde olduğuna kani bulunuyoruz.

Akdeniz'i Karadeniz'e demirle bağladık. Anadolu'da özel şirketler elindeki bütün yolları satın aldık; İstanbul ve İzmir'de liman ve rıhtım işleri devlet eline geçti, Diyarbekir kapısındayız. Antalya'ya, Erzurum'a, kömür yurduna durmadan gidiyoruz (Sürekli alkışlar).

Devlet Demiryolları Kurumu, bu gün, kendi malımız olan beş yüz milyon liralık bir işi çevirmektedir.

Sayın Arkadaşlar,

Geçen dört yılın başlıca işlevi ekonomi alanında olmuştur. Bir çok ülkeler, acunsal buhran karşısında sarsılmış ve umutsuzluğa düşmüşken biz, bu kapsal felâket önünde cüda irkilmedik (Alkışlar).

Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yönetlemiş bulunuyoruz. Arsıulusal tecimi denkleştirerek iç pazarı harekete getirerek kendimizi korumağı başardık. Asıl önde tuttuğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeye başlamak olmuştur. Bu program, tamamile gerçekleştiği gün, şüphesiz yurttaşın geçimi hissolunacak derecede genişleyecektir.

Tarım ve endüstri hareketlerimiz birbirini kollayan tedbirlerle yapılmaktadır.

Maden ürünlerimiz, son zamanlarda özel bir gelişim gösterdi. Umudumuz odur ki gelecek Kurultay maden işlerile beraber deniz ekonomisinde bu gün almakta olduğumuz tedbirlerin verimli sonuçlarını dermiş olarak, toplanacaktır (Alkışlar).

Görüyorsunuz ki Arkadaşlar, yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni kurmakla uğraşıyoruz. Partimizin ekonomik anlayışı, bu yöndeki programımızın, yurdun ihtiyaçlarını karşılayacak ve onu az zamanda gelişmeye ve genişliğe erdirecek en iyi program olduğunu gösterecektir. Yeni öğütleriniz ve direktiflerinizle, yeniden, ilerleme ve yükselme tedbirlerimizi kolaylaştıracağımıza şüphe yoktur.

Bayanlar, Baylar,

Cumhuriyet'in dış siyasada özenle güttüğü amaç, arsıulusal barışı korumak ve güven içinde yaşamaktır. Komşularımızla dostluk ve iyi geçinme yolunda her gün biraz daha ilerlemekteyiz.

Sovyetlerle dostluğumuz, her zamanki gibi, sağlamdır ve içtendir. Kara günlerimizden kalan bu dostluk bağını, Türk ulusu unutulmaz değerli bir hatıra bilir (Sürekli alkışlar).

İki memleket arasında her yönden değetler, sıklaşmakta ve genişlemektedir. Sovyetler, Cumhuriyetimizin onuncu yılında, yüksek delegelerile şenliklerimizde hazır bulundular.

Devletlerimiz, hükümetlerile ve uluslarile her fırsatta, birbirlerine nasıl inandıklarını ve ne kadar güvendiklerini bütün dünyaya göstermektedirler (Alkışlar).

Son günlerde, Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetlerin bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır (Sürekli alkışlar).

Türk-Sovyet dostluğu arsıulusal barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır (Alkışlar).

Arkadaşlar,

Geçen dört yıl içinde bir önemli hadise de Balkan Paktı'dır. Dört devlet, kendi güvenleri için ve Balkanların, karışma ve karıştırma konusu olmaktan çıkması için içten bir kanaatle birbirlerine bağlanmışlardır (Alkışlar). Balkanlı bağlaşıklarımızla gittikçe artan bir beraberlik ve dayanışma siyasası güdüyoruz.

Yükenlerimizin gereklerini, kesin bir bayrılıkla gözetiyoruz.

Asıl dikkate değen Balkan Paktı'nın, daha bir yıl içinde, arsıulusal barış için büyük bir etke olduğunun anlaşılmasıdır (Alkışlar). Balkan Paktı, gittikçe, Avrupa barışının başlıca temel taşlarından biri olmak yerindedir (Alkışlar).

Geçen dört yılın şerefli hâdiselerinden biri olmak üzere, İran Şahinşahın'ın, sayın konuğumuz olduğunu kıvançla hatırlatırım (Alkışlar). Bu şahsî tanışmadan iki memleketin kazandığı faydalar pek geniş olmuştur. İki kardeş ulusun arasını açacak hiçbir mesele kalmadığı ilân edilmiş ve birbirinin bahtiyarlığından, kuvvetli olmalarından başka dilekleri bulunmadığı anlaşılmıştır (Sürekli alkışlar).

Afgan Devletinin ulusal sosyetesine girişini selâmlamakla bahtiyar olduk (Alkışlar). Bu kardeş ulus ile dostluk bağlarımız mutlu bir surette ilerlemektedir (Alkışlar).

Yakın komşularımızla ve uzak devletlerle olan ilgilerimiz, genel olarak, normal ve dostçadır (Alkışlar). Arsıulusal ilgilerin gerektirdiği bütün değetleri ve konuşmaları kıvançla kolaylaştırıyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti arsıulusal ailenin, ancak faydalı, çalışkan ve iyi geçimli bir unsuru olmak amacındadır (Sürekli alkışlar). Uluslar sosyetesinde ciddî barış ve elbirliği isteğile çalışıyoruz.

Uluslar sosyetesinin, arsıulusal güveni arttıracak, geçmişten kalma hastalıkları iyileştirecek, insanî sonuçlara varabilmesi başlıca dileklerimizdendir (Alkışlar).

Arkadaşlar,

Arsıulusal durum nazik bir buhran geçirmektedir. Eski ve büyük anlaşmazlık, son çatışmalarla heyecanlı bir noktaya gelmiştir. Bugünkü yüksek insanlığın, ulusları birbirine yaklaştırma çaresini bularak, genel güvensizliği ortadan kaldırmasını ummak isteriz.

Bununla beraber bütün dünya gidişini göz önünde tutarak dikkatli, hazırlıklı, uyanık bulunmak lüzumuna kaniğiz (Alkışlar). Gene bu kanaatladır ki dostluklarımıza bağlı ve bütün ilgilerimizde eyicil bir siyasa ile elimizden geldiği kadar genel barışı korumak istiyoruz (Alkışlar).

Bayanlar, Baylar;

Size biraz da partimizin son yıllardaki öz hayat ve kınavından bahsedeyim. Geçen kurultayın parti örgütlerine vermiş olduğu çalışma yöneti çok faydalı ve verimli olmuştur. Parti üyeleri prensiplerimizi anlamakta, yaymakta ve bütün yurt-

daşların sevgilerini, güvenlerini kazanmakta, kendilerinden beklendiği gibi hareket etmişlerdir. Parti seçimlerinin canlı ve özenli bir tarzda oluşu siyasal hayatımızda önemli bir ilerleyiştir.

Partimizin, Halkevlerile bütün yurtdaşlara kucağını açması vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı.

Sevgili Arkadaşlar,

Cumhuriyet Halk Partisi'nin esas düşünce ve dileği, vatandaşları her türlü ayrılıktan korumak, onları, kendileri ve büyük Türk ulusu için faydalı kılmaktır. (Okay sesleri, alkışlar).

Programımızda işbölümlerini her birinde bulunan, yurddaşların özel ve genel asığları ve genlikleri, ayrasız, göz önünde tutulmuştur. Bu hakikatin bütün yurtdaşlarca, yalın olarak, bilinmesi çok önemlidir. Bunu yurtdaşlara anlatmak ve bu suretle onların sevgilerini ve güvenlerini kazanmak, parti üyelerinin kutsal ödevidir (Alkışlar).

Türk ulusu kendisine hizmet edenleri, sürel bir surette, değerlemiş ve onlara ön gelme vermiştir. Son saylav seçiminde partimizin ulusun güvenini kazanması bize, çalışmamızda yeniden büyük şevk ve kuvvet vermiştir (Alkışlar).

Ulusa hizmet yolunda bütün varlığımızla çalışmak, parti üyelerinin bozulmaz andıdır (Ayakta sürekli alkışlar).

Dördüncü Kongre'de Tezkereler, Dilekler

Kurultayın ikinci oturumu Kurultay Başkanı M. Abdülhalik Renda tarafından açıldı. Program, Dilek, Hesap komisyonlarının seçimi yapıldıktan sonra Parti Genel Sekreter Recep Peker tarafından Kurultay Başkanlığına yazılan şu tezkereler okundu.

Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Yüce Başkanlığı'na,

9 Mayıs.1935

Bundan evvelki kurultayımızın kabul etmiş olduğu nizamname ile partimiz halk dileklerinin toplanmasını önemli bir iş saymıştı. Bununla yurd işlerinin daha iyi ve ihtiyaçlara uygun olarak görülmesi yolu tutulmuştur. Her yıl yurdun her köşesinde kurulan kongrelerce, halkın istekleri üzerinde yapılan konuşmalarla her yerin kendi ihtiyacı bakımından ve genel ihtiyaçlar bakımından tespit edilen dilekler Parti Hükümeti ve müesseseleri nezdinde takib olunmuştur. Bu sistem sayesinde halk yığınlarının dilek ve istekleri süzülerek kurucu ve yapıcı makamların çalışmasında bir yandan devletin ve idarenin yüksek görüşlerinin icapları göz önünde tutulurken öte yandan da kararların alınışında ve işlerin yapılışında ulusun görüşlerine de mümkün olduğu kadar uygunluk temin edilmiş bulunuyor. Gene bu sistemle Türkiye'de idareye ulusun tesiri yalnız meclisleri seçerken rey vermekle kalmıyor; otoritelerin yüksek hâkimiyeti kanunlarla ve partimiz prensiplerile mahfuz kalmakla beraber egemenliğin kaynağı olan ulus kütlesi parti mekanizmasının, işlemesi yolundan dev-

let idaresine arasız bir surette iştirak etmiş oluyor. Partimizin üstün bir farikası olan bu çalışmaya bütün Parti teşkilâtı, geçirdiğimiz dört yıl içinde önem vermiş ve Partinin bütün esaslarına olduğu kadar bu çalışma yolundaki birliğe de aynı ehemmiyeti veren hükümetimizle -övücü bir dille söylenmeğe değer- beraberlik yapılmıştır. İşbirliği ve çalışma beraberliğinde vilâyetler hususî idareler ile belediyelerin parti ile elele oluşu da kayda değer.

Parti dilekleri işinin, ulus meselesi içindeki bu önemini tebarüz ettirdikten sonra dilekler işinde Büyük Kurultay'a arz edilecek noktaları aşağıda sıralıyorum:

1- Üçüncü Büyük Kurultay'da, müzakere edilip takibleri kurultay kararile partiye vazife olarak bırakılan dilekler takib edilmiş, bunlardan yapılanlarla yapılmayanların (A) işaretli dosya içindeki listeleri bağlı olarak sunulmuştur.

Geri kalanların ne için yerine getirilmedikleri karşılarında yazılmıştır.

2- Kurultaydan iki sene sonra toplanmaları nizamnamemiz hükümlerinden olan vilâyet kongreleri 1932 -1933 yılında toplanmış ve teşkilât kademelerinin dilekleri arasında takibi Umumî İdare Heyeti'ne aid olanları göndermişlerdi. Bu dilekler bakanlıklar ve bağlı kurumlar katında takib edilmiş, alınan sonuçlar vilâyet idare heyetlerine bildirilmişti. Kurultayın sayın üyelerinden arzu buyuranların görüp okumaları için bu muameleye aid (B) işaretli dosya takımı sunulmuştur, işlerin kolay bulunup anlaşılması için bu dosyaya numaralı bir liste bağlanmıştır.

3- Bu seferki Büyük Kurultayımızdan evvel toplanan vilâyet kongrelerince tespit olunan dilekler, vilâyet başkanlıklarından gelmiş ve bunlar ilgileri itibarile ayırdedilerek bakanlıklara gönderilmişti. Bu dileklerin asıllarile bakanlıklardan gönderilen karşılıkları (C) işaretli dosya olarak takımı ile sunuyorum. Bütün bu dileklerin kurultayca kolayca incelenmesi için işler hulâsaları yapılarak bakanlıklara göre ayrı ayrı tasnif edilmiş ve her işin yanında da dileği yollayan vilâyetin adı işaretlenmiştir. Dilekler kurultayın ana işleri arasında bulunduğundan bu hulâsalar basılıp üyelere dağıtılmıştır.

Partimizin Dördüncü Büyük Kurultayı'na Umumî İdare Heyeti'nin candan bağlılığını ve derin saygılarını sunarım.

CHP Genel Kâtibi
Kütahya Saylavı
Recep Peker"

"Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Yüce Başkanlığı'na

Geçen kurultaydan şimdiye kadarla dört yıllık merkez katı hesab hulâsalarını partimiz nizamnamesinin (40)'ıncı maddesine uyarak Büyük Kurultay'a sunuyorum. Bu dört yıla aid bütün hesab muameleleri Parti Genel Başkanlık Divanı'nca konan usul yolundan yine aynı divanın tayin ettiği murakiblerce her dört ayda bir dikkat gözünden geçirilmiş ve raporlara bağlanmıştır. Bu raporlarla beraber hesaba aid bütün kayıtlar ve kâğıtlar Yüksek Kurultayın emrine hazırdır. Parti Umumî İdare Heyeti'nin Yüce Başkanlığa ve yüksek kurultaya candan bağlılığını ve saygılarını sunarım."

CHP Genel Kâtibi
Kütahya Saylavı
Recep Peker

Oturuma, kurultaya gelen tebrik telgraflarının okunmasının ardından son verildi. 12 Mayıs 1935'teki ikinci toplantının birinci oturumu ise hesap komisyonuna ait raporun okunması ile başladı. Bu rapora göre:

1931 başlangıcından 1935 yılı Nisan sonuna kadar dört yıl içinde 1.480.022 lira 94 kuruş gelir, 1.310.649) lira (43) kuruş gider tahakkuk ederek 169.373 lira 51 kuruştan ibaret gelir fazlası ve 1935 yılı Mayıs ayına devredilmişti.

Defterler, sarf belgeleri çok düzgündü ve harcamalar muhasebe kurallarına uygun bir şekilde yapılmıştı.

1 Haziran 1931 tarihinden başlayarak paraların hepsi bankaya yatırılmış ve harcamalar çeklerle yapılmıştı.

Genel Başkanlık Divanı tarafından üç kişiden oluşturulan denetim heyeti her dört ayda bir hesab işlerini incelemişti. Buna göre; bütçe dışında hiçbir harcama yapılmamıştı. Hesab işlerinde görülen düzgünlük takdire lâyik ve karşılığı olmayan hiçbir harcama yapılmamıştı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1 Mayıs 1931'den 30 Nisan 1935 sonuna kadar dört yıllık gelir ve gideri ise şöyleydi:

Gelir

Lira Kuruş

90.305.36 1930 Malî Yılına aid 1931 Mayıs ayı geliri (bir aylık)

303.340.15 1931 Malî Yılı geliri (on iki aylık)

349.373.28 1932 Malî Yılı geliri (on iki aylık)

307.994.82 1933 Malî Yılı geliri (on iki aylık)

428.509.33 1934 Malî Yılı geliri (on bir aylık)

1.480.022.94 Genel gelir tutarı

Bu rapor oylanarak kabul edildikten sonra, Program ve Nizamname Komisyonu sözcüsü söz alarak yeni program ve nizamnamenin yalınlaştırılması sırasında oluşan bazı hataların giderilmesi için bilgi verdi. Ardından ülkenin çeşitli yörelerinden gelen tebrik telgrafları kurultaya arz edilerek oturuma son verildi.

13 Mayıs 1935'te açılan üçüncü oturumda ise Program ve Nizamname Komisyonu'nun şu raporu okundu:

Dördüncü Kongre

Program ve Nizamname Encümeni Mazbatası,

Kamutay Yüksek Başkanlığı'na

Dördüncü Kurultay'dan 9. V.1935 tarihinde gönderilen Cumhuriyet Halk Partisinin program ve nizamnamesi 10. V. 1935 tarihinde Şemseddin Günaltay'ın başkanlığı altında toplanan encümenimizde partinin genel kâtibi Recep Peker hazır olarak konuşuldu:

Programın ana özleri üzerinde Peker'in izahları dinlendikten sonra maddelere geçildi.

Programda bütün siyasal ve soysal ekonomik esaslar Türk devriminin özel benliğine uygun vasıflar çerçevesi içinde büyük bir dikkat ve kavrayışla yerleştirilmiştir. Çağımızda göz önünde tutulması ve yerine getirilmesi zarurî olan bütün ihtiyaçlara dokunulmuş, partinin umde olarak kabul ettiği şeylerin ulusun ruhunda ve yurdun içinde yerleşmesi için bütün kuvvetlerin hareketli ve işe sarılmaları esası kurulmuştur.

Programda bütün yurddaşları işine, toprağa bağlamak, ev sahibi yapmak, ekonomik alanda yurddaşların menfaatlerinde birlik, düzen, birbirleri aleyhine genişlemelere meydan vermemek gibi tedbirler alınmıştır. Bununla beraber işadamlarının hayat ve geçim yollarında uğrayabilecekleri zorlukların önüne geçmek, her yurddaşı üzerinde yaşadığı toprağın nimetlerinden faydalandırmak özleri geniş bir çerçeve içine yerleştirilmiştir. İlk tahsilin bütün halk arasında yayılıp kökleşmesi, halkın bedenî, sıhhî ve fikrî terbiyesinin bugünkü hayatın ve çağın icaplarına uygun bir mükemmeliyet ve ehemmiyetle büyütüp yetiştirilmesi programda başlı başına yer tutmuştur.

Parti Programında Gençlik ve Disiplin

Öte taraftan programımızda disiplin sıkı bir yer almıştır. Her zorlu işin başarılmasında muvaffakiyet temin eden şey disiplindir. Türkiye'nin şimdiyi kadar yendiği ve bundan sonra da yenmesi lâzım gelen işleri küçümsemek doğru değildir. Onların, büyük vasıflarla hazırlanacak birer mevcudiyet olduklarını hatırdan çıkaramayız. Onların toplanma, birleşme ve çalışmalarında disiplinin çok büyük yer ve rolü olduğunu önemle göz önünde bulundurmalıyız.

Fakat bunun yanında hiçbir kimseyi misal getirmeden nefsimi geri tutarak şunu da söylemek istiyorum: Türk gençliğini zekâsını kullanmadan itaat eder hale getirmek, bizim maksadımız dışındadır.

Biz partice inanıyoruz ki millî sermayelerin en büyüğü en değerlisi millî zekâdır. Ve o beslenmelidir. Millî zekâyı söndürüp öldürecek ve inanmadan, bilmeden beraberliğe yürüyecek bir varlık bugün için bir disiplin manzarası gösterir, fakat bu şekilde yürür gibi görünen bir varlığa günün birinde zorlu hadiselerin şiddetli tokmağı vurduğu zaman dıştan kuvvetli, millî varlık gibi görünen o topluluk, onun prensiplerini hazmetmediği, kafasını ona inandırmadığı, kalbini ona vermemiş olduğu için zorlu vaziyetler karşısında derhal dağılmaya çökmeye mahkûm olur.

Biz Türk gençliğini disiplinli bir gençlik halinde bulundurmalı fakat mânevî varlığını yükselterek ruhlarını en iyi icaplara göre beslemeliyiz. Herhangi bir güçlü darbe karşısında kafasını kullanmasını bilecek, teşebbüs alma, karar verme ve zorlukların üstüne varma gibi yüksek hassalarla onları zor vazifeler için yetiştireceğiz.

Recep Peker, 13 Mayıs 1935

Recep Peker'in Halkçılık Anlayışı

Biz halkçıyız. Bizim halkçılığımız anladığımız manadadır. Başka birçok yerlerde de popüler, popülist gibi adlar taşıyan halkçılık davasında birçok partiler vardır. Fakat bizim önemli bir vasfımız olan halkçılık onlarınki gibi bir klişeden ibaret değildir. Biz her yurttaşın elini yurttaş olarak sıkarken, beraber çalışırken, onda saygı ile tanımaya değer vasıflar görür ve her vatandaşı müsavî haklı, müsavî şerefli insan olarak tanırız ve imtiyaz davasında bulunmayan yurttaşlar kütlesini halktan ve halkçı olarak tanırız.

Biliyorsunuz eski programımızda halkçılık vasfı gayet ehemmiyet verdiğimiz bir noktadır. Bugünkü programımızda da yer alan bu nokta devletin vasıfları arasında yer alacaktır.

Türkiye'de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur.

Mıntıka menfaati, derebeylik, ağalık, aile cemaat imtiyazı fikirleri yoktur. Türkiye'de değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilir. Bir taraftan işçilerin çokluğu ve parti kuvvetine dayanan kuvvetle ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketlerine ve öte taraftan sermaye sahiplerinin, büyük iş sahiplerinin para ve varlık gücüne dayanarak işçilerinin haklarını çiğnemesine yol bırakmıyoruz. Binaenaleyh sınıf kavgası, tahakküm, imtiyaz zihniyetlerini kökünden silen bir zihniyet, memleketin zihniyetini tamamlayacaktır. Ancak bizim istediğimiz

ve anladığımız manada halkçı olmaktır ki milliyetçiliği en temiz ve saf bir değere çıkarır. Sade milliyetçilik Türk vatanının sınırı içinde, dil birliği, kültür birliği ile mazi hatıralarına ve gelecek zamanın emellerine bağlılıkla birleşme yapar. Fakat bu anlayışta birleşmemiş olsa, daha içinde, sınıf, imtiyaz çarpışmaları kaynayan yani halkçı bir duygu ile birleşmemiş olan bir ulus yığını, hak ve şerefte müsavî teklerden kurulmuş bir ulusal birlik kitlesi vücuda getiremez.

Ulus yığını bu saf duygularla halkçı olmalıdır ki halk yığınları ulusçuluğun yaptığı büyük kuvvetle birbirini seven, birbirine bağlanan büyük bir varlık teşkil edebilsin.

Recep Peker, 13 Mayıs 1935

Recep Peker'in Devletçilik Anlayışı

Ondan sonra arkadaşlar, biz devletçiyiz, fiili olarak hükümetçe de partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar "liberallik de serbest olsun" diyorlar.

Arkadaşlar, bunun ne demek olduğunu, davanın ehemmiyet ve değerini hepiniz anlarsınız. Liberal sistem demek bugün bu ulusun varlığında gözlerimizi kamaştıran, en büyük muvaffakiyet yollarını kapamak demektir.

Biz devletçi olmasaydık paramız bugünkü kıymeti temin edilebilir mi idi? Dış ticaret ve ödeme denkliğimiz sanayiin koruma altında doğması ve yaşaması mümkün olur mu idi? Biz devletçi olmasaydık memleket evlatlarının akıtılmış olan yüce kanları pahasına elde edilen Türk vatanında memleket malı yerine ecnebî malının serbestçe satışına yurt kapıları açık kalır, ecnebî malları Türk pazarlarını istilâ ederdi. Bir devletin düşman silâhından ve ordusunda mahfuz olması kâfi değildir; aynı zamanda millî pazarları ecnebî manüfaktürün istilâsından da mahfuz kılmak lâzımdır. Bugün rahat yaşıyoruz, yurt kurtulmuştur derken iç pazar ecnebî ürününün istilâsı altında mahvolmaya mahkûm bulundukça yarınımız için en derin yoksulluk ve felâketlerin varlığımızı saracağına şüphe etmemelidir.

Şu hâlde, devletçilik de bir parti vasfı olarak kalmamalı, devletin vasıfları arasında yerini almalıdır. Bunu bir söz değil içinde bulunduğumuz devrin bir hayat meselesi olarak kaydetmeliyiz.

Recep Peker 13 Mayıs 1935

Dördüncü Kurultay ve Recep Peker

Yeni Parti programının konuşulmasına başlanırken prensiplerin ana çizgilerini aydınlatmak üzere 13 Mayıs 1935 Kurultay toplantısında Recep Peker şu konuşmayı yapacaktı:

Parti programının hayattan alınışı

Arkadaşlarım,

Partimizin doğuşu ve ilerleyişi, yurdun kurtuluşuna ve yeni Türkiye Devleti'nin kuruluş ve ilerleyişine bitişik, onun içinde ve onunla beraber, yüce ve bütün yer yüzü için enteresan bir hayat hadisesidir. Bunun gibi ve bundan dolayı parti, bütün doktrin ve prensiplerinde, baştan bugüne kadar kurduğu ve kovaladığı yolları herhangi bir nazariyecilikten değil, hayattan, hayatın kendisinden ve bizi etraflayıp

kuşatan, kaplayan, özel ve genel şartların heyeti umumîyesinden alıp tespit etmiştir. Şimdi konuşulmak için yüce katınıza sunulan parti programı taslağı geçirdiğimiz dört yılın görgülerinden ve tecrübelerinden faydalanarak, günümüze ve ilerimize uygun bütün imkân ve şartlar göz önünde tutularak hazırlanmış ve yüce kurultay tarafından konuşulabilecek değerde olduğuna inanla, konuşmamıza, incelememize, çalışmamıza verilmiştir.

Programın hazırlanışında dış âlem

Bu hazırladığımız, yalnız kendimize, kendi yaşayış ve şartlarımıza göre de yapılmamıştır. Büyük bir ilgi ile acunun fikir, kültür, politika ve ekonomi alemi içindeki gidişi göz önünde tutularak kendi yollarımız kendimize göre çizilmiştir.

Bu eser partimiz gibi yüce ve ulusal bir varlık için dört yıllık hareket düsturu olacak kıymete getirilmek üzere bütün iç ve dış cereyanlar ve gidişler karşısındaki şartlara göre kendi halimize en uyan bir şey olduğu kanaatiyle kurultaya gönderilmiştir.

Konuşmadan önce prensiplerin aydınlatılmasındaki fayda

Arkadaşlar, bunu partinin yüce varlığı olan kurultayda iyiden iyiye inceleyip görüşebilmek ve ilerdeki dört yılın düsturlarını kuvvetçe ve değerce üstün kıymette tespit edebilmek için, arkadaşların daha önden hazırlığa esas olan ana fikirleri anlayıp kavramalarında faydalar vardır. Bunu ben yeni program encümende konuşulurken tecrübe ettim. Oradaki izahlarım maddeleri, kısımları müzakerede kolay anlaşmaya yardım etmiş oldu. Bu sebeple aynı vazifeyi aynı güdüşle katınızda da yapacağım.

Prensiplerin açıklığı ve aydınlığı

Arkadaşlarım, yeni taslakta da partinin ilk günlerinden beri bize değişmez yol olarak çizilmiş olan devrimcilik ana yoludur. Partinin ana prensiplerine sadakatimizi daha kuvvetle tekrarlıyoruz. Parti programımızda, sosyal bakımdan, ekonomik bakımdan, herhangi sağ ve sol telakkilere imkân bırakmayacak bir açıklık vermek için, yeni taslağın hazırlanmasında bilhassa dikkat gösterilmiştir. Yeni taslak, ilerideki dört yıl içinde partinin bir temel programı halini aldıktan sonra öyle sanıyoruz ki bu partiye bağlı olan her yurttaş kendisi için çizilmiş olan yolu, sağa sola ayrılık imkânını bulmaksızın, prensiplerimizi dümdüz yoldan kovalayacaktır. Ondan başka bizden olmayanlar da bizi daha iyi anlayacaklar, bizden başkalarına benzetiş yolunda söylenmiş, yazılmış yanlış fikirlerin tekrarlanmasına yeni programımız kabul olunduktan sonra hiç meydan kalmayacaktır.

Bizi bizden başkalarına benzetiş yolundaki herhangi bir söz ve yazı karşısında, biz de onlara daha açık ve aydınlık yolda cevap vermek için hazır bulunacağız.

Parti varlığının devlet varlığıyla bir ve beraber oluşu

Arkadaşlarım, yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet

Halk Partisi'nin varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır.

Esasta partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve laiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye Devleti'nin de vasıfları halini alıyor.

Kendi üzerinde derin konuşmalara mevzu olacak kadar ehemmiyetli görülmesi tabiî olan bu noktayı, bu kürsü konuşuşunun müsait bulunacağı çizgiler içinde aydınlatmak için mümkün olduğu kadar kısaca fikirlerimizi söylemeği faydalı bulmaktayım.

Cumhuriyetçilik

Arkadaşlar, biz cumhuriyetçiyiz. Bugünkü Türk Devleti bir cumhuriyettir.

Bunun üzerinde parti ve devletin yakınlaşması bakımından bir yenilik mevzubahis değildir. Çünkü Türk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda "Türkiye Devleti bir Cumhuriyet'tir" denmektedir. Ve bu kanunun bu hükmünden başka hükümleri, malum olan usullerle prosedürlerle değişebildiği halde, bu vasıf kanunda değişmez bir nokta olarak yazılıdır. Fakat kültürde, siyasada, ekonomide, bütün anlayış ve ileri gidişlerde, yeni Türkiye Devleti'nin fiili bir hal olarak esas tuttuğu diğer beş vasıf bugüne kadar devletin mevcudiyetinde bir kayıtla ifade edilmiş değildir.

Ulusçuluk

Arkadaşlar, ulusçuluk bir parti vasfı olarak kalsın, devlet kanununda, devlet vasıfları içinde yer almasın. Bu, ne doğru, ne hakikate ve ne de devletin varlığının müeyyidesiyle ana fikirleri ve ihtiyaçlarına uyar bir fikir değildir. Türkiye Cumhuriyeti olacak, fakat milliyetçi olmayabilir, yani arsıulusal cereyanlara Türkiye'nin kafası ve kapısı açık bulunabilir. Bu fikrin doğruluğunu kim kabul eder? Cumhuriyetçi olmayan bir Türkiye'nin varlığı nasıl tasavvur edilemez bir hal ise cumhuriyetçi de olsa milliyetçi olmayan bir Türkiye'nin şan ve şerefle ve aynı zamanda zorluklarla dolu istikbal yoluna gidişi de o kadar zayıf ve topal kalmaya mahkûmdur. Cumhuriyetsiz fakat milliyetçilik iddiasındaki bir Türkiye ne ise milliyetçi olmayan bir cumhuriyetçi Türkiye zihniyetini de onun gibi görmek en doğru bir düşünüş olur. İleri yaşayışımızın emniyeti için ulusçuluk vasfımız o kadar mühim ve o kadar üstündür.

Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki şimalden, cenuptan, doğudan, batıdan her taraftan, her çeşit rüzgârlar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafî bakımdan bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politika propagandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, Marksist, faşist, hilâfetçilik, ve beynelmilelcilik propagandaları ve buna benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmakladır ki bir başka ve zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin. Bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak için şimdiye kadar partinin ana vasıflarından biri olarak sayılan ulusçuluk kilidi ile Türkiye'nin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır.

Halkçılık

Biz halkçıyız. Bizim halkçılığımız anladığımız manadadır. Başka birçok yerlerde de popüler, popülist gibi adlar taşıyan halkçılık davasında birçok partiler vardır. Fakat bizim önemli bir vasfımız olan halkçılık onlarınki gibi bir klişeden ibaret değildir. Biz her yurttaşın elini yurttaş olarak sıkarken, beraber çalışırken, onda saygı ile tanımaya değer vasıflar görür ve her vatandaşı müsavî haklı, müsavî şerefli, insan olarak tanırız ve imtiyaz davasında bulunmayan yurttaşlar kütlesini halktan ve halkçı olarak tanırız.

Biliyorsunuz eski programımızda halkçılık vasfı gayet ehemmiyet verdiğimiz bir noktadır. Bugünkü programımızda da yer alan bu nokta devletin vasıfları arasında yer alacaktır.

Türkiye'de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur.

Mıntıka menfaati, derebeylik, ağalık, aile cemaat imtiyazı fikirleri yoktur. Türkiye'de değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilir. Bir taraftan işçilerin çokluğu ve parti kuvvetine dayanan kuvvetle ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketlerine ve öte taraftan sermaye sahiplerinin, büyük iş sahiplerinin para ve varlık gücüne dayanarak işçilerinin haklarını çiğnemesine yol bırakmıyoruz. Binaenaleyh sınıf kavgası, tahakküm, imtiyaz zihniyetlerini kökünden silen bir zihniyet, memleketin zihniyetini tamamlayacaktır. Ancak bizim istediğimiz ve anladığımız manada halkçı olmaktır ki milliyetçiliği en temiz ve saf bir değere çıkarır. Sade milliyetçilik Türk vatanının sınırı içinde, dil birliği, kültür birliği ile mazi hatıralarına ve gelecek zamanın emellerine bağlılıkla birleşme yapar. Fakat bu anlayışta birleşmemiş olsa, daha içinde, sınıf, imtiyaz çarpışmaları kaynayan yani halkçı bir duygu ile birleşmemiş olan bir ulus yığını hak ve şerefte müsavî teklerden kurulmuş bir ulusal birlik kitlesi vücuda getiremez.

Ulus yığını bu saf duygularla halkçı olmalıdır ki halk yığınları ulusçuluğun yaptığı büyük kuvvetle birbirini seven birbirine bağlanan büyük bir varlık teşkil edebilsin.

Devletçilik

Ondan sonra arkadaşlar, biz devletçiyiz, fiili olarak hükümetçe de partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar "liberallik de serbest olsun" diyorlar.

Arkadaşlar, bunun ne demek olduğunu, davanın ehemmiyet ve değerini hepiniz anlarsınız. Liberal sistem demek bugün bu ulusun varlığında gözlerimizi kamaştıran, en büyük muvaffakiyet yollarını kapamak demektir.

Biz devletçi olmasaydık paramız bugünkü kıymeti temin edilebilir mi idi? Dış ticaret ve ödeme denkliğimiz sanayiin koruma altında doğması ve yaşaması mümkün olur mu idi? Biz devletçi olmasaydık memleket evlatlarının akıtılmış olan yüce kanları pahasına elde edilen Türk vatanında memleket malı yerine ecnebî malının serbestçe satışına yurt kapıları açık kalır, ecnebî malları Türk pazarlarını istilâ ederdi. Bir devletin düşman silâhından ve ordusunda mahfuz olması kâfi değildir; aynı zamanda millî pazarları ecnebî manüfaktürün istilâsından da mahfuz kılmak lâzımdır. Bugün rahat yaşıyoruz, yurt kurtulmuştur derken iç pazar ecnebî ürününün istilâsı

altında mahvolmaya mahkûm bulundukça yarınımız için en derin yoksulluk ve felâketlerin varlığımızı saracağına şüphe etmemelidir.

Şu hâlde, devletçilik de bir parti vasfı olarak kalmamalı devletin vasıfları arasında yerini almalıdır. Bunu bir söz değil içinde bulunduğumuz devrin bir hayat meselesi olarak kaydetmeliyiz.

Laiklik ve Devrimcilik

Laiklik ve devrimcilik hakkında söz söylemeyi artık gereksiz bulurum. Çünkü bu iki mefhum olmayınca yeni devlet varlığının dayandığı iki dayanak direği kökünden yıkılmış olur. Her şeyimiz tamdır, düzenimiz yolundadır der de devletin tekâmül usulüyle ileri gitmesini muvafık bulacak olursak, ileri gitmek için bütün müşkülleri yenmek hususunda da bu suretle hareket edersek yalnız ileriyi değil, şimdiye kadar elde ettiğimiz bütün inkılâp neticelerini de tehlikeye düşürmüş oluruz. Bu anlayış devrim fikrinin anası olan kutsal heyecanı söndürür. Bu asırların biriktirdiği kokmuş fikirlerden mülhem karanlık yollara dönmekten ve dünyanın bugünkü ilerleyiş hızına ayak uydurmayı bırakarak dirlik ve adamlık savaşında yüzgeri etmekten başka bir şey değildir.

Şu hâlde partimiz yıllardan beri kendisine çizdiği ana vasfı devlete mal etmekle ulusun yaşama kudretini koruma yolunda en iyi ve en ileri bir kuvvet adımı daha atmış olacaktır.

Liberalizmin can çekişmesi

Arkadaşlar bu yoldaki fikir akışını tamamlamak için yardımcı olacak bazı şeyler daha söylemek isterim. Biliyorsunuz ki insanlık, ilkin feodal bir idare devri geçirdi. Yer yer şahsî arzuları tek adamın tahakkümlerini, tek ailenin kaprislerini tatmin edici yollardan devlet sistemleri uzun asırlar dünyada hüküm sürdü, insanlar bu esirlik devrinden çıkmak için ihtilâller yaptı.

Yer yer ihtilâl ateşleri yandı. Bütün bunların neticesinde insanlığa bir hür yaşama devri geldi. Ve feodal devlet tipi yıkıldı.

Onun yerine liberal devlet kuruldu. Liberal devlet acıklı esirlik devirlerinden çıkmış insanlığı bu hür yaşayış sarhoşluğunun tesiri altında bulundurduğu zamanlar liberalizm aldı yürüdü. Onun ana çizgileri olan haklarda hürriyetin ve çalışmada hürriyetin tatbik edilişleri zamanla derin suiistimallere uğradı.

Haklarda hürriyetin suiistimalî insanları yıkıp çürüten bir anarşi devrine götürdü. Herkes kendisini hür sanıyor, kendi varlığının hürriyetini sınırsız bir genişlikte kullanırken kendi öz varlığının yanında bütün tek varlıkların yekûnunu da korumak ödevinde bulunan devlet kudretinin masuniyetini hiç göz önüne almıyordu.

Herkes her şeyde hür tek tek olacaktı; hepsi bir tarafa çeken, hepsi birbirini yıpratan ve devleti düşüren fikirler, sözler yazılar sürüp gitti. Beşeriyet medenî kabiliyetlerin bol meyvalarını almaya imkân bulunca beraberlik yerine anarşinin tesiri altında uzun müddetler bocaladı durdu. Ekonomi alanında liberalizmin tatbikleri de daha az feci olmadı. Büyük sermayeli insanlar kullandıkları işçileri ve fabrika ürünle-

rini vücuda getirmek için muhtaç oldukları ilk maddeyi yetiştiren ve nihayet büyük istihsali temin eden koskoca müstahsil kitlesini baştan başa istismar ettiler. Bunun neticesinde bütün hakları çiğnenenler, liberalizmin yaptığı çatışmalardan doğan bu büyük nefret duyguları içinde karşı karşıya cepheler kurdular, boğuştular, insan yığınları ardı arası gelmeyen bir kavga içinde yaşadılar. Liberal devlet sinesinde her türlü zarar ve karışıklık ve kavga unsurları yaşamaya müsait bir zemin buldu. Çünkü herkes bir şey yaptı.

Arkadaşlar üzerinde daha çok durmaya değer bulmadığım bu mevzuu bitirmek için liberal devlet tipinin de bütün bu sebeplerle artık can çekişmekte olduğunu söylemeliyim.

Liberal devletten ulusal devlete

Feodal devlet battı, onun yerine gelen liberal devlet de kendi içinden tefessüh neticesinde dünyanın her yerinde çöküyor. Yerine çeşit çeşit devlet tipleri kuruluyor. Arkadaşlar, feodal devletten sonra gelen liberal devletin yıkılışı ulusal devletin doğuşu devrini getirmiştir. Ulusal devlet keyfi bir idare demek de değildir. Bizim anladığımız ulusal devlet, nizamlı bir idarede herkesin özel teşebbüsü demektir.

Birtakım insanlar "Liberal devlet çöküyor, onun yerine sınıf devleti geliyor" diyorlar: Biz "hayır" diyoruz. Liberal devlet yerine kurulacak olan sınıf devletinin, er geç mutlaka doğru yolu bulacağına ve muvaffakiyeti ancak ulusal devlet yoluna girmekle bulacaklarına kani bulunuyoruz.

Türk işçisi

Arkadaşlar, Türkiye'de ulusal endüstri ilerlemektedir. Devlet kendi yapıcılık kuvvetini her alanda göz kamaştıracak bir muvaffakiyetle tebarüz ettirmekte iken hususî teşebbüslere açık bulunan sahada da birçok işler her gün ileri gitmektedir.

Bütün bunların neticesinde memlekette geniş bir işçi sınıfı türemektedir. Endüstride açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerektir ki bu ileri gidişin tabiî neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları, arasında klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cephe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takip eden cereyanlar, ulusal Türk Devleti'nin değerli evlatlarından ve yurttaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfının zehirlemesine ön vermesin ve bu genç tabaka yurt için olduğu kadar kendileri için de felaket getiren yalnız duygularla zehirlenmesin.

Onun için yeni doğan bu işçi sınıfının patronlarla münasebatı noktasını bütün parti programının baştan aşağıya yazılışında ve anlaşılışında ruh olan ahenk, anlaşma, uyuşma haline irca ediyor. Aralarında uyuşma yolu yetmezse devletin koyacağı hakem yolu çatışmaları önleyecektir.

Programda Türkiye'de grev ve lokavt sınıf çarpışması yasak edilecektir.

İşçi ile işverenin münasebetlerinin tanzimi

Fakat bu yasak oluşun yanında, herhangi bir sermayedar fikrinin, kendisi kadar bu memleketin halkçılık zihniyetinden dolayı, bir evladı olan işçiyi, haksız yolda tazyik edememesini temin etmek de lâzımdır. Onun yanında bir işçi kitlesinin topluluğuna tesanüt kabiliyetine güvenerek devlet varlığında esas olan sanayi mevcudiyetini tahrip etmesine de müsait bulunmamak gerektir.

Tröstler ve karteller

Bunun için grev ve lokavtı yasak eden yeni programımız onun yanında işçi ile işverenin münasebetlerinde, anlaşmalarını esas olarak koyuyor. Şu hâlde acaba korporatif bir devlet düşüncesi mi hakimdir, fikri hatıra gelebilir. Bunu da karşılamak için programımızda bir önemli madde vardır. Onu hatırlatayım: Türkiye'de istismarcı yolda çalışacak tröstler ve karteller de yasak olacaktır. Bilirsiniz, nasıl Marksist sosyalist fikri bir ulusu içinde sınıf duygusu ile besleyerek parça parça çatışma saflarına ayırır, bir sınıfı öteki sınıf aleyhine uğraşan sürükleyici telkinler yaparsa, müstahsillerin aralarında birleşmeleri ve el ele vermeleri müstehlikler aleyhine ilk bakışta bariz görünmeyen fakat hakikatte zararlı olan bir başka çeşit sınıf mücadelesine yol açar.

Halbuki biz Türk varlığında bu müstahsiller müstehlikler çatışmasına da yer vermeyeceğiz. Her gün kendisine malîyet fiyatından kat kat fazla bir fiyat empoze edilmek vaziyetinde bulunan ve istismar edenlere karşı yüreği nefretle dolu bir müstehlik kitlesi meydana çıkmasının da önüne geçmeyi esaslı bir prensip tutmuş oluyoruz.

Arkadaşlar, Türkiye'de teklerin menfaati umumun menfaati sınırı içinde bulunacaktır. Bu sade bir edebiyat değildir. Bu bugünkü hayatta gerçekleştirilmesi gerek olan bir düsturun tam ifadesidir. Bugünkü dünya durumunda, genel varlığı düşkün olan bir devlet ve ulus içinde kendisini gerçekten o ulusa, o devlete bağlı sayan bir yurddaşın, ne kadar şahsî varlığı, ne kadar parası olursa olsun, kendi başına mesut olmasına imkân yoktur.

Teklerin menfaatı, umumun menfaatı sınırı içindedir

Arkadaşlar, bugün zenginlik de ferdî olmaktan çıkmıştır. En büyük varlık sahibi kazanmış olanların bile parası millî paranın durumuna bağlıdır. Şahsın parası devletin ve ulusun hakikî kuvvetine dayanmıyorsa, bu bir gece içinde mahvolabilir. Bir millet tehlike içinde iken herhangi hakikî bir vatandaşın, bu umumî tehlikeden masun kalmasına imkân yoktur. Ulusal bir tehlike herkese tesirini yapacaktır. Bunu anlayışı kıt olanlar için anlatıyorum. Yoksa sizin bu sözlere ihtiyacınız yoktur. Devrimizde başının bağlı olduğu ulusun umumî şartları düzgün gitmezken tek adamın ne huzur ve ne de şeref noktasından güler yüzlü olmasına imkân yoktur. Şu hâlde programda tek adam menfaatini umumî menfaatin sınırı içinde göstermekle bir hakikati ifade etmiş oluyorum.

Devletçiliğin tarifi

Arkadaşlar, yeni programda devletçiliğin tarifini açık bir hale koyuyoruz. Eski programdaki tarifte "Hususî teşebbüs serbesttir, devlet de iktisadî bakımdan istediği şeyleri yapmakta serbesttir" diyorduk. Sağımızda koyu liberal fikirdekiler ikinci cümleyi almadan diyorlar ki bana devlet karışmaz. Benden ne hesap sorabilir, ne beni kontrol edebilir. Ne yapacağım işin mahiyetini, ne kullanacağım ilk maddeyi, ne müstehlikten isteyeceğim fiyatı, ne kullandığım işçinin hakkını sorabilir.

Öte tarafta bir kızıl Marksist de her şeyi devletin yapacağını, hususî teşebbüse bir şey bırakılmayacağını ifade ediyor. Hakikat ne öyle, ne de böyledir. Bu noktayı yeni program aydınlatıyor. Bizim devletçiliğimizin hakikî manası "hususî teşebbüsün serbest olduğu" fakat umumî menfaatler noktasından gerek olan her ekonomik teşebbüste devletin yapıcılık saha ve salâhiyetini açık bulunduruyor. Devlet kendi yapacak ve kurulmasını teşvik ve himaye ettiği endüstriyi kontrol da edecektir. Biz hususî teşebbüs alanını da daha geniş bir hale getiriyoruz.

Hususî teşebbüsler

Arkadaşlar, Türkiye'de hususî teşebbüslere bırakılmış herhangi bir iş yalnız teşebbüsü alanların kabiliyetinden kuvvet alarak büyümüyor. Türkiye, gümrük kapılarını büyük duvarlarla örmüştür. Millî sanayii ilerletmek için her kolaylığı ve her imkânı temin etmiştir. Devlet bütün bu yardımlarla beslediği ulusal endüstrinin kontrolsüz çalışma ile ulusu istismar etmesine kayıtsız kalamaz. Türkiye'de ticaret serbestliğinin yanlış anlaşılmaması için de bir noktayı izah edeceğim.

Sermayenin normal çalışması

Programda ticaret serbestliği eskisi gibi kalıyor. Fakat sermaye normal çalışacaktır. Rasyonel istihsal için sermaye tekniğe istinat edecektir. Normal çalışmayan sermayenin himaye ve teşviki mevzubahis olmaz.

Kredi

Arkadaşlar, bu bahsi daha fazla uzatmadan kredi bahsine geçiyorum. Krediler için yeni programda mühim noktalar vardır. Tatbikat ilerledikçe toprak üründüsü ile beraber her küçük sanat sahibi, esnaf, balıkçı, süngerci her çalışma kolu kendisine normal şartlar içinde kredi bulabilecektir. Emlâk Bankası'nın şimdiki şekline de program dokunmuştur.

Mevcut dar sermayenin dar bir mıntıkada akar ve irad getirici binalara tahsisi yerine geniş mıntıkada yurttaşa yuva teminini gözetiyoruz. Büyük akar, depolar, apartmanlar sahiplerine kredi verilmeyerek yurttaşı yuvalamak üstün iş sayılacaktır

Yurddaşların yuvalandırılması

Arkadaşlar, programımızın zaten özünü söyledim. Parti hükümetinin kendisine önemli iş edindiği, Türk köylüsünü topraklandırmak işine de yeni programda yer veriyor. Bunun için hususî istimlâk kanunları yapılmasını göz önünde tutuyoruz.

Tabiidir ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da icap ederse diğer kanunlar gibi buna göre düzeltilecektir.

Çiftçinin topraklandırılması

Şimdiye kadar söylediklerimi birbirine ekleyip parti simasının bir cephesini gösteren işlere toptan bakınca ulusçu vasfımızın mükemmeliyeti yuva bağı ile toprak bağı ile aileci hüviyetimiz birden görünür. Türkiye'de yurddaş yuva sahibi olacak, ev sahibi olacak, Türk vatandaşı toprağına sahip olacak ve çiftçi topraklanacaktır.

Nihayet bütün bunların yekûnu olarak Türk ulusu toprağına, işine, yuvasına bağlı olarak her türlü zehirli rüzgârlardan ve zararlı dağıtıcı fikirlerden, telkinlerden korunmuş olacaktır.

Plânla ilerleyiş

Arkadaşlar, yeni program her şeyde plan ve program istiyor. Bilirsiniz ki bizim bir demiryolu programımız vardır. Zaman zaman bizim partimize, hükümetimize ve çalışmalarımıza hafif görüşlü bazı insanlar tarafından isnatlar yapıldı.

Bundan dört yıl evvel yazılı programımız yoktu, nizamname vardı. Ana prensiplerimiz kısaca orada yazılı idi. Biz her şeyden önce yazı, sonra iş değil, önce işi, sonra yazıyı tercih ettik. Demiryollarına başladık. Devlet bunu kendi varlığına esas edindi. O zaman şimdikinin yarısından az olan devlet bütçesinin üçte birini bu işlere veriyorduk. Bunu yaptığımız zaman bu iş programsız yapılıyor diyenleri biz dinledik. Sanayi kalkınmamız için vakit gelmişti. Önce bu iş için yapılmış olan aynı şikâyetler kulağımızdadır. Devlet ekonomisinde plan yoktur dediler. Arkadaşlar, plan gerçi yazılı çizili bir şeydir amma, büyük plan bütün bu ana fikirleri idare edenlerin ruhundaki kafasındaki büyük enerjinin, büyük anlayışın tekasüf etmiş heyeti mecmuasının halidir. Yazılı plânları beşeriyet çok görmüştür.

Büyük ana plan yazıda ve çizide değildir. Yeni Türkiye'nin kuruluşu ve doğuşu fikir olarak büyük dimağa düşüp orada yeni doğan bir yıldız gibi ilk parladığı günden beri Türkiye'de ne oldu ne oluyor, ne olacaksa bunun hepsi büyük eserin ana plânına, büyük bir anlayışlar ve heyecan ateşi içinde istikamet verişindedir. O plan bütün plânların ana plânıdır.

Hülâsa bu programda bu plan işini yazı tarafından da daha geniş bir hale getiriyoruz. Ekonomi gibi bayındırlık, kültür işlerimiz teşkilâtımız, halk terbiyesi teşekküllerimiz, hep plânlaştırılacaktır.

Ulusça teşkilâtlanma, halk terbiyesi işlerimiz de plânlanacaktır. Bütün bu işler görülebilen çizgiler halinde, hükümetin hepimizin müşterek kovalayışımızın kolaylaşması için vuzuhlu hale getirilecektir. Bu plânlanış içinde ekonomi alanında hususî teşebbüs, umumî teşebbüs hep ana çizginin içinde yer alacaktır.

Türkiye, politik bakımdan olduğu gibi ekonomik bakımdan da bir iş bütünlüğü arz edecek hale gelecektir. Yeni program bu birliği ve bu manayı hassaten tespit etmiştir.

Ulusun teşkilâtlanması

Arkadaşlar, devletin teşkilâtlanmasının yanında ulusça teşkilâtlanma bir ana fikirdir.

Devlet teşkilâtı büyük bir varlık ve kuvvettir. Bizim anlayışımıza göre egemenlik kaynağından kuvvetini aldığımız ve bunun da sade bir sözden ibaret olmadığına inandığımız ulusu, devlet teşkilâtının yanında onunla beraber, onun içinde, ona kuvvet olacak surette kıymetlendirmek için bu toplanışa ve bu birleşmeye ihtiyaç vardır.

Şimdi burada Türk gençliğinin yavaş yavaş ilerleyecek teşkilâtını göz önüne alıyoruz. Ve buna programda yer veriyoruz. Gençlik için okunacak maddelerde göreceksiniz ki yüksek bir gençlikten yurdun istediği yüksek vazifeleri programda, bunların teşkilâtına dokunan kısımlarda sayıyoruz.

Halk terbiyesi, gençliğin yetiştirilmesi

Klâsik mektep terbiyesinden başka halk yığınlarını geniş bir halk terbiyesine kavuşturmak için -göğsüm kabararak söylüyorum- Atatürk'ün bu yüce kürsüden övücü bir dille bahsettikleri halkevlerini halk terbiyesine esas olacak bir şekilde genişleteceğiz. Ayrıca gençliğin terbiye edilip yetiştirilmesine önem vereceğiz.

Arkadaşlar, gençlik terbiyesine, yığın terbiyesine dokunurken, halkı ve gençliği kafasını kullanmadan yat dediğimiz zaman yatar, kalk dediğimiz zaman kalkar sürüleşmiş bir yığın haline getirmek istemiyoruz.

Gençlik terbiyesinin ana şartları

Öte taraftan programımızda disiplin sıkı bir yer almıştır. Her zorlu işin başarılmasında muvaffakiyet temin eden şey disiplindir. Türkiye'nin şimdiye kadar yendiği ve bundan sonra da yenmesi lâzım gelen işleri küçümsemek doğru değildir. Onların, büyük vasıflarla hazırlanacak birer mevcudiyet olduklarını hatırdan çıkaramayız. Onların toplanma, birleşme ve çalışmalarında disiplinin çok büyük yer ve rolü olduğunu önemle göz önünde bulundurmalıyız.

Disiplin

Fakat bunun yanında hiçbir kimseyi misal getirmeden nefsimi geri tutarak şunu da söylemek istiyorum: Türk gençliğini zekâsını kullanmadan itaat eder hale getirmek, bizim maksadımız dışındadır.

Millî zekânın değeri

Biz partice inanıyoruz ki millî sermayelerin en büyüğü en değerlisi millî zekâdır. Ve o beslenmelidir. Millî zekâyı söndürüp öldürecek ve inanmadan, bilmeden beraberliğe yürüyecek bir varlık bugün için bir disiplin manzarası gösterir; fakat bu şekilde yürür gibi görünen bir varlığa günün birinde zorlu hadiselerin şiddetli tokmağı vurduğu zaman dıştan kuvvetli, millî varlık gibi görünen o topluluk, onun prensiplerini hazmetmediği, kafasını ona inandırmadığı, kalbini ona vermemiş ol-

duğu için zorlu vaziyetler karşısında derhal dağılmaya çökmeye mahkûm olur.

Biz Türk gençliğini disiplinli, bir gençlik halinde bulundurmalı; fakat mânevî varlığını yükselterek ruhlarını en iyi icaplara göre beslemeliyiz. Herhangi bir güçlü darbe karşısında kafasını kullanmasını bilecek, teşebbüs alma, karar verme ve zorlukların üstüne varma gibi yüksek hassalarla onları zor vazifeler için yetiştireceğiz.

İşçi ve esnaf

Türk işçisini ve esnafını da teşkilâtlandırmak programımızda yer almıştır. Bu teşkilâtlandırış bildiğimiz klasik işçi teşkilâtlanmasından başka üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist cereyanların verdiği yurtiçinde yurttaşa karşı mücadele yollarıyla değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağlayacağız. Türk işçileri bir kavga, bir ayrılık unsuru olmayacaklar; onlar ulusal Türk Devleti'nin bekasına, varlığına içten inanarak yardımcı bir destek olacaklardır.

Programda kültür işinde prensipli ve programlı çalışma hususî bir madde ile tespit edilmiştir. Yeni üniversitelerin açılması önem verilen bir nokta olarak kaydedilmiş; dil, tarih ve güzel sanat işleri kuvvetle izlendirilmiştir. İlk tahsil için yeni bir formül teklif edilmiştir.

Kültür işleri

Arkadaşlar, biliyorsunuz ki bu müşterek bir derttir. Bu, ulu Atatürk'ten bizlere kadar, halk yığınlarına kadar her Türkün bir gün önce kotarılmasını istediğimiz büyük meselelerden biridir. Dün gün doğuncaya kadar çalışan kurultay Dilek Encümeni de buna uzun zamanını hasretmiştir. İki milyona yakın çocuk okumak ihtiyacındadır. Bunun ancak dörtte birini okutacak çare ve vasıtamız bulunuyor. Şimdiki vasıtaları tabiî artırma yollarıyla hedefe gittiğimiz takdirde normal yoldan bu işin tam görülmesi için uzun yıllara ihtiyaç vardır ki buna hiçbir yurttaşın tahammülü olmadığı görülüyor.

Az zamanda çok okutmak

Bunun için Parti Umumî Reislik Divanı belki sizlerin de bulabileceğiniz, pratik bir çare olabilir düşüncesiyle Türk çocuklarını az zamanda mümkün olduğu kadar daha çok okutmak için bir formül teklif etmiş bulunuyor. Köy çocuklarını kısa zamanda okutacak bu tipten başka, normal ilk tahsil beş sene olacaktır. Maddesi okunduğu zaman bunun üzerine durulacaktır. Bundan şimdi uzun uzadıya bahsetmek lüzumsuzdur; o vakit lâzım olursa fikirlerimi arkadaşlara bildirmeyi vazife bilirim.

Demokrasi

Arkadaşlar, bütün bunlar düşünülüp ve konuşulurken, hatta şimdiden akislerini görüyorum. "Ya demokrasi ne oldu" diyenler var. "Pekâlâ devletçilik vasfı kabul olunacak, ulusal birlik, disiplin vesaire. Fakat demokrasi diye bir şey de vardı, bu nereye gidiyor" diyenler var. Bu mukadder suallere de buradan cevap vermezsem

sözlerimin eksik kalacağını tahmin ediyorum. Bundan dolayı kısaca izah için sizleri biraz daha rahatsız edeceğim.

Arkadaşlar, bilirsiniz, demokrasinin kısaca tarifi "halk tarafından halk için" dir. Halktan gelen seçim ile işbaşına geçenlerin çalışmaları halk için olmalıdır.

Yani bir adam kendiliğinden ben şuyum, buyum diye işbaşında bulunmayacaktır.

Onu, ulu varlık ulusu, vazifelik kılmalıdır. O da çalışırken kendi için değil, ailesi için değil, kendi ihtirası için değil, halk yığınının umumî menfaatleri hedefini gütmelidir.

Demokrasinin öz tarifi budur. Bu tarifi böylece aldıktan sonra şekilleri, usulleri, yolları tatbik edileceği yurdun ve ulusun karakterine, tabiatına, iklimine göre çeşitlenir. Bu usuller zaman zaman, yer yer, çeşit çeşit kullanılmış, bırakılmış, değişmiştir. Bizim siyasal yaşamamızda idarenin halk tarafından ve halk için oluşunu tebarüz ettirecek noktaları şöyle sıralayabilirim: Bir defa bizde, devlet varlığında "kuvvet birdir" yani "tevhid-i kuva, dediğimiz ana prensip hüküm sürer. O da ulustur.

Kuvvet birdir; Ulustadır

Her şey ulustadır. Ulus kendi adına bir kurultay seçer. Bu kurultay da içinden bir cumhurbaşkanı seçer. Cumhurbaşkanı iktidar mevkiine seçtiği hükümeti kurultaya arz eder. Hükümet ulusun karşısına, kendi adına çalışan kurultayın huzuruna çıkarak kendisini beğenilmeğe arz eder. Beğenilmezse bırakır gider bir başkası gelir. Bu şekil cali bir iş değildir. Bu, hakikat olarak böyledir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde daha sesi kulağımızda çınlayan hadiseler olmuştur. Kamutay kendi hükümetini kendinin kabul ettiği hükümetin uzuvlarını, murakabeden hangi an fariğ olmuştur: sade murakabe değil, Millet Meclisi vekilleri iskat etmiştir ve Divanı Âli'ye göndermiştir. Bunu yapmak kudreti bugünkü kurultaydaki şahısların her birinin ahlakında, karakterinde ve heyeti umumîyenin mehabetinde her an kendisini gösteren bir vazife olarak mevcuttur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi her sene belli günde davetsiz işbaşına gelir. Ancak kendi kararıyla yenilenir. Türkiye'de sade kurultay değil, her iş seçim iledir. Hususî cemiyetlerden bahsetmeyeceğim. Fakat köylerde, vilâyetlerde hususî idarelerde ve belediyelerde seçimle işbaşına gelirler. Bulundukları idareyi, kendi kendilerine tanzim ederler. Bunlar devletin resmî teşekkülleridir.

Parti hayatımızda da her iş seçimledir.

Bundan sonra demokrasi anlayışımızı gösterecek olan ve parti çalışmamızın mühim bir parçası olan dilekler bahsine geçmeyelim. Her yıl yurdumuzun dört köşesinde binlerce parti kongreleri toplanır, bütün ihtiyaçlar elenir alınan kararlar vazife başındaki resmî makamlar katında kovalanır. İsteklerin mümkün olanları yapılır veyahut yapılmamasının sebebi söylenir.

Ulusun devlet çalışmasına iştiraki

Arkadaşlar, bu ulusun arasız bir surette devlet çalışmasına iştiraki demektir. Yalnız bir şekil olarak değil, ben göğsümü gererek bu partinin genel kâtibi olmak

onörü ile söylerim ki dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir siyasal parti böyle bir çalışma yapmamıştır ve yapamaz.

Halk kürsüleri

Bizim bu cesaretimiz biri birimize inandığımızdandır, olgunluğumuzdandır.

Tuttuğumuz yolun iyiliğini bildiğimizdendir. Fakat nihayet partinin hükümetten, icra makamlarından beklediği şey, mümkün olanın yapılması ve yapılmıyorsa hakikaten yapmak imkânı ve takati olmadığının izahıdır. Yapılması mümkün olan her şeyin mutlaka yapılacağına inanıyoruz. Bu mekanizma her gün daha iyi işleyen bir hal alıyor. Kurultayda bakanların parti ile birlik çalışması ve dileklere verilen ehemmiyeti görüyorsunuz. Bundan daha demokratik manzaralar bulup göstermek kolay değildir. Dahası var. Hangi devlet, bilhassa bizim gibi çok yeni inkılâp yapmış olan bir devlet herhangi bir genel sevinç gününde yurdun her kasaba ve şehrinde, yüzlerce halk kürsüsü kurup da canı isteyen buraya gelsin düşüncelerini söylesin demeğe cesaret eder? Evet yüzlerce halk kürsüsü -adından Halk Fırkası'nın kürsüleri anlaşılmasın, tabiî siz böyle anlamayacaksınız, böyle anlaması ihtimalî için söylüyorum. Bu kürsülerde binlerce, on binlerce nutuk ve konferans verildi. Bu umumî tezahüre göre ulusumuzun fikirlerimizi anlamada ve bunlara inanmada uygunlaşmasını gösterir.

Arkadaşlar, bütün bunlar hakikaten derinden demokrasi tezahürleridir. Burada bir şeye daha dokunacağım:

Yeni programda seçim

Yeni programa göre de Türkiye'de intihap iki dereceli olacaktır. Biz saylav seçimini bir dereceli yapmak yolundaki samimî emelimizi bundan evvelki programda kaydetmiştik. Yeni programda yurdun genel şartlarına göre iki dereceli intihap sistemine devam edeceğimizi söylüyoruz. Günün haline göre seçici saylav namzedinin şahsı hakkında hiçbir fikir edinmiş değildir. Bir yurttaşı hiç tanımadığı, bilmediği ufuktan gelmiş bir ses üzerine, bir isim üzerine evet, hayır demeğe sevk ediş mi daha demokratiktir, yoksa şahsını tanıdığı ikinci kademede insanlar seçip de onlara "Biz size güveniyoruz, reyimizi veriyoruz, siz de adımıza olarak güvendiklerinize verin onlar Kamutay'a gitsin" demek mi daha iyidir?

Arkadaşlar, İsviçre'de referandum sistemi vardır. Millet toplanır ve kanuna reyini verir. Elbette demokrasinin en ileri tatbiki budur. Meselâ Fransa bunu niye yapmıyor? Elbette İsviçre'nin şartlarına uyan bu usulün Fransa'da tatbik imkânı bulunmuyor. Biz de kendi şartlarımıza göre bugün ondan bir fazla derece ile seçimi yapmak vaziyetinde bulunuyoruz.

Hayata uygunluk

Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit denilen bir icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana Dağı'nın üzerine portakal

ağacı dikilmez. Biz filan millet veyahut filan yerde böyle yapmışlar biz de aynını tatbik edelim diyenlerden değiliz. Biz memleketimize uygun olan ulus işine elvereni tatbik ederiz ve ulus işlerinde taklit ve dış görüşle beğendirme yerine hayata uygun yolları doğru buluyoruz.

Nizamnamedeki değişmelerin tecrübeleri

Şimdi yeni nizamnamede geçen bazı ufak tefek yeni şeylerden bahsediyorum: Programda olduğu gibi yeni nizamname değişmelerinde de geçen dört yılın tecrübelerinden çok faydalandık. Parti hesap murakabesi denen iş sistemlendirilmiştir. Merkezde tatbik ettiğimiz dıştan murakabe usulünü vilâyetlere de tatbik edeceğiz.

Parti hesaplarında titizlik

Arkadaşlar, bilirsiniz ki siyasal parti için hesap işi çok önemlidir. Bunu söylemekte ve ele almakta fayda vardır. Her şeyi iyi ediniz, politikada muvaffak olunuz. Fakat hesabınızda bir kuruş bozukluk varsa her işinizi fena görürler. Bu sebeple partide hesapları sıkı bir nizama almak çok yerindedir. Yeni nizamnamede bu yer almıştır.

Hükümetle temas

Arkadaşlar, dilekler tezkiresinin başında da tebarüz ettirdiğimiz gibi geçen dört yıl herhangi bir partinin kendi hükümeti ile teması işinde yapamayacağı derecede bir uygunluk ve övünülecek bir dille söyleme değer bir ahenk ve kaynaşma içinde geçmiştir. Bunu yavaş yavaş vilâyetlerdeki arkadaşlara da sindirmek önemli bir iştir. Onun için birkaç satırlık temas esası koyduk.

Sahibi partili gazeteler

Sahibi partide olan gazetelerin dikkat noktalarını çekecek hususları izah ettik. Burada cezaî inzibat maddeleri de göreceksiniz, günlük çalışmalara ait bazı ehemmiyetli noktaları da değiştirdik. Partiye giriş için takdim usullerini ve yeni partililerin bağlantılarını kuvvetlendirmeyi, parti saylavlarının meşguliyetlerini yeni nizamname daha dikkatle göz önüne alıyor.

Hasılı arkadaşlarım, bütün bunlarla her geçen yıldan sonra o geçen yılın görgüsü ile öndeki yıl için daha görgülü, daha tecrübeli, daha kuvvetli olmayı göz önünde tutan partimiz, tıpkı böyle çalışan hükümetimiz ve devletimizin yanında, dört yılın hadiseleri üzerinde tetkikler yaptıktan sonra vücuda getireceği eserle önümüzdeki dört yıl için daha çok değere çıkacaktır.

Ulusal birlik, en büyük kuvvettir

Arkadaşlar, ortada gözle görülmeyen ulusal bir kuvvet vardır. Bu gözle görülmez, elle tutulmaz, eni boyu ölçülmez bir şeydir. Fakat insanlığın medeni yaşayışında promotör olan, tutan, koruyan, alıp götüren, maddî ve mânevî her işte devletlere destek olan en büyük tılsım bu kuvvettedir. Bu ulusal birlik kuvvetidir. Biz bu kuvveti her gün biraz daha besleyeceğiz.

Teklerin menfaatı, umumun menfaatı sınırı içindedir.

Arkadaşlar, bugün zenginlik de ferdî olmaktan çıkmıştır. En büyük varlık sahibi kazanmış olanların bile parası millî paranın durumuna bağlıdır. Şahsın parası devletin ve ulusun hakikî kuvvetine dayanmıyorsa, bu bir gece içinde mahvolabilir. Bir millet tehlike içinde iken herhangi hakikî bir vatandaşın, bu umumî tehlikeden masun kalmasına imkân yoktur. Ulusal bir tehlike herkese tesirini yapacaktır. Bunu anlayışı kıt olanlar için anlatıyorum. Yoksa sizin bu sözlere ihtiyacınız yoktur. Devrimizde başının bağlı olduğu ulusun umumî şartları düzgün gitmezken tek adamın ne huzur ve ne de şeref noktasından güler yüzlü olmasına imkân yoktur. Şu hâlde programda tek adam menfaatini umumî menfaatin sınırı içinde göstermekle bir hakikati ifade etmiş oluyorum.

Recep Peker, 1935

Kurultay Üyeleri ve CHP Programı

Program Üzerine Görüşler

Recep Peker'in Dördüncü Kurultay'da CHP Programı üzerine yaptığı konuşmanın ardından kurultay üyeleri söz alarak görüşlerini açıklamışlardı. Dr. Muhtar Berker (İçel) programın derin bir kavrayış ve kamusal bir görüşle ve özenle hazırlandığını, ulusal varlığa en uygun şekilde olgunlaştırıldığını, eşsiz bir eser olduğunu, yurdun tüm gereksinmelerine yanıt verebileceğini, ulusu en kısa ve en doğru yoldan genliğe ulaştıracağını kaydediyordu.

Fuat Egemen (Antalya) "Bir vakitler çok ıstıraplı zamanlarımızda belki de yolumuzu şaşırdığımızı zannettikleri zamanlarda bize yol arayanlar vardı. 'Ey sevgili ülke sana yol nerede?' diyenler vardı. Biz yolu bulduk. Çok mesuduz ki o yolu bulduk. Bu yol Kemalizm yoludur, bu programdır. Biz o programla büyük yola varacağız. O yolda bulacağımız hedef büyük ecdadımızın tarihte gördüğümüz büyük şerefleridir ve biz yalnız oraya değil ondan daha ileriye varacağız. Çünkü ecdadımızın vardığı hedef geçmiş bir hedefti. Bizim ilerimizde nihayetsiz büyük bir istikbal yolu vardır" diyerek programı onayladığını belirtiyordu.

Konuşmalardan sonra programın maddelerine geçildi. Ardından, başkanlık kürsüsüne Genel Başkan Vekili İsmet İnönü geçti ve şunları söyledi:

Arkadaşlar, kurultayın mühim bir işi kalmıştır. O da nizamnameye göre, partinin Umumî İdare Heyeti'ni, seçmektir. Yeni nizamnameye göre, Umumî İdare Heyeti'nin üyeleri, 16 kişi olacaktır, Genel Başkanlık Divanı'nda Umumî İdare Heyeti'ni teşkil etmek üzere, 16 namzet seçtik. Bunları, muvafık görürseniz, şimdi reyinize arz edeceğim. Bu suretle nizamnameye göre, Umumî İdare Heyeti'nin teşekkülü tamam olur. İsimlerini birer birer söylüyorum; Recep Peker (genel sekreter-Kütahya) , Münir Akkaya (Giresun), Mümtaz Ökmen (Ankara) Muttalib Öker (Malatya), Esad Uras (Amasya), Cevdet Kerim İncedayı (Sinop), Nafi Kansu (Erzurum), Rahmi Apak (Tekirdağ), Hasan Ali Yücel (İzmir), Necib Ali Küçüka (Denizli), Hüsnü Çakır (İzmir), Ali Rıza Erten (Mardin), Dr. Fikri Tüzer (Erzurum), Salâh Yargı (Kocaeli), Tahsin Berk (Elâziz), Salâh Cimcoz (İstanbul).

Bu adaylar partinin, Umumî İdare Heyeti üyeliğine, oybirliği ile seçildiler. Seçimin ardından İsmet İnönü şu takrirleri okudu:

"Kurultay Başkanlığı'na,

1 - Açılış günü, yüce varlığı ile kurultayı şenlendiren, her şeyi yaratan ve yapan Atatürk'e izine candan ve yürekten bağlılığımızın karar altına alınmasını,

2 - Büyük yaratıcının değerli yapıcısı İsmet İnönü'ye ve kabinedeki arkadaşlarına,

3 - Partimizin birliği ve sevgili genel kâtibi R. Peker'e ve çalışkan İdare Heyeti arkadaşlarına,

4 - Kurultayımızın kıymetli reislerine ve kâtiplerine, kurultayın sevgi ve saygısının sunulmasına karar alınmasını teklif ediyoruz.

Kocaeli Delegeleri

Esad Demirsoy, Rifat Yüce, Kemal Öz,

Galib Doğancı, Ahmed Abasıyanık, Sedat Pek"

"Büyük Kurultay Başkanlığı'na,

Büyük Kurultay toplantısını bitirirken, Ulusumuzun Büyük Önderi, Partimizin Daimî ve Genel Başkanı Kamâl Atatürk'e, derin ve sarsılmaz sevgi ve saygılarımızı ve Kemalîzm prensiplerine içten ve özden bağlılığımızın Başkanlık tarafından sunulmasını dileriz.

Mümtaz Ökmen, İ. Akıncı İncedayı, Tahir Taner, Naşid Uluğ, Etem Kadri, Aydın Zati Yürüker, Fuad Ozan, Etem Yücel"

Her iki takririn de oybirliği ile kabul olunduğunu açıklayan İsmet İnönü ardından şu konuşmayı yaparak kurultayı kapattı.

İsmet İnönü'nün Kurultay Kapanış Konuşması
CHP Dördüncü Büyük Kurultayı'nda İsmet İnönü'nün Kapanış Söylevi

Yüce Kurultay'ın Sayın Üyeleri!

Büyük Kurultay'ın çalışması her bakımdan faydalı ve feyizli olmuştur. Geçmiş yılların işleri üzerindeki araştırmalarımız, bütün yurtta dikkati çekmekten geri kalmayacaktır. Büyük partinin devlet işlerini yakından gözettiğine ve Parti Hükümetinin yurt ve ulus için çalışmasının nasıl incelendiğine güzel örnekler verdiniz.

Gelecek yıllar için, Büyük Kurultay'ın verdiği yönergeler, çok değerlidir. Her şeyden önce, partinin programına koyduğumuz hükümler ulus ve ülke için yapıcı ve ilerletici etkilerini geniş ölçüde gösterecektir. İçeride ve dışarıda bir daha ve iyice anlaşılacaktır ki CH Partisi iyice kavranmış hareketli bir programı dölenle gütmektedir. Gerek devrim prensiplerinde, gerek devlet idaresinde bütün ulusu kucaklayan bir partinin, temel programının egemen olması, işlerin hem sağlamlığı, hem de bir anayolda şaşmadan ve şahıslarla ilgili olmayarak, durmayarak yürümesi için esas şarttır. Büyük Kurultay, programıyla, yurdun gelecek dört yıl içinde hangi ana yollarda yürüyeceğini göstermiştir. Bununla, parti hükümetleriniz için bir program bildiriğinin aynı zamanda verilmiş olduğunu söylemek isterim.

Büyük Kurultay'ın yurdun içerideki emniyetine verdiği önem ve bu yolda partinin devrimci anlamı bir daha meydana çıkıştır. Hükümetlerinizin, devrimci partimizin çok dikkatli ve çok dölenli vasfına uygun olarak hareket edeceklerine emin olabilirsiniz

Yurdun dışarı emniyeti için, büyük ilgi gösterdiniz. Büyük Kurultayın, yurdu korumak için, gerek olursa, vatanın canlı ve cansız bütün araçlarını ortaya atacağını bildirmesi, bunu bir temel yasa olarak programda açık söylemesi, vatanın her bu-

cağında beraberlik sesleriyle karşılandı. Vatan ve ulus aşkı partimizin başlıca varlığı olduğunun açıkça bilinmesi, dünyanın bu karışık zamanlarında Türkiye baysallığı için hayırlı bir gösteriştir. Büyük Kurultay ekonomi işleriyle özel bir dikkatle uğraştı. Ekonomik gelişmenin gelecek nüspet verimleri üzerinde kurultayın etkisi, mutlu bir surette duyulacaktır.

Dördüncü Büyük Kurultay, çalışmasına son verirken onun bütün üyeleri ulus yoluna hizmet için, tazelenmiş bir vazife aşkı ile ayrılıyorlar. Ulus sevgisini daha çok kazanmak için hepimiz feyizli bir yarış duygusu ile çalışacağız.

Ulu Önderimiz Atatürk'ün sevgileri, iyi dilekleri ve her zorluğa yetişen kurtarıcı ve yapıcı uyanıklığı, sizinle beraberdir.

CH Partisinin Dördüncü Büyük Kurultay'ı kapanmıştır.

Tüzükte Yer Alan Yenilikler (1935)

Genel merkez tarafından hazırlanan yeni tüzük tasarısı, programda olduğu gibi, Tüzük Komisyonu'nda geçerek Kurultay Genel Kuruluna sunuldu. Tüzüğün tümü üzerinde konuşmak için kimse söz almadı. Maddelerdeki görüşmeler de sınırlı kaldı. Tartışma parti Teşkilâtının hükümetle olan bağını sağlayan 96. Madde'de oldu. Diğer maddeler olduğu gibi kabul gördü.

Yeni tüzük bir dizi yenilikler getirmekteydi. Parti ile devlet mefhumlarının birbirleri ile olan ilişkileri tüzükte ayrı bir önem arz ediyordu. Bu tüzükte de eskisi gibi parti merkezinin sınırsız yetkisi gözlemleniyordu. Partiyi temsil ve yönetme yetkisi mutlak olarak genel başkanındı. Genel başkan bu yetkisini bizzat kendi seçeceği genel başkan vekiline bırakabilecekti.

Kurultayın diğer bir özelliği, çalışmaya başladığı ilk günden itibaren henüz o tarihte onaylanmamış olan 1935 tüzük hükümlerine göre başkanlık divanını kurmuş ve çalışmaya başlamış oluşuydu. Bu tür bir uygulama 1927 Kongresi'nde de yapılmıştı.

Partinin hükümetle sıkı ilişkisi, âdeta yetkilerin hükümete geçmekte olduğu kanısını uyandırıyordu. 64. Maddeye göre, bucak, ilçe ve il kongrelerine mahallin en büyük mülkiye âmirinin davet edilebileceği ve bu kimselerin konuşmalardan sonra, gerekirse açıklamada bulunacağı kabul edilmişti. 95. Maddeyle yepyeni bir hüküm getirilmişti. "Parti, kendi bağlarında doğan hükümet Teşkilâtı ile parti Teşkilâtını, birbirini tamamlayan bir birlik tanır" deniyordu. 96. Maddede ise bu birlikteliğin merkezde genel sekreter eliyle yapılabileceğini, illerde ise il başkanları ile valiler arasında olacağını hükme bağlıyordu. Ocak, bucak, ilçe ve il başkanlarının prensip itibariyle seçimle işbaşına gelmesi kabul edilmiş olmasına rağmen, 89. Madde ile gerek görülen yerlerde, genel idare kurulu kararı ve bakanlık divanının onayı ile il başkanlarının atama suretiyle işbaşına geçirilmesi esası kabul edilmişti.

Kurultayda hazırlanan tüzük bir esaslar ve ayrıca on bir kısımdan oluşuyordu. Toplam 152 madde ve bir geçici madde vardı. Esaslar kısmı 1931 Kongresi'nde kabul edilen tüzükle aynıydı. Eklenen bir madde ile partinin ana vasıflarını gösteren altı oklu bir bayra, bir rozet ve bir marş yer alıyordu. Bunlar talimatnamesine göre yapılır ve kullanılır deniyordu. Tabii tüzüğün dili de 1931'e oranla daha bir sadeleşmişti.

Birinci kısım Parti'ye kabul edilme şartlarını içeriyordu. İkinci kısımda Parti Teşkilâtı ele alınıyor, ve sırasıyla Genel Başkanlık, Genel Başkanlık Divanı, Kurultay ve Genel İdare Kurulu, il, ilçe, bucak, ocak kongreler ve idare kurulları, Parti grubu ve son olarak Parti Divanı kaydediliyordu. Üçüncü kısım merkez Teşkilâtından söz ediyordu. Bu kısımda dört başlık vardı. Genel başkan partinin yüksek idaresini elinde tutuyor ve partiyi temsil ediyordu. Yetkisini genel başkan vekiline ya da genel sekretere bırakabiliyordu. İkinci başlık genel ba-

kanlık Divanı'ydı. Genel bakan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan Genel Başkanlık Divanı partiyi ilgilendiren bütün iler için gerek gördüğü kararları veriyordu. Genel seçimlerde, seçimleri yönetiyor ve partinin milletvekili adaylarını tespit ve ilan ediyordu. Adayların seçiminde, Gurup İdare Kurulu'nun ve Genel İdare Kurulu'nun kanaatlerinden yararlanabiliyordu. Genel Başkanlık Divanı'nın vereceği kararlara, bütün partili üyeler kayıtsız ve şartsız itaat etmekle yükümlüydüler.

Üçüncü başlık Genel İdare Kurulu üyeleri içinden, genel başkan tarafından seçilen ve parti teşkilâtı ile yazışma ve parti ilerini takip eden genel sekreterdi.

Dördüncü başlık ise kurultay ve Genel İdare Kurulu'ydu. Kurultay dört yılda bir yapılacaktı. Konumalar zabıtla kayda geçecekti. İki kurultay arası yetkiyi taşımak üzere, on altı üyeden oluşan bir Genel İdare Kurulu kurultayda seçilecekti.

Ardından sırasıyla şu kısımlar yer alıyordu: Teşkilât ve kongreler kısmı; Ünükemte temas kısmı ve bu temasın ne suretle yapılacağını gösteren, tanzim edici maddeler; Cumhuriyet Halk Partisi Millet Meclisi Gurubu'nun çalışmalarıyla ilgili kısım; malî hükümler kısmı; inzibatî hükümler kısmı; partili gazetecilerin riayet edeceği hususlar; adaylık şartları (seçimlerde aday gösterme usulü); mahallî meclislerde parti grupları (İl başkanı bu grupların başkanı olarak görülüyordu).

Kurultay sona erdiği sırada Genel Başkan Vekili İsmet İnönü Başkanlık Divanı'na geçti ve Genel Başkanlık Divanı'nda Genel İdare Kurulu'nu teşkil etmek üzere seçilen on altı adayı kurultayın onayına sundu. Tabii bu on altı aday oy birliği ile seçilmiş oldular.

16 Mayıs 1935 günü saat 19.30'da kurultay sona ermiş oldu.

Aslında Dördüncü Kurultay'la Cumhuriyet Halk Partisi'nin fiilî iktidarı bir anlamda son bulmuş oluyordu. 1936'dan itibaren yeni bir evreye geçiliyordu. Ülke siyasetinde, ne yol gösterici ve ne de eleştirici bir unsur olarak kalacaktı. Oysa Serbest Fırka deneyimi ardından Trabzon'da yaptığı konuşmada Gazi "murakabeli bir rejim"den uzaklaşmanın sakıncalarını gündeme getirmiş, tek parti olarak CHP'nin aynı zamanda bir tür denetim işlevi göreceğini, halkın isteklerini yukarıya yansıtacağını kaydetmişti. Altı yıl sonra CHP bu işlevini de yitirmiş gözüküyordu. CHP artık hükümete ayak uydurmakla yükümlü, onun desteği ile yaşayan bir parti hüviyetine bürünmüştü.

Dördüncü Kurultay'da Partinin Prensipleri ve Kemalîzm

CHP'nin Dördüncü Kurultayı'nda kabul edilen programda partinin prensiplerinin tamamı "Kemalîzm" olarak tanımlanmış ve Kemalizmin dört esas ve altı ilkeden oluştuğu belirtilmişti. Dört esas: "Vatan", "Millet", "Devletin İdaresi" ve "Yurttaşın Siyasal ve Kamu Hakları"ydı. Altı ilke ise CHP'nin "cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı" bir parti olduğunu gösteriyordu.

Dördüncü Kurultay'dan bir yıl sonra siyasal yapı köklü bir dönüşüm geçirdi. 15 Haziran 1936'da Atatürk Genel Sekreter Recep Peker'i görevinden affetti. 18 Haziran 1936'da İnönü'nün imzasıyla yayımlanan genelgeyle parti-devlet birlikteliği kuruldu. İçişleri bakanı parti genel sekreteri ve valiler de il başkanı kabul edildi. 1937'de Altı Ok bir anayasa maddesi oldu ve kurultay sonrasında parti yönetimi ile devlet organlarının birleştirilmesi sağlanarak ülkede tek parti egemenliği tam anlamda yerleştirildi.

"Vahdet-i kuva" artık son kertesine ulaşıyordu. Partiye yepyeni bir cehre verilmek isteniyordu. Yetki giderek tepede toplanıyordu. Atatürk, parti ile hükümet, bir elden yönetildiği takdirde hükümet icraatının halk tarafından benimsenmesinin kolaylaşacağı ve engellerin aşılacağı kanısındaydı. Bundan böyle parti genel sekreterliğinin içişleri bakanı tarafından yürütülmesi uygun görüldü. İllerdeki parti reisliği görevini de o ilin valisi üstleniyordu. Parti Genel Başkan Vekili ve Hükümet Başkanı sıfatıyla İsmet İnönü yapılan bu değişiklikleri 18 Haziran 1936 tarihli genelgesiyle kamuoyuna açıkladı:

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasî ve içtimaî hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra; parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında, daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî bir beraberlik temin edilmesine, Genbaşkur'ca karar verilmiştir. Bu maksatla:

1 – Dahili vekili Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik vazifesi verilmiştir.

2 – Bütün vilâyetlerde, vilâyet parti bakanlığına, vilâyetin valisi memur edilmiştir.

3 – Umumî müfettişler, mıntıkaları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve Teşkilâtının da yüksek murakıp ve müfettişleridir.

4 – Vilâyetlerde, İlyönkurul'ca intihap edilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve mansup veya mahallince müntehap mebus bakanların, başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur.

5 – Bu beyannamenin icaplarını, parti genel sekreteri olmuş bulunan Dahiliye Vekili takip ve tanzim edecektir.

6 – Yukardaki maddeler, bütün parti teşkilâtına, vilâyetlere ve umumî müfettişliklere tebliğ olunmuştur."

Genelgede geçen "genbaşkur" terimi ile partinin 1927 Nizamnamesi'yle oluşturulan, en yüksek idare organı olan üç kişilik kurulu kastediyordu. Atatürk, İnönü ve Genel sekreter üçlüsünden oluşuyordu. "Genyönkurul" terimi Genel İdare Kurulunu, "İlyönkurul" ise il İdare Kurulu'na karşılık olarak kullanılıyordu.

Aynı tarihte, 18 Haziran günü Parti Genel Sekreterliğine, İçişleri Bakanı ve Muğla milletvekili Şükrü Kaya getirildi. CHP'nin o tarihteki hüviyeti için Anayasa Hukuku Ordinaryüs Profesörü Ali Fuat Başgil "kuvvet oligarşisi" tanımını kullanacaktı. CHP otoriter yapıdan totaliter yapıya mı kayıyordu?! Kafalarda bu soruya yanıt aranıyordu.

Devletle parti artık bütünleşmiş sayılabilirdi. Nitekim 13 Şubat 1937'de Anayasa'nın genel hükümlerinde değişiklik yapıldı ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin "cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık, lâiklik, milliyetçilik, devrimcilik" prensipleri Anayasa ilkelerine dönüştürüldü. 13 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla Anayasa'nın ikinci maddesi "Türkiye Devleti; Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir" şeklini aldı.

Anayasa'nın bu maddesi çok partili döneme geçildiğinde, yeni kurulan partiler için sorun oldu. En somut örneği 1945'te kurulan Demokrat Parti programında görüldü. CHP'nin rakibi olarak, onun program ve tüzüğünü eleştirmek durumunda olan Demokrat Parti, Anayasa'daki bu ilkeleri parti programı içerisine almak ve bu prensipleri açıklamak durumundaydı. Bu ilkelere kendi açısından anlam verebilmek için Parti epey zorlanmıştı. Kısaca yeni bir anayasa hazırlanıncaya kadar bütün partiler Anayasa hükmüne uymak zorunda kalmışlardı. Çok partili hayata geçtikten sonra kurulmuş olan tüm partiler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin prensiplerinin çerçevesi içinde kalmak gibi bir zorunluluk altına girmiş oluyorlardı. 1961 Anayasası'nda bile umumî prensipler kısmında, 1924 anayasasında olduğu gibi açık ifade edilmemekle birlikte, bu altı ilke birçok maddede lâfzen ve Anayasa'nın tamamında, ruhen yer almıştı.

Atatürk Cumhuriyet'in kuruluşunda Şevket Süreyya Aydemir'in tanımladığı gibi "Tek Adam"dı. İsmet İnönü ise yine Şevket Süreyya'ya göre "İkinci Adam"dı. Millî Mücadele yıllarından beri ülkenin bitmeyen sorunları ve engelleri karşısında bu iki adam birlikte mücadele vermişlerdi. Kader bu iki askerî biraraya getirmiş, Cumhuriyet'in inşasında uyum içerisinde çalışmalarını sağlamıştı. İnönü, Atatürk'ün inkılâplarına, kimi kez inanmasa da gönülden bağlı kalmış, Atatürk'ün karizmatik lider konumuna yükselmesinde başrolü oynamıştı. Ancak, son derece dürüst bir devlet adamı olan İnönü, zamanla nüfuz sahibi kimselerin suiistimallerine karşı duruşuyla hasımlar edinmişti. Bu hasılar çemberi içerisinde, Atatürk'ün bazı yakınları da vardı. Atatürk'ün meş'um hastalığı ilerledikçe bu çevre etkin bir konum kazandı. Atatürk, kendi başbakanı tarafından ikinci plana

itilmek istendiği vehmine kapıldı. On Dokuz Mayıs stadında bir maçı seyretmeye giden İnönü'ye yapılan sevgi gösterisi, fesat çevrelerini harekete geçidi. İnönü'nün, halkı Atatürk aleyhine tahrik ettiği şayiası çıktı. Hatta C.H.P. Grubunda İnönü, bu töhmet altında konuşmaya davet edildi ve kendini savunmak zorunda kaldı. Atatürk'ün hatalığı ilerledikçe durum daha bir vahamet kazandı.

İnönü'nün başbakanlıktan ayrılmasına neden olarak genellikle iki olay gösterildi. Bunlardan ilki "Nyon Meselesi"ydi. İspanya iç harbi sırasında Akdeniz'de baş gösteren korsanlık olaylarına karşı tedbir mahiyetinde Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya, Bulgaristan, Mısır, Romanya temsilcileri Ağustos 1937'de Nyon'da biraraya gelmişlerdi. Nyon anlaşmasının gerek görüşmeleri ve imzası sırasında, gerek bu anlaşmanın TBMM'de tasdiki münasebetiyle, anlaşmanın Türkiye'yi gereğinde silahlı bir müdahaleye zorlayacağı kaygısı nedeniyle Atatürk ile İnönü ihtilafa düşmüşlerdi. Yıllar sonra, Fatin Rüştü Zorlu, bu konuda şu beyanda bulunmuştu:

"... Nyon Anlaşması dolayısiyle Atatürk'le İnönü ihtilâfa düşmüştür. İnönü, Nyon Anlaşması neticesinde, memleketin bir harbe sürüklenmesinden endişe duyarak, bu sebepten, Atatürk'le ihtilâf haline gelmişti."

İnönü, aynı oturumda bu beyanı düzeltmiş, itilafın kendisi ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında olduğunu kaydetmişti.

İkinci uyuşmazlık sorunu "Bira Fabrikası Meselesi" idi. Ankara'da Gazi Orman Çiftliği'ndeki Bira Fabrikası'nın, Atatürk tarafından genişletilmesi konusundaki emir, Başbakan İnönü ile Atatürk arasında itilaf konusu olmuştu. İnönü bu genişletme işinin gereksiz masraf çıkaracağını bizzat Atatürk'e bildirmişti. Anılara göre, bir akşam sofrada, Atatürk'ün Tarım Bakanı Muhlis Erkmen'den şikayet ederek "Ziraat işlerimiz, keşmekeş haldedir. Esaslı bir ziraat politikasına ihtiyacımız muhakkaktır. Buna da bir çare bulmak lâzımdır" sözleri bakanın istifasını gerektirecek nitelikteydi. Buna sert bir cevap veren İnönü, kendisinin bu şekilde sofra başında fikri alınmadan emrivakiler karşısında bırakıldığından yakınması, Atatürk'ün safradan ayrılmasıyla sonuçlanmıştı.

Yıllar sonra CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran "Bira Fabrikası Meselesi"ne anılarında açıklık kazandırmıştı:

Çankaya Köşkü'nde, sofrada bulunmuş olanlardan dinlemek suretiyle, öğrendiğime göre, o gece de yine Atatürk, Orman Çiftliği'ndeki Bira Fabrikası işini ve bu fabrikaya rakip olarak çalışan İstanbul'daki Bomonti Fabrikası'nın kapatılması işini ileri atmış. Ve bunu âdeta bir karar şeklinde hükümete bildirmiştir.

İnönü, zaten buna benzer, kendi gıyabında kararı verilmiş, daha bazı meseleler yüzünden dolgun olduğu gibi hatta, bu bira fabrikası kararını da öğrenerek, kendisine tebliğini beklemekte ve bundan iğbirar duymakta olduğu için orada Atatürk'e, hiç beklenmedik şekilde sinirli ve sert cevaplar vermiştir.

Yine o gece, orada hazır bulunanların anlattıklarına göre, Atatürk vaziyeti kabil olduğu kadar serinkanlılıkla ve tahammülle karşılayarak meclisi dağıtmış ve hatta – daha evvel kararlaştırılmış bir program gereğince – ertesi günü, İnönü ile birlikte trenle İstanbul'a gitmiş. Fakat aynı zamanda, İnönü'yü de başbakanlıktan ayırma kararını vermiştir. Yalnız, İnönü'nün başbakanlıktan hemen ayrılmasından bazı mahzurlar doğabileceğini düşünen Atatürk, bir ihtiyat tedbiri olmak üzere ona iki aylık izin vermeyi, bu müddet zarfında da hem başvekil yapmayı tasarladığı İktisat Vekili Celâl Bayar'ı, başvekillikte işe alıştırmayı, hem de memleket efkârını böyle bir değişikliğe hazırlamayı münasip görmüş ve öyle yapmıştır."[64]

21 Eylül 1937 günlü Anadolu Ajansı şu tebliği yayımlayacaktı:

"Başvekil, Malatya Mebusu İsmet İnönü'ye, talep ve rızası üzerine Reisicumhur Atatürk tarafından, bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekâlet vekilliğine, İktisat Vekili Celâl Bayar tayin edilmiştir."

64 Hilmi Uran, Hatıralarım, s. 363.

Cumhuriyet Halk Fırkası Programı 1935

Ana fikirlerin, devrimin başına ve akışına bağı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur.

Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildirisinde ve 1931 Kamutay seçimi dolayısiyle çıkarılan bildiride [beyannamede] yer almıştır.

Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır.

Kemalîzm

Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalîzm prensipleridir.

Birinci Kısım

Esaslar

1 - Vatan, 2 - Ulus, 3 - Devletin esas kuramı, 4 - Kamusal haklar.

1. Vatan

Vatan; Türk ulusunun, eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerindeki eserleri ile bugün üstünde yaşadığı, siyasal sınırlarla çevrilmiş kutsal yurttur. Vatan hiçbir bağ ve şart altında ayrılık kabul etmez bir küldür.

2. Ulus

Ulus; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür.

3. Esas kuram

Devletin esas kuramı: Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir cumhuriyettir.

Kuvvet birdir, egemenlik ulusundur. Türk ulusunun yönetim şekli, "kuvvet birdir" esasına dayalıdır. Egemenlik birdir ve bağsız [kayıtsız], şartsız ulusundur. Egemenlik hakkını, ulus adına Kamutay kullanır. Törütgen ve yürütken yetkiler [yasama ve yürütme yetkileri] Kamutay'da toplanır. Kamutay törütüm yetkisini [kanun yapma yetkisini] , doğrudan doğruya kendi kullanır. Yürütüm yetkisini kendi arasından seçtiği Cumhurbaşkanı ile onun oranlayacağı hükümete bırakır. Türkiye'de hak yerleri [mahkemeler] bağımsızdır.

Parti, devlet şekillerinin en doğrusu bu olduğuna kanığdır [kanidir].

4. Kamusal haklar

Özgenlik [hürriyet], eşitlik, dokunulmazlık ve mülkiyet hakları:

A) Yuddaşların, ferdiğ ve sosyal özgenlik [hürriyet], eşitlik, dokunulmazlık ve mülkiyet haklarını barmak [korumak], partimizce başlıca esaslardandır. Bu haklar, devletin varlık ve otorite sınırı ile buçlanmıştır [kayıtlanmıştır]. Ferdî ve hükmî şahsiyetlerin kınavı [hakları], kamuğasıya [kamu haklarına] aykırı olmayacaktır.

Kanunlar bu esasa göre konacaktır.

Kadın erkek eşitliği seçimler

B) Parti, yuddaşlara hak ve ödev vermekte, kadın erkek ayırmaz.

C) Saylav [milletvekili] seçim kanunu, yenilenecektir. Yurdumuzun genel şartlarına göre, vatandaşı, yakından tanımakta olduğu ve inandığı şahısları ikinci seçmen olarak ayırmakta özgür bırakmaya ve saylav seçimini bu yönden yapmayı demokrasi gereğine en uygun buluruz.

İkinci Kısım

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ana Vasıfları

5. Cumhuriyet Halk Partisi; A) Cumhuriyetçi, B) Ulusçu, C) Halkçı, Ç) Devletçi, D) Laik, E) Devrimcidir.

Cumhuriyetçilik

A) Parti, ulus egemenliği ülküsünün en iyi ve en sağlam surette imsileyen [temsil eden] ve toplayan devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanığdır. Parti bu sarsılmaz kanaatle, Cumhuriyet'i her tehlikeye karşı, bütün araçlarla korur.

Ulusçuluk

B) Parti, ilerleme ve gelişme yolunda ve arsıulusal değetlerde [temaslarda] ve ilgilerde Türk sosyetesinin, çağdaş uluslarla yan yana ve bir uyumda yürümekle beraber, ikinci maddede izah olunduğu üzere, kendine özgü ıralarını [seciyelerini] ve erkin [müstakil] benliğini korumağı esas sayar.

Halkçılık

C) İrade ve egemenlik kaynağı ulustur. Bu irade ve egemenliğin, devletin yurddaşa ve yurddaşın devlete karşı olan ödev ve yükümlerini tamamiyle yerine getirmek için kullanılması, partinin başlıca prensiplerindendir. Kanun karşısında, saltık [mutlak] bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir klasa [sınıfa], hiçbir cemaate ayrılık tanımayan yurddaşları halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karışıt [mürekkep] değil, fakat, ferdî ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle, özgür ertik sahibleri [serbest meslek erbabı], endüstrieller, tecimerler [tüccarlar] ve işyarlar [memurlar] Türk ulusal kuramının [camiasının] başlıca çalışma örgenleridir [zümreleridir]. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve genliği [saadeti] için bir zorağdır [zorunludur]. Partimizin bu prensiple amaçladığı gaye, klas kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve asığlar [menfaatler] arasında, birbirlerini nakzetmeyecek [karşıt olmayacak] surette, ahenk tesis etmektir. Asığlar [menfaatler] kapasite ve çalışma derecesine göre olur.

Devletçilik

Ç) Özel kınav [mesai] ve çalışma esas olmakla beraber, imkân olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe [refaha] ve yurdu bayındırlığa eriştirmek için, genel ve yüksek asığların [menfaatlerin] gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti fiiliğ surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır.

Devletin ekonomi işleri ile ilgisi fiili surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişmelere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir.

Devletin, fiili olarak, hangi ekonomik işleri yapacağının bildirilmesi, ulusun genel ve yüksek asığlarına bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin, fiili olarak, kendi yapmağa karar verdiği iş, eğer, özel bir girişitin [teşebbüsün] elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü [hususî] bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişitin uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödeme şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz.

Laiklik

D) Parti, bütün kanunların, tüzüklerin ve usullerin yapılışında ve toplanışında, en son ilim ve teknik esasları ile asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir.

Din, bir vicdan işi olduğundan, parti, dini, dünya ve devlet işleri ile siyasadan ayrı tutmağı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar.

Devrimcilik

E) Parti, devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel [tedrici] ve evrimsel [tekamülcü] prensiple kendini bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak parti için esastır.

Üçüncü Kısım

Ekonomi

Tarım, endüstri, madenler, ormanlar, tecim [ticaret] ve bayındırlık işleri:

Kapital

6. Ekonomide hareketli kapital önemlidir.

Nomal kapitalin [normal sermayenin] tek kaynağı ulusal çalışma ve tutumdur. Bunun için çalışmayı arttırmak, ferd ile aile hayatında, devlet ve hükümetin genel ve özel bütün yönetgelerinde [idarelerde] tutum fikrini kökleştirmek, partinin başlıca prensiplerindendir.

Kredi

7. Kredi işlerine ihtiyaç derecesinde önem verilecektir. Kredilerde üremi [faizi], iskontoyu ucuzlatmak ve kredi işlerini kolaylaştırmak hedefimizdir.

Kredide güven

A) Parti, yurdda kredi güvenliğine büyük önem verir. Borç veren kurumlar, açmış oldukları kredilere karşı, gerçek ve sağlam inanca [teminat] istemek şartı ile kredi iş yapmak hevesinin hakiki iş adamlarına hasrolunabileceği kanaatindeyiz.

Çiftçi kredileri

B) Küçük çiftçilerin mevsimlik kredisi, tarım kredi kooperatiflerinden ve çiftlik sahiplerinin yıllık kredi ihtiyaçları ipotek karşılığı sağlanmalıdır.

C) Ürün ve hayvanlarla, çift yaraç [alet] ve makineleri karşılık tutularak kredi açılmak usulü konacaktır.

Ç) Yıllık çiftçi kredilerinin ödeme günü, ürünlerin, alıcı baskısı altında olmaksızın satılabileceği zamandan sonraya bırakılmalıdır.

Başka krediler

D) Madenciler, endüstri ve küçük zanaat sahipleri, esnaf, küçük tecimerler [sanatlar erbabı] balıkçı ve süngercilerin kredi ihtiyaçları karşılanacaktır.

E) Endüstri ve deniz ürünleri için, makine ve yaraç [alet] karşılığı kredi verilecektir.

Yurddaşların yuvalandırılması

Kredi fonsiye

F) Yurddaşları ev sahibi kılmak prensibini güden partimiz, bugünkü Emlâk Bankası'nın aslın dar kapitalini arttırmağı önemli tutmakla beraber, şimdilik, bankanın kapitalinden yeni yapılara verilen kısmın yalnız evlere hasrolunması fikrindedir. Banka, bu oturlardan başka, mülk ve gelir yapıları için kredi açmaz. Eskiden yapılmış olan taşıtsız mallar üzerine de, otrulardan [meskenlerden] başka, mülk ve gelir yapılmamak şartı ile kredi açılır. Elde bulunan kapitalin hizmeti ancak bu suretle ergemize [maksadımıza] uygun yoldan kapsalanmış olur. Öte taraftan daha ucuz ve uzun ödelli [vadeli] bir kredi fonsiye kipinin [tipinin] kurulmasını, en az zamanda gerçekleştirilmek lâzım gelen bir iş sayarız.

Tefecilikle savaş

8. Tefeciliğe karşı savaşta bulunmak partimizin prensiplerindendir.

Sigorta

9. Sigorta işi ile önemi dairesinde uğraşacağız.

Kooperatifler

10. Partimiz kooperatifçiliği ana prensiplerden sayar. Kredi kooperatifleri ile toprak ürünlerinin hakikî değerinden üretmenleri faydalandıracak olan satış kooperatiflerinin kurulmasına ve çoğaltılmasına önem vermekteyiz. Türkiye Tarım [Ziraat] Bankası, tarım kooperatiflerinin ana bankasıdır.

Tarım Bankası

11. Tarım Bankası'nı daha çok, çiftçi ve köylü ekonomisine yararlı bir hale getirmek ve onu, kanun esaslarına göre kontrol imkânını sağlayacak şekilde sahiplendirmek gayemizdir.

Dış tecimde denklik

12 . Ödeme dengesini düzeltmek ve bu yönden Türkiye'nin dış tecimini denk tutmak lâzımdır.

Endüstrinin korunması

13. Küçük ve büyük endüstri, ilk madde üretmenlerinin asığlarına [menfaatlerine] uygun olarak korunmalıdır.

İşin düzenlenmesi

14. Hiçbir ekonomik girişim , kamuğasıya [umumî menfaate] olduğu kadar, ulusal ve özel bütün kınavlar [çalışmaların] arasındaki uyuma da karşıt olamaz. İşverenlerle işçilerin çalışma birliğinde de bu uyum esastır. İş kanunu ile işçiler ve iş erenler arasındaki karşılıklı ilgiler [münasebetler] düzenlenecektir.

İşde uzlaşma

İş anlaşmazlıkları, uzlaşma yolu ile ve buna imkân olmazsa devletin kuracağı uzlaştırma araçlarının yargıçlığı ile kotarılır.

Grev, lokavt yasağı

Grev ve lukavt yasak olacaktır.

Ulusçu Türk işçilerinin hayat ve hakları ile bu esaslar içinde ilgileniriz.

Çıkarılacak iş kanunlarımız, bu esaslara uygun olacaktır.

Endüstride plân

15. Yurdu endüstirileştirmek için, devletin ve özel girişmelerin meydana getireceği kurumlar, bir ana programa uygun olacaktır. Devlet plânları, yurdu kısa bir zamanda ihtiyacı olan endüstrilerle cihazlamak gayesine göre yapılacaktır. Endüstrinin memleketin bazı köşelerinde toplanması yerine -kurulmaları ekonomik de olmak şartile- genişlikle yapılmasını göz önünde tutarız.

Fiyat kontrolü

Üretmenlerle yoğaltmanlar [tüketiciler] arasında çıkabilecek asığ kavgalarını önlemek için, Devlet, bütün endüstrilerde fiyat kontrol işlerini düzenleyecektir. Devlet fabrikaları için de ayrıca finansal ve teknik bir kontrol düzeni konacaktır. Kapitalinin çoğu veya tamamı Devletin olan endüstriyel kurumların finansal kontrolları, tecimel olan özlükleri [mahiyetleri] gereğine uygun surette düzenlenecektir. Rasyonel çalışmaya önem vereceğiz.

Tröst ve kartel yasağı

Yoğaltmanların [tüketicilerin] zararına fiyat birliği yapacak olan tröst ve kartellere izin verilmeyecektir. Rasyonelleştirme ergesi [amacı] ile yapılacak olanlar, bunun dışındadır.

Tecimin korunması

16. Memleketin gelişiminde bütün tecim kınavları [ticaret faaliyetleri] önemlidir. Nomal çalışan ve tekniğe dayanan kapıtal sahipleri korunacak ve kendilerine ön verilecektir.

Tecimde çıkat [ihracat] işleri

17. Çıkat işlerini önemli ulusal işlerden ve dış tecimin, düzenlenmesini en büyük ekonomi ödevlerinden sayarız. Tecimerlerin bu yoldaki kınavlarını [faaliyetlerini] verimli kılacağız. Ulusal ürünlerimizin sürümünü kolaylaştırmak, ünlerini barımak [şöhretlerini korumak], çıkatlarını sağlamak ve standartlaştırmak tedbirleri ile yakından ilgileneceğiz. Dış tecimini her gün artan dikkatle, piyasaların çeşitlerine uygun bir çıkat siyasası [ihracat siyaseti] bakımından çalıştırmak ve onu, devlet yardımı ile kuvvetlendirmek isteriz.

Dış tecimi ile uğraşanların, işlerini başarmak için ihtiyaç duydukları bilgileri verecek örgütlerimiz olacaktır.

Özgür - bölge

18. Gereğinde dış tecim transitlerinden devleti faydalandıracak olan özgür - bölge kurulmasını iyi bir iş sayarız.

Liman, rıhtım ve hamallık tarifeleri

19. Ulusal ekonomi gereklerine uydurulmak üzere; liman, rıhtım, iskele ve hamallık tarifeleri üstünde dikkatle durulacaktır.

Balıkçılık ve süngercilik

20. Balıkçılığa ve süngerciliğe önem vereceğiz. Balıkçılık endüstrisinin gelişimi için, hem üretmenlerin hem de halkın asığlarına [menfaatlerine] uygun olmayan balıkhane kipinin [tipinin]düzeltilmesi lüzumludur.

Konservecilik

21. Konserveciliğe ön vereceğiz.

Turizm

22. Turizmi, Türk yurdunu tanıtıp sevdirici ve Türkiye ekonomisine fayda verici bir konu sayarız.

Devlet işleri arasında ekonomi

23 . Ekonomik düşüncelerimizde, herhangi bakanlık ve oruna [makama] ilişkin, olan bütün devlet işlerinin, ulusal ekonomi bakımından, saltık [mutlak] kazançlı ve faydalı olması düsturunu genel olarak esas tutarız. Eskiden kalma kanunların ve usullerin zamanla, bu bakımdan düzeltilmesine önem veriyoruz.

Partimiz, çalışmada ekonomi işlerine bu önemi vermekle beraber, ekonomiyi, her biri ayrı önemde bulunan devlet işlerinin bir kolu tanır.

Taşıncılık

24. Kara, deniz, hava taşıncılığının düzenlenmesine ve gelişimine çalışacağız. Bu üç çeşid taşın araçlarının yurda tam değerinde fayda verebilmesi için işletme ve tarifelerinde birbirini tamamlayıcı ve birbirini kollayıcı bir uyum kurmağı, yurdun ekonomik ihtiyaçlarından sayarız. Devlet deniz işletmesini, geniş bir programla yürüteceğiz. Bu arada şilepçiliği de önemli görmekteyiz.

Su işleri

25. Ekonomik ergelerimize [maksatlarımıza] yetecek olan büyük su işi ülkümüzdür. Küçük su işlerimizi başarmak ilk hedeflerimizdendir.

Bayındırlık işleri

26. Bayındırlık işlerimiz, her şubesinde pratik ve verimli bir toplama programına göre kovalanacaktır. Büyük gürelme ve kuvvetlenme aracı olan demiryollarının yapılmasına devam edeceğiz.

Limanlarımızın yapılması her an göz önünde tuttuğumuz işlerdendir. İl şosaları üzerinde çalışmakla beraber, memleketi bağlayan iyi ve son tekniğe göre yapılacak köprülere ve şosa örülerine kavuşmak için, pratik bir program taplanacaktır. Şosa yapılarında demiryollarını da besleyecek dikel yönetler gözetilerek ekonomik düşünceye yer verileceği gibi, yurdun güvenlik ve savgası [müdafaası] düşüncesine de ayrıca dikkat edilecektir.

Posta, telgraf, telefon ve telsiz işleri

27. Posta, telgraf, telefon ve telsiz işlerini teknikçe üstün ve yurd ihtiyacına uygun bir düzene getireceğiz. Şehirler arası telefon bağlarını durmadan arttıracağız,

Buğday işleri

28. Toprak ürünlerimizin kemiyet ve keyfiyetçe başında gelen buğdayın fiyatını, değerinden aşağı düşürmemek, gerek üretmen, gerek yoğaltman zararına olabilecek fiyat değişimlerini önlemek için alınan tedbirleri daha genişletmek ve esaslandırmak, göz önünde tuttuğumuz konulardan biridir. Bunun için girişilen silo ve ambarlar işine devam edeceğiz. Yurd savgası [savunması] ve beklenmedik kurak tehlikeleri için, buğday stoku bulundurmak lüzumludur.

Toprak ürünlerimizi kipleştirme ve değerlendirme

29. Toprak ürünlerimizle yemişlerimizi çıkat tecimi [ihracat] için elverişli surette kipleştirmeğe [tipleştirmeye] ve iç endüstriye lâzım olan kemiyet ve vasıfta ilk maddeler yetiştirilmesine çok önem veririz. Bunun için tohum arıtımı, fidanlıklar ve aşı işleriyle sıkı bir surette uğraşacağız.

Tarım endüstrileri

30 . Tarım endüstrilerinin ilerlemesi baş işlerimizdendir.

Hayvan ve bitki hastalıklariyle savaş

31. Üretmenin emeğini korumak için, hayvan ve bitki hastalıkları ile savaşacağız.

Toprak, su, orman işleri ve yurdu elektrikleştirme

32. Toprağımızın zenginlikleri, su kuvvetlerimizi ve ormanlarımızı işletmek ve değerlendirmek, çalışmalarımız arasında başlıca yer alacaktır. Bütün memleketi elektrikleştirme girişimini, Türk vatanını ilerletecek konuların başında olanlardan sayarız. Bu türlü zenginliklerimizin hakîki kıymetlerini ve derecelerini belirtmek ve saptamak için araştırmalara devam edeceğiz. Bu girişimlere kapital kaynaklığı edecek bir finans kurumu meydana getirmek amacımızdır. Bu işler partinin devletçilik sıfatının başlıca taplanma [tatbik etme] konularıdır.

Hayvancılık

33. Hayvan çoğaltım ve yeğritimine [ıslâhına], hayvancılığa ön verilmesine [teşvikine], hayvan ürünü endüstrisinin ilerlemesine çalışılacaktır.

Çiftçiyi toprak sahibi yapmak

34. Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgü [mahsus] istimlâk kanunları çıkarmak lüzumludur.

Denizcilik

35. Yurdumuzun coğrafik durumu ve ulusumuzun soysal varlığı ve ödevi, yurttaşların sağlığı, spor, savga [savunma] ve genel ekonomi bakımlarından denizciliğe önem verilmesini ister. Parti, bütün devlet ve ulus işlerinde bunun göz önünde tutulması lüzumuna inanır.

Dördüncü Kısım

Finans

Denk bütçe, düzgün ödeme

36. Partimizce devamlı ve hakiki olarak bütçe denkliği fikri finansta esastır. Düzgün ödemeyi hazne için önemli iş saydığımız kadar, yurttaşın vergileri için de ana fikir olarak alırız.

Vergi kanunlarını iyileştirme ve uygunlaştırma

37. Vergi salnaklarını [matrahlarını] imkân olduğu kadar özürüt [hasılatı safiye] ve araçlı [vasıtalı] esaslara çevirmek hedefimiz olmakla beraber; vergi kanunlarımızı pratik ve tapama [tatbik] bakımından özenle ve ulusumuzun ödeme kapasitesini küçümsemeyen bir düşünüşle her gün daha iyileştirme ve uygunlaştırma yolundaki çalışmalara devam olunacaktır.

Gümrük tarifeleri

38. Gümrük tarife ve işlerini, ulusumuzun ekonomik asığlarına [menfaatlerine] daha uygun şekillere koymağa çalışmak, önediğimiz [önem verdiğimiz] işlerdendir.

Kaçakçılıkla savaş

39. Kaçakçılıkla savaşı, Türk haznesinin hakkını ve kuvvetini koruyan önemli bir konu sayarız.

Tekit yönetgeleri [İnhisarlar İdaresi]

40. Tekit yönetgelerini, devlet haznesi için gelir aracı olduğu kadar, üstünde çalıştıkları ürünlerimizin değerini korumak ödevlerinden dolayı, ulusal ekonomiye hizmet eden birer kurum olarak göz önünde tutarız.

Beşinci Kısım

Ulusal Eğitim

41. Ulusal eğitimde esas düsturlarımız şunlardır:

Yurttaşları okutup yetiştirmek

A) Eğitim siyasamızın temel taşı, bilimsizliği gidermektir. Kültür işinde, her gün daha çok çocuk ve yurttaş okutup yetiştirecek bir program güdülecektir.

Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaş

B) Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır.

Türk ulusunu, Kamutay'ı ve Türk Devleti'ni sayın tutmak ve tutturmak, bütün yurttaşlara bir ödev olarak aşılanacaktır.

Fikriğ ve bedeniğ gelişme ve ulusal ırа [seciye];

C) Fikriğ olduğu gibi, bedeniğ gelişmeye de önem vermek ve hele, ırayı ulusal derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere çıkarmak büyük gayedir.

Eğitim ve öğretimde hedef

Ç) Eğitim ve öğretimde güdülen usul; bilgiyi, yurttaşa, maddî hayatta başarı elde ettiren bir cihaz haline getirmektir.

Eğitimin sıfatları

D) Eğitim, her türlü urasadan [hurafeden], yad ve yabancı fikirden uzak, üstün, ulusal ve yurtçu olmalıdır.

Girişim kapasitesi düzen ve ahlâk

E) Her öğretim ve eğitim kurumunda talebenin girişim kapasitesini kırmamağa, sevgenlik [şefkat] ve okşayışla özen göstermekle beraber, onları hayatta kusurlu olmaktan korumak için, ciddî bir yasav [inzibat] ve düzene içten bir ahlâk anlayışına alıştırmak, önemli olduğu kanağatındayız.

Türk tarihi

F) Partimiz, vatandaşların, Türkün derin tarihini bilmesine üsnomal [fevkalade] bir önem verir. Bu bilgi Türkün kapasite ve enerjisini, nefsine güven duygularını ve ulusal varlığa zarar verecek bütün akımlara karşı sarsılmaz dayanımını besleyen kutsal bir evindir [cevherdir].

Türk dili

G) Türk dilinin ulusal, tükel [mükemmel] bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddî çalışmalara devam olunacaktır.

42. Okullar hakkında başlıca fikirlerimiz :

İlkokullar

A) Nomal ilköğrenim devri, beş yıldır. Şehirlerde, köylerde, yahud köyler bölgesinde durum ve ihtiyaca göre, ilkokullar, bir program altında arttırılacaktır. Köylerdeki okullarda sağlık, yaşayış ve içinde bulunduğu çeven [muhit] şartları ile ilgili olan tarım ve zanaat fikirleri verilecektir.

Köy okulları

B) Köy çocuklarımıza kısa zamanda pratik hayat için lüzumlu bilgiyi verebilecek üç veya dört sömesterli köy okulları açılacaktır. Bunların, çocukları yükseköğretim derecelerine hazırlayan ilkokullardan ayrı bir kip olarak kurulup arttırılması planlanacaktır. Bu kip köy okullarında, çocukların daha olgun yaşta okumağa başlamaları ve okumanın arasız devam etmesi ve bu işi devletin, askerlik borcu gibi, sıkı tutması lüzumludur.

Ertik [meslek] ve sanat okulları

C) Ertik ve sanat okulları ile sanat gece okulları memleketin ihtiyacına yetişecek kadar arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

Ortaokullar

D) Her il merkezinde ve ortaöğrenimi memlekete yaymak esası gözetilerek, gereken ilçe bölgelerinde ortaokul bulundurmak lüzumuna kaniiz ortaokullardan, uzak yerlerdeki yurd çocuklarının rahat ve güvenlikle faydalanmalarını sağlamak için, talebeyi geceleri para ile barındıracak örgütler meydana getirilmesine çalışılacaktır. Bu okullarda içinde bulundukları çevenlerle [muhitlerle] ilgili olan ertik [meslek] bilgilerin verilmesine özenilecektir.

Liseler

E) Liselerimizi, yükseköğrenime tam kapasiteli talebe yetiştirecek surette her bakımdan pekiştirip taplayacağız [tatbik edeceğiz].

Üniversiteler

F) Üniversite ve yüksekokullarımız kendilerinden beklenen sonuçları verebilecek tükelliğe [mükemmelliğe] çıkarılacaktır. Üniversitelerin sayısını arttırmak fikrindeyiz.

Yatı evleri

43. Az nüfuslu birkaç köyü okutacak nomal ilk okullarla, ayrı kipteki köy okulları için pratik yoldan yatı evleri kurdurulur ve korunur.

Güzel sanatlar

44. Güzel sanatlara, hele müziğe devrimin yüksek anlayışına uygun bir surette önem vereceğiz.

Müzeler ve eski eserler

45. Müzelerimizi zenginleştirecek kıymetteki tarih eserlerinin toplanmasına ve bu erge [maksat] ile kazılar yapılmasına önem verilecek ve eski eserlerin sınıflanmasına ve gerekenlerin bulundukları yerlerde iyi korunmasına özen gösterilecektir.

Kitap, yayın, kitapsaraylar

46. Kitap, yayın ve kitapsaray işleri parti için önemlidir. Şehirlerde kitapsaraylar, kent ve köylerde okuma ev ve odaları kurmak ve arttırmak isteriz.

Plânlı kültür ve eğitim

47. Kültür ve eğitim işlerimiz, bugünün ve yarının gösterdiği ve göstereceği ihtiyaçlara göre önden gören bir düzenle planlanacak ve bütün öğretim aşamaları ile zanaat ve ertık [meslek] ihtiyaçları bu plâna göre düzenlenecektir.

Yığını yetiştirme ve halkevleri

48. Klâsik okul yetiştirilmesi dışında, yığma, devamlı ve Türkiye'nin ilerleyiş yollarına uygun bir halk eğitimi vermeği önemli görürüz. Bu hizmet için çalışan halkevlerini devlet, imkân elverdiği kadar koruyacaktır.

Devrim müzesi

49. Parti, bir devrim müzesi kuracaktır. Bunu, halka devrim fikir ve duygularını aşılamak için etkin araç sayarız.

Gençlik örgütü ve spor

50. Türk gençliği, onu temiz bir ahlak, yüksek bir yurd ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır. Bütün Türk gençliğine şevk ve sıhhatlarını, nefes ve ulusa inanlarını besleyecek beden eğitimi verilecek ve gençlik, devrimi ve bütün erginlik şartları ile yurdu korumayı en üstün ödev tanıyan ve onları, bu ödev uğrunda bütün varlıklarını vermeğe hazır tanıtan bir düşünüşle yetiştirilecektir.

Bu ana eğitim tam sonuç vermesi için Türk gençliğinin, bir yandan, düşünme, karar verme ve girişim alma gibi yüksek başarının kuvvetlerini geliştirecek ve öte yandan, gençlik onu her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin etkisi altında çalıştırılacaktır.

Türkiye'de spor örgütü de bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir.

Yapılacak gençlik örgütünün üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve kurumlarla yukarıdaki gayelere göre, iş ve yönet birlikleri düzenlenecektir.

Yurdda beden ve devrim eğitimi ile spor işlerinde biteviyelik [yeknesaklık] göz önünde tutulacaktır.

Okullarda, devlet kurumlarında ve özel kurum ve fabrikalarda bulunanlar, yaşlarına göre, beden eğitimi ile uğraşmak yükümü altına alınacaktır. Spor ve beden eğitimi için lüzumu olan alan ve kurumlar meydana getirilecektir. Spor alanları için özel yönetgeler [idareler] ve şarlıklar [belediyeler] ilgilendirilecektir.

Radyo

51. Parti radyoyu ulusun kültür ve siyasal eğitimi için en değerli araçlardan sayar. Kuvvetli verici istasyonlar kuracağız. Almaçların [ahizelerin] kolay ve ucuz elde edilmesine çalışacağız.

Sinema

Sinemanın ulusa faydalı olmasını iş edineceğiz.

Opera ve tiyatro

52. Ulusal opera ve tiyatro önemli işlerimiz arasındadır.

Altıncı Kısım

Sosyal Hayat ve Kamusal Sıhhat

Aile

53. Türk sosyal hayatında aile esastır.

Nüfusu artırma

54. Nüfusumuzu arttırmak ve gelecek nesli sağlam ve gürbüz yetiştirmek her zaman dikkatle güdülecek işlerimizdendir.

Şehir, kent ve köylerimizin sıhhî şartları

55. Şehir ve kentlerimizle köylerimizin, sıhhi şartlarını ve köy evlerini iyileştirmek ve düzeltmek ve köylülerimizin sağlık bilgilerini yükseltmek için programla çalışacağız.

Çocuk bakımı

56. Partinin, çocuk hayatı ve analarının sıhhati ile derin ilgisi vardır. Bunun için çalışmalara aşağıdaki ana hatlar üstünde devam edeceğiz:

Doğumevleri

A) Doğumevlerini arttırmak, devletin hasta yurtlarında ayrıca doğum hizmetleri ayırtmak, parasız doğum yardımları sağlamak ve çocuk bakımı öğretmek için her öğretme aracından faydalanmakla beraber, ilmî ebe ve bakı kadınlarını çoğaltmak;

Süt damlaları, kreşler

B) Şehir ve kentlerde süt damlalarını, süt çocukları için bakım ve danışma evleri, kreşleri, öksüz yurtlarını çoğaltmak;

İşçi analar ve çocukları

C) İşçi olan yerlerde işçi anaları ve çocuklarını korumak.

Kimsesizler, ihtiyarlar, sakatlar

57. Kimsesiz çocuklar ve yardıma ihtiyacı olan ihtiyarlar ve sakatlar ulusun atağlığı ve koruyuculuğu altındadır.

İşçilerin sıhhatini koruma

58. İşçilerin ve ailelerinin sıhhî ve sosyal bakımdan ihtiyaçlarının sağlanması ile uğraşacağız; Hayatını çalışarak kazanmak yükümü altında bulunan kadınlar için iş bölgelerinde kreşler açmağa devam edeceğiz.

Sıhhat işleri

59. Sıhhat işlerinin Partimiz için ayral [müstena] bir önemi vardır. Bu yoldaki çalışmalar, genel ihtiyaç nisbetince ve devamlı bir surette genişletilecektir.

Bulaşık hastalıklar

60. Sıtma, verem, frengi, trahom gibi bulaşık hastalıklarla savaşa devam edeceğiz.

Yedinci Kısım

İç, Tüzel [Adlî] ve Dış Siyasa,

İşyarlar [Memurlar], Özgür Ertik [Serbest Meslek] Sahipleri

Ulusal düzen ve yasav [inzibat]

61. Bütün devrim sonuçlarını, yurttaşların tam güvenliğini ve ulusal düzen ve yasav iç ve tüze örgüt ve kanunları ile koruyan ve hiçbir hadise veya etki karşısında sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

Göçmenler

62 . Nüfusu arttırma prensibimizi toplarken, yurd dışından gelecek Türklere imkân olan her yardımı ve kolaylığı göstereceğiz.

Hakyerlerinin [mahkemelerin] kuruluşu

63. Tüzel siyasamızda hakyerlerinin kuruluşu kanunu, halkın ihtiyacına ve memleketin asığına [menfaatine] en uygun surette yapılacak ve tamamlanacaktır.

Dava usulleri

İnançlı olan, basit, pratik ve süratli dava usullerini genişleteceğiz.

Yüret ve bildirge

Yüret ve bildirge [icra ve tebliğ] işlerinde istenen sonuçları süratli ve kolay olarak sağlayacak tedbirler alacağız.

Tutak ve kapsıklar [mevkuflar ve mahkumlar]

Tutaklar ile kapsıkları ayırmağa ve hapsevlerini birer uslanma yeri haline getirmeğe çalışacağız.

Yurtta barış, dünyada barış

64. Yurtta barış ve dünyada barış, başlıca prensibimizdir.

İşyarlar

65. Ulusun yüksek asığını [menfaatini] her vakit göz önünde tutarak bütün dikkatleri ile hayatlarını hizmetlerine hasreden işyarlar, her türlü baysallık ve genliğe [huzur ve refaha] değer kazanırlar.

Cemiyetler

66. Türkiye'de cins ve klas fikirlerini yayma ve klas kavgası ergesi [maksadı] ile cemiyet kurulmayacaktır. Devlet, özel yönetgeler ve şarbaylıklarla devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı aylık ve aktı [ücret] alanlar bulundukları işin sıfat ve özlüğü ile cemiyet kuramazlar.

Talebe cemiyetleri

67. Talebe cemiyetleri adını taşıyan kurumlar, hiçbir suretle siyasa ile uğraşamazlar ve hiçbir suretle bulundukları okulun, fakülte ve enstitüsünün yönetgesine [idaresine] karşı herhangi bir harekette bulunamazlar.

İşçi ve esnafın örgütlenmesi

68. Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programının çerçevesi içinde örgütlenmeyi iş edineceğiz.

Kurulamayacak cemiyetler

69. Arsıulusal ergelerle [maksatlarla] cemiyet yapılmayacağı gibi, kökü yurd dışında olan cemiyetler kurmak da yasak olacaktır.

Uluslar arasında beraberlik yapmakta devletin fayda göreceği ergelerle [maksatlarla] cemiyet kurmak veya kurulu olanların şubelerini açmak için Bakanlar Kurulu'nun kararı lüzumludur.

Özgür ertik [serbest meslek] sahipleri

70. İşyar olmayan özgür ertik sahiplerinin ulusal Türk varlığı için lüzumlu ve faydalı olan hizmetlerine, parti değer verir. Kapasite ve hizmetlerinin karşılığını görmeleri için, çalışmalarını kolaylaştırmak ödevlerimizdendir.

Köy ve köylüye önem

Yeni Türkiye'nin hayatında, köyü, her bakımdan önemli sayarız. Köylünün sıhhati, güler yüzlülüğü, kültür ve devrim anlayışında değerli ve ekonomik alanda varlıklı olması, bütün çalışma kollarımız için önemli bir iş olarak göz önünde tutulacaktır.

Sekizinci Kısım

Vatan Savgası [Müdafaası]

Cumhuriyet ordusu

72. Vatan savgası, ulusal ödevlerin en kutlusudur. Gereğinde, bu uğurda yurdun canlı cansız bütün varlıklarını ve kuvvet araçlarını kullanmağı esas tutarız. Parti askerliğin bütün vatandaşlara ayrasız [istisnasız] toplanması esasını onamıştır. Türk ordusu her türlü siyasal düşünce ve etkilerin üstündedir. Ordunun kendisine verilen yüksek ödevi her vakit başarabilecek erkte [güçte] ve son teknik araçlarla cihazlanmış olmasına özen veririz.

73. Devletin yüksek kuramının [bünyesinin] sarsılmaz temeli olan ve ulusal ülküyü, ulusal varlığı ve devrimi kollayan ve koruyan Cumhuriyet ordusunun ve onun özverili ve kıymetli izdeşlerinin [mensuplarının], her vakit sayın [hürmet] ve şerefli tutulmasına özen gösteririz.

Parti-Devlet Bütünleşmesi (1936)

Anadolu Ajansı, 15 Haziran 1936'da CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in görevinden alındığı ve bu görevi İnönü'nün üstlendiğini duyurdu. Bunun üzerine Recep Peker şu bildiriyi yayımladı:

Her işte en doğruyu ve en iyiyi yapan Büyük Şefimiz Atatürk beni parti genel sekreterliği ödevinden affettiler. Ellerimizde onun emanet olarak tuttuğumuz vazifenin şekli ne olursa olsun, hepimiz için en büyük şeref son nefese kadar Kemalîzmin eserinin sadık hizmetkârları kalmaktır. Bu ayrılış anında sizlere uzattığım elin, vazife arkadaşlarım için yüreğimde yaşayan derin sevgi duygularının sıcağı ile meşbu olduğuna inanınız.

Hasan Saka (Asbaşkan) ve Şükrü Gökberk grup idare heyetine girmişlerdir. (Saffet Arıkan ve Fuat Umay gözükmüyor) Recep Peker 1 Mayıs 1938'de Genyönkurul üyeliğinden istifa etmiştir

Başvekil ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet İnönü ise 18 Haziran'da şu bildiriyi yayımladı:

Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasî ve içtimaî hayatında güttüğü yüksek maksadların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak ve hazırlamak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkur'ca karar verilmiştir.

Bu maksadla :

1- Dahiliye vekili Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik vazifesi verilmiştir.

2- Bütün vilâyetlerde vilâyet parti başkanlığına vilâyetin valisi memur kılınmıştır.

3- Umumî müfettişler, mıntakaları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi darti faaliyet ve teşkilâtının da yüksek murakıb ve müfettişidirler.

4- Vilâyetlerde İlyönkurul'ca intihab edilmiş bulunan başkanlar üye durumunu almış ve mansub veya mahallince müntehab mebus başkanların başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur.

5- Bu beyannamenin icablarını parti genel sekreteri olmuş bulunan dahiliye vekili takib ve tanzim edecektir.

6- Yukarıdaki maddeler bütün parti teşkilâtına, vilâyetlere ve umumî müfettişliklere tebliğ olunmuştur.

Bu duyurunun ardından 23 Haziran 1936 tarihinde Başbakan ve Parti Umumî Reis Vekili İsmet İnönü'nün başkanlığı altında Ankara Parti Kurağında Amasya, Ankara, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Gazi Anteb, İçel, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Maraş, Niğde, Ordu, Samsun, Seyhan, Sinob, Sivas, Tokad, Yozgad, Zonguldak valileri bakanlar ve Genyönkurul üyelerinin katılımı ile bir toplantı yapıldı.

Toplantıda; başbakan, son alınan kararın gerekçeleri hakkında bir söylev verdi, valilere yeni ödevlerinin önemini hatırlattı ve kendilerine başarılar dileyerek bakanlarla toplantıdan ayrıldı.

Daha sonra, İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın başkanlığında iki saat devam eden bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda parti işleri ve vilâyetlerin genel hizmetleri görüşüldü ve toplantı sonunda valiler kendilerine verilen yeni ödevden, kendilerine gösterilen güvenden dolayı minnet ve tazimlerinin Büyük Şefe arzını İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'dan rica ettiler.

Ege Bölgesi'ndeki aynı toplantı, 25 Haziran 1936'da, İzmir'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurağı'nda Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Denizli, İzmir, İsparta, Manisa, Muğla ilbayları ve Genyönkurul üyeleri ve İzmir'e gelen saylavlardan Salâh Cimcoz, Mümtaz Ökmen, Rıza Erten, Hüsnü Çakır, Hasan Âli Yücel ve Cevdet Kerim İncedayı'nın ve İzmir ilyönkurul üyelerinin katılımı ile yapıldı. İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, İnönü'nün Ankara'da toplanan ilbaylara yaptığı yeni değişiklik hakkındaki açıklamalarına dayanarak gerekli açıklamalarda bulundu. Şükrü Kaya, 1 Temmuz 1936'da İstanbul'da, 3 Temmuz'da Edirne'de, 6 Temmuz'da Bursa'da bu tür toplantıları sürdürdü.

CHF yöneticileri; partinin amaçlarına ulaşmasını kolaylaştırabilmek, parti ile hükümet ilişkilerini daha da canlandırabilmek, yurttaşların ulus ve ülke sorunları hakkında ortaya koyacakları görüşlere tanıklık etmek, il kongrelerine dilekler sunulurken partili üyelerinin görüşlerini daha özgürce ortaya koymalarına yardımcı olmak, tüzük hükümleri gereğince yapılacak seçimlerin serbest olmasını sağlayabilmek için il kongrelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin de bulunmasını yararlı gördü. Toplumla daha iyi diyalog kurabilmek amacıyla merkezde yeni bir örgütlenme modeli benimseyen CHP, bu durumu şöyle açıkladı:

Hükümet ve parti beraberliğinin verimli neticelerini daha geniş bir ölçüde semereli kılmak ve parti teşkilâtının bu yenilik dolayısile aldığı şekil ve hemmiyete merkez teşkilâtının tam uyarlığını temin etmek için Cumhuriyet Halk Partisi Genyönkurulu'nun çalışma tarzında, şimdiye kadar edinilen tecrübe ve tetkiklerden de faydalanılarak, değişiklikler yapılmıştır. Aşağıda tafsilâtı yazılmış olan bu yeni iş bolümü Genyönkurul'un dünkü toplantısında görüşülüp onaylanmıştır.

Parti tüzüğünün 44. maddesine göre de Genyönkurulu iş bolümü yapmış ve bu durum Genyönkurul'un 16 Şubat 1938 tarih ve 4/164 numaralı toplantısında genel sekreter tarafından üyelere bildirilmişti. Buna göre merkezde şu bürolar oluşturulmuştur:

I. Büro - Merkez Bürosu

(M. Akkaya ve Demirel)

1 - A) Yarüye vazifesi (M. 44 son fıkra),

B) Muhaberat,

C) Müracaat.

2 - A) Hukuk işleri (Partinin iç çalışına işlerine müteallik),

B) Türkocakları tasfiye işlerini takib ve neticelemek.

3 - Muhasebe ve emlâk işleri.

II. Büro - Parti İşleri Bürosu

(Mümtaz Ökmen)

1- A) Teşkilât (Teşkilâtın tüzük hükümleri dairesinde çalışmasını temin),

B) Kongreler ve büyük kurultay (hazırlamak, takib etmek ve sonuçlamak),

C) Seçimler (Parti iç ve dış seçimleri),

D) Ecnebî partileri tedkik, takib ve icabında degette bulunmak.

2 - A) Teftiş (Partinin halkevlerinin, bağlı kurumların),

B) Örgütlerce tüzük ve program hükümlerinin tatbikatını kovalamak.

3 -A) Program ve programın ihtiyaç ve gayelere göre tedkiki ve projeler ihzarı,

B) Gelecek kongreye teklif için program ve tüzükte değişikliği icab ettiren noktalar varsa meşgul olmak ve notlar almak.

III. Büro

(Esad Uras)

1- Partiye bağlı olan ve olmayan, teşekküller işlerile meşgul olmak.

2 - A) Memleket içindeki ecnebî teşekküller, salonlar ve kulübler işleri,

B) Azlıklar ve başka uruklar işleri,

C) Memleket içinde devrime muhalif ve mugayir cereyanlar,

D) Yurd içine giren ve zarar verecek olan fikir cereyanlarını takib ve karşı tedbirleri almak,

E) Dünyada mevcud bulunan yeni cereyan, rejim ve mezhebleri tedkik etmek ve yurddaşlara kendi vasıtalarımızla ve tahlillerimizle yayıp anlatmak.

3 -Dilekler ve dilekçelerin takibi.

IV. Büro - Halkevleri, Kültür Bürosu

(N. Kansu)

1 -A) Talimatına göre halkevlerinin faaliyetlerini tanzim ve idare etmek ve inkişaf ettirmek,

B) İcab eden yerlerde yeniden halkevleri açmak için hazırlık yapmak ve açmak,

C) Küçük yerlerde ve köylerde halk okuma odaları açmak ve bunları manen beslemek.

2 - A) Halkevlerinde ve halk meydanlarında halk kürsüleri kurmak ve halk hatibleri yetiştirmek,

B) Ulusal kültür ve ilim hareketleri işile meşgul olmak ve bu konularda konferanslar tertib etmek,

C) Programa mevzu umumî kültür ve okutma işlerini oldurmakla meşgul olmak,

V. Büro - Yayın Bürosu (Neşriyat)

(C. Kerim Incedayı)

1 - A) Parti program ve prensiplerini yaymak,

B) Bu prensipler içinde çalışan Cumhuriyet kurumlarının işlerini (her sahada) ve başarılarını içte ve dışta yaymak (yazı, söz, sinema ve sahne yollarile),

C) Gazete ve mecmualarla meşgul olarak icab eden vasıta ve membaları ihzar ederek, memleket ve millete faydalı olacak neşriyata çalışmak,

D) Parti ve rejim bakımından iç ve dış neşriyatı takib etmek,

E) Bilhassa köylü ve halk için faydalı risaleler bastırmak, yaymak ve okutmak.

2 - A) Köy ve kasaba ve şehirlerde genel radyo dinleme yerleri tesis ettirmek ve bunlar için lâzım gelen neşriyatı programlamak ve yaptırmak.

B) Müzik, sahne, sinema, radyo, gramofon gibi halk kültürü ile alâkadar işlerle meşgul olarak doğrudan doğruya veyahud bu işlerle iştigal edenlerle çalışmak birliği yaparak halk kültürünün artımını ve yayımını temin etmek.

3 - Parti nam ve hesabına yapılan basım organlarını kontrol etmek.

VI. Büro - Spor ve Gençlik Bürosu

(R. Apak)

1 - Gençlik örgütünü yapmak ve işletmek.

2 - A) Yurdun her mevzudaki spor işlerini plânlamak, tesis, tevsi ve kontrol etmek ve bilhassa güreş, binicilik, avcılık, atıcılık, cirid gibi ananevi ve millî sporların inkişaf ve revacını temin etmek, alanlar, salonlar vücude getirmek,

B) Bütün vatandaşları kapsayan bir beden terbiyesi teşkilât ve faaliyeti vücude getirmek,

C) Bu hususiaki neşriyatı takib ve tanzim etmek.

VII. Büro - Ekonomi ve Finans Bürosu

(H. Çakır)

1- Parti programının millî ekonomi ve finans işlerile ilgili prensiplerinin tatbikini takib etmek,

A) İşçiler ve örgütleri ve iş kanunu tatbikatı,

B) Esnaf ve küçük sanatkârlar ve örgütleri ve istihsal, istihlâk kooperatifleri,

C) Sermaye ve say erbabının ihtiyaçları ve dileklerile meşgul olmak,

D) Esnaf, işçi ve küçük sanatkâra ve sermaye sahiplerine faydalı olarak neşriyatı tanzim etmek.

2- Parti programına göre tanzim edilen ve ekonomi, tarım, finans kanunlarının ve alınan tedbirlerin yurddaşlar üzerinde yaptığı siyasal, soysal, finansal ve ekonomik tesir ve sonuçlarının arasız takibi ve bu hususiaki dileklerin tedkiki.

VIII. Büro

(H. Âli Yücel, S. Cimcoz)

1- A) Millî bayramlar, ulusal günler, parti ve halkevi törenleri ve umumîyetle tezahürat işlerinin tanzim ve idaresi,

B) Güzel sanatları koruma ve yayma,

C) İnkılâb müzeleri.

Not: Partinin muhaberat, muamelât ve kayıd ve saire gibi bütün büro işlerile meşgul ve başkâtib emrinde doğrudan doğruya genel sekretere bağlı bir Genel Sekreterlik Bürosu teşkilâtı vardır.

İcra Vekilleri Heyeti'nin Programı (1937)

8 Kasım 1937

Hükümet Programı ve Müzakeresi

Celâl Bayar'ın Teşkil Ettiği İcra Vekilleri Heyeti'nin Programı

Başvekil Celâl Bayar (İzmir) (Alkışlar arasında kürsüye geldi)

Sayın Arkadaşlar,

Reisicumhur Atatürk'ün tayini ile başvekâlet vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Kendilerine takdim ettiğim İcra Vekilleri Heyeti programını da tasdik etmiş bulunuyorlar.

Arkadaşlar,

Egemenlik ulusundur. Teşekkül eden her hükümetin "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" hükümlerine uyarak programını Büyük Meclis'e arz etmesi ve itimad reyinizi istemesi lâzımdır.

Yüksek huzurunuza her birinizi derin sevgi ve saygılarımla selâmlayarak ben de bu maksadla çıkmış bulunuyorum.

Bizim gibi parti hükümetlerinin kendilerine mahsus bir programı yoktur. Takib edecekleri program, şahıslarınızda ve Meclis'in yüksek manevî şahsiyetinde kuvvetle, şerefle, temsil edilmekte olan ve Büyük Türk milletinin arzu ve iradelerini toplayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin realist ve dinamik programıdır (Alkışlar)

Hükümet, Şef'in bu kürsüden verdiği ana direktiflerin ışığı altında, "Daima daha kuvvetli, daima daha refahlı, hür ve müstakil Türkiye" halinde ifade edilmesinde mümkün olan bu programın başarılması işini, üzerine almış bulunuyor.

Arkadaşlar;

Harb sonrası kadar tarihte hiçbir devre ibret verici dersler ve Türk İnkılâbı'nı her adımındaki büyük isabeti teyid edecek çeşidli vakalar ve mücadelelerle dolu geçmemiştir.

Zamanımızda birçok şeylerin yalnız daha kuvvetli olmak için değil ileri millet olarak var kalmak için yapılması bir zarurettir. Ne bu kadar şerefli bir vazife ve ne de eğer vaktinde yapılmamış ise bu kadar ağır bir mesuliyet hiçbir nesle teveccüh etmemiştir. Millî zaruret halinde görülen bir işin başarılması için sarf edilecek herhangi bir emek veya fedakârlık, istihdaf edilen millî netice karşısında daima küçüktür. Biz, bu ana fikirlerle meşbu olarak çalışacağız ve daima her işte plan, program ve rasyonel çalışmayı temel olarak alacağız. İleri teknik, sürat, dikkat, takip fikri, önü görüş, çalışmalarımızın, ana vasfı olacaktır. Bu çapta bir vazifenin devamlılığını ve canlılığını muhafaza ederek nesillere intikal edecek semereler verebilmesi için birinci derecede ve her şeye takdimen nazara alacağımız eleman memleketin emniyeti ve kültürü olacaktır. Emniyetsiz hiçbir şey yapılamaz. Kültürsüz hiçbir şey yaşamaz. Emniyet ve kültür her iyi, her devamlı şeyin ana temelidir. Dahiliye işleri itibariyle arkadaşlar! Cumhuriyet Türkiyesi'nde birçok memleketleri kemiren ve hükümetlerin belli başlı meşgalesi halinde olan, iç siyasî davalar yoktur. Türk hükümetinin ve Türk milletinin müşterek emeli, millî ve ferdî faaliyetlerin her sahada inkıtasız devam etmesi ve semere vermesi için mevcut katî emniyet ve istikrar havasının idamesidir. Şefin, milletimizin lâyik olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varmasını alıkoyacak hiçbir engel düşünmeye yer bırakılmadığı ve bırakılmayacağı şeklindeki yüksek ifadeleri, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki eşsiz emniyet ve istikrar havasının en büyük teminatıdır. Parti programının emrettiği veçhile bütün inkılâb neticelerini yurttaşların tam güvenliğini ve ulusal düzeni kanunlarımızla koruyan ve hiçbir hâdise veya âmil karşısında sarsılmayan Hükümet otoritesini temel sayıyoruz. Hususî idarelere ve belediyelere Şef'in ilhamını takip ederek büyük kalkınma savaşımızda başarı hasılasını artıracak ve hususîyle hayat ucuzluğunu temin edecek vazifeler vereceğiz. plan dahilinde sıralayarak başarmak istediğimiz başlıca işlerden bir kısmı da şunlardır: Müstahsillerimizi sevindirecek bir mevzu olan ziraî asayiş kanun lâyihasını bu devrede Meclis'e yetiştirmeğe çalışacağız. Belediyeler beş senelik mesaî plânı tanzimine sevk edilecek; harita, imar planı, su, ışık, kanalizasyon, kültür ve spor işleri, çocuk bahçeleri ve kısaca şehirlerin sıhhat ve güzelliğini alâkadar eden belli başlı işleri, planlaştırılacak ve bu plânlar, Şef'in işaret buyurdukları veçhile merkezde "Belediyelerimizi türeli bir surette aydınlatmak, kılavuzlamak" vazifesiyle teşkil edilecek olan teknik büronun mütekaddim tetkik ve kontrolüne tâbi olacaktır.

Belediyeler mesken, bina, yiyecek ve içecek gibi hayat ucuzluğunda ölçüler kanunu tatbikatı gibi alışveriş doğruluğunda müessir vazifeler alacaklardır. Belediye gelirlerini artırmak için tedbirler alınacak ve şehir dahilindeki kara ve deniz nakliyelerinin ve diğer ticarî mahiyette umumî hizmet işlerinin peyderpey belediyelere devri temin olunacaktır. İstanbul'dan başlanarak coğrafî mevkii ve tabiî güzelliği seyyah celbine müsait şehirlerimizin

bir plan dahilinde ve bu maksatlarla imarına devlet bütçesinden yardım edilecek. Polis teşkilâtını kazalara kadar teşmil edeceğiz. Ve şehirlerde, belediye zabıtası polisler tarafından temin edilecektir. Polis ve âmirlerinin halkla olan münasebetleri ve halka karşı vazife ve hizmetleri için hususî kurslar tertip edilecektir. Nüfus yazımı ve jandarma ve polis hakkındaki mesaiye her birine ait planlar dahilinde devam edilecektir. Yollarda, kasabalarda seyrüseferin tanzimi ve selâmeti için umumî bir kanun hazırlayacağız. Hulâsa olarak Dahiliye teşkilâtımızın memleket dahilinde, geniş mikyasta ve planlı bir surette ileri rehberlik vazifesini en iyi bir şekilde yapmak için cari mesaisine dikkat ve itina ile devam olunacaktır. Sağlık İşleri: Her zaman üzerinde ehemmiyetle durduğumuz millî meselemizdir. Bu hususiaki çalışmalara bir plan dahilinde genişlik vermek siyasetine devam edeceğiz. Ana ve çocuk hayat ve sıhhatinin korunması için şimdiye kadar tesis edilmiş olan doğum ve çocuk bakım evleriyle çocuk bakım dispanserleri ve süt çocukları müşahede evlerinin sayılarının arttırılması. Köylerde doğum yardımlarını temin edecek köy ebesi yetiştirmek için köy ebe mektepleri tesisi. Kaza merkezlerinin doktorsuz kalmamasının temini yolunda doktor sayısını ihtiyaç derecesine çıkarmak için alınmış tedbirlerin hızlandırılması, şehir, kasaba ve köylerimizin sıhhî vaziyetlerini ıslâh için içilecek su tesisatı, fennî mezbahâlâr tesisi ve saire gibi umumî sıhhat işlerinin tanzimi. Vilâyet ve belediye hastanelerinin sayı ve yatak adetlerinin çoğaltılması. Sıtma, trahom, frengi ve verem gibi hastalıklara karşı yapılmakta olan fennî mücadelelerin teknik imkânların müsaid olduğu nispette inkişaf ettirilmesi. Programlaştırıp tahakkuklarına hız vereceğimiz başlıca işlerimizdir.

Ayni vekâlete verilmiş olan göçmen işlerinin bu günkü plânlı vaziyetini idame ve yurt dışından gelecek Türklere malî vaziyetimizin imkân verdiği yardım ve kolaylığı göstereceğiz. Sureti umumîyede geniş ve etraflı bir nüfus politikasını programlaştıracağız.

Adliyemize geliyorum, arkadaşlar: Yurt emniyet içinde ferdlerin emniyetini de, lâyık olduğu derecede göz önünde tutarız. Bu emniyet Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının ve Türk hâkimlerinin temi-natı altında en ileri şekilde mevcuttur. Emniyet ve hak işlerile alâkalı usullerde ve kanunlarda kolaylık, çabukluk, açık-lık ve kesinlik esas olmalıdır. Şef'in direktifidir ve adliye işlerimizde rehberimiz olacaktır.

Hukukî mevzuatın ticarî ve iktisadî işlerle olan yakın alâkasına şüphe yoktur. Kanunlarımızı memleketin ekonomik inkişaflarına ve bugünkü iktisadî hareket icaplarına daha uygun bir hale koymak zarureti karşısındayız. Kara ve deniz ticareti kanunları üzerindeki incelemeleri bu sene içinde bitirerek, Büyük Meclise arz etmek kararındayız. İcra dairelerinin ıslâhı ve muamelelerin daha ziyade emniyet ve süratle yürütülmesinin ehemmiyeti üzerinde duraklamağa ihtiyaç yoktur.

Bu ıslâhatın tam ve katî olmasını temin için icra kanununun mehazı olan İsviçre adliyesinin icra işlerinde bulunmuş bir mütehassısını davet edeceğiz. Üzerinde çalışıldıktan ve ihtiyaçlar tespit olunduktan sonra icra teşkilâtının vatandaşların icra daireleriyle ilişiklerini en iyi bir şekilde kolaylaştıracak hale getirilmesi temin olunacaktır. Meşhut cürümler kanunundan müsbet netice alınmıştır. Bu kanunun tatbik sahasını genişleten yeni bir lâyiha teklif olunacaktır.

Mahkûmların, işyerlerinde çalışmalarından kendileri için ve iş sahihleri için karşılıklı faideler hâsıl olmuştur. Bunların daha geniş mikyasta ve bilhassa maden işletmelerinde çalıştırılmaları mukarrerdir. Medenî bir cemiyetin temeli, kanunlarının mutlak hâkimiyeti ve fertleri arasındaki münasebetleri ileri hayat icaplarına uygun şekilde tanzim edebilmesidir.

Türk adliye mekanizması bu konsepsiyonla işlemektedir ve işlemeğe devam edecektir. İleriyi kavrayış, bütün adlî mevzuatımızın esas vasfı olacaktır. Adliye işleri hakkındaki mütalaalarımızı bitirirken rejimimizin aleyhtarlığına karşı inkılâbımızın istikrarını teyit için daha müessir kanunî tedbirler almak kararında olduğumuzu ilâve etmek isterim (Alkışlar).

Şimdi Arkadaşlar, her zaman ve her işte isabet, şaşmayan karakteri olduğunu tecrübe ile de bildiğimiz Şef'in bir kül deye ifade ettiği ekonomik işlerden bahsedeceğim. Önder, bu kürsüden şu hakikatleri söylemiştir: "Derhal bildirmeliyim ki ben, ekonomik hayat denince; ziraat, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün nafıa işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir kül sayarım.

Bu vesile ile şunu da hatırlatmalıyım ki bir millete müstakil hüviyet ve kıymet veren siyasî varlık makinesinde, devlet, fikir ve ekonomi hayat mekanizmaları, birbirlerine bağlı ve birbirlerine tabidirler; o kadar ki bu cihazlar birbirine uyarak ayni ahenkte çalıştırılmazsa hükümet makinasının motris kuvveti israf edilmiş olur, ondan beklenen tam verim elde edilemez."

Onun büyük görüş ve ilhamlarının ifadesi olan Parti programımız, taran, endüstri, madenler, ormanlar, tecim ve bayındırlık işlerini, ekonomi başlığı altında toplamış bulunuyor. Şefin ekonomik işlerde parolası en ileri teknik ile plânlı ve en randımanlı şekilde çalışılmasıdır.

Şef, bunu bize çok yerlerde, rasyonelleşme kelimesile ifade etmişlerdir. Ziraat, İktisat, Nafıa ve hatta Mâliye vekaletlerinin uğraştıkları işlerin birbirinin kuvvetini azaltmayacak ve bilâkis artıracak şekilde merkezî bir koordinasyona tâbi tutulması, rasyonel çalışmanın tabiî icabıdır. Bu istikamette çalışılacaktır (Bravo sesleri)

Sayın Arkadaşlar,

Türkiye'de teknik ve rasyonel ziraî inkişaf meselesi Türkiye endüstrileşme savaşına gireli şimdiye kadar Türk tarihinde hiçbir devrede haiz olmadığı hususî bir ehemmiyet iktisap etmiş bulunuyor. Biliyorsunuz ki bugünün ziraat tekniği yalnız en fennî şekilde toprağın verdiğini istihsal etmek değil, piyasanın istediğini ve istediği nispet ve şekilde topraktan almak demektir. Bu bakımdan modern çiftçilik en çok bilgiye itinaya ihtiyaç gösteren en asîl, beşerî çalışmalar arasına girmiştir.

Böyle bir ziraî kalkınmayı her şeyden önce, ekseriyeti köylü ve çiftçi olan halkımızın radikal kalkınması için, vâsi topraklarımızın, iklimimizin ve coğrafî vaziyetimizin, bahşettiği büyük imkânı, ticaret muvazenemizde en kuvvetli eleman haline getirmek için ve nihayet endüstrileşme yolunda ilerleyen memleketimizde köylünün iştira kudretini artırmak için ihmal edilemez bir zaruret sayıyoruz.

Böyle bir neticeye varmak için bu büyük millî işin bütün safhâlârını ihtiva edecek esaslı ve etraflı bir plan üzerinde ısrarla çalışmak kararındayız. Bu plan mevzuat ve tedrisat usullerimizde yapılacak değişiklikleri ana tarım endüstrilerini en başta buğday olmak üzere toprak ürünleri politikamızın esaslarını, hayvancılık ve bununla alâkalı meseleleri, orman işlerini ihtiva edecek ve köylünün ayağına ileri tekniği ve neticelerini en kısa zamanda ulaştırmak ve millî ekonomi icaplarımıza en uygun gelecek ve halkça sevilip benimsenecek rasyonel bir ziraat rejimi kurmak ana fikri üzerine bina edilmiş bulunacaktır (Alkışlar).

Şef, "Millî ekonominin temeli ziraattir" buyurmuşlar ve muhtelif direktifler vermişlerdir. Plana bağlanarak tamamen tahakkuk ettirilecek olan bu direktifler aşağıdaki gruplarda toplanabilir:

Topraksız çiftçi bırakmamak (Bravo sesleri), iş vasıtalarını arttırmak, iyileştirmek ve korumak, ziraat bölgelerine göre hususî tedbirler almak, çok iyi ve ucuz istihsal temin etmek.

Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi parti programımızın 34'üncü maddesine dayanır. Her Türk çiftçisini kâfi toprak sahibi etmek ve topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususî istimlâk kanunları çıkarmak bu maddenin hükmüdür. Her Türk çiftçi ailesinin çalışarak geçinebileceği bir toprağa malîk olmasını vatan için sağlam bir temel ve imar esası saymaktayız (Bravo sesleri).

Memlekette her bölgenin hususî şartlarına göre bir çiftçi ailesinin geçinebilmesi için muhtaç olduğu toprağa malîk olmasını behemehal temin etmek ve bu aile toprağının hiçbir sebep ve suretle parçalanmasına ve elden çıkmasına meydan vermemek lâzımdır. Her bölgenin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini sınırlandıracağız. Buna ait bir kanun lâyihasını bir an evvel hazırlayarak Büyük Meclis'e takdim etmek kararındayız.

İş vasıtalarına gelince: Umumîyetle büyük, küçük bütün çiftçilerin iş vasıtalarını arttırmak, iyileştirmek ve korumak için gereken kanunî ve teknik tedbirler alınacaktır. Tercihan at olmak üzere en küçük çiftçi ailesinin bile bir çift hayvana malîk edilmeleri imkânının teminine çalışılacaktır.

Bunun için kredi kolaylığı, vergiden ve hacizden istisna gibi çarelere müracaat edilecektir. Çiftçi elindeki iptidaî ziraat âletlerinin bir program dahilinde fennî âletlerle tebdili için çalışılacaktır.

Şef, "Köylüler için umumîyetle pulluğu pratik ve faydalı bulurum. Traktörler, büyük çiftçilere tavsiye olunabilir. Köyde ve yakın köylerde müşterek harman makineleri kullandırmak, köylülerin ayrılamayacağı bir âdet haline getirilmelidir" buyurmuştur.

Mesaimize bu neticeye götürecek istikamet verilecektir. Şef, "Memleketi, iklim, su ve toprak verimi bakımından ziraat bölgelerine ayırmak icap eder" buyurmuşlardır. Rasyonel bir ziraî kalkınmayı teshil edecek olan bu yol takip edilecek ve her bölgenin özel şartları ve bu şartlara en uygun ziraat şekli ve mahsul nevileri tespit edilerek programlarını hazırlamak ve bunları tahakkuk ettirmek üzere gereken kanunî teknik tedbirler alınacaktır.

Memleketin kudret ve refahını arttırmak ziraatte kalkınmaya bağlıdır. Atatürk, tutulacak yolu her fırsatta bize göstermiş ve bizzat ziraatle uğraşarak övünülecek eserler meydana getirmiştir. Bugün, millete hediye etmiş oldukları çiftlikler en az müsait iklim şeraiti içinde bile teknikle, sebatla çalışmanın ne büyük neticeler verebileceğini, bütün memlekete filen gösteren fikir ve emek âbideleri halindedir.

Türk çiftçisi Büyük Kurtarıcısının bu en büyük dersini asîl jestiyle birlikte daima minnet ve şükranla yadedecektir (Bravo sesleri).

Hükümet de Atatürk'ün izinde yürüyerek bu çiftlikleri bütün müesseseleriyle bulundukları bölgeler ziraatinin kalkınması için birer numune çiftliği halinde idare ve inkişaf ettirmeği ve şimdiye kadar devlet elinde bulunan ve bundan sonra ihtiyaca göre yeniden tedarik edilecek olan diğer çiftlikleri de bunlarla ayni idare sistemi altında toplayarak bulundukları bölgelerde en faydalı ziraat usullerini ve sanatlarını göstermek hizmetlerini genişletmeği kendisi için vazife saymaktadır.

Bu maksatla yakında yüksek huzurunuza bir kanun lâyihası sunulacaktır. Kuvvetli planlı bir rasyonalizasyon savaşı ziraî kalkınma davamızın en hayatî muvaffakiyet unsurudur. Haricî ticaretimiz bakımından büyük ehemmiyet verdiğimiz standardizasyonu, tam olarak tahakkuk ettirebilmek için bu istikamette itinalara, ekim ayından itibaren başlamak icap eder. Müstahsile çok çeşitli fakat azar azar değil, her mahsulden imkân nispetinde az çeşitli fakat çok miktarda istihsal terbiyesini vermek ve bunun en teknik ve iktisadî şekilde nasıl yapılabileceğini ve piyasaya nasıl sevk edileceğini öğretmek icap eder.

Her memleket bu davayı müstahsili teşkilâtlandırarak ve bilgiyi tam zamanında ve devamlı surette köylünün ayağına kadar götürerek halletmiştir. Ekim ve mahsul zamanları, bağları tarlaları, bahçeleri adım adım dolaşacak, köylüyü samimi alâkasına olduğu kadar müspet bilgisine de inandıracak ve fiilen bu bilgisini gösterip ispat edebilecek geniş bir ziraatçı ordusu memleketimiz için idealdir. Bu istikamette çalışmalarımızı genişletmek azmindeyiz (Bravo sesleri).

Bu sene yayla mıntıkasında bu şekilde bir çalışmaya başlanacaktır.

Bütün ziraî mahsullerimizi ticarete elverişli tiplere irca etmek, miktarlarını arttırmak ve bilhassa dış pazarlarda rekabeti düşünerek istihsal malîyetlerini azaltmak için devamlı ve dikkatli çalışmalar başta saydığımız vazifelerdendir.

Bu mevzuda: Mahsullerin miktar, kalite ve malîyetlerine zarar veren ve yetiştiricilerin emeklerini ekseriya heba eden nebat ve hayvan hastalık ve düşmanlariyle mücadeleyi kuvvetlendirmek ve muhtelif bölgelerde ilmî tecrübeler yaparak bu mücadeleyi usulleştirecek ve memleket vasıtalarından istifade imkânlarını araştıracak istasyonları çoğaltmak. Her çeşid mahsul için verimi ve kaliteyi yükseltip, malîyeti düşürmek bakımından en uygun ve faydalı fennî yetiştirme ve çalışma usulleri aramak ve iyi tohum, iyi fidan ve aşı temin etmek.

Ziraatte mühim âmillerden olan toprak kuvvetini koruma vasıtalarını murakabe altında bulundurarak bunların başka maksatlar için israf edilmemesine ve memlekette kimyevî gübre fabrikalarının süratle kurulmasına ehemmiyet vererek bu yoldan da toprak kuvvetinin arttırılmasını temin eylemek büyük önem verdiğimiz işler olacaktır (Alkışlar).

Toprak mahsullerimizin miktar ve kıymet itibariyle başında gelen buğdayın fiyatını değerinden aşağı düşürmemek ve hem çiftçiyi hem müstehliki düşünerek korumak için alınan tedbirleri idame ve genişletmek daimî bir stok muhafazasına imkân verecek yeni ambar ve silolar inşasına devam etmek kararındayız.

Hayvancılığın teşvikine, hayvan cinsinin ıslâhına ve çoğaltılmasına ve hayvan mahsulleri endüstrisinin ilerlemesine ait olarak parti programının yüklediği vazifeyi dikkatle yerine getirmeğe çalışacağız.

Taze meyve ve sebze ticaretini iç ve dış piyasa bakımından teşkilâtlandırmağı, bilhassa taze meyve ihracatımızı teşvik, himaye ve hızlandırmayı lüzumlu ve faydalı görüyoruz. Ziraat sanayii bilhassa üzerinde meşgul olacağımız mevzu olacaktır.

Bu arada sütçülüğe, süt sanayiine hususî önem vermekteyiz. Sırasiyle şehir ve kasabalarımızın temiz ve ucuz süt ve mamulâtı ihtiyacını temin edecek fabrikalar tesisine ve bununla ahenkli bir surette köylerdeki sütleri kıymetlendirecek ve satışı kolaylaştıracak kooperatifler teşkiline çalışacaktır.

Şef, "Orman servetimizin korunması lüzumuna, ayrıca işaret etmek isterim. Ancak, bunda mühim olan, koruma esaslarını; memleketin türlü ağaç ihtiyaçlarını devamlı olarak karşılaması icap eden ormanlarımızı muvazeneli ve teknik bir surette işleterek istifade etmek esasiyle makûl bir surette telif etmek mecburiyeti vardır." buyurmaktadır.

Bu direktifi takip edecek ve orman işletme ve idarelerinde ucuzluğu, kolaylığı vücuda getirecek esaslar arayacağız. Maden istihsali programımıza göre seneden seneye artacak olan sütun ve travers ihtiyaçlarını daha emniyetle karşılayabilmek için elverişli bölgelerde yeniden Okaliptüs ormanları yetiştirmeğe ve diğer bazı lüzumlu yerlerde de ağaçlıklar vücuda getirmeğe çalışacağız. Parti programının "Devletçilik" prensibi için başlıca tatbik mevzuu olarak işaret ettiği orman işletmelerinde ana olacak bir malî müessese kurmağı da önde işlerden sayıyoruz. Ziraat, hayvancılık ve orman faaliyetlerinde bilgi ve ileri görgünün büyük tesiri hükümetimizi bu bakımdan da esaslı tedbirler almağa sevk edecektir.

Verimli, teknik modern çalışmalariyle çiftçilerimiz için en iyi numune ve rehber olacağında şüphe etmediğimiz bölge çiftliklerinde çiftçi çocuklarını yetiştirmek üzere pratik çiftçilik okulları açmak kış kurslariyle köylerde kız ve erkek çiftçi çocuklarını hazırlamak ve muhtelif istasyon, fidanlık ve okul gibi müesseselerimizde muayyen işlere mahsus ihtisas kursları tertip etmek ziraat orta okullarında ameliyat ve tatbikatı esas tutarak bu okullardan çıkacak gençlerin çiftçilere hakikî yol göstericilik yapabilmelerini temin eylemek Yüksek Ziraat okullarında ciddî ve disiplinli bir akademik tahsil şartlarını tamamlamak ve ayrıca ilmî araştırmalarla ve esaslı tatbikat işleriyle uğraşacak mütehassıslar yetiştirmek için yüksek ihtisas merkezleri tesis etmek pratik bilgileri yayacak neşriyat ve filmlerden istifadeye ve sergi ve teşviklere ehemmiyet vermek bu tedbirlerden olacaktır (Alkışlar).

Ekonomi Bakanlığı, Parti Programı'nın bu vekâleti alâkadar eden bütün direktifleri üzerinde faaliyettedir. Bu faaliyetin esaslarını şu gruplarda toplayabiliriz: İç ve dış konjonktüre uygun bir ticaret politikası, planlı endüstrileşme, radikal bir maden politikası, toplu bir deniz programı, rasyonel çalışma havasını kuvvetlendirme.

Dış ticaret için parti programımızın 12'nci maddesiyle verilmiş direktifler malûmunuzdur. Bu direktifler Şefin lisanında daha aydınlanarak: "Ticaret muvazenemizin aktif karakterini muhafaza etmesi, ticaret politikamızın, millî ve beynelmilel konjonktüre daima uyacak halde tutularak dinamik kalması" seklinde ifade edilmiş bulunmaktadır. Bu esasları takiben tatbik ettiğimiz ve tatbikına devam edeceğimiz politikayı şöylece hulâsa edebiliriz:

1) Karşılıklı kolaylık esaslı, iki taraflı anlaşma yolu,

2) "En ziyade müsaadeye mazhar millet" klozunu, ithalât rejimi itibarile ancak kayidli olarak kabul etmek,

3) Muayyen vaziyetteki memleketlerden, lehimize ticaret muvazenesi farkı istemek.

Bu prensipler bugünkü dünya ticaret şartları içinde bizi kliring yoluna sevk etmiştir. Halen ithalât ve ihracatımızın yuvarlak rakam yüzde doksanını kliringli memleketlerle yapıyoruz. Bununla beraber kliring sistemini behemehal aynen muhafaza için hiçbir arzumuz yoktur.

Şekil ve isim en az bağlı olduğumuz şeylerdir. Eğer bugünkü dünya konjonktürü değişir veya herhangi memleket bize ana maksadımızı temin edecek bir şekil teklif ederse veya millî ticaretimizin temin ettiğimiz menfaatler imkân verirse diğer bir şekle de gitmekte tereddüt etmeyiz. Bu suretle Şef'in işaret ettiği intibak elastikiyetini daima muhafaza edeceğimiz tebarüz eder. Hulâsa politikamız zaman ve ihtiyaca mütemadiyen uyan **güdümlü ekonomi politikası**dır. Bu yolda dikkatle yürünecektir.

İç ticarette: Şef'in emri çalışmalarımızın; Teşkilâtlanma,-Muayyen tipler üzerine işleme,-Rasyonelleşme ve rasyonelleştirme cepheleri üzerinde bilhassa teksifidir. "Kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz ve bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir" ana direktifi verilmiştir. Şef, "Tüccar, milletin emeği ve üretimi kıymetlendirilmek için eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete liyakat göstermesi gereken adamdır" demişlerdir. Bu yalnız Kemalîst rejimin fikirlerde ve düşünce tarzında başardığı muazzam inkılâbın değil Türk tüccara, adı bu memleketin en yüksek idealinin sinonimi olan Şef tarafından verilmiş en şerefli en büyük ve o nispetlerde mesuliyetli millî vazifenin ifadesidir. Bunu, bütün ticaret âlemimiz, şükranlarla ve çok derin bir huzur içinde karşılamıştır. Kemalîst rejim, mülkiyet, ferdî mesaî ve çalışma kıymetini, ekonomik politikasının esası olarak almaktadır (Alkışlar).

Kemalîst rejim, ekonomiyi bir teknik diye kabul etmektedir. Fakat Kemalîst rejim, millî menfaata uymayan, devamlı bir şahsî menfaat kabul etmemektedir ve etmeyecektir. (Bravo sesleri alkışlar)

Bu, içtimaî ve millî benlik duygusu, daima şahsî yarlık duygusunu yenmiş olan büyük Türk milletinin ruhundan ve engin tarihinden fışkıran millî karakteridir (Alkışlar).

Bu ruhun ve bu tarihin sembolü olan Şef, bize bunu kelime ve cümle halinde veriyor. Bu memlekette herkes, çalışmalarının her şeyden önce "daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye" idealine ne derecelerde hizmet etmekte olduğunu düşünmeğe ve hamlelerini ona göre ayar etmeğe mecburdur. Bir tüccarın yalnız şahsî menfaatini düşünmesi demek, istifade ettiği menbaı kurutması demektir. Bu ancak kendisini bir kolonide farz eden adam tarafından düşünülebilir. Türkiye böyle olmadığı için bu tarzda çalışmak isteyenlerin hareketlerine mâni olacak tedbirleri almakta geçikmeyeceğiz (Alkışlar). Millî tüccar demek, menbaı olan millî istihsali daima feyizli tutmağı ve aynı zamanda onun, piyasa kalite ve miktar bakımlarından inkişafını her şeyden önce düşünmeği vazife edinmiş adam demektir. Millî tüccar demek, büyük kalkınma savaşında, rol almış adam demektir. Millî tüccar demek, bu milletin temiz, dürüst ahlâkının, sözlerine ve imzalarına sadakatinin temiz çalışmasının modeli ve mümessili demektir.

Hiçbir kimse, bir tüccar kadar memleketi için iyi veya fena propaganda iyi veya fena bir fikir vasıtası olmak imkân ve mevkiinde değildir.

Şefin Türk tüccara hitabının ihtiva ettiği bu yüksek ideolojinin muhafaza ve inkişafına bilhassa ehemmiyet verilecektir. "Piyasalara kesin ihtiyaç olmadıkça müdahale etmemek ve başıboş da bırakmamak." Bu direktifin, istihsale kadar uzanan cebpe üzerinde ehemmiyetle tatbik ve takibi lâzım vazifeler de, vermekte olduğu meydandadır. Müstahsilin rasyonel çalışması lâzımdır. Bildiğimiz gibi, müstahsilin rasyonel çalışması demek, istihsal edilebilen şeyi istihsal etmesi demek değildir. Piyasanın istediği şeyi istediği miktar ve şekillerde vücuda getirmek ve değişmeyen vasıflar ile vaktinde piyasada hazır bulundurmaktır.

Herhangi malı dünyada rakipsiz sanmak hatadır. Sureti umumîyede toprak mahsullerimizin ve sanayi iptidaî maddelerimizin malîyetlerini rakib memleketler fiyatile behemehal serbestçe rekabete imkân verecek seviyede tutmak bu direktiften ayni zamanda çıkan manadır (Bravo sesleri).

Bu mülâhazalarladır ki sureti umumîyede rasyonel çalışmaya Şef'in işaret ettiği teşkilâtlanma ve teşkilâtlandırma tip üzerine çalışma mesaisine hususî ehemmiyet vereceğiz.

Teşkilâtlandırma ve teşkilâtlanma kelimeleri ile kastedilen hareketin rasyonelleşme ve rasyonelleştirme gayeli ve münferiden ticarî hedefli bilûmum kurum şekilleri olduğunu tasrih etmemize lüzum yoktur. Yine bu maksatla ve ayni karakterde olmak üzere **hükümetin yakın kontrolü altında satış kooperatifleri birlikleri teşkili**ne ehemmiyet vereceğiz.

1937 planı bunlardan Iğdır'da, Kars'ta, İzmir'de, Trakya'da tesis edilecek ilk dördünü ihtiva ediyordu. Bunların teşkil ve faaliyete getirildikleri malûmunuzdur. Önümüzdeki yıl, fındıktan başlayarak diğer belli başlı mahsullerimize ait teşkilât mesaisile geçecektir. Bu meyanda, birlik teşkili fikrine tamamen muvazî bir inkişaf göstermesi lâzım gelen **tarım kredi kooperatifleri**nin de tevessü ve taaddüdü ve mevcudlarından icab edenlerin tanzim ve ıslâhı için tedbirler alınacaktır.

Ciddî ve sebatlı bir standardizasyon politikası, ciddî ve rasyonel çalışmanın bir zarureti olarak, üzerinde ehemmiyetle durduğumuz ve duracağımız bir mevzudur.

"Murakabe nizamnamesi"ne bağlamak namı altında bugün yapmakta olduğumuz hareketlerin, ancak bu istikamette atılmış birer adım olduğunu ve hakikî standardizasyonun ne gibi başarılara da ihtiyaç gösterdiğini bilmiyor değiliz. Bunları da bir an evvel temine ehemmiyetle çalışıyoruz.

Bugün yaptığımız şeyler, bugünkü vaziyetin ticaret bakımından zarurî ve bugünkü şartların tahakkuk bakımından mümkün gösterdiği işlerdir.

Müstahsil arasında bu tarzda çalışmaların icap ettireceği fazla itinalar, tüccar arasında alışılmış yolun değiştirilmesindeki zorluklardan bahsedenler olmuştur ve biz bu istikamette ilerledikçe ihtimal daha bahsedecekler de olacaktır.

Bunlara karşı şimdiden söyleyeceğimiz şey standardizasyon işinin millî mahiyeti ve millî işlerde hiçbir tereddüd ve müşkilâtın mevzubahs olamayacağıdır.

Bir malın üzerinde, Türkiye menşeinin görülmesini, hariç nazarında o malın kalitesinin teminatı haline getirmek millî bir davadır. Bu bakımdan kanunî müeyyideleri ve kontrol teşkilâtımızı kuvvetlendireceğiz (Alkışlar)

Şimdi **endüstrileşme** kısmına geliyorum.

Şef diyor ki: "Endüstrileşmek, en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta, vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için bu bir zarurettir."

Arkadaşlar,

Büyük sanayi hareketinin on sekizinci asırda nasıl başladığını ve o tarihlerde Avrupa'nın herhangi köşesinden daha ileri olmak şartiyle mevcud ve bugün eserlerine ait numuneler müzelerimizde mahfuz Türk tezgâh sanayiinin makinalaştırılmadığı kapitülâsyonlar yüzünden müdafaa da edilemediği için büyük endüstri mamulâtı seli karşısında nasıl silinip gittiğini bilirsiniz.

Mutlak istiklâlini temin, sosyal ve siyasal bünyesine ait inkılâblarını ikmal ve bu bakımlardan bugün dünyada pek az memlekete nasip olan istikrar ve emniyet durumunu tesis etmiş olan Türkiye, Lozan'da, yırttığı kapitülâsyonların Türk topraklarına dalmış son meşum izini de kökünden söküp atmak istiyor (Alkışlar).

Millî dava; bu katî tasfiyenin de bir an evvel başarılarak Türkiye'nin lâyık olduğu refah ve emniyeti bul-

ması Türk çiftçinin mahsulünü dahilde kıymetlendirebilmesi Türk müstehlikin mümkün olanı dahilde bulması imkânının temin edilmesidir.

Biz, "otarşist" değiliz. Fakat Türkiye'de ekonomik şartları mevcut ve millî ekonomi bakımından yapılması kabil veya zarurî her şeyi yapmak ve yaptırmak azmindeyiz (Bravo sesleri, alkışlar).

Ferd tarafından yapılabilecek işlerin, ferdlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz. Bu maksatla sanayii teşvik siyasetimizde devam edeceğiz (Bravo sesleri, alkışlar). Fakat ferdî mesaî veya sermayenin bu gün için yetmediği veya gidemediği işlerde, millî korunmanın gerektirdiği hususlarda, Millî emniyeti ve umumî menfaati temin etmek, ferdî mesaî ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için Devlet iş başına geçecektir.

Bu bakımdan Kemalist rejimin karakteri yapıcı ve yaptırıcı olması ve bazı memleketlerde olduğu gibi mevcut çeşitli sınıflar menfaati arasındaki mücadeleleri uzlaştırmak değil, umumî ve ferdî çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini gütmesidir.

Temeli Türk milletinin umumî menfaati Türkiye'nin ekonomik kabiliyeti ve imkânları ahenkli bir millî ekonomi manzume ve cihazlanmasının Türk vatanında doğup serpilmesi millî idealidir.

Şimdi size bir fasıl daha okuyacağım. Ondan sonra makamı riyasetten hepimiz için istirahat rica edeceğim (Çok iyi sesleri).

Şef'in bize verdiği emir ve ideoloji budur.

Bildiğiniz gibi ilk beş yıllık sanayileşme planımız 1934 de neşredilmiştir. Geniş manasiyle en rasyonel çalışma esasını da ihtiva eden bu ilk plan hazırlıkları bitmiş ve onların da inşalarına geçilmesi gün meselesi haline gelmiş bir iki fabrika istisna edilirse tamamen ve şimdiden realize edilmiştir, denebilir.

Bunların, millî ekonomi bakımından temsil ettiği kudret hakkında bir fikir vermek için reorganize ettiğimiz Bakırköy Bez ve inşaatı plan dahilinde ilerlemekte olan Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları da dahil edilmek suretiyle gayri safi imalât kıymetlerinin 150 000 000, safi istihsal kıymetlerinin 129 000 000, kullandıkları hammadde kıymetlerinin 21 000 000, tahsis olunmuş sermaye yekûnunun 60 000 000 Türk Lirası olduğunu ifade edebiliriz (Bravo sesleri).

Birinci Beş Senelik Program harici olarak Karabük Demir - Çelik Fabrikaları grubuna şehirlerimizin muayyen devre zarfında içme suyu tesisatına malîk olmaları hakkındaki kanunu nazara alarak bir çelik boru fabrikası da ilâve edilmiştir (Bravo sesleri).

Yine ilk Beş Senelik Program harici olarak sunî gübre imalî, dolayisiyle memleketin ziraî kalkınmasiyle alâkalı bir hamızı azot fabrikası, Doğu ve Orta Anadolu çimento ihtiyaçlarını karşılamak üzere 60 000 ton istihsal kudretinde bir çimento fabrikası, doğuda 10 000 iğlik bir iplik fabrikası kurulması hakkındaki mesaimiz hayli ilerlemiştir (Bravo sesleri).

Şef'in emrettiği ikinci endüstrileşme planı için hazırız. Bütçe imkânlarını temin ettikten ve talî tetkiklerini de tamamladıktan sonra huzurunuza geleceğiz.

Küçük sanayie, el sanayiine, turistik sanayie büyük endüstri hamlemize muvazi bir ehemmiyet vereceğiz. Bu, zaten büyük sanayi hareketimizin kendiliğinden de doğurup inkişafa götüreceği bir netice olacaktır.

Bu babda bir kanun lâyihası takdim edilmek üzeredir.

Şimdi, Şef'in işaret ettiği maden politikamıza geliyorum:

Şef diyor ki: "Türkiye'de devlet madenciliği millî kalkınma hareketiyle yakından alâkalı mühim mevzulardan biridir.

Umumî endüstrileşme telâkkimizden başka maden arama ve işletme işine her şeyden önce haricî tediye vasıtalarımızı, döviz gelirimizi arttırabilmek için devama ve hususî bir ehemmiyet vermeye mecburuz. Maden Tetkik ve Arama Dairesi'nin çalışmalarına azamî inkişaf vermesini ve bulunacak madenlerin rantabilite he-

Dünya Ekonomik Buhranı'nın tüm dünyayı sarstığı bir dönemde Türkiye kendi yağıyla kavrulmak zorundaydı. Durgunluk pahasına, içe kapanık da olsa, güçlü bir ekonomik arayışla, ithal ikameci bir anlayışla yoksulluğu aşma çabası içerisindeydi. Türkiye, iki dünya savaşı arasında az gelişmişlik kısır döngüsünden kurtulma çabası içerisinde olan ender ülkelerden biri oldu. Uyguladığı ekonomik model II. Dünya Savaşı ertesi bağımsızlıklarını yeni kazanmış kimi ülkelere de örnek olacak düzeydeydi. Dış ticaret hadlerinin aleyhe geliştiği bir evrede Türkiye'nin sanayileşme özlemleri güç kazanmıştı. Türkiye'de özel sektörün yeşereceği 1946 sonrası dönemin bilgi beceri sahibi girişimcisi ve kol emekçisi bu dönemde yetişecekti.

sapları yapıldıktan sonra planlı şekilde hemen işletmeye konulmasını temin etmemiz lâzımdır. Elde bulunan madenlerin en mühimleri için üç yıllık bir plan yapılmalıdır."

Arkadaşlar,

Tetkikata ve vesaika dayanarak vardığımız kanaat, Türkiye'nin bugünün en mühim maden sanayiini tesise imkân verecek hammaddelere ve sınaî ihtiyaçlarımız için ve ayni zamanda dış ticaretimiz için mühim toprak altı servetine malîk olduğudur.

Şef'in emrettiği üç senelik plan derhal yapılacak ve yine bu kürsüden emrettikleri kömür istihsalâtımızın üç senelik plan devresinde en az bir misli arttırılması ve Divriği'de bulunmuş olan yüksek tenörlü demir madeninin Karabük plânı haricinde kalacak miktarlarının ihracı işine başlanacaktır.

Türkiye'yi saha saha ve bir plan dahilinde aramak vazifesiyle Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünü ve bulacağı madenlerden rantabilite hesapları müsait olanları işletmek vazifesiyle Etibank'ı teşkil buyurmuştunuz.

Bunların mesailerinin, Şef'in irşad ve işareti istikametinde ilerleyiş tarzını muhtasaran arz etmeme müsaade edeceğinizi ümit ederim. Memleketimizde mevcud maden servetleri hakkında her gün bir gün evvele nazaran daha etraflı malûmata malîk bulunuyoruz.

Bu suretle, geçmiş olan kısa müddet zarfında Gulaman'da bulduğumuz enternasyonal ölçüde kıymeti haiz krom madeni ile Kuvarshane bakır madenini ve ehemmiyeti herkesçe malûm olan Ereğli kömürleri işletmesini ele aldık.

Senelerden beri muattal duran Ergani'deki zengin bakır madenlerimizin tesisatını ikmal için ciddî faaliyete geçtik.

Elde edilmiş neticeler, arama, tetkik ve işletme işlerimize yepyeni bir hız vermemizi teşvik edecek mahiyettedir. Bu hızı da verdik ve vereceğiz.

Şef, "Elde bulunan madenlerin en mühimleri için üç yıllık bir plân" işareti verdiler. Şüphe yok ki kömür, Türkiye'nin çeşitli bakımlardan bu maksadla göz önüne alacağı madenlerin başındadır. Ereğli kömür havzamızın taş kömürü istihsalâtı, Türkiye Cumhuriyeti'nin teessüsü tarihinden itibaren 418.000 ton yıkanmış kömürden başlayarak 1936 senesinde 1.588.000 tona baliğ olduğunu bilirsiniz. Bu devamlı artma, bizi memnun edecek bir netice olmakla beraber memleketin günden güne artan sanayii, nakliyat ve ev mahrukatı ihtiyaçlarını önlemek ve yine dış piyasalardan gittikçe artan talepleri karşılamak maksadıyla kömür istihsalimizi daha geniş bir mikyasta arttırmak lüzumu aşikârdır.

Esasen kömür madenlerimizin devamlı istihsal imkânlarını korumak için kömür havzamıza rasyonel istihsal usullerinin sokulması da bugünkü dünya tekniğinin katî icaplarındandır. Bunun için, iptidaî bir halde kalmış olan maden teçhizatımızı yenilemek ve maden işçilerimize daha mükemmel çalışma ve yaşama şeraiti temin etmek, onlara madenciliği sevdirmek lâzım gelmektedir. Programımıza göre büyük kömür âmillerimizin istihsalâtı 1936 senesine nazaran:

1938	senesinde	% 5
1939		% 75
1940		%110 artmış olacaktır.
1941		% 120'yi bulacaktır.

Bunun rakam halinde ifadesi, 2.700.000 ton yıkanmış kömürdür.

Biz küçük âmillere de vazife vereceğiz. Maamafih küçük âmillerin istihsalleri bu müddet içinde aynen baki kaldığı takdirde bile umumî istihsalâtımız 3.000.000 ton yıkanmış kömüre çıkmış bulunacaktır. Bugünkü iç ve dış piyasaların vaziyeti aynen baki kalmak şartiyle istihsalâtmızla mütenasib olarak artacak olan ihracatımızın memleketimize temin edeceği fazla döviz miktarı ise 1938 senesinde 2.500.000 liradan başlayarak 1941 senesinde 5.500.000 liraya yükselmiş olacaktır.

İstihsali artıracak elemanlar arasında işçi iskânı işine büyük ehemmiyet vermek istiyoruz.

Havzanın kömür tahmilâtını kolaylaştırmak ve bilhassa kış mevsimindeki müşkülâtın önüne geçmek için Zonguldak'a varmış olan kömür hattımızı 4 kilometrelik bir kısımla mühim bir istihsal merkezi olan Kozlu'ya kadar temdit etmeği çok muvafık görmekteyiz.

Kömür mevzuu münasebetiyle memleketimizin muhtelif mahallerindeki linyit zuhuratının işletilmesine bir mukaddime teşkil etmek üzere Kütahya vilâyetindeki bazı linyitleri ele almak tasavvurunda olduğumuzu arz ederim.

Kömürden sonra mevzuumuzda bakır, ikinci mühim yeri tutar. Ergani bakırının tesisat ve inşaatına başladığımızı arz etmiştim. Senede 7 500 ilâ 10 000 ton saf bakır çıkaracak olan bu müessese gelecek sene nihayetinde istihsalâta başlamış olacaktır. Ele aldığımız ve işletmeğe koyduğumuz Kuvarshane bakır madeni de bize senede 2000 ilâ 2500 ton safi bakır verecektir.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılan tetkikata göre Artvin vilâyetinde Murgul bakır madeni de bugünün şartları içinde işletmeğe müsaid görülmüştür. Bu madeni de senede 8.000 ilâ 10.000 ton saf bakır alınacak veçhile işletmeğe karar verdik.

Murgul senede 400 ilâ 500 000 ton ham bakır cevheri işleyeceği için memleketimizin mühim maden merkezlerinden biri olacaktır. Bakır madenlerimizin tesisatı ikmal edilip hepsi işletmeye geçmiş bulunduğu tarihte yani üç sene sonra senevi istihsalâtımız ceman 20 000 ton saf bakırı bulacaktır. Bunun ihraç kıymeti bu günkü piyasalarda cari vasati fiyata nazaran senede 6 000 000 Türk Lirası'dır.

Şef, Divriği demir yatağının bir an evvel işletilmesi lüzumunu ehemmiyetle işaret buyurdular.

Divriği mıntıkasında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından keşfedilerek tetkikatı yapılan demir yatağının sathında 15 000 000 ton demir cevheri mevcut olduğu tespit edilmiştir. Cevher yatağının daha derinlere kadar imtidat etmesi umulmaktadır.

İsveç ve Ural'ın meşhur mağnatitleri ayarında olan bu cevherin vasati demir tenörü % 65 raddesindedir.

Aynı mıntıkada ve Hasan Çelebi civarında jeolojik tetkik devam etmektedir. Yakın bir âtide işletilmeye başlanacak olan Karabük Demir-Çelik Fabrikalarımızın ihtiyacı da derpiş edilerek bu maddenin sırf ihraç maksadıyla şimdiden işletmeye alınmasını programımıza ithal edeceğiz.

Senede şimdilik 500.000 ton demir cevheri ihracı esasına göre ayarlamayı düşündüğümüz bu maddenin ihraç kıymeti senede 2 ilâ 2,5 milyon lira raddesinde olacaktır.

Yine bu mevzula alâkalı olarak size bahsedeceğim simli kurşun ve altın istihsalâtı vardır. Maden Tetkik ve Arama Enstitümüz iki üç seneden beri memleketimizin muhtelif mahallerinde tesadüf edilen ehemmiyetli simli kurşun zuhuratı üzerinde tetkikat yapmaktadır.

Bu müddet zarfında yapılan yer hafriyat ve ihzarat Bulgardağ ve Keban madenlerimizin işletmeye müsait olduğunu ispat etmiş bulunuyor.

Bu iki madeni ele alıp istihsalâta geçmek arzusundayız.

Keban madeninde iyi evsafta ve işletmeyi muhik kılacak miktarda simli kurşun, Bulgardağ madeninde ise altın ve simli kurşun cevheri mevcuttur.

Yapılan projelere göre bu madenlerde lüzumu olan tasfiye tesisatı vücuda getirilmek suretiyle senede 1.000.000 Türk Lirası kıymetinde kurşun, altın ve gümüş istihsali kabil olacaktır.

Yukarıda bahsolunan bütün madenlerin tam randımanla çalışmağa başladıkları zaman döviz membaımıza 14.000.000 Türk Lirası ilâve edilmiş olacak ve memlekette iş hacmi de bu nisbet fevkinde artmış bulunacaktır (Alkışlar).

İşletmeye konulması takarrür eden yukarıdaki madenlerin tesisine geçmekle beraber bununla muvazı bir surette yürüyecek ve müstakbel programlar için yeni yeni işletme mevzuları temin edecek olan arama işlerini sistem dahilinde devam ettirmek istiyoruz.

Arama hafriyatına ve ihzar ameliyatına tâbi tutulması muvafık görülen daha muhtelif maden yataklarımız mevcuttur.

Kurşun zuhuratından Denek, Prajman, Gümüşane gibi;

Bakır zuhuratından Espiye, Ilıç gibi;

Antimuvan zuhuratından, Turhal ve Göynük gibi;

Krom zuhuratından Dalaman ve Elâziz vilâyeti gibi.

Bunları ve memleketin henüz meçhul bulunan diğer yeraltı servetlerini jeolojik bakımdan birer birer tetkik vazifesini 3 senelik maden programı meyanında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne verdik; çalışacaklardır. Mesut sürprizler temenni ederiz.

Petrol arama mevzuuna gelince: Memleketimizde şimdiye kadar yapılan aramalar her ne kadar hemen işletmeye geçmeyi muhik kılacak bir netice vermemişse de petrolcülük bakımından kuvvetli addedilebilecek emarelere tesadüf edilmiştir.

Sondaj yapılan sahâlârdan maada Mardin vilâyetinde, Adana'da, Trakya'da ve Van civarında 10 kadar diğer bazı müsait strüktürlerin mevcudiyeti tespit edilmiş bulunmaktadır.

Bu sahâlârda esaslı sondaj ameliyeleri yapılmadıkça mühim petrol hazineleri bulunup bulunmadığı hakkında doğru bir fikir sahibi olabilmekliğimize maddî imkân yoktur.

Binaenaleyh, tesadüf ihtimallerini arttırmak ve taharri müddetini kısaltmak için sondajları çoğaltmak ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün teçhizatını ve elemanlarını ona göre takviye etmek lâzım gelmektedir.

Başkan – Celseyi yarım saat için tatil ediyorum.

İkinci Celse

Başvekil Celâl Bayar (İzmir) (Alkışlar arasında kürsüye geldi) - Şimdi Arkadaşlar, Şef'in deniz ticaretile alâkalı olan emirlerine geliyorum: Şef diyor ki:

"En güzel coğrafî vaziyette ve üç tarafı denizle çevrili olan Türkiye endüstrisi, ticareti ve sporu ile en ileri denizci millet yetiştirmek kabiliyetindedir. Bu kabiliyetten istifadeyi bilmeliyiz. Denizciliği Türkün büyük millî ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız."

Türk milleti, Atatürk'ün bu işaretini, onun her işareti gibi, kendi öz arzusu, kendi ruhunu da kavuran bir öz dilek gibi sevinçle karşılamıştır. Onun her iradesi gibi bu isteğinin de bütün bir milletçe his ve muhabbet birliği ile benimseneceğinden şüphe yoktur. Topraklarının ucu denli olan bir milletin hududu, halkının kudret ve kabiliyetinin hududu demektir.

Türk milleti Şef'in iradesi istikametinde böyle bir seviyeye varmağı bundan sonra millî bir vazife olarak tahakkuk ettirmeğe koyulacaktır. Hükümetin bu işlerde takip edeceği hareket muhtelif usul ve şekillerle idare edilen mevcut deniz müesseselerimizi bir elde toplamak ve bir plan dahilinde çalışmaya sevk etmek suretiyle başlayacaktır.

Yüksek tetkikinize arzı derdest bulunan "Denizbank" kanunu projesi bu neticeyi temin etmek maksadıyla hazırlanmış bulunuyor."

Memleketimizin ziraî ve sınaî hayatındaki inkişaf ve memleket iç piyasalarının demir ve karayollariyle tedricen denizyollarına bağlanmasındaki ilerleyiş hem memleket sahilleri arasında hem de memleketten dışarıya ve dışarıdan memlekete olan münakale ihtiyacımızı günden güne artırmaktadır.

Bu mesut inkişaf bizi millî kadro ve esaslı bir plan dahilinde: -Küçük kabotaj vesaiti ihtiyacı -Büyük kabotaj vesaiti ihtiyacı, -Ve bunları temin edecek millî tesisat ve teçhizat mevzuları üzerinde ehemmiyetle düşünmeğe ve çalışmağa sevk etmektedir.

Ecnebi kumpanyaların, aralarında birleşerek vakit vakit yüksek navlun empoze etmek istemelerinden ihracat piyasamız müteessirdir. Millî iktisat menfaatimizde bu yönden tedbir almamızı icab ettirmektedir. Bu itibarla millî şilepçiliğimizi yüksek teknikle teşkilâtlandırmağa çalışacağız, fakat bir inhisar tesisi düşünmediğimizi derhal ilâve edebilirim (Bravo sesleri).

Alman tersanelerine sipariş ettiğimiz 14 yeni yolcu vapuru kabotaj ihtiyacımızı tatmine kâfi gelmeyecektir. Bu noktadan da mevcut tonajımızı yeniden arttırmak lüzumunu bir zaruret halinde duyuyoruz. İhtiyacımız olan gemileri dahilde yapmak prensibine çok kıymet veriyoruz.

Memleketimizde bir an evvel bir demir sanayii tesis etmek için sarf edilmiş gayretin istihdaf ettiği mühim hedeflerden birisi de zaten bu idi.

İşi iki etapta planlaştırmak kararındayız: Üç senelik birinci plan devresinde İstanbul'da eski tersane mevkiinde yeni bir tersane kuracağız. Bu tersane bidayette ikisi 5.000 tonilâtoya kadar, diğer ikisi 1.000 tonilâtoya kadar olmak üzere dört gemiyi ayni zamanda inşa edebilecek kudrette olacak ve yük gemisi yapıldığı takdirde istihsal edilecek netice tonaj bakımından daha üstün olacaktır (Alkışlar).

Tam randımanla çalışmağa başladığı vakit günde 1.500 amele çalıştıracak ve millî emek karşılığı olarak senede lâakal 1.000.000 lira kazandıracak olan yeni tersanemiz ikinci plan devresinde makine aksamını da imal edecek hale getirilecektir (Alkışlar).

Diğer taraftan mevcut tamirat fabrikamızla havuzlarımızı tevsi için İstinye Dok Şirketi'ni satın alarak bu fabrikaya ilâveye karar vermiş ve pazarlığını bitirmiş bulunuyoruz.

Mühim limanlarımızda işletme servislerini tanzim ve tahmil ve tahliye vasıtalarını her birinin hususîyetlerine uygun şekillerde modernleştirerek masraflarını ve dolayısiyle tarifelerini tenzil için çalışmalara devam edeceğiz.

İstanbul'da modern tesisata malîk transit satışlar da yapacak bir kömür deposu tesis olunacaktır. Diğer limanlarımızda ihtiyaç derecesinde iskeleler yapmak, mevcutları ıslâh etmek ve bütün bunlarla beraber memlekette deniz sevgisini yaşatacak olan deniz sporlarını teşkilâtlandırmak ve himaye etmek kararındayız.

Memleketimizde balık ve sünger gibi deniz mahsullerini değerlendirmek bedeliyle hazırlanmış olan bir kanun projesini yakında Yüksek Meclisinize sunacağımızı kaydederim.

Bu proje, aynı zamanda iş kanunumuzun hududu haricinde kalan balıkçı tayfalarına ait hükümleri de ihtiva edecektir.

Nihayet Şef'in, rasyonel çalışma imkân ve havasını kuvvetlendirmek hedefli irşatlarına geliyorum:

Türkiye'de hayat ucuzluğu, memleketin sarılmış bulunduğu kalkınma ve endüstrileşme savaşı bakımından da tesis ve muhafazasına birinci derecede ehemmiyet vermemiz lâzım gelen bir mevzudur. Bunun için üç sene evvel Türkiye'nin iktisadî bakımdan tetkik ettirilmesi maksadıyla Amerika'dan getirttiğimiz heyet gibi ilmî bir heyeti tavzif ve hayat pahalılığı ve elemanlarını birer birer tespit ettirerek radikal bir mücadele plânı yapacağız.

Şef, "Küçük esnafa ve küçük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri kolayca ve ucuzca verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin, normal şartlar altında ucuzlatılması" direktiflerini vermişlerdir.

Kabul buyurmuş olduğunuz Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu malûmunuzdur. Memleketimizde diğer sahâlârda çalışan kredi müesseselerinin çoğalmakta bulunmasına rağmen bu çeşit küçük kredi ihtiyacını tatmin yolu çok dardır.

Birkaç kredi müessesesi istisna edilirse bunlar için hemen hemen, gizli tefeciden başka müracaat edilecek kapı yoktur.

Halk Bankası ve Halk Sandıkları bu boşluğu dolduracaktır. Bu banka ve sandıklarının esas mukaveleleri küçük kredinin hususîyetleri göz önünde tutularak hazırlanmıştır.

Küçük kredi meselesini hal işinde devletin iktisadî olduğu kadar içtimaî olan bir mükellefiyeti de vardır.

Şef'in emrini yerine getireceğiz.

"Normal şartlar altında kredinin ucuzlatılmasına çalışmak" hususundaki direktiflerine gelince:

Kredi; tahakkuk ettirmek istediğimiz ekonomik millî kalkınma faaliyetinin muharrik kuvveti olduğuna göre, büyük kıymeti aşikârdır. Bunun için Yüksek Meclisinize bir kanun lâyihası takdim edeceğiz. Diğer taraftan alâkadarların kredi alabilmelerini kolaylaştırmak için bir plan dahilinde umumî mağazalar tesis ve varyant üzerine muamele yapılmasını temine çalışacağız (Bravo, güzel sesleri)

Şef, bu kürsüden vaki irşatları arasında bazı mevzuatımızda yapılması faydalı tadil veya ilâvelere de işaret buyurmuşlardır. Türkiyemiz umumî buhranı göğüslemek kudretini göstermiş memleket değil, ayni zamanda bu buhran ortasında büyük millî kalkınma savaşı davasını basan ile ilerletmeğe muvaffak olmuş memlekettir (Alkışlar).

Kanunlarımızın, memleketimizde her gün ilerleyen ve çeşitleşen ihtiyaç ve faaliyetler icaplarını karşılayacak şekillere getirilmesi ve yeni yeni mevzuat lüzumu aşikârdır.

Şef, bilhassa gümrük kanunumuza işaret buyurmuşlardır. Bugünkü ekonomik bünyemiz ve politikamızla mütenasih olmayan bu kanunun ve merbutu tarife cetvelinin bugünün ileri tekniğine uygun şekle getirilmesi için ciddî hazırlık mesaisine başlanacaktır. Bundan başka sigorta işlerinde, bir taraftan sigortalıların emniyetini artıracak, diğer taraftan sigortacılığın umumî menfaatlerinden memleketi istifade ettirecek hükümleri havi bir lâyiha hazırlamaktayız.

Yukarıda izah etmiş olduğum ana prensiblere ve tatbikatına aid birtakım kanun lâyihâlârımız vardır ki peyderpey yüksek takdirinize arz edileceklerdir. Bunları hemen burada tadada ihtiyaç görmüyorum.

Arkadaşlar,

Nafıa sahasında Şef "Cumhuriyetin ilk senelerinden beri dikkatle, ısrarla üzerinde durduğumuz demiryolları inşaat siyaseti, hedeflerine ulaşmak için durmadan başarı ile tatbik olunacaktır" direktifini vermişlerdir. Bu direktif şimendifer inşaatı işlerinde rehberimiz olacaktır.

Sivas-Erzurum ve Diyarbekir-Irak ve İran hatlarının inşaatına mevcud kanunların ahkâmı dairesinde devam edeceğiz. Bunlar haricinde meselâ, Burdur Antalya gibi inşalarını tasarladığımız hatları ve büyük limanların inşalarını, malî ve teknik imkânlar dairesinde ve ekonomik, askerî ehemmiyetlerine göre sırasiyle ele alacağız.

Bundan başka İstanbul'da Sirkeci ve Haydarpaşa istasyonları arasında, feribot yoliyle doğru tren rabıtası tesisini tahakkuk ettirmek kararındayız. Bunun muhtelif bakımlardan menfaati aşikârdır (Güzel sesleri)

Şef, demiryolu hatlarımızı iç sahâlâra bağlayacak ve bu hatların, bir an evvel millî ekonomik kalkınmaya azamî hizmetini temin edecek olan karayolu inşaatı, önümüzdeki devrelerde teksif ve bir plânla tevsi edilmek lâzımdır.

Her bölgenin ihtiyacına göre istasyonlarda tamamlayıcı tesisat da yapılmak ve muhtelif malların lâzımı gibi şevkini temin edecek teknik şartları haiz vagon mevcudunu arttırmak zaruridir, direktifini vermiştir.

Filhakika Devlet Demiryolları şebekemiz her sene inşa edilen ve satın alınan yeni hatlarla bugün 7.000 kilometreye baliğ olmuştur. Şebeke üzerindeki muharrik ve müteharrik vesait miktarı; memleketin umumî iktisadî bünyesinde her gün artmakta olan inkişafa cevap verecek nispette değildir. Hatlarımız pek yakın bir atide, 10.000 kilometreyi bulacağına ve bilhassa bazı büyük devlet maden işletmelerinin istilzam ettiği kesif sefer ve vesait ihtiyacına nazaran mevzu gittikçe hususî bir ehemmiyet almaktadır. Evvelce işletme hasılatı fazlaları karşılık gösterilerek muharrik ve müteharrik vesait mubayaasına Yüksek Meclis'çe müsaade buyurulmuştu. Hasılat nispetlerindeki tahmini aşan tezayüd bu esas dahilinde mubayaa planını tevsi imkânını göstermektedir. Diğer taraftan istihsalâtımızın yer yer tezayüdü ve piyasa tekniğinin memlekette inkişafı, kara ve denizyollariyle gerek

içeriden, gerek dışarıdan, demiryollarımızla irtibat tesis edilmiş ve edilmekte olması, yalnız faaliyeti arttırmakla kalmamış, hububat merkezi olan sahâlâra tesadüf eden istasyonlarda silo ve tahmil ve tahliye tesisatı, taze meyva, sebze ve emsali maddelerimiz için soğuk hava tertibatlı kâfi vagon tedariki ve bunlar için hususî süratle nakliyat temini ihtiyaçlarını da beraber doğurmuştur.

Bu arada tek vagonlu, kömürle işleyen otoray kullanılmasını ve bu suretle sürat ve masraftan ve daha uzun mesafeler için kullanılabilecek muharrik ve müteharrik vasıtalardan tasarrufu ehemmiyetle tetkik edeceğiz. Bu ihtiyaçları hazarî ve seferî vaziyetler bakımından bir kül halinde malî imkânlarla telif ederek planlaştıracağız.

Bunun için bir lâyiha ile Yüksek Meclise geleceğiz.

Şefin, yol inşaatı hakkındaki işaretlerini tahakkuk ettireceğiz. Bunun için yüz kilometre kadar bir kısmı kalmış olan 652 kilometrelik İran transit yolunun memlekette başlanmış ve başlanacak asfalt yolların geçit vermeyen nehirler ve büyük sular üzerinde inşasına veya tamir veya tadiline lüzum görülen köprülerin ve diğer umumî ve hususî kara yollarının bir inşa plânını vücuda getireceğiz. Bütçe imkânları nispetinde peyderpey tahakkuk ettirmeğe çalışacağız. Bu meyanda Şose ve Köprüler Kanunu'nda muhtelif bakımlardan zarurî gördüğümüz bazı tadilât için Yüksek Meclis'e bir lâyiha ile müracaat edeceğiz. Yol inşası bakımından hususî idarelerin münasebetlerini daha amelî ve faideli bir şekle koymak için tekliflerimiz olacaktır.

Su işlerini, memleketin hayatî mevzularından biri telâkki ediyoruz. Gerek nafıanın uğraştığı kısmını gerek İktisadın uğraştığı kısım gerekse ziraatı alâkadar edecek kısımlar umumî bir plânda toplanacaktır.

Nafıanın uğraştığı büyük su işleri haricinde küçük su işlerile de uğraşmak ve bilhassa sulama hak ve vazifelerini tanzim ederek bütün çiftçilerin mevcud sulardan muntazam istifadelerini temin eylemek kararındayız (Bravo sesleri, alkışlar).

Bunun için bir lâyiha hazırlamaktayız. Diğer taraftan elektriklendirme dairesini su kuvvetlerinden beyaz kömür olarak istifade için tetkiklere devam ettireceğiz.

Bu etüdler şimdilik, Sakarya Nehri, Adana, Kayseri mıntakası suları, Ege suları, Fırat Nehri ve kolları ve Kızılırmak üzerinde devam etmektedir.

Devletin hava yollarının iç şehirlerimiz ve dış hava istasyonlariyle bir an evvel, devamlı irtibat tesis edecek hale getirilmesi ve havacılığın inkişafı üzerine pek çok dikkat ve ihtimamımızı celbedecek başlıca mevzulardan biri olacaktır.

Dünyada havacılık o kadar ilerlemiştir ki hava yollarında kazalar ve riskler demiryollarındaki kadar azalmıştır. Türk Hava Yolları her türlü ve en mütekâmil emniyet tedbirleriyle memleketin en emin, en çabuk, en rahat vasıtasıdır ve vasıtası kalacaktır.

Posta, telgraf ve telefon işlerinin rasyonel bir şekilde cereyanı için sarf edilmekte olan çalışmalara hız verilecektir. Şehirlerimiz arasında telefon tesisatının ikmalî askerî ve idarî noktalardan ehemmiyeti haiz mıntıkalarda telsiz istasyonları tesisi ve sureti umumîyede bu idarenin devlet için azamî derecede rantabl ve fertler için azamî derecede faydalı ve seri bir hale gelmesi için bütün tedbirler alınacaktır.

Arkadaşlar,

Maliye, bir memlekette sağlam bir iş gidişinin miyarı, cemiyet sağlığını nabzıdır. Fertler arasındaki münasebetlerde karşılıklı taahhütlerin muntazam ifa edilmemesi nasıl ki millî bünye üzerinde rahatsızlık vücuda getirirse bir devlet malîyesinin taahhütlerini ifa hususunda herhangi derecedeki intizamsızlığı da daha kuvvetli olarak bütün bir memleket havasındaki itimadı istikrarı ve iş selâmetini zehirler (Bravo sesleri).

Böyle bir vaziyeti önleyecek yegâne yol samimî, denk bütçe politikasıdır. Bu politikayı ve Cumhuriyet bütçelerinin koruyucu, kurucu ve verici işlere her yıl daha fazla nispetlerde pay ayırma vasfını itina ile muhafaza edeceğiz. Varidat fazlalarını evvel emirde millî istihsal hacmini artıran ve artıracak olan verimli işlere ve memleket müdafaasına hasredeceğiz (Bravo sesleri).

Maliyemizin taahhütlerini noktası noktasına tutmaktaki büyük itinası herkesçe bilinmektedir. Devlet itibarını, millî sermaye ve esham kıymetlerini kuvvetlendirecek hareket ve tedbirler üzerinde sebat olunacaktır. Mevcut vergilerimiz ve bunların tarh ve cibayet usulleri ileri bir zihniyetle ciddî bir tetkikten geçirilmektedir.

Netice, Yüksek Meclis'e sunulacaktır. Vergi hadlerimiz millî istihsal ve millî hayatla ayarlanacaktır. Hayatı ucuzlatmak için bütçede göreceğimiz imkânlar nispetinde tahfiflerin yapılmasına devam edilecektir. Millî istihsal malîyeti üzerine müessir vergi ve resimleri ve hariçten almağa mecbur olduğumuz iptidaî maddeler üzerine mevzu rüsumu kaldıracağız (Alkışlar).

Hayvan vergisi şekli ve mahiyeti itibariyle üzerinde tekrar çalışacağımız bir meseledir (Alkışlar).

Buhran ve muvazene vergileri zaman ile mukayyet olarak konmuştur. Bu bakımlardan üzerlerinde durulup tetkik edilmeğe muhtaçtırlar. Bütçe muvazenesi esasını bozmayacak surette senelere bağlayarak hal çareleri arayacağız.

Şef, "Sermayesinin tamamı veya büyük kısmını devlete ait ticarî, sanayi kurumların malî kontrol şeklini, bu kurumların bünyelerine ve kendilerinden istediğimiz ve isteyeceğimiz ticarî usul ve zihniyetle çalışma icaplarını süratle tevfik etmek. Bu gibi kurumların bu günkü usullerle çalışabilmelerine ve inkişaf etmelerine imkân yoktur" buyurdular.

Başka memleketlerdeki tatbikat hakkında geniş ölçüde yaptığımız tetkikat bu işaretteki isabet ve kudreti tamamen belirtmektedir, idare şekilleri ve teknik kontrol hususlarına ait kayıtların şekle ait bir malî kontrolden çok daha lüzumlu olduğu bütün dünyaca kabul edilmiştir. Şef'in işaretleri veçhile bu müesseselerin bünyelerine ve icablarına uygun şekilde tesisi lâzım kontrol rejimini kuracak olan bir kanun lâyihası Yüksek Meclis'e sunulacaktır.

Arkadaşlar,

Paramızın istikrarını muhafaza edeceğiz. Bunu Türkiye kalkınma hamlesinin bir zarureti ve millî ekonomimizin icabı olarak görüyoruz. Bu görüş kuru bir prensibe bağlanmış olmamızın veya meseleye hisle kıymet vermiş bulunmamızın neticesi değildir.

Memleket menfaatinin millî tasarrufu vikaye zaruretinin neticesidir. Bir devalüasyon hareketinin Türk ekonomisi için ancak zararlı olacağı kanaatindeyiz (Alkışlar).

Başka şartlar altındaki ekonomilerde hangi bakımlardan yapıldığını tetkik etmek ve kendi vaziyetimizi görmek bu kanaatin ne kadar hakir olduğunu gösterir.

Bazı memleketler millî paralarile aktedilmiş muazzam hacimlere malîk haricî borçlarını hafifletmek için bu tedbire baş vurmuşlardır. Bizim haricî borçlarımızın hepsi ecnebî parasıyladır.

Dahilî borçlar bakımından vaziyetimiz yine hiçbir memleketle kıyas kabil değildir. Bizde devlet masrafları düzenli bir bütçe ile görülür. Dahilî istikrazlarımız, halkın en ufak dahi olsa yapabildiği tasarrufla kârlı ve ilerisi açık millî ekonomik işlere hissedar olarak iştirak arzusuna yol açmak içindir. Devalüasyon, halkın iştira kudretini, tasarruf imkân ve heveslerini kıracağından, gayelerimizle taban tabana zıd olur.

Dış ticaret bakımından dahi, bugünkü anlaşma politikamız böyle bir tedbire lüzum göstermemektedir. Satılmamış, elimizde kalmış mal stoku yoktur. Türkiye stoklarını muntazaman eritebilmiş müstesna memleketlerden biridir (Bravo sesleri).

Mamul maddeler malîyet fiyatlarındaki tesirine gelince; bu, ancak amele ücretlerinin hakikî kıymetlerinin düşürülmesi demektir ki yine gayemize muhaliftir.

Çünkü biz çalışanların yaşayış istandardını yükseltmek prensibini güdüyoruz (Bravo sesleri).

Hayat malîyeti bakımından: Bir devalüasyon, memlekette şikâyet ettiğimiz, tedbir aradığımız hayat pahalılığını kendimiz artırmak olur. Biz kısaca rekabet kabiliyetimizi yaşama standardımızdan fedakârlık yaparak değil, daha rasyonel ve daha verimli çalışarak ve daha ileri piyasa teknik ve metodlarından istifade ederek arttırmak istiyoruz (Bravo sesleri).

Görülüyor ki paramızın filî stabilitesini muhafaza etmekte ısrar etmemiz için sebeb bir değildir. Bunun için sureti katiyede bu politikada devam edeceğiz (Bravo sesleri, alkışlar).

Sayın Arkadaşlar,

Gümrük ve inhisarlar mevzuuna geliyorum. Gümrük ve inhisarlar sahasında düşündüğümüz birçok şeyler vardır. İnhisarlar muamelâtında bu kurumların malî monopol, ticarî teşekkül ve millî valorizasyon karakterlerinin ahenkli şekilde tecelli etmesine çalışılacaktır.

İnhisar mevzuu maddeler arasında tütün, devlet bütçesi bakımından olduğu kadar millî ticaret çerçevesinden de hususî bir ehemmiyet ihtiva eder.

Devlet monopolü mevzuu olması bakımından inhisarların tütün imalât maliyetini indirmek ve daha fazla ticarî bir hale getirmek suretile harice satış imkânlarını arttırmak ve hasılatını yükseltmeğe çalışmak bizim için bir zarurettir. En mühim bir ihraç maddemiz olmak bakımından tütün istihsal sahasından başlayarak ticaret ve imalât sahasına kadar uzanan geniş bir ufuk üzerinde İnhisarlar idaresinin plânla ve dikkatle uğraşmasını icap ettirecek bir mevzu olarak ele alınacaktır.

Yurt içinde rasyonalizasyon ve piyasa tekniği bakımından yapılacak işler haricinde kaliteye dikkat politikamızı aynen muhafaza etmekle beraber ona mütenazır bir de kemmiyet politikası takip etmek ve bu meyanda Virjinya ve Sumatra tohumlarını tecrübe eylemek kararındayız.

Türk eksper ve harmancıların ecnebî topraklarda ecnebî sanat arkadaşları arasında mevki yapmalarına ehemmiyet vereceğiz. İnhisarın bu esasları da nazara almak üzere satış politikasını planlaştırmak azmindeyiz. Tütün Limited Şirketi faaliyetine bu politikaya mütenazır bir istikamet ve vüsat vereceğiz.

İspirtolu meşrubat inhisarının bilhassa şarap ihracatını, Tuz İnhisarı'nın haricî tuz satışlarını arttıracak bütün tedbirleri almak kararındayız, prensip itibariyle bilûmum inhisarlar muamelâtında ihraç fiyatı en rasyonel şekilde tenlin edilecek olan malîyet fiyatına kadar indirilecektir.

Dahilî fiyatlara gelince: Rasyonelleştirme mesaimizin inkişafı nispetinde ve bütçe tahminlerini sarsmamak kaydiyle mümkün olan tenzilâtın yapılmasında tereddüt edilmeyecektir. Sıhhat ve temizliğe taallûk eden ispirto fiyatlariyle hafif alkollü içkilerde tenzilât mukarrerdir.

Gümrüklere gelince: Memleketin lüzumlu görülen noktalarında bu hizmetin icaplarına uygun bina ve tesisatı yapmayı zaruri bir iş görüyoruz. Bazı hudut mahallerinde gümrük memurları mesken müşkülâtı içindedir. Bu ihtiyaçları da tespit ederek heyeti umumîyesini bir inşa planına bağlayacağız. Gümrüklerimiz için daha kifayetli elemanlar yetiştirmek, Avrupa gümrüklerinde staj yaptırmaya devam etmek arzusundayız. Gümrük muamelelerinde iş sahipleri için olduğu kadar gümrük memurları içinde kolaylık, sürat ve intizam tedbirleri alacağız.

Arkadaşlar,

Parti programımızdaki direktiflere göre, millî kültür sistemimizin inkişafına azamî önem vereceğiz. İlköğretim her bakımdan üzerinde en çok duracağımız ve en çok ehemmiyet vereceğimiz mevzudur. Aile ocağından sonra millî kültür ile ilk temas ilkokullarda başlıyor. Genç vatandaş her şeyi benimseyen ve henüz temyiz kabiliyeti teessüs etmemiş olan taze zekâsile ancak en doğruyu, en iyiyi ve en güzeli öğretecek bir müesseseye emanet edilebilir.

İlk tahsilde alınan fena intibaları müteakiben düzeltebilecek âlî bir tahsil sistemi henüz icat edilmemiştir. Fena bir ilköğretim fena bir hayata başlayış demektir. Bu genç vatandaşın karakterinin teşekkülüne mâni olur ve hatta bozabilir bunun içindir ki ilköğretime en çok ehemmiyet vereceğiz en kıymetli, en iyi yetişmiş ve en kuvvetli elamanlarımızı bu işte ve bu iş için adam yetiştirmekte kullanacağız (Alkışlar). iyi bir ilkokul öğretmenini en yüksek bir okul öğretmeninden, mahiyet itibariyle daha az mühim bir vazife almış saymıyoruz (Alkışlar). ve kendilerinin hayatiyle refahlariyle ve bu mühim vazifeyi başarış kabiliyetleriyle en yakından alâkadar olmakta devam edeceğiz (Bravo sesleri).

Meslekî tedrisattan bahsetmek istiyoruz. Mecburî ilköğretimin gayesi, vatandaşlara konuştukları dilin kaidelerini ve mensub oldukları milletin tarih ve rejimini öğretmek ve hayatta daha ileri adımları bakımından zarurî ilk bilgiyi kendilerine vermektir. İlk tahsili bitirenlerin hepsini, istidat kabiliyetleri neden ibaret olursa olsun Üniversiteye dayanan bir mekanizma karşısında bırakmak istemiyoruz.

Çünkü bunun neticesi bir taraftan tesis ve kuvvetlendirmek istediğimiz yeni ve ileri Türkiye hayatını en zarurî elemanlarından mahrum bırakmak ve diğer taraftan yavaş yavaş memlekette bir ihtisasa varmadan sönmüş veya yarı tahsille kalmış veyahut ta bizzat ekmeğini kazanmaktan aciz sadece diplomasına dayanan bir asabî yorgunlar kafilesiyle karşılaşmak olur (Bravo sesleri, alkışlar).

Kemalist rejimde okul yalnız (mecburî ahkâm) değildir. Büyük tarihimiz büyük milletimizin her ihtisas sahasında en büyük adamları yetiştirmiş olduğunu gösteriyor. Bu kabiliyet kaini damarlarımızdadır. Meslekî tedrisatın vazifesi bu kabiliyetleri yeni hayatın her sahası için yetiştirmek işini bilir yaşama hevesi kırılmamış en yüksek teşebbüs ve hayatla mücadele kabiliyetini haiz başarıcı dayanıklı müsbet sanatkâr ve ihtisas sahibi elemanlar yetiştirmektir. Bütün hayat ve faaliyet sahâları için bol, ayrı ayrı, meslekî tedrisat, maarifimizin bel kemiği olacaktır (Bravo sesleri).

İlköğretim mevzuuna mütenazır olarak her nevi meslek mekteplerine ehemmiyet verilecektir. Bunun klasik üniversite tahsilini ihmâl edeceğiz demek olmadığı aşikârdır. Bilâkis bu müesseselerimizi de hakikî ilim adamı yetiştirecek şekilde ve ancak bu istidadı en mütekâmil surette gösterebilmiş olanların başarabilecekleri çetin ve fevkalâde disiplinli ilim müesseseleri halinde yükseltmek mesaimize devam edeceğiz (Bravo sesleri).

İlâve ve tesis edilecek fakültelere ait işi hazırlayarak Ankara Üniversitesi'ni kuracağız. Ortaokullara ve liselere layık olan büyük ehemmiyeti vermekte devam edeceğiz.

Şefin işaretleri dairesinde doğu bölgemizde bir kültür merkezi esaslarını kurmağa başlayacağız.

Millî kültür bakımından büyük önemi olan ve Şef'in ilim ve kültür sahasında, en büyük abidelerinden biri halinde daima yükselecek bulunan tarih ve dil araştırmalarımıza ve bunlarla alâkadar işlere hususî ehemmiyet vermeğe devam edeceğiz (Alkışlar).

İyi ve çok eğitmen, öğretmen yetiştirmeğe bilhassa kıymet vereceğiz. Avrupa'nın tanınmış ilim ve sanat merkezlerine talebe göndermeğe devam edeceğiz. Lüzumlu görülecek ilim ve teknik şubeleri için kıymetli mütehassıslar da getirteceğiz. Bu suretle muhtelif sahâlârdaki millî elaman ihtiyaçlarımızı temine çalışacağız.

Bütün Devlet okullarının kemiyet itibariyle olduğu kadar, keyfiyet ve teçhizat itibariyle de en yüksek derecelere ulaştırılması hedefimizdir. Millî sahnemiz, Türk kültürünün mâkesi, güzel dilimizin en iyi şekilde telâffuzu ve en bedîî tarzda ifadesini yayan sanat kaynağı olarak ele alınacaktır. Bunda modern teknik vasıtalarına ehemmiyet vereceğiz. Güzel Sanatlar Akademisi'nin bugün başlanmış olan ıslâhatını yürüteceğiz. Millî kültür kadrosu içinde mütalaasını zarurî gördüğümüz sporu, profesyonel şampiyon yetiştirmek için istemiyoruz (Bravo sesleri).

Spor, okullarımız gibi, sahnemiz gibi millî kültürümüzün, bir cüzüdür. Büyük gaye, Türk vatandaşını fikir ve düşünce itibarile kuvvetli vücud itibariyle kuvvetli ve tam sıhhatli, seciyeli gürbüz, güzel insan olarak yetiştirmektir. Nasıl ki memleketimizde okumak yazmak bilmeyen tek vatandaşın kalmasını istemiyorsak sevdiği ve bütün hayatınca tatbik edeceği lâakal bir sporu olmayan vatandaş da kalmamalıdır (Bravo sesleri, alkışlar).

"Salim bir kafa ancak sağlam bir vücutta olabilir" sözü Türk atasözüdür. Yine bu mülâhaza iledir ki bütün vatandaşlarda verim kudretini muhafaza için muntazam çalışma hafta ve yıl tatillerinden muntazam istifade ve seyahat zevkinin inkişafına taraftarız. Sporu bir merkeze bağlayıp teşkilâtlandırmak ve muhtelif spor teşekkül ve hareketlerini o vasıta ile idare etmek için yüksek huzurunuza bir kanun lâyihasiyle geleceğiz.

Arkadaşlar,

Maddî, manevî düzen, refah, kültür seviyesinin yükselmesi ve bütün bunların başarılması ve devam etmesi, ancak millî emniyet ve tamamiyetimizin icabında her kese karşı masun tutulabilmesile kabildir (Bravo sesleri).

Türk ordusu, kadını ve erkeğiyle bütün Türk milleti demektir. Daima daha kuvvetli olmak için bu millet, her sene yüz binlerce evlâdını, kısaca ordu dediğimiz ve yalnız adının bile hudutsuz bir gurur ve heyecan kaynağı olduğunu bildiğimiz bu en büyük okula millî emniyeti millî müdafaayı, millî disiplini öğrenmek için gönderiyor. Türk ordusu, Türkiye'nin yalnız emniyet vasıtası değildir, Türk millî, içtimaî benlik duygusunu, daima en yüksek derecelerde, daima uyanık tutan en büyük millî kültür ocağıdır (Alkışlar).

Bu büyük disiplin ve güven okulunu en müterakki en bol, en mütekâmil vasıtalarla teçhiz etmek birinci millî vazifemizdir. Teçhizat ve teslihat programımıza devam edeceğiz. En son sistem harp vasıtalarından henüz ihtiyacımız olanları da temin için ayrı bir program yapacağız. Bu program, memleket dahilinde yapılması kabil olanları, memleket dahilinde imal ettirmek esasını ihtiva edecek ve kara, deniz, hava kuvvetlerimizin bu kabil bütün ihtiyaçlarına şamil olacaktır (Alkışlar).

Suret-i umumîyede millî müdafaa kuvvetlerimizi daima en bol, en ileri vasıtalarla teçhiz etmek belli başlı emelimiz ve vazifemizdir. Mevcud malzemenin daima iyi halde bulundurulması, kıymetten düşmüş olanların yenilenmesi ve sefer için ordu ihtiyaçlarını karşılayacak her çeşit stoklar vücuda getirilmesi, daima göz önünde bulunduracağımız ehemmiyetli işler olacaktır.

Mevcut harp sanayii fabrikalarımızı tam randıman alacak surette çalıştıracak ve henüz noksan kısımlarını tamamlayacağız. Harb sanayiimizin inkişafına hususî önem vermek umumî endüstrileşme hareketlerimizde harp vaziyet ve ihtiyaçlarını daima göz önünde tutmak kararındayız.

Millî ekonomi bakımında da hususî kıymet izafe ettiğimiz kömürden benzin istihsali, klor, arsenik sanayii bu aradadır.

Halen kendi tezgâhlarımızda inşa edilmekte bulunan denizaltı gemilerimiz bittikten sonra, yenilerini inşaya fasılasız devam edeceğiz. İlk üç senelik hava programımız, milletimizin gösterdiği yüksek alâka ile şimdiden tahakkuk ettirilmiş sayılabilir. Bu vesile ile tayyare işinde bütün milletçe gösterilmiş yüksek şuuru gurur ve iftiharla bu kürsüde zikretmek ve bütün vatandaşlara hükümetin şükran ve takdirlerini ulaştırmak isterim (Alkışlar).

Hava müdafaası, bu memleketin millî müdafaası mevzuunda büyük ehemmiyetli yerini muhafaza etmektedir. Yeni bir hava plânı hazırlayacağız. Bu program Kayseri Fabrikası'nın tevsiini ve motor imal edebilecek hale getirilmesi hususlarını da ihtiva edecektir (Alkışlar).

Ordunun ekonomik, kültürel, sosyal savaşlarımızda lüzumlu elemanları da yetiştirmesi için tertibat alınacaktır.

Arkadaşlar,

Cumhuriyet'in hiç değişmeyen dış politikası meçhulünüz değildir. Atatürk'ün Yüksek irade ve irşatlarında temelini bulmuş yürüyeceği yolu çizmiş olan bu siyaset ayni sulh, dostluk ve teyakkuz yolunda devam edecektir. (Bravo sesleri).

Mevcut karşılıklı dostluklarımıza ve taahhütlerimize her zamanki gibi ihtimam ve riayet dostluk dairemizin bu ahenk içinde inkişafına dikkat, başlıca vazifemiz olacaktır.

Şef'in, nutuklarında işaret buyurdukları noktaların takibine azamî itina ve ihtimam ile çalışılacaktır.

Dış teşkilâtımızın, ekonomik kalkınma savaşımızda daha verimli bir surette çalışabilmesi için alâkalı dairelerin de mütaleası alınarak bu yıl bir talimat yapılacaktır.

Bütün elçilik ve konsolosluklarımızın dış ticareti noktasından mücehhez bulunmaları ve ona göre ça-

lışmaları temin edilecektir. İktisat vekâleti dış ticaret teşkilâtının, hariciyemizin dış teşkilâtı ile rabıtaları tanzim edilecektir. Bu yönden dış ticaretin inkişafı için hariciyemize isabet eden bu önemli vazife emniyet ve siyasî münasebet vazifeleri derecesinde ehemmiyetle takip ve tatbik edilecektir.

Milletler Cemiyeti'ne bağlılık haricî siyasetimizin ayni zamanda mesnetlerinden ve tabiî icaplarından birini teşkil eder. Bu arsıulusal büyük müessesenin kendinden beklenen gayeleri temin edebilmesi, zamana intibak etmesi geçirilen tecrübelerden lâzım gelen pratik neticeleri çıkarması ile mümkün olabilir. Hükümetimiz bu yolda sarf edilecek mesaiyi elinden geldiği kadar teshil etmeğe çalışacaktır.

Arkadaşlar,

İleri idare tekniği, salâhiyet ve mesuliyeti el ele vermektir, işleri kısa bir zamanda katı bir neticeye bağlamaktır. Kırtasiyecilik asla esas ve gaye değildir (Bravosesleri).

Kırtasiyeciliğin manası tek tatbik şekli süratle ve fakat isabetle verilmiş kararları ve işlerden alınan maddî verimli neticeleri tevsiktir. Türkiye Cumhuriyeti memurlarının istisnasız, hepsinin bu vasıflarla ve bu zihniyetle vazifelerine sarılmalarını isteyeceğiz.

Onların da bizden tabiî hak olarak isteyebilecekleri emin geçim, emin istikbaldir. Bu da ihmal edilmeyecektir (Alkışlar).

Arkadaşlar,

Sözlerimin nihayete ermek üzere olduğu şu dakikada derin duygu içinde huzurunuzda bulunurken inkılâbın bidayetinden beri zaman zaman refakatinde çalışmak ve fakat asıl maksat için fasılasız arkadaşlık etmek şerefini taşıdığım selefim Malatya mebusu İsmet İnönü'yü hürmet ve muhabbetle anmayı zevkli bir vazife telâkki etmekteyim (Sürekli alkışlar).

Büyük Milletin Sayın Vekilleri,

Yapmak istediklerimizi ve çalışmamıza vereceğimiz veçheyi lüzumlu sandığım bazı tafsilatiyle arz etmiş bulunuyorum.

Bunlar malî imkânlarımızın teknik şartlarımızın müsaadeleri nispetinde ve bir plan dahilinde başarılması, Şef'in direktifi ile parti programında ifade edilmiş ve hükümetimize tatbik sahasına koymak ödevi verilmiş işlerdir.

Tahakkuk ettirilecek her kısım hem malî hem teknik imkânlarımızı müspet bir surette arttırarak diğerlerinin de başarılmasını temin edecek mahiyettedir. Bunları tahakkuk ettirmek irade azmini ve heyecanını ruhumuzda duyuyoruz.

Fakat bizim için asıl imkân membaı büyük Türk milletinin yüksek irade kudretini şerefle temsil eden Büyük Meclisimizin hükümetime göstereceği müzaheret ve yardımdır (Hay hay sesleri).

İş programımızı büyük milletimiz için faydalı buluyorsanız arkadaşlarımda ve bende tatbik edebilmek iktidarını görüyorsanız yüksek itimadınızı esirgememenizi dilerim.

Sizin itimadınız bizim kuvvetimizin ve başarımızın sarsılmaz temelidir (Sürekli alkışlar).

Atatürk – Yeni Hükümet Programı Hakkında

11 Kasın 1937

Başbakan Celâl Bayar'a Demeç.

Millete yepyeni bir program bildirdiniz. Bu program, benim millete vâdettiğim hususlardır. Celâl Bayar ve arkadaşları benim millete vâdettiklerimi yapacaklarını bana ve millete vâdettiler. Ben milletle beraber Celâl Bayar'ın ve arkadaşlarının programının nokta nokta tatbik edildiğini takip edeceğim. Daha iyi izah edeyim: Ben Türkiye Reisi Cumhuru Atatürk ve Türk milleti, Başvekil Celâl Bayar'ın ve onun hükümetinin programını takip ediyoruz. Ve fiilî neticesini görmek istiyoruz.

Olağanüstü Kurultay 1938

Atatürk'ün ölümü ardından mülhal kalmış bulunan genel başkanlık için 26 Aralık'ta Ankara'da olağanüstü kurultay toplandı.

Genel başkan vekili sıfatıyla kurultayı Celâl Bayar açtı. Ardından içişleri bakanı, aynı zamanda parti genel sekreteri Refik Saydam, Genel İdare Kurulu'nun hazırlamış ve riyaset divanının tasvip ve tetkikinden geçirilmiş tüzük tadil tasarısını kurultaya sundu. Otuz kişilik bir komisyonda görüşülen tasarı aynen, olduğu gibi kabul edildi. Tüzükte yapılan değişiklik şöyleydi:

Madde 2 – Partinin bânisi ve edebî bakanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür.

Madde 3 – Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür.

Madde 4 – Partinin değişmez genel başkanlığı, aşağıdaki surette inhilâl edebilir:

A) – Vefat.

B) Vazifeyi yapamayacak bir hastalığı sabit olması.

C) İstifa.

Bu üçünden birisi durumunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak ve parti mensubu mebuslarının arasından değişmez genel başkanı seçecekti. İsmet İnönü CHP genel başkanlığına böylece fiilen ve resmen getirilmiş oldu.

"Değişmez genel başkanlık" kurumu ile ilgili CHP tüzüğünde yapılan tadilatın gerekçesi şöyleydi:

"Şefin rolü her memlekette bilhassa parti hayatına girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan şeftir.

Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi bir siyasî partinin; idare-i âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan ârî addedilemez. CHP gibi milletin kuruluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş cumhuriyetçilik, inkılâpçılık, lâiklik gibi Türk milletini itibar ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipleri değişmez bir âkide-i siyasiye olarak kabul ve ilân etmiş olan ve siyasî bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin 'Millî Şef' vasfını da iktisap etmiş olması tabiî olduğuna göre parti umumî reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplantısında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip parti umumî reisliğinde 'değişmez' vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından millî menfaate daha uygun görülmüştür. Bu sebeplerle; tüzüğün ikinci maddesi partimizi kurmuş ve Cumhuriyet'i tesis etmiş olan Ebedî Şef Kemal Atatürk'ün 'bânilik' müessislik vasıflarını tebarüz ettirmekle kendilerinin partinin 'Ebedî Başkanı' olduklarını ve üçüncü maddesi partimizin kurulduğu günden beri fiilen başbakanlığını yapan, yeni rejimin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi eliyle kuran bütün milletçe tabiî ve millî bir insiyakla Millî Şef tanınan ve Büyük Meclis'in tam ittifakı ile Cumhurbaşkanlığı'na seçilen Millî Şef İsmet İnönü'nün değişmez genel başkan olduğunu tespit ve ifade maksadiyle yazılmıştır."

Böylece Atatürk'ün ölümünden sonra, 26 Aralık 1938'de toplanan I. Olağanüstü Kurultay İnönü'yü değişmez genel başkan ve Millî Şef seçmiş oldu. Celal Bayar, genel başkan vekilliğine, Refik Saydam da genel sekreterliğe getirildi. Aynı zamanda başbakanlığa atanan Bayar'ın Ocak 1939'da istifa etmesinden sonra kabineyi kurmakla Refik Saydam görevlendirildi. Boşalan genel sekreterliğe de Fikri Tüzer atandı.

1938 Olağanüstü Kongresi'nde Tüzük Değişikliği Gerekçesi ve Şef'in Konumu

Siyasî partiler, millî ve vatanî yüksek menfaatleri temin edici prensiblerde kanaatleri birleşmiş vatandaşların teşkil ettikleri siyasî cemiyetlerdir. Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınıktır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilât altında toplar.

Şef'in rolü her memlekette ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şef'tir.

Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi bir siyasî partinin idare-i âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan âri addedilemez.

Cumhuriyet Halk Partisi gibi milletin kurtuluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş, cumhuriyetçilik; inkılâbçılık, laiklik gibi Türk milletini mütemadiyen itibar ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipleri değişmez bir akide-i siyasiye olarak kabul ve ilân etmiş olan ve siyasî bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihab edilecek olan âli şahsiyetin (Millî Şef) vasfını da iktisab etmiş olması tabiî olduğuna göre Parti Umumî Reisi'nin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her Kurultay toplanışında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip Parti Umumî Reisliği'nde (Değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından millî menfaate daha uygun görülmüştür.

Üsnomal Kurultay

1 - Cumhuriyet Halk Partisi

A - Büyük Kurultay

Atatürk'ün ölümü üzerine Cumhuriyet Halk Partisi başkanlığı sorunu gündeme geldi. Üzüntülü günlerin ardından 29 Kasım 1938 de toplanan CHP Kamutay Grubunda, Başbakan Celâl Bayar, "Ebedî Şefin ufulü ile hadis olan CHP Reisliğinin intihabı meselesinin halli için Parti Kurultayının yakında toplanmasına lüzum" olduğunu bildirdi. Ardından 17 Aralık 1938 de CHPGenel Başkan Vekili Başvekil olarak;

"1 - Nizamnamenin Genel başkan intihabına aid maddelerinin tadil ve tanzimi.

2 - Genyönkurulun intihabı yapmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayını Ankara'da 26 Aralık'ta olağanüstü toplantıya davet ettiğini gazetelerle üyelere ve halka duyurdu.

Bu duyuruya uygun olarak tüzüğün 30 - 43 üncü maddelerine göre, CHP Kurultayı, 26 Aralık 1938 Pazartesi günü, saat 10.00'da İzmir Milletvekili ve Başbakan Celâl Bayar'ın başkanlığında Büyük Millet Meclisi toplantı salonunda başladı.

Kurultaya 375 parti mebusu ile vilâyetlerden seçilmiş olan 216 delege katıldı. Salon tümüyle dolmuştu. Başkanlık kürsüsünün arkasına büyük bir parti bayrağı asılmıştı. Genel Başkan Vekili Celâl Bayar yoklamada

kendisine yardımcı olmak üzere Aydın delegesi Etem Menderes'in ve İçel delegesi Mitad Toroğlu'nun kürsüye gelmesini rica etti. Ardından da harf sırasına göre kongreye katılacak olanların yoklamasını yapmıştır. Çoğunluğun olduğu saptandıktan sonra da görüşmelere geçildi.

Başkan, şu sözlerle görüşmeyi başlattı:

"Arkadaşlar,

Cumhuriyet Halk Partisi'nin, üsnomal büyük kurultayı açılmıştır. Partimizin, değişmez genel başkanı ve kurucusu, Büyük Türk milletinin sinesinden yarattığı müşahhas ideali ve kurtarıcısı Kemal Atatürk, milletinin sonsuz varlığına, ebedî şuuruna intikal etmiş bulunuyor. Fevkalâde toplantımızın sebebi, bu Parti tüzüğünde, süratle yapılmasını zarurî, kıldığı tadilâtı görüşmektir. Müzakere ruznamemiz:

1 - Tüzüğün genel başkan intihabına aid maddelerinin tadil ve tanzimi,

2 - Genyönkurul'un seçilmesidir.

Muhterem arkadaşlarım,

Atatürk, en karanlık günlerde, milletin karabahtına, hâdiselerin şaha kalkmış, akur savletine, kaya gibi göğüs vermiş, ulu bir milleti özbenliğinde toplayarak bugünkü büyük, her gün daha kuvvetli Türk milletini yaratmış, sevgili vatanımızı kurtarmıştır. Onun büyüklüğü ancak Türk milletinin büyüklüğü ile ölçülebilir. Onun kudreti ve kabiliyeti ancak büyük Türk milletinin her şeye kadir kudreti, kabiliyeti ile anlaşılabilir.

Atatürk'ün manevî varlığı, büyük Türk milletinin hayatı gibi ebedîdir. Ona bağlılıkta olduğu gibi onun eserlerine, emanetine, çizdiği yola, verdiği ideale bağlılıkta da tek kalbiz, tek insan gibi. Ve ondan dolayıdır ki onun kurduğu partimiz de büyük Türk milletinin aziz partisidir.

Eserlerini en mukaddes millî bir vedia halinde, nesilden nesle ulaştırmak, en büyük titizlikle verdiği ideali kurmak ve tahakkuk ettirmek büyük Türk milletinin en önemli vazifesi ve millî misakıdır.

Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri, Ebedî Şefin aziz hâtırası önünde sözlerimizin ve duygularımızın da ahdüpeymanı olarak hepimizi 5 dakika ayakta tazimle sükuta davet ediyorum, dedi ve ardından 5 dakika sessizce saygı duruşu yapıldı. Başkan, parti tüzüğünün 33'üncü maddesi uyarınca iki asbaşkan seçilmesi gerektiğini belirten şu önergeyi okuttu.

"CHP Büyük Kurultayı Yüce Başkanlığı'na

Parti tüzüğümüzün 33'üncü maddesi mucibince asbaşkanlığa Büyük Millet Meclisi Reisi Çankırı Mebusu Abdülhalik Renda ve Konya delegesi Şevki Ergun'un intihablarını arz ve teklif eyleriz.

İstanbul Naci Ali Morali; Bursa Saim Altıok; Bursa Dr. Sadi Konuk; Antalya Numan Aksoy; İstanbul Ferid Hamal; Bursa Hüsnü Güven; Çanakkale Halil Dilmaç; İçel Fikri Mutlu; Erzurum Durak; Bursa Sadık Tahsin; Kırklareli Tahir Taner; Kütahya Etem Yücel; Bursa Dr. Galib Kahraman; İçel Dr. Muhtar Berker; Çanakkale Arsal R. Usumi; Bolu Şeref Sarıer; Isparta Hüsnü Özdamar; Giresun İsmail Sabuncu."

Bu önerge kabul edilerek asbaşkanlığa Mustafa Abdülhalik Renda ve Şevki Ergun seçildiler. Ardından tüzüğün 33 üncü maddesine göre altı sekreterin seçimine geçildi ve sekreterliklere İçel delegesi Rükneddin Nasuhoğlu, Aydın delegesi Etem Menderes, Çoruh delegesi Dr Cemal Alper, İstanbul delegesi İbrahim Kemal Baybura, Bolu delegesi Emin Yerlikaya, Ankara delegesi Hilmi Atlıoğlu oybirliği ile seçildiler. Seçimden sonra Celâl Bayar'ın başkan olarak görevi sona erdi. Kongreyi yönetmek üzere M. Abdülhaluk Renda kürsüye gelerek kendisine gösterilen güvene teşekkür etti. Ardından gündeme geçildi ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam'ın şu tezkeresi okundu:

Ankara: 26.XII.1938

"CHP Büyük Kurultayı Yüce Başkanlığı'na

4'üncü Büyük Kurultay'ca tanzim ve tasvib olunan parti tüzüğümüzün genel başkanlık hakkındaki maddelerinin tadil ve tanzimine aid Genyönkurul'ca hazırlanan ve Genbaşkur'dan geçirilen projeyi Büyük Kurultay'ın tetkikine arzediyorum. Müzakere ve bir karara bağlanmasını diler, Genyörkurul'un yüce başkanlığına ve yüksek kurultaya sonsuz bağlılık ve saygılarımı sunarım.

Dahiliye vekil
CHP Genel Sekreteri
Dr. Refik Saydam

Dr. Refik Saydam Büyük Kurultay'dan "nizamname tadilâtı" için 15 üye yerine bir defaya mahsus olmak üzere 30 üyenin seçilmesini, seçimin de kura ile olmasını istedi. Bu istekler üyeler tarafından da benimsenerek Konya Mebusu (T. Fikret Sılay), Aydın Delegesi (Neşet Akkor), Balıkesir Mebusu (Sabiha Gökçül), Konya Delegesi (Şükrü Afacan), Çorum Mebusu (İ. Kemal Alpsar), Samsun Mebusu (Ali Tunalı), Çoruh Mebusu (Atıf Tüzün), Tekirdağ Mebusu (Cevdet Cicioğlu), Tekirdağ Mebusu (Y Kemal Beyatlı), Siird Mebusu (Hulki Aydın), Erzurum Delegesi (Sadrettin Gözübüyük), Seyhan Mebusu (Âli M. Yeğena), Tokad Delegesi (Memed Turan), İzmir Mebusu (Kâmil Dursun) Afyon K. Mebusu (Cemal Akçın), İzmir Mebusu (Hamdi Aksoy), Eskişehir Delegesi (Ali Sölpük), Niğde Delegesi (Nâzım Eren), Eskişehir Mebusu (Osman Işın), Samsun Delegesi (Mustafa Aldıkaçtı), İzmir Delegesi (Memed Aldemir), Bursa Delegesi (Sadık T. Arsal) Kastamonu Mebusu (Tahsin Coşkan), Kayseri Delegesi (Ömer Taşçıoğlu), Kastamonu Mebusu (Dr. Şükrü Şenozan), Van Mebusu (Münib Boya), Ordu Mebusu (Âhmed İhsan Tokgöz), Kocaeli Delegesi (M. Ali Kâğıda), Seyhan Delegesi (İ. Safa Özler), Trabzon Delegesi (Ali Beçil)'den oluşan bir komisyon kuruldu.

Bu üyeler tarafından yapılacak değişiklikler hazırlanıncaya değin kongre çalışmalarına ara verildi. İkinci oturum saat 15.00'te başladı. Başkan, Genel Sekreterliğin değişiklik isteyen önergesinin gerekçesiyle, tüzük komisyonunun hazırladığı gerekçeyi ve değişiklik önergesini okuttu.

Esbabı mucibe

Siyasî partiler, millî ve vatanî yüksek menfaatleri temin edici prensiblerde kanaatleri birleşmiş vatandaşların teşkil ettikleri siyasî cemiyetlerdir. Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınıktır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilât altında toplar.

Şef'in rolü her memlekette ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şeftir.

Her cemiyette ve her parti içinde bu yüksek vasıflarda şahsiyetleri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi bir siyasî partinin idare-i âliyesini eline teslim ve emanet ettiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından mahzurdan âri addedilemez.

Cumhuriyet Halk Partisi gibi milletin kurtuluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş, cumhuriyetçilik; inkılâbçılık, laiklik gibi Türk milletini mütemadiyen itibar ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipleri değişmez bir akide-i siyasiye olarak kabul ve ilân etmiş olan ve siyasî bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihab edilecek olan âli şahsiyetin "Millî Şef" vasfını da iktisab etmiş olması tabiî olduğuna göre parti umumî reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplanışında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip parti umumî reisliği'nde "değişmez" vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye

bakımından millî menfaate daha uygun görülmüştür.

Bu sebeplerle,

Tüzüğün ikinci maddesi partimizi kurmuş ve Cumhuriyet'i tesis etmiş olan Ebedî Şef Kemal Atatürk'ün "banilik" müessislik vasıflarını tebarüz ettirmekle beraber kendilerinin partinin "ebedî başkanı" olduklarını ve üçüncü maddesi partimizin kurulduğu günden beri fiilen başkanlığını yapan yeni rejimin bütün müesseselerini ve eserlerini kendi elile kuran, bütün milletçe tabiî ve millî bir insiyakla Millî Şef tanılan ve Büyük Meclis'in tam ittifak ile cumhurbaşkanlığına seçilen Millî Şef İsmet İnönü'nün değişmez genel başkan olduğunu tespit ve ifade maksadile ile yazılmıştır.

Dördüncü madde, tüzüğün şimdiye kadar derpiş etmediği ve fakat karşılaşılması ihtimalî mevcud olan bir ihtiyaca cevab vermek ve istikbalde her türlü teşettütlere mâni olmak için tedvin edilmiştir.

Yüksek Büyük Kurultayın tasvibine arz olunur.

A) Tüzüğün ikinci maddesinin yerine kaim olacak:

2 - Partinin banisi ve ebedî başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nde, müessisi olan Kemal Atatürk'tür.

B) Yeni üçüncü madde;

Madde 3 - Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür.

C) Yeni dördüncü madde;

Madde 4 - Partinin değişmez genel başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir:

A) Vefat,

B) Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde,

C) İstifa.

Bu üç şekilden birisi dolayisile inhilâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez genel başkanlığa seçer.

Bunun ardından da Tüzük encümeninin şu mazbatası okundu:

"Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayı Yüce Başkanlığı'na;

Partinin banisi ve değişmez genel başkanı Kemal Atatürk'ün irtihaller dolayisile parti tüzüğünün genel başkanlığa aid, maddelerinin tadil ve yeniden tanzimi hakkında Parti Genyönkurulu'nca hazırlanan ve Genbaşkur'dan geçirilen proje Kurultay Yüksek Başkanlığı'ndaki encümenimize havale edilmekle tedkik ve müzakere olundu.

Genyönkurul'ca hazırlanan ve Genbaşkur'dan geçirilen projenin mucib sebebler lâyihası encümende okunarak ve çok yerinde görülen mütalealara ittifakla iştirak edilerek maddelerin müzakeresine geçildi. Yeni maddeler aşağıda gösterildiği veçhile tespit ve Yüksek Büyük Kurultay'ın tasvibine arzedildi.

Takdim edilen muaddel ikinci madde ile 3 ve 4'üncü maddelerin kabulü halinde tüzüğün diğer madde numaralarının da buna göre teselsül ettirilmesi zarurî olduğundan bu cihetin Yüksek Kurultay'ca tasvibini ve maddelerin kabulünü arz eyleriz.

Muaddel Madde 2) Partinin banisi ve ebedî Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür.

Yeni madde 3) Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür.

Yeni madde 4) Partinin değişmez genel başkanı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir:

a) Vefat

b) Vaizife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde

c) İstifa

Bu üç şekilden birisi dolayisile inhilâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak partiye mensup mebuslardan bir zatı değişmez genel başkanlığa seçer.

26.XII.1938

Tüzük Komisyonu Başkanı Konya Mebusu Tevfik Fikret Sılay

Sekreter Balıkesir Mebusu Sabiha Gökçül

Mazbata Muharriri Aydın Delegesi Neşet Akkor

Aza Konya Delegesi Şükrü Afacan, Çorum Mebusu İ. Kemal Alpsar, Samsun Mebusu Ali Tunalı, Çoruh Mebusu Atıf Tüzün, Tekirdağ Delegesi Cevdet Cicioğlu, Tekirdağ Mebusu Y. Kemal Beyatlı, Eskişehir Delegesi Ali Sölpük, Niğde Delegesi Nazım Eren, Eskişehir Mebusu Osman Işın, Samsun Delegesi Mustafa Aldıkaçtı, İzmir Delegesi Memed Aldemir, Bursa Delegesi Sadık T. Arsal, Siird Mebusu Hulki Aydın, Erzurum Delegesi Sadrettin Gözübüyük, Seyhan Mebusu Ali M. Yeğena, Tokad Delegesi Memed Turan, İzmir Mebusu Kâmil Dursun, Afyon Mebusu Cemal Akçın, İzmir Mebusu Hamdi Aksoy, Kastamonu Mebusu Tahsin Coşkan, Aza Kayseri Delegesi Ömer Taşçıoğlu, Kastamonu Mebusu Dr. Şükrü Şenozan, Van Mebusu Münüb Boya, Ordu Mebusu İhsan Tokgöz, Kocaeli Delegesi M. Ali Kağıtçı, Seyhan Delegesi İ. Safa Özler, Trabzon Delegesi Ali Becil."

Mazbatanın okunmasından sonra 17 milletvekili söz istedi. Ancak 8'i görüşlerini açıklama olanağı buldu.

Konuşmalarda genellikle Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün hizmetleri anlatıldı.

Bunun yanında Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay, Cumhuriyet Halk Partisi'nin özellikleri üstünde durarak şunları söyledi.

"CH Partisi muayyen bir sınıfın menfaatlerini korumak veya bazı prensiplerin tahakkukunu temin etmek gibi mahdud emellerden doğmuş değildir. Partimiz bütün bir cihanı husumetin, beşer tarihinin en karanlık devirlerinden, en az 5 bin seneden beri millî varlığını duymuş, cihanın dört köşesinde şanlı bayraklarını dolaştırmış olan Türk milletini ebediyen yok etmek azmile en felâketli bir demde başımıza üşüştükleri zaman milletimizin yaşamak kabiliyetinden, istiklâl aşkından, idare kudretinden ve nihayet arkasında taşıdığı şanlı zafer hatıralarile beslenen kahramanlık seciyesinden doğmuş millî bir partidir.

Partimiz, bu suretle milletin en kutsi ve müşterek duygularından doğmuş olduğu içindir ki bütün milleti sinesinde toplamış ve toplamaktadır. Hepimiz el ele vererek ayni amaca koşuyoruz. Şiarımız hepimiz birimiz, birimiz hepimiz içindir.

Arkadaşlar, büyük ve tarihî milletler, onlara bir hususîyet veren millî ruhlarile temayüz ederler. Bu ruh onların bütün kutsi duygularının bütün manevî kabiliyetlerinin payansız kaynağıdır. Alelade ahvalde bu ruh gizlidir; varlığını tezahür ettiremez. Fakat millet büyük bir tehlike karşısında kaldığı zaman, bu ruh ferdin manevî varlığında müşterek bir heyecan halinde tecelli etmeğe başlar. Bu heyecan her fertte ayni şiddette olmaz. Onların şuur kudreti, tesir kabiliyeti nisbetinde tehalüf eder. Millî hassasiyeti, hats kabiliyeti, irade kudreti olan müstesna şahsiyetlerde ise millî irade ve millî kudretin tükenmez bir meksifesi halinde tezahür eder. O zaman, bunlar, azamî ümid saçan bir elektrik merkezi halini alır. Milletin bütün ferdlerini millî gayeye, millî hedefe doğru götürürler. İşte arkadaşlar bütün bir cihanı husumet karşısında varlığımızı ve istiklâlimizi kurtaran millî hareket böyle doğmuştur. Partimiz de bu millî hareketin öz evlâdıdır. Bunun içindir ki partimiz, büyük müessesinin, Türk tarihinde ebedî bir deha güneşi olarak parıldayacak olan Ulu Atasının emsalsiz hizmetlerini şanlı hatıralarını daima tebcil edecek, bunları millî bir destan, mukaddes bir vedia halinde nesilden nesile götürecek olan millete hayat veren eserleri üzerinde titreyecektir."

Günaltay, partinin İsmet İnönü'yü genel başkanlığa getirmekle yeni bir şeref tacı giydiğini belirttikten sonra, diğer ülkelerde cumhurbaşkanı seçilmek için propagandalar yapılırken İsmet İnönü'nün propaganda yapmadan ve Türk ulusunun onayını alarak seçildiğini de vurguladı.

İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt ise şunları söyledi: "Sayın Bayanlarım, Sayın Baylarım, büyük ihtilâli yapan büyük partinin bu üsnömal toplantısını fevkalâde içtimaını fırsat bildim ve ufak tefek bazı düşün-

celerimi Önünüze döküp yaymak istedim, hoş görünüz. Arkadaşlarım, büyük ihtilâl yapan büyük parti diyorum. Bu mülâhazanın yerinde olduğuna inanını vardır. Çünkü partimiz, CHP şehirlere beldelere, kasabalara, köylere, mahallelere kadar kök salmış dal budak uzatmış bir teşekküldür ve bütün bu varlıkların mahlutudur. Kısa bir deyimle Türk ulusu kendini ve bütün bir âlemi kavrayan büyük dileklerini CHP'nin yüksek varlığında ifade etmiştir. Şu halde bu partiden ve bu partinin kurultayından söz açılınca bütün bir Türk ulusunu; Türk ulusu anılınca yine tekmil bütünlüğile partiyi anlamak da çök haklı bir anlayıştır ve çok yerindedir. Atatürk 'Bütün Türkler partinin, üyesidir' demişti. Bu bakımlardandır ki ihtilâli yapan büyük parti dedim. Çünkü partimizin her başardığı iş Türk ulusunun bir başarısıdır. Sarsılmaz bir inançla söylüyorum. Medenî dünyanın hiçbir partisi milletlerini bizimki kadar bir tümlükle temsil etmedi. CHP kadar samimî ve hakîkî ifade etmedi. Onlar sınıfları ve zümreleri ve bunların isteklerini temsil etmektedirler. Siyasal, sosyal ve ekonomik görümlerden biz ayrı ayrı birer sınıf ve zümre kabul etmiyoruz. Biz tek bir birlik tanıyoruz. Baysız ve gedasız, efendisiz ve kölesiz bir birlik tanıyoruz. Bu birlik Türk ulusudur. Bu anlamın ifadesini nasıl arz edeyim; Cumhuriyet Halk Partisi'nin durumunu şöyle kısaca izah etmek imkânı var mı?

Büyük Türk ulusundan bahsedildiği zaman, büyük Türk ulusu denilince hatırlara Cumhuriyet Halk Partisi gelir. Halk Partisi denince Büyük Türk ulusu hatıra gelir. Bu anlamlar birbirine o kadar karışmışlar ve o kadar girift olmuşlardır. Başka bir deyimle Cumhuriyet Halk Partisi'nin şahsındadır ki Türk ulusu faaliyetlerini vücude getirmiştir.

Sayın Bayanlarım, Baylarım, zaten Türk ulusu için bundan başka bir suret, bundan başka bir hal olamazdı. Belki başka yerlerde bu sınıf ve zümre farkı daha açık bir deyimle bir insan farkı bahse mevzu olabilir. Fakat Türk ulusunda asla... Bu arzettiğim şeyler benim şahsıma has duygular değildir, sadece Türk olarak hissettiğim şeyler de değildir. Türk ulusunda bay ve geda olmak, efendi olmak, hür yaşamak hakkını tanımak Ppartimizin bir icabı değildir. Bunlar Türk ulusunun ve onun tarihinden aldığı kendi mânâsıdır. Bizim ve partinin bundaki rolü Türk ulusundaki bu hassayı sezip tespit etmek olmuştur. Müsaade ederseniz maziye aid küçük bir vakayı size arzedeyim: Abbasî halîfelerinden biri bir gün muhtelif milletlere mensub şairleri toplayarak hepiniz milletinizin Övündüğü bir şey söyleyiniz demiş. Fars şairi sarayları ile hisarlarının ihtişam ve saltanatı ile övünmüş. Rum şairi; filozoflarile edebiyatile övünmüş. Arap şairi peygamberile halifelerde övünmüş. Sıra Türk şairine gelince orada bulunanlar artık övünülecek bir şey kalmadı, bu da ne söyleyebilir ki buna ne kaldı ki onu söyliyebilsin demişler. Türk ozanı evvela halifeye bakmış ve ben bir yerde doğdum ki buralara Türk illeri derler, burada esir ve köle nedir bilinmez, çünkü bu topraklarda esir ve köle doğmaz, demiş. Arkadaşlarım, zaman zaman bize, bizim partimize, içerden, dışardan dudak bükerek tek partili demokrasi olur mu diyenler bulundu ve sonra yine gülerek siz demokrasi heyeti umumîyenizle bir diktatörlük temsil edersiniz, dediler. Bu safsata ve şarlatanlıklara verilecek karşılığımız çoktur. Fakat değmez. Ne de olsa bir iki nokta üzerinde durmaklığıma Büyük Kurultay'ın müsaadelerini rica edeceğim. Eğer partimiz bir diktatörlük ve tahakküm partisi olsaydı, daha dün gözlerini bu fânî dünyaya yuman Şefimizin ardı sıra bütün bir dünya ayağa kalkar ağlayarak, dövünerek yanarak, yerinden sarsılır mı idi? Tarihde hangi diktatörün ardı sıra ağlandı? Hangi cebbarın ardından bütün dünya vaveyla içinde kaldı? Bu dünyada görülmemiştir. Ata kendi milletile beraber bütün bir dünya insanlığını öksüz bıraktı. Gidiyorsun diye hangi diktatörün ardından feryad etti? Ölümünde bile muzaffer Atatürk'ün, milletine ve partisine zafer çelenkleri dağıtan Atatürk'ün ardından ağladı.

Bir noktacık daha, sınıfsız, zümresiz Türk ulusunda ülkü, birlik varsa bu ülkü, birlik onun ve tarihinin zaruretleri icabı ise ve bu birlik içinde gayeye erişmek isteniyor ve erişiliyorsa zorla partiler ihdas etmek nasıl mümkün olur? Böyle mi olmak lâzımdır. Yoksa sınıf ve zümreler yaratan partiler ihdas etmek mi lâzımdır? Bunların tanınmadığı yerlerde, zümre ve sınıffarkının mevzuu bahis olmadığı yerlerde parti çokluğunun se-

bebini ne ile izah edebilirler. Bunlar sunî bir hareket olmaz mı? Sonra Türk milletini bu yola kim zorlayabilir. Demokrasi zorluğun ve zorbalığın icabı değil bunların düşmanıdır. Belki biraz tuhaf gelecek, fakat bizi zaman zaman diktatörlük töhmeti altında görmüş olanlar bilmezler mi ki demokrasilerde aslolan muhtelif partilerin mevcudiyeti değildir. Modern demokrasilerin babası sayılan Jean-Jacques Rousseau bile partilerin taaddüdünü demokrasi için hayırlı bulmaz. Muhtelif partileri halkın samimî kanaatlarının ve millet iradesinin tezahüründe tamamile bir engel telâkki eder.

Bayanlar, Baylar, demokrasi karar almak için millet mevcudiyetinin bir fazlasile iktifa etmektedir. Halbuki Türk ulusu kendisine has usulü ile işlerini birlikte görmekte ve birlikte yapmaktadır. Demokrasi hesabına bundan büyük bir fetih ve bundan büyük bir zafer olur mu? Hem bizim de muhtelif partiler sistemile idare edilen memleketlere bu yönden imrenilecek bir eksiğimiz var mıdır? Bu yönden bu memleketlerin hangi muvaffakiyetlerine gıpta edelim? Mevcud hangi muvaffâkiyetlerine gıpta edebiliriz? Bir bakalım, o memleketlerde göreceğimiz nelerdir? Birbirine haricî düşmandan daha hasım olan politikacılar vardır. Bunlar öyle politikacılardır ki demokrasi namı hesabına millet hâkimiyetini sömüren, istismar eden bir alay göreceğiz. Bunlar halkın perişanlığının eşkâlini veren timsalden başka bir şey değildir. Türk ulusu bugün öyle düşünmez. Türk ulusunun varlığı, bahtı böyle ihtirasların, post kavgalarının sömürgesi değildir, olamaz ve olmak için sebep yoktur. Samimî fikirler, samimî beyanatlar dünyanın en hür kürsüsü olan burada. Türk ulusunun kürsüsünde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kürsüsünde bütün üryanlığı ile ifade edilir. Yalnız beklenilen şey samimiyettir. Fikirler, daima bu kürsüden hatta muhalif fikirler dahi olsa saygı ile kabul edilmiştir. Diktatörlük idaresi altındaki olanlarda, bunları da bir tarafa bırakalım, hatta partilerle idare edilen demokrat memleketlerde bizdeki hürriyet var mıdır?

Fikir adamlarına, kanaatlarını samimiyetle bağıranlara bizde gösterilen hürmet, hürmetten vazgeçtim, müsamahadan vazgeçtim, hatta hayat hakkı var mıdır? Hayat hakkı tanınmış mıdır? Nerede hangi memlekette? Bu sorguların karşılığı öyle bedihiyattandır ki. devlet isimlerini sayarak mukayeseye bile lüzum görmüyorum.

Bayanlar Baylar, Türk ulusu, Atatürk ihtilâli ve onun partisi bütün bir dünya önüne böyle bir ak yüzle çıkıyor. Kanlı bir yüzle değil, hiçbir ihtilâle nasip olmamış temiz bir vicdanla, apak bir yüzle çıkıyor. Ufak tefek ihtilâflardan mı bahsedeceğiz? Olabilir. Bin yıl bir hamlede yıkılırken, bin yıl, saltanatile hilâfetile bütün müesseselerile bir hamlede yıkılırken ve bin yılın yerine yine bir hamlede yepyeni ve dipdiri bir varlık kurulurken böyle şeyler olabilir. Fakat dikkat ediniz, bunlar politikacı kavgaları değildir. Ulus ve yurd endişesile yapılan mücadelelerdir. Asaletlerini hiçbir vakit kaybetmediler ve daima saygı gördüler. Biz aklın hâkimiyetile muzaffer olduk. Gönüller fethederek muvaffak olduk. İşte Türk ihtilâlinin silâhları, fütuhat silâhlarımız bunlardır. Atatürk diktatör olmadı, buna tenezzül etmedi, edemezdi. O, kendisine teklif edilen hilâfet ve saltanatı bile hakaretle reddetti. Çünkü onca matlûp bu süfliyetler değil, Türk milletinin baylığı idi. O, milletini bay görüp gözlerini kapadı. Bir gün Atatürk'ten duydum. Türk ulusunu diktatörlükle, tahakkümle yaşar ulus sananlar ancak onu tanımayan adamlardır, demiştir. Arkadaşlar, son günlerde bir İngiliz muharririnin bu hususdaki mülâhazalarını anmadan geçemeyeceğim. Diyor ki Atatürk'ün başında bulunduğu Türk devlet idaresi hiçbir vakit diktatörlük olmadı. Bu rejim otoriteyi demokrasile telif etmesini bildi. Eğer bütün demokrasiler buna muvaffak olsaydı, Türk ulusunun yaptığı gibi yapsaydı, yapabilseydiler bugünkü muhtelif devletler arasında mevcud anlaşmamazlık kalmazdı. Dikkate değer bir mütalâa. Atatürk ihtilâli modern hukuku esasiyeye yeni bir sayfa eklemiş bulunuyor. Yalnız devletlerin iç bakımından değil dış bakımından da arsıulusal tehlikeyi, milletlerin anlaşmamazlıklarını da ortadan kaldırmış oluyor. Ne derlerse desinler, şurası muhakkak ki bu büyük partinin yahud Türk ulusunun başardığı büyük ihtilâl cihanşümul bir mahiyeti haizdir. Mevzî kalamaz. Gün geçtikçe önemi artacak tesirler görülecektir. Zaten görülmeğe başlandı. Tarih şimdiden bunu söylüyor. Bu günkü Alman ve İtalyan rejimlerinin yalnız bazı yönden Türk büyük ihtilâlinden mülhem olduğunu Alman tarihleri kaydetmeğe başladı bile. Fakat

Atatürk ihtilâlinin temelini, Türk, milletinin teşkil ettiğini ve rejimin tamamile milletin iradesine dayandığını da kaydederek kuvvetini tebarüz ettiriyorlar. Şark devletlerine bir göz atılırsa bu iddia açık görülür, işte İran'daki ve Mısır'daki sosyal hareketler ve işte hürriyet ve istiklâl diye ayağa kalkan 450 milyon insanlık: Çin. Türk ulusu, ekonomik ve sosyal bakımlardan demokrasiyi de tersin ederek bir istiklâl yapar. Bu, tekemmül ve inkişaf halindedir. Başları dara gelenler kurtuluş ve yükseliş yolunu orada, onda bulacaklardır. Arkadaşlarım; Atatürk tıpkı bir piramidin zirvesi gibi başımızda ülkümüzü bilgi ile yükseltti. Bütün işlerimizi bilgile başardı. Atatürk bir dağdır ki tarihin bütün büyükleri, ihtilâlcileri, devlet adamları, kumandanları ona tırmanamazlar. Zamanımızdakiler tırmanabilmek için hayli baş döndürürler. O kadar yüksektir. Yalnız şunu tebarüz ettirmeliyim ki Türk milleti çöllerde yükselen piramitlere benzemez. O, tarihin ortasında birbirine değen eksiz ve uçsuz kayadan bir fikrin piramitidir. O tek başına bütün bir tarihle boy ölçüştü, ölçüşüyor ve ölçüşecektir. Bunun teminatı İsmet İnönü'dür. Bu adamdır ki Türkün bu oğludur ki İnönülerinde Türk milletinin makûs talihini yendi ve yenecektir, yenişte devam ediyor. Atatürk'ün bu en yakini şimdi Türk milletinin birliğile başımızda bulunuyor. O bu kayadan piramitin üstünde, Türk milletinin başında zaferlere doğru yüzen bir bayrak gibi dalgalanıyor. Bütün gözler onda, bütün gönüller hep onun etrafında çarpıyor, çarpacaktır. İlerliyoruz, ilerleyeceğiz. Türk milleti sağ olsun." Erzincan Milletvekili Aziz Samih İlter de, "Atatürk bize hür bir vatan, müstakil bir cumhuriyet ve Türklüğü saadete götürecek eserler bıraktı. Atatürk eserleri ve prensiplerile daima bizim içimizde ve yanımızdadır. Atatürk'ün milletimize, memleketimize yaptığı büyük ve emsalsiz hizmetleri sayamam. Çünkü memlekette ne varlık görürseniz onundur. Türkiye Cumhuriyeti tamamile onun eseridir" dedikten ve Atatürk'ün çalışmalarını anlattıktan sonra, İsmet İnönü'nün daima Atatürk'ün düşüncelerinin ve eylemlerinin en iyi uygulayıcısı olduğunu belirtmiş ve bunu örneklerle açıklamıştır. "Hükümetin başında Atatürk'ün işleyen dimağı ve kuvvetli kolu olan muhterem İsmet İnönü partide de Atatürk'ü yorulmaz yardımcısı ve ikincisi olmuştur...

Parti Sayın İsmet İnönü'nün kudretli ve bilgili idaresi sayesindedir ki programında millete vadettiği bütün maddeleri tahakkuk ettirebildi"

Atatürk'ün Cumhuriyet'in onuncu yıl nutkundaki "yurdumuzu dünyanın en mamur ve medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahib kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" düşüncesini İsmet İnönü'nün gerçekleştirmesini istedi.

şimdi Cumhuriyetimizin başında sevgili İsmet inönü vardır. Atatürk'ün gösterdiği ümran, refah, medeniyet, kültür yolunda milletimizi sevkedecek odur" diyen İlter, Türk ulusunun Atatürk'ü izlediği gibi "Kemalizmin müşahhas bir timsali olarak şimdiye kadar yürüyen Türk ilerlemesinin başkumandanı ve sahibi olarak" onu da izleyeceğini vurguladıktan sonra sözlerini tamamladı.

Bu konuşmalardan sonra bir yeterlilik önergesi okundu ve kabul edilerek maddelere geçildi. Ardından Reisicumhur İsmet İnönü kürsüye gelerek şunları söyledi:

> "Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri,
>
> Büyük partimizin esas bünyesinde bugün aldığımız kalbi ve nizamî kararla, beni değişmez genel başkan seçtiniz. Yüksek teveccühünüzün ve samimî itimadınızın ifadesi olarak aldığım bu karardan dolayı sizlere teşekkür ederim. Bu anda, omuzlarımda bulunan genel başkanlık vazifesini; partinin, büyük milletimizin hayrından ve hizmetinden başka gayesi olmayan, maksadına uygun bir surette ifa etmek için, bütün varlığımı sarf edeceğim. Sizlerden ve partinin bütün azasından birlik, beraberlik, yardım beklerim. Aziz Arkadaşlarım, Büyük Kurultay, kurtuluş mücadelesinin en evvel işlemeye başlayan, içerden ve dışardan her türlü insafsız hücum-

lara milletimizin maruz kaldığı günlerde onun iradesini ilân etmek üzere meydana atılan, en eski teşkilâtımızdır. Bence ebedî Şefimiz Atatürk'ün, kendisine kadar ve kendisinden sonra, burada ve diğer memleketlerde yapılan millî mücadelelerden en kıymetli farikasını bu Kurultay ve onun manası teşkil etmektedir. Atatürk, kurtuluş mücadelesini, siyasî ve askerî sahnelerde, evvelâ kurultayda, sonra Büyük Millet Meclisi içinde idare etti. Sulh ve harbin bir millet meclisi ile idare edebilmek zihniyetini ve kudretini, bu gün dahi çok memleketlerde göremiyoruz. Atatürk, kurultayları yalnız millet hayatının lüzumlu bir mekanizması olarak takdir etmekle kalmazdı, onu samimî ve derin bir sevgi ile de severdi. Büyük Kurultay'ın duygusunu söylediğime emin olarak, bütün gelecek kurultaylar adına da Atatürk'e karşı hiçbir zaman solmayacak olan sevgi ve tazim hislerimizi ifade etmekle şeref duyarım.

Arkadaşlar, kurultayımızın bu üsnomal toplantısı, senelik parti toplantılarından sonra vuku bulduğuna dikkati celbetmek isterim. Her biriniz köylerden başlayarak vilâyetlere kadar milletimizin şikâyetlerini ve dileklerini dinlemiş bulunuyorsunuz. Büyük Meclis'in ve Cumhuriyet hükümetinin faaliyetlerine başlıca temel, halkımızın şikayetlerine ve dileklerine vefa etmek olduğu düşünülürse parti teşkilâtımızın senelik çalışmalarının, milletin idaresinde ne kadar verimli bir kolaylık olduğu göze çarpar. Şikâyet ve dileğin, bir defada ve bir lâhzada tatmin edilmesi, şimdiye kadar hiçbir millete nasip olmadı ve nasip olmayacaktır. Ancak şikâyet ve dilekle hülâsa olunan milletin amelî arzusu, hiçbir teşkilâtta bizim partimizin sinesinde olduğu kadar esas tutulmamıştır. Hepimizin en kıymetli alakamız, milletin en ehemmiyetsiz zannolunacak şikâyetine kadar vukuf sahibi olmak ve milletin en pahalı ve en güç .sayılacak dileklerine kadar tedbir bulmaya çalışmaktır. Kanunlarla ve Büyük Millet Meclisi'nin emanetlerile vazife almış, olan memurlar, vekiller, hepimiz, millet hizmetinde şeref bulan vatandaşlar olarak, onun ihtiyaçlarına yetişmek hislerile meşbuyuz. Büyük, küçük bütün vazifelerin, iyi ve temiz ifa olunması, emellerimizin başındadır. Parti toplantılarının temiz ve pürüzsüz çalışmasının sonunda, bu sözlerimde arzu ettiğiniz mânây bularak, muhitlerinize döneceğinizi, ümid ediyorum.

Aziz arkadaşlar,

Partimizin, karşısında bulunduğu vazifeler vardır. Vazifelerin, bundan sonra, ehemmiyetleri azalmış değil, daha ziyade artmıştır. Sağlam bünyeli, yüksek istidadlı asil bir milletin siyasî hayatına, istikamet vermek iddiasındayım. Geçmiş tarihin fırtınaları içinde geç ve eksik kalmış taraftarımızı süratle tamamlamak ve ilerletmek vazifesindeyiz. Milletlerin geçimsiz ve birbirine emniyetsiz bulundukları bir zamandayız. Milletlerin bir aile efradı gibi, birbirinin derdlerini anlayarak, bu küçük kürenin kucağında kardeşçe yaşayabilmeleri aziz emelimizdir.

Fakat arkadaşlar, milletlerin birbiri ile iyi geçinebilmelerini, yalnız bizim arzumuz temin edemez. Hatta bizim, milletler arasında kopacak muhtemel bir fırtınadan uzakta bulunmamız bile yalnız bizim tedbirimiz ve katı arzumuzla temin edilmeyebilir. Demek ki kaybedilmiş zamanları telâfi etmeyi ve milletimizi süratle ilerletip yükseltmeyi, türlü sekteler ve manialara maruz kalmak ihtimalleri içinde, başarmaya mecburuz. Partinin bütün azası, çalışkan bir vatanperver olduğu kadar

milletin beraberliğini candan seven ve millet kuvvetlerinin hiçbir sebeple dağılmamasına dikkat eden bir vatanperver gibi davranmaya mecburdur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bütün vatandaşları kendisinin muhabbet ve hizmet muhitinde toplamaya çalışan zihniyetini, ifade etmiş oluyorum. Şimdi, size bu zihniyetin, milletin bünyesinde, kök salmış olduğunu da göstereceğim. Atatürk gibi her tarihin ve her devrin büyük bir kudreti, siyaset sahnesinden maddeten çekildikten sonra da bütün dünyanın hayret ve takdiri karşısında sabit oldu ki bu aziz memleketin hiçbir köşesinde ve bu .büyük milletin hiçbir ocağında, Cumhuriyet aşkından başka bir hava esmemiştirl5 senelik türlü müşkülât içinde bir hayattan sonra, Cumhuriyet rejiminin verdiği bu imtihan; onun zannedildiğinden çok daha sağlam ve derin kökte, sarsılmaz bünyede olduğunu, bütün dünyaya ispat etmiştir.

Siz ve hepimiz, büyük acı içinde, bu bahtiyar müşahedeyi yapabildiğimizden dolayı, yürekler dolusu iftihar edebiliriz.

Sayın Arkadaşlar, partimiz; millet menfaatinde küçük hislerin üstüne çıkabilen bütün vatandaşları tatmin edecek en sağlam prensipleri, en az teferruatla tespit edebilmiştir. Türkiye'nin yenileşmesi ve yükselmesi gibi hiç olmazsa, iki yüz seneden beri devam eden mücadele, bizim rejimimizde en sade ve amelî ifadesini bulmuştur. Mutlak olarak zikredilen hiçbir siyasî prensip; ifratı ve tefriti, ve türlü şekilde yanlış tatbiki öne sürülerek, tenkid edilmekten kurtulamaz. Partimizin hüviyetini tarif eden altı prensibimiz de, fena ellerde ve yanlış tatbikat ile eksik gösterilebilir. Fakat bu gayretler yersiz ve beyhudedir. Tam ölçüsü verilmediği halde faydasını muhafaza edebilecek, hiçbir ilâç yoktur. Şimdiye kadar ispat etti ki prensiplerimizi esas olarak daima iyi ellerde bulundurmaya ve tedbirleri, zamanı geldiği vakit cesaretle, fakat daima tedbir ve basiretle tatbik etmeye çalıştık. Geçmiş zamanın muhasebesi, son zamanlarda, hiçbir milletin siyasî partisine nasib olmamış kadar müsbet ve verimlidir. Gelecekte de, cesaretle basiretin, bize ayni müsbet neticeleri vadetmekte olduğuna, kati olarak kaniiz. Anlayışımızda ve icraatımızdaki ana hatlardan zaaf göstermek şöyle dursun, milletin daima ilerleyen ve yükselen taze ve canlı anlayışı ile vatanımıza, daha geniş feyizler temin edeceğimize katiyen güveniyoruz. Aziz Arkadaşlarım, milletimizin en dar muhitlerine ve en küçük ihtiyaçlarına kadar sorulup çare bulmaya çalışmak, önümüzdeki senelerin çalışmalarında yeni bir farika olacaktır. Halk çocuğu vatandaşlar tarafından, halk içinde geçirilen bu çalışma hayatının, devlet otoritesini en sağlam bir surette koruyarak, halk idaresinin feyizlerini, en geniş bir surette temin edeceğine inanıyoruz. Hiçbir koruyucu tedbir, insan vücudunun hasta olmaktan kurtaramadığı gibi, hiçbir milletin bünyesi de, en iyi tedbirler içinde, marazı arızalar göstermekten kurtarılamaz.

Fakat, vatandaşlarım emin olsunlar ki uyanık, dikkatli ve vazife hissini beşerî her duygunun üstünde tutan vazife sahipleri olarak, millet idaresinde lüzumlu görülecek tedbirleri, zamanında ve kararında almakta asla tereddüd etmeyeceğiz.

Vatandaşlarımızın, Büyük Millet Meclisi etrafında ve sade bir vatandaş olmakla hayatının bütün gururunu dolduran reisicumhur etrafında tesanüdü o derecededir ki icap ederse, bütün Türk milletini, varı ile ve canı ile bir hudud üzerinde,

şimdiye kadar bu millet tarihinde görülmemiş sürat ve hevesle, toplayabileceğimizden asla şüphe etmiyorum.

Aziz Arkadaşlarım, vatandaşlarda ve Teşkilât-ı Esasiye'nin tarif ettiği vatandaşlarda, bu vatanın daimî sahib ve sakinleri sıfatile emniyet içinde yaşamak huzuru kalbi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Cumhuriyet Hükümeti'nin samimî hedefidir. Hiçbir milletin kendisine uygun gördüğü bir tedbir, bizim memleketimizde taklid olunamaz. Hiçbir vatandaş, kanunların kendisine temin ettiği nimetlerden mahrum edilemez. Huzur içinde, müşterek vatanın yükselmesine çalışmak sahası bütün vatandaşlar için açıktır. Bu memlekette, bütün kuvvetleri özünde toplamış olan tek kudretli varlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Onun tedbirlerile Teşkilât-ı Esasiye'si ve kanunlarile hepimiz üzerine teveccüh eden mükellefiyetler ve vazifeler, diğer bütün vazife ve mükellefiyetlerimizin üstünü ve nâzımıdır.

Aziz Arkadaşlarım, sizi muhabbetle selâmlarım. Sizi gönderen teşkilât arkadaşlarımıza ve içinde yaşadığınız millet ve memleket yuvalarına Genel Başkanınızın sevgi ve saygılarını beraber götürmenizi isterim."

Bu konuşmanın ardından kürsüye gelen Başvekil Celâl Bayar, Genel Başkan, Millî Şef, Cumhur Reisi İsmet İnönü'nün kendisini genel başkanvekilliğine atadığını duyurduktan sonra, Şef'in arzularını ve milletin isteklerini partinin programı doğrultusunda yerine getireceğini bildirdi.

Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam ise yeni genel başkanla çalışacak Genyönkurul üyelerinin belirlenmesi için istifa etti. Genel Başkanlık'ça Esad Uras (Amasya), Mümtaz Ökdem (Ankara), Dr. Fikri Tuzer (Erzurum), Nafi Kansu (Erzurum), Münir Akkaya (Giresun), Dr. Refik Saydam (İstanbul), Muhlis Erkmen (Kütahya), Salâh Cimcoz (İstanbul), Hasan Âli Yücel (İzmir), Halil Türkmen (Zonguldak), Dr. Cemal Tunca (Antalya), Şükrü Ali Ögel (İstanbul), Rahmi Apak (Tekirdağ), Remzi Güreş (Gazi Anteb), Hüsnü Çalar (İzmir), Cevdet Kerim İncedayı (Sinop) Genyönkurul üyeliklerine aday gösterildiler ve seçildiler.

Parti genel sekreterliğine ise yine Dahiliye Vekili Dr. Refik Saydam atandı (Ancak, 27 Ocak 1939'da yapılan değişiklik üzerine parti genel sekreterliğine Dr. Fikri Tüzer getirildi).

Kongre çalışmaları 16.55'te tamamlandı. Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Meclis Cumhurbaşkanlığı Salonu'nda Genel Başkanvekili ve Başvekil Celâl Bayar, Dahiliye Vekili ve Genel Sekreter Dr. Refik Saydam ile kurultay delegelerinin tebriklerini kabul etti ve delegeler şerefine Ankara Palas'ta bir çay ziyafeti verildi.

Bunlardan Hüsnü Çakır'ın İktisat, Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliğine atanması üzerine yerlerine Ordu Milletvekili Hamdi Yalman ve Giresun Milletvekili İsmail Sabuncu 9 Ocak 1939'da parti Genbaşkurulunca atanmıştır.

Grup Yönkurulu

Hasan Saka (Trabzon) ve Dr. Cemal Tunca (Antalya) başkan vekilliklerine, Rasih Kaplan (Antalya), Aziz Akyürek (Erzurum), Şükrü Koçak (Erzurum), Abdülhak Fırat (Erzincan), Kılıç Ali (Gazi Anteb), İhsan Sökmen (Giresun) Hamdi Yalman (Ordu), Damar Arıkoğlu (Seyhan), Rasim Basara (Sivas) üyeliklere seçilmiştir. Bunlardan Dr. Cemal Tunca 26 Aralık 1938 tarihinde ve Hamdi Yalman 9 Ocak 1939'da Parti Genyönkurul üyeliklerine seçildiler. Dr. Cemal Tunca'dan boşalan başkanvekilliğine ise 3 Ocak 1939'da Seyhan Milletvekili Hilmi Uran seçildi.

İsmet İnönü ve 10 Kasım 1938

Atatürk, 10 Kasım 1938'de ebediyete intikal etmişti. Cenazesinin Dolmabahçe'den Ankara Etnografya Müzesi'ne aktarıldığı gün yayımlanan ulusa bildirisinde İnönü, Atatürk'e olan vefa borcunu şu satırlarla ifade etmişti:

Büyük Türk Milletine,

Bütün ömrünü hizmetine vakfettiği sevgili milletinin ihtiram kolları üstünde Ulu Atatürk'ün fâni vücudu istirahat yerine tevdi edilmiştir. Hakikatte yattığı yer, Türk milletinin onun için aşk ve iftiharla dolu olan kahraman ve vefalı göğsüdür.

Atatürk, tarihte uğradığımız en zalim ve haksız ittiham gününde meydana atılmış, Türk milletinin masum ve haklı olduğunu iddia ve ilân etmiştir. İlk önce ehemmiyeti kavranmamış olan gür sesi, aslâ yıpranmıyan bir kuvvetle nihayet bütün cihanın şuuruna nüfuz etmiştir.

En büyük zaferleri kazandıktan sonra da Atatürk, ömrünü, yalnız Türk milletinin haklarını, insaniyete ezeli hizmetlerini ve tarihe hakkettiği meziyetlerini isbat etmekle geçirmiştir. Milletimizin büyüklüğüne, kudretine, faziletine, medeniyet istidadına ve mükellef olduğu insaniyet vazifelerine sarsılmaz itikadı vardı.

"Ne mutlu Türküm diyene" dediği zaman, kendi engin ruhunun, hiç sönmiyen aşkını en mânalı bir surette hülâsa etmiş idi.

Fena zihniyet ve idare ile geri bırakılmış Türk cemiyetini, en kısa yoldan insanlığın en mütekâmil ve en temiz zihniyetlerile mücehhez modern bir devlet haline getirmek, onun başlıca kaygısı olmuştur. Teşkilâtı esasiyemizde ve bu gün hizmet başında, irfan muhitinde ve geniş halk içinde bulunan bütün vatandaşların vicdanlarında yerleşmiş olan lâik, milliyetçi, halkçı, inkilâpçı, devletçi cumhuriyet bize bütün evsafile Atatürk'ün en kıymetli emanetidir.

Ufulünden beri Atatürk'ün aziz adı ve hâtırası, bütün halkımızın en candan duygalariyle sarılmıştır. Memleketimizin her köşesinde ve bütün milletçe kendisine gösterdiğimiz samimî bağlılık, devlet ve milletimiz için kudret ve vefanın beliğ misalidir.

Türk milletinin aziz Atatürk'e gösterdiği sevgi ve saygı, onun niçin Atatürk gibi bir evlât yetiştirebilir bir kaynak olduğunu bütün dünyaya göstermiştir.

Atatürk'e tâzim vazifemizi ifa ettiğimiz bu anda, halkımıza, kalbimden gelen şükran duygularımı ifade etmeği, ödenmesi lâzım bir borç saydım.

Milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatı Atatürk'ün en kıymetli ideali idi. Bütün dünyada ölümünün gördüğü ihtiramı, insanlığın âtisi için ümit verici bir müjde olarak selâmlarım. Bu sözlerim, yazılariyle ve toprağımızda şövalye askerleri ve mümtaz şahsiyetleriyle yasımıza iştirak eden büyük milletlere, Türk milleti adına şükranlarımın ifadesidir.

Devletimizin bânisi ve milletimizin fedakâr, sadık hadimi,

İnsanlık idealinin âşık ve mümtaz siması;

Eşsiz kahraman Atatürk!

Vatan sana minnettardır.

Bütün ömrünü hizmetine verdiğin Türk milleti ile beraber senin huzurunda tâzim ile eğiliyoruz. Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hâtıran sönmez meş'ale olarak ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır.

Reisicümhur

İsmet İNÖNÜ

Hasan Âli YÜCEL

Güneş Battı

Ufkumuzdan ağır ağır ve ihtişamla çekildi. Sıcaklığı kalbimizde devam ediyor; ışığı hâlâ bizi aydınlatacak.

Onun için yanıyoruz, onunla yanıyoruz.

***

Nurdan izi, yüreklerimizde alev alev... Arkasından karanlık bırakmaksızın batan tek güneş, o oldu.

Göz yaşlarım kararıp kelime, hıçkırıklarım donup cümle olmalıydı. Fakat onun gönüllerde sönmeyen aksi, gözlerdeki yaşı yıldızlar gibi parlatıyor, hıçkırıkları dualar gibi ilâhileştiriyor. Ölümüzden bile heybet, muhabbet, kudret duyuyoruz ve hayat alıyoruz.

Ondan geldik, ona gitmekteyiz.

***

Şu anda varlığının bütün fânilikleri yok oldu. Onda tam bir ebedilik yaşamaya başlamıştır. Ufkumuzdan her uzaklaşmasında bize bekanın bir zerresini tattırdı. Ne acı iksir?... Vücudundan kaybettiğini ruhunda kazanarak, kimseye müyesser olmamış âzametli bir çekilişle milyonluk bir gönül sahasını kaplayan göklere yükseliyor.

O, bizim için bir yarı ilâhtır.

***

Şimdiye kadar onun için söyleyip yazdıklarımız onun büyüklüğü yanında ne kadar küçük, ne kadar âciz kalmıştı. Biz onu, onun bizi sevdiği kadar sevemezdik. Her şeyde o bizden üstündü. Ölümü ile bu eksiğimizi gene kendisi tamamlayacak. Bundan sonraki hayatımız, ona bağımızı uzatmak içindir.

Onun için doğmuşuz, onun izinde öleceğiz.

Muhsin Ertuğrul

Atam!

Eğer bende senin sesin ve senin sözün olsaydı, duyduğum acıları anlatacak olan bu satırlar, bak o zaman ne kuvvetli ve ne azametli olurdu. Fakat ölümünün bıraktığı boşluğu ifade için benim sesim ve sözüm yetmeyecek. Bana senin sesin ve senin sözün lâzım

***

Eğer giden bir tek adam olsaydı, ne bileyim, bir tek büyük adam olsaydı, yine tesellisi vardı. Kendimizi avuturduk. Bu millet bir kahraman yerine, belki bin kah-

raman daha yetiştirir derdik, bir kumandan yerine, belki bin kumandan daha doğar derdik. Fakat senin şahsında biz bir kişi kaybetmiş değiliz ki.

***

Sen bizim için kumandan oldu, Trablus'ta, Anafartalar'da, Arabistan'ın kum çöllerinde çarpıştın, istiklâl harbini yarattın ve kazandın. Sen bizim için inkılâpçı oldun, saltanatı devirdin, cumhuriyet kurdun, yepyeni bir devre açtın. Sen bizim için müceddid oldun, Allah'la aramıza giren yabancı dilden kurtardın, mânevîyatımızda şuurlu bir din yarattın. Sen kumandan üniformasından inkılâpçı kisvesine inkılâpçı kisvesinden müceddid elbisesine büründün. Kılıcı bırakıp kaleme, kalemi bırakıp dile dili bırakıp tarihe sarıldın ve hepsini aynı kemâlle başardın. Ne gecen vardı ne gündüzün. Bütün bir ömür semender gibi ateşle yaşadın, bir alev gibi yandın, sonra da ölümünle hepimizi yakdın.

***

Başka milletler, yalnız harbeden bir Napolyon'u, yalnız hânedan deviren bir Danton'u, yalnız yenilik getiren bir büyük Petro'ya, yalnız dine dil veren bir Luther'i, yalnız tarih yazan bir Herodot'u nasıl takdis ediyorlar, bunu biliyoruz. Ama sen bütün bu büyük adamların bütün kemallerini bir tek şahsında toplamıştın, bütün bu adamların yapıklarını bir tek sen yaptın. Şimdi biz senin için nice destanlar yazsak, kaybımızın büyüklüğünü anlatabilir miyiz?

***

Ölen bir kişi. Bu bir kişinin tabutunda bin ölü var. Bir Ata'nın vücudunda bin başka başka kahraman. Hepsi birden öldü, işte o zaman seninle kimleri kaybettiğimizi anladık.

***

Ve sen bizim Atamızdın. Biz seni bin üç yüz altmış sene beklemiştik.

***

Şimdi senin ölümüne ağlamak için bütün bir ömür çok kısa ve iki göz çok az.

Muhsin Ertuğrul

Atatürk'ün Vasiyetnamesi

Atatürk'ün bizzat yazıp notere bıraktığı vasiyetnamesi 28 Kasım 1938 günü Ankara Adliyesi'nde, hemşiresi Makbule Atadan, Adalet Bakanı Hilmi Uran, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, İşçileri Bakanı Refik Saydam, milletvekilleri, yargıçlar ve avukatlar huzurunda özel bir merasimle açıldı. Zarfın içinde ikinci bir zarf, ayrıca bir tutanak bulunuyordu. Atatürk'ün 6. Noter İsmail Kunter'in Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın ve Doktor Neşet Ömer İrdel'in imzalarını taşıyan metinde şu satırlar yer alıyordu:

"... Bu gün, 6 Teşrinivvel 1938, saat on biri on geçerek dairemde işle megul iken, Atatürk'ün beni çağırdığın tebliğ ettiler. Saraya gittim. Huzurlarına çıktım. Orada Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak ile Doktor Neş'et Ömer İrdelp hazır oldukları halde, Atatürk üstü kapalı ve mühürlü bir zarfı bana uzattı.

Bu benim vasiyetnamemdir. İşbu zaptı, huzurlarında tanzim ettim. Kanunî icabatını icra edersiniz" dedi. Hazır bulunan Rıza Soyak ve Doktor Neş'et Ömer İrdelp benimle birlikte imza ettiler."

Diğer zarf, imza ve mühürlerinin aynen korunmuş bulunduğu tespit edildikten sonra açıldı. İçinden, bizzat Atatürk'ün kendi el yazısıyla vasiyetnamesi çıktı. Vasiyetnamenin içeriği şöyleydi:

Dolmabahçe, 5. 9. 1938.

Malik olduğum bütün nukut ve hisse senetleri ile Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi, Cumhuriyet Halk Partisi'ne, âtideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1 – Nukut ve hisse senetleri, şimdiki gibi İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2 – Her seneki nemadan, bana nisbetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe Makbule'ye ayda bin, Âfet'e sekiz yüz, Sabiha Gökçen'e altı yüz, Ülkü'ye iki yüz lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3 – Sabiha Gökçen'e, bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

4 – Makbule'nin yaşadığı müddetçe, Çankaya'da oturduğu evi emrinde kalacaktır.

5 – İsmet İnönü'nün çocuklarına, yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6 – Her sene nemadan mütebaki miktar, yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecektir.

Kemal Atatürk

Kemalîzmin Fırka Programında Yer Alışı

Üçüncü Kurultay ertesi Türk Ocakları kapatıldı ve 19 Şubat 1932'de partiye bağlı bir kitle teşkilâtı olarak Halkevleri kuruldu. CHP ekonomik konulara daha da ağırlık vermiş ve tek parti dönemi devletçiliğinin başlıca uygulayıcılarından olan Celâl Bayar iktisat vekilliğine getirilmişti.

9 Mayıs 1935'te toplanan IV. Kurultay, parti ile devleti daha da bütünleştirmişti. Bu Gazi'nin katıldığı son kurultaydı. Kurultayı açış konuşmasında Gazi, Türk inkılâplarının genel bir tanımlamasını yapmış, özellikle ekonomi ve milletlerarası gerginlikler üzerinde durmuştu. "Kemalîzm" terimi ve olgusunun ilk defa CHP programına girişi, IV. Kurultay'ın aldığı karar sonucu olmuştu. Daha önceki kurultaylarda kabul edilmiş ilkelerden uzaklaşılmamış, söz konusu ilkeler daha geniş ve muhtevalı bir anlatıma tâbi tutulmuştu. "Kemalîzm" terimi, 1935 programının "Giriş" bölümünde, "Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalîzm prensipleridir" cümlesiyle yer alıyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi Beşinci Büyük Kurultayı 1939

15 Ekim 1927'de toplanan Büyük Kongresi'nin açış konuşmasını yapan CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal, bu kurultayın İkinci Kurultay olduğunu ve ilk kurultay olarak 1919 Sivas Kongresi'ni kabul ettiğini belirtmişti . Böylece 1927 Büyük Kongresi ikinci kurultay olarak kayda geçti. Bu kurultayda cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması temel ilkeler olarak benimsenmişti.

1927 Kurultayı'nda, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi düşünülen inkılâpların yanı sıra CHP'nin dayandığı temel fikirleri, partinin benimsediği temel prensipleri daha da geliştirmek ve sistemleştirmek yönünde çalışmalar yapılmıştı. Bu kurultayın en önemli sonuç belgeleri, Gazi'nin "Büyük Nutuk" diye bilinen söylevi, "Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi" ve "Umûmî Riyasetin Beyannamesi"ydi. Gazi, Nutuk'ta Millî Mücadele'yi doğuran olayları ve sebepleri, Millî Mücadele dönemini ve 1927 yılına kadar Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki

gelişmeleri anlatmıştı. Ayrıca, Millî Mücadele döneminde yeni bir rejime yönelik çalışmalar ve CHP'nin kuruluş gerekçeleri de Nutuk'ta ifadesini bulmuştu. CHF'nin 1927 Kongresi'ndeki nizamnamesi, 9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen ilk "Nizamname"nin geliştirilmiş şekliydi. Özellikle bu yeni nizamnamenin "Umûmî Esaslar" bölümünde CHF'nin fikir yapısı hakkında bilgi verilmişti. 4. maddesi CHP'yi cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi bir siyasî kuruluş olarak tanımlamaktaydı. 3. maddesinde din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması ilkesi benimsenmişti. Diğer maddelerde ise millî egemenlik kavramına yer verilmiş, idarenin halkın yararına işlemesi ve Türk kültürünün geliştirilmesi konuları üzerinde durulmuştu. Böylece, "Umûmî Esaslar" da millî bir devletin temel kavramları işlenmiş oluyordu.

CHF'nin 1927 Kurultayı'nın "Umûmî Riyasetin Beyannamesi" ihtiva ettiği ilkeler bakımından parti nizamnamesinden parti programına doğru gelişin ilk belirtilerini içeriyordu. Sözü edilen 'Beyanname'de CHF'nin laik bir parti olduğu ifade edilmiş, böylece ileride yapılacak bir reforma, 1924 Anayasası'nın 1928 yılında laik bir temele oturtulmasıyla ilgili reformun yolunu çizmişti. Beyannamede "Cumhuriyet Halk Fırkası cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçidir. İşte bu esasat fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların vazı ve tatbikinde hâkimdir" deniyordu.

Cumhuriyet Halk Fırkası, 1929 Büyük Bunalımı'ndan sonra Lozan ertesi gündeme gelen ve Lozan'ın sınırlamalarını içeren iktisat politikası arayışına son verip devletçiliğe yöneldi. Bu arada toplumdaki muhalefeti denetim altında tutmak için 12 Ağustos 1930'da, Ali Fethi (Okyar) başkanlığında, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla, Terakkiperver deneyiminden sonra, yeniden iki partili sisteme dönüldüyse de, bu uzun sürmedi. Muhalefetin istenmeyen bir çizgiye kayması ve hızla gelişme göstermesi üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini 17 Kasım 1930 tarihinde feshetti.

10 Mayıs 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın III. Kurultayı toplandı. Bu kurultayda ilk parti programı kabul edildi. Böylece parti programı ile parti nizamnamesi arasında bir ayırım yapılmış oldu. 1927 Kurultayı'nda CHP'nin ilkeleri olarak belirtilen cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik ilkelerine, 1931 Kurultayı'nda laiklik, devletçilik ve inkılâpçılık ilkeleri de ilâve edilmiş, partinin temel ilkelerini ifade eden ve 1933'ten itibaren "Altı Ok" adıyla anılan temel esasları belirlenmiş oldu.

Atatürk'ün CHP'nin III. Kurultayı'nı açış konuşması ve "Umumî Riyaset Beyannamesi", CHP'nin ilke ve görüşlerini daha sistemli bir temele oturtmak bakımından ayrı birer önem arz eden belgelerdi. III. Kurultay'da ayrıntılı bir şekilde ülke meseleleri ve CHP'nin bu meselelere getireceği çözüm yolları üzerinde durulmuş, CHP programını geliştirmek için çalışmalar yapılmıştı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra devletçilik anlayışının da etkisiyle daha katı ve müdahaleci bir politika izlemeye başlayan Cumhuriyet Halk Fırkası, bu değişimin bir sonucu olarak genel sekreterliğe Saffet (Arıkan)'ın yerine Recep (Peker)'i getirmişti.

Kurultayın ardından, kurultayın aldığı kararlar ve yeni parti programı üzerinde halkı aydınlatmak için parti üyeleri çeşitli konferanslar verdiler. Bunlar arasında, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 16 Ekim 1931 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferans, özellikle CHP'nin o yıllarda altı oka bakışını yansıtması bakımından önemliydi. Kurultay ertesi Türk Ocakları kapatıldı ve 19 Şubat 1932'de partiye bağlı bir kitle teşkilâtı olarak Halkevleri kuruldu. CHP ekonomik konulara daha da ağırlık vermiş ve tek parti dönemi devletçiliğinin başlıca uygulayıcılarından olan Celâl Bayar iktisat vekilliğine getirilmişti.

9 Mayıs 1935'te toplanan IV. Kurultay, parti ile devleti daha da bütünleştirmişti. Bu Gazi'nin katıldığı son kurultaydı. Kurultayı açış konuşmasında Gazi, Türk inkılâplarının genel bir tanımlamasını yapmış, özellikle ekonomi ve milletlerarası gerginlikler üzerinde durmuştu. "Kemalîzm" terimi ve olgusunun ilk defa CHP programına girişi, IV. Kurultay'ın aldığı karar sonucu olmuştu. Daha önceki kurultaylarda kabul edilmiş ilkelerden uzaklaşılmamış, söz

konusu ilkeler daha geniş ve muhtevalı bir anlatıma tâbi tutulmuştu. "Kemalîzm" terimi, 1935 programının "Giriş" bölümünde, "Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalîzm prensipleridir" cümlesiyle yer alıyordu.

IV. Kurultay'da Genel Sekreter Recep Peker'in yaptığı konuşma, Atatürk'ün ölümünden önce CHP programının son şekli ve partinin temel ilkeleri konusunda bilgi vermesi, açıklamalarda bulunması, Türk siyasî tarihî bakımından önemli bir belgeydi. Bugün CHP'nin altı ilke konusundaki görüşleri, özellikle halkçılık ve devletçilik ilkelerine yeni boyutlar getirmiş olmasına karşılık, Peker'in altı ilkeyi aydınlatıcı açıklamaları, millî devlet olarak gelişme ve Türk toplumunun modernleşmesi bakımından uzun yıllar geçerliliğini korudu. Peker'in konuşması, Türkiye'nin meselelerine millî ve radikal tedbirlerle çözüm getirilmesi gerektiğinin benimsemesi bakımından da üzerinde durulması gereken önemli bir belgeydi. Bu bakımdan, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 13 Mayıs 1935 tarihinde IV. Kurultay'da yaptığı konuşma Atatürk döneminde CHP'nin, Türkiye'nin meselelerine yaklaşım tarzını göstermesi bakımından önemliydi.

IV. Kurultay'da liberalizme karşı devletçilik anlayışı bir kere daha vurgulanırken, devlete özel teşebbüsü denetleme ve yönlendirme yetkisi verilmiş, bu arada "fırka" yerine "parti" sözcüğü benimsenmişti.

1927, 1931 ve özellikle 1935'te toplanan CHP kurultaylarında partinin fikrî yapısını geliştirmek konusunda önemli çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmaların sonucu, CHP'nin IV. Kurultayı'nda kabul gören programda partinin benimsediği esasların tamamı "Kemalîzm" olarak tanımlanmış ve Kemalîzmin dört esas ve altı ilkeden oluştuğu belirtilmişti. Dört esas, "Vatan", "Millet", "Devletin İdaresi" ve "Yurttaşın Siyasal ve Kamu Hakları" ydı. Altı ilke ise CHP'nin 'cumhuriyetçi, "milliyetçi", "halkçı", "devletçi", "laik" ve "inkılâpçı" bir parti olduğunu gösteriyordu.

18 Haziran 1936'da İnönü'nün imzasıyla yayımlanan genelgeyle parti-devlet birlikteliği kuruldu; içişleri bakanı parti genel sekreteri ve valiler de il başkanı kabul edildi. 1937'de 'Altı Ok bir anayasa maddesi oldu ve kurultay sonrasında parti yönetimi ile devlet organlarının birleştirilmesi sağlanarak ülkede tek parti egemenliği tam anlamda yerleştirildi.

Atatürk döneminin sonlarında Atatürk-İnönü anlaşmazlığı CHP'de önemli bir görev değişimine yol açtı. Kuruluşundan başlayarak partinin genel başkan vekili olan İnönü görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve yerine Celâl Bayar getirildi.

Aynı zamanda başbakanlığa atanan Bayar'ın döneminde, sınırlı bir devletleştirme dışında ekonomi politikalarında önemli bir değişiklik yapılmadı. Atatürk'ün ölümünden sonra, 26 Aralık 1938'de toplanan I. Olağanüstü Kurultay İnönü'yü değişmez genel başkan ve "Millî Şef" seçti. Bayar, genel başkan vekilliğine, Refik Saydam da genel sekreterliğe getirildi. Aynı zamanda başbakanlığa atanan Bayar'ın Ocak 1939'da istifa etmesinden sonra kabineyi kurmakla Refik Saydam görevlendirildi. Boşalan genel sekreterliğe de Fikri Tüzer atandı.

CHP Beşinci Kurultayı parti programına büyük değişiklikler getirmemesine rağmen aldığı kararlar arasında ikisi özellikle önemliydi. Bu kararlardan biri çok partili rejime geçişle, diğeri de eğitimle ilgiliydi. İnönü açış konuşmasında çok partili rejime geçişi, uygulanması gereken bir ideal olarak benimsediğini açıklamış ve buna bir başlangıç olarak Meclis'te "Müstakil Grup"un kurulmasını teklif etmişti. Genel Başkan İnönü'nün bu konudaki görüşü çerçevesinde parti tüzüğünde gerekli değişiklikler yapılarak bir "Müstakil Grup" kurulmuştu. Bu teşebbüs CHP'nin çok partili sisteme geçmek için attığı ilk adım sayılabilirdi. Otuz beş kişiden oluşan grubun kurulmasıyla Meclis içinde çoğunluğa karşı bir muhalefet getirilmiş oluyordu.

Ancak, uygulamada bu grup gerçek bir muhalefet görevi yapamayacaktı. Tüzük gereğince "Müstakil Grup Başkanı" doğrudan doğruya CHP Genel Başkanı'na bağlı olduğundan, grubun bağımsız hareket etme imkânları kısıtlanmıştı. "Müstakil Grup", çok partili rejime geçip gerçek muhalefet partileri kurulunca dağılmıştı.

CHP Beşinci Kurultayı'nın eğitimle ilgili kararları, parti programının eğitim bölümünde, ilköğretimin yaygınlaşmasını sağlamak için, öğretmen gönderilme imkânı bulunmayan köylere "köy eğitmenleri" gönderil-

mesi şeklinde yer aldı. Alınan kararları ertesi yıl Köy Enstitüleri'nin kurulması takip etti.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kurultayı 29 Mayıs 1939 Pazartesi günü saat 10.00'da Ankara'da Büyük Millet Meclisi binasında Genel Başkan Vekili Başvekil Dr. Refik Saydam'ın başkanlığında toplanmıştı. Kurultaya katılanlar arasında, henüz bağımsız bir devlet olan Hatay'ın delegeleri de vardı. Kurultaya 420 mebus ile illerden gelmiş olan 209 delege iştirak etmişti.

1939 Programında Gençlik Teşkilâtı ve Spor

Türk gençliği, onları temiz bir ahlak, yüksek bir yurt ve inkılâp aşkı içinde toplayacak millî bir teşkilâta bağlanır. Bütün Türk gençliğine neşe ve sıhhatlerini, nefse ve millete inanlarını besleyecek beden terbiyesi verilecek ve gençlik, inkılâbı ve bütün istiklâl şartları ile yurdu müdafaa etmeyi en üstün vazife tanıyan ve bu vazifeyi yerine getirmek uğruda her varlığın fedasına hazır tutan bir zihniyetle yetiştirilecektir. Bu ana terbiyenin tam netice vermesi için Türk gençliğinin bir yandan düşünme, karar verme ve teşebbüs alma gibi yüksek muvaffakiyet hassaları inkişaf ettirilecek ve öte yandan gençlik, her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin tesiri altıda çalıştırılacaktır.

Türkiye'de spor teşkilâtı bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Gençlik teşkilâtının üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve müesseselerle irtibatı ve yukarıdaki gayeler etrafında iş ve yol birlikleri tanzim edilecektir

Yurtta beden ve inkılâp terbiyesiyle spor işlerinde yeknesaklık göz önünde tutulacaktır. Okullarda, devlet müesseselerinde ve hususî müesseseler ve fabrikalarda bulunanlar arasında yaşlarına göre herkesin beden terbiyesiyle meşgul olması mecburiyet altına alınacaktır. Spor ve beden terbiyesi için lüzumu olan saha ve kurumlar meydana getirilecektir. Sahâları teminde hususî idare ve belediyeler bilhassa alakalandırılacaktır.

Genel Başkan ve Reisicumhur İsmet İnönü'nün Beşinci Kurultayı Açış Konuşması

İsmet İnönü kurultayı açış konuşmasında parti yönetimi ile parti teşkilâtı arasındaki yakın ilişkinin, parti ile halk arasında yakınlaşmanın sürmesi gerektiğine işaret ediyordu:

"(Şiddetli ve sürekli alkışlar arasında Genel Başkan Reisicumhur İsmet İnönü kürsüye geldiler.) Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü (Reisicumhur)

Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri,

Cumhuriyet Halk Partisinin Beşinci Kurultayı'nı açıyorum. Yüce şahsiyetlerinizi muhabbetle selâmlarım. Sizin temiz hislerinize de tercüman olarak, bir ferdi olmakla gurur duyduğumuz Türk milletini saygılarla anarım (Alkışlar). Beşinci Büyük Kurultay'da, partimizin kahraman müessisi sevgili Atatürk'ün aramızda bulunmamasını düşünerek derin bir elem içindeyiz. Atatürk, büyük millî dâvayı, millet içinde vücudlandırırken kurultayı ana temel ittihaz etmişti. Kurultaya derin itimadı ve itibarı vardı. Bize büyük siyasî partiyi, sağlam ve sarsılmaz rejimi vatanın ümranını ve iyi istikbalini temin etmiş olan Ebedî Şefimizin hâtırasını tazim için kurultayı beş dakika sükûta davet ederim (Beş dakika ayakta susuldu).

Sayın Arkadaşlar,

Beşinci Büyük Kurultay'ı, bütün vatanı gönülden kaplıyan müsbet şartlar içinde açıyoruz. Partimiz, vatanın kıymetli evlâdlarını bağrında toplamış, her vatandaşa müsavî ve şâmil emniyet ve hizmet şartlarını fiilen temin etmiştir. Geçirdiğimiz tecrübeler, Türk milletini iftihar olunacak bir siyasî olgunlukta, milletler ailesinin temiz idealli, sağlam karakterli bir uzvu olarak tebarüz ettirmiştir (Alkışlar).

Türk milletinin, Cumhuriyet rejiminde en iyi tesanüdünü bulmuş olduğuna, en şüpheli nazarlar kani olmaktan başka çare bulamamışlardır (Alkışlar).

Büyük Millet Meclisi'nin son seçimi, Türk milleti için hakikî bir muvaffakiyettir (Alkışlar)..

Vatandaşlar, vatan mukadderatını eline alacak yeni Büyük Meclis'i seçerken, ciddî bir vazife hissiyle alâka göstermişlerdir, partimizin yüksek idaresiyle halkın samimî reyini, milletvekillerinin seçiminde birleştirmek teşebbüsü, cesareti arttıran kati ve müsbet bir muvaffakiyetle neticelenmiştir (Alkışlar). Partimiz, bu teşebbüsü, memleketin bütün seçimlerinde daha geniş mikyasta tatbike çalışacaktır (Alkışlar)..

Aziz arkadaşlarım;

Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak, memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizin siyasî hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek, başlıca emelimizdir (Sürekli alkışlar).

İyi bir halk idaresinin siyasî idarede ana prensiplerini; her nevi seçimlere halkın samimî olarak iştirak etmesiyle, hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetinde hakikî bir millî murakabenin şüphe götürmez bir tarzda bulunmasiyle hulâsa edebiliriz (Alkışlar). Mebus seçiminde olduğu gibi, parti intihaplarında ve belediye intihaplarında, yer yer, ansızın yeni intihaplar yaparak teşkilâtımız üzerinde halkın muhabbet ve itimadını daima yoklamak ve kuvvetlendirmek kararındayız (Alkışlar).

BM Meclisi'nin faaliyeti, vatandaşlara hakikî bir huzur verecek surette feyizli bir tekâmül halindedir. Hükümet işleri milletvekillerinin ciddî bir murakabesi altında olduğu halde, bütün gayretler, Cumhuriyet Hükümeti'nin itibar ve muvaffakiyetini arttırmak yoluna müteveccihtir (Alkışlar). Halkın seçimlere yakın alâkası ve Büyük Millet Meclisi'nde millet haklarının açık murakabesi idealleriyle nifaka ve anarşiye mahal vermemek zaruretlerinin beraber yürüyebileceğine inanıyoruz. Büyük milletimizin arzusu ve aklıselimi, milletvekillerimizin ve parti teşkilâtımızın yüksek meziyetleri; bize, muhtelif icaplar arasında, ahengi muhafaza etmek gibi çetin bir vazifeyi kolaylaştırmaktadır. Büyük Kurultay'a takdim ettiğimiz nizamname projesinde, Büyük Millet Meclisi'nde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir de müstakil grubunu düşündük. Büyük Kurultay'dan vazife alan ve Parti Genel Başkanı'nın farksız başkanlığında çalışacak olan, intizam ve inzibat içinde, şuurlu ve çalışkan, bir müstakil grubun, icra mevkiinde olan millet vekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz (Alkışlar).

Aziz Arkadaşlarım,

Parti teşkilâtımızın ve halkevlerinin; vatanın siyasî, kültürel ve içtimaî tekâmülünde verimli çalışmalarını, her suretle teşvik ve talep etmek istiyoruz. Nifakı ve her türlü fenalıkları önleyecek, her türlü iyilikleri yapacak ve öğretecek bir millî mekanizmayı, partimizin faaliyetinde esaslı olarak bulacağımıza kaniyiz. Parti teşkilâtımız, önümüzdeki devrede, istidatlara yol veren bir genişlikle, müspet faaliyetlerini, merkezî idarenin daimî teftişine tâbi görecektir.

Büyük Kurultayın Sayın Üyeleri

Cumhuriyet Hükümetinin geçen Kurultaydan beri memlekette tahakkuk ettirdiği faydalı işleri ve aziz halkımızın resmî müesseselerden teminini arzu ettiği dilekleri, elinizdeki hulâsalarda teferruatı ile bulacaksınız güzel vatanın her sahada geniş mikyasta imar edilmesi, yükseltilmesi ve kuvvetlendirilmesi, durmak bilmeyen bir gayretle devam etmektedir. Birbiriyle maddî ve manevî irtibatı olmayan dağınık parçalardan mürekkep harap bir memleket, en uzak köşeleri arasında bir aile efradının irtibatı gibi sıcak bir alâka ile bağlanmış muazzam bir kütle olmak yolundadır (Bravo sesleri ve alkışlar). Önümüzdeki senelerde, bu çalışmalarımızın neticelerini daha parlak olarak göze çarpar bir hale getireceğimize katiyen güveniyoruz (Alkışlar).

Hükümetin icraat programının teferruatiyle, Büyük Kurultayı yormak istemem. Fakat bir iki noktayı, başlıca mesele olarak Büyük Kurultayın huzuruna arz etmek isterim.

Önümüzdeki senelerde, nüfusumuzun çoğunu teşkil eden köylümüzün, gerek tahsil, gerek geçim hususunda seviyesini yükseltmeyi başlıca hedef tutacağız (Bravo sesleri, alkışlar). Bu hususta elde edeceğimiz neticelere çok ehemmiyet ve kıymet veriyoruz. Kati olarak inanıyoruz ki köylümüzün tahsilini ve maişetini dahi yüksek bir dereceye vardırdığımız gün, milletimizin her sahada kudreti, bugün güç tasavvur olunacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır (Alkışlar, bravo sesleri).

Aziz Arkadaşlarım,

Memleketimizin müdafaa kudretine öteden beri verdiğimiz ehemmiyet milletlerarası vaziyetlerindeki son inkişaflar dolayısiyle bir kat daha artmıştır (Alkışlar). Bugün insanlık, milletler arasında ciddî bir emniyet buhranı geçirmektedir. Birçok milletler, beklenmeyen fırtınalara ansızın maruz kalmak endişesi içinde huzursuzdurlar. Halin en büyük tehlikesi budur. Milletler arasındaki bu emniyetsizlik, bugünkü haliyle devam edemez. Bu hal ya milletlerin şuursuz bir surette birbirinin boğazına atılmalarına sebep olabilir yahut da nihayet aklıselim galebe ederek, milletlerin içinde müşterek bir insanlık hayatı yaşamaları için yol bulunabilir. Kurultayın samimî dileğini ifade ettiğimi bilerek söylüyorum ki biz, milletler arasında emniyetin avdet etmesini temin edecek çareyi sempati ile selamlayacağız (Alkışlar).

Bu bahtiyar neticeye varabilmek için, her milletin hakları ve vazifeleri olacaktır. Bunların hulûs ile konuşulması lâzımdır. Fakat her şeyden mühim olan bir ana prensibin, bütün, milletlerin vicdanında sarsılmaz olarak yerleşmesi gerektir. O da nüfusu çok milletler gibi, nüfusu az milletlerin de müstakil ve millî bir hayata müstahak olduklarının samimî olarak kabul edilmesidir (Bravo sesleri, alkışlar). İnsan

cemiyetlerinin büyükleri tarafından yutulması mukadder olduğu nazariyesini, hiçbir yer için kabul etmiyoruz, kabul etmeyeceğiz. (Bravo sesleri, alkışlar). Benliğine ve şuuruna sahip olan her milletin, dokunulmaz müstakil bir devlet olarak yaşaması hakkı, insanlığın sarsılmaz müşterek bir akidesi olarak tespit olunmak lâzımdır (Alkışlar). Beynelmilel münasebetlerimizde, bizim zihniyetimizde bulunan devletlerle müşterek prensip ve emniyet dâvası, bizi, müşterek cepheye sevk etmiştir. Siyasî anlaşmalarımızı ve ittifaklarımızı bu zaviyeden görmelidir.

Balkan Paktı'nı ve Sadabat Paktı'nı, bu samimî arzularla kuranlardanız. Bütün Avrupa'yı kaplayan son emniyet buhranı içinde, Türk-İngiliz ittifakı, hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetlerimiz ve müşterek sulh ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüttür (Alkışlar). Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden de çekinmeyeceğiz (Alkışlar). Biz komşularımızla her türlü ihtilâfı hallettik. Şimdi, samimî olarak onların emniyet içinde bulunmalariyle alâkadarız. Komşularımıza gelecek tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek tehlikeler gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız (Bravo sesleri, alkışlar).

Size memnuniyetle söylemeliyim ki Sovyetlerle münasebetimiz her zamandan ziyade sıcaktır ve karşılıklı itimada müstenittir (Alkışlar). İki memleketin birbirinin emniyetine ve saadetine yakın ve ciddî bir alâka ile merbut olduğunu zikretmek, benim için hakikî bir zevktir (Alkışlar).

Fransa ile aramızdaki yakınlığı bitmek üzere olan tek meselenin, yani prensiplerinde tamamen mutabık kaldığımız Hatay meselesinin hallinden sonra hiçbir kuvvet bozamayacaktır (Alkışlar). İki memleket ve milletin menfaatlerini o kadar müşterek görüyoruz.

AzizArkadaşlar,

Milletlerarası vaziyetinin bugünkü buhranında, memleketin müdafaa vasıtaları başlıca göz önünde tuttuğumuz bir mesele olduğunu söylersem, bunu tabiî bulursunuz. Cumhuriyet Hükümeti, temiz idealleri meriyette ve itibarda tutabilmek için, Türkiye'nin müdafaa kuvvetinin yüksek bir derecede bulunmasının hakikî ehemmiyetini müdriktir (Alkışlar). Türkiye, şuurlu ve kuvvetli varlığı ile yalnız kendini korumakla kalmıyor, insanlık ailesine ve sulh mefkuresine ciddî bir hizmet ettiğine de kani bulunuyor (Alkışlar). Bütün temennilerimize rağmen insanlık yeni bir boğazlaşma afetine uğrarsa, Türk milleti, bu mücadelede kendine düşen medeniyet ve insaniyet vazifesini kahramanca, hiç tereddüt etmeden ve hiçbir dehşetten ürkmeden hakkiyle ve tamamiyle yapacaktır (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Türk milleti, yüksek ideali ve hayatî menfaati kendisiyle beraber olan milletlerle beraber, göz kamaştıracak yeni kahramanlık menkıbeleri yazmak için tamamiyle hazır ve kati olarak karar vermiş bir haldedir (Alkışlar). Bugün ihtilâf halinde olan milletlerin hiçbirisinin yaşamak hakkını ve yüksek insanlık vazife ve meziyetlerini az takdir etmek hatasına düşmüyoruz. Tekrar ederim ki herkes için yeryüzünün nimetlerinden istifade edecek bir sulh imkânı, samimî temennimizdir (Alkışlar).

Sevgili Arkadaşlarım,

Yurdu içinde masumane çalışan ve hakları için, mecbur olursa som bir kütle

gibi şahlanmaya hazır olan büyük Türk milletinin mümessillerisiniz. Temsil etmekle iftihar ettiğimiz büyük millet, insanlık ailesinin asil ve kudretli bir mesnedidir (Bravo sesleri). Kahraman milletimizin varlığı, insanlık için ölçülmez bir kıymet ve bulunmaz bir nimettir (Alkışlar). Bu varlık milletlerin farksız olarak biribirlerile insanca geçinmeleri, için tesiri ihmal kabul etmez bir teminattır. Cumhuriyetçiler olarak milletimizin hizmetlerini iyi ifa etmek aşkı, bütün varlığımıza hâkimdir. Partimizin aziz andı, vazife icabını en asil bir borç tanımaktır (Şiddetli ve sürekli alkışlar, yaşa sesleri)."

1939 Programı'nda Devletçilik

Hususî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

İktisat işlerinde devletin alakası fiilen yapıcılık olduğu kadar, hususî teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve murakabe de etmektir.

Devletin hangi iktisadî işleri fiilen yapacağının takdiri milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolundan fiilen yapmaya karar verdiği iş hususî bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmaya bağlıdır. Bu kanunda hususî teşebbüsün bu yüzden uğrayacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale ait muhtemel kâr düşünülemez.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı 1939

Parti'nin Beşinci Büyük Kurultayı'nca kabul edilmiştir.

29 Mayıs 1939

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, inkılâbımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta âşikârdır.

Bundan başka bu fikirlerin başlıcaları partinin 1927 senesinde Büyük Kongre'ce de kabul olunan nizamnamesinin umumî esaslarında ve aynı kongraca tasvip edilen Umumî Reisliğin beyannamesinde ve 1931 Büyük Millet Meclisi intihabı münasebetiyle neşredilen beyannamede tespit olunmuştur.

Kemalîzm

Yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır. Partiye esas olan bütün bu prensipler Kemalîzm yoludur.

Birinci Kısım

Esaslar:

A1) Vatan, 2) Millet, 3) Devletin esas teşkilâtı, 4) Âmme hukuku

Vatan

1 – Vatan, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleriyle yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içindeki kudsî yurttur. Vatan, hiçbir kayıt ve şartla ayrılık kabul etmez bir küldür.

Millet

2 – Millet; dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği içtimaî ve siyasî bir bütündür.

Devletin esas teşkilâtı

3 – Devletin esas teşkilâtı:

Türkiye; milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı bir cumhuriyettir.

Kuvvet birdir, hâkimiyet milletindir

Türk milletinin idare şekli vahdet-i kuva esasına müstenittir. Hâkimiyet birdir. Kayıtsız, şartsız milletindir. Büyük Millet Meclisi millet namına hâkimiyet hakkını kullanır. Teşrî selâhiyeti ve icra kuvveti Tükiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Meclis, teşrî selâhiyetini bizzat, icra selâhiyetini de kendi arasından seçeceği Cumhurreisi ile onun tayin edeceği İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle kullanır. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna parti kanidir.

Mahkemeler müstakildir

Türkiye'de mahkemeler müstakildir.

Hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet hakları

4 – Âmme hukuku:

A) Yurttaşların ferdî ve içtimaî hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak partimizce ehemmiyetli esaslardandır. Bu haklar devlet varlığı ve otoritesi sınırı içindedir. Ferdin ve hükmî şahsiyetlerin faaliyeti umumî menfaatlere aykırı olmayacaktır. Kanunlar bu asla göre yapılacaktır.

Kadın erkek müsavatı

B) Parti yurttaşlara hak ve vazife vermede kadın erkek ayırmaz.

İntihap

C) Mebus Seçimi Kanunu yenilenecektir. Yurdumuzun umumî şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi demokrasinin amelî icaplarına daha uygun buluruz.

İkinci Kısım

Cumhuriyet Halk Partisinin Ana Vasıfları

5 – Cumhuriyet Halk Partisi; A) Cumhuriyetçi, B) Milliyetçi, C) Halkçı, Ç) Devletçi, D) Laik, E) İnkılâpçıdır.

Cumhuriyetçilik

A) Parti, Cumhuriyet'in, millî hâkimiyet mefkûresini en iyi en emin surette temsil ve tetik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Parti bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyet'i bütün tehlikelere karşı her vasıta ile müdafaa eder.

Milliyetçilik

B) Parti, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazî ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin ikinci maddede izah olunan manada hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.

Halkçılık

C) İrade ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hâkimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşı karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanılması partice büyük esastır.

Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdî ve içtimaî hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesaî erbabından teşekkül etmiş bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir.

Partimizin bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine, içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenasip olur.

Devletçilik

Ç) Hususî mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

İktisat işlerinde devletin alakası fiilen yapıcılık olduğu kadar, hususî teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve murakabe de etmektir.

Devletin hangi iktisadî işleri fiilen yapacağının takdiri milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolundan fiilen yapmaya karar verdiği iş hususî bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmaya bağlıdır. Bu kanunda hususî teşebbüsün bu yüzden uğrayacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale ait muhtemel kâr düşünülemez.

Laiklik

D) Parti, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

Din telakkisi vicdanî olduğundan parti, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet âmili görür.

İnkılâpçılık

E) Parti, devlet idaresinde tedbir bulmak için tedrici ve tekâmülî prensiple kendini bağlı tutmaz. Parti, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.

Üçüncü Kısım

İktisat, Ziraat ve Sanayi, Madenler Ve Ormanlar

Ticaret, Nafıa işleri

Sermaye

6 – İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegâne membaı millî say ve tasarruftur. Bunun için çalışmayı arttırmak, fert ve aile hayatında ve umumîyetle devlet idaresinde mahallî ve millî idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek partimizin başlıca prensibidir.

Kredi

7 – Kredi meseleleriyle ihtiyacın talep ettiği ehemmiyetle iştigal olunacaktır. Kredilerde faiz, iskonto ucuzluğu ve kolaylık temin başlıca emelimizdir.

Kredi emniyeti

A) Parti, yurtta kredi emniyetine büyük ehemmiyet verir. Bunun için borç veren müesseselerde doğru ve sağlam teminat birinci derecede göz önünde tutulmakla yerine getirileceğine ve ancak bu yoldan kredi ile iş görmek hevesinin hakikî işadamlarına inhisar etmesi mümkün olacağına kanidir.

Çiftçi kredileri

B) Çiftçinin işletme sermayesi unsurlarını tamamlamak ziraî istihsali verimlendirmek ve iyileştirmek, çitfçiyi araziye ve ziraî işletmeye sahip kılmak ve ziraî mahsullerin sürüm ve satışını kolaylaştırmak ve artırmak, ziraî kredinin hedefleridir.

C) Küçük çiftçilerin mevsimlik kredisini ziraat kredi kooperatifleriyle temin etmek, çiftlik sahiplerinin yıllık kredi ihtiyaçlarını ipotek karşılığı yerine getirmek doğrudur.

Ç) Mahsul, hayvan ve çift âlet ve makineleri karşılığı kredi temini usulleştirilir.

D) Çiftçi kredilerinde ödeme gününün ele geçecek mahsulünün alıcı tazyiki olmaksızın satılması mümkün olacak zamandan sonraya bırakılması temin edilir.

Başka krediler

E) Madenciler, sanayi, küçük sanatlar erbabı, esnaf, küçük tacir, balıkçı ve süngercilerin kredi ihtiyaçları temin edilir.

F) Sanayiciler ve deniz mahsulleri için makine ve âlet karşılığı kredi temini usulleştirilir.

Yurttaşları ev sahibi yapmak

Kredi fonsiye

G) Yurttaşları ev sahibi yapmayı mühim prensip sayan partimiz, esası dar olan emlak kredisi sermayesini arttırmaya ehemmiyet vermekle beraber şimdilik Emlâk Bankası sermayesinden yeni yapılara verilen kısmın yalnız mesken inşasına hasrını iltizam eder. Bu meskenlerden başka emlak ve akar gibi yeni yapılar için kredi açmaz. Eski yapılmış gayrimenkuller üzerine yeni emlâk, akar yapmaya tahsis edilmemek şartiyle kredi açılır. Bu suretle mevcut sermayenin maksada hizmeti şümullenmiş olur. Öte taraftan daha ucuz ve uzun vadeli bir kredi fonsiye tipinin kurulup yaşatılmasını mümkün olduğu kadar çabuk tahakkuk ettirilmesi lazım gelen bir iş sayarız.

Tefecilikle mücadele

8 – Tefecilikle mücadele partimizin prensiplerindendir.

Sigorta

9 – Sigorta işi ehemmiyet verdiğimiz mevzulardandır.

Kooperatifler

10 – Partimiz kooperatifçiliği ana prensiplerden sayar. Kredi kooperatifleriyle yurt mahsullerinin hakikî değerinden müstahsilleri faydalandıracak olan satış kooperatiflerinin kurulmasına ve çoğalmasına ehemmiyet vermekteyiz. Kooperatifçiliğin faydalı görülen diğer istihsal ve istihlak kısımlarına da ehemmiyet veririz.

TC Ziraat Bankası; tarım kredi ve tarım satış kooperatifleriyle birliklerinin ana bankasıdır.

Ziraat Bankası

11 – Ziraat Bankası'nı daha çok çiftçi ve köylü ekonomisine yararlı bir halde ve kanun yolundan murakabesini temin edici şekilde bulundurmak gayemizdir.

Dış ticarette muvazene

12 – Tediye muvazenemizi temin için dış alışverişimizi lehimize inkişaf ettirmek gerekli işimizdir.

Sanayiin korunması

13 – Küçük ve büyük sanayi, iptidaî madde müstahsillerinin menfaatlerine daha uygun himayeye nail olacaktır

El işleri, küçük sanatlar

14 – El işleri ve küçük sanatlarımıza inkişaf imkânı verilmesine ve halkın mutad işleri haricinde boş kalan vaktinin bu sahada kıymetlendirilmesine çalışılır.

İşin tanzimi

15 – Her iktisadî teşebbüs umumî menfaate olduğu kadar millî ve bütün çalışmanın ahengine de uygun olacaktır İş verenle işçinin çalışma birliğinde de bu ahenk esastır.

İşte uzlaşma: Grev ve lokavt yasağı

İş kanunu ile işçilerin ve işverenlerin karşılıklı münasebetleri tanzim olunur. İş ihtilafları uzlaşma yolu ile ve bu mümkün olmazsa devletin kuracağı telif vasıtalarının hakemliği ile hallolunur. Grev ve lokavt yasaktır.

Milliyetçi Türk işçilerinin hayat ve haklariyle bu esaslar içinde alakalanırız. Mevzuatımız bu esaslara uygun olacaktır.

Sanayide program

16 – Yurdun sanayileşmesi için devletin ve hususî teşebbüslerin kuracağı müesseseler bir ana programa uygun olacaktır. Devlet planları yurdu kısa zaman içinde millî bir sanayi manzumesi haline getirecek gibi birbirini kovalayacaktır.

Sanayi müesseselerinin memleketin muayyen köşelerinde toplanması yerine – kurulmaları ekonomik de olmak şartiyle – genişlikle yayılmasını göz önünde tutarız.

Fiyat kontrolü

Sanayi müstahsilleriyle müstehlikleri arasında menfaat çatışmasına mahal vermemek için devlet fiyat kontrolünü tanzim edecektir. Devlet fabrikaları ayrıca malî ve teknik kontrol altıda bulundurulur.

Sermayesinin ekseriyeti veya tamamı devlete ait olan sınaî müesseselerinin malî kontrolleri ticarî olan mahiyetleri icabına uygun düşecek yolda tanzim edilir. Rasyonel çalışmaya ehemmiyet vereceğiz.

Tröst ve kartel yasağı

Müstehlik halk aleyhine fiyat birliği yapacak tröst ve kartellere izin yoktur.

Ticaretin teşvik ve himayesi

Memleketin inkişafında bütün ticaret faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himaye olunur.

İhracat

18 – İhracatı mühim millî işlerden ve haricî ticaretin tanzimini ana ekonomik vazifelerden sayarız. Ticaret erbabının bu yoldaki faaliyetini semereli kılacağız. Millî mahsulat ve mamulatımızın revaçlarını teshil, şöhretlerini muhafaza ve ihraçlarını temin ve standardizayon tedbirleriyle yakından alakadar oluruz.

Dış ticaretimizi her gün artan bir dikkatle piyasaların çeşitlerine ve icaplarına uygun ahenkli bir ihraç politikası yolunda çalıştırmak devlet yardımlariyle kuvvetlendirmek isteriz. Onların bu çalışmada muvaffak olmak için muhtaç oldukları malumatı verecek teşekküllerimiz olacaktır.

Serbest mıntıka

19 – Lüzumunda dış ticaret transitlerinden devleti faydalandıracak serbest mıntıka yapmayı iyi bir iş sayarız.

Liman, rıhtım ve hamalîye tarifesi

20 – Liman, rıhtım, iskele ve hamalîye tarifeleri millî ekonomi icaplarına göre tanzim olunur.

Balıkçılık ve süngercilik

21 – Balıkçılığa ve süngerciliğe ehemmiyet veririz. Balıkçılık sanayii hem müstahsil esnafın hem de halkın faydalarına uygun bir şekilde inkişaf ettirilecektir.

Turizm

22 – Turizmi, Türk yurdunu tanıtıp sevdirici ve Türk ekonomisini faydalandırıcı bir mevzu sayarız.

Devlet işleri arasında iktisat

23 – İktisadî mülahazalarımızda herhangi vekâlet ve makamlara taalluk eden bütün devlet işlerinin millî iktisat nokta-i nazarından mutlak kârlı ve faydalı olması gayesini umumîyetle esas tutarız.

Partimiz, çalışmada iktisat işlerine bu ehemmiyeti vermekle beraber iktisadı, her biri ayrı ehemmiyette bulunan devlet işlerinin bir kolu tanır.

Nakliyecilik

24 – Kara, deniz, hava nakliyeciliğinin tanzim ve inkişafına çalışacağız. Bu üç çeşit nakil vasıtalarının yurda tam değerinde fayda verebilmesi için işletme ve tariflerinde birbirine uyucu ve birbirini tamamlayıcı bir ahenk kurmayı yurdun iktisadî ihtiyaçlarından sayarız. Devlet deniz işletmesini geniş bir programla yürüteceğiz. Bu arada şilepçiliğe de ehemmiyet veririz.

Su işleri

25 – İktisadî maksatları karşılayacak büyük su işi idealimizdir. Küçük su işlerimizi başarmak ilk hedeflerimizdendir.

Nafia işleri

26 – Nafıa işlerimiz, her şubesinde amelî ve verimli bir tatbik programına tevfikan takip olunacaktır. Bu işlerden büyük feyiz ve kuvvet vasıtası olan demiryolu inşaatına devam edeceğiz. Limanlar inşaatına münasip zamanlarda başlamak lüzumu göz önünde tutulacaktır.

Memleketi bağlayan iyi şose şebekelerine kavuşmak için amelî bir program tatbik olunacaktır. Yol programında millî ekonomi ve yurdun emniyet ve müdafaası düşüncesine dikkat edilecektir. En ehemmiyetli merkezleri bağlayan ana yollardan bir kısmının ve büyük köprülerin devletçe deruhte edilmesi, vilâyet yollarının umumî ve mıntıkavî bakımlardan sınıflandırılması, yolların iyi geçit verir halde korunmaları ve her sınıf yolun yapı ve daimî tamirleri yol işlerinin ana prensipleridir.

Devlet yapılarında ve şehircilik işlerinde teknik ve planlı esaslarla çalışılacaktır.

Posta, telgraf, telefon ve telsiz işleri

Posta, telgraf, telefon ve telsiz işlerini teknikçe üstün ve yurt ihtiyacına uygun bir düzene getireceğiz. Şehirler arası telefon bağlarını durmadan arttıracağız.

Radyo

28 – Parti, radyoyu milletin kültür ve politika terbiyesi için en değerli vasıtalardan sayar. Kuvvetli verici istasyonlar kuracağız. Alıcı makinelerin kolay ve ucuz tedarikini temin edeceğiz.

Toprak mahsulleri

29 – Toprak mahsul ve meyvalarımızı ihracata elverişli tiplere ircaa ve dahilî sanayie lüzumlu miktar ve vasıfta iptidaî maddeler yetiştirilmesine çok ehemmiyet veririz Bunun için tohum ıslâhı, fidanlıklar ve aşı işleriyle sıkı bir surette uğraşırız.

Ziraat ve sanayi ve konservecilik

30 – Ziraat sanayiinin ilerlemesi ve bilhassa konserveciliğin teşviki baş işlerimizdendir.

Buğday fiyatını değerinde tutmak

31 – Toprak mahsullerimizin miktar ve kıymet itibariyle başında gelen buğdayın fiyatını değerinden aşağı düşürmemek, gerek yetiştirici, gerek müstehlik aleyhine olabilecek değişiklikleri önlemek için alınan tedbirleri daha genişletmek ve esaslandırmak göz önünde tuttuğumuz mevzulardan biridir.

Silolar ve buğday stoku işi

Bunun için girişilen silo ve ambarlar yapma ve kurma işine devam edeceğiz. Bu işler içinde yurt müdafaası ve umulmadık kuraklık yardımlarına yetişmek için buğday stoku bulundurmak vazifedir.

Hayvan ve nebatat hastalık ve düşmanlariyle mücadele

32 – Müstahsil emeklerini korumak için hayvan ve nebatların hastalık ve düşmanlariyle uğraşacağız.

Toprak altı servetleri, su kuvvetleri ve ormanlar ve elektrifikasyon işi

33 – Toprak altı servetlerimizi, su kuvvetlerimizi ve ormanlarımızı istismar etmek ve kıymetlendirmek çalışmalarımızda bilhassa yer alacaktır. Bütün memleketi kaplayacak elektrifikasyon teşebbüsünü Türk vatanını ilerletici başlıca mevzulardan sayarız.

Bu nevî servetlerimizin hakikî kıymetlerini ve derecelerini tayin ve tespit için araştırmalara devam edeceğiz. Bu işler partinin devletçilik vasfının başlıca tatbik mevzularıdır.

Hayvancılık

34 – Hayvancılığın teşvikine, ıslâhına, çoğaltılmasına ve hayvan mahsulü sanayiin ilerlemesine çalışılacaktır.

Çiftçiyi toprak sahibi etmek

35 – Her Türk çiftçisini kâfi toprak sahibi etmek partimizin güttüğü ana gayelerden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususî istimlak kanunları çıkarmak lazımdır.

Denizcilik

36 – Yurdumuzun coğrafî vaziyeti ve milletimizin medenî varlığı ve vazifesi yurttaşların spor, sıhhat, müdafaa ve umumî iktisat bakımlarından denizciliğe ehemmiyet vermelerini ister. Parti bütün devlet ve millet işlerinde bunun göz önünde tutulması gereğine inanır.

Dördüncü kısım

Maliye

Mütevazin bütçe, düzgün ödeme

37 – Partimizce devamlı ve hakikî tevazüne müstenit bütçe fikri malîyede esastır. Düzgün ödemeyi hazine için mühim iş saydığımız kadar yurttaşların vergileri için de ana fikir olarak alırız.

Vergi kanunlarını tekâmül ettirme

38 – Vergi matrahlarının mümkün olduğu kadar sarfî irat ve vasıtalı esaslara ircaı hedefimiz olmakla beraber vergi kanunlarımızı amelî ve tatbikî bir itina ile ve milletin tediye kabiliyetini istihfaf etmeyen bir zihniyetle tekâmül ettirmek hususundaki mesaiye devam olunacaktır.

Gümrük tarifeleri ve muameleleri

39 – Gümrük tarifelerini ve muamelelerini milletin iktisadî menfaatlerine daha uygun şekillere koymaya çalışmak ehemmiyet verdiğimiz hususlardandır.

Kaçakçılıkla mücadele

40 – Kaçakçılıkla savaşı Türk haznesinin hakkını ve kuvvetini koruyan mühim mevzu sayarız.

İnhisarlar İdaresi

41 – İnhisar idareleri devlet haznesi için gelir vasıtası olduğu kadar çalışma mevzularındaki mahsullerimizin değerini tutup koruyucu olmak vazifesi ile millî ekonomiye de hizmeti göz önünde tutarız.

Beşinci kısım

Millî Talim ve Terbiye

42 – Millî talim ve terbiyede esas düsturlarımız şunlardır:

Vatandaşları okutup yetiştirme

A) Maarif siyasetimizde temel taşı, bilimsizliğin giderilmesidir. Maarifimizde nispeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program takip olunacaktır.

Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçı vatandaş

B) Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburî ihtimam noktasıdır. Türk milletini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Türkiye Devleti'ni sayın tutmak ve tutturmak bir vazife olarak telkin olunur.

Fikrî ve bedenî inkişaf ve millî seciye

C) Fikrî olduğu gibi bedenî inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa seciyeyi de millî derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelerde tutmak büyük emeldir.

Terbiye ve tedriste hedef

Ç) Terbiye ve tedriste takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için hayatın bütün safhâlârında muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir.

Terbiye sıfatları

D) Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî, vatanperver ve modern olmalıdır.

Teşebbüs kabiliyeti, hayatta intizam ve inzibat

E) Her tahsil ve terbiye müessesesinde talebenin teşebbüs kabiliyetini kırmamaya, şefkat ve nevazişle itina etmekle beraber onları hayatta kusurlu olmaktan vikaye için ciddî bir intizam ve inzibata ve samimî ahlak telakkisine alıştırmak mühim olduğu kanaatindeyiz.

Türk Tarihi

F) Partimiz vatandaşların, Türkün derin tarih ve medeniyetini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.

Türk Dili

G) Türk dilinin millî, mükemmel ve mazbut bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddî çalışmalara devam olunacaktır.

H) Türk dilinin millîleşmesi hareketinde elde edilen neticelere, bütün ilim ve tedris müesseselerinde tatbik imkânı verilecektir. Bunun tanzimi işi ile Maarif Vekilliği meşgul olacaktır.

İlk tahsil

43 – Okullar hakkındaki başlıca fikirlerimiz:

A) Normal ilk tahsil beş yıldır. Şehirlerde, köylerde veya köyler mıntıkasında vaziyet ve ihtiyaca göre ilkokullar muntazam bir tatbik programı altında arttırılacaktır. Köylerdeki okullarda sıhhat, yaşayış ve mıntıkası ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.

Köy okulları, eğitmenler

B) Öğretmen gönderilmesine imkân olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerinde köylüye rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri istihdam edilir. Bu tip köy okullarında tahsilin daha olgun yaşta başlaması, arasız devam etmesi ve devletçe askerlik borcu gibi bir sıkılıkla takip edilmesi gerektir. Az nüfuslu birkaç köyü okutacak normal ilkokullarla ayrı tipteki köy okulları için amelî yoldan pansiyonlar kurdurulur ve korunur.

Meslek ve sanat okulları ve akşam sanat okulları

C) Meslek ve sanat okulları ile akşam sanat okulları memleketin ihtiyacına yetişecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.

Ortaokullar

Ç) Her vilâyet merkezide ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icap eden kazalar mıntıkalarında ortaokul bulundurmak lüzumuna kaniiz. Ortaokullardan uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak teşkilât yapmaya çalışılacaktır. Bu okullarda mıntıkaları ile münasebeti olan meslekî malumat verilmesine itina olunacaktır.

Liseler

D) Liselerimizi yüksek tahsile tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her nokta-i nazardan takviye ve ikmal edeceğiz.

Üniversite ve yüksekokullar

E) Üniversite ve yüksek okullarımız kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas elemanlarını yetiştirmek, memleket dahilinde ilmî hareketlere destek ve kaynak olmak üzere mükemmelleştirilecektir.

Üniversite ve yüksek okullarımızın adedini arttırmak ve bunları Maarif Vekâleti idaresinde toplamak fikrindeyiz.

Güzel sanatlar

44 – Güzel sanatlara, bilhassa musikiye, inkılâbımızın yüksek tecellisiyle mütenasip bir surette ehemmiyet vereceğiz.

Millî opera ve tiyatro

45 – Millî opera ve tiyatro mühim işlerimiz arasındadır.

Sinema

46 – Sinemanın milletin seciye ve ahlâkına faydalı olacak ve bilgisini arttıracak bir terbiye vasıtası olmasını temine çalışacağız.

Müzeler ve eski eserler

47 – Müzelerimizi zenginleştirecek kıymetteki tarihî eserlerin toplanmasına ve bu maksatla hafriyat yapılmasına ehemmiyet verilecek ve umumîyetle eski eserlerin tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunacaktır.

Kitap, neşriyat ve kütüphane işleri

48 – Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Bilhassa bir Türk lügati ve ansiklopedisini bir an evvel vücuda getirmek başlıca emelimizdir.

Şehir ve köylerde kütüphaneler kurmak ve arttırmak isteriz.

Planlı Maarif

49 – Maarifimiz bugünün ve yarının isteyeceği tahsil derecelerini önden gören bir tertiple planlanacak ve bütün tahsil kademeleriyle sanat ve meslek ihtiyaçları bu plana göre düzenlenecektir.

Yığını yetiştirme ve halkevleri

50 – Klasik okul terbiyesinin dışında yığına devamlı ve yeni Türkiye'nin ileri geliş yollarına uyar bir halk terbiyesi vermeyi mühim görüyoruz. Bu hizmet için çalışan halkevleri ve halkodaları teşkilâtını devlet mümkün olan vasıtalarla koruyacaktır.

İnkılâp müzesi

51 – Pati, inkılâp müzesi kuracaktır. Bunu, halka inkılâp terbiyesini aşılamak için tesirli vasıta sayarız.

Gençlik teşkilâtı ve spor

52 – Türk gençliği, onları temiz bir ahlâk, yüksek bir yurt ve inkılâp aşkı içinde toplayacak millî bir teşkilâta bağlanır. Bütün Türk gençliğine neşe ve sıhhatlerini, nefse ve millete inanlarını besleyecek beden terbiyesi verilecek ve gençlik, inkılâbı ve bütün istiklâl şartları ile yurdu müdafaa etmeyi en üstün vazife tanıyan ve bu vazifeyi yerine getirmek uğruda her varlığın fedasına hazır tutan bir zihniyetle yetiştirilecektir. Bu ana terbiyenin tam netice vermesi için Türk gençliğinin bir yandan düşünme, karar verme ve teşebbüs alma gibi yüksek muvaffakiyet hassaları inkişaf ettirilecek ve öte yandan gençlik, her zorlu işi başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin tesiri altında çalıştırılacaktır.

Türkiye'de spor teşkilâtı bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Gençlik teşkilâtının üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve müesseselerle irtibatı ve yukarıdaki gayeler etrafında iş ve yol birlikleri tanzim edilecektir

Yurtta beden ve inkılâp terbiyesiyle spor işlerinde yeknesaklık göz önünde tutulacaktır. Okullarda, devlet müesseselerinde ve hususî müesseseler ve fabrikalarda bulunanlar arasında yaşlarına göre herkesin beden terbiyesiyle meşgul olması mecburiyet altına alınacaktır. Spor ve beden terbiyesi için lüzumu olan saha ve kurumlar meydana getirilecektir. Sahâları teminde hususî idare ve belediyeler bilhassa alakalandırılacaktır.

Altıncı kısım

İçtimaî Hayat ve Umumî Sıhhat

Türk içtimaî hayatında aile

53 – Türk içtimaî hayatında ailenin mahfuziyeti esastır.

Nüfusun arttırılması

54 – Nüfusumuzun arttırılması ve müstakbel neslin sağlam ve gürbüz olarak yetiştirilmesi her zaman dikkatle takip edilecek işlerimizdendir.

Şehir, kasaba ve köylerimizin sıhhî şartları

55 – Şehir ve kasabalarımızla köylerimizin sıhhî şartlarını ve içilecek sularını fennî usullere göre ıslâh etmek, köy evlerimizi düzeltmek ve köylülerimizin sağlık bilgilerini yükseltmek için muayyen programlarla çalışacağız.

Çocuk bakımı

56 – Partinin çocuk hayatı ve annelerinin sıhhatı ile derin alakası vardır. Bunun için çalışmalara aşağıdaki ana çizgiler üstünde devam edeceğiz.

Doğumevleri

A) Doğumevlerini arttırmak, devlet hastanelerinde ayrıca doğum servisleri açmak, parasız doğum yardımını temin etmek ve çocuk bakımını öğretmek için her telkin vasıtasından istifade ile beraber fennî ebe ve ziyaretçi hemşireleri arttırmak.

Süt damlaları, kreşler açılması

B) Şehir ve kasabalarda süt damlaları, süt çocukları muayene ve müşavere evlerini, kreşleri, öksüz ve yetim yurtlarını çoğaltmak.

İşçi anneler ve çocukları koruma

C) Amele mıntıkalarında işçi anneleri ve çocuklarını korumak.

Kimsesizler, ardıma muhtaç ihtiyar ve malûller

57 – Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve malûller milletin vesayet ve himayesi altındadır.

İşçilerin sıhhatlerini koruma

58 – İşçilerin ve ailelerinin sağlık ve içtimaî bakımdan ihtiyaçlarının teminine uğraşacağız. Bilhassa hayatını çalışarak kazanma vaziyetinde bulunan kadınlar için iş mıntıkalarında kreşler açmaya devam edeceğiz.

Sıhhat işleri

59 – Sıhhat işleri partimizce hususî bir ehemmiyeti haizdir. Bu hususiaki mesaî umumî ihtiyaçla mütenasip ve devamlı bir surette tevsî olunacaktır.

Bulaşık hastalıklarla mücadele

60 – Sıtma, verem, frengi, trahom gibi bulaşık hastalıklarla savaşa devam edeceğiz.

Yedinci Kısım

Dahilî, Adlî, Haricî Siyaset, Memurlar, Serbest Meslek Erbabı

61 – Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve millî nizam ve inzibatı dahilî ve adlî teşkilât ve kanunlariyle koruyan ve hiçbir hadise veya tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

Yurt dışından gelecek Türkler

62 – Nüfus arttırma prensibimizin tatbiki işleri arasında yurt dışından gelecek Türklere mümkün olan her yardımı ve kolaylığı göstereceğiz.

Mahkemelerin kuruluşu

63 – Adliye mahkemelerin teşkili kanununu, halkın ihtiyacına ve memleketin menfaatine en uygun gelecek surette tedvin ve ikmal edeceğiz.

Muhakeme usulleri

Teminatı ihtiva eden basit, amelî ve serî muhakeme usullerini genişleteceğiz.

İcra ve tebliğ işlerinde matlup neticeleri serî ve kolay olarak temin edecek tedbirler alacağız.

Mevkuflar ve mahkûmlar

Mevkufları, mahkûmlardan ve çocukları büyüklerden ayırmaya ve hapisaneleri birer ıslâh yeri haline getirmeye çalışacağız.

Yurtta sulh ve cihanda sulh

64 – Yurtta sulh ve cihanda sulh, başlıca prensiplerimizdendir.

Memurlar

65 – Milletin yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkat ve ehemmiyetleriyle vazifelerine hayatlarını hasreden memurlar her türlü huzur ve refaha lâyıktırlar.

Kurulmayacak cemiyetler

66 – Türkiye'de cins ve sınıf ve rejiyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlariyle cemiyet kurulmayacaktır. Devlet, hususî idare ve belediyelerle devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar bulundukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.

Hayır cemiyetleri

67 – Âmme hizmeti gören hayır cemiyetlerinin ve bilhassa bunlardan umumî, hususî ve belediye bütçelerinden yardım görenlerin devletçe hususî bir murakabeye tâbi tutulmalarına ehemmiyet verilecektir.

Talebe cemiyetleri

68 – Talebe cemiyetleri adını taşıyan kurumlar hiçbir surette siyasetle iştigal edemezler ve hiçbir suretle bulundukları mektebin fakülte ve enstitünün idaresine karşı herhangi bir faaliyette bulunamazlar.

İşçi ve esnafın teşkilâtlandırılması

69 – Türk işçilerini ve esnafımızı milletin ana varlığı içinde o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve bu programda çizilen zihniyetle Teşkilâtlandırmayı iş edineceğiz.

Beynelmilelci cemiyetler

70 – Beynelmilelci maksatlarla cemiyet yapılamayacağı gibi kökü yurt dışında olan cemiyetler kurmak yasaktır. Milletler arasında beraberlik yapmakta devletin fayda göreceği maksatlarla cemiyet kurmak veya kurulu olanlarının şubesini açmak için İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı lâzımdır.

Serbest meslek erbabı

71 – Memur olmayan serbest meslek erbabının millî Türk mevcudiyeti için lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri, partinin takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak vazifelerimizdendir.

Köy ve köylüye ehemmiyet

72 – Yeni Türkiye'nin hayatında köyü her bakımdan mühim sayarız. Köylünün sıhhati, güler yüzlülüğü, kültür ve inkılâp anlayışında değerli ve ekonomik alanda varlıklı olması bütün çalışma kollarımız için mühim iş olarak göz önünde tutulacaktır.

Sekizinci Kısım

Vatan Müdafaası

Cumhuriyet ordusu

73 – Vatan müdafaası millî vazifelerin en mukaddesidir. Gereğinde bu uğurda yurdun canlı cansız bütün varlıklarını ve kuvvet vasıtalarını kullanmayı esas tutarız. Parti, askerliğin umum vatandaşlara istisnasız tatbiki esasını kabul etmiştir. Tük ordusu her türlü siyasî mülahaza ve tesirin üstündedir. Ordunun, kendisine verilen yüksek vazifeyi her an muvaffakiyetle ifa edebilecek kudreti haiz ve asrın tekemmüllerine uygun vasıtalarla mücehhez olmasına ehemmiyet veririz.

74 – Devletin yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli olan ve millî mefkûreyi, millî varlığı ve inkılâbı kollayan ve koruyan Cumhuriyet ordusunun ve onun fedakâr ve kıymetli mensuplarının daima hürmet ve şeref mevkiinde tutulmasına suret-i mahsusada itina ederiz.

Parti Genel Sekreterliğiyle Dahiliye Vekâleti'nin Birbirinden Ayrılması

Nizamnamenin 28'inci maddesi de yeni bir hüküm olarak nazarı dikkatinizi celbedecektir. Hükümet ve parti birliğine dair Genbaşkur tarafından 18.6.936 tarihinde ittihaz edilen kararın tatbik mevkiinde kaldığı üç seneye yakın bir zaman zarfında müşahedeler, bu vaziyetin idamesinde bir fayda olmadığı kanaatini tevlit etmiş verir murakabe cihazı olan partiye daha emin ve salim bir faaliyet imkânı temin edebilmek için evvelemirde Genel Sekreterlik'le Dahiliye Vekâleti'nin birbirinden ayrılmasına lüzum görülmüştür. Aynı sebebin vilâyetlerdeki teşkilât üzerinde de müessir olması icap edeceğinden vilâyet parti reisliklerinin de valiliklerden tefrik edilmesine zaruret hasıl olacağını takdir buyurursunuz. Esasen Genbaşkur'un yukarıda arz ettiğim kararından kastedilen gaye hükümet ve parti işerinin bir ahenk dahilinde sevk ve idare edilmesi imkânının temininden ibaret iken maksadın hasıl olmaması ve buna mukabil matlup ahengin behemehal tesis ve teminine zaruret bulunması Genel Sekreterlik makamında bulunacak zatın parti kabinesinde yer almasını icab ettirmiştr.

Program Lâyihası Hakkında Program – Nizamname Encümeni Raporu

Genel Sekreter Dr. Ahmet Fikri Tüzer (Erzurum)

1939 Seçimleri

İntihâb-ı Mebusân Kanunu'na Göre Son Seçim

Millî Şef döneminde, Türkiye'de biri 1939'da, diğeri 1943'te olmak üzere iki Milletvekilliği Genel Seçimi; 1938,1939,1943, 1944 ve 1945 yıllarında da bazı seçim bölgelerinde boş olan mebusluklar için ara seçimler yapılmıştı. Bu genel seçimlerden 1939 yılında yapılanı VI. Dönem Büyük Millet Meclisi, 1943 yılında yapılanı da VII. Dönem Büyük Millet Meclisi izlemişti.

1939 Genel Seçimleri, 1908 tarihli İntihâb-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılan son seçimdi. 1939 yılının Ocak ayının sonunda Büyük Millet Meclisi yeni seçime gitmeyi kararlaştırmıştı. Bu tarihlerde seçimle ilgili haberlerin basında sık sık yer aldığı görülmekteydi. 10 Şubat 1939 tarihli *Ulus* gazetesinde yer alan bir haberde, CHP'nin bütün illerde aday göstereceği, birkaç ilde de bağımsız mebusluklar için boş yer bırakılacağı yazıyordu. 17 ve 20 Şubat 1939 tarihli *Tan* gazetesinde, mebus olmak isteyenlerin sayısının birkaç bine ulaştığı ifade edilmekteydi. Genel Seçim'in ilk safhası olan ikinci müntehip seçimi için aday listesi 13 Mart'ta ilân edildi. Seçim ise 15 Mart'ta başlamış ve 21 Mart akşamı tamamlanacağı ifade edilmişti. *Aynı Tarihi*'nde yer alan Anadolu Ajansı kaynaklı ve 14 Mart 1939 tarihli bir haberde şu husus yer almıştı:

"İkinci müntehip seçimine memleketin her tarafında 15 Mart 1939 Çarşamba sabahı başlanacak ve 21 Mart 1939 günü akşamı bu seçim her tarafta bitmiş olacaktır.

Parti Umumî Merkezi'ne vilâyetlerden gelen malûmata göre yurdun her yerinde intihap faaliyeti büyük hararet, alâka ve neşe ile devam etmektedir. Bütün vilâyetler gazete, mecmua gibi neşir vasıtalarında intihabın devamı müddetince bu hususta neşriyatta bulunacakları gibi bu akşamdan itibaren şehir ve kasabalarımızdaki bütün parti ve halkevi merkezleri donatılmış hoparlörler ile aynı zamanda halk hatipleriyle ve diğer vasıtalardan da faydalanarak Cumhuriyet'in feyizli semereleri, Cumhuriyet Halk Partisi prensipleri ve inkılâp esasları ve bu intihabın memleket ve millet için hâiz bulunduğu büyük kıymet ve mana hakkında söz ve yazı ile neşriyata başlamışlardır."

Bütün yurtta 15 Mart 1939 Çarşamba günü başlayan ikinci müntehip intihabı 21 Mart 1939 akşamı her tarafta sona ermiş ve bütün vatandaşlar reylerini, ittifakla Cumhuriyet Halk Partisi'nin gösterdiği namzetlerine vermişlerdi. 62 vilâyetin ikinci müntehip yekûnu 40.979 idi. Vilâyetlerde 22 yaşından yukarı olan ve birinci müntehip olmak kanunî sıfatını haiz vatandaşların en çok %95 ve en az %64 olmak üzere ikinci müntehip seçimine iştirak oranı ortalama %77.8 idi. Yurdun birçok yerinde şiddetli bir kışın hüküm sürmesine rağmen bu denli yüksek bir oran sağlanabilmişti.

CHP namzetleri ittifakla seçildi

23 Mart 1939 tarihli Ulus gazetesinde "Halk idaresinin güzel bir tecellisi" ana başlığı altında; 28 vilâyette ikinci müntehiplerle "mebus namzetleri üzerinde birer istişare toplantısı" yapılacağı haberi yer almış ve şu bilgilere yer verilmişti:

"Türk milletinin siyasî hayatında halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmüllerini tahakkuk ettirmeyi ve devlet idaresi üzerinde milletin murakabesini en mütekâmil bir hale getirmeyi ana düstur olarak ele almış bulunan Millî Şef İsmet İnönü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu intihap devresi için partinin mebus namzetlerini tespit ve ilân etmeden evvel ikinci müntehiplerle temas etmeyi ve müntehiplerle Riyaset Divanı'nın görüşlerini karşılaştırmayı Genbaşkur'ca karar altına almış ve sureti aşağıda yazılı beyanname hükmüne göre dün, 22-3-1939'da, kış dolayısiyle temas kolay olan ve namzetlik için müracaatların en çok tekasüf etmiş bulunduğu, isimleri yazılı 28 vilâyetimizde ikinci müntehiplerle bir istişare toplantısı yapılmıştır. Bu istişare neticesi Parti Genel Sekreterliği vasıtasiyle Genbaşkur'a ve Değişmez Umumî Başkan Millî Şef İsmet İnönü'ye sunulacaktır"

Aynı tarihli *Ulus* gazetesinde, CHP Genel Başkan Vekili'nin ve Genel Sekreteri'nin beyannamesi yer almıştı:

"Partimizin Sayın İkinci Müntehipleri,

Bilirsiniz ki Cumhuriyet Halk Partisi mevzuatına göre, partiyi ilgilendiren bütün işler için lüzum gördüğü kararlan almak, Büyük Millet Meclisi azalıkları seçimini idare etmek ve partinin mebus namzetlerini kararlaştırmak hak ve salâhiyeti Parti Riyaset Divanı'na ve namzetleri ilân salâhiyeti de münhasıran partinin Değişmez

Genel Başkanı'na aittir. Gene bu mevzuata göre Parti Riyaset Divanı'nın vereceği kararlara bütün parti üyeleri kayıtsız ve şartsız olarak itaata mecburdur. Partimizin ananesi de böyledir.

Ancak, partimizin Değişmez Genel Başkanı Millî Şef İsmet İnönü, Türk milletinin siyasî hayatında halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmüllerini tahakkuk ettirmeyi ve devlet idaresi üzerinde milletin murakabesini en mütekâmil bir hale getirmeyi millet hizmetinde takip edecekleri siyasetin ilk ve ana düsturu olarak ele almışlar ve millî hâkimiyetin hakikî ve yegâne mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tam bir millet hülâsası kudret ve manzarasiyle millet huzuruna çıkması lüzumunu her fırsatta ilân ve ifade buyurmuşlardır.

22 Mart 1939 tarihinde istişare yapılan 28 vilâyetin listesi aşağıda gösterilmiştir:

1. Afyon, 2.Amasya, 3. Ankara, 4. Antalya, 5. Aydın, 6. Balıkesir, 7. Bilecik, 8. Bolu, 9. Burdur, l0. Bursa, 11. Çanakkale, 12. Çankırı, 13. Denizli, 14. Edirne, 15. Eskişehir, l6. İstanbul, 17. İzmir, 18. İsparta, 19. Kastamonu, 20. Kayseri, 21. Kırşehir, 22. Kocaeli, 23. Konya, 24. Kütahya, 25. Malatya, 26. Manisa, 27. Maraş, 28.Samsun.

İşte bu maksatladır ki Genbaşkur Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu intihap devresi için partinin mebus namzetlerini tespit ve ilân etmeden önce memleketin birçok kısımlarında partinin ikinci müntehipleriyle temas etmeyi ve müntehiplerle Riyaset Divanı'nın görüşlerini kararlaştırmak üzere doğrudan doğruya ikinci müntehiplerle bir istişare yapmayı kararlaştırmıştır.

Milletin siyasî hayatında ilk defa tatbik edilen bu usul Genbaşkur'un bütün partililere olan muhabbet ve itimadının bir ifadesi olmakla beraber bundan husule gelecek bir neticenin de bütün milletimizce partimiz mensuplarının siyasî rüşt ve olgunluklarına bir misal telâkki edileceğini de dikkat gözü önünde bulundurmalıyız. Bu sebeple istişare reylerimizi kullanırken her türlü şahsî ve rejiyonalist hislerden uzak kalmayı ve reylerimizin sadece kalp ve kafalarımızın mahsulü olmasına dikkat etmeyi kudsî ve millî bir vazife olarak telâkki etmemiz gereklidir.

Bunun içindir ki neticenin siyasî rüştünü ve olgunluğunu ispat etmiş bir partili zümrenin mahsulü olacağına şimdiden itimat etmekteyiz.

Bu istişarenin hangi usul ve şartlarla yapılacağına ait talimat bağlı olarak sunulmuştur.

Muvaffakiyet diler, sevgi ve saygılarımızı sunarız.

CHP Genel Başkan Vekili — **Dr. Refik Saydam**

CHP Genel Sekreter — **Dr. Fikri Tüzer**"

Falih Rıfkı Atay ve "Müntehipler"

Ulus gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay, 23 Mart 1939 tarihli *"Müntehiplerle istişare "* başlıklı yazısında, konu ile ilgili olarak şu görüşlere yer vermişti:

"Millî Şef son üniversite nutkunda demişti, ki: "Vatandaşlarım, bilirler ki bir siyasî partinin yüksek idaresi tarafından, müntehiplere namzet gösterilmesi tabiî bir şeydir. Bizim ananemiz de böyledir. Bununla beraber, namzetlerin halkla temasını daha ziyade arttıracağız ve Riyaset Divanı'nın takdiri ile parti teşkilâtının takdirini daha yakından birbiriyle temasa getirecek usulleri şimdiden tecrübe ve tekâmül ettireceğiz."

Dün ilk adım atılmıştır: İsmet İnönü, 28 intihap bölgesinde, ikinci müntehiplerle istişare etti. İkinci müntehipler eski mebuslardan ve yeni namzetlerden hangilerini tercih ettiklerini, tam bir vicdan serbestliği ile listeler üzerinde işaret ettiler. Bizim parti nizamnamesinin hükümlerine göre, namzetleri doğrudan doğruya değişmez başkanımız ilân eder. Namzetler bir defa onun tasvibinden geçtikten sonra münakaşa nihayet bulmuştur. Karar hakkı gene Değişmez Başkan'da kalmak üzere, yeni namzetler için ikinci müntehiplerin reylerini sormak ilk defa vâkî olmaktadır.

Eski mebuslardan gayri birçok vatandaşlar kendilerini millet hizmetine arz etmişlerdir. Kendileri herhangi bir intihap bölgesinde intihap kabiliyetleri olduğu kanaatindedirler. Parti bu müracaatlardan birçoğunun reddedilmesine hiçbir sebep görmemiştir; fakat Kamutay âzalarının adedini de kanunlar tahdit etmiştir. Bu istişarenin ilk faydası, bu vatandaşlara kendilerinin ihmal edilmemiş olduğu hoşnutluğunu vermek, ikinci faydası yeni Kamutay azalarını halk ile halk işleri ve ihtiyaçları ile daha yakından alâkalı olmaya, sây ve hizmet vasıtası ile temsil kabiliyetlerini artırmağa sevk etmek, üçüncü faydası da halk idaresi mekanizmasının tekâmül istikametini tespit etmek olacaktır.

Bu istikamet, halk hâkimiyetinin en iyi ve en tam tecellisine doğru yürümekten ibarettir. CHP on beş seneden beri kendini hizmet ve prensipleri ile millete mal etmiştir. Bir taraftan halkı sınıf ve ideoloji kavgaları ile parçalamamak, fakat diğer taraftan devlet idaresi üzerinde millî murakabeyi mütemadiyen inkişaf ettirmek gayesi ile hareket ettik. Parti dışında müstakil mebuslar vasıtası ile Kamutay kürsüsünün memleketin her sesine mâkes olmasını temin ettik."

Millî Şef İsmet İnönü ve CHP Divanı

25 Mart 1939 tarihli *Ulus* gazetesinde, *"CHP Divanı Millî Şef'in başkanlığında dün toplandı"* ana başlığı altında şu habere yer verilmişti:

"Cumhuriyet Halk Partisi Divanı dün saat 9.30'da Millet Meclisi'nde Cumhurreisliği salonunda toplanarak, partinin mebus namzetleri hakkında son kararı vermiştir.

Toplantıya, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Değişmez Genel Başkanı, Cumhurreisi, Millî Şef İnönü başkanlık etmiştir. Parti tüzüğünün 131'inci maddesine göre Parti Divanı'nda Genbaşkur ile Kamutay Reisi B. Abdülhalik Renda, partinin kabine azaları, parti idare ve grup idare heyetlerini teşkil eden zevat içtimada hazır bulunmuşlardır.

Toplantı saat on bire doğru sona ermiş ve Genel Sekreterlik, öğleden sonra, tespit edilen mebus namzetlerinin isimlerini havi listeyi Anadolu Ajansı'na, matbuata ve Ankara Radyosu'na vermiştir. Ankara Radyosu yeni mebus namzetlerinin isimlerini saat 20.00'den itibaren memlekete neşretmiştir. Bundan başka Parti Genel Sekreterliği intihap dairelerine namzetlerin isimlerini bildirmiştir."

CHP'nin yeni mebus namzetleri, 25 Mart 1939 tarihli *Ulus* gazetesinde neşir ve ilân edilmişti. *Ayın Tarihi*'nin Mart 1939 tarihli sayısında yer alan, *Ulus* gazetesinin 25 Mart 1939 tarihli nüshasında da neşredilen *"Millî Şefi'n Beyannameleri"* başlığı altında Millî Şef İsmet İnönü'nün aşağıdaki beyanatına yer verilmişti:

> "Sevgili Vatandaşlarım,
>
> Büyük Millet Meclisi'ni teşkil edecek yeni namzetleri huzurunuza takdim ediyorum. Bu namzetleri intihap ederken bize yalnız vazifemizin vicdanı ilcası ile vatandaşlarımızın temayülü rehber olmuştur. Asîl milletimizin büyük meclis azaları üzerindeki itimadının derecesini anlayabilmek için, parti teşkilâtında ve halk tabakaları arasında çok dikkatli tetkikler yaptık; memleketin geniş mıntıkalarında partiye mensup ikinci müntehiplerin takdir ve tavsiyeleri demek olan istişare reylerine müracaat ettik. Katî namzetleri yüksek reyinize arzederken vatanın mukadderatına dört sene müddetle hâkim olacak mebuslar üzerinde milletimizin takdir ve itimadını azami derecede toplayabilmiş olduğumuz kanaatindeyiz.

Vatandaşlarım,

Millet hizmetindeki vazifelerin iç ve dış siyaset âleminde çetin olduğu devirlerde yaşıyoruz. Canlı inkişaf halinde olan büyük bir milletin, her istikamette birçok ihtiyaçları ve meseleleri karşısındayız. Cumhuriyet'in vatana temin ettiği emniyet ve imarı, geniş olarak ilerletmek istiyoruz. Vatandaşlar arasında huzur ve hürmetin muhafazasını, vazifelerimizin başında tutuyoruz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, memleketin bütün çalışkan ve kıymetli evlatlarını hizmet yoluna sevk etmekteki muvaffakiyeti, her gün daha ziyade kendini göstermektedir. Nifaksız ve huzur içinde bir çalışma hayatının nimetlerini vatandaşlara temin etmek, başlıca emelimizdir.

Aziz Vatandaşlarım,

Haricî siyaset sahasının şüpheli ve karışık bir devrinde bulunduğumuz, uyanık gözlerinizden gizli kalamaz. İnsanlığın büyük facialar karşısında kalması ihtimalî, her zamandan ziyade artmıştır. İnsanlık ailesinin mühim bir uzvu olan Türkiye'nin, ne vazifeler karşısında bulunacağını katî olarak tespit etmeye imkân yoktur. Bu ihtimaller karşısında ancak kudretli milletler kendilerini ve insanlığı kurtaracaklardır. Kudretli milletler, muhabbet ve emniyete dayanan bir birlik içinde vatanlarının yüksek menfaati için her fedakarlığı yapmaya hazır olan imanlı, iradeli milletlerdir. Biz, bu milletlerin başında bulunanlardan olduğumuz kanaatini, cesaretle söyleyebiliriz. Reylerinizde göstereceğiniz kalbî beraberlik ile itimat, milletimizin kudretine yeni bir delil olacaktır.

Aziz Vatandaşlarım,

Cumhuriyet; imar, kültür, endüstri programlarına geniş mikyasta devam edecektir. Fakat bilhassa köylü ve çiftçi halkımızın kazancını arttırıp maişet seviyesini yükseltmek, bunun için geniş mikyasta ziraat ve ilk tahsil imkânlarını bulmak, başlıca emelimiz olacaktır. Bütün idare düzeninin, halk içinde, halkın meseleleriyle yoğrulmuş, müstakim ve muntazam işleyişinin semereleri; hatta iktisadî olan verimli tedbirlerin başındadır kanaatindeyiz.

Aziz Vatandaşlarım,

Bana ve riyaset etmekle iftihar ettiğim Cumhuriyet Halk Partisi'ne yüksek itimadınızı lâyık görmenizi isterim. Ben ve Büyük Millet Meclisi âzası arkadaşlarım, itimadınızı, kıymetli bir emanet gibi vicdanımızın içinde muhafaza edeceğiz. Size, açık alınla işlerimizin hesabını vermek, hiç göz önünden ayırmadığımız bir borç olacaktır. Türk milleti, ilerleyen ve daima yükselen bir heybetli varlıktır. İçerdeki ihtiyaçlar ve sıkıntılar ne kadar çok olsa, dışarıdaki siyaset buhranları ne kadar karışık ve dolaşık görünse, bütün bu zor şartların içinden Türk Milletinin itibar ve refahı artmış ve genişlemiş olarak çıkacağına, samimî ve katî olarak inanıyoruz, güveniyoruz.

24 Mart 1939

Türkiye Reisicumhuru

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı

İsmet İnönü"

1939 Seçimleri ve Sonuçları

26 Mart 1939 sabahı başlayan mebus seçimi yurdun her tarafında akşama kadar bitmişti. Her yerde ittifakla isimleri listede yazılı Cumhuriyet Halk Partisi namzetleri seçilmişlerdi. Partice namzet gösterilmeyerek müstakil mebusluklar için boş bırakılmış olan dört vilâyette ikinci müntehipler, beşinci devrede müstakil mebus olan ve bu devrede de namzetliklerini koymuş bulunan Berç Türker (Afyon Karahisar), Dr. Taptas (Ankara), İstamat Özdamar (Eskişehir), Dr. Abravaya Marmaralı (Niğde)'yi seçmişlerdi.

Bu defa seçilen 424 mebustan 290'ı Beşinci Devre'de de seçilmiş olanlardı. Bunlardan 23'ünün intihap dairesi değişmişti.

Müstakil mebusun dördü de Beşinci Devre'de de müstakil mebus bulunuyorlardı. Beşinci devre mebuslarından 103'ü Altıncı Devre'de seçilmemişti. Altıncı devrede ilk kez mebus seçilenlerin adedi 115'ti. Ayrıca, bu devrede mebus seçilen 15 kişi, İstanbul Mebusan Meclisi'nde veya TBMM eski devrelerinde mebusluk etmişlerdi.

27 Mart 1939 tarihli *Ulus* gazetesinde, "Yurtta mebus seçimi dün bitti" ana başlığı altında, 40.979 ikinci müntehip tarafından Cumhuriyet Halk Partisi'nin namzetleri ittifakla intihap olundukları haberinde şu ifadelere yer verilmekteydi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Beşinci İntihap Devresi'nde seçimin yenilenmesi hakkında verilen karar üzerine başlayan intihap faaliyeti dün yurdun her tarafında öğleye kadar tamamlanmıştır. 62 intihap dairesinde sabah saat 9.30'da ellerindeki mazbatalarla sandık başına gelen ikinci müntehipler reylerini ittifakla Cumhuriyet Halk Partisi namzetlerine vermişlerdir.

Dün, Ankara'da olduğu gibi, memleketimizin her tarafında, intihap münasebetiyle resmî ve hususî müesseseler Türk bayraklarıyla donatılmıştı. Halkımız büyük bayram günlerine mahsus bir şenlik içinde medenî hak ve vazifelerinin tecellisine hizmet eden intihap işlerine en yakın alâkayı göstermiştir.

Ankara'da belediye meclisi salonuna konulan sandık saat 9.30'da açılmış ve başta Cumhurreisimiz, partimizin Değişmez Başkan'ı, Millî Şef İnönü olduğu halde, ikinci müntehip bulunan Başvekilimiz ve diğer vekillerle diğer zevat öğleye kadar belediyeye gelerek reylerini kullanmışlardır. Halk Millî Şefimizi gelirken ve giderken kalpten gelen tezahürlerle alkışlamışlardır.

Alâkalı makamlar saat 13.00'e doğru yurdun her tarafında ikinci müntehiplerin reylerini tamamiyle kullandıklarını öğrenmiş bulunuyorlardı. Bu arada dört vilâyetimizde müstakilen namzetliklerini koyan dört zatın da mebusluğa seçildikleri haberi gelmiştir. Bunlar, Afyonkarahisar'dan B. Berç Türker, Ankara'dan Dr. Taptas, Eskişehir'den B. İstimat Özdamar, Niğde'den Dr. Abravaya Marmaralı'dır.

İntihap daireleri Cumhuriyet Halk Partisi namzetleri olarak altıncı Büyük Millet Meclisi'ne seçilen 420 zatla müstakil olarak intihap olunan 4 zata ait mazbataları derhal doldurarak Ankara'ya gönderecekler ve Kamutay'ın kapanmadan önce verdiği karar veçhile yeni Meclis Nisan'ın üçüncü günü toplanacaktır.

İki aydan beri Türk vatanında devam eden intihap işinde hükümet ve parti mekanizmasının işlemesindeki sürat ve intizam, büyük inkılâbımızın en mukaddes eseri olan millî hâkimiyet ruhuna, dikkatli bir kıskançlık ve mütekâmil bir olgunlukla bağlı bulunan her Türkün bu intihap ödevinde gösterdiği şuurlu alâka ve tehalük ve binnetice dün kırk bin dokuz yüz yetmiş dokuz ikinci müntehibin, Millî Şef İsmet İnönü'nün gösterdiği Cumhuriyet Halk Partisi namzetlerine, tam bir inanla reylerini vermesi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuvvet ve kudretini dünya önüne bir daha koyan parlak bir eserdir."

Ulus gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay, 27 Mart 1939 tarihli ve "Yeni Kamutay için vazifeler.." başlıklı yazısında özetle şu tespit ve değerlendirmelere yer veriyordu:

"Dün memlekette yeni Kamutayın azaları seçilmiştir.

Geçen beş Kamutay'ın eseri muazzam olmuştur: Vatanı kurtarmak, devleti kurmak Kemalîzm inkılâp-

larını başarmak, memlekette siyasî, iktisadî içtimaî yeni bir nizamın esaslarını kurmak!

Önümüzdeki devir vazife ve mesuliyet bakımından daha az ehemmiyetli değildir: İleri ve süratli hamlelerle, ziraî kalkınma davasını başarmak, sanayi hareketini tamamlamak, az zamanda başarmak ve az zamanda tamamlamak, yeniçağ medeniyetinin mütekâmil bir devlet ve cemiyet parçasını vücuda getirmekle mükellefiz.

On beş senelik sây, 6'ncı Kamutay'ın ve ondan sonrakilerin vazife ve mesuliyetlerinin ağırlığını ve ehemmiyetini halletmiş değildir. Henüz kurtuluş mücadelesine devam ediyoruz. Ziraat, sanayi, imar ve kültür bakımından süratle yapacak olduklarımız, yapmış olduklarımızdan çok fazladır. İrade, kudret ve kabiliyetlerimizden emin olduğumuz için, ne kendimizi, ne de başkalarını aldatmağa tenezzül ederiz. Ne miskin tevazu, ne de kör gurur Kemalîzmin şiarı değildir.

Bizler ne kadar acı, katı ve sert olsa da hakikati, uyuşturucu, avutucu veya uyutucu her türlü merasim ve zevahire tercih ederiz. On beş senelik eserimizin büyüklüğü, gerçi gelecek on sene içinde onun birkaç misalini yaratmak için emsalsiz bir ümit, cesaret ve tecrübe kaynağıdır. Ancak, yeni teşebbüslerimizin ehemmiyetini küçültmemiştir.

Asırların harabeleri, henüz on beş senenin mâmuriyetlerini boğuyor. İstihsâl hayatımızın geri kalmış kısımları on beş senelik terakkilerimizin üstünden bakıyor. Bütün bacalarımızı bir araya toplasanız, nihayet büyük bir sanayi merkezinin bir iki fabrikası hacmindedir. Demirimizi daha gelecek sene dökmeğe başlayacağız. Köylülerimiz kültür, sıhhat ve refah beklemektedir. Çünkü biz bir faaliyetin bırakılan noktasından işe başlamadık. Biz, vatanı, asırlarca süren bir ataletin öldürücü uykusundan uyandırdık. Birçok yerlerde elektrik ışığı, ilkçağ kandilinin yerine geçti; birçok yerlerde lokomotif sesleri, çoban kavallarının hazin ve mütevekkil nağmeleri arasında duyuldu. Bazı bölgelerde çağları, bazılarında ise hiç olmazsa asırları telâfi etmeğe çalışmak mecburiyetinde kaldık. Başarılan eser, ona başlamak cesareti nispetinde şerefli ve azametli olmuştur."

26 Mart 1939'da yapılan Büyük Millet Meclisi Altıncı Dönem genel seçiminde toplam 424 mebus seçilmişti. CHP'nin aday gösterdiği 420 mebus ile 4 ilde müstakil mebuslar, her zaman olduğu gibi yine ittifakla seçimi kazanmışlardı.

Yukarıda kaydedilen bağımsız milletvekilleri TBMM'nin Beşinci Dönemi'nde de yine bağımsız mebus olarak görev yapmışlardı. Bağımsız mebuslar ilk defa, 1931 yılında yapılan TBMM genel seçiminde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bazı yerlerde mebus adayı göstermemesi ve bağımsız mebusluklar için boş yer bırakması sonucunda seçilebilmişlerdi. 1935 yılında yapılan genel seçimde TBMM'ye seçilen 18 kadın mebusa karşılık bu kez 14 kadının milletvekili olması uygun görülmüştü.

TBMM'nin beşinci ve altıncı dönemleri karşılaştırıldığı takdirde, mebus sayısının 399'dan 424'e çıktığı görülüyordu. Artan 25 üyelik, yeni kurulan illerin (Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Rize ve Tunceli) ve nüfus artışının sonucuydu. Bununla birlikte, TBMM'nin yapısında önemli bir değişiklik olmadığı da görülmekteydi. TBMM'nin Beşinci Dönemi'nde mebus olanların yaklaşık %25'i değişmişti. Diğer bir deyişle yaklaşık her dört mebustan ancak biri yenilenebilmişti.

Millî Şef Dönemi

Türkiye'de çağdaş anlamda siyasî faaliyetler 23 Temmuz 1908 Meşrutiyeti ile başlamıştı. Zira, bu tarihe kadar Türk siyasî hayatında siyasî parti yoktu. 1908 Meşrutiyeti ile birlikte yoğun bir siyasî faaliyet dönemi başlamış oldu. 1908-1918 döneminin en önemli siyasî kuruluşu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydi. Cemiyetin Meclis'teki tanımı fırka olarak bilinegeldi. İttihat ve Terakki'nin Türk siyaset ve idare hayatına hâkim olduğu 1908-1913 yılları ülkede çoğulcu, yâni çok partili bir dönem oldu. İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak kurulan "Mutedil Hürriyetperverân" ve "Ahali" fırkaları bu dönemin ilk siyasî muhalefet partileriydiler. Bu iki partinin birleş-

mesiyle Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurulmuştu. Ancak bu çok partili rejim fazla uzun sürmedi. 1913 Bâb-ı Âli baskınından sonra muhalefet partileri tasfiye edilerek, bir tür tek parti rejimi kurulmuş oldu. İttihat ve Terakki iktidarının sona erdiği 1918 yılı sonuna kadar ülke fiili olarak tek parti diktasıyla yönetildi..

Mondros Mütarekesi ile başlayan ve "Mütareke Dönemi" olarak adlandırılan 1918-1922 yıllarında ülkede çok sayıda siyasî kuruluş doğdu. Daha önce tasfiyeye uğrayan "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" yeniden canlandı. Mütareke döneminde siyasî hayatta etkin oldu. Bir iktidar partisi hüviyeti kazandı. Hürriyet ve İtilâf'ın yanı sıra bu dönemde Anadolu'da "Redd-i İşgal", "Redd-i İlhak", "Müdafaa-i Hukuk", "Muhafaza-i Hukuk" ve "İstihlâs-ı Vatan" gibi isimlerle birçok cemiyet kurulmuştu. Ancak, Millî Mücadele'nin esas unsurları arasında yer alan bu cemiyetler birer siyasî partiye dönüşmediler. 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi'nde ise farklı görüş ve düşüncelere sahip üyelerin oluşturdukları gruplar görüldü. Bu farklı gruplar arasında kendi görüşlerine yakın olanları bir araya getirmek düşüncesinden yola çıkan Mustafa Kemal , Sivas'ta doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinden kendi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu çıkardı. Bu grup ile bu gruba karşı olanların oluşturduğu "İkinci Grup", siyasî ortamda etkin olmuşlarsa da parti hüviyeti kazanmadılar.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası adıyla bir siyasî partiye dönüştürülmesine yönelik çalışmalar, yukarıda belirtildiği gibi 1922 yılının son günlerinde başladı ve 20 Kasım 1923 tarihli bir tamîmle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Halk Fırkası'na dönüştürüldü. 1923-1945 yılları arasında bu parti, daha sonra aldığı isimle Cumhuriyet Halk Partisi olarak, ülke idaresine tek başına hâkim oldu.

Türkiye'de tek parti idaresi, Kasım 1938'e kadar Atatürk'ün şefliği altında geçti. Onun vefatıyla 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçildi. Türkiye'de tek parti yönetimi 1938-1945 yılları arasındaki süreyi kapsayan bu yeni dönemde "Millî Şef Dönemi" olarak adlandırıldı.

Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'ye "Millî Şef" denilmiş olmakla birlikte, "Şef" tanımlaması yaygın olmasa da daha önceki dönemde kullanılır olmuştu. 24 Teşrinisani [Kasım] 1930 tarihli "Vakit" gazetesinde, "İnkılâpçı Terbiye" başlıklı yazısında Sadri Etem "Şef"ten söz ediyordu. Ancak "Şef" kavramını vurgulayan ve "Millî Şef" tabirini yaygın kullanan CHP Genel Sekreteri Recep Peker oldu. Nisan 1933 tarihli "Ülkü" Mecmuasına yazdığı *"Disiplinli Hürriyet"* başlıklı yazısında "Millî şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak dâvasındayız" diyordu. Ancak Türk siyasal hayatında "Millî Şef" dendiğinde akla gelen isim İsmet İnönü oldu.

Türk siyasî hayatında şefliğin siyasî bir sistem hüviyetini kazanması, "Millî Şef Dönemi"nin başlamasıyla birlikte söz konusu oldu. CHP Birinci Olağanüstü Kurultayı'nda "Değişmez Genel Başkan" olan ve "Millî Şef" ilân edilen İnönü, bundan böyle her yerde "Millî Şef" olarak anıldı. Bu tanım onun resmî unvanı oldu.

1939 CHP Programı'nda Millî Talim ve Terbiye – İlk Tahsil

Köy okulları, eğitmenler

B) Öğretmen gönderilmesine imkân olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerinde köylüye rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri istihdam edilir. Bu tip köy okullarında tahsilin daha olgun yaşta başlaması, arasız devam etmesi ve devletçe askerlik borcu gibi bir sıkılıkla takip edilmesi gerektir. Az nüfuslu birkaç köyü okutacak normal ilkokullarla ayrı tipteki köy okulları için amelî yoldan pansiyonlar kurdurulur ve korunur.

Encümen Raporu

Aziz arkadaşlarımızın da malûmu olduğu veçhile millî talim ve terbiyede esas düsturumuz cehli gidermektir. Öğretmen kadromuzun kifayetsizliğine ve köy okullarının azlığına rağmen partimizin bu yüksek emelini tahakkuk ettirebilmek için Maarif Vekâmetiniz son senelerde bu mevzu üzerinde yaptığı tetkikat neticesinde köy eğitmenleri yetiştirip çalıştırmayı muvafık görmüş ve az zamanda önemli sonuçlar elde etmiştir. Öğretmen gönderilmesine imkân bulunmayan köylerimizin öğretim ve eğitim işlerinde köylüye rehberlik etmek üzere hususî şekilde yetiştirilen ve yetiştirilecek olan bu köy eğitmenlerinin çalıştırılması ve sayılarının süratle çoğaltılması muvafık görülerek köy ilkokul işini ve parti programımızın bu mevzua ait ana hükümlerini yerine getirmek için bu sistemin – ilk tahsil hakkındaki esaslar gözden uzaklaştırılmaksızın – tamim ve inkişaf ettirilmesi maksadiyle programın 457'inci maddesinde gördüğünüz "B" fıkrası tedvin edilmiştir.

1939 CHP Programı'nda Sinema

Sinemanın milletin seciye ve ahlâkına faydalı olacak ve bilgisini arttıracak bir terbiye vasıtası olmasını temine çalışacağız.

Encümen Raporunda Sinema

Aramızda sinemanın; halk kütlelerinin ahlâk ve karakteri üzerinde yaptığı müspet ve menfî tesirler göz önüne getirilerek milletimizin yüksek ahlâkını ve selâbetli karakterini ifsat etmeyecek ve bilâkis manevî bünyemizin sıhhat ve selâmetini temin edecek bir terbiye vasıtası olarak inzibat altına alınması ve alakadar makamlarca daha sıkı bir murakabeye tâbi tutulabilmesi için eski 50'nci maddenin bu işe ait fıkrası tevsi ve yeni program projesinde 30'uncu madde olarak tespit edilmiştir.

1943 Genel Seçimi ve Seçim Sonuçları

VII. Dönem TBMM için genel seçimler 1943 yılında yapıldı. CHP Parti Divânı'nın teklifi, 12 Ocak 1943 tarihli CHP Meclis Grubu'nda kabul edildi ve TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar verildi. Bu kararın ardından, TBMM Genel Kurulu'nda seçimin yenilenmesi için karar alındı. Seçimin yenilenmesine dâir kanun 301 oy ile ve ittifakla kabul edildi.

Reis Refet Canıtez, açık oylamanın neticesini şu sözlerle açıkladı: "Büyük Millet Meclisi intihabının tecdidi hakkındaki takrire 301 zat rey vermiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 25'inci maddesi mucibinde bu kararın mürettep adedin ekseriyeti mutlakasiyle verilmesi lâzım gelir. Mürettep adet 429 olduğuna göre ekseriyeti mutlaka 215'tir. 301 zat reye iştirak etmiş olduğuna göre muamele tamamdır. Binaenaleyh yüksek Meclis 301 reyle ve reye iştirak eden arkadaşların ittifakıyla intihabatın tecdidine karar vermiştir." (Allah kolaylık versin, Allah muvaffak etsin sesleri).

1943 Genel Seçimleri, 14 Aralık 1942 tarihinde yürürlüğe giren, 4320 numaralı "Mebus Seçimi Kanunu"na göre yapıldı. Bu kanun çerçevesinde, ikinci seçmen olacakları belirlemek amacı ile seçim 15 Şubat günü başladı. 20 Şubat günü tamamlandı. 28 Şubat 1943 Pazar günü ise genel seçim yapıldı. 15 - 20 Şubat tarihleri arasında seçmenler oylarını kullanarak ikinci seçmenleri belirlediler. Resmî açıklamalara göre, bu ilk safhada seçimlere katılma oranı % 80 gibi yüksek düzeyde gerçekleşti.

1943 Genel Seçimleri'nde, seçilecek mebus sayısından daha fazla mebus adayı tespit edilmiş ve ikinci müntehiplere bu adaylar arasında bir tercih yapma imkânı getirilmişti. Nitekim, "Yeni Meclis" adlı makalesinde H. Cahit Yalçın, "Bu seneki Meclis ve onu tevlit eden umumî intihaba çok dikkate değer bir yenilik arz ediyor. Bu intihabattaki yenilik birçok intihap dairelerinde ikinci müntehiplere bir tercih yapmak salâhiyeti verilmesindendir." diyerek bu uygulamanın genel seçimler için bir yenilik olduğunu belirtmişti.

Ahmet Emin Yalman ise seçim sistemi ve seçim kanunu hakkında şunları yazmıştı: "67 sene evvelki intihap kanununa dayanan bu intihap tarzını nazarî bakımdan hiçbirimiz beğenmiyoruz. Her Türk vatandaşının diğer bir vatandaşa reyini kullanmak vekâletini verecek yerde doğrudan doğruya kullanması ve beğendiği namzetlere gizli ve serbest olarak bizzat rey vermesi demokrasi ruhuna elbette daha uygun görünür."

4320 numaralı "Mebus Seçimi Kanunu", sistem açısından fazla bir değişiklik getirmemişti. "Bu kanun 54. maddesi ile İntihâb-ı Meb'usan Kanunu ile zeyl ve tâdillerini ihtiva eden 320, 385, 1079, 1760, 2598 ve 2631 sayılı kanunları yürürlükten kaldırmıştır. Bununla Osmanlı devrinden kalma ve birçok tâdiller geçiren ve ilâveler yapılan seçim kanunu kaldırılıyor, yerine bir kanun yerleştiriliyordu. Hemen söyliyelim ki yeni seçim kanunu sistem bakımından bir yenilik getirmiş değildi...Yalnız derli toplu bir hukukî vesika olmak bakımından kayda değer. Seçim işlerini dağınık birtakım hususî kanunlardan kurtarmış, tek bir kanuna bağlamıştır." Bu seçimler CHP'nin tek parti olarak katıldığı son seçimler olmuştu. Aynı zamanda 1943 seçimi tek partili dönemin de son seçimiydi.

İsmet İnönü, 23 Şubat'ta VII. Dönem TBMM seçimi ile ilgili olarak bir beyanname yayımlayarak, CHP mebus adaylarını ilân etmişti. İnönü, yaptığı açıklamada şunları ifade etmişti:

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni namzetlerini size sunarken, düşünüyoruz ki yeni Meclis'te, memlekette muvâzeneyi ve zamanın öğretebileceği isabeti koruyacak tecrübelilerle, memleketin gelecek idaresinde mesuliyet alacak istidatlı gençler beraber çalışsınlar...Şüphe yoktur ki en zor iş, mesuliyet mevkiinde bulunanların omuzlarındadır...

Cumhuriyet Halk Partisi'nin köyden Meclis gruplarına kadar bütün teşkilâtının esas vazifesi, icra mevkiinde olan vatandaşlara yardım etmektir. Bu esâsı, partimiz hiçbir çalışmasında gözden ayırmayacaktır. Küçük, büyük her millet içinde murakabe esastır. Küçük veya büyük olan her vazifenin sahibi, bulunduğu yerde ancak itimatla durabilir.

Bu iki esas şart temin olunduktan sonra, resmî vazife sahibine yalnız yardım etmek, her tenkidin, her münâkaşanın başlıca ve tek hedefi olacaktır...

Birçok yerlerde namzetler mebus sayısından fazladır. Aralarında bugün mebus olanlar ve olmayanlar bulunan bu namzetler için, küçük hislerden kendinizi koruyarak ve büyük bir vazifenin zevkini ve ağırlığını ruhumuzda duyarak, reylerinizi kullanacaksınız. Bu temiz reylerle meydana getireceğimiz Meclis, memleket için kuvvet ve muvaffakiyetin en büyük kaynağı olacaktır."

İsmet İnönü tarafından açıklanan CHP mebus aday listesinde, bazı illerde mebus adayı sayısının seçilecek mebus sayısından daha fazla, bazılarında ise bu sayının eşit olduğu görülüyordu. Bu defa aday listesinde birçok yeni isme yer verilmiştir Yukarıda da ifade edildiği gibi, birçok seçim bölgesinde seçilecek milletvekili sayısının üzerinde aday gösterilerek ikinci seçmenlere tercih yapma imkânı getirilmişti.

Aday listesi açıklandıktan sonra, aday sayısı seçilecek milletvekili sayısından çok illerde, adaylar tek parti yönetiminde ilk defa olmak üzere, propaganda yaparak, ikinci seçmenlerin oylarını almaya çalışmışlardı.

İkinci seçmenler 28 Şubat 1943 günü oylarını kullandılar. 455 milletvekilini yaklaşık üçte biri ilk defa seçilen milletvekillerinden oluşuyordu. Bu yeni milletvekillerinin çoğu ileride hem parti içinde, hem de Meclis'te oldukça etkili olacaklar ve kurulacak hükümetlerde görev alacaklardı. Buna karşılık, aralarında Rauf Orbay, Yunus Nadi Abalıoğlu, Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk gibi önemli isimlerin de bulunduğu birçok parlamenter aday gösterilmedikleri için bu defa meclis dışında kalmışlardı.

1943 Genel Seçimleri'ni değerlendiren Nadir Nadi, CHP Değişmez Genel Başkanının mutlak seçilmesini istediği kimselerin, seçim bölgelerinde mebus aday sayısı ile o ilin çıkaracağı mebus sayısının eşit miktarda tutulduğunu ve böylece Değişmez Genel Başkanın desteklediği kişilerin Meclis'e girdiklerini belirtiyor ve "Değişmez Genel Başkan'ın umursamadığı kimselerin bulunduğu aday listelerinin milletvekili sayısından kabarık tutulduğunu, yapılan seçimler sonunda Değişmez Genel Başkanın hoşlanmadığı kişilerin meclise giremediklerini" kaydediyordu.

1939 - 1943 yılları arasında zaman zaman çeşitli sebeplerle boşalan mebusluklar için 'ara seçimler' yapılmıştı. Bu ara seçimlerden 1945 Haziranı'na kadar yapılanlarında, boş olan mebusluk sayısı kadar aday gösterilmiş ve CHP'nin geleneğinde bir değişiklik olmamıştı.

17 Haziran 1945'te yapılan ara seçimlerde ilk defa CHP aday göstermemiş ve ikinci müntehiplerin, istedikleri adaylara oy verebilecekleri açıklanmıştı. Bu durum basında ve kamuoyunda geniş bir ilgi uyandırmıştı. Uygulamanın, CHP tarafından daha serbest bir seçime doğru atılan ilk adım olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bu denemede, daha ileri demokratik şekiller için bir başlangıç bulunabileceğini ileri sürenler de bulunmuştu.

Buna karşı bazıları da uygulamanın bir tecrübe olarak dahi bir kıymet ifade etmediğini dile getirmişlerdi. Aynı şekilde, 2 Aralık 1945'te yapılan ara seçimlerde, CHP seçim bölgelerinde aday göstermemiş ve CHP Başkan Vekilliği'nden yapılan açıklamada, ikinci seçmenlerin kendi partilerinden olan adaylara oy vermek zorunda olmadıkları belirtilmişti.

Ancak, partili ikinci müntehiplere el altından da yine CHP'li adaylara oy verilmesi isteği iletilmiş, hattâ verilen gizli emri dinlemeyen ikinci seçmenlerin partiden atılacaklarına dâir haberler ve söylentiler çıkmıştı. Görüldüğü gibi Türkiye'de 1946 yılına kadar yapılan seçimler, genel, serbest, gizli ve demokratik bir nitelik taşımamış ve bu yıllar arasında yapılan seçimlerde 'Millî İrade' vesayet altına konulmuştu.

Cumhuriyet döneminin, üyeleri sâdece tek bir partinin mebuslarından oluşan ve iki dereceli seçimle işbaşına gelen bu son Meclis görevini 1946 yılının 5 Ağustosu'na kadar sürdürmüştü.

6. Dönem ile 7. Dönem mebus sayıları karşılaştırıldığında, mebus sayısının 470'ten 492'ye çıkartıldığı ve 22 yeni üyeliğin eklendiği görülmekteydi. Yapılan seçimler sonucunda TBMM'de büyük bir değişikliğin olmadı. 6. Dönem'de Meclis'te bulunan mebuslardan 358'i 7. Dönem TBMM'de de yer aldılar. Burada da toplam mebus sayısının yaklaşık yüzde 27'si değişmiş; yâni yaklaşık dört mebustan biri yenilenmişti.

TBMM'de uzun yıllar aynı kişiler mebusluk yapmışlar, bir yerde Meclis'in 'gediklileri' olmuşlardır. Cumhuriyet'ten bu yana pek çok tanınmış sivil ve asker elit ve parti ileri gelenleri sırtlarını partiye dayamışlar ve partinin temin ettiği mebusluk sandalyesiyle geçinmişlerdir. Ahmet Emin Yalman, 'Meclisin Manzarası' adlı makalesinde, Meclis'in bir geçim yeri olmadığını, memlekete hizmetleri dolayısıyla kayrılması icap eden kıymetli ve yaşlı insanlar varsa bunlara memleketin borcunu ödemek üzere münasip çâreler düşünülmesi, fakat mebusluk herhalde bir kayırma vasıtası, göze giren memurların hususî bir terfi mertebesi halinden çıkması gerektiğini dile getirmişti.

Altıncı ve Yedinci Dönem TBMM'leri, mebus adaylarının tespiti ve seçim sırasında uygulanan esaslar nedeniyle "seçilmiş üyelerden" oluşmuş bir Meclis yapısından ziyâde, "tâyin edilen" bir meclis yapısı oluşturmuşlardı. Bürokratlar Altıncı Dönem'de TBMM'nin yüzde 61'ini ve Yedinci Dönem'de yüzde 50'sini temsil etmişlerdi.

Yeni seçilen mebuslar açısından bakıldığında, serbest meslek sahibi olanların oranında belirgin bir artış, asker ve sivil bürokrasi oranında süreklilik ve özel girişim alanında çalışanların oranında ise belirgin bir düşüş görülüyordu. Tüm mebuslar açısından bakıldığında ise serbest meslek sahibi olanların oranında küçük bir yükselme, asker ve sivil bürokrasi oranında süreklilik ve özel girişim alanında çalışanların oranında da belirgin bir

düşüş göze çarpıyordu. Bu karşılaştırmadan sonra, TBMM'nin yapısında önemli bir değişim olmadığı, fakat özel girişim alanında çalışanların oranında hissedilir bir azalma görülüyordu.

Bununla birlikte, serbest meslek sahibi olanların oranı, tüm mebuslarla kıyaslandığında, olağanüstü yüksekti. Asker ve sivil bürokrasi oranında gözle görülür bir düşüş vardı. Özel girişim alanında çalışanların oranı ise pek değişmemişti.

Ayrıca, yeni seçilen mebusların yaş ortalamasının ortalama yaşın bir miktar altında bulunması, bu alanda da yeni bir eğilimin gözlenmesine neden olmuştu. Yeni mebusların yaş ortalaması biraz daha düşüktü. Yedinci Dönem TBMM'de tüm mebusların yaş ortalaması bir miktar daha yüksekti. Gerek yeni mebusların gerekse tüm mebusların eğitim durumunda ise hissedilir bir değişiklik olmamıştı.

Savaş Ortamında Altıncı Kurultaya Giderken

1942'de Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakanlığa ve genel başkan vekilliğine Şükrü Saraçoğlu getirildi. Memduh Şevket Esendal da genel sekreter oldu. 18 Haziran 1943'te çalışmalara başlayan Altıncı Kurultay tek partili dönemin son kurultayı idi. Bu kurultayın toplanması İkinci Dünya Savaşı'na rast geldiği için kurultayı ilgilendiren başlıca konular millî savunma ve dış münasebetler olmuş ve parti programında bu konularla ilgili değişiklikler yapılmıştı.

Otuzlu yıllar özellikle Avrupa'da otoriter ve totaliter rejimlerin yıldızının parladığı bir evreydi. Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini birçok Doğu ve Güney Avrupa ülkelerine "disiplin" anlayışı getirmişti. Birçok Avrupa ülkesinde milletin temsilcisi meclisler kapanmış, demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde istikrarsız hükümetler bir diğerini izlemişti. Ufukta yeni bir savaşın belirtilerinin gözüktüğü bir evrede Türkiye'de de istikrar arayışı nedeniyle rejimin otoriter tonunun giderek yükselmesi kaçınılmaz olmuştu. Daha 30'lu yılların başından itibaren ender de olsa Atatürk için "Şef" tabiri kullanılıyordu. "Millî Şef"lik ve "Değişmez Genel Başkanlık" anlayışı Tek Parti rejiminin son kertesine yapılan eleştirilerin başında yer aldı. Ancak bu anlayışın vebali tepe noktadaki kişilerden çok, o tarihte partinin yüksek sevk ve idaresinde bulunan kimselere aitti.

25 Ocak 1939'da ortada görünür sebep yokken Celâl Bayar başbakanlıktan ve parti genel başkanvekilliğinden istifa etti. Yerine Refik Saydam geldi. Birkaç ay sonra, 29 Mayıs 1939'da CHP'nin Beşinci Kurultayı toplanacaktı. Bu kurultay öncekilere oranla bir zihniyet farkı ortaya koyuyordu. 1935 Kurultayı'nda Tek Parti anlayışı doruğa çıkarılmış, bu arada kısa bir süre sonra parti ile hükümet aynı çatı altında toplanmıştı. İçişleri Bakanı partinin genel sekreteri olmuş, valiler illerde partinin başına geçmişlerdi. Oysa, 1939'da, İnönü'yle birlikte sanki çok partili hayata doğru yönelim seziliyordu. Açış konuşmasında İnönü nizamname projesi üzerine şu değişikliği haber veriyordu:

> Büyük Kurultay'a taktim ettiğimiz nizamname projesinde, Büyük Millet Meclisi'nde Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir de müstakil grubunu düşündük.
>
> Büyük Kurultay'dan vazife alan ve Parti Genel Başkanı'nın farksız başkanlığında çalışacak olan, inzibat ve intizam içinde, şuurlu ve çalışkan bu müstakil grubun icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken, büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz..."

Kurultay bu doğrultuda çalışmaya koyulmuş, parti tüzüğünde gereken değişikliği yaparak 17. maddeyi 20. madde haline getirip, bu madde ile parti bünyesi içerisine "müstakil grup" Teşkilâtını eklemişti. Müstakil grup, çok partili rejime ya da Meclis'te gerçek bir muhalefetin oluşmasına kadar tasarlanmış, geçiş dönemine özgü bir projeydi.

Müstakil grup, otuz kişiden oluşuyordu. Beşinci Kurultay'ın toplanmasından kısa bir süre önce Gümrük ve Tekel Bakanı Ali Rana Tarhan bakanlıktan istifa ettirilerek, müstakil grubu kurmakla görevlendirilmişti. Üç kişilik bir idare kurulları vardı. Bu gruba mensup olan kişiler CHP toplantılarında hazır bulunabilirler, ancak oy kullanamazlardı. Grupta kaldıkça herhangi bir kabinede görev alamazlardı. Tüzük gereği müstakil grup bakanı doğrudan doğruya CHP Genel Başkanına, yani İnönü'nün şahsına bağlı idi. Ondan talimat alıyordu. Tabii bu koşullarda, ana parti CHP'ye karşı, ciddî bir muhalefet oluşturması olanaksızdı.

Ama yine de İnönü, önemli bir adım atmış oluyordu. Nitekim kurultay açış konuşmasında sanki yakın bir gelecekte "demokratik rejim"e geçileceğini müjdeliyordu. Tarihi bir önem taşıyan bu konuşması şu satırları içeriyordu:

Partimiz, vatanın kıymetli evlatlarını bağrında toplamış, her vatandaşa müsavî ve şâmil emniyet ve hizmet şartlarını fiilen temin etmiştir.

Geçirdiğimiz tecrübeler, Türk milletini iftihar olunacak bir siyasî olgunlukla, milletler ailesinin temiz idealli, sağlam karakterli, bir uzvu olarak tebarüz ettirmiştir.

Türk milletinin Cumhuriyet rejiminde en iyi tesanüdü bulmuş olduğuna en şüpheli nazarlar kani olmaktan başka çare bulamamışlardır. Siyaset sahasında tecrübe geçirmiş adamlar olarak memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizin siyasî hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek, başlıca emelimizdir.

İyi bir halk idaresini; seçimlere halkın samimî olarak iştirak etmesi ile hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetinde, hakikî bir millî murakabenin, şüphe götürmez bir tarzda bulunması ile ifade edebiliriz.

Sade vatandaşlıktan en büyük şerefi duyan Cumhuriyetçiler olarak, milletimizin hizmetlerini iyi ifa etmek aşkı, bütün varlığımıza hâkimdir. Partimizin aziz adı, vazife icabını en asil bir borç tanımaktadır."

Bu sözler bir idealizm belirtisiydi. Nitekim benzer görüşleri kurultaydan iki ay evvel İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilere hitap ederken ifade etmişti:

"Batı ülkelerinin bütün hususîyetlerinin, gelecek yıllar içerisinde memleketimizde de tatbik edileceğine güvenim vardır. Çok yakın bir tarihte, hakikî halk idaresi ve halk murakabesinin, kendi memleketimiz bünyesinde de tahakkuk etmiş olduğunu göreceksiniz."

Tüm bu sözlerde yeni bir zihniyet arayışı vardı. Bu arada cumhurbaşkanlığına geldiği ilk aylardan itibaren eski kırgınlık ve dargınlıkları bir kenara bırakmaktan yana olduğunu gösteriyordu. 22 Aralık 1938 tarihli bir namzetlik kararı ile Kâzım Karabekir'i İstanbul, Hüseyin Cahit Yalçın'ı Çankırı, Fethi Okyar'ı Bolu ve Hasan Rıza Soyak'ı Burdur milletvekilliğine seçtirmişti. Yine İzmir suikastından beri, her türlü siyasî faaliyetten men edilmiş olan Sabit Sağıroğlu Elâzığ'dan, yeğeni Halet Sağıroğlu Malatya'dan parti adayı gösterilip milletvekili seçildiler. Atatürk'ün sınıf arkadaşı, bu arada Terakki Cumhuriyet Fırkası kurucusu Ali Fuat Cebesoy da siyasî hayatta görev alarak bakanlığa ve Meclis başkanlığına getirildi.

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti döneminde yaptığı son kurultay olan Altıncı Büyük Kurultay, seçimlerden kısa bir süre sonra, 8 Haziran 1943 tarihinde Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde toplandı ve bir hafta sürdü. Kurultay, 15 Mayıs 1943 tarihinde, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından yayımlanan bir tebliğ ile toplantıya çağrılmıştı.

CHP İsmet İnönü'nün genel başkanlığı, Şükrü Saraçoğlu'nun genel başkan vekilliği ve Memduh Şevket Esendal'ın genel sekreterliğinde kurultaya gitti. CHP Altıncı Büyük Kurultayı hariç ilk yedi kurultayın zabıtları yayımlanmıştı. Kurultayın zabıtları olmadığı için gelişmeler ancak *Ayın Tarihi*'nde izlenebildi. Aşağıda Ayın Tarihi'nde derlenmiş bilgileri sunuluyoruz:

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı bugün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi konferans salonunda toplanmıştır. Kurultayın açılış celsesinde bütün vekâletler erkânı ile büyük ve orta elçiler ve kalabalık bir davetli kütlesi hazır bulunmuştur. Saat tam 10.00'da Parti Genel Başkan Vekili Başvekil Şükrü Saraçoğlu başkanlık yerine gelerek kurultay konuşmalarına başlanmadan önce parti iç nizamnamesi gereğince yoklama yapılacağını bildirmiştir. Yoklama neticesinde bütün delegelerin hazır bulundukları belirtilmiş ve genel başkan vekili partinin Altıncı Büyük Kurultayı'nın açıldığını bildirerek sözü genel sekretere vermiştir.

Bunun üzerine Parti Genel Sekreteri ve Bilecik Mebusu Memduh Şevket Esendal kürsüye gelerek kurultay birinci reis vekilliğine Büyük Millet Meclisi Reisi Abdulhalik Renda'nın, ikinci reis vekilliğine de Hasan Saka (Trabzon) nın seçilmesini teklif etmiş ve bu önerge oybirliğiyle kabul edilmişti. Aynı suretle Genel Sekreter Memduh Şevket Esendal'ın teklifi üzerine kurultay riyaset divanı kâtipliklerine Velit Uzgören (Kütahya), Tahsin Banguoğlu (Bingöl), Adnan Menderes (Aydın), Mahir Erkmen (Afyon delegesi), Necmettin Sahir Sılan (Tunceli), Aziz Perkün (Konya delegesi) seçilmişlerdi. Riyaset Divanı'nın bu suretle teşekkülü üzerine Parti Genel Başkanvekili Başvekil Şükrü Saraçoğlu, kurultay delegelerini Değişmez Genel Başkan İnönü'yü dinlemeye davet etti.

Ve delegelerin sürekli ve şiddetli alkışları ve salonu kaplayan yaşa, varol sesleri arasında Parti Değişmez Genel Başkanı İnönü salona girmiş ve riyaset makamını işgal ederek açış nutkunu söylemişti. Derin bir dikkat ve ilgi ile takip edilen ve sık sık alkışlarla karşılanan bu açış nutuklarını takiben riyaset makamından ayrılan İsmet İnönü gelişlerinde olduğu gibi aynı heyecan havası içinde locasına geçmişti.

Bundan sonra Kurultay Başkan Vekili Abdülhalik Renda alkışlar arasında riyaset yerine gelmiş ve ruznamedeki maddelere geçilmişti.

Kurultayda, "genel sekreterin parti hükümetine üye olarak girmesini" öngören parti tüzüğünün 29. Maddesi, "bugüne kadar uygulanmadığı" gerekçesiyle kaldırıldı. 5. Kurultay'da oluşturulan "Müstakil Grub"un üye sayısı 21'den 35'e çıkarıldı. 2. Dünya Savaşı'nın sürdüğü bir sırada toplanan kurultayda, parti programının beşinci bölümü "Cihan Harbi İçinde İdare", altıncı bölümü de "Cihan Harbinden Sonraki İhtimaller" başlıkları altında yeniden düzenlendi; ulusal savunma ile dış ilişkiler konularına ağırlık verildi.

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi salonunda yaptığı beşinci toplantısı ile çalışmalarına son verdi. *Ayın Tarihi* kapanış oturumunu şu satırlarla vermişti:

"Kurultayın Birinci Başkan Vekili Abdülhalik Renda'nın başkanlık ettiği bu toplantıya zabtı sabık hülâsasının okunması ile başlamış ve bunu, Partinin Değişmez Ve Genel Başkanı Millî Şef Büyük Kurultay'ın derin minnet, sevgi ve saygılarının arzı, devletimizin yüksek bünyesinin sarsılmaz temeli ve millî yurdun, millî devrim ve ülkünün kollayıcı ve koruyucusu ordumuza inanç ve sevincin iblağı, Başkan Vekili Başvekil Şükrü Saraçoğlu ve iş arkadaşları ile Partinin Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal ve iş arkadaşlarına kurultayın saygı ve sevgilerinin sunulması hakkında verilmiş olan takrirler takip eylemiştir.

Alkışlar arasında kabul edilen bu takrirlerden sonra Parti Umumî İdare Heyeti ile Parti Müstakil Grubu azalıklarına namzet gösterilen üyelerin isimlerini bildiren Parti Genel Başkanlık Divanı tezkereleri kurultayın daha önce almış olduğu bir karara uyularak reyi işarı ile ve ittifakla tasvip edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı bugünkü toplantısında Parti İdare Heyeti azalıklarına aşağıdaki zatları seçmiştir:

Rahmi Göken (İzmir), Ridvan Nafiz İyigören (Manisa), Tevfik Fikret Sılay (Konya), Nafia Atıf Kansu

(Kırklareli), Cevat Dursunoğlu (Kars), Fatma Memik (Edirne), Alâettin Tiritoğlu (Kütahya), Emin Erisgil (Zonguldak), Memduh Şevket Esendal (Bilecik), Münir Hüsrev Göle (Erzurum), Bekir Kaleli (Gaziantep), Kasım Gölek (Bilecik), Atıf Akgüç (Bursa), Faik Ahmet Baruten (Trabzon), Kudsi Tecer (Urfa), Hüsnü Kitapçı (Muğla)

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı bugünkü toplantısında Parti Müstakil Grubu azalıklarına aşağıdaki zatlar seçmiştir:

Rıfkı Refik Pasinler (Ağrı), Hıfzı Uğur Bekata (Ankara), Ziya Yürük (Ankara), Tahsin Bangıoğlu (Bingöl), Muhtar Vertan (Bitlis), Bülent Osman (Bitlis), Hıfzırrahman Raşit Ökmen (Bolu), Sekip Engineri (Burdur), Selâhattin Batu (Çanakkale), Şükrü Sökmensüer (Erzincan), General Zeki Oydemir (Erzurum), Necmi Osten (Giresun), Kâzım Aydar (İsparta), Dr. Hayrullah Diker (İstanbul), Ali Raha Tarhan (İstanbul), Münir Birsel (İzmir), Tezer Taşkın (Kastamonu), Muhittin Taner (Kayseri), Fuat Çobanoğlu (Kırşehir), Şevket Turgut (Kırşehir), Refik Fenmen (Kocaeli), Ali Nazif Gökar (Ankara), Habit Pekcan (Kütahya), Nasuhi Baydar (Malatya), Haldun Saruhan (Manisa), Fcyzullah Uslu (Manisa), Dr. Kemal Bayazıt (Maraş), Lütfü Ülkümen (Mardin), Sabiha Gükcül (Samsun), Süreyya Anamur (Trabzon), Esat Tekeli (Urfa), Suut Kemal Yetkin (Urfa), Yusuf Duygu (Yozgat), Şinasi Devrim (Zonguldak).

Cumhurreisi ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Altıncı Kurultayı Açış Konuşması

Büyük Kurultay'ın Sayın Üyeleri,

Partimizin altıncı kurultayını açmakla bahtiyarım. Sayın üyeleri sevgilerle selâmlarım. Partimizin en büyük selâhiyetini şerefle temsil eden siz arkadaşlarımla beraber onun büyük kurucusu Ebedi Şefimiz Atatürk'ü, yüreklerimizden taşan şükran ve minnet duyguları ile anarım. Tarihte yer alan eşleri gibi bu kurultayın da milletimizin ilerleme ve yükselme çalışmalarında kıymetli bir hatıra bırakacağına eminim.

Sayın Üyeler,

Memleketin geçen dört yıllık idaresini heyecanla ve vicdan rahatı ile hatırlayabiliriz.

Büyük Millet Meclisi, vatanın yüksek menfaatlerini çetin şartlar içinde kudretli elinde tutmuştur. Millet işlerini ciddî ve vicdanî bir vazife duygusu ile yürütmek gayreti, Büyük Millet Meclisi'ni ruhunda daima hâkim kalmıştır. Milletin her derdi, Büyük Millet Meclisi'ni derinden ilgilendirmekten, müteessir etmekten geri kalmamıştır. Büyük Millet Meclisi, bir taraftan millet meseleleri üzerinde hakikî murakabesini tereddütsüzce gösterirken, diğer taraftan umumî siyasetin doğru istikâmetlerde bulunması başta Cumhuriyet hükümeti olmak üzere bütün yapıcı kuvvetlerin pürüzsüz işlemesi için kendi ruhunun müspet ve yardımcı tesirlerini bütün memlekete duyurmuştur. Türk milletinin kuvvetlerini, hususîyle dünyanın bu karışık ve çılgın zamanlarında, muhafaza etmek muvaffakiyeti, Büyük Millet Meclisi'nin şerefli hizmetidir. Fevkalâde tedbirlere en ileri memleketlerde bile kolaylıkla karar verildiği bir zamanda memleketin sansürsüz, cebirsiz ve her türlü anarşiden uzak olarak yaşatılmasını, her şeyden evvel Büyük Millet Meclisi'nin yüksek şahsiyetine borçluyuz. Gelecek zamanların hâdiselerini müsamaha ile ve geniş yürekle karşılamak, fakat

icap ederse memleket hayrına salim ve keskin çareleri bulmakta tereddüt etmemek meziyetlerini de yürekten güvenerek, Büyük Millet Meclisi'nden bekliyoruz. Büyük Millet Meclisi'nde parti gruplarımızın çalışması, hükümetleri muvaffak etmek için, samimi dikkate ve işbirliğine istinat etmiştir. Ancak bu sayededir ki Cumhuriyet hükümetleri, sağlam millî bünyeye dayandıklarını bilerek, sırtlarındaki ağır yükleri, taşımaya muvaffak olmuşlardır. Parti Müstakil Grubu'nun ilk tecrübe olarak dört senelik çalışması, verimli ve iyi neticeli sayılır. Kurultaydan aldığı vazifeyi ifa ederken Mecliste ahengi muhafaza eden, hükümete millet karşısında fikirlerini söylerken memlekette iyi geçinmeyi ve hükümete yardımcı olmayı göz önünde tutan Müstakil Grub'un üyelerine, teşekkür etmeyi borç bilirim. Bu yeni teşekkülün iyi bir istikbali olduğuna, tek parti içinde yeni bir murakabe teminatı getireceğine inanıyoruz.

Büyük Millet Meclisi'nin ana çizgilerle göstermeye çalıştığım varlığı ve çalışması, milletimizin kolay ve güç zamanlarda mukadderatını idare etmek için, onun ne kadar sağlam ve kuvvetli olduğunu gözlerimiz önünde canlandırıyor. Gelecek zamanlar için de Büyük Millet Meclisimizin, millet idaresi için hakiki muvaffakiyet ve selâmet kaynağı olacağına yüreğimizden inanmış bulunuyoruz.

Aziz Arkadaşlar,

Cumhuriyet hükümetinin geçen devrede karşısında bulunduğu meseleleri hep biliyoruz. Bu meseleleri bugün içinde bulunduğumuz vaziyete getirmenin ne kadar güç olduğunu, engin tecrübelerinizle kolayca takdir edersiniz. Her şeyden evvel millî emniyetin ve millî selâmetin sağlam temeller üstünde bulunması, hükümetin zihnini en çok işgal etmiştir. Cihan Harbi'nin ve siyasetinin türlü dalgaları ortasında Türk milletinin itibarı ve kuvveti şerefle yükselmiştir. Cumhuriyet hükümeti için bu noktayı iftiharla kaydederken içinde bulunduğumuz türlü sıkıntıların türlü tesiri altında bu neticeyi yürek rahatıyla hatırlamalıyız. Bu esnada, bu mühim devre zarfında bütün emeklerini ölünceye kadar harcamış olan rahmetli Dr. Saydam'ı takdir ve hürmetle anmak vazifemdir.

Arkadaşlarım,

Hükümetin bütün gayretleri ana meseleler üzerinde toplanmıştır. Harici emniyetin muhafazası, memleketin müdafaası, esas istihsal meseleleri ve bize çok ıstırap veren geçim zorluğuyla iktisadî ve idarî yollarda uğraşma ve şimdiye kadar gördüklerimizin en ağırı şeklinde bir hazne ihtiyacı giderme, hükümet işlerinin başlıcalarıdır. Hükümet güç şartlar içinde çalışıyor. Fakat milleti her ana mesele ile ilgilendirmek, vaziyeti soğukkanlılıkla takdir edip karşılaması için onu daima bilgili ve uyanık bulundurmak sayesindedir ki hükümet, sıkıntıları hafifletecek ve giderecek, millî varlığı kuvvetlendirecek ve koruyacak tedbirleri güvenle takip etmeye muktedir oluyor. Gelecek zamanları, kuvvetli ümitler ile beklemeye hakkımız vardır.

Aziz Arkadaşlar,

Cihan Harbi'nin bugününde de yurtta sulhu muhafaza etmek hedefini güdüyoruz. Memleketin emniyeti ve müdafaası için hazır ve kararlı bulunuyoruz. Milletin varlığı için icap ederse, onun insanca ve paraca bütün kaynaklarından istifade etmeğe mecbur olduğumuzu biliyoruz. Büyük cihan afetinin ne vakit ve nasıl biteceğini

kimse tahmin edemez. Hatta bitinceye kadar olduğu gibi bittikten sonra da milletin kendi varlığını doğrudan doğruya alâkadar eden ne gibi yeni meseleler çıkacağını takdir etmek de güçtür. Her halde bugünkü kan davalarının yatışarak ve unutularak milletlerin, müstakil varlıkları ile yan yana gelip geçinmeleri için çok zaman geçecektir. Bütün bu ihtimalleri hesaba katan iyi niyetli ve siniri kuvvetli milletler, selâmete ereceklerdir. Türk milletinin bu sağlam milletlerden olduğuna kesin olarak inanıyoruz.

Sayın Arkadaşlarım,

Partimizin geçen devredeki faaliyetini memnun olarak gözden geçirebiliriz. En evvel Büyük Millet Meclisi'nin son seçimindeki parti çalışmasını överek anmak isterim. Geçen seçimde deneme suretiyle başladığımız yenilik, bu seçimde daha geniş ölçüde hususîyle seçmenlerin kesin kararına müracaat edilerek daha ileri bir usulde tatbik olunmuştur. Vatandaşların yeni sistemden memnun kaldıklarını görmek bizim için iftihar olunmağa değer bir neticedir. Partimiz, vatandaşların güven ve sevgisini daha ziyade kazanmak ve memleketin siyasî olgunluğunu genişletip artırmak için gelecek zamanlarda bu bakımdan daha geniş davranmak yolundadır.

Partinin kendi içindeki seçimlerde de idare ve iktidar mevkilerini işgal edecekler için bu usulün geniş ölçüde takip olunmasını istiyoruz. Bir siyasî parti içinde küçük büyük hiçbir iktidar mevkiinin, seçicilerin yürekten güvenine dayanmaksızın elde edilmeyeceğini, hakikî bir hedef olarak bilmek ve bildirmek istiyoruz.

Parti kongrelerini, milletin siyasete ilgisini canlı tutan çok faydalı kurumlar gözü ile görüyoruz. Kongrelere geniş ölçüde girilmesini ve kongre çalışmalarının bütün hükümet makamlarınca sempati ile takip olunmasını arzu ediyoruz. Kongre dileklerinin hükümet makamlarında ne kadar ciddî olarak göz önünde tutulduğunu, kurultay esnasında yakından göreceksiniz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, vatanın büyük menfaatleriyle, en küçükten en büyüğe kadar bütün teşkilât içinde yakından ve candan ilgili olması, başlıca vasfımız ve çok iftihar ettiğimiz başlıca meziyetimizdir. Yeryüzünde hiçbir parti Cumhuriyet Halk Partisi kadar, kendisini, hususî ve şahsi kaygılar üstünde vatanın büyük siyasetine bütün gayretiyle bağlanmış değildir. Partimizin, yeryüzünün en ileri bir kurumu olduğunu söylemeye hakkımız vardır.

Halkevleri ve halkodaları, partimizin çok sevgili yuvalarıdır. Az zamanda bütün memleketin bu teşkilâtını tamamlamak bütün partili arkadaşlarımın candan arzusu olmalıdır. Cemiyetimizin kültürel ve içtimaî eğitimde halkevleri ve odalarının büyük kıymetini iyice anlatmaya muvaffak olursak, resmî teşebbüslerle hususî gayretler büyük mikyasda birbirine eklenmeğe çalışırlar. Bu şekilde halkevleri ve odalarının, hızla tamamlamamız kolayca mümkün olur.

Aziz Arkadaşlarım,

Parti nizamnamesi ve programı için huzurunuza getirilen projeleri yakın ilgi ile karşılayacağınızı umuyorum. Çetin şartlar ve büyük meseleler ortasında da partimizin memleket imarı ve millet ihtiyaçları için yapıcılık ülküsüne ne kadar bağlı olduğunu göreceksiniz: Millî öğretim ve eğitim meselelerine daha geniş mikyasda devam etmenin ana çizgileri açık olarak belirtilmiştir. Köylümüzün meseleleri, et-

raflı olarak ele alınmıştır. Köy okulları, ebeleri, köy sağlık memurları, ziraat teknik teşkilâtı kısa zamanda gerçekleştirilecek hedefler sırasına girmiştir.

Kurma ve hazırlama mahiyetinde olan bugünkü tedbirlerin el ile tutulur neticelerinde, gelecek kurultayın zevk ile bahsedebileceğini düşünmek bana heyecan veriyor. Cumhuriyet'in ilk gününden beri takip ettiğimiz imar politikasına geçen devrede ara vermemeğe çalıştığımızı ve önümüzdeki senelerede de ara vermemek kararında olduğumuzu söylerken, kurultayın büyük zevk duyduğunu kabul ediyorum: Millî dilin ve millî kültürün gelişmesinde görülen ilerlemeler, siz arkadaşlarımın takdirinize layıktırlar: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun vatandaşın çok daha kolay anlayacağı açık Türkçe ile yazılmasını, en yakın zamanda gerçekleştireceğimizi umuyorum. Senelerden beri hususî alandaki millî dil çalışmaları, devletçe büyük resmî şeklini bu suretle vatandaşların gözleri önüne koymuş olacaktır. Ondan sonra millî dilin gelişmesinin daha büyük bir hız alacağına şüphemiz yoktur.

Aziz Arkadaşlarım,

Bugün için olduğu gibi gelecek zamanlar için de bizim en büyük meselemiz, Türk milletinin ileri ve kudretli bir insan cemiyeti olarak ihtiyaçlarını sarsılmaz bir azimle hiçbir engel karşısında yılmadan, çabuk bir surette temin etmektir.

Gelecek zamanlar için çalışma kararımız, hem usulde hem vasıtada en geniş fedakârlıkları göze almak esasına dayanmalıdır. Büyük Kurultay, Türk milletinin aziz ülküleri için tükenmez bir kaynaktır. Hizmetinde bulunduğumuz büyük milletin faydasına yaramayı ve onun memnunluğunu kazanmayı hayatımızın tek bahtiyarlığı sayıyoruz.

Türkiye ve Savaş Ekonomisi

Türkiye'de 1914-1944 arası otuz yıl otarşik bir yapı hedeflendi. 1944'te IMF'nin ve Dünya Bankası'nın kuruluşu tüm dünyada otarşinin sorgulanmasına neden oldu. Savaş ekonomisi her ne kadar savaş dönemlerinde gündemdeyse de 1919-1939 ara evresi de birçok ülke için "gizil" savaş ekonomilerinin sürdürüldüğü bir dönem oldu. Türkiye'de de otarşik bir yapı hedeflendi. İrredantist akımlar Cihan Harbi'nin hemen ardından yeşermişti. Ülkeler ikinci bir savaşın kaçınılmazlığına yıllar geçtikçe daha derinden inandılar. Türkiye'de Cihan Harbi'nden ders alınmıştı. Olası bir savaşta Türkiye kendi olanaklarıyla ayakta durabilmeliydi. 1908 ertesi gündeme gelen "ithal ikamesi" giderek güç kazandı. Türkiye savaş ekonomisi normlarını Cumhuriyet'in ilk onyıllarında da sürdürdü. Yirmi yıllık ara dönem ise soluklanma evresini oluşturdu. Bir başka deyişle Türkiye'de savaş ekonomisi 1914'te başladı, 1945'te son buldu.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1943)

Partinin Altıncı Büyük Kurultayı'nın 14 Haziran 1943 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir.

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, inkılâbımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikârdır.

Kemalîzm

Yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır. Partiye esas olan bütün bu prensipler Kemalîzm yoludur.

Birinci Kısım

Esaslar

Vatan, millet, devletin esas teşkilâtı, yurttaş hakları:

Vatan

1 – Vatan, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ile ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleriyle yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içindeki kutsî yurttur. Vatan, hiçbir kayıt ve şartla ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Millet

2 – Millet, dil, kültür ve ülkü birliğiyle birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği içtimaî ve siyasî bir bütündür.

Devletin Esas Teşkilâtı

3 – Devletin esas teşkilâtı:

Türkiye, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçı bir Cumhuriyet'tir.

Kuvvetlerin birliği esası: Hâkimiyet birdir, milletindir.

Türk milletinin idare şekli kuvvetlerin birliği esasına müstenittir. Hâkimiyet birdir, kayıtsız şartsız milletindir. Büyük Millet Meclisi millet namına hâkimiyet hakkını kullanır. Teşrî salâhiyeti ve icra kuvveti Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Meclis, teşrî salâhiyetini kendisi, icra salâhiyetini de kendi arasından seçtiği Cumhurreisi ile olun tayin edeceği İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle kullanır. Devlet şekillerinin en muvafıkı bu olduğuna parti kanidir.

Mahkemeler Müstakildir

Türkiye'de mahkemeler müstakildir.

Yurttaşların hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet hakları

4 – Yurttaş hakları:

A) Yurttaşların ferdî ve içtimaî hürriyet, müsavat, masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak partimizce ehemmiyetli esaslardandır. Bu haklar devlet varlığı ve otoritesi sınırı içindedir. Ferdin ve hükmî şahsiyetlerin faaliyeti umumî menfaatlere aykırı olmayacaktır. Kanunlar bu asla göre yapılacaktır.

Kadın erkek müsaviliği

B) Parti yurttaşlara hak ve vazife vermede kadın erkek ayırmaz.

Seçim

C) Yurdumuzun umumî şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi amelî icaplara uygun buluruz.

İkinci Kısım

Cumhuriyet Halk Partisinin Ana Vasıfları

Partinin ana vasıfları

5 – Cumhuriyet Halk Partisi; Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik, İnkılâpçıdır.

Cumhuriyetçilik

A) Parti, Cumhuriyet'in, millî hâkimiyet ülküsünü en iyi en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Parti bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyet'i bütün tehlikelere karşı her vasıta ile müdafaa eder.

Milliyetçilik

B) Parti milletin hususî karakterini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmağı esas sayar. Parti insanlık cemiyetine müstakil ve eşit milletlerden mürekkep bir büyük aile ve Türk milletini bu ailenin esaslı birliği olarak tanır.

Parti, milliyetçiliği Türk milleti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir. Parti milletler arasındaki münasebetlerde, Türk milliyetçiliğini hiçbir millet için zarar düşünmeyen, her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanır.

Halkçılık

C) İrade ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hâkimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın Devlete karşı karşılıklı vazifelerinin hakkıyle ifasını tanzim yolunda kullanılması partice büyük esastır.

Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdî ve içtimaî hayat için işbölümü itibariyle muhtelif iş ve hizmet sahiplerinden teşekkül etmiş bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir.

Partimizin bu prensiple hedef tuttuğu gaye sınıf mücadelesi yerine, içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.

Devletçilik

D) Zaman içinde Türk milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye eriştirmek ve Türk vatanını her bakımdan mamur bir hale getirmek partinin esas vazifelerindendir. Parti bunun için vatanda fertlerin ve hükmî şahısların bütün vasıta ve çalışmalarından ve devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeği lüzumlu görür. Partimizin devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur.

Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri devlet eli veya sermayesi ile yapmağa çalışır. Devletin hususî teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir.

Devletçiliğimiz açık veya kapalı olarak hiçbir hususî menfaate vasıta kılınamaz.

Devletçiliğimiz, millet menfaatinin zarurî kılmadığı hiçbir şekilde hususî menfaatlerle mücadele etmez.

Devletin hangi işleri kendisinin yapacağının takdiri yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır.

Laiklik

E) Parti devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip olarak kabul etmiştir.

Din telakkisi vicdanî olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur.

Hiçbir vatandaşa kanunların müsaade ettiği dairede tatbik ettiği din ve itikatlarından dolayı müdahale edilemez.

Parti din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmağı milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görür.

Parti millî dilin ve millî kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirlerinden masun kalmasının Türk milletinin, hali ve istikbali için lüzumlu sayar.

İnkılâpçılık

F) Parti, devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için tedrici ve tekâmülî prensiple kendini bağlı tutmaz. Parti milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.

Üçüncü Kısım

Millî Eğitim ve Öğretim

Millî eğitim ve öğretimde esas düsturlar

6 – Millî eğitim ve öğretimde esas düsturlarımız şunlardır:

Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı vatandaş

A) Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçı vatandaş yetiştirmek, öğretimin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Türk Cumhuriyetini saymak ve saydırmak bir vazifedir.

Millî karakter

B) Millî karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir.

Kültürün bütünlüğü

C) Milletin kültür ihtiyacı ve işleri, her dalı ile bütün olarak takip olunacaktır. İleri bir medeniyet topluluğu olan Türk milleti için kültürün hiçbir parçası ehemmiyetsiz görülemez.

Eğitimde birlik

D) Terbiye, fikirde, karakterde, bedende birbirinden ayrılmaz bir surette güdülür.

Eğitim ve öğretinde maksadın nazarî ve amelî olarak temini

E) Eğitim ve öğretimde tutulacak yol, maksadı, nazarî ve amelî olarak temin etmelidir

Eğitimin dayanacağı esaslar

F) Eğitim, her türlü hurafeden uzak, millî ideolojiye uygun, vatan, millet ve aile severlik esasına dayanmalıdır.

Teşebbüs kabiliyeti, intizam

G) Her öğretim ve eğitim kurulunda talebenin teşebbüs kabiliyetini geliştirmek ve onları ciddî bir intizam hayatına alıştırmak, amaç olacaktır.

Türk tarihi

H) Partimiz vatandaşların, Türkün derin tarih ve medeniyetini bilmesine üstün bir ehemmiyet verir. Bu bilgi, Türkün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.

Türk dili

İ) Türk dilinin millî ve mazbut bir dil haline gelmesi yolundaki ciddî çalışalara devam olunacaktır.

Türk dili çalışmalarında elde edilen neticelerin tatbiki

J) Türk dilinin millileşmesi hareketinde elde edilen neticeler, bütün bilim ve öğretim müesseselerinde tatbik edilecektir. Bunun tanzimi işiyle Maarif Vekilliği meşgul olacaktır.

Okullara ait başlıca hedefler

7 – Okullar hakkında başlıca hedeflerimiz:

İlköğretim

A) Normal ilköğretim beş yıldır. Yakın uzak, büyük küçük her köyde ve bütün şehirlerde kız erkek bütün çocuklar için ilköğretimi gerçekleştirmek amacını güdüyoruz. Rast geleceğimiz güçlükler ne olursa olsun en kısa zamanda bu neticeye varmak partimizin tereddüt kabul etmeyen kat'î kararıdır.

Eğitmenli okullar

B) İlköğretimde henüz ihtiyaç olan yerler için eğitmenli ilkokullar devam edecektir. İlköğretim cihazı tamamlandıkça eğitmen okullarının sınıfları da tamamlanacaktır.

Ortaokullar

C) Her vilâyet merkezide ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icab eden kazalar mıntıkalarında ortaokul bulundurmak lüzumuna kaniyiz. Ortaöğretim kurumlarından uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatıracak teşkilâtın yerlerince kurulması kolaylaştırılacak ve teşvik olunacaktır.

Liseler

D) Liselerimizi yükseköğretime tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her bakımdan kuvvetlendireceğiz. Tatbikatlı program, laboratuvar, kütüphane çalışmaları, lise öğretiminin temelidir.

Üniversite ve yüksekokullarda göz önünde tutulacak noktalar

8 – A) Üniversite ve yüksekokullarımızın kendilerinden beklenen bilim ve ihtisas elemanlarını yetiştirmesine, memleket dahilinde bilim hareketlerine destek ve kaynak olmak üzere mükemmelleştirilmelerine devam edilecektir.

Akademik kariyer kanunu

B) Akademik kariyeri, kanunî mevzuatla nizamlamak yakın hedefimizdir.

Yükseköğretimde öğretme ve araştırma, orijinal eserlerin teşvik ve himayesi

C) Yükseköğretim müesseselerinde öğretme ve ilmî araştırma faaliyeti beraber yürütülür.

Partimiz orijinal ilim ve fikir eserlerinin meydana gelmesini her suretle teşvik ve himaye eder.

Teknik öğretimin önemi

9 – Teknik öğretim, kudretli bir milletin en ehemmiyetli meselesi sayılmıştır. Kadın ve erkek her vatandaşa her yaştaki meslek bilgisini bir öğretim kurumunda vermek, tazelemek, arttırmak devletin başlıca vazifeleri arasına girmiştir.

Muntazam teknik öğretim

A) Muntazam teknik öğretim, normal olarak ilköğretimden sonra başlar. İlköğretimi eksik olan veya hiç olmayan vatandaşlara teknik öğretim, yardımcı teşkilât yoluyla verilecektir.

Kız enstitüleri, erkek sanat enstitüleri, teknik ziraat ve ticaret, akşam sanat ve ticaret okulları

B) Kız enstitüleri ve erkek sanat enstitüleri, teknik ziraat ve sanat ve ticaret okulları, akşam sanat ve ticaret okulları teknik ve meslekî öğretimin başlıca vasıtalarıdır.

Bu kurumlar, her yıl artan bir süratle memleketin her köşesinde kurulacaktır. Bunların öğretim konularının cinsi daima genişletilecek ve daha çok ihtiyacı karşılayacak hale getirilecektir.

Bu kurumların, modern teknik öğretimin bütün aletleri ve makineleri ile donatılmış olması, ihmal kabul etmez bir esastır.

Sanat kursları

C) Binlerce gezici kız ve erkek sanat kurslariyle teknik öğretimi en uzak köylere kadar götürmek hedefimizdir.

Teknik öğretimde yüksek dereceler için ayrı kurumlar

D) Teknik öğretimin yüksek dereceleri, ayrı kurumlarla temin olunur.

Öğretmenler, öğretmen okulları

10 – Her derecedeki öğretim kurumlarımız için millî kültürü sağlam ve bilgili öğreticiler yetiştirmeğe devam edeceğiz.

İlk, orta ve yükseköğretmen okullariyle, teknik ve meslek öğretmen okullarına ve köy enstitülerine geniş imkânlar verilecektir.

Güzel sanatlar

11 – Parti, güzel sanatları, yüksek bir insan cemiyetinin esas ihtiyaçlarından sayar. Güzel sanatlara partice gösterdiğimiz düşkünlük asırlarca işletilemeyerek bırakılmış olan Türk kabiliyetini az zamanda meydana çıkaracak ve insanlığa Türk sanatında yeni hazineler kazandıracaktır. Bu bizim samimi kanaatimiz ve hedefimizdir.

Bu sebeple:

Güzel sanat eser ve çalışmalarını koruma

A) Parti, güzel sanatlar eserlerini, sergilerini, müsabakalarını daima himaye ve teşvik eder ve icab ettikçe mükâfatlandırır.

Tiyatro ve opera

B) Tiyatro himayesi ve operanın en yeni tekniğe müstenit olarak ve en eski eserleri de alarak insanlığın şimdiye kadar yarattığı büyük eserleri temsil edecek kudrette kurulması ve geniş bir temsil amatörlüğü vücuda getirilmesi amaç olarak takib olunur. Büyük millî eserlerin yüksek teknik kudreti içinde vücut bulmasını bu yoldan temin etmenin mümkün olacağı kanaatindeyiz.

Müzik kültürü

C) Müzik kültürü, umumî eğitimin bir esası olarak takip olunacaktır.

Sinema

D) Sinema kolay bir dinlenme ve eğitim vasıtası olarak murakabe ve himaye edilecektir.

Millî oyunlar

E) Millî oyunlar, halk türküleri ve umumî olarak folklorumuz toplanacak, kıymetlendirilecek ve yayılacaktır. Memleketin muhtelif köşelerinde farklı olarak gelişmiş olan millî oyunlar ve törenler, memleketin her tarafında tanıtılacaktır.

Müzeler

12 – Müzelerimizi zenginleştirecek kıymette tarihî eserlerin toplanmasına ve bu maksatla kazılar yapılmasına ehemmiyet verilecek umumîyetle eski eserlerin tasniflerine ve muhafazalarına itina olunacaktır.

Kitap, yayın ve kütüphane işleri

13 – Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Türk lûgatı ve ansiklopedisinin vücuda getirilmesi çabuklaştırılacaktır. Memlekette geniş sayıda ve tayin edilmiş ölçülerde kütüphaneler kurulması emelimizdir.

Halkevleri, halk odaları

14 – Halkevleri ve halkodaları, millî hayatın ve millî eğitimin başlıca yuvalarıdır. Bunların sayıları, bütün memleketi az zamanda kaplayacak surette arttırılacaktır. Halkevi ve halkodasının, Türk cemiyetinin ilk muhtaç olduğu bir kurum gözü ile görülmesine, partimiz bütün gayretiyle çalışacaktır.

Her halkevi ve odasının bütün teşkilâtının tamam olması gayedir. Ancak hiçbir halkevi ve halkodası, kadın ve erkek vatandaşlar için bir arada toplama salonu, kütüphane, güzel sanatlar üzerinde çalışma esaslarından biri eksik olarak kurulamaz.

İnkılâp tarihi, inkılâp enstitüsü

15 – Parti, inkılâp tarihi öğretimini ve inkılâp eğitiminin beslenmesini daima başlıca işi sayar.

Beden eğitimi ve spor

16 – Türk milletinde beden eğitimi ve spor ihtiyacı, devletin meseleleri arasına sokulmuştur. Parti, vatan-

Serbest Fırka'nın kapanışı ertesi devletle parti bütünleşiyordu. Bundan böyle tek parti bütün ulusu kapsayacağı, başka bir partiye ya da toplumsal kuruluşa gerek duyulmayacağı, bu tür girişimlerin ulusal birlik adına engelleneceği vurgulanıyordu. Bu arada CHP bünyesinde bir dizi değişikliğe gidildi. Saffet Arıkan genel sekreterlikten alınıyor; yerine partinin "kuvvetli adamı" Recep Peker getiriliyordu. Atatürk'tün direktifi üzerine Türk Ocakları kapatılıyor ve yerine ülkedeki toplumsal çalışmaların tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için Halkevleri kuruluyordu. Talimatnamesinde Macar, Çek, İtalyan ve Alman kültür dernekleri örnek gösteriliyor, İtalyan faşist boş zaman örgütü Dopolavoro'lardan övgüyle söz ediliyordu.

daşın spor sevgisini ve beden eğitimini takdir etmesi ve sevmesi için bütün yardım ve telkin vasıtalarını kullanır. Spor, kudretli vatandaş yetiştirmenin esaslı vasıtalarından biridir. Spor, çalışma kudretini muhafaza ve arttırma için lüzumludur. Karakterin ve iyi ahlâkın mühim şartlarını kolaylıkla vücude getirir, nihayet, temiz ve açık hava toplantılarının zevkli bir sebebi olarak da millî sağlığın kıymetli bir vasıtasıdır. Devlet, hususî teşekkülleri teşvik ve himaye ederek, her türlü kurumları kolaylaştırarak ve kurarak milletin bedence eğitimini doğru ve sağlam istikametlerde yürütmeği göz önünde bulunduracaktır. Parti, hususî teşekküllerin, hususî idare ve belediyelerin umumî beden eğitimindeki faaliyetini yakından takip eder.

Dördüncü Kısım
Dahilî, Sağlık ve Adlî Siyaset, Memurlar, Serbest Meslek Erbabı

Hükümet otoritesi

17 – Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve millî nizam ve inzibatı, idarî ve adlî Teşkilât ve kanunlariyle koruyan ve hiçbir hadise veya tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi muhafaza etmek işlerimizin temelidir.

Ailenin mahfuziyeti

18 – Türk içtimaî hayatında ailenin mahfuziyeti esastır.

İçtimaî yardım işlerinde amacımız, nüfus arttırma ve yurt dışından gelecek Türkler

19 – Yurdumuzun sağlık ve içtimaî yardım müesseselerini, partimizin esaslarından olan; nüfus arttırma, nesli sağlaştırma ve güzelleştirme, ailesiz ve bakımsız kalıp iş hayatına sokulmağa imkân bulamayan ve ziyan olan çocukları cemiyetimize faydalı kılma ve aile kuruluşunu sağlamlaştırma gibi prensiplere yarayacak şekilde inkişaf ettirmek amacımızdır. Bunun için bakımsız çocuklar devlet himayesine alınır.

Nüfus arttırma prensibimizin tatbiki işleri arasında yurt dışından gelecek Türklere mümkün olan her yardımı ve kolaylığı göstereceğiz.

Mahkemelerin teşkili kanunu, Muhakeme usulleri, icra ve tebliğ işleri, hapishanelerin ıslâhı

20 – Adliyede mahkemelerin teşkili kanununu, halkın ihtiyacına ve memleketin menfaatine en uygun gelecek surette tedvin ve ikmal edeceğiz.

Teminatı ihtiva eden basit, amelî ve serî muhakeme usullerini genişleteceğiz.

İcra ve tebliğ işlerinde matlup neticeleri serî ve kolay olarak temin edecek tedbirlere devam edeceğiz.

Mevkufları, mahkûmlardan ve çocukları büyüklerden ayırmaya ve hapishaneleri birer ıslâh yeri haline getirmeye çalışacağız.

Memurlara huzur ve refah sağlanması

21 – Milletin yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkatleri ile vazifelerine hayatlarını hasreden memurlar her türlü huzur ve refaha lâyıktırlar.

Kurulmayacak cemiyetler

22 – Türkiye'de cins ve sınıf ve rejiyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, hususî idare ve belediyelerle devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar bulundukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.

Hayır cemiyetleri

23 – Âmme hizmeti gören hayır cemiyetlerinin ve bilhassa bunlardan (umumî, hususî bütçelerle belediyelerden) yardım görenlerin devletçe hususî bir murakabeye tabi tutulmalarına ehemmiyet verilecektir.

Talebe cemiyetleri

24 – Talebe cemiyetleri adını taşıyan kurumlar hiçbir surette siyasetle iştigal edemezler ve hiçbir suretle bulundukları okulun, fakülte ve enstitünün idaresine karşı herhangi bir faaliyette bulunamazlar.

Türk işçilerinin ve esnafının teşkilâtlandırılması

25 – Türk işçilerini ve esnafımızı milletin ana varlığı içinde o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve bu programda çizilen zihniyetle teşkilâtlandırmayı iş edineceğiz.

Beynelmilelci cemiyetler

26 – Beynelmilelci maksatlarla cemiyet yapılamayacağı gibi kökü yurt dışında olan cemiyetler kurulamaz. Milletler arasında beraberlik yapmakta devletin fayda göreceği maksatlarla cemiyet kurmak veya kurulu olanlarının şubesini açmak için İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı lâzımdır.

Serbest meslek erbabı

27 – Memur olmayan serbest meslek erbabının millî Türk mevcudiyeti için lüzumlu ve faydalı olan hizmetleri, Partinin takdir gözü önünde tutulur. Kabiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak vazifelerimizdendir.

Beşinci Kısım
Cihan Harbi İçinde İdare

Yurtta sulh, cihanda sulh

28 – Yurtta sulh ve cihanda sulh partinin daimî prensibidir. Cihanda sulh bugün bizim tesirimiz dışındadır. Şeref ve hayatî menfaatlerimiz muztar bırakmadıkça yurtta sulh esasını mahfuz tutacağız.

Millî müdafaa; her ihtimale karşı bütün kuvvetlerimizin hazır bulundurulması

29 – Millî müdafaa meselesi bugün birinci safi işgal eder. Milletin harp haline geçmesi bizim ihtiyarımızda olmayan bir zaruret olarak partice daima göz önünde tutulan bir ihtimal olacaktır. Milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerini harp ihtimalî için hazır bulundurmak, beslemek ve arttırmak partinin en mukaddes gayesidir.

Harp içinde başlıca meseleler

30 – Bütün istihsal, ekonomi, geçim, ticaret ve imar işleri Cihan Harbi icaplarına göre şartlarını değiştirmişlerdir. Bu devrede başlıca meseleler şunlardır.

İstihsal, sarf ve istihlak yeri düşünmeye ihtiyaç olmaksızın, kıymetlidir, arttırılması ve tanzim edilmesi lâzımdır. Memleketin ve ordunun sulhta ve harpte beslenmesi prensip olarak yalnız kendi istihsalimize bağlıdır. Her nevî istihsal ve müdafaa tedbirlerinin işlemesi için bütün münakale işleri birinci derecede meselelerdir. Sıhhat ve içtimaî muavenet işleri hususîyle salgın hastalıkları önleyici ve kesici tedbirler daima göz önünde tutulacaktır.

İcabında, seferberliğin tam intizamının sağlanması

31 – İcabında seferberliğin tam bir intizam içinde işlemesini temin etmek, dahilî idarenin başlıca vazifesidir.

Vatandaşlar arasında beraberlik

32 – Vatandaşlar arasında beraberlik bütün manevî kuvvetlerin ahenk içinde ve nifaksız olarak mahfuz bulundurulması her mülahazanın üstünde ve icab ederse her tedbir ile korunacak ehemmiyettedir.

Maliyenin büyük yükü; memleketin icabında bütü kudretini istifadeye koymak

33 – Bu zamanın en büyük yükü malîye üzerindedir. Sulhte ve harpte memleket müdafaasının malî ihtiyaçları memleketin öz kaynaklarından tedarik olunmak lâzımdır. Hazinenin ihtiyaçlarını açık bırakmaksızın karşılamak icab eder. Vergi, bono, istikraz gibi yalnız muntazam vasıtalarla ihtiyacı karşılamak en doğru çaredir.

Memleketin varlığını korumak için icab ederse bütün malî kudretini istifadeye koymağı partimiz bütün vatandaşlara lâyıkıyla anlatacaktır.

Memleketin esaslı ihtiyaçlarını geciktirmemek zarureti

34 – Bu devre esnasında da memleketin esaslı ihtiyaçları tehir olunmamağa çalışılacaktır. Çünkü bu ihtiyaçlardan birçoğu memleket müdafaası bakımından dahi tehir kabul etmeyen cinstendirler. Bu zaruret Cumhuriyet malîyesinin vazifesini bir kat daha ağırlaştırmıştır.

Durmadan genişletmeğe çalışacağımız işler: İstihsal işleri, imar işleri, öğretim ve eğitim işleri

35 – Hiç durdurulmadan genişletmeye çalışacağımız meseleler başlıca şunlardır:

A) Ziraatte, endüstride ve madenlerde her nevî istihsal işleri.

B) Her türlü münakale işleri, demiryolu, su ve elektrikleme ve liman gibi her bakımdan vatan kudretini arttıracak imar işleri.

C) Her nevî öğretim ve eğitim işleri.

Köylünün yükseltilmesi

36 – Köylünün öğretimi, geçiminin ve istihsalinin genişletilmesi ve her bakımdan kuvvetlendirilmesi, yükseltilmesi işleri hiç ara verilmeden ve artan bir hızla takip olunacaktır. Partimiz harp zamanı için ve harpten sonrası için vatan kudretinin artmasında köylümüzün yükselmesini birinci şart sayar.

Maaş sahipleri, dar ve sabit gelirliler

37 – Harp zamanının büyük sıkıntıları başlıca şehirlere, maaş sahiplerine, dar ve sabit gelirlilere çarpmıştır. Bu vatandaşların tahammüllerini muhafaza etmek ve güçlerini arttırmak tedbirleri hükümetin başlıca işlerinden biri olacaktır. Partimiz fevkalade zamanın her gün değişen büyük ihtiyaçlarını karşılamak için bütün kabiliyetiyle hükümete maddî ve manevî olarak yardımcı olmağa çalışacaktır.

Altıncı Kısım

Cihan Harbinden Sonraki İhtimaller

Devamlı bir emniyet ve sulhun nasıl kurulabileceği millî siyasetin mühim bir konusudur

38 – Burada ancak ilk büyük ihtiyaçlar tahmin olunabilmiştir.

A) Milletler arasında devamlı emniyet ve sulhun nasıl kurulabileceği hakkında henüz hiçbir ışık ufukta görülmemiştir. Millî hayat için birinci derecede ehemmiyeti olan böyle bir mevzuun millî siyasetin başlıca konusu olması zaruridir.

Millî müdafaa harpten sonra da birinci mesele olarak kalabilir

B) Millî müdafaa ihtiyaç ve masraflarının sulh zamanında ne kadar azalacağını kestirmek güçtür. Millî müdafaanın bugünkü gibi birinci mesele olarak kalması ihtimalî vardır.

Malî yük hafifleyemez.

C) Tabiî olarak malî yükün derhal hafifleyeceğini kuvvetle ümit etmek zorlaşır.

Şartlar ne olursa olsun imar ve gelişme işlerine ara verilemez

D) Sulh zamanında vatanın imarı ve her türlü gelişmenin temini bu şartlar içinde başarılacaktır. Millet bu ihtimale kendisini şimdiden hazırlamalıdır Şurası partimizin kat'i kararıdır ki yeni şartlar ne olursa olsun imar ve gelişme işlerine ara vermeden ve büyük mikyasta başlanacaktır.

Cihan Harbi'nden alınan derslerden istifade

E) Cihan Harbi devri bize en esaslı ihtiyaçlarımız hakkında kıymetli dersler vermiştir. Bu ihtiyaçları temin etmek vazifemiz olacaktır. Bu ihtiyaçlar başlıca ziraatte, endüstride, her türlü münakale vasıta ve Teşkilâtında, büyük nafıa işlerinde ve birçok teknik ve ihtisas işlerinde kendini göstermiştir.

Malî vasıtalar milletin kendi kaynağından çıkarılacaktır

F) İhtiyaçları sağlayacak malî vasıtalar prensip olarak milletin kendi kaynağından ve istihsalinden çıkarılacaktır.

İş kuvvetinin ve çalışma kabiliyetinin yeni ölçülere göre ayarlanması

Her şeyden evvel iş kuvvetini ve milletin çalışma kabiliyet ve usulünü yeni ölçülere göre ayarlamak lâzımdır. Eksi vasıtalar ve geçmiş zamanlar başlıca geniş çalışma yolundan telafi edilecektir.

İş ve çalışma teşkilâtının makineleştirilmesi

He nevî iş ve çalışma teşkilâtı lazım olan ölçülerde makineleştirilecektir.

Cihan Harbi'nden sonraki devir, bizim için birkaç misli çalışma devri olacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Kurultayı

Cumhuriyet Halk Partisi VI. Kurultayı'na Sunulan Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grubu Raporu

İsmet İnönü, VI. Kurultayı'nı açış konuşmasında Müstakil Grup'un 4 yıllık çalışmasını 'verimli ve iyi neticeli' olarak nitelemekte, Müstakil Grup'un 'aldığı vazifeyi ifa ederken mecliste ahengi muhafaza eden, hükümete millet karşısında fikirlerini söylerken memlekette iyi geçinmeyi ve hükümete yardımcı olmayı göz önünde tutan ' bir politika izlediğini ve bu grubun 'iyi bir istikbali olduğunu, 'tek parti içinde yeni bir murakabe teminatı getireceğini belirtmekteydi.

Müstakil Gurubun 8 Haziran 1943 tarihinde toplanan CHP 6. Büyük Kurultayı'na sunduğu 'rapor'da,„ 4 yıl boyunca yürüttüğü çalışmalar hakkında bilgi verdi. CHP Nizamnamesi'nin 128. maddesi gereğince, CHP

Büyük Kurultayı'na sunulan raporda; 21 kişilik Müstakil Grup'un üye sayısının bazı nedenlerle 17'ye indiği ve Müstakil Grup'un 'hususîyeti nin 'Parti Mebuslarından Kurultayın seçtiği 21 arkadaşın mecliste müstakil bir hüviyet taşımasında, yani partili her mebustan beklenen bir murakabenin, ayrı bir disipline bağlı arkadaşlarca, Meclis Grubu kararına tabi olmaksızın yapılması' olduğunu açıkladıktan sonra, Müstakil Grup'un 4 yıl boyunca, 'parti çerçevesinde' ve 'Mecliste' çalıştığı anlatılmaktaydı.

Rapor daha önce CHP Genel Sekreterliği 'ne 3 Haziran 1943 tarihinde CHP TBMM Müstakil Gruba İdare Heyeti adına CHP Müstakil Grubu Reis Vekili İstanbul Mebusu Ali Rana Tarhan tarafından sunulmuştu.

Cumhuriyet Halk Partisi Altıncı Büyük Kurultayı'nda Parti Müstakil Grubu Raporu

Altıncı [Büyük] Kurultay Yüce Başkanlığı 'na,

Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grubu, dördüncü çalışma yılını doldurmuş bulunuyor. Parti nizamnamesini 128. maddesi, Grubumuzu dört yıllık faaliyeti

hakkında Büyük Kurultay'a rapor takdimi ile mükellef tutmaktadır. Maruzatımız, bu ödevi yerine getirmek içindir.

Beşinci Büyük Kurultay'ın Parti Müstakil Grubu'na seçtiği 21 arkadaştan Bursa mebusu Fazlı Güleç, Valiliğe tayini üzerine, mebusluktan istifa ederek, gruptan ayrılmış ve yerine sayın Genel Başkan, nizamnamenin 33. Maddesine uyarak, Bolu mebusu Celâl Sait Siren'i seçmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin intihabı yenileme kararı üzerine yapılan umumî seçimde Zeki Mesut Alsan seçilmemiş ve yeni seçim münasebetiyle hükümet teşkilinde Başvekil'in istifade edeceği muhiti genişletmeyi lüzumlu gören Genel Başkanlık Divanı, nizamnamenin 31. maddesine dayanan kararı ile Bolu Mebusu Celâl Sait Siren, Konya Mebusu Ali Rıza Türel ve Rize Mebusu Fuat Sirmen'i Parti Grubu'na nakletmiştir.

Bu suretle grubumuz, Altıncı Büyük Kurultay huzuruna 17 arkadaşla çıkmaktadır.

Vazife ve faaliyetlerimizin hududu, Değişmez Genel Başkan'ın Beşinci Kurultay'daki açış nutukları ve parti nizamnamesinin Müstakil Grup'a ait hükümleriyle çizilmiştir. Millî Şef'in nutuklarında grubumuz için direktif teşkil eden şu iki kıymetli cümle vardır:

Büyük Millet Meclisinde millet haklarının açık murakabesi ideali ile nifak ve anarşiye mahal vermemek zaruretlerinin beraber yürüyebileceğine inanıyoruz.

Büyük Kurultay'dan vazife alan ve Parti Genel Başkanı'nın farksız başkanlığında çalışacak olan, intizam ve inzibat içinde, şuurlu ve çalışkan bir Müstakil Grubun, icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken, büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz.

Parti Nizamnamesi'nin 125 [ila] 128. maddelerinde tasrih edilen ve Beşinci Kurultay'ın karar ve seçimi ile bize tevdi edilen vazife, devlet işlerinin iyi cereyanını, parti nizamname ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının en iyi tatbikatını, Meclis Grubu kararına tâbi olmaksızın, murakabe etmektir.

Bilindiği üzere, teşekkülümüzün hususîyeti, parti mebuslarından kurultayın seçtiği 21 arkadaşın, Meclis'te müstakil bir hüviyet taşımasında, yani partili her mebustan beklenen bir murakabenin, ayrı bir disipline bağlı arkadaşlarca, Meclis Grubu kararlarına tâbi olmaksızın yapılmasındadır.

Raporumuz, geçen dört yıl içinde, bu murakabe vazifesini;

a) Parti çevresinde,

b) Meclis'te nasıl teşkilâtlandırdığımızı ve başarmaya nasıl çalıştığımızı belirtecektir.

Bu vesile ile Büyük Kurultay'a arzında fayda gördüğümüz teklif ve mütâlâalar da rapora eklenmiştir.

A) Grup Çalışmaları:

Devletin işkolları ve Meclis encümenleri ile mütenazır olarak, arkadaşlar arasında ihtisasa dayanan bir işbölü-

mü yapılmış, önemli işlerin, grupça müzakerelerinden önce, 3-5 kişilik tâli komitelerce tetkiki usul tutulmuştur.

Grubumuzun, haftalık muntazam toplantılarından başka, icap ve ihtiyaca göre, mahsus toplantıları olmuş, büyük grup içtimaları bütün arkadaşlarımızca, parti tâli komisyonlarının çalışmaları da ilgili ve memur edilen arkadaşlarımızca intizamla takip edilmiştir.

Grup çalışmalarında, bir yandan, Meclisteki mesaimiz için hazırlanılmış, bir yandan da Parti Büyük Grubu'nda konuşulan işler ile hükümetin karar ve icraatından lüzumlu görülenler müzakere ve münâkaşa edilmiştir.

İcap ettikçe, Başvekil ve vekillerin huzuru ile yapılan müzakerelerde, hükümetten yeni ve tamamlayıcı izahat alınarak, arkadaşların aydınlatılması ve buna mukabil, müspet ve yapıcı tenkit ve temennilerle, hükümetin ittılaı sağlanmıştır.

Grubumuzda, tâlî komisyonlara tetkik ettirilerek, üzerinde ehemmiyetle durulan mevzular arasında;

* Mebusların teşrîî masuniyeti,
* Malî senenin takvim yılı ile birleştirilmesi,
* Arzuhal Encümeni kararlarının sınırlanması,
* Cephe gerisi ve pasif korunma,
* Harp malîyesi,
* Maarif işleri,
* Nesebi gayri sahih çocuklar,
* Ticaret odaları ve meslek teşkilâtı,
* Hayat pahalılığı,
* Sıhhî durum ve sosyal yardım gibi meseleler kayda değer(dir).

Üzerinde karara varılan mevzulardan Arzuhal Encümeni ile ilgili olanın tâşriî sahada takip ve tahakkuku için bir arkadaşımız tarafından, Dahilî Nizâmnâme'de tâdil teklifi yapılmıştır. Malî yılın takvim yılı ile birleştirilmesi de grubumuzca kabul ve tasvip edilmiştir. Fakat bunun tahakkuku, Teşkilât-ı Esâsîye Kânunu'nun Meclis'in açılma tarihini tespit eden maddelerinde de değişiklik yapılmasını istilzam ettiğinden ve Teşkilât-ı Esasiye'de tâdil teklifinde bulunabilmek için kafi ekseriyetimiz olmadığından, müzaharetleri ricasıyla Meclis Grubu Reisliği'ne arz edilmiştir.

Çok faydalı bulduğumuz bir usûl de, muayyen bir Vekâletin faaliyetinin ana hatları üzerinde, mütehassıs arkadaşlardan mürekkep bir komiteye incelemeler yaptırmak olmuştur. Grubun âzâ ve mütehassıs sayısı artınca, bu usûlden çok faydalı neticeler alınabilecektir.

Parti Müstakil Grubu Umûmî Heyeti'nin Büyük Kurultay huzuruna çıkmadan önce son toplantısı, kuruluşundan beri yaptığı toplantıların yüz otuz altıncısıdır.

Meclis Çalışmaları:

Bu çalışmalar grupta hazırlanır. Encümenlerde başlar. Grup âzalarının encümenlerdeki faal vaziyetleri, kânun lâyihâlârının daha encümenlerde iken takip edilmelerini mümkün kılarak, meclisteki çalışmalarımızın hazırlığını kolaylaştırmıştır.

Gerek kanun lâyihâlârının daha encümenlerden tekemmül ederek çıkması, gerek(se) mühim mevzular üzerinde gruba davet edilen vekillerle önceden fikir teatisi ve mutabakat temini, Meclis'te grup adına sık sık müdahalede bulunmaya lüzum bırakmamıştır.

Bu müdahalelerin yerinde olmasına ve grubumuzun müşterek görüşünü aksettirmesine bilhassa itinâ edilmiştir.

Hükümetin program ve beyannameleri, bütçe müzakereleri, harici siyasî antlaşmalar, memurlar baremi, Millî Koruma, Varlık Vergisi, teknik öğretim gibi ehemmiyetli mevzularda müşterek görüşlerimiz millet kürsü-

sünden ifade edilmiştir.

Avrupa dış siyasetimiz hakkında Hariciye Vekili'nden, dış ticaret ve hayat pahalılığına dair Ticaret Vekilinden, mektep kitapları ve ders saatleri ile programlarda istikrar üzerine Maarif Vekilinden suallerde bulunulmuştur.

Meclisteki müdahalelerimize mevzu teşkil eden ehemmiyetli meselelerden ikisi üzerindeki görüş ve kanaatlerimizi, günün işlerine taallûku itibariyle, Büyük Kurultay'a arz etmek vazifemizdir.

1) Grubumuz, devlet memurları aylıklarında tevhid ve teadülün kanunî esaslara bağlanmasını doğru ve yerinde bulmakla beraber, bu sırada; a) Müstesna liyakat ve kabiliyet gösterenlere süratle yükselme imkânı vermek suretiyle, memurlar arasında teşebbüs fikrinin gelişmesini sağlamak, b) Ücret usulünün yalnız muvakkat ve müteferrik işlere hasrı ile daimî devlet hizmetlerinde çalışanların maaşa geçilmesi ve bu sayede, bütün memurlarda vazifeye bağlılık ve geleceğe emniyet duygularını kökleştirmek, c) Devlet İktisadî Teşekküllerinde, bu kurumlardan her birinin bünye ve hususîyetlerine uygun ayrı esaslar gözetebilmelerine imkân vermek, d) Çok çocuklu memurların terfileri için mahsus hükümler koymak lüzumunu ifade ve müdafaa ettik.

2) Millî Korunma Kanunu'nu, tehlike zamanlarında milletin bütün kuvvetlerini ve yurdun bütün iktisadî hareketlerini umumî selâmet hedeflerine tevcih için, hükümete yeni vazifeler ve istisnaî salâhiyetler vermesi bakımından çok yerinde bulduk.

Ancak, gerek bu kanunun ve eklerinin müzakeresinde, gerek(se) bütçeler vesilesiyle, bütün iktisadî faaliyet sahâlârına şâmil, ahenkli, insicamlı, birbirini tamamlayıcı tedbirleri ihtiva eden bir harp ekonomisi planının tespit ve tatbiki devlet şubeleri arasında sıkı bir işbirliği temini, bütçelerin tanzimine harp zamanına uygun bir tasarruf zihniyetinin hâkim olması, devlet mubayaalarının mümkün olduğu kadar birleştirilmesiyle, mubayaa, tesellüm ve sarf işlerinin müessir bir kontrole tâbi tutulması, maaş ve teşkilât bahislerinde kemiyet yerine keyfiyet gözetilmesi gerektiğini her fırsatta ifadeden hali kalmadık.

Baş Düşüncelerimiz:

Grupta ve Meclis'teki çalışmalarımız sırasında daima göz önünde tuttuğumuz ana düşünceleri şu suretle hulâsa edebiliriz:

1- Büyük Kurultayca bize emanet edilen vazifeyi Genel Başkan'ın direktiflerine uygun bir intizam ve inzibat içinde başarmaya çalışmak,

2- Partinin Meclis Grubu'nu tamamlayıcı bir cüzü olduğumuzu bir an (için olsun) unutmamak,

3- Her türlü şahsî mülâhaza ve münâkaşaların üstünde kalmak,

4- Tek ve toplu tenkitlerimizin bilgi ve tetkike dayanmasına, müspet ve yapıcı olmasına dikkat etmek,

5- Teşrîî hayatımızda nezih ve temkinli bir müzâkere ve münâkaşa havasının gelişmesine hizmet etmek,

6- İcra makamlarının fevkalâde şartlar içinde karşılaştığı büyük güçlükleri takdir ve idrak etmek,

7- İçeride ve dışarıda en büyük kuvvetimizi teşkil eden millî birlik mülahazaları...

Dört yıllık çalışmalarımıza önderlik eden bu ana düşünceler, umar ve dileriz ki Altıncı Büyük Kurultaydan vazife alacak olan arkadaşlarımızın da yollarını aydınlatsın...

Büyük Kurultaya sunmak istediğimiz mütâlâa ve tekliflere gelince:

A) Programla İlgili Mütâlâalar:

Parti programının en iyi tatbiki konusunda maruzatımız, daha çok içinde bulunduğumuz çetin şartların belirtilmesine inhisar edecektir.

Bu dört yıllık devre İkinci Dünya Harbi'ne rastlamıştır. Devletin başlıca meşgalesi, memleketin silâhlı müdâfaasına hazırlanarak, harp âfetinin yurdumuza yayılmasını önlemek olmuştur. Dış politikamızın açık, dürüst ve millî menfaatleri koruyucu mümtaz vasıflarıyla, yurdumuzu bir sulh kalesi yapan büyük başarılarını şükranla övmek ve parti hükümetlerini bundan dolayı kutlamak, bizim için zevkli bir vazifedir.

Parti programının tam tatbikini güçleştiren âmillerin başında, milletlerarası vaziyetin iktisadî ve malî hayatımıza olan menfî tesirleri bulunmaktadır. Bunları sayıp dökmeye hâcet yoktur. Programdan tahakkuk ettirilen hususlara âit olarak vekaletlerce Büyük Kurultay'a geniş malûmat verileceği şüphesiz.

Nizamnameye Ait Teklifler:

Müstakil Grup'tan beklenen hizmetlerin daha iyi yapılabilmesi için dört yıllık deneme ve tatbikattan edindiğimiz kanaatleri de Büyük Kurultay'ın yüksek tetkikine sunmayı vazife bildik.

Bu konudaki mâruzâtımız, parti nizâmnâmesinin Müstakil Grup ile ilgili bir maddesinde yapılmasını faydalı gördüğümüz bir değişikliğe dair olacaktır.

Müstakil Grup'a seçilen âzâ sayısı, çeşitli devlet kolları ve Meclis encümenleri çalışmalarının yakından ve aralıksız takip edilebilmesini mümkün kılacak surette artırılmalıdır. Grup, büyük encümenlerde üçer, diğerlerinde ikişer ve birer arkadaş bulundurma mecburiyetindedir. 125. maddede değişiklik yapılarak, âzâ sayısının 21'den 35'e çıkarılması yerinde olur.

Büyük Partinin Büyük Kurultayı,

Grubumuz, tek partili Türk halk idâresinin dehâsından doğmuş yepyeni bir murakabe cihazıdır ve bu sıfatla dört yıllık hayâtının hesabını vermiş bulunuyor.

Aldığımız emâneti sahibine teslim edeceğimiz şu anda, milletimizin büyük bir siyasî tecrübesinde feragatli piyadeler olarak çalışmış olmanın sevincini ve heyecanını duymaktayız.

Geçen dört yıl içinde yüksek yardımlarını bizden esirgemeyen Büyük Başkanımız ve Şefimiz, kardeş Meclis Grubu'na, Sayın Başvekil'e İcra Vekilleri arkadaşlarımıza ve Büyük Millet Meclisi Reislik Divânı'na şükran duygularımızı arz eder ve Büyük Kurultay önünde saygı ile eğiliriz.

(CHP Müstakil Grubu)

Kurultaya sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu, hem Müstakil Grubun kendisini ve işlevini nasıl gördüğünü açığa çıkarıyor, hem de dört yıllık çalışmasının bir özetini veriyordu.

Rapor, aslında Müstakil Grup'un gerek parti, gerekse Meclis içi faaliyet ve işlevinin yine bizzat kendisi tarafından yapılan bir açıklamasıydı.)

"Kurultay ruznamesindeki maddelerden birini teşkil eylemekte bulunan Parti Müstakil Grubu Raporu'nun okunmasını müteakip Başkan Vekili Hasan Saka, Müstakil Grup'un kendisine tevdi edilen vazifeleri daha iyi başarabilmesi için raporda ileri sürmüş bulunduğu dileklerin program ve nizâmnâme encümeninde nazarı itibara alınarak yerine getirildiğini bildirmiş ve söz alacak delege bulunup bulunmadığını sormuştur.

Bunun üzerine söz alan Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl) Müstakil Grup çalışmalarının tek parti ile çalışan memleketimiz demokrasisi içinde esaslı ve güzel bir cihaz olarak düşünülmüş bir hüviyet bulunduğunu bu grubu ileride daha kâmil verimli bir işleyişine mazhar olacağını kaydettikten sonra rapor üzerindeki düşüncelerini bildirmiştir.

Feridun Fikri Düşünsel, bu arada raporda temas edilen Millî Korunma Kanunu ile harp ekonomisi mevzuları üzerinde durarak grubun harp ekonomisi planı diye tasavvur ettiği planını ortaya koymasını Müstakil Grup'tan istemiştir.

Doktor Talât Simer (Bursa) raporun program ve nizâmnâme encümeni mazbatasının müzakeresi esnasında tetkikinin daha muvafık olacağı mütaleasında bulundu. Refik Tenmen (Kocaeli) de Müstakil Grup'un murakabe ve tenkit olan asıl vazifesini daha iyi görebilmesi etrafında temennilerde bulunmuştur.

Meclis Müstakil Grup Reis Vekili Ali Rıza Tarhan ise şunları söyledi: Muhterem Feridun Fikri Düşünsel'in sözlerine kısaca cevap arz etmeme müsaadenizi rica edeceğim. Evvelâ grubun encümenlerde çalışmaktan ziyade ve grubun kendi toplantılarında çalışmaktan ziyade umumî heyetinde faaliyette bulunmasını tavsiye buyuruyorlar.

Müstakil Parti Grubu diğer Parti Grubu gibi mebuslardan müteşekkildir. Mebusların çalışma yolu da malûmdur. Bunlar evvelâ encümenlerde çalışırlar ve icap ederse heyeti umumîyede de söz alırlar.

Şimdi Müstakil Grup teşekkül etti diye onlara bunun haricinde bir mesaî yolu tayin etmekte isabet olması gerekir. Parti gruplarında birçok şeyler görüşülüyor.

Halk haberdar olmuyor buyurdular. Ben bu kanaatte değilim. Halkın haberdar olması lâzım gelen ve faideli olan bütün meseleler yine Parti Grubu âzası tarafından pekâlâ Meclis'te ifade edilmektedir ve halk bu suretle tenvir edilmektedir. Binaenaleyh Müstakil Grup'un ayrı bir mesaî tarzı bulmasına ve onun yürümesine lüzum yoktur zannediyorum ve bunda bir faide de görmüyorum. Sözlerinden maksat şu ise geçen devrede umumî heyette Müstakil Grup az konuştu, gelecek devrede çok konuşsun. Bunu böyle umumî bir şekilde ifade etmek istiyorlarsa bu olabilir. Gelecek devrede daha çok fırsat olur ve daha çok konuşulabilir. Bu gelecek senelerin hâdisatına ve memleket işlerinin cereyanına tâbi işlerdi.

Vekâletlerin faaliyetlerini tetkik hakkındaki fıkradan ne kastettiğimizi anlamak istediler. Hiç şüphe yok ki bu tetkiklerde icraya karışmak katiyen mevzuu bahis değildir. Mesela biz bunu maarif işleri için yaptık. Maarif mütehassıslarımız vardır, onlardan rica ettik. Parti programı malûm. Bu programa göre Maarif Vekâleti işleri nasıl gidiyor? Bunu tetkik ettik, bize bildirin dedik. Onlar da parti programını göz önünde tutarak Maarif Vekâletinin bu programa ne dereceye kadar uyduğunu tetkik ettiler ve söylediler. Onun üzerine Maarif Vekilini çağırdık.

Programdan şimdiye kadar yapılan ve bundan sonra yapılacak şeyler hakkında görüştük ve mutabık kaldık. Bu suretle grup maarif işleri hakkında daha sarih bir kanaate vardır. Bu tetkikleri diğer vekâletler işlerinde de yapsak ve tetkik neticesinde onların bazı işlerinin programa nazaran geri kaldığını görürsek umumî heyette söylersek zannederim bundan ancak faide hâsıl olur.

Millî Korunma Kanununun tatbiki hakkındaki mütalealarımız üzerine şöyle buyuruyorlar; Parti Grubu çalıştı, güzel bir millî korunma kanunu vücuda getirdi.

Güzel bir eserdi. Onlar, böyle bir eser yapmadılar. Bari harp ekonomisi planı yapsınlar, sözlerinin kısaca hulâsası budur zannederim. Millî Koruma Kanunu'nun Parti Grubu'nun büyük mesaisi ile vücuda geldiğini biz de biliyoruz ve takdir ediyoruz.

Naçizane Müstakil Grup âzası da o Millî Korunma Kanunu üzerinde çalıştı ve mütalâalarını söyledi ve Millî Korunma Kanunu'nun lüzumuna da tamamı ile kaniiz. Yalnız bunun tatbikini kâfi görmedik, harp ekonomisinin tatbik edilmediğini müşahede ediyoruz ve bunu daima söylüyoruz. Harp ekonomisi nedir?

Bunun tarifi mevcuttur. Yani bu, herhangi bir grubun oturup da yapmasına hacet yoktur. Bunun ne olduğunu herkes biliyor. Binaenaleyh şudur, budur demeye lüzum yoktur. Biz diyoruz ki harp ekonomisinin iktisadî ve mali cihetleri, hepsi göz önünde tutulsun, birbirini tamamlayıcı şekilde tatbik edilsin. Bunun malî ciheti ve iktisadî ciheti malûmdur. Yapılmayan bir şey var, bunları insicamlı olarak tatbik etmektir. Bu, yapılmadığı için nasıl Meclis'te söyledikse, raporumuza da dercettik.

Zaten bunu gerek Millî Korunma gerek baremden raporumuzda bahsedişimizin sebebi başlayıp da henüz neticesini alamadığımız meseleleri kurultaya arz etmektir. Bu meseleleri bundan sonraki Müstakil Grup'un da ehemmiyet verecek netice alıncaya kadar takip etmesine işaret etmek içindir. Program hakkında:

Program nasıl tatbik edildi? Hulasaten diyoruz ki program malûm. İktisadî, ziraî birçok kısımları vardır. Bu program bu devre içinde yüzde yüz tatbik edilmiş değildir. İktisadî ziraî, malî hulâsa birçok kısımları vardır. Bu program bu devre içinde yüzde yüz tatbik edilmiş değildir. Amma bunun da sebebi vardır.

Çünkü ahval, fevkalâde ahvaldir. Hükümet bu devre içinde bütün kuvvetini Millî Müdafaa işlerine hasretmiye mecbur oldu. Böyle büyük dertler içinde artık programın bütün hatlarını istediğimiz kadar tatbik edemezdi, mağdurdu, bunu söylemek istiyoruz.

İktisadî teşekküller hakkında 'Bunların inkişafına hizmet edecek ne gibi tedbirler varsa tavsiye etsinler' dediler. Rapor okununca görürler ki bizim bundan bahsedişimiz Barem Kanunu dolayısıyladır. Barem Kanunu'nun esasını kabul ediyoruz, fakat bazı yerlerine ilişiyoruz. İlişiğimiz nokta iktisadî teşekküllerin çalışmalarına bu baremin müsait olmadığıdır. Bunlar için hususî kanunların yapılması faidelidir diyoruz. Sözlerine cevabım bundan ibarettir (Alkışlar).

Reis, Müstakil Grubumuzun raporu hakkında söz alan arkadaşlara mütalealarını söylediler.

Kurultay, Müstakil Grup Reis Vekili'nin izahatını müteakip ruznamesinin diğer maddesini teşkil eyleyen hesap encümeni mazbatasına geçmiş ve bunu kabul eylemiştir.

Kurultay ruznamesinde maddelerin böylece sona ermesi üzerine Başkan Hasan Saka, encümenlerin devamlı ve şayanı şükran mesaisine rağmen encümenlerden riyasete gönderilmiş bir madde olmadığından yarın için umumî bir toplantı mevzuu bulunmadığını ve bundan dolayı kurultay içtimaını cumartesi gününe bırakmak teklifinde bulunmuştur. Bu teklif kabul edilerek toplantıya son verilmiştir.

Müstakil Grup yeni dönemde de (1943-1946) hükümetle uyum içinde çalıştı. Gerçek anlamda denetim işlevi göremeyerek kuruluş amacına ulaşamayan grup, 1946'da toplanan CHP 2. Olağanüstü Kurultayı'nda, çok partili yaşamda artık işlevini yitirdiği gerekçesiyle kaldırıldı.

İsmet İnönü'nün Altıncı Kurultay'ı Kapayış Konuşması

Aziz Arkadaşlarım,

Büyük Kurultay vazife görmede örnek sayılacak bir özenle işlerini tamamlamıştır. Altıncı Büyük Kurultay'ın elde ettiği neticeler yurdumuzun her tarafında takdir kazanmıştır ümidindeyim.

Nizamnamede ve programda kararlaştırdığınız esaslar partimizin çalışmasında daha ileri, daha verimli istikametler göstermiştir. Gelecek kurultaya açık alınla hesap vermek dileği başlıca amacımız olacaktır. Sayın arkadaşlarımı sevgilerle, saygılarla selamlarım.

Altıncı Büyük kurultayı kapıyorum (Sürekli ve şiddetli alkışlar).

Altıncı Kurultay 275'i delege ve 420'si mebus olmak üzere 695 delege ile toplanmıştı. Bu durumda Kurultay delegelerinin % 60'ını mebuslar teşkil etmişti.

Taşranın temsilcileri olarak nitelendirebileceğimiz delegelerin büyük kongrelerdeki oranı, milletvekillerinin oranına göre, oldukça düşük bir düzeydeydi. 1930'larda görülen yükselme, 1931 tarihli tüzükten itibaren, üye sayısıyla orantılı olarak illere tanınan birer delege daha fazla gönderme hakkı ile üye sayısındaki artıştan kaynaklanmaktaydı. Bütün bunlara rağmen, delegelerin oranı, tek parti dönemi boyunca % 40'ı aşamamıştır.

Bu düzenleme bir anlamda, parti yönetiminin kendi mahallî örgütüne yeterince güvenmediğini gösterir. İllerden gelen delegeler arasında yer alan il başkanlarının önemli bir kısmının merkezden atanmalardan oluştuğu düşünüldüğünde Büyük Kongre'nin TBMM'de pek farklı bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktaydı.

Mahalli parti örgütlerinin (ve temsilcilerinin) partinin yetkili karar ve yönetim organlarındaki temsil hakkının oldukça sınırlandırılmış olması, tabanın, dilek ve

isteklerini, parti hiyerarşisi çerçevesinde bile etkin bir şekilde duyurma imkânlarını ortadan kaldırmıştı. Ancak yine de mahalli parti kongreleri ile büyük kongreler, mahalli çıkarların temsil edildiği en önemli organlardan biriydi. Büyük kongrelerde, tüzük ve program görüşmeleri ağırlıklı bir yer tutmasına rağmen, zaman zaman delegelerin ülke ve bölge sorunlarını da dile getirdiği olmuştu.

Müstakil Grup

İnönü döneminin uygulamalarından biri de *'Müstakil Grup'* uygulamasıydı. Aslında bu uygulama, Atatürk döneminden beri (1931 sonrasında) uygulanmakta olan *'Müstakil Mebusluk'* uygulamasının bir devamı ve geliştirilmiş şekliydi. Amaç Meclis'te eleştiri ortamı yaratmak ve tek parti yönetiminin kontrolsüzlüğünü gidermekti. Ancak, bu uygulama pek başarılı olamadı ve bir muhalif partinin eksikliğini dolduramadı. 1945-46 yıllarında, önce Millî Kalkınma Partisi (MKP), sonra da Demokrat Parti (DP)'nin kurulmasıyla, 1946 yılında Müstakil Grup uygulanmasına son verildi. 1931 ve 1935 seçimlerinde, ikinci seçmenlere nispeten tercih yapabilme imkânı sağlayan ve CHP üyesi olmayan adayların seçilebilmesine fırsat yaratan *'Müstakil Mebuslar'* uygulaması, 1939 seçimlerinden hemen sonra toplanan V. Büyük Kurultay'ın aldığı bir kararla değişikliğe uğradı. Yeni düzenlemeyle partili milletvekilleri arasından Büyük Kurultay'ın seçeceği ve CHP Meclisi Grubu dışında faaliyet gösterecek olan bir *'Müstakil Grup'* oluşturuldu. Millî Şef döneminde başlayan bu uygulamaya rağmen, yapılan iki seçimde de (1939 ve 1943) sayısı çok az olmasına rağmen müstakil adaylara rastlanmıştı. 1939 seçimleri öncesinde diğer seçimlerden farklı olarak İnönü, 28 ilin ikinci seçmenleriyle görüşmeler yaparak (22 Mart) yeni milletvekili adaylarıyla ilgili olarak düşüncelerini sormuştur. İnönü, daha sonra Parti Divanı üyelerinin görüşlerine başvurmuş ve bir beyanname yayımlayarak adayları kamuoyuna açıklamıştı. Bu seçimlerde müstakiller için de 4 bölgede 1'er mebusluk kontenjan (Afyonkarahisar 1, Ankara 1, Eskişehir 1, Niğde 1) ayrılmıştı.

CHP'nin 29 Mayıs 1939 tarihinde toplanan Beşinci Kurultay'ında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yaptığı konuşmada Müstakil Grup'un kurulmasına ilişkin şunları söylemişti: "Büyük Kurultay'a takdim ettiğimiz nizamname projesinde, Büyük Millet Meclisi'nde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin birde Müstakil Grup'unu düşündük. Büyük Kurultaydan vazife alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan, intizam ve inzibat içinde, şuurlu ve çalışkan, bir Müstakil Grup'un; icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz."

İnönü'nün isteği üzerine CHP tüzüğünde yapılan değişiklikle, CHP örgütüne 21 kişilik bir Müstakil Grup eklendi. 21 CHP'li milletvekilinden oluşacak olan Müstakil Grup'un üç kişilik yönetim kurulu bulunuyordu. Müstakil Grup üyeleri CHP Meclis Grubu toplantılarına katılabilirler, ancak oylamaya katılamaz, konuşamaz ve hükümete giremezlerdi. TBMM toplantısında ise görüşlerini kendi gruplarında alınan karara göre, belirtirler ve oylarını kullanabilirlerdi. Müstakil Grup üyelerini CHP Büyük Kurultayı seçerdi. Müstakil Grup'un bir *'Başkan'ı* yoktu, *Müstakil Grup Reis Vekili'* vardı. Çünkü, Müstakil Grup Başkanlığı da Cumhurbaşkanı ve *'CHP Değişmez Genel Başkanı'* İsmet İnönü'ye aitti. Müstakil Grup Reis Vekili, İnönü adına grubu yönetir ve ondan emir alırdı. Müstakil Grup Reis Vekili bizzat Değişmez Genel Başkan tarafından seçilmekteydi ve Müstakil Grup'un boşalan üyeliklerine de değişmez Genel Başkan tarafından üyeler atanmaktaydı.

CHP'nin 1939 Nizamnamesi'nde 128. maddesinde *'Parti Müstakil Grubu'nun vazifesi'* şöyle belirtilmekteydi:

a) Devlet işlerinin iyi cereyanını, parti nizamname ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının en iyi tatbikini, Meclis Grubu kararlarına tabi olmaksızın murakebe etmektir. Bu grup dört senelik faaliyeti hakkında gelecek kurultaya rapor takdim eder.

b) Müstakil Grup, umumî heyetinin kararıyla, İcra Vekilleri'nden sual ve istihzan yapabilir. Ve İcra Vekilleri için Meclis'te itimat reyi tahrik edebilir. Kezalik hükümetten herhangi bir meselenin Meclis'te alenen müzakereye konulmasını talep edebilir.

c) Müstakil Grup Reis Vekili parti hükümetinin muvaffakiyetine yardım etmeye, nifak, ihtiras ve şahsiyete mani olmaya bilhassa dikkat eder.

1943 seçimlerinde ise önceki uygulamalardan biraz farklı bir politika izlendi.

1946 Erken Seçimi ve Seçim Sonuçları

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa birden çok partinin katıldığı genel seçim 21 Temmuz 1946 tarihinde yapıldı. Tek partili rejim altında son genel seçim 1943'te yapılmış ve normal şartlarda 1947'ye kadar görev yapacak olan Meclis'in üyeleri belirlenmişti.

1945 yılı içinde ve 1946 yılının başında ülkede hızlı bir değişim yaşanmış ve muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmişti. Hattâ CHP'den ayrılan bazı milletvekillerinin DP'ye geçmesiyle birlikte muhalefet Meclis'te de temsil imkânı bulmuştu.

Bu tablo içinde 26 Nisan'da toplanan CHP Meclis Grubu belediye seçimi ile genel seçimin öne alınmasını kararlaştırdı. Bu kararın arkasındaki amaç, siyaset bilimcilerin ortak kanaatine göre, DP'yi yeterince teşkilâtlanmadan hazırlıksız yakalamak ve CHP iktidarını 4 yıl süreyle garantiye almaktı. Eylül ayından 26 Mayıs'a alınan belediye seçimlerine DP katılmadı. Gerekçeleri, iktidarın seçimde yanlı davranması ve seçim güvenliğinin olmamasıydı.

5 Haziran'da Milletvekili Seçim Kanunu değiştirilerek tek dereceli seçim esasına geçildi. Tek parti iktidarı boyunca bütün seçimlerin iki dereceli olarak yapıldığı göz önünde bulundurulursa, bu çok önemli bir değişiklikti.

Seçim kanunuyla ilgili istekleri kabul edilmeyince, DP başlangıçta seçime katılma konusunda kararsızlık gösterdi. Ancak 16 Haziran'da yapılan toplantı sonucunda seçime katılma yönünde ilke kararı aldı.

TBMM, 21 Temmuz 1946'da erken seçim karan aldı. Seçim, adlî denetim dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre bu tarihte yapıldı.

Sonuçta, 465 milletvekilliğinden 395'ini alan CHP büyük bir seçim zaferi kazandı. DP Meclis'e sadece 66 milletvekili sokabildi. Ayrıca 4 bağımsız aday da seçimi kazandı.

Seçim sonuçları ilân edildikten sonra, DP seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını gündeme getirdi. Muhalefet partisine göre, seçim öncesinde, seçmenlere DP'ye oy vermemeleri için baskı yapılmıştı. Muhalefet, ayrıca, oylar kullanıldıktan sonra, sayım işlemleri sırasında hile yapıldığını, muhalefet partisinin aldığı oyların tutanaklara eksik geçirildiğini, buna karşılık iktidar partisinin oylarının olduğundan yüksek gösterildiğini öne sürdü. Ancak bu itirazlar hiçbir işe yaramadı ve böylece 1946 erken seçimi 'Türkiye'nin siyasî tarihindeki en şaibeli seçim' olarak yer aldı.

Tek Dereceli Seçim

Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Milletvekili Seçimi Münasebetiyle Türk Milletine Beyannamesi 1946

Kadın ve Erkek Vatandaşlarım,

Birkaç güne kadar milletvekillerini seçmek, aziz vatanımızı idare edecekleri tâyin etmek için kesin kararınızı vereceksiniz. Türlü tenkitlerin ortaya döküldüğü bu zamanda, hoşa gitmeyecek olayların üstüne kendimi çıkararak, sevinç duygularıyle seçimi bekliyorum. Yeni seçimin, bütün vatandaşların iştirakiyle tek dereceli olarak yapılması, milletimiz için büyük muvaffakiyettir. Bu merhale, bizim aziz dileğimizdi. Bu, bizim, uzun senelerden beri sebat ile üzerinde yürüdüğümüz bir programın neticesidir. 1938 sonbaharında Cumhurbaşkanı oldum. 1939 ilkbaharında, Çekoslovakya ve Arnavutluk işgale uğradı. Bu suretle başlayan ikinci cihan buhranı bitmeden, 1945 ilkbaharında silâhların bırakılmasıyla beraber, memlekette demokrasinin bütün icaplarının gerçekleştirileceğini ilân ettik. Harp esnasında, gerek parti konuşmalarında, gerek Meclis kürsüsünde geniş tartışmalarla, memleketin, nazik zamanlarda bile açık konuşmaya dayanmasına çalıştık. Şimdi, 1946'da, tek dereceli seçim yapıyoruz ve parti tartışmaları içinde, memleketin kaderini düşünerek, kendi sorununu bilerek vatandaşın kararını vermesini istiyoruz. Türk halk idaresinde bu yeni ve ileri merhalenin açılması, hepimizi sevindirecek bir terakki sayılsa yeri vardır.

Vatandaşlar,

Şimdi, şahsıma ve başkanı bulunduğum Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı olan tenkitleri tahlil etmek isterim. Görüyorum ki bana karşı ileri sürülen başlıca kusur, Cumhurbaşkanı iken Parti Başkanlığını muhafaza etmemdir. Ben, bu meseleyi, Parti Kurultayı'nda apaçık inceledim. Bu, bir Anayasa meselesidir. Bizim Anayasamız, Devlette bütün kudretleri Büyük Meclis'te toplamıştır. Devlet başı olan Cumhurbaşkanının, memleket idaresinde yüksek menfaat ve muvazene icab ettirdiği zaman, kullanabileceği hiçbir kudreti yoktur. Yalnız, Cumhurbaşkanı, tabiatiyle çokluk partisinin lideri olacağı tasavvur edildiği için, bu sıfatla manevî nüfuzu, muvazene ve ahengi muhafaza edebileceği düşünülmüştür. Cumhurbaşkanı'nın parti başkam olmasına kanunca bir mâni yoktur. Cumhurbaşkanı'nın sorumsuzluğu, onun Meclis çalışmalarında vazifesini yapması için kayıtsız olması demek değildir. Bir partinin memleket içinde sorumlu hareketleri olursa, kanun karşısında buna cevap verecek adamlar da vardır. Nihayet, Cumhurbaşkanı, sorumsuz vaziyetini kötüye kullanmak isterse, bunun hesabını soracak Meclis hazırdır. Hülâsa, bizim Anayasamıza göre, devlet başının bir vazife ifa edebilmesi, onun Meclis'te bir çokluğa dayanmasına bağlıdır ve böyle olunca, partisiyle seçime gittiği vakit, onu kazanmağa çalışması, her vatandaş gibi onun da tabii haklarındandır. Bütün bu mülâhazalarla beraber, bir adamın, Cumhurbaşkanı olunca, siyasî partilerle ilgisini kesmesi, müdafaa olunabilir bir tezdir. Bu tezi tutmak için, onun icabı olan tedbirleri beraber düşünmek lâzımdır. Cumhurbaşkanı, milletvekillerinden ayrı ve başka bir seçimle gelmeli, hükümete ve Büyük Meclis'e karşı, tâyin edilmiş bazı salahiyetleri olmalıdır. Benim, Parti Başkanı kalmamaklığımı istiyenler, eğer böyle bir Anayasa dâvası ortaya atmış

olsalar, hukukça anlaşılır bir tez tutmuş olurlar. Bir partinin liderini değil, içinden birini veya bir partinin yardımiyle seçilen müstakil şeklinde bir milletvekilini Cumhurbaşkanlığına getirmek, devlet başını, Büyük Meclis karşısında ettiği yeminden başka bir tesire bağlamak demektir. Türkiye'de, devlet başını, kanuni veya manevî hiçbir nüfuzu olmaksızın, bir siyasî partinin tesiri altında bulunduran tertip, çok mahzurlu neticeler verir. Zaman bunu gösterecektir. Açık bir surette bellidir ki dava, doğrudan doğruya benim devlet başında kalıp kalmamaklığım meselesidir. Böyle bir meseleyi, seçim zamanında vatandaşlarımın apaçık konuşmaları, tabii haklarıdır. Her seçim devrinde, vatandaşlar oylarını verirken, cumhurbaşkanlığına kimi getireceklerini de düşünmeğe mecburdurlar. Onun için, seçimde benim şahsım üzerindeki konuşmalardan, kırılmak veya örselenmek hiç hatırıma gelmiyor. Karşımda bulunanlara yakıştıramadığım, hem beni ister görünmek, hem başkanı olduğum partinin kazanmamasını istemektir. Partim seçimi kaybettiği vakit, veyahut partim çokluğu kazanıp da ben milletvekili seçilmediğim zaman, cumhurbaşkanlığından çekilmemin tabii bir şey olduğunu bütün vatandaşlarımın bilmesi lâzımdır. Bu sözlerimle, benden kurtulmak isteyen vatandaşlarıma, açık yolu göstermiş oluyorum. Birçok yerlerde yapılan propagandalar gibi "İnönü başımızda kalacak ve Halk Partisi çekilecek!" telkinlerinin aldatıcı şekli meydandadır. Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı yapılan tenkitler, onun hükümetlerinin programlarına ve başarılarına karşı yönelmektedir. Köylerde yapılan ilkokulların, vatandaşlara verdiği zahmet ve yükler, seçim propagandasının bir konusu olduğunu işitiyorum. Biz, bu mesele ile yirmi seneden beri uğraşıyoruz ve şimdi üzerinde yürüdüğümüz usul, üçüncü teşebbüste bulduğumuz yoldur. Büyük millet kütlesini, kadın ve erkek, hiç olmazsa ilköğretime kavuşturmadan, köylünün kalkınmasını ve memleketin ilerlemesini temin edemeyeceğimize inanıyoruz. On sene içinde köylerde ilköğretim dâvasını halletmek imkân yoluna girmiştir. Bu yolda yürürken, köylümüzün karşılayamayacağı zorluklarda ona yardım etmek, onun yükünü hafifletip kolaylaştırmak vazifemizdir. Herhalde, zorluk çekilen yerlerde köylü vatandaşlarımın okul yapılarını temin edecek çareleri, yerine ve güçlüğünün cinsine göre, devamlı olarak göz önünde bulunduracağız. Köy okulu meselesinin, vatandaşlarda, çaresiz bir ıstırap konusu olmasına ihtimal yoktur.

Eğer biz, millet davalarında doğru ve ciddî olmayı ihmal etmek istidadında olsaydık, bu meselenin seçimde bize karşı bir propaganda konusu olmasına meydan vermemeyi bilirdik. Senede 120 milyon lira tutan toprak mahsulleri vergisini büsbütün kaldıracak yerde, 40 milyonunu alıkoyarak, köy okullarına karşılık tutabilirdik. Bunu yapmadık. Bu usul, aşarın daha az nispette de olsa devam etmesi demekti. Asırlar süren aşar veya mahsul vergisi, köylünün ekonomik ve sosyal hayatının gelişmesine esaslı olarak mâni olmuştur ve bugün 30 milyon değerinde tahmin olunan senelik okul yapılarını, köylü yardımı usulü olmaksızın 50 milyon liraya bile çıkaramayız. Yahut, senede iki bin okul yapmağa çalışacak yerde, iki yüz okul yaparak, on senede bitireceğimiz işi yüz sene sürüklemeliyiz.

Hulâsa, bulunan usulün ihtiyacımıza uygun olduğunu sanıyoruz. Yer yer güçlükler için, köylümüze, cinsine göre yardımları, devamlı olarak takib edeceğiz. Bu

suretle müspet neticeyi elde edeceğimize inanıyoruz. Köylerde ilköğretim davasından vazgeçemeyiz. Bu davayı geciktirip sürüklendiremeyiz. Köylünün meslek bilgisinde, sanat hayatında ve ordu hizmetinde veriminin hiç olmazsa iki misli artması, ilköğretime bağlıdır.

Toprak Kanunu, bugün, bize karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerindendir. Esasen gerek geniş, gerek dar topraklı bölgelerde arazi kamulaştırılırken, sahibine yeter miktarda arazi bırakılacağı gibi, mahalli imkân ve şartlara göre gerekli tesisleri ve donatımı bulunan arazi de kanunca göz önünde tutulmuştur. Bununla beraber, vatandaşları, çiftliklerinde ortakçı ve yarıcı olarak çalıştıragelen bazı politikacılarımız, çiftliklerinin ortakçı ve yarıcılara dağıtılması ihtimalîni, bize atfetmemişlerdir.

Memleketin büyük davasını düşünmeyip te, yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibi, Mecliste ve memlekette, her yerde nüfuzlu vatandaşları, bize karşı ayaklandırmazdık. Biz, davanın, milletimiz için selâmet çaresi olduğunu biliyoruz ve büyük arazi sahibi birçok vatandaşlarımızın sağduyusuna ve milletseverliğine güveniyoruz. Eskişehir'de bir yerli köy bilirim ki ne vakit kurulduğunu köy içinde bilen yoktur ve bütün köy bir çiftlik sahibinin mülküdür. Yine Eskişehir'de bir muhacir köyü bilirim ki kurulalı yetmiş sene olmuştur ve bugüne kadar bir dönüm toprakları yoktur. Bu misalleri, birçok illerimizde sayabilirim. Hem memlekette esaslı ıslâhat davacısı olmak, hem de Türk vatandaşlarının köle hayatı sürmelerine göz yummak, partimiz için imkânı olmayan şeylerdir. Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız. Bu, bizim ana davamızdır. Bu uğurda uğrayacağımız tarizlere şerefle göğüs gereceğiz.

Orman davası da seçim esnasında bize karşı kullanılmaktadır. Bu memleket gittikçe ağaçsız kalmanın tehlikelerini doksan seneden beri görmüştür; günlük siyaset propagandacılarının tesirinden ürkerek, doksan seneden beri çaresine el sürememiş ve uğradığı zararlar her tasavvuru aşmıştır. Yalnız Cumhuriyet devrinde, partimizdir ki orman meselesini her medeni memlekette olan usul ile halletmeyi gözüne alabilmiştir. Memleket, yarım asır içinde kamilen çıplak ve iskân olunmaz bir hale gelmek tehlikesi karşısındadır. Biz, bu davayı ihmal edemezdik.

Onunla on senedir uğraşıyoruz. İlk senelerde, vatandaşlarımın çektikleri sıkıntı pek büyüktü. Bütün memleketi kaplayan yüz kadar işletme kurulduktan sonra, şikâyetler çok azalmıştır. Bugünkü dertler, hem mahdut yerlerdedir, hem az zamanda, sıkıntı çeken vatandaşların geçimlerini temin etmek mümkündür. Tatbikatın, bu geçici sıkıntıları hallolununca, vatandaşlar, elde edilen neticelerden memnun olacaklardır.

Okul, toprak, orman işleri, bizlere hususî hiçbir menfaat vermeyen, aksine, bize karşı siyasî propaganda için zengin ve verimli olan o konulardır ki partimiz bunları program olarak yalnız Türk milletinin büyük menfaatleri ve sağlam geleceği için göze almaktadır. Vatandaşlarım, bu işlerin esasındaki ehemmiyeti ve iyi niyeti düşünürlerse, her biri uzun senelerin emeği olan davaları yarıda bırakmak vebalini üzerlerine almazlar.

Hayat pahalılığı da Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerine karşı başlıca tarizlerdendir. İçinde bulunduğumuz ekonomik durumun temel sebebi İkinci Cihan

Harbi ve daimî seferberliktir. Teferruata ait tartışmalar ne kadar dallandırılsa, harbin başlıca tesiri gözden düşürülemez. Herkes, aldığı malın fiyat yüksekliğinden ve sattığı malın fiyat düşüklüğünden şikâyetçidir. Bu hal, dünyada bir barış kurulup, malların fiyatı kararlı oluncaya kadar devam edecektir. Hayat pahalılığı cemiyetlerin daimî derdidir. 1936 ve 1937'deki hayat pahalılığı derecesini bugün bir düşünsek, ona, erişilmez bir cennet hayali gibi hasret çekeriz.

Halbuki ben 1937'de hükümetten çekildiğim vakit, başlıca kusur olarak, hayat pahalılığı ile tenkit edilmiştim. Bu mülâhazalarla beraber, hayat pahalılığından, maaşlı ve dar gelirli olan vatandaşların geçim seviyelerinin düştüğü acı bir hakikattir. Harp seneleri esnasında, bu vatandaşlar, en büyük fedakârlığı yapmışlardır. Cemiyetimizin önümüzdeki senelerde ilk vazifesi, bu vatandaşların sıkıntılarını azaltmak olacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin bir dikkatlerini de, isnaf ile göz önüne almak icab eder. O da milletin büyük kütlesini teşkil eden çiftçi vatandaşları korumasıdır. Memleketin her tarafındaki görüşlerimizi bir araya getirerek diyebiliriz ki köylerimiz bugün, 1939 durumundan daha düşkün seviyede değildirler.

Zaten, türlü ihtimaller ve vazifeler karşısında, memleketin kuvvetli, dayanıklı bir halde bulunabilmesi, köylü vatandaşlarımızın, maaşlı vatandaşlarımız kadar ıstırap içine düşmemiş olmalarıdır. Bu neticeyi memleket ölçüsünde göz önüne alınca, Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin köylü vatandaşları ne kadar korumuş olduğu anlaşılır. Zaten köylümüzün kalkınması, yükselmesi ve geçiminin artması, benim siyasî hayatımın başlıca bir davasıdır. İlköğretim, toprak sahibi yapmak ve köylü mahsulünü değerlendirmek ilk tedbirlerimizdir. Orman ve keçi yüzünden geçim sıkıntılarının yerine yeni çareler bulunması acele işimiz; köy gruplarının da şehirler gibi daimî doktorları olması, teknik öğretimin ve atelyelerin köy gruplarına yanaştırılması, yakın işlerimiz olacaktır.

Vatandaşlarım bilmelidirler ki bu memleket, Cihan Harbinden evvel bütçesinin yüzde kırkını ve Cihan Harbi esnasında bazen yüzde altmışını aşan bir miktarını ordusuna veriyordu. Dünyanın siyasî vaziyetine ve vatanın emniyetine bağlı olan bu durum içinde, memleketin selâmete ermiş ve birçok imar işleri yapabilmiş olması, Cumhuriyet hükümetleri için, anılmaya değer bir hizmet sayılmalıdır.

Vatandaşlarıma bir nokta daha söyleyeceğim. Ekonomik hayatımızın umumî gidişinde, memleketin millî gelirinin artmış olduğu, Cumhuriyet Halk Partisi programlarının doğruluğuna bir işarettir. Hattâ, bugünkü millî gelirimizin bile 1939'a göre artmış olduğunu söyleyebiliriz. Bize karşı ileri sürülen tenkitlerin ana hatlarını söylemiş oluyorum. Teferruat sayılabilecek ve hiçbir zaman tam cevabı bulunamayacak propaganda konularına girmekte fayda görmüyorum. Birçok suiistimallerden bahsolunması, bu aradadır. Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet hükümetleri, her çeşit suiistimalî titizlikle takib etmişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri, kendi içinde meydana çıkan şüpheli bir işi hiçbir zaman yarıda bırakmamış, hepsini milletin gözü önünde adalete teslim etmiştir. İlerde de, Partimizin hareket yolu bu olacaktır. Cesaretle söyliyebilirim ki İkinci Cihan Harbinde Türk idaresi büyük bir

temizlik imtihanı vermiştir. Milyarlar sarf ettiği ordusu içinden, göze görünür bir zengin yetişmedi. Geçimleri çok düşmüş olan valilerimizden, çiftlik sahipleri türemedi. Eğer idare temiz olmasaydı, harp yıllarında devlet fabrikaları elinde bulunanların ve her nevî ticareti kontrol edenlerin çok şeyler yapabilmeleri icab ederdi. Bize karşı her şeyin söylendiği zamanlarda, alını açık ve temiz olarak millet karşısında bulunuyoruz. Memlekette ihtikâr, vurgunculuk, karaborsacılık olmuştur ve hükümetler bunlarla canla başla uğraşmışlardır. Soyulan vatandaşlar şikâyetçidir. Takib ettiğimiz vurguncular, daha çok şikâyetçidirler. Bunlar, harp buhranının tabii hastalıkları ve siyasî muhaliflerimizin zengin propaganda konularıdır. Hakikat şudur ki vazifeler, namuslu bir vatandaş duygusu ile ciddî olarak takibedilmiştir.

Aziz Vatandaşlarım,

Memleketin kaderi sizin elinizdedir. Her meseleyi olduğu gibi bilmenizi isterim. Şimdi, size, günlük seçim konuları üstündeki büyük politika meselelerini anlatacağım. Cumhurbaşkanı olduğundan beri bir dış politika takib ediyoruz. Bu politikanın Cihan Harbi esnasındaki yürüyüşünü tekrar hikâye etmeyeceğim. Bu devrin muhakemesini tarihe bırakıyorum. Fakat, harp sonrasındaki durumun, bütün dünya için ve hususîyle vatanımız için ehemmiyetli ve nazik olduğu noktası üzerinde duracağım. Bugün, memleketimiz, 1918'de olduğu kadar ehemmiyet kesbetmesi ihtimalî olan meseleler karşısındadır. Boğazların ve dolayısiyle İstanbul ve etrafının emniyeti meselesinin masa üstüne getirilmesi ihtimalî vardır. Şark vilâyetlerimiz için dünyanın dört köşesindeki komitalar harekettedirler. Bu meseleler, bütün milletçe varlığımız ve bağımsızlığımızla ilgilidir. Bugün, harp zamanında olduğu kadar, silâh altında asker tutuyoruz. Memlekete mal olduğu bütün sıkıntılara rağmen, askerlerimizi henüz azaltamıyoruz. Dünyada çabuk ve esaslı olarak her millet için barış kurulması, yürekten dileğimizdir. Bu, kurulacak mı, kurulmıyacak mı? Bunu kestiremiyoruz. Barış kurulursa veya kurulamazsa, biz, ne ihtimaller ve ne fedakârlıklar göğüslemeğe mecbur olacağımızı da henüz ufukta açık olarak göremiyoruz. Barışsever, hiç kimsenin malında gözü olmayan, kendi haklarından ve toprağından hiçbir fedakârlık yapmamak kararında bulunan Türk milletinin davasını selâmete götürmek ödevindeyiz. Bu ödevin şerefli heyecanı bütün varlığımıza hâkimdir. Bugünkü dış politikamızın ana hatlarının, bizi selâmete götüreceğine inanıyoruz. Milletimizin, bizi, takib ettiğimiz dış politikamızda desteklemeğe devam edeceğinden eminiz.

Memleketin dışarıya karşı emniyet politikasını, seçim propagandası için temel tutmayacağım. Milletin büyük hakları ve aziz toprakları ve canından kıymetli olan istiklâl davası, benim gibi, her vatandaşım için, en başta düşünülecek bir değerde olduğunu bilirim.

Vatandaşlarım, sorunlarını bilerek ve üzerlerine aldıkları vebali tartarak kararlarını vereceklerdir. Bu sözlerimi, vatandaşlarım, meselelerin ehemmiyetini belirtmek için söylenmiş telâkki etsinler; bana veya Cumhuriyet Halk Partisine oy vermeleri için bir baskı tesiri aradığıma hükmetmesinler. Memleketin dış politikasında selâmetli yolun, ancak bizim hamiyet ve maharetimizle bulunabileceği iddiasında asla değilim. Yalnız, bizi beğenmemekte mübalâğaya düşülerek ve memleketimiz

için açık sözlü bir politika yerine, herkesin yüzüne gülen bir politika güdülmesinden sakınırım. Bilirim ki eski şarkta pek revaçta olan "idare-i maslahat" yolu, garpta hiçbir devleti, hususîyle büyük devletlerden hiç birini oyalayıp aldatamaz. Davalarımızı açık bilmek, cesaretle görüp söylemek, tek selâmet yoludur. Şimdi, iç politikaya geçiyorum. Uzun emeklerle vardığımız bugünkü iç politika hayatımızı, ayaklanmalara ve sarsıntılara mahal vermeden yerleştirmek hedefimizdir. Seçim devrinin, şahsımıza ve partimize karşı reva görülen taşkınlıklarından ve tertiplerinden hiçbir kırgınlık duymayacağım. Seçim bittikten sonra sinirlerin yatışacağına, fırtınalı suların durularak, halk idaresinin verimli çalışmasına büyük bir hız geleceğine kuvvetli ümidim vardır. Yeni hayatımızda hükümetin ilk ele alacağı ve mütemadiyen uğraşacağı işlerden biri, umumîyetle, memurların geçim seviyelerini düzeltmeğe çalışmak olacaktır. Bu, tabii hazinenin ve memleketin gücüne bağlı ve devamlı bir iştir. Ancak, adalet mekanizmasının ehemmiyeti, yeni siyasî hayatımızda en öne çıkmış olduğunu görüyorum. Hürriyet ve demokrasi hayatında vatandaş şerefinin masun kalması ve devlet kanunlarının şaşmadan ve aksamadan işlemesi, yargıçlarımızın dirayet ve adaletine kalmıştır.

Bundan dolayı, adalet mekanizmasının kolay işler bir hale gelmesi için alınacak tedbirler en önde gelecektir. Yargıtay'ı hesapsız teferruattan kurtaracak istinaf mahkemelerinin hemen kurulması, yargıçlarımızın daha esaslı bir surette yetiştirilmeleri ve onların geçimlerinde ve emekli haklarında hususî hükümler düşünülmesi, yerinde olacaktır. Vatandaşlar arasında türlü siyasî kanaatlerin, düşmanlıklara ve karışıklıklara mahal vermeyecek salim bir yolda yürüyebilmesi, tekrar ederim ki yargıçlara ve iyi kanunlara bağlıdır. Seçimin sinirli devrinden geçip, huzura ve feyizli çalışmaya kavuşmamız, millî iradenin tecellisiyle temin olunacaktır. Bu iradenin hakiki ve temiz bir surette meydana çıkması, hepimizin müşterek muvaffakiyetimiz, kanuni vazifemiz ve şahsi şerefimiz olacaktır. Seçimi idare edecek memurlarımız, kanunların hükümlerini her vatandaş ve her parti hakkında, gözlerini kırpmadan tatbik için, cesur ve kendilerine güvenir olacaklardır. Hür vatandaşların serbest oylarının meydana çıkması, kanuni ve vicdanî borcumuzdur. Milletin rızasiyle tayin olunmayan iktidar mevkiinin hiçbir kıymeti ve hiçbir meşru tarafı yoktur. Bunun gibi, milletin rızası meydana çıktıktan sonra, bunu kıymetten düşürmek için yapılacak propagandanın ve gösterilecek maddî veya mânevî mukavemetin de hiçbir ehemmiyeti olmayacaktır.

Göstermeğe çalışıyorum ve yorulmadan tekrar ediyorum ki davanın esası seçimde milletin serbest iradesinin meydana çıktığına milletin kendisinin inanmasıdır. Kadın ve Erkek Aziz Vatandaşlarım, Bana ve başkanlık ettiğim şerefli partiye oy vermenizi istemek için kendimde cesaret buluyorum. Bize oy verirseniz, memleketin iç ve dış politikasında doğru yolları bulabileceğimize ve memleketin ilerlemesinde ve yükselmesinde sizi memnun edecek başarılar elde edeceğimize güveniyoruz. Karar sizindir.

Trakya'da bazı yerlerden yüz kadar Yahudi'nin İstanbul'a geldiklerini haber aldım. Başvekâlete vuku bulan şikâyetlerde bazı Yahudiler hususî ve mahalli tazyikler tesiri ile yelerini terke mecbur olduklarını bildirmektedirler. Hadisenin hakiki mahiyetini tahkik ettiriyorum. Fakat Cumhuriyet kanunlarına mugayir teşebbüslerin kanunun ağır hükümlerine uğrayacağını hatırlatmak isterim.

Bu beyanatım şikâyet sahiplerine de cevaptır. Şikâyet sahiplerinin adliyeye müracaatla haklarını ve mütecavizlerini takip etmelerini tavsiye ederim.

Başvekil İsmet

Trakya Musevileri Hakkında Yayımlanan Resmi Bildiri
Ayın Tarihi, sayı 8, 1-31 Temmuz 1934, s. 50. [5 Temmuz 1934]

Ünlü tarihçi Eric Hobsbawm iki dünya savaşı arası dönemi "Katastrof Çağı" diye niteler. Diğer bir deyişle 1919-1939'u kapsayan yirmi yıllık evre, iki dünya savaşı dışlanırsa, gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan 20. yüzyılın karanlık dönemidir. Demokrasi giderek geriler; yerini otoriter ve totaliter rejimlere bırakır. Aynı dönemde birçok ülke dışa kapanır. Aşırı milliyetçi, kimi kez ırkçı eğilimler güçlenir. Bu arada antisemitizm başta Almanya olmak üzere, değişik çevrelerde yeşerecek ortam bulur. Antisemit esintiden, sınırlı da olsa, Türkiye de payını alır. Trakya Olayları bunun somut örneğidir.

Ancak, Türkiye, 30'lu yıllarda rejimin kapanmasına karşın hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmez. Savaş öncesi halk arasında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle antisemit görüşler revaç bulduğu bir dönemde Cumhuriyet hükümeti ırkçılığa sıcak bakmaz. Kıta Avrupası'ndaki hakim ırkçı-militer düşünceye prim tanımaz. II. Dünya Savaşı yaklaştıkça "şef" sözcüğü zaman zaman kullanıldıysa da Meclis hiçbir zaman kapatılmaz. Bu dönemde Balkanlar'da olduğu gibi ne devlet terörü uygulanır, ne de kaba kuvvet ve işkenceyle toplumsal katmanlar yıldırılır.[65]

Tek Parti döneminde "Trakya Yahudileri Olayı" ya da "Trakya Olayları" diye bilinen gelişmeler tarih kitaplarında yer almaz. Türkiye Yahudileri üzerine yazan kimi yazarlar da konuya pek değinmezler ya da değinseler bile İnönü'nün antisemitizm konusunda güçlü bir çıkış yaptığını vurgulayarak Trakya'daki gelişmeleri geri plana iterler.[66]

Son aylarda Tarih ve Toplum'da iki yazar konuyu eni konu tartışmaya açtılar. Haluk Karabatak ([67]) ve Anver Levi'nin ([68]) farklı bakış açılarıyla ele aldıkları Trakya Olayları umarız bir gün Cumhuriyet arşivi ile birlikte daha derin tartışılabilir. Her iki yazar da konuya kafa yormuş, ulaşabildikleri oranda kaynakları taramış, ilki Tür-

65 Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu," *Toplumsal Tarih*, sayı 34, Ekim 1996, s. 19-25

66 Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York University Press, 1991, s. 254.

67 Haluk Karabatak, "Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı: 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler," *Tarih ve Toplum*, sayı 146, Şubat 1996, s. 68-80.

68 Anver Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı - Alınamayan Ders," *Tarih ve Toplum*, sayı 151, Temmuz 1996 s. 10-17.

Eric Hobsbawm Türk Devrimi'ni Üçüncü Dünya'da gözlenen çağdaşlaştırıcı rejimlerin ilki olarak görüyordu. Türk Devrimi geleneğe karşı ilerleme ve aydınlanmadan yana ağırlığını koyuyor, liberal demokrasi tartışmalarından uzak bir tür popülizme yöneliyordu. Devrimci bir orta sınıfın ya da devrimi yönlendirecek Batı'dakine benzer sivil toplumun göstergesi herhangi bir sınıfın yokluğunda aydın kesim ve özellikle, Cihan Harbi ertesi, asker çağdaşlaştırıcı görevi üstleniyordu. Atatürk, Jön Türklerini çağdaş toplum programını ödünsüzce uygulamaya sokmuştu. Türk Devrimi'nden övgüyle söz eden Eric Hobsbawm'a göre, Ankara'nın tek zaafı kırsal kesime yeterince uzanamaması ve toprakta mülkiyet ilişkilerini çözemeyişiydi. Diğer bir deyişle toprak reformunu gerçekleştiremeyişiydi.

kiye'de oluşan türdeş bir ulus anlayışı ışığında, diğeri dünyadaki antisemit söylem ekseninde olayları değerlendirmişlerdir. Tarihsel birikimin ne denli engebeli bir yol olduğunu kanıtlarcasına vardıkları sonuçlarda temkinli olmaya özen göstermişler, kesin sonuçlara varmaktan kaçınmışlardır.

Haluk Karabatak, yazısını bitirirken Trakya'da 1934 Temmuzu'nda yaşananlarla 6-7 Eylül olayları arasında benzerlik görmüş, hükümetin ve basının "birkaç çapulcu" yakıştırmasına şüpheyle bakmıştır. Gerekçe olarak da şu satırlara yer vermiştir:

"Her şeyden önce, kaçanların sözlerine güvenecek olursak, Kırklareli'de, Edirne'de, Lüleburgaz'da olayların çıkmasından günler önce Yahudi aleyhtarı bildiriler dağıtılmıştı. Günlerdir süren boykotlar vardı. Birileri halkı Yahudilere karşı tahrik ediyor ve Yahudi mağazalarından alışveriş etmemeleri konusunda tehdit ediyordu. Ancak, bu olayların birkaç çapulcunun işi olmadığını düşündüren en önemli veri, olayların Trakya'nın farklı bölgelerinde, hemen hemen aynı anda, en azından aynı günde çıkmış olması. Bunun bir rastlantı olduğunu düşünmek, biraz "saflık" olur kanısındayım. Sözü edilen "birkaç çapulcu"nun Kırklareli'de, Lüleburgaz'da, Edirne'de, Babaeski'de, Uzunköprü'de, Çanakkale'de, Gelibolu'da aynı anda ortaya çıkması, en azından bunların "sıradan çapulcu" olmadıklarının bir göstergesidir."

Anver Levi ise Trakya Yahudileri Olayları'nın 1930'daki Menemen-Kubilay Olayını hatırlattığını, rejime ve Atatürkçülüğe karşı bir girişim olduğunu vurgular. Levi'ye göre olaylar Yahudilere Almanya dışındaki ilk darbedir. Olaylardan asıl ders alması gerekip de almayanlar o sıralarda Filistin'de Yahudi milletinin önderliğini üstlenen ve Türkiye olaylarıyla ilgilenmeyen, bu olaylardan hiçbir şey öğrenmeyen, Türkiye'yi görüp çare ve önlem aramayan kişilerdir. Nazizmin Yahudiler için Almanya dışında da tehlike oluşturmaktadır ve Naziler her yerde işbirliği yapacak kişiler bulabilmektedir.

Trakya Olayları konusunda tartışmalara yeni bir boyut katacağı umuduyla biz bu yazımızda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "mahrem" ve "hizmete mahsustur" kaydıyla vilayetlerde idare heyeti reisliklerine gönderdiği iki yazışmaya yer vereceğiz. ([69]) Trakya Olayları ne oranda hükümet düzeyinde bir antisemit tertiptir? Olayların gerisinde Ankara var mıdır? CHF'nin yerel birimleri ne oranda sorumludur? Toplumda antisemit tarihsel bir birikim var mıdır? Bunu tartışacağız.

"Mahrem" yazışmalar bizce sorumluluk konusuna bir nebze ışık tutuyor. Kuşkusuz Trakya Olayları'nın siyasî sorumluluğu devletin ve hükümetin sırtındadır. Bu konu şüphe götürmez. Ancak, bu olayların müsebbibi, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde hükümet midir ? Ankara ulusal kimlik arayışı doğrultusunda savaş öncesi sınır bölgelerinde bazı düzenlemelere gitmektedir. İskân Kanunu bu yolu açan bir mevzuattır. Ancak hükümetin bu alandaki düzenlemeleri Trakya Olayları'nın nedeni olarak görülebilir mi ?

Recep Peker'in yerel örgütlere gönderdiği yazıda Trakya Olayları ile ilgili üslubu bizce ilginçtir. Hükümetin bildirisiyle karşılaştırıldığında Recep Peker'in konuya duyarlılığının epey düşük olduğu gözlenir. Olaylar iç ve dış etmenlerin sonucu birikimin beklenmedik bir tezahürü müdür ? Yoksa tıpkı İttihatçı fedailer gibi fırkanın yerel "tosuncuk"ları görev duygusuyla mı hareket etmişlerdir. CHF tebliğlerinden bizim çıkarsayabildiğimiz CHF yerel örgütleri bilfiil sorumlu gözüküyor. Merkez bu konuda Trakya'da olaylar gelişirken vilayet fırka reisliklerinin "yukarıya doğru bağlı oldukları makamlara vaktinde haber vermeleri" gerekirken bunu yapmamış olmalarından yakınıyor. Olaylar başlayıp gelişinceye kadar, partinin yerel teşkilâtı ve özellikle doğrudan doğruya merkeze bağlı olan vilayet idare heyetleri Genel Sekreterli'ğe, o günkü deyişle Katibi Umumîliğe hiçbir bilgi vermemişlerdir. Oysa daha olayların ilk tohumlarının ekildiği sırada gelişmelerin mahiyeti ve olası yönelimi hakkında merkeze ivedi bilgi vermeleri gereklidir. Bu konuda parti, hükümetin yanı sıra, kusurluları meydana çıkarmaya karar vermiştir. Ve açtığı soruşturmada şu soruları sormuştur:

---

69 Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumi Tebligatı - Temmuz 1934 den Birincikânun 1934 sonuna kadar.* cilt 5, Ulus Matbaası, 1935.

a) Yerel parti yöneticilerinin Trakya Olayları'nın gelişiminden ne zaman ve nasıl haberdar oldukları?

b) Parti'ye herhangi bir şikâyet olup olmadığı ya da haber veren olup olmadığı? Bunlara ne cevap verildiği?

c) Parti merkeziyle yakın ilişkisi olan Vilayet İdare Heyeti'nin herhangi bir toplantısında soruna değinen bir konuşma yapılıp yapılmadığı? Ne tür karar alındığı; deftere geçip geçmediği; kararın ne olduğu?

d) Mesele hakkında kaza fırka reisleriyle sözlü ya da yazılı görüşülüp görüşülmediği. Onlara bir tebliğ yapılıp yapılmadığı? Yapıldıysa sureti?

e) Kırklareli'ndeki olaylarda fırka reisleri ve üyelerinin rolü?

f) Nihayet meselenin telkin, hazırlık ve tatbik aşamalarında genel sekreterliğe neden haber verilmediği?

Bu son fıkra bizce anlamlıdır. Belgede yer alan "Meselenin telkin, hazırlık ve tatbik devirlerinde Fırka Katibi Umumîliği'ne haber vermek vazifesi ne için yapılmadı ?" satırı, eğer "mesele" Yahudi mahallelerinin yağmalanması ise fırkayı zan altında bırakmaktadır. Bir diğer deyişle, Recep Peker, merkezin bilgilendirilmeyişinden yakınmaktadır; Olayların vahametini göz önünde bulundurarak ve (1)'de yer alan "yeni devletin gidişine esas teşkil eden prensiplere sadık ve nizamnamedeki usullerle birbirine bağlı ağır mesuliyet taşır siyasî bir Teşkilât"ın Genel Sekreteri olarak "Neden engel olmadınızı" yerine "Telkin, hazırlık ve tatbik aşamalarında Genel Sekreterliği neden bilgilendirilmediniz?" tarzındaki serzenişi fırkayı doğrudan sorumlu kılmaktadır.

Ancak, Tek Parti ile hükümeti ve de devleti bütünlemek ve "fatura"yı hükümete çıkarmak ne oranda doğru olur ? Devlet-hükümet-parti bütünlüğü o dönemin yönetim anlayışında giderek hakim olan bir görüştür. Ancak, gerçekten bu böyle midir ? Her üç yapılanma da örtüşür mü ? Bizce bu soruya olumlu cevap vermek, bırakalım Türkiye'yi, çok daha otoriter ve hatta totaliter rejimlerde bile güçtür. Nitekim ikinci yazışmada yer alan yaklaşımda (Haluk Karabatak bu hükümet bildirisini belge düzeyinde yayımlamış ancak yazında kapsamamıştır) bu bariz bir biçimde görülmektedir. Hükümet bu tebliğinde antisemitizme karşı tavır koymaktadır: "Anlaşıldığına göre Trakya'da Yahudi aleyhtarlığı büyük harpta başlayarak mütareke ve istiklâl mücadelesi zamanlarında devam etmiş ve Cumhuriyet zamanında bir müddet yatıştıktan sonra son seneler zarfında dünyanın muhtelif yerlerinden antisemitizm yeni formüllerde ve daha şiddetli olarak memlekete girmiştir."

Tebliği özetlersek şu hususlar vurgulanmaktadır: Son zamanlarda bazı yayın organları "Yahudi düşmanlığı" yapmaktadır; Türkleri ve Yahudileri birbirine karşı kışkırtmaktadır. Her iki tarafın önyargıları gidermek hükümetin görevidir ve bunda kararlıdır. Karşılıklı şikayetlerde uluslararası semitizm ve antisemitizm edebiyatının bütün siyasal, ekonomik ve ulusal unsurları görülmektedir. Ayrıca bazı kesimlerde Türkiye'ye özgü olarak Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde askerî bölgelerde ülkenin güvenliği için zararlı ve "casus adamlar" bulunduğu zannedilmektedir. Bu konuda Yahudi aydınlar ayrı ulusal kültür sorununun imparatorluk dönemine ait bir "hata" olduğu vurgulayarak Türk kültürü ile kaynaşmak için gösterdikleri arzunun gerçek ve ciddî olduğunu ve ülke güvenliği için sadakat ve vatandaşlık görevine riayet duyguları aleyhine söylentilerin haksız ve isabetsiz olduğunu içtenlikle bildirmektedirler. Nihayet Haziran ortalarından itibaren halk arasında hükümetin Yahudileri Trakya'dan göçürmek istediği, ancak bunun açıktan açığa değil, özel tertipler ve baskılarla yapılmasını tercih ettiği söylentileri dolaşmaktadır.

Tebliğ olayların patlak vermesi ertesi gelişmeleri şöyle özetler:

a) Trakya'da ve Çanakkale'de yaşayan, yerli ve yabancı 13.000 Yahudi'den toplam 3000'i İstanbul'a göçmüştür.

b) Kazalarda ve Edirne'de boykot girişimleri olmuş ve bunlara mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.

c) Kırklareli'nde 3 ve 4 Temmuz gecesi "çapulcu anasır" ya da çapulcu güruh Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır. Soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu sırada 65 ev soyulmuştur.

d) Olaylar sırasında bir jandarma şehit olmuş ve bir Yahudi yaralanmıştır.

Tebliğde yer alan hükümetin aldığı önlemler ise şunlardır:

a) Devlet görevlileri her türlü propagandanın etkisinden kurtularak sorumluluklarını yerine getirmişler ve olaylar sırasında yetersiz kalan ve müsamahakâr görülenler hakkında idarî ve adli soruşturma açılmıştır.

b) Kırklareli olayının üzerine gidilmiştir. 3-4 Temmuz günleri Yahudi evlerinden çalınan eşyanın %75'ten fazlası izleyen günlerde sahiplerine iade edilmiştir. Teşvik edenler ve saldırganlar tutuklanarak haklarında soruşturma açılmıştır. Olaylar ertesi yöreyi terk eden Yahudi vatandaşlar geri dönmektedirler.

Bundan böyle; 1- Hükümet baskı kurarak Yahudileri göçürme girişimlerine ve boykot hareketlerine mâni olacaktır; 2- Yargı suçluları süratle cezalandıracaktır; 3- Geri dönen Yahudilere engel olma girişimlerine mahal verilmeyecektir; 4- Hükümet için en önemli sorun vatandaşların iyi geçinmeleri ve güvenlik içinde yaşamlarını sürdürmeleridir. İç ve dış nedenler ve propagandalar sonucu gündeme gelen bu tür olaylara karşı hükümet başarı gösterecektir. Hükümet, Türklerin çoğunlukla Yahudi vatandaşlar gizli ya da açık yardım etmek ve aşırı zehirli propoganlara karşı Yahudileri korumak için sarf ettikleri gayreti, ve tecavüz girişimlerine karşı hissettikleri nefret ve tiksinti duygusunu sorunların çözümü için önemli görmektedir; 5- Türkiye'de Yahudi vatandaşlar aleyhinde tahriklere ve düşmanlık telkinlerine hükümet izin vermeyecektir. Hükümet basından vatandaşlar arasına nifak sokacak gelişmelere karşı duyarlı, ölçülü ve sağduyulu davranmalarını bekler; 6- Memurlar hükümetin politikasını uygulamak için bütün güçleriyle çalışacaklardır. Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği görevini iyi yapmamış olan yerel örgütleri tahkik etmektedir. Fırka açısından görevlerini kötüye kullanmış olan birimler hakkında fırka gerekli işlemleri yapacaktır. Fırka örgütü, hükümetle tam bir görüş birliğinde, memurlara kendi alanlarında her türlü yardımı yapacaktır.

* * *

Hükümet bildirisi kuşkusuz tarihçi için önemli bir kaynaktır. Ancak tek kaynak olamaz. Trakya Olayları'nı güncel gelişmeler ışından değerlendirmek bizi spekülatif bir ortaya sürükleyebilir. Toplum katmanlarının başıboş savruluşunu anlamak için daha geniş kültürel ortamı değerlendirmek gerekir. Toplumda önyargılar günübirlik bir olgu olamaz. Tarihsel bir tortunun ürünüdür. Bu tortuları irdelemek kültür tarihçiliğimizin görevi olsa gerek...

"Annelerimden, dadılarımdan dinlediğim, çocukluğuma ait en heyecanlı hikâyelere göre, o zamanlar bizi iki şeyle korkuturlardı. Biri, sokaklarda eskiler alayım diye bağıra bağıra gezinen, çoğu sakallı Yahudilerdi. Güya bunlar, çocukları yakalayıp, ağızlarına eski bezler tıkadıktan sonra, gizi duraklarına götürür, orada iğneli fıçıya atarlarmış. Onların, her vesileden istidafe ile Müslümanlara kötülük ettikleri sanılırdı." Bu satırlar 50'li yılların başında eski millî eğitim bakanlarından Hasan Âli Yücel'in anılarından. ([70]) İğneli fıçı Türkiye'de antisemit birikimin kültürel boyutu. Bugün artık tarihe karışmış bu önyargı, ünlü antisemit Cevat Rıfat Atilhan'ın en az beş baskı yapan (1937, 1958, 1966, 1969, 1975) eserinin adı "Tarih Boyunca Yahudi Mezalimi: İğneli Fıçı."

Osmanlı'nın ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin hoşgörüsüne karşın, özellikle toplumun darboğaza girdiği dönemlerde toplum katmanlarında bir günah keçisi aranmış. Bu çoğu ülkelerde olduğu gibi bizde de azınlıklar olmuş. Yahudiler bundan paylarına düşeni almışlar. Nedeni Yahudilerin fitri "ticari" yeteneği olduğu varsayımı. Savaş yıllarında ya da savaş bulutlarının gözüktüğü bir dönemde "ihtikâr" sorunu ticaret erbabını ön plana çıkarmış. İlişikteki karikatürler bunun somut örneği... Nitekim hükümet bildirisi de bu noktaya ima ediyor. II. Dünya Savaşı yıllarında birçok ülkede "harp kazançları" vergileri gündeme gelmiş; bu tür uygulamalar çoğu

70 Hasan Ali Yücel - 21 Şubat 1953 "Yirminci Asır" "Az Kalsın Satılıyormuşum...", *Yakın Tarihimiz*, cilt 3, sayfa 229.

kez kayırmaları da beraberinde getirmiş. Türkiye'de 1940'ların başında görüldüğü gibi bu olağandışı vergi etnik sorunu bir kez daha gündeme getirmiş. Bu, Orhan Seyfi Orhon'u "Aman Yarabbi... Vatanımın nimetlerini bir nebzecik tatmak için bana Yahudi vatandaşsız bir bucak ihsan et!" demeye kadar götürmüş. Ekte yer alan "Yahudi Vatandaşlar !" başlıklı yazısı ibretle okunacak bir belge.

Ancak, bu tür kökten önlemler arifesi genellikle toplumda uygun bir ortam oluşmuş. Bunda o günün "media"sının önemli rolü olmuş. Çoğu kez yayın organlarında işlenmiş. Hırslı, paragöz, varsa yoksa malını gözeten, fırsat kollayan, kazanç peşinde koşan bir Yahudi imajı iki dünya savaşı arası çekilen sıkıntılara panzehir olarak görülmüş.

* * *

Türkiye'de iki savaş arası liberal demokrasi olmadığı bir gerçek. 1918-1946 arası tüm dünyada bir demokrasi krizi yaşanıyor. 1918-20 arası iki 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz ve Alman işgali altında diğer beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvediliyor. Tüm iki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre. Daha geniş bir dünya kapsamında, otoriter olmayan anayasal düzen Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve "Güney Amerika'nın İsviçresi" diye bilinen Uruguay. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonları arasında dünyada siyasal hareketler liberal yörüngeden koparak sola ya da sağa kaykılmış. Büyük kısmı kolonilerden oluşan ve tanım gereği liberal olmayan dünyanın geri kalan kısmında ise eğilim, olduğu kadarıyla, liberal anayasalardan uzaklaşma doğrultusunda. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini nasyonalist-militer rejime bırakmış. Tayland anayasal hükümetler doğrultusunda birkaç girişimde bulunmuş. Amerika ve Avrupa dışında kıtalarda Avustralya ve Yeni Zelanda dışında demokratik rejim yok. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halinde. Bu ricat Hitler'in iktidara gelişiyle daha da hızlanmış. Tüm dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düşmüş. 1944'te ise tüm dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahip.

Bu tür bir karanlık dönemde Türkiye'nin konumu nedir ? Türkiye'nin bu dönemde dünyadaki gelişmelerden ve yakın çevresinden etkilenmemesi düşünülemez. II. Dünya Savaşı ertesi nasıl demokrasinin zaferi Türkiye'yi de biçimlemişse, I. Dünya Savaşı ertesi Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon gibi cezalandırıcı barış antlaşmasının peşi sıra gündeme gelen rejim bunalımlarına da duyarsız kalması beklenemez. İki dünya savaşı arası Balkanlar diktatörlüklerin yaygın olduğu bir bölgedir. Cihan Harbi sonrası Balkan demokrasileri birbiri peşi sıra çöker; yerlerini otoriter rejimlere bırakır. Bu ülkelerde İtalyan Faşizmi birçok kez örnek alınır. İlk çöküntü Arnavutluk'tan gelir. Ahmed Zagu kendini 1924'te cumhurbaşkanı, 1928'de kral ilan eder. Yugoslavya 1929'dan itibaren I. Aleksandr'ın krallığında diktatörlük olur. Romanya'da Kral Karol benzer bir diktatördür. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in demir yumruğu ile yönetilir. Yunanistan General Metaxas'ın diktatörlüğünde inler.

İki dünya savaşı arası liberal yapıların çözülmesinde etken olan bir diğer gelişme 29 Buhranı'dır. Türkiye bu buhranı siyasal bir çıkmaza neden olmaksızın devletçilikle yumuşatır. Oysa 1928'de Venizelos'la demokrasi şansını yakalayan komşumuz Yunanistan'da 29 Buhranı ekonomik olduğu kadar siyasal bir çöküntüye de yol açar. Sonunda General Kondiles Yunan Parlamentosu'nu kapatır. Cumhuriyet lağvedilerek monarşiye geri dönülür. Kralın Metaxas'ı iktidara getirmesiyle Yunanistan tam anlamıyla bir diktatörlük dönemine girer.

Demokratikleşmenin yapısal yönüyle siyasal demokrasi ayrımını yapmaksızın soruna çözüm getirmek bizce olanaksızdır. Özellikle Atatürk'ün ölümü ertesi toplanan Olağanüstü Kurultay'da parti tüzüğünde yer alan değişiklikler siyasal bağlamda demokratik kuramla bağdaşmaz. Bilindiği gibi bu değişikliklerle partiye değişmez

başkan niteliğinde "şeflik" getirilmiştir. "Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınık"tır. Bunları ancak bir "şef" birleştirebilir ve hepsini bir Teşkilât altında toplar. "Şef"in rolü özellikle parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok önemlidir: "Çünkü politik kanaatları ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şef'tir" Toplumda ve partide yüksek vasıflarda şahsiyetler her zaman bulunamaz. Siyasal partinin yönetimi emanet edilen makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılması "otoriteyi zayıflatmak" açısından sakıncalıdır. "...hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin Millî Şef vasfını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre Parti Umumî Reisi'nin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplantısında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip Parti Umumî Reisliği'nde "değişmez" vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından millî menfaate daha uygun görülmüştür."

(Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayı'nın Fevkalâde Toplantısı 26. XII. 1938 Tüzük Tadil Teklifi.)

Tek Parti döneminin doğası gereği, siyasî bağlamda demokratik olması beklenemez. Çoğulcu, katılımcı, parlamenter bir düzen olmaksızın demokrasi yeşeremez. Ancak, demokrasi bir ortak payda rejimidir. Diğer bir deyişle bir uzlaşma düzenidir; ortak "asgari müşterek"leri vardır. Farklı görüşlerin hoşgörüyle karşılandığı ve kişinin konumunun diğer bireylere görece belirlendiği oranda başarılıdır. Demokrasinin nesnel koşulları Tek Parti ortamında bir ölçüde oluşur. Özel alanı düzenleyen Medenî Kanun'dan kadına seçme-seçilme hakkına kadar geniş bir demokrasinin yapısal sorunlarına çözüm getirmeye yönelik bazı önlemler alınmıştır. Tek Parti dönemindeki eğitim seferberliği bireyi kulluktan yurttaşlığa yükseltmeye yönelik bir girişimdir. Sanayi toplumu olma özlemi demokratik toplumun uzun dönemde çimentosunu oluşturacaktır. İşte Tek Parti dönemi siyasal demokrasiden yoksun olsa da çağdaşlaştırıcı işleviyle demokrasinin nesnel koşullarını oluşturmaktan geri kalmamıştır.

Tüm bu rejim sorunsalına dikkat çekişimizin nedeni Türkiye'de aydının dönemle ilgili her türlü "anlama" çabasının rejimle barışıklığına orantılı oluşu. Beğenmediğimiz bir rejim "her haltı yer" anlayışı benimsemesek de bilinçaltını yönlendirmiştir. Türkiye'de genel eğilim her türlü olumsuz gelişmenin ardında "devlet"i aramak doğrultusunda. Trakya Olaylarında da bu eğilim baskın.

"Toplum"la "devlet"in bir bütün olmasına karşın birçok kez toplum katmanlarında dinamikler siyasal yapılanmalardan bağımsız yörünge belirleyebiliyor. Almanya'da 1930'lardaki gelişmelerden salt Nazi Partisi'ni sorumlu tutmak ve toplumun kendi bağrında tarihsel-kültürel bağlamda oluşturduğu tortuları göz ardı etmek gerçekçi olmaz.

Trakya Olayları şüphesiz Tek Parti yönetiminin menfi hanesine yazılacak bir gelişme. Ancak, hükümetin doğrudan bir dahli olduğunu söylemek, elimizdeki veriler ışığında, bizce olanaksız. Fırka ile hükümeti aynı kaba koymak, her iki unsura ortak sorumluluk yüklemek, dönemin siyasal yapılanmaları açısından sakıncalı. Birçok kez fırka ile hükümet karşı karşıya gelmiş. Siyasal çekişmeler Tek Parti yönetimlerinde de kıyasıya sürmüş. Ama, son söz olarak şunu kaydetmeden geçemeyiz. Bu tür olaylarda siyasal sorumluluk her zaman yönetimindir; hükümetindir; son kertede devamlılığı olan devletindir. Bu sorumluluk Trakya Olayları'nda Yahudi vatandaşları savunurken şehit düşen "Trakya Kubilayı" jandarma eri için de geçerlidir.

1918-20 arası iki, 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz ve Alman işgali altında diğer beş Avrupa ülkesinde yasama meclisleri lağvedildi. Tüm iki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre'ydi. Avrupa dışında otoriter olmayan anayasal düzeni koruyan ülkeler Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve Uruguay'dı. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini milliyetçi-askeri otoriter rejime bırakıyor, Tayland anayasal hükümet doğrultusunda başarısız birkaç girişimde bulunuyordu. Tüm dünyada siyasal demokrasi ricat halindeydi. Hitler'in 1933 yılında iktidara gelişiyle süreç daha da hızlandı. Dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düştü. 1944'te ise 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahipti.

Cumhuriyet Halk Fırkası
Genel Kâtipliği 322

Ankara
15.7.1934

CHF İdare Heyeti Reisliği'ne,

Bazı Yahudilerin yaşadıkları yerleri terk etmeleri hadisesi hakkında alâkalı vilâyet fırka reisliklerine yaptığım tebliğ suretini bağlı olarak yolluyorum. Bundan maksadım devlet ve fırka hayatını uzaktan veya yakından alâkalandıran herhangi hadise hakkında meselenin mahiyetine göre alâkadar teşkilâtımızın yukarıya doğru bağlı oldukları makamlara vaktinde haber vermeleri lüzumunu tekrar etmektir, efendim.

CHF Kâtib-i Umumîsi
Kütahya Mebusu
Recep

Yahudilerin çıkarılmaları teşebbüsü üzerine fırka idare heyeti reislerine 5-7-934 tarihli telgraf ile kısaca yazmıştım. Tetkik seyahatinden dönen Dahiliye Vekilimizin mütalealarını dinledikten sonra bu mesele hakkında aşağıdaki noktaların bildirilmesini lüzumlu gördüm:

1 Yeni Türkiye millî hayat için lüzumlu gördüğü tedbirleri kanun yolu ile alan dürüst bir devlettir. Onunla bir bütünlük teşkil eden Cumhuriyet Halk Fırkası bu yeni devletin gidişine esas teşkil eden prensiplere sadık ve nizamnamedeki usullerle birbirine bağlı ağır mesuliyet taşır siyasî bir Teşkilâttır.

2 - Yahudilerin başka mıntıkalara çekilmeleri işinde hadiseler başlayıp ilerleyinceye kadar, hadise mıntıkalarındaki fırka teşkilâtı ve bilhassa doğruca merkeze bağlı olan vilâyet idare heyetleri Kâtib-i Umumîliğe hiçbir şey yazmadılar. İdare heyetleri için; yer yer ve çeşit çeşit teşviklerle daha hadisenin ilk tohumları ekildiği sırada bu cereyanın mahiyeti ile muhtemel inkişafı hakkında merkeze acele malumat vermek vazife idi.

3 - Vaziyeti tetkik eden Umumî İdare Heyeti mesele hakkında hükümetin yapmakta olduğu takibat ve almakta olduğu tedbirlerden başka olarak fırka bakımından ve fırka vazifesi yönünden görüşünü derinleştirmeğe ve kusurluları meydana çıkarmağa karar verdi.

4 - Bu maksadı temin için bu tezkeremin acele toplamağa davet olunacak Vilâyet İdare Heyeti'nde okunmasını ve cevabının acele yetiştirilmesini rica ederim.

a) Fırka reisi ve Vilâyet idare heyeti azaları ile tasdikleri merkezden yapılan kaza fırka reisleri bu cereyanı hangi tarihte ve ne suretle haber aldılar.

b) Fırkaya hiç şikâyet oldu mu veya haber veren oldu mu? Bunlara ne cevap verildi?

c) Vilâyet İdare Heyeti herhangi bir toplantısında bu meseleye uzaktan yakından temas eden bir konuşma yaptı mı? Müsbet veya menfi bir karar verdi mi ve bu karar deftere geçti mi? Bu karar nedir?

d) Mesele hakkında kazalar fırka reislerile ağızdan veya yazı ile bir şey görüşüldü mü veya

onlara bir tebliğ yapıldı mı (Yapıldı ise sureti)?

e) Bilhassa Kırklareli'ndeki uygunsuz vaziyet gibi fırka reisleri ve azalarının kararla veya kararsız hadiseye fiilen iştirakleri vaki oldu mu?

f) Nihayet meselenin telkin, hazırlık ve tatbik devirlerinde Fırka Kâtibi Umumîliği'ne haber vermek vazifesi ne için yapılmadı?

g) Fırkalılardan bu karışıktan şahsî menfaati için istifade eden ve fırka nisbetini şahsi menfaati için kullanan veya suiistimal yapan var mıdır ?

CHF Kâtib-i Umumîsi
Kütahya Mebusu
Recep

Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı - Temmuz 1934 den Birincikânun 1934 sonuna kadar.* cilt 5, Ulus Matbaası, 1935, s. 37-38.

Cumhuriyet Halk Fırkası
Genel Kâtipliği 324

Ankara
16.7.1934

CHF İare Heyeti Reisliği'ne,

Trakya'dan ve Çanakkale'den çıkan Yahudilerin vaziyeti hakkında Hükumetin neşrettiği tebliğ suretini bağlı olarak yolluyorum. Bu tebliğin Fırkaya ait kısmının altı çizilmiştir. Bu mesele hakkında Teşkilâtımızın takip edeceği hareket hattını gösterir.

İtinanızı dilerim, efendim.

CHF Kâtib-i Umumîsi
Kütahya Mebusu
Recep

Suret

Başvekâlet'ten tebliğ olunmuştur.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Trakya'da teftişten avdet ederek raporunu Heyeti Vekile'ye vermiştir. Anlaşıldığına göre Trakya'da Yahudi aleyhtarlığı büyük harpte başlayarak mütareke ve istiklâl mücadelesi zamanlarında davam etmiş ve Cumhuriyet zamanında bir müddet yatıştıktan sonra son seneler zarfında dünyanın muhtelif yerlerinden antisemitizm yeni formüllerde ve daha şiddetli olarak memlekete girmiştir.

Son zamanlarda bazı risalelerin Yahudi düşmanlığı üzerinde bilhassa durarak yaptıkları neşriyat Türk ve Yahudilerin birbirlerine karşı nazarlarını ve hislerini ehemmiyetli surette teşviş etmiştir. Türkler ve Yahudilerin birbirini nasıl gördüklerine dair Dahiliye Vekili Bey'e her iki tarafın söylediklerini hikâye etmeği, vatandaşlar arasındaki geçimsizliği behemehal tedavi etmek vazifesinde ve kararında olan hükümet muvafık bulmamaktadır.

Bu karşılıklı şikâyetlerde beynelmilel semitizm ve antisemitizm edebiyatının bütün siyasi, iktisadî ve millî anasırı görülmekte olduktan başka Türkiye'ye ait bir hususîyet olarak Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde de militarize mıntıkalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur.

Diğer taraftan Yahudi münevverleri millî hars meselesinin imparatorluğa ait hatalar olduğunu haklı olarak söyledikten sonra Türk kültürü ile kaynaşmak için gösterdikleri arzunun hakiki ve ciddî olduğunu ve memleketin emniyeti için sadakat ve vatandaşlık vazifesine riayet hisleri aleyhindeki şayiaların haksız ve isabetsiz olduğunu samimiyetle bildirmektedirler. Haziran ortasından itibaren halk arasında bir de hükümetin Yahudileri Trakya'dan kaldırmak istediği ve fakat bu hareketin açıktan açığa değil, hususî tertipler ve tazyiklerle yapılmasını terviç eylediği ifade edilmiştir. Bu şerait altında Haziran 24'ten itibaren Çanakkale'de ve 30 Haziran'dan itibaren Trakya'nın diğer muhtelif yerlerinde hesaplarını ve muamelelerini keserek İstanbul'a nakletmek hareketi başlamış olduğu anlaşılıyor. Hükümet merkezi, 3-4 Temmuz'da vatandaşlar arasında dedikodu mevzuunu aşan fiiliyat ve teşebbüsleri fark ederek kati emirler ile müdahale ve vaziyeti durdurmağa teşebbüs etmiştir. İlk gelen haberler ve şikâyetlerden, 100 kadar Yahudi'nin mahalli tazyikler yüzünden İstanbul'a hareket ettikleri öğrenilmiştir.

Gerek bu ilk haberler ve gerekse Temmuz'un 3 ve 4'üncü günleri birdenbire genişleyen cereyanlar üzerine 4 Temmuz'da Hükümetin aldığı müessir tedbirlerle hadiseler kat'i olarak durdurulmuştur.

Şimdiye kadar olan vukuat şu suretle hulâsa edilebilir:

A) Trakya'da ve Çanakkale'de mevcut olan yerli ve yabancı 13.000 kadar Yahudi'den ceman 3.000 kadar nüfusun İstanbul'a hareket ettiği tahmin olunuyor.

B) Kazalarda ve Edirne'de boykot teşebbüsleri olmuş ve bu teşebbüslere mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.

C) Kırklareli'nde 3 ve 4 Temmuz gecesi çapulcu anasır harekete gelerek Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır; soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu esnada 65 ev soygunculuğa uğramıştır.

D) Bütün hadisat esnasında bir jandarma şehit olmuş ve bir Yahudi'nin yaralanmasından başka nüfusça zayiat veya yaralanma vukuatı olmamıştır.

Yukarıdaki vukuat üzerine hükümetçe alınan tedbirlerin bugünkü vaziyeti de şudur:

A) Her yerde memurlar her türlü propagandalar tesirinden zihinlerini kurtararak vaziyete ciddiyetle hakim kılınmışlar ve hadisat esnasında faaliyetleri kifayetsiz ve hali tavırları müsamahakâr görülenler idarî ve adli muamelelere maruz tutulmuşlardır.

B) Kırklareli hadisesi şiddetle takip olunmuş ve devam edilmekte bulunmuştur. 3-4 Temmuz ve 4 Temmuzda Yahudi evlerinden alınan ve çalınan eşyanın şimdiye kadar % 75'inden fazlası idarî ve adli tedbirlerle çıkarılmış ve sahiplerine iade ettirilmiştir. Müdde-i Umumî müşevvikleri ve mütecavizleri cürümlerine göre tevkif ederek adli takibata başlamıştır. Hadiseden heyecana düşüp korkularından çekilen Yahudi vatandaşlar avdet etmekte bulunmuştur.

C) Diğer taraflarda hesabını keserek veya korku ile çekilmiş olanların avdetleri için hiçbir mani olmadığı herkese anlatılmış ve anlatılmakta bulunmuştur. Kırklareli soygunculuğu haricinde her türlü alım satım ve alacak verecek muamelelerini hükümet münhasıran adliyeye taalluk eden sahada görmektedir. Hadisatın bugünkü vaziyeti yukarıda söylendikten sonra hükümet atide takip edeceği hattı hareketi hiçbir tereddüde mahal vermeyecek surette tekrar ve tasrih etmek vazifesindedir.

1 - Hükümet her ne sebep ve şekil altında olursa olsun hicret tazyiklerine ve boykot hareketlerine mani olacaktır.

2 - Adliyenin el koyduğu bütün suçlar süratle intaç edilecektir.

3 - Yerlerinden çekilmiş olan Yahudilerden isteyenleri avdetlerine mani olunmasına mahal verilmeyecektir.

4 - Hükümet için en mühim mesele vatandaşlar arasında iyi geçinme ve emniyet içinde yaşama havasının iadesidir. Dahilî, harici sebeplere ve propagandalara maruz olan bu keyfiyette hükümet muvaffak olacağına ve müşkilâtı iktiham edeceğine kanidir. Türklerin ekseriyetle Yahudi vatandaşlara gizli ve aşikâr yardım etmek ve müfrit zehirli propagandalara karşı Yahudileri korumak için sarf ettikleri gayreti ve tecavüz teşebbüslerine karşı hissettikleri nefret ve istikrahı vaziyetin süratle salâhı için esaslı addetmektedir.

5 - Türkiye'de Yahudi vatandaşlar aleyhinde tahriklere ve düşmanlık telkinlerine hükümet müsaade etmeyecektir. Hükümet matbuattan vatandaşlar arasına nifak koyacak salgınlara karşı müteyakkız ve basiretkâr olmalarına intizar eder.

6 - Memurlar hükümetin hatt-ı hareketini tahakkuk ettirmek için bütün kuvvetlerini sarf edeceklerdir. Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtib-i Umumîliği vazifesini iyi yapmamış olan idare heyetlerini tahkik etmektedir. Fırka bakımından vazifelerini suiistimal etmiş olanlar hakkında fırkaca icab eden muamele yapılacaktır. Fırka teşkilâtı, hükümetin nokta-i nazarile tam bir mutabakat halinde memurlara kendi sahâlârında her suretle yardım edeceklerdir.

Hükümet hadiseleri ve tedbirleri olduğu gibi naklederken, vatandaşlar için endişeyi mucib bir vaziyet ve mes'ele kalmamış olduğunu beyan eder.

14 Temmuz 1934

Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatı - Temmuz 1934 den Birincikânun 1934 sonuna kadar.* cilt 5, Ulus Matbaası, 1935, s. 39-42.

"Edirne ve Kırklareli Olayları Hakkında Yayımlanan Resmi Bildiri," *Ayın Tarihi*, sayı 8, 1-31 Temmuz 1934, s. 52-54. (14 Temmuz 1934," ayrıca

İlhan Turan (hazırlayan), İsmet Önünü – Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1933-1938, Ankara; TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, 2003, s. 84-86.

Yahudi Vatandaşlar!

Hayır hayır ! Yüz defa hayır ! Ben Yahudi aleyhtarı değilim. Kendilerinden iyilik görmedimse de fenalık da görmedim. Bilâkis ben Yahudi vatandaşlarımızı severim. Çalışkandırlar, zekidirler, cana yakındırlar. Eğer aranızda hiçbir menfaat ihtilâfı yoksa, istediğiniz kadar samimi olabilirsiniz. Bakarsınız, bir milyoner. Gelir yanınıza oturur. Para vermese de nasihatler verir. Zararları ancak menfaatleri miktarıncadır. Fenalığı asla fenalık için yapmazlar.

Fakat, şu son yıllarda ahlâkları değişti. Eskiden gösterişi, israfı sevmezlerdi: Siz, taksitle yeni elbise yaptırırdınız; o paltosunu çevrip giyerdi. Siz, bütün paranızla otomobile binerdiniz; o, pabuçlarını yamatırdı. Siz, yazın borç harç sayfiyeye giderdiniz; o, mağazasında paracıklarını sayardı. Siz, yerdiniz; o, bakardı.

Şimdi tersine oldu: Siz yutkunuyorsunuz: o, yiyor. Siz, yazın şehirde pinekliyorsunuz; o, sayfiyede yan geliyor. Siz, delik pabuçlarla yaya gidiyorsunuz; o, otomobile kuruluyor. Siz, eski elbisenizi tornistan ettiriyorsunuz; o, son moda giyiniyor.

İnanmazsınız şöyle bir çarşıya pazara uğrayın. Yün gelmiş. Kızınıza bir kazak ördüreceksiniz, dükkan sahibi: "Bitti !" diyor. Yahudi vatandaşlarımız almış. Emprime keten gelmiş. Gelininize bir rob yaptıracaksınız. Dükkân sahibi: "Bitti !" diyor. Yahudi vatandaşlarımız almış. Ruj gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış. Pudra gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış. Çorap gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış.

Büyükada'da ev kalmamış. Yahudi vatandaşlarımız tutmuş. Suadiye'de oda kalmamış. Yahudi vatandaşlarımız tutmuş. Kömür ticareti yapacaksınız. Yahudi vatandaşlarımızın elinde. Demir ticareti yapacaksınız. Yahudi vatandaşlarımızın elinde. Gazeteci iseniz, ilân, matbaacıysanız mürekkep, tüccarsanız para onların.

Sinirleri bozuluyor. Boğulacak gibi oluyorsunuz. Boğaziçi'nde biraz hava alayım, diyorsunuz. Yahudi vatandaşlarımız daha evvel gelip yerleşmiş. Gece Park Oteli'nde bir çay içeyim, diyorsunuz. Bakıyorsunuz, bütün masaları onlar tutmuş. Humma nöbetleri geliyor. Kendinizi Uludağ'ın tepesine atıp kurtulayım, diyorsunuz. Bir de bakıyorsunuz, Yahudi vatandaşlarımız kayaklarla orada. Dağdan inip Çekirge Oteli'ne koşuyorsunuz. Bakıyorsunuz. Yahudi vatandaşlarımız şezlonglara kurulmuş yatıyor. Artık ellerinizi göklere açıp yalvarmadan başka çare kalmıyor:

- Aman Yarabbi, diyorsunuz, vatanımın nimetlerini bir nebzecik tatmak için bana Yahudi vatandaşsız bir bucak ihsat et !

Orhon Seyfi Orhon, "Yahudi vatandaşlar!," *Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul; Çınar Yayını; Cumhuriyet Matbaası, 1943, s. 47-48.

Cumhuriyet ve Kürt Sorunu[71]

1908 Jön Türk Devrimi'nde "hürriyet" ana ekseni oluşturmuş, "hürriyet-müsavat-uhuvvet" ilke edinilmişti. Bu Fransız Devrimi'nin şiarıydı ve Janus'un bir yüzünü ifade ediyordu. Millî Mücadele ertesi ise Fransız Devrimi'nin diğer yüzünü ortaya koydu. Rousseau'dan ve Jakobenlerden esinlenen "ulusal egemenlik", "halkın egemenliği" ve "güçler birliği" Cumhuriyet'in hakim söylemi oldu. Bu bir anlamda hak ve özgürlüklerden, somut bireyden millî iradeye ve soyut bireyler topluluğu olan devlete, "üniter" yapıya geçişi simgeliyordu. 1908'de şiar edinilen somut bireyi, temel hak ve özgürlükleri ve demokrasiyi gündeme getiren "hürriyet" sözcüğüne ise ancak çok partili döneme geçişle dönülebildi.

Westphalia Barışı diye bilinen Münster ve Osnabrück gibi 17. yüzyılın önemli antlaşmalarını içeren düzenlemeler ulus-devletlerin doğuşunu simgeliyordu. Otuz Yıl ve Seksen Yıl Savaşları sonucu 1648 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu, diğer Alman prenslikleri, İspanya, Fransa, İsveç ve Hollanda Cumhuriyeti temsilcileri arasındaki antlaşmalarla Fransa ile İspanya arasında imzalanan 1696 *Pyrénées* Antlaşması uluslararası bağlamda yeni bir dünyanın kuruluşuna yol açtı. Bir anlamda çağdaş siyasal düzenin başlangıcı bu döneme tarihleniyordu.

71 Bu yazı daha önce yayımladığımız şu makalelerden derlenmiştir: Zafer Toprak, "Doğu Sorunu ve Necmeddin Sahir Sılan'ın Raporları," *Toplumsal Tarih*, sayı 195, Mart 2010, s. 48-56; Zafer Toprak, "Toplumsal Mühendislik ve Necmeddin Sahir Sılan," *"Doğu Sorunu" – Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953)*, der. Tuba Akekmekçi & Muazzez Pervan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayımları, 2010, s. ix-xxiii; Zafer Toprak, "Westphalia'dan Dersim'e Kürt Sorunu," *Kürt Sorunu ve Devlet – Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, der. Tuğba Yıldırım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayımları, 2011, s. vii-ix. Zafer Toprak, "Doğu Anadolu'da 'Uygarlaştırıcı Misyon," *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik – Dersim-Sason (1934-1946)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayımları, 2010, s. vii-xx. Zafer Toprak, "Antropolojik Irk Sorunu ve Dersim'de 'Uygarlaştırıcı Misyon'," *Toplumsal Tarih*, sayı 202, Ekim 2010, s. 60-67.

Westphalia Sistemi diye tarihe geçen düzenlemelerle egemen ulus-devletler ortaya çıkıyordu. Tarihte ilk kez egemenlik anlayışı üzerine kurulu çağdaş diplomatik ilişkiler bu antlaşmalarla gündeme gelmişti. Antlaşma metinleri bundan böyle Kutsal Roma İmparatorluğu'nun anayasal düzenlemelerinin ayrılmaz parçasına dönüşmüştü. Modern devlet egemenlik ve toprak bütünlüğü anlayışı üzerine kurulmuş, bağımsız bir siyasal kimlik kazanmıştı.

Westphalia ertesi ortaya çıkan yapı, Ortaçağ'ın ya da feodal dönemin küçük siyasal güç odaklarının mozaik yapısından köklü bir biçimde farklıydı. Bundan böyle vasal devlet diye bilinen ve yerel iktidarı olan, ancak emperyal bir iktidara bağımlı siyasal güç birimleri sona ermişti. Bu aynı zamanda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun da çöküşünün ilk göstergelerinden biriydi. Uluslararası hukukun en önemli öğelerinden biri olan "kendi kaderini belirleme hakkı" bu evrede anlam kazanmıştı. Üniter toprak bütünlükleri siyasette "modernite"nin de başlangıcıydı. Bundan böyle dindışı, "seküler" ve ulusal siyasal güç odakları yerkürenin kaderini çizecekti. Fransa'da ve Prusya'da mutlak monarşiler, İngiltere ve Hollanda'da anayasal monarşi ve cumhuriyetçi yönetimler çağdaş Avrupa'yı şekillendirecekti.

Yeni düzenlemeler Protestan Reform hareketi sonucu Ortaçağ'a özgü devlet yapılarına ve din savaşlarına son vermiş, iktidarın ulus-devlet merkezlerinde toplanmasını sağlamıştı. Devlet yönetimi sağlam temeller üzerine oturtulmuş oluyordu. Profesyonel anlamda diplomasi doğuyor, her türlü güç ve baskı aracı devletin elinde toplanıyordu. Devlet artık bir güç erkiydi ve bunu yurttaşları üzerinde kendi inşa ettiği hukuk normları dahilinde kullanıyordu. Devlet, aynı zamanda ticaretin gelişimine destek verecek askerî gücü de sağlayacaktı. Yedi düveli fetheden donanma ile ticaret filosu 18. yüzyıla kadar aynı bandıralar altında çalışacaktı. Sanayi Devrimi öncesi ticaret devrimi ve kapitalizm, işte bu tür bir ortamda yeşermiş, Avrupa tüm yedi düvele ulus-devletlerin yaptırım gücüyle hâkim olmuştu.

Woodrow Wilson ve On Dört Madde

Ulus-devlet doruk noktasına, Cihan Harbi ertesi ABD Başkanı Woodrow Wilson'un On Dört Maddesi ile varacaktı. Bu belge Avrupa'da imparatorlukların çöküşü ertesi ulusal self determinasyon ya da ulusun kendi kaderini belirleme anlayışı üzerine inşa edilmişti. Her türlü ulusal kimlik kendi geleceğine ve belirli bir toprak parçası üzerinde yaşama hakkına sahip olacaktı. Woodrow Wilson, bu anlayışı devletlerarası sistemin etik ve yasal normu olarak sunmuştu. Ancak, ABD başkanının tüm iyi niyetine karşın, Wilson Prensipleri uygulamada büyük güçlüklerle karşılaşmış, hatta ters sonuçlar vermişti. Farklı kimliklerin coğrafyaları Çin Seddi'yle ayrılmamıştı. Kimlikler sınır tanımıyordu. Belirli sınırlar içinde yaşayanların türdeş olmadıkları, bağırlarında azınlıkları barındıkları çok geç olmadan anlaşılacaktı. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Avrupa coğrafyasının sanıldığından çok daha karmaşık bir nitelik taşıdığı iki dünya savaşı arası "real politik" ile kanıtlanacaktı. Hatta bu tür mekânsal kimlik sorunları ilkinde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nın da fitilini ateşleyecekti. Etnik öğelerin meşruiyet kazanması ve etno-nasyonalist güçlerin ortaya çıkması ikinci bir küresel savaşa yol açacaktı.

Uluslaşmalarını erken gerçekleştiren "düvel-i muazzama", geçmişte uluslaşma sürecinde uyguladıkları baskıcı yöntemleri görmezlikten gelerek bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerde her türlü etnik öğeyi kendi dış politikalarına alet edecek, Wilson Prensipleri'ni kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak savaş sonrası barış antlaşmalarıyla sömürgeciliğin son evresini yeni bir paylaşım sofrasına dönüştüreceklerdi. Bunun en uç noktası Sevr idi. Böylece "azınlık" kavramı uluslararası hukuk diline girmiş oluyordu; bu kavramla birlikte Westphalia Sistemi'nde ilk gedikler açılmaya başladı.

Cihan Harbi ile birlikte imparatorluklar son bulurken Osmanlı Devleti de tarihe karışmış, dünün Os-

manlı toprakları üzerinde daha 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan ve Osmanlı'yı parçalayan ulus-devlet inşa süreçleri, Cihan Harbi ertesi imzalanan Sevr Antlaşması ile son kerteye varmıştı. Sevr, tarih kitaplarından anımsandığı gibi bir bağlamda "böl ve yönet" anlayışının bir sonucuydu. Osmanlı toprakları bir yandan Fransa ve İngiltere'ye peşkeş çekilirken, diğer yandan Anadolu topraklarında Ermenistan ve Kürdistan'ı öngörmüştü.

Ulus-devletlerin doğuşunda milliyetçilikler önemli bir rol oynamıştı. Ortaçağ'ın çöküşüyle birlikte milliyetçilik ortaya çıkmıştı. Temel gerekçesi dışarıdan gelen hegemon güçlere ya da tehditlere karşı direnişti. Fransa'da Jean d'Arc'ın İngilizlere başkaldırısı milliyetçiliği tetikledi. İngiltere'de İspanyol armadası tehdidi altında yeşerdi ve Shakespeare'de edebî ifadesini buldu. Almanya'da Napolyon'a karşı direnişin sonucuydu. İtalya'da ise Avusturya-Macaristan tehdidi karşısında milliyetçilik doğdu.

Millî Mücadele, tüm bu örneklerden bir adım ötede "mazlum milletler" diye bilinen bir cephede ilk kez bir bağımsızlık savaşının örneğiydi. Osmanlı Devleti'nin küllerinden bir ulus-devlet, Türkiye Cumhuriyeti doğacaktı. Bu süreçte Kürt bağımsızlık hareketi de gündeme gelmiş, bir yanda Mustafa Kemal, öte yanda Baytar Nuri, Anadolu toprakları üzerinde kendi ulusal devletleri için mücadeleye girişmişlerdi. Ancak Ankara'daki kadronun geçmiş siyasî tecrübesi ve Mustafa Kemal'in askerî ve siyasî dehası üstün gelmiş ve Lozan'ın çizdiği sınırlar dahilinde yeni bir devlet kurulmuştu. Bağımsızlık ulus-devlet inşa sürecinde ilk adımdı. Ulus-devletin içini doldurmak, "millet"i yaratmak ayrı bir uğraşı gerektiriyordu. İki dünya savaşı arası giderek güçlenen ulusal egemenlik ve soyut "halkın egemenliği" anlayışı üniter bir devleti kaçınılmaz kılmıştı. Özellikle uluslararası konjonktür bunu gerektiriyordu. Cihan Harbi travması tüm Tek Parti döneminde varlığını sürdürmüş, yeni bir ulus inşa sürecinin ilk evrelerinde yaşanan travmalar ve parçalanma kaygısı, her an Cumhuriyet yöneticilerini tetikte tutmuştu.

Millî Mücadele kadroları ayaklanmalarla ve on yıllık bir savaş sürecinde Anadolu'nun dört bir yanında Osmanlı kalıntısı eşkiyayla mücadele ederken ülkede farklı unsurların bulunduğu bilincindeydi. Bu unsurların birlikteliğiyle bir "millet" yaratılabileceği kanısı yaygındı. 1925 Şeyh Sait İsyanı'na kadar farklılıklar resmî kayıtlarda yer aldı. Ancak, Takrir-i Sükun Kanunu ertesi resmî söylem bu tür farklılıklardan söz etmez olmuş, "üniter" devletin kaçınılmazlığına kilitlenmişti. Farklılıklar ise devlet katında "mahrem" raporların sayfalarında yer bulmuştu. Bir diğer deyişle, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren art arda çıkan Kürt ayaklanmaları, Cumhuriyet yöneticilerini toprak bütünlüğü konusunda köklü önlemler almaya sevk etmiş ve bu önlemler, zaman zaman bireyi göz ardı eden gözü kara güç gösterilerine dönüşmüştü. Giderek devletin yüceltildiği bir evrede bireyden tek beklenen devlete itaatti. Bundan böyle devlet toplum mühendisliği anlayışıyla bireyi dilediği doğrultuda yönlendirerek "üniter" devleti inşaya koyulacaktı. Bu bir anlamda Rousseau'nun "halkın egemenliği" ve "halkın iradesi" anlayışını yansıtıyordu.

Mustafa Suphi ve "Vazife-i Temdin"

Türkiye Komünist Partisi'nin kurucusu Mustafa Suphi (1883-1920) II. Meşrutiyet ertesi sosyolojiye merak salmıştı. Biri çeviri, diğeri telif iki eseriyle dönemin literatürüne katkıda bulundu. Durkheim sosyolojisinin temsilcilerinden Célestin Bouglé'nin (1870-1940) *Qu'est-ce que la sociologie?* adlı kitabını İlm-i İctimaî Nedir? başlığıyla Türkçeye çevirecekti. Bu Türkiye'de ilk sosyoloji kitabıydı. [72]

O tarihlerde henüz sosyalist fikirlere sahip olmayan ya da sınıf çatışmasını ikinci planda tutan bir tür

72 Célestin Bouglé'nin (1870-1940) *Qu'est-ce que la sociologie?* adlı kitabının Türkçe çevirisi İlm-i İctimaî Nedir? 1911 (1327) tarihinde İbrahim Hilmi tarafından Millet Kütüphanesi'nin Kitabhane-i İslâm ve Askerî dizisinde yayımlanmıştı.

1914-1945 arası çözülmenin 19. yüzyıldan beri "enformel" bir bağımlılık içinde olan Osmanlı Devleti'nin yerine egemen bir ulusun oluşumunda büyük bir payı oldu. Hatta, belki de tek etmendi. Cihan Harbi sonuçlanmadan, Sevr imzalanmadan, Milli Mücadele başlamadan önce hilafetin ve saltanatın, altı yüzyıllık değer normlarının sorgulanmasını düşünmek gafletti. Bu ancak Cihan Harbi ile birlikte Avusturya-Macaristan, Alman ve Rus imparatorluklarının tarih olduğu, Wilson Prensipleri doğrultusunda yeni bir ulus devlet dalgasının geldiği bir evrede mümkündü. Sanatta, dadaizm, kübizm, konstrüktivizm, endüstrializm gibi akımların geçmişe başkaldırdığı bir dönemde var olan siyasal ve toplumsal düşünce yapıları da kökten değişime uğrayacaktı.

Fransız sosyalizmine yakın duran Mustafa Suphi, sosyolojinin önemini kavramış ve Osmanlı'yı bu gözle anlamaya çalışmıştı. "İlm-i İctimaî Nedir?"e yazdığı "İfade" başlıklı önsözde Osmanlı topraklarındaki en önemli iç sorunun etnik olduğunu vurgulamıştı. O günlerde henüz "etnik" sözcüğü literatürde yerini almamıştı. II. Meşrutiyet'le birlikte toplumbilimsel bir anlam kazanmış olan "cemiyet" sözcüğünü kullanıyordu. Etnik ya da "cemiyet" sorununa ayırdığı paragrafta değişik unsurları sayarken, ilginçtir, Kürt faktörüne ya da "meselesi"ne yer vermiyordu. Osmanlı bünyesinde yer alan "cemiyet"ler ya da etnik gruplar, Mustafa Suphi'ye göre, Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Rum ve Bulgar unsurlarından oluşmaktaydı. Büyük bir olasılıkla Kürt unsuru, henüz yeteri düzeyde yazılı kültüre sahip olmayışı nedeniyle Mustafa Suphi'nin tasnifine girmemişti. Ya da Batı'da birçok kez yapıldığı gibi Kürt unsurunu Türk çatısı altında görüyordu. Yukarıda belirtilen "cemiyet"ler arasında en karmaşık nitelikte olanı "Türk" idi. O dönemde henüz kristalleşmiş bir "Türk"ten söz etmek olanaksızdı. Osmanlı resmî belgelerinde dil olarak Türkçe dışında "Türk" sözcüğüne hemen hemen hiç rastlanmıyordu.

Mustafa Suphi'ye göre tüm bu "millet"lerin ya da "unsur"ların yaşam tarzları irdelendiği takdirde, Osmanlı toplumundaki konumları belirlenebilecek, hükümet programları da ona göre düzenlenebilecekti. Osmanlı devlet söyleminde "Müslümanlar" ve "gayrımüslimler" vardı. Gayrımüslimler ayrıca dinsel cemaatlere göre tasnif görüyordu. Bu tür bir ayrışma istatistik, o günkü dille "ihsaiyyat" kitaplarında bariz bir şekilde gözlemleniyordu. Mustafa Suphi sosyolog kimliğiyle, çevirisine yazdığı önsözde, Osmanlı topraklarında o güne değin var olan din eksenli toplum tasnifini aşıyor, "unsur", ya da "millet" eksenli "laik" bir düzleme ulaşıyordu. Bu düzlemde örnek olarak İsviçre'yi gösteriyor, bu ülkenin Alman, Fransız, Romen ve İtalyan unsurları içeren bir "halita"dan oluştuğunu vurguluyordu. Osmanlı Devleti de pekâlâ bu tür bir "halita" [karma] olarak değerlendirilebilirdi.

Sosyoloji kitabına yazdığı önsöz Mustafa Suphi'nin ülke içine dönük bir analiziydi. Dışa dönük değerlendirmeleri ise *Vazife-i Temdin* adını taşıyan telif eserinde yer aldı.[73] Kapakta "Darülmuallimin iktisad muallimi" gözüken Mustafa Suphi kitabı dört bölüme ayırmıştı. Bunlar "Trablusgarp için – Fikr-i muhâceret ve isti'mâr [Göç fikri ve sömürgeleştirme] – İsti'mârın felsefesi, vazife-i temdin – İsti'mârın usülü" idi. Mustafa Suphi "isti'mâr"ı sömürgeleştirme anlamına kullanıyordu.[74]

Mustafa Suphi'nin kitap başlığı olarak kullandığı "vazife-i temdin" terimi Fransızcadan çevrilmişti. Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın sömürgeci yayılımında yaygın bir şekilde kullanılan "mission civilisatrice" terimi uzun yıllar akademik dilde benimsenmedi. Mustafa Suphi, bu terimi bulmuş, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi üzerine yazdığı bu kitaba başlık olarak koymuştu. Bugün "uygarlaştırıcı görev" olarak Türkçeye çevirebileceğimiz "mission civilisatrice" Batı akademik literatüründe ancak 1960'ta Henri Brunschwig'in *Mythes et ralités de l'impérialisme colonial français, 1871-1914*, (Paris, 1960) adlı kitabıyla yer etmişti. Kitapta İngiliz sömürgeciliği ile Fransız sömürgeciliği karşılaştırılıyor; İngiltere'de bu tür bir yayılım "insanî" gerekçelere dayandırılırken Fransa'da 1870 milliyetçiliğinin bir sonucu olduğu kaydediliyordu. Ancak bu tür bir milliyetçilik hemen her zaman "geri" topluluklara karşı "uygarlaştırıcı" ödevleri üstlenilmesini gerektiren bir yerel politikayı kaçınılmaz kılmıştı. Henri Brunschwig'in kitabı ardından Fransız sömürgeciliği üzerine yazılan birçok eserde siyasal ve ekonomik öğeler kültürel unsurlara oranla ön plana çıkmış, "uygarlaştırıcı görev" günümüzde sömürgeciliği eleştiren yazında kök salmıştı.

---

73 İstanbul'da Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi tarafından 1910'da (1328) basılan *Vazife-i Temdin* Terbiyye-i İktisadiyye Kütüphanesi'nden çıkmıştı.

74 Bu değerli eserin yeni harflerle baskısı, *Türkiye Defteri* dergisinin son sayısında (no: 20 – Haziran 1975) yayımlanmıştı. Yukarda belirttiğimiz İlm-i İctimaî Nedir? adlı kitabın önsözü olan "İfade" ise yine aynı derginin 9. sayısında, Temmuz 1974'te yer almıştı.

Mustafa Suphi ise Henri Brunschwig'den yaklaşık yarım asır önce terimi akademik anlamda kullanmış, Batı emperyalizminin Osmanlı topraklarındaki emellerine, etnik unsurlar üstünde giriştiği uzun vadeli "milliyetçi" parçalama programına karşı çıkmıştı. Mustafa Suphi'nin sosyalist düşünceye ulaşmasının ilk evresi "vazife-i temdin"e karşı duruşuydu. *Vazife-i Temdin*, Mustafa Suphi'nin Osmanlı Devleti'ni 20. yüzyılın başında çöküşe götürecek savaşların ilki olan Trablusgarp Savaşı üzerine yaptığı çözümlemeydi. Savaşa tarihsel ekseniyle yaklaşmış ve Düvel-i Muazzama'nın "uygarlaştırıcı görev" anlayışı ardında yatan sömürgeci politikayı sorgulamıştı.

"Uygarlaştırıcı görev", Batı'da, özellikle 19. ve 20. yüzyılda, sömürgecilik süreçlerinde Afrika, Asya ve Güney Amerika topraklarına müdahale için meşru bir zemin oluşturmaya yönelik çabanın ürünüydü. Uygarlığı yayma gerekçesiyle, bu kıtaların "yerli" halkları için Batılılaştırma süreci öngörülüyor, emperyalizmin sömürü sürecinin görmezlikten gelinmesine ortam sağlıyordu. Fransız sömürgeciliği, Cezayir'de, Batı Afrika'da, Güneydoğu Asya'da, sonraları Ortadoğu'da, Portekiz sömürgeciliği ise Angola, Gine, Mozambik ve Timor adalarında bu söylemi yaygın bir şekilde kullanmıştı. Avrupa sömürgeci güçleri "geri" halklara Batı uygarlığını getirmeyi bir görev saymışlardı. Bu topraklarda kurdukları hegemonya ile sömürgeleri yönetmekle kalmamış, sömürgeci ideolojinin "asimilasyon" anlayışı doğrultusunda kendilerine yandaş "Batılılaşmış" ikinci sınıf yerel kimlikler yaratmışlardı. Bu yandaşlar Marksist literatürde "komprador" olarak nitelenmişti.

"Uygarlaştırıcı görev"in tabanında ırksal bir söylem de yer etmişti. Özellikle 19. yüzyıl ırkçı düşüncesi geri ülkelerin "fıtraten" gelişmekten yoksun olduklarını vurgulamıştı. Bu nedenle "uygarlaştırıcı" işlev meşru kılınmıştı. Dönemin Condorcet gibi "ilerici" düşünürleri bile bu insanların uygarlaşmak için Batı'nın bu tür bir "kutsal" görevi üstlenmesini doğal karşılamıştı. Böylece halklar uygarlaştırıldıkça Avrupalılarla "kardeşlik" kurabilecek, çağdaşlığın izinden gidebileceklerdi.

19. yüzyılla birlikte güç kazanan "evrim" kuramı "progrès" ya da "ilerleme" anlayışını ön plana çekmişti. "İlerlemeci" görüşler zamanla sömürgeciliği sorgular olmuştu. Bunların başında Jön Türkler ve İttihad ve Terakki geliyordu. Terakki sözcüğü "progrès"nin ta kendisiydi. "İlerleme"den esinlenen modernizasyon ya da gelişim kuramcıları tortulaşmış törelerin, durağan yaşam biçiminin terk edilmesi gerektiğini, geleneksel toplumlar için çağdaşlaşmanın tek çözüm yolu olduğunu vurgulamışlardı. Ancak gelişmeciliği eleştiren kimi çevreler "gelişme" kuramını sömürgeci "uygarlaştırıcı görev"in bir devamı olarak görüyorlardı. Uygar olmak "Batı" gibi olmak anlamına geliyordu. Bu kişiler için "uygarlaşma" uzun dönemde toplumları "tüketim toplumu"na dönüştürecekti., Her türlü gelenek ve görenek terk edilecekti.

"Tunceli Medeniyete Açılıyor"

Osmanlı Devleti Meşrutiyet'in ilanıyla savaşa tutuşmuş, 1911 Trablusgarp, 1912-13 Balkan Harbi, 1914-1918 Cihan Harbi ve 1919-1923 İstiklal Harbi olmak üzere on yılı aşkın savaşmıştı. Lozan'la birlikte, her ne kadar Trakya'da ve Musul'da ödün verilmişse de Misak-ı Millî sınırları olabildiğince korunabilmişti. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken başta kentli nüfus olmak üzere Anadolu beş milyona yakın bir nüfus yitirmişti. En uzun Cihan Harbi'ni Anadolu insanı yaşamıştı. On yılı aşkın savaş Anadolu'da taş taş üstünde bırakmamıştı.

Millî Mücadele'yi yöneten kadro savaşın küllerinden yeni bir ulus kurmayı hedeflemiş, Cumhuriyet'in "yeni insan"ını Anadolu'daki halitayı aşarak inşa etme sürecine girmişti. Bu sürecin temel şiarı "tevhid" idi. "Tevhid-i kuva", diğer bir deyişle güçler ya da erkler birliği 1921 Teşkilât-ı Esasiyesi'nin ya da anayasasının temel ilkesiydi. "Tevhid-i tedrisat", "tevhid-i adalet", "tevhid-i meskûkât" dönemin sık gönderme yapılan "üniter devlet" anlayışının uzantılarıydı. Ülkenin dört bir yanını benzer kılmak, "üniter" bir ülkeyi düşlemek, doğal olarak "uygarlaştırıcı görev"i gerekli kılmıştı. Bu tür bir egemenlik anlayışı son kertede çoğulculuğu dışlıyordu.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin doğuş sürecini Cihan Harbi ertesi yeryüzündeki gelişmelerden arındırılmış bir biçimde ele almak olanaksızdı. 19. yüzyılın "küreselleşme" evresi sona ermiş, Cihan Harbi ile birlikte dünyada izlenen "küresizleşme" süreci bir bakıma Türkiye için de şans olarak doğmuştu. Savaşın tek galibi Amerika idi. Osmanlı'yı kıskaç altına almış olan Düvel-i Muazzama'nın güç yitirdiği ortam Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş için bir fırsattı. Demokrasilerin kan kaybettiği, sert ideolojilerin yükseldiği bu denli sorunlu bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti adını alacak yeni bir ulus-devlet doğacaktı. Türkiye bunalımlı iki savaş arası dönemi iki dereceli seçimle de olsa, Meclis'ini kapatmaksızın aşan ender ülkelerden biri oldu.

Birlikteliğin çimentosu ise yeni bir uygarlıkta birleşmekti. Bu nedenle Atatürk'ün girişiği tüm devrimler Batı uygarlığını hedefliyordu. Saltanat ve hilâfetin kaldırılmasından sonra geçmişi hatırlatacak yaşam biçimi köklü dönüşüme uğratılıyor, belki de tarihin gördüğü ilk "post-modern" devrim Türkiye'de gerçekleştiriliyordu. Takvimden, şapkaya, yazıdan dile tüm devrimler aslında Batı'ya öykünmenin sonucuydu. Bu köklü dönüşümler kuşkusuz değişik kesimlerden tepki aldı. Cumhuriyet'in önünde engebeli bir yol vardı. Özellikle aşılması zor bir doğal coğrafyada rejimi oturtmak sorun oluyordu. Cumhuriyet kadrolarının bu süreçte karşılaştıkları direnç doğuda ve özellikle Dersim'de gündeme gelmişti.

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi

Doğu Sorunu'nda devletin izlediği toplum mühendisliği sürecini en iyi yansıtan kaynaklardan biri bu dönemde bölgede faal olan Necmeddin Sahir Sılan'ın, kızı Şen Sahir Sılan tarafından Tarih Vakfı'na bağışlanan arşiviydi. Tarih Vakfı Dersim'e ışık tutan bu arşivi son birkaç yıldır peyderpey yayımlamaktaydı. Necmeddin Sahir Sılan 1896 doğumluydu; Ankara Hukuk Mektebi'nin ilk mezunlarındandı. Genç yaşta gazetecilik yapmış, İttihatçıları yargılayan Divan-ı Âli Heyeti'nde kâtiplik görevinde bulunmuş, Büyük Millet Meclisi'nin ilk evresinde evrak ve tahrirat müdürü olarak çalışmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin, altıncı döneminde (1939) Bingöl, yedinci (1943) ve sekizinci (1946) dönemlerde Tunceli mebusu olmuş, milletvekilliğinin yanı sıra TBMM Başkanlık Divanı kâtip üyeliği yapmıştı. 1950'de CHP'den ve milletvekilliğinden istifa etmiş ve 1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti Genel İdare Kurulu'nun kararı ile Erzincan, Tunceli ve Bingöl'deki DP Teşkilâtlarının parti müfettişi olarak görevlendirilmişti. Geniş bir dost çevresi olan, devlet aygıtını yakından tanıyan ve bu arada 1957 yılında Masonluğun en üst kademesi olan 33. dereceye yükselen Necmeddin Sahir Sılan devletin en mahrem noktalarına ulaşabilen bir kişiydi. Edebiyatla da ilgilenmiş, oyunlar yazmış ve bu arada Doğu Sorunu'yla ilgili geniş bir arşiv oluşturmuştu.

Necmeddin Sahir Sılan siyasetle uğraştığı dönemde Doğu Sorunu üzerine düzenli raporlar hazırlamış ve bunları iktidara sunmuştu. Bingöl ve Tunceli ile ilgili toplam on üç raporun dokuzu CHP'ye, dördü ise DP'ye verilmişti. Yöreyi sık sık ziyaret etmiş, halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i raporlarında belirtmeye özen göstermişti. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemlerle bölge hakkında zengin bir bilgi toplamıştı. Raporlar Tek Parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına burun kıvıranlara bir ülkede siyasetin nasıl bir süreç içerisinde geliştiğini kanıtlayacak nitelikteydi.

Raporlar son kertede ulus-devlet inşa sürecide gündeme gelen toplum mühendisliğini yansıtıyordu. Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en zorlu sorun o günlerde Vilayât-ı Şarkiye diye tanımlanan ulaşılması güç yöreleri ulus-devletle bütünlemekti. Bu coğrafyaya yol yapmak, okul açmak, su, elektrik götürmek, hastane, sağlık ocağı açmak iktidarın pekiştirilmesi için zorunluydu. Yörenin beşeri yapısının ülkenin diğer yörelerinden farklı olduğu Cumhuriyet yöneticilerince çok iyi biliniyordu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Osmanlı döneminde görece özerk sayılabilecek bir konumdaydı. Devlet bu toprakların ne denli sorunlu olduğunu görmüş, o nedenle sükûn içinde kaldığı sürece yöreye ilişmemeyi tercih etmişti. Cumhuriyet'e kadar bu coğrafyada devletin varlığından söz edilemezdi. Ankara'nın temel kaygısı kuşkusuz Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan ve farklı bir etnik yapıya sahip bu yöreleri ülkeyle bütünlemekti.

Misak-ı Millî'nin kabul edildiği sırada tasalanan ulus-devletin sınırları Cezire diye bilinen bugünkü Irak topraklarına sarkıyor, Türkmen, Arap, Kürt, değişik unsurları kapsıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu nedenle Türk yanı sıra değişik kimliklerin varlıkları devlet tarafından da kabul görüyordu. Nitekim Sıhhiye ve

Atatürk biyografilerini yazanlar çoğu kez devlet kuruculuğunu bir başarı öyküsüne dönüştürme kaygısıyla Atatürk'te fitri öğeler aradılar. Övgü dolu bir geçmiş kurgulanması her daim karizmatik kimliklerin yazgısıydı. Bu nedenle biyografilerde süreklilik aranır oldu. Cumhuriyet, her ne kadar Meşrutiyet'in beşeri sermayesini devralmışsa da Atatürk dahil çoğu İttihatçı gelenekten gelen kadrolar Cihan Harbi ertesi çağı yakalama çabası içerisine girmişlerdi. Anadolu onlar için "tabula rasa" bir topraktı.. Atatürk'ün 1920'li yıllarda kimliğini oluşturan, artık ne Manastır Rüştiyesi, ne Harbiye yıllarıydı. Ona çağdaş dünyanın kapılarını açan Milli Mücadele'yi de kapsayan uzun Cihan Harbi'ydi. Dünyayı kasıp kavuran savaş onun bilfiil SİYASET RESİMe atılmasına neden olmuştu.

Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin yayımladığı Türkiye'nin Sıhhî-i İctimaî Coğrafya dizisinde etnik kimlikler ve aşiretler açıkça belirtiliyordu.[75] Bu kitaplarla *ülkenin ekonomik, toplumsal ve sağlık sorunlarına uygun çözüm* yolları aranmış, her vilayette sıhhiye müdürleri tarafından gönderilen bilgiler düzenlenerek, bugüne kadar ulaşabildiğimiz 19 adet Sıhhî-i İctimaî Coğrafya kitabı basılmıştı.[76] Bu kitaplar ayrıca Türkiye'nin antropolojik ve etnografik yapısını ortaya koyan zengin kaynaklardı.[77] Etnik yapı, dil, din, aşiret yapısı, yöresel kıyafetler, yemekler ile zanaatlar, adetler, batıl itikatlar gibi konular hemen her kitapta yer alıyordu.[78] Ancak, bu kitaplar folklorcular dışında uzun yıllar pek ilgi görmedi. Birkaçı hariç hâlâ Latin harflerine çevrilmeksizin Osmanlıca olarak tozlu raflarda kaldı.[79]

Kürt kimliği resmî yayımlarda 1925 yılına kadar yer aldı. Yukarıda kaydettiğimiz dizinin üçüncü "kısım"larında "umumî nüfus – ırk ve din üzerine nüfusun taksimi – lisân-ı umumî – tarz-ı telebbüs [giyim tarzı] – tarz-ı maişet – tarz-ı iştigal – ahlâk – maarif – an'anat – yerli i'tikâdat-ı batıla – halkın tababete kaşı vaz'iyeti – nezâfete riayet – ahâlinin bünyece teşekkülâtı" alt başlıkları yer aldı. Örneğin 1925 yılında Bayezid vilâyeti üzerine çıkan kitapta Kürtlerle ilgili satırlar şöyleydi:

"Irk ve din üzerine nüfusun taksimi: Irk itibariyle kaza merkezlerinde yüzde 5'i nispetinde Türk; Eleşkird, Karaköse, Tutak kaza ve karyelerinde nüfusun yüzde 10'u yine Türk; Iğdır ve Kulp kaza ve karyelerinde yüzde 60'ı Türk ve Şii mezhepli ve mütebaki aksamı da Hanefi ve Şafi' olmak üzere Kürt'tür. Kürtler arasında Hanefi mezhebine sâlik [mensup olan] pek az olup hemen umumîyetle Şafi'dirler. Diğer ırk ve din sâliki olan nüfus vilayetin tekrar istirdâdından [kurtarılmasından]beri mevcut değildir.

Aşair [Aşiretler] Vilâyet nüfus-ı umumîsinin yüzde 85'i aşâirden ibarettir. Kürtlerin hepsi muhtelif aşiretlere mensup olup cümlesinin ayrı ayrı kabileleri vardır. Vilâyette mevcut aşâir: Celâlî, Haydaranlı, Adamanlı, Zilanlı namıyla üçe ayrılıyor. Celâlîler tekrar, Halikanlı, Pirihkanlı, Sakanlı namiyle üçe ve bu kabileler de tekrar üçe, dörde ayrılarak bu suretle yüze yakın kabile oluyorlar. Haydaranlı ve Zilanlı aşiretleri de aynen Celâlîler gibi müteaddit kabilelere ayrılmaktadır.

Lisân-ı Umumî: Türkçe olması lâzım gelirken memurînin ekserisinin yerli bulunmaları ve Kürtçe tekellüm etmeleri [konuşmaları] ve mekteplerin fikdânı dolayısıyla vilayette lisan-ı umumî Türkçe ve Kürtçedir. Hükümet ve mektepte lisân-ı resmî tamamen Türkçedir. Iğdır, Kulp kazalarının sükkânı [yaşayanları] arasında Azeri Türkler tamamiyle Türkçe tekellüm etmekte ve o taraflardaki aşâir dahi azerî Türkçesi tekellüm etmektedirler."[80]

---

75 "Selef-i âcizî Refik Beyefendi zamanında yurdumuzun sıhhî ve ictimaî tetkiki gibi mühim bir nokta Vekâlet Muâvenet-i İctimâiyye Müdürü Doktor Muhyiddin Celâl Bey tarafından Vekâlete teklif olunarak Sıhhiyye Müdürlerinden bu bâbda malumât taleb edilmiş, Sıhhiyye Müdürleri tetkikât yaparak istenen malumâtı mehmâemken cem eylemişlerdir." 10 Mart 338 Umûr-ı Sıhhiyye ve Muâvenet-i İctimâiyye Vekili ve Sinop Meb'usu Doktor Rıza Nur.

76 Ankara 1925, Bayezid 1925, Çatalca 1925, Gazi Ayıntab 1926, Gelibolu 1925, Hamidâbâd (Isparta), 1922, Kastamonu 1922, Kayseri 1922, Kırk Klise (Kırklareli) 1925, Kırşehir 1925, Konya 1922, Muğla (Menteşe) 1922, Niğde 1922, Sivas 1932, Sinop 1922, Urfa 1925, Zonguldak 1925.

77 "Cumhuriyetin ilk yıllarında Dr. Rıza Nur'un bakanlığı sırasında ve onun emri ile Türkiye'nin Sıhhi Coğrafyası genel başlığı altında bir dizi küçük monografya basılmıştır. Eski harflerle yayımlanan bu çok faydalı kitaplarda o yılların illeri hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Bugün pek az rastlanan bu kitapların tam sayısı bile doğru olarak bilinmez." Semavi Eyice, "Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)", *İ.Ü. İktisat Fakültesi, Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul 1977, s. 79.*

78 "Nüfus-ı umumî – Aşair – Lisân-ı umumî – Tarz-ı telebbüs – Tarz-ı maişet – Tarz-ı iştagal – Ahlâk – An'anat" hemen hemen her kitapta yer alan konulardı.

79 Sabri Koz. "Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: "Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası". *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara: 1992. Kamil Toygar, "Az Tanınan Bir Kaynak Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Ankara Vilayeti", *Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan*, Ankara 1999. Osman Gümüşçü, "Millî Mücadele *Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 45, cilt XV, Kasım, 1999.

80 Dokktor İbrahim Edhem (Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Müdür Vekili Merkez Tabibi), *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimaî Coğrafyası – Bayezid Vilayeti*, (Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimaiyye Vekâleti neşriyatından) İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1925-1341, s. 8.

Kürtlerle ilgili nüfus ve aşiret bilgileri Ankara dahil, Cumhuriyet Türkiyesi'nin doğu vilâyetlerinin hemen hepsinde yer alıyordu. Urfa vilâyeti için hazırlanan kitapta Türklerin çoğunluk oluşturduğu, Kürt nüfusun yüzde 22,3, Arapların yüzde 14,4, Yahudilerin 0,6, Ermenilerin yüzde 0.9 orana sahip oldukları kaydediliyordu. [81] Keza Ankara Vilâyeti kitabında aşiretleriyle ilgili şu bilgi veriliyordu: "*Vilayette göçebelikle imrâr-ı vakit eden ahâli-i kadime olmayıp ancak Kürt taifelerine mensup bazı aşair mevcud ise de bunlar da pek az olup kendi aralarında Kürtçeye müşâbih bir lisan istimâl ederler. Bunlar Yabanabad kazasında bir az mevcut olup daha ziyada Haymana ve Bala kazasında bulunurlar.*"[82]

Irk, din, dil, aşiret gibi bilgiler dışında Kürtlerin giyim kuşamı, gelenekleri, görenekleri, batıl itikatları bu kitaplarda ayrıntılı bir biçimde yer alıyordu. 1925 Şeyh Sait ayaklanması resmî kaynaklarda Kürt kimliğinin de sonu oldu. Musul meselesinin çözümsüzlüğe girdiği bir aşamada o dönemin resmî kaynaklarında İngilizlerin kışkırtmasıyla ayaklandıkları belirtilen Kürt aşiretleri Ankara'yı ulus-devletin kimliği konusunda kapanmaya sevk etti. Nitekim aynı kitap serisinden 1926 yılında yayımlanan Gaziantep kitabında artık Kürtler Türkmen olarak belirtilir olmuştu. Vilâyetin nüfus-ı umumîsi başlığı taşıyan bölümde şu satırlar yer alıyordu: "Dâhil-i vilâyette davarcılıkla iştigal eden ve Kürtçe tekellüm eyleyen mevcudu pek az aşiret var ki bunların aslı Kürt değil, Türkmendir; hatta bunlara Türkmen aşireti derler."[83] Bir süre sonra ise Kürtlere "Dağ Türkü" denecekti.

İşte tam bu tarihlerde Abdülhalik Renda'nın raporu gündeme gelecek ve toplum mühendisliği başlayacaktı. Aslında Türkiye'nin "Doğu Sorunu" çok daha öncelere uzanıyordu. Tanzimat ertesi bu yöreler iktidarları sürekli meşgul etti. Derviş Paşa harekâtı, Hamidiye alayları, Neşet Paşa harekâtı, Mutasarrıf Arif'in ve Celal Bey'in raporları bu dönemdeki gelişmelerin somut sonuçlarıydı. Keza İkinci Meşrutiyet'in özellikle ilk yıllarında benzer harekâtlar bir diğerini izledi. Cumhuriyet'le birlikte Koçgiri Direnişi, Şeyh Sait Ayaklanması, Maliye Müfettişi Hamdi Bey'in, Ali Cemal Bey'in raporları ve nihayet Şark ıslâhat Planı gibi birçok rapor ve genelgeyi ortaya çıkardı. Çankırı Mebusu ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın raporu, Dahiliye Vekili Cemil (Uybadin) Bey'in raporu, Genel Müfettiş İbrahim Tali'nin raporları, Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak'ın raporları, Halis Paşa'nın raporu, Birinci Umumî Müfettiş Avni Doğan'ın raporu bunlar arasında yer aldı.

Abdülhalik Renda'nın Raporu

Uzun yıllar meclis başkanlığı yapmış olan Abdülhalik Renda'nın yirmili yıllarda yöreyle ilgili gözlemleri ileriki yıllardaki gelişmelere ışık tutması açısından ayrı bir önem taşıyordu. Devlet katında önemli görevler üslenmiş olan Renda, doğuyu iyi bilen bir kişiydi. İttihatçı gelenekten geliyordu ve Cumhuriyet'in inşasında önemli roller üstlenmişti. Abdülhalik Renda'nın kendisi Arnavut kökenliydi. Ancak, İttihatçılığı onun etnik kimlik sorunlarını aşmasını sağlamıştı. Ortak bir kimlik oluşturma çabası içinde Cumhuriyet'in önde gelen devlet adamları arasında yer aldı. Renda raporunu Şeyh Sait Ayaklanması'nın ardından hazırlamıştı. Başvekil İsmet Paşa'nın görevlendirmesiyle "isyan sahası" diye nitelenebilecek yöreye bir "tetkik seyahati" yapmıştı. İncelemeleri Gaziantep, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elazığ, Dersim, Ergani, Mardin, Malatya ve Maraş vilayetlerini, Van Gölü'nün kuzey ve güney sahilini, Muş, Genç ve Elazığ arasındaki isyan mahalli olan kazaları, Dersim vilayetinin bütün kazalarını ve Malatya'nın güneyindeki Kâhta, Hısnımansur ve Behisni kazalarını kapsamıştı.

---

81 Doktor Şefik Raif (Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Müdürü), *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimaî Coğrafyası – Urfa Vilâyeti*, (Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimaiyye Vekâleti neşriyatından) İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1925-1341, s. 18.

82 Doktor Müslihiddin Savfet, (Ankara Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Müdürü) *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası – Gazi Ayntab Vilayeti*, (Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimaiyye Vekâleti neşriyatından) İstanbul: Hilal Matbaası, 1925-1341, s. 51-52.

83 (Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Müdürü, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimaî Coğrafyası – Gazi Ayntab Vilayeti*, (Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimaiyye Vekâleti neşriyatından) İstanbul: Hilal Matbaası, 1926, s. 17,

Renda, raporunda yörenin etnik kimliğini gizlemeye gerek duymaksızın gündeme getiriyordu. Necmeddin Sahir Sılan'ın ileriki yıllarda "Dağ Türkü" diye niteleyeceği kesimin adını koyarak, "Kürtler" üzerine bir rapor hazırlamıştı. Kürtlerin nerelerde, kaç nüfusla yaşadıkları, kullandıkları dil, yaşam koşulları, yörede devletin etkinliği ayrıntılı bir biçimde bu raporda yer almıştı. O günlerde Fırat'ın doğusunda ve Bingöl dağlarının güneyinde bulunan Urfa, Mardin, Siverek, Diyarbakır, Ergani, Elazığ, Dersim, Genç, Muş, Beyazıt, Van, Hakkâri, Bitlis, Siirt vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Hınıs ve Kığı, Erzincan'ın Pülümür kazalarının kayıtlara göre nüfusu 1.360.000 dolayındaydı. Yaptığı inceleme sonucu bu yörelerdeki halkın çoğunluğu, yani 993.000'i Kürtlerden oluşuyordu. Bu nüfus içerisinde Türkçe konuşanların nüfusu 251.000, Arapça konuşanlarınki ise 117.600 idi. Fırat'ın doğusunda ve Bingöl dağlarının güneyindeki coğrafyada yaşayan halkın ancak 100.000 kadarı Kürtçe bilmiyordu. Fırat'ın batısında Malatya vilayetindeki halkın yarıdan biraz fazlası Kürt'tü. Malatya vilayetinde ve Pazarcık kazalarında da 22.000 kadar Kürt bulunuyordu.

Fırat'ın doğusunda bulunan Kürtler ekonomide hâkim konumdaydılar ve Kürtçe temel dildi. Elazığ, Ergani, Diyarbakır, Urfa, Bitlis, Van, Muş ve Palu gibi yörelerdeki Türk kasabalarının erkek ahalisi de Kürtlerle alışverişlerinde Kürtçe konuşmakta ve böylece köyler ve küçük kasabaların ahalisi Türkçe öğrenmeye ve konuşmaya mecbur olmaksızın bütün işlerini görmekte, ihtiyaçlarını gidermekteydi. Fırat'ın batısında Malatya vilayetinin durumu da farklı değildi. Yalnız bu vilayetin Behisni kazasında yaşayan Kürtlerin erkekleri ihtiyaçlarını gidermek için Türkçe öğrenmek durumundaydılar. Fırat'ın batısında Kürtlerin erkekleri Türkçe öğrenmeye mecbur kalmışlarsa da kadınlar hâlâ Kürtçe konuşuyorlardı.

Devlete Karşı Aşiret Reisleri

Abdülhalik Renda'ya göre, bu yörelerde bey ve ağaların, aşiret reislerinin nüfuzu sürgit devam ediyordu. Köylünün sırtındaki aşar vergisi 1925 yılında kaldırılmıştı. Bu uygulama ancak "yalnız köyü" diye adlandırılan bağımsız köylerde anlam kazanmıştı. Ağa ve bey köyleriyle çiftliklerinde bu kez köylüden aşar miktarında ya da ondan bir nispette düşük bir meblağ ağa ve bey tarafından alınmaktaydı. Devletin etkin olamadığı yörelerde bey, ağa, aşiret reisi iktidarı simgeliyordu.

Abdülhalik Renda raporunda bu coğrafyalarda resmen devletin etkin olamadığını vurguluyordu. Son derece zor yaşam koşullarına sahip bu coğrafya sürgün yeri olarak görülüyor, devlet memurları görevlerini gereği gibi yerine getirmiyorlardı. "Bütün memurin-i devlet garpta ve merkezdeki memurlarımızdan daha aşağı seviye ve iktidarda" idiler. Kendilerini mağdur mevkide görüyor, heves ve arzu ile görevlerine sarılamıyorlardı. Kolluk kuvvetlerinin sayısı son derece düşüktü. Kasaba ve köyler bakımsızdı; sağlık koşulları elverişsizdi. Bayındırlık alanında pek bir şey yapılmıyordu. Adli makamlar adaletten ziyade "tezvirata ve haksızlığa" alet oluyordu. Maznun ya da itham edilmiş, suçlu suçsuz binlerce kişi firardaydı. Eğitim alanında devlet bir varlık gösteremiyordu; öğretmen sayısı yetersizdi ve yöreye gelenler de yeterli birikimden yoksundu. Ermenilerden kalan "emvâl-i metruke"den olan köylere Kürtler yavaş yavaş yerleşmişlerdi. Kürt nüfusu sürekli artıyordu. Çoğu yerde hükümet ve karakol binaları devleti görünür kılma açısından etkileyici olamıyordu. Çoğu toprağın kaydı kuydu yoktu. Tahrir yapılmamıştı. Arazi vergisi ödenmiyordu.

Aşarın kaldırılışı, ağa ve bey köylerinde anlam taşımıyordu. Çoğu yerde aşiret reisleri ile ağaların nüfuzları bakiydi. Aşiret düzenine son verebilmek için evvelemirde hükümeti bu yörelerde görünür kılmak, halkı, aşiret mensuplarını, hükümet gücüyle, hayat, mal ve haklarının korunabileceği konusunda ikna etmek gerekiyordu. Devletin olmadığı bir ortamda kişi hakkını elde etmek için aşiret reisine başvurmak zorunda kalıyordu. Aşiret mensupları açısından aşiret reisi hükümetten daha güçlü ve daha "şedit"ti. Devleti aşiret reisinden daha güçlü

kılmadıkça aşiret mensubu aşiret reisine boyun eğmek zorunda kalıyordu. Ne hükümete vergi veriyor, ne askere gidiyordu. Devleti görünür kılmanın başında ise hükümet binaları geliyordu. Vilayet, kaza ve nahiye daireleri ile jandarma karakollarının devleti temsil edecek bir düzeyde inşa ve tefriş edilmesi gerekiyordu. Bu binaların ağaların evlerinden daha muhteşem ve büyük yapılması, karakolların gereğinde bir süre için kale gibi korunaklı bir halde inşa edilmesi, "cahil halk"a devletin ağalardan daha güçlü olduğunun binaların mukavemet ve azameti ile gösterilmesi gerekiyordu. Abdülhalik Renda'ya göre yörede devleti hâkim kılmak için demiryolu politikasının ayrı bir önemi vardı. Kısa sürede Kayseri'den Erzincan'a ve Muş yoluyla Van Gölü sahiline ve Malatya'dan Diyarbakır'a demiryoluyla ulaşmak gerekiyordu. Demiryolu bir ölçüde devleti temsil ediyordu.

Renda, doğuya giden memurun genellikle şevkinin kırıldığını kaydediyordu: Oraya arzu ve hevesten yoksun, adeta cebren gidiyordu. Çocuklarını okutacak okul bulamıyor ve birçok olanaktan yoksun kalmaktan şikâyetçi olarak bir an önce batıya naklini istiyordu. Orada kalıcı memurların çoğunun düzeyi ise batıdakilerin altındaydı. Buna çözüm getirmek için bütün devlet memurlarına zorunlu hizmet getirmek gerekiyordu. Gitmeyenler terfi ettirilmemeliydi. Mecburî hizmet üç yıldan az olmamalı ve özendirici ücret yöntemleri uygulanmalıydı. Diğer önemli bir konu kolluk kuvveti idi. O günün koşullarında jandarma bu coğrafyada etkin olamıyordu. Sayıdan çok niteliğe önem vermeliydi.

Doğu Anadolu Coğrafyası

Bugün Anadolu diye nitelediğimiz coğrafya aslında Millî Mücadele yıllarında oluşan siyasal gerçeklerin bir ürünüydü. Coğrafya uzun yüzyıllar dünyada siyaseti belirleyen temel öğelerden biri oldu. Anadolu teriminin içeriği de siyasetin bir uzantısı olarak kapsam değiştirdi. Bugün coğrafya kitaplarında yer alan bölgeler Cumhuriyet'le birlikte oluştu. Bunun öncülüğünü Darülfün'un Coğrafya Muallimi Hamid Sadi (Selen) yaptı. 1924 yılında Maarif Vekâleti için hazırladığı *Türkiye'nin Tabii ve İktisadî Coğrafyası* başlıklı ortaokul kitabı ilk kez Türkiye'yi bölgelere ayırıyordu.[84] İlk evrede kendi deyişiyle "eşkâl ve avarız-ı zemin itibariyle" doğal coğrafyayı ele alıyor ve Anadolu'yu üçe taksim ediyordu: 1) İskenderun Körfezi'nden Çoruh Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerin doğusunda kalan bölge, 2) Orta Anadolu yaylası, 3) Yarımadanın, Anadolu'nun batı kısmı, yani İskenderun'un boylamından, Orta Anadolu yaylası hariç, batıda kalan kesim. Ancak bu tasniften bir sonraki adım bugünkü idarî taksimatın temelini oluşturuyordu. Anadolu böylece yedi bölgeye ayrılıyordu. Bunlar 1) Şimalî Anadolu, 2) Marmara Mıntıkası, 3) Garbî Anadolu, 4) Cenubî Anadolu, 5) Orta Anadolu, 6) Şarkî Anadolu ve 7) Cenub-ı Şarki Anadolu (Cezire-i Ulya).

Ancak bu taksimatın bugünkünden bir önemli farklı vardı. Kitap henüz Musul'un kaybedilmediği bir aşamada yazılmıştı. O nedenle Güneydoğu Anadolu'nun sekiz vilayeti vardı. Bunlar Urfa, Siverek, Ergani, Diyarbakır, Mardin, Musul, Süleymaniye ve Kerkük idi. Bu nedenle de Güneydoğu Anadolu'ya Cezire-i Ulya yani yukarı Cezire deniyordu. Hamid Sadi bu bölgeyi Irak'tan şu satırlarla ayırıyordu: "Bu havali Irak'a hiç benzemez, Cezire-i Ulya yüksek ve dağlık, Irak ise alçak ve ovalık bir yerdir. Bu fark bilhassa iklimin pek güzel bir ifadesi olan hayat-ı nebâtiyede müşahede olunur. Denilebilir ki hurma ağaçlarının nihayet bulduğu yerde Irak biter, Cezire-i Ulya başlar. Cezire-i Ulya'da ormanlar ve bozkırlar mevcuttur. Irak'ta ise bunlara tesadüf edilmez. Orası çöl ve vahâlâr memleketidir. Bu coğrafî zıddiyetler bize Cezire-i Ulya'nın Irak'a ait olmayıp Anadolu'nun bir parçası olduğunu göstermektedir."

84 Hamid Sadi (İstanbul Darülfünun Coğrafya Muallimi), *Türkiye'nin Tabii ve İktisadî Coğrafyası*, (Orta Mekteplere Mahsus – Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı), İstanbul: Matbaa-i Amedi, 1340.

Hamid Sadi'nin yapmış olduğu tasnif Türkiye'nin 20. yüzyılda geçirdiği travmanın sonucuydu. Ortadoğu'nun beşeri yapısı köklü dönüşüme uğramış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışması yeni tanımların gündeme gelmesine neden olmuştu. Kısaca, Türkiye topraklarının yedi coğrafî bölgeye ayrılması Millî Mücadele ve sonrası ulus-devlet inşa sürecinin sonucuydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Anadolu sözcüğü bugünkü Anadolu'nun orta ve batı bölgeleri için kullanılırdı. Doğu Anadolu diye bildiğimiz yüksek bölgeye Erzurum yaylası, Güneydoğu Anadolu'ya ise Cezire-i Ulya yani Yukarı Cezire denirdi. Kimi kez Cezire-i Ulya'ya Diyarbakır Yaylası da dendiği olurdu. Millî Mücadele ile birlikte ülke bütünlüğünü vurgulamaya yönelik olarak Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu; doğu yöreler de Anadolu kapsamına alındı. Ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte Misak-ı Millî sınırları belirlendi. Bu tanım güneyde Musul, Kerkük, Süleymaniye'ye kadar uzanıyordu. 30'lu yılların başlarına kadar Türkiye haritalarında güney sınırı çizilmemişti.

Doğal Koşullar ve Toprak Düzeni

Cumhuriyet öncesi bugünkü Anadolu'dan farklı tanımlanmasının gerisinde doğal coğrafya koşulları yatıyordu. Nitekim Hamid Sadi'nin doğal tasnifinde de İskenderun-Çoruh Nehri ağzının doğusunun farklı bir doğal yapıya sahip olduğu belirtiliyordu. Bu coğrafya yüksek dağlarla Anadolu yaylasından kopuktu Uzun yıllar Erzurum, Trabzon üzerinden, Diyarbakır, Samsun üzerinden dış dünyaya bağlanmıştı. Demiryolunun ulaşamadığı yöreler için çıkış yolu her zaman en yakın suyolu olmuştu. Musul'dan İstanbul'a ulaşım Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı üzerinden, Antep'ten Beyrut üzerinden, Kars'tan Batum üzerinden gerçekleştirilmişti. Karayolu ulaşımında doğuda Erzurum sınırlı olanaklara sahipti. Trabzon-Tebriz yolu Gümüşhane-Erzurum-Doğu Beyazıt üzerinden geçmiş, Erzurum İran'a ulaşımda bir transit merkezi konumu kazanmıştı. Ayrıca kış aylarında açık olmasa da Sivas-Erzincan-Erzurum-Ağrı, Doğu Beyazıt güzergâhı hayvan sevkıyatında da kullanılmıştı. Her mevsim geçit vermeyen diğer bir yol Mardin-Diyarbakır, Bingöl, Erzurum, Artvin karayoluydu.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin karşılaştığı en zorlu sorun o günlerde Vilayât-ı Şarkiye diye tanımlanan bu ulaşılması güç yöreleri inşa edilmekte olan ulus-devletle bütünlemekti. Osmanlı döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu görece özerk sayılabilecek bir konumdaydı. Devletin varlığı çok sınırlı bir biçimde hissediliyordu. Chester projesi ile bu yörelerin dünyaya açılması düşünülmüşse de sermaye yetersizliği nedeniyle sonuç alınamamıştı.

Cumhuriyet yönetimi ise farklı bir etnik yapıya sahip bu bölgeleri ulus-devletle bütünlemek için öncelikle ulaşıma önem vermişti. Bu nedenle "millî şimendifer siyaseti" gündeme geldi ve bütçeden önemli bir pay demiryolu inşaatına ayrıldı. Ancak bu coğrafyalarda aşiret düzeni uzun yıllar sürgit devam etti; devlet bu yörelere uzanamadı. Her ne kadar Şeyh Sait Ayaklanması ardından Şark ıslâhat Planı adı altında yöreye yörelik bir düzenleme gündeme gelmişse de sorunun temelinde yatan toprak düzenine ilişilemedi. 30'lu yıllarda toprak reformu için kimi ön hazırlıklar yapıldı; Ömer Lütfi Barkan'a o sırada gerçekleştirilen Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki toprak reformları inceletildi; Barkan bu konuda birçok makale yayımladı. Ancak, Türkiye'nin doğusunda siyasî yapının hassas dengeler üzerine oturuyor olması nedeniyle bu yörelere dokunulamadı. Yöre bireyinin sadakatini aşiret reisinden devlete yönlendirmek ulus-devletin gereği olmuşsa da Ankara bu coğrafyada hâkim olan aşiret düzeniyle ilişkisini düzenlemekte sürekli sorun yaşamış, aşiret iktidarını, güç odaklarını kıramamıştı. Düzenin korunabilmesi için çoğu kez yöre şeyhi, şıhı, seyidi, toprak ağasıyla işbirliğine gidilmek zorunda kalındı.

Cihan Harbi ertesi Doğu Avrupa'nın birçok ülkesinde toprak düzeni sil baştan ele alınırken Cumhuriyet buna bir türlü cesaret edememişti. Şark Islâhat Planı adı altında kapsamlı planlara girişilmiş, yöreye yönelik bir düzenleme gündeme gelmişse de sorunun temelinde yatan toprak düzenine ilişilememişti. Toprak düzeni değişmedikçe de yörenin durağan yapısı sürgit devam etmişti.

Sılan Raporları ve Toplumsal Sorun

Şark Islâhat Planı ve Abdülhalik Renda'nın raporunun yazılışından on üç, on dört yıl sonra Necmeddin Sahir Sılan'ın raporları gündeme geldi. Necmeddin Sahir Sılan da yöreyi iyi bilen bir mebustu. Doğu Sorunu üzerine en fazla rapor hazırlayan kişiydi. CHP'ye sunulan bu raporlar Tek Parti döneminde siyasetin sanıldığından çok daha etkin bir "iletişim" aracı olduğunu gösteriyordu. Devletle halk arasında mebus önemli bir işlev görüyordu. Kendi seçim bölgesine gidiyor, halkla konuşuyor, yöre yönetimi hakkında partisine rapor veriyordu. Tabii Necmeddin Sahir Sılan örneği ne kadar genellenebilirdi; bu ayrı bir hususdu. Ancak Necmeddin Sahir Sılan'ın raporları sayesinde Tek Parti döneminden Çok Partili döneme geçişte bu coğrafya hakkında ayrıntılı bir bilgi kaynağı oluştu. Tarih Vakfı bunları altı kitap olarak düzenledi.

Abdülhalik Renda'nın yirmili yılların ikinci yarısında gündeme getirdiği sorunlar üç aşağı beş yukarı kırklı yıllarda da gündemdeydi. Necmeddin Sahir Sılan, Cumhuriyet Türkiyesi'nin oluşumuna yakından tanıklık etmiş bir kişiydi. Millî Mücadele'nin ilk evresinde, mebuslar arasında Türkiye'nin ilk anketini düzenlemiş, "Kazanılacak olan İstiklal Savaşı'nın iyi sonuçlar vermesi neyle mümkün olacaktır?" sorusuna 315 cevap almıştı. Bu anket yıllar boyu gün yüzüne çıkmamış, 2004 yılında Mete Tunçay'ın başkanlığında Tarih Vakfı ekibi tarafından kitap haline dönüştürülmüştü.

Necmeddin Sahir Sılan milletvekili oluşundan itibaren Cumhuriyet Halk Partisi'ne dokuz, Demokrat Parti'ye dört rapor yazdı. Halen Tarih Vakfı arşivlerinde saklanan bu raporlar kitap olarak yayımlandı. Bingöl'ün vilâyet oluşu ertesi ilk Bingöl Mebusu Necmeddin Sahir Sılan'ın seçildiği 1939 yılından itibaren hazırladığı raporlarda yöreyle ilgili ilginç bilgiler yer aldı. Abdülhalik Renda'nın yukarıda saptadığı sorunlar Necmeddin Sahir Sılan'ın da raporlarında yer alıyordu. Ancak, Necmeddin Sahir Sılan, büyük ölçüde kendi inisiyatifiyle yöreyi gözlemlemiş ve halkın arasına karışarak çok daha doğrudan bilgi edinme yolları bulmuştu. Bu açıdan Abdülhalik Renda'nın raporlarından farklıydı. Ayrıca sosyal konulara da eğilmiş, kız kaçırmadan, kadın intiharlarına kadar değişik sorunlara dikkat çekmişti.

Necmeddin Sahir Sılan'ın bu yörelerle ilgili gözlemleri bir siyaset adımından beklenen düzeydeydi. Yöreyle ilgili eleştirilerde bulunuyor, ancak iyimserliğini yitirmiyordu. Bu nedenle sık sık olumlu gelişmelere dikkat çekiyordu. Bunlardan biri kız kaçırma ve intihar vakalarıyla ilgiliydi. Raporda şu satırlar yer alıyordu: "Vilâyet mıntıkasındaki kız kaçırma vakalarının eskisi gibi olmadığı ve kızlarını maddî menfaat temini maksadıyla küçük yaşta elden çıkarmak itiyatlarına karşı evlenme haddinin on beş yaşına indirilmesinin çok iyi semereleri görüldüğü ve bu suretle ebeveynin istismarına karşı aksülâmel mahiyetinde telâkki edilen kız kaçırma vakalarının da kısmen önlenmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu arada, mahiyetine lâyikiyle nüfuz edilememiş olmakla beraber, intihar vak'alarının kadınlar arasında daha çok olduğu öğrenilmiş..." Tabii bugün bile devam eden kız kaçırma ve genç kızlar arasında "intihar" sorunlarını Necmeddin Sahir Sılan, çoğu kez tekil örneklere indirgiyor, sorunun temeline yeterince inmiyordu.

Abdülhalik Renda'nın da vurgulandığı gibi, Necmeddin Sahir Sılan'ın hemen her raporunda coğrafya etmeni ve ulaşım zorlukları ön planda yer alıyordu: "Yüksek dağlarla kuşanmış olan Bingöl vilâyeti hudutları dahilindeki yol ve köprü işleri önemli bir vaziyet arz etmektedir. Vilâyetin şimalînde [kuzeyinde] Erzurum, cenubunda [güneyinde] Diyarbekir demiryolu ile irtibatının temin edilebilmesi ve vilâyet dahilindeki kazalarda da muvasalanın [ulaşımın] muntazam şekilde tesis olunabilmesi, birçok yerlerde toprak tesviyesiyle açılmış olan yolların iyice yapılmasına ve kış ve ilkbahar mevsimlerinde geçit vermeyen büyük sular üzerinde köprüler kurulmasına bağlı bulunmaktadır. Vilâyet merkezi olan Çapakçur'da ve diğer kazalarda idare âmirleri ve halk ile vaki muhtelif temas ve görüşmelerde bu hususdaki mahrumiyet üzerinde ısrarla durulmuş ve Dördüncü Umumî Müfettişliğin bu mevzu üzerindeki vaat ve teşebbüslerinin, yüksek ve salâhiyetli makamların yardımıyla, önümüzdeki yıllarda tahakkuku halk için büyük bir ümit kaynağı olmuştur."

Ulaşım Ağı ve Demiryolu

Necmeddin Sahir Sılan, ardından ulaşım ağında yapılması gereken yol şebekeleri hakkında bilgi veriyor, özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde geçiş vermeyen, altı yedi ay boyunca ulaşıma kapalı olan bağlantı yollarına bir an önce çözüm getirilmesi gereğine dikkati çekiyordu. Necmeddin Sahir Sılan, hemen her raporunda devletin özellikle yol politikasıyla bu yörelere ulaşabileceğini vurgulamıştı. Raporlarının birinde ulaşım ağıyla ilgili bölümü şu satırlarla son buluyordu: "Halkın bu dileklerine karşı, Cumhuriyet hükümetimizin aziz yurdumuzun her bakımdan imar hususundaki yüksek karar ve hareketleri mevzuu bahsedilmiş ve Cumhuriyet hükümetlerinin verdiği sözü daima tuttuğu ve tahakkuk ettirdiği ileri sürülmek suretiyle, cenup [güney] ve şark [doğu] demiryollarını kısa bir devrede başardığı gibi, ülkemizin yol ve köprülerini ve medenî diğer tesislerini de muayyen bir plan dahilinde ve malî imkânlarla başarmaya matuf teşebbüslerine hararetle devam etmekte olduğu söylenilmiş, hükümetimizin ve partimizin her hususdaki mesaisi halk tarafından memnuniyet ve sevinçle karşılanmıştır."

Necmeddin Sahir Sılan'ın 11/12/1940 tarihli raporu "Millî Birlik ve Beraberlik" başlığını taşıyordu. Bu rapor aslında Bingöl mebusu olarak seçildiği yörede "yurttaşlarla konuşma"lardan oluşuyordu. Daha doğrusu halka yaptığı bir konuşma CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildiği için raporlar arasında yer alıyordu. Necmeddin Sahir Sılan özellikle tasarlanan Elazığ-Van demiryolundan övgüyle söz ediyor, "Şark ve garp, şimal ve cenup vilâyetlerimizi birbirine bağlayan demiryolu siyaseti ile birçok köylerimiz şenleniyor, birçok şehirlerimiz bugünü yarına bağlayan medenî eserlerin ve iktisadî hareketlerin mihrakı oluyor" diyordu. Ulaşım olanaklarının yetersizliği ve su taşkınlıkları Sılan'ın birçok raporunda gündeme geliyordu. Raporların birinde kış ve ilkbahar aylarında vilayet merkeziyle ilişkisi kopan Kığı kazasının idarî yönden Erzincan ya da Erzurum'a bağlanması tartışılıyordu. Perisuyu denilen nehrin üzerinde köprü olmaması nedeniyle yaz aylarında bile ulaşım güçlükle sağlanıyordu. Bu nedenle Perisuyu'nun öte tarafındaki yerleşim yerlerinin Bingöl vilayetinden ayrılması düşünülüyordu. Ulaşım sorunu bu coğrafyada yeni idarî düzenlemelere gidilmesini gerekli kılıyordu. Camusgölü mıntıkasındaki köylerin Elazığ vilayetinden alınarak Bingöl vilayetine verilmesi daha uygun görülüyordu. Keza Karlıova kazasının Erzurum ya da Muş vilayetlerinden birine bağlanması üzerinde duruluyordu. Bütün bu idarî düzenlemelerde asayiş başta olmak üzere stratejik kaygılar önemli bir rol oynuyordu. Aslında yol yapımı ile ulaşım sorunu halledilmiş olmuyordu. Ulaşım araçları da son derece yetersizdi. Zira bölgede yaygın bir biçimde kağnı ve binek hayvanıyla ulaşım sağlanıyordu. Vilayet dahilinde tekerlekli arabaların benimsenmesi ve çiftçiye dört tekerlekli arabaların uygun koşullarda dağıtımı önem arz ediyordu.

Çağdaşlık Simgesi: Elektrik-Su

Doğunun önemli bir kısmı elektrikten mahrumdu. Bitlis vilayet merkezi Çapakçur'da 1939 yılında henüz elektrik ve su tesisi yoktu. Halkın kendisine bu dilekleri iletmesi üzerine Necmeddin Sahir Sılan, yöre idarî makamlarıyla görüşmüş ve Çapakçur'un içinden geçen nehirden yararlanılarak elektrik temini yoluna gidilmesini sağlamaya çalışmıştı. Ancak raporda bu konuyla ilgili şu satırlar yer alıyordu: "Halkın bu temiz dileğini" yerine getirmek hususunda yetkili makamlar da mutabıktı. Ancak tesis masraflarını karşılayacak kaynak bulunamaması gerekçesiyle uygulamaya geçilemediği anlaşılmıştı. Bununla beraber bu işin ciddî bir etüt mevzuu olarak mütalaası suretiyle Vilâyet Merkezi'nin az masraflı bir tesisle elektriğe kavuşması çok yerinde görülmüştür."

Keza içme suyu sorunu da aynı oranda önemliydi. Çapakçur'un yerel kaynaklarından sağlanan su, ihtiyacı karşılamıyordu. Merkeze beş kilometre mesafede bulunan Mirzan suyunun kente getirilmesi isteniyordu. Bu suyun kente ulaşması için on beş bin liralık bir masraf gerekiyordu. Ancak özel idare ve belediye bütçeleri buna elvermiyordu. İçme suyu sorunu Genç kazasında da gündeme gelmişti. Bütün yörede hem sulama hem de içme suyu başlı başına bir sorundu.

Necmeddin Sahir Sılan, tıpkı Abdülhalik Renda gibi, yörede devletin görünür olmasına ayrı bir önem atfediyordu. Bu da kamu binalarıyla mümkün olabilirdi. Resmi kurumlar eski binalarda faal durumdaydı. Oysa yeni binaların bir an önce yapılması gerekiyordu. Vilayet merkez örgütünü kucaklayacak yeni bir hükümet konağı inşası kaçınılmazdı. Çapakçur'un vilayet merkezi oluşundan sonra yapılan tek bir bina hastanesi idi. O da bir türlü açılamıyordu. Bu konuda karşılaşılan zorlukları Necmeddin Sahir Sılan şu satırlarla ifade ediyordu: "... Büyükçe inşaat işlerine mesafenin uzaklığı ve malzeme nakliyatının zorluğu hasebiyle sermaye ve vukuf sahibi mühendislerin talip olmadığı ve bu vaziyet muvacehesinde talip olanların bu havalide sermayesi ve vukufu az bazı iş sahiplerinden ibaret bulunduğu ve uzak mesafelerde ve muhtelif yerlerdeki inşaat işlerini sürekli olarak murakabe için resmi teşekküller elinde matlup miktar ve evsafta vazifedarlar bulunamadığı anlaşılmıştır."

Devlet memurlarının ikamet ettikleri binalar da son derece elverişsizdi. Bu yapılar sıhhi koşullardan uzaktı; hastalıklara neden oluyordu; zor kış şartlarında ısıtılması sorun oluyordu. Bu nedenle ölüm vakaları da yüksekti. Hükümet memurları için hükümetçe sıhhi şartları olan memur evlerinin yapılması, ve özellikle tüm ülke için geçerli olan bu soruna, "Çapakçur" gibi mesken buhranının had safhada olduğu bir yöreden başlanması yerinde bir tedbir olacaktı. Mesken sorunu yöre halkı için de önem arz ediyordu. Vilayette binalar taş ve çamurla ve kavak, söğüt ağaçlarıyla yapılıyor ve bu yüzden bir yapı babadan çocuğa devredilmeden yıkılıyordu. Kaolin adlı topraktan tuğla ve kiremit yapıldığı takdirde kasaba ve köylerdeki evlerin daha dayanıklı ve daha elverişli sıhhi şartlarda olacağı vurgulanıyordu.

Kürt versus "Dağ Türkü"

Yukarıda belirtildiği gibi Kürt sözcüğü için Şeyh Sait Ayaklanması bir fay hattı oluşturmuştu. Bundan böyle basında ve yayın etkiliklerinde Kürt sözcüğüne yer verilmeyecekti. Necmeddin Sahir Sılan da buna dikkat ediyordu. Bir raporunda "köy işleri"nden söz ederken "...Bazı yerlerde de öz Türkçe yerine Dağ Türkçesi konuşulması yüzünden Köy Kanunu'nun tamamıyla tatbikine imkân olamadığı"nı belirtiyordu. Yöre çok fakirdi. Tarımın ve hayvancılığın geliştirilmesi için, kış ve ilkbahar mevsimlerinde yol bulunamayışı ve su taşkınlıkları yüzünden, ulaşım olanakları kesilen bu vilayeti düzgün yollarla Elazığ-Diyarbakır ve Sivas-Erzurum demiryollarına bağlamak gerekiyordu. Son derece sınırlı olan Özel İdare bütçesine sıhhi, içtimaî, kültürel sorunlar ve kurumlarla, bayındırlık işlerini başarmak üzere malî olanaklar dahilinde genel bütçeden birkaç yıl sürekli olarak yardımda bulunulmalıydı. Çok geri olan birçok yerde, "Dağ Türkçesi" konuşulan mıntıkalarda kültür hareketleri uyandırılmalı ve "içtimaî, fikrî" hareketlere hız vermeliydi.

Necmeddin Sahir Sılan ilk raporunu yazdığı tarihte bu coğrafyada parti Teşkilâtının da son derece yetersiz olduğunu söylüyordu. Sadece Kığı kazasında parti örgütü vardı. Dördüncü Umumî Müfettiş ve Bingöl Valisi ile olan görüşmelerde diğer kazalarda da parti örgütü kurulma olasılığı görüşülmüşse de "şimdilik" buna olanak olmadığı görülmüştü. Halkevi ise iki kazada açılmıştı. Necmeddin Sahir Sılan, raporunun bu bölümünde halkevi etkinliklerine yer veriyordu. Vilayette tek kitaplık vilayet merkezindeki halkevinde bulunuyordu. Bu kitaplıktaki kitap sayısı ise 772 idi.

Necmeddin Sahir Sılan, salt gözlemde bulunup rapor yazmakla kalmıyor, halkla yönetim arasında sorunların çözümü için de çaba sarf ediyordu. Bu tür gayretler raporlarda da yer alıyordu. 1940 tarihli bir rapor Bingöl vilayetinde halkla ve idarî makamlarla olan görüşmeleri sonucu düzenlenmişti. O sıralarda vilayet merkezinin Çapakçur'dan Genç kazasına nakledilmesi söz konusuydu. Çapakçur halkı vilayet merkezi kalma konusunda ısrarlıydı. Özellikle yeni demiryolu hattının Genç'ten geçirilmesi vilayet merkezinin değiştirilmesinde etken oluyordu. Elazığ-Muş yolu üzerinde bulunan Çapakçur'un da hükümetçe imar edileceği vaatleriyle halk ikna edilmeye çalışılıyordu.

Nüfus ve Sağlık Sorunu

Necmeddin Sahir Sılan'ın raporlarından görüldüğü kadarıyla bir başka sorun yöre halkının bir kısmının konargöçer oluşuydu. 1940 nüfus sayım yılıydı. Yörede karşılaşılan sorun, birbirini kucaklayan dağlık mıntıkalarda ve davar sürüleriyle yaylalarda dağınık ve gezginci olarak yaşayanların nüfus sayımlarının gereği gibi yapılamamasıydı. Bu durum özellikle II. Dünya Savaşı nedeniyle gündeme gelen kısmî seferberlik sorununu ilgilendiriyordu.

Diğer bir sorun vilayet merkezi Çapakçur'da yirmi yataklı bir hastane yapılmasına rağmen hastanenin bir türlü faaliyete geçememesiydi. Özel idare bütçesiyle yaptırılan bu hastane iki yıldan beri doktor bekliyordu. Keza, Solhan kazasında bulunan tedavi evi doktorsuzluk nedeniyle atıl kalmıştı. Birçok yörede hükümet tabibi yoktu. Genç kazasında da iki yıldan beri doktor bekleniyordu. Bu kazada evlenmek isteyenler sağlık muayenesi için Çapakçur'a gitmek durumunda kalıyorlardı. Karlıova kazasında da hükümet doktoru yoktu. Kışı zorlu ve sürekli olan bu bölgede ne eczane, ne de ebe vardı. Çözüm olarak vilayet Özel İdare bütçesinden beş yüz liralık döner sermaye tahsisiyle Dördüncü Umumî Müfettişlik tarafından bir "sağlık otomobili" ile seyyar bir doktor temin edilmişti. Böylece köylere kinin ve diğer ilaçların dağıtımı sağlanıyordu. Bu tür bir önlemin maddî olmaktan çok "manevî" önemi vardı. Raporda benzer bir çözümün diğer vilayetlere de uygulanması temenni ediliyordu. Bu arada doktoru bulunmayan kazalarda evlenme durumundaki yurttaşların, sağlık muayenelerinin gerekli bilgilerle donatılmış küçük sıhhat memurları tarafından yapılmasını sağlamak amacıyla kanunun ilgili maddelerinde düzenlemeye gidilmesi öneriliyordu.

Eğitim ve "Dağ Türkçesi"

Eğitim sorunu her raporda ele alınan bir konuydu. "Dağ Türkçesi" sürekli gündeme geliyordu. "Türkçemizin kökleşmesini ve doğuş ve yaşayış tarzlarına göre Dağ Türkçesiyle konuşanlar arasında Türkçemizin yayılmasını temin edecek olan mekteplerimizde ve teşekküllerimizde" iyi sonuçlar alınmaya başlanmıştı. Ancak iki adet beş sınıflı ve on bir adet üç sınıflı okul tüm vilayet çocuklarının okutulmasına yetmekten çok uzaktı. Ama rapora göre, yine de "öğretmenlerin değerli emekleriyle anaları babaları Türkçe bilmeyen çocukların Türkçeyi öğrenmeleri ve Türkçeyi yaymaya başlamaları istikbal için sevinçle karşılanacak mahiyette" idi.

Raporda eğitim konusu özellikle vurgulanıyor ve köyler dahil, vilayetteki okullar konusunda ayrıntılı bilgi veriliyordu. Necmeddin Sahir Sılan eğitimin önemini şu satırlarla vurguluyordu: "Genç talebeye Cumhuriyet'in feyzini aşılayan, onu Cumhuriyet güneşiyle dimdik tutan kudret, onu okutan öğretmen ve onu yetiştiren mekteptir. Yurdumuzun bu güzel topraklarında çocuk olarak dünyaya gelen, genç olarak büyüyen, ihtiyar olarak yaşayan ve ölümüne kadar Dağ Türkçesinden başka bir ses duymayan vatandaşları Türk camiasında kuvvetle temsil edebilmek için, davamızı kazanmak için tutacağımız yollardan biri yine mekteptir."

Doğuda Ekonomik Yapı

Ekonomik gelişim açısından en büyük engel yörenin dağlık oluşu ve tarıma elverişli olmayışıydı. Ama yine de buğday, arpa ve darı mahsulü alınıyordu. Yöre halkının bir dizi temel ihtiyacı vardı. Çekim hayvanı olarak öküzü yoktu; ekim için tohum istiyordu. Kredi ihtiyacı büyüktü. Bu konuda Ziraat Bankası yetersiz kalıyordu. Ayrıca gündemde olan toprak dağıtımından salt tarımla uğraşanların yararlanması isteniyordu. İşsiz güçsüz birçok kişi vardı. Bunlara da toprak verildiği takdirde sonuç alınabilirdi. Toprak sorunu özellikle Genç kazasından had safhadaydı. Yörede topraklar üç dört ağanın elindeydi ve bu topraklardan çoğu işlenmiyordu.

Necmeddin Sahir Sılan'a göre "prensip itibariyle ellerinde çok toprak olanların işleyemedikleri toprakları değeriyle almak ve topraksız olanlara vermek yerinde bir hareket" idi.

Yörede özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın gayri resmi seferberliği nedeniyle işgücü açığı vardı. Bu açığın giderilmesi konusunda gelenekle modernite çatışır konumdaydı. Kimi kesim teknolojik girdi ile bu açığın giderilmesi beklentisi içindeydi. Halk dileklerini şu şekilde ifade ediyordu: "Rençper işleri geri kalıyor. Motorla müteharrik çift sürme âletleri vilâyetimize de gönderilmelidir. Aynı zamanda biçme makinesi de lâzımdır. Bilhassa askere gidenlerin yerine rençper bulunmadığı için mahsul işlerinin motorlu vasıtalarla temini ricasındayız."

"Motorla müteharrik çift sürme aletleri"nden bahsederken Necmeddin Sahir Sılan yörede geleneksel alışkanlıkların tarımı olumsuz etkilediğini de kaydediyordu. Karasaban son derece yaygındı. Sabanı bırakmak, yerine pulluk kullanmak gerekiyordu. İyi mahsul alabilmek için toprağı iyi işlemek, bellemek, hiç olmazsa toprak altına üç parmak kadar girmek gerekiyordu. Böyle olmadıkça iyi mahsul alınamazdı. Önceki yıllarda "numunelik" olarak vilayete dört pulluk gönderilmiş, ancak halk bunlara rağbet etmemiş, pulluklar bir köşede paslanmıştı. Gerekçe olarak pullukları çeken hayvanların ezilmekte olduğu ileri sürülmüştü. Pullukları çekecek derecede güçlü öküzler yoktu. Öküz yerine at kullanmak gerekebilirdi; ama o da sermaye işiydi. Necmeddin Sahir Sılan'a göre, buna ihtiyaç kalmadan yöre öküzleri ortak kullanılarak iş görmek mümkündü. Bu amaçla Ziraat Bankası'nın Çapakçur şubesi halka kredi açmıştı. Ancak bu aşamada da inanç engeli ile karşılaşılıyordu. Kredi, faiz bunlar dinsel açıdan mubah şeyler değildi. Bu nedenle yöre insanı Ziraat Bankası kredisinden yararlanmakta isteksiz davranıyordu.

Bu arada topraksız köylüye toprak dağıtımı için başvurular da düşük kalmıştı. Bir nedeni dağıtılacak toprağın başka vilayetlerde olduğu şayiasının çıkarılmasıydı. Özellikli "millî" yani hazineye ait arazileri eken çiftçilerle ortakçılıkta çalışanlar tarafından bu tür söylendiler ortaya atılıyordu. Oysa Gençlilere dağıtılacak toprak Murat Nehri'nin öteki yakasında, Tekören köyü civarındaydı ve çok değerliydi.

Siyaset ve Rejim Savunusu

Necmeddin Sahir Sılan bölgenin somut toplumsal ve ekonomik sorunlarına çözüm bulma gayreti yanı sıra yöreye Cumhuriyet'i, rejimi götürme çabası içersindeydi. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte bu "görev"i daha da önemsedi. Bu tür bilgiler yöre halkına hitap ettiği ve sonradan bir raporuna koyduğu söylevde şu satırlarla yer alıyordu.

"Büyük Türk Milleti emin olabilir ki Cumhuriyet orduları emir aldıkları zaman vazifelerini hakkıyla ifa edecek kıymettedirler. Yaptığımız ve yapacağımız fedakârlıklara Cumhuriyet orduları lâyık olduklarını isnat etmeğe her an hazırdırlar.

Aziz Vatandaşlarım, ne mutlu bizlere ki biz, dünya milletleri içinde en üstün ve en eski bir medeniyetin sahibi aziz Türk milletinin ve yavuz Türk ordusunun birbirine güvenen ve vatan mücahedesinde, vatan dâvasında eşi olmayan bir ırkın evlâtlarıyız.

Ne mutlu bizlere ki vatanın büyük evlâdı İsmet İnönü'ye malîkiyetle müftehiriz. Çünkü o bizimdir, biz onun emrinde ve izindeyiz.

Ne mutlu aziz Türk milleti, birlik ve beraberliğimizin kaynağını Türk ülküsünün azimkâr ve fedakâr timsali Millî Şefimizin kudretli ve kuvvetli varlığında perçinlemiş bulunuyoruz. Yaşa, var ol aziz Milletim, aziz Şefim."

Ancak bu retoriğe rağmen Necmeddin Sahir Sılan Tek Parti döneminde siyasetin ne olduğunu biliyordu. Tek Parti yönetiminin sınırlarını aşarak seçildiği yörede halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmişti. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, halkla yönetim arasında köprü işlevi görmüştü. Dönemin çok az siyasetçisi seçildikleri bölgeyle bu denli ilgilenmişti.

Uygarlaştırıcı Görev

Tek Parti döneminin iç hizmete yönelik bir dizi temel referans kaynağı da Tarih Vakfı Necmeddin Sahir Sılan Arşivi bünyesinde yer almaktaydı. En az altmış küsur yıl önce yayımlanan bu kitap ve broşürler, Türkiye'de "Doğu Sorunu"na ışık tutuyor, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde toplum mühendisliği çabalarını gündeme getiriyordu. Bu kitaplarda başta Dersim olmak üzere, doğuda devletin üstlendiği "uygarlaştırıcı görev" ele alınıyordu. Ayrıca Naşit Hakkı Uluğ'un Dersim üzerine halka yönelik çalışmaları vardı. Bunlar *Derebeyi ve Dersim* ve *Tunceli Medeniyete Açılıyor* adlı kitaplardı. 1939'da yayımlanan *Tunceli Medeniyete Açılıyor*'un başlığı "uygarlaştırıcı görev"i en veciz bir biçimde açıklıyordu. Naşit Hakkı Uluğ, Dersim'e "uygarlığın gelişi"ni şu satırlarla ifade ediyordu:

"Dersim yöresinden dışarı çıkmış olan insanlar, hayatlarında ilk defa böyle azametli binaları görüyor, onların gözlerinde devletin kudret ve büyüklüğü bu binalarla canlanıyor... Ağasının evinden birkaç yüz kat büyük bir yapı... Demek ki ağa, devletin yanında bir hiçmiş... Kışlaları, hükümet konaklarını ve mahalleleri, azıdişleri görünecek kadar ağzını açarak seyreden ve ancak gözüyle algılayan Dersimli, büyüklüğünü dar aklına sığdıramadığı bu varlıklar karşısında devletin kudretini anlıyor, dünyanın dağdan, taştan ibaret olmadığına artık inanıyordu.

Tunceli vilayeti kurulalıdan beri, yani iki sene içinde 9 kışla, 5 nahiye karakolu, 5 hükümet konağı, 10 mektep yapılmış oluyor. Bin kilometreden fazla telefon hattı çekilmiş ve yollar ve köprülerle beraber bütün bunlara üç buçuk milyon lira harcanmıştır."

Brakisefal Kürtler

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi dizisinin ikinci kitabı beş adet tıpkıbasım kitaptan oluşuyordu. Bunların ortak özelliği çok kısıtlı sayıda basılmalarıydı. Üçü ise "hizmete mahsus"tu; devlet ricali tarafından görülebiliyordu. Kitaplar "Doğu Sorunu"na farklı yönlerden yaklaşıyor ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde toplum mühendisliği çabalarının ne denli kapsamlı olduğunu belgeliyordu.

Kitaplardan biri Genelkurmay Başkanlığı, diğeri Dahiliye Vekilliği ve üçü Jandarma Genel Komutanlığı tarafından yayımlanmıştı. Jandarma Genel Komutanlığı'nın yayını olan bir kitap ile Genelkurmay Başkanlığı yayını "çift hilâlli"ydi. Yani o gün için "gizli ve hizmete mahsus"tu. Dahiliye Vekilliği'ninki ise "içişleri hizmetine mahsus" kaydını taşıyordu. Bugün artık tarihsel önem arz eden bu çalışmalar dikkatli incelendiğinde "Doğu sorunu"na devletin yaklaşımı, yöntemi ve amaçları açıklığa kavuşuyordu. "Doğu Sorunu" ya da "Kürt Sorunu" devlet katında etnik kaygının ötesinde bir asayiş sorunuydu. Belgelerden bu sonuç elde ediliyordu. "Eşkıya Çeteleriyle Müsademe" Dahiliye Vekâleti'nın raporlarının ana eksenini oluşturuyordu.[85]

Genelkurmay Başkanlığı'nın *Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler* adlı "hizmete mahsus" kitabının yayın tarihi 1946'ydı. 22 sayfalık metin, harekât krokileri ve aşiretlerin yerleşim yörelerini içeren belgelerden oluşan bu çalışma, ilk sayfasında bir "broşür" olarak nitelenmişti. "Çift hilâl" altında "ivedi" kaydıyla ilk sayfada yer alan "sunuş" yazısı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay'ın kaleminden çıkmıştı. "Ordu subay ve eratını aydınlatmak, kıtalarımızı eşkıya ve çete muharebelerine hazırlamak" amacıyla hazırlanan eser 3000 adet basılarak bölüklere kadar dağıtılmıştı. Güdülen amacın, geçmiş olayların bunları bilmeyenlere tanıtılması ve ordu eğitiminin bu konuda genişletilmesi, bölgede görevlilerin tam bilgi ve görgü sahibi olarak işlerini kusursuz bir şekilde ve başarıyla yapmalarını sağlamak olarak belirtilmişti.

85 Dahiliye Vekâleti - Vekâletin Umum Müdürlük ve müstakil müdürlüklerinde 15 yıl içinde yapılan ve gelecek yıllarda da yapılacak olan işlere dair raporlardır, İdare – Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası, yıl 11, sayı 127, 29 Birinci Teşrin 1938, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1938.

22 sayfada yöreyle ilgili kısa bir tarihçe, örf ve âdetlerle ilgili bilgi, eşkıya ile mücadele yöntemleri, o güne kadar çıkan isyanlar, bunların nedenleri, bölgeleri ve isyan eden aşiretler yer alıyordu. İki adet 1/3.000.000 ve bir adet 1/800.000 ölçekli krokide, geçmişte ve Cumhuriyet yıllarında isyan bölgeleri ve bölgedeki aşiretlerin durumu sergileniyordu. Bu broşür, daha önce yayımlanmış dört kitabın özeti mahiyetindeydi. Bunlardan ilki Tarih Vakfı'nın yayımladığı kitapta da yer alan Jandarma Genel Komutanlığı'nın *Dersim* adlı kitabıydı. Diğer dört kitap ise *Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkıya Takip Hareketleri, Köy Arama ve Silâh Toplama İşleri Hakkında Kılavuz, Eşkıya Muharebeleri, Eşkıya Takip Usulleri, Van ve Güney Bölgesi Tarihi.* Son üç kitap Genelkurmay tarafından yayımlanmıştı.

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik - Dersim-Sason (1934-1946), başlıklı kitapta yer alan diğer dört eserden üçü Jandarma Genel Komutanlığı tarafından yayımlanmıştı. En kapsamlısı yöre ile ilgili zengin bilgi içeren *Dersim* adlı kitaptı. Kayıt altında, yüz adet basılmış ve kesin tarihi belli olmasa da büyük olasılıkla 1935'te yayımlanmış bu kitabın iki adedi Tarih Vakfı'nın Necmeddin Sahir Sılan Fonu'nda bulunuyordu. Jandarma Genel Komutanlığı'nın ikinci kitabı Dersim tedibi ertesi 1939'da yayımlanan *Dersim Destanı*'ydı (Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, 1939). Üçüncüsü ise yine 1939'da yayımlanan ve Kurmay Binbaşı Lütfi Güvenç'in kaleme aldığı "Gizli ve hizmete mahsus" *Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler* (Ankara Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, 1939) başlığını taşıyordu. Son kitap ise Dahiliye Vekilliği'nin "içişlerine mahsus" *Jandarma – Geçen dört yılda yapılan ve gelecek dört yıl içinde yapılacak işler hülâsası* idi. (Ankara; Başvekâlet Matbaası, 1935).

Dersim ve Antropoloji

Dersim adlı kitapta Kürtlerin antropolojik bulgularına geniş yer veriliyor, dönemin söylemine uygun olarak bu yöre halkının Türklerle aynı kökenden geldikleri vurgulanıyordu. Fizikî antropoloji bulgularından yola çıkarak yöre halkının Horasanlı olduğu iddia ediliyordu: "Bunların tipleri brakisefal bir tipten olduklarını açıkça gösteriyor"du. Başka bir sayfada "Çapakçur'da, Genç'te, Lice'de, Ovacık'ta, Hozat'ta, Çemişkezek'te tesadüf olunan Kızılbaşların yuvarlak kafası, geniş alnı, basık yüzüyle ve gözlerinin daima akın yollarını, uzakları araştıran cevvaliyeti ile Türk neslinden ayrı bir nesle bağlamak güç bir iş olur" satırları yer alıyordu.

Dersim kitabı Kürt dili konusuna da değiniyor, bu yörenin insanlarının Hazar'ın doğu yakasındaki yurtlarında yaşarlarken yarı Türkçe yarı Farisî bir dil konuştuklarını, Cengiz istilası karşısında batıya doğru göç ettiklerini, bu göç sırasında uzun süre İran dili ve kültürünün etkisi altında kaldıklarını, kısmen Şafiilik ve ekseriyetle de Kızılbaşlık tufanına tutulup saplandıklarını vurguluyordu. Bu arada Zaza'nın karakteri itibarıyla Türkmen'le aynı olduğunu kaydediliyor, somut bir kanıt olarak da Zazaların brakisefal kafalı olduklarını gösteriliyordu. Kitapta böylece Dersim sekenesi etnik bir ayrıma tabi tutulmuyordu; Şiilikten kaynaklanan mezhep bağlamında bir farktan söz ediliyordu.

Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler (1946) adlı kitapta da ortak geçmiş vurgulanıyor, Turanî ya da Turanlı tezine ilk sayfalarda yer veriliyordu. Dönemin hâkim tarihöncesi tezleri doğrultusunda yöre halkının üç bin yıllık geçmişi özetlenerek şu sonuca varılıyordu: "Üç bin yıllık tarihinin kısaca gözden geçirilmesiyle de anlaşılıyor ki 'Kürt' diye bir millet yoktur. Asılları Turanlı olan bu halk doğu-batı istilâ yolları üzerinde yerleşmiş bulunması yüzünden birçok el değiştirmiş, sahipsiz kalmış ve asıllarını da kayıp etmişlerdir."

Devlet ve Uygarlaştırıcı Görev

"Gizli ve zata mahsus" olarak basılan *Dersim* kitabı, 1937 Harekâtı öncesi, Cumhuriyet hükümetinin he-

deflerini saptıyordu. On yılı aşkın bir süre geçmesine karşın Cumhuriyet yönetimi bu yörelere hâkim olamamıştı. Kitaba göre bu coğrafyada kargaşanın, eşkıyalığın müsebbibi aşiret reisleriydi. Bu nedenle aşiret reislerinin "tedip"i yani "edeplendirilmeleri" gerekiyordu. "Tedip" önlemleri "tehcir"e kadar varıyordu. Aşiret reislerinin kendi coğrafyalarından uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Hâkim oldukları bölgelerde kaldıkları sürece aşiret reisleri ve maiyetleri üretken olmaktan uzak kalıyorlar ve tufeyli bir yaşam tarzı sürdürüyorlardı. Yerlerinden koparılıp batıya göçürüldükleri takdirde aşiret reisleri asalak olarak yaşayamayacaklar ve çalışmak zorunda kalacaklardı. Böylece geride kalan ve aşiret reislerinin tahakküm ve telkinlerinden kurtulan halk meşru kazanç yollarına daha kolaylıkla yönlendirilebilecekti.

Aşiret reislerinin yanı sıra aileleri, akrabaları ve reis olmak istidadında olanlar ve öteden beri aşiret reislerinin çapulculuğuna alet olan şahısların da behemehal Dersim'den uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Aksi takdirde Dersim'de kalan halkın başında yeni aşiret reisleri türeyebilirdi. Öte yandan, Dersim, yıllardan beri yörenin suçlularını barındırır olmuş, hükümet güçleri bunları bir türlü yakalayamamıştı. Askerî harekâttan yararlanılarak yöre silahtan arındırıldıktan sonra bunların da derdest edilebilecekleri mümkün olacaktı.

Göçürülme işlemi sırf aşiret reisleri ve onların aveneleri ile sınırlı kalmayacaktı. Dersim'in kuzey yöreleri sarp ve ulaşımı son derece zordu. Özellikle kış mevsiminde bu yöreye hükümetin nüfuz etmesi çok güçtü. Eğitim, sağlık ve diğer hizmetlerin bu yörenin her köşesine ulaştırılması neredeyse imkânsızdı. Bu nedenle Dersim'in kuzeyindeki halkın başka yörelere göçürülmesi yararlı olacaktı. Sarp coğrafyada yer alan Ovacık, Nazımiye gibi kazalar, öteden beri hükümete karşı tavır koymalarıyla ünlüydü. Yöre genelde "çapulcuların yuvası" idi. Hükümete karşı direnen aşiretler ve "küstah vaziyetini" koruyan Yukarı Abbas uşağı reisi Seyit Rıza ile Haydaran aşireti reisleri Hıdır ve Kamer ağalar bu yöreye mensuptu. Tarıma elverişli olmayan ve toplam nüfusları 12 bini bulan Ovacık ve Nazımiye halkının batı vilayetlerine göçürülmesi uygun düşecekti.

Ankara, yüzyıllardır yönetimlerin hükümran olamadığı bu toprakları zapturapt altına almakta kararlıydı. Devlet-vatandaş ilişkisi bir dizi hak ve sorumluluklardan geçiyordu. Dersim, öteden beri devlete karşı mükellefiyetlerini yerine getirmiyordu. Hayvan, müsakkafat ve sair vergiler, çok düşük miktarlarda ödeniyor ya da hiç verilmiyordu. Devlet bütçesinden Dersim'e sarf edilen meblağ, bu yöreden elde edilen gelire oranla 100.000 lira daha fazlaydı. Yapılan tahminlere göre, yörede en az 100.000'i aşkın miktarda saklanan, gizlenen hayvan vardı. Yöre halkı askerlik görevini de yerine getirmiyordu. Yalnız vilayet merkezine yakın olan halkın bir kısmı askere alınabiliyordu. Kitapta, silah toplanmasının ertesinde, askerlik yaşı içinde bulunanların yakalanarak batı vilayetlerinde askerlik yükümlülüklerini yerine getirmelerinin sağlanacağı belirtiliyordu.

Dersim kitabına göre, bir başka sorun yöredeki dağınık iskândı. Davarcılığın gereği olan bu tür bir yerleşim hükümetin yörede denetimini engelliyordu. Dağınık iskân devam ettiği sürece Dersimlinin üzerinde hükümet nüfuz kuramıyordu. Engebeli arazi eşkıya yuvasıydı. Dersim'in kuzeyindeki halkın batıya ve tarıma elverişsiz topraklarda yaşayanların ise ova köylerine yerleştirilmesi dağınık iskânı az çok sınırlayabilirdi. Geçit ve boğazlarda bulunan köyler de güvenlik açısından tehdit oluşturuyordu. Bu köylerde yaşayanların hükümetin denetleyebileceği yakın köylere nakilleri ve sarp yerlerdeki köylerin boşaltılması yararlı olacaktı.

Yörede en önemli sorunlardan biri yerleşik tarıma geçilememesiydi. Bunun bir nedeni yöre halkının ekilebilir toprağı olmamasıydı. Toprak dağıtılarak Dersimli üretken kılınabilirdi. Bu amaçla Dersimliyi tarıma özendirmek, hatta mecbur etmek gerekiyordu. Dersim'de kısmen tarıma elverişli toprak vardı. Göçürülen aşiret reislerinin toprağı fakir Dersimlilere dağıtılmalı, tarım uğraşı özendirilmeli, kredi verilmeli ya da doğrudan yardım edilmeliydi. Bir kısım yoksul Dersimlinin de Malatya ve Elâziz'deki metruk araziye yerleştirilmesi yararlı sonuç verebilirdi. Nitekim daha önceleri Elâziz ve Çemişkezek köylerine yerleştirilmiş Dersimliler, üretken hale gelmişlerdi. Ancak, salt toprak vermek amaca hizmet edemezdi. Çift hayvanı, tarım aletleri ve tohumluk gibi

ihtiyaçların da karşılanması gerekiyordu. Bunun için de kredi olanakları yaratılmalıydı,

Diğer bir sorun Dersim'in dışa açılmasıydı. Dersim'in sarp coğrafyası bu yörenin dış dünyayla bağını engelliyordu. Dersim'e yol gerekiyordu. Yapılacak yollar, yöre ekonomisine hizmet edebileceği gibi devletin bu coğrafyada varlığını kanıtlamasına da vesile olacaktı. En azından asker sevkıyatını kolaylaştırabilirdi. İşsiz güçsüz takımı inşa edilecek yollarda yevmiye ile çalıştırılacaktı. Dersimli, kazanç kapısı bulduğu takdirde eşkıyalığı bırakacaktı. Yapılacak yollar sayesinde gerek ithal gerekse ihraç ettikleri mallar için çevrelerinde bulunan kasaba ve şehirlerdeki tüccarlarla ilişki kuracak, yörenin iktisadî gelişimi, dolayısıyla halkın refahı sağlanacaktı.

Rapora göre tüm bu dönüşümler idarî önlemlerle gerçekleştirilemezdi. Aşiret düzeni buna karşı çıkacak, var olan düzeni sürdürmek için her türlü yeniliği engelleyecekti. Bu nedenle aşiretler karşısında askerî harekât zorunluydu. Yörede disiplin sağlandıktan sonra Dersim'de düzen kurulmuş olacak, tüccar kaygı duymaksızın Dersim yöresinde faaliyete geçebilecekti. Bu tür bir düzenin kurulmasında hükümet makamları ve ticaret odaları da etkin rol oynayacaktı.

Son olarak, eğitim ve sağlık hizmetlerinin de Dersim'e getirilmesi gerekiyordu. Dispanserler açmak, meccanen ilaç vermek gibi önlemler, Dersimlinin devlete güven duygusunu pekiştirecekti. Bu kurumlara idealist özveri sahibi doktorların tayini şarttı. Keza, Dersim'de açılacak okullar geleceğin Dersimlisini o günküne oranla daha "medenî" ve uysal hâle getirecekti.

Bu yöre halkının çoğu, zamanla Türkçelerini yitirmişti. Yöre halkını Türklüğe yaklaştırmak ve kendilerine aslen Türk olduklarını öğretmek gerekiyordu. Okullar aracılığıyla Türk dili Dersim'de etkin hale getirilebilirdi. Bu amaçla, öncelikle Plümer, Mazkirt ve Hozat'ta birer ilkokul açılmalı ve buralara "mefkûreli" yani ülkücü öğretmenler atanmalıydı.

Dersim kitabı aslında bir "uygarlık" projesiydi. Toplum mühendisliği sonucu yöre, ülkeyle bütünleştirilecek ve üretken kılınacaktı. Ancak bu hedeflere ulaşabilmek için yöre halkını tutsak almış olan aşiret reisleri, ağalar, halifeler bu coğrafyadan göçürülmeli ve toprakları Dersimlilere dağıtılmalıydı. Yöreye yol yapılmalı, eğitim ve sağlık hizmetleri götürülmeliydi.

Dersim'de Asayiş

Dersim kitabının en ilginç yönü yörede asayiş sorununa tarihsel bir eksen getirmesiydi. Dersim klasik Osmanlı döneminde, Tanzimat yıllarına kadar, tüm doğu vilayetleri gibi, bir tür derebeylik düzeniyle yönetilmişti. İstanbul'da sarayın bu yöreler üzerinde görünüşte bir hükümranlığı vardı. Yörede hükümeti aşiret reisleri ile onların emrindeki ağa ve mütegallibe temsil etmişti. Yavuz-Safevî mücadelesinden beri Dersimliler, çevre yörelere ve Sünnilere karşı taşkınlıklarını sürdürmüşlerdi. Bu tecavüzler, bir taraftan Bayburt'a ve diğer taraftan Sivas yakınlarına, Kangal'a kadar uzanmıştı. Osmanlı, askerlikte Nizam-ı Cedid usulünü kabul ettikten sonra, Dersimlinin de askere alınmasını sağlayarak bu coğrafyaya hâkim olmayı hedeflemişti. Bu amaçla nişan, rütbe, hediye dağıtarak aşiret reislerini kendine bağlamayı denemişti. Bu tür yöntemlerle Dersim'in asayişi üzerinde etkin olmak, Dersim'de sükûneti temin ederek halkı kendi yanına almak denenmişse de başarılı olunamamıştı.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ortalarından beri Dersim'e hâkim olmaya çalışmış, 1877'den itibaren Dersim'e irili ufaklı on bir askerî harekât düzenlemişti. Dersim'de eskiden beri silâh son derece yaygın ise de Cumhuriyet yıllarındaki donanım büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında oluşmuştu. O yıllarda Dersimlilerin bir kısmına silâh ve cephane karşılığında lojistik nakliyat yaptırılmıştı. Bu nakliyat sırasında önemli oranda cephane aşırılmıştı. Bu tür tedbirsizlikler Dersim sekenesini görece modern sayılacak silâhlarla donatmıştı.

Osmanlı döneminde, zaman zaman çevre yörelere saldırı ve asayişsizlikten sorumlu kimi aşiret reisleri tutuklanıp Rumeli'ye sürülmüşse de geride yeni aşiret reislerinin türemesinin önü alınamamıştı. Devlet, bu durumda çoğu kez aşiret reislerini birbirine kırdırma yöntemi ile yetinmek zorunda kalmıştı. Bu arada Doğu

Anadolu'da Rusya ile mücadele sırasında Dersim aşiret reisleri de müdahil olmuşlardı. Rus Genelkurmayı içişlerine karışmamak şartıyla Dersimlileri kendi safına çekebileceği hesabını yapmıştı. Kimi Osmanlı yöneticisi ise Ermeni sorunu nedeniyle Dersim'deki asayişsizliğe göz yummayı tercih etmişti. Kısaca, tüm 19. yüzyıl boyunca yörenin sarp coğrafyası nedeniyle her türlü suç unsuru ve asayişsizlik Dersimlilerin yanına kâr kalmış, başta aşiret reisleri olmak üzere bundan cüret alan Dersimli hükümet emirlerine itaat etmemiş, vergi vermemiş, askere gitmemişti. Çevre köy ve kasabalardaki devlete sadık halkı talan etmiş, zaman zaman katletmiş, bu yörenin insanlarını soymuş, haraca bağlamıştı.

Dersim kitabına göre, Dersim'in zapturapt altına alınamayışının temel nedeni bu yöre insanının üretkenlikten uzak olmasından kaynaklanıyordu. Yörenin ormanları işletilebilse, halkı geçimini sağlar ve çevreyi talan etmeksizin yaşamını sürdürebilirdi. Aşiret reislerine, şeyhlerine, ağalarına, halifelerine boyun eğen halk, sürekli dış yörelere saldırarak geçimini sağlamıştı. Yörede ulaşım olanağı olmadığı için asker sevk edilememiş ve suçlular cezalandırılamamış, suç işleyenlerin yaptıkları yanlarına kâr kalmıştı.

Anadolu Müfettiş-i Umumîsi Müşir Şakir Paşa ve 4. Ordu Kumandanı Zeki Paşa gibi yöneticiler zaman zaman Dersim'e düzen getirmek için çaba sarf etmişlerdi. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yöreye askerî harekât başlatılmıştı. 1907, 1908, 1909 ve 1916 harekâtları kitapta ayrıntılarıyla yer alıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve mütareke yıllarında durum daha da vahamet kazanmıştı. Cumhuriyet'in ilk yılları için ise kitapta 1926 Koç Uşağı Tedibi ve 1930 Pülümür Hareketi krokileriyle birlikte işlenmişti.

Dersim kitabı Dersim'de "Kürtlük cereyanı"nın 1930'lu yıllardan itibaren görülmeye başladığını kaydediyordu. Mütareke ertesi bu tür bir sorundan söz ediliyorsa da Ankara'nın odaklandığı konu büyük ölçüde çevreye yönelik tecavüz ve soygunla ilgiliydi. Kitap 1929, 1930 ve 1931 yıllarındaki soygunların dökümünü veriyordu. Kanunsuz hareketlere girişenler, başta Hozat olmak üzere Mazkirt, Ovacık, Nazımiye'ye sekenesiydi. Bu kazalardan 1930 ve 1931 yıllarında adli vakalara karışan sayısı 4.680'di. Olayların en az yarısının hükümete aksettirilmediği ve aşiret reisleri tarafından halledildiği, faillerin ele verilmemiş olduğu düşünülürse 1930-1931 yıllarındaki maznun grubu 10.000'i buluyordu. 50.000 kadar tahmin edilen bu dört kaza nüfusunun beşte biri sanık konumuna düşüyordu. Bu veriler ışığında, kitaba göre, eli silah tutan faal unsurun hemen tümü suç işliyordu.

Harekât Öncesi Dersim

Dersim kitabı yöreyle ilgili geçmişte yapılan çalışmalara değiniyor, Cumhuriyet öncesi için Mutasarrıf Mardinli Arif Bey'in ve Mutasarrıf Celâl Bey'in, Cumhuriyet yılları için ise Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in, Vali Cemal Bey'in, Birinci Umumî Müfettişliğin ve Büyük Erkân-ı Harbiye Reisi'nin, Halis Paşa'nın, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporlarına yer veriyordu.

Devlet ricaline yönelik kitap, bir anlamda 1937 Harekâtı'nı önceleyen ve Cumhuriyet hükümetinin hedeflerini saptayan bir çalışmaydı. 1937-1938, tedip harekâtının yoğun bir biçimde yaşandığı yıllardı. Askerî harekâta geçmeden önce yayımlanan kitap ana hatlarıyla devlet birey ilişkilerini çiziyor, Tek Parti rejiminin vatandaşlık konusundaki görüşlerine yer veriyordu. Her şeyden önce Cumhuriyet hükümetinin adil, ülkedeki tüm vatandaşların da eşit olduğu vurgulanıyordu. Vatandaşın özgürlüğü diğerininkinin başladığı noktada bitiyor ve kamu düzenine riayet edilmesi gerekiyordu. Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi bu ilkeler Elâziz vilayeti için de geçerliydi. Vilayetin Hozat, Ovacık, Mazkirt, Nazımiye ve Erzincan'ın Plümer ve Kığı kazalarında da halk tamamen özgürdü; ancak bu yörelerden de Cumhuriyet kanunlarına boyun eğilmesi bekleniyordu. Yöre halkının da tarım, ticaret, sanat sahâlârında çalışıp kendi menfaat ve saadetini temin ederek diğer yurttaşlar gibi huzur içinde yaşama hakkı vardı. Ancak bu huzuru ihlal edenleri, kötü niyetlileri, hükümet emirlerine uymayanları ve

hükümet kuvvetlerine karşı koyanları hükümet affetmeyecek ve "şiddetle" cezalandırılacaktı. Vatandaşın mal, can, ırz güvenliğinin hükümetçe teminat altına alındığını, bir kısım aşiretlerin çevre köy ve kasabalara tecavüz ederek yağmalamalarına asla müsaade edilmeyeceği vurgulanıyordu. Bu nedenle hükümete "muti" olanların, yani itaat edenlerin silahlarını derhal yetkililere teslim etmeleri gerekiyordu.

Coğrafya ve Tarihsel Faktör

Anadolu'nun ulus-devlet çatısı altında bütünlenme süreci yüzyılı aşkın bir zaman dilimi sonucunda gerçekleşmişti. Türkiye'nin demiryolu öyküsü bunun somut kanıtıydı. Demiryolu Erzurum'a ancak 1939 yılında varabilmişti. Daha önceleri Erzurum, dış dünyaya Trabzon üzerinden bağlanabiliyordu. Bağdat Demiryolu sırasında Torosları aşmak için gösterilen çaba onyıllarca sürdü. Güneydoğu Anadolu ise uzun yıllar bu tür bir ulaşım olanağından yoksun kaldı.

Doğu Anadolu'nun coğrafyası *Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler* adlı kitapta çok yönlü bir biçimde veriliyordu. Sason yöresinin dağları ayrıntılarıyla ele alınmıştı. 1930'ların ikinci yarısında "yasak bölge" olarak nitelenen Sason kazasını çevreleyen kabaca yüz kilometrelik bölgenin ne denli çetin ve sarp olduğu önemle vurgulanmıştı. Doğu Bölgesi içinde Sason Dağları, Güneydoğu Bölgesi'ndeki dağlar kadar yüksek değilse de sarplık açısından eşine ender rastlanan bir bölge olarak değerlendirilmişti. Haritada yatay olarak iki kilometrelik bir alanda yükseklik farkı kimi kez 1.500 metreye varıyordu. Zorik Deresi'nin tabanından Kara Miliç dağının zirvesine yatay mesafe 1600 metre olmasına karşın bu yatay mesafede yükseklik 1000 metreyi buluyordu. İşte böyle bir coğrafyada 1937 yılında eşkıya takibi yapılmıştı. Malato Dağı'nda iki kilometrelik yatay harita mesafesi ancak yarım günde kat edilebiliyordu. Ayrıca dağın yüksek kısımları ekim ayının ortalarından haziran ayının sonuna kadar karla kaplı kalıyordu. Zirve ve yamaçlar topraktan yoksundu. Yamaçlar yüksek kayalıkları ve derin mağaraları ihtiva ediyordu.

Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler, Doğu Anadolu'nun coğrafyasını özgün bir dille anlatan ender kaynaklardan biriydi. Kitapta yer alan en ilginç konulardan biri "mağaralar"dı. Eşkıya ile mücadelede, mağaraların ne denli beklenmedik yapılara sahip olduğu metinde ayrıntılarıyla ele alınıyordu. Mağaraların keşfinde ve mağaralara yanaşmada uygulanacak yöntemler ile mağaralara saldırı kitabın alt başlıklarıydı. Kitabın son bölümü "1937 Sason Harekâtı'ndan alınan dersler"e ayrılmıştı.

Destanlar ve Kültürel Öğeler

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik kitabında yer alan bir diğer kitapçık, Jandarma Genel Komutanlığı'nın 1939 yılında yayımladığı *Dersim Destanı* adlı "edebî" eserdi. "Dağbek köyünden Ali Çavuş'un destanı", "Beşpınarlı Aşık Durmuş'un destanı", "Ne belâ geldi ise ağadandır" adlı destan, "Mazgirtli Aşık Hasan tarafından Tunçeli Destanı", "Asker Şarkısı (Ali'm)", "Karşı Dağlar", "Ağalara Dair", "Seyitlere Dair" bu kitapçıkta yer alan manzum eserlerdi. Türkiye'de "güdümlü edebiyat"ın özgün bir örneğini oluşturan bu kitapçık, halk ozanlarının kamuoyu oluşturmada ne denli güçlü bir işlevi olduğunu kanıtlıyordu.

Yukarıda sözünü ettiğimiz *Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler* adlı kitabın yöre coğrafyasıyla ilgili verdiği bilgilerin ötesinde en dikkat çekici bölümlerinden biri, "Yasak bölge köyleri ve halkı hakkında genel bilgiler" başlığını taşıyordu. Bu bölüm etnografik ve antropolojik açıdan ilginç bilgiler içeriyordu. Bunlardan biri silah konusuydu. Yörede tüfek, ailenin en kıymetli malıydı. Mal, can ve namusun korunması ancak tüfekle mümkündü. Tüfek babadan oğula intikal eden en önemli ve değerli mirastı. Ölen bir aile reisinin oğlu yoksa

tüfek en yakın akrabaya emanet ediliyordu. Aile mensupları tüfek muhafazasını ortak deruhte ediyordu. Tüfek ailenin en büyüğü tarafından kullanılıyordu. Çarpışmada ölmek ölümlerin en şereflisi sayılıyordu. Ancak ölmeden önce tüfek en yakın bir mutemede devredilmeliydi. En zor anlarda tüfeği elden çıkarmamak için birkaç canı feda ettikleri oluyordu. Tüfeğin kabza ve kundak kısımlarını oyarak gümüş kakma veya aynalarla süslemek de adettendi.

Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler'de yer alan bir diğer kültürel öğe kadınlarla ilgiliydi. Dokuz yaşındaki bir kız çocuğu evlenme çağına girmiş sayılıyordu. Kızı almaya talip erkek zengin ise bedelini ödüyordu; parası yoksa çoğu kez kızı dağa kaldırıyordu. Fakir evli erkekler, inek veya keçi karşılığında güzel eşlerini karıları çirkin ve ihtiyar olan zenginlere devrediyor ve böylece mal sahibi oluyorlardı. Kadın, Sason bölgesinde bir tür mübadele aracıydı. Kocası kan davasında ya da diğer nedenlerle ölen bir kadın, derhal başka bir erkeğin hükmü altına giriyor ve onun metresi olarak yaşıyordu. Tek eşlilik hemen hemen yok gibiydi. Erkeklerin iki ya da üç kadını vardı.

Jandarma ve Asayiş Sorunu

Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik adlı kitapta yer alan sonuncu belge, daha doğrusu kitapçık *Jandarma* adını taşıyordu (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1935) ve Dahiliye Vekilliği tarafından "içişleri hizmetine mahsus" olarak yayımlanmıştı. Yayın tarihine göre geçmiş dört yılda yapılan ve gelecek dört yıl içinde yapılacak işlerin özetini içeren bu çalışma Dersim'e ayrı bir yer veriyordu. Kitapta Dersim'in güvenlik sorunu o günlerdeki modaya uygun Öz Türkçe ile şu satırlarla vurgulanıyordu:

"Yurdun güvenliği bakımından göz önünde tuttuğumuz önemli bir durum da Dersim'dir. Kamunun bildiği gibi bu mıntıkada değişik rejimler kurununda [zamanında] birçok teşebbüsler yapılmış, süel [askerî] hareketlerle Dersimliler yola getirilmek istenilmiştir. Lâkin bunlardan beklenen sonuç elde edilememiştir. Çünkü süel [askerî] hareketleri sosyal bakımlar [önlemler] tamamlamamıştır. Dersimli bu yüzden herhangi bir rejimin kendine faydalı yardımını duymamıştır. Ulusun değerli bir kısmı olan Dersimliye Cumhurluğun yurdun her köşesine yaydığı genliği [refahı] duyurmak gerektir.

Hükümet bunu da bir programa bağlamıştır. Her yıl bu programın bir kısmı yapılmak suretiyle bir zaman sonra Dersim denince akla gelen güvensizlik kalmamış olacaktır. Bu program bir yandan yapılırken bir yandan da Dersim'i çerçeveleyen vilâyetler içinde bulunan yurttaşların güvenliğini arttıracak tedbirler de alınmaktadır."

Kitapçığa göre, jandarmanın kendisine ait işleri gereği gibi yapabilmesi için iki önemli unsur gerekiyordu. Bunlardan ilki jandarmanın kadro yönünden tüm yurt içinde kendine verilen türlü görevleri başarmaya yetecek sayıda, diğeri ise bu işleri etkin bir biçimde yürütecek düzeyde yetişkin ve bilgili olmasıydı. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında jandarmanın bu hedeflere ulaşabilmesi için 1706 sayılı Jandarma Kanunu doğrultusunda 1930 yılından itibaren on yılda bitirilmek üzere bir program yürürlüğe konmuştu.

Jandarma Kanunu'nun ilk maddesine göre, jandarmanın ana işi yurt güvenliğini korumak, kanun ve nizamların verdiği işleri yapmak ve bunlara dayanan hükümet emirlerini harfiyen uygulamaktı. Görevlerin istenilen düzeyde yerine getirilmesi için kurra ile alınan erata değil, bu işleri kendisine meslek edinmiş "intizamlı ve inzibatlı" bir jandarmaya ihtiyaç vardı. Bu ise jandarma örgütünün kurumsal bir yapıya dönüştürülmesi ile mümkündü. Fransa'da, İtalya'da bu böyleydi. Cumhuriyet hükümetinin de amacı bu olmalıydı. Yapılan on yıllık program aslında uzun vadeli programın ilk aşamasıydı. Yurdun sayısız ihtiyacı ve bütçenin durumu göz önüne alındığında jandarma hedefine ancak iki aşamadan oluşan yirmi yıllık bir programla varabilecekti.

O gün için kendilerine jandarma görevi verilenlerin pek çoğu aynı zamanda askerlik ödevini yapan yurttaşlardı. Oysa bu iş çok daha profesyonel bir tabana oturtulmalıydı. Ülkenin nüfus yoğunluğu düşüktü; her ki-

lometrekareye 23 kişi düşüyordu. Yapılan hesap sonucu, tüm ülkenin jandarma kadrosu 26.230 olmalıydı. 1935 verilerine göre ülkede jandarma gücünü oluşturan 21.000 kişiden ancak 4.000'i temditli denen jandarmaydı. Bunlar Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'na göre askerlik görevlerini jandarma ya da ordu birliklerinde yaptıktan sonra jandarmalığı kendine meslek edinerek jandarmaya alınanlardı. Bunların sayısı 1930 yılında 1.457 iken, Mayıs 1935'te 4.000'e ulaşmıştı. Sayıdaki artış ilk on yıllık programa uygundu. Bu programa göre temditlilerin sayısı 1941 yılında 11.100'e ulaşacaktı. Böylece asayiş işini üstüne alan vilayet jandarmasının yarısından fazlası temditli olacak demekti. Geriye diğer yarısı kalıyordu. Bu da ikinci on yıllık programda gündeme gelecekti. 1941 yılında vilayet jandarma kadrolarındaki erat sayısı 29.200'e; erbaş mektepleri ve jandarma idare birlik ve müesseseleri mensupları 1.800'e, jandarma erat mektepleri mensupları 6.000 olmak üzere toplam jandarma sayısının 37.000'e ulaştırılması hedefleniyordu

1930'lu yıllarda jandarmanın etkinliği her geçen gün artmıştı. Dersim ve Sason harekâtlarına kadar ülke güvenliği nispeten sağlanmıştı. Bu yıllarda, adam soyan, ev ve köy basan, silahlı ve toplu olarak dolaşan haydut çetelerinin varlığı 77'yi ve yardakçılarının sayısı da 770'i buluyordu. Bunların 58'i Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasındaydı; 8'i Seyhan Kadirli, 3'ü Sivas, 3'ü Kayseri, diğerleri de Erzincan, Çorum, Muğla, Amasya ve Erzurum mıntıkalarındaydı. Ülkenin iç güvenliğini tehdit eden bu çetelerin ortadan kaldırılması için alınan önlemler sonucu, bir taraftan bu çetelere kapılma ihtimalî görülen kişiler yakın takibe alınıyor, öte yandan çetelerin izi aralıksız sürülüyordu. 1931, 1932, 1933 ve 1934 yıllarında yok edilen çete sayısı sırasıyla 10, 14, 22 ve 12 idi. 1932 ve 1934 yıllarında 136 kişiden ibaret dokuz çete de bir daha gelmemek üzere sınırın güneyine kaçmıştı. 1935 yılında Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasında kovalanan çete sayısı 10 dolayındaydı. Jandarmanın faaliyet alanında ülke güvenliğini tehdit eden, suç işleyenlerden 1931 yılında ölü ve diri 1.641, 1932'de 1.835, 1933 yılında 2.518 ve 1934 yılında da 3.627 suçlu yakalanmıştı. Kitapçığın konumuzla ilgili en önemli bölümü ülke güvenliğiyle ilgili verdiği sayısal bilgilerdi. 1931 yılından 1935 yılına kadar yurt içinde toplanan silâh miktarı her yıl için ayrı ayrı belirtiliyordu.

Sason ve Dersim askerî harekâtları güvenlik sürecinin son aşamalarını oluşturacaktı. Ancak askerî harekât ile soruna çözüm gelmeyeceği Dersim raporunda olduğu gibi bu kitapçıkta da net bir biçimde ifade ediliyordu. Yöre insanı üretken kılınmadıkça ve pazar ilişkilerine yönlendirilmedikçe, aşiret reislerinin, ağaların, şeyhlerin, seyitlerin, halifelerin tahakkümüne son verilmedikçe, toprakta yerleşik düzene geçilmedikçe, yörede eşkıya varlığını sürdürecekti. En büyük sorun yöredeki silâh miktarıydı. Davar gütmek göçebeliği ve silâhlanmayı gerektiriyordu. Göçebelik ve silahlanma ise insanı saldırgan kılıyordu.

Moderniteden Post-Moderniteye

Dersim Harekâtı, Cumhuriyet hükümetinin "uygarlaştırıcı görev"inin son halkasını oluşturuyordu. Cumhuriyet'in "'Doğu Sorunu" ve uygarlık projesi kuşkusuz "uygarlaştırıcı görev" söyleminin doğuşundaki sömürgeci anlayıştan köklü bir biçimde farklıydı. Kapitalizmin yeni filizlendiği bir ülkede sömürgeci bir anlayışın yeşermesi olanaksızdı. Sorun "feodal" diye nitelendirilebilecek ve yüzyıllardan sürgit devam eden yöre içi sömürü mekanizmasına son vermekti. Aşiret tahakkümü sona erdirilmeli, birey devlete karşı sorumluluk üstlenmeliydi. Bu koşullar altında "asimilasyon" ile "entegrasyon"u ayırt etmek son derece güçtü. "Asimilasyon" vurgulandığı takdirde tüm ulus-devletlerin inşası "asimilasyon" olarak vurgulanabilirdi. Fransız Devrimi sırasında bugünkü Fransa topraklarında Fransızca konuşma oranı yüzde on beş dolayındaydı. Ulus-devlet kurgusu on yedinci yüzyıldan, Westphalia'dan beri ülke coğrafyasını bütünlemeye yönelikti. Güç faktörü, ya da "zor kullanımı" bu sürecin temel etmenlerden biriydi. Cumhuriyet'in ana beklentisi bireyin aşiretle, ağayla, şeyhle,

şıhla, seyitle olan bağını koparmak, bireyin doğrudan devletle bağını kurmaktı. Bu bağlamda Cumhuriyet'in "ırk" sorunsalı "dışlayıcı" değil, "kapsayıcı" idi. Hâkim söyleme göre son kertede Kürtler de Türkler gibi Turanî idiler; Orta Asya'dan göçmüşlerdi. Her iki kavim de brakisefaldi.

40'lı ve 50'li yıllarda "Doğu Sorunu"giderek geri plana kaydı. 60'lı ve 70'li yıllarda ise "Doğu Sorunu" sınıfsal bir eksene oturacaktı. Kürt Sorunu'nun ulusal soruna dönüşmesi "yazılı kültür"ü ve entelektüel kimliklerin doğuşunu gerekli kılıyordu. Paradoksal olarak "asimilasyon" ya da "entegrasyon" Kürt aydınının oluşumuna hizmet etmişti. Kürt aydını sınıfsal kimlik kazanacak, 60 sonrası solda konuşlanacaktı. "Doğu Sorunu" 60'lı yılların sonlarında Türkiye İşçi Partisi kanadı altında "Kürt Sorunu"na dönüştü. 1980'li yılların post-modernist dünyasında ise dinsel ve etnik kimlikler bir başka vurgulanır oldu. Marksizmin mevzi yitirmesi, kültüralizme ortam sağladı. Dinsel ve etnik kimlikler bundan böyle sınıfsal kimliğin yerini aldı. Kültüralizm "Kürt Sorunu"nu sınıfsal konumdan tekrar "cemaat" düzeyine çekti.

Cumhuriyet rejiminin türdeş bir toplum inşa etme süreci o yılların tarihsel bağlamı dışında anlaşılması olanaksızdı. Türdeşlik tüm ulus-devletlerin kaderiydi. İkinci Dünya Savaşı'nın ufukta görüldüğü bir evrede Türkiye kendi vatandaş kimliğini oluşturma sürecine girmiş, her türlü farklılıkları törpüleyen, görev ve yükümlülükleriyle tek tip bir "yeni insan"ı hedeflemişti. Bu süreç içerisinde Cumhuriyet'in ilk evresinde, toplumda tarikat, zaviye ve benzeri dini ara kademeler çözülerek birey devlete muhatap kılınırken ülkenin geri yörelerinde şeyh, aşiret reisi, ağa, seyit, halife gibi iktidar boşluklarını dolduran ve çoğu kez devlete karşı tavır koyan "çevre" öğeleriyle de baş etmek zorundaydı. Ancak, o dönemde Cumhuriyet, özlemini duyduğu "asayiş"i gerçekleştirecek, zor faktörü dışında yol, okul, hastane ve benzeri yatırımları gerçekleştirecek maddî olanaklardan yoksundu. İkinci Dünya Savaşı arifesinde, silahlanmanın ön planda yer aldığı bir evrede toplumsal kalkınma ikinci planda yer alıyordu.

Yüzyıllardır engebeli coğrafyası nedeniyle ulaşılamayan, zapturapt altına alınamayan, çekidüzen verilemeyen bu yörelerde geleneksel aşiret düzenine son vermek; çevre coğrafyayı tehdit eden eşkıyalığı, yağmacılığı, çapulculuğu önlemek Cumhuriyet'in ilk on yıllarında devletin silâh gücüyle çözüm aradığı "uygarlaştırıcı görev"i oluşturacaktı. Devletin siyasal bağlamda yüceltildiği, ulus inşa sürecinin her türlü yöntemi mubah saydığı bir dönemde bu tür bir "görev" bireyi ve de cemaati hor görüyor, temel hak ve özgürlükleri gözetme konusunda duyarsız davranıyordu. Bireyin devlet karşısında güç kazandığı günümüz Türkiyesi'nden düne bakıldığında Tek Parti yönetiminin "devlet"i ve "ulus"u yücelten toplum mühendisliği anlayışının ne denli sorunlu ve günümüz için kabul görmeyecek bir zemine oturduğu ortaya çıkıyordu.

Antropolojik Irk ve Dersim Halkı

Sömürgecilik dönemine özgü "uygarlaştırıcı görev" ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin "uygarlaştırıcı görev"i ne ölçüde örtüşüyor ya da ayrışıyordu? Temel sorun burada yatıyordu. Kıstas olarak kullanılabilecek birçok veri vardı. Bunlardan biri kapitalizme özgü "sömürü" olgusuydu. Bir diğeri "ırk" sorunsalıydı. Ve üçüncüsü "asimilasyon" ile "entegrasyon" karşıtlığıydı. Her üç kıstas da Necmeddin Sahir Sılan külliyatında yer alan birincil kaynak niteliği taşıyan belgelerden yola çıkarak sorgulanabiliyordu.

Kitaplarda yer alan belgeler dikkatle incelendiğinde, etnik kaygının büyük ölçüde geri planda kaldığı, tüm sorunun asayişte odaklandığı görülüyordu. Aşiret düzenine son vermeye, eşkıyalığı, yağmacılığı, çapulculuğu önlemeye yönelik çabalar ve önlemler ağır basıyordu. Tek Parti döneminde birçok kişiyi yanıltan "ırk" sözcüğüydü. Bu sözcük, en azından iki dünya savaşı arası Türkiyesi'nin akademik dünyasında, etnik bir boyut taşımıyordu. Türk Tarih Kurumu bünyesinde tarih öncesine yönelik çabalar antropolojiyi ve arkeolojiyi ön plana çıkarıyor ve Anadolu halkı bir bütün olarak değerlendiriliyordu.

Irk kavramı Türkçede kullanılmaya başladığı ilk günden beri sorunlu bir sözcük olmuştu. Türk Ocakları ilk nizamnamesinde millet sözcüğünün "cemaat" anlamına gelişi nedeniyle "ırk" sözcüğünü kullanma gereği duymuş, ancak bundan kısa sürede vazgeçmişti. İki dünya savaşı arası "etnik", "etnisite" ya da bunlara tekabül edebilecek sözcük yoktu. Irk kavramı bu nedenle yaygın olmasına karşın, etnik bir içerik taşımıyordu. Irk, Cumhuriyet kadroları için "antropolojik" bir kavramdı. Cumhuriyet'in "uygarlık" anlayışı çok daha kapsayıcı bir nitelik taşıyordu. Temel sorunu Batı'ylaydı. Bu kapsayıcılık antropolojik veriler gereğiydi. Irk, büyük ölçüde fiziki antropolojide kullanılan bir sözcüktü.

Fiziki antropoloji Cumhuriyet Türkiyesi'nin odaklandığı bilim dalıydı. 1930-1932 arası Ankara, tarih anlayışında köklü bir dönüşüm geçiriyordu. Türk Ocakları'nın kapatılışı ve Halkevleri'nin açılışı tarihten arkeolojiye ve tarih öncesine doğru bir kayışı simgeliyordu. Keza, aynı yıllarda Durkheim sosyolojisi bir kenara bırakılarak Pittard'ın antropolojisinde karar kılınıyordu. Bu dönüşümün iki nedeni vardı. İlki Cihan Harbi ertesi dünyada başat olan anti-klerikal görüşlerin Türkiye'deki yansıması sonucu laikliğin Cumhuriyet Türkiyesi'nin omurgası olarak kabul görmesiydi. İnşa edilen Türk kimliği İslâm yörüngesinden çıkarılıyor, inanç geri plana itiliyor, Darwinist bir evrim kuramı benimseniyordu. Bu tür bir yörünge değişikliğiyle İslâm öncesi önem kazanıyordu. Batı'da ulusçuluk kuramlarında "primordial" diye nitelenen "ilkçi" bir tarihi ya da tarih öncesini gerekli kılıyordu. Tarih öncesinde ise "etnik" yapılanma, ya da "etnisite" yoktu. Geçmişten günümüze kalan tek somut veri insan kemiğiydi.

İkinci neden 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ydı. Dünyada gücün, kudretin, servetin Avrupa'dan Amerika'ya geçişi ve Avrupa'da yaşanan çöküntü Ankara'nın "Avrupalılaşma"sına da ket vurmuştu. Giderek karanlık çağa giren Avrupa'dan örnek alınacak çok az şey kalmıştı. Bu arada Avrupa'da revaçta olan fiziki antropolojinin bulguları da Asya'ya işaret ediyordu. Uygarlığın beşiği doğuya kayıyordu. Türkiye'de sosyal bilim dünyası da bu yörüngeye girmişti. Bunda kuşkusuz ünlü antropolog Eugène Pittard'ın Atatürk'le yakın bağı önemli bir rol oynuyordu. Mânevî kızı Afet Hanım'ı Eugène Pittard'ın yanına gönderecek ve Afet Hanım'a Pittard'ın yönetiminde fiziki antropoloji doktorası yaptıracaktı.

Kilit sözcük bundan böyle Turanî ırktı. Turanî ırk ya da Turan kavmi Türk'ü, Kürt'ü, fiziki antropoloji terimiyle tüm Orta Asya'dan göç eden "brakisefaller"i kapsıyordu. Bu tür görüşler büyük ölçüde Batı'da Arî ırka karşı geliştirilen ırk kuramıyla uyumlu bir çizgide ilerliyordu. Arî saf ırka karşı, Orta Asya'dan kısmen Anadolu üzerinden göç eden brakisefallerin Avrupa'da dolikosefallerle kaynaştıkları oranda uygarlık doğacaktı. Bir diğer deyişle saf ırka karşı ırk karışımı uygarlığın doğuş nedeni oluyordu. Bu görüşlerin öncülerinden biri Eugène Pittard'dı. Atatürk, Anadolu'da yaşayan insanların uygarlığın taşıyıcısı olan brakisefallerden oluştuğunu kanıtlamak için, Afet Hanım'ın tezinin istatistik bilgisini oluşturmak üzere ülkede o güne kadar, dünyada yapılmış belki en kapsamlı fiziki antropoloji anketini yaptıracaktı.

Türk'üyle, Kürt'üyle Anadolu'daki değişik unsurları kapsayan Turanî ırk kavramı bu tarihlerde kimi Kürt aydınlarına da cazip gelecek, Kürtlerin de anavatanının Orta Asya, kökenlerinin Turanî olduğu vurgulanacaktı. Bu görüşün en güçlü sesi Dr. Şükrü Mehmet Sekban'dı.[86] İkinci Meşrutiyet ertesi Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti kurucuları arasında yer alan Şükrü Mehmet, uzun yıllar Kürtlük davasının önde gelen savunucularından biri olmuş, Kürtlere muhtariyet verilmesini, Kürtçenin resmi dil olmasını savunmuş, Hoybun komitesinin Bağ-

86 Dr. Şükrü Mehmet Sekban 1881 Ergani doğumlu. İlk tahsilini Ergani Maden'inde ve Hozat'ta (Kızılkilise), orta tahsilini Diyarbakır'da yapmış. Ardından İstanbul'a gelmiş ve Askerî Tıbbiye'de okumuş. 1908'de, İkinci Meşrutiyet ertesi Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti kurucuları arasında yer almış, Kürtlük davasının bir numaralı savunurlarından biri olmuş. 1919'da ordudan ayrılarak Bağdat'a gitmiş ve ardından Türkiye'ye dönerek serbest doktorluğa başlamış. Lozan Antlaşması ertesi tekrar Bağdat'a gitmiş. 18 Aralık 1923 tarihinde Beyrut'ta yayımlanan bir mektubu ile de Kürtlere muhtariyet verilmesini ve Kürtçenin resmî dil olmasını savunmuş. Hoybun komitesinin Bağdat şubesi reisliğini de yapan Dr. Şükrü Mehmet Sekban, 1939 yılında Türkiye'ye dönmüş ve 1960 yılında vefat etmiş.

dat şubesinin reisliğini yapmıştı. 1933 yılında, sürgündeyken Fransızca olarak yayımladığı *La Question Kurde - Les problemes des minorités* (Kürt Sorunu - Azınlıkların Problemleri) başlıklı broşürde Kürtlerle Türklerin aynı ırktan olduklarını savunuyor, Türk ve Kürt'ün birer isimden başka bir şey ifade etmediğini söylüyordu. Dr. Şükrü Mehmet Sekban, antropolojik bakımdan saf Türk ile Kürt'ü ayırt etmenin güç olduğunu, her ikisinin de aile adının Turanî kökenden geldiğini ifade ediyordu. Bu konuyu Irak'ta bulunduğu on sene süresince incelediğini, birini diğerinden ayırt edecek fiziki bir belirtiye rastlamadığını, doğal olarak, dağlarda yaşamanın Kürtleri daha sert karakterli yaptığını kaydediyordu. Görüşlerini şu satırlarla bağlıyordu: "Aynı kandan olan bu iki kavmin tabii beraberliği sayesinde Türkler, doğuda olduğu gibi batıda da muhteşem hamlelerle yürüyüşlerine devam etmişler ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuşlar"dı.

Eşkıya Çeteleriyle Müsademe
Dahiliye Vekâleti
Vekâletin Umum Müdürlük ve müstakil müdürlüklerinde 15 yıl içinde yapılan ve gelecek yıllarda da yapılacak olan işlere dair raporlardır.

Harbi Umumî bitmişti. Osmanlı Devleti muharebeden mağlup, Türk milleti de yorgun ve fakir bir halde çıktı. Memleketin her tarafı birer yangın yeri idi. Ağır şartlı bir mütarekename imzalanmış, İtilâf Devletleri Anadolu'nun mühim mevkilerini işgal eylemişlerdi. Birbirini takip eden harplerin itiyadî hale getirdiği eşkıya çeteleri, eli silahlı kaçaklar her tarafta faaliyet gösteriyorlardı. Memlekette dahilî asayiş, yok denecek bir vaziyette idi; yollar geçilmez olmuştu. Köylerde ve dağlarda değil, şehirlerde bile emniyet yoktu. Anadolu'da azaları mühim bir yekûn tutan çeteler, çekirge gibi vatanın dört bucağını istilâ etmiş, rahat nefes almanın imkânı kalmamıştı. Zabıta, bu hava içinde halkı değil, elindeki silâhı bile muhafazada müşkülât çekiyordu.

Türk milletini Cumhuriyet idaresine kavuşturan kanun, 29 Teşrinievvel 1923 günü kabul edildi. Bu tarih, aynı zamanda İzale-i Şekavet Kanunu'nun çıktığı gündür. Bu iki mühim kanunun aynı günde isdarı bir tesadüf eseri değildir. Cumhuriyet hükümeti, ilk iş olarak memleketin dahilî emniyetinin düzeltilmesini ele aldığını bu suretle ispat etmiştir. Filhakika bu tarihten itibaren zabıta, anayurdun bilhassa şark taraflarında mekân tutan ve azası 1840, sayısı 80'i bulan muhtelif eşkıya çeteleriyle amansız ve sistemli bir mücadeleye girişmiştir. Bunun neticesi olarak Van, Ağrı, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Tokat, Cebelibereket, Kırşehir, Aksaray, Konya, Kayseri, Ankara, Burdur, Denizli, Muğla, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar havalisini kasıp kavuran bu çeteler şimdi kâmilen tenkil edilmiş bulunmaktadır. Gerek Cumhuriyet'in ilânından evvel gerek Cumhuriyet'in ilânından sonra ortaya çıkan çetelerin hangi mıntıkalarda faaliyete geçtiklerini ve hangi tarihlerde tenkil edildiklerini gösteren bir cetvel bu rapora eklenmiştir.

Anadolu'da Faaliyette Bulunan Çetelerin Hangi Sahâlârda Çalıştıkları ve Hangi Tarihte Tenkil Edildiklerini Gösterir Cetvel:

Çetenin İsmi	Faaliyet Sahası	Tenkil Edildiği Tarih
Palo'lu Yado Çetesi	Cenup Hudutları	1928
Nusret Çetesi	Rize, Trabzon, Gümüşhane	1928
İsmail Çetesi	Rize, Trabzon, Gümüşhane	1928

Koço Çetesi	Rize, Trabzon, Gümüşhane	1928
Sürmeneli Ahmed Çetesi	Rize, Trabzon, Gümüşhane	1928
Beloğlu İzzet Çetesi	Tokat	1928
Kürt Fahri Çetesi	Cebelibereket	1928
Katil İlyas Çetesi	Kırşehir, Konya, Aksaray ve Ankara	1928
Kürt Osman Çetesi	Kırşehir, Konya, Aksaray ve Ankara	1928
Katil Rıza Çetesi	Burdur, Muğla, Denizli	1928
Nedim Çetesi	Konya, Afyon, İsparta	1928
Seyit Resul ve Mahmud Çetesi	Erciş	1930
Şeyh Mustafa Çetesi	Ağrı	1931
Kıçı Kırık Ali Çetesi	Kadirli	1931
Aliko ve Topal Hüseyin Çetesi	Erzurum, Erzincan	1931
Ramazan Çetesi	Urfa	1931
Şeyh Hüseyin Çetesi	Kolhas	1931
Kara Haydar Uşakları Çetesi	Ankara, Yozgat, Kırşehir	1931
Gökçe İsmail, Gedik Ahmed Çetesi	Kayseri, Maraş	1931
Sabri Ahmo Çetesi	Diyarbakır, Bitlis, Muş	1931
Mehmed Çavuş Çetesi	Diyarbakır, Bitlis, Muş	1931
Homan Çetesi	Diyarbakır, Bitlis, Mus	1931
Reyso, Ali Abdo, Reşit		
Tahir, Boro Çeteleri	Siirt, Hakkari	1931
Gurgur Çetesi	Siirt, Van, Muş	1931
Romanlı Emin Çetesi	Siirt	1931
Cansurlu Abdullah Çetesi	Muş	1931
Kindişli Esat Oğlu Çetesi	Van	1931
Müküslü Arif Çetesi	Van, Bayazıt, Bitlis	1931
Dünya Malı Çetesi	Van	1932
Mestanlı Musa Çetesi	Diyarbakır	1932
Zaza Hüseyin Çetesi	Diyarbakır, Muş, Erzurum	1932
Çolak Mehmed Ali Çetesi	Erzincan	1932
Kelereşli Halil Rıza Çetesi	Erzurum	1932
Polat ve Koço Çetesi	Urfa	1932
Alo Çetesi	Kayseri Maraş	1932
Şeyh Resul, Abdülhalef		
Faris, Feto Çetesi	Ağrı	1932
Koço, Polat, Bero, Kello Çetesi	Urfa, Diyarbakır	1932
Halil Sami Çetesi	Garzan	1932
Emin Cevahir Çetesi	Diyarbakır	1932
Ahmed İskâni Çetesi	Diyarbakır	1932
Şeyh Tahir Çetesi	Mutki	1933
Bedelanlı Ali Abdo Çetesi	Liçe	1934
Kör Şemo Oğulları Çetesi	Diyarbakır	1934
Keferatlı Hamit Çetesi	Garzan	1934

Helâli Çetesi	Van	1934
Hacı Ferho Çetesi	Van	1934
Berso Oğulları Çetesi	Van	1934
Feyzullah Çetesi	Muş, Ağrı	1934
Koçaklı Hasan Çetesi	Çermik	1934
Kara Şeyh Çetesi	Elâzığ	1934
Reşo Çetesi	Ağrı	1934
Nuri Halil Hamo Çetesi	Mardin	1935
Siverekli Ramazan Çetesi	Urfa	1935
Abdürrahman Muhi Çetesi	Maraş	1935
Hanbeyli Rıza Çetesi	Erzurum	1935
İbo Çetesi	Sivas	1935
Cumaköylü Mehmed Çetesi	Samsun	1935
Efe Mehmed Çetesi	Afyon	1935
Durmuş Çetesi	Aydın	1935
Çakal Kara Mehmed Çetesi	Burdur	1935
Gedizli Mehmed Çetesi	Denizli	1935
Yakup Oğulları Çetesi	Siirt	1936
Zülkefil Hacı İbrahim Çetesi	Siirt	1936
Şikeftanlı Fahri Çetesi	Lice	1936
Reşanlı Aziz Çetesi	Kulp	1936
Piranlı Mehmed Çetesi	Eğil	1936
Silvanlı Abdullah Çetesi	Silvan	1936
Bosot Köylü Mûsa Çetesi	Silvan	1936
Şorikli Hasan Çetesi	Bingöl	1936
Hamit Çetesi	Ağrı	1936
Mülteci Ahmed Çetesi	Kars	1936
Kör Esat Çetesi	Oltu	1936
Çello Çetesi	Erzurum	1936
Lâzikli Nusret Çetesi	Erzurum	1936
Şeyh Misbah Çetesi	Diyarbakır	1937
Çalkı Oğlu Tahir Çetesi	Cenup hududu	1937
Ali Yunus Oğulları Çetesi	Sasun	1937

İdare – Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası, yıl 11, sayı 127, 29 Birinci Teşrin 1938, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1938, s. 12-13 ve 57-63.

Dahiliye Vekaleti'nin "Sason Harekâtı" Üzerine Görüşü

Vekâletin Umum Müdürlük ve müstakil müdürlüklerinde 15 yıl içinde yapılan ve gelecek yıllarda da yapılacak olan işlere dair raporlardır.

Muş vilâyetinin Mutki ve Sason kazalarında devlet nüfuzu uzun zamanlardan beri teessüs etmemişti. Bu havalide yaşayan ve tamamen iptidaî, âdeta vahşi bir hayat geçiren Beleği aşireti halkıyla bir kısım Ermeniler, diğer vatandaşlara tahmil edilen mükellefiyetlerden hiçbirini ifa etmemekte idiler. Hattâ 935 yılında, bir heyeti nâsiha halinde kendilerine gönderilen Sason kazası kaymakam vekiliyle Tayyare Cemiyeti'nin kâtibini vahşiyane bir surette şehit edecek kadar cür'et ve küstahlık gösterdiler.

1932 senesinden beri kendilerine karşı yapılan askerî hareketlerin katî bir neticeye varmaması da bunları şımartıyordu.

Nihayet, gittikçe vahamet peyde eden bu durumu cezrî bir şekilde düzeltmek için 935 yılından itibaren iki safha halinde tertip edilen harekât neticesi olarak bu bölge çetelerden tamamen temizlendi. Azılı bir şaki olan Ali Yunus oğlu Abdürrahman bütün ailesi efradıyla cenuba kaçmak mecburiyetinde kaldı.

Şimdi bu havali, yasak bölge olarak ilân edilmiş ve mutlak bir emniyet altına alınmıştır.

"Sason Harekâtı," İdare – Dahiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası, yıl 11, sayı 127, 29 Birinci Teşrin 1938, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1938, s. 20.

Dahiliye Vekâleti'nin "Dersim Harekâtı" Üzerine Görüşü

Vekâletin Umum Müdürlük ve müstakil müdürlüklerinde 15 yıl içinde yapılan ve gelecek yıllarda da yapılacak olan işlere dair Raporlardır.

Dersimliler, tarihin uzun devirlerinden beri devlete karşı menfî bir durum alarak yaz mevsimlerinde civar mıntıkalara sarkmak suretiyle halkın birçok eşya ve hayvanlarını gasb eyleme ve çapulculukla geçinmeyi itiyat edinmişlerdi.

Bilhassa 933-934 yılında bu havali halkının çapulculukları daha geniş bir sahaya yayılmak istidadını göstermeğe başladı.

Gün geçtikçe tecavüzlerini arttırmakta, vatandaşların mal ve canlarına kasdetmekte bulunun Dersimlilerin bu vaziyeti karşısında davayı esaslı bir surette halletmeği düşünen Cumhuriyet hükümeti, 936 yılında, Dersim mıntıkasında, Tunceli, Bingöl, Elâzığ vilâyetlerinden müteşekkil olmak üzere bir umumî müfettişlik ihdasına karar vermiş ve General Alpdoğan'ı Tunceli vilâyeti vali ve kumandanı ve Dördüncü Umumî Müfettişi olarak tayin eylemiştir.

Aynı zamanda Dersimlilerin öteden beri ifa etmedikleri mükellefiyetlerden ve işledikleri suçlardan mütevellit her türlü cezai hükümlerin tekerrür etmemek şartiyle tecil edilmesine dair kanunlar neşreylemiştir. Bu kanunların hükümlerine göre askerlik, vergi, nüfus işleriyle tapuya kaydedilmemiş emlâk ve arazi meseleleri halledilmiş bulunacaktır.

Dördüncü Umum Müfettişliğin işe başlamasından sonra Dersimliler, yavaş yavaş bu kanunlara inkiyad eder gibi bir vaziyet aldılar. Her yaz mevsiminde gerek Dersim dahilinde gerekse civar vilâyetler bölgesine yapılması mutad olan çapulculukların önü alınmış ve 936 yılı içerisinde hemen hemen hiçbir çapulculuk vakası kaydedilmemişti.

Fakat alınan tedbirlerden pek de haşlanmayan Dersim ağaları, Seyit Rıza ve Körhan'ın başkanlığı altında bir toplantı yaparak hükümete silâhla muhalefete karar vermişler ve menfî propagandalarla halkı da bu karara

iştirak ettirmeğe çalışmışlardı. Bu vaziyeti vaktinde haber alan Dördüncü Umumî Müfettişlik, ittihaz ettiği idarî tedbirlerle ve mukabil propagandalarla bu hareketin önüne geçmiş ve 11-3-936 tarihinden itibaren Dersimlilerden muhtelif aşiret reisleriyle tevabiinin hükümete dehalet etmeğe başladıkları görülmüştür.

Fakat, Dersimli, imparatorluk zamanından beri itiyadî bir halde ruhuna sinen çapulculuk emellerinden bir türlü vazgeçmiyor, bütün islâhat tedbirlerine karşı daimî bir intizar vaziyetinde kalıyor ve tam bir mutavaat göstermiyordu.

Nihayet, Dördüncü Umumî Müfetişlik'çe nahiye ve karakol binaları inşasına başlanınca hükümet kuvvetlerinin aralarında yer tutmasını gütmekte oldukları menfaat hisleriyle te'lif etmiyen ve bu hareketlerden kuşkulanan Yusufan Demene, Haydaran ve kısmen Kureyşan aişiretleri fikir birliği ederek 937 Martının 20'nci günü Pah ve Kahmut nahiyelerini birleştiren Kahmut Köprüsü'nü yıkmışlar ve telefon hattını keserek 20 Nisan 937'den itibaren fiilî bir isyan vaziyetine geçmişlerdir.

Bunun üzerine 30 Nisan 937'de başlayıp 10 Birinciteşrin 937'de biten bir tedip hareketine girişildi. Neticede, kuvvetlerimiz isyan mıntıkasını tamamen taradılar. Elebaşılardan ve âsilerden birçoğu dehalet etti. Seyit Rıza pusuya düşürülerek yakalandı. Bahtiyar aşireti reisi Şahin ile dayısı da ölü olarak elde edildi.

Son safhası adalet huzurunda tamamlanan bu davada suçlulardan 58 kişinin 11'i idama mahkûm olmuş, 14'ü hakkında beraat kararı verilmiş ve mütebaki 35 kişi de muhtelif cezalara çarptırılmıştır. Dersim işi hakkında alınan müteakip tedbirlerle senelerden beri huzur ve rahatları bozulmuş bulunan bu muhite civar halk geniş bir nefes aldı. Dersim davası artık tarihe itikal etmek üzeredir.

"Dersim Harekâtı," İdare – Dahiliye Vekâleti'nin Aylık Mecmuası, yıl 11, sayı 127, 29 Birinci Teşrin 1938, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1938, s. 21-24.

Toplumbilim ve Osmanlı'da "Cemiyet"ler

Bugün şu'un-ı siyasiyemizde tekevvün eden ifsadât ve iğtişaşât cehalete hami ve isnad olunarak bir Arnavud, bir Arab meselesi mevcud olmadığı kabul olunsa bile bu meselelerin istidâd-ı zuhuru vekayi-i hâzıra ile binnefs sabit olur. Diğer tarafdan diyelim ki bir Arnavud ve bir Arab –tabir-i menkulâta daha mutabık olmak üzere, bir Türk, Arab meselesi– yoktur. Fakat şu muhakkakdır ki bir Arnavud, bir Arab ve bir Türk cemiyeti vardır. Bu cemiyetler şerait-i ırkiye, şerait-i iklimiye ve aynı dine sâlik oldukları halde bazı hususîyyat-ı mânevîye ve ezvâk-ı bediiye ile iftirak ve ihtilâf etmişlerdir. Demek oluyor ki bir Türk-Arab meselesinin mevcud olub olmadığını münakaşadan ziyade, Türkler, Arablar, Arnavudlar kadar Ermeniler, Rumlar ve Bulgarların şerait-i maşeriye ve ihtiyacât-ı unsuriyelerini tedkik etmek makul ve muvafıkdır.

Mustafa Suphi, "İfade" içinde: Célestin Bouglé, İlm-i İctimaî Nedir – Hayat-ı ictimaiyenin sahahat ve eşkâl-i muhtelifesini teşrih eder, Mütercimi: Mustafa Suphi; tab'ı ve naşiri İbrahim Himli, Dersaadet: Kütüphane-i İslâm ve Askeri, Mürettibin-i Osmaniye Matbaası, 1328, s. 4

Türkiye'nin Sıhhî-i İctimaî Coğrafyası – Bayezid Vilayeti (1925)
Kürt Aşiretleri Giyim Kuşam ve Geçim Tarzları

Tarz-ı telebbüs: Vilâyetin tarz-ı telebbüsü birçok tenevvü' [çeşitlilik] göstermektedir. Merkez kaza ve vilayetteki ahâlinin ve kadınların tarz-ı telebbüsü diğer vilayetlerdeki (Erzurum) gibidir. Aşâirin tarz-ı telübbüsü

kendi adât ve anânâtına göredir. Aşâirden Celâlîler: Bellerinden aşağı kısmı büzmeli ve kıvrık caket ve camadan [yelek] giyerler.

Camadanın etekleri diz kapaklarına kadardır. Bacaklarında don (beyaz) ve şalvar ve bazılarında pantolon, baldırlarında tozluk makamında yünden örülmüş kısa ve baldırı örtecek derecede tozlukları vardır. Başlarında kısa keçe külahlar ve keçeler üzerinde uçları düğümlü mendil, ipekli parçalar ve bu yün parçalar sararlar. Adamanlıların kisveleri Celâlîlerden farklıdır. Serpuşları keçe olub 30-35 santimetre uzunluğunda ve üstleri tablalıdır. Bu serpuşların üzerine bunlar da sarık sararlar. Caketleri kısa, bellerine kadar camadan tarzında mamûlât-ı dahiliyedendir. Şalvarları çok geniştir.

Zilan aşiretinin serpuşları Celâlîler gibi kısa keçelerdir, üzerine sarık sararlar. Üzerlerine giydikleri paltoları Çekreksâri ve ayaklarına kadar uzundur. Bu suretle telebbüs, hali ve vakti olanlar içindir. Hali vakti müsaid olanlar yalnız serpuş başında kalmak üzere diğer elbiselerini Kafkas ve Türk tarzında giymeyi ve gerek bilumum rüesa ve rüesanın tevâbi'i mümkün olduğu kadar kendilerini aşâiri içerisinde tarz-ı telebbüs ile tefrik ettirmeği iltizam ederler [gerekli görürler]. Aşiret rüesası müstesna olmak üzere bilumum aşâir ve ekrâdın [Kürtlerin] yüzde doksan beşi azm-i cebhîlerindeki [alınlarındaki] saçları tıraş ettirip azm-i cidârîlerdeki [yanlardaki] saçları uzatmakta ve o zaman bu saçları serpuşlarının yanlarından kulaklarını örtmek üzere çıkarmaktadır. Aşâir kadınlarının tarz-ı telebbüsleri şu veçhiledir ve cümlesinde birdir: Kadınlar başlarına ziynet makamında gümüşten veya bakırdan tas koyarlar. Bu tası bir hotos gibi haricen tezyin ederler. Tas kadının başına giydiği kısmın üzerinde olub üstünde tülbentten örtüler mevcuddur. Tülbend üzerine boncuklar, paralar, boynuna altınlar, kollarına bilezikler takarlar, burunlarının sağ tarafındaki deliğe haricen ziynet makamında gümüşten veya altından Kürdçe 'burniti" denilen bir gümüş ikilik [iki para ya da kuruş] cesabetindeki cismi geçirirler. Giydikleri entariler uzun ve büzmeli olub ayaklarına kadardır. Bu entarinin üzerinden kısa caketler de giyerler, bellerini sıkıca şallar veya kuşaklar ile sararlar. Çarşaf kullanmazlar. Yekdiğerlerinden kaçmaları yoktur. Yabancı memur veya aşiret rüesasından bazı zevata tesadüf ederler ise tediben ve tazimen yüzlerini kaparlar. Gözleri açık kalmak yalnız burun ve ağızları kapalı olmak üzere mevcud olan tülbendi çekerler. Saçlarının bir kısmı tülbendin kenarından harice çıkarırlar. Şalvar şeklinde ve paçaları büzmeli donları entarilerinin altından görülür. Rusgül-kademlerinde [ayak bileklerinde] boncuktan bilezik mevcuddur. Ellerine kına koymağı pek büyük bir adet sayarlar.

Tarz-ı İştigal:

Vilâyât ve kazalarının köylü halkından aşâir ve Kürdler göçebe halinde yaşamaktadır. Senenin beş buçuk ayı köyde, altı buçuk ayı da haymenişîn [göçebe] geçirirler. Bunların nısfı ziraatle iştigal ederler ise de ektikleri ziraat çok ibtidaî ve mahduddur. Ekseri koyun ve mal sürüleri yetiştirmek ve yağ, peynir yapmak üzere yaylalara çıkarlar. Sonbaharda köylerine geldikten sonra kadınlara mevdu' vezaif başlar ki bunlar da yünden çul, ip, çadır, çorap, halı, kilim, keçe dokumaktır. Kadınların dokuduğu bu eşyayı erkekleri pazara götürüp satarlar. Aşiret erkeklerinin kışın vazifeleri heman mahduddur. Yalnız koyun ve mallarını (öküz, inek, at) iyi beslemeği ve idare etmeği düşünürler. Baharda ve yazda tarla ekmek, biçmek, sulamak ve çarşuya pazara gitmektir. Aşâir ve Kürd kadınlarının vezâifi pek ziyadedir. Koyun, inek sağmak, yağ, yoğurt, peynir yapmak, ekmek pişirmek, su getirmek, tarlalarda çalışmak, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, tezek yapmaktır. Aşiret ve Kürdlerden birinin hâli vakti müsaid olur ise kapısındaki koyun, inek, öküz, atları ziyade olunca zevcelerini taaddüd ettirmek [arttırmak] isterler. Dördünün bir arada bulunduğu ekseriya görülmekte ve bu suretle vezâif taksim edilmektedir. Taaddüd-i zevcât [çok eşle evlenme) âdeti kasaba halkında dahi yüzde beş nisbetinde görülür.

Doktor İbrahim Edhem (Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdür Vekili Merkez Tabibi), *Türkiye'nin Sıhhî-i İctimaî Coğrafyası – Bayezid Vilayeti*, (Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenât-ı İctimaiye Vekâleti neşriyatından) İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1925-1341, s. 9-11.

Orta Asya'dan Kürt Göçü

Pek muhtemel olarak Orta Asya'nın kötü iklim şartları altında yaşayamayan Kürtler, diğer milletlerin hücumlarından kolayca korunmak için, dağ zincirlerini takip ederek göç etmeğe başlamışlar ve yerleşme bölgeleri olarak krokisini yaptığımız ülkeleri seçmişlerdir.

Pek tabiidir ki muhtelif ve sayısız istilâlar, Kürtlerin diğer milletler tarafından massedilmesi, diğer milletlerin Kürtler içinde erimeleri, açlık, veba gibi hastalıklar, onların coğrafî konumlarının asıl görünüşünü derin bir şekilde değiştirmiştir. Bunanla beraber şu da bir gerçektir ki hiçbir istilâ, Kürtleri ikamet yerlerinden söküp atamamıştır. Şunu da belirtmek yerinde olur ki Kürt ve Türklerin müşterek yurdu olan Orta Asya'dan, Türklerin bir kısmının, tarihin hangi devrinde göç edip, Kürdistan'ın doğusuna, Lidya hududuna kadar geldikleri de bilinmemektedir.

Tarihin en eski devirlerinde bile Türklerin bugünkü Orta Anadolu'da mevcudiyeti de Kürtlerin Turanî menşeli olduklarını doğrulamaktadır. Belki de aynı şartlar, bu iki "kardeş çocukları" kavmin son fertlerine kadar göç etmelerini zorunlu kılmıştır.

Antropolojik bakımdan, saf Türk olan Türkmen ile Kürt'ü ayırt etmek güçtür.

Bu konuda, Irak'ta, on sene müddetle tetkik etme fırsatı buldum. Beyan edeyim ki birini diğerinden tefrik ettirecek fizikî bir belirtiye rastlamadım. Tabiidir ki dağlarda yaşayışları, Kürtleri daha sert karakterli yapıyor.

Dr. Şükrü Mehmet Sekban, *Kürt Sorunu*, İstanbul: Menteş Basımevi, 1970, s. 14-15.

Sason'dan Kadın ve Silâh

Bazen bir köyde birkaç kabile bulunabilir. Kabilelerin çoğu birbirine düşmandır. Bir kabile reisi diğer kabile reisine karşı kendini korumak için senelerce evden dışarı çıkmaz. Kabile düşmanlığından ötürü yirmi beş sene evinden dışarı çıkmayana rastlanmıştır. Böylelerin kadınları çalışır. Kadınlara sıkışmadıkça düşmanlık yapmazlar. Kadınlara dokunulmamasına sebep hürmet edildiğinden değil kadının bir keçi kadar kıymeti olmayan mahluk sayılmasındandır. Erkek ailenin mutlak reisidir. Evin ihtiyaçlarını temin eder. Kadın onun satın alınmış bir kölesidir. Vazifesi çocuk yapmak ve tarlanın ekilip biçilmesinde ve diğer işlerde erkeğe yardım etmektir.

Kız, dokuz yaşına girince evlenme çağına girmiş sayılır. Kızı almağa talip erkek zengin ise para ile satın alır. Parası yoksa çok defa dağa kaldırmak suretiyle kıza sahip olur. Fakir evli erkekler kadınları güzelse, karıları çirkin ve ihtiyar olan zenginlere inek veya keçi ile mübadele ederek mal sahibi olurlar. Kadın bu bölgede bir nevi mübadele vasıtasıdır. Kocası kan davalarında veya diğer sebeplerle ölen kadınlar derhal başka bir erkeğin hükmü altına girer ve onun metresi olarak yaşarlar. Bir bölgede yalnız bir erkeğe inhisar etmiş kadın yok gibidir. Birçok erkekler iki veya üç evlidir. Bazen düğünler kabile reisinin tavassutu ile yapılır.

Kabile reisi kızı verirken erkeği bazı şartlara bağlar. Bu şartların içinde en önemlisi çalışıp para kazanarak tüfek sahibi olmaktır.

Ailenin en kıymetli malı tüfektir. Mal, can ve namusun korunması ancak tüfekle kabildir. Tüfek babadan oğula intikal eden en önemli ve değerli mirastır. Ölen bir aile reisinin oğlu yoksa tüfek en yakın akrabaya emanet

edilir. ... Aile mensupları tüfek muhafazasını müştereken deruhte ederler. Tüfek ailenin en büyüğü tarafından kullanılır. Bu ölürse tüfek kıdemliye intikal eder. Müsademede ölmek, ölümlerin en şereflisi sayılır. Ancak ölmeden evvel tüfeğin en yakın bir mutemede devri teslimi şarttır. En müşkül durumlarda tüfek vermemek için birkaç canı feda ettikleri de vakidir.

Lütfi Güvenç [Kurmay Binbaşı], *Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler* [Gizli ve Hizmete Mahsustur] , Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı, 1939, s. 78-82.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlet'e Yazdığı 18/11/1931 Tarihli Raporu:

Dersim'i ihata eden kazaların 150.000 nüfusluk halkı Dersimlilerin mütevali ve mütemadi taarruz ve tecavüzlerinden gittikçe daha ziyade mutazarrır olmaktadırlar. Dersim'e yakın olan muhitlerin kazanç ve hayatları Dersimlilerin ayakları altında her gün çiğnenmektedir. Toplu büyük çetelerin köy basması, sürüleri götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, yol kesmesi son aylarda adi vakalar sırasına geçmiştir. Dersim'e yakın yerlerdeki halk malından ve canından emin olmadığı gibi mânevî cesaret ve mukavemetlerini de kaybetmiş bulunuyorlar. Bu yakın çemberin harici muhiti de cezasız kalan bu vakaların tesiri altında ziraat ve ticaret noktasından maddeten mutazarrır ve asayişsizlik yüzünden manen muzdariptirler.

Dersim'in içinin arz ettiği manzara da bundan daha az acı ve acıklı değildir. Bir defa Dersim, Çemişkezek, Pertek, Mazkirt ve Hozat kazalarındaki umumîyetle Türkler ve aşiret hayatını terk ederek silahları alınan çiftçiler tamamiyle Dersimlilerin nüfuz ve tehdidi altındadırlar.

Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için garp ve şimal aşiretlerine vergi vermek mecburiyetinde oldukları gibi her gün de soyulmak ve öldürülmek tehlikesindedirler. Soyulanlar pek çoktur. Öldürülenler de vardır. Köyünden tarlasına gidemeyen veyahut şehre iltica eden köylüler pek çoktur.

Dersim'in mütecaviz ve mutaarrız aşiretleri de birbirlerine karşı hasım ve küskün bir vaziyettedirler. Aralarında müsademe, mukatele ve hırsızlık daimîdir.

Dahilde hükümet ve teşkilâtı, zabıtası, mahkemesi bir heyulâdan ibarettir. Bu mekanizma hükmünü, ancak silahsız ve muti halk üzerinde müessir olabildiğinden, nüfuz ve sultasını bunlar üzerinde yürütmekte ve dağdaki şakilere ve aşiretlere karşı hiçbir emrini ve hükmünü infaz edememektedir. Makûs bir netice olarak hükümet, halk nazarında aşiretlerin ve onların ağalarının nüfuzunu arttırmaktadır.

Dersim içi muntazam hükümet teşkilâtına rağmen tamamiyle anarşiktir; dıştan görünüşü silahlı, teşkilâtlı hırsızlar yatağı ve ocağı olmasıdır. Bu ocak gün geçtikçe kızışmakta ve etrafını yakmaktadır. Acil ve kat'i tedbir alınarak bu ocak kat'i surette söndürülmezse ateş günden güne sirayetini arttıracaktır.

Yakın zamanlarda hasıl olacak netice, etraftaki halkın gasp ve istismar sahâlârına tabi oldukları ağaların hükmü nüfuzuna girerek köle olmakla veyahut birçoklarının hazırlandığı gibi evlerini, barklarını terk etmekle Dersimlilerin nüfuz ve tecavüz hudutlarının artması veyahut da silâh tedarik ederek daha gerilerdeki silâhsız ve muti halka musallat olarak Dersim sisteminin genişlemesi olacaktır.

TC Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı, *Dersim* [Gizli ve zata mahsustur – Kayıt altında yüz tane basılmıştır] , s. 228-230.

İkinci Dünya Savaşı ve Faşizm

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de kimi çevreler faşizme sıcak baktı. Nasyonal sosyalizm birçok çevreyi cezbetti. Muzaffer Toydemir, "İki Büyük Adam"dan, Atatürk ve Hitler'den söz ederken, bu "iki büyük adam"ın, omuz omuza silâh arkadaşlığı yapmış olan iki büyük milletin tarihinde aynı rolleri oynamakta olduğunu söylüyordu. [*10 Yıl – Almanya'da Türk Ticaret Odası*, çıkaran: Almanya'da Türk Ticaret Odası, Berlin, 1938]

Türkiye'nin sınır boyunda dizilmiş Alman panzerleri karşısında sürdürülebilir bir direnç göstermesi düşünülemezdi. Trakya'daki "Çakmak hattı"nın aşılması işten bile değildi. Rus ordusu geçen yüzyıl Çatalca'da durmuştu. Alman ordusunun nerede duracağı ise kestirilemezdi. Uzak bir olasılık da olsa, yayılımcı özlemlerle savaşa girmiş olsa Türkiye demokrasiye geçiş için herhalde 1991'i beklemek zorunda kalırdı. Zira Yalta'da Türkiye Sovyet Rusya'nın payına düşmüştü. Türkiye'yi Yunan İç Savaşı kurtardı. Truman Doktrini Sovyetlere göz dağı verdi.

II. Dünya Savaşı ve Tek Parti'nin Sonu[87]

"Kısa yirminci yüzyıl" genellikle üç döneme ayrılır. Uzun 19. yüzyıl (1789-1914) 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın bir Sırplı tarafından öldürülmesiyle son buluyordu.

1914-1945 20. yüzyılın ilk evresini oluşturdu. Onu 1970'lerin ortalarına kadar özellikle Avrupa'da "altın çağ" ya da "muzaffer otuz yıl" diye bilenen bir dönem izledi. 1974 Petrol Krizi'yle birlikte dünya yeni bir durgunluk evresine girdi ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle 19. yüzyıl son buldu. İkinci Dünya Savaşı "karanlık çağ" diye bilinen bir döneme son verdi. 1914-1945 ideolojilerin en yoğun olduğu bir evreydi. Demokrasilerin çöktüğü, liberalizmin terk edildiği, güdümlü ekonomilerin giderek neo-merkantilist çizgiye girdiği; iki dünya savaşı, bir dünya buhranı, milliyetçilik ve militarizm; faşizm, nasyonal sosyalizm, Bolşevizm ve benzeri otoriter ve totaliter rejimlerin at oynattıkları bir dönem geride kaldı. 20. yüzyılın tüm çözümsüzlük örnekleri bu otuz yıla sığdı. Ellili yıllar üzerine yazan Daniel Bell bu dönemi siyasal fikirlerin tükeniş evresi, "İdeolojinin Sonu" [*The End of Ideology*, 1960] olarak niteliyordu.

İdeolojiler çağı bir başka açıdan 19. yüzyıla "reddiye" niteliğindeydi. Yerleşik değerlerin sorgulandığı, imparatorlukların son bulduğu, "modernite"nin yeşerdiği bir evreye giriliyordu. İşte Türkiye de bu belirsizlik ortamında Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle gündeme geldi. Osmanlı Devleti Sevr, ardından Lozan'la tarihe karıştı. 1923, Türkiye Cumhuriyeti'nin milâdı oldu. Cumhuriyet Türkiyesi'nin doğuşu dünya tarihinin karanlık bir evresine rastladı. Ya da bu karanlık evre Cumhuriyet Türkiyesi'nin doğuşuna vesile oldu.

20. yüzyılın ilk habercilerinden biri İttihatçılardı. 1912-1922 arası sürdürdükleri mücadele 20. yüzyılı açan birkaç devrimden birini oluşturuyordu. Düvel-i Muazzama'ya, yayılımcı zihniyete karşı ilk başkaldırıydı. Bağımlılığı "Üçüncü Dünya"nın gündemine sokan İttihatçılardı. Bu süreç Lozan'la noktalandı.

"İmparatorluk Çağı" [*The Age of Empire 1875-1914*] başlıklı eserinde Eric Hobsbawm'ın görüşleri de bu doğrultudaydı. Türk Devrimi'ni belki de Üçüncü Dünya'da gözlenen çağdaşlaştırıcı rejimlerin ilki olarak görüyordu. Türk Devrimi geleneğe karşı ilerleme ve aydınlanmaya, liberal demokrasi tartışmalarından uzak bir tür popülizme gönülden bağlıydı. Devrimci bir orta sınıfın ya da devrimi yönlendirecek herhangi bir sınıfın

87 Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek partinin Sonu," *Toplumsal Tarih*, sayı 121, Ocak 2004, s. 70-75.

yokluğunda aydınlar ve özellikle Cihan Harbi ertesi, asker yükü omuzlamış; Atatürk, İttihatçıların çağdaşlaştırıcı programını ödünsüzce uygulamaya sokmuş, hatta derin bir laiklikle daha ötelere çekmişti.

Türk Devrimi'nin tek zaafı kırsal kesime yeterince uzanamaması ve tarımsal toplumsal yapıyı değiştirememesiydi. Bu da bir ölçüde çağdaşlaştırmacı düşüncenin doğası gereğiydi. Hobsbawm'a göre İslâm dünyasının gerçek devrimcileri İslâm-devlet-yasa ilişkisini çözen Kemal Atatürk gibi laik çağdaşlaşmacıların en büyük açmazı kitleyle olan ilişkileriydi. Hobsbawm'a göre, dünya tarihçilerinin Cihan Harbi ertesi, katastrofik ve kaotik dünyada Türkiye'yi fark edememelerinin bir nedeni yanı başındaki bir başka devrimin, 1917 Rus Devrimi'nin dünyayı sarsmasıydı. Oysa Türk Devrimi'nin tarihsel sonuçları büyük olmuştu. Cumhuriyet Türkiyesi ve gerçekleştirdiği devrim dünya tarihi yazımında gölgede kalmayı hak etmemişti.

1919-1939: "Gizil" Savaş Ekonomisi

Gerek 20'ler, gerek 30'lar Türkiye için gerçekten zor yıllardı. Türkiye köklü atılımlara girişiyor, ancak bu atılımlar için maddî ortam her geçen gün daha bir çözümsüzlüğe sürükleniyordu. Aşar kaldırılmış, malî reformlarla devlet en temel gelir kaynağından yoksun kalmıştı. 20'lerin ikinci yarısı iklim koşulları tarımsal verimi olumsuz etkilemişti. Tarım ülkesi Türkiye "sağlam para, denk bütçe" uygulamalarıyla neredeyse, malî-iktisadî bunalıma, "recession"a düşecekti. Ardından dünya buhranı, Türkiye'nin sorunlarını daha da derinleştirdi. Buhrandan ençok tarım ülkeleri etkilendi. Ticaret hadleri tarım ürünü ihracatcıları aleyhine gelişti. Cumhuriyet'in doğuşu ertesi kurulan birçok şirket 30'lu yılları göremedi. Otuzlar rejiminin giderek sertleştiği bir dönemi oluşturdu. Her ne kadar 1932'den itibaren Ziraat Bankası aracılığıyla tarım ürünlerinde bir tür "taban fiyat" uygulamasına gidilmek istendiyse de köylülük ancak ekili topraklarını genişleterek ayakta durabiliyordu. Balkanlar'ın bir türlü güvenlik bölgesi oluşturamaması, İtalya'nın yayılımcı "mare nostrum" özlemi, Habeşistan'a saldırması Türkiye'yi de sürekli diken üstünde tuttu. Savunma giderleri giderek arttı. Bütçenin yarıya yakını orduya tahsis edildi. Stratejik nedenlerle pahalı bir yatırım olan demiryolları vurgulandı. Sanayi planlarıyla ülke en kısa sürede kendine yeterli bir konuma getirilmek istendi. İttihatçıların "millî iktisad"ı "devlet iktisadîyyatı" bir adım daha ileri alındı; devletçiliğe geçildi.

Savaş Ekonomisi ve Vergiler

Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi tüm tarh ve tahakkuk sakıncalarına rağmen İstanbul'da 1942'de yüzde 69 olan TÜFE'yi, bir yıl sonra yüzde 49'a, 1944'te ise yüzde eksi -2'ye düşürebilmişti. Her iki vergi de olağanüstü savaş vergisiydi. İlkinde küçük bir azınlık verginin yarısına yakınını ödeyerek kamuoyunda derin yankılar uyandırdı; yaralar açtı. Diğeri ise aşarın geri gelişiydi. Köylünün ürününe bilfiil el konuyordu. Köylü tepkisini çok partili rejimde, DP'ye verdiği destekle gösterdi.

1914-1918 tüm dünyayı kaosa sürükleyen ve yeni bir dünyanın kuruluşuna neden olan savaş yıllarıydı. Yüzyılların birikimi zihniyetler bu dönemde dönüşüme uğrayacaktı. Bir yandan geçmiş özlemleri, 1914 öncesini yeniden inşa süreci başlamışsa da geriye dönüşün olamayacağı gerçeği kısa sürede anlaşıldı. Siyasal yapıların köklü dönüşümünü 1917 Devrimi ateşlemişti. Sovyetler Birliği doğmuş, Bolşevik Rusya tüm dünyaya devrim ihracına girişmişti. Mussolini 1922'de İtalya'da iktidara gelmiş, ülkeyi Faşizmle yönetmeye koyulmuştu. Weimar Almanyası savaş tazminatının yükü altında çökecek, hiperenflasyon Alman orta sınıflarını yok edecekti. Hitler Mein Kampf'ın ilk cildini 1925'de, gerisini bir yıl sonra yayımlayacaktı. Böylece Versailles'a karşı başkaldırarak demokrasilere karşı totalitarizmin bayrağını yükseltmiş oluyordu.

Türkiye'de 1914-1944 arası otuz yıl otarşik bir yapı hedeflendi. 1944'te IMF'nin ve Dünya Bankası'nın kuruluşu tüm dünyada otarşinin sorgulanmasına neden oldu. Savaş ekonomisi her ne kadar savaş dönemlerinde gündemdeyse de 1919-1939 ara evresi de birçok ülke için "gizil" savaş ekonomilerinin sürdürüldüğü bir dönem oldu. Türkiye'de de otarşik bir yapı hedeflendi. İrredantist akımlar Cihan Harbi'nin hemen ardından yeşermişti. Ülkeler ikinci bir savaşın kaçınılmazlığına yıllar geçtikçe daha derinden inandılar. Türkiye de Cihan Harbi'nden ders alınmıştı. Olası bir savaşta Türkiye kendi olanaklarıyla ayakta durabilmeliydi. 1908 ertesi gündeme gelen "ithal ikamesi" giderek güç kazandı. Türkiye savaş ekonomisi normlarını Cumhuriyet'in ilk onyıllarında da sürdürdü. Yirmi yıllık ara dönem ise soluklanma evresini oluşturdu. Bir başka deyişle Türkiye'de savaş ekonomisi 1914'te başladı; 1945'te son buldu.

Cumhuriyet'in kurucularının en ürktükleri şey "piyasa"ydı. Piyasa denetimden çıkar, fiyat hareketleri dizginlenemezse, tıpkı Osmanlı Devleti'ni sona erdiren Cihan Harbi enflasyonu gibi Cumhuriyet de tehlikeye girerdi. Enflasyon bir ülkenin kaderini belirliyordu. Nitekim Türkiye'de üç enflasyon ekonomik ve toplumsal tarihin yörüngesini çizdi.

Bunlardan ilki, Cihan Harbi'nde gözlendi. 600 yıllık imparatorluk çöktü yeni bir devlet kuruldu. İkincisi, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşandı. Tek parti çöktü; çok partili demokrasiye geçildi. 1970'li yılların sonlarına doğru izlenen üçüncüsünde ise yetmiş yıla varan "millî iktisat" ya da "ithal ikamesi" tarih oldu. "Tam bağımsız"lık söylemi bir yana bırakıldı. Dışa dönük bir ekonomik modelle küreselleşme sürecine dahil olundu.

Bu üç dönemde de Türkiye kendine rağmen yön değiştirmek zorunda kaldı. Bir başka deyişle bu üç evre de "iradî" bir kırılma noktası oluşturmadı. Osmanlı Devleti'nin çöküşü konjonktüreldi; Türkiye, enflasyonu "icat etme"nin bedelini ödedi. Tek partinin çöküşü konjonktüreldi; enflasyonun toplumsal sonuçlarının kurbanı oldu. İthal ikameci ulus-devlet modelinin çöküşü ise yapısaldı. İthal ikameciliğinin "tarihsel bir kategori" olduğu görmezden gelindi. Gecikildi ve bedeli, onyılların enflasyonu oldu.

Tek Parti ve "Şeflik" Düzeni

1983-1986 arası Fransa'da üniversitelerden sorumlu bakanlığın başında bulunan ünlü Fransız siyaset sosyoloğu Roger-Gérard Schwartzenberg gelişmekte olan ülkelerdeki tek parti rejimleriyle ilgili değerlendirmelerinde Türkiye'ye ayrı bir yer veriyordu. Genellikle tek partinin bir oligarşinin hegemonya ya da bir kişisel iktidar aracı olduğunu vurgularken buna istisna olarak Kemal Atatürk Türkiyesi'ni gösteriyordu. Schwartzenberg'e göre, 1923-1946 arası Türkiye, gerek ideolojisi gerek yapısı açısından totaliter bir ülke değildi. Demokratik bir idelojiden, çoğulcu Batı demokrasisinden yanaydı; Tek Parti ile bu tür bir hedefe yönelmekteydi. Yapısal açıdan CHP Fransız radikal partisine benzer bir kadro partisiydi. Çoğulcu demokrasiye geçişte bir okul işlevi gören Türkiye'deki uygulama ilginç, ancak ender bir örnekti. Schwartzeberg bu satırları yazarken Duverger'in siyasal partiler tasnifini ve Türkiye görüşlerini bir ölçüde tekrarlıyordu. Siyaset sosyolojisi kitaplarında Türkiye'nin Tek Parti deneyimi genellikle bir geçiş sorunsalı olarak ele alındı. Diğer bir deyişle 1946'nın ilerisi ile gerisi arasında bir nedensellik ilişkisi kuruldu. Türkiye'de de çoğu anayasa kitaplarında açık ya da gizli olarak Duverger'nin tezleri hakimdi.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nı ıskalaması ve çok partili düzene köklü siyasal çalkantılar olmaksızın geçişi birçok bilim insanının süreklilik tezlerine sıcak bakmasına neden olmuştu. Ülke pullarının, parasının üzerinde resmi bulunan ve "şef"liği kayd-ı hayat şartına dönüşmüş bir ülke liderinin, iktidarı muhalefete bırakması ve muhalefetin başında siyasete devam etmesi dünyada tek örnekti. Bu sorunsuz geçiş Tek parti rejimine puan kazandırdı. Siyaset sosyologları Türkiye'yi diğer Tek parti rejimlerinden ayırdılar. Türkiye'deki Tek parti rejimiyle çoğulcu demokrasi arasında bir illiyet bağı kurdular. Oysa tarihte kişilerin konumu da önemliydi. Yumuşak geçiş, dünya konjonktürünün gereği olduğu kadar İnönü'nün de becerisiydi. Türkiye, kendi coğrafyasında köklü dönüşümlerini "kansız" bir şekilde gerçekleştiren ender ülkelerden biriydi. Balkan tarihinin son yüzyılı, siyasal iktidarların ne denli sorunlu devredildiklerinin örnekleriyle doluydu. İki dünya savaşı arası Balkan diktatörlükleri Türkiye'deki rejimin kolaylıkla aklanmasına neden oluyordu.

Türkiyey'deki Tek parti rejimi ile 46 sonrası siyasal demokrasi arasında bir illiyet bağı gerçekten varmıydı. Bu konuda temkinli davranmamak gerekiyordu. İki dünya savaşı arası Türkiye siyasal yaşamının çağdaşlaştırıcı işlevi görmezlikten gelinemezdi. Bu işlevi vurgulayan tarihçilerin başında Eric Hobsbawm geliyordu. Ancak, Hobsbawm siyasal demokrasi sorunsalında temkini elden bırakmıyordu. Eric Hobsbawm, Duverger ya da Schwartzenberg gibi siyaset sosyologlarından farklı olarak siyasal demokrasi sorunsalına öncelik tanımıyordu. Hobsbawm'a göre demokrasi tarihsel bir kategoriydi; mekan ve zamandan arındırılarak ele alınamazdı. Ayrıca Hobsbawm'ın demokrasi anlayışı daha genişti. Bu nedenle de Türkiye'nin ulus-devlet oluşum sürecinde demokratikliğe art planda yer veriyordu. Tek parti Türkiyesi'nde de her ne kadar 20'li yıllarda bir nebze "siyasî demokrasi"nin sözü edilirse de 30'lu yıllarda Avrupa'daki birçok ülke gibi Türkiye de siyasal demokrasiye mesafeliydi.

Bunun temel kanıtlarından biri parti programlarıydı. 1931 ve 1935 kurultaylarında kabul edilen parti programlarına bakıldığında rejimin gidişatı daha net görülüyordu. Atatürk'ün ölümü ertesi toplanan Olağanüstü Kurultay'da parti tüzüğünde yer alan değişiklikler ise demokrasiden ne denli uzaklaşıldığını kanıtlıyordu. Yapılan değişikliklerle partiye değişmez başkan niteliğinde "şeflik"getirilmişti. Gerekçeye göre ulusta siyasal düşünceleri örtüşen bireyler dağınıktı. Bunları ancak bir "şef" birleştirebilir ve hepsini bir Teşkilât altında toplardı. "Şef"in rolü özellikli parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok önemliydi. Siyasal görüşleri ilkelere dönüştürerek birleştirecek, olgunlaştıracak, zihinlere aşılayacak, sürekli besleyecek, ülke siyasetine yön verecek, bireyleri siyasal alanda yetiştirecek olan "şef"ti. Toplumda ve partide yüksek vasıflarda şahsiyetler her zaman bulunamazdı. Siyasal partinin yönetimi emanet edilen makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılması "otoriteyi zayıflatmak" açısından sakıncalıydı. Tüm vatandaşların sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine getirilen yüksek şahsiyetin "Millî Şef" olması doğaldı. Parti genel başkanının yüksek şahsiyetini her dört yılda bir kurultaylarda görüşmek ve tartışmak yersizdi. Parti genel başkanının "değişmez" niteliğini kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını sağlayacak ve otoriteyi güçlendirmek açısından ulusal çıkarlara uygun düşecekti. Gerekçede yer alan bu görüşler 30'lu yıllarda Kıta Avrupası için doğaldı. Totaliter ve otoriter rejimlerin ortak paydası "şef"-ti. Demokrasinin rafa kaldırıldığı rejimlerde "şef" karizması giderek vurgulanmıştı.

Genel İradenin Paradoksal Yapısı

Rousseau genel iradeyi savunurken bireyi devre dışı bırakmış, onun özgürlüklerine ket vurmuştu. Bu anlayış ise son kertede diktatörlüğe uzanabiliyordu.[88] Güçler birliğinde yargının bağımsız konumunu yitirmesi özgürlükler açısından olumsuz bir gelişmeydi. Türkiye'de de Takrir-i Sükûn'la yaşananlara eleştirel bakmak bu bağlamda yanıltıcı olmayacaktı. Keza 1931'de Türk Ocaklarının, 1935 sonrası Mason localarının, Kadınlar Birliği'nin, Muallimler Birliği'nin kapatılması, spor örgütleri, esnaf örgütleri ve benzerlerinin organik olarak Tek Parti çatısı altına alınması Cumhuriyet'in Rousseau'dan esinlenen genel irade anlayışının kontrolden çıktığı algısını yaratıyordu. Bir dizi yazar "Tek Parti" rejimini bu nedenle "diktatoryal" olarak değerlendirecekti. Son kertede Millî İrade ve Millî Hâkimiyet paradoksal bir yapıya sahipti. "Halkın egemenliği" 20. yüzyılda birçok ülkede sağ popülizmin kaynağını da oluşturacaktı.

Faşizm, Nasyonal Sosyalizm ve Türkiye

Türkiye'de demokrasiyi zaman ve mekandan arındırarak test etmek "tarih dışı" bir çabaydı. Türkiye'nin bu dönemde dünyadaki gelişmelerden ve yakın çevresinden etkilenmemesi düşünülemezdi. II. Dünya Savaşı ertesi nasıl demokrasinin zaferi Türkiye'yi, kendine rağmen, biçimlemişse, Cihan Harbi ertesi Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon, Sevres gibi cezalandırıcı barış antlaşmasının peşi sıra gündeme gelen rejim bunalımlarına da Türkiye'nin duyarsız kalması beklenemezdi. İki dünya savaşı arası Balkanlar diktatörlüklerin yaygın olduğu bir bölgeydi. Cihan Harbi sonrası Balkan demokrasileri birbiri peşi sıra çöktü; yerlerini otoriter rejimlere bıraktı. Bu ülkelerde İtalyan faşizmi birçok kez örnek alındı. İlk çöküntü Arnavutluk'tan geldi. Ahmed Zagu kendini 1924'te cumhurbaşkanı, 1928'de kral ilan etti. Yugoslavya 1929'dan itibaren I. Aleksandr'ın krallığında diktatörlük oldu. Romanya'da Kral Karol benzer bir diktatördü. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in demir yumruğu ile yönetildi. Yunanistan General Metaxas'ın diktatörlüğünde inledi.

Türkiye'de de faşizime kimi çevrelerde sıcak bakıldı. Bırakın faşizmi, nasyonal sosyalizm bile kimilerini cezbetti. Muzaffer Toydemir, "İki Büyük Adam"dan, Atatürk ve Hitler'den söz ederken, bu "iki büyük adam"ın, omuz omuza silah arkadaşlığı yapmış olan iki büyük milletin tarihinde aynı rolleri oynamakta olduğunu söylüyordu [10 Yıl – Almanya'da Türk Ticaret Odası, çıkaran: Almanya'da Türk Ticaret Odası, Berlin, 1938].

İki savaş arası 1914'e kadar yükselen liberal demokrasinin gerçekten de çöküş evresiydi. 1918-20 arası iki 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz ve Alman işgali altında diğer beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvedildi. Tüm iki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandıya, İrlanda, İsveç ve İsviçre'ydi. Daha geniş bir dünya kapsamı nda, otoriter olmayan anayasal düzen Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve "Güney Amerika'nın İsviçresi" diye bilinen Uruguay'dı. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonları arasında dünyada siyasal hareketler liberal yörüngeden koparak sola ya da sağa kaykılmıştı. Büyük kısmı kolonilerden oluşan ve tanım gereği liberal olmayan dünyanın geri kalan

88 Rudolf Rocker, *Nationalism and Culture*, Black Rose Books, 198, s. 161-173.

kısmında ise olduğu kadarıyla, liberal anayasalardan uzaklaşılmaktaydı. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini nasyonalist-militer rejime bıraktı. Tayland anayasal hükümetler doğrultusunda birkaç girişimde bulundu. Amerika ve Avrupa dışındaki kıtalarda Avusturalya ve Yeni Zellanda dışında demokratik rejim yoktu. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halindeydi. Bu ricat Hitler'in iktidara gelişiyle daha da hızlandı. Tüm dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düşte. 1944'te ise dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahipti.

Hakkını yemeyelim, Avrupa'da parlamentolar birbiri ardı sıra kapanırken Cumhuriyet Tek parti döneminin hiçbir evresinde parlamento, Türkiye Büyük Millet Meclisi tatil edilmedi. Mebuslar iki dereceli seçimle de seçilse her meclis kendi meşruiyetini zamanla yaratıyordu. Türkiye'de çok partili dönem Meclis'te doğmuştu; muhalefet Meclis'te kurumsallaştı. Demokrat partinin kurucuları bilfiil Meclis'in yetiştirdiği siyasetçilerdi. Çift dereceli seçimli Meclis, Türk parlamento yaşamının onurlu bir evresini oluşturdu. Ama rejimin adı 1946 öncesi "demokrasi" değildi. Otoriter bir dönemdi. Ancak otoritarizmin de değişik seçenekleri vardı. Türkiye'deki "otoriter modernizm"di. İşte Shwartzenberg, Duverger ve diğer siyaset sosyologları modernizmin olumlu imgesini demokrasi için hazırlık evresi olarak gördüler. Meclis'in varlığı onlar için de önemli bir kanıt oluşturdu. 1950'de seçimle iktidarın devri Tek Parti'nin olumlu imajını pekiştirdi. Dünya konjonktüründeki gelişmeler göz ardı edildi; Türkiye'nin iç dinamikleri ön planda yer aldı.

Uzun dönemde rejimler otoriter de olsa meşruiyetleri, parlamento aracılığıyla olsun olmasın, kitlelerden aldıkları destekle doğru orantılıdır. Millî Mücadele yıllarında düşmana karşı yekvücut savaş gereği Ankara'nın meşruiyetini sağlamıştı. Bu destek, her ne kadar iki çok partiye geçiş deneyimlerinde başarısızlıkla sonuçlanmışsa da ülkede hatırı sayılır bir çevrenin desteğini alarak İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdü. Bu evrede "solidarîst", dayanışmacı dünya görüşünün sürekli vurgulanması, romantik bir birliktelik duygusunu körükledi. Toplumda eşitlikçi anlayış, gelir bölüşümünde dengesizlikler olsa da bariz bir zengin-fakir ayrımının oluşmasını önledi. Halkçılık, her mahallede bir milyoner yaratmaya karşıydı. İzlenen iktisat politikaları, para arzı, fiyat, kredi politikaları buna ortam sağlamıyordu. Kendi yağıyla kavrulan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na kadar "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" olarak varlığını sürdürdü.

Sınıf Esası Üzerine Cemiyet Kurulması...

10 Mayıs 1946 CHP Olağanüstü Kurultay'ında Millî Şef İsmet İnönü:

"Partimizin programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatları arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kanun yolu ile mâni olmayacağız. Bizim kanun yolu ile menetmeye çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarda yani yabancı âleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi dini siyasete âlet eden cemiyet ve partilere de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz."

30'lu yıllarda Türkiye'de rejim otoriter bir yapıya yönelse de, Cumhuriyet hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmedi. Savaş öncesi halk arasında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle antisemit görüşlerin revaç bulduğu bir dönemde Cumhuriyet hükümeti bu esintiye kapılmadı; hatta ırkçılığın önünü kesme girişimlerinde bulundu. Kıta Avrupası'ndaki hakim militer düşünceye prim tanımadı. II. Dünya Savaşı yaklaştıkça "şef" sözcüğü giderek yaygın kullanım alanı bulsa da Meclis hiçbir zaman kapatılmadı. Tek Parti rejimi bir tür "otoriter modernizm"di. Türkiye'de Tek Parti dönemi siyasal demokrasiden yoksun olsa da, çağdaşlaştırıcı reformlarıyla demokrasinin nesnel koşullarını oluşturmaktan geri kalmıyordu.

Muhalefetin Kaynağı: Dört Kanun

Ne olduysa savaş yıllarında oldu. Dört kanun, düzeni bozdu. Bunlar Millî Korunma Kanunu (1940), Varlık Vergisi Kanun (1942), Toprak Mahsulleri Kanunu (1942) ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) idi. İlk üçü savaş ekonomisi gereği gündeme gelmişti. Cihan Harbi'nin finansmanından ders alınmıştı. İngiltere savaş vergileri ihdas ederek en düşük fiyat artışını sağlamıştı. Almanya, ileri dönük borçlanmış, savaşı kaybedince de hiperenflasyon girdabına düşmüştü. Türkiye ise savaş yıllarında para basarak o güne kadar dünyada görülmedik bir fiyat hareketine sahne olarak, enflasyonu icat etmişti. Tüm 20'li ve 30'lu yıllar işte bu "fobia" ile yaşanmış, "sağlam para – denk bütçe" politikaları devleti para basmaktan uzak tutmuştu. Bunun bedeli kimi kez ekonominin durağanlaşmasıydı

Türkiye savaşa girmemişti; ama ordusunu, seferberlik ilan etmeden, seferber etmişti. 120.000 neferlik ordu 1.500.000'e yükseldi. Üretici silah altındaydı; savaş tehlikesi stratejik stokları gerekli kılıyordu. Sivil kesim için mal arzı sürekli daralırken talep en azından temel tüketim maddelerinde eski düzeyini koruyordu. Hatta ordunun sürekli artan ihtiyacıyla artıyordu. Vergiler yetersizdi; para basmak gerekiyordu. Bu koşullar altında fiyatların yükselmesi kaçınılmazdı. İlk önlem Millî Korunma Kanunu idi. Onu Varlık Vergisi izledi. Buna rağmen savaş evresinde fiyatlar yüzde 459 artış gösterdi. Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi tüm tarh ve tahakkuk sakıncalarına rağmen İstanbul'da 1942'de yüzde 69 olan TÜFE'yi, bir yıl sonra yüzde 49'a, 1944'te ise yüzde eksi -2'ye düşürebilmişti. Her iki vergi de olağanüstü savaş vergisiydi. İlkinde küçük bir azınlık verginin yarısına yakınını ödeyerek kamuoyunda derin yankılar uyandırdı; yaralar açtı. Diğeri ise ilkinden daha da "gaddarane" bir vergi olarak köylülüğün sırtına bindi. Ama köylünün sesi soluğu azınlıklarınki gibi duyulmadı. Köylü tepkisini zamana yaydı; çok partili rejimde gösterdi. Savaş ekonomisi doğası gereği iktidarı yıpratmıştı.

Savaş ekonomileri hiçbir zaman hiçbir ülkede geniş halk kitlelerinin onayını almadı. Kamu yararına "el koyma" savaş hukukunun bir parçasıydı. Hiperenflasyonla savaş vergisi arasında iktidar doğru seçimi yapmıştı. Ama halkı karşısına alarak, iktidarda kalamayacağını bilerek... Her iki vergi de doğru vergilerdi. Savaş ortamının olağanüstü vergileriydi. Bu vergiler CHP'nin iktidardan olmasına neden oldu; ama derinliği olmayan bir malî yapıda doğru para politikalarıyla toplumsal çöküntünün de önü alınmıştı.

* * *

Türkiye en doğru politikayı savaşa girmeyerek gösterdi. Savaşa girmiş olsa büyük bir çöküntüye uğraması kaçınılmazdı. Beşerî kayıplar ötesinde tüm altyapısını, üretim kapasitesini yitirmesi işten bile değildi. Dünya, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaş sanayileşmesi [industrialization of warfare] diye bir olgu yaşıyordu. Osmanlı, iyi kötü, Almanya'nın, daha sonra Rusya'nın desteğiyle 1912-1922 evresinde kısmen donanım sağlamıştı. Ama iki savaş arası bu alanda çok daha derin dönüşümler yaşandı. Sanayi ile ordu bütünleşti. Birlikler motorize oldu. Organik enerjiden inorganik enerjiye geçildi. Katanaların yerini paletler aldı. Tüm hazırlıklara karşın, Türkiye'nin sınır boyunda dizilmiş Alman panzerleri karşısında sürdürülebilir bir direnç göstermesi düşünülemezdi. Trakya'daki "bunker"lerin aşılması işten bile değildi. Rus ordusu geçen yüzyılda Çatalca'da durmuştu. Alman ordusunun nerede duracağı ise kestirilemezdi. Uzak bir olasılık da olsa, yayılımcı özlemlerle savaşa diğer kanattan girmiş olsa Türkiye'nin defteri Yalta'da dürülürdü. Sovyet Rusya tarafından "kurtarılan" ülkelerden biri olurdu. Demokrasi için herhalde 1991'i beklemek zorunda kalırdı.

İki dünya savaşı arası dünya düzeninin kurulamaması ve ülkelerin kendi sorunlarına dönük politikalar izlemeleri Türkiye'yi görece "özgür" kılmıştı. Tam bağımsızlık işte bu evrede gündeme gelmiş ve Türkiye de kendi yağıyla kavrulan bir ülke olma çabası içerisine girmişti. İçe dönük rejim doğal olarak otoriter modernizmi

gerektirmişti. Modernite gündemdeydi; ne de olsa yönetici kadro "aydınlanmacı" bir geçmişten geliyordu. Ama 1944 ertesi Türkiye'nin artık bu tür bir seçeneği kalmıyordu. Birleşmiş Milletler ve IMF ile Amerika önderliğinde daha örgün bir dünya inşası sürecine giriliyordu. Kapalı rejimler savaşla son buluyor, bloklu bir dünyada saf tutmak artık kaçınılmaz oluyordu. Bu bir anlamda "bağımsızlık"ın da yitirilmesi anlamına geliyordu.

Pierre Milza ve "Sol" Faşizm

Ünlü Fransız tarihçi Pierre Milza, Tek Parti döneminde Türkiye'de yarı-diktatoryal bir rejim olduğunu, rejimin faşizimin kimi unsurlarını çağrıştırdığını söylüyordu. Milza'ya göre, Cumhuriyet Halk Partisi'nin otoriter tavrı ve belirlediği altı ilke ya da okuyla, Mussolini'nin programından çok da uzak değildi. Ama yine de benzerliklerden çok, farkların daha baskın çıktığını söylüyordu. Türkiye'de "aydın despotizmi"nin [despotisme eclairé] Mussolini'nin rejimine oranla daha geniş toplumsal katmanları yaslanması, faşizmde olduğu gibi kitleleri paramiliter örgütler aracılığıyla disiplin altına almasına gerek bırakmıyordu. Öte yandan Tek Parti Cumhuriyeti'nin barıştan yana beklentileri de faşizmin dış politikadaki yayılımcılığıyla bağdaşmıyordu. Üçüncü Dünya'da sömürgeciliğe karşı başkaldıran "ilerici" diktatörlüklerle aynı safta yer verdiği Kemalist rejimle Latin Amerika'daki kimi rejimler arasındaki benzerliklere dikkat çekiyordu. Kemalizmin gerekçeleri, toplumsal içeriği, ilerici niteliğiyle Kıta Avrupası faşizminden ayrışıyordu. Pierre Milza buna "az gelişmiş ülke Bonapartizmi" ya da "sol faşizmi" [fascisme de gauche] adını veriyordu.

Cumhuriyet ve "Otoriter Modernizm 1923-1946[89]

Pierre Milza, uluslararası ilişkiler ve faşizm üzerine en birikimli bilim insanlarından biriydi. İki dünya savaşı arası rejimler üzerine eğilmiş, çalışmaları Kıta Avrupası'nı aşmıştı. "Faşizmler"[90] adlı kitabı yazarın özgün yapıtları arasında yer alıyordu. Yüzyıl başından yola çıkarak İtalyan faşizminin ve Alman nasyonal sosyalizminin doğuş ve gelişimini çöküş evresine kadar getiriyordu. Cihan Harbi ertesi ekonomik ve toplumsal sorunlar, 30'lu yılların Büyük Buhran'ı, Sanayi Devrimi ile birlikte geleneksel toplumların çöküşü, elitlerin kitleleri kaynaştıramaması, demokratik gelenekten yoksun ülkelerin açmazları, dünya ölçeğinde savaşın ve Ekim Devrimi'nin travması kitapta ayrıntılı bir biçimde işlenmişti. Pierre Milza'nın "Faşizmler" adlı eserinin yanı sıra "Fransa'da "Faşizmler ve Gerici İdeolojiler, 1919-1945"[91], "İtalyan Faşizmi ve Fransız Basını"[92], "Fransız Faşizmi – Dün ve Bugün"[93] başlıklı kitapları da vardı. Ayrıca Serge Berstein ile birlikte "İtalyan Faşizmi"[94] adlı temel başvuru kitabının ortak yazarıydı.

89 Bu makalenin ilk versiyonu Almanca yayımlandı: Zafer Toprak, "Das Einparteiensystem und der autoritare Modernismus in der Türkei zwischen den Weltkriegen," *Comparativ - Macht und Geist Intellektuelle in der Zwischenkriegszeit*, cilt 5 (1995) , sayı 6, sayfa 119-134. Makalenin Türkçe versiyonu: Zafer Toprak, "Türkiye'de 'Sol Faşizm' ya da Otoriter Modernizm 1923-1946," *Toplum ve Bilim*, sayı 100, s. 84-99.

90 Pierre Milza, *Les Fascismes*, Paris; Seuil, 1991.

91 Pierre Milza, *Fascismes et idéologies réactionnaires en France*, 1919-1945, Paris, Colin, 1969.

92 Pierre Milza, *Le Fascisme italien et la presse française* Bruxelles, Complexe, 1987.

93 Pierre Milza, *Fascisme français – Passé et Présent*, Flammarion, 1987.

94 Pierre Milza & Serge Berstein, *Le Fascisme italien*, Paris, Seuil, 1980.

Faşizm tarihçiliği II. Dünya Savaşı ertesi on yıllarca tarihçilerin ve siyaset bilimcilerinin gündeminden düşürmeyen bir konu oldu. İki dünya savaşı arası bunalımlı bir evreydi. 1914-1945 arası Avrupa'nın dünya üstünlüğünü yitirdiği bir dönemi kapsıyordu. Avrupa'nın rejim sorunlarının en üst düzeyde sorgulandığı evre bu yıllardı. Tarihçiliğin ve özellikle Fransız tarihçiliğinin faşizm ile bu denli yakından ilgilenmesi doğaldı. Almanya tarafından işgal edilmiş, bu arada kendi bünyesinde faşizmi bilfiil yaşamış bir ülkeydi. II. Dünya Savaşı ve faşist Vichy evresi [95] Fransa'da tarihçilerin ana temelarından biri oldu. Zira faşizme ve Nazi Almanyası'na arka çıkan bir siyasal oluşum 20. yüzyılın yirmili ve otuzlu yıllarında Fransa'da da başgöstermişti. Robert Soucy'nin [96] ve Pierre Milza'nın eserleri bu alana derinlik kazandırmıştı.

Savaş yılları travmasının ardından günümüz faşizm literatürü artık geçmişe daha serinkanlı bakabiliyor. Savaş ertesi idelojilerin büyük ölçüde belirlediği siyaset bilimi ve toplumsal bilimlerin savurganlığı artık dinmiş sayılabilir. Bugün artık tüm dünyada gözlenen sağ-popülizmler sayesinde faşizmin salt İtalya ve Almanya'nın sorunsalı olmaktan çıkmış durumda. Özellikle son yıllarda Avrupa'da ve Amerika'da yeni sağ ve kimi kez aşarı sağ yönelimler faşizm yazınının güncelliğini korumasına neden oluyor.

Savaş sonrası faşizan eğilimler bir yana bırakılırsa, iki dünya savaşı arası faşist ya da faşizan tutkular bundan böyle dünyanın dört bir yanında farklı adlar altında sorgulanmaya başladı. Faşizm terimi de bu doğrultuda giderek geniş bir perspektif kazandı. Artık kitapların adı "Avrupa'da Faşizm 1919-1945," [97] hatta "Uluslararası Faşizm 1919-1945" [98] oldu. Pierre Milza'nın "Faşizmler" başlıklı kitabının bir özelliği işte bu evrensel faşizm sorunsalını ilk ele alan kitaplardan biri oluşuydu. Kitapta dünyanın dört bir yayındaki faşizm ya da faşizan eğilimler irdeleniyordu. İdeolojiler coğrafyadan arındırılıyor, kavramsal kurgulara dönüştürülüyordu.

Düne bakılırsa ideolojilerin farklı yazgıları paylaştıkları görülmüştü. Zaman derin birikim ürünü, kapsamlı ve mantıksal bir doktrin kuramcılarıyla birlikte yok olup gitmiş, geride birkaç mürit bırakmış, tarih olmuştu. Kimi zaman ise güçlü duygusal birikimle donatılmış ve tabanın çıkarlarını gözeten basit bir kavram kitleleri peşinden sürüklemiş ve maddî bir güce dönüşmüştü. Güçlü bir ideoloji birçok ülkede, farklı coğrafyalarda, değişik toplumsal düzende kalıcı yankı uyandırabilmiş; biline geldik ideolojiler farklı toplumsal çevrelerde derin dönüşümlere uğramış, özgün biçiminden sıyrılılarak yöresel özellikler kazanmıştı. Marx'ın öğretisiyle Sovyet Marksizm'i, ardından Çin Marksizmi daha da ötelere gidilirse, Afrika'da, Küba'da Marksist pratikler bu başkalaşmanın somut örnekleriydi. Öte yandan "evrensel" ideolojilerin ötesinde, dış görünümüyle bağımsız ve ilişkisiz, tarih ve coğrafyasıyla farklı ideolojik kavramlar ortak içeriklere sahip olabiliyorlardı; farkında olmaksızın birbirlerini tekrarlıyorlardı. Çoğu kez ortak nesnel sorunlar bu benzeşmeye ortam sağlıyordu. Liberalizm, Marksizm, faşizm, popülizmin kendi alanlarında birçok ülkede ortak paydalar oluşturabiliyordu. Özellikle Batı dışı ülkelerde karmaşık bir nitelik taşıyan bu ideoloji yumağının yöntemsel yaklaşımlarla çözümü çağın sosyal biliminin ana kaygılarından birini oluşturdu. Amaç bu değişik ideolojileri sınıflandırmanın ötesinde doğuş gerekçelerini aydınlatmaktı. Yeni ideolojik yapılanmalarda gözlenen çelişik konumları ve geleneksellik- çağdaşlık, muhafazakarlık-köktencilik, ulusçuluk-toplumculuk gibi bağdaşmaz gözüken özelliklerin birlikteliği sosyal bilimcinin gündemini oluşturuyordu. Batı dışı ülkeler ya da klasik bir deyişle gelişen ya da eski deyişle "geri kalmış" ülkeler üzerine yazılan eserlerde iki ana eğilim gözleniyordu. İlk eğilim bu ülkelerin konumlarının özgünlü-

95 Michèle Cointet-Labrousse, *Vichy et le fascisme – Les hommes, les structures et les pouvoirs*, Paris; Complexe, 1987.

96 Robert Soucy, *French Fascism – The First Wave, 1924-1933*, Yale University Press, 1986; Robert Soucy, *French Fascism – The Second Wave, 1933-1933*, Yale University Press, 1995; David Carroll, *French Literary Fascism – Nationalism, Anti-Semitism, and the Ideology of Culture*, Princeton; Princeton University Press, 1995.

97 Philip Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, Routledge, 2003.

98 Gert Sorensen & Robert Mallett, *International Fascism 1919-45*, Frank Cass, 2002.

Cumhuriyetin dış siyasada özenle güttüğü amaç arsıulusal barışı korumak ve güven içinde yaşamaktır. Komşularımızla dostluk ve iyi geçinme yolunda her gün biraz daha ilerlemekteyiz. Sovyetlerle dostluğumuz, her zamanki gibi, sağlamdır (sürekli alkışlar) ve içtendir. Kara günlerimizden kalan bu dostluk bağını, Türk ulusu unutulmaz değerli bir hâtıra bilir. İki memleket arasında her yönden değerler, sıklaşmakta ve genişlemektedir. Sovyetler, cumhuriyetimizin onuncu yılında, yüksek delegeleriyle şenliklerimizde hazır bulundular. Devletlerimiz, hükûmetleriyle ve uluslarıyla, her fırsatta birbirlerine nasıl inandıklarını ve ne kadar güvendiklerini bütün dünyaya göstermektedirler.

Atatürk 1935

günü, farklılığını, tekilliğini vurguluyordu. Geleneksel kültür ve gelişmiş ülke fikirlerinin kavşağında kendilerine özgü bir yapılanmaları söz konusuydu. Şu veya bu kültürel birikim ışığında geleneksel bilincin çağdaşlaşmasının özellikleri, ideolojik-siyasal koalisyonlar, kavramsal senkretizm, "çokyapılı" ideolojiler bu eğilimin uğraş alanlarıydı. Yöntemsel açıdan bilinegelen kategori ve kavramların var olan gerçeklere uyarlanması, genelden özele kayan bir çözümleyiş hedefleniyordu. Somut-tarihsel açılım yöntemin ana ekseniydi.

İkinci eğilim genel ağırlıklı. Dünya tarihinin yasalar ve genellemelerinden yola çıkarak gelişen ülkelerdeki ideolojik süreçleri inceliyordu. Gerçeğin irdelenmesi genel kuramsal sorunların işlenmesiyle birlikte yürütülüyordu. Genel olarak ulusçuluğun anlaşılması ya da ideolojilerin kökenine iniş bu eğilimin ürünüydü. Yöntem açısından, yeni toplumbilimsel varsayımların ve kurguların yaratılmasında var olan fikirlerin dönüşümüyle, transformasyonuyla sonuçlanıyordu. Kuramsal-toplumbilimsel eksen bu eğilimin ana yönelimiydi. Aslında her iki yöntem bilgi üretiminde diğerini tamamlar nitelikteydi. Çağdaşlaşmanın, modernleşmenin özelliklerine eğilen bilim insanı ana yörüngeden uzaklaşmak, yöreye ve zamana özgü kavram ve düzenlemeleri gündemine almak zorundaydı. Bu doğrultuda yaklaşım, kavramın yeni mekân ve zamana uyarlanması, hareket noktasındaki kavram çıkınının zenginleşmesine yol açıyordu. Son kertede bilim sarmal bir birikim süreciydi.[99]

Kısaca somut-tarihsel görüş karşılaştırmalı tarihsel analizleri gerekli kılıyordu. Özellikle gelişme kuramları bu yöntemi sık kullanıyordu. Örneğin Amerikan siyaset bilimcisi Samuel P. Huntington 19. yüzyıl Rusyası'ndaki öğrencilerin ve entelektüellerin çağdaşlaştırma girişimlerini 20. yüzyıl Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki benzer gelişmelerin prototipi olarak görüyordu. Crawford B. MacPherson bağımsızlıklarını kazanmış genç ülkelerin ideologlarının Batı'nın liberal bireyci faydacı görüşlerini tümüyle reddettiklerini, ancak yine Batı'nın erken dönem demokratik geleneğine, Rousseau'ya, popülist anlayışa yöneldiklerini söylüyordu. Ünlü İngiliz yazar Isaiah Berlin gelişen ülkelerde uzun bir dönem izlenen sosyalist ekonomik politikaların kaynağının dünün popülist fikirleri olduğunu ileri sürüyordu.

Atatürk ve Klasik Liberalizm

Atatürk'ün "hürriyet" anlayışının da geri planında Rousseau'nun hâkimiyet ve hürriyet anlayışı yatıyordu. Rousseau her türlü yönetimi kişi özgürlüğü için tehdit gören liberal özgürlük anlayışına mesafeliydi. Toplumsal sözleşme ve halkın egemenliği anlayışı son kertede Fransız Devrimi'nde Jakobenlere yaramış, Robespierre'in Fransız devrimi'nde yol arkadaşlarını giyotine göndermesine neden olmuştu. Rousseau için kişi özgürlüğü ortak iradenin muhafızı devletin yurttaş için öngördüğü özgürlük alanıyla çevrilmişti. Hürriyet bireye devlet tarafından bahşedilmişti ve devlet tarafından ona "borç" verilmişti. Her an devlet ona farklı bir tanım verebilir, değiştirebilir, hatta gerektiğinde geri alabilir, ilga edebilirdi. Oysa klasik liberalizmin özünde özgürlükler devletten kaynaklanmıyordu. Bilakis liberal düşünce devleti karşısına alıyordu.

Türkiye'de Tek Parti üzerine yazılanlar bu yukarıda vurguladığımız somut-tarihsel açılımda ya da kuramsal-toplumbilimsel eksende takılı kalıyordu. Nedeni tarihçilerin kurama, toplumbilimcilerin tarihe gerek duymamalarıydı. Tarihçiler özgün olanla, tekille avunurken, toplumbilimciler geneli Türkiye geçmişine uyarlamakla

99 V. Khoros, *Populism: Its Past, Present and Future*, Moscow; Progress Publishers, 1980, s. 5-9.

yetiniyorlardı. Tarihsel toplumbilim ya da toplumbilimsel tarih Türkiye'de bilim alanını yeterince kuşatmamıştı. Tarihçi "at gözlükleri" ile yetiniyor, uğraşını ulusal sınırlarla sınırlı tutuyordu. Toplumbilimci ise miyopluktan mustaripti. Ülkede kuramsal çalışmaların yetersizliği nedeniyle Batı'da kurgulananla yetinmek zorunda kalıyordu. Var olan kuramı Türkiye'nin geçmişine uyarlamanın ötesine geçemiyordu.

Yirminci yüzyılda Batı'da tarihçilik ve toplumsal bilimler bu tür açmazların üstesinden gelmişti. Tarihçi kuramsal derinliği ve sınır ötesi açılımları kolaylıkla yakalayabiliyor ya da yakalayabilecek bir birikimin üzerinde oturuyordu. Toplumbilimci ise bilfiil tarihe soyunabilecek donanıma sahip olabiliyordu.

Faşizm dünya bilimsel yazınında bir yandan derinlik kazanırken diğer yandan siyasetin göbeğinde uluorta, gelişigüzel kullanılır olmuştu. Yakın bir geçmişte "faşist" ya da "komünist", siyasal küfürlerin en önde gelenleri arasında yer almıştı. Faşizm üzerine ders kitaplarının kıyı köşesinde kalanların dışında Türkiye'de akademik bir yazının olmayışı tarihe de çarpık bakılmasına neden oluyordu. Oysa Türkiye'de, Tek Parti, sağ, yeni sağ ve benzeri açılımlar faşizm konusunun toplumsal bilimlerde derinlik kazanmasını gerektiriyordu. Pierre Milza'nın kitabı bu açılardan Türkiye'ye de ışık tutan bir yapıttı. Türkiye'de Tek Parti'nin siyaset sosyolojisinde belki de tek referans noktası Maurice Duverger'di. Bu açıdan Pierre Milza tartışmalara yeni bir ruh kazandırabilecek güçteydi.

Faşizmin ana ortak paydalarından biri tek partiye yaslanışıydı. Hemen hemen tüm faşist iktidarlar Tek Parti rejimleriydi. Türkiye'nin de 1923-1946 evresinde Tek Parti hakimdi. Bu nedenle Pierre Milza'nın "Faşizmler" kitabı Türkiye'ye de yer veriyordu. İki dünya savaşı arası Akdeniz ülkelerindeki faşizm ve otoriter rejimleri, Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan'ı ele alırken Türkiye'yi de değerlendiriyordu.

Pierre Milza, 20'lerin başında Mustafa Kemal hareketini, sanayileşmemiş bir ülkede bir yandan yabancı emperyalist güçlere karşı başkaldıran, diğer yandan yarı-feodal bir yapıyı kırarak iktisadî gelişmeyi hedefleyen ilk girişim olarak niteliyordu. Bunu gerçekleştirmek için ulusal burjuvazi ve halk kitlelerine (classes populaires) yaslanan yarı diktatoryal bir rejim ihdas edilmişti. Dönemin birçok askerî rejiminden farklı olarak geleneksel düzene karşı tavrı, Tek Parti ile yetinilmesi, iktisadî yaşamda devletin artan müdahalesi gibi faşizmle örtüşen kimi çizgileri taşısa da faşizmden birçok açıdan ayrılan önemli ögeleri içerdiğine dikkat çekiyordu. Mustafa Kemal'in kurduğu rejimin, daha çok, İkinci Dünya Savaşı ertesi Nasırizm ile başlayan sömürgeciliğe karşı (décolonisation) Üçüncü Dünyacı hareketin habercisi olduğunu belirtiyordu. Kemalizmin toplumbilimsel tabanının yaygın şekliyle faşizmden ve onun karşısında yer alan, büyük çoğunlukla sağda konuşlanan eski düzenin savunucusu rejimlerden farklı olduğunu vurguluyordu.

Pierre Milza, ordunun, ve özellikle burjuva katmanların çocuklarına toplumsal skalada yükselme olanağı sağlayan ordu kesiminin Mustafa Kemal hareketinde başı çektiğine dikkat çekiyordu. Mustafa Kemal'in babasının önce asker, sonra tüccar olduğunu, 1919-1920'de Mustafa Kemal'in çevresinde toplananların aynı toplumsal tabandan geldiğini, ideolojik gerekçesini oluşturan eski rejime ve onu simgeleyen sultana karşı başkaldırı yanı sıra kitleleri mobilize eden derin bir milliyetçiliğin yeni düzene giden temel itici güç olduğunu, hareketin dış düşmanlara, Yunanistan'a, İngiltere'ye karşı, aynı zamanda eski rejimin giderek çöken güçlerine karşı bir başkaldırıyı simgelediğini söylüyordu.

Pierre Milza'ya göre, Mustafa Kemal'in kurduğu yarı-diktatoryal rejim faşizimin kimi unsurlarını çağrıştıran özellikleri de içeriyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin otoriter tavrı ve belirlediği altı ilke ya da okuyla; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık'la Mussolini'nin programından çok da uzak olmadığını belirtiyordu. Ama yine de benzerliklerden çok, farkların daha baskın çıktığını söylüyordu. Kemalist rejimin toprak dağıttığını, yabancı şirketleri, demiryollarını ve bankacılık sektöründeki kimi kuruluşları millileştirdiğini, Osmanlı düzenini çökerttiğini, dünün eğitim ve adalet sistemini terk ettiğini, dinsel etkilerden

arınmış çağdaş toplumu hedeflediğini vurguluyordu. Mustafa Kemal bütün bunları sosyalizmden mesafeli durarak gerçekleştiriyor, son kertede ulusal burjuvaziyi ve doğmakta olan kapitalizmi güçlü kılıyordu. Öte yandan, büyük toprak sahipliğini yok edemediğini ya da yok etmek istemediğini, bu açıdan faşizmin toplumsal bilançosuyla temel bir farkın doğmadığını kaydediyordu. Mustafa Kemal'in "aydın despotizmi" [despotisme éclairé] Mussolini'nin rejimine oranla daha geniş toplumsal katmanlara yaslanmıştı. İtalyan faşiziminde olduğu gibi kitleleri paramiliter örgütler aracılığıyla disiplin altına almasına gerek yoktu. Ayrıca Mustafa Kemal'in barıştan yana beklentileri de faşizmin dış politikadaki yayılımcılığıyla bağdaşmıyordu.[100]

Pierre Milza kitabının ileriki sayfalarında Latin Amerika'daki faşist ve popülist rejimler ele alınırken Kemalîzmi bir kez daha gündeme getiriyordu. Üçüncü Dünya'da sömürgeciliğe karşı başkaldıran "ilerici" diktatörlüklerle aynı safta yer verdiği Kemalist rejimle Latin Amerika'daki kimi rejimler arasındaki benzerliklere dikkat çekiyordu. Bolivya'da Albay German Busch Becerra'nın, Paraguay'da Albay Rafael Franco'nun ve ardından General Morinigo'nun ordularda milliyetçi kesimin desteği ile uygulamaya soktukları korporatist, ılımlı sosyalizan eğilimli populist ve faşizan rejimlerinin ve ileride Arjantin'deki gelişmelerin, Kemalîzmi çağrıştırdığını vurguluyordu.

Son olarak Müslüman "faşizmi"ne yer verdiği bölümde Kemalizmi bir kez daha gündeme getiriyordu. İkinci Dünya Savaşı arifesi İngiliz ve Fransız hegemonyası altında bulunan İslâm ülkelerinde faşizan yönelimler gözlenmişti. Bunda kuşkusuz Roma'nın ve Berlin'in üç konuda çıkar birliği söz konusuydu. Önce her iki ülke de kendilerini "proleter" uluslar olarak görüyorlardı. Dünyanın paylaşımından pay alamamışlar ya da birçok sömürgeyi yitirmişlerdi. Bu durum onları emperyalizm konusunda İslâm ülkelerini başkaldırıyı özendirmeye sevk etmişti. İkincisi, sömürge İslâm ülkelerindeki İngiliz ve Fransız siyasal-kültürel değer normalarına karşı faşizm yanlısı bir söylemin kulağa hoş gelebileceği beklentisi içerisindeydiler. Marksizm din konusundaki tutumu nedeniyle bu ülkelerde yeterince yankı uyandırmamıştı. Nihayet yanan tutuşan Filistin meselesi ile birlikte, topraklarında Yahudi cemaat bulunduran Tunus, Mısır gibi ülkelerde antisemit Nazi söylemi kolaylıkla kabul görüyordu.

Bu tür faşist, sömürgeciliğe karşı ajitasyonun merkezi Kahire'ydi. Britanya Krallığı'na karşı birçok milliyetçi grup bu kentte konumlanmıştı. Bir yandan Ahmet Hüseyin'in Genç Mısır Partisi ve Cemal Abdülnasır'ın yakın olduğu Yeşil Gömlekler, öte yandan Fathi Radtuan ve Nureddin Tarraf'ın yeni ulusal partisi III. Reich ile temasa geçmekte gecikmemişlerdi. 1936'da Nuremberg'deki parti kongresinde her iki örgütün lideri, faşist yabancı delegasyonlara özgü sıcak bir karşılamayla ağırlanmışlardı.

İngiliz karşıtı ve kökten antisemit Kudüs'ün müftüsü, Amin el-Hüseyin'in Mussolini ile temkinli ilişkilerin ardından yüzünü Hitler'e çevirdiği bilinen bir gerçekti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Mısır Genelkurmay Başkanı Aziz el-Masri'nin şahsında özümlenen Mısır milliyetçilerinin umutları Rommel'in Kahire'yi İngilizlerden kurtarmasıydı. Aziz el-Masrı bir süre sonra, 1942 yılında Miğfer Devletleri'yle işbirliği nedeniyle görevden alınacaktı. Bu arada Kudüs müftüsü nasyonal sosyalistlere sempati beslemekle kalmıyor, bir SS birliği oluşturarak "faşist enternasyonal" temsilcileri safında çarpışmak üzere Rusya cephesine gönderiyordu. İran'da Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi, Hindistan'ın, geleceğin Pakistan'ını oluşturacak Müslüman topraklarında neo-İslâmcı, totaliter ve İngiliz karşıtı Kha Ksar ve Cemaat-ı İslâm hareketleri, İslâm dünyasındaki faşist ve faşizan eğilimlerin diğer örnekleriydi.

İki dünya savaşı arası dönemde Filistin, İslâm ülkelerinin duyarlı olduğu sorunların başında geliyordu. Fransa'nın yönetimi altında olan Suriye'de, sınırlı bir gücü de olsa Suriye Nasyonal Sosyalist Partisi'nin ideolojik tabanı antisemitizmdi. Kemal Atatürk'ü örnek aldığı söylenen Tunus Yeni-Düstur Partisi'nin lideri Habib Burgiba'nın, İtalya'dan Radio-Bari'nin Arapça yayımlarıyla ulaşan Mussolini propogandasına ve III. Reich'in anti-

100 Pierre Milza, *Les fascismes*, s. 251-252.

Eric Hobsbawm Türk Devrimi'nin Üçüncü Dünya'da gözlenen çağdaşlaştırıcı rejimlerin ilki olarak görüyordu. Türk Devrimi geleneğe karşı ilerleme ve aydınlanmadan yana ağırlığını koyuyor, liberal demokrasi tartışmalarından uzak bir tür popülizme yöneliyordu. Devrimci bir orta sınıfın ya da devrimi yönlendirecek Batı'dakine benzer sivil toplumun göstergesi herhangi bir sınıfın yokluğunda aydın kesim ve özellikle, Cihan Harbi ertesi, asker çağdaşlaştırıcı görevi üstleniyordu. Atatürk, Jön Türklerini çağdaş toplum programını ödünsüzce uygulamaya sokmuştu. Türk devriminden övgüyle söz eden Eric Hobsbawm'a göre, Ankara'nın tek zaafı kırsal kesime yeterince uzanamaması ve toprakta mülkiyet ilişkilerini çözemeyişiydi. Diğer bir deyişle toprak reformunu gerçekleştiremeyişiydi.

semit propogandalarına sıcak baktığı da bir diğer gerçekti. Ama bu Neo-Düstur'u faşist bir örgüt yapmıyordu. İslâm topraklarında Miğfer'e yatkın bir ideolojik oluşumun temelinde kuşkusuz İngiliz-Fransız sömürgeciliği, ve Filistin sorunu yatıyordu.

Pierre Milza, iki savaş arası tüm dünyada faşizmin farklı versiyonlarının gözlendiğini kaydediyordu. Ama yine de bu rejimlerin Almanya ve İtalya'dakinden farklı boyutlarının olduğunu söylüyordu. Ne Japon İmparatorluğu'nun saldırgan askerî diktatörlüğü ne de faşizme en çok yaklaşan Brezilya Getulism'i son kertede İtalyan ve Alman totaliter rejimlerinin benzerleriydi. İlki Pierre Milza'ya göre, faşizmin kimi baskı ve kitleleri düzene sokmaya yönelik yöntemlerini benimseyen klasik bir diktatörlüktü. İkincisi ise Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'yle aynı çizgide, anti-emperyalist orta sınıfların ve kentli halk kitlelerinin ittifakı üzerine inşa edilen otoriter bir rejimdi.

Pierre Milza, son kertede, iki farklı model ortaya koyuyordu. İlki gerici, reaksiyoner, diğeri sosyalizan eğilimdi. Avrupa faşizmlerinde büyük ölçüde milliyetçilikle devrimci sendikalizmin buluşması gözleniyordu. Ne Japonya, ne de Üçüncü Dünya geleneğinde bu tür bir taban vardı. Ayrıca, Avrupa faşizmlerinde Cihan Harbi'nin doğrudan etkilerini, siper kardeşliğini, eski muharip gazi zihniyetini de göz ardı etmemek gerekiyordu. Gerçek faşizm Avrupa'ya özgüydü. Kemalist gelişimden kaynaklanan ikinci çizgi, gerekçeleri, toplumsal içeriği, ilerici niteliğiyle klasik faşizmden ayrışıyordu. Pierre Milza buna "az gelişmiş ülke Bonapartizmi" ya da "sol faşizmi" [fascisme de gauche] adını veriyordu. [101]

30'lu yıllarda Türkiye'de rejim otoriter bir yapıya yönelse de Cumhuriyet hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmedi. Savaş öncesi halk arasında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle antisemit görüşlerin revaç bulduğu bir dönemde Cumhuriyet hükümeti bu esintiye kapılmadı; hatta ırkçılığın önünü kesme girişimlerinde bulundu; [102] Kıta Avrupası'ndaki hakim militer düşünceye prim tanımadı. Dış ilişkilerde barışçı politikasını sürdürdü. II. Dünya Savaşı yaklaştıkça "şef" sözcüğü giderek yaygın kullanım alanı bulsa da birçok Avrupa ülkesinin peşinden yasama organı kapatılmadı; TBMM açık tutuldu. Kıta Avrupası'nda ve Balkanlar'da olduğu gibi ne devlet terörü ne de kaba kuvvet ve işkenceyle toplumsal katmanlar baskı altında tutuldu.[103] 1923-1945 dönemi Türkiyesi'nde Tek Parti rejimi son kertede "otoriter modernizm" olarak nitelenebilirdi.

Eric Hobsbawm ve "Aşırılıklar Çağı"

Türkiye'de Tek Parti rejimi sorununa değinen bir başka yazar Eric Hobsbawm'du. "Aşırılıklar Çağı – Bir Dünya Tarihi 1914-1991" adlı eserinde iki savaş arasını liberal demokrasinin çöküş evresi olarak görüyordu. 1918-20 arası iki 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz ve Alman işgali altında diğer beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvedilmişti. İki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre'ydi. Bunların dışında, dünya ölçeğinde otoriter olmayan anayasal

101 Pierre Milza, *Les fascismes*, s. 438.

102 Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu," *Toplumsal Tarih*, sayı 34, Ekim 1996, s. 19-25.

103 Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek partinin Sonu," *Toplumsal Tarih*, sayı 121, Ocak 2004, s. 70-75.

düzene sahip ülkeler Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve "Güney Amerika'nın İsviçresi" diye bilinen Uruguay'dı. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonları arasında dünyada siyasal hareketler liberal yörüngeden koparak sola ya da sağa sapmışlardı. Büyük kısmı sömürgelerden oluşan ve tanım gereği liberal olmayan dünyanın geri kalan kısmında ise liberal anayasalardan uzaklaşılmıştı. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini nasyonalist askerî dikta rejimine bırakmıştı. Tayland anayasal hükümetler doğrultusunda girişimde bulunan ender ülkelerden biriydi. Amerika ve Avrupa dışındaki kıtalarda Avusturalya ve Yeni Zelanda dışında demokratik rejim yoktu. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halindeydj. Bu ricat Hitler'in iktidara gelişiyle daha da hızlanmıştı. Tüm dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düşmüştü 1944'te ise tüm dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahip sayılırdı. Bu gelişmeler nedeniyle Eric Hobsbawm iki dünya savaşı arası dönemi "Katastrof Çağı" diye tanımlayacaktı. Diğer bir deyişle 1919-1939'u kapsayan yirmi yıllık evre, iki dünya savaşı dışlanırsa, gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan 20. yüzyılın karanlık dönemiydi. Demokrasi giderek geriliyor; yerini otoriter ve totaliter rejimlere bırakıyordu. İşte bu denli sorunlu bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti kuruluyor; yeni bir ulus-devlet doğuyordu.[104]

1983-1986 arası Fransa'da üniversitelerden sorumlu bakanlığın başında bulunan ünlü Fransız siyaset sosyoloğu Roger-Gérard Schwartzenberg yıllardır Fransız üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan Siyaset Sosyolojisi başlıklı eserinde siyasal partilere değinirken gelişmekte olan ülkelerdeki tek parti rejimleriyle ilgili değerlendirmelerinde Türkiye'ye ayrı bir yer vermişti. Genellikle tek partinin bir oligarşinin hegemonya ya da bir kişisel iktidar aracı olduğunu vurguluyordu. Buna istisna olarak Kemal Atatürk Türkiyesi'ni gösteriyordu. Schwartzenberg'e göre, 1923-1946 arası Türkiye, gerek ideolojisi gerek yapısı açısından totaliter bir ülke değildi. Demokratik bir ideolojiden, çoğulcu Batı demokrasisinden yanaydı ve Tek Parti ile bu tür bir hedefe yönelmekteydi. Yapısal açıdan CHP Fransız radikal partisine benzer bir kadro partisiydi. Çoğulcu demokrasiye geçişte bir okul işlevi gören Türkiye'deki uygulama ilginç, ancak ender bir örnek olarak gösteriliyordu.[105]

Schwartzenberg bu satırları yazarken Maurice Duverger'in siyasal partiler tasnifini ve Türkiye görüşlerini tekrarlıyordu.[106] Duverger, Türkiye'deki Tek Parti rejimini faşizmden uzak tutmaya özen gösteren siyaset sosyologlarındandı. Tek partinin, komünizm ve faşizmden başka tipinin mümkün olmadığı yolundaki yaygın kanaate karşı çıkıyor, faşizm kavramının, Hitler Almanyası'nın ve Mussolini İtalyası'nın rejimlerine uygun düştüğünü, Salazar Portekizi için geçerli olmayacağını, hele Türkiye'ye için daha da anlamsız kaçacağını kaydediyordu. Faşizmin birçok çeşitleri mevcut olduğu gibi, faşist olmayan tek partilerin de olduğunu söylüyordu. Duverger tek parti rejimlerinden söz ederken totaliter olmayan partilere örnek olarak Türkiye'yi gösteriyordu. 1923-1946 arası Cumhuriyet Halk Partisi'nin başta gelen özelliği olarak ideolojisinin son kertede demokratik olduğunu söylüyordu. Bu ideolojinin, hiçbir zaman faşist ya da komünist tek partilerde olduğu gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımadığını, üyelerine gözü kara bir iman ya da gizemlilik empoze etmediğini, özü itibariyle pragmatik olduğunu kaydediyordu. Duverger'ye göre, Ortadoğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, İslâmiyete karşı başkaldıran Kemalizmin şiarı "Batılılaşmak"tı. Tek partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkca 19. yüzyıl liberalizmine yaklaştırıyor; benimsedikleri milliyetçilik bile 1848 Avrupası'nı çağrıştıran "ileri" kisve taşıyordu. CHP'nin çizgisini zaman zaman Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nin altın çağındaki tutumuyla kıyaslayan Duverger, adında "Cumhuriyet" sözcüğünün bulunuşunun bile CHP'yi 20. yüzyıl otoriter rejimlerinden çok, Fransız Devrimi'ne ve 19. yüzyıl söylemine yaklaştırıyordu. Fransız Dev-

104 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Pantheon, 1994.

105 Roger-Gérard Schwartzenberg, *Sociologie politique*, Montchrestien, 1988.

106 Maurice Duverger, *Les Partis politiques*, Armand Colin, 1976.

Cihan Harbi'yle artık 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başını simgeleyen La Belle Époque sona eriyordu. "Katastrof çağı" ile birlikte 19. yüzyıl ahlâk normları başta olmak üzere "demokrasi" dahil tüm kazanımlar sorgulanmaya başlıyordu. Atatürk'ün saltanat ve hilafeti bu denli kolay bir biçimde gözden çıkarmasında Cihan Harbi ertesi doğmakta olan yeni dünyanın payı büyüktü. Mustafa Kemal'i Atatürk yapan Cihan Harbi, diğer bir deyişle 1912'den 1922'ye uzanan on yıllık "uzun savaş"tı. Lawrence Sondhaus, Cihan Harbi için yazdığı kitaba alt başlık olarak "küresel devrim" [the global revolution] tanımını seçmişti. "Küresel devrim"in etkileri 21. yüzyıla kadar sürecekti.

rimi'ndeki konvansiyon örneğine uygun olarak bütün iktidarı Büyük Millet Meclisi'ne veren, ayrı bir yürütme organı kurmayı reddeden ve ulusal egemenlik ilkesine dayanan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Cumhuriyet Anayasası da bu benzerliği doğruluyordu.

Faşist rejimlerde her gün vurgulanan otorite özleminin yerini Kemalîst Türkiye'de "egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" şiarıyla demokrasi savunusunun aldığını; bunun "halkçı" ya da "sosyal" diye nitelendirilen "yeni" bir demokrasi değil, geleneksel siyasal demokrasi olduğunu, partinin iktidardaki gücünü, siyasal elit ya da "işçi sınıfının öncüsü" olma niteliğinden, yahut da liderinin Tanrı iradesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan aldığını kaydediyordu. Seçime sadece Mustafa Kemal'in gösterdiği tek adayın katılması, dolayısıyla çoğunluğun garantilenmiş olması bile Türkiye'deki Tek partinin niteliğini değiştirmiyordu. Duverger'ye göre bu durum, bir ideal değil, geçici ve "esef verici" bir zorunluluktu: Türk Tek Partisi, hiçbir zaman Kıta Avrupası'nda gözlendiği gibi bir tek parti doktrinine dayanmıyor; tekele resmî bir nitelik vermiyor; partiyi, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmıyordu. Tek Parti oluşu tekel konumu nedeniyle sürekli huzursuz, hatta bir suçlu vicdanına sahipti. Mustafa Kemal, bu tekele son vermek için fırsat kolluyordu. İşte bu noktada faşist ve komünist tek partilerden ayrılıyordu. Öte yandan Türk Tek Parti'sinin yapısında totaliter bir yön görülmüyordu. Parti yapısı, ne hücrelere, ne milise hatta ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyordu. Şüphesiz parti, kütlelere siyasal eğitim vermek amacıyla birçok açık toplantı, kongre topluyordu. Fakat söz konusu kütleler, örgütsel bakımından pek eski tipte kalan ve bu yönden de faşizmden çok, radikal sosyalizme yaklaşan bir çizgide, partiye doğrudan doğruya üye olarak alınmıyorlardı. Üyelik isteğe bağlı ve herkese açık; ihraç ve tasfiye [temizlik] mekanizması işlemiyordu; üniformalar, geçit resimleri ve demir disiplin yoktu. Parti içi demokrasi oldukça ileri düzeydeydi. Resmen, her kademedeki yöneticiler seçimle işbaşına geliyordu. Uygulamada da seçimler, katılımcılık açısından çoğulcu sistemlerdeki partilerde olduğundan daha uzak değildi. Parti içinde muhalefet gelişebiliyor; Tek Parti siyasal rekabeti ortadan kaldırmaksızın sınırlamış oluyordu. Tek Parti dışında yasaklanan çoğulculuk, parti içinde yeniden doğuyor ve orada aynı işlevi görüyordu.

Duverger'ye göre, Tek Parti rejiminin siyasal demokrasiyle bağdaşabileceğini düşünmek mümkündü. Ama yine de Türkiye 1946 öncesi siyasal demokrasi aşamasına ulaşamıyordu. Kemalîst rejim, faşist olmamakla birlikte, demokratik de sayılamazdı. Ve nihayet Duverger, otoriter rejimler açısından önemli bir ayırıma gidiyordu. Tek partilerin demokrasi yolunda bir aşama olarak kabul edilebileceğini kaydettikten sonra, çoğulculuğun daha önce mevcut olduğu eski demokratik rejimlerde kurulmuş olan tek partilerle, zaten otokratik bir sistem altında bulunan ve hiçbir zaman gerçek bir çoğulcu düzeni olmayan ülkelerde kurulmuş tek partiler arasında temel bir ayrıma gidiyordu. Almanya ve İtalya birinci ayrıma, Sovyetler Birliği ve Türkiye ikinci ayrıma uygun düşüyordu. Tek Parti'nin anlamları her durum için çok farklı oluyordu. İkinci ayrımda Tek Parti, eski yapılı bir otokrasinin çağdaşlaştırılmasını ifade ediyor ve çoğulcu sistemlerdeki partilerle hemen hemen aynı anlamı taşıyordu. Tıpkı onlar gibi, Tek Parti de geleneksel bir aristokrasinin yerine, halktan çıkmış yeni bir elit getirmeye çalışıyordu. Tek Parti düzeninin kurulması, belli bir sosyal eşitlik yaratan ya da hiç değilse önceki eşitsizliği azaltan, ilerici tipte gerçek bir devrimi beraberinde getiriyordu. Bu anlamda yeni sistem, eskisinden daha demokratik. Buna karşılık ilk ayrımda, Tek Parti çoğulculuğun yerine geçiyor, demokrasiyi ortadan kaldırıyor ya da güçsüz kılıyordu. Duverger ilkini ilerici, ikincisini gerici olarak niteliyordu.

Duverger, son kertede Tek Parti rejimlerini dinamiği açısından ele alıyor, geleceğe bakıyordu. Geçici ve sürekli tek parti sistemleri ya da geçici olduklarını ileri süren tek partilerle sürekli olduklarını ileri süren tek partiler arasında bir ayrım yapıyordu. İkincileri antidemokratik olarak nitelerken, geçici olanları bir geçiş sorunsalı olarak ele alıyordu. Türkiye bu açıdan bir laboratuvardı. Duverger 1946'nın ilerisi ile gerisi arasında bir neden-

İki dünya savaşı arası Türkiye'de tek partili siyasal yaşamının çağdaşlaştırıcı işlevi SIYASET RESİM sosyologları kadar ünlü tarihçilerin de ilgisini çekti. Bunların başında Eric Hobsbawm geliyordu. Eric Hobsbawm, tek parti rejimlerini tasnif ederken, bunların "ileri" ya da "geri" rejimler oluşunu bir önceki evredeki bu ülkelerin siyasal yapılarıyla açıklıyordu. Daha önce liberal bir evreyi yaşamış ülkelerde tek parti düzeni, totaliter, "gerici" yapılanmalara neden olmuştu. Nazi Almanyası ve Faşist İtalya bu tür rejimlerdi. Bunlar faşizm öncesi demokrasi inşa etmiş, demokrasiyi yaşamış ülkelerdi. Ancak iki dünya savaşı arası demokrasiden faşizme kaymışlardı. Liberal bir geçmişi olmayan Rusya ve Türkiye gibi ülkeler için ise durum farklıydı. Bu ülkelerde Tek parti dönüştürücü, modernist bir işlev üstlenmişti. Bu nedenle "sol" bir nitelik taşıyordu

sellik ilişkisi kuruyordu. 1923 sonrası Türkiye'deki evrim 1950'de muhalefetin barışçı zaferiyle sonuçlanmıştı. Türkiye, engelsiz ve takıntısız şekilde, Tek Parti sisteminden çoğulculuğa geçmişti. Duverger'ye göre daha 50'li yıllarda, Türkiye Ortadoğu devletlerinin en demokratik olanı, feodal klanlar, bir avuç aydının yönettiği hayali gruplar ya da fanatik dinsel tarikatlar yerine, gerçek partilere sahip bulunan tek Ortadoğu ülkesiydi.

Duverger'ye göre, Türkiye örneği önemine yakışır bir ilgi maalesef uyandıramamıştı. Oysa, 20. yüzyılın ilk yarısında Uzakdoğu'da olduğu gibi, Ortadoğu'da da klasik demokrasi yöntemlerinin başarı kazanamadığı açık bir gerçekti. Duverger, tarihe dönüyor; 12. yüzyıl Avrupası'nda parlamentolardan söz edilemeyeceğini, bugün de halk kitlelerinin eğitilmemiş olduğu eski toplumsal yapılı ülkelerde uygulanan çoğulcu parti sisteminin geleneksel aristokrasinin iktidarını pekiştirdiğini, bir anlamda demokrasiye özünde engel olduğunu kaydediyordu. Buna karşılık Türkiye örneği, basiretle uygulanan bir Tek Parti yönteminin, bir gün gerçek bir demokrasinin kurulmasını mümkün kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına imkân verebileceğini gösteriyordu. Duverger'in yapmış olduğu bu tanımlar Türkiye'de birçok anayasa kitabında yer almıştı. Nitekim bu açılımın sonucu Duverger *Les Parties politiques*'in İngilizce baskısının, ve de Türkçe baskısının önsözünde Tarık Zafer Tunaya'ya ve İlhan Arsel'e teşekkür ediyordu.

Eric Hobsbawm'ın ise tarihçi kimliğiyle farklı düşünüyordu. Duverger ya da Schwartzenberg gibi demokrasi sorunsalına öncelik tanımıyordu. Milza'nın da ötesine geçerek, demokrasiyi tarihsel bir kategori olarak görüyor; demokrasilerin mekân ve zamandan arındırılarak ele alınamayacağını söylüyordu. Bu nedenle Hobsbawm Türkiye'nin ulus-devlet oluşum sürecinde demokratikliğe arka planda yer veriyordu. İki dünya savaşı arası Türkiye'de tek partili siyasal yaşamının çağdaşlaştırıcı işlevine dikkat çekiyordu. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye gerçeğini bütünüyle ele alan Hobsbawm Türk Devrimi'nin Üçüncü Dünya'da gözlenen çağdaşlaştırıcı rejimlerin ilki olarak görüyordu. Hobsbawm'a göre Türk Devrimi geleneğe karşı ilerleme ve aydınlanmaya, liberal demokrasi tartışmalarından uzak bir tür popülizme gönülden bağlıydı. Devrimci bir orta sınıfın ya da devrimi yönlendirecek herhangi bir sınıfın yokluğunda aydınlar ve özellikle, Cihan Harbi ertesi, askerler yükü omuzlamışlardı. Atatürk, Genç Türklerini çağdaşlaştırıcı programını ödünsüzce uygulamaya sokmuştu.[107]

Türk Devrimi'nin tek zaafı kırsal kesime yeterince uzanamaması ve tarımsal toplumsal yapıyı değiştirememesiydi. Bu da Hobsbawm'a göre, bir ölçüde çağdaşlaştırmacı düşüncenin doğası gereğiydi. İslâm dünyasının gerçek devrimcilerinin, İslâm-devlet-yasa ilişkisini çözen Kemal Atatürk gibi laik çağdaşlaşmacıların en büyük açmazı kitleyle olan ilişkileriydi. Hobsbawm'a göre, dünya tarihçileri Cihan Harbi ertesi, katastrofik ve kaotik dünyada Türkiye'yi yeterince anlayamamış ya da fark edememişlerdi. Bunun nedenlerinden biri yanı başında bir başka devrimin, 1917 Rus Devrimi'nin dünyayı sarsmasıydı. Oysa Türk Devrimi'nin tarihsel sonuçları büyüktü. Cumhuriyet Türkiyesi dünya tarihi yazımında gölgede kalmayı hak etmiyordu.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ve Tek Parti rejiminin ihdası Cihan Harbi ertesi imparatorlukların son buluşu sonucu gerçekleşmişti. Bu yıllar Avrupa'nın kaotik bir evresine rastlıyordu. Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon gibi cezalandırıcı barış antlaşmasının peşi sıra gündeme gelen rejim bunalımlarına Türkiye'nin duyarsız kalması beklenemezdi. Türkiye'nin kapı komşusu Balkanlar da bu evrede çözümsüzlüklerle bocalıyordu. Cihan Harbi ertesi Balkan demokra-

107 Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875-1914*, Pantheon, 1987.

sileri birbiri peşi sıra çöküyor; yerlerini otoriter rejimler, çoğu kez diktatörlüklere bırakıyordu. Bu ülkelerde İtalyan faşizmi birçok kez örnek alınıyordu. İlk çöküntü Arnavutluktan gelmişti. Ahmed Zagu kendini 1924'te cumhurbaşkanı, 1928'de kral ilan etmişti. Yugoslavya 1929'dan itibaren I. Aleksandr'ın krallığında diktatörlük oluyordu. Romanya'da Kral Karol benzer bir diktatördü. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in demir yumruğu ile yönetiliyordu. Yunanistan halkı ise General Metaxas'ın diktatörlüğünde inim inim inleyecekti.

İki dünya savaşı arası liberal yapıların çözülmesinde etken olan bir diğer gelişme 29 Buhranı'ydı. Türkiye bu buhranı siyasal bir çıkmaza neden olmaksızın devletçilikle yumuşatabilmişti. Oysa 1928'de Venizelos'la demokrasi şansını yakalayan komşu Yunanistan'da 29 Buhranı ekonomik olduğu kadar siyasal bir çöküntüye de yol açmıştı. Sonunda General Kondiles Yunan Parlamentosu'nu kapatmıştı. Cumhuriyet lağvedilerek tekrar monarşi ihdas edilmişti. Kralın Metaxas'ı iktidara getirmesiyle Yunanistan'da tam anlamıyla bir diktatörlük dönemi yaşanmıştı.[108] Metaxas, Mussolini ve Hitler'i örnek almış, kendisine *Protos Ergatis* – Baş İşçi, *Protos Agrotis* – Baş Çiftçi gibi sembolik unvanlar vermişti. Hitler gençliğine özenerek Ethniki Organosis Neoleas'ı (EON), Ulusal Gençlik Örgütü'nü kurmuştu. İtalya ve Almanya'daki gibi sembolik Roma selamını benimsemişti. Ama yine de Almanya ve İtalya'daki benzer bir kitle hareketi oluşturamamıştı. [109]

Türkiye'de Tek Parti düzeni Kıta Avrupası'ndaki gelişmeleri uzaktan izliyordu. Svastika'nın iktidar olduğu yıl Gazi Terbiye Enstitüsü'nde, İsmail Hakkı Tonguç'un resim-iş atölyesinde Cumhuriyet'in onuncu yılında göğüslerde taşınacak "altı ok" çiziliyordu. Avrupa'da, özellikle Büyük Buhran sonrası revaç gören devlet vurgusu otuzlu yıllarda Türkiye'yi de etki alanına alacaktı. Zaman içerisinde devlet partiyi ele geçirecek, devletle parti bütünleşecekti.

Tek Parti döneminin ilk evresiyle son kertesi siyasal yapılanma açısından farklı evreleri oluşturdu 20'li yıllar Avrupası bir kargaşa dönemini yaşamaktaydı. Mussolini iktidarda, ancak henüz faşizmin niteliği ve yayılımı açık seçik görülmemekteydi. Türkiye Lozan'la kazandığı bağımsızlığı pekiştirme sürecindeydi. Lozan'ın pürüzleri hâla gündemdeydi. Musul bunlardan biriydi. Öte yandan Mussolini'nin Doğu Akdeniz'de maceracı politikaları Ankara'yı ürkütmekteydi. İtalya'nın dış politikası temel kaygısıydı. Türkiye ancak 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girince rahat nefes alabildi.

1924'te Terakkiperver Fırka girişimi ve Şeyh Sait İsyanı zorunlu olarak Tek Parti yönetimi otoriter önlemler almaya sevk etmişti. Ama buna rağmen Avrupa siyaset çevreleri Halk Fırkası'nın dönüşümcü, laik yönünü ön plana çıkarıyor ve fırkayı Avrupa'da oluşmakta olan Radikal Sosyalist Antant'a üye olmaya çağırıyordu. Fransa'da, Radikal Parti bünyesinde Pierre Mendès-France'ın başkanlığında köktenci kesime Jeune Turc denmesi bir rastlantı değildi. Avrupa'da liberal, demokrat, laik, hatta sosyalist kesimde Türkiye'deki reformlar büyük bir övgü ile izleniyordu. [110]

1929 Buhranı ertesi 30'lu yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası / Partisi'ni farklı yönelimlere sevk etmişti. Rejim ülkede çıkan isyanlarla baş etmek durumundaydı. 1931 yılında en nihayet fırkanın tüzüğünden ayrı bir programı

108 Stephen J. Lee, *The European Dictotorships 1918-1945*, Routledge, 1987.

109 Mogens Pelt, "The Establishment and Development of the Metaxas Dictatorship in the Context of Fascism and Nazism, 1936-41," Gert Sorensen & Robert Mallett, *International Fascism 1919-45*, içinde, Frank Cass, 2002, s. 142-172.

110 Zafer Toprak, "Radikal Sosyalist 'Enternasyonal' ve Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi," *Toplumsal Tarih*, sayı 106, Ekim 2002, s. 42-49.

oldu. 30'lu yılların başında çok partili düzene bir kez daha geçişi amaçlayan Serbest Cumhuriyet Partisi deneyi geniş bir kesimden ilgi gördü. Gelişmeler Halk Partisi'nin iktidarını sorgular nitelik kazanınca Gazi'nin istiği doğrultusunda parti kendisini fesetmek zorunda kaldı. Bu arada Vekiller Heyeti kararıyla Ahali Fırkası kapatılmış, Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'nin kurulmasına izin verilmemişti. Tek Parti düzeni uzun yıllar ülkenin yönetimini belirleyeceğine kesin gözüyle bakılırken, parti giderek devletin denetime girmişti. CHF bünyesinde bir dizi değişikliğe gidilmiş, Saffet Arıkan genel sekreterlikten alınarak yerine partinin "kuvvetli adamı" Recep Peker getirilmişti. Ahmet Ağaoğlu hariç Serbest Fırka milletvekilleri Halk Fırkası'na alınmıştı. Atatürk'tün direktifi üzerine Türk Ocakları Kongresi de kendi örgütlerini kapatmaya ve Halk Partisi'ne katılmaya karar veriyordu. Ülkedeki toplumsal çalışmaların tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için Halkevleri kuruluyordu. Talimatnamesinde Macar, Çek, İtalyan ve Alman kültür dernekleri örnek olarak gösteriliyordu. [111] İtalyan faşist boş zaman değerlendirme örgütü Dopolavoro'lardan övgüyle söz ediliyordu.

Halkevleri Talimatnamesi "halk kültür teşkilâtı"nın her geçen gün öneminin arttığını vurguluyor ve "millî kültür" örgütleri olarak üç örnek gösteriyordu. Macaristan'da 1867'den Macar Millî Kültür Cemiyeti, Uranya Cemiyeti, Amele Jimnazları, ve Çiftçi dernekleri etkindi. Bunların yüzlerce kültür yurdu vardı. Çekoslavakya'da Mazarik Halk Terbiye Müessesesi'nin bünyesinde dört yüze yakın kültür yer alıyordu. Faşistlerin bütün İtalya'yı kapsayan Dopolavoro isimli "millî kültür teşkilâtı" ve bu örgütün 1586 kültür derneği ile ulusal konular da piyesler temsil eden gençlerden oluşan bin kadar amatör temsil grubu vardı. Yalnız 1930'da açtıkları halk kütüphanelerinin sayısı 8000'di. Faşist Dopolavoro örgütü bir yıl önce İtalya'nın değişik kent, kasaba, nahiye ve köylerinde 27 bin kadar ulusal bayram gösterileri düzenlemişlerdi. Aynı örgüt İtalya'da 1500'den fazla "ameli bilgi kursları" yönetmişti. Almanya'da ise sayısız "halk kültür Teşkilâtı" vardı. Bunlardan Nurenberg'teki kültür derneğinin yönettiği yüksek halk mektebinin sürekli kurslar için 60, geçici kurslar için 110, toplam 170 öğretmeni vardı.

Bu arada 1927'de, İkinci Kurultay'ca benimsenen tek dereceli seçim ilkesi, 1931'de seçim öncesi, ülke koşullarının henüz tek dereceli seçime elverişli olmadığı gerekçesiyle terkediliyor, iki dereceli seçim sisteminin devamına karar veriliyordu. 1935'te artık çift dereceli seçimin faziletlerinden dem vurulmuştu. Dördüncü Büyük Millet Meclisi'yle birlikte "Kuvvetli Devlet Otoritesi" ve "Kuvvetli Hükümet" kavramları siyasal yaşama sokuluyordu. Cumhuriyet, Recep Peker'in deyişiyle "Tek Parti Devleti"ne dönüşüyordu.

Parti ile devlet bütünleşiyor. Devletçilik dönemiyle birlikte sanayileşmeye yöneliş toplumsal sınıflar sorununu CHF'nin sürekli gündemde bulundurmasını zorunlu kıldı. 1931 yılı Fırka Umumî Heyeti görev bölüşümünde C gurubuna sınıf kavgasına mahal vermeyecek şekilde toplumsal katmanların uyumunu sağlıyacak yasaları hazırlama görevi veriliyordu. 30'lu yıllarda, artık savaş bulutlarının ufukta gözüktüğü bir evrede, ülkenin temel kaygısı "millî birlik" oluyordu. Genel Sekreter Recep Peker her vesilede bunu vurguluyordu. "Millî birlik"i sağlayan partinin halkçılık ilkesiydi. Recep Peker bu ilkeyi şu sözlerle açıklıyordu: "Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur. ... Bir vatan içinde menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzemeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğurur. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan millî birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrip ediyor. Bu delkütemas millî kuvvetlerin beyhude yere israfına sebep oluyor. Bu sebeple biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz."

111 CHF. *Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara; Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 4-5.

1931 CHF Programı ile 1935 CHP Programının karşılaştırılması kısa bir sürede rejimin otoriterleşme bağlamında ne denli yol kat'ettiğini göstermesi açısından önemliydi. "Sınıf mücadelesi" sorununa grev ve lokavt yasaklanarak çözüm bulunuyordu. İşçi kesiminin, dayanışma gücüne güvenerek devletin varlığının esası olan sanayii tahrip etmesine izin verilmeyeceği söyleniyordu. Bunun yanı sıra sermaye kesiminin "evlâd"ı olan işçiyi, haksız yere baskı altında tutması önleneceği kaydediliyordu. Bu nedenle işçi-işveren ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda, devlet hakem görevini üstleniyordu.

Bu arada 1936 İş Kanunu "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasını önleyici bir rejim kanunu" olarak hazırlanıyordu. 1938 Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayanan cemiyetler yasaklanıyordu.

Almanya'da Hitler iktidarı pekiştikçe Türkiye'de de rejim savunma güdüsüyle otoriter yapısını güçlendiriyordu. Muallimler Birliği, Kadınlar Birliği, Mason Locaları kapatıyordu. Esnaf örgütleri parti denetimine giriyor. Spor kulüpleri dahil hemen her tür sosyal etkinlik parti çatısı altına alınıyordu. Belirli yaş gruplarına spor etkinlikleri zorunlu kılınıyor. Gençlere bir örnek elbise giydirilmek isteniyordu.

Özellikle Atatürk'ün ölümü ertesi toplanan Olağanüstü Kurultay'da parti tüzüğünde yer alan değişiklikler siyasal bağlamda demokratik kuramdan ne denli uzaklaşıldığının kanıtıydı. Bu değişikliklerle partiye değişmez başkan niteliğinde "şeflik"getiriliyordu. Gerekçesi ise ulusal egemenlikten uzak, faşist rejimleri anımsatıyordu: "Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanların kendi halinde dağınık" olduğu, bunları ancak bir "şef"in birleştirebileceği, "şef"in bu dağınıklığı bir Teşkilât altında toplayacağı hatırlatılıyordu. Mevzuata göre "şef"in rolü özellikle parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok önemliydi: "Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan şef"ti. Karizmatik bir kimlik olan "şef" toplumda ve partide yüksek vasıflarda bir şahsiyetti. Bu nedenle "şef" ender bir kişilikti. Parti içinde seçime gidilerek, partinin yönetimi emanet edilen makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılmasının "otoriteyi" zayıflatacağı ileri sürülüyordu. Hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihap edilecek olan yüce şahsiyetin "Millî Şef" vasfını da iktisap etmiş olması doğal olduğuna göre parti başkanının her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşülüp tartışılması abesle iştigal olarak niteleniyor ve parti başkanının "değişmez" bir nitelik kazanması kabul ediliyordu. Böylece bu yüksek makamın istikrarı sağlanmış ve "otorite" güçlendirilmiş oluyordu. [112] Bu tüzük değişikliği Meclis üstünlüğünden kopuşu simgeliyor ve 30'lu yıllarda Kıta Avrupası'ndaki gelişmeleri örnek alıyordu. Totaliter ve otoriter rejimlerin ortak paydası "şef"ti. Tüm Avrupa'da demokrasinin rafa kaldırıldığı rejimlerde "şef" karizması giderek vurgulanıyordu.

İki dünya savaşı arası Avrupası'nda güçlenen otoriter ve totaliter rejimler liberal devlete karşı kesin tavır almıştı. Liberal devletle uluslaşmanın uyum sağlayamayacağını ileri sürülüyorlar. Cumhuriyet Halk Partisi'nin "halkçılık umdesi" kısmen bu yükselen dalgadan, kısmen 3. Cumhuriyet Fransası'nın solidarîzminden esinleniyordu. Tek Parti yönetimi liberal devletin ulus birliğini bozucu olduğunu, toplumda sınıflaşmaya yol açtığını savunuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin çekiştirici, çarpıştırıcı, ulusal birliği bozucu liberal devlet tipini benimsemeyeceği açık bir şekilde ifade ediliyordu.

Rejimdeki bu kapanışa karşın, demokrasinin nesnel koşulları Tek Parti ortamında kısmen oluşuyordu. Özel alanı düzenleyen Medeni Kanun ve kadına seçme-seçilme hakkının verilmesi geniş bir demokrasi anlayışının yapısal sorunlarına çözüm getirmeye yönelik önlemler olarak değerlendirilebilirdi. Tek Parti dönemindeki eğitim seferberliği bireyi kulluktan yurttaşlığa yükseltmeye yönelik bir girişimdi. Sanayi toplumu olma özlemi

112 *Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalâde Toplantısı 26. XII. 1938 Tüzük Tadil Teklifi.-*

Türkiye'de seçimler 1946 yılına kadar iki dereceliydi. 1927'de, İkinci Kurultay'ca benimsenen tek dereceli seçim ilkesi, 1931'de seçim öncesi, ülke koşullarının henüz tek dereceli seçime elverişli olmadığı gerekçesiyle terkediliyor; iki dereceli seçim sisteminin devamına karar veriliyordu. 1935'te artık çift dereceli seçimin faziletlerinden dem vurulmuştu. Dördüncü Büyük Millet Meclisi'yle birlikte "Kuvvetli Devlet Otoritesi" ve "Kuvvetli Hükümet" kavramları siyasal yaşama sokuluyordu. Cumhuriyet, Recep Peker'in deyişiyle "Tek Parti Devleti"ne dönüşüyor; parti ile devlet bütünleşiyordu.

demokratik toplumun uzun dönemde temellerini oluştur. Türkiye'de Tek Parti döneminin siyasal demokrasiden yoksun olsa da hatta giderek otoriter bir çizgiye girse de çağdaşlaştırıcı işleviyle demokrasinin nesnel koşullarını oluşturduğu söylenebilirdi.

30'lu yıllarda Türkiye'de rejim otoriter bir yapıya yönelse de Cumhuriyet hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmedi. Savaş öncesi halk arasında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle antisemit görüşlerin revaç bulduğu bir dönemde Cumhuriyet hükümeti bu esintiye kapılmadı; hatta ırkçılığın önünü kesme girişimlerinde bulundu;[113] Kıta Avrupası'ndaki hakim militer düşünceye prim tanımadı. Dış ilişkilerde barışçı politikasını sürdürdü. II. Dünya Savaşı yaklaştıkça "şef" sözcüğü giderek yaygın kullanım alanı bulsa da birçok Avrupa ülkesinin peşinden yasama organı kapatılmadı; TBMM açık tutuldu. Kıta Avrupası'nda ve Balkanlar'da olduğu gibi ne devlet terörü ne de kaba kuvvet ve işkenceyle toplumsal katmanlar baskı altında tutuldu.[114] 1923-1945 dönemi Türkiyesi'nde Tek Parti rejimi son kertede "otoriter modernizm" olarak nitelenebilirdi.

İsmail Hüsrev Tökin ve "Merkeziyetçi Demokrasi"

Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin temsil etmiş olduğu tek parti nizamında, Anayasa'nın demokratik esaslarına sadık kalınmıştır. Partinin tek iktidar fırkası olmak dolayısıyle tatbik ettiği sisteme, "Merkeziyetçi Demokrasi" ismini vermek realiteyi doğru ifade bakımından yerinde olur. Merkeziyetçi demokraside, adaylar tek parti tarafından gösterilir ve bunların seçilmesi işi halkın serbest oyuna bırakılırdı. Halk bu adayları kendi arzusiyle seçtiği gibi, ayrıca serbest olarak kendi adaylarını da intihap edebilirdi. Bu usul çerçevesi içinde Cumhuriyet Halk Partisi, demokratik bir parti olmak vasfını daima muhafaza etmişti. Ve bu sayede inkılâptçı hamleler için alınan kararları süratle tatbik etmek ve bu tatbikatın baltalanmasına mani olmak imkânını da bulmuştur.

Tek Parti nizamının bir unsuru olan şef meselesinde de Anayasa hükümlerine sadık kalınmıştır. Partinin şefi otoriter ve totaliter nizamlarda olduğu gibi devletin üstünde ve dışında değildir. Totaliter nizamlarda şefe, milletin rehberliği fonksiyonu verilebilmek için devlet hükmî şahıs olmaktan çıkarılmıştır. Çünkü devlet hükmî şahıs olarak kaldığı takdirde şef, istiklâline sahip olmamakta ve hükmî şahsın bir uzvu olmaktan ileri gidememektedir. Şefin şahsi kudretinin tezahür edebilmesi için devlet, iradesini eyana mecbur kalacak bir mümessil olmaktan çıkmalıdır.

Faşizmde hukuku, devletin iradesi yaratır. Duçe ise devletin en yüksek uzvu olduğundan hukuk, Duçe'nin iradesiyle vücut bulurdu. Almanya'da sevk ü idare, siyasî kudret, şefte, Führer'de idi. siyasî kudret devletten alınmış Şefe verilmişti. Devletin üstünde ve dışında olan Führer, hususî kanun şeklinde karar alır. Fakat bunları devlet tatbik ederdi. Devlet, şefin elinde bir vasıta idi. Görülüyor ki faşizm, nasyonal sosyalizm, demokrasiyi, halk hâkimiyetini kökünden tasfiye eden rejimlerdir.

Türkiye'de hakikî şef halk tarafından seçilmiş olan Büyük Millet Meclisi'dir. Teşriî salahiyet ve icra kudreti Millet Meclisi'nde temerküz ve tecelli eder. Meclis teşriî salahiyetini bizzat kullanır. İcra salahiyetini de Kendi arasından seçeceği cumhurbaşkanı ile onun tayin edeceği İcra Vekilleri

113 . Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu," *Toplumsal Tarih*, sayı 34, Ekim 1996, s. 19-25.

114 . Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek partinin Sonu," *Toplumsal Tarih*, sayı 121, Ocak 2004, s. 70-75.

Heyetiyle kullanır. Millet Meclisi, cumhurbaşkanından üstündür. Meclis, Hükümeti her zaman murakabe ve istifaya davet edebilir. Hukuk, millet namına hâkimiyeti icra eden Millet Meclisi'nin iradesinin ifadesidir. Meclis'in iradesi milletin iradesidir. Hukuku, ancak Millet Meclisi'nin kabul etmiş olduğu kanunlar yaratır. Meclis'ten evvel ve onun dışında hukuk mevcut değildir.

İsmail Hüsrev Tökin, *İsmet İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü*, Ankara: Ülkü Basımevi, 1946, s. 36-38.

BELGELER BELGELER

—

Gazi MustafaHeyet-i Vekile'nin Salâhiyet ve Vazifesine Dair Encümen-i Mahsus'un Kanun Teklifi Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (Aralık 1921)

Efendiler,

Bir haftadan beri müzakere ve münakaşası devam eden, Heyet-i Vekile'nin vazife ve salâhiyetinin tayinine ait kanun lâyihası üzerinde en son müdafaatta bulunan Mazbata Muharriri Beyefendi'nin söylediği sözleri hatırlıyorum. Buyurdular ki: "Mevzu-i bahis olan kanun fevkalâde mühimdir. Doğrudan doğruya Heyeti Vekile'ye aittir. Halbuki Heyet-i Vekile'yi burada göremiyorum. Alâkadaranın dahi bu mesele hakkında beyan-ı fikir ve mütalâaları lâzımdır..." Beyefendi bu mütalâalariyle bir noktada bendenizce haklıdır. Fakat diğer noktada fikirlerine iştirak etmiyorum, yani kanun vaz'ında Heyet-i Vekile müstakil bir vaziyet ile Meclis-i Âlinizin karşısında ahz-ı mevki etmek salâhiyetine malîk değildir. Heyet-i celileniz onların mevcudiyetini nazar-ı itibara almayarak kanun vaz' eder. Ve onların vazifesi bu kanuna tebaiyet ve itaat etmekten ibarettir. Heyet-i Vekilenin her bir uzvu olsa olsa heyet-i celilenizin içinde bir aza gibi, bir mebus gibi yalnız fikrinin tecelliyatını ve mütalâat-ı zatiyesini söyleyebilir. Fakat iştirak ettiğim nokta şudur : "Bu meselede kendini alâkadar telâkki edenlerin hakikaten mütalâa ve nokta-i nazarlarını beyan etmesi lâzımdır." Âcizleri mevzu-i bahis olan meselede kendimi bütün mevcudiyetimle cidden alâkadar telâkki edenlerden birisiyim. Bu itibarla mazbata muharriri Beyefendinin tekliflerini maalmemnuniye kabul ederek dâvetlerine icabeten huzur-u âlinize çıkmış bulunuyorum.

Efendiler,

Bu mesele hakkında beyan-ı fikir ve mütalâa eden rüfeka-yi muhterememiz ikiye ayrılmış görülüyor. Bunlardan bir kısmı bu kanunun lüzum-u kabulünden bahseden rüfekamızdır. Diğer bir kısım arkadaşlarımız da teklif edilmekte olan bu kanunun ruh ve mahiyetine muarız olarak beyanatta bulunmuşlardır. Bendeniz, her iki nokta-i nazardan beyan-ı mütalâa eden rüfekamı gayet samimî bir surette ve dikkatle dinledim. Heyeti umumîyesinin beyanatından cidden müstefit ve müstefiz oldum. Ancak tarz-ı istifadem başka başka tecellî etmiştir. Bu kanunun lüzum-u kabulünden bahseden rüfekamın mütalâalarına her noktasında mutabık değilim. Mutabık olduğum noktalar vardır. Fikrimin tehalüf ettiği noktaları da sırasında birer birer arz edeceğim. Beyanatımla rüfeka-yi kiramımdan hiçbirini, hiçbir surette rencide etmek mutasavver değildir. Katîyen böyle bir niyette değilim. Hepsine ayrı ayrı hürmetkârım. Bu kanun lâyihası veya teklifinin muhteviyatının ve bunun üzerinde dermeyan edilmiş olan mütalâatın bazı nikatını o kadar ciddî, o kadar mühim gördüm ki bunları birer birer tenkid edeceğim. Binaenaleyh tenkid içindeki tarz-ı beyanatımın şimdiden mâzur görülmesini rica ederim. Ve bu ricamı mukaddeme-i mütalâatım olarak kabul ediniz. Salâhattin Beyefendi bu kanunun ruhuna muarız mütalâat dermeyan eden arkadaşlarımıza karşı en son sözlerinde buyurmuşlardı ki: "Söylenilen şeyler yalnız teklif edilmiş olan maddelerin tahribine aittir, tenkidine aittir, fakat bunların yerine nelerin konulması lâzım geleceğine dair mütekâsif efkâr ve mütalâat dermeyan edilmemiştir." Belki kendileri bir nokta-i nazardan böyle telâkki edebilirler. Fakat bendeniz böyle mütalâa etmiyorum.

Bilâkis, bu tarzda beyanatta bulunan rüfekamızın bütün beyanatı tetkik ve tahlil edildikten sonra şu netice çıkar ki bu teklif olunan kanunun her maddesi yalnız tahrip edilmeğe mahkûmdur. Bunu tahrip ettikten sonra bunun yerine başka bir şey koymak için beyanatta bulunmamak demek, zaten mevcut ve zaten mer'i olan kanunumuzun mevcudiyetini tasdik etmek demektir. Onun için bu teklif tahrip olunması lâzım gelen bir şeydir. Bu ortadan bertaraf edildikten sonra zaten mevcut olan şey muhafaza-i meriyet edecektir. Maahaza gerek mazbata muharriri Beyefendinin fikrini ve gerek kendilerinin bu tarz beyanatından mülhem olan teşevvüş-i fikrîyi bertaraf edebilmek için kendilerinin bu arzusunu muvafık buluyorum. Kendileri o nokta-i nazarı heyet-i celilerine vazıh bir surette gösterebilmek için bir ricada bulunmuştu. Müsaade buyurulursa aynı ricada ben de bulunacağım, yani bu teklif-i kanuniyi bir defa da lütfen beraber baştan nihayete kadar mütalâa edelim. Bu ricama bir noktayı daha ilâve etmeme müsaade buyurunuz. Bu teklifin karşısına da Teşkilât-ı Esasiye Kanununuzu koyunuz.

Arkadaşlar,

Mâruzatım bittabi teklif-i kanunînin heyet-i umumîyesi üzerinde olacaktır. Mesele o kadar mühim o, kadar tetkik ve tahlile muhtaçtır ki bu mütalâat-ı umumîyenin nikat-ı istinadiyesini maddelerin içinden almak zaruridir. Buna binaen birinci maddeye atf-ı nazar buyurmanızı rica edeceğim.

Efendiler,

Bu madde üç nokta-i nazardan Teşkilât-ı Esasiyemizin mevadd-ı asliyesini ve ruhunu tahrib eden bir maddedir. Birinci nokta: Teşkilât-ı Esasiyenizin birinci maddesinde "hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir" denmiştir. Hiçbir takyit, hiçbir tenkid kabul etmez. Teşkilât-ı Esasiye Kanununuzun yedinci maddesinde bu hâkimiyetin ve irade-i millîyenin suret-i tecellisi maddeten izah edilmek lâzım geldiği vakit "hukuk-u esasiye denilen şeylerin kâffesi Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir" denilmiştir. Hukuk-ı esasiyenin kâffesi ve bir kayd ü şartla; hâkimiyeti daima elinde tutmak şartiyle... Halbuki bu birinci ve yedinci maddelerde mevcut olanlardan başka şu ve şu vazifeler teşkilât kanununa mugayir olarak heyet-i celilenize tevcih edilmekle heyet-i celilenizin salâhiyeti ve kudretinin vüsati tahdid edilmiştir. Efendiler, bir heyet ki milletin irade ve hâkimiyetini tecellî ve temsil ettirmiştir ve bunun fevkinde bir kuvve-i âliye yoktur! Bu maddeyi vaz' etmek, bunun vazifesini tahdid etmek; bunun kudret ve kuvvetini tenzil etmektir. Milletin bize emanet etmiş olduğu hâkimiyet ve iradeyi sui-istimal etmek demektir. Binaenaleyh Meclis-i Âliniz ifa-yi vazifede hiçbir hat ve hudut kabul etmez. Bilcümle hukuk-u esasiyi yalnız ve ancak kendisi ifa eder. Tahdit olunacak şey Meclis-i Âlinizin hukuk ve salâhiyeti değildir, vezaifi değildir. Bu encümenden bu vazife talep olunmamıştır. Bu encümene heyet-i celileniz böyle bir vazife vermemiştir. Encümen vazifesinin hakikaten haricine çıkmıştır. Ve fevkine çıkmıştır. Hakikaten bu hakka kimse malîk olamaz. Binaenaleyh kanunun şeklini olduğu gibi alırsanız onun bu söylediğim fikaratı, Teşkilât-ı Esasiye'nin birinci maddesini tahdid etmiştir. Yedinci maddesini tahdid etmiştir.

Efendiler,

Aynı maddenin içinde şu satırları okuyunuz "vekillerin münferiden veya müçtemian ıskatı", diğer taraftan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na bakınız. Sekizinci maddesi "Büyük Millet Meclisi inkısam eylediği devairi, kanun-ı mahsus mucibince intihabkerdesi olan vekiller vasıtasiyle idare eder. Meclis, icra-i hususat için vekillere veçhe tâyin eder ve ledelhace bunları tebdil eder." Demek ki burada mevzu-i bahis olan mesele muayyen bir şekil içinde gayet şâmil bir surette Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda mevcuttur. Bunu buraya koymak demek onun bu maddesini tahrip etmek demektir. Binaenaleyh bu nokta, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzu tahrip ediyor. Aynı maddenin son fikaratına nazar-ı dikkati âlinizi celbelerim. Meclis'in mebde ve zaman-ı inikadını tâyin ve tebdil ve inde'l-lüzum feshi gibi bir vazifeden bahsolunuyor. Bakınız Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na, altıncı maddeye : "Büyük Millet Meclisi'nin heyet-i umumîyesi teşrin-i sani iptidasında dâvetsiz toplanır."

Efendiler,

Bu nokta şekil itibariyle Teşkilât-ı Esasiye'yi tahrip etmekle iktifa etmiyor bu nokta hakikat-ı halde milletin hâkimiyetini tahdit ve iptal ediyor.

Efendiler,

Millet bizi buraya gönderdi. Fakat ilâ-ahiri'l-ömür biz burada ve bu milletin idaresini ve hâkimiyetini mal-i mevrus gibi temsil etmek için toplanmış değiliz. Ve sizi toplamak ve dağıtmak hakkını hiç kimse haiz değildir. Millet bilmelidir ki bir günde vekillerini toplar ve gönderir. Burayı hiçbir kimsenin takyid etmeğe hak ve salâhiyeti yoktur ve olmamalıdır. Fakat Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda bir mebde gösterilmiş olması, zannetmeyiniz ki kavanin-i esasiyenin ruhundan doğmuş bir meseledir. Yalnız idarî bir meseledir. Ve o madde idareten vaz' olunduktan sonra kesb-i kanuniyet etmiştir. Bu bir inzibatî meseledir. Fakat o muayyen olan şey tebeddül edemez. Millet vekillerini gönderir.

Efendiler,

İnsanlar kuvvet istimalîne ve bahusus başkalarının kuvvetini istimale fıtraten mütemayil oldukça bu kaideyi çok kıskanç olarak muhafaza etmekte musir olmalısınız. Şimdiye kadar bu milletin meclisinin devam edememesi, bu "inde'l-lüzum Meclisin feshi" kaydının bu yapraklarda, bu kitaplarda ve bu dünyada mevcudiyetinden neşet etmiştir. Bu salâhiyeti istediğiniz heyete veriniz, sui-istimal eder. Padişahlar işte bu noktaya istinaden milletimizin meclislerini tahkir ederek koğmuşlardır. Binaenaleyh böyle bir kayıt ve şartın esasat-ı kanuniyede hiçbir vakit de yeri olmayacaktır (alkışlar).

İşte bu nokta Efendiler, hem bunun şeklini, hem de milletin hâkimiyetini tahrip etmiş olmak itibariyle katiyen merduttur. İkinci maddesi hakikaten Heyet-i Vekilenin vezaifinden birini gösteren bir maddedir. Fakat üçüncü maddesi Efendiler, yine heyet-i celilenize millet tarafından mevdu salâhiyeti gasbeden bir maddedir. Hem Teşkilât-ı Esasiye'nin yedinci maddesinde, "Bilcümle hukuk-ı esasiye Meclis'e aittir" deniliyor, hem de bu hukuk-ı esasiyeden bir tanesi Heyet-i Vekileye veriliyor, "İdam hükümleri derecat-ı mehakimden geçerek son hükmü Heyeti Vekile verecektir" deniyor. Halbuki o hükmü ancak heyet-i celileniz verir. Binaenaleyh işte bu madde dahi hem ruh-ı hâkimiyeti, hem de bu maddeyi tahrip ediyor. Ondan sonraki madde Heyet-i Vekile'ye verilebilecek bir vazifedir. Fakat bundan sonraki maddelerin hepsi Heyet-i Vekilenin vazife ve salâhiyetiyle alâkadar olmayan şeydir!

Bakınız beşinci maddeye; bu madde dahi bir defa şekl-i mevzuu ile Teşkilât-ı Esasiye'nizin ifade olunmuş şeklini tebdil ediyor. Dokuzuncu maddede reisin salâhiyeti ifade olunmuştur. "Meclis namına vaz'-ı imza eder. Heyeti Vekile mukarreratını tasdik eder." Bunu bu madde tahrip etmiştir. Ve o suretle tahrip etmiştir ki reis ister tasdik etsin, isterse etmesin, Heyet-i Vekile derhal mukarreratını yapar!..

Efendiler, bu madde ile emin olunuz ki bindiğiniz dalı baltalamaktasınız. Efendiler, emin olasınız ki bu madde ile makam-ı riyasetinize ik'ad ettiğiniz bir zatın taallûku yoktur. Yalnız sizin doğrudan doğruya taallûkunuz vardır ve yalnız sizin alâkanız vardır. Ve yalnız milletle sizin alâkanız vardır (bravo sesleri).

Efendiler,

Meclis Reisi'nin, Heyeti Vekile mukarreratını tasdik etmesi ne demektir? Heyeti Vekile mukarreratının nokta-i nazarı âlinize tevafuk ve tetabukunu tetkik etmek, Heyeti Vekile mukarreratının âmalî hakikiye-i millîyesini heyet-i celileniz de temsil ediyor, ona mutabakatini tetkik etmek ve yalnız bunu tetkik ve tasdik etmektir. Yoksa onların teferruat-ı umurda hatalarını bir adamın bertaraf etmesi imkânı yoktur. Fakat reisiniz vasıtasiyle heyet-i celileniz bu iki istikamet-i mühimmenin daimî nâzımı olmak mecburiyetindedir! Bir Heyeti Vekile ki irade-i millîyenin mümessili olacaktır. İspat edeceğim: Onun eline salâhiyet verdiğiniz zaman o istediğini yapacaktır. Ve haberiniz olmayacaktır. Sorarım size : "Heyeti Vekile sizin buradan dağıtılmanıza karar verirse siz ne yapacaksınız?"

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Güleriz!

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — Gülemezsiniz! İstanbul Meclis-i Mebusan'a giden zatıâliniz o zaman da "Güleriz dediniz ama bunu yapamadınız! Kulaklarınızdan tutup kapıdan dışarı atmışlardı!

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Yapanlar saray kumandanı idi. Halbuki bizi tutanlar millî kuvvet ve millî kumandanlardır. Binaenaleyh kimse atamaz.

Mustafa Kemal Paşa (devamla): İşte bunu o saray ihdas etmiştir. Şimdi millet kumandanları var. Efendiler, heyet-i celileniz behemehal bu vazifeyi birine yaptırmak mecburiyetindedir. Binaenaleyh kime yaptırmak lâzımdır? En çok ve her

nokta-i nazardan şâmil bir emniyet ve itimada lâyık, gördüğü bir adam kim olabilir? O adam, işte makam-ı riyasetiniz için intihap edeceğiniz zattır. Eğer bu maddeyi koymaktan maksat, Efendiler, reise karşı bir vesvese beslemekse bu katîyen vârit olamaz. Böyle bir vesvese hâsıl olduğu gün imha edilmeğe mahkûm olacaktır. Yoksa felâkettir.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum); İmha etmeğe kudretimiz olmadığını beyan etmekle beraber itimadımız da vardır.

Mustafa Kemal Paşa (devamla) Hele yalnız senin yoktur. Binaenaleyh bu madde dahi Teşkilât-ı Esasiyemizin şeklini, ruhunu ve Meclis-i Âlinizin hikmet-i mevcudiyetini bozan bir maddedir! Ve Heyet-i Vekilenin vezaifi ile salâhiyeti ile bir alâkası yoktur. Ondan sonraki maddenin yalnız son cümlesi zaittir. "Reisin reyi ancak istişarî olur" bu zaittir. Bu, makam-ı riyasetinize intihap edeceğiniz zatın şeref ve haysiyet-i zatiyesini tenkisten başka bir faideyi temin edemez. Burada yeri olmamak lâzım gelir.

Bundan sonraki maddeye bakacak olursak, Efendiler, bu madde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisini posta müvezzii mevkiine indirmek demektir (hâşâ sesleri). Maddede "Reis gerek Meclis'in, gerek Heyet-i Vekilenin kararlarını makamat-ı âidesine tebliğ ile mükelleftir" deniyor.

Efendiler,

Heyet-i Vekile mukarreratını Heyet-i Vekile Reisinin kalem-i mahsusu tebliğ eder. Ve heyet-i âliyenizin mukarreratını, başkitabetin maiyetindeki aklâm-ı muhtelife vardır, onlar yapar. Meclis-i Âlinizin reisi mukarreratı tasdik eder ve nam-ı âlinize imzasını koyar; yoksa tevziat yapmaz. Bunun hiç lüzumu yoktur ve Heyet-i Vekile'nin vazife ve salâhiyeti ile cihet-i taallûkunu anlayamadım.

Ondan sonraki madde pek tabîidir. Ondan sonra vekillere de bir şey caiz değildir. Bunlar dahi Heyet-i Vekile'nin vazife ve salâhiyeti ile alâkadar olan maddeler değildir. Divan-ı riyaseti teşkil eden zevat hakkında bir kanun yapacak iseniz bunlar o zaman konulacak ve düşünülecek şeylerdir.

Ondan sonraki 10'uncu madde dahi bir defa şekil itibariyle Teşkilât-ı Esasiye maddesini nakzediyor. Bu, ruh itibariyle çok derin bir tarzda yine Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzu tahrip eden bir maddedir! Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun demin okuduğum sekizinci maddesinde heyet-i celilenizin teferruat-ı icraiyeyi kimlerle ve ne suretle ifa edeceğine dair sarahat-i kâfiye mevcuttur. O ise bunu tebdil etmiştir. Bu dahi bunu nakizdir. Başka mütalâamı da ayrıca söyleyeceğim.

Hulâsa Efendiler, daha çok sizi yormayayım, fakat bundan sonraki maddeler zaten Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun ruhunu iptal eden esasattır. O halde bu kanun hakikaten bizim aradığımız kanun değildir. Ve bu kanunun o kanun olmadığını ispat etmek için, bu mevadd-ı kanuniye için menşe ittihaz edilmiş olan eski Kanun-u Esasi'yi irae edeceğim! Bu kitap yapılırken dahi yine nazırların ve heyet-i vükelânın ve Heyet-i Vekilede ifa-yı hizmet edecek olan adamların vazifesi, salâhiyetleri nedir ve bunları ne suretle istimal edecek meselesi mevzu-i bahis olmuş ve fakat yapamamışlar, onlar da tutmuşlar, buraya demişlerdir ki: Bu mesalihin enva ve derecatı kanun-ı mahsusla tâyin olunacaktır! Onların yapamadığı şeyi biz dahi bunların safsatasına kapılarak maatteessüf bu şekilde yapmış bulunuyoruz.

Yapılacak şey, Efendiler, onların dahi henüz yapmamış olduğu şeydir. Nedir? Bunları kim ve ne suretle istimal eder ve ne dereceye kadar mezundur, hangi noktada heyet-i celilenizin huzuruna gelmek mecburiyetindedir? Bu lâyihada bunlar var mıdır?

Efendiler, yoktur, yapılmamıştır, çünkü yapılmamış olan bir esastan alınmıştır! Efendiler, Yalnız bu kadar tasdiatımla bu mevadd-ı kanuniyenin Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzu tahrip eden birtakım mevaddı ihtiva ettiğini ve fakat maatteessüf buna mukabil hakikaten lâyiha-i kanuniye vekillerinize tâyin ve tahsis olunacak vazifelerin neden ibaret olduğunu göstermekte de sâmit kalmış olduğunu görüyoruz!.. Binaenaleyh bu vazifeyi bittabi yapmak lâzımdır. Ve bu vazife elbette yapılacaktır. Ancak mesele bu mevadd-ı mukayyedenin muhteviyatından ziyade buna takaddüm eden esbab-ı mucibe lâyihasının bazı noktalariyle daha ziyade ehemmiyet kesbetmiş ve âdeta bir mahiyet-i siyasiye iktisap eylemiştir. Gerçi bu kanunun müdafaasını deruhde buyurmuş olan Salâhattin Beyefendi bu kanunun esbab-ı mucibesinden sarf-ı nazar etmiş olduklarını buyurmuşlardır. Bu itibarla mevzu-i bahis olmaması hatıra gelir. Halbuki zannederim, öyle değildir.

Efendiler,

Bir kanun birtakım esbaba, birtakım muciplere istinad eder! Mucibi olmıyan şeyin lüzumu olmaz, icap yoksa lüzum kalmaz! Binaenaleyh bu mevat nedir ve ne gibi esbaptan ve icabattan dolayı lâzımdır. Bunu ifade etmek lâzımdır ve zaruridir. Başka türlü kanun nâ-tamamdır ve onun için bu bir mevcudiyettir. Esbab-ı mucibe lâyihası mevcut olmuş bir şeydir! Malûm-ı âliniz, mevcut olan şey mevcut kalır. Bu bir vesikadır ki heyet-i celilenizin tarihinde yeri olacaktır! Bu itibarla bunun üzerinde beyan-ı mütalâa etmeksizin geçmek doğru olamaz, bahusus iktisap etmiş olduğu mahiyet-i siyasiye itibariyle!

Efendiler,

Bu esbab-ı mucibe lâyihası dikkatle tetkik olunursa bazı noktaların cidden bir zihniyet-i mahsusanın muhassalası olduğunu görürüz. Bu ifadenin, medar-ı teyit olmak üzere, bir noktasını alıyorum: Bunu yapan encümen azası beyninde vuku bulan ilk münakaşatta Heyet-i Vekilenin merbut ve mensup olduğu hükümetin şekil ve vaziyetinin tasrihi ve kuva-yi âliye-i devletin buna göre tevzini düşünülmüştür. Dûr-udıraz münakaşattan sonra bu noktayı halledemeyerek muzlim ve metrûk bırakmışlardır. Hakikat böyle midir, Efendiler?

Mevcudiyetiniz muğlak mıdır, müphem midir, Efendiler (hayır sadaları).

Haşa! Şeklinizin kanuniyeti ve meşruiyeti muzlim midir Efendiler?

Bunu söylemek için cesaret lâzımdır Efendiler. Bu, katîyen merduttur, hakikaten merduttur Efendiler. Bunu nasıl söyler, nasıl söyler bir arkadaş!

Salâhattin Bey (Mersin): Söylemekle müftehirim ve arz ederim...

Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Keza. Reis Paşa Hazretleri — İftiharınızın mahiyetini tarih ve zaman gösterecektir.

Efendiler,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mevcuttur, meşrudur ve kanunîdir. Bunu bütün milletimiz tanımıştır. Ve bütün dünya tanımıştır (alkışlar)! İşte böyle bütün dünyaca tanınmak mefharet-i hakikiyesine malik olan hükümet-i celileniz birçok medenî hükümetlerle münasebat-ı siyasiyeye girişmiştir. Mukavelât-ı esasiye yapmıştır, muahedat-ı siyasiye yapmıştır. Nam-ı âlinize vaz'ı imza eden adamın imzasını ilâ-ahiriddem muteber tutmaya söz vermiştir (alkışlar).

Şekli, vaziyeti, mahiyeti meçhul olan bir hükümet karşısına hangi medenî devlet geçer Efendiler? Hangi medenî devlet onların sözüne emniyet ve itimad eder Efendiler? Halbuki bu vâkidir! Tarihe geçmiştir! Ve daima bâki kalacaktır (İnşallah sedaları)!

Efendiler, hâdiseten, hakikaten mevcut olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şekli ve vaziyeti, mahiyeti, kanunen, ilmen ve hâdiseten müberhen olan bir şeydir, bedihiyattan olan bir şeydir! Fakat böyle olmakla beraber mademki bu bir vesikadır ve cihan da okunmuştur ve bundan mülhem birtakım fikirler vardır; o halde bütün bunları söylemek lâzımdır!

Efendim içinizde kanunşinasan çoktur! Sorarım, bir hükümetin teşekkül etmesi için âmil olan fiil nedir? Müsaadenizle ben tekrar edeyim; bu fiil, kanun yapmadan ve kanunu infâz etmeden mürekkep bir fiil-i muhtelittir! Hâkimiyet işte bu fiillerden birincisini kullanarak kanununu yapar, yani "şekli hükümet böyle olacaktır" der. Yahut "şöyle olacaktır" der. İşte o, bir kanundur. Hâkimiyetin bu ifadesi bir kanundur. Ahali işte bu kanuna tevfikan kabul edilen o müessese-i hükümeti tedvir edecek zevatı intihap ve tâyin eder. Fiilin ikincisi bir kanun değildir. Fakat kanunun netice-i tabiiyesi, vazaifi hükümettir. Efendiler, bu hakikat-ı kanuniyeyi kendi şeklimize tatbik edelim : bu hükümet nasıl teşekkül etmiştir? Pek âlâ biliyorsunuz ki hâkimiyet-i millîyemiz kendini tahtı tehditte bulunduran mevanii bertaraf ettikten sonra tecellî etti. Bunun tecellisiyle bu kuvvetin, bu hâkimiyetin sahib-i hakikîsi olan milletimiz ve bu milleti vücuda getiren halk efradının beheri kendi kendine, kalbinden ve vicdanından, nasıl idare olunmak lâzım geleceğini düşündü. Ve düşünür. Daima böyledir. Kavanin-i esasiye ve kavanin-i hakikîye işte böyle kanunlara denir Efendiler, Bu devirde idi ki millete dendi: -Bilâ-kayd-ü şart hâkimiyetinizi ve iradenizi elinizde tutmak lâzım ve bunun için sizi temsil edecek şahısları bir araya getirerek bir Meclis toplayınız ve bu Meclis bilâ kayd-ü şart memleket ve milletin umuruna, vezaifine vazıülyed olacaktır. Millet bu tenevvür ve tebellür eden fikre, teklife, teklif-i tabii kanuniye fiilen cevap vermekle o teklifi kabul ve tasdik etti. Hakikaten Meclis-i

âlinizi teşkil eden aza-yı kiramın beheri bu saydığım salâhiyetlerle buraya geldi. Ve hükümet teşekkül etti. Hükümet heyet-i celilenizdir ve heyet-i celileniz bütün kuvvetleri bilâ-kayd-ü şart bizzat istimâl eder. Heyet-i celileniz toplandıktan sonra milletin size vermiş olduğu vazifeyi ve binaenaleyh hikmet-i mevcudiyetinizi, mahiyet-i salâhiyetinizi bir defa düşününüz, tekrar ediniz. Cümlenizin hatırındadır ki zannederim ikinci içtimaımızda üç dakika devam eden alkışlar arasında, müttefikan kabul ettiğiniz esasat bundan ibaret idi! O halde şekil ve mahiyetimiz vardır ve kanun-u hakikîye ve şer'i mübin-i islâme tamamen mutabıktır. Bunun şekli yoktur, vaziyeti yoktur, meşkûktür, müphemdir demek elbette musip olamaz. Fakat ihtimal ki rüfeka-yı kiramımızdan bazılariyle Mazbata Muharriri Beyefendi'nin söylemek istediği başka bir şeydir.

Yani: "Bu hükümet demokrat bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir, yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi zikredilen hükümetlerden hangisidir?" buyurdular! Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, mahiyet-i ilmîyesi itibariyle, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat hâkimiyet-i milliyeyi, irade-i milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir! İlmî, içtimaî noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lâzım gelirse "halk hükümeti" deriz. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun birinciden dördüncüye kadar olan maddeleri hükümetin ne olduğunu, kimin tarafından idare olunduğunu, idare eden heyetin kuvvet ve salâhiyetini tasrih etmiştir. Şekil ve sureti tespit olunmuştur. Fakat meslek-i içtimaî itibariyle dahi düşündüğümüz zaman, biz hayatını, istiklâlini kurtarmak için çalışan erbab-i sâyiz, zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır. Salâhiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı iktisap ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını sâyden muarra geçirmek isteyen insanların bizim heyet-i içtimaîyemiz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur (alkışlar)! O halde ifade ediniz Efendiler, Halkçılık, nizam-ı içtimaîsini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslek-i içtimaîdir.

Efendiler,

Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyet-i umumîyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyece mücahedeyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükümetimizin istinad ettiği esasın, ilm-i içtimaîye müstenit bir esas olduğunu bâriz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş!

Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler (alkışlar)!

Efendiler, bu noktadaki mütalâatımın bu kadar uzun sürmesini ve bu kadar tahlilâtı mucip olmasını mâzur görünüz! Çünkü size karşı değil, çünkü bunu yazana ve yazan zevata karşı değil, fakat dünyaya karşı ve yine heyet-i celileniz ve milletimiz namına cevap vermek istiyorum: Hükümetimizin şekli, vaziyeti, mahiyeti, meşruiyeti ve her şeyi tespit olunmuştur. Ve bu nama yapılmış olan her şey berdevamdır. Ve berdevam olacaktır (alkışlar). Düşmanlarımız bundan istifadeyi katiyen düşünmesinler. Bunu yazan arkadaşımızın da hiçbir vakitte böyle düşünmüş olduğunu söyleyemeyiz; çünkü böyle bir zan hiçbir vakitte Meclis-i âlinizin ruh-ı aslisine nispet ve alâka kabul edemez! Ancak Efendiler, maatteessüf bundan... bundan demeyeyim, fakat garip tesadüfler, fena tesadüfler düşmanlarımızı aynı nokta üzerinde icra-yi münakaşata sevk etmiştir. İsterseniz Hariciye Vekâletimizin son ve mevsuk malûmatına müracaat ediniz. Göreceksiniz ki Damat Ferit Paşa'nın evinde düşmanlarımız toplanmışlardır: "Ankara hükümetinin şekil ve mahiyeti yoktur. Onlar devlet ve millet namına nasıl muzakerata girebilirler, nasıl muamele yapabilirler? Bunların namına vaz'-ı imza eden insanların imzaları muteber değildir. Bu, "şunun ve bunun hukukunu gasptır" diyenler vardır. Ve bunun teyidine çalışmaktadırlar (kahrolsun sadaları).

Besim Atalay Bey — Toros'un öbür tarafında Türk olmadığını söylüyorlardı.

Hüseyin Avni Bey — Ankara Hükümeti'ni dünya tanımıştır.

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — Efendiler, Esbab-ı mucibe lâyihasının nazar-ı dikkati calip ve mahiyet-i siyasiyeyi haiz ikinci bir noktasına cevap vermek isterim : Lâyihada meselâ Kanun-ı Esasî-i Osmanî'nin hukuk-ı hilâfet ve saltanata ait olan maddeleri, muhtac-ı müzakere ve münakaşa olmayan bu esasatın aynen baki kaldığını ifade eden bir nokta...

Vakıa mazbata muharriri Beyefendi bundaki hatayı takdir buyurdular ve bunu buradan kaldırarak yerine heyet-i celileniz tarafından esas olarak kabul edilmiş olan ifadeyi kabul buyurdular. Onun için bunun hakikat olmadığını ispata lüzum görmüyorum. Çünkü aksini, yazan zat kabul etmiştir. Yoksa hatırlatacaktım ki bu mahz-ı hatadır. Vakıa heyet-i celileniz yerine bir madde koymadıkça, feshedecek bir karar olmadıkça kavanin-i mevcudenin yerine kanunlar konuncaya kadar berdevam olması tabiat-i idare muktazası görülür. Ve bu meyanda Kanun-ı Esasi'de aynı kararın tahtında bulunacağına şüphe etmemek lâzım gelir.

Fakat Efendiler, Meclis-i âliniz böyle bir karar ittihaz etmeden çok evvel diğer bir karar almıştır. Onu bazı sebeplerle ve bilhassa Mazbata Muharriri Bey kendileri irae ve ifade buyurdular ki : "Makam-ı hilâfet ve saltanatı işgal eden zevat her türlü cebir ve ikrahtan azade olarak ağuş-ı samimî-i millette kendini gördüğü gün yalnız ve ancak heyet-i celilenizin vaz'edeceği esasat dairesinde vaz'ı meşruunu alacaktır" ifadesinden ibarettir. Elbette heyet-i celileniz bu kararı ittihaz ettikten sonra Efendiler, bu eski kitabın baş tarafındaki hukuku ifade eder diye mevzu-i bahis olan bu maddelerin münakaşadan katiyen vareste olduğunu söylemek lâzım gelir. Ve bunun aynen ipkasını ifade etmek bittabi doğru bir şey değildir. Bu, karar-ı âlinize de mugayir bir şeydir. Hakikat değildir. Her halde Efendiler, bu mevat, heyet-i celileniz tarafından zamanında kemal-i dikkat ve ehemmiyetle münakaşa edilecek, muhakeme edilecek ve icab eden şekil ve suret-i makulü bulacaktır.

Yalnız Beyefendi Hazretleri bu hatayı tashih ederken ikinci bir noktaya temas buyurdular ki başlı başına o nokta dahi mevzu-i bahis olmak değerini haizdir. Efendiler, mazbata muharriri Beyefendi bu yazıları buraya yazmak ve bu mütalâatı buraya derc etmek için bir hissin taht-ı tesirinde olduklarını itiraf buyurdular. Ve bu mütalâalarını da bugün gördüm, gazete sütunlarına geçmiş ve cihana malûm olmuştur. Bu noktayı iki istikametten mütalâa edeceğim: Bir defa mazbata muharriri Beyefendi bu eserin birtakım hissiyatın taht-ı tesirinde yapılmış olduğunu beyan buyurdular. Efendiler, erbab-ı ihtisasça malûmdur ki vazı-ı kanun olan insanlar birtakım evsaf-ı mümtazeye malîk olmak mecburiyetindedirler. O evsaftan birincisi şudur Efendiler: Kanun teklif eden, kanun yapan, kanun vaz'eden bir insan beşeriyetin bütün hissiyatına, bütün ihtirasatına herkesten daha çok nafiz ve vâkıf olur. Fakat nefsini herkesten ziyade ve tamamen, bütün şümuliyle, bunlardan tecrid etmek kudret ve kabiliyetine malîk olmalıdır (alkışlar). Bu hassa-i mümtazeye malîk olamayan insanlar cemiyet-i beşeriye için kanun yapmak hak ve salâhiyetinden memnudur.

Efendiler, kanunlar hissiyata iptina ve ittiba olunarak yapılamaz. Yalnız bu sebepten dolayı hissiyata ittiba edilen bu eserin Meclis-i Âlinizce nazar-ı dikkate alınmaması ve mevzu-i bahis olmaması lâzım gelse yeri vardır. Fakat mesele bu kadarla da kalmıyor. Efendiler, Mazbata Muharriri Beyefendi milletimizin, devletimizin, hükümetimizin âlem-i İslâm ile olan rabıta-i samimiyesinden, alâkasından, milletimizin îlâ-yı kelimetullah için icra eylemiş olduğu fütuhattan bahis buyurdular. Ben bu hissiyatın samii bulunurken cidden kalbimin inbisat ettiğini ve dimağımda fikrimin bir mütefekkire-i hayaliyeye doğru suudettiğini hissettim, bu ifadeden hoşlandım!... Fakat bu zevk bana derhal dünyaca malûm olmuş ve ifade edilmiş birtakım mazmunları hatırlattı. "Acaba, dedim, mevzu-i bahis olan nedir? Panislâmizm midir; yahut mevzu-i bahis olan şey Pantürkizm midir?" İhtimal ki heyet-i celilenize de böyle bir zan, bir hayal geldi. Veya ihtimal ki heyet-i celilenizde hiç böyle bir şey, bir zan hâsıl olmamıştır. Fakat ben eminim ki bu satırları okuyacak dünya, doğrudan doğruya, bu hissi siyasetin medlûlünü burada bulacaktır. Efendiler, Vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan, hemşerilerimizden her biri kendi dimağında bir mefkûre-i âliye besleyebilir, hürdür, muhtardır. Buna kimse karışamaz! Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sabit, müspet, maddî bir siyaseti vardır: O da efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muayyen hudud-ı millîsi dâhilinde hayatını ve istiklâlini temin etmeğe mâtuftur. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, temsil ettiği millet namına çok mütevazıdır ve hayalden tamamen uzak ve tamamen hakikatperesttir. Binaenaleyh kanunlarını yalnız bu nokta-i nazardan ve bu daire-i hakikat dâhilinde tespit eder. Vâsi, âli ve fakat hayalî ve kıymet-i ameliyeden uzak birtakım hissiyatın peşinden koşarak kanun yapmaz. Böyle bir kanun tatbik edemez.

Efendiler, sözlerim belki biraz acı olacaktır. Belki biraz kendi kendimizi takbih ve tağyib eder gibi olacaktır. Bidayette de çok rica ettim, beni mazur görünüz. Efendiler, bu milleti bugün sehpa-yı idam karşısında bulunduran ef'al ve

harekâtın menşei hayaldir, hissiyattır (bravo sadaları). Uzaklara gitmeğe hacet yok. Bu milletin umumî seferberliğinin hangi hakikate, hangi hesab-ı hakikîye istinad ettiğini bir defa düşününüz. Bunun saikı mahzi hissiyattır! Harb-i Umumîye ne ile girdik? Vaktinden evvel Harb-i Umumîye bu milleti sevk eden nedir? Hangi hakikattir? Histir! Daha ilerisine gidelim, mazimize rücu edelim, küçük bir vaka-i tarihiye: Sadrazam Kara Mustafa Paşa bu milleti Viyana kapılarına sevk ederken bütün Almanya-i Şimalîyi zapt ve fethederek cihanşümul bir Osmanlı İmparatorluğu yapmak hülyasına düşmüştü. Fakat, zavallı babamız düşünmüyordu ki bütün bu fütuhat emelleri peşinde dolaşırken, bu teşebbüsat ahfada, pederden mevrus yerlerini kaybettirmek için zemin hazırlıyordu.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) — Çok güzel, çok güzel!

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — Binaenaleyh Efendiler, münferiden malik olduğumuz akide-i siyasiyeyi ifade edebiliriz; bunun mahallî ifadesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kanunları ve bu kanunların esbab-ı mucibe lâyihâları değildir! Efendiler, Panislâmizmi ben şöyle anlıyorum: Bizim milletimiz ve onu temsil eden hükümetimiz bittabi dünya yüzünde mevcut bilcümle dindaşlarımızın mesut ve müreffeh olmasını isteriz. Dindaşlarımızın muhitat-ı muhtelifede vücuda getirmiş oldukları heyeti içtimaîyenin müstakilleri yaşamasını isteriz. Bununla âli bir zevk ve saadet duyarız. Bütün beşeriyet-i İslâmiyenin, dünyayı İslâmiyetin refah ve saadeti kendi refah ve saadetimiz gibi kıymetlidir! Ve bununla çok alâkadarız. Ve bütün onların dahi aynı suretle bizim saadetimizle alâkadar olduklarına şahidiz. Ve bu her gün müncelidir. Fakat Efendiler, bu heyeti içtimaîyenin büyük bir imparatorluk, maddî bir imparatorluk halinde bir noktadan sevk ve idaresini düşünmek istiyorsak bu bir hayaldir! İlme, mantığa, fenne muhalif bir şeydir!

Efendiler, dikkat buyurunuz ve bir hakikat-i tarihiye, bir hakikat-i fenniye ve ilmiye olarak daima hatırda tutunuz ki bir cism-i siyasinin hududunu geçemeyeceği bir gaye-i kuvva vardır! Nasıl ki bir insanın hüsn-i teşekkülü için birtakım mâkul ve tabii hatlar vardır. Eğer bu hatlarda gayri tabiîlik olursa, eğer teşekkülü beşeride bu hatların tecavüz edilmesi mevzu-i bahis olursa o zaman karşınızda ya sıfıra müncer olmuş bir cüce, veyahut dev gibi bir şey görürsünüz! Teşekkülü insanî için böyle olduğu gibi insanlardan mürekkep olan cemiyetlerde de bu kaide aynen baki ve caridir.

Efendiler, Birkaç asır evvelki vaziyetimize irca-ı nazar buyurunuz : Afrikalar, Suriyeler, Iraklar, Makedonyalar, Bulgaristan, Sırbistan ve ilâahır... Bütün bu aksam-ı memalîki nazarı dikkate alınız. Ve ondan sonra bugünkü vaziyetimizi nazar-ı dikkate alınız.

Efendiler, bütün bu muhit, bu vâsi daire içersinde iklimi muhtelif ve orada sakin olan akvamın tabayii muhtelif, her şey muhtelif olduktan sonra bunların heyeti umumîyesini bir imparatorluk altında bulundurmak ve yaşatmak mümkün müydü? Tabiata, akla ve kanun-u tabiata mugayir olduğundan dolayı neticenin ne olduğunu görüyorsunuz! Herhalde Afrika'da başka, Suriye'de başka bir şey olacak, Irak'ta başka bir şey olacak, her yerde başka bir şey olacak, bizim muhitimizde başka bir şey olacak!.. Bunların birinin diğerine benzetilmesi, benzetilmeğe kalkışılması doğru değildir. Fakat İslâm olan içtimaî kütlelerin, dediğim tarz-ı tabiîde taazzuv ve teşekkülünü ve muhafaza-i istiklâlini temenni ederek imrar-ı hayat eylemesini ve mesut olmasını -tekrar ediyorum- kendi saadetimiz gibi telâkki eden bir milletiz. Biz ve bütün âlem-i İslâm için mübeccel ve mukaddes ve mânevî bir nokta-i irtibat olan makam-ı hilâfet dahi bütün âlem-i İslâmla beraber bizim milletimiz tarafından belki daha kuvvetli hissiyat-ı âmika ile mübeccel ve mukaddestir.

Fakat Efendiler, bu makam-ı muallânın kutsiyetini hürmetkârane takdis etmiş olmakla beraber bu makamda oturacak zatı hiçbir vakitte efendi yapmak mevzu-i bahis değildir; Şeriat-i garra-yi Muhammediye ile kabil-i telif değildir! (Seydülkavmi hadimihüm) buyurmuşlardır. Millete Efendilik yoktur. Hâdimlik vardır. Bu millete hizmet eden onun Efendisi olur. Efendiler, Tarihî beşerde, tarihî cihanda Devlet-i Aliye-i Osmaniye-yi milletimize istinaden teşkil etmiş olan bir sülâle-i muhteremeye dahi milletimiz derin tarihî hatıratı ile ihtiram eder. Fakat bu nokta-i nazardan ihtiramı dahi kendisine Efendi bulmak ve aramak için değildir. Millet ona ancak vaz'-ı kanunisini ve vaz'-ı meşruunu verir (alkışlar). Ve hâkimiyetini bizzat muhafaza eder (alkışlar). Efendiler, bu noktada mütalâamı ikmal için derim ki; büyük hayaller peşinden koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz.

Efendileri büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislâmizm yapmadık. Belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!" dediler. Panturanizm yapmadık! "Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik" ve yine "öldürelim" dediler! Bütün dâva bundan ibarettir.

Efendiler, bütün cihana havf ve telâş veren mefhum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatı tezyid etmekten ise hadd-i tabiîye, hadd-i meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh Efendiler, biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzal ederiz (alkışlar)!

Takip ediyorum Efendiler, bu encümen-i mahsus bütün bu karışık bir noktada duruyor ve onu ifade ediyor. Fakat onu takip ederek bir "muvakkat" kelimesi kullanıyor. Tabiî bunun şu veya bu mânada kullanıldığını söylemekten ziyade bunu okuyanlarda hâsıl olacak fikir ve mütalâaya karşı söylüyorum. Bu Meclis-i âlinin lâzımü'l-icra olmak üzere vaz'ettiği kavanin muvakkat değildir. Çünkü heyet-i celileniz muvakkat bir mahiyeti haiz değilsiniz! Bunu mütaakıp olan satırları okuyorum. Orada da bir noktayı izah etmek lâzım! Hukuk-u hâkimiyetin, hâkimiyet-i asliyenin ahval-i hâzıra dolayısiyle millet tarafından istimalî zarureti mefhumu vardır. Efendiler, ahval-i hâzıra, esbab-ı saire bilmiyorum! Yalnız bildiğim ve bilinmesi, ilân edilmesi lâzım gelen bir hakikat varsa o da milletiniz hiç kimsenin muvafakatine lüzum görmeden ve muvafakat etmeyenlere karşı isyan ederek hâkimiyet-i milliyesini almış ve öylece istimal etmekte bulunmuştur (Şiddetli alkışlar).

Eğer lâyihadaki bu ifade herhangi bir üslûb-ı nazikâneye riayetten münbais ise büyük bir hakikati tahrif etmiş olmak itibariyle dahi tashihe muhtaçtır. Millet hâkimiyetini almıştır. Ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir sebep ve suretle terk ve iade edilemez, tevdi edilemez! Bu hâkimiyeti tekrar geri alabilmek için, almak için istimal edilmiş olan vesaiti kullanmak lâzımdır (alkışlar). Muhterem ve Aziz Arkadaşlarım, bundan sonra vuku bulacak mütalâatımda dahi arkadaşlarımızın hiçbirinin hiçbir nokta-i nazardan rencide-i kalb olmamasını temenni edeceğim. Bütün tenkidatım, izah edeyim ki hiçbir vakitte heyet-i celilenize dâhil herhangi bir arkadaşımızın şahsı ve kanaat-i vicdaniyesi aleyhinde değildir. Bütün tenkidatım ve verdiğim cevaplar şuna binaendir ki ortaya konmuş olan bu vesika, mütalâa olunup da sui-tefsir etmek isteyenler olursa, işte onların yapacağı sui-tefsirata cevap veriyorum. Çok rica ederim, uzun tenkidatımı bu nokta-i nazardan istima buyurun. Efendiler, bu teklif-i kanuni esbabı mucibe lâyıhasiyle beraber derin bir nazarla tetkik edilmek istenilirse, hakikaten yanlış birtakım mefkûrelerin bu yazıların içersinde münderiç olduğuna zahip olunabilir. Meselâ esbab-ı mucibe lâyihasının birinci sütununun vasatına tesadüf eden ve başında bulunan, demin tenkid ettiğimiz noktayı ele alır, sonra Heyet-i Vekilenin vazife ve mesuliyetine ait olmak üzere tespit edilen maddelerin ve hattâ tamamen Kanun-u Esasi-i Osmanî'den alınmış olduğunu düşünür isek böyle bir şekil zihinde tebellür edebilir. Bir kuvve-i mutlaka, bir kabine var. Fakat bu kuvve-i mutlaka kuvvetini istimalden mahcur olduğu için o kuvveti kendinde cem etmek suretiyle vazifesini ifa eden bir heyet-i teşriiye mevcut! (Kabine kelimesini tevsim ve adem-i tevsimde bir mahzur veyahut bir zarar görmediğimden dolayı bunu telâffuz ediyorum). O halde kabine olunca, kuvve-i mutlaka da yerine oturunca, bu lâyihada olduğu veçhile muvakkaten kaydiyle kuvve-i teşriiyenin kendisinden nez'ettiği sıfat ve salâhiyeti tekrar Meclis'ten nez'ile istirdadeyler. O halde netice şekli sabıka rücu olur. Yani böyle bir mefhumu bu satırlar içinden çıkarmak mümkündür. Tekrar edeyim ki bu satırları yazan arkadaşlarımıza böyle bir fikir isnadetmek katiyen istemiyorum. Bu tefsir itibariyle Efendiler, şöyle bir mâna ifade olunuyor. Yani Kanun-u Esasi denilen bu kitabın iade-i meriyetine doğru bir hatve atılmış oluyor. Bittabi atılan hatve aynı zamanda Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun iptalini müstelzimdir. O halde Efendiler, bu hatve bir müessese-i âliyenin, bir müessese-i milliye-i âliye ve hakikîyenin inhidamı, temelleri sökülmüş, duvarları çökmüş gayri hakikî bir harabenin iadesidir.

Efendiler, (Kanun-ı Esasi'yi göstererek) bu kitabın mahiyetini, menşeini, ve esbab-ı velâdetini nazar-ı dikkatinizde tecessüm ettirmek için birkaç dakika vaktinizi israfa müsaade ediniz: Nedir Efendiler, bu ihya edilebilecek ve düşünülmesi ihtimalî olan kitap nasıl bir kitaptır? Efendiler, menşei sarih bir surette ifade edebilmek için ufak bir silsile-i idarîyi, ufak bir silsile-i tarihîyi beraber tahattur edelim: Son yüz senelik hayat-ı devleti, hayat-ı milleti ve hayat-ı siyasiyeyi göz önüne geti-

riniz! On dokuzuncu asrın bidayetinde Devleti Âliye-i Osmaniye birçok zayiata rağmen vâsi bir imparatorluk halinde idi. Fakat Efendiler, bu imparatorluk bir saltanat-ı müstebide tarafından sevk ve idare edilmekte idi. Buna mukabil Avrupa'yı aynı tarihte düşününüz: Avrupa'nın her tarafında hâsıl olan birtakım efkâr-ı ahraraneden dolayı kendilerine lâyık birtakım müessesat-ı ilmiye ve idarîye tesisine başlamışlardı, bizimki devam ediyordu. Dâhilde idaresizlik ve isyan tevali ediyor, bilhassa bu isyan Osmanlı namı altında mezcedilmek istenilen anasır-ı Hıristiyaniyenin beraber yaşamak hususundaki adem-i arzularından neşet etmekte idi. Bu isyan-ı dahilî, Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celb etmekte gecikmemişti. Sultan Mahmud-ı Sanî memleketin idaresini ıslâh etmek, mazhar-ı terakkiyat etmek için teşebbüste bulunmak istedi. Fakat vuku bulan teşebbüsat Avrupa'yı taklid etmek oldu. Avrupa kanunlarını almak, Avrupa nizamlarını almak, Avrupa'nın elbisesini giymek gibi birtakım teşebbüsat-ı ıslâhiyede bulundu. Fakat bu hakikî, müspet bir netice vermedi, veremezdi. Çünkü ıslâhat için mukallitliğe tevessül edilmişti. Bu noktada rüfeka-yi kiramdan Hüseyin Avni Bey biraderimize bir cevap vermek isterim. Hüseyin Avni Bey biraderimiz en son telâffuz ettiği cümle ile buyurmuşlardır ki: "Bu bizim şekl-i hükümetimiz dünyada mevcut hükümetlerin hiçbirine benzemiyor. Müşabih değildir. Cihan hükümetlerinden birine benzemeliyiz" kelimelerini aynen tekrar ediyorum Efendiler,... Bu bir hatadır. Hüseyin Avni Bey biraderimizin bu sözü tabiat ve fen ve hukuk nokta-i nazarından hatadır. Çünkü bu gayri-kabildir. Bunun lisan-ı maddîsi ile ispat etmek lâzım gelirse işte Sultan Mahmud-ı Adlî'nin teşebbüs etmiş olduğu ıslâhat!... Taklit suretiyle olan bu ıslâhat teşebbüsünün tevlid eylediği teşevvüşat elân berdevamdır. Meselâ kıyafete bakınız: Avrupa kıyafetini aldık. Fakat fenalık, saadet, felâket bir milletin tarz-ı telâkkisine tâbidir. Bir milletin saadet telâkki ettiği şey diğer bir millet için felâket olabilir. Binaenaleyh bir millet, kendine göre saadet telâkki edeceği bir şeye vâsıl olabilmek için tevessül edeceği esbap ve vesait kendi ruhundan çıkarsa o vakit maksada varabilir. Fakat mademki o saadet diğer bir millet için felâket olabilir. Onun esbap ve vesaitini kullandığımız zaman gideceğimiz hedef onun için saadet olmasına rağmen kendimiz için felâkettir. Evet Avrupa'dan elbise alındı: Faraza bakınız, altında pantolon üstünde cepken. Üstünde caket altında şalvar... bir türlü hazmedilemedi ve edilmemekte devam ediyor. Deli Petro dahi taklit ile milletini ıslâh etmek istedi. Hakikaten bunda bir deha-yi taklidi vardı. Fakat hiçbir vakit yoktan var eden ve icad eden deha-yi hakikîye malîk değildi. Onun için, kendi milletini ıslâh için ihzar-ı tedabir ederken, milletini Rus olarak tekâmül ettireceğini zannederken Rus değil bir Alman, bir İngiliz yapan vesaiti kullanıyordu.

Halbuki bir Rus'un Alman olması mümkün olmadığından hem kendi benliğini kaybetmiş, hem de olmak istediği şeyi olamamış ve ortaya böyle müşevveş bir mahlûktan başka bir şey çıkmamıştır. Cevabımda devam ediyorum. Efendiler, ilmen mutlak mânasiyle ve tamamen yekdiğerine müşabih iki hükümet mevcut değildir ve olamaz. Bünye-i hükümet heyeti içtimaîyenin tabiatiyle mütenasiptir. Onun için tehalüf ve tenevvü eder. Binaenaleyh bünye-i hükümet nâmütenahi tehalüf eder. İlmen böyledir.

Dünyaya bakınız Efendiler, bana gösteriniz! Dünyada birbirine kanunları ile eşkâliyle müşabehet-i tammede iki hükümet gösteremezsiniz. Bütün Amerika'yı düşününüz! Bütün Avrupa hükümetlerini düşününüz. Müttehide-i Amerika'yı teşkil eden birçok hükümetlerden her birinin şekli kanunisi bile başka başka şeylerdir. Binaenaleyh kendimizi dünyada mevcut bulunan herhangi bir hükümete benzetmek kadar hata olamaz. Bunu tashih etmek muvafık olur zannederim. Biz kendi benliğimiz içinde ve kendi mizaç ve tabiatimizle terakki ediyoruz ve edeceğiz inşallah!.. Şimdi devam edelim. Size bir tablo yapacağım. Sultan Mahmud-ı Adlî devrinde ve ondan sonra Sultan Abdülmecit zamanında belki Reşit Paşaların teşvikiyle, daha doğrusu dâhil-i memlekette isyan ocağını körüklemekte olan anasır-ı gayrimüslimeyi memnun etmek zaruretinden, bunların memnuniyetini iltizam eden Avrupa'nın ve garbın karşısında bir şey yapmak lâzım geldi. Gülhane Hatt-ı Hümâyunu meydana çıktı. Bu Gülhane Hatt-ı Hümâyunu Devleti Âliye-i Osmaniye'ye cihet-i tatbikiyesi itibariyle ıslâhat-ı hakikiye denecek derecede bir semere vermedi. İsyan-ı dahilî devam ediyordu. Haricin tazyikatı vesaire devam eyliyordu. Biliyorsunuz, Kırım'da Paris'te müsalâha neticesinde tekrar bir ıslâhat fermanı vücude getirmek lâzım geldi. Bu fermanlar muhteviyatını bir an için hatırlayınız: Birincisinde emniyetten bahsolunuyordu, ikincisinde tebaa-i Osmaniye'nin hürriyet ve müsavatı mevzu-i bahis idi.

Gerçi, Salâhattin Beyefendi'nin bilmünasebe, müsavata şu kadar bin sene evvel, mazhariyetimizi beyan buyurmuş olmalarına rağmen, devletin Teşkilât-ı Esasiyesi'nde kanun olarak veyahut ferman olarak ilk defa o zaman telâffuz edildi. Bu da arzuy-u ağyar-ı tatmin edemedi. Onu müteakip Sultan Aziz zamanında Âli ve Fuat Paşaların himmetiyle bazı ıslâhat-ı adliye yapıldı. Fakat netice-i müsbite yok idi, görülemiyordu. Bunu temin gayesine matuf bir ferman-ı hümâyun daha çıktı, işte bu ferman-ı hümâyunda bir Meclis mevzu-i bahis oldu. Fakat bu Meclis mevzu ıslâhatı takip ve teftişe hizmetle muvazzaf oldu. Avrupalılar, bu Meclisin İslâm ve Hıristiyan azadan mürekkep olmasını taleb ettiler. O dakika-i tarihîyeyi çok kuvvetli hâtıratla düşününüz Efendiler, Dâhilden isyan, hariçten tazyik devam ediyordu. Makam-ı saltanatı işgal eden zat, israfat-ı bînihaye ile meşgul ve mecnundu. İşte o zaman bazı erbab-ı hamiyet, milletin selâmet-i hayatiyesini temin edecek bir kanun talebine kıyam cüretinde bulundular ve en nihayet saraya hücum ettiler. Sultan Aziz'in intiharı üzerine Sultan Murat geçti. O da iki üç günde tecennün etti. Ondan sonra Sultan Hamit tahta geçti. Sultan Hamit tahta geçtiği zaman Avrupalılar Bosna ve Hersek memleketini ellerine geçirmek, ıslâhatın behemehal iki ay zarfında tatbikini temin etmek için tazyikatta bulundular. Artık Avrupalılar bu Devlet-i Osmaniye'nin başlı başına kendisini idareye gayri muktedir telâkki edilmesi lâzım geldiğini ve binaenaleyh taht-ı vesayete almak icab ettiğini katî bir surette beyan ettiler!..

İşte o zaman Efendiler, bir Paşa'nın taht-ı riyasetinde üçü Hıristiyan olmak üzere on altı memur, on ulema ve iki askerden mürekkep bir heyet Babıâli'de toplandı (elindeki Kanun-u Esasi'yi irae ile) ve bu kitabı yazdı! Bu kitap milleti memnun etmek için milletin arzu ve âmal-i hakikiyesi için müspet, maddî bir mâkes-i tecellî değildir.

Efendiler bu kitap düşmanlarımızı muvakkaten olsun memnun etmek gayesini gözetmiş bir kitaptır. Bu kitabın mahiyetini iyi izah edebilmek için ulema-yi kiramdan bir arkadaşımın bir sözünü tekrar etmeme müsaade buyurunuz. Mâruz heyet meyanında Filibeli Halil Efendi isminde bir zat varmış. Sormuş bu heyete ki: "Bu kitabı ne için yapıyorsunuz? Ve bu kitaptaki hukuka istinaden gelecek olan o mebuslar ne yapacaklar? Niçin onları topluyorsunuz?" Vükelâdan hazır olan birisi demiş ki: "Biz padişaha meram anlatamıyoruz. Hiç olmazsa milletvekilleri gelsin, belki onlar anlatırlar!.." Halil Efendi cevaben: "Adam sen de siz ki bu kadar mizac-ı hümâyuna vâkıfsınız, böyle olduğu halde ona meram anlatamıyorsunuz! Hariçten gelen çıtaklar mı meram anlatacak!" Hoca Efendi'nin kelâm-ı beliği ile de sabit olduğu veçhile bu kitabın mahiyetinin millet ile hâkimiyet ile irade-i milliye ile hiç alâkası yoktur. Bu zat bu kitaba istinaden gelecek milletvekillerinin hiçbir kıymeti bulunamayacağını, gayet beligane bir surette, yazıldığı gün ifade etmiştir.

Efendiler, Sultan Hamit bu kitaba istinaden ve bu kitapta bahş olunan hukuka istinaden, ve bu kitaba bakarak aklanan millet vekillerini dağıttı. Ve 33 sene bu milleti köle gibi istihdam etti! Nihayet zavallı millet tekrar istihsal-i hürriyet için, hâkimiyetin istihsali için yeniden çalışmağa başladı. Bu mesailin içinde ben şahsen bulunduğum gibi arkadaşlarımın ekserisi de şahsan bulundukları için ne kadar elim ve tehlikeli mesaî olduğunu çok güzel tefehhüm buyururlar! Nihayet 324'te tekrar ilân-ı hürriyet istedik, meşrutiyet istedik, hâkimiyet-i milliyemizin tecellisini istedik, Sultan Hamit derhal bu kitabı bize gösterdi: "Pekâlâ bu kitabı mı istiyorsunuz! Maksadınız bu kitap mıdır? Alınız verdim!" dedi. Millet ve onun vekilleri bu kitaba istinaden İstanbul'da toplandı.

Çok geçmeden Efendiler, 31 Mart vakası çıktı. Ben de 31 Mart vakasında İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nun yanında ve belki başında bulunanlardan biriyim. O zavallı millet vekillerinin Ayastafonos'ta, şurada burada mâruz-ı felâket bir halde çırpındıklarını kendi gözümle görmüş bir adamım. Nihayet içeriye girdik. Birçok kanlar akıttık, birçok insanlar astık: "İlle dedik, bu kitabı tatbik edeceksiniz". Derhal: "Pekâlâ tatbik edelim!" cevabını aldık.

Ne oldu, Efendiler, Onu müteakip, Sultan Hamid'in hal'ini müteakip Sultan Reşat tahta çıktı. Efendiler, bu kitabın ahkâmı cari oldukça memleket ve milletin üzerinde istibdat ve mutlakıyetin berdevam olmasına mâni olacak hiçbir kuvvet yoktur. Bu kitabın kuvvetini, ya bir adam kullanabilir veya o adamı elinde kullanabilecekler kullanabilirler.

Filhakika Efendiler, Sultan Reşat merhum bu kitabın bahşettiği kuvve-i istibdadiyeyi kullanamayacak tabiat ve hilkatte olduğundan dolayı bu defa da idare-i hükümete aynı birkaç kişi tarafından biliyorsunuz Efendiler, mutlakıyet-i idare senelerce bu memleket ve millete tatbik edilmiştir. Nihayet Efendiler, Sultan Mehmet yerine sultan-ı hâzır geldi. Sultan-ı

hâzır bu kitabın salâhiyeti dâhilinde verdiği hukuku derhal istimalde kusur etmedi. Derhal burada kendine verilmiş olan hukuk-ı Şahaneyi bilistimal vükelâ-yı milleti kapı dışarı etti ve gönderdi.

Neşet Bey (Üsküdar) — Allah kahretsin.

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — Ne oldu sonra Efendiler, Erzurum Kongresi oldu, Sivas Kongresi oldu ve bu kongrelerde toplanmış olan insanlar millet namına dedi ki: "Hayır, biz hâkimiyet-i milliyemizi isteriz, irade-i milliyemizi kullanacağız! Nasıl? Yine bu kitabın ahkâmını tatbik ile kullanacağız."

Telâkki-i şahane şu yolda idi: "Sahi mi söylüyorsunuz? Kabul ettik!" Millet yine bu kitaba böyle bakarak, çocukların şekere bakıp aklandıkları gibi aldanarak vekillerini İstanbul'a gönderdi. Ne oldu Efendiler? (Malta'ya sesleri). Sorarım! Gelen arkadalar içinizdedir.

Ne oldu Efendiler? İşte Efendiler, bu hâdisata mastar olan bu kitap bu memlekete, bu millete ve bu milletle hâkimiyet-i idaresine ne dereceye kadar riayeti temin eder! Efendiler bu kitap, yapıldığı sırada Hariciye Nazırı olan zatın Avrupa devletleri süferasına yazdığı bir tahriratta dediği gibi, padişah ile milletin taahhüdat-ı mütekabilesine müstenit bir kitaptır. Mukavelenamedir! İnsaf edelim, bu kitabı yazan heyetin kimlerden ibaret olduğunu söyledim ve bu heyetin içinde bir azanın esna-yi tahririndeki kanaat-i vicdaniyesini söyledim. Binaenaleyh bu kitapla millet arasında ne alâka ve münasebet vardır?

Efendiler, bu kitap, üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldattıkça girive-i izmihlâle sevk eden bir kitaptan başka bir şey değildir (paçavra sesleri). Bir paçavradır Efendiler (alkışlar).

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Kundak desek daha iyi olur.

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — Binaenaleyh böyle bir kitabın, böyle bir harabenin ihyası için imal-i fikir edecek, imal-i nüfuz edecek, içinizde değil, hakikî efrad-ı milletimiz içinde dahî bir fert olmadığına bendeniz vicdanen kaniyim! Heyet-i celilenizin ruh-ı aslisi, ruh-ı hakikîsi katiyen bundan müberradır. Binaenaleyh, bidayette arz ettiğim gibi, sui tefsir, sui tefehhümle maksad-ı ulvîyemiz aleyhinde netice çıkarmak isteyen düşmanlarımıza bu söylediklerim bir cevap olsun (alkışlar)!

Bu kitabın mahiyetini bu suretle izah ettikten sonra bir de Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun ne olduğunu, müsaade buyurursanız, arz edeyim.

Efendiler, tarih-i millimizde ilk defa görülen, ilk defa vuku bulan bu hareketi Erzurum Kongresi'ni akdetmek suretiyle göstermiş olduk. Hakikaten memleketimizin bir kısım insanları emniyet ve itimat ettikleri murahhaslarını orada topladı. Orada toplanan bu murahhasların ilk düşündüğü ve taleb ettiği şey, halâs için düşünebildikleri şey "Her halde, dediler, bizim milletimizin bir kuvveti vardır. Bu işlemiyor, âtıl bir haldedir. Bunu âmil kılmak lâzımdır. Ve belki ancak bu suretle biz hâkimiyetimizi istihsâl edebiliriz." Binaenaleyh Erzurum Kongresi beyannamesini mütalâa buyuracak olursanız orada millet prensip olarak bu dediğim ifadeyi kayıt ve ilân etmiştir. Sivas Kongresi aynı esas, aynı umde ve aynı akide üzerinde bütün memleketin halkı namına aynı tarzı kabul etmiş, o dahi kuva-yi milliyenin âmil olmasını ve irade-i milliyenin hâkimiyetini taleb etmiştir. Fakat demin izah ettiğim gibi bunun kabiliyet-i temsiliyesi (Kanun-ı Esasi'yi göstererek) bu kitapta olamaz. Hakikaten bu kitabın son rolü milletvekillerini, makam-ı hilâfet ve saltanatı ihraz eden zatın en büyük düşmanlarla müttefikan, dağıtmasiyle nihayet bulmuştur. Ve onun üzerine milletimiz çocukçasına aldatılmaktan ibaret olan bu hareketi artık tekrar etmemeğe tövbe ve istiğfar etmiştir ve bu defa hakikaten kuva-yi milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak üzere heyet-i celilenizi buraya göndermiş ve bugünkü şekl-i hükümetimizi tâyin, tespit ve bugünkü şekl-i faaliyete vaz'eylemiştir.

Efendiler, Meclis-i Âlimizin ilk küşadı günlerinde nikat-ı esasiye ve umde-i esasiye olarak kabul etmiş olduğu hususatı ve o hususata istinaden Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun mevaddını düşünecek olursak bu kanun doğrudan doğruya yalnız bizim kafalarımızdan, ilmimizden çıkmış bir kanun değildir! Bu kanun doğrudan doğruya her ferd-i milletin kalb-i vicdanında kendiliğinden tecelli etmiş, ve binaenaleyh heyet-i içtimaîyemizin vicdan-ı ulvîsi levhasında merkûz olmuş ve ondan sonra mevki-i meriyete geçmiştir. Zaten bu münasebetle demin arz etmiştim, kanun, kanun-ı hakikî yalnız böyle olur! Taklit ile kanun olamaz.

Efendiler, müsaade buyurursanız Yusuf Ziya Bey biraderimize bu noktada taallûku itibariyle, temas itibariyle ufak

bir cevap vereceğim. Taklit mevzu-i bahis olduğu zaman Yusuf Ziya Bey biraderimiz demişlerdi ki: "Suret-i katîyede taklit merdut olmakla beraber yine taklit lâzımdır." Bu lüzumu ispat etmek için Kur'an-ı Azimüşşan'ın insanlara inzâl edilmiş olduğunu ve insanların da taklide mecbur olduğunu bildirmişlerdir. Bu katîyen hatadır. Ziya Bey, insanlar Cenab-ı Hakk'ın lûtfettiği bu kanunun muhteviyatını...

Yusuf Ziya Bey — Paşa Hazretleri, bendeniz böyle dememiştim. Kanunun lâzım olduğunu, Kur'an-ı Azimüşşan'ın yazdığını ve taklidin muhasımı olduğunu arz etmiştim.

Mustafa Kemal Paşa — Evet Efendim, ifademi kısmen tadil ediyorum. Fakat başlamış olduğum söz kısmen taklit hakkında olup zaten diğer bir nokta-i nazardan da söylemeğe mecbur olduğum bir söz olduğundan ikmal etmeme müsaade etmenizi rica ederim. Cenab-ı Hak riayetkâr kılmaya mecbur tuttuğu insanların esasen kalb-i vicdanındaki ihtiyacat-ı hakikîyesini tamamen bilir. Binaenaleyh gönderdiği kitap tamamen o ihtiyacata mutabık ahkâm ihtiva eden bir kitaptır (alkışlar).

Ve Efendiler, ilm-i hakikatin en son emrettiği, ihtar ettiği kanun böyle olabilir. Taklit ile tebdil ile kanun olamaz, kanun, kanun-ı hakikî olmak lâzımdır, kanun-ı tabiî olmak lâzımdır. Yani kanun-ı ilâhî olmak lâzımdır (alkışlar).

İşte Efendiler, Teşkilât-ı Esasiyemiz böyle bir kanun-ı hakikîdir. Çünkü milletimizin vicdanından, kanaatinden çıkmıştır. Binaenaleyh Efendiler, heyet-i içtimaîyemizi teşkil eden bu umde-i hakikiyede müttehit olan hiçbir ferdiniz (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu göstererek) bu müessese-i ilmiyenin inhidamını, (Kanun-u Esasi'yi işaret ederek) ve bu kara kitabın, bu harabenin, baykuş mesnedi olabilecek olan bu nesnenin iade-i meriyeti taraftarlığını vicdanında bulamaz (bravo sesleri, alkışlar)!

Efendiler, bu iki levhayı karşı karşıya mütalâa ettikten sonra müsaade buyurursanız üçüncü bir levha yapmak isterim. Ve bu levhada Mazbata Muharriri Beyefendi'nin sözlerinden müsaade buyururlarsa istifade edeyim.

Mazbata Muharriri Beyefendi buyurdular ki: "Bu kanunu yaparken pürüzsüz bir heyet-i icraiye vücuda getirmek ve buna muvaffak olabilmek için de nazariyat-ı meşrutaya istinad etmeği düşündük. Nazariyat-ı meşrutiyet demek tefrik-i kuva demektir. Kuva-yi adliye, kuva-yi teşriiye, kuva-yi icraiyenin tefrikidir. Meşrutiyetin mevcudiyeti bu üç kuvvetin ayrı ayrı müstakilleri idare edilmesine mütevakkıftır."

Salâhattin Bey (Mersin) — Müsaadenizle bir şey arz edeyim! Bu kelimatı bendeniz dünkü...

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — Müsaade buyurunuz ikmal edeyim! Bu kanunu müdafaa etmek için ilk söylediklerinizi tekrar edeceğim. "Binaenaleyh bu üç kuvvet ayrı ayrı müstakilleri tatbik olunmalıdır. Çünkü bir hükümet teşkil edebilmek için tefrik-i kuva şartı evlâdır" buyurdular. "Zira tefrik-i kuvada istibdat yoktur. Tevhid-i kuvada istibdat vardır."

Vakıa şimdi de ihtar buyurdukları gibi, Beyefendi sonraki mütalâatında maksatlarının tefrik-i kuva olmayıp tevzi ve taksim-i vezaiften ibaret olduğunu tashihen ve tenviren ifade buyurdular. Buna nazaran artık bu nokta üzerinde söz söylememek lâzım geleceği vârid-i hâtırdır. Yalnız bu kadarla kalacak ise doğrudur. Fakat daha üst tarafına irca-ı nazar edelim: Bu kanun, nazariye-i meşrutiyete istinad ettirilmiştir. Eğer müsaade buyururlarsa, eğer bundan da sarf-ı nazar ederlerse onu da bırakacağım. Mademki nazariyat-ı meşrutiyete istinad ettirilen bir kanundur. Mutlaka nazariyat-ı meşrutiyette taksim-i kuva vardır. Bunu inkâra mahal yoktur. Ve bunu tefsir etmek nazariyenin anasır-ı asliyesi vesairesi arasındaki irtibatı ve münasebatı bertaraf edemez... Nazariyat-ı meşrutiyeti vaz'eden vazı-ı kanunlar kuva-yı taksim etmekle bu çareyi bulmuşlardır. Biz ona tevzi-i vezaif de dersek nazariyenin mefhumu aynı olur. Eğer tefrik-i kuva demekten Beyefendi sarf-ı nazar buyurmuşlarsa o halde nazariye-i meşrutiyeti dahi bertaraf etmiş olurlar. Binaenaleyh bu kanunun mesnedi olan bu nazariye iptal edilmiş olunca bu lâyiha hiçbir hakikate iktiran etmemiş olur. Ve hiçbir hakikate istinad etmeyen bir kanun da olamaz.

Hakikatte Efendiler, tabiatte Efendiler, âlemde Efendiler taksim-i kuva yoktur. Yani irade-i milliye ile ifade ettiğimiz kuvvette taksim-i kuva yoktur. Bunu, müsaade buyurursanız, izah etmek için bir iki kelimeye istinad edeceğim, hükümet ve idare kelimelerine istinad edeceğim. Uzun uzadıya teşrih etmeyeceğim; yalnız şu noktaya nazar-ı dikkatinizi celb edeceğim ki hükümet denilen mefhum idare denilen şeyden daha az ehemmiyetli ve daha az müstakildir. Müstakil olan iradeden, bunun bir hakikat-i tabiîye olduğunu bulmak için hâdisat-ı beşeriyeye atf-ı nazar buyurunuz! Ne kadar ihtilâlât

vuku bulmuş ise o ihtilâlât esnasında hükümet mefhumu icra-yi faaliyetten ıskat edilmiştir. Fakat idare devam etmiştir. Birgün bile durmamıştır. Ve hükümet daima muhtelif şekiller almıştır. Bunu gören ve bunu tetkik eden birtakım dâhiler daha o zamanlar bu hükümet denilen şeklin bilhassa başına geçmiş olan şahsın bir kuvve-i müstebide veyahut miskin bir kuvvet olduğuna göre büsbütün işe yaramaz bir mahzurdan başka bir şey değildir, demişler. Binaenaleyh bundan mülhem olarak asıl idare kuvvetini müstakar bir hale koymak mevzu-i bahis edilmiştir. Ve bu mevzu-i bahis edilen şeye de hattâ frenkçe isim vermişlerdir. Substratum administrative... Ve bunun, beşeriyetin mahz-ı saadet ve hakiki emniyet ve itimadını kâfil ve zâmin bir şekli idare olacağını tarihler kaydetmiştir. Bu noktada da fazla izahat vermeyeyim, yalnız frenkçe söylenen sözlerin nasıl ifade olunmak lâzım geldiğini düşününüz. Bu ne demektir?

Efendiler, benim tetkikatıma göre bu "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" demektir (alkışlar). Şimdi kuvveti mütalâa etmek istiyorum, mademki idare hükümetten daha esaslı bir şeydir. Binaenaleyh onu ele alalım. Efendiler, idare, malûm-ı âliniz, kuva-yi umumîye ile hidemat-ı umumîyeyi tedvir ve ifa eden bir cihaz-ı umumîdir. Bunda üç uzuv görürsünüz: Kuvvet, teşkilât, vazife!...

İşte Efendiler irade, hâkimiyet vesaire dediğimiz kuvvet bu kuvvettir, fakat bu kuvvetin taksimi kabul edip etmediğini de izah etmek için, müsaade buyurursanız tamamen arz edebilmek için, az daha geriye gideceğim. Bu kuvvetin menşei nedir? Malûm-ı âlileridir ki veyahut malûm olmak lâzımdır ki -çünkü bu noktada itikadat ve içtihadat ve telâkkiyat-ı ilmiye tebeddül eder- insanlar bizzarur kabiliyet-i içtimaîyeyi haiz mahlûkattır.

İnsanlar bizzarur beraber yaşamak ihtiyacında vücut-pezir olmuş mahlûkattır. Binaenaleyh beraber yaşamakta olan insanlar bir cemiyet teşkil eder ki bu cemiyet kendisini teşkil eden efradın kuvvetlerinin içtimaînden hâsıl olur. Ve işte irade, hâkimiyet denilen kuvvet bu kuvvetten ibarettir; işte bu kuvvet cemiyetin kuvvetidir ve bu kuvvet cemiyeti teşkil eden her ferdin ayrı ayrı kuvvetine faiktir. Belki bu ifademden bu kuvvetlerin maddî bir şey olacağı zannedilir! Kuvvetleri cem ederek bir muhassala bulmuş oldum. Evet isterseniz maddî telâkki edin; fakat bu maddîyetin içinde mânevî bir kuvvet vardır.

Efendiler, bunu da izah edebilmek için müsaadenizle şu tarzda beyanatta bulunacağım : Bir cemiyetin içinde beraber yaşamak mahkûmiyet-i beşeriyesinden, fitriyesinden dolayı müşterek bir hiss-i içtimaî vardır. Mânevî olan bu hiss-i içtimaî bir kuvvet ve nüfuz-ı içtimaî teşkil eder. İşte bu kudret-i müştereke-i mânevîye demin izah ettiğim gibi o kuvvetle beraberdir, ayrı bir şey değildir.

Efendiler, bu kuvvet zaman ile ve insanların terakkiyat-ı medeniyesiyle teali eder, kesb-i resanet eder ve yükselir ve irade-i milliye, hâkimiyet-i milliye bu kuvvetten ibarettir.

Efendiler, işte hükümet mefhumu bu kuvvetin derece-i tebellüründen çıkar!

Şimdi sorarım Efendiler, Bu kuvvet kabil-i tefrik midir ve kabili tevdi midir? Buna verilecek cevaplar evettir. Bu kuvvet kabil-i taksimdir. Filhakika bir heyet-i içtimaîyeyi teşkil eden efradın muhassala-i kuvası olan bir kuvveti taksim etmek istediğimiz zaman o heyet-i içtimaîyeyi teşkil eden insanları parçalamak lâzım gelir ki bir muhassala-i kuva olan bir heyet-i içtimaîyeyi parçalamadan, inhilâl ettirmeden onların kuvve-i muhassalasını inhilâl ettirmenin imkân-ı tabiîsi yoktur. Bu kuvvet kabili tevdi midir? Efendiler, evet kabil-i tevdidir. Fakat bunun için o kuvvetin sahibi olan vücud-ı içtimaîyenin meflûç olması ve meflûç bırakılması şarttır. Ve ataleti, betaati kabul etmesi şarttır. Kuvvetini herhangi bir yere veren, kuvvet istimâl etmeyen bir fert, bir uzv-ı meflûçtur. O halde böyle dememek lâzımdır. Bir vücud-ı siyasiyi teşkil eden kuva-yi içtimaîyenin irade-i içtimaîyesi olan bu kuvvet, irade ve hâkimiyet-i millîye ifade olunan bu kuvvet caiz-i tevdi midir? Caiz-i tevdidir. Halbuki heyet-i içtimaîye bir vücud-ı siyasiye münkalip olduktan sonra ise bu gayr-i mümkündür. Mümkün olması vücud-ı siyasinin infisahına vabestedir.

Efendiler, irade-i millîye, hâkimiyet-i millîye denilesi kuvvet gayri kabil-i taksim ve tefrik olduğu bedihiyat-ı riyaziye ile de anlaşılıyor. Şunu da ilâve edeyim ki: bütün vazıü'l-kanunlar, bütün müderrisin, bütün ulema bu nazariyeyi daima hakayık-ı riyaziyeye istinaden tespit etmişlerdir. Bir heyet-i içtimaîyenin kuvvetinin menbaı kendisidir, bir heyet-i içtimaîyenin bu kuvvetinin mahall-i sarfı da o heyet-i içtimaîyenin kendisidir. İki nokta arasında, mevsûl hutut kambur zambur olmadıkça mutlaka yekdiğerine mutabıktır. İrade-i millîye müstakimdir.

Halbuki : maatteessüf Efendiler, bendenizce eski denilmesi lâzım gelen kitaplarda bu tefrik-ı kuva vardır. Bu tefrik-ı kuvanın vahidi olan bir nazariye-i meşrutiyet vardır.

Efendiler, ben size şimdi ispat edeceğim ki: meşrutiyet gayr-i tabiî, gayr-i kanunî ve gayr-i meşrudur. Dünyada hükümet için meşru yalnız ve tek bir esas vardır. O da meşveretten ibarettir. Hükümet için şart-ı esasi, şart-ı evvel yalnız ve yalnız meşverettir Efendiler (sürekli alkışlar)!

Efendiler, nazariye-i meşrutiyetin vazı'ı olan filozoflar hakikaten kuvveti müstakil üç parçaya ayırırlar.. Her birinin müstakilen icra-yı faaliyet eylemesini arzu ederler, bunun teminine çalışırlar. Bu kuvvetlerin ismine de kuvve-i icraiye, teşriiye ve adliye derler. Bunların beynindeki muvazenet ve münasebeti düşündükleri zaman şöyle ifade ederler. Derler ki kuvve-i teşriiye kanun yapan bir kuvvettir. Bütün kanunları o yapar. Heyet-i icraiyenin mevcudiyeti ancak bu heyet-i teşriiyenin yaptığı kanunların içinde o kanunlarla kaim olduğundan dolayı kuvve-i teşriiye kuvve-i icraiyenin fevkındadır. Yalnız burada bir kelime daha ilâve edeyim: Usul-i meşrutiyette hâkimiyet-i millîye heyet-i teşriiyede tecellî ettiriliyor, heyet-i mebusanda tecellî ettiriliyor. Halbuki Efendiler, hâkimiyet-i milliye kuvve-i teşriiyede değil bu kuvvetin fevkında tecellî eder. O ise kuvve-i icraiyeye aittir. Kuvve-i icraiyeyi ele alalım; heyet-i teşriiyenin yaptığı kanunları bilhassa hukuk-ı şahsiyede müstakilen, hiçbir tarafın müdahalesi olmaksızın tatbik edecek kuvvet, kuvve-i adliyedir. Şimdi ufak ve amelî bir noktayı hep beraber hatırlayalım: Herhangi kuvve-i adliye, kuvve-i teşriiyenin yaptığı kanunu tatbik edebilmek için, filân insanı çağırmak ve onu tecziye etmek için elindeki vasıta nedir? Polis ve jandarma değil mi Efendiler? Polis ve jandarma ise kuvve-i icraiyedir. O halde kuvve-i adliyenin nokta-i istinadı kuvve-i icraiyedir. Kuvve-i icraiye, kuvve-i adliyeye zahir olmaktan teberri etsin. Kuvve-i adliye âtıldır, mahkûm-ı atalettir, yoktur. Böyle bir kuvvetin istiklâli nerededir? Rica ederim böyle bir kuvvet nasıl müstakil olabilir. Gelelim kuvve-i teşriiyeye; hakikat halde kuvve-i teşriiye kanunu yapar, fakat yine kuvve-i teşriiye, yaptığı kanunun tatbikatını bizatihi temin ve tekeffül etmez ve taahhüd etmez. Halbuki Efendiler, her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilâkis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir. Fazla tafsilât vermeyeyim; dünyada hakikat-i tarihiye, hakikat-i kevniye olarak söylüyorum, hakikat-i ilmiye olmak üzere söylüyorum; tatbik eden, icra eden, karar verenden daima daha kuvvetlidir.

Salâhattin Bey (Mersin) — Paşa Hazretleri bir kelime müsaade buyurunuz! daha...

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — Sual sorunuz, fakat teselsül-i kelâma mâni olmamak için mütalâaya girişmemenizi rica ederim.

Salâhattin Bey (Mersin) — Sonra söylememe müsaade edin.

Mustafa Kemal Paşa (devamla) — O halde Efendiler, bu taksim-i kuva-yı ve bu kaziye-i meşrutiyetin menşe, menba ve esasını başka noktalarda ve başka sebeplerde mütalâa etmek lâzımdır. Ve ben zannediyorum ki bütün arkadaşlarımız ve hattâ tetebbuatı gayet mahdut olan herhangi bir vatandaşımız benim işaret edeceğim noktaya bakarsa bunu gayet tabiî ve kendiliğinden anlar.

Efendiler, insanlar tabiaten ve fitraten beraber yaşarlar ve fakat, beraber yaşayan insanlar mutlaka idare olunmak ihtiyacındadır. Heyet-i içtimaîyenin en basitini nazar-ı dikkate alınız: Bir aile reisi, bir baba, çocuklarından mürekkep olan ailesinin riyasetini bidayette tabiatiyle deruhde eder. Çünkü efrad-ı aileyi teşkil eden mahlûkat nâçiz ve zayıftır, muhtac-ı himayedir. Bir çocuk bakılmazsa ölür. İşte böyle bir çocuk bilerek değil, fakat bilmeyerek vücudunu böyle bir reise tevdi eder, bakılmak ister. Fakat bu çocuk vâsıl-ı rüşt ve kemal olduktan sonra, benliğini idrak ettikten sonra bilâ-kayd ü şart arzuya tâbi olmak istemez. Hepimiz çocukluk ettik. Babalarımızla aramızdaki münasebeti düşünelim. Bilâ-kayd ü şart babamızın dahi idaresine tâbi olmaktan zevk almayız. Ve tabiatte de alınmaz.

Efendiler,

Babası olduğu halde, bunu bakıp yetiştirdiği halde çocuğuna her gün şuraya şu saatte geleceksin dediği zaman "Canım yarım saat sonra gelsem ne olur?" der. O halde heyet-i içtimaîyenin bidayet-i teşekkülünde sevk ve idaresi için başında biri hâkim olmak ister, fakat diğeri vâsıl-ı kemal olur olmaz bilâ-kayd ü şart bu hâkimiyetin altından çıkmak ister! Şu halde

birisi heyet-i içtimaîyenin kuvve-i hakikîyesi, kuvve-i tabiîyesi, iradesi, hâkimiyeti... Diğeri esbab-ı muhtelifeden dolayı, fakat her halde diğerinin arzusunun, emelinin hilâfında olmak üzere emreden, tahakküm eden, istibdat yapan bir kuvvettir. İnsanların cemiyyat-ı muhtelife ve sairesinde tarihin bize göstermiş olduğu numuneler bundan ibarettir. İşte Efendiler, bu kuvve-i müstebide ile bir kuvve-i asliye ve hakikîyenin mücadelesi bidayetten bugüne kadar temadi etmişti. Ve bugünden sonra da daha pek çok temadi edip gidecektir. Fakat ne kadar temadi edeceğini bilemem. Ve bütün bu mücadele, kuva-yi asliyenin sahib-i aslisi olan heyet-i içtimaîyenin saadet-i hakikîyesine müteveccih olan bir sâyin, bir kuvve-i müstebide ile mücadelesidir. Kuvve-i asliye, irade-i millîye, kuvvetini ihsasa muvaffak olabilecek derecede kuvve-i müstebideye karşı şekil ve vaziyet almak ister. Fakat hiçbir zaman o kuvve-i müstebide bu kuvvetin tebellür etmesini istemez. Binaenaleyh insanlar terakki ettikçe yavaş yavaş o kuvvet-i müstebide de heyet-i içtimaîyenin tecelliyat-ı idarîyesini kısmen tanımak, maslahaten tanımak mecburiyetinde kaldığını görüyor. İşte bütün cihanda mevcut milletler ve o milletlerin şekl-i idaresi böyle birtakım manzaralar arz etmiştir.

Daima saadet-i beşeriyesini düşünen birtakım insanlar, daima düşünmüşlerdir ki: "Ne yapalım? Bu kuva-yi asliyeyi, bu irade-i asliyeyi, bu irade-i müstebidenin taht-ı tazyikından tecrit edelim. Çünkü saadet-i hakikîye-i beşeriye bundadır."Âlimler, müdekkikler gördükleri manzaralar ve levhâlâr ve o levhâlârın ihtiva ettiği esbap ve anasırı mütalaa ettikleri zaman görmüşlerdir ki; iki kuvvet vardır. Biri, irade-i asliye-i milliye, diğeri kuvve-i kahire ve müstebide "O halde hiç olmazsa bu iki kuvvetin sahiplerinin birbirine en az bir zarar verecek bir şekil bulalım" demişler. Bir çare ve tedbir bulalım ki kuvve-i müstebidenin tesirini tahfif etsin!

Bu düşünülmüş olan şey nazariyat kitaplarında meşruiyetle ifade olunur. Kuvve-i müstebide sahibini de aldatmaya kıyam etmişler ve demişler ki : "Korkma her şeyde hâkim sensin, her şey senin... yalnız senin. Yalnız şu istimal ve tatbik ettiğin kuvveti senin de istirahatin için ve fakat senin de mevkiini katiyen sarsmamak şartiyle müsaade buyurun da taksim edelim" demişler, etmişler. Daima yine kendisiyle beraber olmak şartiyle bir kuvve-i icraiye ihdas etmişler. Fakat milleti aldatmak için de bir kuvve-i teşriiye ve yine o kuvve-i icraiye ve kuvve-i müstebidenin tesirini tahfif için bir kuvvet daha: kuvve-i adliye! Ve hedefi, heyet-i içtimaîyenin menafi-i hakikîyesini izrar eden kuvvetin tesiratını tahfif için ehvenişer olmak üzere bu taksim-i kuva, fakat, hiçbir vakit Efendiler, bu şekiller insanların saadet-i beşeriyesini ve saadet-i hakikiyesini temine kifayet edememiştir. Nasıl kifayet etsin ki gayri hakikî ve gayri meşrudur. Bizzarure yapılmıştır. Ehvenişer olmak üzere yapılmıştır ve Efendiler, insanlar bu şekil dahilinde dahi kalmamışlardır ve kalmayacaklardır. Daima bu şeklin ve tazyikin -ki bu bir tazyiktir- içinden çıkmak için çalışırlar, çalışmışlar ve çalışacaklardır.

Vücuda gelmiş olan inkılâbatın hep bu yüzden olduğunu arz etmiştim. Bu inkılâbatın en mühimini, malûm-ı âliniz, Fransa inkılâb-ı kebiridir. İnkılâbat içinde en feyizli ve en velûdu ve taleb-i hak nokta-i nazarından ve bütün beşeriyete, hâkimiyete tesahup fikrini vermek itibariyle fevkalâde mühim olanı budur. Fakat o dahi Fransızların arzu ettiği derecede saadetlerine kâfi değildir. Ve daha tebeddül edecektir. Ve ben eminim ki arkadaşlar, cihanda mevcut olan tarz-ı hükümetlerden bir hatve daha ileriye çıkmak bu beşeriyet için nasip olursa, emin olunuz ki Efendiler, bulacakları şekil Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şekli olacaktır (alkışlar).

Efendiler, bu tarz da tarih-i beşerde yeni görülmüş bir şekil değildir. Veyahut başka suretle ifade edilirse, hakikat-i halde hâkimiyet yalnız bir şekilde tecellî eder. O da bu hâkimiyetin sahibi olan insanların doğrudan doğruya bir araya gelerek teşriî, icraî ve adlî vezaifi bizzat ifa etmeleriyle mümkündür. Ve söylediğim şey, Efendiler, tarihte fiilen mevcut olmuş şeylerdendir. Tabiî, tetebbuat sahibi olan rüfekamız pekâlâ bilirler ki Roma'da, Isparta'da, Atina'da, Kartaca'da mevcut olmuş olan mecalis-i umumîye hakikat-i halde bizim yaptığımız şeyleri yapıyorlardı Efendiler, Kanun yaparlardı, memur intihap ederlerdi, muhakeme yaparlardı, tecziye ederlerdi. Ve her şey yaparlardı. Ve Roma'da dört milyon halk vardı Efendiler, Bu dört milyon halk şayan-ı hayret bir surette toplanırlar ve beş on kişilik bir kabineden daha seri ve bilhassa daha mâkul ve muhik bir surette; icraî ve adlî ve teşriî vazifelerini ifa eylerlerdi.

Fakat, Efendiler,

İki bin sene evvel mevcut olan bu arzu-yı hakikî-i insaniyete ve medeniyete ve şer'e mutabık ve muvafık olan bu usulü birtakım müstebitler çıkmışlar ve yıkmaya teşebbüs etmişler ve bin türlü entrikalar kullanarak cemiyet-i beşeriyedeki bazı insanları iğfal etmişler. Ve nihayet tarih-i Kurun-ı Kadimede mevcut olan bu güzel şeyler, tarih-i Kurun-ı Vustada birtakım müstebit krallıklara ve imparatorluklara inkılâb etmiştir. Binaenaleyh, hükümet-i avam denilen, bu izah ettiğim nokta, bugün için ancak ve yalnız bizim şeklimizde kabil-i tecellî ve tatbiktir. Bundan başkası doğru değildir.

Efendiler, bu nazariyat-ı meşrutiyeti bulan en büyük filozofların bu nazariyatı kurmak için çalıştıkları esasları tetebbu ettim. Bunlara nüfuz ettim. Benim gördüğüm şudur: Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu kuvve-i müstebide o irade-i içtimaîye ve milliyenin dûnunda kalabilsin. Yahut sıfıra müncer olabilsin, diyorlar. Ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar. Jean-Jacques Rousseau'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit, hakikat olduğuna kail olduğum, bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim. Ahval-i hususîyesini tetkik ettim anladım ki: hakikaten bu adam mecnun idi. Ve hali cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh çok ve çok istinad ettiğimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür.

Efendiler, bu uzun mütalâattan sonra son ufak bir parçada ufak bir tahlil yapacağım. Bu tahlilim Salâhattin Beyefendi'nin sualine son cevabım olacaktır. Beyefendi buyurmuşlardı ki: Bu maddeler tenkid ve tahrip olunuyor. Fakat yerine konulmuyor. İlk cevabım olmak üzere arz etmiştim ki tenkid ve tahrib eden arkadaşlar yerine koyacak başka daha güzel bir şey tasavvur edememişlerdir. Çünkü en güzel şey tespit edilmiş olan ve vücut bulan usuldür. Şimdi bendeniz işte, bunu ispata çalışacağım.

Teşkilât-ı Esasiyemize göre hükümet heyet-i celilenizden ibarettir. Ve bütün kuvvetler; affedersiniz bu ifade yanlıştır, yalnız bir kuvvetten ibaret olan hâkimiyet ve irade-i milliye heyet-i celilenizden mütecelli ve mütemessildir. Ve bu kayd ü şartla millet bizi buraya göndermiştir. Milletin bize tevdi etmiş olduğu bu vazife ve bu salâhiyet ve bu mesuliyeti biz içimizden herhangi bir zata verip de o zatın kendi rüfekasiyle bize karşı bütün umur-ı muamelât-ı devlet ve milletten mesul olmasını bizim şerait-i mevcudiyetimiz kabul edemez. Efendiler, buna biz mezun değiliz. İşte bunun içindir ki heyet-i celileniz bütün vezaif-i devlet, millet ve memleketi deruhde buyurarak icra-yi faaliyet ederken teferruat-ı icraiyede arkadaşlarımızdan bazılarını hidemat-ı devlete göre tavzif etmişlerdir. Fakat bu heyet hiçbir vakit de irade ve hâkimiyet-i milliyenin istinatgâhı olamaz! Her şeyin merci-i yegânesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis bu merciiyetini kimseye veremez.

Bu nokta-i nazardan kabine diyelim veyahut demeyelim. Kabine de zaten yabancı bir isimdir. Biz Heyeti Vekile diyoruz, eski kitaplarda Heyet-i Vükelâ'dır. Sadrazam, intihap eden bir kuvve-i müstebide veya bir heyet-i âdile diyelim, her ne olursa olsun onun kendi arkadaşlariyle, program ile gelerek itimat alıp işe başlaması doğrudan doğruya bir kabine meselesidir. Bu bizim şeklimize nazaran doğru değildir; çünkü Salâhattin Beyefendi buyurdular ki tefrik-ı kuvadan sarf-ı nazar ettikten sonra maksadımız tevzi-i vezaif ve taksim-i vezaiftir diyorlar. O halde tevzi-i vezaif için en güzel çare ve şekil Heyet-i Vekile'dir. Yani vekillerin ayrı ayrı heyet-i celilenizden intihap edilmesidir. Ancak o zaman vazifeleri böylece tevzi edilmiş olur. Halbuki kendileri tevzi-i vezaif yapıyorum buyurdukları halde tevhid-i vezaif yaptıklarını fiilen ispat ve ifade etmiş oluyorlar. Tefrik-ı kuva yapıyorum derken tevhid-i kuva yapmış oluyorlar. Çünkü heyet-i celileniz yalnız bir zata, kendi ifadelerine göre, derhâtır buyuracağınıza nazaran, bütün devletin umur-u muamelâtından mesul olmak üzere bir zata tevdi-i umur edecek. O halde diyorlar ki bu zat hepsini bir makine gibi, çalıştırsın ve her şeye bu cevap versin ve bu mesul olsun. Bu, tevzi-i vezaif değildir tevhittir. Sonra buyuruyorlar ki Heyet-i Vekile'de tesanüt lâzımdır. Bu şekil tesanüdü temin eder. Bunda tamamen hakları vardır. Hakikaten de bir zatı intihap etmek o zata kendi rüfekayı mesaisini intihap ettirmek suretiyle bir heyet vücuda getirmek cidden tesanüt temini için çok güzel. Fakat, Efendiler, arzu buyurduğunuz gibi tefsir edebilirsiniz, bendeniz diyorum ki: Heyet-i Vekilede bu kadar tesanüt aramayınız! Mademki hükümet, Meclis-i Âlinizdir, mademki bütün programlar ve evamir-i mevcihe buradan çıkar ve mademki her türlü umur-ı hususa dâhilen ve haricen merci-i yegâne heyet-i celilenizdir. Asıl tesanüdü heyet-i celilenizde arayınız (alkışlar).

Efendiler emin olunuz ki heyet-i celilenizin tesanüdü; heyet-i celilenizin temsil etmiş olduğu ve heyet-i umumî-

yemizin dahi temsil etmiş olduğu tesanüt her şeyin zâmini olur. O halde böyle mütesanit bir heyetin içinde ve mütesanit bir heyetin nokta-i nazarını, emirlerini temin etmekle muvazzaf olan insanlar beyninde aranacak tesanüt ikinci derecede kalır. İhtiyat lüzumunu ima ettiğim nokta da şudur Efendiler: Her ne mütalâaya binaen olursa olsun, her nasıl olursa olsun kuvve-i icraiyeyi bilfiil tatbik eden insanların beynindeki tesanüdü değil, bunu yalnız kendimiz için alacağım. Bu nokta-i nazardan, esas akide nokta-i nazarından her nokta-i nazardan, bu Meclis umur ve muamelât-ı devleti bir adama itimat ile ve o adamın intihap ve itimad edeceği insanlarla tedvir edemez. Biz tedvir edeceğiz! Ve böyle vekiller vasıtasiyle bazı ikinci derecedeki teferruat-ı icraiyeyi ifa ettireceksiniz! En doğru olan çare, en iyi çare mevcut olan çaredir. İkinci bir nokta-i nazardan mevcut olan usulün teklif olunan şekilden iyi olmadığı ifade buyuruluyor. O da bu Heyet-i Vekile'nin reisi yoktur, muhatap olacak bir reis yoktur. Efendiler, reis vardır, fakat o riyasetin mutlaka heyet-i celileniz tarafından da tasdik edilmesi arzu edilirse Teşkilât-ı Esasiye Kanununuz buna mâni değildir. Heyet-i Vekile'nin müzakeratını, muamelâtını ve mesaisini, faaliyetini böyle takip ve tedvir edecek reis sıfatiyle bir zatın bulunması lâzımdır ki; mevcuttur. Fakat Meclis derse ki bu zatı şu intihap etsin ben tasdik edeceğim! Buna hiçbir mâni yoktur ve teşkilât buna müsaittir. Ve bu onu tağyir etmez. Diğer bir nokta var efendim! deniliyor ki: Heyet-i Vekile'yi teşkil etmek için Meclis reisi namzet gösteriyor. Bu heyet-i celilenin salâhiyet-i intihabiyesini tahdit ve takyittir. Evet; bu bir nokta-i nazardan böyledir. Fakat; kabine diye ifade etmekte bulunduğumuz şekilde Efendiler, Kudret-i intihabiyeniz, salâhiyet-i intihabiyeniz üç kere daha tahdid ediliyor. Çünkü heyet-i celileniz yalnız bir zat intihap ediyorsunuz ve o zatın kendi gönlüne ve keyfine göre intihap ettiği arkadaşları tasdik etmek vaziyetindesiniz! Halbuki şimdi mevcut olan usulde mevcut Reis-i Meclis, filân vekâlet için şu kadar, filân vekâlet için bu kadar, her vekâlet için bu kadar adam gösteriyor. Onlardan istediğinizi intihap ediyorsunuz. Bunda salâhiyet-i intihabiyenizi muhafaza etmek için tercih edeceğiniz usul nedir Efendiler, gösterdikleri şekle göre tek adama itimat etmek ve onun intihap edeceklerine kendilerini itimada mecbur tutmaktır ki bu usul bittabi mevcut şekle nazaran daha ağır ve Meclisin hukukuna daha az riayetkârlığı müeyyiddir.

Efendiler, bir heyet-i icraiye reisi intihap edip onun intihap edeceği zevata itimat vermeği salâhiyet-i intihabiyeyi takyid etmez bir nazariye gibi telâkki edersek Meclisinizin reisi dahi yine taraf-ı celilenizden intihab edilmiş bir reistir; eğer deseydiniz ki: (Doğrudan doğruya bu reis kendi arkadaşlarını bize getirsin hepsine ayrı ayrı emniyetimiz vardır, kimi isterse getirsin, çalıştırsın) o zaman teklif ettikleri şekil ile bu şekil arasında fark görmez ve Meclisinizin hâkimiyeti ve iradesinin tahkimi noktasından bunu da tabiî mahzurlu görürdüm. Onun için riyaset tarafından namzet gösterilmekte tahdit olduğunu itiraf etmek lâzımdır. Fakat bu tahdit ötekine nispetle çok hafiftir. Fakat riyasetin namzet göstermesi bendenizin telâkkime göre heyet-i celilenizin intihabındaki mesaisini teshil noktasına mâtuftur. Bence başka hiçbir noktaya mâtuf değildir. Efkârın teşevvüşünü, tehalüfünü men etmek, hakikaten şu veya bu vekâlet için elyak olabilecek olan bir insanı, yahut insanları meydana çıkartmak hususunda bir arkadaşınızı, kendi riyaset makamınızda istihdam ediyorsunuz! Meselenin bundan başka bir mânası yoktur. Efendiler, çünkü o makam birçok insanlarla istişare edebilir. Birçok insanlarla görüşebilir, bu nokta-i nazardan arkadaşlarını tetkik ile iştigal eder. Binaenaleyh huzur-u âlinize herhalde muvafık bir vekil arzetmek arzu eder. Fakat Efendiler, hepimiz insanız. Bunun suiistimal edilmesi vârit midir? Evet Efendiler, vârittir. Herhangi bir reisin namzet olarak göstereceği zevatın arzusuna göre kendisiyle anlaşmış insanlardan olması ihtimalî daima vardır. İşte bu nokta-i nazarda bir fenalık memûldur. Çünkü, memleket işlerinde, millet işlerinde, hakikî işlerde hissiyata, hatıra, uhuvvete bakılmaz. Efendiler, şunu iyi bilmek lâzımdır ki bu kayıt Teşkilât-ı Esasiyemizin bir kaydı kanunisi değildir. Bu bir tedbir olarak alınmıştır. Bugün böyledir, yarın başka olur. Çünkü bunlar büsbütün kalkar, yahut zamanı gelmiş ise istenildiği anda ref'olunabilir. Bu teklifin mevzuunun hikmetini düşünmek lâzımdır. Malûm-ı âliniz, ilk Heyet-i Vekile Kanunu yapılırken böyle bir kayıt mevcut değildi. Ve bilhassa o kanunu yapan arkadaşlarım ve haricinde birçok rüfekam bana dediler ki: "Böyle karışık olacaktır. Siz kimi arzu ederseniz o olsun." Ben katiyen ve şiddetle reddetmişimdir. Bu arkadaşlara cevaben "Hayır dedim. Bu heyet-i celilenin salâhiyetini küçültür. İkinci bir mahzuru daha vardır ki intihap olunan vekilin benim tarafımdan intihap edilmesi ile ihraz edeceği, iktisap edeceği kuvvet ve salâhiyet başkadır. Binaenaleyh; intihap ettiğiniz vekilin kuvvetli

olması ve vazifesini o kuvvetle ifa edebilmesi için benim değil heyeti umumîyenin intihap etmesi lâzımdır." Fakat muhtelif esbaptan dolayı bazı suitefehhümattan dolayı hakikaten, bazı yanlış intihaplar oldu. Efendiler, bunda arkadaşlarımız mazurdur. Bu sözüm bugüne değil o günlere aittir. Çünkü, o zaman henüz yekdiğerimizi tanımağa muvaffak olamamıştık. Bir iki defa tekerrür eden yanlış muamelelerden dolayı bir tedbir almak lâzım geldi. Onun üzerine, zannederim ki bu namzet meselesi mevzu-i bahis edilmişti. Ve heyet-i celilenizce de musip bir tedbir olmak üzere kabul edilmişti. Şimdi eğer bir tek adamın namzet göstermesi ezhana hoş gelmiyorsa bu namzet göstermekten maksadı izah ettim, intihabı teshil ve temindir, teşevvüşü izaledir. Ben de sizinle beraber olarak ve sizden çok rica ederek temenni edeceğim ki bunu tevsi edelim. Bunu Şahsiyetten çıkaralım! Bunu temenni ediyorum. Ve bu Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun hiçbir tarafını ihlâl etmeyen bir meseledir. Teşkilât-ı Esasiyede buna dair hiçbir nokta yoktur, bunu istediğiniz kadar ve istediğiniz zaman tebdil ve tağyir ediniz, yalnız; yerine daha güzel ve daha şâmil ve devam ve istikrarı daha iyi olabilecek usuller koymak lâzımdır.

Efendiler,

Son sözümü arz ederek tasdiatıma nihayet vereceğim (Encümen mazbatasını göstererek). Bu heyet-i umumîyesi itibariyle bir vesikadır. Bunun içinde Heyet-i Vekile'nin vazife ve salâhiyeti ve mesuliyetine ait maddeler vardır. Fakat bunda daha çok divan-ı riyasetteki zevatın vazife ve vaziyetine dair maddeler vardır. Bundan başka Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun bazı mevaddını tahrif ve tağyir ve tebdil eden maddeler de vardır. Bundan başka olarak bilhassa esbab-ı mucibe lâyihasında akaid-i siyasiyemizle katîyen kabil-i telif görülmemesi muvafık olan bazı nikat ve mütalâat vardır. Binaenaleyh, bunun için yalnız Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun yedinci maddesinin fikra-i âhiresindeki noktayı temin etmiyor. Onu temin edebilmek için o nokta-i nazardan müstacelen bir kanun yapılması lâzımdır. Fakat bu, heyet-i umumîyesi itibariyle çok temenni ederim ki heyet-i celilenizin malı olmasın! Samimî arz ediyorum ki bunda memleket için mahzur vardır! Bütün bu mütalâatımla Efendiler, bir hakikati ve bir içtihadı tenvire muvaffak oldum ise kendimi bahtiyar addedeceğim. O hakikat de millet yürüdüğü yolu pek büyük isabetle intihap etmiştir ve bu yolun müntehasında parlayan saadet güneşini bütün vuzuhiyle görmektedir (alkışlar). Bu millet o güneşe vâsıl olacaktır. Ve hiçbir kuvvet ona mâni olamayacaktır (Şiddetli alkışlar).

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1923)

Madde 1 – Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu'na tevfikan teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasî bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 2 – Fırka; Türk milletini mevki-i itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tagallüp idaresi imkânını kapayan yegâne şekl-i idare-i devletin, hâkimiyet-i milliyenin aksa-ı tekâmülü olan cumhuriyet olduğunu ve cumhuriyetin halen ve âtiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazife-i milliye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilân eder.

Madde 3 – Fırka; itikadât ve vicdaniyâtını siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavânin, teşkilât ve ihtiyacatını müspet ve tecrübevî ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani memleket ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler.

Madde 4 – Fırka; millî hâkimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şuabat-ı faaliyette halk tarafından ve halk için kaidesini hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eder.

Madde 5 – Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuabât-ı faaliyette bu esası mevki-i itibar ve mer'iyette bulundurmayı ve vaz' edilecek kanunların velâyet-i âmmesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder.

Madde 6 – Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisi, fırkanın bânisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir.

Madde 7 – İşbu "umumî esaslar" hiçbir veçhile tebdil edilemez.

Birinci Kısım Fırkaya Suret-i Kabul

Madde 8 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na

Elif – On sekiz yaşını ikmal eden;

Be – Su-i şöhretle tanınmamış olan;

Cim – Muhill-i şeref ve haysiyet hasp veya ağır hapis veya bu derecede cezayı müstelzim bir cürümden dolayı mahkûm olmamış bulunan;

Dal – Harekât-ı milliyeye aleyhtar bir vaziyet almamış ve bu gibi taazzuvlara dahil olmamış bulunan ve siyasî seciyeleri itibariyle menfi bir ruh taşımamış oldukları mütebâriz bulunan her Türk vatandaş, Türk harsını ve fırkanın bütün umdelerini bihakkın kabul etmiş olması şartıyla dahil olabilir.

Madde 9 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmek isteyen her vatandaş fırkada mukayyed iki arkadaş tarafından gideceği mahal ocağına takdim edilecek ve kendisi de fırka nizamnamesi ile prensiplerine ittiba edeceğine dair bu ocağa bir taahhütname verecektir. Köy ocaklarının bu taahhütnameler üzerindeki kararları bir mâ-fevk teşkilât heşetinin tasdiki ile kaza ve vilâyet merkezlerindeki ocakların mukarrerâtı ise iki mâ-fevk teşkilât heyetinin tasdiki ile tekemmül eder.

İkinci Kısım

Fırka Teşkilâtı

Büyük Kongre

Madde 10 – Büyük Kongre dört senede bir defa fırka umumî reisinin tayin edeceği mahal ve zamanda içtimâ eder. Umumî reis lüzum gördüğü takdirde Büyük Kongre'yi miadından evvel veya sonra da içtimâ'a davet eyler.

Madde 11 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup bütün mebuslarla mıntıka müfettişleri ve muvazzaf vilâyet mutemetleri Büyük Kongre'nin tabiî âzâları ve her vilâyetten intihap olunan ikişer mümessil de müntehap âzâlarıdır.

Madde 12 – Kongrenin vakt-i muayyeninde küşadında sülüsân ekseriyet mevcut olmadığı takdirde müzakereye beş gün sonra ekseriyet-i mutlaka ile başlanır. Kongre fevkalâde içtimâ'a davet edilmiş ise ekseriyet-i mutlaka ile müzakereye başlanabilir.

Madde 13 – Kongre umumî reisin veya vekilinin riyaseti altında toplanarak kongrenin müddet-i içtimâ'ına mahsus dört Kâtib-i ve on birer âzâdan mürekkep (Nizamname), (Lâyiha) ve (Hesap) encümenleri ve her encümen de kendi âzâsıdan bir reis, bir mazbata muharriri ve bir kâtibini intihâp eyler. Kongrece halli icab eden mesâil-i muhtelifeyi tetkik için indelhace bir de (Tetkik ve Murakabe Encümeni) intihâp edilebilir. Büyük Kongre encümenlerine merkez teşkilâtına dahil bulunan zevat intihâp olunamaz.

Madde 14 – Kongre teşkilâtı vücuda geldikten sonra umumî reis geçen senelere ait icraat hakkında bir nutuk irat eder veyahut bir beyanname kıraat ettirir.

Madde 15 – Nizamname encümeni; nizamnamede lüzumu anlaşılan tadilâtı tespit eyler.

Lâyiha encümeni; vilâyet kongrelerinden gelmiş olan temenni lâyihâlârını ve re'sen vuku bulacak teklifleri tetkik eder.

Hesap encümeni; merkez hesabâtına bakar.

Tetkik ve murakabe encümeni; kendisine tevdi olunan mesâili tetkik eyler.

Madde 16 – Her encümen hazırladığı işleri esbâb-ı mucibesiyle Büyük Kongre'ye arz eder. Bunlar kongrede müzakere edilerek kabul veya reddedilir. Ta'mîkına lüzum görülen hususat yeniden encümene gönderilir.

Büyük Kongre; kararlarını mevcut âzânın ekseriyet-i mutlakasıyla verir. Reyler müsavî olduğu takdirde riyaset edenin reyi inzimam eden taraf ekseriyet ihraz eder.

Madde 17 – Büyük Kongre'nin müzakereleri ve kararları zabıt ve işbu zabıtname reis ve kâtipler tarafından imza olunarak kongreye iştirak etmiş olan âzâların isimlerini muhtevi bir defterle beraber hıfz olunur.

Madde 18 – Kongre nihayetinde umumî reis kongrenin faaliyet-i neticesiyle fırkaya verilen yeni istikamet hakkında bir nutuk verir veya bir beyanname neşreder.

Üçüncü Kısım

Merkez Teşkilâtı

Madde 19 – Fırkanın merkez teşkilâtı umumî riyaset ve riyaset divanından ve fırka divanı ile umumî heyet-i idareden ve fırka müfettişlerinden ibarettir.

Umumî Riyaset

Madde 20 – Umumî reis, Büyük Kongre'nin, fırka divanının, umumî heyet-i idare ile Meclis'teki fırka grubunun da tabiî reisidir.

Umumî reis; fırkanın idare-i âliyesini elinde tutar ve fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek salâhiyetini ancak umumî reis haizdir. Umumî reis lüzum görürse bu bâbtaki hukuk ve salâhiyetini umumî reis vekiline veya kâtib-i umumîye tevdi eder.

Umumî Riyaset Divanı

Madde 21 – Umumî riyaset divanı, fırka umumî reisi ile kendilerinin bizzat intihâp edecekleri umumî reis vekilinden ve umumî heyet-i idare âzâsı meyanından seçecekleri fırka kâtib-i umumîsinden ibarettir.

Madde 22 – Umumî riyaset divanının vereceği kararlar tekmil fırka âzâsınca bilâkaydüşart muta'dır.

Madde 23 – Umumî riyaset divanı, Büyük Millet Meclisi intihâbını idare ve fırkanın mebus namzetlerini tespit eder.

Namzetler; umumî reis tarafından ilân olunur.

Madde 24 – Umumî riyaset divanı: Büyük Kongre'nin hâl-i ictimâ'da bulunmadığı zaman umumî heyet-i idaresinden münhal vuku'unda yerine münasibini intihâp eder.

Fırka Divanı

Madde 25 – Fırka divanı: Riyaset divanından, fırkanın kabine âzasından, umumî heyet-i idare ile fırka grubu heyet-i idaresinden teşekkül eder. Fırka divanı veya umumî reis vekili bulunmadığı zamanlarda tevkil edecekleri zat riyaset eder. Fırka divanının kâtib-i umumîlik emrinde bürosu vardır.

Madde 26 – Fırka divanı: Riyaset divanından, fırkanın kabine âzâsından, umumî heyet-i idareden ve fırka gurubu heyet-i idaresinden mevrut ve ruznamesine dahil mesail-i mühimmeyi müzakere; nizamnamenin mevaddını tefsir eyler.

Madde 27 – Umumî heyet-i idare, Büyük Kongre tarafından müntahab dokuz âzâdan teşekkül eder, lâakal haftada bir defa içtimâ eyler.

Madde 28 – Umumî heyet-i idare; mürettep adedinin ekseriyet-i mutlakasıyla müzakereye başlar ve karar verir.

Madde 29 – Bu heyetin tabiî reisi; umumî reis veya vekilidir. Kâtib-i umumî reis namına ifa-yı vazife ve reislerin bulunmadıkları zamanlarda umumî heyet-i idareye riyaset eder.

Madde 30 – Kâtib-i umumî; riyaset divanı, fırka divanı ve umumî heyet-i idare namına mıntıka müfettişleriyle muhabere eder ve talimat verir, lüzumu halinde halkın tenvir ve irşadına ait tebligatta bulunur.

Madde 31 – Umumî heyet-i idare; Büyük Kongre encümenlerine ait lâyihâları riyaset divanının inzimam-ı muvaffakatiyle ihzar ve kongre riyasetine takdim eder.

Madde 32 – Umumî heyet-i idare mıntıka müfettişlerini intihâp ederek bera-yı tasdik riyaset divanına arz eder ve muvazzaf vilâyet mutemetleriyle vilâyet heyet-i idareleri intihâbâtını tasdik eder.

Madde 33 – Umumî heyet-i idare âzâları mebus olmadıkları halde şehrî tahsisat alırlar, tahsisat miktarını riyaset divanı takdir eder.

Madde 34 – Müfettişlerin mahallini değiştirmek veyahut müfettişliğini ref' etmek icap eylediği takdirde, umumî heyet-i idare keyfiyeti esbâb-ı mucibesiyle riyaset divanının kararına arz eder.

Madde 35 – Umumî heyet-i idare; âzâlardan birisini Fırka'nın muhasipliğine intihâp eder. Bu muhasip bütçe dahilinde yapılacak sarfiyatı tasdik eyler.

Madde 36 – Umumî heyet-i idarenin kâtib-i umumîlik emrinde muvazzaf bir başkâtibi ile bir muhasebecisi, lüzumu kadar muvazzaf kâtipleri, hususî idaresi ve müstahdemleri bulunur.

Müfettişlik

Madde 37 – Müteaddit vilâyetler bir daire-i teftişiye olmak üzere memleket teftiş mıntıkalarına taksim olunur ve her mıntıkada bir müfettiş bulundurulur.

Madde 38 – Müfettişler; 32'nci maddeye tevfikan umumî heyet-i idarece intihâb ve riyaset divanınca tayin olunurlar.

Madde 39 – Müfettişler; mıntıkaları dahilinde fırka umur ve muamelâtının nâzımı ve fırkanın o mıntıkada en büyük mümessilidir. Mutemetlerle heyet-i idarenin ve fırka teşkilâtına dahil bilcümle müessesâtın muamelât ve hesabâtını murakebe ve teftiş ve usulünü mugayır gördükleri hususâtı tashih ederler.

Madde 40 – Siyasî, içtimaî, iktisadî, harsî ve bunlara mümasil bilcümle teşekküllerin heyet-i müdirelerine gireceklerin namzetlikleri fırka müfettişlikleri tarafından tasvip olunduktan sonra ilân olunur.

Madde 41 – Müfettişler kaza ve vilâyet kongreleri tarafından yapılan intihâbatta feshi mucip cihet gördükleri halde yeniden intihâbât yapılmak üzere o gibi intihâbâtın feshini esbâbıyle umumî heyet-i idarenin kararına arz ederler.

Madde 42 – Müfettişler kâtib-i umumîlikçe tayin edilecek tarihte lâakal senede bir defa fırka merkezinde içtimâ ederler.

Madde 43 – Mıntıka müfettişleri tarafından vuku' bulacak tebligâtı, mıntıkalarındaki bilumum teşkilât kabul ve icraya mecbudur.

Madde 44 – Müfettişlerin vezaif-i müteferriası umumî heyet-i idarece hususî bir talimatname ile tespit edilir.

Mutemetler

Madde 45 – Müfettişlerce gösterilecek lüzum üzerine bazı vilâyet, kaza ve nahiyelere mutemet tayin olunur.

Madde 46 – Mutemetler; bulundukları mahalde fırkanın mümessilleridirler ve idare heyetlerine riyaset ve o heyetler namına muhabereyi idare ederler.

Madde 47 – Mutemetler, kendi kongrelerinin tabiî âzâsıdırlar.

Madde 48 – Fırkaya ait umur için hükümet rüesâsıyla ve saire ile temas ve Fırka mensubînine tebligat icrası mutemetlere aittir.

Madde 49 – Vilâyet mutemetleri mıntıka müfettişleri tarafından intihâb ve umumî heyet-i idarece tayin edilirler.

Madde 50 – Mafevk mutemetler tarafından intihâp edilecek kaza ve nahiye mutemetlerinin keyfiyet-i tayinleri müfettişlerce tasdik edilmek suretiyle tekemmül eder; işbu mutemetlerin tebdili müfettişlerin cümle-i selâhiyetindendir. Re'sen mutemet tayin edilmemiş olan vilâyetlerde, müfettişlerce müntehap ve kazalarda vilâyet mutemetliği veya vekili tarafından müntehap ve müfettişlikçe musaddak zat ve nahiyelerde kaza mutemedi veya vekili tarafından müntehap ve müfettişlikçe musaddak zat mutemet vekâletini ifa eder. Bunlar mutemetlerin salâhiyetini haizdir ve heyete riyaset eylerler. Müfettişler lüzum gördükleri takdirde mutemet vekillerini tebdil ederler.

Dördüncü Kısım

Vilâyet Teşkilâtı

Madde 51 – Cumhuriyet Halk Fırkası'nın vilâyet teşkilâtı; vakt-i muayyeninde in'ikad eden halk, nahiye, kaza ve vilâyet kongrelerinden köy ve mahalle ocaklarıyla nahiye kaza ve vilâyet heyetlerinden ibarettir.

Fırka teşkilâtı; mülkiye teşkilâtına tâbidir; mamafih görülecek lüzum üzerine müteaddit mahalle ve köy ocaklarından mürekkep itibarî nahiyeler de teşkil edilebilir.

Köy ve Mahalle Teşkilâtı

Halk Kongreleri

Madde 52 – Köy ve mahalle ocakları fırkanın ilk teşkilât kademesini teşkil eder.

Ocak heyet-i müteşebbisesince fırkaya kaydedilen âzâ adedi asgarî on kişiye baliğ olunca orada ocak teşekkül etmiş addedilir.

Yekdiğerine mücavir ve münasebettar birkaç mahalle veya karye birleştirilerek bir ocak mıntıkası addedilebilir.

Madde 53 – Her köy ve mahalle ocağı senede bir defa vakt-i muayyeninde mahallinin şeraitine göre münasip bir yerde kongresini akd eder.

Madde 54 – Fırkaya mensup ve on sekiz yaşını ikmal etmiş olan köy ve mahalle ahalisinden her vatandaş Halk Kongresinin tabiî âzâsıdır.

Madde 55 – Kongrenin müzakereye ibtidâr etmesi için köy ve mahalle ocağı tarafından tutulan deftere isimleri mukayyet ve fırkaya mensup olanların nısfından fazlasının bulunması şarttır.

Madde 56 – Halk Kongreleri

Elif – Kongreye mahsus reis ile kâtib-ini intihâb eder.

Be – Üç kişilik ocak heyetiyle üç kişilik yedek âzâyı ve Nahiye Kongresi'ne gidecek bir mümessili seçer.

Cim – Nahiye Kongresi'ne teklif edeceği maddeleri müzakere ve tespit eder.

Dal – Ocak heyetinin hesabâtına bakar ve yeni masraf bütçesini tespit ile mafevk kongreye gönderir.

Köy ve Mahalle Ocakları

Madde 57 – Köy ve Mahalle Ocakları üçer kişiden mürekkeptir; bunlar ilk içtimâlarında aralarından birini reis yaparlar.

Bu ocakların vazifeleri:

Elif – Nahiye mutemetleriyle muhabere ve mutemedin tebligâtını icra etmek.

Be – Halkı tenvir ve irşad eylemek.

Cim – Fırkanın maksat ve emellerinin tahakkuk ve intişarına çalışmak.

Dal – Ocağa mensup âzânın kayıtlarını tutmak ve yardım akçelerini toplamak.

He – Her türlü intihaplarda [Büyük Millet Meclisi, Muhtar, Belediye,... ilah] fırka namzetlerini kazandırmak.

Vav – Fırkaya yeni yazılmak isteyenleri usulü veçhile yazarak defterini tasdik için nahiye ve kaza heyetine göndermek.

Ze – Ocağın yeni masraf bütçesini tanzim etmektir.

Nahiye Teşkilâtı

Nahiye Kongreleri

Madde 58 – Her sene vakt-i muayyeninde in'ikat edecek Nahiye Kongresi her köy ve mahalle ocağından gelecek birer mümessilden mürekkeptir.

Madde 59 – Nahiye Kongresi; kongre âzâsının mecmu'unun nısfından bir fazlasıyla müzakereye başlar.

Madde 60 – Nahiye Kongreleri:

Elif – Kongreyi idare için bir reis ve bir kâtip seçer.

Be – Nahiye heyetinin geçen seneye ait faaliyet raporunu tetkik ve müzakere eder.

Cim – Müfettişlerin takdirine göre üç veya beş kişiden ibaret nahiye idare heyeti ile lüzumu kadar yedek âzâyı ve Kaza Kongresi'ne gidecek üç mümessili seçer,

Dal – Nizamname tadilâtına, vilâyet meclis-i umumîsine ve belediye işlerine aid teklifleri veya nahiye halkının ihtiyacâtını mafevk heyetlere bildirmek üzere tespit eder.

He – Nahiye heyetinin bütçe dahilindeki sarfiyatını tetkik ve yeni masraf bütçesini tespit ile Kaza Kongresine gönderir.

Nahiye İdare Heyetleri

Madde 61 – Müteaddit ocak mıntıkaları bir nahiye dairesini teşkil eder ve üç veya beş kişilik bir nahiye heyeti tarafından idare edilir.

Madde 62 – Nahiye Heyeti,

Elif – Kaza ve ocak heyetleriyle muhabere eder.

Be – En aşağı haftada bir kere toplanır ve fırka işlerini görür.

Cim – Halkı her suretle irşat eder.

Dal – Her türlü intihâplarda fırka namzetlerini kazandırır.

He – Âzânın kayıtlarını tutar.

Vav – Nizamname tadilâtına ve meclis-i umumî ile belediye işlerine aid düşüncelerini tespit ve kongreye arz eder.

Ze – Her ay fırka işlerine dair kaza heyetine bir rapor verir.

Hı – Nahiyenin yeni masraf bütçesini tanzim eder.

Kaza Teşkilâtı

Kaza Kongresi

Madde 63 – Kaza Kongreleri, senede bir defa vakt-i muayyeninde toplanır.

Madde 64 – Kaza Kongresi, kazaya merbut nahiyelerden gösterilecek üçer mümessilden teşekkül eder.

Kongre; ancak mürettep âzâsının nısfından bir ziyadesiyle müzakereye başlar. Emanet teşkilâtı olan şehirlerde her daire-i belediye bir kaza ve her belediye memurlukları birer nahiye addolunur. Vilâyet merkezlerine gelince; bunlar da birer kaza ad ve etrafındaki köylerle beraber cesametleri nispetinde nahiyelere taksim olunurlar ve kaza ve nahiyelerin teşkilât ve hukukunu aynen haiz bulunurlar.

Madde 65 – Kaza Kongreleri:

Elif – Kongreyi idare için bir reis ve iki kâtip seçer.

Be – Kaza heyetinin geçen seneye aid faaliyet raporunu tetkik ve müzakere eder.

Cim – Müfettişin takdirine göre üç ilâ beş kişiden ibaret kaza idare heyetiyle lüzumu kadar yedek âzâyı ve Vilâyet Kongresi'ne gidecek üç mümessili seçer.

Dal – Nizamname tadilâtı ve Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne ve belediye işlerine ait gerek nahiye kongreleri tarafından verilen raporları ve gerek re'sen dermeyan edilen teklifâtı tetkik ve kaza halkının umumî ihtiyacâtı hakkındaki mütalâasını tespit eder; buna göre Vilâyet Kongresi'ne rapor ihzar eyler.

He – Kaza heyetinin bütçe dahilindeki sarfiyatını tetkik ve yeni masraf bütçesini Vilâyet Kongresi'ne gönderir.

Kaza İdare Heyetleri

Madde 66 – Kaza idare heyeti üç ilâ beş kişiden ibarettir.

Kaza İdare Heyeti:

Elif – Kendisine merbut bulunan ve kendisinin merbut bulunduğu heyetlerle muhabere eder.

Be – Kendisine merbut teşkilât heyetlerine mafevk heyetten aldığı fikrî istikameti verir.

Cim – Fırka nizamnamesi hakkında düşündüğü tadilât ve Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne ve belediyeye ait teklifat lâyihasını Kaza Kongresi'ne ihzar eder.

Dal – Kongreye verilecek bir senelik fırka faaliyeti raporunu hazırlar.

He – Kazanın yeni masraf bütçesini tanzim eder.

Vav – Lâakal iki ayda bir kere fırka hayatına, faaliyetine dair vilâyet heyetine rapor verir.

Ze – Kaza dahilinde fırka mensuplarının kayıtlarını tutar ve kuvve-i umumîyesini vilâyete bildirir.

Hı – Nizamname mucibince yardım akçelerini ve teberruatı ocaklar veya münasip vasıta ile toplar.

Tı – Fırkaya kaydolunacakların muamele-i kaydiyesini tetkik ve tasdik eder.

Ye – Fırkanın o mahaldeki kaza mahfelini idare eder.

Kef – Vilâyet Meclis-i Umumîsi ve kaza, nahiye belediyeleri ve sair heyet âzâlıkları namzetlerini mülhakatla muhabere ederek tespit eder ve vilâyet heyetine bildirir ve namzetlerini kazandırır.

Lam – Kaza heyetine terettüp eden fırka işlerini görür.

Madde 67 – Kaza heyet-i idaresi aynı zamanda fırkanın kazadaki mebus intihâbı teşkilât merkezidir. Kaza heyet-i idareleri bütün teşkilât ve kudretleriyle fırka mebus namzetlerinin muvaffakiyetini temin ederler.

Vilâyet Teşkilâtı

Vilâyet Kongresi

Madde 68 – Vilâyet kongresi senede bir defa vakt-i muayyende ictima eder.

Madde 69 – Vilâyet kongresi kaza kongreleri tarafından gönderilen üçer mümessilden teşekkül eder.

Madde 70 – Kongrenin müzakereye ibtidarı için mürettep âzânın nısfından bir fazlasının bulunması şarttır.

Madde 71 – Vilâyet Kongreleri:

Elif – Kongreyi idare için bir birinci ve bir ikinci reis ile iki kâtip seçer (Müfettiş mevcut olduğu takdirde kongrenin tabiî reisi odur.

Be – Vilâyet heyetinin bir senelik faaliyet raporlarını tetkik ve müzakere eder.

Cim – Âzâsı üçten beşe kadar olmak üzere nizamname, lâyiha ve hesap encümenlerini teşkil eder.

Dal – Müfettişin takdirine göre beş veya yedi kişiden ibaret vilâyet idare heyeti ile lüzumu kadar yedek âzâyı intihâp eder ve o seneye mahsus olmak üzere Büyük Kongre'ye gidecek iki mümessil ile iki yedeği seçer.

He - Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne, belediyelere ait umur için program tanzim ve nizamname tadilâtı ile kongreye verilmiş olan raporları, dermeyan edilen teklifâtı ve mahallin ihtiyacât-ı umumîyesi hakkındaki mütalâatı tetkik ve ihzar edeceği lâyihâları müfettişliğe tevdi eyler.

Vav – Tekmil vilâyet teşkilâtının bütçesi Vilayet Kongresi'nde tespit olunur. Şöyle ki kaza kongrelerince tevhiden tespit edilmiş olan köy, nahiye ve kaza masraf bütçeleriyle vilâyet heyeti tarafından ayrıca verilen masraf bütçesi tetkik edilir ve her kazanın kudreti vilâyetin umum teberruat ve varidat-ı sairesi ile birlikte nazar-ı dikkate alınarak âzâdan tahsili icap eden varidât kongrece kazalara taksim ve kaza idare heyetlerince nahiye ve köylerdeki âzâlardan taahhüt ve kudret-i malîyeleri nispetinde tahsil edilmek üzere temin olunur.

Vilâyet İdare Heyetleri

Madde 72 – Vilâyet kongreleri tarafından intihâb edilen vilâyet idare heyetlerinin keyfiyet-i intihâpları mıntıka müfettişliğinin tasvib ve inhası üzerine umumî heyet-i idarece tasdik edilir.

Vilâyet İdare Heyeti:

Elif – Mıntıka müfettişliği ve kaza idare heyetleri ile her türlü muhaberâtı yapar.

Be – Kaza heyetlerine müfettişlikten aldığı fikrî istikameti verir.

Cim – Fırka nizamnamesinde tâdiline lüzum gördüğü hususât ile Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne ve belediyeye ait umur için Vilâyet Kongresi'ne rapor ihzar eder.

Dal – Vilâyetin idarî, zirâî, iktisadî, malî ... ilah ihtiyacâtı hakkında Vilâyet Kongresi'ne rapor hazırlar.

He – Vilâyet masraf bütçesini tanzim ve vilâyet mahfelini idare eder.

Vav – Azamî üç ayda bir kere fırka hayatına ve faaliyetine dair müfettişliğe rapor verir.

Ze – Vilâyet dahilindeki fırka mensuplarının miktarını tespit eder ve kuvve-i umumîyesini bildirir.

Hı – Kaza heyetlerinin intihâplarını tetkik ve müfettişlikçe tasvib edildiği takdirde tasdik eder.

Tı – Vilâyet meclis-i umumîsine, belediyeler ve sair teşkilât-ı mahalliyeye kaza heyetlerince fırka namına tespit edilecek namzetleri tetkik ile nihaî kararı istihsal için nokta-i nazarını müfettişliğe bildirir ve namzetlerin kazanmasını temin eder.

Ye – Vilâyet heyetine terettüp eden fırka umurunu tedvir eder.

Madde 73 – Vilâyet heyet-i idareleri bütün teşkilât ve kudretleriyle fırka mebus namzetlerini kazandırır.

Beşinci Kısım:

Kongreler Hakkında Umumî Ahkâm

Madde 74 – Büyük Kongre umumî reisin davet ettiği zamanda toplanır.

Madde 75 – Vilâyette halk kongreleriylenahiye, kaza ve vilâyet kongreleri her tarafta Eylül ile Kânun-ı sânî ayları arasında toplanır. Kongrelerin toplanma tarihini müfettişler kâtib-i umumîlik ile bilmuhabere tespit ederler.

Ahkâm-ı Maliye

Madde 76 – Fırkanın varidâtı; âzâsının şehrî veya senevî olarak her kaza heyet-i idaresinin 68'inci maddenin "vav" fıkrası mucibince tayin edeceği yardım akçesinden ve mahallî teşkilâtın edineceği emval ve emlâk gelirinden ve vuku' bulacak teberruattan ibarettir.

Madde 77 – Varidâtın ahzı, sarfı ve kaydı matbu numunelere tevfikan yapılır. Her tarafta aynı mazbutiyeti temin için bu husus talimatname ile tayin edilir.

Madde 78 – Teşkilâtın her kademesi masraf bütçeleri haricindeki fazla-i varidatı derhal mafevk teşkilât heyetine gönderir.

Madde 79 – Fırka âzâsı taahhüdâtını muntazaman tediyeye mecburdur. Teşkilâtın aksâm-ı fiilîsinde bulunmak ve intihâp edilebilmek için bütün taahhüdâtını ifa etmiş olmak şarttır.

Madde 80 – Bir mahalden diğer mahale nakleden fırka âzâsı taahhüdâtını tamamen ifa etmiş olduğuna dair mensup olduğu heyetten bir varaka alır ve gittiği mahalde ora teşkilâtına bu varakayı göstererek naklen kaydedilir.

İnzibat Ahkâmı

Madde 81 – Umumî esaslara, Büyük Kongre'nin mukarrerâtına, riyaset divanının tebligatına riayet etmeyen ve mebus intihabâtında fırka namzetlerine rey vermeyen veya aleyhinde çalışan fırka âzâsı, o vilâyet idare heyetinin esbâb-ı mucibeli teklifi ve bunun müfettişlikçe tasvibi ve umumî riyaset divanı kararıyla fırkadan ihraç edilir.

Madde 82 – Fırka divanı veya umumî heyet-i idare kararlarına muhalefet eden bir fırka âzâsı hakkında hareketinin mahiyetine göre o vilâyet heyet-i idaresinin esbâb-ı mucibeli teklifi ve bunun müfettişlikçe tasvibi üzerine ihtar veya umumî riyaset divanı kararıyla fırkadan ihraç cezaları tatbik olunur.

Madde 83 – Mahallî bilcümle meclisler ve teşekküllere namzet gösterilen fırka âzâsına rey vermeyen veya aleyhinde

çalışan Fırka âzâsı veya kongrelerin program ve mecâlis-i mahalliyedeki fırka guruplarının karar olarak kabul ettiği hususât ve verdiği veçhe haricinde hareket eden veya fırkanın şeref ve haysiyetini muhill ef'ale mütecâsir olan fırka mensubîni o vilâyet heyet-i idaresinin esbâb-ı mucibeli teklifi ve bunun müfettişlikçe tasvibi ve umumî riyaset divanının kararı üzerine hareketinin mahiyetine göre ihtar veya umumî riyaset divanının kararıyla fırka'dan ihraç edilirler.

Madde 84 – Mahalle, köy ocak heyetleriyle, nahiye, kaza idare heyetlerine mütevâliyen üç içtimâda bilâ-mazeret gelmeyen âzâ bu hususa dair mafevk heyetçe müdafaası alındıktan sonra bu heyetin kararı ve müfettişliğin tasdikiyle müstafi addedilir.

Vilâyet heyet-i idaresinde vâki olacak aynı hâl müfettişliğin tasvib ve işâriyle kâtib-i umumîlikçe intaç edilir.

Vilâyet Fırka Gurupları

Madde 85 – Her vilâyet merkezinde ve lüzumu görülen bazı kazalarda mecâlis-i mahalliyedeki fırka mensubînin-den mürekkep bir Fırka Grubu teşekkül eder. Grup, davet vukuunda müfettişin ve gıyabında vilâyet mutemedinin veya mutemet vekilinin riyasetinde toplanır.

Madde 86 – Vilâyet fırka guruplarının vazifeleri ve tarz-ı mesaileri bir talimatname ile tespit edilir.

Ahkâm-ı Müteferrika

Madde 87 – Kongreler müzakerât ve mukarrerâtı zabt, âzâ-yı mevcudenin isim defteriyle reis ve kâtipler tarafından zîri imza edilir.

Madde 88 – Kongrelerce intihâp edilen ocak ve idare heyetleri intihâplarını müteakip tasdike intizar etmeksizin vazifeye başlarlar. Şu kadar ki bu heyetlerin keyfiyet-i intihâpları tasdiki müteakip tekemmül eder, heyetlerin tasdiki için bir vilâyette tekmil kongrelerin hitam bularak vilâyet heyetinin müfettişliğin inhası üzerine umumî heyet-i idarece tasdik edilmiş olması icab eder ve bu suretle intihâbları tasdik edilen vilâyet heyet-i idaresi kaza heyetlerini, kaza heyetleri nahiye heyetlerini ve nahiye heyetleri de ocak heyetlerini tasdik eder.

Madde 89 – Heyet-i idareler mukarrerâtı zabt ve âzâ-yı mevcude tarafından imza olunur.

Madde 90 – Fırka heyetleri kendileri için daimî merkez ittihaz ettikleri mahal haricinde içtima akdedemezler.

Madde 91 – Vilâyet, kaza ve nahiye idare heyetleri lüzum görüldüğü takdirde köy ve mahalle ocak heyetleri bütçeleri dahilinde icabı kadar emin memur ve hademe istihdam ederler, bu gibi memurîn ve müstahdemînin fırkaya mukayyet bulunması şarttır.

Altıncı Kısım

Mecliste Gurup Teşkilâtı

Madde 92 – Fırkaya mensup mebusların Heyet-i Umumîye'si Fırka Grubu namını taşır.

Madde 93 – Fırka Grubu'nun tabiî reisi, fırkanın umumî reisi veya vekilidir.

Madde 94 – Fırkaya mensup başvekil fırka gurubunun da reisidir. Fırka Grubu bundan maada iki reis vekiliyle dokuz âzâdan ibaret bir heyet-i idare intihâb eder. Heyet-i idare kendi arasından iki kâtip ve bir veznedar tefrik eyler.

Madde 95 – Heyet-i idare; âzâsının nısfından bir fazlasıyla içtimâ ve ekseriyetle ittihaz-ı karar eyler ve bu kararlar umumî riyaset divanına tahriren bildirilir.

Madde 96 – Fırka Grubu heyet-i idaresinin intihâbı senede bir tecdid olunur. Sene başı Teşrin-i sânî ayıdır. Aynı zatın tekrar intihabı caizdir.

Madde 97 – Grup heyet-i idaresi lâakal haftada bir kere ictimâ eder. Gruba aid işleri müzakere eder ve gurup binasına, kütüphanesine nezaret eyler.

Madde 98 – Umumî reisin, grup reisinin, heyet-i idarenin veya gruba mensup olan on beş âzânın talebi üzerini Gurup içtimâ eder.

Madde 99 – Umumî Reis riyaset etmediği halde grup reisi veya reis vekilleri riyaset eder. Grup kâtipleri Grup müzakerelerini kayıt ve tespit eder.

Madde 100 – Grup ictimâlarında gruba ait umumî meselerle makam-ı riyaset, heyet-i idare yahut âzâlar tarafından ileri sürülen hususât müzakere edilip kararlaştırılır.

Madde 101 – Grup içtimâlarında grup âzâları rey ve içtihatlarında tamamen serbesttirler. Gruba mensup vekillerle mebuslara ait veyahut zuhur eden devlet ve hükümet meseleleri hakkında bilâkaydüşart beyan-ı fikir ederler ve vekillerin herhangi birinden izahat talep edebilirler. Ancak istizah Fırka kararıyla Fırka Grubu'nda cereyan eder. İstizahın meclise intikali ancak fırka kararıyla vuku' bulur. Fırka gurubu kararı olmadan sual istizaha kalb edilmez.

Madde 102 – Grupta bil-müzakere kabul olunan kararlar gruba mensup bütün âzâlarca mutadır. Grup müzakeresinde ekalliyette kalanlar ekseriyet kararına tâbi olmakla mükelleftirler.

Madde 103 – Grup müzakeresi esnasında hazır bulunmayan âzâlar grrubun kararından haberdar olmakla mükelleftirler. Gurup âzâsı gurup kararına karşı istinkâf ve Meclis'te hazır olduğu halde ârâya iştirakten imtina edemez.

Madde 104 – Grup heyet-i idaresi tarafından intihâp olunan icabı kadar muharrikler Meclis'te fırka âzâsının Meclis'e devamlarına, Gurubun kararlarına muvafık hareket edip etmediklerine nezaret ederler. Meclis'te meselelerin müzakereleri esnasında âzânın toplu bulunmalarını, toplu rey vermelerini temin eylerler.

Madde 105 – Grup âzâları Meclis müzakerelerinde fırka nokta-i nazarını teyid ile mükellef oldukları gibi Meclis riyasetine, Meclis divan-ı riyasetine, heyet-i vekileye, encümen âzâlıklarına intihâp esnasında da fırkaya mensup zevatın intihâbını temin ile muvazzaftırlar.

Madde 106 – Yukarıdaki maddede kaydolunan makamâta intihâp olunan zevat grupça kararlaştırılmış ise grup âzâları gurup kararı mucibince hareket etmekle mükelleftirler.

Madde 107 – Grupça müzakere edilip kararlaştırılmamış meselelerde grup âzâsı rey ve içtihatlarında serbesttirler. Meclis müzakerelerinde gurup namına reislerden ve grupça intihâp olunmuş zevattan başka kimse söz söylemek salâhiyetini haiz değildir.

Madde 108 – Fırka âzâsı fırka heyet-i idaresinden evvelce müsaade almaksızın mezuniyet alamazlar.

Madde 109 – İşbu nizamnameye riayet etmeyenler hakkında makam-ı riyaset veyahut heyet-i idare tarafından birinci defa rica, ikinci defa ihtar ve üçüncü defa fırka divanının kararıyla fırkadan ihraç cezası tatbik olunur. Maahaza herhangi bir âzânın fırka mukarreratına karşı irtikâp eylediği hata hemen ihracını icap ettirecek derecede ağır görülürse Fırka Grubu heyet-i umumîyesinin ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz edeceği karar ile ihraç olunur.

Madde 110 – Fırkanın esasât ve mukarrerâtı aleyhinde fırka âzâsı beyanât ve neşriyatta bulunamaz. Mahrem tutulması lâzım gelen fırka müzakerâtı fırkaca taht-ı karara alınır.

Madde 111 – Fırka Grubu'na mensup âzâlar şehrî kazançlarının yüzde birini yardım akçesi olarak verecektir. Bilâtaleb hasbî teberrular kabul edilir.

Divan-ı Haysiyet

Madde 112 – Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nu teşkil eden zevat arasında tahaddüs edecek hususî ihtilâfâtı rü'yet etmek üzere bir Divan-ı Haysiyet teşkil olunur.

Madde 113 – Divan-ı Haysiyet grup heyet-i umumîyesince grup âzâsı meyanından intihâp edilecek yedi zattan terekküp eder.

Madde 114 – Divan-ı Haysiyet asgarî beş âzâ ile içtimâ eder ve adedinin ekseriyet-i mutlakası ile karar verir.

Madde 115 – Divan-ı Haysiyet'in reisi kendi aralarında ekseriyet-i mutlaka ve rey-i hafî ile intihâp olunur.

Madde 116 – Divan-ı Haysiyet; 117'inci maddede muharrer vazifeyi ya âzânın müracaatı üzerine yahut göreceği lüzuma binaen bizzat vaz'iyet etmek suretiyle rü'yet eder. Grup reisi dahi bu mahiyette bir meseleyi Divan-ı Haysiyet'e tevdi edebilirler.

Madde 117 – Divan-ı Haysiyet'in kararları aid olduğu divan reisi tarafından tahriren tebliğ ve kararın bir sureti bera-yı malûmât fırka gurubu riyasetine takdim olunur.

Madde 118 – Tebliğ tarihinden itibaren üç gün zarfında itiraz vuku' bulmazsa karar kesb-i kat'iyet eder. Tarafeynce kabul edilmeleri arz olunur. Fırka riyasetine tahriren ve esbâb-ı mucibeli olarak takdim edilir. İtirazname reis tarafından Fırka grubu heyet-i umumîyesine on gün zarfında arzedilir. Heyet-i umumîyece tarafeyn istimâ' olunduktan ve âzâdan biri lehte, biri aleyhte olmak üzere iki zata söz verildikten sonra reye vaz' olunur.

Gurup heyet-i umumîyesinin ekseriyetle vereceği karar herkes için suret-i kat'iyede muta' olur.

Cumhuriyet Halk Fırkası'na Mensup Olacak Mebusların Riayet Edecekleri Noktalar

Madde 119 – Mebusların hususî hayatlarında, ticaret, ziraat, sanayi ve sairedeki iktisadî ve malî faaliyetleri devletin resmî kanunlarına tâbidir. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup mebusların mebusluk sıfatını hususî hayat-ı iktisadîyeleri için istismar edememelerine fırka reis-i umumîliği dahi hususî bir itina gösterecektir.

Madde 120 – Sermayesinin ekseriyeti devlete ait olan müessese ve şirketlerle menâfi-i umumîyeye ait mukavele-i mahsusaya müstenit imtiyazlı şirketlerde ve inhisar idarelerinde hükümet tarafından meclis-i idarelere tayin olunan âzâlar ve müesesâtı temsil vaziyetinde bulunanlar fırkaya mensup mebuslardan olmayacaktır. Mütebaki şirket ve müesseselerde meclis-i idare âzâlığı kavaid-i umumîyeye tabidir.

Madde 121 – Büyük Millet Meclisi'nin reisi ve reis vekilleri ve icra vekilleri ile fırka kâtib-i umumîsi ve fırka grubunun reis ve reis vekilleri ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın müfettişleri gerek devletin alâkadar olduğu müesseselerde ve gerekse devletin alâkadar olmadığı hususî şirket ve müesseselerde müdürlük ve meclis-i idare âzâlığı gibi idare ve temsil vaziyetlerinden hakikî surette feragat ederler. Müdürlük ve meclis-i idare âzâlığı gibi bir idare vaziyeti olmaksızın hususî müesseselerde hissedar olmak devletin kavâid-i umumîyesine tâbidir.

Madde 122 – Mebusların vazifeye devam noktasından vaziyetleri Büyük Millet Meclisi'nin kavâid-i mahsusasına tâbidir. Fırkaya mensup mebusların Büyük Millet Meclisi'nde devam nokta-i nazarından bulunacakları vaziyet Fırka'nın riyaset-i umumîyesince hususî bir ehemmiyeti haiz olacaktır.

Madde 123 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup olan mebuslar balâdaki mevada riayeti Fırka'nın riyaset-i umumîyesine karşı taahhüt etmiş mevkiindedirler.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927

Madde 1 – Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu'na tevfikan teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasî bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 2 – Fırka; Türk milletini mevki-i itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tagallüp idaresi imkânını kapayan yegâne şekl-i idare-i devletin, hâkimiyet-i milliyenin aksa-ı tekâmülü olan cumhuriyet olduğunu ve cumhuriyetin halen ve âtiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazife-i milliye ve vataniye bulunduğunu en esaslı bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilân eder.

Madde 3 – Fırka; itikadât ve vicdaniyâtını siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilâtatından kurtararak milletin, siyasî, içtimaî, iktisadî bilcümle kavânin, teşkilât ve ihtiyacatını müspet ve tecrübevî ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkâle tevfikan tahakkuk ettirmeği, yani memleket ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler.

Madde 4 – Fırka; millî hâkimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şuabat-ı faaliyette halk tarafından ve halk için kaidesini hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eder.

Madde 5 – Fırka; vatandaşlar arasında en kavi rabıtanın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk

dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirmeği ve bütün şuabât-ı faaliyette bu esası mevki-i itibar ve mer'iyette bulundurmayı ve vaz' edilecek kanunların velâyet-i âmmesini ve her ferde seyyanen tatbikini umde-i esasiye olarak takrir eder.

Madde 6 – Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisi, fırkanın bânisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir.

Madde 7 – İşbu "umumî esaslar" hiçbir veçhile tebdil edilemez.

Birinci Kısım

Fırkaya suret-i kabul

Madde 8 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na

Elif – On sekiz yaşını ikmal eden;

Be – Su-i şöhretle tanınmamış olan;

Cim – Muhill-i şeref ve haysiyet hasp veya ağır hapis veya bu derecede cezayı müstelzim bir cürümden dolayı mahkûm olmamış bulunan;

Dal – Harekât-ı milliyeye aleyhtar bir vaziyet almamış ve bu gibi taazzuvlara dahil olmamış bulunan ve siyasî seciyeleri itibariyle menfi bir ruh taşımamış oldukları mütebâriz bulunan her Türk vatandaş, Türk harsını ve fırkanın bütün umdelerini bihakkın kabul etmiş olması şartıyla dahil olabilir.

Madde 9 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmek isteyen her vatandaş fırkada mukayyed iki arkadaş tarafından gideceği mahal ocağına takdim edilecek ve kendisi de fırka nizamnamesi ile prensiplerine ittiba edeceğine dair bu ocağa bir taahhütname verecektir. Köy ocaklarının bu taahhütnameler üzerindeki kararları bir mâ-fevk teşkilât heşetinin tasdiki ile kaza ve vilâyet merkezlerindeki ocakların mukarrerâtı ise iki mâ-fevk teşkilât heyetinin tasdiki ile tekemmül eder.

İkinci Kısım

Fırka Teşkilâtı

Büyük Kongre

Madde 10 – Büyük Kongre dört senede bir defa fırka umumî reisinin tayin edeceği mahal ve zamanda içtimâ eder. Umumî reis lüzum gördüğü takdirde Büyük Kongre'yi miadından evvel veya sonra da içtimâ'a davet eyler.

Madde 11 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup bütün mebuslarla mıntıka müfettişleri ve muvazzaf vilâyet mutemetleri Büyük Kongre'nin tabiî âzâları ve her vilâyetten intihap olunan ikişer mümessil de müntehap âzâlarıdır.

Madde 12 – Kongrenin vakt-i muayyeninde küşadında sülüsân ekseriyet mevcut olmadığı takdirde müzakereye beş gün sonra ekseriyet-i mutlaka ile başlanır. Kongre fevkalâde içtimâ'a davet edilmiş ise ekseriyet-i mutlaka ile müzakereye başlanabilir.

Madde 13 – Kongre umumî reisin veya vekilinin riyaseti altında toplanarak Kongre'nin müddet-i içtimâ'ına mahsus dört Kâtib-i ve on birer âzâdan mürekkep (nizamname), (lâyiha) ve (hesap) encümenleri ve her encümen de kendi âzâsıdan bir reis, bir mazbata muharriri ve bir kâtibini intihâp eyler. Kongrece halli icab eden mesâil-i muhtelifeyi tetkik için indelhace bir de (tetkik ve murakabe encümeni) intihâp edilebilir. Büyük Kongre encümenlerine merkez teşkilâtına dahil bulunan zevat intihâp olunamaz.

Madde 14 – Kongre teşkilâtı vücuda geldikten sonra umumî reis geçen senelere ait icraat hakkında bir nutuk irat eder veyahut bir beyanname kıraat ettirir.

Madde 15 – Nizamname encümeni; nizamnamede lüzumu anlaşılan tadilâtı tespit eyler.

Lâyiha encümeni; vilâyet kongrelerinden gelmiş olan temenni lâyihâlârını ve re'sen vuku bulacak teklifleri tetkik eder.

Hesap encümeni; merkez hesabâtına bakar.

Tetkik ve murakabe encümeni; kendisine tevdi olunan mesâili tetkik eyler.

Madde 16 – Her encümen hazırladığı işleri esbâb-ı mucibesiyle Büyük Kongre'ye arz eder. Bunlar kongrede müzakere edilerek kabul veya reddedilir. Ta'mîkına lüzum görülen hususat yeniden encümene gönderilir.

Büyük Kongre; kararlarını mevcut âzânın ekseriyet-i mutlakasıyla verir. Reyler müsavi olduğu takdirde riyaset edenin reyi inzimam eden taraf ekseriyet ihraz eder.

Madde 17 – Büyük Kongre'nin müzakereleri ve kararları zabıt ve işbu zabıtname reis ve kâtipler tarafından imza olunarak Kongreye iştirak etmiş olan âzâların isimlerini muhtevi bir defterle beraber hıfz olunur.

Madde 18 – Kongre nihayetinde umumî reis kongrenin faaliyet-i neticesiyle fırkaya verilen yeni istikamet hakkında bir nutuk verir veya bir beyanname neşreder.

Reis – Söz isteyen var mı? ikinci kısmı reyinize arz ediyorum. Kabul edenler... Kabul etmeyenler! Kabul edilmiştir.

Üçüncü Kısım

Merkez Teşkilâtı

Madde 19 – Fırkanın merkez teşkilâtı umumî riyaset ve riyaset divanından ve fırka divanı ile umumî heyet-i idareden ve fırka müfettişlerinden ibarettir.

Umumî Riyaset

Madde 20 – Umumî reis, Büyük Kongre'nin, Fırka Divanı'nın, umumî heyet-i idare ile Meclis'teki fırka gurubunun da tabiî reisidir.

Umumî reis; fırkanın idare-i âliyesini elinde tutar ve fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek salâhiyetini ancak umumî reis haizdir. Umumî reis lüzum görürse bu bâbtaki hukuk ve salâhiyetini umumî reis vekiline veya kâtib-i umumîye tevdi eder.

Umumî Riyaset Divanı

Madde 21 – Umumî riyaset divanı, fırka umumî reisi ile kendilerinin bizzat intihâp edecekleri umumî reis vekilinden ve umumî heyet-i idare âzâsı meyanından seçecekleri fırka kâtib-i umumîsinden ibarettir.

Madde 22 – Umumî riyaset divanının vereceği kararlar tekmil fırka âzâsınca bilâkaydüşart muta'dır.

Madde 23 – Umumî riyaset divanı, Büyük Millet Meclisi intihâbını idare ve fırkanın mebus namzetlerini tespit eder.

Namzetler; umumî reis tarafından ilân olunur.

Madde 24 – Umumî riyaset divanı: Büyük Kongre'nin hâl-i ictimâ'da bulunmadığı zaman umumî heyet-i idaresinden münhal vuku'unda yerine münasibini intihâp eder.

Fırka Divanı

Madde 25 – Fırka divanı: Riyaset divanından, fırkanın kabine azasından, umumî heyet-i idare ile fırka grubu heyet-i idaresinden teşekkül eder. Fırka divanı veya umumî reis vekili bulunmadığı zamanlarda tevkil edecekleri zat riyaset eder. Fırka divanının kâtib-i umumîlik emrinde bürosu vardır.

Madde 26 – Fırka divanı: Riyaset divanından, fırkanın kabine âzâsından, umumî heyet-i idareden ve fırka gurubu heyet-i idaresinden mevrut ve ruznamesine dahil mesail-i mühimmeyi müzakere; nizamnamenin mevaddını tefsir eyler.

Madde 27 – Umumî heyet-i idare; Büyük Kongre tarafından müntahab dokuz âzâdan teşekkül eder, lâakal haftada bir defa içtimâ eyler.

Madde 28 – Umumî heyet-i idare; mürettep adedinin ekseriyet-i mutlakasıyla müzakereye başlar ve karar verir.

Madde 29 – Bu heyetin tabiî reisi; umumî reis veya vekilidir. Kâtib-i umumî reis namına ifa-yı vazife ve reislerin bulunmadıkları zamanlarda umumî heyet-i idareye riyaset eder.

Madde 30 – Kâtib-i umumî; riyaset divanı, fırka divanı ve umumî heyet-i idare namına mıntıka müfettişleriyle muhabere eder ve talimat verir, lüzumu halinde halkın tenvir ve irşadına ait tebligatta bulunur.

Madde 31 – Umumî heyet-i idare; Büyük Kongre encümenlerine ait lâyihâları riyaset divanının inzimam-ı muvaffakatiyle ihzar ve kongre riyasetine takdim eder.

Madde 32 – Umumî heyet-i idare mıntıka müfettişlerini intihâp ederek bera-yı tasdik riyaset divanına arz eder ve muvazzaf vilâyet mutemetleriyle vilâyet heyet-i idareleri intihâbâtını tasdik eder.

Madde 33 – Umumî heyet-i idare âzâları mebus olmadıkları halde şehrî tahsisat alırlar, tahsisat miktarını riyaset divanı takdir eder.

Madde 34 – Müfettişlerin mahallini değiştirmek veyahut müfettişliğini ref' etmek icap eylediği takdirde, umumî heyet-i idare keyfiyeti esbâb-ı mucibesiyle riyaset divanının kararına arz eder.

Madde 35 – Umumî heyet-i idare; âzâlardan birisini fırkanın muhasipliğine intihâp eder. Bu muhasip bütçe dahilinde yapılacak sarfiyatı tasdik eyler.

Madde 36 – Umumî heyet-i idarenin kâtib-i umumîlik emrinde muvazzaf bir başkâtibi ile bir muhasebecisi, lüzumu kadar muvazzaf kâtipleri, hususî idaresi ve müstahdemleri bulunur.

Müfettişlik

Madde 37 – Müteaddit vilâyetler bir daire-i teftişiye olmak üzere memleket teftiş mıntıkalarına taksim olunur ve her mıntıkada bir müfettiş bulundurulur.

Madde 38 – Müfettişler; 32'nci maddeye tevfikan umumî heyet-i idarece intihâb ve riyaset divanınca tayin olunurlar.

Madde 39 – Müfettişler; mıntıkaları dahilinde fırka umur ve muamelâtının nâzımı ve fırkanın o mıntıkada en büyük mümessilidir. Mutemetlerle heyet-i idarenin ve fırka teşkilâtına dahil bilcümle müessesâtın muamelât ve hesabâtını murakebe ve teftiş ve usulünü mugayır gördükleri hususâtı tashih ederler.

Madde 40 – Siyasî, içtimaî, iktisadî, harsî ve bunlara mümasil bilcümle teşekküllerin heyet-i müdirelerine gireceklerin namzetlikleri fırka müfettişlikleri tarafından tasvip olunduktan sonra ilân olunur.

Madde 41 – Müfettişler kaza ve vilâyet kongreleri tarafından yapılan intihâbatta feshi mucip cihet gördükleri halde yeniden intihâbât yapılmak üzere o gibi intihâbâtın feshini esbâbıyle umumî heyet-i idarenin kararına arz ederler.

Madde 42 – Müfettişler kâtib-i umumîlikçe tayin edilecek tarihte lâakal senede bir defa fırka merkezinde içtimâ ederler.

Madde 43 – Mıntıka müfettişleri tarafından vuku' bulacak tebligâtı, mıntıkalarındaki bilumum teşkilât kabul ve icraya mecbudur.

Madde 44 – Müfettişlerin vezaif-i müteferriası umumî heyet-i idarece hususî bir talimatname ile tespit edilir.

Mutemetler

Madde 45 – Müfettişlerce gösterilecek lüzum üzerine bazı vilâyet, kaza ve nahiyelere mutemet tayin olunur.

Madde 46 – Mutemetler; bulundukları mahalde fırkanın mümessilleridirler ve idare heyetlerine riyaset ve o heyetler namına muhabereyi idare ederler.

Madde 47 – Mutemetler, kendi kongrelerinin tabiî âzâsıdırlar.

Madde 48 – Fırkaya ait umur için hükümet rüesâsıyla ve saire ile temas ve fırka mensubînine tebligat icrası mutemetlere aittir.

Madde 49 – Vilâyet mutemetleri mıntıka müfettişleri tarafından intihâb ve umumî heyet-i idarece tayin edilirler.

Madde 50 – Mafevk mutemetler tarafından intihâp edilecek kaza ve nahiye mutemetlerinin keyfiyet-i tayinleri müfettişlerce tasdik edilmek suretiyle tekemmül eder; işbu mutemetlerin tebdili müfettişlerin cümle-i selâhiyetindendir. Re'sen

mutemet tayin edilmemiş olan vilâyetlerde, müfettişlerce müntehap ve kazalarda vilâyet mutemetliği veya vekili tarafından müntehap ve müfettişlikçe musaddak zat ve nahiyelerde kaza mutemedi veya vekili tarafından müntehap ve müfettişlikçe musaddak zat mutemet vekâletini ifa eder. Bunlar mutemetlerin salâhiyetini haizdir; ve heyete riyaset eylerler. Müfettişler lüzum gördükleri takdirde mutemet vekillerini tebdil ederler.

Dördüncü Kısım

Vilâyet Teşkilâtı

Madde 51 – Cumhuriyet Halk Fırkası'nın vilâyet teşkilâtı; vakt-i muayyeninde in'ikad eden halk, nahiye, kaza ve vilâyet kongrelerinden köy ve mahalle ocaklarıyla nahiye kaza ve vilâyet heyetlerinden ibarettir.

Fırka teşkilâtı; mülkiye teşkilâtına tâbidir; mamafih görülecek lüzum üzerine müteaddit mahalle ve köy ocaklarından mürekkep itibarî nahiyeler de teşkil edilebilir.

Köy ve Mahalle Teşkilâtı

Halk Kongreleri

Madde 52 – Köy ve mahalle ocakları fırkanın ilk teşkilât kademesini teşkil eder.

Ocak heyet-i müteşebbisesince fırkaya kaydedilen âzâ adedi asgarî on kişiye baliğ olunca orada ocak teşekkül etmiş addedilir.

Yekdiğerine mücavir ve münasebettar birkaç mahalle veya karye birleştirilerek bir ocak mıntıkası addedilebilir.

Madde 53 – Her köy ve mahalle ocağı senede bir defa vakt-i muayyeninde mahallinin şeraitine göre münasip bir yerde kongresini akd eder.

Madde 54 – Fırkaya mensup ve on sekiz yaşını ikmal etmiş olan köy ve mahalle ahalisinden her vatandaş halk kongresinin tabiî âzâsıdır.

Madde 55 – Kongrenin müzakereye ibtidâr etmesi için köy ve mahalle ocağı tarafından tutulan deftere isimleri mukayyet ve fırkaya mensup olanların nısfından fazlasının bulunması şarttır.

Madde 56 – Halk Kongreleri

Elif – Kongreye mahsus reis ile kâtib-ini intihâb eder.

Be – Üç kişilik ocak heyetiyle üç kişilik yedek âzâyı ve nahiye kongresine gidecek bir mümessili seçer.

Cim – Nahiye kongresine teklif edeceği maddeleri müzakere ve tespit eder.

Dal – Ocak heyetinin hesabâtına bakar ve yeni masraf bütçesini tespit ile mafevk kongreye gönderir.

Köy ve Mahalle Ocakları

Madde 57 – Köy ve mahalle ocakları üçer kişiden mürekkeptir; bunlar ilk içtimâlarında aralarından birini reis yaparlar.

Bu Ocakların vazifeleri:

Elif – Nahiye mutemetleriyle muhabere ve mutemedin tebligâtını icra etmek.

Be – Halkı tenvir ve irşad eylemek.

Cim – Fırkanın maksat ve emellerinin tahakkuk ve intişarına çalışmak.

Dal – Ocağa mensup âzânın kayıtlarını tutmak ve yardım akçelerini toplamak.

He – Her türlü intihaplarda [Büyük Millet Meclisi, muhtar, belediye,... ilah] fırka namzetlerini kazandırmak.

Vav – Fırkaya yeni yazılmak isteyenleri usulü veçhile yazarak defterini tasdik için nahiye ve kaza heyetine göndermek.

Ze – Ocağın yeni masraf bütçesini tanzim etmektir.

Nahiye Teşkilâtı

Nahiye Kongreleri

Madde 58 – Her sene vakt-i muayyeninde in'ikat edecek nahiye kongresi her köy ve mahalle ocağından gelecek birer mümessilden mürekkeptir.

Madde 59 – Nahiye kongresi; kongre âzâsının mecmu'unun nısfından bir fazlasıyla müzakereye başlar.

Madde 60 – Nahiye Kongreleri:

Elif – Kongreyi idare için bir reis ve bir kâtip seçer.

Be – Nahiye heyetinin geçen seneye ait faaliyet raporunu tetkik ve müzakere eder.

Cim – Müfettişlerin takdirine göre üç veya beş kişiden ibaret nahiye idare heyeti ile lüzumu kadar yedek âzâyı ve Kaza Kongresine gidecek üç mümessili seçer,

Dal – Nizamname tadilâtına, vilâyet meclis-i umumîsine ve belediye işlerine aid teklifleri veya nahiye halkının ihtiyacâtını mafevk heyetlere bildirmek üzere tespit eder.

He – Nahiye heyetinin bütçe dahilindeki sarfiyatını tetkik ve yeni masraf bütçesini tespit ile kazakongresine gönderir.

Nahiye İdare Heyetleri

Madde 61 – Müteaddit ocak mıntıkaları bir nahiye dairesini teşkil eder ve üç veya beş kişilik bir nahiye heyeti tarafından idare edilir.

Madde 62 – Nahiye Heyeti;

Elif – Kaza ve ocak heyetleriyle muhabere eder.

Be – En aşağı haftada bir kere toplanır ve fırka işlerini görür.

Cim – Halkı her suretle irşat eder.

Dal – Her türlü intihâplarda fırka namzetlerini kazandırır.

He – Âzânın kayıtlarını tutar.

Vav – Nizamname tadilâtına ve meclis-i umumî ile belediye işlerine aid düşüncelerini tespit ve kongreye arz eder.

Ze – Her ay fırka işlerine dair kaza heyetine bir rapor verir.

Hı – Nahiyenin yeni masraf bütçesini tanzim eder.

Kaza Teşkilâtı

Kaza Kongresi

Madde 63 – Kaza kongreleri, senede bir defa vakt-i muayyeninde toplanır.

Madde 64 – Kaza kongresi, kazaya merbut nahiyelerden gösterilecek üçer mümessilden teşekkül eder.

Kongre; ancak mürettep âzâsının nısfından bir ziyadesiyle müzakereye başlar. Emanet teşkilâtı olan şehirlerde her daire-i belediye bir kaza ve her belediye memurlukları birer nahiye addolunur. Vilâyet merkezlerine gelince; bunlar da birer kaza ad ve etrafındaki köylerle beraber cesametleri nispetinde nahiyelere taksim olunurlar ve kaza ve nahiyelerin teşkilât ve hukukunu aynen haiz bulunurlar.

Madde 65 – Kaza Kongreleri:

Elif – Kongreyi idare için bir reis ve iki kâtip seçer.

Be – Kaza heyetinin geçen seneye aid faaliyet raporunu tetkik ve müzakere eder.

Cim – Müfettişin takdirine göre üç ilâ beş kişiden ibaret kaza idare heyetiyle lüzumu kadar yedek âzâyı ve vilâyet kongresine gidecek üç mümessili seçer.

Dal – Nizamname tadilâtı ve Vilâyet Meclis-İ Umumîsine ve belediye işlerine ait gerek nahiye kongreleri tarafından verilen raporları ve gerek re'sen dermeyan edilen teklifâtı tetkik ve kaza halkının umumî ihtiyacâtı hakkındaki mütalâasını

tespit eder; buna göre vilâyet kongresine rapor ihzar eyler.

He – Kaza heyetinin bütçe dahilindeki sarfiyatını tetkik ve yeni masraf bütçesini Vilâyet Kongresi'ne gönderir.

Kaza İdare Heyetleri

Madde 66 – Kaza idare heyeti üç ilâ beş kişiden ibarettir.

Kaza İdare Heyeti:

Elif – Kendisine merbut bulunan ve kendisinin merbut bulunduğu heyetlerle muhabere eder.

Be – Kendisine merbut teşkilât heyetlerine mafevk heyetten aldığı fikrî istikameti verir.

Cim – Fırka nizamnamesi hakkında düşündüğü tadilât ve Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne ve belediyeye ait teklifat lâyihasını kaza Kongresi'ne ihzar eder.

Dal – Kongreye verilecek bir senelik fırka faaliyeti raporunu hazırlar.

He – Kazanın yeni masraf bütçesini tanzim eder.

Vav – Lâakal iki ayda bir kere fırka hayatına, faaliyetine dair vilâyet heyetine rapor verir.

Ze – Kaza dahilinde fırka mensuplarının kayıtlarını tutar ve kuvve-i umumîyyesini vilâyete bildirir.

Hı – Nizamname mucibince yardım akçelerini ve teberruatı ocaklar veya münasip vasıta ile toplar.

Tı – Fırkaya kaydolunacakların muamele-i kaydiyesini tetkik ve tasdik eder.

Ye – Fırkanın o mahaldeki kaza mahfelini idare eder.

Kef – Vilâyet Meclis-i Umumîsi ve kaza, nahiye belediyeleri ve sair heyet âzâlıkları namzetlerini mülhakatla muhabere ederek tespit eder ve Vilâyet heyetine bildirir ve namzetlerini kazandırır.

Lam – Kaza heyetine terettüp eden fırka işlerini görür.

Madde 67 – Kaza heyet-i idaresi aynı zamanda fırkanın kazadaki mebus intihâbı teşkilât merkezidir. Kaza heyet-i idareleri bütün teşkilât ve kudretleriyle fırka mebus namzetlerinin muvaffakiyetini temin ederler.

Vilâyet Teşkilâtı

Vilâyet Kongresi

Madde 68 – Vilâyet kongresi senede bir defa vakt-i muayyende ictima eder.

Madde 69 – Vilâyet kongresi kaza kongreleri tarafından gönderilen üçer mümessilden teşekkül eder.

Madde 70 – Kongrenin müzakereye ibtidarı için mürettep âzânın nısfından bir fazlasının bulunması şarttır.

Madde 71 – Vilâyet Kongreleri:

Elif – Kongreyi idare için bir birinci ve bir ikinci reis ile iki kâtip seçer (müfettiş mevcut olduğu takdirde kongrenin tabiî reisi odur).

Be – Vilâyet heyetinin bir senelik faaliyet raporlarını tetkik ve müzakere eder.

Cim – Âzâsı üçten beşe kadar olmak üzere nizamname, lâyiha ve hesap encümenlerini teşkil eder.

Dal – Müfettişin takdirine göre beş veya yedi kişiden ibaret vilâyet idare heyeti ile lüzumu kadar yedek âzâyı intihâp eder ve o seneye mahsus olmak üzere büyük kongreye gidecek iki mümessil ile iki yedeği seçer.

He - Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne, belediyelere ait umur için program tanzim ve nizamname tadilâtı ile kongreye verilmiş olan raporları, dermeyan edilen teklifâtı ve mahallin ihtiyacât-ı umumîyesi hakkındaki mütalâatı tetkik ve ihzar edeceği lâyihâları müfettişliğe tevdi eyler.

Vav – Tekmil vilâyet teşkilâtının bütçesi vilayet kongresinde tespit olunur. Şöyle ki kaza kongrelerince tevhiden tespit edilmiş olan köy, nahiye ve kaza masraf bütçeleriyle vilâyet heyeti tarafından ayrıca verilen masraf bütçesi tetkik edilir ve her kazanın kudreti vilâyetin umum teberruat ve varidat-ı sairesi ile birlikte nazar-ı dikkate alınarak âzâdan tahsili

icap eden varidât kongrece kazalara taksim ve kaza idare heyetlerince nahiye ve köylerdeki âzâlardan taahhüt ve kudret-i malîyeleri nispetinde tahsil edilmek üzere temin olunur.

Vilâyet İdare Heyetleri

Madde 72 – Vilâyet kongreleri tarafından intihâb edilen vilâyet idare heyetlerinin keyfiyet-i intihâpları mıntıka müfettişliğinin tasvib ve inhası üzerine umumî heyet-i idarece tasdik edilir.

Vilâyet İdare Heyeti:

Elif – Mıntıka müfettişliği ve kaza idare heyetleri ile her türlü muhaberâtı yapar.

Be – Kaza heyetlerine müfettişlikten aldığı fikrî istikameti verir.

Cim – Fırka nizamnamesinde tâdiline lüzum gördüğü hususât ile Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne ve belediyeye ait umur için Vilâyet Kongresi'ne rapor ihzar eder.

Dal – Vilâyetin idarî, ziraî, iktisadî, malî ... ilah ihtiyacâtı hakkında Vilâyet Kongresi'ne rapor hazırlar.

He – Vilâyet masraf bütçesini tanzim ve vilâyet mahfelini idare eder.

Vav – Azamî üç ayda bir kere fırka hayatına ve faaliyetine dair müfettişliğe rapor verir.

Ze – Vilâyet dahilindeki fırka mensuplarının miktarını tespit eder ve kuvve-i umumîyesini bildirir.

Hı – Kaza heyetlerinin intihâplarını tetkik ve müfettişlikçe tasvib edildiği takdirde tasdik eder.

Tı – Vilâyet Meclis-i Umumîsi'ne, belediyeler ve sair teşkilât-ı mahalliyeye kaza heyetlerince fırka namına tespit edilecek namzetleri tetkik ile nihaî kararı istihsal için nokta-i nazarını müfettişliğe bildirir ve namzetlerin kazanmasını temin eder.

Ye – Vilâyet heyetine terettüp eden fırka umurunu tedvir eder.

Madde 73 – Vilâyet heyet-i idareleri bütün teşkilât ve kudretleriyle Fırka mebus namzetlerini kazandırır.

Beşinci kısım:

Kongreler Hakkında Umumî Ahkâm

Madde 74 – Büyük Kongre umumî reisin davet ettiği zamanda toplanır.

Madde 75 – Vilâyette halk kongreleriyle nahiye, kaza ve vilâyet kongreleri her tarafta eylül ile kânun-ı sânî ayları arasında toplanır. Kongrelerin toplanma tarihini müfettişler kâtib-i umumîlik ile bilmuhabere tespit ederler.

Ahkâm-ı Maliye

Madde 76 – Fırkanın varidâtı; âzâsının şehrî veya senevî olarak her kaza heyet-i idaresinin 68'inci maddenin "vav" fıkrası mucibince tayin edeceği yardım akçesinden ve mahallî teşkilâtın edineceği emval ve emlâk gelirinden ve vuku' bulacak teberruattan ibarettir.

Madde 77 – Varidâtın ahzı, sarfı ve kaydı matbu numunelere tevfikan yapılır. Her tarafta aynı mazbutiyeti temin için bu husus talimatname ile tayin edilir.

Madde 78 – Teşkilâtın her kademesi masraf bütçeleri haricindeki fazla-i varidatı derhal mafevk teşkilât heyetine gönderir.

Madde 79 – Fırka âzâsı taahhüdâtını muntazaman tediyeye mecburdur. Teşkilâtın aksâm-ı fiilîsinde bulunmak ve intihâp edilebilmek için bütün taahhüdâtını ifa etmiş olmak şarttır.

Madde 80 – Bir mahalden diğer mahale nakleden fırka âzâsı taahhüdâtını tamamen ifa etmiş olduğuna dair mensup olduğu heyetten bir varaka alır ve gittiği mahalde ora teşkilâtına bu varakayı göstererek naklen kaydedilir.

İnzibat Ahkâmı

Madde 81 – Umumî esaslara, Büyük Kongre'nin mukarrerâtına, riyaset divanının tebligatına riayet etmeyen ve

mebus intihabâtında fırka namzetlerine rey vermeyen veya aleyhinde çalışan fırka âzâsı, o vilâyet idare heyetinin esbâb-ı mucibeli teklifi ve bunun müfettişlikçe tasvibi ve umumî riyaset divanı kararıyla fırkadan ihraç edilir.

Madde 82 – Fırka divanı veya umumî heyet-i idare kararlarına muhalefet eden bir fırka âzâsı hakkında hareketinin mahiyetine göre o vilâyet heyet-i idaresinin esbâb-ı mucibeli teklifi ve bunun müfettişlikçe tasvibi üzerine ihtar veya umumî riyaset divanı kararıyla fırkadan ihraç cezaları tatbik olunur.

Madde 83 – Mahallî bilcümle meclisler ve teşekküllere namzet gösterilen fırka âzâsına rey vermeyen veya aleyhinde çalışan Fırka âzâsı veya kongrelerin program ve mecâlis-i mahalliyedeki fırka guruplarının karar olarak kabul ettiği hususât ve verdiği veçhe haricinde hareket eden veya fırkanın şeref ve haysiyetini muhill ef'ale mütecâsir olan fırka mensubîni o vilâyet heyet-i idaresinin esbâb-ı mucibeli teklifi ve bunun müfettişlikçe tasvibi ve umumî riyaset divanının kararı üzerine hareketinin mahiyetine göre ihtar veya umumî riyaset divanının kararıyla fırkadan ihraç edilirler.

Madde 84 – Mahalle, köy ocak heyetleriyle, nahiye, kaza idare heyetlerine mütevâliyen üç içtimâda bilâ-mazeret gelmeyen âzâ bu hususa dair mafevk heyetçe müdafaası alındıktan sonra bu heyetin kararı ve müfettişliğin tasdikiyle müstafi addedilir.

Vilâyet heyet-i idaresinde vâki olacak aynı hâl müfettişliğin tasvib ve işâriyle kâtib-i umumîlikçe intaç edilir.

Vilâyet Fırka Gurupları

Madde 85 – Her vilâyet merkezinde ve lüzumu görülen bazı kazalarda mecâlis-i mahalliyedeki Fırka mensubînin-den mürekkep bir fırka grubu teşekkül eder. Grup, davet vukuunda müfettişin ve gıyabında vilâyet mutemedinin veya mutemet vekilinin riyasetinde toplanır.

Madde 86 – Vilâyet fırka gruplarının vazifeleri ve tarz-ı mesaileri bir talimatname ile tespit edilir.

Ahkâm-ı Müteferrika

Madde 87 – Kongreler müzakerât ve mukarrerâtı zabt, âzâ-yı mevcudenin isim defteriyle reis ve kâtipler tarafından zîri imza edilir.

Madde 88 – Kongrelerce intihâp edilen ocak ve idare heyetleri intihâplarını müteakip tasdike intizar etmeksizin vazifeye başlarlar. Şu kadar ki bu heyetlerin keyfiyet-i intihâpları tasdiki müteakip tekemmül eder, heyetlerin tasdiki için bir vilâyette tekmil kongrelerin hitam bularak vilâyet heyetinin müfettişliğin inhası üzerine umumî heyet-i idarece tasdik edilmiş olması icab eder ve bu suretle intihâbları tasdik edilen vilâyet heyet-i idaresi kaza heyetlerini, kaza heyetleri nahiye heyetlerini ve nahiye heyetleri de ocak heyetlerini tasdik eder.

Madde 89 – Heyet-i idareler mukarrerâtı zabt ve âzâ-yı mevcude tarafından imza olunur.

Madde 90 – Fırka heyetleri kendileri için daimî merkez ittihaz ettikleri mahal haricinde içtima akdedemezler.

Madde 91 – Vilâyet, kaza ve nahiye idare heyetleri lüzum görüldüğü takdirde köy ve mahalle ocak heyetleri bütçeleri dahilinde icabı kadar emin memur ve hademe istihdam ederler, bu gibi memurîn ve müstahdemînin fırkaya mukayyet bulunması şarttır.

Kâtib-i Umumî Safvet Bey – Efendim, burada bir tab'ı hatası var; 67'inci maddenin ikinci satırındaki 68'inci madde yerine (71'inci maddenin "vav" fıkrası) mucibince olacak.

Sonra efendim 83'üncü maddenin sondan üçüncü satırında (umumî riyaset divanının kararı) silinecektir. Yanlış basılmıştır.

Reis – Tashih olunmuştur. Beşinci kısmın heyet-i umumîyesini reyinize arz ediyorum. Kabul edenler el kaldırsın! Kabul etmeyenler ellerini kaldırsın! Kabul edilmiştir.

Altıncı Kısım

Mecliste Gurup Teşkilâtı

Madde 92 – Fırkaya mensup mebusların heyet-i umumîyesi fırka grubu namını taşır.

Madde 93 – Fırka gurubunun tabiî reisi, fırkanın umumî reisi veya vekilidir.

Madde 94 – Fırkaya mensup başvekil fırka gurubunun da reisidir. Fırka grubu bundan maada iki reis vekiliyle dokuz âzâdan ibaret bir heyet-i idare intihâb eder. Heyet-i idare kendi arasından iki kâtip ve bir veznedar tefrik eyler.

Madde 95 – Heyet-i idare; âzâsının nısfından bir fazlasıyla içtimâ ve ekseriyetle ittihaz-ı karar eyler ve bu kararlar umumî riyaset divanına tahriren bildirilir.

Madde 96 – Fırka grubu heyet-i idaresinin intihâbı senede bir tecdid olunur. Sene başı Teşrin-i sânî ayıdır. Aynı zatın tekrar intihabı caizdir.

Madde 97 – Grup heyet-i idaresi lâakal haftada bir kere ictimâ eder. Gruba aid işleri müzakere eder ve gurup binasına, kütüphanesine nezaret eyler.

Madde 98 – Umumî reisin, grup reisinin, heyet-i idarenin veya gruba mensup olan on beş âzânın talebi üzerini Gurup içtimâ eder.

Madde 99 – Umumî Reis riyaset etmediği halde grup reisi veya reis vekilleri riyaset eder. Grup kâtipleri grup müzakerelerini kayıt ve tespit eder.

Madde 100 – Grup ictimâlarında gruba ait umumî meselerle makam-ı riyaset, heyet-i idare yahut âzâlar tarafından ileri sürülen hususât müzakere edilip kararlaştırılır.

Madde 101 – Grup içtimâlarında grup âzâları rey ve içtihatlarında tamamen serbesttirler. Gruba mensup vekillerle mebuslara ait veyahut zuhur eden devlet ve hükümet meseleleri hakkında bilâkaydüşart beyan-ı fikir ederler ve vekillerin herhangi birinden izahat talep edebilirler. Ancak istizah fırka kararıyla fırka grubunda cereyan eder. İstizahın meclise intikali ancak Fırka kararıyla vuku' bulur. Fırka grubu kararı olmadan sual istizaha kalb edilmez.

Madde 102 – Grupta bil-müzakere kabul olunan kararlar gruba mensup bütün âzâlarca mutadır. Grup müzakeresinde ekalliyette kalanlar ekseriyet kararına tâbi olmakla mükelleftirler.

Madde 103 – Grup müzakeresi esnasında hazır bulunmayan âzâlar grubun kararından haberdar olmakla mükelleftirler. Grup âzâsı gurup kararına karşı istinkâf ve Meclis'te hazır olduğu halde ârâya iştirakten imtina edemez.

Madde 104 – Grup heyet-i idaresi tarafından intihâp olunan icabı kadar muharrikler Meclis'te fırka âzâsının Meclis'e devamlarına, grubun kararlarına muvafik hareket edip etmediklerine nezaret ederler. Meclis'te meselelerin müzakereleri esnasında âzânın toplu bulunmalarını, toplu rey vermelerini temin eylerler.

Madde 105 – Grup âzâları Meclis müzakerelerinde fırka nokta-i nazarını teyid ile mükellef oldukları gibi Meclis riyasetine, Meclis divan-ı riyasetine, heyet-i vekileye, encümen âzâlıklarına intihâp esnasında da fırkaya mensup zevatın intihâbını temin ile muvazzaftırlar.

Madde 106 – Yukarıdaki maddede kaydolunan makamâta intihâp olunan zevat grupça kararlaştırılmış ise grup âzâları gurup kararı mucibince hareket etmekle mükelleftirler.

Madde 107 – Grupça müzakere edilip kararlaştırılmamış meselelerde grup âzâsı rey ve içtihatlarında serbesttirler. Meclis müzakerelerinde gurup namına reislerden ve grupça intihâp olunmuş zevattan başka kimse söz söylemek salâhiyetini haiz değildir.

Madde 108 – Fırka âzâsı fırka heyet-i idaresinden evvelce müsaade almaksızın mezuniyet alamazlar.

Madde 109 – İşbu nizamnameye riayet etmeyenler hakkında makam-ı riyaset veyahut heyet-i idare tarafından birinci defa rica, ikinci defa ihtar ve üçüncü defa fırka divanının kararıyla fırkadan ihraç cezası tatbik olunur. Maahaza herhangi bir âzânın Fırka mukarreratına karşı irtikâp eylediği hata hemen ihracını icap ettirecek derecede ağır görülürse fırka grubu heyet-i umumîyesinin ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz edeceği karar ile ihraç olunur.

Madde 110 – Fırkanın esasât ve mukarrerâtı aleyhinde fırka âzâsı beyanât ve neşriyatta bulunamaz. Mahrem tutulması lâzım gelen fırka müzakerâtı fırka'ca taht-ı karara alınır.

Madde 111 – Fırka grubuna mensup âzâlar şehrî kazançlarının yüzde birini yardım akçesi olarak verecektir. Bilâtaleb hasbî teberrular kabul edilir.

Divan-ı Haysiyet

Madde 112 – Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nu teşkil eden zevat arasında tahaddüs edecek hususî ihtilâfâtı rü'yet etmek üzere bir Divan-ı Haysiyet teşkil olunur.

Madde 113 – Divan-ı Haysiyet, grup heyet-i umumîyesince grup âzâsı meyanından intihâp edilecek yedi zattan terekküp eder.

Madde 114 – Divan-ı Haysiyet asgarî beş âzâ ile içtimâ eder ve adedinin ekseriyet-i mutlakası ile karar verir.

Madde 115 – Divan-ı Haysiyet'in reisi kendi aralarında ekseriyet-i mutlaka ve rey-i hafî ile intihâp olunur.

Madde 116 – Divan-ı Haysiyet; 117'nci maddede muharrer vazifeyi ya âzânın müracaatı üzerine yahut göreceği lüzuma binaen bizzat vaz'iyet etmek suretiyle rü'yet eder. Grup reisi dahi bu mahiyette bir meseleyi Divan-ı Haysiyet'e tevdi edebilirler.

Madde 117 – Divan-ı Haysiyet'in kararları aid olduğu divan reisi tarafından tahriren tebliğ ve kararın bir sureti bera-yı malûmât fırka gurubu riyasetine takdim olunur.

Madde 118 – Tebliğ tarihinden itibaren üç gün zarfında itiraz vuku' bulmazsa karar kesb-i kat'iyet eder. Tarafeynce kabul edilmeleri arz olunur. Fırka riyasetine tahriren ve esbâb-ı mucibeli olarak takdim edilir. İtirazname reis tarafından fırka gurubu heyet-i umumîyesine on gün zarfında arz edilir. Heyet-i umumîyece tarafeyn istimâ' olunduktan ve âzâdan biri lehte, biri aleyhte olmak üzere iki zata söz verildikten sonra reye vaz' olunur.

Grup heyet-i umumîyesinin ekseriyetle vereceği karar herkes için suret-i kat'iyede muta' olur.

Cumhuriyet Halk Fırkası'na Mensup Olacak Mebusların Riayet Edecekleri Noktalar

Madde 119 – Mebusların hususî hayatlarında, ticaret, ziraat, sanayi ve sairedeki iktisadî ve malî faaliyetleri devletin resmî kanunlarına tâbidir. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup mebusların mebusluk sıfatını hususî hayat-ı iktisadîyeleri için istismar edememelerine fırka reis-i umumîliği dahi hususî bir itina gösterecektir.

Madde 120 – Sermayesinin ekseriyeti devlete ait olan müessese ve şirketlerle menâfi-i umumîyeye ait mukavele-i mahsusaya müstenit imtiyazlı şirketlerde ve inhisar idarelerinde hükümet tarafından meclis-i idarelere tayin olunan âzâlar ve müesesâtı temsil vaziyetinde bulunanlar fırkaya mensup mebuslardan olmayacaktır. Mütebaki şirket ve müesseselerde meclis-i idare âzâlığı kavaid-i umumîyeye tabidir.

Madde 121 – Büyük Millet Meclisi'nin reisi ve reis vekilleri ve icra vekilleri ile fırka kâtib-i umumîsi ve fırka grubunun reis ve reis vekilleri ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın müfettişleri gerek devletin alâkadar olduğu müesseselerde ve gerekse devletin alâkadar olmadığı hususî şirket ve müesseselerde müdürlük ve meclis-i idare âzâlığı gibi idare ve temsil vaziyetlerinden hakikî surette feragat ederler. Müdürlük ve meclis-i idare âzâlığı gibi bir idare vaziyeti olmaksızın hususî müesseselerde hissedar olmak devletin kavâid-i umumîyesine tâbidir.

Madde 122 – Mebusların vazifeye devam noktasından vaziyetleri Büyük Millet Meclisi'nin kavâid-i mahsusasına tâbidir. Fırkaya mensup mebusların Büyük Millet Meclisi'nde devam nokta-i nazarından bulunacakları vaziyet fırkanın riyaset-i umumîyesince hususî bir ehemmiyeti haiz olacaktır.

Madde 123 – Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup mebuslar balâdaki mevada riayeti fırkanın riyaset-i umumîyesine karşı taahhüt etmiş mevkiindedirler.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1931)

Büyük Kongre'nin 17 Mayıs 1931 içtimaında kabul edilmiştir.

Esaslar

Fırkanın kuruluşu, merkezi

1) Cumhuriyet Halk Fırkası, cemiyetler kanuna göre kurulmuş, programındaki esaslar üzerinde çalışan siyasî bir cemiyettir. Merkezi Ankara'dadır.

Daimî Umumî Reisi

2) Cumhuriyet Halk Fırkasının daimî umumî reisi, fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir.

Fırka mensuplarının vazifeleri: Bir kütle olmak, prensipleri bilmek.

3) Fırkaya mensup vatandalar karşılıklı samimiyet, itimat ve arkadaşlık duygulariyle birbirine bağlı bir kütle teşkil ederler.

Fırka mensupları fırkanın programını, prensiplerini bilecek, onları müdafaa edecektir.

Prensipleri söylemek, anlatmak

4) Prensiplerimizi, usanmaksızın, bütün vatandaşlara her vesile ve fırsatla söylemek ve anlatmak fırka teşkilât ve mensuplarının mühim vazifesidir.

Fırka ve başka teşekküller

5) Fırka, memlekette muhtelif maksatlarla vücutlanmış olan hayırlı ve faydalı teşebbüslerin ve teşekküllerin hayırhahıdır.

Fırka ve gençler

6) Fırka henüz siyasî meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini fırkanın tabiî namzedi sayar.

Birinci Kısım

Fırkaya Kabul Edilme

Fırkaya girmenin şartları

7) Cumhuriyet Halk Fırkası'na:

A) On sekiz yaşını bitiren,

B) Halkça fena tanınmamış olan,

C) Ağır hapis veya bu derece bir ceza ile vea şeref ve haysiyeti itibariyle menfi bir ruh taşımamış oldukları mütebariz bulunan her Türk vatandaş, Türkçe konuşmakta bulunmuş, Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini benimsemiş ise girebilir.

D) Millî Mücadele'ye aleyhdar bir vaziyet almamış ve bu gibi taazzilere dahil olmamış olan ve siyasî seciyeleri itibariyle menfi bir ruh taşımamış oldukları mütebariz bulunan her Türk vatandaş, Türkçe konuşmakta bulunmuş, Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini benimsemiş ise girebilir.

Ocağa takdim ve taahhüt

8) Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmek isteyen her vatandaş fırkada yazılı iki arkadaş tarafından bulunduğu yerin ocağına takdim ve lüzumlu vasıfları haiz olduğu ilâve edilir ve kendisi de fırka esaslariyle program ve nizamnamesini kabul ettiğine ve hükümlerinden ayrılmayacağına dair ocağa bir taahhüt kağıdı verir.

İdare heyetlerinin kayıttaki vazifesi

9) Bir ocak heyetinin böyle bir istek üzerine verdiği karar kaza idare heyetinin tasdiki ile tekemmül eder ve bu muamele en çok iki ay içinde bitirilir ve alâkadarlara bildirilir.

Yardım parası

10) Fırka mensupları fırkaya az veya çok bir yardım parası verirler. Ayda veya altı ayda veya on iki ayda bir ödenmek şartiyle fırkaya ne kadar yardım parası vereceklerini kendileri tayin ve tespit ederek bulundukları yerin ocak heyetine bir taahhüt kâğıdı ile bildirirler.

Ödeme makbuz mukabilinde yapılır.

Taahhüdü yapmamak, siyasî mevcudiyetin esası olan fırka rabıtasına karşı saygısızlık sayılır.

Bir kere yapılan yardım taahhüdü miktarı üstünden bir sene geçmeden değiştirilemez.

Azanın taahhüt edecekleri miktardan fazla tediyeleri ayrı makbuzla kabul olunur.

Kaydın başka yere nakli

11) Bir yerden başka bir yere giden fırka âzası, mensup olduğu heyetten fırka âzası olduğunu ve taahhütlerini yaptığını bildiren bir kâğıt alır ve bunu gittiği yerdeki heyete gösterir; bu suretle kaydı oraya geçirilir.

İkinci Kısım

Fırka Teşkilâtı

Teşkilâtın uzuvları

12) Fırka teşkilâtı, başında, merkezde umumî reis bulunmak, vilâyetlerde ocaklardan başlamak üzere şunlardan vücut bulur.

A) Umumî reislik,

B) Umumî reislik divanı,

C) Büyük Kongre ve umumî idare heyeti,

D) Vilâyet, kaza, nahiye, ocak idare heyetleri ve kongreleri,

E) Fırka grubu

F) Fırka divanı,

Ocaklar

13) Teşkilâtın ilk basamağı şehir ve kasabalarda mahalle ocakları ve köylerde köy ocaklarıdır.

Bir ocağın kurulması

14) Bir yerde bir ocak heyeti teşkil edecek âzalar birleşirse orada ocak kurulur.

Ocakların çalışma yolu

15) Ocaklar iki türlü çalışır; kongre halinde ve idare heyeti vasıtasiyle.

İdare heyetlerinin irtibatları

16) Mahalle, köy ocakları nahiye idare heyetlerine, nahiye idare heyetleri kaza, kaza idare heyetleri vilâyet, vilâyet idare heyetleri umumî idare heyetine bağlıdır.

İstisnaî haller: Mahalle ve köyleri birleştirme

17) Bulundukları yerlerin münasebet ve vaziyetlerine bakılarak birden fazla mahalle ve köy tek bir ocağa bağlanabilir ve bunlara semt ocağı denir.

Nahiye ve kaza merhalelerini kaldırma

Gene mahallî vaziyet ve mesafe icaı gibi mecburî hallerde nahiye teşkilâtı ve vilâyet merkezlerinde de kaza teşkilâtı yapılmıyabilir. Bu takdirde ocaklar bir başka nahiye veya doğrudan doğruya kaza idare heyetlerine, nahiye idare heyetleri ile vilâyet merkezindeki ocaklar da doğrudan doğruya vilâyet idare heyetine bağlanabilir.

Bu iki halin tatbiki

Ancak bu madde hükümlerini tatbik etmek için umumî idare heyetinde karar alınır.

Üçüncü Kısım

Merkezde

I – Umumî Reislik

A. Umumî reis

Umumî reisin yüksek idaresi

18) Umumî reis fırkanın yüksek idaresini elinde tuar ve fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek salâhiyeti ancak umumî reistedir; umumî reis, lüzum görürse, bu hak ve salâhiyetini umumî reis vekiline veya fırka kâtib-i umumîsine bırakır.

B. Umumî reislik divanı

Umumî reislik divanının kuruluşu

19) Umumî reis ile vekili ve umumî idare heyeti âzası arasından umumî reisin seçeceği fırka kâtib-i umumîsi, umumî reislik divanını vücuda getirler.

Divanın vazifeleri

20) Umumî reislik divanı Büyük Millet Meclisi'ne âza seçilmesini idare eder, fırkanın mebus namzetlerini kararlaştırır.

Mebus intihabı

Divan, namzetler ile intihap işleri hakkında grup idare heyetinin ve umumî idare heyetinin reyini yoklayabilir.

Namzetlerin ilânı

Namzetler Umumî reis tarafından ilân olunur.

Umumî idare heyeti açıklarını doldurmak

21) Umumî idare heyetinde münhal vukuunda yerine münasibini Umumî reislik divanı seçer.

Kararlara itaat

22) Umumî reislik divanının vereceği kararlara bütün fırka azalarınca kayıtsız ve şartsız itaat olunur.

C. Kâtib-i umumî

Kâtib-i umumînin vazife ve salahiyeti

23) Kâtib-i umumî, umumî reis namına vazife görür. kâtib-i umumî, umumî reislik divanının, umumî idare heyetinin ve fırka divanının kararlarını tebliğ eder. Bunları neticelendirir. Fırka teşkilâtı ile muhabere ve fırka işlerini takip eder. Fırkaya ait müracaatların kabul vasıtasıdır.

Kâtib-i umumîlik fırkaya bağlı başka hükmî şahsiyetlerin de bağlantı yeridir.

II – Büyük Kongre

Bu kongrenin toplanma zamanı

24) Büyük Kongre, dört yılda bir umumî reisin göstereceği er ve bildireceği zamanda toplanır. Umumî reis lüzum görürse Büyük Kongre'yi daha evvel toplayabilir.

Azalar

25) Büyük Kongre'nin âzaları şunlardır:

a) CH Fırkası'na mensup bütün mebuslar.

b) Her vilâyetten vilâyet kongrelerinde seçilen ikişer ve fırka âzalarının salısı on bini geçen vilâyetlerden her on bin âza için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer mümessil.

Fırkaya bağlı olduğu umumî reislik divanınca tasdik edilmiş hükmî şahsiyetler bulunduğu takdirde, onlar da kongreye birer mümessil gönderirler.

Nisaplar: açılmada müzakere ve kararda

26) Büyük Kongre, mürettep âzaların mutlak ekseriyetiyle açılıp müzakereye başlar. Bu ekseriyet oksa ve kongre fevkalâde olarak toplanmamışsa müzakere üç gün sonraya bırakılır.

Rey usulü

Hilâfına kayıt bulunmayan yerlerde kongre mevcudun ekseriyeti ile karar verir. Müsavi reylerde reisin bulunduğu taraf ekseriyet sayılır. Program mevcudunun üçte iki ekseriyetiyle değiştirilebilir. Büyük Kongre'de intihaplar gizli rey ile yapılar; meğerki açık rey yahut işaretle olmasına üçte iki ekseriyetle karar verilmiş bulunsun.

Reisler, kâtipler, encümenler

27) Kongre Umumî reisinin veya umumî reis vekilinin reisliği altında toplanır ve açılınca iki reis vekili ile dört kâtip ve on beşer âzalı program ve nizamname, hesap ve yirmi beş âzalı lâyıha encümenlerini seçer.

Encümenlere giremeyenler

28) Büyük Kongre encümenlerine merkez teşkilâtında bulunan zatler seçilemez.

Umumî reisin nutku, beyannamesi

29) Kongre teşkilâtı vücuda geldikten sonra umumî reis geçen yıllara ait icraat hakkında bir nutuk söyler, yahut bir beyanname okutur.

Encümenlerde intihap

30) Her encümen, âzalarından birini reis, birini mazbata muharriri, birini kâtip ayırır.

Program Encümeni

31) Program ve nizamname encümeni, program ve nizamnamede lüzumu anlaşılan tadilleri tespit eder.

Lâyiha Encümeni

Lâyıha encümeni vilâyet kongrelerinden gelen dilek lâyıhâlârını ve âzalar tarafından yapılmış teklifleri tetkik eder.

Hesap Encümeni

Hesap encümeni merkez ve lüzumunda vilâyet hesaplarına bakar.

Müzakereye esas encümen kararları

32) Her encümen aldığı işler hakkındaki kararlarını sebepleriyle Büyük Kongre'ye arzeder. Bunlar kongrede müzakere edilerek bir karara bağlanır ve icabında mesele yeniden encümene gönderilebilir.

Başka encümenler

33) Büyük Kongre müzakeresine lüzum görülen mevzular üzeride tetkiklerde bulunmak için ayrıca encümenler de ayrılabilir.

Alenilik, gizlilik

34) Büyük Kongre müzakereleri alenidir. Kongre, müzakereleri yalnız fırka âzalarına açık bulundurmaya ve icabında gizli celse yapmaya karar verebilir.

Müzakere ve kararların zaptı

35) Büyük Kongre'nin müzakereleri ve kararları zaptolunur. Bu zabıt reis ve kâtipler tarafından imzalanarak kongrede bulunmuş olan âzaların adları yazılı bir defterle birlikte saklanır.

Kongre sonundaki nutuk

36) Kongre kapanırken, umumî reis, kongrenin açılmasından elde edilen neticelerle fırkaya verilen yeni istikamet hakkında bir nutuk söyler ve kongre kapandıktan sonra bir beyanname neşreder.

III – Umumî İdare Heyeti

U.İ.H.nin Azaları

37) Umumî idare heyeti Büyük Kongre tarafından seçilmiş 14 âzadan toplanır.

Reisleri

38) Umumî idare heyetinin tabiî reisi umumî reis veya vekilidir. Reislerin bulunmadığı zamanlarda da Kâtib-i umumî reislik yapar.

Toplanma zamanları

39) Umumî idare heyeti en az haftada bir toplanıp çalışır.

Vazifeleri

40) Umumî idare heyeti umumî reislik divanına ait vazifelerden baka fırka işlerinin hepsiyle meşgul olur.

Fırka teşkilâtının nizamnameye göre işlemesinde ve fırka programının bütün asılları ve teferruatiyle tatbik sahasına çıkmasında lâzım gelen tetkik ve takibi yaparak bu hususlarda müzakerelerde bulunur ve vaziyeti tespit eder, tedbirler düşünür, icabına göre kararlarını Umumî reislik divanından geçirerek tatbik eder. Fırkayı alâkalandıran millî teşekkülleri ve fırkanın hesaplarını kongrelerden alınan kararların ne dereceye kadar tatbik edildiğini tetkik eder. Umumî konferans mevzuları tayin, fırkanın umumî programı hakkında icap ve ihtiyaca göre risaleler tertip eder. Büyük kongre encümenlerine ait lâyihâları hazırlar ve umumî reislik divanından geçirerek kongreye verir.

Vilâyet teşkilâtında semt ocakları yapmak ve ocaklarla nahiyelerin irtibatlarını değiştirmek için gelen teklifleri tetkik ve uygun bulursa tasdik eder.

Vilâyet idare heyetleriyle reislerinin ve kaza reislerinin intihaplarını tasdik eder ve icabında bozar. Tasdikı salâhiyeti kendisinde olan idare heyetleriyle reislerinin intihabını icabında yenilettirir.

Nizamnamenin iyi tatbiki için icap eden talimatnameleri yapar.

Heyetin yardımcıları ve encümenleri

41) Lüzumuna göre umumî idare heyeti kararlariyle, muayyen işler için fırka mebus veya mensuplarının yardımından istifade edilir ve bunlardan muvakkat encümenler teşkil olunur. Bizzat umumî idare heyeti âzalarından yahut yukarıda yazılı diğer zatlar ile muhtelit encümenler de yapılabilir.

Teşkilâtın teftiş ve murakabesi

42) Fırka teşkilâtının teftiş ve murakabesine umumî idare heyeti âzaları memur olabileceği gibi fırka mebus veya mensupları da bununla tavzif edilebilir. Teftiş vazifeleri ve zamanları, lüzumuna göre kâtib-i umumîlikçe tayin edilir. Bunun için bir talimatname yapılır.

Azalar, heyete bağlıdır

43) Umumî idare heyeti âzaları kendilerini fırka teşkilâtının mesaisine bağlarlar.

Muhasip

44) Umumî idare heyeti, âzalarından birini fırkanın muhasipliğine ayırır. Muhasip bütçeye uygun olarak yapılacak sarfiyatı tasdik eder.

Heyetin bürosu

45) Umumî idare heyetinin, maaşlı bir başkâtibi ile bir muhasebecisi, lüzumu kadar maaşlı kâtipleri, memurları, müstahdemleri bulunur. Bunlar kâtib-i umumîlik emrindedir.

Dördüncü Kısım

Vilâyetler

I – Kongreler

Kongrelerin Devreleri

46) Mahalle, köy (veya semt) ve nahiye kongreleriyle kaza kongreleri yılda bir, vilâyet kongreleri iki yılda bir toplanır. Kongreler vilâyet idare heyetinin kâtib-i umumîlikçe tasdik olunmuş kararıyle icabıda fevkalâde olarak da toplanabilir.

Kaza teşkilâtı olmıyan vilâyet merkezleride vilâyet kongresi yapılmıyan seneler kongre faaliyeti mahalle, köy (veya semt) ve nahiye kongrelerine münhasır kalır.

Toplanma zamanları

47) Kongrelerin toplanma zamanı, mahalle, köy (veya semt) ve nahie ocaklarından başlamak üzere eylül ve şubat ayları arasıdır. Toplanma zamanları vilâyet idare heyetlerince tesit ve teşkilât kademelerine tebliğ edilir; fırka kâtib-i umumîsine de bildirilir.

Ocak kongrelerinin azaları

48) Her mahalle köy (veya semt) ocağında yazılı fırka âzası kedi ocak kongresinin âzasıdır.

Gelemeyecek derecede sıhhî mazereti olmayan ocak âzalarının bu kongrelerde bulunmak vazifesidir.

Mümessillerin seçilmesi

49) Kongrelerde mümessiller şöyle seçilir:

Her ocak kongresinde ocağın üç yüze kadar âzası için iki bundan fazla her yüz elli âza için birer mümessil;

Her nahiye kongresinde, mahiyedeki ocakların beş yüze kadar âzası için iki budan fazla her beş yüz için birer mümessil;

Her kaza kongresinde, kazadaki ocakların bine kadar âzası için üç, bundan fazla her bin için birer mümessil.

Sayıları, seçilecek mümessillerin sayısını tayinde esas tutulan fırka âzalarının o kongreler akdolunmazdan en az üç ay evvel kayıt muamelesi tekemmül etmiş bulunmak şarttır.

Kongrelerin yeri

50) Ocakların seçtiği mümessiller nahiye merkezinde nahiye, nahiyelerin seçtiği mümessiller kaza merkezinde kaza, kaza kongrelerinin seçtiği mümessiller de vilâyet merkezinde vilâyet kongresini yaparlar.

Yedek mümesiller

Asıl mümessilin mazereti olursa yerine yedek gönderilir.

Doğrudan kaza yahut vilâyete bağlı teşekküllerde mümessil seçmek

51) Mahalle köy (veya semt) ocaklarının mümessilleri ocaklarının doğrudan doğruya kaza teşkilâtına bağlı olması yüzünden nahiye kongrelerini yapamıyorlarsa bakılır: Ya kaza teşkilâtında bir başka nahiye teşekkülü yoktur, o takdirde bu mümessiller doğrudan doğruya kaza kongresini yaparlar; yahut bir başka nahiye teşekkülü vardır, bu takdirde bu mümessiller, bir nahiye kongresinde aranacak nisbet üzerinden, mümessil seçerler, kaza kongresine bunlar iştirak eder.

Ocakların doğrudan doğruya vilâyet teşkilâtına bağlı olmaları yüzünden bu mümessiller de kaza kongresi yapamıyorlarsa onlar da kaza kongrelerinde şart olan nisbet üzerinden, mümessil ayırırlar, vilâyet kongresine bu mümessiller iştirak eder.

Doğrudan doğruya vilâyet teşkilâtına bağlı olması yüzünden kaza kongresinde bulunmayan mevcut bir nahiye mümessilleri de ayni intihabı yaparak kendilerini vilâyet kongresinde temsil ederler.Bu madde mucibince yapılacak ikinci veya üçüncü mümessil intihapları kaza veya vilâyet heyetleri tarafından idare olunur.

Kongreleri açanlar

52) Kongreler, idare heyetlerinin reisleri tarafından açılır.

Açılma nisabı

53) Kongrelerde kendi âzasının yarısından bir fazlası hazırsa müzakereye başlanır, değilse toplanma bir gün sonraya bırakılır ve o gün gelen âza bu kadar olmasa da kongre açılır.

Reis, kâtip seçilmesi

54) Her kongre açılınca ilkin bir reis, bir ikinci reis, iki kâtip seçilir.

Gösterilen reis

İcabında kaza ve vilayet kongreleri reisi, bir derece yukarı teşkilât tarafından da gösterilebilir.

Reis ve kâtiplerin vazifeleri

Reis, kongre müzakerelerini idare eder. Kâtipler, müzakerelerin hulâsa ve neticelerini kaydederler.

Müzakerenin zaptı

55) Kongre müzakerelerinin ayniyle tutulması için icabında ayrıca zabıt kâtipleri çalıştırırlar.

Alenilik, gizlilik

56) Kongrelerin müzakerelerini bütün fırka âzaları dinleyebilirler. Kongreler isterlerse bir meseleyi gizli müzakere veya fırka haricinden sami kabul etmeye karar verebilirler.

Ruznameler

57) Kongreler, konuşulacak işleri önceden sıraya korlar ve idare heyetlerinin olan biten şeyler hakkındaki rapor ve sözleriyle müzakereye başlarlar.

Karar nisabı

58) Kongrelerde kararlar, hazır bulunan âzanın yarısından bir fazlasının reyi ile verilir.

İntihaplarda nisap

59) Kongrelerde intihaplar gizli rey ile yapılır; meğerki açık olmasına veya işaretle yapılmasına üçte iki ekseriyet karar vermiş olsun. İntihaplarda ilk defa mutlak ekseriyet olmazsa ikinci defasında en çok rey alanlar kazanır.

Hesap, bütçe encümenleri ve başka encümenler

60) Kongreler, hesap bakma ve bütçe yapma işlerinde 3-7 kişilik birer encümen ayırırlar ve bu encümenlerin raporları üzerinde görüşürler. Kongreler gerek verilen raporlar, gerek âzalarının tekifleri üzerine müzakereyi kolaylaştırmak için başkaca 3-7 kişilik encümenler de yapabilirler.

Encümen intihapları ve nisapları

61) Kongre encümenleri, içlerinden bir reis, bir mazbata muharriri, bir kâtip seçerek işe başlar. Yarısından bir fazlasiyle müzakere eder. Mevcudun ekseriyeti ile karar verir.

Encümenlere giremeyenler

62) İdare heyetlerinde bulunanlar encümenlere seçilemezler.

Kongrelerin vazife ve salahiyetleri:

63) Kongreler, kendi sahâlârında, fırka işleri için her türlü karar ve murakabe uzvudur. Kongre açık oldukça ve lüzum gördükçe idare heyetlerinin bütün salâhiyetlerini kendisi kullanabilir.

Başlıca yapacakları şunlardır:

Yapılması yahut yapılmaması istenen şeylerin tespiti

A – Ocak kongresinde mahallenin, köyün (veya semtin) fırkası teşkilâtı, köy meclisi, belediye veya şehir meclisi veya vilâyet umumî meclisi ve böyle müesseseseler vasıtasiyle yapılmasını yahut yapılmamasını veya nahiye kongresinde konuşulmasını istediği şeyleri, nahiye kongresinde nahiyeyi, kazı kongresinde kazayı, vilâyet kongresinde vilâyeti, memleket ve Fırka noktaından, alakalandıran gene o gibi meseleleri, gerek verilen raporlar, gerek azaların teklifleri üzerinde konuşmak ve her müzakere sonunda olması veya olmaması istenilen şey ne ise onu bir teklif halinde karşılaştırıp, icabına göre, ya kendi idare heyetinde yapılmasını tevdi etmek veya bir derece yukarı idare heyetiyle kongre mümessillerine bu kararlar üzerinden yürünülmesini bildirmek;

Fırka faaliyetinin tetkiki

B – Vilâyet kongresinde bütün vilâyetin fırka teşkilât ve faaliyetini tetkik etmek;

Fırka hesapları

C – Kendi ve icabında kendine bağlı idare heyetlerinin hesaplarına bakmak ve yıl sonu hesap hülâsalarını tasdik etmek;

Bütçeler

Ç – Ocak kongresinde ocak, nahiye kongresinde; ocak ve nahiye, kaza kongresinde; ocak ve nahiyeler ve kaza; vilâyet kongresinde kazaların ve vilâyetin gelirine giderine göre idare heyetlerinin hazırlayıp getirdiği bütçeleri müzakere etmek, icabında düzeltmek, denkleştirmek, sonra bir derece aşağı teşkilâtın bütçelerini tasdik etmek, kendi bütçesini tasdik için bir derece yukarı heyete göndermek;

İdare heyetleri azalariyle yedeklerini seçme

D – Ocak kongresinde ocak, nahiye kongresinde nahiye, kaza kongresinde kaza, vilâyet kongresinde vilâyet idare heyetini ve birer misli yedeklerini seçmek;

Mümessillerle yedeklerini seçme

E – Ocak kongresinde nahiye, nahiye kongresinde kaza, kaza kongresinde vilayet, vilâyet kongresinde Büyük kongre için mümessillerini ve birer misli yedeğini seçmek;

İdare heyetleri intihabını tasdik

F – Her kongrede kendisine bağlı idare heyetleri ile reislerinin intihaplarını lüzumunda tetkik etmek ve bir uygunsuzluk olduğuna kanaat getirse uygunsuz olan noktadan başlanarak yenilenmesine karar vermek.

Kongreler haricinde intihap

64) Kongrelerin idare heyeti âzası veya mümessil veya bunlara yedek yapacakları zatlerin o kongrede âza olarak bulunması şart değildir.

Kongrelerde mebuslar

65) Fırka mebusları yazılı bulundukları ocağın vilâyeti kongre müzakeresinde iştirak edebilirler; ancak mümessil olmadıkça rey veremezler.

Kongrelerin zabıtları

66) Kongrelerde bulunan âzaların adları bir deftere yazılır ve gerek bu defterin, gerek müzakere ve kararların altı kongre reis ve kâtipleri tarafından imzalanır.

Kongre kararlarını icra vazifesi

67) Kongreler kapandıktan sonra verilen kararların yapılması ve yaptırılması idare heyetlerine vazife olur.

II – İdare Heyetleri

Ocak, nahiye

68) Her ocağın, ocak kongresince seçilen 3-6 kişilik bir idare heyeti olduğu gibi, ocaklar Teşkilâtını idare etmek için nahiye merkezinde nahiye kongresince seçilen 3-5 ve nahiyeleri idare etmek için de kaza kongresince seçilen 5-7 kişilik bir idare heyeti bulunur.

Kaza, vilâyet idare heyetleri

Vilâyet idare heyetinin âzası 7-9 kişidir. Vilâyet kongresince seçilir. Kazalar teşkilâtını idare eder. Umumîyetle idare heyetlerinin müddetleri, intihaplarını takip eden mutat kongre içtimaında seçilecek yenilerinin devir almalarına kadar devam eder.

Heyetlerin tasdiki ve vazifeye başlamaları

69) Bir kongrece seçilen bir idare heyeti, muamele bir taraftan hiçbir itiraza uğramamışsa, hemen vazifeye başlayabilir. Şu kadar ki bu heyetlerin intihapları bir derece yukarı idare heyetince tasdik olunduğu zaman tekemmül eder. Tasdik edilmediği halde buna memur olan bir derece yukarı makamın esbabı mucibesiyle keyfiyet kâtib-i umumîliğe bildirilir. Netice umumî idare heyeti kararıyle hallolunur.

Reis, kâtip, muhasip

70) İdare heyetleri, kendi âzalarından birini reis, birini kâtip ve muhasip olarak ayırır. İcabında muhasip üçüncü bir zat de olabilir, reis, gaybubetinde, idare heyeti âzalarından birini kendine vekil eder.

Reisin vazifesi

71) İdare heyetinin mümessili reisidir. Fırkaya ait işler için fırkanın teşkilâtı veya mıntıkasındaki hükümet ve aşka müesseseler mümessilleriyle temas eder ve bunlara olan muhabere evrakını imzalar. Hesaba dokunan yerlerde muhasip ikinci bir imza kor.

Kâtip ve muhasibin vazifesi

72) Kâtip ve muhasip eski idare heyetinden devir almaktan, muhasip talimatına göre heap evrak ve defterlerini, kâtip bundan başka evrak ve defterleri ve hususîle ocak idare heyetinde fırka âzalarının adlariyle fırkaya girdikleri tarihleri gösterir defteri, her idare heyetinde bu heyetin kararlarını, muhaberelerini, tebliğlerini gösterir defter ve dosyaları, kaza ve vilâyet heyetlerinde ocaklara yazılı âzalar defterlerinin suretlerini eksiksiz tutmaktan ve iyice saklamaktan mesuldür.

Toplanma zamanları

73) İdare heyetleri en aşağı haftada bir defa toplanır.

Müzakere ve karar nisabı

74) İdare heyetlerinin müzakereye başlamalarında, nisap, mürettep âzaların ve karar verilmesinde de hazır bulunan âzaların yarısının bir fazlasıdır. Reyler müsavi çıktığı zaman reisin bulunduğu taraf ekseriyet alır.

İdare heyetlerinin vazifeleri

75) İdare heyetleri kendi mıntıkalarında fırka işlerinin merciidir. Kendilerinin merkez gösterdikleri yerlerde toplanırlar.

İdare heyetleri başlıca şunları yaparlar:

Âza kaydetme

A – Nizamnamede yazılı şartlara uygun fırka âzasını çoğaltmak ve fırkaya yazılmak isteyen âzanın ocak idare heyetine yapacağı müracaatı bir karara bağlayıp nahiye idare heyetine, nahiye heyetince de mütaleasiyle kaza idare heyetine gönderilmek, kaza heyetinde de bu kararı tetkik ile kabul etmek veya icabında bozmak;

Fırka paralarını toplamı

B – Ocak idare heyeti fırka âzalarının yardım paralarını ve her idare heeti bütçesinde yazılı gelirlerini elverişli vasıtalarla toplamak ve bütçe için devamlı gelir kaynakları düşünüp göstermek;

Masrafları yapma

C – Bütçenin kabul ettiği masrafları yapma;

Kongre kararlarını icra

Ç – Kongrelerin kendilerine bıraktıkları kararları yerine getirmek;

Gelen emirleri tatbik

D – Fırkanın maksadına ulaşmak için daha yukarı fırka makamlarından verilen emirleri yapmak ve bu maksatla düşündüklerini bir derece yukarı teşkilâta yazmak;

İntihapları kazanmak

E – Bütün intihaplarda fırka namzetlerini, fırka âzalarını kazandırmak;

Namzetler için fikir yoklama

F – Bir intihap işinde fırkaca namzet gösterilmeden evvel yoklama yapılması lâzım gelen hallerde o intihapta rey sahibi olan Fırka âzalarını toplamak ve meyillerini anlamak;

Halkevlerini idare

G – Talimatnamesine göre icap eden yerlerde halkevleri açmak ve idare etmek;

Memurları tayin

H – İcabında bütçeye göre kullanacakları memurları, fırka âzası olmak şartiyle, tayin etmek ve lüzumunda hizmetlerinden affetmek;

Üç ayda bir rapor verme

I – Kendi dairelerinde fırkanın vaziyetini ve âza mevcudunu bildiren ve nihayet üç ayda bir kere verilmesi lâzım gelen raporları yukarı teşekküllere vermek ve muhitine tasarruf misali olacak vasıfta olarak kendi bütçesini ve hesap hülâsasını hazırlayıp kongrelere arz etmek;

Kongrelere tavassut

İ – Kongrelerde verilmesi lâzım gelen meselelerin arzına vasıta olmak;

Ara bulma

J – Fırka mensupları arasında hususî bir ihtilâf çıktığı takdirde aralarını bulmak;

Azaları tenvir

K – Fırka program ve icraatı hakkında âzaları tenvir ve ikaz etmek, konferanslar verdirmek ve sık temaslarla rabıta ve tesanüdü arttırmak.

Devamsız âza

76) Birbiri ardı sıra bir idare heyetinin üç toplanmasına, mazereti olmaksızın, gelmeyen âzanın bir derece yukarı heyetçe müdafaası dinlenir ve makul görülmezse idare heyetinden istifa etmiş sayılır.

Açık kalan âzalık

77) İdare heyetlerindeki açıklara aldıkları rey sırasiyle yedekler çağırılır, reyler müsavi olursa kur'aya müracaat edilir veya yedek kalmazsa bir derece yukarı idare heyeti münhal yere âza tayin eder.

Tayin ile reis

78) Lüzum görülen vilâyetlerde teşkilâtın başında reis vazifesiyle ve umumî idare heyeti kararı ve umumî reislik divanı tasdikiyle fahri veya aylıklı bir zat çalıştırılır.

Fırka namına muhabere

79) Fırka teşkilâtı, muhaberelerini daima kendinden bir derece yüksek vea bir derece aşağı teşkilât kademesiyle apar. Tehiri caiz olmayan mühim meseleleri derece atlayarak yazabilirlerse de bunu ve sebebini söyleyerek aşağı veya yukarı makama da yazı ile bildirirler.

Bir idare heyeti haklı ve faydalı bir meseleyi bağlı olduğu heyete anlatamazsa bir derece yukarı heyete yazabilir.

Hükümetle temas

80) Bütün fırka teşkilâtının hükümet teşkilâtiyle teması umumî reislik divanınca tasdik olunacak bir talimatname ile tayin olunur.

Beşinci Kısım

Meclis'te

1 – Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu

Fırka grubu

81) Fırkaya mensup mebusların umumî heyetine fırka grubu denir.

Reisleri

82) Fırka grubunun tabii reisi, fırkanın umumî reisi veya onun verilidir. Fırkaya mensup olan Başvekil fırka grubunun reisidir.

Toplanma zamanları

83) Meclis içtima halinde bulunduğu zaman grup haftada bir gün mutlaka toplanır, icabında arıca Umumî reisin veya vekilinin, grup reisinin istemesiyle veya idare heyeti kararıyle yahut gruba mensup âzalardan en az onunun takrir vermesiyle toplanır.

Meclis toplu olmadığı zaman da umumî reisliğin davetiyle grup toplanır.

Grupta reislik ve kâtiplik

84) Umumî reis reislik etmediği halde, reisliğe grup reisi veya reis vekilleri geçerler. Grup kâtipleri grup müzakerelerinin esaslarını ve kararlarını kaydederler.

Grubun işleri

85) Grup toplanmalarında gruba ait umumî meselelerle reislikten, idare heyetlerinden, yahut âzalar tarafında ileri sürülen meseleler müzakere edilir ve kararlaştırılır.

Ruzname

86) Grup toplanmalarında müzakereler, içtima evvelinden hazırlanmış ruznamesi üzerine geçer. Fevkalâde ve teahhur götürmeyen hallerde teklif olunan bir madde aynı içtimaın en aşağı on beş dakika sonra yapılacak ikinci bir celsesine bırakılır.

Müzakerelerde serbestlik, sual, istizah

87) Grup müzakerelerinde, grup âzaları içtihat ve reylerinde tamamiyle serbesttiler. Gruba mensup vekillerle mebuslara ait veyahut zuhur eden devlet ve hükümet meseleleri hakkında kayıtsız ve şartsız fikirlerini söylerler. Ancak istizah fırka kararı ile fırka grubunda cereyan eder, istizahın Mecli'se intikali grup kararı ile olur, grup kararı olmadan sual istizaha kalbedilmez.

Ekalliyette kalanlar

88) Grupta müzakere edilerek kabul olunan kararlara gruba mensup bütün azalarca itaat olunur. Grup müzakeresinde ekaliyette kalanlar ekseriyet kararına tabi olurlar.

Müzakerelerde bulunmayanlar

89) Grup müzakeresi esnasında hazır bulunmayan âzalar grubun kararında haberdar olmakla mükelleftirler. Grup âzaları grup kararına karşı istinkâf reyi vermez ve hazır olduğu halde reye iştirakten kaçınmaz.

Grup azalarının mükellefiyetleri

90) Grup âzaları Meclis müzakerelerinde fırka program ve esaslarını ve fırka grubu kararlarını gütmek ve kuvvetlendirmekle mükellef oldukları gibi Meclis reisliğine, Meclis reislik divanı âzalıklarına, encümen âzalıklarına intihap sırasında fırka mensuplarının seçilmesini temin vazifesindedirler. Bunlar grupça kararlaştırılmış ise grup âzaları grup kararına uymakla mükelleftirler.

Grup namına söz söylemek

91) Grupça müzakere edilip kararlaştırılmamış meselelerde grup azaları rey ve içtihatlarında serbesttirler.

Meclis müzakerelerinde grup namına reislerden ve kâtipiumumîden baka kimsenin söz söylemek salâhiyeti yoktur, meğerki grupça tavzif edilmiş olsunlar.

Grup azalarının gidişleri, gelişleri

92) Fırka mebusları grup idare heyetinden evvelce müsaade almaksızın mezuniyet alamazlar. Ankara'dan ayrılırken ve avdetlerinde fırka kâtib-i umumîsiyle temas ederler.

Kararlar aleyhinde beyanat ve neşriyat

93) Fırka azaları fırkanın esasları ve kararları aleyhinde ne beyanat ve neşriyatta bulunurlar, ne de böyle beyanat ve neşriyatı tahrik ederler. Mahrem tutulması lâzım gelen fırka müzakereleri fırkaca karar altına alınır.

Kararların neşri veya gizli tutulması

Grup içtimalarından sonra neticenin bir tebliğ ile veya zabıtların aynen neşri yolu ile ilânı da kararlaştırılabilir.

Yardım parası

94) Fırka mebusları yazılı olacakları ocaklara taahhüt ettikleri ardım parasından başka, grup veznesine de kendi tayin ve tespit edecekleri yıllık bir miktar yardım parası taahhüt ederler ve tayin edecekleri taksitlerle öderler.

İnzıbat hükümleri

95) Bu maddelere riayet etmeyenlere, birinci defasında rica edilir; ikinci defasında ihtar, üçüncü defasında, Grup kararı ve Uumî reislik divanının tasdikiyle fırkadan çıkarma cezası tatbik olunur. Bununla beraber herhangi bir azanın fırka kararına karşı işlediği hata hemen fırkadan çıkarılmasını icap edecek derecede ağır görülürse grubun umumî heyetinin mutlak ekseriyetiyle vereceği karar üzerine fırkadan çıkarılır. Her halde suçlunun şifahî veya yazı ile müdafaası dinlenir.

II – Grup İdare Heyeti

Teşekkülü

96) Fırka grubu iki reis vekili ile dokuz âzadan ibaret bir idare heyeti seçer ve idare heyeti kendi arasından iki kâtip ile bir veznedar ayırır.

Heyette nisap; kararların umumî reisliğe bildirilmesi

97) İdare heyeti, âzalarının yarısından bir fazlasiyle müzakereye başlayabilir ve mutlak ekseriyetle karar verir. Kararlar umumî reislik divanına yazılı olarak bildirilir.

Heyetin müddeti

98) İdare heyeti intihabı her yıl yenilenir. Yıl başı Millet Meclisi'nin içtima senesi başıdır. Eski aza heyete gene seçilebilir.

Heyetin toplanması, vazifesi

99) İdare heeti haftada en az bir kere toplanır, gruba ait işleri konuşur. Grup binasına, grup kütüphanesine nezaret eder.

Grup azası üzerinde alaka

100) İdare heyeti grup azalarının Meclis'e devamlarına, grubun kararlarına uygun hareket etmelerine nezaret ve Meclis'te meselelerin müzakeresi esnasında azaların toplu bulunmalarını, toplu re vermelerini temin için tedbirler alır.

III – Haysiyet Divanı

Teşekkülün maksadı

101) Grup azaları arasında çıkacak hususî ihtilâflarla azaların mensup oldukları grubun şerefi, haysiyeti ile uzlaşmayacak halleri olduğu iddialarına bakmak üzere bir haysiyet divanı kurulur.

Kuruluşu

102) Haysiyet divanı, gurubun umumî heyetince grup azaları arasından seçilecek yedi zattan toplanır.

Mütareke nisabı

103) Haysiyet divanı en aşağı beş aza ile müzakere eder.

Reisi

104) Haysiyet divanının reisi kendi aralarından mutlak ekseriyet ve gizli rey ile seçilir.

Faaliyete gelmesi

105) Haysiyet divanı ya azanın müracaatı üzerine, yahut göreceği lüzuma göre kedi kendine faaliyete gelir. Umumî reislik divanı veya grup reisi de böyle bir meseleyi divana verebilir.

Kararları alakası olanlara tebliğ

106) Divanın kararları alakası olanlara divan tarafında yazılı olarak tebliğ edilir. Bu kararın bir sureti de malumat alması için fırka grubu reisliğine verilir.

İtiraz halinde

107) Tebliğ tarihinden üç gün geçinceye kadar itiraz olmazsa karar kat'ileşir. Alakası olanların itirazları sebepleriyle, yazılı olarak grup reisliğine verilir. İtiraz reis tarafından on gün içinde grup umumî heyetine arz edilir.

Umumî heyet alakası olanları dinledikten ve azalardan, biri aleyhte olmak üzere, en aşağı iki zate söz verildikten sonra reye konulur. Grup umumî heyetinin ekseriyetle verdiği karar kat'idir.

IV – Fırka Mebuslarının Riayet Edecekleri Noktalar

Mebusluk sıfatı hususî menfaatlerde istismar edilemez

108) Mebusların hususî hayatlarında, ticaret ve ziraat ve sanayi ve sairedeki faaliyetleri devletin resmî kanunlarına tâbidir. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup mebusların mebusluk sıfatını hususî menfaatleri için istismar edememelerine fırka umumî reisliği de hususî bir itina gösterir.

Fırka mebuslarının yapamayacakları işler

109) Sermayesinin ekseriyeti devlete ait olan müessese ve şirketlerle âmme hizmetlerine ait ve hususî mukaveleye bağlı veya mutlak olarak imtiyazlı şirketler ve inhisar idarelerinde hükümet tarafından idare meclislerine tayin olunan azalar ve bu müesseseleri temsil vaziyetinde bulunanlar fırkaya mensup mebuslardan olmayacaktır. Bunlardan başka şirket ve müesseselerde idare meclisi azalığı umumî kaidelere tâbidir. Umumî ve hususî ve mülhak bütçelerde menfaati devlete ait müesseseler bütçelerinden para ödemeyi tazammun edecek mahiyette olan bir ticaret muamelesini Fırka mebusları yapamaz.

Meclis reisleri, icra vekilleri, umumî idare heyeti azalarının alamayacakları vazifeler

110) Büyük Millet Meclisi'nin, reisi, reis vekilleri ve icra vekilleri ile fırka kâtib-i umumîsi ve umumî idare heyeti

azası ve Fırka grubunun reisi ve reis vekilleri gerek devletin alakası olan müesseselerde, gerek devletin alakası olmayan hususî şirket ve müesseselerde müdürlük ve idare meclisi azalığı gibi idare ve temsil vaziyetlerinden hakikî surette feragat ederler. Müdürlük ve idare meclisi azalığı gibi bir idare vaziyeti olmaksızın hususî müesseselerde hissedar olmak umumî kaideler tâbidir.

Vazifeye devam, intihap dairelerine gitme

111) Mebusların vazifeye devam bakımından vaziyetleri Büyük Millet Meclisi'nin hususî kaidelerine bağlıdır. Fırkaya mensup mebusların Büyük Millet Meclisi'nde devamları ve başkaca vazife almayanların her yıl intihap dairesine gitmeleri ve tam bir intihap devresinde en aşağı iki defa bütün kaza merkezlerini dolaşmaları noktasından bulunacakları vaziyet fırkanın umumî reisliğince hususî bir ehemmiyeti haiz olacaktır.

V – Fırka Divanı

Fırka divanının teşekkülü ve reisi

112) Fırka divanı, umumî reislik divanından fırkanın kabine azalarından, umumî idare heyeti ile fırka grubu idare heyetinden teşekkül eder. Fırka divanı lüzumunda umumî reislik divanı tarafından içtimaa çağırılır. Fırka divanına umumî reis veya umumî reis vekili, bulunmadığı zamanlarda tevkil edecekleri zat reislik eder.

Vazifesi, salahiyeti

113) Fırka divanı umumî reislik divanından gönderilen meseleleri müzakere eder. Nizamnamenin tefsiri fırka divanına aittir.

Divan kararları umumî reisin tasdiki ile tekemmül eder.

Altıncı Kısım

Malî hükümler

Fırkanın gelirleri

114) Fırkanın geliri şunlardır:

A – Fırka azalarından alınacak yardım paraları;

B – Teşkilâtın menkul ve gayrimenkul mallarının iradı;

C – Müsamere, konser, balo, temsil gibi teşebbüslerden artan paralar;

Ç – Fırkaca yapılan neşriyattan kalan paralar;

D – Fırka teşkilâtının himaye ettiği kültür, millî terbiye, spor ve sair hayır hizmetlerine karşılık umumî ve mahallî bütçelerle belediye bütçelerinden ayrılacak yardım paraları.

E – Fırkaya (A) fıkrası haricinde yapılacak yardımlar.

Para işlerinde talimat

115) Fırka paraları talimatnamesine göre alınır, sarf olunur, kaydedilir.

Aylık ihtiyaçların fazlası

Aylık ihtiyaçtan fazla paralar banka olan yerlerde bankaya yatırılır.

Yıllık ihtiyaçların fazlası

116) Teşkilâtın her kademesi yıllık ihtiyaçlardan artacak paraları merkezin müsaadesi olmadıkça sarf edemez.

Gayrimenkul tasarrufu

117) Fırka manevî şahsiyetine ait olmak üzere gayrimenkul mallar tasarruf eder. Bunların menfaatlerinde asıl olan bulundukları yerlere ait olmaktır. Bunlardan değiştirilmesi yahut lüzumsuz olduğu için satılması icap edenler olursa, bu işler derece derece idare heyetleri kararı ve umumî reisliğin tasdikiyle yapılır.

Harcırah, seyahat ve ikamet yevmiyesi

118) Fırkanın tetkik ve teftiş ve sair vazife seyahatlerinde harcırah, seyahat ve ikamet yevmiyesi tediyesi şu esaslara göre yapılır.

1 – Fırka memur ve müstahdemlerine, aldıkları tahsisata nazaran aynı yekûnu alan hükümet memurlarının maaşlarına ve harcırah kanunundaki esaslara göre;

2 – Fırkaca tavzif edilecek mebuslara, fiilen sarf ettikleri nakliye ücretlerinden başka mebusların harcırahları hakkındaki kanunda yazılı maaş esasına gire;

3 – Fırkaca tavzif olunacak başka zatlar, kâtib-i umumî ile umumî idare heyetinin muhasip azası arasında takdir olunacak esasa göre.

119) Merkez teşkilâtının bütçesi Umumî reislik divanı tarafından tanzim olunur.

Yedinci Kısım

İnzibat Hükümleri

İnzibata dokunan haller ve cezaları

120) Umumî esaslara, Büyük Kongre'nin kararlarına, umumî reislik divanının tebliğlerine, umumî idare heyetinin kararlarına riayet etmeyenler, bütün intihaplarda fırka namzet ve azalarına rey vermeyen veya bunların aleyhinde çalışan veya muarız bir teşekkülün namzetliğini kabul eden veya açıkça reddetmeyen veya fırkaca namzet gösterilen yerlerde kendisini kendi başına namzet gösteren veya gösterilmesine karşı göz yuman, veya intihaplara mazeretsiz iştirak etmeyen veya muarız bir namzet lehinde gizli, açık çalışanlar ve kendi müesseselerinde bulunanların böyle hareket ve faaliyetlerine müsamaha gösterenler, fırka kongrelerinin program, fırka gruplarının karar olarak kabul ettiklerini vazife sahibi iken yapmayanlar, fırka vazifelerini yaparken bilerek nizamnameye uymayanlar, fırka mensup ve memurlarından fırkanın şerefini, haysiyetini kıranlar yaptıklarının derecesine ve yapılan şuçtaki alakalarına göre ihtar, ikinci ihtar, muvakkat ihraç ve tart cezası ile cezalandırılır. Bu cezalar sırasiyle verileceği gibi sıra takip edilmeden birden de verilebilir.

Cezaları verecek heyetler

121) İhtar cezaları kaza, ihtar ve ikinci ihtar cezaları vilâyet ve ihtarlarla muvakkat ihraç cezaları umumî idare heyetince ve tart cezası fırka umumî reislik divanınca verilir. İntihaplar esnasında idare heyetlerinin bu salahiyetleri birer derece yükselir. Eğer bir idare heyeti tensip ettiği cezayı kendi salahiyetinden yüksek görürse keyfiyeti tasdike salahiyetli makama arz edilmek üzere bir derece yukarı idare heyetine arz eder.

Kararı bildirme

122) Bir inzibat cezası alanın bu hali mensup olduğu teşkilâta bildirilir.

Cezaların neticleri

123) İkinci ihtar cezası almak fırka teşekküllerinden bir yıl uzaklaşmayı mucip olur. Böyleleri teşkilâtta iseler çekilirler. Muvakkat ihraç cezası alanların bir yıl müddetle fırkadan alakaları kesilir.

Büyük Millet Meclisi grubundan çıkarılan, fırka azalığından da çıkarılmış olur.

Müdafaa hakkı

124) Hakkında bu cezalardan herhangi birisi verilecek olan fırka arkadaşının şifahen veya yazı ile kendisii müdafaa etmek hakkı vardır. Yalnız intihaplar esnasında yapılan suçların cezaları müdafaa hakkı kullanılmadan verilebilir. Bu taktirde intihap bittikten sonra hüküm yiyen zatın yazı ile müdafaası alınır ve haklı olduğu anlaşılırsa ceza kaldırılır.

Sekizinci Kısım

Namzetliğin şartları

Namzetli, namzetsiz intihaplar

125) Umumî reislik divanı kararı olmadıkça intihaplarda namzet gösterilmez, intihaplar serbest yapılır. Bu takdirde fırka mensupları hususî teşebbüslerle namzet gösterileceği gibi fırka idare heyetleri de intihaptan maksut olan iyi neticeyi temin edecek surette fırka mensuplarının kazanması için 75'inci maddenin F fıkrası mucibince hareketle intihabı idare edebilirler.

Teşkilâtta bulunanların alabilecekleri vazifeler

126) Fırka teşkilâtında çalışanlar uhdesindeki Fırka vazifeleriyle beraber Vilâyet Umumî Meclisi, Belediye Meclisi ve Encümenleri ve ticaret odaları gibi kazanç getiren vazifelerden birden fazlasını alamazlar. Hatta bu vazifelerden biri üzerinde bulunanlar Hilâliahmer ve Himayeietfal gibi diğer fahrî bir vazife dahi alamazlar.

Yardım parasını vermiş olmak şartı

127) Fırka idare heyetlerinde veya fırka namına bir işte bulunabilmek için yardım paralarını vermiş olmak şarttır.

Fırka mensuplarına alaka

128) Fırka mensubu olanların ehliyet ve liyakatlerine göre yapabilecekleri hizmetlere o hizmetlerin kaideleri dairesinde ve müsavi vaziyetlerde tercih edilerek yerleştirilmeleri için fırka teşkilât ve azaları hususî bir alaka gösterirler.

Dokuzuncu Kısım

Vilâyetlerde Fırka Grupları

Teşekkülün şartı

129) Rey sahibi âzaların hepsi fırka mensubu olmayan mahallî meçlilerdeki fırka azaları bir grup teşkil ederler.

Grubun reisi

130) Grup çağırıldığı vakit fırkanın oradaki idare heyeti reisinin reisliğinde toplanır.

İdare heyetlerinin birlikte bulunacakları haller

131) Gruplar kongre kararlarını ve fırkayı yakından alakalandıran meseleleri konuşmak için yapılan içtimalarda idare heyeti de birlikte bulunur.

Grupların çalışması

132) Vilâyet ve kazalardaki fırka gruplarının nasıl çalışacakları talimatnamesinde gösterilir.

Muvakkat Hükümler

İdare heyetlerini yenileme müddetlerini uzatma salahiyeti

1 - Bütün teşkilâtta intihap mebdelerini aynı devrede birleştirmek maksadiyle, umumî idare heyeti, mevcut heyetlerin müddetleri bitmemiş de olsa intihaplarını yenileyebilir veya kongreleri tehir ederek müddetleri bitenlerin vazife ve salahiyetlerini devam ettirebilir.

Yeni teşkilât için teşebbüs

2 – Henüz fırka teşkilâtı olmayan yerler için aza kayıt, idare heyetlerini tasdik veya icabında ilk defaya mahsus olmak üzere bu heyetleri kendi teşkil etmek salahiyetleriyle, umumî idare heyeti, müteşebbis bir zata veya bir heyete teşkilâtı kurmak vazifesini verebilir.

Vaziyeti muhafaza

3 – 126'ncı maddeye uymayan vaziyetler ilk kongrelerde yapılacak intihaplara kadar devam eder.

Cumhuriyet Halk Fırkası Tüzüğü 1935

Esaslar

Partinin kuruluşu, merkezi

1. Cumhuriyet Halk Partisi, cemiyetler kanununa göre kurulmuş, programındaki esaslar üzerinde çalışan siyasal bir cemiyettir. Merkezi Ankara'dır.

Değişmez Genel Başkan

2. Partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kemal Atatürk'tür.

Partililerin Ödevleri

3. Partiden olan yurttaşlar karşılıklı içdemlik, güven ve arkadaşlık duygularile birbirine bağlı bir kütle meydane getirirler. Partililer programda ve esaslarda sağa, sola çekilmeyecek bir açıklıkla inceden inceye çizilmiş olan yolda birlik ve beraberlikle yürürler.

Prensipleri bilmek, saymak, savgamak

4. Parti izdeşleri, partinin programını ve prensiplerini bilecek, yayacak ve onları savgayacaktır.

Prensipleri söylemek, anlatmak

5. Prensiplerimizi, usanmaksızın, bütün yurttaşlara her bahana ve fırsatla söylemek ve anlatmak, parti örgüt ve izdeşlerinin önemli ödevidir.

Partinin faydalı örgütlerle ilgisi

6. Parti, memlekette türlü ergelerle kurulmuş olan hayırlı ve faydalı girişmelere ve örgütlere karşı sevgi ve ilgi taşır.

Partinin tabii alayı

7. Parti, henüz siyasa ile uğraşmak çağına girmemiş olan bütün Türk gençlerini partinin tabiî adayı sayar.

Partinin bayrağı, rozeti, marşı

8. Partinin, ana vasıflarını gösteren altı oklu bir bayrağı, bir rozeti ve bir marşı vardır. Bunlar öğreneğine göre yapılır ve kullanılır.

Birinci Kısım

Partiye Kabul Olunma

Partiye girmek şartları

9. Cumhuriyet Halk Partisine:

A) 18 yaşını bitiren,

B) Halkça kötü tanınmamış olan,

C) Ağır hapis veya şeref ve onur kırıcı bir suç yüzünden hapis cezasile kısanmamış bulunan ve hacir altında olmayan,

Ç) Ulusal savaşta, ona karşınlık etmemiş olan ve böyle örgütlere girmemiş olan ve siyasal ıra bakımından menfi bir ruh taşımamış oldukları belirgin bulunan her Türk yurttaş, Türkçe konuşmakta bulunmuş ve Türk kültürünü ve partinin bütün prensiplerini benimsemiş ise girebilir.

Ocağa yazılma ve tanıtılma

10. Partiye girmek isteyen her yurttaş, partide en az iki yıldır yazılı bulunan iki arkadaş tarafından bulunduğu yerin ocağına tanıtılır. Kendisinde istenen sıfatların bulunduğu ilâve edilir ve kendisi de partinin esaslarile program ve tüzüğünü kabul ettiği ve hükümlerinden ayrılmayacağı hakkında ocağa bir yüken kâğıdı verir. Aday, bununla partiye şeref sözü vermiş olur.

Yönkurulun yazmaktaki Ödevi

11. Bir ocak kurulunun böyle bir istek üzerine vermiş olduğu kabul veya red kararı, ilge yönkurulunun onaylaması ile tükellenir. Bu iş en çok üç ay içinde bitirilir ve ilgili olana bildirilir. İlçe yönkurulunca reddedilen yurttaşların il yönkuruluna yanında bulunmağa hakları vardır.

Giriş töreni

12. Partiye yeni üye olma işleri tanılanan yeni partililer, üç ayda bir, kaç kişi olmuşlarsa bunlarla, başka yerlerden gelen eski partililer köylerde ocak yönkurullannın, şehir ve kentlerde, o şehir ve kentlerde bulunan en büyük yönkurulun bu iş için yapacağı toplanmaya yazı ile çağırılarak partiye yazılmış ve kabul edilmiş oldukları bildirilir. Bu toplantıların yıl başında başlayarak her üç ayda bir düzenlikle yapılması borçtur. Toplantılarda yönkurullardan başka imkân bulunduğu kadar çok partili bulundurulur. Parti başkanı bu toplantıda bir söylev vererek siyasal bir partiye girmenin önemlerini ve partili olmanın ödevlerini hatırlatıp yeni üyeleri kutlar ve kendilerine başarı diler. Her üç ayda bir, partiye girenlerin adlan il yönkurulunca bütün örgüte genellenir.

Yardım parası

13. Her partili, Partiye az veya çok bir yardım parası ödemek yükümündedir. Ayda veya altı ayda veya on iki ayda bir ödenmek şartile partiye ne kadar yardım parası vereceklerini, ödeme yeteneklerine göre kendileri saptayarak bulundukları yerin ocak kuruluna; bir yüken kâğıdı ile bildirirler, ödeme bir aht karşılığı yapılır. Bir defa yapılan yardım yükeni miktarı, üstünden bir yıl geçmedikçe değiştirilemez. Üyeler, yükenecekleri miktardan fazla bir para verirlerse bu ayrı bir aht ile verit olarak kabul olunur. Yardım akçesi yerine ayniyat alınmaz.

Parasını zamanında ödeme

14. Yardım akçesini yükenilen miktar ve zamanda ödemek, partilinin bir yandan partisine bağlılığının beldeği olduğu kadar, bir yandan da partinin yurda hizmet yolundaki başarılarını sağlayacak olan bir borcudur.

Yardım parası öğreneği

15. Yardım akçesinin alınması usulleri, Genyönkurul tarafından yapılacak bir öğrenek ile saptanır.

Başka yere giden partili

16. Bir yerden başka bir yere giden parti üyeleri kendi Yönkurullarından, parti üyesi olduklarını ve yükenlerini yerine getirmiş bulunduklarını bildiren bir kâğıd alırlar ve bunu gittikleri yerdeki kurula verirler. Bu suretle adlan ora parti kütüğüne geçirilir.

İkinci Kısım

Parti örgütü

Parti örgütü ve örgenleri

17. Parti örgütü, başında merkezde genel başkan bulunmak, illerde ocaklardan başlamak üzere, şunlardan meydana gelir:

A) Genel başkanlık,

B) Genbaşkur,

C) Büyük Kurultay ve Genyönkurul,

Ç) İl, ilçe, kamun, ocak kongreleri ve yönkurulları,

D) Parti grubu,

E) Partikur.

Örgütün ilk basamağı; ocak

18. Örgütün ilk basamağı şehir ve kentlerde uram ocakları ve köylerde köy ocaklarıdır

Ocağın kurulması

19. Parti örgütü olmayan bir köyde bir ocak kurulu meydana getirecek yurttaşlar birleşirlerse aşağıdan yukarı kurulların önergeleri üzerine il yönkurulu kararı alındıktan sonra orada ocak kurulur. Ocağı kuracakların partiye girişleri için 9'uncu maddedeki sıfatlar aranır.

Ocakların çalışma yolu

20. Ocaklar iki türlü çalışır: Kongre halinde ve yönkurul yolu ile.

Yönkurulların birbirine bağlılığı

21. Her partili yurddaş, yazılı olduğu uranı veya köy ocağına, ocaklar yönkurullarına, kamun yönkurulları ilçe, ilçe yönkurulları, il, il yönkurulları genyönkuralla bağlıdırlar.

Semt ocakları

22. Bulundukları yerlerin ilgi ve durumlarına bakılarak birden çok uranı ve köy, tek bir ocağa bağlanabilir ve bunlara semt ocağı denir.

Kamun ve ilçe basmalarım kaldırma

Gene yersel durum ve uza gereklerinin zorladığı hallerde kamun örgütü ve il merkezlerinde de ilçe örgütü yapılabi-

lir. Bu halle ocaklar bir başka kamun veya doğrudan doğruya ilçe yönkurullarına, kamun yönkurullarile il merkezlerindeki ocaklar da doğrudan doğruya il yönkuruluna bağlanabilir.

Banların saypaları

Ocakların yardım akçesi ile hesab ve bütçe işleri, yukarı derecedeki yönkurullara verilebilir. Bu halde aşağı derecelerin saypaları bağlı bulundukları yönkurulları bütçesinden sağlanır. Bu madde hükümlerini yerine getirmek için genyönkurulundan ayrı ayrı karar alınır.

Üçüncü Kısım

Merkezde

A) Genel Başkan

Genel Başkanın yüksek yönetimi

23. Genel Başkan, partinin yüksek yönetimini elinde tutar ve partiyi imseler. Parti adına söz söylemek yetkesi ancak Genel Başkandadır. Genel Başkan lüzum görürse bu hak yetkesini genel başkan vekiline veya parti genel sekreterine bırakır.

B) Genbaşkur

24. Partinin Genel Başkanı ile vekili ve genel sekreteri, genbaşkuru meydana getirirler.

Genbaşkurun Ödevleri

25. Genbaşkur, partiyi ilgilendiren bütün işler için lüzum görüldüğü kararlar verir.

Saylav seçimi, adayların ilânı

26. Genbaşkur, Kamutaya üye seçilmesi işlerini yönetir; partinin saylav adaylarını kararlaştırır. Genbaşkur, adaylarla seçim işleri hakkında grup yönkurulunun. ve genyönkurulunun fikrini yoklayabilir. Adaylar Genel Başkan tarafından ilân olunur.

Genyönkurulun açıklarını doldurmak

27. Genyönkurulda yer açılırsa açığı yenisini genbaş seçer.

Genbaşlar kararlarına uyrum

28. Genbaşkurun vereceği, kararlarla bütün parti üyelerince bağsız ve şartsız uyurulur.

C) Genel sekreter

Genel sekreterin ödev ve yetkisi

29. Genel sekreter, Genel Başkan tarafından genyönkurul üyeleri arasından seçilir ve Genel Başkan adına iş görür. Genel sekreter, genbaşkurun, genyönkurulun ve partikurun kararlarını bildirir bunları sonuçlandırır. Parti Örgütü ile yazışır ve parti işlerini kovalar. Partiye ilişkin başvuruların kabul orunudur. Genel sekreterlik, Partiye bağlılığı onaylanmış başka hükmî şahsiyetlerin de bağlantı yeridir.

II. Büyük Kurultay

Büyük Kurultayın toplanma zamanı

30. Büyük Kurultay, dört yılda bir Genel Başkanın göstereceği yer ve bildireceği zamanda toplanır. Genel Başkan lüzum görürse Büyük Kurultayı daha önce toplayabilir.

Büyük Kurultay üyeleri

31. Büyük Kurultayın üyeleri şunlardır:

A) Genyönkurul üyeleri,

B) Partiye bağlı bütün saylavlar,

C) İl yönkurul başkanları,

Ç) İl kongrelerince seçilen ikişer ve parti üyesinin sayısı on bini geçen illerden her on bin üye için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer delege. Partiye bağlı olduğu Genbaşkurca onaylanmış, hükmî şahsiyetler bulunuyorsa onlar da Büyük Kurultaya delege gönderebilirler.

Büyük Kurultayın çalışmasında yetri ve oy usulü

32. Büyük Kurultay, üyelerinin saltık çoğunluğu ile açılıp görüşülere başlar. Bu çoğunluk yoksa ve Büyük Kurultay üsnomal olarak toplanmamışsa görüşü üç gün sonraya bırakabilir. Tersine hüküm bulunmayan yerlerde Büyük Kurultay, hazır bulunanların çoğunluğu ile karar verir. Oylar eşit olduğunda Başkanın bulunduğu taraf çoğunluk sayılır. Program, hazır bulunanların üçte iki çoğunluğu ile değiştirilebilir. Büyük Kurultayda seçimler gizli oyla yapılır; meğer ki açık oy yahud işaretle olmasına üçte iki çoğunlukla karar verilmiş bulunsun.

Başkan vekili ve sekreter seçimi - Genel başkanın söylevi

33 . Büyük Kurultay, Genel Başkanın veya genel başkan vekilinin başkanlığı altında toplanır ve iki başkan vekili ile altı sekreter seçer. Bu seçimden soma Genel Başkan, geçen yıllarda yapılan işler hakkında bir söylev verir yahud bir bildiri okutur.

Komisyonlar seçimi

34. Genel başkanın söylevinden veya bildiricinden sonra Büyük Kurultay on beşer üyeli Program - Tüzük, hesab ve yirmi beşer üyeli Dilek komisyonlarını seçer. Bu komisyonlara Genbaşkur ve Genyönkurul üyeleri seçilemezler.

Komisyonlarda seçim

35. Her komisyon, üyelerinden birini başkan, birini raportör, birini sekreter ayırır.

Komisyonların çalışmaları

36. Program - Tüzük komisyonu öne sürülen değişgeleri, dilek komisyonu il kongrelerinden gelen dilekleri ve üyeler tarafından yapılmış önergeleri inceler. Hesab komisyonu merkez hesaplarına bakar, il hesapları hakkında bir inceleme lüzumu görürse kendi fikri ile birlikte yeni Genyönkurula bırakılmak üzere Büyük Kurultay Genkuruluna bildirir.

Görüşüye esas komisyon kararları

37. Her komisyon aldığı işler hakkındaki kararlarını, sebeplerile Genkurula bildirir. Bunlar Genkurulda görüşülerek bir karara bağlanır ve gereğinde mesele yeniden komisyona gönderilebilir.

Başka komisyonlar

38. Büyük Kurultay, görüşülmesine lüzum görülen konuları incelemek için ayrıca komisyonlar da ayırabilir.

Bakanların Kurultay ve komisyonlarda bulunmaları

39. Bakanlar, Büyük Kurultayda hazır bulunurlar. Lüzumunda Genkurulda ve çağrıldıkları komisyonlarda izahlarda bulunurlar.

Büyük kurultay görüşülerinde açıklık ve gizlilik

40. Büyük Kurultay görüşleri açıktır. Büyük Kurultay, görüşlerini yalnız parti üyelerine açık bulundurmağa ve gereğinde gizli oturum yapmağa karar verebilir.

Büyük Kurultay tutulgaları

41 . Büyük Kurultayın görüşleri ve kararlan tutulur. Bu tutulga Başkan ve Sekreterler tarafından imzalanarak Büyük Kurultayda bulunmuş olan üyelerin adları yazılı bir deflerle birlikte saklanır.

Büyük Kurultay sonunda söylev

42. Büyük Kurultay kapanırken, Genel Başkan, Büyük Kurultay'ın açılmasından elde edilen sonuçlarla partiye verilen yeni yönet hakkında bir söylev verir veya Büyük Kurultay kapandıktan sonra bir bildiri çıkarır.

Büyük Kurultay açılışı gününün kutluluğu

43. Büyük Kurultayın açılışı parti örgütü ve bütün partililer için kutlu bir gün sayılır.

III - Gen-Yön Kurul

Genyönkurul

44. Genyönkurul, Büyük Kurultay tarafından seçilmiş on altı üyeden toplanır. Üyelerin sayısı - gereğinde - genbaşkur kararile arttırılabilir. Genel sekreter, genyönkurul üyeleri arasında iş bolümü yapar. Üyelerden birini büro işlerinde kendine yardımcı ayırır.

Başkanı

45. Genyönkurulun tabii başkanı, Genel Başkan veya vekilidir. Başkanların bulunmadığı zamanlarda genel sekreter başkanlık yapar.

Toplanma vakti

46. Genyönkurul en az haftada bir toplanıp çalışır.

Ödevleri

47. Genyönkurul, genbaşkur ödevlerinden başka parti işlerinin hepsi ile uğraşır. Parti örgütünün tüzüğe göre işlemesinde ve parti programının bütün asılları ve ayrıntıları ile saptanmasında lüzumlu olan irdel ve terkiyi yaparak bu işler için görücülerde bulunur ve durumu saptar, tedbirler düşünür, gereğine göre kararlarını Genbaşkurdan geçirerek taptar. Partiyi ilgirlendiren ulusal kuramları ve partinin hesaplarını, kongrelerden alınan kararların ne dereceye kadar taptandığını inceler. Genel konferans konuları belitir. Partinin programı hakkında lüzum ve ihtiyaca göre broşürler hazırlayıp çıkarır. Halkevlerinin açılma, çalışma ve yönetimlerini düzenler parti prensiplerini ve siyasal durumuna göre fikir ve ergelerimizi söz ile de halka anlatmak için Öğreneğine göre halk aytaçları örgütü yapar. Fayda görülen yer ve zamanlarda halk kürsüleri açar.

Spor, gençlik, radyo, sinema ve devrim müzesi işlerile uğraşır. Büyük Kurultay komisyonlarına ilgili projeleri hazırlar ve Genbaşkurdan geçirerek Büyük Kurultaya verir. İl Yönkurul ile başkanlarının ve ilçe başkanlarının seçimlerini onaylar ve bozar. Yönkurullarının seçimlerini gereğinde yenilettirir. Parti Örgütü olmayan yerlerde üye yazma, örgüt kurma yetkisi ile girişken bir veya birkaç kişiye ödev verebilir. Tüzüğün iyi taptanması için gereken öğrenekleri yapar.

Yardım edecekler ve süresiz komisyonlar

48. Lüzumuna göre, Genyönkurul kararile belli işler için parti saylav veya izdeşlerinin yardımından faydalanır ve bunlardan süresiz komisyonlar kurulur. Genyönkurul üyelerinden yahut yukarıda yazılı kimselerle başka komisyonlar da yapılabilir.

Teftiş ve kontrol edeceği örgütler

49. Parti örgütünün ve Halkevlerile partiye bağlı oldukları genbaşkurca onaylanmış hükmiğ şahsiyetlerin teftiş ve kontrolü işi genyönkurul üyelerine verilebileceği gibi parti saylav veya izdeşleri de bununla ödevlenebilir. Teftiş Ödevleri ve zamanları lüzumuna göre genel sekreterlikçe belirtilir. Bunun için bir öğrenek yapılır:

Genyönkurul üyelerinin ödev bağlılığı

50. Genyönkurul üyeleri kendilerini parti çalışmalarına bağlarlar.

Sağışman üye ödevi

51. Genyenkurul, üyelerinden birini partinin sağışmanlığına ayırır. Sağışman, saypaların bütçeye uygunluğunu sağlar ve hesab işlerile ilgili bütün kâğıtları imza ile onaylar. Partinin esilik ve mülkiyet işlerile uğraşır.

Büro örgütü

52. Genyönkurulun, aylıklı bir baş sekreteri ile bir sağışmanı, lüzumu kadar aylıklı sekreterleri, işyarları, hizmet adamları bulunur. Bunlar genel sekretelik emrindedir.

Dördüncü Kısım

İllerde

I - Kongreler

İl kongreleri

53. Ocak, kamun kongreleri yılda bir, ilçe ve il kongreleri iki yılda bir toplanır. Kongreler, il yönkurulların genel sekreterlikçe onaylanmış kararı ile veya doğrudan doğruya genyönkurul kararı ile gereğinde üsnomal olarak da toplanabilir.

Toplanma vakitleri

54. Partinin ocaklardan illere kadar nomal kongre mevsimi eylülde başlar, birinci kânun sonunda biter. İllerden her birinin ocak ve kamun kongreleri en çok bir buçuk ay sürer. Her yerin mevsim, iklim, iş gereklerine göre bu kongrelerin

başlama ve bitme tarihleri il yönkurulları tarafından saptanır ve vaktinden önce ilgilere bildirilir; buna göre yapılmaları kovalanır. Nomal ilçe ve il kongreleri ardından yapılmak üzere ikinci yılın kamun kongresi bitiminden sonraki on beş gün içinde başlayarak en geç bir buçuk ayda bitirilir.

Ocak kongreleri üyeleri

55. Her uram, köy (veya semt) ocağına yazılı parti üyesi kendi ocak kongrelerinin üyesidir. Gelemeyecek kadar ciddî özürü olmayan ocak üyelerinin bu kongrelerde bulunmak ödevleridir.

Kongre delegeleri seçimi

56 . Kongrelerde delegeler şöyle seçilir:

Her ocak kongresinde, ocağın iki yüze kadar üyesi için iki bundan fazla her yüz üye için birer delege; her kamun kongresinde, kamundaki ocakların üç yüze kadar üyesi için iki bundan çok her üç yüz için birer delege; her ilçe kongresinde, ilçedeki ocakların bine kadar üyesi için üç, bundan çok her bin için birer delege; partiye girmek için işleri tükellenmiş olan üye bu sayım içindedir. Ancak bunların kongrede oy yermeleri için en az üç ay ve seçilmeleri için en az bir yıl önce yazılma işlerinin bitirilmiş olması şarttır.

Kongrelerin yeri

57. Ocakların seçtiği delegeler kamun merkezinde kamun, kanunların seçtiği delegeler ilçe merkezinde ilçe, ilçe kongrelerinin seçtiği delegeler de il merkezinde il kongresini yaparlar. Asıl delegenin özrü olursa yerine yedek gönderilir.

Doğrudan ilçe ve ile bağlı örgütlerde delege seçimi

58. Uram, köy (veya semt) ocaklarının delegeleri ocaklarının doğrudan doğruya ilçe örgütüne bağlı olması yüzünden kamun kongresi yapmıyorlarsa bakılır. Ya ilçe örgütünde bir başka kamun örgütü yoktur, o halde bu delegeler doğrudan doğruya ilçe kongresini yaparlar. Yahud bir başka kamun örgütü vardır, bu halde bu delegeler bir kamun kongresinde aranacak nisbet üzerinden delege seçerler. İlçe kongresine bunlar katılır.

Ocakların doğrudan doğruya il örgütüne bağlı olmaları yüzünden bu delegeler de ilçe kongresi yapamıyorlarsa onlar da ilçe kongrelerinde şart olan nisbet üzerinden delege ayırırlar; il kongresine bu delegeler katılır. Doğrudan doğruya il örgütüne bağlı olması yüzünden ilçe kongresinde bulunmayan mevcud bir kamun delegeleri de aynı seçimi yaparak kendilerini il kongresinde imselerler. Bu madde gereğince yapılacak ikinci veya üçüncü delege seçimleri ilçe veya il kurulları tarafından yönetilir,

Kongreleri açanlar

59. Kongreler, Yönkurul başkanları tarafından açılır.

Açılma yetrisi

60. Kongrelerde kendi üyesinin yarısından bir fazlası hazırsa görüşülmeye başlanır; değilse toplanma bir gün sonraya bırakılır ve o gün gelen üye bu kadar olmasa da kongre açılır.

Başkan ve sekreterlerin seçimi ve atama ile başkan

61. Her kongre açılınca ilkin, bir başkan, bir ikinci başkan, iki sekreter seçilir. Gereğinde ilçe ve il kongreleri başkanı bir derece yukarı örgüt tarafından da gösterilebilir. Merkezden atanmış başkanlar, örgütü içindeki bütün kongrelere başkanlık edebilirler.

Başkan, kongre görüşülerini yönetir. Sekreterler, görüşülerin özet ve sonuçlarını yazarlar.

Görüşülerde tutulga

62. Kongre görüşülerinin aynile tutulması için gereğinde ayrıca tutulga sekreterleri çalıştırılır.

Açıklık ve gizlilik

63. Kongrelerin görüşülerini bütün parti üyeleri dinleyebilirler. Kongreler isterlerse bir meseleyi gizli görüşür veya parti dışından dinleyici almağa karar verebilirler.

Kongrelerde bulunacak sivil buyurman

64. Kamun, ilçe ve il kongrelerine, Parti Hükümetini imgeleyen en büyük sivil buyurmanlar çağrılırlar. Bunlar gö-

rüşüye ve oya karışmazlar. Yalnız eski ve yeni yapılmış veya yapılmamış parti dilekleri hakkında görüşülerden sonra halkı aydınlatmak ergesi ile - gerekirse - izahlarda bulunurlar. Fakat bu izahlar üzerine yatışma yapılmaz. Parti kongrelerinin bütün görüşülerinde partili şarbay ve şar üyeleri ile il genkurulu üyeleri dinleyici sıfatile bulunurlar. Gizli olmasına karar verilen görüşülerde yalnız en büyük sivil buyurman ile delegelerden başka kimse bulunmaz.

Gündem yapılması, seçim vakti

65. Kongreler, konuşulacak işleri önceden sıraya korlar ve Yönkurullann, olan biten şeyler hakkındaki rapor ve sözlerile görüşüye başlarlar. Kongrelerde seçimler bütün işler bitirildikten sonra yapılır.

Karar yetrisi

66. Kongrelerde kararlar, Başkan ve vekillerile hazır bulunan üyelerin yarısından bir fazlasının oyu ile verilir. Oylar eşit ise Başkanın bulunduğu taraf kazanır.

Kongre seçimleri

67. Kongrelerde seçimler gizli oy ile yapılır; meğerki açık olmasına veya işaretle yapılmasına üçte iki çoğunlukla karar verilmiş olsun, seçimlerde ilk defa saltık çoğunluk olmazsa ikinci defasında en çok alanlar kazanır.

Komisyonlar

68. Kongreler, hesab bakıma ve bütçe yapma işlerinde kendisine göre az veya çok olmak üzere 3-7 kişilik birer komisyon ayırırlar ve bu komisyonların raporları üzerinde görüşülür. Kongreler gerek verilen raporlar, gerek üyelerin önergeleri üzerine görüşüyü kolaylaştırmak için başkaca 3-7 kişilik komisyonlar da yapılabilir.

Komisyon seçim ve çalışması

69. Kongre komisyonları, işlerinden bir başkan, bir raportör, bir sekreter seçerek işe başlar, yarısından bir fazlası ile görüşür, bulunanlann çoğunluğu ile karar verir.

Komisyonlara seçilemeyecek üyeler

70. Yönkurullarda bulunanlar, kendi kongrelerine delege seçilmezler. Görüşülerde bulunur, oy veremezler; komisyonlara da seçilemezler.

Kongrelerin ödev ve yetkileri

71. Kongreler kendi alanlarında, parti işleri için her türlü karar ve kontrol örgenidir. Kongre açık oldukça ve lüzum gördükçe yönkurullann bütün yetkilerini kendisi kullanabilir. Başlıca yapacakları şunlardır:

Yapılması yahut yapılmaması istenen şeylerin saptanması

A) Ocak kongresinde uramın, köyü (veya semt)in partisi Örgütü köy kurulu, şar kurulu veya il genel kurulu ve böyle kurumlar aracile yapılmasını yahut yapılmamasını veya kamun kongresinde konuşulmasını istediği şeyleri kamun kongresinde kamunu, ilçe kongresinde ilçeyi, il kongresinde ili memleket ve parti noktasından ilgilendiren gene o gibi meseleleri; gerek verilen raporlar, gerek üyelerin önergeleri üzerinde konuşmak ve her görüşü sonunda olması veya olmaması istenilen şey ne ise onu bir önerge halinde karşılaştırıp gereğine göre ya kendi yönkuruluna yapılmasının kovalanmasını bırakmak veya bir derece yukarı yönkurul ile kongre delegelerine bu kararlar üzerinden yürünülmesini bildirmek;

Parti kınavının incelenmesi

B) İl kongresinde bütün ilin parti örgüt ve kınavmı incelemek,

Hesaplar

C) Kendi ve lüzumunda kendine bağlı yönkurulun hesaplarına bakmak ve yıl sonu hesab özetlerini onaylamak,

Bütçeler

Ç) Ocak kongresinde ocak, kamun kongresinde ocak ve kamun, ilçe kongresinde ocak ve kamunlar ve ilçe, il kongresinde ilçelerin ve ilin gelirine giderine göre yönkurullann hazırlayıp getirdiği bütçeleri görüşmek, lüzumunda düzeltmek, denkleştirmek, sonra bir derece aşağı örgütün bütçelerini onaylamak, kendi bütçesinin onaylanması için bir derece yukarı kurula göndermek.

Yönkurul üyelerini ve yedeklerini seçme

D) Ocak kongresinde ocak, kamun kongresinde kamun, ilçe kongresinde ilçe, il kongresinde il yönkurullarını ve birer kat yedeklerini seçmek,

Delegeleri ve yedeklerini seçme

E) Ocak kongresinde kamun, kamun kongresinde ilçe, ilçe kongresinde il, il kongresinde Büyük Kurultay için delegeleri ve birer kat yedeğini seçmek, 745

Yönkurul seçimlerini onaylama

F) Her kongrede kendisine bağlı yönkurullar ile başkanlarının seçimlerini lüzumunda incelemek ve bir uygunsuzluk olduğuna kanaat gelirse uygunsuz olan noktadan başlanarak yenilenmesine karar vermek, Kongre üyesi dışından seçim

72. Kongrelerin, yönkurul üyesi veya delege veya bunlara yedek yapacakları kimselerin o kongrede üye olarak bulunması şart değildir.

Obstrüksiyon yasağı

73. Parti kongrelerinde obstrüksiyon yapmak yasaktır.

Kongrelerde düzen ve yasav

74. Kongre görüşmelerinin düzen ve yasavını sağlamak, kongre başkanının ödevidir. Bu düzeni ve usulü yolunda konuşulmasını ve üyelerin özgür konuşmalarını bozanlara başkan toplantı halinde uyartıda bulunur; bu yetişmezse suçluyu o yıl kongrenin sonuna kadar toplantıya girmemek üzere kongreden çıkarır; lüzum görürse kongre kararile iki uyartıya kadar ceza verir.

Kongrelerde saylavlar

75. Parti saylavları yazılı bulundukları ocağın il kongre görüşüşüne katılabilirler; ancak delege olmadıkça oy veremezler.

Kongre tutulgaları

76. Kongrelerde bir gün önceki tutulga özetleri, ertesi günkü toplantıda ve son görüşünün tutulga özeti de kongre dağılmadan önce okunur.

Tutulgaların imzalanması ve saklanması

77. Kongrelerde bulunan üyelerin adlan bir deftere yazılır ve gerek bu defterin, gerek görüşü ve kararlann altı kongre başkan ve sekreterleri tarafından imzalanır.

Kongre kararlarının yerine getirilmesi

78. Kongreler kapandıktan sonra, verilen kararların yapılması ve yaptırılması Yönkurullara yüküm olur.

II - Yönkurullar

Ocak, kamun, ilçe ve il yönkurulları

79. Her ocağın ocak kongresince seçilen 3-5 kişilik bir Yönkurulu olduğu gibi, Ocaklar örgütünü yönetmek için Kamun merkezinde Kamun kongresince seçilen 2-5 ve Kamundan yönetmek için de ilçe kongresince seçilen 5-7 kişilik bir Yönkurul bulunur.

İl Yönkurulun üyesi 7-9'dur. İl kongresince seçilir Yönkurul başkanları atanık olan yerlerde kongre 6-8 kişi seçer. İl Yönkurulun İlçelerin örgütünü yönetir. Genel olarak Yönkurulların süreleri kongre toplantısında seçilecek yenilerinin devir almalarına kadar devam eder. Baba ana ile çocukları ve kardeşler, karı ile koca aynı yönkurulda bulunamazlar.

Ödevleri ve işe başlamaları onaylanmaları

80. Bir kongrece seçilen yönkurul hemen işe başlar ve bir derece yukarı yönkurulca onaylandığı zaman seçim işi tükellenir. Şu kadar ki itiraz olursa, onaylamağa yetkili olan yönkurulca incelenir ve bir karara bağlanır, onaylanmadığı halde bu işi görecek olan bir derece yukarı kurulun gerekçelerile iş, genel sekreterliğe bildirilir. Sonuç, genyönkurul kararile kotarılır.

Başkan, sekreter, sağışman

81. Yönkurullar, kendi üyelerinden birini başkan, birini sekreter ve sağışman olarak ayırır. Gereğinde sağışman, üçüncü bir üye de olabilir. Başkan, kendi yokken yönkurul üyelerinden birini kendine vekil eder.

Başkanın ödevi, yetkisi

82. Yönkurulu, başkanı imseler. Parti işleri için partinin örgütü ve bölgesindeki hükümet ve başka kurumlar delegelerile degette bulunur ve bunlarla olan yazışmaları imzalar; hesaba dokunan yerlerde sağışman ikinci bir imza kor. Yönkurullara bağlı aylıklı sekreter ve hizmet adamları başkanın emrindedir, bunlar başkan tarafından atanır ve işten çıkarılır; bunların Partili olmaları şarttır.

Sekreter ve sağışmanın ödevleri

83. Sekreter ve sağışman eski Yönkuruldan devir almaktan, sağışman öğreneğine göre hesab kâğıd ve defterlerini, sekreter bundan başka kâğıd ve defterleri hele ocak yönkurulunda parti üyelerinin adlarile partiye girdikleri tarihleri gösterir defteri, her Yönkurulda bu kurulun kararlarını, yazışmalarını, bildiriğlerini gösterir defterleri ve bütün parti dosyalarını, ilçe ve il kurallarında ocaklara, yazılı üyeler defterlerinin (parti kütüğü) suretlerini eksiksiz tutmaktan ve iyice saklamaktan soravlıdır.

Toplanma vakitleri

84. Yönkurulları en aşağı haftada bir defa toplanır. Her Yönkurul bu toplantıları önemli bir parti işi olarak kendine bağlı örgütte arasız kovalamak ve sağlamak yükümü altındadır.

Görüşü ve karar yetkisi

85. Yönkurullarda yetri, görüşüye başlamak için bütün üyelerin ve karar için hazır bulunan üyelerin yarısının bir fazlasıdır. Oy eşitliği halinde başkanın bulunduğu taraf çoğunluk alır. Kararlarda azınlıkta kalanlar çoğunluğa uyarlar. Kararlar, defterine yazılıp altı -çoğunluk veya azınlık tarafında kaldığına bakılmadan- görüşüde bulunanların hepsi tarafından imzalanır. Görüşüde bulunmayan üyeler de kararları sonradan (gördüm) kaydı ile imzalarlar. İmzaların üstüne genit yapılmaz.

Yalnız kararı, parti program ve tüzüğüne, kanun ve tüzüklere uygun bulmayanlar imza etmeyerek sebeplerile yukarı kurula bildirirler. Yönkurul üyelerinin görüşülerde güttükleri fikir -kendilerinin veya başkalarının olsun- kurul dışında söylenmez.

Yönkurulların ödevleri

86. Yönkurullar kendi bölgelerinde parti işlerinin başvurağıdır. Kendilerinin merkez gösterdikleri yerlerde toplanırlar. Yönkurullar başlıca şunları yaparlar:

Üye yazma

A) Tüzükte yazılı şartlara uygun Parti Üyesini çoğaltmak ve Partiye yazılmak isteyenlerin ocak yönkurulundan isteklerini bir karara bağlayıp Kamun yönkuruluna, kamun yönkurulunca da düşündüklerini yazarak ilçe yönkuruluna gönderilmek; ilçe yönkurulunda da bu karan inceleyerek kabul etmek veya lüzumunda bozmak;

Parti paralarım toplama

B) Ocak yönkurula Parti üyelerinin yardım paralannı ve her Yönkurulun bütçesinde yazılı gelirlerini elverişli araçlarla toplamak ve bütçe için devamlı gelir kaynakları düşünüp göstermek;

Saypaları yapma

C) Bütçenin kabul ettiği saypaları yapmak;

Kararlan yerine, getirme

Ç) Kongrelerin kendilerine bıraktıkları kararlan yerine getirmek;

Gelen emirlerin yapılması

D) Partinin ergesine ulaşmak için daha yukan Parti orunlarından verilen emirleri yapmak ve bunun için düşündüklerini bir derece yukarı örgüte yazmak;

Seçimlerde kazanma

E) Bütün seçimlerde Parti adaylarını ve aday gösterilmemişse Parti üyelerini kazandırmak;

Adaylar için yoklama

F) Öğreneğine göre seçim yoklamalarını yapmak;

Halkevi açım ve yönetimi

G) Alacakları emir üzerine öğreneğine göre gereken yerlerde halkevleri açmak ve yönetmek;

Altı aylık Parti raporlarını verme

H) Kendi dayralarmda Partinin durumunu ve üye sayısını bildiren ve nihayet altı ayda bir kere verilmesi lüzumlu olan raporları yukarı örgüte vermek ve kendi bütçesini ve hesab özetini hazırlayıp kongrelere bildirmek;

Kongreye verilecek işler

İ) Kongrelerce görüşülmesi gereken işleri kongreye bildirmek;

Ara bulma

I) Partililer arasında şahsî bir anlaşmazlık çıkarsa aralarını bulmak;

Üyeleri aydınlatma

J) Parti programı ve yaptığı işler hakkında üyeleri aydınlatmak ve uyarmak, konferanslar verdirmek ve sık degetlerle bağlılık ve dayanışmayı arttırmak.

Devamsız üye

87. Birbiri ardısıra bir Yönkurula üç toplantısına öngesi olmaksızın ve bunu bildirmeksizin gelmeyen üye işinden çekilmiş sayılır. Bu üye kendini haklı görürse bir derece yukarı Yönkurula yazı ile yanıda bulunur. Yukarı kurulun incelemesinden çıkacak karara uyulur.

Açılan üyelikler

88. Yönkurullardaki açıklara, aldıkları oy sırasile yedekler çağırılır. Oylarda eşitlik olursa, kurgaya başvurulur ve yedek kalmazsa bir derece yukarı Yönkurul tarafından atanır.

Atanmış başkan

89. Lüzum görülen illerde Yönkurullara Genyönkurulun karan ve Genbaşkurun onaylamasile başkan atanabilir. Bunlardan ödevi dolayısile para harcayacaklara, Genyönkurulun biçeceği miktarda ödek verilir.

Parti adına yazışma

90. Parti Örgütü yazışmalarını her vakit kendinden bir derece yükseği veya bir derece aşağısı ile yapar. İl başkanları Parti işleri için birbiri ile yazışırlar. Geciktirilmesi doğru olmayan önemli meseleleri derece atlayarak aşağı ve yukarı oruna da yazı ile bildirirler. Bir Yönkurul haklı ve faydalı bir meseleyi bağlı olduğu kurula anlatamazsa sebeplerile bir derece yukarı kurula yazabilir.

III. Çekilim

Çekilim şartları

91. Partide işnel hizmet alanlar, yükümsel veya sağlısal sebeb olmadıkça çekilmezler. Her çekilim, bunu gerektiren sebepler açık ve tam gösterilerek ve yazı ile olur. Çekilimin kabul edildiği, bir ay içinde yazı ile bildirilmedikçe işi bırakmak olamaz.

Bir çekilimde çekilmiş olanın ödevleri

92. Seçimin yenilenmesi, çekilim ve başka herhangi bir suretle partideki Yönkurullar başkan ve üyeliklerinden veyahut partice verilen herhangi işten ayrılanlar kendilerine inamlanmış olan ödevi, işi sebebile üzerinde bulundurduğu kayıd, dosya ve defterleri ve hesapları devir ve teslim etmek yükümündedirler.

Parti adına bulunduğu örgütten çekilme

93. Partililerin parti adına bulundukları örgütten çekilmeleri de yukarıda yazık hükümlere göredir.

Çekilimin gizli tutulması

94 . Herhangi çekilim işi, yetkili orun tarafından kabul cevabı alınmadıkça gizli tutulur.

Beşinci Kısım

Hükümetle Deget

95. Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamlayan bir birlik tanır. Parti örgütünün kendi Hükümetinin her yönden başarığa ermesi için bütün kuvvetile çalışması esastır.

Degetin merkez ve illerde yolu

96. Merkezde partiyi ilgilendiren işlerin kovalanması için yapılacak degetler, parti bakanlarile genel sekreter veya bunların adlarına harekete yetkili olanlar arasında sözle veya yazı ile olur. İllerde partiyi ilgilendiren işler için yapılacak söz veya yazı degetleri parti başkanları ile ilbaylar arasındadır.

97. Partinin hükümetle deget konuları -lüzumlu görülürse- Genbaşkurun onaylayacağı bir öğrenek ile saptanır.

Altıncı Kısım

Kamutayda

Cumhuriyet Halk Partisi Grubu

Parti Grubu

98. Partiden olan saylavların genkuruluna Parti Grubu denir.

Başkanlar

99. Parti Grubunun tabiî başkanı partinin genel başkanı veya onun vekilidir. Partiden olan Başbakan Parti Grubunun başkanıdır.

Grup başkan vekilleri ve yönkurul seçimi

100. Parti Grubu iki başkan vekili ile dokuz üyeli bir Yönkurul seçer ve Yönkurul kendi arasından iki sekreter ile bir kasacı ayırır.

Grup toplanma vakti

101. Kamutay toplantı halinde bulunduğu zaman grup, haftada bir gün kesinkes toplanır. Lüzumunda ayrıca Genel Başkanın veya vekilinin, grup başkanının istemesile veya Grup Yönkurulu kararı ile veyahud gruptan olan üyelerden en az onunun dilerge vermesile toplanır. Kamutay toplu olmadığı zaman da Genel Başkanlığın çağırışı ile grup toplanır.

Grupta başkanlık, sekreterlik

102. Genel Başkan veya vekili başkanlık etmedikleri halde başkanlığa grup başkanı veya başkan vekilleri geçerler. Grup sekreterleri grup görüşmelerinin esaslarını ve kararlarını yazarlar.

Grubun işleri

103. Grup toplantılarında, grupla ilgili genel meselelerle başkanlıktan Genyönkurul veya Grup Yönkurulundan; yahud grup üyeleri tarafından ileri sürülen meseleler görüşülür ve kararlaştırılır.

Gündem, evgin önergeler

104. Grup toplantılarında görüşüler hazırlanmış gündem üzerine yapılır. Evgin hallerde grup üyesinin gündem dışında yapacağı önergenin o günkü gündeme alınıp alınmamasına Grup Genkurulunca gene o gün yapılacak başka bir toplantıda karar verilir.

Görüşüde özgürlük, soru, istizah

105. Grup görüşülerinde grup üyeleri görüşü konusu hakkındaki özelgörü ve oylarında tam özgür olup fikirlerini bağsız ve şartsız söylerler. Soru özgürdür. Soru yazı ile veya sözle olur. Grup üyesi bakanların herhangi birinden aydınlatılmasını istedikleri meseleler hakkında soruda bulunabilir. İstizaha gelince, istizah ancak parti grubu karar verirse yapılır ve parti grubunda olur. İstizahın Kamutaya geçmesi de grup kararına bağlıdır. Grup kararı olmadan soru istizaha çevrilemez.

Azınlıkta kalanlar

106. Grupta görüşülerek kabul olunan kararlara gruptan olan bütün üyelerce uyrulur. Grup görüşülerinde azınlıkta kalanlar çoğunluk kararına uyarlar.

Görüşülürde bulunmayanlar

107. Grup görüşülerinde hazır bulunmayan üyeler grup kararlarını öğrenmekle yükümlüdürler. Grup üyeleri grup kararına, karşı istinkâf oyu veremez ve hazır olduğu halde oya katılmaktan kaçamaz.

Grup üyelerinin yükümleri

108. Grup üyeleri Kamutay görüşülerinde parti program ve esaslarını ve parti grupu kararlarını gütmek ve kuvvetlendirmek yükümünde oldukları gibi Kamutay Başkanlığına, Kamutay başkur üyeliklerine, komisyon üyeliklerine seçilme sırasında partiden olanların seçilmesini sağlamakla ödevlidirler. Bunlar grupça kararlaştırılmış ise grup üyeleri grup kararlarına uymak yükümündedirler. Grupça yapılacak seçimler gizli oy ile yapılır. Yalnız genbaşkur tarafından aday gösterilenlerin seçiminde açık oy kullanılır. Genbaşkurlarca aday gösterilmeyen seçimlerde grup üyeleri kendilerinin adaylıklarını açıktan gruba önergeyebilirler.

Özgür görüşü grup adına söz söylemek

109 Grupça karara bağlanmamış meselelerin Kamutaydaki görüşülerinde grup üyeleri oy ve özelgörülerinde özgürdürler. Kamutay görüşülerinde grup adına başkanlardan ve genel sekreterden başka kimsenin söz söylemek yetkisi yoktur; meğerki grupça ödevlendirilmiş olsunlar.

Grup üyelerinin izinli gidiş gelişleri

110. Parti saylavları grup yönkurulundan önceden onanmadan Kamutay başkanlığından izin alamazlar. Ankara'dan ayrılırken ve dönüşlerinde parti genel sekreteri ile degette bulunurlar.

Parti esaslarına, kararlarına karşı diyev ve yayın

111. Parti üyeleri partinin esasları ve kararları ve parti grubu kararlarına karşı diyev ve yayında bulunamazlar ve böyle diyev ve yayına ön veremezler. Grup gorüşüleri hakkında dışarıda izahlarda bulunmak ve görüşü sonuçlarını bildirmek yetkisi ancak Başkanlığındır. Tutulgalann yayımı, görüşülerin açık olması grup kararı ile olur.

Saylavların yardım parası

112. Parti saylavları yazılı oldukları ocaklara yükendikleri yardım parasından başka grup kasasına da grupça saptanacak yıllık bir miktar yardım parası yükenirler ve belitilecek bölülerle öderler.

Yasav cezaları

113. Yukarıdaki maddelere uygun hareket etmeyenlere birinci kere rica edilir; ikinci keresinde uyartı, üçüncü defasında grup kararı ve genbaşkur onayı ile partiden çıkarma cezası taptanır. Bununla beraber herhangi bir üyenin parti kararma karşı işlediği kusur hemen partiden çıkarılmasını gerektirecek derecede ağır görülürse grubun genkurulumm saltık çoğunluğu ile vereceği karar genbaşkurun onaylaması üzerine bu üye partiden çıkarılır. Ancak grup kararından önce suçlunun söz veya yazı ile savgası dinlenir.

II – Grup Yönkurulu

Grup yönkurulu

114. Yönkurul, üyelerinin yansından bir fazlasile görüşüye bağlayabilir ve saltık çoğunlukla karar verir. Kararlar Genbaşkura yazılı olarak bildirilir.

Yönkurul seçimi ve vakti

115. Yönkurul seçimi, her yıl yenilenir. Yılbaşı, Kamutayın toplanma yılının başıdır. Eski üyeler kurula gene seçilebilirler.

Yönkurulun toplanma vakti ve ödevleri

116. Yönkurul, haftada en az bir kere toplanır. Grup işlerini konuşur. Grup toplantılarının gündemini hazırlar,

grupça kurulan özel komisyonların çalışmasını kovalar. Grup kurağına, kitab salonuna bakar. Parti saylavlarının arsıulusal siyasal kurumlara girmeleri veya bu kurumların benzerlerini kurmaları gibi işleri düzenlemek ve kontrol etmek grup yönkurulu ödevlerindendir.

Grup üyeleri üzerinde ilgi

117. Yönkurul grup üyelerinin Kamutaya devamlarına, grubun kararlarına uygun hareket etmelerine bakar ve Kamutay görüşüleri sırasında üyelerin toplu bulunmalarını, toplu oy vermelerini sağlamak için tedbirler alır.

III - Onurkur

Onurkur

118. Grup üyeleri arasında çıkacak şahsî anlaşmazlıklarla grubun şerefi ve onuru ile uzlaşmayacak halleri olduğu savalarına bakmak üzere bir onurkur kurulur.

Kuruluşu

119. Onurkur, grubun genel kurulunca grup üyeleri arasından seçilecek yedi kişiden toplanır.

Görüşü yetrisi

120. Onurkur, en aşağı beş üye ile görüşü de bulunur.

Başkanı

121. Onurkur başkanı kendi aralarından saltık çoğunlukla ve gizli oy ile seçilir.

Çalışma işi

122. Onurkur üyelerinin istemesi üzerine çalışmaya koyulur. Genbaşkur veya grup başkanı da böyle bir meseleyi onurkura verebilir.

Kararların bildirilmesi

123. Kurun kararları ilgili olanlara Kur tarafından yazılı olarak bildirilir. Bu kararın bir örneği de bilmesi için parti grup başkanlığına verilir.

Kararlara itiraz

124. Bildirme tarihinden üç gün geçinceye kadar itiraz olmazsa karar kesinleşir İlgili olanların itirazları sebeplerile yazılı olarak Grup Başkanlığına verilir. İtiraz, başkan tarafından on gün içinde grup genkuruluna bildirilir. Genkurul ilgisi olanları dinledikten ve biri karşın olmak üzere, en az iki üyeye söz verildikten sonra oya konulur. Grup genkurulunun çoğunlukla verdiği karar kesindir.

Kesinleşen karar grupça Genbaşkura hemen yazı ile bildirilir.

IV – Parti Saylavlarının Sayacakları Noktalar

Parti saylavlarının sayacakları noktalar

125. Saylavların özel hayatlarında tecim, tarım, endüstri ve sairedeki kınavları devletin kanunlarına bağınlıdır. Fakat CH Partisinden olan saylavların saylavlık sıfatını özel asığları için kullanmamalarına parti genel başkanlığı da özel bir dikkat gösterir. Her parti saylavı saylavlıktan başka ne gibi işlerle uğraştıklarını her ikinci teşrin başında yazı ile Genbaşkura bildirirler.

Parti saylavlarının yapamayacağı işler

126. Kapitalinin çoğunluğu Devletin olan kurum ve sosyetelerle kamu hizmetlerine ve özel kontratlara bağlı veya satlık olarak bırakığlı sosyeteler ve tekit yönetgelerinde Hükümet tarafından yönetim kurullarına atanan üyeler, kontrolörler ve bu kurumları oruntamak durumunda bulunanlar Partiden olan saylavlardan olmayacaktır. Bunlardan başka sosyete ve kurumlarda yönetim kurulu üyeliği genel kurallara bağımlıdır. Genel ve özel ve ulama bütçelerle asığı Devletin olan kurumlar bütçelerinden para ödemeyi kapsayacak özde olan bir tecim işini Parti saylavları yapamaz. Parti saylavı avukatlar, Devlet, özel yönetge, şarbaylıklar, hayır cemiyetleri, kapitalinin bütünü veya bir parçası Devletin olan kurumlara karşı dava alamazlar.

Kamutay başkanı, vekilleri, bakanlar, genel sekreter, Genyönkurul üyeleri,

Grup başkanı ve vekillerinin alamıyacağı işler

127. Kamutay başkanı, başkan vekilleri ve bakanlar ile parti genel sekreteri ve Genyönkurul üyeleri ve Parti Grubunun başkan ve başkan vekilleri gerek devletin ilgisi olan kurumlarda, gerek devletin ilgisi olmayan özel sosyete ve kurumlarda direktörlük ve yönetim kurulu üyeliği gibi yönetge ve oruntama durumlarından tam surette vazgeçerler. Direktörlük ve yönetim kurulu üyeliği gibi bir yönetge durumu olmaksızın özel kurumlarda paydaş olmak genel kurallara bağlıdır.

Ödeve devam, seçim dayralarına gitme

128. Saylavların işlerine devam bakımından durumları Kamutayın özel kurallarına bağlıdır. Partili olan saylavların Kamutaya devamları ve başkaca iş alamayanların her yıl seçim dayrasına gitmeleri ve tam bir seçim devresinde en az iki kere bütün ilçe merkezlerini dolaşmaları noktasından bulunacakları durumun, partinin genel başkanlığınca ayram bir önemi olacaktır.

V - Partikur

Partikur, kuruluşu, toplanışı

129. Partikur Genbaşkurdan, Kamutay başkanından, partinin kabine üyelerinden, Genyönkurul ile Parti Grupu Yönkurulundan kurulur. Partikur lüzumunda Genbaşkur tarafından toplanmaya çağırılır. Partikura genel başkan veya genel başkan vekili bulunmadığı zamanlarda vekil edecekleri kimse başkanlık eder.

Ödev ve yetkisi

130. Partikur Genbaşkurdan gönderilen meseleleri görüşür. Tüzük yorasmı Partikur yapar. Partikur kararları genel başkanın onaylaması ile tükellenir.

Yedinci Kısım

Finansal Hükümler

Partinin geliri

131. Partinin geliri şunlardır:

A) Parti üyelerinden alınacak yardım paraları,

B) Örgütün taşıtlı ve taşıtsız mallarının geliri,

C) Müsamere, konser, balo, gösterit gibi girişimlerden artan paralar,

Ç) Partice yapılan yayımlardan kalan paralar,

D) Parti Örgütünün koruduğu kültür, ulusal eğitim, spor ve başka hayır hizmetlerine karşılık genel ve yersel bütçelerle şarbaylık bütçelerinden ayrılacak yardım paraları,

E) Partiye (A) böleği dışında yapılacak yardımlar.

Para işlerinde öğrenek

132. Parti paraları Öğreneğine göre alınır, harcanır, yazılır. Partinin kasası yoktur. Paraları bankada saklanır. Merkezde Genel sekreter ve sağışman üyenin, illerde parti başkanı ile sağılman üyenin çift imzasile çekilir.

Yıllık İhtiyaçtan artan paralar

133. Örgütün her derecesi yıllık ihtiyaçlarından artacak paraları merkezin izini olmadıkça harcayamazlar.

Taşıtsız mallara esilik

134. Parti hükmî şahsiyetinin olmak üzere taşıtsız mallara sahib olur. Bunların kazançlarında asıl olan, bulundukları yerlerin olmasıdır. Bunlardan değiştirilmesi yahut lüzumsuz olduğu için satılması gerekli olursa bu işler derece derece yönkurulları kararı ve Genbaşkurun onaylamasile yapılır. Partinin her türlü türel esiliklerde ve bu özde üçüncü şahıslarla yapılacak işlerde partiyi oruntamak yetkisi genel sekreterindir.

Parti hizmetlerinde yol ve oturum parası

135. Partinin irdel ve teftiş ve başka ödev gezmelerinde yol parası, gezi ve konum gündeliği ödemleri şu esaslara göre yapılır:

1 - Parti işyar ve hizmet adamlarına aldıkları paraya göre ayni yekûnu alan hükümet işyarlarının aylıklarına ve harcırah kanunundaki esaslara göre;

2 - Partice ödevlenecek saylavlara harcadıkları taşın paralarından başka saylavların yol paraları hakkındaki kanunda yazılı aylık esasına göre;

3 - Aşağıdakilerin yol paralan:

A) Partice ödevlenecek başka kimselerin,

B) Partice yurd dışında geziye gönderileceklerin, Genel Sekreter ile sağışman üyenin biçecekleri esasa göre,

4 - İl yönkurullarınca ödevlenecek kimselere taşın, konum ve yiyip içme paralarını karşılayacak miktar üzerinden Yönkurulların saptaylayacakları esasa göre,

5 - Parti Genel Sekreterinin yol parası Genbaşkurun kararlaştıracağına göre, verilir.

Merkez bütçesi

136. Merkez örgütünün bütçesi Genbaşkur tarafından yapılır.

Merkez ve iller örgütü ile halkevi hesaplarının kontrolü

137. Parti merkezinin hesapları Genbaşkurun ve iller örgütü il halkevlerinin hesapları, Genyönkurulun koyacağı usullerle teftiş ve kontrol edilir.

Sekizinci Kısım

Yasav Hükümleri

Yasav cezaları

138. Partice verilecek yasav cezaları şunlardır:

1 - Uyarı,

2 - İkinci uyarı,

3 - Süresiz çıkarma,

4 - Tüm çıkarma.

Yaptıklarının derecesine ve yapılan suçtaki ilgilerine göre bu cezalar sırasile verileceği gibi sıra gözetilmeden, birden de verilebilir.

Yasav cezalarının verileceği haller

139. Cezalar aşağıdaki yazılı hallerde verilir:

A)

1 - Parti program ve tüzüğünü,

2 - Büyük Kurultayın kararlarını

3 - Genbaşkurun bildiriglerini,

4 - Genyönkurul kararlarını, saymayanlar.

B) Bütün seçimlerde:

1 - Parti aday ve üyelerine oy vermeyen veya bunlara karşı çalışanlar,

2 - Parti adayına karşı kendilerini seçtiren veya böyle bir seçimi kabul edenler,

3- Karşın bir kurumun adaylığını kabul eden veya açıkça reddetmeyenler,

4- Partice aday gösterilen yerlerde kendisini kendi başına, aday gösteren veya gösterilmesine karşı göz yumanlar,

5- Özürleri olmadığı halde seçimlerde bulunmayanlar,

6- Karşın bir aday için gizli, açık çalışanlar ve kendi kurumlarında bulunanların böyle hareket ve kınavlarını hoş görenler,

C) İşnel ödevi bulunmadığı halde kendisini ödev ve yetke sahibi gösterenler,

D) Parti örgütü içinde yerlilik, yabancılık gibi ikilik uyandıranlar,

E) Herhangi bir ergeyi elde etmek için ayrışık yayın ve propagandaları araç olarak kullananlar,

F) Parti kongrelerinin program, parti gruplarının karar olarak kabul ettiklerini ödev sahibi iken yapmayanlar,

G) Parti ödevlerini yaparken bilerek tüzüğe uymayanlar,

H) Partinin şerefini ve onurunu kıranlar,

İ) Partiye girmek isteyen yurddaşın, yolunda isteklerini yürütmeyenler veya zorluk gösterenler.

Cezaları verecek örgütler

140. Uyarı cezaları ilçe, uyarı ve ikinci uyarı cezaları il ve uyarı cezalarile süresiz çıkarma cezaları genyönkurulca ve tüm çıkarma cezası parti genbaşkurunca verilir.

Seçimler sırasında yönkurulların bu yetkileri birer derece yükselir. Eğer bir yönkurul onadığı cezayı kendi yetkisinden yüksek görürse meseleyi onaylamağa yetkeli oruna bildirmek üzere bir derece yukarı yönkurula bildirir.

Cezanın bildirilmesi

141. Bir yasav cezası alanın bu hali, bağlı olduğu örgüte bildirilir.

Ceza alanların durumu

142. İkinci uyarı cezası almak parti yönkurullarmdan bir yıl uzaklaşmayı gerektirir. Böyleleri örgütte iseler çekilirler. Süresiz çıkarma cezası alanların bir yıl için partiden ilişikleri kesilir. Bunlar cezalı oldukları yıl içinde parti kongrelerine giremezler.

Kamutay grupundan çıkarılan, parti üyeliğinden de çıkarılmış olur.

Partiye yazıldıktan sonra partili bir arkadaş üzerinde dokuzuncu maddede yazılı hallerden biri bulunduğu anlaşılır veya bu sebepler yazıldıktan sonra olursa il yönkurulun gerekçesini gösteren izahı ve genyönkurulun kararı ile bu gibilerin parti kütüğünden adları silinir.

Savga hakkı

143. Hakkında bu cezadan herhangi birisi verilecek olan parti arkadaşının sözle veya yazı ile kendisini savgamağa hakkı vardır. Yalnız seçimler sırasında yapılan suçların cezaları, savga hakkı kullanılmadan verilebilir. Bu halde seçim bittikten sonra hüküm yiyen üyenin yazı ile savgası alınır ve haklı olduğu anlaşılırsa caza kaldırılır.

Savgalarda süre, ceza verileceği bildirildiği günden başlamak üzere bir aydır.

Bu süreyi geçirerek savga hakkını kullanmayanlar bu haklarını keybederler.

Dokuzuncu Kısım

Partili Gazetecilerin Sayacakları Noktalar

144. Sahibi partili olan gazete ve dergilerin yazıları ile parti üyelerinin yazdıkları ve çıkardıkları eserler, parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. İsteyen partili gazeteciler, dergiciler ve yazarlarla bu yolda görüş birliğine yarayacak deget ve toplantılar yapılır.

Partililer kapitali ile ilişikli ve yönetiminde etger bulundukları gazete, dergi ve basmalarda parti program ve tüzüğüne aykırı yazılar çıkartmazlar.

Onuncu Kısım

Adaylık şartları

Adaylı, adaysız seçimler

145. Genbaşkur kararı olmadıkça seçimlerde aday gösterilmez.

Seçimler özgür olarak yapılır. Bu halde partiden olanlar özel girişimlerle aday gösterileceği gibi Parti Yönkurulları da seçimden erge olan iyi sonucu elde edecek surette partililerin kazanması için seçimi güdeyebilirler.

Parti örgütünde çalışanların alabileceği ödevler

146. Parti örgütünde çalışanlar üstündeki parti ödevlerile beraber kamuğ hizmetlerini gören bırakığlı sosyetelerle kapitalinin yüzde elliden fazlası Devletin, İlin, Şarbaylığın olan sosyetelerin yönetim kurulları üyelik ve kontrolörlük, İl

Genel Kurulu, Şarbaylık Kurulu, Tecim Odaları, Endüstri Birlikleri gibi kazanç getiren işlerden biri üzerinde bulunanlar; Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu başkan ve üyelikleri gibi diğer onursal bir iş dahi alamazlar.

Hükmi şahsiyeti bulunmayan Halkevlerile ertik kulüp ve cemiyetlerin yönetim kurullarında başkan ve üye olabilirler.

İşnel işlerde yardım parasının hükmü

147. Parti Yönkurullarında veya parti adına bir işte bulunabilmek için yardım paralarını vermiş olmak şarttır.

Partililere ilgi

148. Partiden olanların yetenek ve değerlerine göre yapabilecekleri hizmetleri o hizmetlerin kurulları çerçevesinde ve eşit durumlarda öneylenerek yerleştirilmeleri için parti örgüt ve üyeleri özden bir ilgi gösterirler.

On Birinci Kısım

İllerde Parti Grupları

İllerde Parti Grubu kurumu

149. Oy sahibi üyelerinin hepsi partiden olmayan yersel kurullardaki parti üyeleri bir grup meydana getirirler.

Başkan

150. Grup çağrıldığı vakit partinin oradaki Yönkurulu başkanının başkanlığında toplanır.

İl Parti grupu çalışmaları ve Yönkurulların yeri

151. Grupların kongre kararlarını ve partiye yakından ilgilendiren meseleleri konuşmak için yaptıkları toplantılarda Yönkurulu da birlikte bulunur.

İl Parti grubunun çalışma öğreneği

152. İl ve ilçelerdeki parti gruplarının nasıl çalışacakları öğreneğinde gösterilir.

Süresiz madde:

Dördüncü Büyük Parti Kurultayının kabul ettiği program ve tüzüğün öz Türkçeye çevrilmesi Genbaşkurun lüzum görmesine ve onaylamasına bırakılmıştır.

Genyönkurul Grup İdare Heyeti

Partinin Meclisteki Grup İdare Heyeti aşağıdaki kişilerden oluşmuştur:

Saffet Arıkan (Erzincan-Asbaşkan), Dr. Cemal Tunca (Antalya-Asbaşkan), Rasih Kaplan (Antalya), Abdülhak Fırat (Erzincan), Aziz Akyürek (Erzurum), Ali Kılıç (Gazi Anteb), Gl. İhsan Sökmen (Giresun), Dr. Fuad Umay (Kırklareli), Hamdi Yalman (Ordu), Damar Arıkoğlu (Seyhan) Rasim Başaran (Sivas). Daha sonra 1937'de grup idare heyetine Şükrü Koçak (Erzurum) dahil olmuştur.

I - Cumhuriyet Halk Partisi

Genyön kurul

Parti genyönkurulu aşağıdaki kişilerden oluşmuştur:

Esat Uraz (Amasya), Mümtaz Ökmen (Ankara), Necib Ali Küçüka (Denizli), Tahsin Berk (Elâziz), Dr. Fikri Tüzer (Erzurum), Nafi Atuf Kansu (Erzurum), Münir Akkaya (Giresun), Salâh Cimcoz (İstanbul), Hasan Âli Yücel (İzmir), Hüsnü Çakır (İzmir), Salâh Yargı (Kocaeli), Receb Peker (Kütahya), Muttalib Öker (Malatya), Rıza Erten (Mardin), Cevdet Kerim İncedayı (Sinob), Rahmi Apak (Tekirdağ).

Beşinci Dönem Dördüncü Toplantı Yılının Açılışında Atatürk Adına Başvekil Celâl Bayar Tarafından Okunan Söylev

1 Kasım 1938

Sayın Milletvekilleri,

Hepinizi sevgi ve saygı ile selâmlarım... Geçen sene aziz Kamutay arkadaşlarıma millet ve memleket için ne gibi feyizli işler başarmak istediğimizi izah etmiştim. Bugün de bunlardan hangilerinin bu yıl içinde yapıldığını bildirmek isterim.

Sayın Arkadaşlarım, her şeyden evvel size kıvançla arz edeyim ki millet ve memleket geçen seneyi de tam bir huzur ve sükûn içinde yükselme ve kalkınma faaliyetiyle geçirmiştir. Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman hâd bir şekil alan Tunçeli'ndeki toplu şekavet hâdiseleri muayyen bir program dahilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş o mıntakada bu gibi vakalar bir daha tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur (bravo sesleri). Cumhuriyetin feyzinden yurdun diğer evlâtları gibi oradakiler de tamamiyle istifade edeceklerdir. Hususî idare ve belediyelerin bu yılki faaliyetleri, geçen senelerden fazla ve daha verimli olmuytur. İmar işlerinde belediyeleri, türeli surette aydınlatmak kılavuzlamak ve faaliyetlerini takip ve murakabe etmek üzere merkezde bir teknik büro teşkili yol ve yapı kanununda işlerin ve istimlâk muamelelerinin süratle yürümesini temin edecek tadilât yapılması Belediyeler Bankasının işlerinde yardımını genişletmesi, çiftçi mallarının emniyetini korumak ve ziraî suçluları süratle meydana çıkarıp suçluların cezalandırılması için yüksek Kamutay'a sunulmak üzere birer kanun lâyihası hazırlanmıştır. Büyük Meclis'in tasvibine arz edilmiş olan yeni Nüfus Kanunu'nun kabul ve tatbiki nüfus işlerinin daha modern ve muntazam bir şekilde yürütülmesini temine hizmet edecektir. Muhterem Arkadaşlar, Sıhhat ve Içtimaî Muavenet Vekâleti kendisine verilen sağlık ve içtimaî yardım vazifelerine iskân ve göçmen işlerine yüksek Meclis'in kabul buyurduğu tahsisat dâhilinde başariyle devam etmiştir. Bu senenin ilkbaharında Orta Anadolu'da bilhassa Kırşehir ve Yozgat havalisinde bir kısım köylerimizi harap ve aziz vatandaşlarımızdan bazılarının ölümüne sebebiyet vermekle bizi çok müteessir eden bir yer sarsıntısı olmuştu. Sıhhat ve Içtimaî Muavenet Vekâleti ve aynı zamanda bu işle tavzif edilen Kızılay Cemiyeti felâkete uğrayan vatandaşlarımızı korumak için derhal gereken tedbirleri almışlardır. Bu sahada yapılmasına karar verilen 2114 evden bir kısmı bitmiştir. Bir kısmının da inşaatı ilerlemektedir. Bu hizmet ve mesaiyi memnuniyetle kaydederim.

Yüce Saylavlar,

Memlekette mevcut huzur ve asayişe muvazi olarak adalet cihazı da intizamla işlemektedir. Meşhut cürümler kanununun tatbikatından elde edilen iyi neticelerden örnek alınarak bu kanun ağır cezalı cürümlere de teşmil edilmiştir. İnkılâbımızın istikrarını teyit için yeni kanunî tedbirler alınmıştır. Bu maksatla Türk Ceza Kanunundaki devletin şahsiyetine ve devlet kuvvetleri aleyhine taallûk eden cürümler daha kuvvetli müeyyidelere bağlanmıştır. Cezaevlerinin terbiye, ıslâh ve iş esaslarına göre düzeltilmesi yolundaki hayırlı faaliyetin genişletilmesi cemiyete; doğru yoldan saparak hürriyetini kaybetmiş olan binlerce vatandaşı nafi birer uzuv olarak kazandırmaktadır.

Sayın Milletvekilleri,

Devletin ekonomik sahadaki yapıcı ve yaptırıcı kudret ve prensibinin ziraat işlerimize de teşmili yolunda bir numune olmak üzere hükmî şahsiyeti haiz Ziraat İşletmeleri Kurumu teşkil edilmiştir. Geçen seneki nutkumuzda: "Millî ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki ziraatte kalkınmamıza büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yapılacak programlı ve pratik çalışmalar bu maksada ermeği kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayatî işi isabetle amacına ulaştırmak için, ilk önce, ciddî etütlere dayalı, bir ziraat siyaseti tespit etmek ve onun için de her köylünün ve bütün vatandaşların, kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır." tavsiyesinde bulunmuştuk. Buna ait etütler ikmal edilmiştir. Cumhuriyet'in on beşinci yılı planlı, sistemli ziraat ve köy kalkınmasının mebdei olmalıdır.

Sayın Arkadaşlar,

Ekonomi işlerimiz normal inkişaf yolunu takip etmektedir. Bu yıl da istihsalin, mübadelenin ve kredinin düzenlenmesiyle sanayileşme ve teşkilâtlanma sahâlârında müspet neticeler alınmıştır. Maden tetkik ve arama işleriyle maden işletmeleri mevcut programına göre inkişaf etmektedir. Dış ticaret politikamız vaziyete millî ve beynelmilel konjonktüre uyarak karşılıklı menfaat ve müsaadeler esasına bağlı kalmakta devam etmiştir.

İhracatın murakabesi ve ihraç mallarımızın standartlanması yolundaki çalışmalar yürümekte ve hayırlı neticeler elde edilmektedir. Bu sene yeniden birtakım ihraç mallarımız daha murakabe edilen mallar arasına girmiştir. Böylece ihracatımızın ve ihracatımızın itibarını yükselttiğini gördüğümüz bu usulün sahası genişletilmektedir. Halkımızın bedii kabiliyetlerine ma'kes olan ve her günkü ihtiyaçlarımızın büyük bir kısmını karşılayan el ve ev küçük sanatların Cumhuriyet rejiminde lâyık olduğu mertebeye yükseltilmesi icab eder. Bunun için teşvikler yapılmasını ve bu baptaki lâyihanın bir an evvel müzakeresini tavsiyeye şayan bulurum. Geçen içtima devresinde yüksek Meclis'in kabul buyurduğu -sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan iktisadî teşekküllerin teşkilâtiyle idare ve murakabeleri hakkındaki kanunun tatbiki için teşkilâta başlanmıştır.

Memleketin muhtelif yerlerinde kredi ve satış kooperatiflerinin ve birliklerinin kurulmasına devam edilmiştir. Ezcümle Karadeniz mıntıkasında fındık mahsulümüz için beş kooperatif ve bunlar için merkezi Giresun'da olmak üzere bir birlik teşkil olunmuştur. Küçük esnafa ve küçük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri temin etmek üzere Halk Bankası Sandıkları kurulmuştur. Kredinin normal şartlar altında ucuzlatılmasının ekonomik alandaki mühim tesiri malûmdur. Büyük Millet Meclisi'nin kabul buyurduğu kanun ile faiz hadlerinin indirilmesini memnuniyetle karşılarım. Büyük Millet Meclisi, Denizbank'ı kurmakla çok isabetli bir harekette bulunmuştur. Birinci beş senelik sanayi planımız muvaffakiyetle bitmek üzeredir. Buna ilâveten üç senelik bir maden işletme programı tanzim edilmiş ve tatbikına başlanmıştır. Bu üç senelik maden programının büyük bir kısmını içine almak ve şeker sanayiini de genişletmek suretiyle makine, kimya, gıda maddeleri, toprak ve su mahsulleri ve mahrukatı sanayii ile liman inşasını ve nakliye vasıtalarının çoğaltılmasını ve deniz işleri için duyduğumuz ihtiyaçları ihtiva ve ifade eden dört senelik üç numaralı yeni bir program yapılmış ve ilân edilmiştir. Bu plan için sarf olunacak para 85 ilâ 90 milyon lira arasında tahmin edilmektedir. Buna ait kredinin temin edildiği malûmdur. Memleket için faydalı olan her teşebbüsü yüksek bir vatanseverlik duygusiyle terviç ve himaye eden değerli Kamutay'ın bu planı da müzaheretine mazhar kılacağından şüphe etmiyorum.

Muhterem Milletvekilleri,

Memleketin imarı ve kalkınması yolunda çok mühim vazifeler alan Cumhuriyet nafiasının bu yıl içindeki çalışmalarının azami randıman vermiş olduğunu görmekteyim. Geçide açılan büyük köprülerin bu yıl 115'e baliğ olduğunu kayıt ve adetlerinin ihtiyaçla mütenasip olarak süratle çoğaltılmasını temenni ederim. İstanbul'dan başlayan Avrupa turistik asfalt yolunun birinci kısmı ikmal edilmiştir ve son kısımlarının inşaatına devam edilmektedir. Memleketin umumî su siyasetinin büyük ehemmiyeti üzerinde durmaktayız. Geçen devrede kabul buyurduğunuz bir kanunla Adana Ovası'nın sulama işlerine hız verilmiş olmasını memnuniyetle kaydederim. Diğer su işlerimiz de program dâhilinde yürümektedir.

Geçen sene yapılmasına başlandığını bildirdiğim radyo merkezi stüdyosu tamamlanmıştır. Şirketlerden elimize geçen demiryollarının ıslâhına ve muharrik ve müteharrik edevatın her türlü ihtiyaca cevap verecek surette ikmalîne çalışılmaktadır. Memlekette nakliye hacmi artmaktadır. Muhtelif malların sevkini kolaylıkla temin etmek için yeni nakliye vasıtaları sipariş edilmiş ve 3 numaralı programda da bu hususa ayrıca yer verilmiştir. Geçen yıl Divriği'ye ulaştığını gördüğümüz demiryolunun bu yıl Erzincan'a vardığını ve önümüzdeki yıl içinde de Erzurum şehrine vasıl olacağım kıvançla müjdelerim.

Arkadaşlar,

Maliyemiz denk bütçe, sağlam tediye, vergi sistemlerini mükellef lehine ıslâh ve tahfif ve millî paranın istikrarını muhafaza prensiplerini tam bir sadakat ve muvaffakiyetle takip ve tatbik etmektedir. Halkın ve çiftçinin vergi yükünü hafifletmek yolunda öteden beri güdülen prensibin imkân nispetinde tatbikına bu yıl da devam edilmiştir. Kazanç ve muvazene

vergilerinde yünlü ve pamuklu kumaşların istihlâk vergisinde ve hayvan vergilerinde indirmeler yapılmış, hayvan vergisinin at ve katıra ait kısmı ile tıbbî ve pençiyarî maddelerin istihlâk vergisi tamamen kaldırılmıştır. Bir kısım vergilerde yapılan mühim indirmelere rağmen tahsilat muhammen varidattan geçen sene de 29 milyon lira bir fazlalık göstermiştir. Bu seneki tahsilatın da tahminlerden ziyade olacağı umulmaktadır.

Ekonomik sahadaki inkişafla mütenasip olarak daima bütçe tahminlerini aşan devlet varidatının devamlı artışı bir taraftan vergi tahfiflerini muayyen bir program dairesinde tahakkuk ettirmeğe diğer taraftan muhtelif sahâlârda verimli işlere ve millî müdafaa hizmetlerine daha çok pay ayırmağa imkân vermektedir. Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselere hariçten getirdikleri iptidai maddelerle makine, alât ve edevat için verilmiş olan gümrük muafiyeti kaldırılarak mezkûr kanundan istifade eden ve etmeyen bütün sanayi erbabına şâmil olmak üzere bu nevi iptidai maddelerle makine, alât ve edevatın gümrük resimlerinin cüz'i bir hadde indirilmesi ve makine alât ve edevatı için muamele vergisi muafiyetinin kabul edilmesi memleket sanayii üzerinde hayırlı neticeler verecek bir tedbir olmuştur. Bir kısım vergilerimizin tarh ve cibayet usullerinin ıslâhı ve tatbikatta sadelik ve birlik temini maksadiyle hazırlanarak yüksek Kamutay'a sunulan lâyihanın bir an evvel çıkarılmasını temenniye değer bulurum.

Sayın Arkadaşlarım,

İnhisarlar idaresi kurumlarının malî monopol, ticari teşekkül ve malî valorizasiyon kurumu karakterini iktisap etmesi için icab eden esaslı tedbirler alınmakta ve semereleri de elde edilmektedir. Çok kıymetli ve nefis mahsullerimizden biri olan tütünün ziraat usullerini düzeltmek, zürraı, mahsulünü işletmek ve değer fiyatiyle satmak bakımından aydınlatmak ve korumak, tütünlerimizi dünya piyasalarına daha çok tanıtarak ihracatını âzamî hadde çıkarmak yolundaki gayretler iyi neticeler vermektedir. Diğer inhisar maddelerinin istihsal ve istihlâkinde de inkişaflar görülmektedir.

Sevgili Arkadaşlarım,

Yüksek tahsil gençlerini istediğimiz ve muhtaç olduğumuz gibi millî şuurlu ve modern kültürlü olarak yetiştirmek için İstanbul Üniversitesi'nin tekâmülü, Ankara Üniversitesi'nin tamamlanması ve Şark Üniversitesinin yapılan etütlerle tespit edilmiş olan esaslar dairesinde, Van gölü civarında kurulması mesaisine hızla ve önemle devam edilmektedir.

Geçen sene tecrübelerinin ümit verici mahiyette olduğunu kaydettiğim eğitmen okulları çok iyi neticeler vermiş ve eğitim kadrosuna bu yıl 1500 kişi daha ilâve edilmiştir, önümüzdeki yıllar içinde bu miktarın artırılacağı şüphesizdir.

Türk Tarih ve Dil Kurumları'nın çalışmaları takdire lâyik kıymet ve mahiyet arz etmektedir. Tarih tezimizi reddedilmez delil ve vesikalarla ilim dünyasına tanıtan Tarih Kurumu memleketin muhtelif yerlerinde yeniden kazılar yaptırmış ve beynelmilel toplantılara muvaffakiyetle iştirak ederek yaptığı tebliğlerle ecnebî uzmanların alâka ve takdirlerini kazanmıştır.

Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere ait Türkçe terimleri tespit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır. Bu yıl okullarımızda tedrisatın Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hâdise olarak kaydetmek isterim.

Türk gençliğinin kültürde olduğu gibi spor sahasında da idealine ulaştırılması için yüksek Kamutay'ın kabul ettiği Beden Terbiyesi Kanunu'nun tatbikına geçildiğini görmekle memnunum.

Muhterem Arkadaşlarım,

Vatanın ve rejimin koruyucusu olmakla kalmayıp en geniş ve hakikî manasiyle bir sulh âmili ve bir eğitim ve öğretim ocağı olan yenilmez ordumuzun geçen sene de işaret ve izah ettiğim gibi son sistem silâh ve motorlu vasıtalarla cihazlandırılması yolundaki çalışmalara hız verilmiştir (bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Geçen sene büyük Kamutay'ın kabul buyurduğu tahsisat üzerine bir umumî silahlanma programı yapılmıştır. Tatbikatı ilerlemektedir. Deniz kuvvetlerimizin takviyesi için lüzumlu olan harp gemilerimizin küçük bir kısmı sipariş edilmiştir. Büyük bir kısmı da sipariş edilmek üzeredir (alkışlar). Bu meyanda mevcut gemilerimizin daha mükemmel bir hale konulması için tertibat alınmaktadır. Bu sene Gölcük harp tersanemizin inşasına başlanacaktır. Hava programımız önemle tatbik olunmaktadır. Şanlı adını andıkça gönül ferahı ve sonsuz gurur duyduğumuz kıymetli ordumuz bu yaz şark bölgesinde tabiatın en çetin ve haşin şartları içinde

yaptığı manevralarda her gün artan kudret ve kabiliyetini bir kere daha göstermiştir (Şiddetli alkışlar). Çok değerli komutan ve subaylarımızla kahraman erlerimizi huzurunuzda iftihar ve takdirle selâmlarım (bravo sesleri, sürekli alkışlar).

Sayın Milletvekilleri,

Haricî siyasetimizin son sene zarfındaki inkişafı geçen sene ana vasıflarını çizmiş olduğum esaslar dairesinde cereyan etmiştir. Son aylar zarfında sulh, çetin bir imtihan geçirdi. Şimdi, imtidadını ancak daha bir müddet sonra anlayabileceğimiz, yeni bir sükûn devresi içindeyiz. Sulh, milletleri refah ve saadete eriştiren en iyi yoldur. Fakat bu mefhum bir defa ele geçirilince daimî bir ihtimam ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister. Memleketimizi her gün daha çok kuvvetlendirmek, her sahada her türlü ihtimallere karşı koyabilecek bir halde bulundurmak ve dünya hâdisatının bütün safahatını büyük bir teyakkuzla takip etmek sulhsever siyasetimizin dayanacağı esasların başlangıcıdır (bravo sesleri, alkışlar). Milletlerin emniyeti ya iki taraflı veyahut çok taraflı umumî müşterek anlaşmalarla uzlaşmalarla temin edilebilir diye mutlak mahiyette ortaya atılan ve her biri diğerlerine zıt addedilen prensipler sulhun muhafazası emrinde bizim için katî ve isabetli değildir ve olamaz (bravo sesleri). Bunların her birini coğrafî ve siyasî icap ve vaziyetlere göre kullanarak sulh yolundaki ihtimamı realitelere tevfik etmek her millet için ayrı ayrı bir vazifedir. Cumhuriyet Hükümeti bu hakikati görmüş tatbik etmiş en yakın komşuları ile olduğu kadar en uzak devletlerle olan münasebetlerini, dostluklarını, ittifaklarını ona göre tanzim etmeği bilmiş ve bu sayede haricî siyasetimizi sağlam esaslara istinad ettirmiştir (alkışlar). Balkan siyaseti, Balkanlar'ın münferit ve müşterek menfaatlerinin en beliğ bir ifadesi, Balkan milletlerinin her birinin ayrı ayrı kuvvetlenmesi de sulh yolundaki dinamik tarzı telâkkinin fiilî bir misalidir. Burada memnuniyetle kaydetmek istediğim bir hâdise Balkan milletlerini birbirine büsbütün yakınlaştırmakta kuvvetli âmil olmuştur. Ve yarın için de ümitler vadeden bir eserdir. Selanik'te, Balkan Misakı devletleri namına Konsey Reisi ve muhterem Yunan Başvekili General Metaksas ile Sayın Bulgar Başvekili Mösyö Köse İvanof arasındaki imza edilmiş olan anlaşmadan bahsetmek istediğim anlaşılmıştır. Bu anlaşmada sulh yolundaki mütemadi gayretlerimizin ve Balkan devletlerinin takip edegeldikleri salim politikanın hayırlı bir tecellisidir (bravo sesleri). Yine aynı realiteler aynı dinamizm ve aynı yüksek gayeler Sa'dabad akitlerinin maziden mevrus hurafeleri nasıl bir hamlede yıkılarak münasebetlerini yeni ve velût esaslara istinad ettirmeği bildiklerini göstermiştir. Türkiye'nin diğer devletlerle olan münasebetleri geçen sene sarahatle gösterdiğim yolda dostane inkişafını takip ederek ilerlemekte bulunuyor. Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhâlâr malûmunuzdur. Bu millî dâvayı bir Türk - Fransız dostane anlaşmasiyle hallet-mek yolundaki mesaî muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu anlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükûn yerleşti ve intihabat ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi'ne ve istiklâline kavuştu (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Müstakil Hatay devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dahilî emniyetini de kendi vasıtalariyle temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılacağını ümid ediyoruz. Geçen sene -Yarınki Türk - Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve amil olacaktır- demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk - Fransız anlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsal edilen neticelerin istikrarı Türk - Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim. Cumhuriyet Hükümeti geçen seneden beri muhtelif devletlerle iktisadî münasebetlerini tanzim eden mukavele ve anlaşmalar imza etmiş bulunuyor. Bu meyanda İngiltere Hükümetiyle akdedilen ticaret anlaşması ve aynı zamanda 16 milyon İngiliz liralık bir ticaret ve teslihat kredisi mukavelesini zikretmek isterim ki esasen buna müteferri kanun yüksek tasdikınıza iktiran etmiştir. Birkaç gün evvel memleketimizi ziyaret eden Almanya'nın mümtaz İktisat Nazırı Bay Funk ile 150 milyon marklık bir kredinin esaslarında mutabakat hasıl oldu. Teferruat yakında iki hükümet arasında tespit edilecektir. Bu kredi anlaşmalarını memleketimizin malî itibarına karşı gösterilen ciddî emniyetin ve haricî siyasetimizdeki dürüst hareketin bir tecellisi olarak telâkki etmek lâzım gelir (bravo sesleri). Hükümetin akdettiği mukaveleler meyanında hukukî sahada muhtelif anlaşmalar mevcut olduğu gibi istiklâline kavuşan dost Mısır devleti ile akdedilen bir de dostluk, ikamet ve tabiiyet mukavelenamesi mevcut bulunmaktadır.

Büyük komşu ve dostumuz Sovyet İttihadı Cumhuriyeti ile geçen yıl içinde yeni bir hudut mukavelesi imza edilerek iki memleketin hudut münasebetleri bu suretle iki taraf tecrübelerinin gösterdiği salim esaslara bağlanmıştır. Bu mukavelenin yakında meriyet mevkiine konulması beklenilmektedir.

Yine geçen yıl içinde İtalya Hükümeti, Montrö'de imza edilen ve kendi iştirakine açık bırakılan Boğazlar Mukavelesine iltihak etmiş ve bu komşu büyük memleketin bize karşı olan bu dostane hareketi memleketimizin de aynı dostane hissiyatiyle karşılanmıştır. Büyük Kamutay, şimdiye kadar olduğu gibi bütün işlerinizde başarılar dilerim (şiddetli ve sürekli alkışlar).

—

İsmet İnönü - Atatürk'ün Birkaç Hususîyeti

Ayın Tarihi, Sayı: 39, 1-28 Şubat 1937, sf. 498-501

Makale, *Ayın Tarihi*'nden önce 5 Şubat 1937 tarihli Cumhuriyet ve 8 Şubat 1937 tarihli Ulus'ta yayımlanmıştır. *The Financial Times*'ın Türkiye Eki için hazırlanan makale, *Ayın Tarihi* ve *Ulus*'ta bu başlıkla, Cumhuriyet'te ise **"Kemal Atatürk Türk Cumhuriyetini yaratan"** başlığıyla yayımlanmıştır.

5 Şubat 1937 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki aktarımda ise farklı bir Türkçe ile bu cümleler şöyle aktarılmıştır: "Atatürk hakkında bir yazı yazmaklığım teklif edilmiş bulunuyor. Bir bakıma göre ve Atatürk'ü yakından tanımak itibarile mevzu hakkında söz söylemem doğru ise de bir muharrir olmadığım için, kaydi ihtirazî dermeyan etmekliğim lâzım geliyor."

Yazan: İsmet İnönü

The Financial Times "Londra"dan naklen 8 Şubat 1937 tarihli *Ulus* "Ankara"dan:

Atatürk için benden bir yazı istediler. Kendisine bu kadar yakınlığım, bir bakıma göre bu mevzuda bana bazı imkânlar vermek lâzımdır. Bir bakıma göre de benim bu mevzudaki salâhiyetim münakaşa götürür. Her iki muhakemede de hakikatler bulunabilir. Bunların derecesini tayin etmeği başkalarına bırakarak cesaretle ve memnuniyetle yazmağa başlayacağım.

Yazacaklarım, yerin imkân ve icabı olarak, ancak Atatürk'ün birkaç hususîyeti olacaktır. Her büyük san'atkârda onun insanî ve şahsî hususîyetleri eseri üzerine tesir ettiği gibi, Atatürk'ün şahsî hususîyetleri de Türk cemiyetinin hayatına ve Türk devlet ve hükümetinin siyasetine derin tesirler yapmıştır.

Atatürk'ün sevdiği şey;

Mücadeleci ve inkılâpçı tabiatte yaratılmış olan Şefimiz, cemiyet ile yaşamağı ve cemiyet ile çalışmağı pek sever. Kalabalık bir cemiyette ilmî veya içtimaî bir meselenin müzakere edildiğine rastgelmek ve müzakereye karışmak saatlerce münakaşa etmek, onun için müstesna bir zevk vesilesidir. Bunun gibi, kendi düşündüğü veya tetebbu ettiği bir mevzuu, birçok muhataptan mürekkep bir toplantıda anlatmak, onları münakaşaya davet etmek, onları ikna etmek için, zihin ve kuvvet sarf etmek pek tatlı bir iştigalidir.

Atatürk'ün bu hassası, evde çocukların az söylemeğe [az konuşmaya], cemiyette insanların susarak önüne bakmağa çalıştırıldığı bir muhit için çok feyizli bir münebbih olmuştur. Halk içinde yaşamağı seven Devlet Reisinin diğer vazife sahiplerini de halk içine atması [yönlendirmesi] tabiî bir şeydir.

Yeni devir ve rejim kuranlardan, eski ve yeni zamanlarda halk ve cemiyet içinde iş görmek namına, Atatürk'ten ilerisini ve barizini bulmak güçtür. Bunun için yalnız şahsî temayül ve zevk de kifayet etmez, mevki ve vaziyet büyüdükçe, geniş temas ve münakaşaların riskleri de artar. Açık bir meydanda herkesle konuşur ve hele münakaşa ederken, ummadığınız birisi hiç hazır olmadığınız bir mevzu üzerine meseleler ortaya atabilir. Bu karşılaşmalardan, halk nazarında isabetli olarak çıkabilmek için fikren çok sermaye, intikal ve kavrayış olarak da çok meziyet ister.

Emniyet ve hâkimiyetle konuşmak onun san'atıdır.

Birçok yabancı muharrirlerin Atatürk için hiç hazırlıksız rastgeldiklerinde hayran kalmaları bundandır. Ansızın ilmî ve siyasî dolaşık mevzular karşısında kalınca, emniyet ve hâkimiyetle konuşmak onun san'atıdır.

Cemiyet yaşayışına olan istidadı, onun ikna kabiliyetini azamî derecede tekemmül ettirmiştir. Burada, bilhassa ciddî

Atatürk 30'lu yıllarda zamanının önemli bir bölümünü "yurttaşlık", "dil" ve "tarih" konularına verecek, "SİYASET RESİM"ten çok "kültür"le uğraşacaktı. Bir anlamda ülkenin "yeni insan"ı için "kültür devrimi"ne öncülük edecekti. En büyük desteği sık sık "sofra"sında topladığı yakın çevresinden alacaktı. Tüm otuzlu yıllarda ancak birkaç kez bakanlar kuruluna başkanlık etmişti. Fevzi Çakmak'a teslim ettiği ordu her zaman onun arkasındaydı. Günlük SİYASET RESİM silah arkadaşı İnönü'nün omuzlarındaydı. Hükümetle olan ilişkisini İnönü aracılığıyla yürütüyordu. İnönü onun halk nezdinde bir kurtarıcı, bir "halaskâr" olduğunun bilincindeydi. 1937'de yol ayrımında dahi İnönü Atatürk'ün sözünden çıkmadı. Milli Şef döneminde de Atatürk konusunda duyarlılığını korudu.

meseleler mütalea etmek için toplanmış mümtaz heyetlerdeki ikna kuvvetini tebarüz ettirmek isterim. Atatürk'ün, cemiyet ile söyleşmek ve onunla iş görmek hevesi, bu memlekete pahası ölçülmez iyilikler yapmıştır.

1919 ihtilâline girdiğinden itibaren, fikirlerini kongrelere, heyetlere ve fertlere anlatmağa çalışıyor. Nihayet, çetin silâh hareketleri ile hallolunacak muğlak davalar için, her şeyden evvel, cemiyeti ikna etmeğe, yani cemiyet yapmağa teşebbüs ediyor. Bu zihniyetin en büyük eseri, 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meydana gelmesi olmuştur.

Büyük Millet Meclisi, milletin arzusunu ve iradesini kendi nefsinde topluyor, dahilî ve haricî hasımlar ise her şeyden evvel, Millet Meclisi'nden ve herhangi bir mecliste ve cesur münakaşalardan çekiniyorlardı. Manevî bakımdan millî dava, gayet esaslı bir temsile ve münakaşası mümkün olmayan millî salâhiyete bağlanmış idi. Vaziyet, bütün düşünceli, vatanperver ve sinirleri salim olan vatandaşları bir anda toplamış idi.

Harp ve ihtilâl içinde bulunan bir milletin meselelerini meclis ile idare etmek kolay bir iş değildir. Atatürk'ün, cemiyet içinde yer tutmak ve çalışmak hassasıdır ki bu temiz ve çetin idareyi bize temin etmiştir.

Büyük Meclis'in nüfuzu;

Millî kıyamın ilk devresinden sonra da Büyük Millet Meclisi, memleketin mukadderatında en büyük salâhiyet ve tesiri muhafaza etmiştir. Büyük Meclis'in nüfuzu, orada birçok partilerin faaliyette bulunmamasına bakılarak, dışardan kâfi derecede kavranılmamaktadır. Bu nüfuz pek büyüktür. Devletin ve milletin mukadderatında son ve kat'î söz, daima filî [fiili] olarak onundur. Büyük Meclis, hakikî bir kontrol yapmaktadır. Yapılmakta olan işler ve inkılâplar, ancak Büyük Meclis'in kanun olarak kabulü ile yerleşebilmiştir.

Büyük Meclis münakaşaları, hükümet azası için birçok ahvalde kolay değildir. Meclisi ikna etmek düşüncesi, vekillerin daima büyük kaygıları olmuştur ve olacaktır.

Şekli tamam yapmak için, Meclis'in mutlaka dağıtıcı ve tahrip edici tesirler yapacak tezahüratta bulunması elbette şart değildir. Çok daha alışkın memleketlerin manzaralarını görüyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, hakikî kontrolu yapan ve yıkıcı tesirlerden çekinen manzarası, Türkiye'nin siyasî terbiye ve tekâmülünü ilerleten en feyizli vasıtadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vatanperverliği daima pek ileri ve memlekete nümune olacak mahiyette olmuştur. Dahilî ve haricî emniyet meselelerinde Meclis pek hassastır ve memleketin bütün varlığını bu mevzular için daima ortaya koyacak temayül gösterir.

Meclis ve Hükümet âzaları için daimî bir memba;

Atatürk, meclis ve hükümet azaları için daimî bir membadır. Göç ve sıkıntılı meseleleri onun huzurunda ve onun son derecede vazıh olan fikirlerini dinleyerek tetkik etmek bir bahtiyarlıktır. İnsanın ümitsizliği gider, neşesi ve kuvveti tazelenir. İnsanın fikrî ve manevî kabiliyetlerini mütemadiyen yıpratan işler içinde, fikir, moral ve tedbir ışığı veren bir Şef, bir enerji hazinesidir. Cemiyetin çetin hayat mücadelesinde kudret, ümit ve neşe ile ısrar etmesi, işte lâzım olan budur. Bu da bize, Atatürk ile müyesser olmaktadır.

Atatürk'ü bir halk toplantısı içinde görmek hakikî bir zevk, müstesna bir fırsattır. Yarım saat içinde halkın bütün durgunlukları gider, taze ve canlı hayatın neşesi her çehrede uyanır, asıl mühim olanı toplantıda bulunanlarda biribirine karşı sevgi, geniş yürek ve bağlılık hâsıl olmasıdır: Cemiyet fertleri biribirine ve hepsi, Atatürk'e sarılarak bir kütle hâsıl olmuştur.

Halkın heyecanı;

Bu vaziyetlerde halkın heyecanı aşırı dereceyi bulur. Halkın serbestliği de en rahat ve külfetsiz bir haldedir. Herkes en güzel nutuklarını söyler, musiki istidatlıları en iyi marifetlerini tanıtırlar.

Toplantıya hakîm olan zihniyet şudur: İtimad-ı nefis... Toplantının emelleri bir noktada döner: Yüksek insan cemiyeti olmak... Medeniyet ve ilim yolunda ilerlemek... Atatürk, Türk cemiyetine itimad-ı nefsi ve yüksek insan cemiyeti olmak aşkını, asıl umumî halk toplantılarında telkin etmeğe çalışır.

Atatürk'ün toplantılarından çıkan herkes, bedbin şeylerden, hayatın dertlerinden ve sıkıntılarından yıkanmış gibidir. Herkes Büyük Önderin yüksekliğini bir daha tasdik etmiştir. Onunla beraber yaşamanın bu memleket için selâmet ve iler-

leme olduğunu, yüreğinde bir daha anlamıştır.

Müzakere eden bir heyetin fikir ve münakaşa kuvveti ile kalabalık halk kütlesini heyecan ile nihayet eline alabilmesi onun bariz bir meziyetidir.

İçtimaî mürebbi gibi;

Türk cemiyeti, kadınların serbestisi ve hayatın her safhasına iştiraki buhranlarını Atatürk'ün terbiyevî olan gayret ve faaliyetleri sayesinde kolaylıkla atlatmıştır. Erkekler, kadınlar ile bir arada bulunmaktan utanırlar, kadınlar şaşıracaklarından korkarlardı. Büyük cemiyetlerde herkesin acemiliğini gidermek için ve herkese temiz insan cemiyeti zevkini ve gururunu vermek için, Devlet Reisinin, içtimaî mürebbi gibi saatlerce sarf ettiği gayreti görmek, insana hürmet derecesinde hayret verirdi. Açık meydanlarda halka yeni alfabeyi öğretmeğe çalışanŞef, yeni Türk cemiyetini ve toplantılarını yaratmak için, daha az yorulmamıştır. Son iki asır zarfında, bu memleketin idaresi, uğradığı felaketler içinde halkın hiddetini yenmek için, bir tek çare bilirdi: Kadınların peçelerini daha kalınlaştırmak ve çarşaflarının uzunluğu hakkında ölçü tayin etmek. Böyle bir muhitte kadınları, mahkemede aza, dairede memur, mektepte hoca, laboratuvarda kimyager haline getirmek için, cemiyeti yalnız kuvvetle değil, asıl kuvvetten başka vasıtalarla sevk etmek lâzımdır: İkna, ve terbiye vasıtaları ile...

Bu vazifeyi, başlıca Atatürk bizzat yapmıştır.

Daima muzaffer büyük bir stratej;

Atatürk'ün daima muzaffer olmuş büyük bir stratej olduğu malumdur. Bu ayarda olan büyük kumandanlar, birinci derecede siyaset yaptıkları zaman, tarihte ve muhtelif memleketlerde, çok defa yalnız kuvvetle hâkimiyet nazariyesi gütmüşlerdir. Atatürk, siyasî anlayışta büsbütün başka bir varlıktır. Kuvvet ve strateji onun nazarında başka daha büyük emel ve fikirlerin altında ve tesirinde kalmalıdır. Hiçbir zaman haklı ve büyük emellerin müdafaa vasıtası mahiyetinden ileri çıkmamalıdır. Böyle bir anlayış, siyasî emel ve kanaatlerde çok vuzuh ister. Siyaset mücadelelerinde makul ve haklı ve bilhassa kendini aldatmayan bir tezi, davasına temel yapmak, Atatürk'ün bariz bir hususîyetidir. Atatürk, bu hususîyetini yeni Türk devletine temel taşı kanaatlerden biri olarak yerleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, son iki asırdan beri, siyasî hedef ve mevcudiyetinde her türlü vuzuh ve ciddiyeti kaybetmişti. Tunus, Cezayir, Mısır, Girit, Bulgaristan, Bosna – Hersek, Arabistan'ın birçok kısımları türlü şekilde kendisinden kat'î olarak ayrılmış iken, Babıali, buraları kendi toprakları sayar, fakat pay[i]tahtında adliye ve malîye kanunlarını tatbik etmek hakkına malîk bulunamazdı, Büyük Harp'ten sonra, 1918 de Müttefikler ile görüşmeğe hazırlanan imparatorluğun tecrübeli ricali, o kadar büyük hadiseler hiç olmamış gibi sulh şartları içinde bütün Arabistan'ı ve Avrupa'daki daha birçok yerleri istiyordu. Onun için mühim olan, şekil meselesi idi. Asıl memleketi, herkesle beraber idare etmeği de ayni zamanda düşünüyordu.

Bu devirde, yalnız Türk milleti ve Türk yurdu için dava sahibi olarak ortaya çıkan Atatürk, büsbütün yeni bir anlayışın müjdecisi olmuştur. Bu rol sade değildir. Çünkü, yalnız Türk yurdu ve Türk milleti için olan dava, mutlaka kanla ve silâhla kazanılacaktı. Zaferden sonra, ondan evvelki millî tezde kalmak... Ve ondan sonra millî hudutlar içinde bir Türkiye'nin siyasetini esas tutmak için Atatürk gibi büyük bir varlık olmak lâzımdı. Bu anlayış bizi çok yanlışlıktan kurtarmış ve bize çok doğru yollar göstermiştir.

Panislamizm, Panturanizm siyasetlerini radikal olarak kapı dışarı ettik. Bize düşmanlık etmeyecek memleketlerle ciddî ve dürüst olacak dostluk tesis etmek, bize tabiî bir siyaset oldu.

Millî müdafaa meselelerinde yeni bir nazariye;

Millî müdafaa meselelerinde ise yeni bir nazariye, millî siyasete temel olmuştur. Haksız olmaktan kat'î olarak içtinap etmek lâzımdır. Maddî veya manevî bir tecavüze uğradığımız zaman ise tecavüzün büyüğü veya küçüğü olmaz, Türkiye'nin bütün varlığını ortaya koymağa mecburuz.

Atatürk, insanlar arasında olduğu gibi, milletler arasında da emniyet verici münasebetlere ve inanılabilecek sözlere pek ehemmiyet verir. Dahilde ve hariçte emniyet edilir insan ve millet olmak ve böyle insan ve millet ile beraber çalışmak

ister. Temas ettiği devlet adamları ve devlet reisleri hakkında iyi hatıraları daima muhafaza etmiş ve teessüs eden dostluklarına sarsılmaz bir vefa beslemiştir. Son defa, İngiltere'nin büyük hükümdarı ile şahsî tanışmasından hakikî bahtiyarlık duydu. Bu hissiyatın bütün Türk milleti kalbinde yerleşmesi için ciddî olarak çalıştı. Yüksek şahsiyetlerin temasından bütün milletler biribiri ile temasa gelmiş oluyorlar. Sa Majestenin* emniyet, muhabbet ve hürmet telkin eden yüksek şahsiyeti, bütün Türk milletini İngiliz milleti ile sıcak sempatik bir surette temasa getirmiş olduğunu bu vesile ile zikretmek, benim için bir bahtiyarlıktır.

Kültür işleri;

Kültür işleri, Atatürk'ün başlıca zevki ve meşgalesidir. Tarih tetebbuları için umumîyetle ve Türk tarihi için hususî olarak sarf ettiği emekler dikkate değer. Had devrinde, her gün on saatten aşağı olmayan ve senelerce süren bir gayret az değildir. Bu çalışmanın âlimler ve mütehassıslarla geçen etüd günlerinde zaman ve saat, tahdit mefhumunu kaybeder. Kumandanlık zamanından kalma bir meleke ile ve bünyesinin müstesna kudreti ile uzun müddet uykusuz ve istirahatsız olarak fasılasız çalışabilir. Birçok kere onu, kitapları ve yazıları içinde, yirmi dört ve daha fazla saat fasılasız çalışma içinde bulmuşumdur. Onun tarih çalışmalarının kültürel neticeleri pek mühim olmuştur. Mekteplerin tarih kitapları, kendi nezareti altında yeniden yazılmış, "Asar-ı Atika" kazıları her vasıta ile teşvik edilmiş, tarih sahnesinde bulunan yeni hakikatler millete bildirilmiş ve enternasyonal âlemin tetkikına arz edilmiştir. İtiyadı veçhile tarih çalışmaları için millî bir cemiyet kuruldu ve bu cemiyet, büyük Kurultaylarda eserlerini ve kanaatlerini teşhir ve izah etmeğe başladı. Bu mesainin millî ve medenî neticeleri mühim olmuştur. Türk milleti, en eski bir insaniyet varlığı ve en eski bir medeniyet cemiyeti olduğunu anlayarak hem itimad-ı nefsi, hem medeniyet aşkı artmıştır. Kuvveti ile beraber, fikrinin yeni hakikatlere açılması, onda hakikat sevgisini de arttırmıştır.

Bu memleket, toprağının bir köşesinde, Bizans'tan veya Roma'dan yeni bir eser bulacaklar diye korkardı. Şimdi toprak altından yeni eserler çıkarmağa kendisi çalışıyor, son Alacahöyük kazıları, Tarih Cemiyeti'nin teşebbüsüdür. Neticeler şimdiden dünyanın dikkatini celbetmiştir. Ayasofya'nın Bizans eserleri için müze haline konulması bilmem ki tefsire muhtaç mıdır? Atatürk'ün geniş ve yüksek fikrini... Toleransını, hakikat arayıcılığını... Ve memleketin içtimaî ve ilmî bünyesinde vücude getirdiği hayırlı istihalenin derin izlerini, hiçbir şey bu sade misal kadar belirtemez.

Türk Dili üzerinde;

Şimdi Türk Dili üzerinde çalışıyor. Türk dilinde salâhiyet ve hâkimiyetle çalışmak için mutlak olarak filolojide derin olmaktan başlamıştır. Senelerden beri süren çalışmalar aynı içtimaî ve münakaşalı usullerle... Cemiyet teşekkül etti. Kurultaylar yapılıyor. Eserler büyük toplantılarda teşhir ediliyor. Bu toplantılara enternasyonal büyük âlimler davet ediliyor... 1936 yazı büyük kongresi Dolmabahçe sarayında toplandı. Bin kişiyi geçen azası içinde İngiliz, Fransız, İtalyan, Sovyet, Avusturya, Polonya, Alman, Macar, Grek, Bulgar âlimleri de bulunuyordu.

Bütün bu gayretler Atatürk'ün ideali olan millet yapısını vücude getirmek için ne zor çalışan bir mimar olduğunu gösterir.

Birkaç çizgi ile Şefimizin asıl bir mimar rolünü anlatmak istedim. Sayısız devlet ve millet işlerinin içine girmekten sakındım. Dahilî ve haricî tehlikelere karşı dikkat ve hazırlıklı... Siyasî, içtimaî, kültürel esaslar üzerinde sağlam bünyeli bir millet vücude getirmek, mimarımızın başlıca hedefi ve işidir. Türk milleti, ona, askerî zaferleri kadar, bu zaferlerinden dolayı bağlı ve minnetlidir [minnetkârdır].

ZAFER TOPRAK

MODERN TÜRKİYE TARİHİ

-I-

Cumhuriyet ve Siyaset

Zafer Toprak'ın Hazırladığı "***Modern Türkiye Tarihi***", Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıldönümü anısına hazırlanmış dört ciltten oluşan ansiklopedik bir antolojidir.

"***Cumhuriyet ve Siyaset***", "***Cumhuriyet ve Ekonomi***", "***Cumhuriyet ve Toplum***", "***Cumhuriyet ve Kültür***" başlıklarını taşıyan bu ciltler, döneme özgü görsellerle birlikte, kendi alanında temel belgelerin yanı sarı başta Atatürk olmak üzere döneme damgasını vuran söylemlere de genişçe yer veren bu çalışma aynı zamanda "*Cumhuriyet'in Kurucu Felsefesi*"nin ışığında, "*Eski Türkçe*" dönem dahil yüz yıllık bir geçmişin muhasebesini de yalın bir şekilde yapmaktadır.

"***Cumhuriyet ve Siyaset***": Milli egemenlik anlayışının doğuşu, Halk Fırkası'nın kuruluşu, Cumhuriyet'in ilanı, muhalefet ve Atatürk, Tek–Parti, 1927, 1931, 1935, 1938 Halk Fırkası kurultayları, kurulan hükümetler, Atatürk, İnönü, Bayar'ın etkin konumları, basın ve iktidar, Lozan ve dış politika konularını da kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.

FOLKART

ISBN 978-625-7317-45-0

